

University of Groningen

Verkiezingsprogramma's 1986

Lipschits, Isaac

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1986

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Lipschits, I. (editor) (1986). *Verkiezingsprogramma's 1986: Bijgevoegd en van een register voorzien door prof. dr. I. Lipschits*. Staatsuitgeverij.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

VERKIEZINGS PROGRAMMA'S — 86

Bijengebracht en van een register voorzien
door prof. dr. I. Lipschits

PvdA

CDA

PRR

D66
DEMOCRATEN

SGP
Staatkundig
Gereformeerde Partij

PRPF

CPN

GPV

Verkiezings- programma's 1986

Inhoud

I. Lipschits, Verantwoording	IX
M. Bakker, De verkiezingen en het kiesrecht. Hoe zit dat nu precies?	XI

CDA	1
CPN	63
D66	103
EVP	147
GPV	187
PPR	227
PSP	259
PvdA	301
RPF	349
SGP	397
VVD	431

Register	479
----------	-----

Er zijn er die zeggen dat politieke partijen zo eens in de vier jaar examen doen. De parlementaire verkiezingen zijn dan een toets om te zien of de politici het in de ogen van de kiezers goed gedaan hebben. De winst is een beloning van het gevoerde beleid of een aansporing om het toch vooral anders te doen. Sinds 1946 nu al weer voor de dertiende maal. Sinds de afschaffing van de opkomstplicht met een gestadige opkomst, een uitzondering daargelaten.

Beter zou zijn bij de keuze niet alleen het verleden maar meer de toekomst te betrekken. Partijen hebben de laatste maanden hard gewerkt aan de totstandkoming van een programma. De programma's geven ieder op eigen wijze een visie op de verlangde inrichting van de samenleving. Enkele met stimulerende ondertitels; andere heten gewoon programma. Het ene beslaat enkele pagina's; het andere is een boek op zichzelf.

Partijen voeren propaganda om hun visie uit te dragen, maar moeten zich noodgedwongen beperken tot enkele hoofdpunten. De overheid roept de kiezer op haar en zijn recht te gebruiken. De bewuste kiezer wil meer.

Deze bundel bevat de programma's van die politieke partijen die zitting hebben in de Tweede Kamer. De uitgever heeft zich – in tegenstelling tot eerdere uitgaven – hiertoe beperkt om tijdig te kunnen verschijnen. Dank zij het werk van prof. Lipschits, hoogleraar contemporaine geschiedenis te Groningen, is het voor de kiezer mogelijk de programma's naar onderwerp te vergelijken.

Evenals voor de verkiezingen van 1977 en van 1981 heb ik voor de verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 1986 de verkiezingsprogramma's verzameld en van een vergelijkend register van trefwoorden voorzien. De tussentijdse verkiezingen van 1982 kwamen zo onverwacht en werden wat betreft de verkiezingsprogramma's zo op het laatste moment georganiseerd, dat de Staatsuitgeverij niet voldoende produktietijd had om ook voor die verkiezingen de programma's te bundelen en uit te geven vóór de verkiezingsdag. Nu wordt de draad weer opgenomen en hopelijk zal de serie ononderbroken worden voortgezet.

Voor het verkiezingsboek van 1981 werden de politieke groeperingen die verklaarden in alle achttien kiesdistricten aan de Kamerverkiezingen te zullen deelnemen uitgenodigd hun programma's te laten opnemen. Controle op de naleving van de gestelde voorwaarde was niet mogelijk. Pas op de dag van de kandidaatstelling is het zeker welke politieke partijen in alle kiesdistricten deelnemen en op die dag van de kandidaatstelling moet het boek met programma's al klaar zijn, eigenlijk al in de boekwinkel liggen. In 1981 hebben verschillende groepen, ook als ze niet voor alle achttien kiesdistricten kandidaten stelden, gebruik gemaakt van het aanbod van de Staatsuitgeverij om op die manier gratis publiciteit te krijgen. Zeventien politieke groeperingen hebben toen hun programma laten opnemen.

Dit jaar heeft de Staatsuitgeverij veel striktere voorwaarden gesteld ten einde de mogelijkheid open te houden een handzaam en voor de geïnteresseerde burger betaalbaar boek te publiceren. Om het verkiezingsprogramma in dit boek afgedrukt te krijgen, moest aan twee eisen worden voldaan: 1. de partij moet aan de Kamerverkiezingen van 1982 hebben meegedaan en ten minste één zetel hebben veroverd; 2. de partij moet als zodanig in maart 1986 nog in de Tweede Kamer vertegenwoordigd zijn. Hiervan uitgaande zijn in dit boek de verkiezingsprogramma's van elf politieke partijen opgenomen: het Christen Democratisch Appél (CDA), de Communistische Partij van Nederland (CPN), Democraten '66 (D'66), de Evangelische Volkspartij (EVP), het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV), de Politieke Partij Radikalen (PPR), de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP), de Partij van de Arbeid (PvdA), de Reformatori-

Verantwoording

sche Politieke Federatie (RPF), de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) en de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD).

De teksten van de verkiezingsprogramma's zijn integraal opgenomen. De meeste partijen hebben hun programma op een laat tijdstip laten drukken. Dank zij hun medewerking kon ik beschikken over drukproeven of over de kopij zoals die naar de drukker zou worden gestuurd. In enkele gevallen werd door de partijen nog op het laatste moment een wijziging in de tekst aangebracht. Voor zover die wijzigingen op uiterlijk 12 maart 1986 bij de Staatsuitgeverij bekend waren, zijn ze in dit boek nog opgenomen.

Uitgaande van de tekst van de verkiezingsprogramma's heb ik een lijst van 1250 trefwoorden opgesteld, die in de volgende groepen van beleidsgebieden zijn gerubriceerd:

- I-a buitenlands beleid
- I-b defensiebeleid
- I-c ontwikkelingssamenwerking
- I-d veiligheidsbeleid
- II-a cultuurbeleid
- II-b mediabeleid
- II-c recreatie
- II-d sportbeleid
- III-a economisch beleid
- III-b financieel beleid
- III-c sociaal beleid
- IV-a energiebeleid
- IV-b grondstoffenbeleid
- IV-c milieubeleid
- V-a grondpolitiek
- V-b landbouwbeleid (inclusief tuinbouw, veehouderij en visserij)
- VI inrichting van de staat
- VII onderwijs en wetenschappen
- VIII verkeer en waterstaat (inclusief posten)
- IX volksgezondheid (geestelijke en lichamelijke volksgezondheid)
- X-a volkshuisvesting
- X-b ruimtelijke ordening
- XI-a welzijnsbeleid
- XI-b bijzondere groepen (alleenstaanden, bejaarden, gehandicapten, homoseksuelen, jongeren, minderheden, vrouwen, woonwagengebouwen en Zuid-Molukkers)
- XII-a wetshandhaving
- XII-b politiebeleid

XIII diversen (hieronder vallen slechts drie trefwoorden: financiële verantwoording van het verkiezingsprogramma, kabinetsformatie 1986 en zondagsrust).

In het register zijn de trefwoorden alfabetisch geordend. Bovendien zijn de zojuist opgesomde beleidsgebieden (uitgezonderd XI-b en XIII) als trefwoord opgenomen. Wie, om een voorbeeld te geven, het gehele gebied van het sociaal beleid in één of meer van de elf verkiezingsprogramma's wil bekijken, zoekt het trefwoord 'sociaal beleid' in het register op; wie alleen één of meer aspecten van het sociaal beleid wil nagaan (zoals arbeidstijdverkortung, minimum-inkomen, werkgelegenheid enz.) moet dan onder die trefwoorden zoeken. Ander voorbeeld: wie wil weten wat de partij en te zeggen hebben over het Midden-Oosten, zoekt onder dat trefwoord; wie het gehele buitenlands beleid wil nagaan, zoekt onder het trefwoord 'buitenlands beleid'.

Dat het aantal trefwoorden zo groot is, is voor een deel te wijten aan de omstandigheid dat de partijen verschillende termen voor hetzelfde begrip hanteren. Wat de ene partij 'loonmatiging' noemt, heet bij de andere partij 'arbeidskostenmatiging'; wat voor de ene partij 'zwangerschapsonderbreking' is, heet bij de andere partij 'abortus'. Een ander voorbeeld: verschillende partijen geven hun mening over de medische technieken tot opheffing van kinderloosheid, maar gebruiken daarvoor verschillende termen: buitenlichamelijke bevruchting, embryo-transfer, in vitro fertilisatie (IVF), kunstmatige donor inseminatie (KDI), reageerbuisbaby. In dit soort gevallen heb ik verwijzingen gemaakt.

Om het register niet al te omvangrijk te maken, heb ik geprobeerd trefwoorden te groeperen rond één aspect of een thema. Ook dit is een oorzaak van vele verwijzingen. Zo wordt voor de trefwoorden alimentatie, concubinaat, echtscheiding, onvolledige gezinnen en samenlevingsvormen anders dan huwelijk, verwezen naar het trefwoord 'huwelijk'. Hetzelfde is gedaan op het gebied van de huisvesting voor de begrippen huurwoning en woning in eigendom, ongeacht of de woning door de eigenaar wordt bewoond of wordt verhuurd. In de verkiezingsprogramma's wordt dit gewoonlijk als één kwestie behandeld. Daarom heb ik er één trefwoord voor gekozen: 'woningbezit'; naar dat trefwoord zijn verschillende verwijzingen gemaakt (bijvoorbeeld huurbescherming, woonlasten).

Bij de keuze van de trefwoorden en bij de verwijzingen heb ik getracht de samenhang van de afzonderlijke verkiezingsprogramma's zo min mogelijk aan te tasten. In het algemeen is alleen dan een trefwoord opgenomen wanneer het in de verkiezingsprogramma's van drie of meer politieke partijen wordt genoemd.

Voor de vergelijking van de verkiezingsprogramma's via het trefwoordenregister heb ik de pro-

gramma's onderverdeeld in genummerde paragrafen, ongeacht of de partijen zelf hun programma op de één of andere manier hadden genummerd. De door mij aangebrachte nummering is **vet gedrukt** en wordt voorafgegaan door een zwarte stip (●). In het trefwoordenregister wordt naar deze nummering verwezen. Voor het gemak van de gebruiker wordt deze nummering met de afkorting van de naam van de betrokken partij onderaan de bladzijde vermeld.

Groningen, 24 maart 1986

De verkiezingen en het kiesrecht. Hoe zit dat nu precies?

De Tweede-Kamerverkiezingen van 1986 zijn in verschillende opzichten bijzondere verkiezingen te noemen. In de eerste plaats is er sprake van een combinatie van normale periodieke verkiezingen (verkiezingen eens in de vier jaar) met ontbindingsverkiezingen. Dit laatste als gevolg van het door Tweede en Eerste Kamer in eerste lezing aanvaarden van enige zgn. 'overwegingswetten', d.w.z. wetten tot herziening van de Grondwet. In de Grondwet is bepaald dat, wanneer dergelijke wetten in eerste lezing door het parlement zijn aanvaard, vervolgens Tweede en Eerste Kamer worden ontbonden, waarna deze organen opnieuw moeten worden verkozen. De nieuw verkozen Tweede en Eerste Kamer dienen zich dan wederom (in tweede lezing) over deze wetten te buigen. De achterliggende gedachte hierbij is, dat onze Grondwet een zo belangrijk document is, dat deze niet zo maar – zoals gewone wetten – gewijzigd kan worden, doch eerst nadat ook de kiezers van Tweede en Eerste Kamer zich over het stemgedrag van beide kamers in eerste lezing hebben kunnen uitspreken. Stellig een nobele gedachte, doch hierbij dient direct te worden aangekend, dat sedert 1917 geen speciale ontbindingsverkiezingen meer zijn gehouden voor de Tweede Kamer. Sinds dat jaar is het gebruik om ontbindingsverkiezingen voor die Kamer te combineren met reguliere verkiezingen. Hiervoor zijn goede, deugdelijke argumenten aan te voeren, doch een dergelijke combinatie leidt er in de praktijk wel toe, dat het punt grondwetsherziening nogal eens ondergesneeuwd raakt in de veelheid van actuele verkiezingsitems. Welke kiezer zal zich op 21 mei bewust zijn van het feit, dat de op die dag te houden verkiezingen ook samenhangen met een herziening van de Grondwet en – concreter – welke kiezer zal zich, alvorens het witte stipje rood te maken, hebben afgevraagd hoe er nu precies bij de grondwetsherziening in eerste lezing is gestemd door de in de Tweede Kamer vertegenwoordigde politieke partijen? Ik denk – of ik weet het eigenlijk wel zeker – slechts zeer weinigen.

In de tweede plaats zijn de Tweede-Kamerverkiezingen van 1986 bijzondere verkiezingen, aangezien hieraan voor het eerst mag worden deelgenomen door een niet-onaanzienlijke categorie Nederlanders, die dat tot voor kort niet mocht. Hierbij doel ik op de Nederlanders, woonachtig in het buitenland. Aan deze Nederlanders is bij de

wet van 25 september 1985 actief kiesrecht (pasief kiesrecht, d.w.z. het recht om gekozen te worden, bezaten zij reeds) toegekend voor de Tweede Kamer. Voor hen gelden de normale vereisten, die ook gelden voor Nederlanders, woonachtig in Nederland. De enige uitzondering hierop betreft de Nederlandse inwoners van de Nederlandse Antillen en Aruba. Zij moeten om kiesgerechtigd te zijn ooit ten minste tien jaar in Nederland hebben gewoond.

Door voornoemde wet van september 1985 is het totaal aantal kiesgerechtigden voor de Tweede-Kamerverkiezingen in een keer verhoogd met ca. 450.000. Exacte cijfers hierover ontbreken, aangezien niet bekend is hoeveel Nederlanders woonachtig zijn in het buitenland, noch hoeveel inwoners van de Nederlandse Antillen en Aruba ooit ten minste tien jaar in Nederland hebben gewoond. Zouden al deze kiesgerechtigde Nederlanders aan de verkiezingen van 21 mei deelnemen, dan zou dat van aanzienlijke invloed kunnen zijn op de politieke samenstelling van de Tweede Kamer. Inmiddels is bekend dat slechts zo'n 50.000 Nederlanders, woonachtig in het buitenland zich daadwerkelijk als kiezer hebben aangemeld voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 21 mei. Afgezet tegen voornoemd aantal van 450.000 potentiële kiesgerechtigden, kan slechts geconstateerd worden dat de belangstelling voor de Tweede-Kamerverkiezingen onder de in het buitenland woonachtige kiezers niet erg groot is. Politieke aardverschuivingen zal de stem vanuit de 'provincie Buitenland' bij gelegenheid van de verkiezingen van 21 mei niet teweeg brengen.

Naast de hiervoor genoemde categorie Nederlanders, namelijk zij die in het buitenland wonen, zullen nog enige categorieën Nederlanders voor het eerst kunnen deelnemen aan de verkiezingen. Op 26 maart jl. is de Eerste Kamer namelijk akkoord gegaan met een tweetal wetsvoorstellen waardoor de uitsluitingsgronden voor het kiesrecht aanzienlijk zijn beperkt. Voor de volledigheid zij opgemerkt dat beide wetsvoorstellen tevens een nadere regeling bevatten voor wat betreft de uitoefening van het kiesrecht door personen aan wie rechtmatig hun vrijheid is ontnomen (onder meer gedetineerden). Zij zullen in beginsel slechts bij volmacht kunnen stemmen. Ook door de aanvaarding van deze wetsvoorstellen heeft het electoraat van de Tweede Kamer – maar overigens

ook dat van Provinciale Staten en de gemeenteraden – een niet onaanzienlijke uitbreiding ondergaan. En ook die omstandigheid doet de verkiezingen van 21 mei bijzondere verkiezingen zijn.

Een derde (of mogelijk vierde) bijzonderheid van de komende Tweede-Kamerverkiezingen is het feit, dat dit de eerste Kamerverkiezingen zullen zijn, waarbij door een bepaalde categorie Nederlanders per brief kan worden gestemd. Deze mogelijkheid is in 1983 gerealiseerd en hiervan kunnen gebruik maken:

1. de kiesgerechtigde Nederlanders, die woonachtig zijn in het buitenland en
2. de in Nederland woonachtige kiesgerechtigde Nederlanders, die op de dag van stemming wegens hun beroep of werkzaamheden of wegens het beroep of de werkzaamheden van een lid van het gezin waarvan zij deel uitmaken, buiten Nederland zullen verblijven.

Uit het vorenstaande moge blijken, dat er sedert de vorige Tweede-Kamerverkiezingen – die van 1982 – op het in onze democratie zo wezenlijke terrein van het kiesrecht heel wat is veranderd. In dit verband kunnen overigens bij wijze van voorbeeld ook nog genoemd worden (1) de toekenning van actief en passief kiesrecht op gemeentelijk niveau aan niet-Nederlandse ingezetenen, (2) de verlaging van de leeftijd voor het passief kiesrecht tot voorsnog 21 jaar, (3) het voor leden van gemeenteraden en Provinciale Staten komen te vervallen van de zgn. verboden familiebetrekkingen en (4) de vervroeging van het tijdstip van Provinciale Staten- en gemeenteraadsverkiezingen, alsmede de verkorting van de termijn tussen stemming en eerste optreden van de vertegenwoordigende organen.

Naast al deze belangrijke wijzigingen op het kiesrechtterrein zijn er ook enkele minder belangrijke geweest, waarvan ik u er één niet wil onthouden, namelijk het uit de Kieswet verdwijnen van het rode potlood. Het is wel zo, dat de kleur 'rood' nog steeds is voorgeschreven voor wat betreft het invullen van het witte stipje vóór de naam van iedere kandidaat, doch niet langer is bepaald, dat hiervoor een potlood moet worden gebruikt. Overigens wordt in het begin 1985 door de Kiesraad opgestelde voorontwerp van wet tot algehele herziening van de Kieswet ook de kleur 'rood' niet langer voorgeschreven. Wanneer dat voorstel door regering en parlement wordt overgenomen, zal het dus mogelijk zijn om de zo bekende witte stip ook anderszins in te kleuren.

Mocht u uit het vorenstaande de indruk hebben gekregen, dat de Kieswet sedert de vorige Tweede-Kamerverkiezingen vrijwel geheel is gewijzigd, dan moet ik die indruk toch ontzenuwen. Er zijn inderdaad nogal wat wijzigingen geweest, doch tal van zaken zijn ook onveranderd gebleven, zoals bijvoorbeeld de gang van zaken met betrek-

king tot de naamsregistratie van politieke partijen, de inlevering van kandidatenlijsten en de vaststelling van de verkiezingsuitslag. Aangezien dit bijzonder belangrijke onderdelen zijn van de gehele verkiezingsprocedure en aangezien waarschijnlijk niet een ieder met deze zaken even vertrouwd zal zijn, lijkt het een goede gedachte hier nog wat nader bij stil te staan.

In de eerste plaats de naamsregistratie. Indien een politieke partij met een bepaalde naam of aanduiding op het stembiljet wenst te worden vermeld – en welke partij wil dat niet – dan dient die naam of aanduiding eerst bij de Kiesraad te worden geregistreerd, zo bepaalt de Kieswet. Gesteld kan worden, dat de Kiesraad het hier bepaald druk mee heeft, want iedere keer opnieuw laten vele tientallen politieke partijen hun naam of aanduiding registreren. Zo hebben zich voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 21 mei a.s. maar liefst 72 (!) politieke partijen laten registreren.

Een volgend belangrijk moment in de procedure is de dag van kandidaatstelling, die voor de komende Tweede-Kamerverkiezingen valt op 8 april. Willen partijen deelnemen aan deze verkiezingen, dan dienen zij op die dag kandidatenlijsten in te leveren bij de zgn. hoofdstembureaus, waarvan ons land er in totaal 19 kent. In dit verband is het van belang op te merken, dat het grondgebied van Nederland is opgesplitst in 19 delen (kieskringen genaamd), met aan het hoofd van iedere kieskring een hoofdstembureau. Dit betekent, dat wanneer een politieke partij in het gehele land wenst deel te nemen, op de dag van kandidaatstelling op 19 verschillende plaatsen in ons land een kandidatenlijst moet worden ingeleverd. Eerst vanaf die dag zal dan ook bekend zijn welke politieke partijen echt aan de verkiezingen zullen meedoen. En iedere keer blijkt dan weer dat het aantal partijen dat daadwerkelijk meedoet slechts een fractie bedraagt van het aantal partijen dat om naamsregistratie bij de Kiesraad had gevraagd. Ook dit jaar zal het aantal deelnemende partijen vermoedelijk niet veel groter zijn dan zo'n 25. Waarom is dit aantal zo veel kleiner? Een van de belangrijkste oorzaken zou wel eens kunnen zijn gelegen in het feit, dat niet in de Tweede Kamer vertegenwoordigde politieke partijen voor iedere ingeleverde kandidatenlijst een waarborgsom van duizend gulden dienen te storten, een som, die men kwijt is wanneer het behaalde aantal stemmen kleiner is dan 75% van de kiesdeler (= het totaal aantal geldig uitgebrachte aantal stemmen gedeeld door 150, zijnde het aantal Tweede-Kamerzetels).

Op de 43-ste dag na de kandidaatstelling vindt het belangrijkste moment uit het gehele verkiezingsgebeuren plaats, namelijk de dag der stemming. Tegen inlevering van zijn oproepingskaart ontvangt de kiezer een stembiljet, gaat daarmee naar een stemhokje, maakt één wit stipje rood en depo-

neert het stembiljet in de stembus. Handelingen, betrekkelijk eenvoudig, die zich in een tijdsbestek van hooguit enkele minuten afspelen. Voor de kiezer zit daarmee het werk erop. 's Avonds na zeven uur kan hij op zijn gemak via de televisie of anderszins gaan volgen hoe zijn of haar partij het er heeft afgebracht. Voor veel mensen (leden stembureaus, hoofdstembureaus en centraal stembureau en niet te vergeten talloze ambtenaren) begint het eigenlijke werk echter pas goed na zeven uur 's avonds, omdat dan de werkzaamheden starten met betrekking tot de vaststelling van de verkiezingsuitslag. Hoe gaat dat nu precies in zijn werk, die uitslagberekening? Laat ik voorop stellen, dat de op dit punt in de Kieswet neergelegde procedure een uiterst ingewikkelde is. Het zou het kader van het onderhavige artikel bepaald te buiten gaan, indien ik hierop tot in details zou ingaan, maar wel lijkt het mij van belang u enige hoofdlijnen te schetsen. Direct na zeven uur 's avonds zullen de stembureauleden de bussen legen en vaststellen hoeveel stemmen er op de verschillende partijen en kandidaten zijn uitgebracht. Dit wordt vervolgens direct doorgegeven aan de burgemeester van de betreffende gemeente, die er voor zorgt, dat de uitslagen van alle stembureaus van zijn of haar gemeente worden doorgegeven aan de voorzitter van het hoofdstembureau van de betreffende kieskring. De hoofdstembureaus maken op hun beurt de uitslag op voor de negentien kieskringen. Dit geschiedt op de tweede dag na de dag van stemming. Nog diezelfde dag worden die uitslagen ter kennis van het centraal stembureau (= de Kiesraad) gebracht, die vervolgens een begin maakt met de officiële vaststelling van de verkiezingsuitslag. Dit geschiedt in ons land aldus, dat van iedere partij alle geldig uitgebrachte stemmen worden samengegeld (PvdA: X stemmen; CDA: Y stemmen etc.). Daarna worden de aantallen door de verschillende partijen behaalde stemmen samengegeld en gedeeld door 150, zijnde het aantal te verdelen Kamerzetels. Het quotiënt dat dan uit de bus rolt, wordt 'kiesdeler' genoemd. Iedere partij die qua stemmen aantal deze kiesdeler heeft behaald, doet mee aan de zetelverdeling; de overige partijen vallen op dat moment af. Even zo vele malen als de kiesdeler is begrepen in het totaal aantal stemmen per partij wordt aan die partij één zetel toegekend. Een rekenvoorbeeld ter verduidelijking. Heeft een partij 590.000 stemmen behaald, dan krijgt zij bij een kiesdeler van bijv. 57.000 stemmen in eerste instantie 10 zetels. Wanneer deze berekening heeft plaatsgevonden, blijken er altijd nog enkele zetels over te blijven, de zgn. restzetels. Dat is ook logisch, want er zijn altijd stemmen 'over' (in voornoemd rekenvoorbeeld bijv. 20.000 stemmen). Deze restzetels worden over de partijen verdeeld volgens een bepaald systeem (grootste gemiddelden), waarna precies vaststaat hoe-

veel zetels de verschillende partijen hebben behaald.

Daarmee zijn de werkzaamheden echter nog niet ten einde, want vervolgens moet dan nog worden vastgesteld welke personen nu precies zijn gekozen. Hiervoor kent de Kieswet wederom een vrij ingewikkeld systeem (met groeps Kiesdelers en lijst Kiesdelers), doch het zou te ver voeren daar nu in dit artikel nader op in te gaan. Uiteindelijk komen er langs deze weg 150 namen uit de bus, waarna de taak van het centraal stembureau er bijna opzit. We zijn dan inmiddels in de tijd gevorderd tot bijna één week na de dag van stemming. Alle 150 personen krijgen direct na de officiële vaststelling van de verkiezingsuitslag bericht van hun benoeming en moeten aan het centraal stembureau meedelen of zij de benoeming aannemen. Is dat het geval, dan meldt het centraal stembureau dat aan de Tweede Kamer. Neemt een benoemde zijn of haar benoeming niet aan, dan wijst de voorzitter van het centraal stembureau op grond van de verkiezingsuitslag diens opvolger aan. Zo worden binnen één tot twee weken de namen van 150 nieuw benoemde Kamerleden ter kennis van de Tweede Kamer gebracht. Deze Kamer onderzoekt nu nog of de benoemingen terecht hebben plaatsgevonden. Is dat het geval, dan kan de nieuw samengestelde Tweede Kamer met haar werk beginnen en dat alles dank zij de rode stip, die binnen enkele seconden in het stemhokje werd aangebracht, maar maanden van voorbereiding heeft geverg'd en eerst dank zij vele tellingen en berekeningen haar doel heeft bereikt.

Den Haag, 26 maart 1986

'Uitzicht', Samen Werken voor morgen, CDA Aktieprogramma

Christen Democratisch Appèl

Dr. Kuiperstraat 5
2514 BA Den Haag

CDA

Het verkiezingsprogramma 'Uitzicht' – Samen Werken voor morgen – is in de periode oktober 1984-april 1985 opgesteld door een door het partijbestuur van het CDA ingestelde commissie onder voorzitterschap van dr. L.M. van Leeuwen. Van deze commissie maakten verder deel uit mevrouw J.J.M.S. Leyten-de Wijkerslooth de Weerdesteijn en de heren W. Albeda, H.A. de Boer, W.C.M. van Lieshout, J.J.M. Penders en H.J. Viersen. Als eindrapporteur fungeerde drs. A.M. Oostlander, als secretaris drs. C. Bremmer. Na publikatie van het concept-programma op 6 mei 1985 is het concept vervolgens binnen de afdelingen van het CDA bediscussieerd. De uiteindelijke tekst is te Bussum vastgesteld op 26 oktober door de partijraad van het CDA.

Elk hoofdstuk begint met een 'plaatsbepaling', waarin de oriëntatie is aangegeven voor de desbetreffende programartikelen. Separaat naast deze uitgave zal een trefwoordenregister verschijnen dat bij het CDA-secretariaat verkrijgbaar is. Het adres van het CDA-secretariaat is:

Dr. Kuiperstraat 5
2514 BA Den Haag
telefoon: 070-924461
telex: 31050
giro: 137000

Den Haag, januari 1986

'UITZICHT'

• 1 Samen werken voor morgen

Het CDA heeft zich in de voorbije regeerperiode metterdaad ingezet om de klemgereden samenleving in het goede spoor te brengen. Dat was heel wat moeilijker dan in ons land werd voorzien. Daar kwamen (en komen) ook soms diep-ingrijpende maatregelen aan te pas. Maar het is mede aan dat gevoerde beleid te danken dat het deze vier jaar lukte om nieuw uitzicht te scheppen: de stijging van de werkloosheid kwam tot staan, de overheidsuitgaven worden beter beheerst.

Bemoedigend is vooral dat in de maatschappij de bereidheid toenam om eigen verantwoordelijkheid te dragen. Wij staan voor dat beleid. Daarmee werd de basis gelegd voor een gemeenschappelijke krachtsinspanning van overheid en samenleving. Zo'n basis is nodig willen we de problemen-van-morgen de baas worden.

Vol overtuiging roept dit verkiezingsprogramma dan ook op te blijven ijveren voor een maatschappij waarin we met elkaar, vóór elkaar opkomen. Een maatschappij die, overeenkomstig de door het CDA voor zijn beleid gekozen uitgangspunten, de volgende kenmerken heeft:

- een streven naar gerechtigheid, welke burgers en hun samenlevingsverbanden beschermt. Zowel ten opzichte van elkaar als ten opzichte van de overheid. Daardoor wordt voorkomen dat deelbelangen gaan overheersen;
- solidariteit, welke groeps- en klassegrenzen overschrijdt, de zwakken in de samenleving beschermt en op internationaal gebied ontwikkelingssamenwerking bevordert;
- spreiding van verantwoordelijkheid, met als doel mensen en organisaties een eigen taak te laten en zo hun recht op zeggenschap tot gelding te brengen;
- het besef dat mensen de hun toevertrouwde schepping als rentmeester hebben te beheren en misbruik ten eigen bate dus niemand is toegestaan.

Langs deze lijnen kan een samenleving groeien waarin het rechtvaardiger toegaat, die meer zekerheid biedt en ook bij tegenwind overeind blijft. De overheid zet zich daar in als 'Schild voor de zwakke'. Met deze uitgangspunten wil het CDA, overeenkomstig de grondslag, bij zijn politiek handelen antwoorden op de oproep van het Evan-

gelie. Gods gebod eist immers dat mensen elkaars naasten zullen zijn. Zij hebben er dan ook voor te zorgen dat de wereld leefbaar blijft voor alle mensen. Daarom weigert het CDA zijn politiek op het menselijk egoïsme te baseren. Evenmin beschouwen wij de maatschappij als een samenleving, waarvan de Staat alle touwtjes in handen houdt. De overheid is niet (en kan ook niet zijn) een almachtig orakel dat de oplossing aanreikt voor elk probleem waar iemand zelf geen gat meer ziet. De gevolgen van een overheidsmaatregel vindt de samenleving trouwens altijd weer op eigen bordje terug. Juist door het prijskaartje te veronachtzamen dat aan elke algemeen-begeerde overheidsvoorziening hangt, is ons land in zo'n diepe crisis geraakt. Het CDA wil meer ruimte scheppen voor eigen verantwoordelijkheid van personen en groepen. Sinds de Tweede Wereldoorlog is met steun van christen-democraten een 'Verzorgingsstaat' opgebouwd, waardoor veel goede dingen tot stand kwamen. Ook dat laatste mag, bij alle kritiek, niet worden vergeten.

Maar die verzorgingsstaat is geleidelijk uit zijn krachten gegroeid. Te makkelijk werd gedacht en gedaan of ongeveer alles wel te beteugelen en te betalen viel, zodra het maar tot staatszorg werd verklaard. Zo kreeg de staat ook veel problemen toegeschoven, welke eigenlijk als voorwerp van maatschappelijke zorg behoorden te zijn herkend. In plaats van een verzorgingsstaat heeft het CDA bij zijn beleid een verzorgingsmaatschappij voor ogen. Mensen moeten de kans hebben vanuit eigen visie en inspiratie de ontwikkeling van de samenwerking kleur en vaart te geven. Zodoende zal de maatschappij ook duidelijker met de consequenties van gevraagde voorzieningen worden geconfronteerd. Wetgeving en overheidsbeleid moeten op het versterken van die verzorgingsmaatschappij zijn gericht, maar om tot leven te komen heeft zij meer dan wetten en voorschriften nodig. De mensen zelf zullen er zich voor moeten inzetten. Dit verkiezingsprogramma bedoelt een Appel te zijn om aan de groei van zo'n verzorgingsmaatschappij creatief mee te werken. Het CDA is ervan overtuigd dat het in de samenleving weerklink zal vinden. Temeer omdat een beroep op eigen verantwoordelijkheidsbesef niet alleen (of in de eerste plaats) van de politiek hoeft te komen. Het CDA vraagt alleen dit besef ook politiek te vertalen.

In het begin van de jaren tachtig werd duidelijk dat de economische groei, jarenlang onstuimig doorgezet, grenzen kent. Daarmee kwam ook onze welvaart in de knel. Niet alleen in Nederland, maar in de meeste landen moesten bedrijven inkrimpen en gingen fabriekspoorten dicht. Mensen kwamen op straat te staan en het besteedbaar inkomen van velen liep terug. Deze negatieve ontwikkeling had voor het regeerbeleid ingrijpende gevolgen. Het verloopend getij eiste dat de bakens werden verzet. Een moeilijke opdracht, waarvoor het CDA zijn verantwoordelijkheid niet heeft laten liggen. In de afgelopen regeerperiode werden al vele hoge golven doorstaan, maar rustig vaarwater is ook de komende jaren nog niet te verwachten.

Van de belangrijke vraagstukken die zich voordoen staat de hoge werkloosheid nog steeds voorop. Deze is gedaald, maar nog altijd onduidelijk hoog. In het bijzonder voor jonge vrouwen en jonge mannen betekent werkloosheid dat hun toekomstverwachting ontvalt. Het CDA blijft ervoor ijveren dat ieder die zich een plaats op de arbeidsmarkt wenst, daartoe ook de gelegenheid moet kunnen krijgen. Dat zal zeker de zwaarste taak zijn waar we in de komende zittingsperiode voor worden geplaatst. Het gaat om een probleem dat zowel omvangrijk als hardnekkig is. Om het fundamenteel te kunnen aanpakken moet worden uitgegaan van de stelling dat een doelbewust economisch herstelbeleid het best denkbare banenplan vormt. Bij het verdelen van de nu beschikbare beroepsarbeid zijn de organisaties van werkgevers en werknemers onmisbaar. De overheid zal de belemmeringen voor arbeidsduurverkortingen moeten wegnemen en als werkgeefster zelf het goede voorbeeld dienen te geven.

Met het oog op de toekomst is het van belang dat ook jongeren aan hun trekken komen. Zij zijn het immers die de toekomst moeten dragen. Er moet voor hen, voor meisjes en jongens, dus ruimte zijn om met eigen denkbeelden en daden positie te kiezen. Om verantwoordelijkheid te dragen en om maatschappelijk betrokken te zijn.

Daarvoor zijn kansen nodig en is vertrouwen noodzakelijk. Het CDA wil hun die geven. Want de wereld van vandaag is een erfenis van onze ouders en we lenen die van onze kinderen. En dat verplicht. Het CDA kiest daarbij in het bijzonder voor jongeren die in achterstandssituaties verkeren, zoals tweede generatie minderheden, langdurig werklozen, werkloze jongeren, randgroepjongeren.

Vooraf van mensen die het van hun recht op uitkering moesten hebben, zijn de laatste jaren inkomensoffers gevraagd. De komende periode zullen zij er op moeten kunnen rekenen dat hun koopkracht wordt beschermd. Onze kinderen, die de gevolgen krijgen te dragen van hetgeen nu wordt opgebouwd, hebben recht op een stelsel van so-

ciale zekerheid dat rechtvaardig, consistent en betaalbaar is. Wij gaan er in dit programma vanuit dat de volgende vier jaar Nederland kan rekenen op een economische groei van tenminste 2 procent per jaar. In dit programma worden maatregelen aangegeven die tot een nog iets hogere groei kunnen leiden. Als voorts de algemene prijsstijging beperkt blijft zullen de minimum- en modaalinkomens beter in koopkracht kunnen worden gehandhaafd.

Goed rentmeesterschap betekent dat ook het beheer van de toevertrouwde 'openbare middelen' op verantwoorde wijze verloopt. Daarvan kan moeilijk worden gesproken wanneer een generatie zich zoveel 'welvaart' veroorlooft, dat deze slechts door middel van torenhoge rente- en aflossingsschulden valt te bekostigen. Daar worden dan komende generaties mee belast. Het terugdringen van het financieringstekort zal daarom moeten worden voortgezet.

Bij een hoog ontwikkelde samenleving past een goed onderwijsstelsel. Een stelsel dat is afgestemd op de nieuwe vormen van arbeid en techniek, zoals die nu duidelijk in zicht komen en op de verscheidenheid aan maatschappelijke en culturele eisen welke de nieuwe generatie zal stellen. Die eisen betreffen vooral de jeugd. Maar in toenemende mate ook ouderen die hun kwaliteiten verder of op andere wijze willen ontplooien. De maatschappelijke ontwikkelingen zullen daartoe mede dwingen. Een eigentijds onderwijsstelsel is eveneens nodig om zowel jongens als meisjes op een zelfstandige maatschappelijke taakvervulling, waaronder beroepsuitoefening voor te bereiden. Dit heeft niet alleen tot gevolg, dat de ontplooiingsmogelijkheden voor de vrouw in de beroepsarbeid toenemen, maar ook dat vrouw en man beiden de verantwoordelijkheid voor de gezinstaken en voor hun kinderen beter kunnen dragen. Samenwerken zal tot een meer verantwoorde samenleving, tot een meer zinvol bestaan voor alle groepen leiden. Het CDA volgt hierbij een lijn die op gelijke rechten en gelijke zeggenschap voor mannen en vrouwen is gericht. Zolang enigerlei groep of individu niet verzekerd is van fundamentele gelijkwaardigheid zal het CDA onafgebroken ijveren voor het bereiken daarvan. Gelet op de achterstandssituatie waarin vrouwen op tal van beleidsterreinen verkeren betekent dit extra aandacht voor hun positie. Wettelijke en maatschappelijke barrières die een gelijkwaardige ontplooiing van mannen en vrouwen belemmeren om gezamenlijk verantwoordelijkheid te kunnen dragen voor gezin en maatschappij moeten worden weggewomen. Door een concreet beleid moet de fundamentele gelijkwaardigheid van vrouw en man – ook in de praktijk – tot uiting komen.

Vanuit eenzelfde benadering wil het CDA de fundamentele gelijkwaardigheid van etnische groepen in onze samenleving bewerkstelligen. Zij dienen zich – als zij dat wensen op basis van hun

eigen godsdienstige principes — te kunnen ontwikkelen tot gewaardeerde en medeverantwoordelijke deelgenoten op allerlei maatschappelijke gebieden. Een gelijkwaardige rechtspositie en reële startkansen zijn daartoe voorwaarden, die behalve door de politiek ook door burgers in hun maatschappelijke organisaties moeten worden bevorderd.

Om in de samenleving het vermogen om zelfstandig problemen op te lossen te versterken, zal de overheid de eigen taak van maatschappelijke verbanden moeten erkennen. Deze zijn op eigen terrein dikwijls het beste voor een verantwoord bestuur en beheer toegerust.

Door daar met een actief beleid op in te spelen wordt ook de voortgaande democratisering van de maatschappij gediend. Deze zal met name tot uiting komen in de wijze waarop de eigen bevoegdheden en zeggenschapsverhoudingen gestalte krijgen. Dat geldt voor bedrijven, onderwijsinstellingen, woningbouwcorporaties en culturele instellingen. Ook echter voor nieuwe verbanden — op kleinere schaal — op het gebied van gezondheidszorg en milieubeheer. Bij spreiding van verantwoordelijkheden over samenlevingsorganisaties zal inzicht moeten blijven dat deze werkelijk zeggenschap van mensen versterkt. Die organisaties behoren dan ook duidelijk in hun achterban te zijn verankerend. Van daaruit moeten menselijke inspiratie en idealen kunnen doorstromen.

Het versterken van een ten opzichte van de overheid zelfstandige samenleving vraagt ook een andere regelgeving. Deze kan worden vermindert, verbeterd of van karakter veranderen. Er moet voor worden gezorgd dat andere samenlevingsorganisaties de plaats kunnen innemen welke een terugtrekkende overheid vrijmaakt. Gelijktijdig dient te worden voorkomen dat bij deze omhuizing-van-bevoegdheden weer andere vormen van 'overheersing' vrij spel zouden kunnen krijgen.

De overheid heeft dus de rechten van maatschappelijke verbanden zowel te garanderen als duidelijk te begrenzen. Deze ontwikkeling kan er ook toe leiden dat de overheid sommige van haar taken overdraagt (dan wel uitbesteedt) aan organisaties zonder winst oogmerk of aan ondernemingen. Waar dit mogelijk is, moet het worden bevorderd.

Binnen de sfeer van de overheid wordt eveneens naar decentralisatie gestreefd: wat even goed op een lager niveau kan gebeuren, moet niet op een hoger niveau plaatsvinden. Maar spreiding van bestuurstaken zal meestal ook met spreiding van financiële capaciteit gepaard moeten gaan. Bij dit alles behoudt de rijksoverheid haar wezenlijke opdracht: schild te zijn voor de zwakken, de veiligheid van burgers te beschermen en overtreding en ontduiking van wetten tegen te gaan.

Die opdracht houdt ook de verplichting in om voor minimum-bestaansvoorwaarden te zorgen.

Zowel ten aanzien van het inkomen, als wat betreft onderwijs, gezondheidszorg, huisvesting e.d. Door haar taakstelling op die wezenlijke punten aan te scherpen zal de overheid haar gezag in de samenleving versterken.

Taak en mogelijkheden van de overheid binnen de Nederlandse staat worden sterk beïnvloed door de betekenis welke ons land voor de internationale gemeenschap heeft. Nederland is een zeer open samenleving. Dat betekent dat wij sterk de invloed ondergaan van hetgeen andere landen doen of laten. Daarom schiet een puur nationaal beleid dat niet verder kijkt dan grenzen lang zijn, op verschillende terreinen te kort. Het CDA staat op grond van zijn politieke beginselen positief tegenover internationale samenwerking zoals in de Europese Gemeenschap.

Nederland kan zijn economische en sociale problemen niet meer buiten de EG oplossen. Hetzelfde geldt voor landbouwvraagstukken en eigenlijk voor elke kwestie die met onze internationale rol te maken heeft. Ook het Nederlandse beleid op het gebied van de media, onderwijs, verkeer en vervoer heeft een Europese dimensie. De milieuvervuiling in Nederland is zelfs alleen doeltreffend aan te pakken als we met de Europese landen afspraken maken over het zuiver houden van onze rivieren in het algemeen, de bescherming van de levensomstandigheden van mens, dier en plant.

Die wederzijdse lotsverbondenheid van landen moet nuchter worden erkend. Ze kan ons met temeer overtuiging aan de EG doen deelnemen. Het CDA wil de banden met EG-landen dan ook krachtig aanhalen. Daarmee wordt tevens de een-dracht tussen Europese landen versterkt en een eensgezind Europa kan daadwerkelijk bijdragen aan vrede en veiligheid in de wereld. Niet alleen door voor het beheersen en verminderen van bewapening op te komen, maar ook door, waar ook ter wereld, de mensenrechten te verdedigen. Door zijn lidmaatschap van de NAVO kan Nederland een doeltreffende veiligheidspolitiek voeren. Binnen dit bondgenootschap zal ons land voor een eigen creatieve inbreng hebben te zorgen. Zowel gericht op het voorkomen van oorlogen, als op het verminderen van de spanning tussen Oost en West. Het CDA nam reeds enige malen initiatieven tot onderhandelingen en wapenbeheersing. In die richting moeten we verder gaan. De daarmee bereikte resultaten zijn lang niet altijd bevredigend, maar zeker op dit gebied blijft geïsoleerd nationaal beleid in ieder geval onvruchtbaar.

Nederlands internationale taak raakt voorts onze houding tegenover landen die op onze steun aanspraak kunnen maken. Vanouds is het CDA voorvechter van een flinke ontwikkelingsinspanning. Wij willen maatregelen bevorderen die het vestigen van een rechtvaardiger internationale economische rechtsorde als doel hebben. Daarin moeten de arme landen tot hun recht komen. Op dat spoor gaan wij verder.

In dit program wordt de positie van de Nederlandse overheid belangrijk geacht, doch zijn tevens haar grenzen aangeduid. In ons land heeft de overheid haar eigen taak, temidden van andere samenlevingsorganen die eveneens recht op hun eigen verantwoordelijkheid bezitten. Het deelgenoot-zijn van een internationale statengemeenschap biedt kansen, maar legt de Nederlandse overheid ook beperkingen op. Een open samenleving als de Nederlandse ondergaat, ook ongewild, sterk de invloed van internationale politieke processen.

Deze wetenschap voorkomt overdreven pretenties ten aanzien van wat overheid en politiek klaar kunnen maken. Dit vooropstellend komt het CDA met kracht en overtuiging op voor wat het voor de komende periode als wezenlijke overheidstaken ziet:

- het bevorderen van de werkgelegenheid, vooral door het beleid op versterking van de economische structuur te richten;
- het beschermen van de noodzakelijke basisvoorzieningen (van materiële en immateriële aard) op het gebied van wonen, gezondheidszorg, onderwijs en inkomen. Dit geldt in het bijzonder ten aanzien van de 'echte minima';
- verschuiving van taken van overheid naar maatschappij, van centraal beleid naar uitvoering: privatisering van overheidstaken naar ideële organisaties en commerciële ondernemingen en afslanking van de overheidsbureaucratie ten bate van uitvoerende taken;
- beheersing van de overheidsuitgaven en terugdringing van het financieringstekort;
- mede-verantwoordelijkheid voor de levensomstandigheden in de Derde Wereld, mede als uitdrukking van ons streven naar een rechtvaardiger internationale orde;
- zorg voor natuur en milieu. Niet alleen wordt het bestaande beschermd, maar door effectief overheidsbeleid zal ook het herstel van het beschadigde worden bevorderd;
- het handhaven van de democratische rechtsorde naar buiten en naar binnen toe. Extra aandacht krijgt de juridische vormgeving en rechtsbescherming van maatschappelijke verbanden. De rechtsstaat verdient meer waardering. Het parlement moet zijn positie versterken door zich, als controlerend en medewetgevend orgaan op hoofdzaken van het beleid te concentreren.

De beleidsvoorstellen in dit program zijn gericht op een innerlijk versterkte maatschappelijke orde. Een orde door een werkzaam aandeel van mensen gedragen, waarbij de daadkracht van eigen levensovertuiging niet wordt verdrongen, maar uitgedaagd. Zo wordt door samen werken voor morgen uitzicht geschapen.

II Ontwikkelings- samenwerking, buitenlands beleid en defensie

PLAATS EN TAAK VAN NEDERLAND IN DE WERELD

• 3 Plaatsbepaling

Het CDA streeft naar een wereldrechtsorde die gerechtigheid als kenmerk heeft. Onze doelstellingen zijn: betere verdeling van de welvaart in de wereld, naleving van de rechten van de mens, een verenigd Europa en vrede in de wereld met zo min mogelijk wapens. Op deze gebieden valt niet op snelle resultaten te rekenen. Het gaat langzaam en het gaat in de wereld vaak verkeerd. Met kracht en voortvarendheid blijft het CDA echter aan deze idealen werken.

Er voltrekken zich in de internationale verhoudingen grote veranderingen. Zo groot zelfs, dat ze niet meer in het heldere maar te schematische stelsel van twee assen (Oost-West, Noord-Zuid), waarmee wij de laatste decennia de werkelijkheid hebben benaderd, zijn te vangen. Er treedt verschuiving op in economisch potentieel van de Atlantische naar de Stille Oceaan. De Verenigde Staten en West-Europa kunnen elkaar voor hun veiligheid niet missen, maar op handelsgebied hebben Europeanen en Amerikanen stevige aanvaringen.

Sommige ontwikkelingslanden hebben geweldige vooruitgang geboekt, terwijl de situatie in andere dramatisch slechter werd. Tengevolge van het economisch handelen van Noord en Zuid is een ernstige schuldenproblematiek ontstaan. Deze heeft zowel voor het internationale geldstelsel als voor de interne situatie van de ontwikkelingslanden grote gevolgen. Wij wijzen de ideologie en de expansiedrift van de Sovjet-Unie af, maar realiseren ons terdege dat zonder Moskou wapenbeheersing en wapenvermindering niet tot stand komen.

• 4 Ontwikkelingssamenwerking en internationale economische samenwerking

Armoede en honger in de Derde Wereld dienen mede door ontwikkelingssamenwerking te worden bestreden. Tussen de ontwikkelingslanden zijn de verschillen aanzienlijk gegroeid. Sommige maakten een snelle ontwikkeling door. Deze landen zijn erbij gebaat, dat onze markten voor ontwikkelingslanden open staan en dat redelijke prij-

zen voor grondstoffen tot stand komen. Een tweede categorie landen, de trage groeiers, heeft daarnaast ook directe hulp nodig. Een derde groep, de allerarmste landen, moet het vooral van die directe hulp hebben. Een punt van zorg is, dat binnen de ontwikkelingslanden de verschillen in welvaart tussen de bevolkingsgroepen toenemen. Naast deze onderlinge verschillen ondergaan deze landen steeds meer ontwikkelingen die nauw met de rest van de wereld samenhangen. Deze betreffen niet louter de economie, maar raken bovenal de wederzijdse afhankelijkheid op sociaal, cultureel en politiek terrein. Ontwikkelingssamenwerking moet in eerste instantie op de lange termijn zijn gericht. Daarbij heeft plattelandsontwikkeling voorrang. De overheid draagt niet als enige verantwoordelijkheid voor ontwikkelingssamenwerking, want deze is vooral een zaak van samenleving-tot-samenleving. Daarom komen de rol en de betekenis van particuliere instellingen, medefinancieringsorganisaties en bedrijfsleven terecht meer en meer op de voorgrond. Deze gespreide verantwoordelijkheid is van grote betekenis om aan de zeer uiteenlopende behoeften van de ontwikkelingslanden tegemoet te komen.

• 5 Mensenrechten

De christen-democratische visie op de mens dwingt tot een actief beleid van elke overheid ten aanzien van democratie en mensenrechten. Deze staan in de wereld steeds onder zware druk. Het mensenrechtenbeleid moet hecht met het totale Nederlandse buitenlandse beleid worden vervlochten. Ook op dit terrein geldt dat vasthoudendheid en concrete stappen nodig zijn om te overtuigen. Daarom blijft het CDA ijveren voor een stelsel van internationale controle op het toepassen van de rechten van de mens. Bescherming van mensenrechten is bij uitstek een taak van de Verenigde Naties, die op dit punt helaas nog niet effectief functioneert. Daarom valt een grote verantwoordelijkheid toe aan de samenwerkende Europese landen.

• 6 Europa

Groeiende Europese eenwording draagt bij tot internationale rechtsorde. Problemen als werkloosheid of milieuverontreiniging vragen een bo-

venationale aanpak. Europese eenheid draagt ook bij aan stabiele en rechtvaardige verhoudingen in de wereld. Het CDA is krachtig voorstander van een Europese eenheid, die op een economische en politieke unie uitloopt. De thans in dit opzicht bestaande stagnatie moet de komende jaren definitief worden doorbroken. Daarbij ware in te haken op de weer opgebloeide Frans-Duitse samenwerking, vanouds de kern van het Europese eenwordingsproces. Dit proces moet zich meer dan nu tot andere beleidsterreinen dan het economische alleen verbreden. Europa's rol en invloed in de wereld en daarmee de mogelijkheid om verantwoordelijkheid te nemen staan op het spel. Door echt een gezamenlijk beleid te voeren, bureaucratie te slechten, op research- en technologisch gebied samen te werken, wordt het mogelijk weer met de Verenigde Staten en Japan te wedijveren. Gezamenlijk kunnen de lidstaten van de EG een belangrijke bijdrage leveren aan het oplossen van de problemen in Zuidelijk Afrika, het Midden-Oosten en Latijns-Amerika.

Betere besluitvorming en versterking van het democratische karakter van de EG zijn noodzakelijk. De Europese burger zal daardoor beter van de noodzaak van Europese eenwording worden overtuigd. Daartoe is ook nodig dat de EG de leiding neemt bij het beleid dat is gericht op herstel van bedrijvigheid en banen, op herverdeling van arbeid en op verdergaande onderlinge afstemming van het sociale en milieubeleid.

• 7 Vrede en veiligheid

Het vredes- en veiligheidsbeleid vormt een onmisbaar instrument om internationale gerechtigheid te bevorderen. Zolang de Verenigde Naties onvoldoende als gezaghebbend internationaal orgaan functioneert, is het onvermijdelijk onze zorg voor de veiligheid in bondgenootschappelijk verband vorm te geven. Daarom is Nederland lid van de Noord-Atlantische Verdrags Organisatie (NAVO), welke oorlogsvoorkoming tot doel heeft. Dit vergt een geloofwaardige strategie. In het nucleaire tijdperk betekent dit, dat die strategie gebaseerd moet zijn op het aanvaarden van evenwicht aan wederzijdse afschrikking. Daar mag het niet bij blijven. De thans bestaande stabiliteit in Oost-West-verhouding moet worden versterkt. In het algemeen kan deze relatie worden verbeterd door het intensiveren van kerkelijke, culturele, wetenschappelijke, economische en persoonlijke contacten. Tevens moet bij voortdurend naar wapenbeheersing en ontwapening worden gestreefd. Meerzijdig en verifieerbaar.

Beheersing van onderzoek en ontwikkeling hoort daar natuurlijk bij. Nederland draagt ertoe bij dat, evenals voorheen het geval was, eenzijdige door de NAVO te nemen stappen mogelijk zijn. Het gaat om afschrikking met een zo laag mogelijk niveau van bewapening. Bij de discussie over

vrede en veiligheid is binnen het CDA de inbreng vanuit het atoompacifisme legitiem en gerespecteerd.

Binnen het Bondgenootschap moeten de Europese landen zich beter aaneensluiten en zich richten op verbetering van de kwaliteit van de Atlantische samenwerking. Bovendien neemt West-Europa op die manier meer verantwoordelijkheid voor eigen veiligheid.

• 8 ARTIKELEN

1.1 In de komende kabinetsperiode blijft de Nederlandse ontwikkelingsinspanning gehandhaafd op minimaal 1½% van het netto nationaal inkomen. Elk jaar wordt cumulatief f 100 miljoen aan kapitaalmarktmiddelen omgezet in begrotingsmiddelen. Gestreefd wordt naar indamming van oneigenlijke toerekeningen.

1.2 De Nederlandse hulpverlening wordt geleid via drie kanalen:

- bilateraal, van overheid tot overheid;
- multilateraal, via internationale organisaties en financieringsinstellingen;
- via particuliere organisaties, waaronder missie en zending.

Coördinatie tussen de kanalen wordt bevorderd. De kanalen worden getoetst op de mate waarin zij effectief bijdragen aan het ontwikkelen en stimuleren van een sociale infrastructuur, aan rechtvaardiger verdeling van investeringen, werkgelegenheid en inkomen en dus ontplooiingskansen voor met name de armste bevolkingsgroepen, aan het behoud van de cultuur alsmede aan directe bestrijding van honger en rampen. Het relevante Nederlandse arbeidspotentieel, met inbegrip van het bedrijfsleven, w.o. de vakbeweging, wordt ingeschakeld onder waarborging van de prioriteit van de belangen der bevolking in ontwikkelingslanden.

1.3 Bij het voortzetten of aangaan van een relatie met de overheid van een ontwikkelingsland worden als criteria gehanteerd:

- naleving van de fundamentele mensenrechten;
- de mate van armoede;
- een rechtvaardig intern sociaal-economisch beleid;
- bewapeningsuitgaven die niet hoger zijn dan redelijkerwijs voor de interne en externe veiligheidsbehoeften nodig is.

Bij schending van één van deze criteria kan een relatie met de overheid van een ontwikkelingsland worden opgeschort. Dit laat hulp via particuliere organisaties, indien deze de bevolking bereikt, onverlet.

1.4 Nederland streeft naar zo spoedig mogelijke internationalisatie van de ontwikkelingsrelatie met Suriname. Deze relatie kan worden geactiveerd wanneer er voldoende perspectief bestaat op herstel van de democratie en naleving van de

mensenrechten. Intussen kan via particuliere organisaties hulp worden verleend, indien deze de bevolking bereikt.

1.5 Bij de bilaterale hulpverlening streeft Nederland naar effectieve coördinatie en samenwerking met andere donorlanden en -instellingen. De consultatieve groepen van de Wereldbank vormen daarvoor een goed kader.

1.6 In eerste instantie streeft Nederland op basis van de doelstellingen van zijn ontwikkelingsbeleid naar coördinatie en samenwerking in EG-verband. De kwaliteit van de EG-hulpverlening wordt vergroot door een zo groot mogelijke overeenstemming tussen de lidstaten over EG-standpunten in de beleidsdialoog met de ontwikkelingspartners van het Lomé-verdrag en zoveel mogelijk samenwerking met de Europese Commissie in programma's en projecten. Nederland bepleit de uitbreiding van onderdelen van het Lomé-verdrag zoals STABEX (Export Opbrengst Stabilisatie) tot niet ACS-landen.

1.7 Nederland bevordert actief de kwaliteitsverbetering van de multilaterale hulp, met name de VN-hulp. Deze moet effectiever van opzet en uitvoering worden.

1.8 In internationaal verband streeft Nederland ernaar de hulp minder te binden aan besteding in het gevende land voor zover hierdoor de bestedingen in ontwikkelingslanden worden bevorderd.

Nederland bevordert versterking van de sociaal-economische betrekkingen tussen de ontwikkelingslanden.

1.9 Het aandeel van de particuliere organisaties via het medefinancieringsprogramma wordt vergroot. Eigen financiële inbreng van die organisaties is belangrijk voor de bewustwording van de ontwikkelingsproblematiek in de Nederlandse samenleving. Deze organisaties worden steeds meer bij de uitvoering van de bilaterale hulpverlening betrokken.

1.10 Nederland zet zich in voor een rechtvaardige en efficiënte internationale arbeidsverdeling en neemt hiertoe initiatieven. Ontwikkelingslanden moeten een zo groot mogelijke toegang hebben tot de markten der ontwikkelde landen, het systeem van algemene tariefpreferenties verdient uitbreiding en het overal opkomende protectionisme wordt bestreden. Nederland bevordert dat het EG-beleid rekening houdt met de belangen van de ontwikkelingslanden.

1.11 Nederland bevordert dat ontwikkelingslanden betere kansen krijgen voor het zelfstandig verwerken van hun eigen grondstoffen.

1.12 Ten aanzien van het schuldenvraagstuk streeft Nederland naar een zodanige opstelling van het IMF dat, per land toegesneden, betaalbare en sociaal aanvaardbare oplossingen mogelijk zijn.

1.13 Nederland streeft naar een optimale overdracht aan ontwikkelingslanden van middelen in

de vorm van financiële hulp, investeringskredieten, technologie, kennis en organisatorisch vermogen. De hulp dient voor een structurele versterking van de sociaal-economische infrastructuur van de ontwikkelingslanden. Deze richt zich met name op de plattelandsontwikkeling en op de kleinschalige industriële ontwikkeling. De particuliere sector wordt daarbij ingeschakeld. De behoeften van de ontwikkelingslanden en daarin van de armste groepen, staan voorop. Er dient een effectieve controle te zijn op de bestede middelen. De brede maatschappelijke verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven zal vorm moeten krijgen in internationaal aanvaarde gedragsregels.

1.14 De vraagstukken van honger en armoede zijn vooral verbonden met het platteland. Nederland ijvert, in samenwerking met de Europese Gemeenschap en de Wereldbank, voor voedselstrategieën, vooral in Afrika ten zuiden van de Sahara. Deze worden gericht op verbetering van het lokale landbouwbeleid, het scheppen van werkgelegenheid en inkomen van kleine boeren, vissers en landarbeiders, verbetering van de voedselproductie en -distributie, alsmede van de leefbaarheid van het platteland. Op korte termijn werkt Nederland mee aan verbetering van de voedselveiligheid.

1.15 Latijns-Amerika krijgt in dat beleid mede aandacht, zowel naar de aard van hulpverlening en haar omvang, als voor wat betreft het Nederlandse buitenlandse en internationale economische beleid. Binnen Latijns-Amerika krijgen groepen en landen die een democratisch systeem proberen op te bouwen, voorrang.

1.16 Nederland ondersteunt programma's (met inbegrip van voorlichting), o.a. betreffende een verantwoorde gezinsvorming, die gericht zijn op het verminderen van bevolkingsgroei, mits deze niet op dwang zijn gebaseerd. Ook dienen zij ingebed te zijn in een geheel van maatregelen om de bestaanszekerheid, o.a. door vermindering van kindersterfte, en het welvaartsniveau te verhogen.

1.17 Het ontwikkelingsproces reikt verder dan de kring van de overheid. In de samenwerking wordt ook ingespeeld op wensen welke de samenleving in de ontwikkelingslanden op sociaal en cultureel terrein heeft. Met name ten aanzien van gezondheidszorg, huisvesting, een democratische en onafhankelijke vakbeweging, kadertraining, versterking van de bestuurscapaciteit, democratisering en de positie van de vrouw.

1.18 De vrouw vervult een fundamentele rol in de zich ontwikkelende samenlevingen. In het bijzonder vanwege de belangrijke plaats die zij inneemt in de primaire productiesectoren, de voedselvoorziening en de gezondheidszorg. Vooral daarom worden vrouwen sterker bij de uitwerking en de uitvoering van programma's en projecten betrokken en wordt speciaal aandacht besteed aan een betere opleiding van vrouwen.

Ontwikkelingsprojecten zullen aan het bovenstaande daadwerkelijk worden getoetst.

1.19 Hulpverleningsprojecten worden getoetst op milieuverbeterende effecten. Daarnaast werkt Nederland mee aan programma's ter voorkoming van milieuachteruitgang, zoals woestijnen, de ontbossing, erosie en verzouting. Ook dient aandacht gegeven te worden aan het terugdringen en voorkomen van ziekten en plagen.

1.20 Nederland streeft naar Europese kwaliteitsvoorschriften voor produkten, met name medicijnen en bestrijdingsmiddelen, die naar de Derde Wereld geëxporteerd worden. Nederland ondersteunt initiatieven van andere landen in deze richting.

1.21 Voor het welslagen van het ontwikkelingsbeleid dienen voorlichting en bewustwording in onze samenleving te worden bevorderd. De Nationale Commissie Voorlichting en Bewustwording Ontwikkelingssamenwerking (NCO) moet hiertoe bijdragen. Zij richt zich vooral op de grote maatschappelijke organisaties.

1.22 De minister voor Ontwikkelingssamenwerking leidt de Coördinatie Commissie Ontwikkelingssamenwerking. Daarin komen alle onderwerpen die voor het Nederlands beleid terzake van ontwikkelingssamenwerking van belang zijn aan de orde. De minister wordt eerst verantwoordelijke voor de regionale ontwikkelingsbanken. Ter ontlastung van het ministerie worden uitvoeringswerkzaamheden op financieel verantwoorde wijze uitbesteed.

In het personeelsbeleid van het ministerie van Buitenlandse Zaken dienen handhaving en opbouw van deskundigheid op het gebied van ontwikkelingssamenwerking richtinggevend te zijn.

• 9 Mensenrechten en regionale vraagstukken

2.1 Het Nederlandse mensenrechtenbeleid, ten aanzien van zowel burgerlijke en politieke, als economische, sociale en culturele rechten, is een geïntegreerd onderdeel van het buitenlands beleid. Steeds zal zorgvuldig de meest effectieve benadering worden gekozen.

2.2 Nederland verleent actieve steun aan de opbouw van een doeltreffend systeem van non-selectieve internationale controle op naleving van mensenrechten en sancties tegen schendingen. Een speciale taak valt toe aan de samenwerking in Europees verband. Nederland blijft streven naar een VN-Hoge Commissaris voor mensenrechten.

2.3 Waar een doeltreffend systeem van internationale controle en sancties ontbreekt, moeten landen waarin de mensenrechten stelselmatig worden geschonden op effectieve wijze worden geconfronteerd met stappen waaruit afwijzing blijkt. Economische sancties kunnen worden toegepast bij schendingen die een bedreiging voor de internationale vrede en veiligheid vormen, of

bij systematische aantasting van de fundamentele mensenrechten. Zodanige sancties worden bij voorkeur in VN- of Europees verband nagestreefd. Het liefst door middel van mandataire resoluties van de VN-Veiligheidsraad.

2.4 Nederland bestrijdt naar vermogen zowel nationaal als mondiaal het internationaal terrorisme. Europese samenwerking in dezen is een allereerste noodzaak.

2.5 Nederland verleent actieve politieke en humanitaire steun aan democratische groeperingen die zich verzetten tegen repressieve structuren en schendingen van de rechten van de mens. Daarbij gelden als criteria de mate van steun bij de betrokken bevolking en de mate waarin de groepering zelf het zelfbeschikkingsrecht alsmede de fundamentele rechten van de mens garandeert. Geweldloze doorbreking van onderdrukkende structuren dient voorop te staan. Het gebruik van geweld moet worden gezien als laatste mogelijkheid en moet binnen de normen van het internationale recht vallen. Humanitaire steun wordt bij voorkeur via internationale of particuliere organisaties verleend.

2.6 Samen met de Europese partners zet Nederland zich in voor de toepassing in Oost-Europa van alle beginselen van de slotakte van Helsinki. Nederland bevordert intensivering van kerkelijke, culturele, sociale, economische en persoonlijke contacten met daarvoor in aanmerking komende groeperingen, zulks mede om toepassing van de mensenrechten te bevorderen.

2.7 Het vredesproces zoals dit is aangevangen tussen Israël en Egypte, moet worden voortgezet. De regering ondersteunt elke serieuze poging om tot vrede in het Midden-Oosten te komen.

Nederland zet zich in voor het recht van Israël en zijn Arabische buurlanden op veilige en gegarandeerde grenzen. Het zelfstandig en veilig voortbestaan van de staat Israël staat daarbij voorop. Alle betrokkenen zijn er verantwoordelijk voor, dat ook de staatkundige rechten van de Palestijnen worden verzekerd. Nederland onderhoudt intensieve contacten met betrokken partijen. Als zodanig geldt ook de PLO, indien en zodra zij de vernietiging van Israël als doelstelling prijs geeft en de staat Israël erkent.

Nederland streeft in Europees verband een gecoördineerd of gemeenschappelijk optreden na, waarin de Nederlandse zienswijze herkenbaar is. Nederland zet zich binnen de Europese Politieke Samenwerking (EPS) in voor het onderhouden van diplomatieke betrekkingen van alle tot de EG behorende landen met Israël. Nederland bevordert, ook in het verband van de EPS, een goede onderlinge afstemming van zijn beleid met dat van de Verenigde Staten van Amerika.

2.8 Nederland bevordert de eerbiediging der mensenrechten in Indo-China en het vertrek van de vreemde troepen uit Laos, Cambodja en Afghanistan.

2.9 In het perspectief van uitbreiding van de EG met Spanje en Portugal steunt Nederland intensivering van de contacten met Latijns-Amerika. Deze dienen te zijn gericht op versterking van de democratie en verbetering van de sociaal-economische structuren, met name op landbouwhervorming. De Europese steun voor de werkzaamheden van de Contadoragroep, die zich inzet voor een regionale oplossing van de problemen in Centraal-Amerika, dient met kracht te worden voortgezet.

2.10 Nederland blijft zich inzetten voor afschaffing van het apartheids- en thuislandenbeleid in Zuid-Afrika, en voor constitutionele hervormingen die gelijkberechtiging van alle bevolkingsgroepen ten doel hebben. Ook ijvert Nederland voor het verlenen van onafhankelijkheid aan Namibië op basis van democratische verkiezingen onder VN-toezicht. Het uitgebreide wapenembargo blijft gehandhaafd evenals het restrictieve beleid terzake van onder andere de visumverlening en culturele en sportieve contacten. Nederland levert krachtige initiatieven ter versterking van het internationale karakter van het anti-apartheidsbeleid, met name van economische sancties in VN- en EG-verband. Indien dit niet tot resultaten leidt, sluit Nederland zich aan bij door relevante landen genomen maatregelen, dan wel neemt het daartoe initiatieven.

Voortgaande steun wordt verleend aan de frontlijnstaten door middel van de Southern Africa Development Coördination Conference.

2.11 Nederland blijft met de Zuidafrikaanse samenleving contacten onderhouden voor zover deze een reële mogelijkheid bieden om de apartheid aan de orde te stellen. Daarbij krijgen vooral groeperingen de aandacht, die zich inzetten voor bewustwording en emancipatie, zoals de zwarte vakbeweging en vele kerkelijke organisaties. Nederland waakt tegen systeembevestigende contacten.

Het Nederlandse beleid is erop gericht dat de Zuidafrikaanse autoriteiten initiatieven nemen die leiden tot een onmiddellijk overleg tussen alle betrokkenen in dat land. In dat overleg dient in ieder geval aan de orde te komen: het opheffen van de noodtoestand, de vrijlating van politieke gevangenen en de participatie van alle bevolkingsgroepen aan de inrichting van de Zuidafrikaanse samenleving.

Het beleid bevordert dat investeringen worden gehanteerd ten dienste van deze bewustwording en emancipatie. De EG-gedragscode voor het bedrijfsleven wordt door codificatie en integratie met de Sullivan-code en door verplichte rapportage versterkt.

• 10 De Nederlandse Antillen

3.1 Nederland ziet zijn verhouding met de Nederlandse Antillen en Aruba in het perspectief

van een mogelijke aanstaande onafhankelijkheid. Nederland is bereid tot gesprekken met de Nederlandse Antillen en Aruba over een gemeenbest-verhouding. Daarin kunnen belangrijke elementen van de huidige band met Nederland een plaats krijgen. Bevordering van een grotere sociaal-economische zelfstandigheid van de Nederlandse Antillen staat centraal. Nederland zal de onderlinge samenwerking tussen de Nederlandse Antillen en Aruba zoveel mogelijk bevorderen.

• 11 Europa

4.1 Het CDA geeft hoge prioriteit aan verdergaande Europese samenwerking en eenwording, waarvan de EG de belichaming is. Zeker in het licht van uitbreiding van de EG met Spanje en Portugal is het nodig de structuur en het supranationale karakter van de Gemeenschap te versterken.

Voortgang naar een Europese Unie, die de Europese Gemeenschap en de Europese Politieke Samenwerking (EPS) omvat, in de geest van het door het Europees Parlement opgestelde ontwerp-verdrag, waardoor ook nieuwe terreinen aan de Gemeenschap worden toegevoegd.

4.2 Delegatie van bevoegdheden ten aanzien van beheer en uitvoering aan de Europese Commissie. Vermindering van het aantal EG-commissarissen tot één per land. Grotere besluitvaardigheid van de Raad van Ministers door strikte beperking van het veto-recht tot de gevallen die in de EG-verdragen zijn voorgeschreven en door terugdringing van nationale bureaucratische obstakels. Uitbreiding van de bevoegdheden van het Europees Parlement op budgettair en wetgevend terrein.

4.3 Objectief vast te stellen verschillen tussen lidstaten kunnen, wanneer betrokken landen zich daarop beroepen, verschillen in snelheid van integratie noodzakelijk maken. Nederland ziet erop toe dat gekozen constructies de gemeenschappelijke markt niet aantasten en latere aansluiting door aanvankelijk niet-deelnemende lidstaten toelaten. In dit verband is nauwere Benelux-samenwerking vereist, ook om de opgebloeide Frans-Duitse samenwerking te kunnen ondersteunen en beïnvloeden.

4.4 Versterking van de Europese Politieke Samenwerking (EPS) door de instelling van een politiek secretariaat bij de Raad van Ministers en verzwaring van de inbreng van de Europese Commissie.

4.5 Aangezien coördinatie van het beleid van de lidstaten onvoldoende heeft bijgedragen tot het economisch herstel en de bestrijding van de werkloosheid in Europa moet de EG een eigen conjunctuurbeleid ontwikkelen. De werking van de interne markt wordt verbeterd door het opzetten en stimuleren van infrastructurele projecten, het wegnemen van administratieve, fiscale, juridische

en technische handelsbelemmeringen en door te streven naar het afschaffen van grenscontroles. Discriminatie bij het aankoopbeleid van nationale overheden wordt tegengegaan. Uitbouw van het Europees Monetair Systeem inclusief een grotere rol voor de ECU en de externe werking van deze Europese rekeneenheid. Op lange termijn zal de ECU de nationale munteenheden moeten gaan vervangen. Het streven is erop gericht te komen tot één vestigings- en vergaderplaats in Europa.

4.6 Uitbreiding van eigen middelen van de EG volgens de besluiten van de Europese Raad. Er wordt naar gestreefd nationaal beleid te vervangen door Europees beleid. Vergroting van de efficiency van de Europese instellingen, o.a. door kostenbeheersing en versobering.

4.7 De EG-fondsen moeten in de toekomst meer aanvullend zijn op en aansluiten bij overeenkomstige nationale uitgaven. Dit onder inachtneming van de communautaire solidariteit. Een meer geïntegreerd gebruik ervan zal het communautaire beleid versterken en het bereik ervan vergroten.

4.8 Nederland bestrijdt renationalisatie van het gemeenschappelijk landbouwbeleid. Door een meer marktgericht productie- en prijsbeleid worden structurele overschotten voorkomen en opgeruimd. Een andere bestemming voor landbouwgronden (bosbouw, eiwithoudende producten) wordt bevorderd. De zorg voor de sociale component is een structurele taak van het gemeenschappelijk landbouwbeleid.

4.9 De Nederlandse regering pleit in Europees verband voor een beter gecoördineerd technologiebeleid, o.a. ten aanzien van informatica, telecommunicatie, energie-technologie, bio-technologie en voor samenwerking bij research en de harmonisatie van normen.

4.10 Voortgang van de harmonisatie van maatregelen t.a.v. het sociaal beleid is dringend gewenst.

Nederland bevordert de totstandkoming van EG-richtlijnen over de rechtspositie van buitenlandse werknemers. Nederland bevordert in Europees verband de totstandkoming van een integraal beleid ten aanzien van de grenspondelaars.

4.11 In verband met het grensoverschrijdende karakter van de milieuproblematiek bevordert Nederland, dat de EG het voortouw neemt bij maatregelen op het gebied van milieu, alsmede bij harmonisatie in EG-wetgeving.

4.12 Nederland blijft zich sterk maken voor een Europees vervoersbeleid. Te beginnen met vrij verkeer bij wegvervoer en luchtvaart en het door trekken van wegen, waterwegen en spoorwegen bij de Europese binnengrenzen.

4.13 Erkenning van de gelijkwaardigheid van diploma's op diverse niveaus (HBO en universiteiten).

Afschaffing van grenscontrole voor personen aan de binnengrenzen en bevordering van giraal verkeer in ECU's.

4.14.a Nederland bevordert het tot stand komen van een Europees cultuurbeleid dat in eerste instantie op bescherming van de pluriformiteit van de culturen in Europa is gericht.

Nederland bevordert in dat kader het onderwijs in de belangrijkste talen van de Europese Gemeenschap in alle betrokken landen.

4.14.b Er dient een Europees financieel en juridisch kader te komen ter regulering van grensoverschrijdende ontwikkelingen met inbegrip van bepalingen betreffende auteursrechten, octrooien, etc.

4.14.c De ontwikkeling van een – qua inhoud van overheden en bedrijfsleven onafhankelijk – Europees televisieprogramma wordt aangemoedigd. Er dient op Europees niveau een regeling te komen van grensoverschrijdende ontwikkelingen op audio-visueel gebied met inbegrip van reclame.

• 12 Vrede en Veiligheid

Het CDA wil niet berusten in de aanwezigheid van massale vernietigingsmiddelen, omdat deze de schepping als zodanig bedreigen en niet in overeenstemming zijn met de bestemming en de roeping van de mens.

5.1 Nederland blijft er actief voor ijveren om van de Verenigde Naties een effectief instrument van internationale rechtsorde en van een rechtvaardige internationale economische orde te maken en om aan de groeiende onderlinge afhankelijkheid van landen en volken vorm te geven.

Het relateren van de soevereiniteit van staten kan daarbij een hulpmiddel zijn. Ons land neemt bij voorkeur in VN-kader deel aan vredebewarende taken. Het is noodzakelijk de doelmatigheid van de VN te bevorderen.

In dit kader is het wenselijk dat meer staten de rechtsmacht van internationale organen met rechtsprekende taken erkennen.

5.2.a Nederland streeft vrede en veiligheid primair na via de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie. Deze is gericht op het voorkomen van oorlog, het beheersen van crises en het bevorderen van democratie en mensenrechten, van welzijn en van internationale economische samenwerking. Nederland onderstreept de verbintenis van de NAVO om nooit als eerste enig militair geweld te gebruiken.

5.2.b Ontspanning, wapenbeheersing en wapenvermindering zijn belangrijke hulpmiddelen bij het bereiken en bewaren van vrede en veiligheid. Nederland draagt creatief en initiatiefrijk bij aan een NAVO-beleid dat zich inzet voor ontspanning en betere Oost-West-betrekkingen. De Nederlandse inbreng in de NAVO behelst zowel voldoende defensie-inspanningen als initiatieven terzake van wapenbeheersing en ontwapening.

5.3 Het CDA wil niet berusten in de huidige grote aantallen kernwapens en -ladingen. Dit aantal

dient fors verminderd te worden. Daarom bevordert Nederland met kracht de onderhandelingen over strategische en middellange-afstandkernwapens, die verifieerbare afspraken over wederzijds zo laag mogelijke niveaus van bewapening ten doel hebben. De Franse en Britse kernwapens dienen hierbij te worden betrokken.

5.4 Nederland zet de uitvoering van het besluit van 1 juni 1984 inzake kruisvluchtwapens en nucleaire taken die Nederland per die datum vervulde, voort.

5.5 De politieke koppeling tussen een eventuele plaatsing van kruisvluchtwapens en het verminderen van de bestaande nucleaire Nederlandse taken blijft gehandhaafd. Binnen de NAVO-strategie van het aangepaste antwoord streeft Nederland naar een sterker accent op de conventionele bewapening, onder meer door de toepassing van nieuwe technologieën, en eveneens naar vermindering van de afhankelijkheid van nucleaire gevechtswapens. Beide ontwikkelingen mogen niet leiden tot uitholling van het oorlogsvoorkomende karakter van de strategie.

5.6 Militaire ontwikkelingen in de ruimte worden afgewezen, voor zover deze:

- de stabiliserende werking van het afschrikkingsevenwicht ondermijnen;
- leiden tot het ontkoppelen van de veiligheid van West-Europa van die van de Verenigde Staten. Nederland zet zich in voor het tot stand komen van een gezamenlijk standpunt van de Europese NAVO-landen. Het steunt onderhandelingen die op het verhinderen van een wapenwedloop in de ruimte en op versterking van het ABM-verdrag zijn gericht.

5.7 Nederland blijft zich in VN-verband en elders inzetten voor:

- strikte handhaving van het verdrag inzake niet-verspreiding van kernwapens;
- uitbreiding van het aantal verdragspartijen;
- de aanvaarding door zoveel mogelijk landen van de alomvattende waarborgen van het Weense atoomagentschap voor vreedzaam gebruik van kernenergie;
- samenwerking, gericht op het voorkomen van niet-vreedzame toepassingen, tussen de landen die nucleaire materialen en uitrustingen uitvoeren;
- het volledig stopzetten van kernproeven;
- uitbreiding van kernwapenvrije zones in de wereld.

5.8 Het beleid blijft gericht op het uitbannen van chemische en biologische strijdmiddelen, andere wapens voor massale vernietiging en van wapens die buitensporig lijden veroorzaken.

5.9 Als deelnemer aan de onderhandelingen over wederzijdse evenwichtige troepenverminderingen in Wenen en aan de Europese ontwapeningsconferentie in Stockholm, zet Nederland zich in voor het terugbrengen van strijdkrachten en bewapening in Europa naar lagere, verifieerbare

en evenwichtige niveaus, alsmede voor het tot stand komen van vertrouwenwekkende en veiligheidsbevorderende maatregelen. Onder deze laatste wordt onder meer verstaan het uitwisselen van waarnemers, het aanmelden van troepenbewegingen en het verschaffen van informatie en het verbeteren van communicatie.

5.10 Nederland zet zich in voor een duidelijk gezamenlijk Europees optreden in de NAVO, juist ook ter versterking van de band met de Verenigde Staten. Daartoe wordt de Europese Politieke Samenwerking (EPS) en met name de West-Europese Unie (WEU) benut.

Er wordt gewerkt aan een Westeuropese veiligheidsconceptie door middel van een analyse en inventarisatie van de belangen, behoeften en risico's van West-Europa. In dit kader is speciale aandacht nodig voor wapenbeheersing en wapenvermindering.

5.11 Krachtige voortgang van het werk van de Independent European Programme Group (IEPG) teneinde te komen tot een zo groot mogelijke samenwerking en harmonisatie van aanschaf en productie van defensiematerieel. Deze dient ook het betaalbaar houden van onze defensie-inspanning. Daarbij streeft Nederland naar het tot stand brengen van duidelijke wapenexportregels.

5.12 Het beleid m.b.t. het keuzeprocess inzake defensiemateriaal wordt uitgebreid, onder meer door een stelselmatige evaluatie van trends in de militaire technologie en het militair-strategisch denken in Oost en West. Beslissingen over de aanschaf van nieuwe wapensystemen worden voorafgegaan door een rapportage over de effecten op wapenbeheersing. Alle nieuwe wapensystemen worden daaraan onderworpen.

5.13 Nederland baseert zich, rekening houdend met de omvang van de economische groei in de komende periode, op de in NAVO-verband toegezegde inspanning.

5.14 De krijgsmacht blijft samengesteld uit vrijwilligers en dienstplichtigen. Integratie van de vrouw, op basis van het uitgangspunt dat alle functies voor zowel mannen als vrouwen openstaan, moet worden bevorderd.

5.15 Interne regelingen binnen de krijgsmacht, waaronder de rechtspositie van militairen, mogen slechts afwijken van datgene wat in de rest van de maatschappij gebruikelijk is, voor zover het belang van de dienst dit eist. Een eigentijds militair straf- en tuchtrecht blijft hierin een belangrijk element.

RECHT DOEN AAN VERANTWOORDELIJKHEID

• 13 Plaatsbepaling

Het CDA wil mensen meer op hun eigen verantwoordelijkheid aanspreken en de rol van de overheid terugdringen. Naarmate dat lukt, zal de overheid ook haar gezag kunnen versterken op terreinen waar zij duidelijk taken behoudt of als overheid uitsluitend bevoegd is. Handhaving van de rechtsorde is bij uitstek zo'n terrein.

In ons land wonen, werken, leven mensen met verschillende opvattingen, verschillende behoeften, verschillende overtuigingen. De overheid moet voorwaarden scheppen om iedere mens als verantwoordelijk persoon en elk maatschappelijk verband waarin mensen gezamenlijk verantwoordelijkheid dragen voor anderen, tot zijn recht te laten komen.

De eigen taak van de overheid om klassieke en sociale grondrechten te waarborgen, zoals deze onlangs in de nieuwe Grondwet zijn vastgelegd, houdt daarmee nauw verband.

• 14 Justitie

Gerechtigheid is het hoofdmotief voor overheids-optreden. Recht doen aan ieders verantwoordelijkheid betekent dat de burgers gestimuleerd worden met elkaar solidair te zijn, voor elkaar op te komen. Recht doen aan eigen verantwoordelijkheid van burgers houdt echter ook in dat zij geconfronteerd worden met de consequenties van hun daden; wie de wet overtreedt dient de gevolgen daarvan te dragen.

Burgers behoren wetten na te leven. Zonder dat uitgangspunt verliezen de democratische samenleving en de sociale rechtsorde hun basis. Aan de andere kant moeten regering en parlement zich er meer bewust van zijn of regels voldoende door de burgers worden gedragen, of de doelstellingen van die regels voldoende aan de burgers kunnen worden uitgelegd en of die regels voldoende kunnen worden gehandhaafd. De overheid moet geen taken vervullen en daarvoor regels maken, die een verantwoordelijke samenleving zelf kan uitvoeren en regelen.

Rechtshandhaving is geen doel in zichzelf, maar ook een middel om tot gerechtigheid te komen. Daarom ook hebben burgers het recht de over-

heid te confronteren met haar plicht om dit middel te gebruiken: de overheid moet de doelstelling van haar regelgeving met daden waarmaken.

Stijging van de criminaliteit en een percentsgewijze daling van het aantal wetsovertredingen waarop sanctie volgt, hebben bij burgers gevoelens van onvrede en onveiligheid gewekt. Bij deze situatie mogen we ons niet neerleggen. Oorzaken en achtergronden van criminaliteit moeten blijvend aandacht krijgen. Het feit, dat wetten slecht worden nageleefd, is echter zeker niet alleen te wijten aan gebrekkig optreden van de overheid of aan 'externe' factoren, zoals de huidige economische situatie. Er is ook sprake van normvervagend gedrag – zoals het zwartrijden, verzekeringsfraude en belastingontduiking – dat ten onrechte door velen als meer aanvaardbaar wordt beschouwd dan bijvoorbeeld het criminele gedrag van een drugverslaafde. Zo is ook de sterk verminderde sociale controle belangrijke oorzaak van de criminaliteitsstijging. Die controle verminderde als gevolg van het verzwakken van de verbanden waarin mensen leven en het wegvallen van toezicht in vele maatschappelijke geledingen (openbaar vervoer, bepaalde sportwedstrijden). De overheid moet weliswaar meer repressief optreden. Door middel van boetes, vrijheidsbeneming etc. moet zij laten zien dat zij haar eigen wetten serieus neemt. Dat heeft dan tevens preventief effect. Het voorkómen van criminaliteit en wetsovertredingen is echter een taak die de overheid niet alleen kan uitvoeren; zij is daarvoor mede afhankelijk van het verantwoordelijkheidsbesef van burgers en maatschappelijke organisaties.

Betere rechtshandhaving vereist dat het justitiële apparaat voldoende is toegerust om zijn taken verantwoord te kunnen behartigen. Dit wil niet alleen zeggen, dat beleid en capaciteit van politie, Openbaar Ministerie, rechterlijke macht en gevangeniswezen op elkaar moeten zijn afgestemd, maar ook dat een optimaal efficiënte organisatie en werkwijze tot stand komen. Een evenwichtig op elkaar afstemmen van de capaciteit van de diverse justitiële organen en verhoging van de efficiency kunnen verhinderen dat het rechtsgevoel van burgers wordt aangetast en gevoelens van onveiligheid ontstaan. (Bijvoorbeeld in geval van het tijdelijk in vrijheid stellen van verdachten/veroordeelden wegens cellentekort.) Het versterken van zwakke schakels in ons rechts-

systeem, zo nodig met uitbreiding van financiële middelen, is belangrijk voor een verantwoord beleid.

Een goed functioneren van onze samenleving vereist ook dat burgers civielrechtelijk aan hun recht kunnen komen en dat verworvenheden in ons recht op het gebied van rechtsbescherming tegen de overheid overeind blijven. Een adequate capaciteit van de rechterlijke macht mag ook voor deze doeleinden niet worden veronachtzaamd.

• 15 Binnenlands bestuur

Burgers en maatschappelijke organisaties moeten hun eigen verantwoordelijkheid weer kunnen beleven en dragen. Dit betekent dat de aard van overheidsbemoeienis hiertoe moet stimuleren en de daaruit voortvloeiende terugtrek van de overheid geen doel is, maar middel om tot gespreide verantwoordelijkheid te komen. Taken die de samenleving zelf kan verrichten moeten worden afgestoten. Niet alleen bij gemeenten en provincies, maar ook bij de rijksoverheid. De particuliere sector moet het uitvoeren van taken van de rijksoverheid welke zich maar enigszins daartoe lenen, tot eigen verantwoordelijkheid rekenen en daarmee de overheid confronteren. Diezelfde rijksoverheid dient lagere overheden en maatschappelijke organisaties, zoals instellingen van onderwijs en gezondheidszorg, te verschonen van pseudo-wetgeving (circulaires, etc.) die de verantwoordelijkheid voor hun eigen bestuur en beleid aantast. De omvang en gedetailleerdheid van de regelgeving is zodanig geworden dat niet alleen burgers maar ook zij die met de regels moeten werken door de bomen het bos niet meer zien. Dat werkt vervreemding in de hand en belemmert een goede naleving.

Gemeenten, provincies en rijk moeten niet alleen de verantwoordelijkheid van burgers en hun organisaties in acht nemen, maar ook de verantwoordelijkheid van elk van hen voor hun specifieke taken respecteren en op basis van gelijkwaardigheid samenwerken. Gemeenten en provincies zijn geen rijksfilialen, maar mede-overheden. Dit betekent dat ook bij decentralisatieprocessen de evenredigheid tussen taken, bevoegdheden en middelen gewaarborgd moet zijn. Het betekent ook dat niet alleen financiële tegenvallers, maar ook meevallers voor het rijk bij gemeenten en provincies 'in rekening worden gebracht'. Om de verantwoordelijkheid van gemeenten voor eigen beleidskeuzes te vergroten, kan enige veruiming van het gemeentelijk belastinggebied zinvol zijn.

Het aanspreken van gemeenten op hun verantwoordelijkheid brengt ook met zich mee, dat specifieke uitkeringen zoveel mogelijk worden gesaneerd. Gemeenten, provincies en rijk dienen vanuit hun gezamenlijke opdracht om tot een verantwoord bestuur te komen aan het begin van de

kabinetsperiode een financieel meerjarenperspectief af te spreken. Gemeenten en provincies moeten weten welke de financiële marges zijn waarbinnen zij in eigen verantwoordelijkheid beleid kunnen voeren.

ARTIKELN

Rechtsorde

• 16 Personen- en familierecht

1. Het CDA hecht bijzondere waarde aan huwelijk en gezin en die duurzame samenlevingsverbanden waarin beide partners de verantwoordelijkheid voor elkaar aanvaarden.

De positie van het kind vereist bijzondere aandacht, omdat het behoort te kunnen opgroeien onder de voortdurende zorg en verantwoordelijkheid van zijn ouders of verzorgers, waarbij geborgenheid, liefde en onderlinge zorg voorop staan. De overheid moet enerzijds ouders en verzorgers op hun verantwoordelijkheid ten opzichte van hun kinderen aanspreken, anderzijds moet de overheid het mogelijk maken dat ouders en verzorgers hun verantwoordelijkheid ten opzichte van hun kinderen kunnen blijven dragen.

2. Ook na echtscheiding moeten beide ouders hun verantwoordelijkheid voor hun minderjarige kinderen kunnen behouden en beleven. Gezamenlijk ouderlijk gezag moet daarom, als beide ouders daarmee instemmen, wettelijk mogelijk zijn, tenzij het belang van het kind zich daartegen verzet. Voor het overige blijft het huidige systeem van het gezag na echtscheiding gehandhaafd.

3. Na echtscheiding dienen beide ouders een recht op omgang met hun kind te hebben. Dit omgangsrecht wordt toegekend, tenzij het belang van het kind zich daartegen verzet. Bij kinderen boven twaalf jaar is de mening van het kind zwaar wegend.

4. Ieder kind dient dezelfde fundamentele rechten te hebben. Daarom wordt het onderscheid in rechtspositie tussen wettige en onwettige kinderen, en kinderen uit één- en twee-oudergezinnen, voor zover dat thans nog in de wetgeving bestaat, afgeschaft. Het CDA streeft een verlaging van de meerderjarigheidleeftijd na tot 18 jaar. Leeftijdsgrenzen in het jeugdrecht worden zoveel mogelijk op elkaar afgestemd.

5. Bij de opvang van minderjarige kinderen, die van huis zijn weggelopen of zich aan het bevoegd gezag hebben onttrokken, wordt recht gedaan aan de verantwoordelijkheid van diegenen die dat gezag hebben. Degene, die aan het betrokken kind hulp verleent, wordt derhalve verplicht de verblijfplaats van het kind onmiddellijk te melden bij de kinderrechter, die pogingen doet tot bemiddeling tussen het kind en de ouders c.q. gezagsdragers. Indien deze bemiddelingspogingen niet zijn geslaagd, bepaalt hij binnen een bij wet te

stellen termijn van 30 dagen of het in het belang van het kind is om het weer naar degene(n) die het wettig gezag uitoefende(n) te doen terugkeren.

6. Bij de kindbescherming als bestaand onderdeel van overheidszorg worden de justitiële taak en de hulpverleningstaak meer gescheiden: de justitiële taak blijft bij de overheid, de zuivere hulpverleningstaak behoort primair tot de verantwoordelijkheid van particuliere organisaties en wordt daarom meer door deze behartigd.

7. Vanwege de gelijke waardering van betaalde en onbetaalde (huishoudelijke) arbeid dienen beide echtgenoten over het arbeidsinkomen (inclusief uitkeringen, die de plaats innemen van inkomsten uit arbeid) gezamenlijk te kunnen beschikken, tenzij bij huwelijkse voorwaarden anders is overeengekomen.

8. Indien na beëindiging van het huwelijk een van de partners niet of niet voldoende (in relatie tot de situatie tijdens het huwelijk) in eigen levensonderhoud kan voorzien, dient de andere partner op zijn/haar verantwoordelijkheid te worden aangesproken.

a. De rechter zal de omvang en de duur van de alimentatie moeten vaststellen; bepalend daarbij zijn de huwelijksduur, de financiële positie en de arbeidsmogelijkheden van beiden en de vraag wie de zorg voor de kinderen op zich heeft genomen. Om via de rechterlijke tussenkomst recht te kunnen doen aan de zeer verschillende situaties na echtscheiding, wordt derhalve geen maximale termijn voor alimentatieduur in de wet opgenomen.

b. Vanwege de keuzevrijheid van echtparen om betaalde en onbetaalde arbeid naar eigen inzicht te verdelen en vanwege de gelijke waardering voor betaalde en onbetaalde arbeid, verdient het aanbeveling te komen tot een systeem, waarin de financiële consequenties van die keuzevrijheid ook na echtscheiding voor beide partners gelijk zijn; daartoe wordt het inkomen van de ene partner voor een deel toegewezen aan zijn/haar voormalige huwelijkspartner die in een financieel zwakke positie verkeert, ook wanneer dat zou leiden tot de omstandigheid dat beide betrokkenen dan niet geheel in eigen levensonderhoud kunnen voorzien en beiden dus een aanvullend beroep op de bijstand moeten doen.

c. Afspraken tussen voormalige echtelieden, die op basis van het zogenaamde nihilbeding leiden tot het afwentelen van financiële verantwoordelijkheid op de gemeenschap, dienen te worden gecorrigeerd.

9. Partners in een niet-huwelijks samenlevingsverband, die duurzaam de verantwoordelijkheid voor elkaar willen dragen, dienen voor hun onderlinge relatie (erfrecht, onderhoudsplicht) aanspraak te kunnen maken op met voor gehuwden vergelijkbare rechten en plichten. Daartoe zal een

wettelijk erkende registratie van hun samenlevingsverband nodig zijn.

10. Bij de komende wetswijziging over het naamrecht zal uitgegaan moeten worden van gelijke rechten voor mannen en vrouwen en van keuzevrijheid.

• 17 Medische technieken tot opheffing van kinderloosheid

11. De medische techniek is ook met betrekking tot de menselijke voortplanting volop in ontwikkeling. Dat brengt ethische en juridische problemen met zich mee, die niet uitsluitend in de privé-sfeer liggen. Bepaalde toepassingsvormen kunnen een bedreiging voor menswaardige verhoudingen in de samenleving inhouden. De ethische en juridische problemen, die zich hierbij voordoen, dienen met het oog op toekomstige wetgeving aan een fundamentele studie te worden onderworpen. In afwachting van nadere standpuntbepaling op basis van deze studie, dienen met name in het belang van het kind, dat in het familierecht een steeds belangrijker plaats heeft gekregen, voorlopig enige minimumwaarborgen te worden vastgelegd voor de toepassing van KID (kunstmatige donor inseminatie), IVF (in vitro fertilisatie met donoren) en embryo-transfer. Deze waarborgen moeten tenminste de volgende elementen omvatten:

- a. Het gaat hier om medische technieken die alleen mogen worden toegepast tot opheffing van kinderloosheid, binnen een man/vrouw-relatie waarvan de onvruchtbaarheid of het risico van erfelijke ziektes voor het kind is komen vast te staan, mits beide partners hiermee instemmen.
- b. Voorts moeten tevens de volgende voorwaarden in acht worden genomen:
  - commerciële exploitatie van de menselijke voortplanting wordt verboden;
  - de toepassing van de genoemde medische technieken wordt beperkt tot ziekenhuizen;
  - strikte regels worden gesteld aangaande de handelwijze met embryo's;
  - in het belang van het kind worden medische criteria vastgesteld voor de selectie van donoren;
  - in het belang van het kind worden voorwaarden geschapen voor een blijvende beschikbaarheid van de medische gegevens van de donor.
- c. Een wettelijke regeling van een draagmoedercontract is niet wenselijk, omdat daarmee het uitgangspunt, dat de moeder de zorg voor haar kind aanvaardt, wordt doorbroken. In de gezondheidszorg dient derhalve geen medewerking te worden verleend aan de inschakeling van draagmoeders.

• 18 Grondrechten

Een effectieve verwezenlijking van de fundamentele vrijheden vereist allereerst, dat de overheid alle vrijheidsrechten (klassieke grondrechten) respecteert. Teneinde iemand in staat te stellen de aldus gewaarborgde vrijheden ook daadwerkelijk te genieten, dient het overheidsbeleid gericht te zijn op de realisering van de sociale grondrechten en dient waar nodig aanvullende wetgeving te worden vastgesteld.

12. Bij wetgeving die – in aanvulling op bestaande strafbepalingen en de wetten betreffende gelijke behandeling van mannen en vrouwen in het arbeidsbestel – tot stand wordt gebracht om discriminatie tegen te gaan, zal de wetgever zich door de volgende uitgangspunten moeten laten leiden:

- a. De wet biedt een ieder bescherming tegen bejegeningen die iemand wegens ras, geloof of levensovertuiging, geslacht dan wel homoseksuele geaardheid onrechtmatig discrimineren.
- b. Het oordeel of iemand door discriminerend gedrag onrechtmatig heeft gehandeld, blijft voorbehouden aan de onafhankelijke rechter. De overheid benadrukt in haar beleid het belang van mentaliteitsverandering bijvoorbeeld door zelf prioriteit te geven aan het vervolgingsbeleid terzake discriminatie en door het opnemen van personen uit de desbetreffende groepen in het personeelsbestand van de overheid en het vergemakkelijken van het toegroeien naar hogere functies.

De overheid mag bij haar benoemings- en ontslagbeleid geen acht slaan op de homoseksuele geaardheid en overeenkomstige levenswijze van de betrokkene.

13. Voor de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging geldt net als voor andere fundamentele vrijheden dat de overheid er niet mee mag volstaan, zich zelf te onthouden van ingrepen in die vrijheid. De overheid heeft ook de plicht ervoor te zorgen dat niet de voorwaarden komen te ontbreken waaronder die vrijheid daadwerkelijk kan worden uitgeoefend:

- indien mensen door bepaalde omstandigheden – zoals vervulling van militaire dienst, gevangenisstraf of opname in een ziekenhuis of verpleegtehuis – belet worden om op de gewone wijze aan het kerkelijk of levensbeschouwelijke gemeenschapsleven deel te nemen, dan moeten vervangende voorzieningen mogelijk worden gemaakt; de overheid draagt bij in de kosten die dit voor de geloofsgemeenschappen met zich brengt;
- onnodige wettelijke obstakels voor de godsdienstbeleving van minderheden worden weggenomen; op basis van algemene regels kunnen geloofsgemeenschappen financiële steun krijgen voor de bouw van gebedsruimten in-

dien men redelijkerwijs niet mag verlangen dat de betrokkenen de financiële lasten geheel alleen dragen.

• 19 Persoonsregistratie

14. De totstandkoming van een wettelijke regeling van de registratie van persoonsgegevens ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer dient in de komende parlementaire periode te worden gerealiseerd. Daarbij moeten voorop staan:

- een regeling van het recht van personen om ervan kennis te nemen waar, waarom en hoe hij of zij geregistreerd staat;
- er dient een regeling van het recht van personen te komen om te weten wie of welke instantie de bevoegdheid heeft de inhoud van de gegevensverzamelingen te raadplegen;
- een duidelijke regeling van de rechten van de geregistreeerde, met inbegrip van een regeling voor de verbetering van onjuist gebleken gegevens;
- effectieve controle op de naleving van deze wetgeving.

Persoonsregistraties bij de overheid, die met een verschillend doel zijn opgezet, zullen alleen met inachtneming van daarvoor te stellen wettelijke regels met elkaar mogen worden gecombineerd.

• 20 Beschermwaardigheid menselijk leven

Eerbied voor en bescherming van het menselijk leven ongeacht het ontwikkelingsstadium of de verschijningsvorm, behoort hoeksteen te zijn van de rechtsorde.

• 21 Abortus

15. Op het terrein van de abortus is de wet, die afbreking van zwangerschap slechts toelaat als de noodsituatie van de vrouw dit onontkoombaar maakt, sinds kort in werking. Op basis van door de overheid te verlenen vergunningen en het wettelijk geregelde controlestelsel, zal er de komende jaren op worden toegezien dat de wet wordt nageleefd. Het adoptiebeleid, dat er mede op gericht is deze noodsituatie zoveel mogelijk te voorkomen, wordt geïntensiveerd.

• 22 Menselijke waardigheid en euthanasie

16. Medisch handelen mag zich niet richten tegen de mens in diens waardigheid. De ontwikkeling van de medische techniek heeft echter behandelwijzen mogelijk gemaakt die het stervensproces steeds verder verlengen. Zowel hierdoor als door de mogelijkheid van ingrepen die erop gericht zijn een einde aan het leven te maken, kan de menselijke waardigheid worden bedreigd.

Daarom wil het CDA:

- a. het recht van de patiënt erkennen om verdere behandeling te weigeren, als deze daarom uitdrukkelijk vraagt;
- b. dat behandeling gestaakt kan worden als de patiënt onomkeerbaar het bewustzijn verloren heeft;
- c. dat het intreden van de dood als niet beoogd neveneffect van een op pijnbestrijding gerichte behandeling niet als strafbare euthanasie wordt beschouwd;
- d. dat het bewust toedienen van een behandeling om de dood te laten intreden strafbaar blijft;
- e. dat hulp bij zelfdoding strafbaar blijft;
- f. dat controle op het waarheidsgetrouw invullen van overlijdensverklaringen wordt geïntensiveerd.

Wijziging van het Wetboek van Strafrecht is niet noodzakelijk; een verduidelijkende wetgeving in bovenstaande zin kan evenwel zinvol zijn.

• 23 Voorkomen en beheersen van criminaliteit

17. Op basis van onderzoek naar de oorzaken van criminaliteit worden adequate preventiemethoden ontwikkeld. Bij het gestalte geven aan een preventief beleid worden burgers en particuliere organisaties actief ingeschakeld, maar ook de wijkagent is in dit verband van groot belang. Het recht van de sterke arm blijft voorbehouden aan de overheid; de politie verieent wel medewerking aan buurtpreventieprojecten.

18. De kleine criminaliteit dient met kracht te worden teruggedrongen. Hiervoor wordt in het beleid ruime aandacht gegeven aan het opheffen van situaties die criminaliteit in de hand werken (b.v. het ontbreken van functioneel toezicht in het openbaar vervoer en bij vandalisme rond sportwedstrijden).

19. Op basis van gebleken resultaten uit onderzoek naar seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes dient een beleid ontwikkeld te worden waarin het seksueel geweld (lopend van verkrachting tot ongewenste intimiteiten) wordt bestreden en voorkomen.

• 24 Politie

20. De verdere ontwikkeling van de samenwerking tussen gemeentepolitie en rijkspolitie en tussen korpsen van gemeentepolitie onderling wordt bevorderd. Omdat daarvoor de samenwerkende politiekorpsen een voldoende omvang moeten hebben en vanwege de efficiency, dient het inwonertal, waarbij een gemeente overgaat van rijkspolitie naar gemeentepolitie, zodanig te zijn, dat een verdere groei van het aantal kleine gemeentelijke politiekorpsen wordt voorkomen. Verhoging van de inwonersgrens, waarboven een gemeente zijn eigen politie krijgt, is derhalve wenselijk.

Het proces van vergaande deconcentratie van het beheer bij het Korps Rijkspolitie dient met kracht te worden voortgezet om de samenwerking met de gemeentepolitie te verbeteren.

Politieambtenaren dienen zo min mogelijk belast te worden met administratieve taken.

21. De bestaande verantwoordelijkheidsverdeling tussen de ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken voor de politie-organisatie wordt gehandhaafd, omdat deze de beste garanties biedt voor een evenwichtige behartiging van enerzijds de strafrechtelijke politie-taken en anderzijds de handhaving van de openbare orde. Wel wordt ook hier de samenwerking geïntensiveerd en vindt onderlinge beleidsafstemming plaats.

22. Bestrijding van rellen behoort tot de taak van gewoon politiepersoneel dat in voorkomende gevallen in Mobiele Eenheden wordt georganiseerd. Voor de bescherming van dit personeel worden passende maatregelen getroffen. In de opleiding, en daarna vanuit de korpsleiding, wordt ruime aandacht besteed aan maatschappelijke ontwikkelingen.

De instelling van een aparte oproerpolitie wordt afgewezen.

• 25 Gewetensbezwaren

23. De overheid bevordert, dat niemand gedwongen wordt – in wat voor verband dan ook – tegen zijn oprechte gewetensovertuiging in te handelen.

Wie het eigen geweten volgt, dient niet gestraft te worden of met sancties zoals ontslag of beperking van het carrièreverloop te worden geconfronteerd. De grenzen van deze regel liggen daar waar deze aantoonbaar in conflict komt met rechten en beschermenswaardige belangen van anderen of in meer algemene zin met beginselen van vrede en gerechtigheid.

Een wettelijke raamregeling voor gewetensbezwaren wordt nagestreefd, waarin het bovenstaande zijn weerslag krijgt.

• 26 Slachtofferhulp

24.a Aan de medische en psychische begeleiding van slachtoffers van delicten moet zorgvuldige aandacht worden besteed. Slachtoffers van delicten worden op de hoogte gehouden van justitiële activiteiten terzake. Aandacht voor het slachtoffer mag in geen geval leiden tot vermindering van aandacht voor de opsporing en vervolging van de – vermoedelijke – wetsovertreder. Een onderzoek wordt ingesteld naar de mogelijkheden te komen tot een verhaalsregeling voor het slachtoffer bij financiële schade in geval van misdaad (incl. de financiële consequenties van zo'n regeling).

24.b Slachtoffers van seksuele delicten zullen,

indien zij daar de voorkeur aan geven, begeleid moeten worden door vrouwelijke agenten, resp. hulpverleners.

• 27 Gevangeniswezen

25. Het aantal plaatsingsmogelijkheden in straf-inrichtingen moet zodanig worden uitgebreid, dat de tenuitvoerlegging van een vrijheidsstraf zonder wachttijd van betekenis kan plaatsvinden. Bij het selectiebeleid wordt zoveel mogelijk rekening gehouden met factoren die de terugkeer van de gevangene in de samenleving vergemakkelijken.

26. De capaciteit en het beleid van de politie, die van het Openbaar Ministerie, van de rechterlijke macht en van het gevangeniswezen dienen op elkaar te zijn afgestemd. Daartoe wordt de rechterlijke macht uitgebreid en het aantal cellen in huizen van bewaring en strafinrichtingen vergroot.

Gedurende de tijd, nodig voor het bouwen van nieuwe strafinrichtingen, wordt het opnemen van meer gevangenen per cel waar mogelijk geaccepteerd (b.v. bij vervangende hechtenis en korte vrijheidsstraffen). Aan ernstige bezwaren van de gevangene hiertegen wordt zorgvuldige aandacht besteed. De efficiency van elk justitieel orgaan dient te worden geoptimaliseerd.

27. Bij de bestrijding van criminaliteit is het, zolang de capaciteitsproblemen voortduren, onontkoombaar prioriteiten te stellen voor het opsporings- en vervolgingsbeleid. De prioriteitsstelling geschiedt door het Openbaar Ministerie onder de politieke verantwoordelijkheid van de minister van Justitie.

Op plaatselijk niveau wordt waar nodig het beleid verder afgestemd in het driehoeksoverleg (overleg tussen de burgemeester, de korpschef en de officier van justitie).

28. Voor de tenuitvoerlegging van vervangende hechtenissen dient een zodanig aantal cellen te worden gereserveerd, dat hiervoor steeds voldoende ruimte is. Voor dit doel worden, zo nodig, nieuwe, lokale penitentiaire voorzieningen met een speciaal regime gecreëerd.

29. Bijzondere aandacht wordt besteed aan omvang en taak van het gevangenispersoneel. Verantwoorde bewaring en bewaking blijven belangrijke taken. Daarnaast moeten gevangenen begeleid worden en voorbereid op terugkeer in de maatschappij.

Bij de vaststelling van de personeelsformatie van gevangenis en wordt met deze, naar inhoud zeer verschillende taken, rekening gehouden.

• 28 Drugsbeleid

30.a Bij het drugsbeleid wordt groot belang toegekend aan het internationaal overleg. De handel in en het bezit van grote hoeveelheden soft drugs wordt bestreden. Met betrekking tot de hard drugs

behoudt de opsporing van handelaren hoge prioriteit. Onderzocht wordt onder welke condities de bewijslast (o.m. ten behoeve van de fiscus) kan worden omgedraaid t.a.v. vermogensverrijking door handelaren in hard drugs. Het bezit van hard drugs blijft strafbaar. De verslaafde hard-druggebruiker, die wegens criminaliteit met justitie in aanraking is gekomen, wordt als voorwaarde voor het seponeren van het strafbare feit voor de keuze van een afkicktherapie gesteld. De hulpverlening streeft er met kracht naar, dat na afloop uitzicht op betaald en onbetaald werk en huisvesting bestaat. (Zie ook artikel 13 Hoofdstuk Volksgezondheid en maatschappelijke dienstverlening.)

30.b De vrije verstrekking van heroïne wordt afgewezen.

31. Er dient een wettelijke regeling te komen voor de contractverpleging van drugverslaafden, waarbij vrijwillig een behandeling wordt overeengekomen met de bepaling dat de betrokkene gedurende een therapeutisch verantwoorde periode de inrichting niet mag verlaten teneinde de behandeling te staken. Daarnaast dient de inpassing van reeds bestaande wettelijke regelingen zoals curatele etc. te worden bestudeerd.

• 29 Alternatieve sancties en snelrecht

32.a Regeling bij wet van alternatieve sancties wordt met spoed tot stand gebracht.

Alternatieve sancties dienen bij te dragen aan:

- inzicht en verantwoordelijkheidsbesef van de delinquent;
- resocialisatie van de verdachte c.q. de veroordeelde in de samenleving.

32.b De overheid dient o.a. betere mogelijkheden en bevoegdheden te hebben om de aanstichters van schades middels alternatieve straffen zelf te laten herstellen.

33. In het belang van de rechtshandhaving kan de toepassing van snelrecht, bijvoorbeeld bij vandalisme en uitingen van racisme, noodzakelijk zijn.

Overigens wordt met kracht gestreefd naar een snellere afdoening van strafrechtelijke procedures.

Nader onderzoek dient te worden verricht naar de mogelijkheid om ten behoeve van de bestrijding van criminaliteit en vandalisme te komen tot regelgeving, die een snellere persoonlijke herkenbaarheid vergroot.

Het Openbaar Ministerie stelt waar mogelijk als bijzondere voorwaarde bij voorwaardelijke vrijheidsstraf enige vorm van schadevergoeding.

• 30 Rechtshulp

34.a De kosten van rechtshulpverlening mogen geen belemmering vormen tot het vragen van rechtshulp. Een eigen bijdrage en een minimumbelang hoeven daar niet mee in strijd te zijn. Een

eigen bijdrage dient om de eigen verantwoordelijkheid tot uitdrukking te brengen. De overheid beperkt haar financiering van de rechtshulp tot de financieel zwakkeren.

Teneinde ook voor degenen, die geen bijdrage van de overheid in de kosten van rechtshulp krijgen, rechtshulp betaalbaar te houden, stimuleert de overheid het aanbod van goede en betaalbare rechtsbijstandverzekeringen, waarin ook veel voorkomende rechtsgangen zijn opgenomen. Ook de vakbeweging en andere belangrijke rechtshulpverstrekkers dienen in aanmerking te komen voor een financiële ondersteuning van de overheid, zulks binnen het budget van justitie voor rechtshulp.

34.b Bezien wordt of de verplichting tot een procureur in civiele rechtsprocedures kan vervallen.

• 31 Vreemdelingen

35. De toelating van vreemdelingen in ons land blijft beperkt. Slechts om humanitaire redenen (b.v. gezinshereniging) kan hierop een uitzondering worden gemaakt. De positie van zigeuners behoeft bijzondere aandacht.

De vreemdelingenwetgeving wordt herzien. Daarbij zal aandacht worden besteed aan:

- de rechtspositie van legaal hier te lande verblijvende vreemdelingen, door vastlegging van hun rechtspositie in wettelijke regels en niet in circulaire/pseudo-wetgeving;
- de rechtsbescherming van vreemdelingen;
- de verkorting van harmonisering van de procedures;
- de vereenvoudiging en verduidelijking van de regelgeving.

• 32 Vluchtelingen

36.a Met betrekking tot het vluchtelingenbeleid wordt nauw samengewerkt met de Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen van de Verenigde Naties. De Nederlandse staat verleent ruimhartig toelating aan individuele vluchtelingen, die in hun land aan vervolging bloot staan en niet in de regio van hun land van herkomst kunnen worden opgevangen. Voor groepsgewijs toe te laten vluchtelingen stelt Nederland een jaarlijkse limiet. Voorrang wordt hierbij bij voorkeur gegeven aan vluchtelingen met banden in Nederland en vluchtelingen die elders in de wereld in een acute noodsituatie verkeren. Voor de behartiging van de belangen van groepen vluchtelingen elders ter wereld worden financiële middelen ter beschikking gesteld aan de Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen van de Verenigde Naties ter opvang in eigen regio.

36.b In Europees (EG-)verband wordt overleg gevoerd om tot een betere afstemming van het toelatingsbeleid te komen.

• 33 Wetgeving

37. De kwaliteit van de regelgeving wordt verhoogd:

- door vermindering van regelgeving op die terreinen waar de overheid terwille van de verantwoordelijkheid van particuliere organisaties en burgers kan terugtreden;
- door vereenvoudiging van regelgeving indien en voor zover zulks de handhaafbaarheid kan vergroten;
- door zoveel mogelijk de formele wetgever zelf de nodige regels te doen vaststellen;
- door delegatie van regelgeving slechts dan toe te passen als deze in de formele wetgeving aan nauwkeurige grenzen en doelstellingen is gebonden;
- door instanties, die wettelijke verantwoordelijkheden hebben gekregen die ook te laten en daarmee af te zien van pseudo-wetgeving en regelgeving via circulaire, planvoorschriften, inspraakvoorschriften e.d.;
- door de effecten van bestaande wetgeving te evalueren en daaraan conclusies te verbinden.

Nieuwe regelgeving dient op een zodanig tijdstip bij de uitvoerende organen te arriveren, dat deze op verantwoorde wijze hieraan uitvoering kunnen geven.

38. De taak van de minister van Justitie om het dereguleringsproces, de kwaliteiten en de harmonisatie van de wetgeving te bevorderen wordt benadrukt. Tevens wordt een Vaste Kamercommissie geïnstalleerd of aangewezen die toeziet op de kwaliteit van de wetgeving.

Binnenlands bestuur

• 34 Verhouding gemeente-provincie-rijk

39.a Het bestuurlijk systeem van ons land moet bestaan uit drie volwaardige bestuurslagen. Als bestuurslaag die de meest directe relatie heeft met de burger moeten de gemeenten in staat worden gesteld tot het doen van echte beleidskeuzes en tot het voeren van een samenhangend beleid. Daarvoor is versterking van het lokale bestuur via decentralisatie, door voldoende eigen middelen en slechts in uiterste noodzaak door middel van gemeentelijke herindeling, noodzakelijk. (Aan de mening van gemeenteraden en burgers dient grote waarde toegekend te worden.)

Zo behoren de overheidstaken op sociaal-cultureel gebied in beginsel tot de verantwoordelijkheid van gemeenten. De minister van Buitenlandse Zaken treedt coördinerend op bij de decentralisatieprocessen.

39.b De rijksoverheid geeft in de verhouding met de provincies en de gemeenten daadwerkelijk gestalte aan het streven naar deregulering d.m.v. een taakstelling voor het afschaffen van overbodige plan-, inspraak- en democratiseringsvoorschriften in de jaren 1986-1990 en voor het dras-

tisch verminderen van de hoeveelheid uit te geven circulaire, planvoorschriften, etc.

39.c Bij het treffen van wettelijke en financiële maatregelen wordt rekening gehouden met de specifieke mogelijkheden en problemen van de grotere gemeenten, met het oog op vergroting van hun beleidsvrijheid en de bestuurskracht.

39.d Bij benoeming van burgemeester en Commissarissen der Koningin dient, onder het behoud van het primaat en de verantwoordelijkheid van de benoeming door de Kroon, recht te worden gedaan aan de doelstelling van de versterkte inspraak.

40.a De provincie is een volwaardige bestuurslaag met vooral een intermediair karakter. Dit dient mede tot uitdrukking te komen in met name coördinerende, plannende en toezichhoudende taken ten opzichte van de gemeente, alsmede door een op die taken betrekking hebbende decentralisatie van rijkstaken naar de provincie.

40.b De gedecentraliseerde rijksdiensten worden op hun efficiency bezien en zo mogelijk afgeslankt en samengevoegd. Indien taken van deze diensten en de provincie of provinciale diensten elkaar overlappen, worden deze taken zoveel mogelijk gedecentraliseerd naar het provinciaal niveau. De minister van Binnenlandse Zaken treedt hierbij initieënd en coördinerend op.

40.c De drie bestuurslagen – rijk, provincie en gemeente – treden elkaar in overleg gelijkwaardig tegemoet. Knelpunten die voortvloeien uit het gevoerd of te voeren landelijk beleid vragen om betere communicatie tussen de overheden.

• 35 Financiën lagere overheden

41. De Herzene Wet Gemeenschappelijke Regelingen biedt voldoende mogelijkheden voor intergemeentelijke samenwerking. De regionale problematiek zal in de eerste plaats via de weg van deze herziene wet moeten worden aangepakt. De deelnemers dienen de gemeenschappelijke regelingen te financieren.

42. Ten behoeve van de zelfstandige uitoefening van taken door gemeenten en provincies behoren zij elk een eigen belastinggebied te houden, naast de algemene uitkeringen uit het Gemeente- respectievelijk het Provinciefonds en de doeluitkeringen van het rijk. Dit mag niet leiden tot een vergroting van de algehele belastingdruk. Het hanteren van belastingen, heffingen en tarieven als inkomenspolitiek instrument is uitsluitend de verantwoordelijkheid van het rijk. Het beleid, dat er op gericht is doeluitkeringen zoveel mogelijk te saneren en over te hevelen naar de algemene uitkeringen, wordt met spoed uitgevoerd. Bij de decentralisatie van taken en bevoegdheden naar provincies en/of gemeenten zullen gelijktijdig de hieraan verbonden financiële middelen gedecentraliseerd worden.

43.a Het totale aandeel van de financiële middelen van de overheid voor gemeenten en provin-

cies moet zodanig zijn, dat zij in staat zijn de hun opgedragen en toevertrouwde taken op verantwoorde wijze te vervullen, tevens recht doende aan de in ons land bestaande differentiatie in gemeenten en provincies. De groei c.q. inkrimping van het Gemeente- en Provinciefonds dient evenredig te zijn aan de groei c.q. vermindering van de rijksuitgaven, onverminderd de groei door overheveling van doeluitkeringen naar deze fondsen en de toedeling van extra middelen van gedecentraliseerde Rijkstaken. Bij het hanteren van de evenredigheidsnorm moet rekening worden gehouden met de effecten van de overheveling van middelen, zoals in het voorgaande artikel is bedoeld.

43.b De gemeenten worden volledig gecompenseerd voor eventuele verdere stijgingen van hun aandeel in de bijstandsuitgaven en van de daaruit voor hen voortvloeiende apparaatskosten.

• 36 Reorganisatie rijksdienst

44. De afslanking van de rijksdienst dient in versnelde mate te worden voortgezet, indien:

- de taken die tot nu toe door de rijksoverheid worden behartigd eigenlijk onder de verantwoordelijkheid van burgers en hun organisaties verricht behoren te worden;
- de uitvoering van taken van de rijksoverheid efficiënter in geprivatiseerde vorm aan particulieren uitbesteed kan worden (b.v. privatisering bepaalde rijksdiensten);
- taken van de rijksoverheid even goed gedecentraliseerd kunnen geschieden door lagere overheden (b.v. het sociaal-cultureel beleid naar de gemeenten).

45. De samenstelling van de nog bestaande adviesorganen van de rijksoverheid dient, zonder aan de deskundigheidseisen van de leden afbreuk te doen, een weerspiegeling van de verscheidenheid in de bevolking (o.a. naar geslacht en pluri-formiteit van opvattingen) te zijn.

• 37 Stakingsrecht

46. Ter bevordering van de rechtszekerheid bij collectieve acties van werknemers moet naar het volgende worden gestreefd:

46.a Sociale partners stellen in het kader van de Stichting van de Arbeid dan wel bij collectieve arbeidsovereenkomst gedragsregels, in acht te nemen bij collectieve conflicten, vast.

46.b Ter bevordering van de vreedzame oplossing van arbeidsconflicten dienen door de wetgever bemiddelings- en arbitrageprocedures te worden geschapen, waarvan de betrokken partijen op basis van vrijwilligheid gebruik kunnen maken.

46.c De rechtmatigheid van de staking behoort door de onafhankelijke rechter te worden getoetst. Wetgeving terzake dient niet te worden bevorderd.

46.d Bij de uitoefening van het stakingsrecht behoren aan werkwilligen geen belemmeringen

voor het verrichten van hun arbeidsprestatie in de weg te worden gelegd. Het verbod van bemiddeling van werknemers door Gewestelijke Arbeidsbureaus, alsmede het verbod van uitzending of uitlening door uitzendbureaus en uitleenbedrijven aan ondernemingen, waar een arbeidsconflict is uitgebroken, dienen echter gehandhaafd te blijven.

46.e De wet dient te regelen aan welke ambtenaren het recht op collectieve actie niet toekomt. Aan ambtenaren mag het recht op collectieve actie op geen andere gronden worden ontzegd dan door het Europees Sociaal Handvest is toegelaten, dus uitsluitend in gevallen waarbij door collectieve actie vitale publieke belangen worden bedreigd. Voor die ambtenaren aan wie dit recht niet toekomt dient een sluitende wettelijke arbitragegeregeling te worden vastgesteld.

SOCIAAL BELEID DOOR ECONOMISCH HERSTEL EN HERVERDELING VAN ARBEID

• 38 Plaatsbepaling

Het CDA wil in de periode 1986-1990 meer mensen uitzicht bieden op werk. Daarnaast wil het zich inzetten voor een houdbaar stelsel van sociale zekerheid. Dat zal een enorme inspanning vergen.

Er is met name dankzij het gevoerde regeringsbeleid een eerste herstel zichtbaar. De werkloosheid groeit niet meer en neemt zelfs af. De werkgelegenheid in bedrijven trekt voor het eerst sedert jaren weer aan. Er zullen in de komende vier jaar echter weer 200.000 toetreders extra op de arbeidsmarkt komen.

De crisis van de jaren tachtig is veel ingrijpender dan een te ver doorgegroeide financieringstekort waarvoor pijnlijke ombuigingen noodzakelijk waren en die hun vertaling kregen in lagere inkomens en dalende uitkeringsniveaus. Dit leidde tot ernstige teleurstellingen bij langdurig werkzoekenden en vaak tot verbittering bij uitkeringsgerechtigden. De recessie komt vooral naar voren in het werkloosheidsvraagstuk maar is in wezen veel uitgestrekter. Achter de financieel-economische verschijningsvorm van de problemen gaat een levensstijl schuil, die bij analyse van de huidige sociaal-economische situatie niet veronachtzaamd mag worden. De crisis is een directe weerspiegeling van de wijze waarop in de afgelopen decennia de maatschappij is ingericht.

In de jaren zestig en zeventig is geleidelijk aan de opvatting gegroeid dat de overheid – en daarmee de politiek – voor al het gezamenlijke dient zorg te dragen. Daardoor ontstond een verwachtingspatroon dat 'Den Haag' het sociaal-economisch leven in belangrijke mate moet sturen. Taken en verantwoordelijkheden van burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties werden beïnvloed of soms zelfs ondergeschikt gemaakt aan de regel- en sturingspretenties van de overheid.

Vaak onbedoeld had dit voor burgers en hun organisaties een grotere afhankelijkheid van het overheidshandelen tot gevolg. Hun eigen speelruimte en verantwoordelijkheidsbeleving werd daarmee echter beperkt. Het besef dat maatschappelijke organisaties de samenbindende kracht tussen mensen vormen, vervaagde.

Zodoende kregen anonimiteit en collectiviteit in de samenleving de overhand. Deze processen gingen gepaard met professionalisering van de maatschappelijke zorg en institutionalisering en economisering van het maatschappelijke leven. Positief was de uitbreiding van het aantal voorzieningen en de bredere toegankelijkheid. Negatief was, dat de verantwoordelijkheid en de financiering hiervan door burgers en maatschappelijke organisaties steeds vaker aan de overheid werden toebedeeld.

Dit mechanisme van afwentelen leidde tot scheefgroei, die zich niet alleen uitte in een betaalbaarheidsvraagstuk, maar ook in een aantasting van verantwoordelijkheidsbesef van de burger en in een verlamme uitstraling op de vernieuwingsdrang en pluriformiteit van de samenleving. De laatste jaren voltrekt zich, door nieuwe inzichten en koerswijzigingen in het beleid, een duidelijke kentering.

De internationale crisis – rechtstreeks van invloed op de economische situatie van ons land – maakte de onbetaalbaarheid en daarmee de kwetsbaarheid van de verzorgingsstaat zichtbaar. Tevens leidde deze situatie tot het besef dat het perspectief van de samenleving in belangrijke mate bepaald wordt door de wijze waarop de menselijke verantwoordelijkheid in de maatschappij vorm krijgt.

In de afgelopen jaren is een begin gemaakt met het anders vorm geven aan de solidariteit binnen het maatschappelijk bestel. In deze zo groeiende maatschappijvorm is het niet langer de overheid die boven alles verantwoordelijk is voor sociale (meestal geprofessionaliseerde) zorg en spreekt het niet vanzelf dat de overheid verantwoordelijk gesteld wordt voor alle tekorten in de samenleving. Het accent op de eenzijdige gerichtheid op 'Den Haag' zal verlegd worden naar initiatieven die werkelijk gedragen zullen worden door burgers en hun maatschappelijke organisaties. Dat dient bereikt te worden door een zorgvuldige herverdeling van taken en verantwoordelijkheden tussen overheid, maatschappelijke organisaties en burgers, door huidige taken van de overheid zo mogelijk te laten uitvoeren door het bedrijfsleven, door de kwaliteit van de regelgeving te verbeteren, de overheidstaken op decentraal niveau te ontwikkelen en uit te voeren, maar ook door het leggen van een geringer beslag van de over-

heid op de financiële middelen van de burger.

Erkend behoort te worden dat door de onbaatzuchtige wijze, waarop decennia lang verzorgende, opvoedende en ondersteunende taken zijn vervuld in de onbetaalde sector van onze samenleving, onze welvaart en ons welzijn mede zijn opgebouwd.

Het is van het grootste belang dat deze onbetaalde arbeid niet tussen 'wal en schip' geraakt, maar mede opgenomen wordt in de herverdeling van onbetaalde en betaalde arbeid voor mannen en vrouwen. Het welzijn van onze samenleving zal ten eerste geschaad worden als we geen oog hebben voor in het bijzonder de verzorgende taken ten aanzien van kinderen, bejaarden en gehandicapten.

Ook in een vernieuwde zorgzame maatschappij houdt de overheid een belangrijke functie. Die functie kan evenwel niet gelegen zijn in een alomvattende zorg voor de burger. Zij ligt met name in het waarborgen van een materiële en immateriële basis van bestaan. Daartoe rekent het CDA vooral de zorg voor de positie van de laagste inkomens, zoals b.v. de bejaarden met alleen een AOW-uitkering of een klein pensioentje en de gezinnen en alleenstaanden, waar slechts een minimum-inkomen binnenkomt (de echte minima). Daarnaast wil het CDA een perspectief bieden voor (langdurig) werklozen en het voeren van een zodanig beleid, dat lusten en lasten, rechten en plichten weer met elkaar in overeenstemming komen. Op het sociaal-economisch terrein vraagt dat om een benadering waarbij de verantwoordelijkheid van mensen binnen hun eigen leef- en werkwereeld wordt verruimd.

Collectieve solidariteit en het invullen van verantwoordelijkheid door een anonieme overheid moeten zoveel mogelijk worden omgezet in nieuwe, herkenbare vormen van onderlinge verbondenheid, betrokkenheid en intermenselijke verhoudingen. Wat werkelijk nodig is, is een nieuw fundament voor een verzorgingsmaatschappij die houdbaar is en daardoor echte zekerheid verschaft.

• 39 Meer werkgelegenheid

Aan de enorme werkloosheidsstijging is tijdens de laatste kabinetsperiode een einde gekomen. Dat neemt niet weg dat nog zeer velen van werk zijn verstoken. Vooral de positie van langdurig werklozen en jongeren baart zorgen. Het CDA wil daarin niet berusten. Centrale doelstelling voor het beleid in de periode 1986-1990 is meer werkgelegenheid.

De bevordering van de werkgelegenheid kan niet geïsoleerd worden beschouwd van het internationale economisch tij. Economische groei en daarmee de ontwikkeling van de welvaart zijn in een open economie als de Nederlandse, in overwegende mate afhankelijk van de internationale

conjunctuur waarop wij vaak geen directe greep hebben. Deze bron van voortdurende onzekerheid beïnvloedt al onze pogingen om de crisis te beheersen. Veel nadrukkelijker zal Europa (en Nederland daarbinnen) in de komende jaren geconfronteerd worden met de afhankelijkheid van mondiale economische ontwikkelingen.

Ontwikkelingssamenwerking heeft weinig zin wanneer we ook niet die elementen in onze economie aanpakken die de ontwikkeling daar in de weg staan. Dit betekent dat belemmeringen voor een vergroting van de invoer uit ontwikkelingslanden weggenomen moeten worden.

Technologische ontwikkelingen zullen de mondiale samenleving snel een ander aanzien geven.

Sociale aspecten en maatschappelijke aanvaarding van technologische innovatie vragen de volle aandacht. Informatie-technologie, micro-electronica, bio-technologie en robotisering zullen de inrichting van het productieproces in hoge mate bepalen. Permanente vernieuwing van productiestructuren, inclusief de daarbij benodigde scholing, is een eerste voorwaarde om in te kunnen spelen op de economie van morgen.

Met zorg moet gekeken worden naar de Europese aansluiting op het terrein van de technologische vernieuwing. Thans maken Japan en de Verenigde Staten een snellere ontwikkeling door dan Europa.

De vrees is gerechtvaardigd, dat indien binnen Europa niet versneld de krachten worden gebundeld, de aansluiting wordt gemist. Het is daarom van eminent belang dat Nederland zelf en in Europees verband in het innovatie-proces een initiële rol speelt. Met kracht dient (gezamenlijke) research te worden ontwikkeld en de resultaten daarvan moeten worden geïntroduceerd in het productieproces en onderwijsbestel. Overheid, bedrijfsleven en wetenschap zullen hun krachten moeten bundelen om de voortgang te bevorderen op dit terrein. Een Europees technologisch beleid kan in dit stadium niet langer worden gemist.

Behalve een toenemende internationale interdependentie en een versnelling van technologische vernieuwing is de ontwikkeling van relatief lage energieprijzen van wezenlijk belang voor de economische ontwikkeling van ons land. Een verdergaande besparing van energie en een diversificatie van energiebronnen zijn voor het reduceren van mogelijke risico's noodzakelijk. Gelet op de afhankelijkheid van onze economie van het buitenland en de daaruit voortvloeiende onzekerheid, is het van belang dat onze nationale economie verder wordt versterkt. Als buffer tegen mogelijke internationale recessieve tendenties, dienen de weerstand en het groeivermogen van onze economie verder hersteld te worden.

Economische groei is noodzakelijk voor de centrale doelstelling van het beleid: meer werkgelegenheid. Hierdoor wordt tevens een reëler financieel draagvlak gecreëerd om onze collectieve

voorzieningen op peil te houden, waaronder de sociale zekerheid. In dit program is uitgegaan van een economische groei van 2%. Het moet mogelijk zijn, dat er mede door de in dit programma aangekondigde maatregelen, een grotere groei wordt gerealiseerd, maar het CDA acht het op dit moment – mede gelet op de onzekerheid omtrent de kracht van het internationaal economisch herstel – niet verantwoord om ons rijk te rekenen en al bij voorbaat van zo'n hogere groei-veronderstelling uit te gaan.

Economische groei en in samenhang daarmee de bevordering van de werkgelegenheid zijn te bereiken wanneer via een geïntegreerde aanpak de structuur van het bedrijfsleven wordt versterkt en, ten behoeve daarvan, de collectieve uitgaven een minder omvangrijk beslag leggen op het nationaal inkomen. Omdat de veronderstelde economische groei ontoereikend is voor een substantiële oplossing van het werkloosheidsvraagstuk dient de beschikbare arbeid op een meer creatieve wijze te worden herverdeeld.

Voor versterking van de positie van het bedrijfsleven en daarmee de werkgelegenheid zijn innovatie, kostenmatiging en flexibiliteit randvoorwaarden. De overheid kan in dit verband slechts een voorwaardenscheppende rol spelen. De sociale partners zullen in de bedrijven het beleid nader vorm moeten geven. Via een offensieve strategie dienen de steeds verschuivende groeipotenties in de economie opgespoord en productief gemaakt te worden in de ondernemingen. De overheid bevordert dit proces door het zogenaamde aandachtsgebiedenbeleid te intensiveren.

Kostenmatiging in het bedrijfsleven is noodzakelijk voor structureel herstel. Ook tegen de achtergrond hiervan, zal een verder herstel van de werkgelegenheid slechts mogelijk zijn, wanneer werkgevers en werknemers bereid zijn om een zo groot mogelijk deel van de loonruimte aan te wenden voor arbeidsduurverkorting, gepaard gaande met het scheppen van nieuwe arbeidsplaatsen. Het CDA acht het van belang dat prioriteit wordt toegekend aan 'werk boven inkomen'. Het beleid behoort een dringend appél op de sociale partners in te houden, de lonen in de marktsector niet te verhogen, maar waardevast te houden; slechts door het huidige koopkrachtniveau ook voor de komende jaren als uitgangspunt te nemen en additionele loonruimte aan te wenden voor arbeidsduurverkorting, moet het mogelijk zijn de werkloosheid verder te beteugelen.

De overheid zal, afhankelijk van de ontwikkeling van het proces van arbeidsduurverkorting, een inspanning verrichten door in haar beleid een zwaarder accent te leggen op belasting- en premieverlaging.

Wanneer in de marktsector terughoudendheid wordt betracht met de aanpassing van de lonen kan er ook een verband blijven bestaan met de inkomensontwikkeling in de collectieve sector.

Na een periode van noodzakelijke extra matiging streeft het CDA ernaar in de periode 1986-1990 ook in de huidige collectieve sector de lonen en uitkeringen op het huidige koopkrachtpaas te handhaven. De waardevastheid van deze inkomens moet worden gerealiseerd door een combinatie van nominale verhogingen en premie- en belastingverlaging.

Voor het overleg met de organisaties van overheidspersoneel betekent dit dat de overheid als werkgever het uitgangspunt zal hanteren van waardevastheid. Het overleg met de bonden dient verder te worden uitgebouwd, analoog aan de situatie in het bedrijfsleven. Met inachtneming van het door kabinet en parlement voorgestelde budget, komen daarbij werkgelegenheid en inkomensontwikkeling nadrukkelijk in samenhang aan de orde. Tegen de achtergrond van een economische groei-verwachting van tenminste 2% moet het na afronding van de herziening van het sociale-zekerheidsstelsel, voor de periode 1986-1990 mogelijk zijn de doelstelling van een waardevast inkomen ook voor uitkeringsgerechtigden te verwezenlijken. Dit betekent onder meer, dat AOW-uitkeringen alsmede uitkeringen bij ziekte, werkloosheid en arbeidsongeschiktheid – die in de afgelopen jaren ingrijpend zijn aangepast – in de komende jaren op het huidige (reële) niveau gehandhaafd kunnen blijven.

Mocht onverhoopt de economische groei lager uitvallen, dan wordt het beleid gericht op handhaving van koopkrachtbehoud van de echte minima.

De met het grote financieringstekort samenhangende rente- en aflossingsverplichtingen van de overheid vormen, zoals onder meer uit de recente miljoenennota bleek, een reële bedreiging voor de uitoefening van wezenlijke overheidsstaten en daarmee indirect voor het economisch herstel. Daarom zullen de collectieve uitgaven jaarlijks met ten minste 1% van het nationale inkomen worden teruggebracht.

Het financieringstekort wordt jaarlijks met minimaal een half procent (bij een economische groei van 2% of minder) en maximaal met 1% van het nationaal inkomen verminderd.

Daarboven moet ook de verwachte daling van de aardgasinkomsten met circa 1/2% per jaar worden opgevangen alvorens er ruimte is voor belasting- en premieverlaging. Gelet op de doelstelling van het CDA de inkomens in de collectieve sector waardevast te houden, zal de bezuiniging minder dan in de periode 1982-1986 in de sfeer van de ambtenaren-salarissen en uitkeringen gezocht kunnen worden.

Overigens wordt dankzij de inspanningen in de huidige kabinetperiode de ombuigingstaakstelling verlicht doordat in de meerjarenramingen al een daling met ca een 1/2% per jaar voorzien is. Op dit moment ramen wij de in totaal benodigde ombuigingstaakstelling (exclusief de afbouw van de WIR, zie artikel 14) op elf miljard gulden.

De bestrijding van fraude op de terreinen van belasting en sociale zekerheid zal in de komende periode grote aandacht vragen. Hiermee zijn omvangrijke bedragen gemoeid: door intensief gebruik van de in dit programma genoemde maatregelen is een taxatie t.a.v. een opbrengst bij de fraudebestrijding van twee à vier miljard gulden in de periode 1986-1990 niet te optimistisch. Deze bedragen kunnen een rol spelen zowel bij het realiseren van een verdere verlaging van het financieringstekort tot ten hoogste 1% per jaar, als bij de vermindering van de belasting- en premiedruk voor de burger.

De vernieuwing van de samenleving vraagt om een herbezinning op taken en verantwoordelijkheden. De te grote verwachtingen van de politiek hebben teleurstellingen gebracht. Differentiatie en pluriformiteit kunnen niet gedijen in een klimaat waarin de overheid het streven naar het gemeenschappelijk welzijn monopoliseert. De eigen verantwoordelijkheid van maatschappelijke organisaties moet worden versterkt. Daarom acht het CDA het noodzakelijk dat de sociale partners zelf op terreinen als inkomensbeleid, herverdeling van arbeid en onderdelen van de sociale zekerheid, in belangrijke mate het beleid bepalen.

ARTIKELEN

• 40 Economische orde

1. Het CDA streeft naar een economische orde waarin onderlinge zorg en medeverantwoordelijkheid gestalte krijgen in voor burgers herkenbare maatschappelijke verbanden. De georiënteerde markteconomie, dat wil zeggen een economie die genormeerd wordt door sociaal en ecologisch verantwoorde voorwaarden en niet ten koste gaat van de ontwikkelingslanden, vormt hiervoor het uitgangspunt.

2. De overheid draagt de eerste verantwoordelijkheid voor het macro-economisch beleid, dat gericht is op economische groei en meer werkgelegenheid. De overheid creëert de randvoorwaarden waardoor de doelstellingen van economische groei en meer werkgelegenheid optimaal kunnen worden gerealiseerd. Op basis van die randvoorwaarden zijn die sociale partners nauw betrokken bij c.q. verantwoordelijk voor de ontwikkeling, vaststelling en uitvoering van het sociaal-economisch beleid. Een intensieve dialoog is noodzakelijk voor de onderlinge afstemming van het overheidsbeleid en het beleid van sociale partners.

3. In kaderschepende zin komen in het overleg tussen overheid en sociale partners vraagstukken aan de orde zoals inkomensontwikkeling, inkomensverhoudingen en herverdeling van arbeid, ook die van mannen en vrouwen. Belangrijke punten van overweging zijn hierbij het versterken van de economische structuur, het creëren van voorwaarden voor arbeidsduurverkorting en het weg-

nemen van knelpunten op de arbeidsmarkt. De kaders dienen nadrukkelijk decentraal nader te worden ingevuld.

4. Werkgevers en werknemers (organisaties) dragen met inachtneming van het in artikel 2 gestelde, de verantwoordelijkheid voor de loonvorming en het beleid t.a.v. herverdeling van arbeid in de marktsector. Behoudens in geval van acute economische calamiteiten (bijvoorbeeld een energiecrisis), wordt niet in de onderhandelingen ingegrepen.

5. De overheid draagt eind-verantwoordelijkheid voor de inkomenspositie van de minima. Dit beleid wordt door de overheid in overleg met de sociale partners ontwikkeld.

6. Overeenkomstig de overlegsituatie in het bedrijfsleven voert de overheid, binnen de daartoe gegeven budgettaire ruimte, onderhandelingen met de organisaties van overheidspersoneel over het te voeren werkgelegenheids- en inkomensbeleid in de overheidssector.

7. De verantwoordelijkheid voor de uitvoering en inrichting van de werknemersverzekeringen in de sociale zekerheid berust in belangrijke mate bij de sociale partners; na afronding van de stelselwijziging worden de uitvoering en inrichting van de werknemersverzekeringen (WW, WWV, ZW, WAO) overgeheveld naar de sociale partners.

8. Het arbeidsmarkt-, arbeidsvoorzieningen- en arbeidsomstandighedenbeleid wordt, behoudens door de overheid te stellen randvoorwaarden, door de sociale partners zelf ontwikkeld en uitgevoerd. Ten aanzien van het arbeidsvoorzieningenbeleid streeft het CDA naar een tripartite beheersstructuur (werknemers, werkgevers, overheid).

9. Werknemers dienen meer betrokken te worden bij en medeverantwoordelijkheid te dragen voor het ondernemingsgebeuren. In dit kader wordt de mogelijkheid geschapen verder te gaan dan de Wet op de Ondernemingsraden voorschrijft, indien dit door de CAO-partijen wordt overeengekomen.

Voorts verdient intensivering van het overleg tussen Raad van Commissarissen, Raad van Bestuur en Ondernemingsraad aanbeveling.

Naast de verdieping en betrokkenheid is het tevens gewenst nieuwe vormen van medezeggenschap c.q. bestuur van werknemers in de onderneming zo nodig via wettelijke aanpassingen te stimuleren. In dit kader past de instelling van nieuwe rechtspersonen zoals de werknemersvennootschap. Adequate sociale verzekeringsregelingen zijn daarbij voorwaarde. Ook de overheid als werkgever schept zodanige voorwaarden, dat de dienstcommissies naar behoren kunnen functioneren.

• 41 Meer werkgelegenheid

10. In het economisch beleid heeft meer en duurzame werkgelegenheid hoge prioriteit. Ver-

groting van de economische groei is hierbij een belangrijk hulpmiddel. Nadrukkelijke aandacht verdient de ontwikkeling van arbeidsintensieve sectoren. In dit kader is het noodzakelijk dat naast beperking of achterwege blijven van loonkostenstijgingen getracht wordt via verlaging van de premies de positie van de factor arbeid te versterken.

11. De Nederlandse overheid onderneemt in Europees verband initiatieven om te komen tot een geïntegreerd Europees technologisch beleid. Een dergelijk geïntegreerd beleid komt tot stand door met (Europese) bedrijven (sectoren) veelbelovende basistechnologieën programmatisch verder te ontwikkelen in samenwerking met Europese kenniscentra. Gemeenschappelijke onderzoekcentra van de EG (GCO's) dienen meer en meer ingezet te worden voor versterking van industriële technologieën in Europa. Het belang wordt onderkend dat sociale partners nadrukkelijk betrokken worden bij de beleidsontwikkeling op technologisch gebied.

Vakbeweging, werkgeversorganisaties en overheid overleggen op nationaal niveau over technologische ontwikkelingen op (midden)lange termijn met de daaruit voortvloeiende consequenties o.m. voor werkgelegenheid.

De Europese Gemeenschap behoeft zodanige openheid en dusdanige communicatie patronen in een werkelijk gemeenschappelijke markt, dat technologische innovatie bevordert wordt. Snelle harmonisatie en standaardisatie van Europese normen worden door Nederland in dit verband bepleit. Voorts wordt in het kader van het Europees technologisch beleid gewerkt aan (het lanceren van) grote projecten op het gebied van wetenschap en onderzoek. Innovatie moet anderzijds door meer kleinschalige en aangepaste technologieën worden bevorderd. Daarbij kan worden gedacht aan risicodragende financiering. Met het oog op produktie van hoogwaardige goederen en diensten dienen fiscale faciliteiten gedurende de eerste levensjaren van een nieuw produkt te worden overwogen. Overheidsparticipatie, op basis van gelijkwaardigheid in de produktie van hoogwaardige goederen, wordt in beginsel niet afgewezen.

12. Nederland neemt initiatieven tot ontwikkeling van een Europees conjunctuurbeleid; afhankelijk van de economische ontwikkeling dient een Europees stimulerend beleid gevoerd te worden.

13. Permanente vernieuwing van produktiestructuren is noodzakelijk. Daartoe worden transerpunten verder uitgebouwd en de toegankelijkheid tot specialistische kennis, studie en vooronderzoek verbeterd.

Een groter deel van door de overheid gefinancierde research-inspanning dient ingezet te worden ten behoeve van het produktief maken van research-resultaten. Nadrukkelijke aandacht in dit verband voor contract-research is geboden.

14. Via arbeidskostenmatiging wordt gestreefd naar versterking van het economisch draagvlak van het bedrijfsleven. In verband hiermee wordt uiterste terughoudendheid betracht bij het aanpassen van het wettelijk minimum-loon. Naarmate het rendementsherstel vordert, vindt een herbezinning op de vermogensoverdrachten aan het bedrijfsleven plaats. Dit kan ertoe leiden dat de WIR op termijn gefaseerd wordt afgeschaft; de daardoor vrijkomende middelen worden in gelijke delen aangewend voor lastenverlichting van bedrijven, reductie financieringstekort en lastenverlichting van de burgers.

Wanneer tot het niet continueren van de WIR wordt besloten, dient bij een alternatieve aanwendingswijze de mogelijkheid aan de orde te komen de lastenverlichting voor burgers (gedeeltelijk) aan te wenden voor de financiering van scholingsprojecten.

Bij de alternatieve aanwendingswijze van de WIR-middelen dienen voor de landbouw en het MKB herkenbare financiële faciliteiten getroffen te worden opdat de zorg voor de kleine bedrijvigheid en starters optimaal tot haar recht kan blijven komen. Onderzocht zal worden in hoeverre de huidige investeringspremieregeling een toegesneden instrument is voor een gericht werkgelegenheidsbeleid.

15. De positie van de startende ondernemer dient te worden versterkt. Daarvoor is een samenspel van maatregelen nodig. Adequate voorlichting en begeleiding behoren tot de primaire verantwoordelijkheid van branche-organisaties. De ontwikkeling van huisvestings- c.q. bedrijfsruimtevoorzieningen wordt waar nodig door de overheid in samenspel met het particulier initiatief (w.o. banken) bevorderd. Ter verkleining van de financiële risico's in de aanloopfase worden speciale regelingen getroffen in de sfeer van belastingen en sociale premies. Hierbij kan gedacht worden aan in de tijd begrensde vrijstellingen.

16. Vergroting van de economische groei wordt nagestreefd door de ontwikkelingscapaciteit van (nieuwe) produktiesectoren te activeren. Kansrijke activiteiten worden via het zgn. 'Aandachtsgebiedenbeleid' van de overheid tezamen met bedrijven en research-instituten ondersteund. De participatie van kleine ondernemingen hierbij verdient meer aandacht. Binnen het innovatieve aandachtsgebiedenbeleid krijgen activiteiten als milieuproduktie, de ontwikkeling van energie-besparingsapparatuur en produktie met een groot belang voor de verbetering van de economische structuur in de Derde-Wereldlanden extra aandacht.

17. Het overheidsaankoopbeleid dient nadrukkelijk benadrukt te worden als industrie-politiek instrument in een internationale context. Er wordt met kracht gestreefd naar een Europees aanschaffingenbeleid. Dit moet reële kansen bieden voor het midden- en kleinbedrijf, dat toelevert aan de

overheid. Doorzichtigheid van overheidsmarkten is hiervoor een voorwaarde. Ten aanzien van het overheidsaanbestedingsbeleid dient dezelfde politiek te worden gevoerd.

18. De overheid verleent een ondersteunende functie ten behoeve van export. In het bijzonder wordt aandacht besteed aan het kwaliteitsniveau van Nederlandse producten en het coördineren van voorlichting.

19. Het beleid ten aanzien van de overdracht van overheidstaken aan het bedrijfsleven dient in de komende periode versterkt en nader geconcretiseerd te worden. De effectiviteit van het overheidshandelen zal kritisch worden doorgelicht, waarbij afgewogen wordt of taken van de overheid (nog) als eigenlijke taken/functies gerekend behoren te worden. Uitbreiding van de betrokkenheid van het (georganiseerd) bedrijfsleven hierbij is daarvoor noodzakelijk. Nagegaan moet worden in hoeverre het concurrentienadeel voor het bedrijfsleven, dat schuilt in het feit dat overheidsdiensten geen BTW in rekening brengen, kan worden verwijderd. Als onderdeel van de zogenaamde Grote Operaties wordt jaarlijks aan de Kamer een voortgangsrapportage ten aanzien van privatisering gepresenteerd.

20. Het regionaal-sociaal-economisch beleid is erop gericht de regionale economische structuur te versterken en daarmee de werkgelegenheid te vergroten. Het regionaal beleid krijgt gestalte via een 'regio-eigen' aanpak, waardoor meer bij specifieke mogelijkheden kan worden aangesloten. De kwetsbaarheid van de grensregio's mag bij de invulling van het regionaal beleid niet uit het oog verloren worden.

Decentralisatie van bevoegdheden en de daarbij behorende middelen van het rijk naar de regio's is hiervoor noodzakelijk. De samenwerking die bestaat tussen werknemers- en werkgeversorganisaties, lagere overheden, regionale ontwikkelingsmaatschappijen en -kenniscentra (transferpunten) en Kamers van Koophandel worden geïntensiveerd. Afhankelijk van de specifiek provinciale situatie, kan besloten worden tot oprichting van een provinciale SER.

20.a Een efficiënt vergunningen-verstrekkingsbeleid wordt van groot belang geacht; concentratie van de vergunningenverstrekking is hiervoor noodzakelijk. Voorts dient de infra-structurele ontsluiting van industrieterreinen in het overheidsbeleid tot uiting te komen.

Werkgelegenheid en inkomen

• 42 Herverdeling van werk

21. De onaanvaardbaar hoge (jeugd)werkloosheid en de verwachtingen ten aanzien van het arbeidsaanbod in de komende jaren, onder meer van gehuwde vrouwen, vereisen een beleid gericht op verdergaande herverdeling van de beschikbare arbeid. De overheid aanvaardt haar ver-

antwoordelijkheid als werkgever en vervult een voortrekkersrol bij haar eigen herverdeling van beschikbare arbeid, zulks in goed overleg met betrokken werknemersorganisaties. De overheid bevordert daarnaast in algemene zin herverdeling (b.v. door het belasting- en premie-instrument) in de marktsector.

Initiatieven om schoolverlaters aan banen en scholing te helpen worden zodanig financieel gesteund, waarbij gebruik kan worden gemaakt van creatieve en tot nu toe onconventionele oplossingen.

De overheid richt zich met name op de categorie langdurig werklozen, langer dan één jaar. Ook na 1986 moet het zgn. 'Startplan' gecontinueerd worden (met name voor jongeren die langer dan een jaar werkloos zijn).

22. Belemmeringen voor het proces van herverdeling van arbeid worden weggenomen. Arbeidstijdverkorting moet in overleg met de sociale partners op flexibele wijze gerealiseerd worden. In dit verband verdienen naast een verkorting van de gemiddelde arbeidsduur, onder meer door verlenging van de bedrijfstijd en educatief verlof, het creëren van meer deeltijdbanen, flexibele pensioenering en beperken van overwerk aandacht.

23. Bij de aanpak van de werkloosheid dient daarbij ook gebruik gemaakt te worden van creatieve en onconventionele oplossingen. De overheid streeft naar een zodanige verbetering van de arbeidsmarktpositie van (jeugdige) langdurig werklozen en vrouwen die terugkeren op de arbeidsmarkt, dat blijvende arbeidsparticipatie mogelijk wordt. Stimuleren van particuliere en gemeentelijke initiatieven in dezen verdient meer aandacht.

Dit beleid wordt samen met de sociale partners ontwikkeld en uitgevoerd. Daarbij wordt gedacht aan zaken als intensivering van scholingsfaciliteiten, werkervarings-praktijkervaringsplaatsen, groeibanen en het 'brugjaar' voor schoolverlaters. Het is noodzakelijk de talloze subsidieregelingen van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid te stroomlijnen en zo mogelijk te decentraliseren. Uitgangspunt voor subsidieverlening is de duur van de werkloosheid. Onderzoek wordt ingesteld naar de reële werkloosheid onder vrouwen, per leeftijdsgroep, en naar de motieven om wel of niet aan de betaalde arbeidsmarkt deel te nemen.

24. In de overheidssector zal in de periode 1986-1990 de gemiddelde jaarlijkse arbeidsduur in totaliteit met 10% moeten worden teruggebracht. Zes procent daarvan kan gerealiseerd worden door het proces van globale arbeidsduurverkorting. Voorts is grootschalige omzetting van volledige banen in deeltijdarbeid, groeibanen en bredere doch flexibele invoering van de 32-urige werkweek voor nieuwe toetreders en voor werknemers van 50 jaar en ouder, op vrijwillige basis noodzakelijk. Tevens dient ruimte geschapen te worden

voor uitbreiding van scholingsmogelijkheden voor werknemers. Deze doelstelling en het daarvoor noodzakelijke beleid dienen onderwerp van overleg te zijn tussen overheid en organisaties van overheidspersoneel. Daarbij wordt gestreefd naar 'raamafspraken' die op decentraal niveau nader kunnen worden ingevuld. Daartoe wordt een meerjarenstrategie geformuleerd.

Uitgangspunt dient een zo groot mogelijke herbezetting te zijn. Daarbij worden afspraken gemaakt die tot een herbezetting van globaal 70% leiden. Arbeidsduurverkortung mag niet tot een dusdanige situatie leiden dat te vergaande inkomensconsequenties voeren tot een gedwongen deelname aan het arbeidsproces door beide partners. Zij zal derhalve in relatie staan tot de arbeidsduur van één of soms van beide partners.

25. Om het verdelingsbeleid binnen de overheid gunstig te bevorderen wordt nagegaan in hoeverre de huidige formatieplaatsen-methodiek vervangen kan worden door een systematiek waarbij overheidsdiensten op basis van een toe te kennen budget zelfstandig de inzet van arbeid kunnen afstemmen op het te verrichten takenpakket met daaraan gekoppeld een verantwoording achteraf voor de beschikbaar gestelde budgetten.

26. De verkorting van de gemiddelde arbeidsduur in de marktsector is primair een aangelegenheid van de onderhandelende partijen. De overheid bevordert dit proces door in haar beleid meer accent te geven aan vermindering van premie- en belastingdruk, waardoor het koopkrachtverlies per saldo beperkt of (voor de minima) zo mogelijk achterwege kan blijven. Bij voortgaande verkorting van de arbeidstijd wordt alleenverdieners op minimumniveau een netto-inkomen gewaarborgd, waarvan beide partners kunnen bestaan, zodat koopkrachtverlies in ieder geval voor één leefeenheid (zeker voor minima) achterwege of tenminste beperkt blijft.

26.a Speciale aandacht verdient binnen het beleid de positie van tijdelijke werkers (oproepcontracten) en thuiswerkers.

27. De kloof tussen onderwijs en arbeidsorganisatie dient overbrugd te worden. Hierbij wordt gedacht aan intensivering van de beroepsoriëntatie, uitbreiding van de opleidingsstructuur en leer-/arbeidsplaatsen in bedrijven en instellingen, en verbreding van het KMBO.

Met betrekking tot de leeftijdsgroep van 16- tot 18-jarigen ligt de nadruk op scholing. In dit kader wordt met schoolverlaters tot 18 jaar als regel geen arbeidscontract afgesloten zonder leerovereenkomst. Het is gewenst dat er meer bedrijfs-scholen worden gevestigd; zo nodig ondersteunt de overheid deze bij de oprichting en let daarbij op de flexibiliteit die de opleiding biedt.

Voorts is een permanente actualisering van opleidingspakketten van de Centrale Vakopleiding voor Volwassenen noodzakelijk. De centra voor beroepsoriëntatie en beroepsopleiding worden ten

behoefte van langdurig werklozen en laag opgeleiden gesteld hun brugfunctie tussen maatschappij en arbeidsorganisatie te vervullen.

Ten slotte zal ook een verdere uitbreiding van stageplaatsen de nodige aandacht moeten krijgen. Specifieke jeugdplannen en scholingsprojecten waarin tijdelijk werk wordt aangeboden dienen gepaard te gaan met een nadrukkelijke inspanning om aansluitende arbeidsparticipatie te realiseren, met name voor kansarme jongeren.

28. Ten behoeve van langdurig werklozen worden terugploegprojecten bevorderd. Terugploegprojecten dienen niet beperkt te blijven tot de bouwrijverheid. Deze activiteiten mogen de ontwikkeling van duurzame werkgelegenheid niet in de weg staan.

29. De inschakeling van met name langdurig werklozen via tijdelijk werken met behoud of met behulp van uitkering wordt bevorderd.

30.a Teneinde te stimuleren dat mensen vrijwilligerstaken in diverse takken van het maatschappelijk leven verrichten, dienen daartoe belemmerende factoren (te grote onkosten, het niet verzekerd zijn) te worden weggenomen.

30.b Een geïntegreerde aanpak ter verbetering van de positie van de vrouw zal moeten worden nagestreefd. In dit kader moet worden gestreefd naar:

- een regeling van ouderschapsverlof in Nederland;
- voldoende kinderopvang;
- maatregelen met betrekking tot ongewenste intimiteiten voorzover dit ligt op het terrein van de overheid;
- bevorderen dat het onderwijs gericht is op roldoorbreking en het voor vrouwen en meisjes toegankelijk maken van niet voor hen traditionele beroepen.

• 43 Inkomensontwikkeling

31. Een gematigde loonkostenontwikkeling is noodzakelijk voor duurzaam herstel van het bedrijfsleven en beperking van de collectieve uitgaven. Met het oog op de wenselijkheid van voortgezette arbeidskostenmatiging en tegen de achtergrond van noodzakelijke ombuigingen, ziet het CDA in de komende kabinetsperiode slechts ruimte voor verhoging van het wettelijk minimumloon en de daaraan gekoppelde uitkeringen, voorzover deze gericht is op handhaving van koopkracht.

32. Het beleid is erop gericht, bij een economische groei van 2%, de koopkracht – in het bijzonder van de minima – te behouden. Indien dit door tegenvallende economische groei onverhoopt niet mogelijk is, worden aanvullende maatregelen tot bescherming van de koopkracht van de echte minima getroffen.

33. Er worden – mede gelet op het belang van arbeidsduurverkortung – geen andere specifieke maatregelen getroffen t.a.v. de minimum-jeugdlo-nen.

34.a De inkomensontwikkeling van het overheidspersoneel wordt bepaald in de onderhandelingen tussen de overheid als werkgever en de ambtenarenorganisaties. Als randvoorwaarde geldt hierbij het door het kabinet en parlement vastgestelde budget. Bij verschil van mening in bedoeld overleg wordt de geschillen-adviescommissie ingeschakeld.

34.b In haar rol als werkgever slaat de overheid bij het onder a. bedoelde overleg acht op de arbeidsmarktverhoudingen, de kwaliteit van de werkgelegenheid in de overheidssector en de inkomensontwikkeling in de private sector. Een nadrukkelijke afweging ten aanzien van werkgelegenheid bij de overheidssector enerzijds en de inkomensontwikkeling anderzijds is noodzakelijk.

34.c In het overleg dat de overheid als werkgever met de organisaties van overheidspersoneel voert, is voor haar waardevastheid in het kader van de inkomensontwikkeling uitgangspunt. Dit laat onverlet het zgn. incidenteel (de periodieken) en de consequenties van het pakketvergelijkend onderzoek.

34.d Er wordt naar gestreefd binnen afzienbare tijd de resultaten van het pakketvergelijkende onderzoek in te voeren.

35. De vrijheid van partners in een samenlevingsverband om te kiezen wie er in welke mate deelneemt aan de betaalde arbeidsmarkt, wordt gewaarborgd.

36. Mede gezien de betrokkenheid van werknemers bij de onderneming stimuleert de overheid winstparticipatie via de fiscale weg. Deelneming van werknemers in het ondernemingsvermogen wordt aangemoedigd.

• 44 Sociale zekerheid

37. Wij gaan ervan uit dat na afronding van de stelselwijziging, welke voor de kabinetsperiode 1982-1986 is voorzien, de uitkeringenniveaus in de komende jaren kunnen worden gewaarborgd. In de volgende kabinetsperiode wordt het sociale zekerheidsstelsel nader ontwikkeld opdat de sociale zekerheid:

- mensen meer dan tot nu toe het geval is, activeert;
- de flexibiliteit van de arbeidsmarkt vergroot;
- oneigenlijk gebruik (grijs circuit) en misbruik (zwart circuit) wordt tegengegaan.

Voorts dienen de toepasbaarheid van de sociale zekerheid op uiteenlopende arbeidstijden en de verscheidenheid aan samenlevingsvormen te worden vergroot, terwijl daarnaast aandacht geschonken moet worden aan de rechtvaardigheid van toetredingscriteria.

38.a Met het oog op de demografische ontwikkeling wordt met spoed een integrale pensioenstudie gestart met inbegrip van de mogelijkheden tot een flexibele pensionering. Vooruitlopend hierop, mede met het oog op de mobiliteit van werkne-

mers en de positie van werklozen, wordt een regeling ontworpen om de nadelige gevolgen van de zgn. 'pensioenbreuk' zoveel mogelijk te vermijden.

38.b In het kader van de gelijkberechtiging van man en vrouw dient op zo kort mogelijke termijn een partnerpensioen te worden ingevoerd, nadat wettelijk erkende registratie (zoals bedoeld in art. 9, hfdst. Justitie) is geregeld.

39. Het sociaal minimum-niveau wordt in overleg met de sociale partners door de overheid gewaarborgd. Na afronding van de stelselwijziging wordt de regeling van loongerelateerde uitkeringen en het beheer van de betreffende fondsen overgeheveld naar de sociale partners.

In de Sociale Verzekeringsraad wordt over de uitkeringshoogte en voorwaarden beslist. Tot deze overdracht van verantwoordelijkheden behoort eveneens de loongerelateerde premievaststelling. De Sociale Verzekeringsraad wordt omgevormd tot een onafhankelijk beheersingsorgaan.

40. De herziening van de uitvoeringsstructuur van de sociale zekerheid dient in de komende kabinetsperiode vorm te krijgen. Gezien de verschillende taken en verantwoordelijkheden streeft het CDA naar aparte uitvoeringsorganisaties voor de werknemers- en volksverzekeringen en het arbeidsmarktbeleid.

41. Behoudens wijzigingen die zich zullen voordoen in verband met de voorgestelde en gewenste invoering van een nieuw stelsel van studiefinanciering, blijft de huidige kinderbijslag-systeem gehandhaafd.

De kinderbijslag dient een substantiële bijdrage te vormen in de kosten van levensonderhoud van kinderen.

42. De fraude met betrekking tot de sociale verzekeringen en de belastingen wordt actief met toepassing van verhaal en zo nodig sancties bestreden. Mede ten behoeve hiervan wordt een Sofi-nummer ingevoerd met inachtneming van de regels als bedoeld bij artikel 14 van hoofdstuk III. Bij het toekennen van rechten in de sociale zekerheid zal de bewijslast nadrukkelijker bij de uitkeringsgerechtigde dienen te komen liggen. Het fraude-beleid t.a.v. de sociale zekerheid dient met name preventief van opzet te zijn.

43. De hoofdlijnen van het ISMO-rapport worden onderschreven. In dit verband worden voldoende menskracht en middelen beschikbaar gesteld voor de regionale fraude-bestrijdingsteams.

44. Nadrukkelijker dient de opname van mensen met een handicap in het arbeidsproces aandacht te krijgen. De overheid vervult daarbij een voorbeeld-functie bij uitstek. Snelle invoering van de Wet Arbeid Gehandicapte Werknemers (WAGW) is noodzakelijk. De Wet Sociale Werkvoorziening dient doorgelicht te worden t.a.v. haar oorspronkelijke doelstelling: opname van (gedeeltelijk) gehandicapten die op andere wijze niet in aanmerking komen voor een arbeidsplaats.

45. Op Europees niveau dient de overheid een spoedige inwerkingtreding te bevorderen van de richtlijn die betrekking heeft op de ten uitvoerlegging van het beginsel van gelijke behandeling van mannen en vrouwen in de beroepsregelingen op het gebied van de sociale zekerheid. In dit kader worden de maatregelen inzake gelijke behandeling van deeltijdwerkers, geformuleerd in de vierde Europese Richtlijn, zo spoedig mogelijk in de wetgeving opgenomen.

46. Het beleid inzake retourmigratie maakt het oudere buitenlandse werknemers mogelijk naar hun vaderland terug te keren met behoud van de hier in Nederland opgebouwde rechten in het kader van de sociale zekerheid.

Daarnaast blijft bevordering van het zelf opzetten van een bedrijf in de landen van herkomst een zaak die steun verdient.

• 45 De collectieve uitgaven

47. Economisch herstel en meer werkgelegenheid vereisen een terugdringing van de collectieve uitgaven. De collectieve uitgaven moeten een geringer beslag leggen op het nationaal inkomen. Het financieringstekort van het rijk wordt in deze kabinetsperiode, afhankelijk van de mogelijkheden, met minstens een half procent en ten hoogste 1% per jaar verminderd. Na 1990 is een verdere reductie van het tekort noodzakelijk.

48. Het is niet aanvaardbaar een verlaging van het financieringstekort te realiseren door verhoging van de belasting- en premiedruk. Terughoudendheid dient in dit verband ook te worden aangebracht t.a.v. financiering via kapitaalmarktmidelen.

49. De ontwikkeling van de collectieve uitgaven moet weer beheersbaar worden. Via een effectieve preventieve aanpak dient een bijdrage geleverd te worden aan beperking van de collectieve uitgaven. In dit verband wordt gedacht aan:

- het niet in het leven roepen van nieuwe regelingen met een open-einde karakter;
- het beheersen van toegangscriteria van bestaande open-einde regelingen;
- het zorgvuldig bewaken van effecten van onvermijdelijke open-einde regelingen;
- het beter en behoedzamer ramen van uitgaven-ontwikkelingen;
- het maken van doelmatige afspraken m.b.t. van buitenaf komende overschrijdingen.

50. Ook in de komende kabinetsperiode dienen overheidstaken in kritische zin te worden heroverwogen. De personeelsreductie-operatie wordt voortgezet. Daarbij moet echter het uitgangspunt zijn, dat het gaat om een vermindering van overheidstaken. De heroverweging vindt plaats in het besef dat bepaalde overheidstaken als gevolg van de primaire verantwoordelijkheid van die overheid voor het maatschappelijk functioneren niet kunnen worden geprivatiseerd.

51. De overheid moet zo doelmatig mogelijk omgaan met de beschikbare middelen. Door doelmatigheid te bevorderen wordt de legitimiteit van het overheidshandelen vergroot; de burgers moeten het vertrouwen (her)krijgen dat de overheid de belastingmiddelen op verantwoorde wijze aanwendt. Daarnaast kan de verhoging van de doelmatigheid worden aangewend om een deel van de bezuinigingsproblematiek op te lossen en/of om ruimte vrij te maken voor nieuw beleid. In concreto wordt hierbij gedacht aan:

- versterking van het doelmatigheidsonderzoek bij de Algemene Rekenkamer; met het oog daarop worden de bevoegdheden zo nodig uitgebreid;
- inbouwen van prikkels gericht op een verbetering van bedrijfsvoering;
- het op grotere schaal invoeren van horizonwetgeving;
- omzetten van de begroting voor de bedrijfsinvoering in een intern budgetteringssysteem met budgetten en budgethouders;
- in de memorie van toelichting bij de begrotingen dient nadrukkelijk aandacht te worden besteed aan begrotingscijfers;
- intensivering van uitbesteding van taken;
- instelling van doelmatigheidscommissies;
- herziening van de comptabiliteitswet, waarbij voor verzelfstandigende diensten de mogelijkheid ontstaat om reserves te vormen;
- verbetering van de financiële overheidsadministratie met behulp van externe deskundigen.

• 46 Fiscale zaken

52. De Nederlandse belastingwetgeving ondervindt in toenemende mate kritiek. Voor een deel richt deze kritiek zich op de ingewikkeldheid, voor een ander deel op de hoogte van de tarieven. De komende jaren zal het fiscale beleid wat dit betreft, met inachtneming van de in deze paragraaf aangegeven uitgangspunten, door een zodanige opzet moeten worden gekenmerkt dat recht gedaan wordt aan:

- vereenvoudiging, waarbij met name gedacht kan worden aan de directe belastingen;
- uitvoerbaarheid en controleerbaarheid, mede in verband met fraude-bestrijding.

Maatregelen in de sfeer van voorlichting zijn nodig om het belastingstelsel op de adequate wijze te laten functioneren en om de belastingmoraal te verbeteren. Er dient een kosten- en baten-analyse gemaakt te worden inzake de uitvoering en inning van belastingen, heffingen en rechten. Het fiscale beleid mag niet in strijd komen met de doelstellingen van het sociaal-economisch beleid doch dient deze waar mogelijk te ondersteunen.

53. In de verzorgingsmaatschappij zal de overheid een geringer beslag moeten leggen op de financiële middelen van de samenleving. Om deze reden en met het oog op de bevordering van de

werkgelegenheid en het herstel van de economie wordt gestreefd naar een algemene verlaging van de belastingdruk. Daarbij wordt tevens gekeken naar de marginale tarieven, vooral in verband met de inkomensafhankelijke tarieven.

Voorts wordt hoge prioriteit toegekend aan de bekorting van het bruto-netto-traject. Wijzigingen terzake worden in samenhang gezien met de premieheffing volksverzekering.

54. In de loon- en inkomstenbelasting, die evenals de vermogensbelasting aan individuen wordt opgelegd, wordt het draagkrachtbeginsel als uitgangspunt gehanteerd. Dit komt tot uitdrukking in de afstemming van de belastingen op het samenlevingsverband waarin de individuele belastingplichtige woont en leeft en in de hoogte van de tarieven.

- a. Gelijke berechtiging van mannen en vrouwen dient in de belastingsfeer te worden gerealiseerd.
- b. Ten aanzien van niet-huwelijkse samenlevingsvormen dient in het belastingstelsel een gelijke behandeling plaats te vinden met de gehuwden.
- c. Gezinsverbanden en andere samenlevingsvormen waarin een partner betaalde arbeid verricht, mogen in het belastingstelsel niet worden achtergesteld ten opzichte van de situatie waarin twee partners betaalde arbeid verrichten.

Ter tegemoetkoming aan de daadwerkelijk aantoonbare kosten die zijn verbonden aan het verrichten van beroepsarbeid door beide partners (met name in gezinnen met kinderen) komt aan zulke huishoudens een belastingvoordeel toe. Voor gezinnen, waarvan de ene partner betaalde arbeid verricht en de andere partner vrijwilligerswerk, wordt een analoge regeling getroffen.

Met betrekking tot de positie van de alleenstaanden, met name wanneer zij verantwoordelijk zijn voor de opvoeding van kinderen, wordt rekening gehouden met de extra druk op hun draagkracht.

De fiscale positie van de meewerkende partner in de gezinsbedrijven wordt verbeterd, zodat er een gelijke behandeling ontstaat.

Reeds genomen en nog te nemen maatregelen worden aan bovenstaande uitgangspunten getoetst.

55. Wijzigingen in de tarieven van de loon- en inkomstenbelasting vinden plaats in samenhang met de uitvoering van de Contourennota, de verhouding van directe tot indirecte belastingen en de eventuele uitbreiding van de belastingheffing door de lagere overheden. Deze wijzigingen worden mede beoordeeld op de koopkrachteffecten voor de burgers en de stimulering van de ontwikkeling van arbeidsintensieve sectoren.

56. De spaarzin, met name ook wanneer deze is gericht op het beleggen in aandelen, wordt bevorderd.

57. De huidige hypotheekrente-af trek en het systeem van de forfaitaire waardebeoordeling van de woning voor inkomstenbelasting, vermogensbelasting en voor successiewet blijven gehandhaafd.

58. Bestrijding van misbruik en oneigenlijk gebruik van belastingen vraagt de volle aandacht. Het zwarte circuit – vooral in omvang toegenomen door het hoge kostenniveau in de dienstensector en het ambacht – moet worden teruggedrongen.

Behalve de meer algemene maatregelen, die gericht zijn op het goedkoper maken van de factor arbeid, worden (in de lijn van het ISMO-rapport) de volgende maatregelen toegepast:

- invoering van een Sofi-nummer;
- uitbreiding en verhoging van de efficiency van controle, sancties e.d.;
- afschaffing van de fiscale aftrekbaarheid van geldboetes;
- het fiscaal aantrekkelijker maken van formele activiteiten in die sectoren waar het zwarte circuit een beduidende betekenis heeft. Hierbij kan o.m. gedacht worden aan het wederom bij de inkomstenbelasting invoeren van volledige aftrek voor normaal onderhoud van het zelf bewoonde huis en aan de invoering van een gedeeltelijke vrijstelling voor 'andere inkomsten uit arbeid' (IB) tot f 3000,—.

Door verdere uitbreiding van verdragen wordt bevorderd dat de belastingen en premies ook buiten het grondgebied van Nederland kunnen worden ingevorderd.

59. Het streven is gericht op het voorkomen van 'schokeffecten' ten gevolge van wijzigingen in het belastingstelsel. Zijn aanzienlijke veranderingen evenwel onontkoombaar, dan dienen deze plaats te vinden door middel van overgangsmaatregelen. Het CDA is tegenstander van uniformering van het BTW-tarief.

• 47 Zelfstandigen en midden- en kleinbedrijf

60. Uitgangspunt van het zelfstandigenbeleid is de erkenning dat het zelfstandig ondernemen de economie stimuleert en bijdraagt tot spreiding van verantwoordelijkheid en ontplooiing van creativiteit.

61. De zelfstandige ondernemer moet uit zijn inkomen op een zodanig niveau middelen kunnen reserveren dat de instandhouding en uitbreiding van de onderneming en het opvangen van risico's mogelijk zijn, waarbij reservering op basis van vervangingswaarde mag plaats hebben.

62. Met het oog op de consistentie van het beleid t.a.v. zelfstandigen wordt de invoering van een zelfstandigenstatuut, dat een specifieke regeling bevat voor sociale en financiële vraagstukken, in studie genomen. In dit statuut zou tevens de positie van de meewerkende echtgenoot geregeld moeten worden.

63. Het midden- en kleinbedrijf (ondernemingen met maximaal 100 werkzame personen per onderneming) wordt vanouds gekenmerkt door flexibiliteit en kleinschaligheid. De technologische innovatie zal naar verwachting de betekenis van het MKB doen toenemen. Mede gelet op de werkgelegenheid dienen voorwaarden te worden geschapen voor een optimale ontplooiing van dit type ondernemingen.

63.a De doorvoering van arbeidsduurverkorting mag geen arbeidsverlenging van de ondernemer zelf tot gevolg hebben.

64. Invoering van het openbaar Kartelregister is dringend gewenst. Het MKB wordt niet getroffen door beperkende maatregelen, tenzij er sprake is van omstandigheden die wijzen in de richting van 'economische machtsconcentratie'.

In het MKB-beleid wordt de nadruk gelegd op de volgende accenten:

a. Het mededingingsbeleid is gericht op het verwezenlijken van gelijke voorwaarden voor het MKB als voor het overige bedrijfsleven.

Samenwerkingsvormen van kleine ondernemingen worden bevorderd. De centrale ondernemingsorganisaties zijn bij ontwikkeling en uitvoering van de advisering ten nauwste betrokken.

Verbindendverklaring van ondernemersovereenkomsten, gericht op het voorkomen van marktdominantie, dient zo nodig te worden aangewend.

b. Ten behoeve van het scheppen van duurzame werkgelegenheid (voor jongeren) en een kwaliteitsverhoging van het werk in het MKB is het beleid gericht op verbetering van het onderwijs en de bevordering van arbeidsleerovereenkomsten. Het samengaan van drie leerwegen naar regionale centra voor detailhandelsonderwijs wordt gestimuleerd.

c. Gezien hun betekenis voor het MKB wordt de ontwikkeling van transferpunten (centra waar het MKB kan profiteren van de kennis van universiteiten e.d.) bevorderd.

d. Met het oog op de kennisoverdracht van ontwikkelingen op het terrein van technologie en informatie is een adequaat, gemakkelijk bereikbaar en goed gecoördineerd advies- en voorlichtingsinstrumentarium noodzakelijk. In dit verband verdienen ook de technologie-consulenten de aandacht. Een optimaal gebruik van de mogelijkheden die automatisering in dit samenhangend instrumentarium biedt, wordt gestimuleerd.

e. Administratieve verplichtingen worden gereduceerd tot op het niveau van een bij normale bedrijfsvoering noodzakelijke informatie.

f. Bedrijfsovername en de positie van starters behoeven extra aandacht.

g. Oorzaken waardoor minderheden het als starter extra moeilijk hebben, dienen te worden geïnventariseerd. Mogelijke oplossingen daar-

over dienen te worden aangedragen.

65. Het huidige toeristisch beleid dient met kracht te worden voortgezet, mede met het oog op de werkgelegenheid in het Midden- en Kleinbedrijf. Hierbij zal met name uitbreiding van het toerisme vanuit het buitenland worden nagestreefd.

• 48 Consumentenbeleid

66. Mede gelet op de economische situatie, die tot terughoudendheid ten aanzien van de loonontwikkeling noopt, dient een beleid te worden gevoerd dat gericht is op versterking van de positie van de consument. Accenten worden gelegd op de versterking van de positie van de consument door het bevorderen van een systematisch opgezette consumentenvoorlichting en -vorming en op de totstandbrenging van een mededingingsbeleid dat prijsconcurrentie en voldoende keuze-mogelijkheden voor de consument garandeert.

67. Ten einde te omvangrijke regelgeving te voorkomen wordt gestreefd naar een verbetering van het overleg tussen producenten- en consumenten-vertegenwoordigers, uitmondend in afspraken tussen partijen. Deze afspraken kunnen onder bepaalde voorwaarden algemeen verbindend worden verklaard. Gelijkwaardigheid van partijen, alsmede waarborgen van effectiviteit zijn daarvoor geboden. Een en ander laat onverlet de verantwoordelijkheid van de overheid daar waar dit voor een bescherming van de vitale belangen van de consument noodzakelijk is. Initiatieven die ertoe leiden dat in het kader van de EG maatregelen worden getroffen tot versterking van de positie van de consument in het economisch verkeer, worden ondersteund.

67.a Het consumentenbeleid is mede gericht op het zodanig beïnvloeden van de gedragspatronen van de consument, dat de negatieve invloeden die daarvan uitgaan op natuur en milieu worden verminderd. Hiertoe zullen ook de voorlichting en de educatie worden geïntensiveerd.

• 49 Energie

68. In het energiebeleid neemt zorg voor milieu en klimaat een belangrijke plaats in. Terwille van generaties die na ons komen is een verantwoord beheer noodzakelijk. Verspilling van energie dient krachtig te worden tegengegaan. Besparing moet worden bevorderd.

Het overheidsbeleid is gericht op een zorgvuldig en doelmatig gebruik van energie vanwege de schaarse en nadelige effecten op het milieu. Dit streven komt tot uitdrukking in het prijsbeleid, voorlichting, technische vernieuwing (o.m. verhoging van energierendementen) en in het energiebesparingsbeleid. Grotere besparingsinspanningen in de industrie moeten worden bereikt o.a. door sectoronderzoeken omtrent energiebesparing.

69. Om het risico van de kwetsbaarheid van onze energievoorziening te beperken, is voortzetting van het eerder in gang gezette diversificatiebeleid geboden. In dit kader wordt tevens krachtiger gestreefd naar de ontwikkeling en exploitatie van nieuwe energiebronnen. Na de haalbaarheidssituatie van een bovengronds opslagsysteem (PAC; het plan-Lievense) en plannen voor import en een ondergronds opslagsysteem (OPAC) wordt zo mogelijk over de toepassing besloten. Voorts worden maatregelen getroffen voor de verdere toepassing van warmte-krachtkoppeling en biogas. Bevordering van decentraal vermogen dient sterk bevorderd te worden door het wegwerken van knelpunten bij het terugleveren van elektriciteit aan het openbare net (o.a. betere terugleververgoedingen) en ten aanzien van levering van energie tussen bedrijven resp. organisaties onderling, handhaven van investeringspremies, het opzetten van demonstratieprojecten, het bevorderen van een grotere rol van de nutsbedrijven (met name door eigen investeringen) en het (financieel) stimuleren van onderzoek en ontwikkeling.

70. De diversificatie van energiedragers komt ook tot uiting in het beleid ten aanzien van grootschalige elektriciteitsopwekking.

Tegen de achtergrond van de behoefte aan energie op korte en lange termijn, wordt het beleid ten aanzien van de aanwending en de omvang van de inzet van energiebronnen bepaald door een zorgvuldige afweging van voor- en nadelen ten aanzien van veiligheid, zorg voor het milieu, voorkomen van negatieve effecten op de volksgezondheid, zekerheid van de voorziening en op basis van een verantwoord financieel en internationaal kader.

71. De milieuhygiënische risico's van het gebruik van fossiele brandstoffen moeten zeer ernstig worden genomen; het onderzoek ter betoelating van deze risico's dient met kracht te worden bevorderd en de uitkomsten dienen te worden toegepast.

72. Rekening houdend met het hiervoor genoemde mag de uitbreiding van de toepassing van kernenergie als aanvullend alternatief voor fossiele brandstoffen, mede in het licht van de energiebehoefte op korte en lange termijn, niet worden uitgesloten; als voorwaarde geldt daarbij een milieuhygiënisch verantwoorde, beheersbare oplossing van de opslag en berging van radio-actief afval; de ontwikkelingen op dit terrein moeten voortdurend worden geëvalueerd.

73. In internationaal verband, met name in de EG, moet nader onderzoek worden verricht naar de mogelijkheden voor een veilige verwerking en opslag van radio-actief afval. Deze prioriteitsstelling komt onder meer tot uiting door middel van het krachtig opvoeren van het onderzoeksbudget.

74. Het Nederlands energiebeleid kan niet geïsoleerd worden beschouwd van de internationale context. Op EG-niveau blijft de noodzaak bestaan

van een gemeenschappelijk energiebeleid. In dit beleid staat centraal een vermindering van de import-afhankelijkheid en aanvaardbare en stabiele prijzen met inachtneming van belangen van de ontwikkelingslanden. Van belang hierbij is onder meer aanwending van wederzijdse energiebuffers, onderzoek naar de ontwikkeling en toepassing van nieuwe milieuvriendelijke technieken, betere afstemming van energieprijsonwikkelingen en beperking van het energieverbruik. Mede gelet op een noodzakelijke buffer in de energievoorraad wordt met de vermindering van de aardgasvoorraden terughoudendheid betracht.

75. Voorlichting over het zuinig gebruik van energiebronnen, de toepassing van energie-vriendelijke producten en technieken en de energie-vriendelijke productie van goederen verdient alle aandacht. Zo zullen de kwantitatieve mogelijkheden van de verschillende energiedragers, gerelateerd aan de toekomstige energiebehoefte, inzichtelijk gemaakt dienen te worden.

76. Het Nederlandse bedrijfsleven dient over met het buitenland concurrerende energieprijzen te beschikken. De gastarieven voor kleinverbruikers volgen – vooruitlopend op het totstandkomen van een internationale gasmarkt – de huisbrandolieprijzen op enige afstand. De exportprijs van aardgas wordt bepaald met inachtneming van de aardgasmarktsituatie in de wereld, rekening houdend met de bijzondere eigenschappen van ons aardgas en van aardgasvoorkomens. Exploratie en productie van olie en gas moet krachtig worden gestimuleerd, zonder dat een en ander ten koste gaat van het milieu. Mede ten nutte van een zo goedkoop mogelijke bediening dient een voorkeur te bestaan voor horizontale samenbundeling van de distributie van water, gas, elektriciteit, warmte en informatie via kabelsystemen.

• 50 Landbouw en visserij

77. De grote betekenis van de land- en tuinbouw voor de Nederlandse economie komt onder meer tot uitdrukking in haar directe en indirecte bijdrage aan de betalingsbalans en werkgelegenheid. Land- en tuinbouw dienen een driedelige functie te vervullen. In de eerste plaats een waarborg voor de voedselvoorziening, voorts een sociaal-economische functie en tenslotte die als beheerder van de groene ruimte.

78. Het beleid moet, voor een zo sterk op de export gerichte sector, de concurrentiekracht van de land- en tuinbouw versterken, wil ze haar functie als voedselproducent en bron van werkgelegenheid blijven vervullen. Een sterk agrarische sector is ook van belang voor een goed beheer van de groene ruimte.

79. Land- en tuinbouw functioneren binnen de kaders van het EG-landbouwbeleid. De Nederlandse inspanningen moeten gericht zijn op het behoud van het gemeenschappelijk karakter en

instandhouding van de basisbeginselen van het Europees landbouwbeleid. Renationaliserende tendensen worden tegengegaan. Gelet op de structurele problemen (met name de overschotten) die zich in enkele sectoren van de landbouw voordoen, verdient afstemming van het landbouwbeleid op de marktverhoudingen door middel van garantiedrempels en een op marktevenwicht gericht prijsbeleid onverminderde voortzetting. De aanpassingen in het landbouwbeleid moeten, vooral met het oog op de inkomenspositie van de landbouwers, gepaard gaan met structurele maatregelen in Europees verband die niet leiden tot productie(capaciteits)uitbreiding in overschotsectoren. De inachtneming van het specialisatiebeginsel in de gemeenschap is van grote betekenis voor het veilig stellen van de inkomenscapaciteit van de moderne gezinsbedrijven. De problematiek van bedrijfsovername van jonge agrariërs verdient speciale aandacht. Tevens zal er gebruik worden gemaakt van de bestaande EG-regels ter verlichting van deze bedrijfsovername-problematiek.

80. Bij het EG-beleid zal de begrotingsdiscipline in acht genomen moeten worden. Belangrijke doelstellingen in het Europees en nationaal landbouwstructuurbeleid moeten zijn: kostenverlaging, kwaliteitsverbetering, omschakeling naar producties waar de markt op langer termijn nog ruimte biedt zoals energie-gewassen (hout) en eiwithoudende gewassen, waar mogelijk omschakeling naar produktiemethoden ten behoeve van het beheer van de groene ruimte en de openluchtrecreatie. Versterking van de verwerkings- en afzetstructuur blijft noodzakelijk. Ten slotte vervult Nederland op het gebied van uitgangsen- en fokmateriaal een toenemende functie in de wereldvoedselvoorziening.

81. Voor het behoud van de werkgelegenheid en de instandhouding van de moderne gezinsbedrijven in de land- en tuinbouw, worden de geïntegreerde inspanningen in de landbouwvoorlichting, het landbouwonderwijs en het landbouwkundig onderzoek, gecontinueerd met het oog op de innovatie-ontwikkelingen, met name ook op het terrein van informatica. De inspanningen in het landbouwkundig onderzoek worden geïntensifieerd, met name op de gebieden van nieuwe agrarische produktievormen en biotechnologie. Een optimaal gebruik van de mogelijkheden die automatisering in de trits landbouwonderwijs, -onderzoek en -voorlichting biedt, wordt gestimuleerd. Voor voortzetting van verbetering van de agrarische produktie-omstandigheden blijft, met respectering van natuur en landschap, een actief gedifferentieerd landinrichtingsbeleid hoge prioriteit genieten.

82. In verband met de specifieke positie van de glastuinbouw is extra aandacht onder meer in het landbouwkundig onderzoek noodzakelijk voor verdere energiebesparende produktiemethoden

en voorlichting over de daarmee reeds behaalde resultaten.

83. In het belang van zowel landbouw als natuur en milieu, moet de mestproblematiek met kracht worden aangepakt. Uitgangspunt bij de aanpak van de mestproblematiek is de instandhouding van perspectief biedende bedrijven in de veehouderij. De overheid zal, gezamenlijk met landbouwbedrijfsleven, het onderzoek naar de afzet- en aanwendingsmogelijkheden, de be- en verwerking van mest moeten intensiveren. Geleidelijke invoering en fasering van de regelgeving op grond van de Wet Bodembescherming en de Meststoffenwet is vereist. De overheid voert een actief beleid ter vergroting van de afzetmogelijkheden van mest en ter beperking van de ammoniak-emissie tijdens de bewaring en het uitbrengen van de mest.

84. De inspanningen ten behoeve van de instandhouding van waardevolle agrarische cultuurlandschappen zullen gericht moeten zijn op het instellen van reservaatgebieden en het afsluiten van beheersovereenkomsten op basis van de nota betreffende de relatie landbouw en natuur en landschapsbehoud (Relatienota). Hierbij is het beleid gericht op daadwerkelijke toepassing van de Relatienota op de in de Nota landelijke gebieden genoemde totaal-oppervlakte van 200.000 ha. Er moet gestreefd worden naar een verdere verbetering van de mogelijkheden om de agrarische bedrijfsvoering en doeleinden van natuur- en landschapsbeheer met elkaar in harmonie te brengen.

Versterking van het beheerselement is noodzakelijk. In dit verband wordt een grote betekenis toegekend aan de totstandkoming van de Wet Beheer Landbouwgronden, welke vrijwilligheid van de betrokken agrarische onderneming tot uitgangspunt heeft.

85. Een beheerste grondprijsontwikkeling is van belang voor de continuïteit van de agrarische bedrijven. Alleen bij een onverantwoorde prijsontwikkeling van de grond wordt het instrument van de Wet Agrarisch Grondverkeer ingezet. De bevordering van een goed deel van het bodemgebruik in de vorm van pacht, als belangrijk financieringsinstrument voor de land- en tuinbouw, is noodzakelijk.

Maatregelen zijn gewenst om aan het teruglopen van het pachtareaal een halt toe te roepen.

86. De welzijnsaspecten van de dierlijke produktie verdienen grote aandacht; gelet op de Nederlandse voorsprong zal ons land in EG-verband voorstellen doen voor een meer verantwoorde afweging tussen de welzijns- en sociaal-economische aspecten van de dierlijke produktie.

87. Gezien de dreigende houttekorten op mondiaal niveau blijft de noodzakelijkheid bestaan om in EG-verband te komen tot een integraal bosbouwbeleid. De totstandkoming van dit bosbouwbeleid dient met het oog op de bevordering van een andere aanwending van de grond in samen-

hang met noodzakelijke aanpassingen van het gemeenschappelijk landbouwbeleid te geschieden. Het beleid gericht op de instandhouding van het bos in al zijn functies (voor productie, natuur, recreatie) wordt met kracht voortgezet. De inspanningen moeten er voorts op gericht zijn de beleidsvoornemens met betrekking tot de bosuitbreiding, zoals verwoord in het meerjarenplan bosbouw, te realiseren.

Ook de particuliere bosbouw en met name de productiebosbouw wordt gestimuleerd.

Grote prioriteit wordt toegekend aan de totstandkoming van de randstad-groenstructuur.

88. Nederland is een belangrijke netto-exporteur van vis en visproducten en dit levert als zodanig een relatief grote bijdrage aan de betalingsbalans. Het beleid dient daarom gericht te zijn op de continuïteit van deze sector en handhaving van de werkgelegenheid, zowel in de aanvoersector als in de handel en verwerkende industrie. Gelet op het EG-visserij-akkoord van 25 januari 1983 dienen de vangstquota, met inachtneming van de consumentenbelangen, zo rechtvaardig mogelijk verdeeld te worden over de lidstaten. Voor vissoorten waarvan de stand in een redelijke verhouding staat tot de erop in te zetten vangstcapaciteit dient, teneinde het principe van vrije concurrentie tussen de bedrijven in de lidstaten zoveel mogelijk te kunnen handhaven, niet overgegaan te worden tot toewijzing van landenquota, maar volstaan te worden met het vaststellen van totaal toegestane vangsten (TAC's) voor de EG.

Waar nodig moet aanpassing van de structuur en de omvang van de visserijvloot plaatsvinden. Met betrekking tot de schelpdierensector verdient verhoging van de kweekmogelijkheden in de Nederlandse wateren, zonder dat andere takken van visserij daardoor geschaad worden, extra aandacht. Aquacultuur moet als nieuwe tak van visserij bevorderd worden, waar mogelijk in samenwerking met de beroepsvisserij op het IJsselmeer en de overige binnenwateren. Gezien het potentieel veel groter economisch belang dan het huidige dient herontwikkeling van de visserij op de binnenwateren en het IJsselmeer gestimuleerd te worden.

• 51 Natuur en landschap

89. Een goed rentmeesterschap houdt in, dat vanuit de speciale verantwoordelijkheid van de mens voor zijn omgeving in het geheel van maatschappelijke belangenafweging, aan natuur en landschap een belangrijk gewicht wordt toegekend. Een verantwoorde beperking van chemische bestrijdingsmiddelen, overbemesting en zure regen is voor landbouw, visserij en natuurbehoud noodzakelijk. Het onderzoek naar en het gebruik van biologische bestrijdingsmiddelen dienen krachtig te worden gestimuleerd. Harmonie tussen landbouw en natuurbehoud moet en kan

in belang van beide mogelijk zijn.

90. Voorgenomen ontwikkelingen of ruimtelijke ingrepen die de kwaliteit van natuur en landschap nadelig kunnen beïnvloeden worden zorgvuldig afgewogen tegen het belang van het natuur- en landschapsbehoud. Ten behoeve van die afweging worden hun effecten op die kwaliteit zichtbaar gemaakt en worden ook alternatieve oplossingen verkend, in welk verband het instrument van de milieu-effectrapportage een belangrijke rol kan vervullen. Met betrekking tot bepaalde categorieën van gebieden zal in geval van belangenafweging een extra gewicht worden toegekend aan het belang van het natuur- en landschapsbehoud. Die gebieden zijn aangegeven in het structuurschema Natuur- en Landschapsbehoud.

91. Veiligstelling vanuit een oogpunt van natuur- en landschapsbehoud van belangrijke gebieden door middel van wettelijke bescherming en van verwerving door een natuurbeschermingsinstantie wordt geïntensiveerd; in een toereikend beheer van veiliggestelde terreinen wordt voorzien. Instandhouding en toereikend beheer van historische buitenplaatsen en Natuurschoonwet-landgoederen in beheer bij particuliere eigenaren wordt bevorderd; planten en diersoorten in hun verscheidenheid en het milieu waarin zij voorkomen worden beschermd.

92. Het onderhoud van landschapselementen (o.m. door agrarische grondgebruikers) wordt bevorderd, waarbij prioriteit wordt gegeven aan landschapselementen binnen de zogenaamde grote landschapseenheden.

93. Het voorwaardenscheppend beleid ten behoeve van openlucht recreatie behoeft wetgeving. De kampeerwet dient hiertoe te worden uitgebreid tot een wet op de openlucht recreatie; hierin dient aandacht te worden geschonken aan het verantwoord recreatief medegebruik ook van cultuurlandschappen. Speciale aandacht is nodig voor volkstuinten en hobby-fokkerijen, recreatievormen welke naast sportvisserij weinig beslag leggen op het overheidsbudget en voor vele Nederlanders een betekenis hebben.

94. Verbetering van de onderlinge afstemming in de wetgeving van beheer van de groene ruimte (boswet, natuurbeschermingswet, wet beheer landbouwgronden, evt. Waddenwet) is noodzakelijk. Integratie van wetgeving met betrekking tot flora en fauna wordt tot stand gebracht.

95. In het kader van meervoudige functieervulling van het Nederlandse bos wordt ook de ontwikkeling van de natuur bevorderd.

96. Ecologische functies en waarden van de grote wateren (Waddenzee, Delta-wateren, IJsselmeer en randmeren) en van de Noordzee worden in stand gehouden en waar mogelijk hersteld; het algehele karakter en de bijzondere waarden van grote landschapseenheden en de grote eenheden natuurgebied worden in stand gehouden en ver-

der ontwikkeld; de gefaseerde instelling van nationale parken dient te worden voortgezet. Activiteiten op het gebied van natuur- en milieu-educatie en -voorlichting worden gestimuleerd.

V Volksgezondheid en maatschappelijke dienstverlening

SAMEN ZORGEN VOOR MENSEN

• 52 Plaatsbepaling

Ook bij volksgezondheid en maatschappelijke dienstverlening is zorg en aandacht voor de medemens, zeker als hij of zij in nood verkeert, een eerste opgave. Goed rentmeesterschap inspireert er echter gelijktijdig toe om over eigen gezondheid en welzijn te waken. Deze inspiratie moet bij het beleid met betrekking tot gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening tot zijn recht komen. Daarom dient dat beleid uit te gaan van het principe van gespreide verantwoordelijkheid. Aan de overheid daarbij de taak om een aanbod van voor ieder noodzakelijke voorzieningen te beschermen en te bewerkstelligen dat de premiekosten binnen aanvaardbare grenzen blijven.

De komende vijftien à twintig jaar zal de bevolking van ons land een andere samenstelling aannemen dan waaraan wij gewend waren. Het aantal mensen van middelbare en hogere leeftijd (vooral van hoogbejaarden) zal sterk toenemen en dat van jongeren dalen. Terwijl op hogere leeftijd de behoefte aan zorg groeit, zal dus het aantal mensen dat daarvoor de premies opbrengt, verminderen. Zodoende ontstaat een situatie waarin de zorg, zoals wij die kennen, nauwelijks meer te betalen zal zijn. Nu al vertoont de zorgsector trekken van overbelasting. Aandacht voor de mens lijkt daarbij in het gedrang te komen. Om in de toekomst voor ieder een weliswaar soberder, maar voldoende aanbod van zorg-met-een-menselijk-gezicht te kunnen garanderen, zijn veranderingen nodig.

Hier en daar worden al minder kostbare vormen van zorgverlening in de praktijk gebracht. Dicht bij huis en met een grotere rol voor onderlinge hulp. Familieleden wonen dikwijls ver weg en in verscheidene huishoudens werken beide partners. Zodoende komen bij die onderlinge hulp ook vaker andere dan familierelaties tussen mensen verrassend naar voren. Ook wordt, na een periode van deconfessionalisering, opnieuw ontdekt welke authentieke betekenis een levens- en wereldbeschouwing voor het menselijke welbevinden heeft. Dat geldt als het gaat om vraagstukken rond abortus, euthanasie en nieuwe medische technieken, maar ook in de sfeer van de zorg die mensen voor elkaar hebben. In een meer verant-

woorde levensstijl uit zich een groeiend besef van verantwoordelijkheid voor eigen gezondheidszorg en die van de medemens. Dat is een gunstige ontwikkeling.

Beroepsmatige deskundigheid moet beschikbaar zijn voor mensen die deze zorg het hardst nodig hebben. Maar daarmee mag niet de zorg worden overgenomen welke mensen zelf kunnen uitoefenen. Bijzondere aandacht gaat daarbij uit naar de zorg voor kinderen. Nieuwe ontwikkelingen in de medische technologie dienen beheerst te worden toegepast. Deze moeten leiden tot betere zorg en kostenbesparing, maar niet tot het aantasten van de menselijke waardigheid. De overheid kan deze ontwikkeling in zekere mate beïnvloeden, maar het meeste effect bewerken de inspanningen van de betrokkenen zelf: patiënten, artsen, maatschappelijke werkers en wijkverpleging, ziekenhuisbesturen, verzekeraars, etc. Het overheidsbeleid wordt er nog sterker op gericht verantwoordelijkheid van betrokkenen zodanig te bevorderen en kansen te geven dat gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening zich verder in bovengenoemde richting kunnen ontwikkelen. Territoriale decentralisatie en planning zullen in evenwicht moeten worden gebracht met gespreide verantwoordelijkheid voor particuliere organisaties en budgetfinanciering. Particuliere organisaties zullen op de eerste plaats zelf in regionale planningsorganen de benodigde visie en samenhang in het aanbod moeten bewerkstelligen. Wettelijke verplichting tot het aanbieden van een voor allen gegarandeerde 'vloer' in de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening past bij deze grotere beleidsvrijheid voor particuliere organisaties om gezamenlijk het aanbod te kunnen plannen. Aanbieders van gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening zullen tezamen met vertegenwoordigers van het gebruikersbelang, ziekenfondsen en verzekeraars tot afwegingen binnen door de overheid te handhaven randvoorwaarden (w.o. de gestelde budgetten) moeten komen. Ontduikingswegen moeten daarbij worden afgesneden.

In dit perspectief past ook een democratiseringsbeleid dat gebruikers mogelijkheden biedt om medezeggenschap te hebben in het aldus in particuliere sfeer te voeren beleid. Er dienen garanties te zijn dat niet bepaalde deelbelangen binnen de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienst-

verlening het heft in handen nemen. Versterking van de bestuurskracht van particuliere organisaties en verankering daarvan in de bevolking zijn daartoe een eerste vereiste. Vormen van medezeggenschap, openbaarheid en klachtenbehandeling die bij de aard van het werk passen, dienen te worden ontwikkeld. Het wettelijk vastleggen van rechten en plichten van de gebruiker past daarbij.

Deze aanpak moet leiden tot een soberder en zorgvuldig afgewogen aanbod aan gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening, binnen het reële kostenpeil dat zij in 1986 in totaal hebben, ervan uitgaande dat dan een stabiel niveau bereikt is. Reeds ingezette ontwikkelingen, zoals normering van behandelingswijzen, beddenreductie en afbouw van de goodwill-betalingen bij praktijkovername, dienen daarbij door betrokkenen binnen de budgettaire gestelde grenzen optimaal te worden benut.

Deze nieuwe benadering betekent een wijziging t.o.v. het tot dusver gevoerde CDA-beleid, waarin veel menskracht geïnvesteerd is. Die wijziging zal niet van de ene dag op de andere kunnen worden gerealiseerd, wellicht ook niet binnen één kabinetsperiode.

Een gefaseerde aanpak moet leiden tot het uiteindelijk beoogde doel: een stelsel waarin verantwoordelijkheden van overheid en particuliere organisaties duidelijk zijn onderscheiden en dat in wisselende omstandigheden kan worden gehandhaafd.

• 53 ARTIKELN

1.a. Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening worden ingesteld op het meer inschakelen van eenvoudiger vormen van beroepsmatige hulpverlening en van vrijwilligers. Omdat mogelijkheden daartoe niet in het gehele land gelijk aanwezig zijn wordt gestreefd naar een regionaal samenhangend aanbod van gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening. Daarin krijgt een adequate opbouw van vrijwillige hulpverlening en zelfzorg, eerstelijns- en tweedelijnszorg gestalte.

Daartoe worden de districtscommissies van de Provinciale Raden voor de Volksgezondheid uitgebouwd tot regionale 'Kamers van gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening', waarbinnen de planning van het aanbod gestalte krijgt. Met betrekking tot de eerstelijnszorg vervullen deze Kamers hun taak in nauwe samenwerking met de gemeenten. De zorg voor lokale afstemming en samenhang ligt primair bij de gemeente. Omdat het doel is de betrokken maatschappelijke organisaties zelf tot de gewenste ontwikkeling te laten komen, dienen deze regio's voor gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening samen te vallen. Het is echter niet noodzakelijk

dat zij met bestuursregio's voor intergemeentelijke samenwerking overeenkomen.

- b. In deze 'Kamers van gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening' hebben in ieder geval organisaties van gebruikers, de aanbieders van gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening, de ziektekostenverzekeraars en de ziekenfondsen zitting. De Kamers krijgen een privaatrechtelijke rechtsvorm. Deelname aan de planning van de Kamers wordt een bekostigingsvoorwaarde voor de instellingen, die tot uitdrukking komt in de goedkeuring van de plannen door de provincies. De gemeenten binnen het werkgebied van de Kamer maken ten behoeve van de planning gezamenlijk vooraf hun zienswijze kenbaar. Om het ontstaan van nieuwe, dure bureaucratieën te voorkomen worden de werkzaamheden van de Kamers mede bekostigd uit contributies van aangesloten instellingen.
- c. De provincies (waarmee de vier grote steden worden gelijk gesteld) toetsen de door de Kamers opgestelde plannen achteraf op:
- het voldoen aan een wettelijk te omschrijven aanbod elementaire voorzieningen op het gebied van gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening;
  - de gewenste verschuiving van tweede- naar eerstelijnszorg en zelfzorg en vrijwillige zorg met de daarbij behorende financiële consequenties; waarbij het vrijwilligerswerk ten minste een ongevallenverzekering ter beschikking staat;
  - voldoende aandacht voor bevolkingsgroepen die niet of moeilijk voor zichzelf kunnen opkomen en die in achterstandssituaties verkeren;
  - de wettelijk te omschrijven garantie voor levens- of wereldbeschouwelijke verscheidenheid in het aanbod op basis van voldoende draagvlak in de bevolking;
  - de budgettaire gestelde grenzen.

De provincies horen de gemeenten alvorens zij hun standpunt bepalen. Provincies kunnen desgewenst verdere decentralisatie toepassen. Afkeuring van het plan leidt tot niet-bekostiging. Bij meningsverschillen binnen de Kamers bemiddelt de Nationale Raad voor de Volksgezondheid, die daartoe qua structuur wordt aangepast in die zin, dat één orgaan ontstaat voor volksgezondheid en maatschappelijke dienstverlening, hetgeen ook in de naam van de Raad tot uitdrukking moet komen.

2.a. Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening moeten bereikbaar blijven. Omdat de afstand van woning naar voorziening niet in het gehele land dezelfde is (verschil tussen verstedelijkte gebieden en platteland), wordt bij het stichten van nieuwe voorzieningen onderzocht of een normenstelsel kan worden gehanteerd, dat wettelijk wordt vastgesteld.

- b. Wettelijk wordt een door de overheid gegarandeerde minimaal noodzakelijke omvang voor de eerste- en tweedelijnszorg vastgesteld tot levering waarvan de regionaal gebundelde aanbieders van gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening gezamenlijk zijn verplicht. Het meerdere kan in onderhandelingen met subsidiënten, ziekenfondsen en verzekeraars en afhankelijk van de vraag bij verschillende gebruikers, door de instellingen zelf worden geregeld.

Regionale verschillen en verschillen tussen levensbeschouwelijke instellingen zijn hierbij mogelijk.

Van het gegarandeerde aanbod maakt de geestelijke verzorging een integraal onderdeel uit.

- 3.a. Budgetfinanciering wordt verder ingevoerd in de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening. Niet alleen voor afzonderlijke instellingen maar ook per regio. Budgetten kunnen regionaal verschillen.
- b. Maatschappelijk werk en gezinszorg worden bekostigd uit van rijkswege via de gemeenten aan hen te verstrekken budgetten. Voorzieningen met een overwegend zorgkarakter zoals telefonische hulpdiensten kunnen, met behoud van eigen werksoort, bestuurlijk bij instellingen voor maatschappelijke dienstverlening worden ondergebracht. De betreffende begrotingsposten worden binnen de budgetten voor maatschappelijke dienstverlening gebracht.
- c. Het totaal van en de verdeling tussen de regionale budgetten wordt door de rijksoverheid vastgelegd in een landelijk Financieel Overzicht na advisering door de Nationale Raad voor de Volksgezondheid, die daartoe qua structuur wordt aangepast in die zin, dat één orgaan ontstaat voor volksgezondheid en maatschappelijke dienstverlening.
4. Het stelsel van ziektekostenverzekeringen dient te zijn gebaseerd op een zorgvuldige verdeling van de verantwoordelijkheid voor eigen en andermans gezondheid enerzijds en een voor ieder gegarandeerde voorziening in elementaire risico's anderzijds.

Na de opheffing van de vrijwillige en de bejaardenverzekering wordt het stelsel van ziektekostenverzekeringen verder ontwikkeld in de volgende richting:

- a. De bestaande volksverzekering AWBZ wordt aangepast en omvat zware risico's van langdurige (thuis)verpleging (waarbij gedacht wordt aan perioden van drie maanden en langer), van langdurige ziekenhuisopnamen (waarbij gedacht wordt aan perioden van een maand of langer) en van de daarbij behorende specialistenzorg. De premie is inkomensafhankelijk en aan een maximum gebonden. De werkgeverslasten mogen door die herstructurering niet

stijgen, evenmin als de lasten voor de kleine zelfstandige.

- b. Daarboven geldt een wettelijk verplichte verzekering tegen minder zware risico's. Gedacht wordt aan een deel van de specialistenzorg, de huisartsenzorg, kortdurende wijkverpleging, ambulante geestelijke gezondheidszorg, fysiotherapie, medicijnen, tandheelkundige zorg, kortdurende ziekenhuisopname, etc., waarbij een basisvoorzieningspakket gewaarborgd moet zijn. Waar deze verzekering wordt uitgevoerd door de ziekenfondsen is de premie, zoals tot nu toe gebruikelijk, inkomensafhankelijk; waar de particuliere ziektekostenverzekeraars uitvoerder zijn is de premie nominaal en leeftijdsafhankelijk. Een vrijwillig te nemen eigen risico op onderdelen van het pakket leidt tot lagere premie. De toegang tot de verzekering is selectievrij. Wettelijk verplichte vereeningsbijdragen, waarvan de hoogte volgens duidelijk vastgestelde criteria wordt bepaald, in verband met verschillen in leeftijdsopbouw tussen particuliere verzekeraars en ziekenfondsen trekken zonodig scheve verhoudingen terzake recht.

In het verzekeringspakket dat aangeboden wordt, dient ruimte te zijn voor medisch erkende alternatieve geneeswijzen.

- c. De wettelijke verzekeringen worden beheerd door een Gezondheidsverzekeringsraad, waarin zitting hebben: kroonleden, ziekenfondsen en ziektekostenverzekeraars. Deze Gezondheidsverzekeringsraad, die de huidige Ziekenfondsraad opvolgt, adviseert over het wettelijk verplichte deel van het verstrekkingspakket. Het pakket wordt doorgelicht op verstrekkingen die in een stelsel van wettelijke verplichte ziektekostenverzekeringen in feite oneigenlijk zijn. Het meerdere kan men vrijwillig bijverzekeren, tegen een premie die nominaal en fiscaal aftrekbaar is.
- d. Bij de uitvoering van het gehele stelsel worden ziekenfondsen en particuliere verzekeraars beide betrokken.
- e. Het CDA zal met kracht bevorderen dat natuur-geneeswijzen en alternatieve geneeskunde een eerlijke kans krijgen en dat ze na erkenning zullen worden opgenomen in het ziekenfondspakket en vergoed door de particuliere ziektekostenverzekeraars.
- Het gestelde onder a. en b. mag voor verzekerden niet leiden tot meerdere kosten.
5. De arbeidsvoorwaarden in de sector gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening worden binnen budgettair gestelde grenzen onderwerp van vrije onderhandelingen tussen werkgevers en werknemers. De norminkomens van zelfstandigen worden gekoppeld aan deze CAO-ontwikkeling. De zorg voor de omvang en inrichting van de werkgelegenheid in deze sector behoort binnen het budget tot de verantwoordelijk-

heid van de sociale partners aldaar. Medische specialisten moeten zoveel mogelijk in dienstverband werkzaam zijn.

6. De kostenbesparing in de gezondheidszorg wordt bevorderd door;

- vermindering van de bestaande overcapaciteit aan bedden in samenhang met het nieuwbouwbeleid, de herwaardering van de functieverdeling tussen ziekenhuizen en de budgettering, waardoor het bezettingspercentage kan worden verhoogd;
- een in overleg met de beroepsbeoefenaars op te stellen normering van behandelwijzen en verrichtingen, waardoor toepassing van een overmaat van onderzoeksmethodieken wordt beperkt en de eigen inzet van de patiënt bij de therapie wordt geprikkeld; invoering van een honoreringssysteem dat prikkelt tot kostenbesparing. Deze kostenbesparingen mogen niet ten koste gaan van de noodzakelijke zorg aan de verpleegden en ook de kwaliteit van de verzorging van de zieke medemens niet aantasten;
- vervanging van dure vormen van zorg door eenvoudiger, soberder vormen met méér inschakeling van eerstelijnsvoorzieningen, waaronder para-medische krachten en van eigen verantwoordelijkheid van patiënten en mensen in hun omgeving; zonodig wordt het verstrekkingspakket daartoe aangepast;
- beperkingen op overheadkosten en door kosten inherent aan bureaucratie met alle kracht te bestrijden.

7.a. Gezondheidsvoorlichting en opvoeding die erop gericht zijn dat mensen de verantwoordelijkheid voor eigen en andermans gezondheid daadwerkelijk kunnen dragen, blijven belangrijke voorwaarden voor het toegroeien naar een zorgzame samenleving. Deze voorlichting moet ingebed zijn in bestaande structuren van onderwijs en vorming en niet losgemaakt worden van levens- en wereldbeschouwelijke inspiratie. Bevorderd wordt dat ook stervensbegeleiding daarbij aan de orde komt.

b. Het nalaten van ongezonde leefgewoonten wordt door de overheid bevorderd door middel van een gericht voorlichtings- en ontmoedigingsbeleid, waarbij o.a. maatregelen worden genomen ten aanzien van openbare gebouwen - ter beperking van het roken - ter bescherming van niet-rokers. De eerstelijnszorg wordt bij het preventiebeleid actief ingeschakeld.

8.a. Erkenning van elementaire rechten en plichten van gebruikers in de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening is nog onvoldoende van de grond gekomen. Het beleid terzake dient in de komende kabinetsperiode tot wetgeving te leiden.

b. Het is gewenst dat instellingen voor adviseren- en ondersteunende thuishulp, zoals wijk-

verpleging, gezins-, en ouderenzorg en huisarts, aansluiting zoeken op patronen van vrijwillige zorg en hulpverlening en deze bevorderen. Bestuurlijke relaties met charitatieve instellingen, diaconale organisaties, patiëntenverenigingen, vrijwilligersorganisaties, etc. worden daartoe door middel van democratiseringswetgeving bevorderd.

c. Met kracht wordt gestreefd naar versterking van de bestuurskracht van instellingen voor gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening en verankering daarvan in de bevolking.

d. Overwogen worden maatregelen om de medezeggenschap van de verzekerden in het beleid van de ziektekostenverzekeraars te vergroten teneinde voor een optimale inbreng van het gebruikersbelang in het beleid terzake van de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening minimumgaranties te scheppen. Evenzo dienen werkgevers- en werknemersorganisaties in hun rol van financiers kwaliteitszetels in de ziekenfondsen te krijgen.

9. Medisch en para-medisch handelen dient onderworpen te zijn aan ethische toetsing door het bestuur van de betrokken instellingen, daartoe geadviseerd door bij wet te verplichten medisch-ethische adviescommissies. Mensonwaardige toepassingen worden bij wet verboden. Daartoe behoort in elk geval de commerciële exploitatie, b.v. van de menselijke voortplanting en beïnvloeding van erfelijke eigenschappen. Ook zal bij wet verboden worden de handel in levende organen.

10. Vermelding van houdbaarheid en prijs op het etiket van te verstrekken geneesmiddelen wordt verplicht gesteld. Homeopatische geneesmiddelen en andere goed te keuren alternatieve geneesmiddelen worden in de wettelijk verplichte aanvullende verzekering opgenomen als alternatief voor allopatische geneesmiddelen.

11.a. Om het gehandicapten mogelijk te maken deel te nemen aan het gewone dagelijkse leven blijft voor hen een adequaat stelsel van voorzieningen in stand, dat gericht is op versterking van de hulp die thuis en in dagverblijven en kleinschalige woonvormen wordt geboden.

b. Ouders die hun gehandicapte kinderen thuis verzorgen dienen in de daarmede verband houdende kosten tegemoet gekomen te worden.

12.a. Het opheffen van de achterstand in nieuwbouw en de modernisering van bestaande psychiatrische ziekenhuizen blijft voorrang verdienen. Daarbij gaat de voorkeur uit naar kleinschalige voorzieningen.

b. Bij de ambulante geestelijke gezondheidszorg wordt gestreefd naar opvangcentra, waar hulpverleners zeven dagen per week en 24 uur per dag bereikbaar zijn. In deze centra wordt behalve een medische ook een sociale aanpak

nagestreefd met het oog op de eigen persoonlijkheid van de patiënt en met grote aandacht voor preventie.

- 13.a. Het beleid terzake van drug- en alcoholverslaving blijft erop gericht het probleem via de hulpverlening aan te pakken. Redelijk verantwoorde methoden worden daarbij alle beproefd. De verstrekking van methadon t.b.v. drugverslaafden wordt geëvalueerd.
- b. Terzake van de nazorg van alcohol- en drugverslaafden die een afkicktherapie hebben ondergaan, krijgt het particulier initiatief mogelijkheden om nieuwe vormen te ontwikkelen, waardoor voorkomen kan worden dat betrokkenen terugvallen in hun oude verslavingsmilieu. Terzake van preventie en hulpverlening in de gezinssfeer wordt het particuliere initiatief krachtig ingeschakeld.
- 14.a. Met betrekking tot de ouderenzorg (geriatrische zorg) wordt het flankerend beleid versterkt voortgezet, dat erop gericht is dat ouderen zo lang mogelijk zelfstandig kunnen blijven wonen, met behulp van ondersteunende thuis-hulp en dagservice door verzorgingstehuizen en/of verpleegtehuizen. Instellingen voor ouderenzorg dienen zich aan te sluiten bij de 'Kamers voor gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening'.
- b. De indicatiestelling en de eigen bijdragen voor verzorgingstehuizen en verpleegtehuizen worden beter op elkaar afgestemd, opdat het plaatsingsbeleid in overeenstemming blijft met de functie van de instellingen.
- c. Bevordert wordt het tot stand komen van regelingen die het mogelijk maken dat echtparen waarvan de ene partner is aangewezen op een verpleegtehuis en de andere op een bejaardenoord, tezamen kunnen worden gehuisvest; te denken valt aan aanleunwoningen bij verpleegtehuizen.
Bij de (her)inrichting van verpleegtehuizen moet meer aandacht worden gegeven aan de persoonlijke levenssfeer van de verpleegden.
- d. In de besturen van pensioenfondsen dienen naast werkgevers en werknemers ook gepensioneerden te worden opgenomen.

15. Het beleid m.b.t. sociaal-culturele activiteiten (vormings-, club- en buurthuiswerk, kinderopvang, bibliotheek, etc.) wordt gedecentraliseerd naar provincies en gemeenten, onder gelijktijdige overheveling van rijksbijdragen naar het Gemeente- en Provincie Fonds.

De bestuurskosten die het rijk tot nu toe op dit terrein maakt, worden mede overgeheveld naar het Gemeente- resp. Provincie Fonds.

Kinderopvang wordt door het CDA gezien als een eerste verantwoordelijkheid van de ouders. Het beleid van de overheid t.a.v. de kinderopvang is gericht op het scheppen van voorwaarden, waarbij het primaat van het particulier initiatief de hoogste prioriteit krijgt.

De rijksoverheid behoudt de verantwoordelijkheid voor voorzieningen met een landelijke betekenis, hetgeen duidelijk omschreven zal moeten worden.

16. Jongeren zoeken hun identiteit op weg naar de volwassenheid. De overheid schept door middel van een samenhangend beleid voorwaarden waaronder dit rijpingsproces kansen krijgt. Kinderen moeten kunnen opgroeien in een zorgzame leefomgeving, een gezin of ander samenlevingsverband. Opvang en begeleiding van jongeren door het onderwijs en door jeugdorganisaties gericht op verantwoordelijkheidsvorming en -beleving worden bevorderd. Het toegroeien naar verantwoordelijkheid vraagt dat het verkrijgen van rechten en plichten niet uitgesteld wordt maar tijdig plaatsvindt. Bijzondere overheidsaandacht gaat uit naar jongeren in achterstandssituaties. Met het oog hierop wordt een zogenaamd concentratiebeleid ontwikkeld (b.v. voor langdurig werkloze jongeren, randgroepjongeren en tweede generatie minderheden). Het beleid, dat jeugdhulpverlening zo dicht mogelijk bij het ouderlijk huis plaatsvindt, dient versterkt te worden.

17. In het kader van het welzijnsbeleid voor etnische groeperingen gaat prioriteit uit naar:

- sociaal-culturele activiteiten die het met name vrouwen uit etnische groeperingen mogelijk moeten maken zich te ontwikkelen tot volwaardig deelhebber aan het maatschappelijk leven. Deze vormen van educatie worden niet losgemaakt van levensbeschouwelijke inspiraties zoals die in betrokken kring leven;
- de eigen organisaties van etnische groeperingen als middelen om in onze samenleving te emanciperen en te participeren;
- instellingen en activiteiten die de wederzijdse verstandhouding tussen etnische groeperingen en de oorspronkelijke Nederlandse bevolking bevorderen waardoor racisme wordt tegengegaan.

VORMING EN TOERUSTING TOT VERANTWOORDELIJKHEID

• 54 Plaatsbepaling

Onderwijs vormt de brug tussen heden en toekomst. Leerlingen-van-vandaag zijn dragers van de maatschappij-van-morgen. In die maatschappij komt bij de burgers en hun organisaties een ruime mate van eigen verantwoordelijkheid te liggen. Maatschappelijke veranderingen zullen tot het aanvaarden van die verantwoordelijkheid uitdagen en technologische vernieuwingen, wereldwijde communicatie-mogelijkheden en beweeglijkheid bieden daartoe tal van uitgangspunten.

Tegelijkertijd zullen meer mensen de sociale inzet van medemensen nodig hebben. De leeftijds-opbouw verandert, de vereenzaming neemt toe en de zorg om diegenen die (nog) niet voor zichzelf kunnen opkomen groeit. Personen en kleine groepen zullen beter dan voorheen in staat moeten zijn problemen op te lossen. Dat stelt aan karakter, creativiteit en kunde van de mensen hoge eisen. Jonge mensen moeten daarop worden voorbereid opdat niemand gedwongen wordt aan de kant te staan.

In de maatschappij van morgen zal de mens minder aan (één bepaalde) beroepsarbeid gebonden zijn. In grotere mate zal worden gevraagd om aan andere verantwoordelijkheden deel te nemen en zodoende veelzijdiger te functioneren. Onderwijsinstellingen moeten op deze uitdagingen een visie voorhanden hebben. Van daaruit kunnen zij, in open communicatie met de maatschappij, een wezenlijke bijdrage leveren.

Een samenleving in beweging vraagt om een onderwijsstelsel dat bij de leerlingen zowel in sociaal als in beroepsmatig opzicht het aanpassingsvermogen versterkt. Dat stelt eisen zowel aan het basis-, het voortgezet en het hoger onderwijs, als aan de nascholing van volwassenen.

Zeker in de leerplichtige periode moeten zowel kennisaspecten als andere elementen van de maatschappelijke en persoonlijkheidsvorming aandacht krijgen. Het gaat er om de leerlingen toe te rusten tot het dragen van verantwoordelijkheid voor anderen en voor zichzelf. In gezin, beroep, kerk en maatschappelijke verbanden, maar ook in grotere en kleinere kring.

Zowel voor de mens persoonlijk als voor de maat-

schappij is de kwaliteit van het onderwijs in elk type school en op elk niveau van groot belang. Deze dient te worden bewaakt. De school moet in staat zijn die kwaliteit te garanderen en te verhogen. Scholing van onderwijsgeevenden voor elk type onderwijs neemt daarbij een sleutelpositie in. De overheid heeft tot taak voorwaarden te scheppen en kwaliteit te bewaken.

Het onderwijs is voor een gemeenschap niet alleen en zelfs niet primair een kostbaar consumptie-artikel. Het is bovenal een belangrijk middel voor overdracht en verdere ontwikkeling van de cultuur, alsmede voor de vorming van een verantwoorde eigen visie op het leven en op de waarde van de menselijke persoon. Daarnaast bepaalt de sociale en economische betekenis van het onderwijs mede de positie en de rol van ons land. Het onderwijs vormt zodoende ook een wezenlijke factor in de internationale concurrentiepositie. Als zodanig is het waarschijnlijk de belangrijkste breedte-investering die een volk kan doen. Het onderwijs, met name het beroepsonderwijs, zal dan ook van hoge kwaliteit moeten zijn met voldoende variatie in opleidingsmogelijkheden. Aansluiting op de wisselende behoeften van de arbeidsmarkt en variatie in onderwijsaanbod zijn noodzakelijk. Dit vraagt een slagvaardig beleid en om ruimte aan de scholen om het onderwijs aan nieuwe technologieën en veranderingen in beroepen en functies aan te passen.

Voor vele beroepen en leerlingengroepen is combinatie van afwisselend werken en leren een passende en aantrekkelijke scholingsmogelijkheid. Daarnaast kan in vele opleidingen het contact met het beroepsleven worden versterkt door stages, praktijkperiodes en assistentschappen. Evenzeer zullen proefnemingen met periodiek educatief verlof moeten worden gestimuleerd. Het huidige leerplicht-beleid wordt gehandhaafd. Schoolverlaters tussen 16 en 18 jaar verdienen bijzondere aandacht. Overheid en sociale partners dienen voor deze categorie hoge prioriteit te geven in het scheppen van werkgelegenheid met aanvullend onderwijs. Waar mogelijk beroepsonderwijs.

Het onderwijsbeleid gaat uit van artikel 23 van de Grondwet. Daarin is rechtsgelijkheid en vrijheid van onderwijs (richting, inrichting en stichting) gewaarborgd en de zorg van de overheid voor het onderwijs geformuleerd. Dit betekent

handhaving van het stelsel waarbij openbaar onderwijs naast bijzonder onderwijs (al dan niet op levensbeschouwelijke grondslag) mogelijk is.

Vanuit onze visie heeft de bijzondere school, gedragen door een rechtspersoon met ideële doelstellingen, de voorkeur.

Met het oog op maatschappelijke en persoonlijkheidsvorming van de leerling is het van bijzondere betekenis dat levensbeschouwelijke en pedagogische idealen in de school doorwerken. Waar nodig door samenwerking en taakverdeling zal voldoende regionale spreiding van onderwijs op levensbeschouwelijke grondslag, dan wel op de daarop gebaseerde pedagogische identiteit, worden nagestreefd. Dat betekent niet dat te kleine scholen in stand behoeven te worden gehouden. In uitzonderingsgevallen moet door het verlenen van ontheffing van de norm het voortbestaan van een kleine school worden gegarandeerd. Het is aan de scholen om in vrijheid vormen van samenwerking te kiezen; de overheid moet belemmeringen daarvoor in de regelgeving opheffen. De lokale sociaal-culturele functie van de school wordt daarbij onderkend.

Onze visie op eigen aard en taak van de school verzet zich tegen de bureaucratisering die zich manifesteert in gedetailleerde regelgeving en een stroom van nadere voorschriften en aanwijzingen. Het nu door de overheid voorgestane deregulerings- en activeringsbeleid dient met kracht te worden voortgezet. De beleidsruimte van de school dient met name ook materieel te worden vergroot ten aanzien van leerplan, lessentabel, onderwijsorganisatie en het participeren aan volwasseneducatie. Maar ook ten aanzien van het eigen toerustingsbeleid (nascholingsactiviteiten, optimalisering van de onderwijsorganisatie, onderwijsondersteuning e.d.) moet de eigen verantwoordelijkheid van de school worden versterkt.

De werkgelegenheid binnen het onderwijs vraagt de komende periode bijzondere aandacht. Demografische veranderingen alsook bezuinigingen verminderen het aantal arbeidsplaatsen. Drastische vermindering van de instroom van jonge onderwijsgevers en vergrijzing van het lerarencorps dienen daarbij effectief te worden bestreden; omdat anders continuïteit en innovatievermogen van het onderwijs in gevaar komen. Het arbeidsvoorwaardenbeleid zal, met inachtneming van rechtspositionele voorwaarden, minder gedetailleerd moeten worden. Het zal een meer flexibele inzet en ruimte van de onderwijsgevende dienen toe te laten en beter op de praktijk van de scholen moeten aansluiten.

• 55 Basisonderwijs

Het onderwijsveld dient ongestoord de Wet op het Basisonderwijs te kunnen invoeren. Bijzondere aandacht vragen de ontwikkelingen binnen het speciaal onderwijs en die ten aanzien van de over-

stapmogelijkheden tussen basis- en speciaal onderwijs; het speciaal onderwijs zal zijn complementaire functie namelijk doeltreffend moeten kunnen vervullen. In het basisonderwijs moet het zorg-breedte aspect voldoende kansen krijgen.

• 56 Voortgezet onderwijs

Zowel maatschappelijk als onderwijskundig heeft Nederland een zo eenvoudig mogelijk samenhangend onderwijsstelsel nodig. Een stelsel dat echter mede door het onderwijsveld dient te worden gedragen.

De verschillen van inzichten in de onderwijswereld met betrekking tot de inrichting van het onderwijs aan 12- tot 15/16-jarigen rechtvaardigen gedurende langere tijd een tweesporenbeleid: een naast elkaar bestaan van een categoriaal onderwijsbestel op basis van de Wet op het Voortgezet Onderwijs en experimenten met een geïntegreerd voortgezet basisonderwijs. Dit laatste gefundeerd op een wettelijke regeling, die de onderwijskundige en financiële ruimte en kaders van experimenten vastlegt en een wetenschappelijk verantwoorde evaluatie mogelijk maakt. Op grond van ervaringen, gesteund door wetenschappelijke evaluaties, kan over een aantal jaren na een grondige consultatie van het onderwijsveld besloten worden hoe het onderwijsstelsel voor 12- tot 15/16-jarigen meer definitief moet worden ingericht.

Voor de tweede fase van het voortgezet onderwijs (15/16- tot 18-jarigen), kan op basis van de reacties uit het onderwijs (d.w.z. ouders, besturen en leerkrachten) een begin worden gemaakt met de experimentele ontwikkeling van een school voor voorbereidend hoger onderwijs en van scholen voor korte en lange beroepsopleidingen. Gestreefd wordt naar:

- een opleidingsduur van 3 jaar;
- verruiming van het onderwijsaanbod (vakkenpakket);
- mogelijkheid om de meeste vakken op twee niveaus te onderwijzen en te examineren.

Ook hier zal er gedurende een langere periode sprake zijn van tweesporenbeleid. De aansluitingsproblematiek tussen de eerste en tweede fase van het voortgezet onderwijs en hoger onderwijs vraagt daarbij bijzondere aandacht.

• 57 Hoger onderwijs

De instellingen van wetenschappelijk onderwijs en van hoger beroepsonderwijs dienen de gelegenheid te krijgen om onderwijskundig en organisatorisch het beleid op het terrein van samenwerking, taakverdeling en concentratie zijn beslag te doen krijgen. Nieuwe ingrijpende maatregelen op dit gebied dienen achterwege te blijven.

Aansluitend op het huidige beleid van het kabinet dienen de ontwerpen van wetgeving voor beide onderwijssectoren doorgelicht te worden op de

verantwoordelijkheidsverdeling tussen overheid en instellingen, om aldus verzelfstandiging en deregulering af te dwingen.

De primaire verantwoordelijkheid van de instelling voor het realiseren van de doelstelling, het vormgeven aan de taakstelling en het beheer van de middelen, dient als waarborg voor de vrijheid van onderwijs en onderzoek formeel te worden beschermd. Instellingen van hoger onderwijs moeten zich kunnen profileren. Daardoor geven zij inhoud aan hun visie op de wetenschapsbeoefening en de maatschappelijke functie daarvan, zowel als aan hun regionale en landelijke functie. Door verscheidenheid wordt de ontwikkeling van het hoger onderwijs bevorderd. Een dergelijke benadering vraagt ook in bestuurlijke zin een slagvaardige en doelmatige organisatie; beleid en wetgeving dienen dit te bevorderen.

• 58 Volwasseneneducatie

De kaderwet volwasseneneducatie schept meer samenhang in het netwerk van educatieve voorzieningen, opleidingen in het kader van tweede-kans en tweede-weg onderwijs, cursussen voor beroepsonderwijs en scholingsactiviteiten ten behoeve van her- en bijscholing. Recht moet worden gedaan aan visies die er terzake van behoeften van burgers, maatschappelijke organisaties, regio's en bedrijfstakken bestaan. De beschikbare voorzieningen moeten optimaal en flexibel worden ingezet; regionaal overleg moet zorg dragen voor coördinatie en planning van de behoeften en een doelmatige inzet van de beschikbare capaciteit. Een dergelijk overleg wordt conform de kaderwet gestructureerd en maatschappelijk en qua richting pluriform samengesteld. Het initiatief voor het aanbod van dit type onderwijs dient primair te liggen bij de burger, maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven. In dat kader moet pluriformiteit van het aanbod (o.a. naar richting) goede kansen krijgen.

ARTIKELEN

• 59 Algemeen

1.1 De verhouding overheid-onderwijs vraagt, binnen het kader van artikel 23 van de Grondwet, met nadruk op de verantwoordelijkheid van de eerst betrokkenen, grotere flexibiliteit en differentiatie binnen het onderwijsbestel en minder bureaucratie. Het rijks-voortgezet onderwijs dient, mede ter inkrimping van het ambtelijk apparaat, overgedragen te worden aan door ouders te kiezen besturen of aan de gemeenten. Het huidige beleid van deregulering moet worden geïntensiveerd.

1.2 Conform het streven naar gespreide verantwoordelijkheid worden mogelijkheden tot bestuur en beheer van onderwijsinstellingen als privaat-

rechtelijke rechtspersonen optimaal benut. Met behoud van bestuurlijke verantwoordelijkheid ten aanzien van richting en inrichting van het onderwijs moet worden gelet op de verankering in het (eventueel levensbeschouwelijk) maatschappelijk draagvlak en op de interne democratisering. De waarde van onderwijsinstellingen die geen rijkssubsidie ontvangen maar wel onderworpen zijn aan rijkstoezicht, wordt als aanvullende voorziening erkend; bij de planning van de volwasseneneducatie worden zij mede in beschouwing genomen.

De functie van de bedrijfsscholen in het kader van het leerlingenwezen zal waar mogelijk worden gestimuleerd.

1.3 Het bijzonder onderwijs krijgt meer ruimte voor de inrichting van het onderwijs. Dit betekent niet alleen een zelfstandig inhoudgeven aan de taakstelling, maar eigen beleidsruimte voor verbetering en vernieuwing van het onderwijs, versterking van de onderwijsondersteuning. Met name de kleinere school moet hierbij op landelijke en lokale verzorgingsinstellingen kunnen terugvallen.

1.4.1 Gestreefd wordt naar verbreding van de financiële armslag van de scholen door de bestedingsvrijheid binnen een normfinanciering te vergroten.

1.4.2 Daarnaast zal de school ook in een ruimer maatschappelijk kader moeten kunnen functioneren. Met name kan hier worden gedacht aan het deelnemen aan het volwassenenonderwijs en het beschikbaar stellen van faciliteiten voor buitenschoolse activiteiten in wijk of gemeente.

1.5 Verruiming van de bevoegdheden van afzonderlijke scholen zal gepaard gaan met het ontwikkelen van instrumenten voor kwaliteitsmeting van het onderwijs. Verbetering van het onderwijs moet mede gericht zijn op het bewaken van het studierendement en op beperking van het aantal drop-outs o.a. door versterking van de begeleiding van kwetsbare groepen. Analyses van resultaten van objectieve kwaliteitsmetingen van delen van het Nederlands onderwijs zullen periodiek plaatsvinden en openbaar zijn.

1.6 Een grotere mate van vrijheid aan de scholen vraagt versterking van bestuurskracht en algemeen management. Automatisering van de informatiestromen is daarbij onmisbaar. Voor kleinere scholen kan daarbij op basis van vrije keuze samenwerking (desgewenst met gelijkgerichte instellingen) dienstig zijn.

Het beleid met betrekking tot de versterking van de bestuurskracht en het management wordt voortgezet.

1.7 Spreiding van levensbeschouwelijk gefundeerd onderwijs wordt gegarandeerd. Verbreding en verdieping van regionale samenwerking en taakverdeling op basis van vrijwilligheid van de scholen wordt bevorderd. De richting van het onderwijs wordt daarbij in acht genomen.

1.8 Bij daling van het aantal leerlingen worden waarborgen ingebouwd voor voldoende spreiding van het levensbeschouwelijk gefundeerd onderwijs onder zorgvuldige afweging van de factoren per regio die de norm bepalen; met name de bereikbaarheid van het verlangde onderwijs in dunbevolkte gebieden is daarbij een belangrijk element.

1.9 Het onderwijs heeft een taak bij de emancipatie van o.a. de vrouw. Hierbij gelden onder meer de volgende aandachtspunten:

- het subsidiëren van tweede-kansonderwijs en bijscholing;
- het wegwerken van achterstanden in onderwijs en beroepsopleiding van vrouwen en mannen;
- meer uniformiteit op lokaal niveau bij het vaststellen van de schooltijden en de vakanties;
- verbetering van de keuze van vakkenpakketten in verband met de aansluiting op de arbeidsmarkt, o.a. ten behoeve van meisjes;
- het bevorderen van aandacht voor het thema emancipatie bij de opleiding voor onderwijsgeveenden.

1.10 Slechts op basis van algemeen vastgesteld overheidsbeleid, en indien het onderwijs in gebreke blijft, bevordert de rijksoverheid - onder parlementaire goedkeuring - ontwikkeling van innovatieprojecten.

1.11 Voor allochtone minderheden worden de opleiding van onderwijzers en de produktie van lesmateriaal in ons land bevorderd. Daarbij wordt met de godsdienstige overtuiging van betrokkenen rekening gehouden.

1.12 Het beleid van de overheid zal gericht blijven op het vergroten van mogelijkheden van scholen ten behoeve van opvang van leerlingen met moeilijkheden als gevolg van maatschappelijk-culturele omstandigheden. Ook op de sociaal-culturele ontwikkeling van autochtonen in divers samengestelde wijken. Uitgaande van de primaire verantwoordelijkheid van de school zullen aangepaste leerplanontwikkeling, scholing van docenten op dit terrein en het bieden van volwassenen-onderwijs voor de betreffende groepen ouders worden gestimuleerd.

1.13 Voor opleiding van godsdienstige voorgangers ten behoeve van allochtone levensbeschouwelijke minderheden zijn, in verband met de gewenste integratie in de Nederlandse samenleving, daarop afgestemde faciliteiten in ons land gewenst.

1.14 Om een instroomstop van nieuwe leerkrachten te voorkomen, moet, naast bevordering van deeltijdarbeid en arbeidstijdverkorting, het bevoegd gezag van de school vrijheid hebben om bij afvloeiing van personeel niet uitsluitend uit te gaan van de criteria leeftijd en diensttijd; kwaliteitscriteria en een evenwichtige opbouw van staf en team dienen eveneens belangrijke beoordelingsaspecten te zijn. Zorgvuldig overleg met or-

ganisaties van onderwijsgeveenden en met schoolbesturen hierover is aangewezen; controleerbare criteria en procedures zijn nodig. Ook kan voor de komende periode worden overwogen de VUT-leeftijd voor leraren te verlagen. Financiering hiervan dient uit de herbezettingsgelden plaats te vinden.

1.15 De overheid zal in overleg met sociale partners het arbeidsvoorwaardenbeleid bij het onderwijs globaliseren. Dit om meer ruimte te scheppen voor organisaties van besturen en leerkrachten voor een eigen inbreng binnen de scholen voor wat betreft adequate onderwijsorganisatie, evenwichtige opbouw van de staf en aan de school aangepaste werkafspraken.

1.16 Internationale samenwerking en met name die met de EG wordt met kracht bevorderd. Met name de volgende onderwerpen vragen aandacht:

- het streven naar vergelijkbaarheid van onderwijsprogramma's in de EG en erkenning van diploma's;
- versterkte samenwerking in Benelux-verband;
- toekenning van gelden uit het sociaal fonds van de EG ten bate van het beroepsonderwijs;
- verbetering van de functie van internationale organisaties zoals de EG, UNESCO, OECD.

• 60 Basisonderwijs

2.1 Zorgvuldige invoering van de Wet op het Basisonderwijs heeft prioriteit. De overheid zorgt ervoor dat de voorwaarden waaronder dit gebeurt, toereikend zijn. De eigen aard van het bijzonder en die van het openbaar onderwijs dienen daarbij als uitgangspunt.

Ook na invoering van het basisonderwijs moet er tegen worden gewaakt dat de eigen aard van de kleuter geweld wordt aangedaan door veronachtzaming van het spel-element.

2.2 De kwaliteit van het basisonderwijs wordt geëvalueerd. Mede gelet op de sterk vergrote taak van de onderwijsgeveenden en de bandbreedte van zijn bevoegdheden wordt ook de opleiding en de bijscholing van de leraar in de evaluatie betrokken. De inspectie dient in deze evaluatie een taak te krijgen. Haar evaluatierapporten worden openbaar gemaakt. In deze evaluatie verdient het onderwijs van het jonge kind een aparte vermelding.

2.3 Het speciaal onderwijs krijgt een aanvullende functie op het basisonderwijs; voor vele leerlingen, die een meer orthopedagogische benadering vragen, is het een onmisbaar schooltype; waar mogelijk dienen leerlingen echter de basis-school te volgen mede door zorgverbreding van dit type onderwijs. Omvang en differentiatie van het speciaal onderwijs dienen aan dit uitgangspunt te worden getoetst.

2.4 Om ouders sterker te betrekken bij het schoolgebeuren zal daar waar mogelijk, en met inachtneming van de grondwettelijke vrijheid van

onderwijs, de overheid het functioneren van ouders in medezeggenschapsorganen stimuleren.

• 61 Voortgezet onderwijs

3.1 De ontwikkeling van het voortgezet onderwijs zal primair gedragen moeten worden door ouders, besturen, onderwijsgevers en onderwijsorganisaties.

3.2 De aansluitingsproblematiek van de nieuwe basisschool en het voortgezet onderwijs, evenals de aansluiting van de eerste fase van het voortgezet onderwijs bij de tweede fase, vragen in de komende periode bijzondere aandacht. Het stellen van minimum-eindtermen aan vakken en leergebieden binnen een kernprogramma van het basis- respectievelijk de eerste fase van het voortgezet onderwijs dient te worden overwogen. De overheid zal opdracht geven tot onderzoek en ontwikkeling van concept minimum eind-termen.

3.3 Naast het bestaand categoriaal stelsel zal een wettelijke regeling ruimte bieden voor experimenten met het voortgezet basisonderwijs. De experimenten dienen door een onafhankelijke commissie te worden geëvalueerd, ondersteund door wetenschappelijk onderzoek. Definitieve beslissingen over de eerste fase van het voortgezet onderwijs worden pas genomen nadat voldoende ervaring is vergaard en de genoemde evaluatie heeft plaatsgevonden. Wettelijke eisen moeten aan de experimenteerscholen worden gesteld opdat de leerlingen daarvan naar het vervolgonderwijs kunnen doorstromen.

3.4 Algemene technieken en informatica, inclusief het werken met computers, zullen geleidelijk binnen het voortgezet onderwijs worden ingevoerd.

3.5 Een ontwikkelingswet dient een experimentele start van een nieuw stelsel van de tweede fase van het voortgezet onderwijs mogelijk te maken. Aan de invoering zal dienen vooraf te gaan overleg met de betrokkenen, o.a. de sociale partners.

Ook hier dient evaluatie-onderzoek door een onafhankelijke commissie plaats te vinden.

3.6 Bij de tweede fase van het voortgezet onderwijs moeten opleidingen goede aansluiting geven op het volgen van hoger onderwijs, dan wel op de beroepsuitoefening. Voorzieningen voor overstap tussen algemeen en beroepsonderwijs en doorstroommogelijkheden van het beroepsonderwijs naar het hoger onderwijs moeten worden getroffen. Het Kort Middelbaar Beroeps Onderwijs dient als gelijkwaardige onderwijsweg te worden beschouwd naast het leerlingwezen.

3.7 Aansluitend bij de behoeften van het bedrijfsleven dienen in de provincies en regio's contactcentra te komen voor onderwijs en arbeid, waardoor de aansluitingsmogelijkheden geoptimaliseerd kunnen worden en door de advisering over keuzepakketten het beroepsperspectief (van

o.a. meisjes) vergroot kan worden en hun positie in de marktsector verbeterd wordt. Voldoende variaties in opleidingsmogelijkheden worden bevorderd.

3.8 Mede door inspraak van de sociale partners en beroepsverenigingen zullen de beroepsopleidingsprofielen beter gaan aansluiten op de beroepseisen.

• 62 Onderwijsverzorging

4.1 Bij de specifieke verzorgingsinstellingen moet voldoende beleidsvrijheid aanwezig zijn voor ondersteuning van het onderwijs op basis van vragen uit het veld. Daarnaast ruimte voor aanvragen van de overheid op basis van beleidsvoornemens of vastgesteld beleid.

Pluriformiteit van ondersteuning wordt landelijk veilig gesteld door voor een adequaat functioneren van landelijke pedagogische centra voldoende middelen te garanderen.

4.2 Ontwikkeling en verspreiding van audio-visueel materiaal, educatieve software en apparatuur voor gebruik in het onderwijs, alsmede van documentatie terzake van beschikbaar materiaal en boeken, vereist meer gestructureerde samenwerking van de instellingen in de verzorgingsstructuur.

Samenwerking op andere terreinen tussen de verzorgingsinstellingen, met name ook op het terrein van de programmering, evaluatie en ondersteuning wordt met kracht bevorderd.

4.3 Bij de schoolbegeleidingsdiensten moet worden uitgegaan van contracten tussen scholen en diensten op basis van behoeften en richting van de individuele school.

Keuzemogelijkheden voor scholen zullen worden nagestreefd. De taak van schoolbegeleidingsdiensten beperkt zich tot het basis- en speciaal onderwijs. Deze scholen moeten een herkenbare invloed hebben op bestuursstructuur en programmering van de onderwijsbegeleidingsdienst. Functie en kwaliteit van de dienstverlening van de onderwijsbegeleidingsdienst dient periodiek te worden geëvalueerd.

• 63 Hoger onderwijs

5.1 Uitgangspunten voor wetgeving voor het hoger onderwijs is de eigen verantwoordelijkheid van de instellingen.

Zowel voor het beleid als voor uitvoering van taken bij hoger beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs. De overheid richt zich op financiële beheersing en kwaliteitsbewaking.

5.2 Bijzondere instellingen van hoger onderwijs krijgen gelegenheid zelf hun taak op grond van eigen visie op onderwijs en wetenschapsbeoefening, in te vullen en uit te voeren binnen de algemeen geldende financieringsvoorwaarden; zij bepalen zelf welke vormen van samenwerking

met andere instellingen gewenst en mogelijk zijn. Ook bij het hoger onderwijs dient voldoende spreiding van het confessionele onderwijs voor alle relevante sectoren gegarandeerd te blijven.

5.3 Instellingen van hoger onderwijs dienen zich te kunnen profileren door een grote mate van vrijheid ten aanzien van taakstelling en inrichting van onderwijs en onderzoek. De financiering van de taken en daarmee de beheersing door de overheid zullen tot stand komen door een eenvoudig, inzichtelijk, landelijk financieringssysteem dat gelijke behandeling van instellingen garandeert en doelmatige keuzes ten aanzien van taakstelling en uitvoering binnen de instelling bevordert.

5.4 Organisatie, faciliteiten en deskundigheid van de instellingen zullen beschikbaar moeten worden gesteld voor tweede-kansonderwijs en andere vormen van volwasseneneducatie, waarbij de Open Universiteit een eigen landelijke functie vervult.

5.5 De wettelijke mogelijkheid tot inrichting van tweede fase beroepsopleidingen wordt gehandhaafd.

Het systeem van post-academisch onderwijs ondergaat vereenvoudiging en overhead-kosten worden tot een minimum teruggebracht.

5.6 Evaluatie van de kwaliteit van het onderwijs geschiedt op onafhankelijke wijze. Bijzondere aandacht vragen kwaliteitsbevordering en -evaluatie van de opleiding voor onderwijsgevers. Geïntegreerde aanpak waarbij universiteiten, opleidingen voor onderwijsgevers en verzorgingsinstellingen zijn betrokken is daartoe noodzakelijk.

5.7 Middelen voor onderzoek uit de eerste geldstroom staan vrij ter besteding van de instelling, met behoud van garantie voor de kwaliteit. De inzet van de beschikbare middelen dient in de tijd voldoende flexibel te zijn, teneinde verstarring van de onderzoekscapaciteit te voorkomen.

5.8 Onderzoeksvragen van de zijde van de overheid worden niet binnen de eerste geldstroom, doch als regel op basis van onderzoekcontracten bij de instellingen van wetenschappelijk onderwijs geplaatst. Daarbij gelden de normale regels tussen opdrachtgever en onderzoeksinstituut.

5.9 De overheid bevordert door bilaterale en multilaterale verdragen, zowel in Europa als daarbuiten, samenwerking van instellingen van hoger onderwijs met buitenlandse universiteiten, zowel op het terrein van het onderwijs als op het gebied van het onderzoek.

5.10 Een studiefinanciering voor hoger onderwijs dient zo spoedig mogelijk te worden ingevoerd. Hiermede moet een bijdrage geleverd worden aan de verzelfstandiging van jongeren tussen 18 en 30 jaar. Het stelsel mag niet drempelverhogend zijn ten aanzien van de toegang tot het hoger onderwijs.

• 64 Volwasseneneducatie

6.1.1 Volwasseneneducatie zal gericht zijn op algemene vorming, op beroep of op ondersteuning van maatschappelijke inzet en betrekking hebben op alle niveaus van het onderwijs. De behoeften aan dit type onderwijs zullen primair door belanghebbenden worden geïnventariseerd en van prioriteiten worden voorzien. Dit type onderwijs zal primair door een Educatief Beraad waarin vertegenwoordigers van belanghebbenden zitting hebben, worden geïnventariseerd en van prioriteiten worden voorzien. Het Beraad dient een privaatrechtelijk karakter te hebben.

6.1.2 De basiseducatie gericht op het wegwerken van onaanvaardbare achterstanden (o.a. door middel van alfabetiseringscursussen) verdient hoge prioriteit en een specifieke benadering.

6.2.1 Het onderwijsaanbod voor volwasseneneducatie geschiedt zoveel mogelijk door bestaande educatieve voorzieningen: instellingen, scholen, bedrijfsscholen, schriftelijk onderwijs, het vormingswerk in internaatverband. Scholen voor initieel onderwijs krijgen de mogelijkheid om aan programma's voor volwasseneneducatie deel te nemen.

6.2.2 Het organiseren van cursussen informatica wordt gestimuleerd voor vrouwen in het kader van de beroepsgerichte educatie. Hieronder ressorteert o.a. her- en bijscholing van o.a. meewerkende vrouw in het gezinsbedrijf.

6.3 De planning en coördinatie van de volwasseneneducatie geschiedt op regionaal niveau waarbij de sociale partners, de educatieve voorzieningen en andere belanghebbende organisaties, zoals vrouwen- en vrijwilligersorganisaties betrokken zijn. Op landelijk niveau kan dan worden volstaan met een licht coördinerende structuur.

6.4 Binnen de volwasseneneducatie is ruimte voor een aanbod op levensbeschouwelijke basis.

6.5 Bekostiging van de volwasseneneducatie is afhankelijk van aard en doel van de gevraagde voorzieningen. Dit moet kunnen variëren van volledig gesubsidieerd onderwijs bij basis-educatieve voorzieningen tot door belanghebbenden volledig betaald onderwijs.

6.6 Proefnemingen met educatief verlof worden bij voorrang in overleg met de Stichting van de Arbeid door de overheid gesteund.

Wetenschapsbeleid

• 65 Plaatsbepaling

Wetenschapsbeoefening is in een moderne samenleving een onmisbare bezigheid. Het verruimen van kennis en van daarop gebaseerd menselijk inzicht vormt een zelfstandige sociaal-culturele waarde. De wetenschap zal ook aan de levensomstandigheden dienstbaar moeten zijn en er toe bijdragen de in de schepping aangeboden mogelijkheden te ontwikkelen. Wetenschappelijk onder-

zoek vormt dan ook een belangrijke diepte-investering ten behoeve van de toekomst. Naarmate resultaten van wetenschappelijk onderzoek dieper ingrijpen in het menselijk bestaan, neemt ook het gevaar van misbruik toe. Dat kan ernstige consequenties hebben.

De overheid heeft dan ook een bijzondere verantwoordelijkheid wanneer het om de invoering gaat van belangrijke, nieuwe technologieën welke, naast grote voordelen, voor de samenleving ook de kans op ernstige risico's inhouden. Een nationaal beleid moet daarvoor op zijn hoede zijn.

Met een passieve of geïsoleerde opstelling kan Nederland echter niet veel bereiken. Om wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen te kunnen beïnvloeden zal op deze gebieden internationale samenwerking moeten worden bevorderd. Het belang van het wetenschaps- en technologiebeleid en de vereiste internationale samenwerking vragen nadrukkelijk aandacht en coördinatie op regeringsniveau. Mede vanwege de zeer hoge kosten, welke aan sommige typen van onderzoek zijn verbonden, maar ook terwille van doelmatigheid en kwaliteitsbevordering, dient internationale samenwerking, met name binnen de EG, te worden nagestreefd. Behoudens voor wat betreft onderzoekerreinen die van nationaal of nog breder belang zijn, of die potentiële risico's inhouden, dient de overheid geen dwingende invloed uit te oefenen op de keuze van onderzoeksprogramma's en op de toepassing van methoden en technieken. In beperkte gevallen, waar overheidsbeslissingen nodig zijn, moeten deze worden voorbereid via menings- en besluitvormingsprocedures die een brede maatschappelijke aanvaarding van de besluiten bevorderen en daarbij ook het oordeel van deskundigen een belangrijke rol laten vervullen. De geplande sectorraden kunnen in dit besluitvormingsproces eveneens een belangrijk aandeel hebben.

• 66 Artikelen

1.1 De overheid stelt middelen ter beschikking aan instellingen van wetenschappelijk onderwijs en aan nationale onderzoeksinstituten voor het verrichten van fundamenteel onderzoek, gericht op vergroting van onze kennis omtrent mens, samenleving en cultuur en over de natuur waarin wij leven en voor de ontwikkeling van de voor de samenleving belangrijke technieken.

1.2 Uitgangspunt is de eigen verantwoordelijkheid van instellingen van wetenschappelijk onderwijs voor het verdelen van de beschikbare middelen over de disciplines, de verantwoordelijkheid van onderzoekers en instellingen voor themakeuze en uitvoeringswijze.

1.3 De overheid zal de kwaliteit van het onderzoek bevorderen; eveneens dient in het kader van de tweede-fase-opleiding, de opleiding van onderzoekers te worden veiliggesteld. Daartoe dienen doorzichtige procedures voor intercollegiale

toetsingen van deskundigen uit en van buiten instellingen van wetenschappelijk onderwijs. Er komt een goede taakverdeling op basis van het landelijk overleg van instellingen en onderzoekers.

1.4 Informatie over nieuwe technologieën en over de mogelijke toepassing van onderzoeksresultaten, moet voor geïnteresseerden in passende vorm ter beschikking zijn. Dienaangaande is er een verantwoordingsplicht van onderzoekers en instellingen.

1.5 Voor zover de overheid op basis van vastgesteld beleid op toepassingen gericht onderzoek direct financiert, zal het beleid erop gericht zijn dat vaststelling van onderzoekdoeleinden en toewijzing van middelen geschieden op basis van overleg tussen overheid, onderzoekers en belanghebbenden.

De overheid zal samenhang en afstemming van onderzoek in het kader van de eerste en tweede geldstroom bevorderen.

1.6 Onder zorgvuldige afweging van de sociale, culturele, ethische en ecologische gevolgen van technologische innovatie wordt deze met kracht bevorderd.

1.7 De overheid zal, waar mogelijk, voorwaarden scheppen of belemmeringen opheffen voor nauwere samenwerking tussen instellingen van wetenschappelijk onderwijs, zelfstandige onderzoek- en ontwikkelingsinstituten en onderzoeksinstituten binnen het bedrijfsleven en non-profit organisaties.

1.8 Contractonderzoek wordt naast fundamenteel onderzoek aan de instellingen van wetenschappelijk onderwijs bevorderd.

De uitbouw van transferbureaus, wetenschapswinkels en science-parkachtige activiteiten verhoogt de directe beschikbaarstelling van wetenschappelijke kennis aan de maatschappij, vergroot het contact tussen instellingen van wetenschappelijk onderwijs en maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven en levert een bijdrage aan de werkgelegenheid. Handhaving van het huidige onderzoeksfonds per instelling is daarvoor noodzakelijk.

1.9 Intensivering van internationale samenwerking op het gebied van wetenschappelijk onderzoek binnen Europees verband, maar ook daarbuiten, wordt bevorderd. Zowel bilaterale als multilaterale overeenkomsten zijn hiertoe geschikte instrumenten.

Actieve participatie aan internationale wetenschapsorganen geeft bovendien de mogelijkheid het beleid van internationale onderzoekorganisaties en de internationale ontwikkeling te beïnvloeden.

1.10 Nederland zal met kracht meewerken aan de uitvoering van het actieprogramma waartoe in 1979 in Wenen besloten is door de United Nations Conference on Science and Technology for Development (UNCSTD).

Zwaartepunten in dat actieprogramma zijn de versterking van de eigen capaciteit van ontwikkelingslanden op wetenschappelijk en technologisch gebied en de herziening van de bestaande mechanismen voor de overdracht van kennis.

1.11 Bevorderd wordt dat op het niveau van de regering stimulering en coördinatie van wetenschaps- en onderzoeksbeleid, het innovatiebeleid en de internationale samenwerking op het terrein van geavanceerd onderzoek worden versterkt.

CULTUUR

• 67 *Plaatsbepaling*

In de cultuur krijgen de verworvenheden van generaties gestalte; in haar verscheidenheid is zij verankerd in de christelijke en humanitaire waarden van onze samenleving. In zijn cultuur profileert zich ons land en geeft het de burger een kader voor zijn bestaan. Zorg voor de cultuur is een gemeenschappelijk belang.

Het overheidsbeleid ten aanzien van de cultuur dient zich te richten op het behoud van cultuur, het scheppen van cultuur en het deelnemen aan de cultuur. Taken van de overheid welke in elk van de drie sectoren verschillend zijn. Steeds heeft de overheid er voor te waken dat culturele waarden niet door commerciële belangen, technologische ontwikkelingen of politieke motieven worden overheerst. Het beleid moet daarentegen de culturele pluriformiteit van de Nederlandse bevolking tot haar recht laten komen. De overheid zal primair door wetgeving en materiële ondersteuning voorwaarden scheppen, opdat de burgers hun culturele verantwoordelijkheid kunnen dragen. Het cultuurbeleid moet over de verschillende bestuursniveaus zijn verdeeld overeenkomstig de vereisten van goed rentmeesterschap. De rijksoverheid heeft de taak en de bevoegdheid om waardevolle voorwerpen te conserveren en voor de burger toegankelijk te maken. Ten aanzien van actieve deelname aan scheppende activiteiten zal zij prioriteit geven aan professionele kunstbeoefening van nationaal en internationaal niveau.

In plaats van tekortenfinanciering kan het budgetfinancieringssysteem bij kunstinstellingen en gezelschappen verder worden ontwikkeld. Binnen het cultuurbeleid van de overheid speelt het informatiebeleid een belangrijke rol. Vooral het beleid met betrekking tot radio en televisie zal in de komende periode bijzondere aandacht vragen in verband met nieuwe technologische mogelijkheden en een meer algemene invoering van regionale en lokale omroepen. De uitgangspunten van het huidige omroepbestel (publieke functie, non commercialiteit, ideële pluriformiteit en democratische verankering) moeten worden veilig gesteld. Daarnaast zal, mede door middel van samenwerking in de EG, de positie ten opzichte van internationale uitzendingen, waarin de commercie een rol speelt, opnieuw worden bepaald.

Zowel op landelijk als op lokaal niveau moet de inspraak van de burger op het beleid en uitvoering van de omroepen versterkt worden.

Door bevoegdheden van organisaties en instellingen te respecteren en taken aan vrijwilligers over te dragen moet de verantwoordelijkheid van de burger vorm krijgen. Sommige taken in verschillende cultuur-sectoren kunnen door niet-betaalde belanghebbenden worden uitgevoerd. Op deze wijze kan ook de inspraak van de burger mede vorm krijgen. Een veelvormig beleven van cultuur moet in een samenleving met uiteenlopende inheemse culturele kenmerken als feitelijk gegeven worden aanvaard.

• 68 *Vrijtijdsbesteding, recreatie en sport*
Naarmate de arbeidstijdverkorting en deeltijdarbeid meer toepassing vinden, krijgt de burger meer vrije tijd te besteden. Dat geldt nog sterker voor mensen die werkloos zijn, de pensioenge-rechtigde leeftijd hebben bereikt, of die door omstandigheden eerder het arbeidsproces hebben verlaten.

Op welke manier iemand zijn vrije tijd wil besteden dat hoeft de overheid niet voor hem te regelen. Dat neemt niet weg dat toenemende vrijetijdsbesteding op vele beleidsterreinen consequenties heeft. Voor verkeer en vervoer, ruimtelijke ordening, openbare en commerciële dienstverlening, openbare en privaatrechtelijke voorzieningen op het terrein van recreatie, sport en spel. De openluchtrecreatie vraagt voorzieningen zowel op korte afstand van huis als op grotere reisafstand daarvan.

Ook de sportbeoefening speelt in het kader van de vrijetijdsbesteding een grote rol. Zij kan een gezonde ontwikkeling van jeugdigen en het welzijn van volwassenen bevorderen en als compensatie dienen voor negatieve invloeden van arbeid.

Zowel ten aanzien van de recreatie als met betrekking tot de sport heeft de overheid primair en voornamelijk tot taak voor goede voorwaarden te zorgen. De verantwoordelijkheid van de burger, vooral die van zijn organisaties, zal worden beklemtoond.

Waar mogelijk zullen de activiteiten en het onderhoud van de faciliteiten in handen worden gelegd van de organisaties op het terrein van vrijetijdsbesteding, recreatie en sport.

Artikelen

• 69 *Algemeen*

1.1 Verantwoordelijkheid voor behoud en ontwikkeling van ons cultuurgood en voor de actieve en passieve kunstbeoefening ligt primair in handen van de burger en zijn organisaties. De overheid richt haar rechtsmiddelen en publieke fondsen op bovengenoemde activiteiten om cultuurgood te behouden en voor een zo groot mogelijk deel van de bevolking toegankelijk te

maken, een goed evenwicht tussen spreiding en concentratie te garanderen en voorwaarden te scheppen, opdat de eigen verantwoordelijkheid van de burger en zijn organisaties voor cultuurparticipatie en voor beheer en onderhoud van voorzieningen en de uitvoering van activiteiten tot ontplooiing kan komen.

1.2.1 Het cultuurbeleid is erop gericht dat de cultuurbeleving in aansluiting op de sociaal-culturele verscheidenheid van de bevolking mogelijk blijft met inachtneming van kwaliteitsmaatstaven.

1.2.2 Regionale culturen worden door de overheid in hun eigenheid erkend en gesteund, waarbij de Friese cultuur door de eigen taal een bijzondere plaats inneemt.

1.2.3 Ten aanzien van het schriftelijk gebruik van de Friese taal door de provincie Friesland, de Friese gemeenten en de gedeconcentreerde rijkdiensten in Friesland (of door overheden in Friesland) dient een rechtvaardige regeling tot stand te worden gebracht, waar de principiële en praktische gelijkstelling van het Fries aan het Nederlands het uitgangspunt vormt.

1.3 De Nederlandse overheid neemt initiatieven voor een Europees cultuurbeleid waarin Europese verworvenheden terzake van pluriformiteit en non-commercialiteit mede belangrijke uitgangspunten zijn. Internationale uitwisselingsprogramma's op diverse cultuurterreinen ondersteunen dit beleid.

1.4 Het arbeidsvoorwaardenbeleid in de diverse sectoren van de kunst wordt overgelaten aan onderhandelingen tussen werkgevers en werknemers. De begrenzing ligt in de toepassing van een budgetstelsel waarin de overheid door middel van rijksbijdragen en bijdragen van lagere overheden invloed heeft.

• 70 Bibliotheekwezen, archiefwezen, monumentenzorg

2.1 De toegankelijkheid van de openbare bibliotheken wordt veilig gesteld mede door terughoudendheid van de overheid ten aanzien van maatregelen die voor de gebruikers kostenverhogend werken. Het beleid terzake vindt zoveel mogelijk decentraal plaats.

2.2 Door een actief archiefbeleid wordt het behoud en de toegankelijkheid van archieven, die van lokaal, regionaal, nationaal en internationaal belang zijn, veilig gesteld.

2.3 De bescherming, restauratie en het onderhoud van monumenten, zomede de instandhouding van cultuur-historisch waardevolle situaties zoals stads- en dorpsgezichten, dienen vanuit de optiek van een goed rentmeesterschap blijvend te worden bevorderd. De overheden stellen daartoe voldoende middelen ter beschikking.

Het particulier initiatief op het gebied van de monumentenzorg wordt gestimuleerd en op toereikende wijze ondersteund. Een nauwe samenwerking tussen overheid en particuliere organisaties

b.v. op het terrein van publieksvoorlichting en van studie en onderzoek is gewenst.

• 71 Kunstbeoefening door professionals en amateurs

3.1 De rijksoverheid ondersteunt door financiële bijdragen culturele activiteiten van (boven)nationaal karakter en alle activiteiten waarvan de spreiding slechts op landelijk niveau op een evenwichtige wijze kan worden bepaald.

3.2 De Raad voor de Kunst is het finaal adviesorgaan van de rijksoverheid; de samenstelling ervan dient aan te sluiten op de sociaal-culturele verscheidenheid in de bevolking en de verscheidenheid van artistieke kunststijlen in ons land.

3.3 Het recht op een actieve cultuurbeleving voor en door culturele minderheden zal in een ondersteuningsbeleid tot uitdrukking komen. Daarbij wordt gerespecteerd dat, met name bij deze minderheden, cultuur en religie vaak onverbrekkelijk met elkaar verbonden zijn.

3.4 De betrokkenheid van gemeenten en provincies bij de professionele en de amateuristische beoefening van de diverse kunstvormen wordt versterkt door een eerste verantwoordelijkheid voor het faciliteitenbeleid bij de lagere overheid te laten.

3.5 Met behoud van de landelijke ondersteuningsinstellingen wordt het beleid terzake van de kunstzinnige vorming en de actieve deelname van brede lagen van de bevolking aan de actieve kunstbeoefening gestimuleerd en gedecentraliseerd.

• 72 Media

4.1 Het radio- en televisiebeleid gaat uit van het grondrecht van de burgers en hun geestelijk-cultureel groepsleven op pluriforme meningsuiting en zo breed mogelijke meningsvorming.

Het beleid blijft er dan ook op gericht de mogelijkheden voor een pluriforme meningsvorming en -uiting te bevorderen. De overheid voorkomt dat de omroep overheerst wordt door commerciële of technocratisch-professionele motieven. Overigens bewaart zij zelf uitdrukkelijk afstand. Het beleid is erop gericht dat de aansluiting op en de uitdrukking van geestelijk-culturele stromingen in de bevolking optimaal tot ontwikkeling komen.

4.2 Wat de omroep betreft worden voorwaarden geschapen voor een effectieve publieke dienstverlening op een zo breed en toegankelijk mogelijk terrein van maatschappelijke communicatiebehoeften.

Wat betreft de landelijke omroeporganisaties wordt in het beleid ten aanzien van bestaande en nieuwe zendgemachtigden gestreefd naar versterking van de representativiteit van een geestelijk-culturele stroming en daarnaast gelet op een voldoende leden- of begunstigtersaantal van de betreffende omroeporganisatie. De bestuursvormen dienen zodanig te zijn gedemocratiseerd, dat

de leden of begunstigers invloed kunnen uitoefenen op het beleid en de uitvoering ervan. Samenwerking op programmatisch gebied en terzake van gemeenschappelijke belangen blijft geboden.

4.3 De participatie van de geestelijke stromingen onder de etnische minderheden aan de uitzendingen die met name in NOS-verband worden gerealiseerd wordt versterkt.

4.4.a De omroepbijdrage, aangevuld met STER-opbrengsten, moet voldoende zijn voor de financiering van het publieke omroepbestel. De Wereldomroep wordt betaald uit de rijksbegroting.

4.4.b Geen reclame op zondag. Geleidelijke realisatie van de voorgenomen uitbreiding van STER-zendtijd vindt plaats op het derde net.

4.5 Aangaande het publieke omroepbestel dienen zodanig terughoudende regelingen te bestaan met betrekking tot commercie en reclame enerzijds en overheidsinvloed anderzijds, dat de ideële uitgangspunten van ons omroepbestel, de zeggenschap van de leden en de onafhankelijkheid van het programmabeleid zijn gewaarborgd. Een niet-commercieel derde televisienet maakt het mogelijk dat de zendgemachtigden zich vollediger als representanten van stromingen kunnen ontplooiën, waardoor ook het eigene van de Nederlandse cultuur in de omroep beter tot zijn recht kan komen.

4.6 Door samenwerking in Europees verband worden:

- de cultuur-politieke uitgangspunten van de EG-landen, en breder van de leden van de Raad van Europa, ten opzichte van de externe programma-aanbieders tot gelding gebracht;
- het eigen karakter van ons omroepbestel zoveel mogelijk veilig gesteld;
- de uitwisseling van programma's binnen de landen van Europa bevorderd; de doorgifte van tv-programma's van de publieke omroepen van andere Europese landen via de kabel wordt bij wet veilig gesteld;
- initiatieven genomen voor de totstandkoming van een Europese Conventie voor de audio-visuele media; daarbij worden afspraken gemaakt met betrekking tot:
- onafhankelijkheid van de programma-aanbieders ten opzichte van commercie en overheid en een verantwoordingsmogelijkheid ten opzichte van stromingen in de bevolking;
- de regeling van auteursrechten.

4.7.a Lokale/regionale omroepen dienen uit te gaan van rechtspersonen die gedragen worden door maatschappelijke organisaties die representatief zijn voor de burgerij. Door een systeem van concessies met een bepaalde looptijd - te verlenen door de regionale/lokale overheid - kan periodiek de representativiteit van de omroep worden getoetst.

4.7.b Bekostiging van lokale en provinciale omroep is geen rijkstaak. Lokale noch provinciale reclame wordt toegestaan.

4.7.c Lokale/regionale omroepen moeten kunnen samenwerken met landelijke omroeporganisaties.

4.8 Ook voor wat betreft de pers blijft de bevordering, c.q. instandhouding van een pluriform aanbod zorg van de overheid. Het bedrijfsfonds voor de pers blijft hiertoe het geëigende middel.

Vrijtijdsbesteding, recreatie en sport

• 73 Algemeen

1.1 De verantwoordelijkheid voor recreatie en sport zal zoveel mogelijk worden gelegd bij organisaties die op dat terrein werkzaam zijn. Dit geldt ook voor de aanpak van 'sport'-vandalisme.

De overheid zal zich als regel beperken tot een voorwaardenscheppend beleid. Waar de activiteiten op het terrein van recreatie en sport interfereren met andere beleidsterreinen ligt een coördinerende verantwoordelijkheid van de overheid voor de hand.

1.2 In onze huidige maatschappij worden recreatie en sport als belangrijke activiteiten ten behoeve van het welzijn en de algemene gezondheid van de burger onderkend. In de prioriteitsstelling van de rijksoverheid en lokale overheden zal dit uitgangspunt worden gehanteerd.

• 74 Vrijtijdsbesteding

2.1 Vrijtijdsbesteding vraagt in toenemende mate aandacht van de overheid, waarbij vooral indeling en spreiding van de vrij te besteden tijd een belangrijk uitgangspunt zullen zijn. Als zodanig zal de vrije tijd een belangrijke factor vormen bij de vormgeving van de arbeidstijdverkorting en bij de discussies over bedrijfstijdhandhaving en verlenging.

• 75 Recreatie en toerisme

3.1 Een groot gedeelte van de individuele en groepsrecreatie wordt mogelijk gemaakt door organisaties, instellingen en bedrijven, al of niet op commerciële basis.

3.2 Natuurrecreatie vraagt doorgaans een meer actieve bemoeienis van de overheid, onder andere door:

- verhoging van de natuurfunctie van bestaande bossen, weiden en duingebieden; hierbij dient ook de landbouwkundige functie zoveel mogelijk intact te blijven;
- bescherming en beheer van historische buitenplaatsen en landgoederen volgens de Natuurschoonwet;
- steunverlening aan het in stand houden van waardevolle agrarische cultuurlandschappen door privé-eigenaren of organisaties;
- stimulering van activiteiten op het gebied van natuur- en milieu-educatie en voorlichting.

3.3 De diverse vormen van openluchtrecreatie moeten zoveel mogelijk voor alle burgers toegankelijk zijn. De zorg van de regering gaat daarbij

voornamelijk uit naar:

- de mogelijkheden van openluchtrecreatie in de stedelijke sfeer;
- de nationale landschappen;
- de toegankelijkheid van openluchtrecreatie voor gehandicapten.

3.4 Met betrekking tot de natuurrecreatie wordt door privatisering de verantwoordelijkheid van organisaties, die op dit terrein werkzaam zijn, zoveel mogelijk benadrukt.

3.5 De overheid bevordert het toerisme binnen en naar Nederland.

• 76 *Sport*

4.1 Sportbeoefening dient de geestelijke en lichamelijke gezondheid. De overheid houdt voorwaarden in stand waardoor de sportbeoefening deze functies kan blijven vervullen.

4.2 Het in gang gezette sport-stimuleringsbeleid wordt nadrukkelijk tot de schoolgaande jeugd uitgebreid. De zorg van de overheid gaat daarbij ook uit naar de verschillende vormen van samenwerking tussen onderwijs en sportverenigingen.

4.3 Sportbeoefening door gehandicapten dient een volwaardige plaats te krijgen in de sport-infrastructuur van ons land. De overheid dient hier primair mogelijkheden te scheppen voor de noodzakelijke faciliteiten.

4.4 Het beleid in de sport manifesteert zich op verenigings-, regionaal en bondsniveau. Deze organisaties, die democratisch zijn opgebouwd, dienen primair verantwoordelijkheid te dragen voor het beleid. De overheid kan zich beperken tot het voeren van een voorwaardenscheppend beleid. Het levensbeschouwelijke karakter van vele organisaties dient hierbij in acht te worden genomen.

4.5 Uit het oogpunt van sportgezondheidszorg zal extra aandacht dienen te worden geschonken aan de zogenaamde medische risicogroepen. Risicodragende sporten, zoals de meeste snelheidssporten, vragen om een kritische beoordeling en een overheidsbeleid gericht op het scheppen van voldoende veiligheid voor deelnemer en toeschouwer.

VII Volkshuisvesting, ruimtelijke ordening, milieu, verkeer en vervoer

MENS, RUIMTE EN MILIEU

Volkshuisvesting

• 77 Plaatsbepaling

Huisvesting behoort naast voedsel en kleding tot de elementaire levensbehoeften van de mens. Daarom is het de taak van de overheid te bevorderen dat in deze levensbehoefte wordt voorzien voor hen die dat zelf niet kunnen. Zij die daartoe wel in staat zijn, moeten de ruimte krijgen om voor eigen woningbehoefte te zorgen en daartoe ook worden gestimuleerd. Het volkshuisvestingsbeleid dient de komende jaren op deze twee uitgangspunten te worden getoetst, zowel wat betreft de effectiviteit van de financiële als andere instrumenten. Het volkshuisvestingsbeleid zal daarnaast de komende jaren zeer flexibel moeten zijn. Immers, de samenleving verandert snel. Vergrijzing van de bevolking, gezinsverdunding, gewijzigde samenlevingsverbanden, een toenemend aantal één- en tweepersoonshuishoudens en de wens van ouderen om langer zelfstandig te blijven wonen, zijn ontwikkelingen die op volkshuisvestingsgebied om een alert beleid vragen. Vaak zal dit eerder resulteren in andere woonruimte dan in woonruimte zonder meer.

Volgens de huidige volkshuisvestingsprogrammering zou de woningproductie in de periode 1986-1990 tussen de 90.000 en 100.000 nieuwbouwwoningen per jaar moeten bedragen. Evenwel, ontwikkeling van de koopkrachtige vraag zowel naar huur- als naar koopwoningen, gevolgen van een effectief doorstromingsbeleid, demografische ontwikkelingen, alsmede de leegstandproblematiek maken het aannemelijk een nieuwbouwprogramma van 80.000-90.000 woningen per jaar als uitgangspunt te hanteren. Veel aandacht zal overigens moeten worden geschonken aan vraagstukken als exploitatieproblemen wegens huurachterstand en leegstand. Primaire zorg van de overheid voor de volkshuisvesting is en blijft dat iedereen op een 'basis-niveau' in zijn huisvesting kan voorzien. Dit houdt mede in dat, gezien de forse premie- en belastingdruk, de huren niet veel verder kunnen stijgen. Daarnaast geldt dat van de overheid niet kan worden verwacht dat zij de volkshuisvesting meer dan nodig is zal subsidiëren. In dit verband kan differentiatie in het nieuwbouwprogramma een bijdrage leve-

ren door accent te leggen op de voor het overheidsbudget minst belastende soorten nieuwbouwwoningen.

Het bestaande subsidiestelsel is ingewikkeld: voor huurwoningen object- en subjectsubsidies en voor koopwoningen objectsubsidies en de in zekere zin vergelijkbare fiscale aftrek van hypotheek-rente. Vooral bij de objectsubsidie is het de vraag of dit instrument wel beantwoordt aan de oorspronkelijke doelstelling de minder draagkrachtigen te ontzien. De subjectsubsidie bereikt dit doel veel duidelijker. Daarom zal juist deze subsidie een belangrijk instrument van beleid moeten blijven teneinde die minder draagkrachtigen aan behoorlijke en betaalbare huisvesting te helpen.

Volkshuisvestingssubsidies zijn gaandeweg mede instrumenten van inkomensherverdeling geworden. Met alle neveneffecten van dien. Eén van die neveneffecten is dat de werkelijke kosten van het wonen voor de woonconsument grotendeels versluierd zijn. Ook tengevolge van stijgende energiekosten, heffingen en kosten voor collectieve voorzieningen (servicekosten), wordt het wonen duurder voor de consument, vaak zonder dat deze zich realiseert dat de huur die hij betaalt nog slechts de vraaghuur is en niet de kostprijs-huur. Het niet geringe verschil is immers weggesubsidieerd.

Het subsidiestelsel zal regelmatig op effectiviteit moeten worden getoetst. Daarbij zal dan de vraag moeten worden beantwoord of dit stelsel inderdaad ten goede komt aan diegenen waarvoor de overheid allereerst verantwoording draagt. Rechtvaardige en doelmatige inzet van de middelen is eerste vereiste.

Decentralisatie van de volkshuisvesting dient krachtig te worden voortgezet. Daartoe kan met name het verstreken van de woningbouw-budgetten aan gemeenten bijdragen. Decentralisatie als streven om verantwoordelijkheden met inbegrip van bevoegdheden en middelen zonder meer te leggen bij lagere overheden, doet echter geen recht aan de bij de wet toegelaten instellingen werkzaam op het terrein van de volkshuisvesting, wanneer deze instellingen niet bij de vormgeving van het (uitvoerende) beleid worden betrokken. In deze verdere privatisering liggen bij uitstek mogelijkheden om verantwoordelijkheden te spreiden. Effecten van decentralisatie dienen dan ook te

vens tot gevolg te hebben dat in de wet erkende maatschappelijke verbanden meer zeggenschap wordt aangeboden. Een goed beheer over het verworvene zal hiermede tot verdere ontplooiing kunnen komen. Mede in dit verband dient, waar enigszins mogelijk, het gemeentelijk woningbezit aan de toegelaten instellingen/woningcorporaties te worden overgedragen.

In het kader van een verantwoordelijke maatschappij past ook het verder stimuleren van eigen woningbezit. De in de huidige kabinetsperiode (1982-1986) ingevoerde goedkope vrije sectorwoning met een bijdrage ineens (premie-C woning) is hiertoe een aanzet geweest. Evenwel personen met modale inkomens en daar beneden hebben hierin slechts in mindere mate kunnen delen. Om voor deze inkomensgroepen het eigen woningbezit extra te bevorderen, zal het aanbod van premie-A woningen moeten worden vergroot. Ook zal hiertoe bijdragen een (verruimde) mogelijkheid woningwetwoningen aan de zittende huurder te verkopen. Daarbij kan vooral worden gedacht aan onderhoudsintensieve woningen.

Stads- en dorpsvernieuwing kan niet uitsluitend worden gezien als het renoveren van verouderde sociale woningbouw. Het is een integraal proces met, wat de stad betreft, als doelstelling stad en stedelijk gebied hun multifunctionele positie op economisch, sociaal en cultureel terrein te doen behouden, zo mogelijk te versterken. Al zal renovatie van verouderde sociale woningbouw een primaire doelstelling blijven, waarbij de rol van de overheid van groot belang is, voor de totale renovatie ook wat betreft andere stedelijke functies zal, om het particulier initiatief hierbij te interesseren, een actief beleid moeten worden gevoerd.

Het ligt daarom in de rede te bevorderen dat overheden (rijk en gemeenten) én particulier initiatief, gegrond op de nog steeds aanwezige vitaliteit van de stad, gezamenlijk het revitaliseringsproces ter hand nemen. De huisvestingsmogelijkheden voor alle lagen van de bevolking binnen de stad zullen in deze beoogde revitalisering een belangrijk element moeten zijn.

• 78 Artikelen

1.a Zorg voor de bestaande woningvoorraad, zowel met betrekking tot de instandhouding, het beheer en de verdeling als met de betrokkenheid van de woonconsumenten, vormt hoofdpunt van beleid.

1.b Het in de plaatsbepaling genoemde nieuwbouwprogramma zal op zodanige wijze moeten zijn gedifferentieerd tussen koop- en huurwoningen, dat zowel recht wordt gedaan aan de effectieve koopkrachtige vraag, de doorstroming, als aan de situatie op de woningmarkt. Daarnaast geldt als belangrijke medebepalende factor voor de differentiatie het zoveel mogelijk ontzien van het overheidsbudget.

2 Binnen het volkshuisvestingsbeleid wordt prioriteit gegeven aan de voortgang van de stads- en dorpsvernieuwing. De daartoe in het Meerjarenplan Stadsvernieuwing opgenomen financiële inspanning blijft gehandhaafd. Het Meerjarenplan zal het integrale karakter van de stadsvernieuwingsproces (huisvesting voor alle lagen van de bevolking, werkgelegenheid, infrastructuur, groenvoorziening etc.) nadrukkelijk tot uitgangspunt nemen. Waar mogelijk participeert het particulier initiatief in het stadsvernieuwingsproces.

3 Zorg voor de ontwikkeling van de woonlasten vormt geïntegreerd onderdeel van regeringsbeleid. Hierin komt in ieder geval tot uitdrukking beheersing van de niet door de woonconsument zelf te beïnvloeden lasten/kosten; zoals stook- en servicekosten.

Individuele bemetering wordt, waar mogelijk, aangebracht.

4 Grondige doorlichting van het woonruimteverdelingssysteem – mede in verband met de woonlastensituatie – mondt uit in een beleidsnota Woonruimteverdeling. Hierin staat verbetering van doorstroming, met het oog op een optimale woonruimteverdeling, als doelstelling centraal. Onconventionele maatregelen moeten hierbij getroffen kunnen worden.

– Tegelijkertijd met de invoering van een Huisvestingswet wordt de Woonruimtetwet 1947 ingetrokken.

– Nieuwe huurcontracten voor sociale huurwoningen worden termijngebonden met inkomensstoets bij aanvang en verlenging.

5.a Binnen het huur- en subsidiebeleid vervult de individuele huursubsidie (IHS) bij de woonruimteverdeling een essentiële functie en behoeft de positie van de lager-betaalden daarin, met het oog op de betaalbaarheid van het wonen, bijzondere aandacht.

Er wordt nauwkeurig op toegezien, dat de huur van een woning in redelijke verhouding staat tot het inkomen. Er vindt scherpe controle plaats op mogelijk misbruik van IHS.

– Objectsubsidies beogen het wegnemen van het verschil tussen vraaghuur en kostprijs huur. Er wordt gestreefd naar het verkleinen van deze verschillen.

– Locatiegebonden subsidies voor noodzakelijke meerkosten voor de bouw van sociale woningen blijven een onmisbaar instrument.

– De huurharmonisatie wordt in de komende jaren zo mogelijk voltooid.

5.b De normhuren in het kader van de IHS worden jaarlijks met het trendmatig huurverhogingspercentage aangepast.

6 Waar thans woningtoewijzing geschiedt door de gemeenten en de IHS wordt gefinancierd door het rijk, is het gewenst het financieel belang van de gemeenten bij de woningtoewijzing te introduceren. Dit kan geschieden door – evenals bij de bijstand – gemeenten voor bijvoorbeeld 10% te

laten participeren in de IHS. Het Gemeentefonds zal voor die 10% worden gevoed uit de rijks-ISH-gelden, waarbij een verfijning zal moeten worden toegepast, gelet op de sociale gelaagdheid van gemeenten.

7 Het beleid is mede gericht op bevordering van het eigen woningbezit.

Hiertoe draagt bij:

- een ruimer aanbod van goedkope premie-A woningen;
- de mogelijkheid woningwetwoningen te verkopen aan de zittende huurder wordt selectief toegestaan;
- het (mede terwille van de doorstroming) afschaffen of drastisch verlagen van de overdrachtsbelasting wanneer vanuit een sociale/non-profit huurwoning een koopwoning wordt betrokken.

8 Behoud en zo nodig vergroting van de voorraad goedkope en goede huurwoningen voor de laagstbetaalden wordt krachtig nagestreefd en geeft mede uitdrukking aan de sociale doelstelling van het volkshuisvestingsbeleid. 'Inkomsten' uit de verkoop van woningwetwoningen (zie punt 7) worden aangewend tot (mede)-financiering van nieuw te bouwen woningen voor hier bedoelde inkomenscategorieën en van renovatie- en onderhoudswerkzaamheden aan hiervoor in aanmerking komende woningwetwoningen.

9 Bij de nieuwbouw van gesubsidieerde (sociale) woningen wordt gewaakt tegen kwaliteitsverlaging. Beheersing van bouwkosten en het toepassen van nieuwe methoden, met name gericht op energiebesparing, wordt gestimuleerd en aangemoedigd. Gestreefd wordt naar verscherping van de isolatienormen in de modelbouwverordening. Voor afwerking en inrichting van de woning kan een beroep worden gedaan op de zelfwerkzaamheid van de bewoner.

10 Bijzondere aandacht wordt besteed aan de huisvesting (nieuw- en verbouw) van bijzondere groepen in de samenleving (ouderen, gehandicapten, grote gezinnen, waaronder die van etnische minderheden etc.). Bij deze nieuw- en verbouw zullen de Vrouwen Adviescommissies voor de woningbouw reeds in een vroeg stadium ingeschakeld moeten worden.

11 Kamerverhuur met name aan jongeren wordt gestimuleerd middels fiscale vrijstelling aan de verhuurder tot een genormeerd bedrag en een aangepast beleid ten aanzien van de huurbescherming voor de huurder.

12.a Een daling van de nieuwbouwprogramma's zal moeten leiden tot een verhoging van de woningverbeteringsprogramma's. Hierbij wordt bijzondere aandacht besteed aan de na-oorlogse woningvoorraad. De bestaande hoogbouw verdient een specifiek beleid, al naar gelang de bijzondere problemen (technisch, sociaal, financieel, huurniveau, leegstand).

12.b Er wordt op toegezien, dat de bedrijfsreser-

ves van met name de woningcorporaties, met het oog op een verantwoord onderhoud van de huurwoningenvoorraad, op een verantwoord niveau kunnen blijven. De toereikendheid van de onderhoudsnormen vormt daarbij uitdrukkelijk onderwerp van zorg.

13 Verbetering van de vooroorlogse huurwoningenvoorraad, met name in de particuliere sector, wordt nauwlettend gevolgd. Bij onvoldoende initiatieven van eigenaars/verhuurders worden de mogelijkheden tot aankoop van deze woningen door woningcorporaties bevorderd.

14.a Bij de decentralisatie van de volkshuisvesting, waardoor de verantwoordelijkheid van de gemeente grotere betekenis krijgt, wordt de positie van de woningcorporaties beschermd en waar nodig versterkt. Zo enigszins mogelijk zullen deze bij het vormgeven van het (lokale) beleid worden betrokken. Bij geschillen zal het rijk als arbiter optreden. Overdracht van het gemeentelijk woningbezit aan de woningcorporaties wordt bevorderd.

14.b Repressief toezicht van het rijk op woningbouwcorporaties en non-profit instellingen dient zo effectief mogelijk te geschieden.

Ruimtelijke ordening

• 79 Plaatsbepaling

De ruimte waarover wij in ons land beschikken is, in verhouding tot de omvang van bevolking en veelheid van haar activiteiten, beperkt. De toedeling in die ruimte dient daarom met uiterste zorg te geschieden. Ruimtelijke ordening heeft voor onze samenleving, voor ons samen leven in verantwoordelijkheid jegens elkaar, grote betekenis. In het ruimtelijke ordeningsbeleid moet tot uiting komen de tweeledige bijbelse opdracht om onze aarde, in dit geval ons land, te bewerken en te beheren.

Deze tweeledige opdracht bevat geen elementen die met elkaar in strijd zijn. In een actief rentmeesterschap zullen het beheren en het bewerken elkaar juist versterken.

Nu de aanspraken op ruimte als gevolg van de uitbreiding van steden en van dorpen, van nieuwe vestiging van industrieën, van de aanleg van infrastructuur etc. in betekenis afnemen, zal het in de komende periode meer gaan om een 'beheer-ordening', de beheer-component van onze opdracht. Dit neemt niet weg, dat maatschappelijke ontwikkelingen en veranderingen aandacht blijven eisen voor het feitelijke proces van ordening, de bewerk-component van de opdracht.

De geleidelijke toename van vrij te besteden tijd noopt tot het scheppen van mogelijkheden voor een zinvolle tijdsbesteding. Op de eerste plaats in en direct rondom het huis. Dit geldt eveneens voor de buurt of wijk waarin mogelijkheden voor vrijetijdsbesteding en/of recreatie aanwezig zullen moeten zijn. Al of niet speciaal ingerichte

recreatiegebieden zullen op niet te grote afstand van de woonplek moeten worden gesitueerd. Ook voor toerisme in eigen land, in het bijzonder voor de goedkopere vormen daarvan, zullen in voldoende mate accommodaties voorhanden moeten zijn. Verwacht mag worden dat toename van vrije tijd en grotere flexibiliteit in arbeidstijd, spreiding van het toerisme door het jaar heen zullen bevorderen. Met de aanleg van recreatieve annex toeristische accommodaties zal daarmee rekening moeten worden gehouden.

Voor steden betekent dit dat aan de dichtheden waarin wordt gebouwd in uitbreidingen maar vooral in stadsvernieuwingsgebieden, aangepaste eisen moeten worden gesteld. Anders gezegd, deze dichtheden mogen niet te hoog worden opgevoerd.

Bij stadsvernieuwing zal op evenwichtige verhouding tussen woon- en werkbestemming worden gelet.

Versterking van het draagvlak van de steden vraagt om toename van het aantal inwoners en om een pluriforme bevolking. Tegelijkertijd is het echter van belang dat die inwoners zo dicht mogelijk bij de woonplek werkgelegenheid vinden. De aard van nieuwe vormen van (kleinschalige) werkgelegenheid maakt het, in tegenstelling tot het verleden, in vele gevallen acceptabel in bestemmingsplannen wonen en werken te combineren. Bovendien worden hierdoor de mogelijkheden van werkgelegenheid voor vrouwen dan wel werk in part-time vergroot.

Uit een oogpunt van economie en daarmee van werkgelegenheid worden voor het bedrijfsleven ruime mogelijkheden tot vestiging geschapen. Gezien de gevarieerdheid in soorten bedrijvigheid is een op gedifferentieerde vraag afgestemd aanbod van vestigingsmogelijkheden naar ligging en prijs vereist. Daarbij worden tevens het hergebruik van bestaande gebouwen en van terreinen betrokken.

Het overgrote deel van het landelijk gebied is in gebruik voor landbouwkundige doeleinden. De aard van het grondgebruik is daarbij direct afhankelijk van de aard van de produktie. Als gevolg van wijzigingen in de (internationale) afzet alsmede van de (negatieve) invloed van bepaalde produktiewijzen op het milieu zal de aard van de produktie zich wijzigen.

Uitgaande van de noodzaak ten behoeve van de landbouw een dergelijk beleid te voeren, zal daarbij zorgvuldig rekening worden gehouden met de belangen van natuur en landschap.

Ruimtelijk en milieubeleid dienen elkaar ook hier in complementaire zin te versterken. Dit geldt evenzeer en in het bijzonder voor natuurgebieden en gronden waaraan natuur- (wetenschappelijke) en/of landschappelijke waarden zijn toegekend.

Waar in het begin van deze plaatsbepaling de zorg werd voorgelegd omtrent toedeling, bewerken en beheren van de beperkte ruimte waarover

wij beschikken, kan niet worden voorbijgegaan aan de mogelijkheden tot landwinning. In dit kader, mede gezien het werkgelegenheidsaspect en het behoud van verworven kennis (afloop Ooster-scheldewerken), zal het CDA deze mogelijkheden positief maar ook uiterst zorgvuldig bezien. Te verrichten overheidsinvesteringen in deze grote waterstaatkundige werken kunnen als economisch stimuleringsbeleid worden beschouwd.

● 80 Artikelen

1 Een beheerste groei van het ruimtebeslag is geboden. Een duidelijke en selectieve behoefte aan volkshuisvesting, werkgelegenheid, recreatie en verkeers- en vervoersvoorzieningen is hierbij bepalend.

2 Aan verwezenlijking van het nationaal ruimtelijk beleid zal in eenvoudige korte en heldere schetsen, schema's en concrete beleidsbeslissingen inhoud worden gegeven. Daartoe benodigde nota's en jaarlijkse voortgangrapporten zullen vergezeld moeten gaan van een doelmatig instrumentarium en dienen in aantal en omvang beperkt te zijn.

3 Aan planologische kernbeslissingen worden uit een oogpunt van decentralisatie, democratische besluitvorming en begrenzing van sectorale bevoegdheden concrete inhoudsvereisten gesteld.

4 Het herinrichtingsbeleid in de grote(re) steden wordt met kracht voortgezet. Alhoewel dit beleid ten principale door de lokale overheid wordt bepaald en uitgevoerd, zal dit ook door het rijk financieel worden bevorderd.

4.a Stadsvernieuwing dient mede gericht te zijn op de (her)huisvesting van alle bevolkings- en inkomenscategorieën.

4.b Bij (her)schikking van werkgelegenheids- en verzorgingsobjecten dient adequate bereikbaarheid met zowel openbaar vervoer als met particulier vervoer te worden gewaarborgd.

4.c Efficiënt grondgebruik wordt bewerkstelligd door integratie dan wel menging van diverse stedelijke activiteiten en functies.

4.d Het economisch draagvlak wordt, door een stimulerend vestigingsbeleid voor het bedrijfsleven in het algemeen en voor de kleinschalige stedelijke bedrijven in het bijzonder, verhoogd.

4.e Aangezien de toenemende vrije tijd indringend vraagt om recreatieve ruimte en voorzieningen in de directe omgeving van vestiging, wordt gewaakt tegen een onaantvaardbaar verdichtingsproces.

5 Duidelijke afronding van het groeikernenbeleid is gewenst. Tegen mogelijke kapitaalvernietiging van reeds gedane investeringen zal evenwel worden gewaakt, aangevane verplichtingen worden nagekomen. Ook bij afronding van het groeikernenbeleid moet worden toegezien, dat het gebruik van de verschillende instrumenten in samenhang met elkaar gebeurt. De noodzaak tot het

scheppen van voorwaarden voor het voeren van een stimulerend economisch beleid in huidige en afgeronde groeikernen wordt bevorderd.

6 Een actief inrichtingsbeleid ter versterking van infrastructuur en de inrichting van recreatief te gebruiken bufferzones, met name in de versterkt stedelijke gebieden van West-Nederland, wordt bevorderd.

Voorzieningen voor de openlucht-(dag-)recreatie worden bij voorkeur in of in de directe nabijheid van de woongebieden en/of in de bufferzones aangelegd. Mede met het oog op de mogelijkheid dat de vakantie meer in eigen land wordt doorgebracht, wordt milieu-vriendelijke recreatie bevorderd door ontsluiting van de landelijke gebieden, door aanleg van fiets- en wandelpaden en eenvoudige verblijfsvoorzieningen, zoals picknickplaatsen, kampeerterrainen e.d. Bijzondere voorzieningen worden aangebracht om te zorgen dat de recreatiegebieden ook voor gehandicapten toegankelijk zijn.

7 De landbouw (akkerbouw), veeteelt en tuinbouw dienen zich binnen de in de bedrijfstak aanwezige mogelijkheden te kunnen ontwikkelen. Bij de bepaling van het beleid voor de landelijke gebieden, gericht op de veiligstelling van de agrarische/tuinbouwbelangen en die van de veeteelt, dienen de belangen van uit natuur en milieu evenwichtig te zijn afgewogen.

8 Het opheffen van regionale achterstanden en ongelijkheden op het gebied van de sociaal-economische ontwikkeling en het voorzieningenniveau is een gezamenlijke verantwoordelijkheid van rijk en lagere overheden. De provincies en de grote steden dienen over voldoende financiële mogelijkheden te beschikken om deze verantwoordelijkheid inhoud te kunnen geven.

9 Kleine kernen worden in staat gesteld voor eigen bewoners en de natuurlijke aanwas in de woningbehoefte te voorzien, waarbij de leefbaarheid wordt gewaarborgd.

10 Veiligstelling van het verzorgingsniveau van kleine kernen en van de plattelandsbevolking krijgt bijzondere aandacht. Indien teruggang in verzorgingsniveau onvermijdelijk is, wordt dit niveau op evenwichtige wijze verdeeld over de verschillende daarvoor in aanmerking komende kernen. In dit verband zal het aanbod van vervoersfaciliteiten naar deze 'verzorgende' kernen zodanig worden verruimd. Dit mag eerste levensbehoeften niet aantasten. Voorkomen moet worden, dat kleine kernen verstoken raken van basisonderwijs en kinderopvang, winkels voor de dagelijkse aankopen en eerstelijns gezondheidszorg.

11 Ter wille van eenheid van bestuur wordt bevorderd dat, indien lokaal tot uitgifte van bouwgrond in erfpacht wordt overgegaan, dit geschiedt aan de hand van landelijke uniforme erfpachtvoorwaarden. Hierin zijn mede beschouwd de periodieke canonaanpassing (waardevast houden in verband met rentestand en inflatie), de canon-

herziening (actuele grondwaarde) en de mogelijkheid tot afkoop van de canon. Uitgifte van bouwgrond in erfpacht wordt in publiekrechtelijke zin geregeld.

12 Daadwerkelijke uitvoering van inpoldering van de Markerwaard geschiedt alleen wanneer de multi-functionele wenselijkheid vaststaat en de financiering hiervan dit toelaat. De Markerwaard blijft gereserveerd als inpolderingsgebied. Particuliere medefinanciering behoort tot de mogelijkheden.

13 Plannen voor landwinning langs de Zuidhollandse kust (de 'kustlocaties') worden positief benaderd met zorgvuldige inachtneming van de positie van het Westland als tuinbouwgebied, zowel economisch als klimatologisch. Uitvoering van deze plannen geschiedt alleen onder dezelfde voorwaarden als gesteld in punt 12 en eventueel in fasen.

14 Met de daadwerkelijke aanleg van de Vaste Oeververbinding over de Westerschelde (VOW), dient te worden aangevangen zodra dit financieel verantwoord is.

15 Er komt een 'Waddenwet', waarin het behoud van de Waddenzee wordt veiliggesteld, en de daarvoor benodigde bestuurs- en beheersstructuur wordt vastgesteld.

16 Ten behoeve van de nationale ruimtelijke ordening in grensgebieden worden in Europees verband consultatieprocedures afgesproken met buurlanden, met name bij vestiging van kerncentrales, opslagplaatsen voor radioactief afval, grote kolengestookte elektriciteitscentrales; grootschalige bruinkool-ontgravingen in Noord-Rijn Westfalen, industrieparken of grootschalige aanlandingen van gevaarlijke stoffen.

Ruimtelijk en milieutechnische plannen in de grensgebieden worden op elkaar afgestemd. Gelijkaardige participatie van de samenleving (burgers) aan beide zijden van de landsgrenzen in de planvorming is hierbij noodzakelijk.

Milieubeheer

• 81 Plaatsbepaling

Het milieu kan worden beschouwd als een van een vorige generatie verworven erfenis, die wij lenen van (beheren voor) de volgende generatie(s). Mede daarom is milieubeleid een bij uitstek christen-democratisch beleidsthema. Van ons, als rentmeesters van de aan ons toevertrouwde schepping, wordt verwacht dat wij dit pand, ons 'kapitaal', zo beheren dat het ongeschonden in stand blijft. Wij oogsten slechts de rente. Helaas moet worden vastgesteld dat dit 'kapitaal' ernstig is aangetast. Dit is des te ernstiger, daar hiermede de levensomstandigheden voor de komende generaties in gevaar worden gebracht. Door de toegenomen welvaart, de hoge bevolkingsdichtheid, het in bezit nemen van de schaarse ruimte en de steeds verdergaande ontwikkeling van technologieën en produktiemethoden, heeft een constante

overschrijding van de draagkracht van ons milieu plaatsgevonden, een overschrijding die zich sneller en sneller voltrok dan wij hadden vermoed.

De zure-regenproblematiek, de negatieve milieueffecten van afvalstoffen, de problematiek van de overbemesting, zijn hiervan voorbeelden. Als rentmeesters zijn wij dan ook gehouden te komen tot zulk een ruimtelijk (en economisch!) handelen, dat natuur en milieu zich kunnen herstellen in hun draagvlak en ecologisch evenwicht. Steeds zal hier het menselijk gedrag, dat helaas vaak milieubedervend is, moeten worden getoetst aan de grenzen die het milieubelang stelt.

Het beginsel van actief rentmeesterschap vereist dat bij elke activiteit wordt afgewogen wat daar de gevolgen van zijn voor ruimte, natuur en milieu. Dit beginsel stelt niet de mens centraal, noch de natuur en het milieu, maar het geheel in samenhang en wederzijdse afhankelijkheid. Het milieubeleid is op dit uitgangspunt gebaseerd.

Het beleid dient gericht te zijn op herstel van aangetaste milieufuncties en op voorkoming van nieuwe aantastingen van natuur en milieu. Dreigt een dergelijke aantasting, dan wordt bij de besluitvorming uitdrukkelijk de mogelijkheid betrokken om de ingreep geheel achterwege te laten, dan wel te kiezen voor zodanig alternatief, dat de aantasting van of inbreuk op milieu en natuurwaarden achterwege blijven.

Het herstel van de milieuc componenten (bodem-water-lucht) vereist een integrale benadering. Wegens het per definitie grensoverschrijdende karakter van veel vormen van milieu-aantasting (water en lucht) dienen in EG-verband normen te worden overeengekomen, terwijl wij zoveel mogelijk behoren te voorkomen dat vervuiling en bederf naar elders worden geëxporteerd.

• 82 Artikelen

1 De Wet algemene bepalingen milieuhygiëne wordt omgevormd en uitgebreid tot een algemene milieukaderwet. Daartoe moeten zo spoedig mogelijk de milieu-effectrapportage, het vergunningsbeleid, de heffingproblematiek, het stellen van milieunormen en het subsidie- en handhavingsbeleid worden geregeld in een samenhangende wetgeving.

2 Taakstellend milieubeleid moet gestalte krijgen via indicatieve meerjarenprogramma's. Daarin worden prioriteiten vastgesteld in samenhang met andere beleidsvelden (hierbij wordt gedacht aan het economisch beleid) en duidelijke doelstellingen in de tijd geformuleerd.

In eerste plaats moet thans uit een oogpunt van preventie in de gezondheidszorg worden gezorgd voor het terugdringen van carcinogene en mutagene stoffen. Nieuwe chemische stoffen worden niet toegelaten alvorens de toxicologische gegevens bekend zijn.

3 Om te komen tot een integraal milieubeleid en tot een doelmatiger uitvoering van gemeentelijke milieutaken, wordt oprichting van technische regionale milieudiensten, waarin (nabuur-) gemeenten samenwerken, met kracht bevorderd.

4 Het onderzoek naar milieunormen wordt voortgezet, zowel waar het de normen zelf betreft in samenhang met risico-analyses en beroepssituaties, als waar het gaat om de normstelling als toetsingscriterium in de milieuwetgeving. Harmonisatie van meet- en rekenmethodes in internationaal verband is nodig.

Onderzoek zal niet beperkt worden tot bepaling van risico's van de enkele stof, maar bovendien zullen wisselwerkingen en cumulaties van stoffen worden bekeken.

5 Normstelling wordt afgestemd op de zwakste elementen in de schepping.

5.a Bij mensen betreft dit kwetsbare groepen als kinderen, ouderen, zwangeren en lijders aan chronische aandoeningen van de luchtwegen.

5.b Vivisectie ten behoeve van niet-medische doeleinden wordt teruggedrongen; ten behoeve van medische doeleinden wordt terughoudendheid betracht.

6 Een systematisch beleid ter zake van huishoudelijk, industrieel en chemisch afval is vereist. Prioriteit hebben het voorkomen van het ontstaan van afval, het hergebruik en de terugwinning van bruikbare stoffen. Verder moet het beleid gericht zijn op: scheiding aan de bron, bouw van scheidingsinstallaties, energie-opwekking uit afval en gecontroleerd storten.

7 De Wet bodembescherming moet op korte termijn in werking treden; voor wat de uitvoering betreft onder verantwoordelijkheid van de met het milieubeleid belaste minister. Dit teneinde het mogelijk te maken dat alle bodembedreigende activiteiten worden getoetst. De 'vermestingsproblematiek' zal met kracht ter hand worden genomen. Voor de uitvoering van de bodemsaneringsplannen zal ook aan leefbaarheidsaspecten aandacht worden besteed. Herstel van de kwaliteit van het water in de bodem met de voor bepaalde landschappen specifieke samenstelling, wordt nagestreefd.

8 Het beleid dat gericht is op het terugdringen van de luchtverontreiniging, wordt met kracht voortgezet. Met name de ernstige gevolgen van 'zure regen' voor bossen en gebouwen noodzaken tot het stellen van stringente normen voor de uitworp van stikstofoxide, zwaveldioxide en ammoniak. Daarnaast zal de verontrustende toename van de kooldioxydeconcentratie in de atmosfeer bij het beleid worden betrokken. Nederland levert een krachtige bijdrage aan het internationaal onderzoek naar de gevolgen van de concentratiestijging op het klimaat. Nederland neemt initiatieven om te komen tot regionale kooldioxydeplafonds. Het is daarom noodzakelijk een terughoudend beleid te voeren met betrekking tot de

verbranding van fossiele brandstoffen.

9 Het milieubeleid wordt nadrukkelijk betrokken bij de planning op ruimtelijk ordeningsgebied. In streek- en bestemmingsplannen wordt een milieuparagraaf vereist.

10 Een actief innovatiebeleid en selectieve steun voor het ontwikkelen van technologieën die het milieu belasten, zijn noodzakelijk gelet op de positieve effecten. Financiële steun voor researchdoel-einden kan hierbij geboden zijn.

11 Geluidshinder zal meer en meer bij de bron worden aangepakt. Symptoombestrijding door middel van geluidswerende systemen en andere voorzieningen blijft vooralsnog noodzakelijk.

12 Het heffingenbeleid zal zijn afgestemd op de norm dat de vervuiler betaalt. Nederland bepleit op Europees niveau overeenstemming over de eisen die ook in financieel opzicht aan producent en/of consument als vervuilers kunnen worden gesteld.

13 Een nadere afbakening van taken tussen de drie bestuurslagen ter zake van het milieubeleid is noodzakelijk. Vanuit het oogpunt van internationale (Europese) harmonisatie moeten de normstellingen op lagere overheidsniveaus niet al te zeer uiteenlopen.

14 In het kader van milieubeleid is een Europese aanpak van grote vervuilingproblemen dringend geboden. Daartoe moet een Europees rampenplan worden ontwikkeld.

Nederland geeft hoge prioriteit aan een Europese aanpak van een doeltreffende en snelle oplossing voor de problematiek rond het lozen en dumpen van afval in zee, voor de Rijn- en Maasvervuilingsproblematiek, en van de luchtverontreiniging.

Nederland bepleit een EG-fonds voor de reiniging van rivierbodems en havens in de delta's van de grote Europese rivieren.

15 Export van chemische bestrijdingsmiddelen, waarvan het gebruik in ons land vanwege hun gevolgen voor (de gezondheid van) mens en dier niet is toegestaan, wordt aan regelgeving onderworpen. Ook in EG-verband zal dit moeten worden gezien.

16 Bij het beleid met betrekking tot de drink- en industriewatervoorziening zullen de belangen van de waterwinning steeds zorgvuldiger tegen de in het geding zijnde natuurwaarden en -functies worden afgewogen.

Verkeer en vervoer

• 83 Plaatsbepaling

Verkeer en vervoer vormen de bloedsomloop van onze maatschappij in het algemeen en van onze economie in het bijzonder. Verkeer en vervoer zijn daarnaast sterk verbonden met andere beleidsterreinen die welvaart en welzijn bepalen, ze staan niet op zichzelf.

Vervoer is in onze samenleving een noodzakelijke voorwaarde om aan maatschappelijke activiteiten

te kunnen deelnemen.

Binnen het personenvervoer staan ook particulier en openbaar vervoer niet op zichzelf. In ons dichtbevolkte land is het goed functioneren van particulier vervoer mede afhankelijk van het beschikbaar zijn van goed openbaar vervoer. En omgekeerd. Particulier en openbaar vervoer vullen elkaar aan. Per voorgenomen verplaatsing kan ieder het gewenste vervoermiddel zelf kiezen. Deze vrije keuze heeft direct effect op de belangen van natuur en milieu, van de leefbaarheid en van de verkeersveiligheid van anderen. Helaas moet worden erkend dat de verkeersontwikkeling voor deze belangen een bedreiging gaan vormen. Het aandeel van het openbaar vervoer in het totaal van het aantal verplaatsingen is nog gering. Hierdoor kampen openbaar vervoerbedrijven met (grote) tekorten. Maatregelen in de sfeer van efficiency en dienstverlening kunnen bijdragen deze tekorten te verminderen. Verkeers-technische ingrepen, alléén om de voorgestane vrije keus ten voordele van het gebruik van het openbaar vervoer te beïnvloeden, zullen geen aanvaardbare oplossing geven.

Het goederenvervoer heeft als economische bedrijfstak een eigen betekenis. Het vormt een onmisbare schakel tussen productie en consumptie. De ruimtelijke ontwikkeling binnen en ook over onze grenzen heeft sterk tot een groeiende betekenis van de mobiliteit bijgedragen. De voorwaarden bij grensoverschrijding verstoren echter deze mobiliteit al te vaak.

Het goederenvervoer omvat trouwens diverse vervoerstechnieken: over de weg, via zee- en waterwegen, door de lucht en per rail. Nederland heeft internationaal gezien een knooppuntfunctie, die van grote economische betekenis is. Uiteraard levert een aantal vormen van goederenvervoer gelijke problemen voor natuur en milieu, voor het energieverbruik en voor de veiligheid als het personenvervoer. Een evenwichtig afwegen van belangen is hierbij een vereiste voor goed bestuur.

• 84 Artikelen

1.a. Teneinde samenhang in het beleid met betrekking tot het personenvervoer te versterken, wordt het gehele personenvervoer in één Wet geregeld. Het doel van die Wet is in de eerste plaats een maatschappelijk verantwoord aandeel van de onderscheiden vervoerswijzen te verkrijgen door het vaststellen van de randvoorwaarden – verband houdend met leefbaarheid, verkeersveiligheid, verblijfsveiligheid, milieu – waarbinnen elke verkeersdeelnemer per verplaatsing zijn vervoermiddelen kan kiezen. Voorts geeft de Wet regels voor de verhouding tussen enerzijds vervoerbedrijven onderling en anderzijds voor de verhouding tussen vervoerbedrijven en overheid.

b. Bedrijven, die openbaar vervoer verrichten en daarvoor een rijksbijdrage ontvangen, krijgen

eigen bedrijfseconomische verantwoordelijkheid via op objectieve normeringen gebaseerde taakstellende begrotingen met een egaliseringsperiode.

2 Met name de relatie met goede openbaar-vervoer-verbindingen moet het voor de autobezitter aantrekkelijk worden om met het openbaar vervoer te reizen. Een variabilisering van de autokosten, waaronder wordt verstaan het autobezit minder belasten en het autogebruik meer, zal hiertoe bijdragen. Deze dient te worden afgestemd op de internationale verhoudingen in het algemeen en op de situatie in buurlanden in het bijzonder.

3 Ten behoeve van een goede en vlotte doorstroming van openbaar vervoer én van particulier vervoer wordt prioriteit gegeven aan opheffing van infrastructurele knelpunten. Voor wat betreft het openbaar vervoer geldt dit met name de spoorwegen. De toewijzing van financiële middelen wordt hierop toegespitst.

4 Voor de aanleg en het beheer van vaar(wegen) worden ook de lagere overheden de benodigde middelen ter beschikking gesteld. Met lagere overheden worden duidelijke regelen overeengekomen met betrekking tot het rijks- en provinciaal (vaar)wegennet.

5 Bij de voorbereiding van verkeerscirculatieplannen wordt, naast de inbreng van alle andere betrokkenen, met nadruk ook die van organisaties op het gebied van de verkeersveiligheid gevraagd.

Er wordt zoveel mogelijk bevorderd, dat het doorgaand verkeer om de woonkernen wordt geleid.

6 Het gebruik van de fiets dient te worden gestimuleerd o.a. door het bevorderen van het tot stand komen van bewaakte fietsenstallingen. Met name in verkeersintensieve gebieden is behoefte aan veilige fietsroutes, waarvan het gebruik niet belemmerd wordt door rijdende of geparkeerde auto's. Indien budgettaire mogelijkheden hiertoe de lagere overheden financiële middelen ter beschikking worden gesteld.

7 Bevorderd wordt dat openbaar-vervoersvoorzieningen toegankelijk worden voor ouderen en gehandicapten in onze samenleving. Bevorderd wordt dat openbare vervoersvoorzieningen veilig worden door de gebruikers. Deze criteria gelden in het bijzonder de kwaliteit en de plaats van wachtgelegenheden (abri's).

8 Een meer verantwoord verkeersgedrag wordt bevorderd. Aan algemene verkeerseducatie op dit terrein wordt prioriteit gegeven, terwijl een verplichte educatie van diegenen, die zich bij herhaling schuldig maken aan verkeersovertredingen, wordt ingevoerd.

9 Bij het treffen van verkeersvoorzieningen wordt steeds overwogen hoe deze zich verhouden tot de veiligheid van gehandicapten, kinderen en ouderen.

10 Het goederenvervoersbeleid stelt randvoorwaarden aan de toetreding tot de bedrijfstak. De

vergunningverleningsprocedure wordt vereenvoudigd. Nauwlettend wordt erop toegezien dat wettelijke voorschriften in de bedrijfstak worden gehandhaafd.

11.a. In EG-verband zal in het goederenverkeer te water, over de weg, per spoor en door de lucht – in overleg met de organisaties werkzaam in de bedrijfstak – een gemeenschappelijk vervoersbeleid tot stand moeten komen. Een en ander met als uitgangspunt zoveel mogelijk gelijke start- en concurrentievoorwaarden, zowel binnen als tussen de verschillende vervoerstechnieken. Daarbij dient speciale aandacht te worden geschonken aan de lange internationale trajecten per spoor en te water alsmede aan het gecombineerde vervoer.

b. Ten aanzien van de belemmeringen voor transitoverkeer voor het wegvervoer wordt op een zo kort mogelijke termijn een Europese oplossing nagestreefd.

c. Zolang er in de binnenvaart geen effectief internationaal beleid kan worden gerealiseerd, worden thans erkende toerbeurststelsels gehandhaafd en waar nodig verbeterd.

d. Bij het treffen van sociale regelingen in de binnenvaart zal ook worden gelet op nationale en internationale concurrentieverhoudingen en mede rekening worden gehouden met het eigen karakter van de bedrijfstak.

e. Invoering van 6-baksduwvaart geschiedt alleen na uiterst zorgvuldige afweging van alle belangen ter zake. De veiligheid in en van het scheepvaartverkeer op de grote rivieren heeft hierbij prioriteit.

12 In het kader van Eurocontrol wordt de nationale luchtverkeersleiding overgedragen aan Beek (L.), zonder dat dit mag leiden tot noemenswaard hogere kosten.

Hoogte Kadijk 145
1018 BH Amsterdam

Met alle macht

CPN

De komende verkiezingen gaan over de vraag of er een politiek gevoerd gaat worden die recht doet aan het verlangen van de meerderheid van de bevolking naar een actief vredesbeleid zonder kruisraketten. Zij gaan over de vraag of er een politiek gevoerd wordt die de rijken nog rijker maakt en de armen armer, óf een politiek die de rijken aanpakt, en bezit en macht onder controle brengt. Zij gaan over de vraag of er weer een regering komt die autoritair optreedt, óf dat er nieuwe impulsen worden gegeven aan verdergaande democratisering. En zij gaan over de vraag of we nog vier jaar met het conservatisme van Lubbers/Van Aardenne opgescheept zullen zitten, óf dat emancipatiebewegingen de ruimte krijgen. Deze vragen komen niet uit de lucht vallen. Zij vloeien voort uit de botsing tussen tegengestelde krachten: de kracht van de gevestigde belangen en autoriteiten, én de kracht die mensen zelf hebben om voor hun gerechtvaardigde belangen op te komen en hun verlangens vorm te geven. In alle toonaarden zijn deze vragen de afgelopen jaren aan de orde gesteld. Door mensen die zich te weer hebben gesteld tegen de regeringspolitiek, met daden én goede argumenten. De CPN was en is deel van dat verzet. Zij wil breken met het tot nu toe gevoerde beleid. Die breuk is hard nodig.

• 1 Beloften en feiten

Het fundamentele schandaal van deze maatschappij is, dat ze dreigt aan haar rijkdom en overproductie van wapens te verstikken, terwijl zij niet in staat is om voor velen het minimum voor een menswaardig bestaan te garanderen: een zinvolle arbeidsplaats, een inkomen waarvan men zelfstandig kan leven, een goede woonruimte. In de afgelopen vier jaar heeft dit kabinet de oplossing van dit schandaal geen stap naderbij gebracht. De politiek van CDA en VVD heeft ons op vele punten zelfs verder af gebracht van democratische alternatieven. Door een gespieerde aanpak ('no-nonsense') zouden Lubbers en Van Aardenne de Nederlandse economie wel eens uit het slop halen. De individuele burger zou eindelijk weer eens de ruimte krijgen om te ademen. Zij beloofden rendementsherstel voor ondernemers, teruggingen van werkloosheid voor werknemers en verkleining

van het financieringstekort voor zichzelf. En inderdaad, de ondernemers – vooral de grote – kregen hun rendementsherstel. Aan de winstexplosie die sinds 1981 optrad is nog lang geen einde gekomen. Maar de werkloosheid steeg tot ongekende hoogte. De koopkracht van gewone werknemers kelderde. In de periode 1982-1984 zijn de netto-inkomens met minimaal 6% tot in sommige gevallen 20% gedaald. Lastenverlaging voor 'het bedrijfsleven' betekende in de praktijk, dat de lasten van de werkloosheid steeds zwaarder op de schouders van werknemers en uitkeringsgerechtigden gingen drukken. Wie kon leven van winsten, dividenden en andere arbeidsloze inkomens kreeg douceurtjes en nog meer privileges. Wie van een sociale uitkering rond moest komen werd getraceerd op een wisselbad van kortingen en betuttelingen. De uitkeringen van werklozen, arbeidsongeschikten en mensen in de bijstand werden zo sterk verlaagd, dat honderdduizenden, vaak in stilte, armoede leden. Ondernemingen die op de leest van Shell en Philips waren geschoeid konden rekenen op omvangrijke overheidssteun. Veel middenstanders en kleine ondernemers werden teruggeworpen, omdat zij onder de regeringsmaat van de grote bezittersbelangen vielen. Het kabinet stimuleerde hierdoor enorm... de verdere afbraak van werkgelegenheid. Sinds 1982 zijn er meer dan 200.000 werklozen bijgekomen. De werkloosheid in Nederland is het hoogste van alle ontwikkelde kapitalistische landen (14,5% in 1985). De automatisering en computerisering schrijdt voort en opent grote mogelijkheden. Maar drastische arbeidstijdverkorting wordt geblokkeerd door halsstarrige ondernemers, bankiers en de overheid zelf. We zouden al blij moeten zijn met het uurtje korter werken dat we uit eigen zak betalen en het uurtje dat ondernemers willen toestaan als zij nog meer winst mogen persen uit onze arbeid. Het kabinet kapte ook rigoreus. In ambtenarsalarissen, uitkeringen, gezinsverzorging, voorzieningen voor kunstenaars en kinderopvang, in het onderwijs. Zelfs uitkeringen van oorlogsslachtoffers werden niet ontzien. Maar de overheidstekorten bleven gigantisch. Lubbers is erin geslaagd om het tekort van 7,9% in 1981 te laten 'dalen' tot 8,9% in 1982 en 8,5% in 1986.

Het beleid van winststimulering heeft wel geleid tot forse winststijgingen, maar niet tot nieuwe investeringen. De winstinkomens zijn spectaculair gestegen: in de periode 1982-1986 stegen de winsten met meer dan 50%! De investeringen blijven hierbij achter, zodat er een enorme stroom speculatief kapitaal is ontstaan. Het geld wordt opgepot, het kapitaal naar het buitenland geëxporteerd (12 miljard in 1984), of in staatsleningen en dollars belegd.

Na vier jaar Lubbers en Van Aardenne moet worden vastgesteld, dat de politiek van CDA/VVD desastreus gevolgen heeft voor de Nederlandse economie: zij heeft het economisch herstel van ons land vertraagd en de noodzakelijke vernieuwing tegengehouden.

• 2 Frasen en vrijheid

Minder bureaucratie? Wie hoge posities bekleedde had van staatscontrole geen centje last. Een zakkenvullende president-commissaris van de RSV werd niet eens voor meeneed vervolgd. Maar het privé-leven van een uitkeringsgerechtigde werd steeds minder gerespecteerd, zij werden achtervolgd door horden controleurs. De staat trad slechts terug voor hen die goed af waren. De heersende Haagse heren hadden soms mooie woorden over vrouwenemancipatie. Tegelijkertijd namen zij maatregelen waardoor talloze vrouwen van hun arbeidsplaatsen werden verdreven. De toch al ontoereikende kinderopvang werd afgebroken. Het kostwinnersprincipe in de bijstand en in de belasting werd uitgebreid naar woongroepen en samenwonenden, zowel homo's als hetero's. Zo wordt iedereen in het keurslijf van het gezin gedwongen. Voor deelname van vrouwen aan het betaalde werk en andere maatschappelijke activiteiten werden nieuwe drempels opgeworpen.

Individualisering? Jazeker. Maar dan moest je wel in staat zijn om een paar nieuwe hindernissen te overwinnen. Als je na vaak lang zoeken een woonruimte had gevonden die paste bij jouw manier van samenleven, dan stond de regering al op de stoep te rammelen met een collectebus voor 'voordeurdelers' of 'tweeverdieners'. En door ministeriële propaganda voor het gezinsdenken merkte je als alleenstaande al gauw dat je niet als 'hoeksteen van de samenleving' werd beschouwd.

'Gewoon jezelf zijn' viel ook niet mee. Niet voor de jongere die van een gehalveerd minimum jeugdloon moest rondkomen, de beursstudent die het verhoogde collegegeld moest betalen, de kunstenaar die buiten de BKR-regeling kwam te vallen. En ook niet voor de bejaarden, die in inkomen zover werden weggedrukt dat schrijnende gevallen van 'ouderdomsarmoede' geen uitzondering meer zijn.

Mensenrechten? Een gekleurde vluchteling uit Sri

Lanka, Paramaribo of Ankara werd soms simpel het land uitgezet of kreeg in ieder geval te weinig bescherming.

Het regeringsbeleid van CDA en VVD zou hoop op een betere toekomst bieden. Maar juist voor de dragers van die toekomst biedt dat beleid geen perspectief, voor de jongeren die nu leven, nu recht hebben op zinvolle arbeidsplaatsen en nu in betaalbare huizen willen wonen.

• 3 Oorlog en armoede

Dat de vrede niet gediend wordt door mee te blijven rennen in de nucleaire bewapeningsrace weet nu bijna iedereen. Het kabinet van Lubbers had niet de moed om de vredeswil van de Nederlandse bevolking om te zetten in een onvoorwaardelijk nee tegen kruisraketten. Zij deed een laffe poging de verantwoordelijkheid voor eventuele plaatsing te leggen bij de Sovjet-Unie.

Terwijl het volk van Zuid-Afrika verward was in een heldhaftig gevecht tegen de apartheid, weigerde de regering-Lubbers een economische boycot in te stellen.

Nadat protesten bij het Indonesische generaalsregiem de executies van politieke gevangenen niet konden stoppen, deed het kabinet de ogen dicht en ging over tot hun orde van de dag.

Een orde waarin multinationals nog meer vingers in de pap van de ontwikkelingshulp kregen, een orde waarin de schulden van de Derde Wereldlanden nog gigantischer zijn geworden. Het is een orde waarin nog steeds miljoenen mensen creperen van de honger.

• 4 Geen stijl

Het kabinet Lubbers sjoemelt met democratische regels en door haar stijl van regeren vervuilt zij de politieke cultuur. Door de volstrekte binding van de CDA- en VVD-fracties aan het regeerakkoord werd de controlerende functie van het parlement aangetast. De oppositie werd genegeerd en als het zo uitkwam werd zelfs de Raad van State gepasseerd.

Het vijfgeblad waarmee de regering het RSV-schandaal wilde bedekken werd weggeblazen door de parlementaire enquête die op initiatief van de CPN werd gehouden. De schaamteloosheid waarmee de regering hierop reageerde was verbijsterend. Terwijl de arbeiders in de scheepsbouw de zak kregen, mocht Van Aardenne na een miljoenen-spel met gemeenschapsgelden en misleiding van de Tweede Kamer gewoon minister blijven.

Geheime onderonsjes over kerncentrales, belastingregelingen voor bevriende relaties. Niets was ernstig genoeg. Zelfs in de kwestie van de kruisraketten kende de regering maar één hoogste gebod: het voortbestaan van het kabinet.

Dat gebod moet worden overtreden. Verhinderd

moet worden dat dit regeringsbeleid ook na de volgende verkiezingen wordt voortgezet. Het geeft geen hoop en heeft geen toekomst.

• 5 Verzet en perspectief

De politiek en de methoden van het kabinet-Lubbers staan haaks op de drang tot vernieuwing en democratisering van de maatschappij. De afkeer van hun politiek heeft velen in beweging gebracht. Vredesactivisten stroomden in honderdduizenden naar het Museumplein en Binnenhof om hun nee tegen de kruisraketten te laten horen. Brandweerlieden spoten het Binnenhof vol schuim om de vakbondsacties tegen de afschaffing van het trendbeleid kracht bij te zetten. Met nieuwe acties op gemeentelijk niveau bleken ze in staat een deel van wat Rietkerk had afgenomen terug te halen. In bedrijven formuleerden arbeiders dwars tegen alle matigingsverhalen van de regering in eisen op het gebied van loon, arbeidstijdverkortening en herbezetting. Vrouwen van VVD tot en met CPN wreven Lubbers onder zijn neus, dat zij drastische arbeidstijdverkortening wilden. Uitkeringsgerechtigden vrolijkten nieuwjaarsrecepties van gemeenten op door hun eisen op tafel te leggen. Huurders organiseerden huurstakingen en koelden hun woede op bewindslieden in Den Haag. Belastingbetalers weigerden hun defensiebelasting te betalen. De 'Wraak van Jonkheer de Brauw' stal geheime documenten over kerncentrales.

Voeg daarbij al die andere acties en initiatieven van Derde Wereldbewegingen, anti-racisten, milieu-activisten, potten en flikkers – en het beeld is nog lang niet compleet. Tegen de verdrukking in werden nieuwe alternatieven naar voren gebracht. Mensen vonden elkaar dwars door partijgrenzen heen en legden de inhoudelijke en maatschappelijke basis voor de vervanging van de regering-Lubbers en zijn ondernemerspolitiek. Daarom legt de CPN zo'n grote nadruk op progressieve samenwerking. Als mensen aan de basis samenwerken mogen hun organisaties, mogen progressieve partijen niet achter blijven.

• 6 Het roer moet om

De CPN staat een fundamentele verandering voor van de politieke koers en de methode van regeren. Ons verkiezingsprogramma maakt duidelijk waar we ons sterk voor zullen maken en welke politiek er wat ons betreft gevoerd moet worden. Naar de mening van de CPN is er in ons land een maatschappelijk draagvlak voor een andere politiek. De vraag is hoe dat in de samenstelling van het parlement en in de regeringspolitiek in de komende vier jaar tot uitdrukking gebracht kan worden.

Op de eerste plaats is het daarvoor nodig de terugkeer van de VVD/CDA-regering onmogelijk te

maken en een progressieve meerderheid in het parlement te bereiken. Vervolgens moet bereikt worden, dat nieuwe verhoudingen in het parlement ook tot nieuwe regeringspolitiek leiden. Naar de mening van de CPN is het daartoe onontbeerlijk, dat progressieve partijen de bereidheid uitspreken tot gezamenlijk optreden. De CPN is bereid daarover met alle progressieve partijen afspraken te maken.

Hoe ook precies de verkiezingsuitslag zal zijn, als progressieve partijen hun gezamenlijk gewicht in de schaal leggen, bestaat er de meeste kans om posities op te eisen en een sterk stempel op de inhoud van de regeringspolitiek te drukken. Dat is wat door velen wordt verlangd. Dat is het alternatief dat voor de bevolking zichtbaar gemaakt moet worden. Gebeurt dat niet, dan is het risico groot dat CDA en VVD gewoon samen doorgaan of de gelegenheid krijgen om concessies af te dwingen die de progressieve doeleinden uithollen.

Het is niet voor het eerst dat de CPN progressieve samenwerking bepleit. Het is een wezenlijk bestanddeel van ons optreden, zowel voor de korte als de lange termijn doelstellingen. Het is onverantwoordelijk en funest als samenwerking dwars door partijgrenzen heen, zoals die in veel bewegingen plaats vindt, niet tot politieke resultaten leidt, omdat politieke partijen gevangen blijven in hokjesgeest en eigen gelijk.

De CPN stelt vast dat in de afgelopen jaren – mede onder invloed van maatschappelijke bewegingen – de overeenstemming tussen progressieve partijen is toegenomen. Bestaande overeenstemming kreeg meer dan voorheen vorm in gemeenschappelijke steun en/of deelname aan acties.

Tegelijk moet worden geconstateerd, dat het proces van progressieve samenwerking moeizaam verloopt. De PvdA reageert afhoudend, koerst op samenwerking met CDA of VVD en dreigt zich af te sluiten in een coalitie met rechts. De PSP wees samenwerking bij de Kamerverkiezingen en een gemeenschappelijke lijst met CPN en PPR van de hand en dreigt zich op te sluiten in haar eigen gelijk.

Ondertussen slaat rechts een triomfantelijke toon aan en koerst op voortzetting van haar beleid voor de komende jaren. Dat mag niet gebeuren – dat hoeft niet te gebeuren.

Mensen in beweging willen politieke resultaten zien. Daarom is het bij de komende verkiezingen van belang niet alleen op programma's te letten, maar ook op de bereidheid van progressieve partijen om gezamenlijk op te treden voor een andere politiek.

• 7 Progressieve machtsvorming

De CPN acht het in elk geval mogelijk om een gezamenlijke inzet te formuleren rond de volgende hoofdpunten: (1) Een onvoorwaardelijke afwij-

zing van plaatsing van kruisraketten; een zelfstandige Nederlandse vredespolitiek; afstoting van de atoomtaken; verlaging van defensie-uitgaven. (2) Een gerichte aanpak van de werkloosheid; het bevorderen van drastische arbeidstijdverkortingen en herverdeling van betaald en onbetaald werk. (3) Verhoging van de koopkracht van de lage en middeninkomens; herstel en vernieuwing van de sociale zekerheid met garanties voor een zelfstandig inkomen. (4) Actieve bestrijding van discriminatie en vreemdelingenhaat en een ruimhartig vluchtelingenbeleid in overeenstemming met internationale afspraken. (5) Actieve bestrijding van seksisme en homohaat. (6) Afwijzing van de bouw van nieuwe kerncentrales en sluiting van de bestaande. (7) Ontwikkelingshulp niet op grond van de belangen van de multinationals en de concerns, maar gericht op de door de bevolking zelf geformuleerde behoeften; stopzetting van de hulp aan het generaalsregime van Indonesië; boycot van het apartheidsregime in Zuid-Afrika; onverminderde steun aan Nicaragua.

Niet alleen naar de inhoud, maar ook in de vorm is een andere regeringspolitiek nodig. De CPN wil een politiek klimaat bevorderen waarin binnenskamers gekonkel vervangen wordt door openbaarheid; waarin mensen niet de mond wordt gesnoerd maar naar hen wordt geluisterd; waarin creativiteit niet wordt gesmoord maar gestimuleerd en benut. Om de enorme maatschappelijke problemen op te lossen zijn betrokkenheid, zeggenschap en mondigheid van mensen broodnodig.

Om het parlement als democratische volksvertegenwoordiging te laten functioneren, moet radikaal gebroken worden met de praktijken van de afgelopen regeerperiode.

Progressieve samenwerking is een langdurig proces in de krachtmeting met rechtse politiek. Het is een uitdaging om dat door te zetten. Nu en in de komende jaren. Dat proces kan versneld worden, naarmate de druk toeneemt. Om dat te bevorderen is naast machtsvorming van onderop versterking van de CPN van grote betekenis.

• 8 Wie geen idealen heeft is geen realist

De CPN heeft vergaande doelstellingen en idealen. Zij heeft die vastgelegd in haar nieuwe partijprogramma van 1984. De CPN streeft naar een socialistische samenleving. Zij wil vorm geven aan een maatschappij zonder uitbuiting, onderdrukking en discriminatie. Nederlandse communisten streven naar een maatschappij waarin ieder individu daadwerkelijk de vrijheid en gelijke mogelijkheden heeft om capaciteiten te ontplooiën en gebruiken.

De CPN streeft naar:

Een klassenloze samenleving waarin niet voor de winst van het kapitaal wordt geproduceerd, maar voor de bevrediging van de maatschappelijke be-

hoeften van mensen. Dat is een samenleving waarin alle vormen van uitbuiting overwonnen zijn en niemand meer het recht heeft om zich te verrijken met de arbeid van een ander.

Een democratische samenleving, waarin de politieke beslissingen door gekozen organen worden genomen, het parlement een sterke positie heeft tegenover regering en ambtelijk apparaat. Waarin beslissingen in bedrijven, instellingen en buurten zoveel mogelijk door de betrokkenen zelf gezamenlijk genomen worden in plaats van door kapitalistische of bureaucratische machten over hen. Een gefeminiseerde samenleving waarin iedereen een zelfstandig bestaan kan leiden en zelfbeschikkingsrecht heeft over lijf en leven. Een maatschappij waarin mensen kunnen wonen, leven en vrijen met wie zij willen. Waarin vrouwen de helft van de betaalde banen bezetten en een gelijk aandeel hebben in invloed en macht, en mannen een evenredig aandeel in huishouden en zorg voor kinderen. Een maatschappij, waar discriminatie en achterstelling van vrouwen alleen nog in de geschiedenisboeken voorkomt.

Een verdraagzame samenleving waarin geen plaats meer is voor discriminatie op grond van afkomst, huidskleur, nationaliteit, geloof of seksuele praktijk. Dus onverzoenlijk tegen racisme, anti-semitisme, vreemdelingen- en homohaat. Een maatschappij waarin groepen met verschillende levenswijzen en culturen naast en met elkaar kunnen samenleven.

Een milieuvriendelijke samenleving waarin de systematische plundering van natuur en milieu en de verspilling van energie en grondstoffen vervangen is door een ecologisch verantwoord beleid.

Een ontwapende wereld, waarin geen militaire machtsblokken meer bestaan die ons met hun massavernietigingswapens naar de rand van de nucleaire afgrond drijven.

Een ontspannen wereld waarin politieke supermachten hun wil niet meer kunnen opleggen aan kleinere landen, waar internationale solidariteit en gelijkwaardigheid tussen volken bestaat.

• 9 HOOFDLIJNEN VAN HET VERKIEZINGSPROGRAM

De CPN heeft vergaande doelstellingen. Ze weet dat om die idealen te verwezenlijken een realistisch programma nodig is. In dit verkiezingsprogramma geven wij een andere richting aan voor het regeringsbeleid en stellen we een aantal concrete en uitvoerbare maatregelen voor.

1. De CPN treedt op voor een actieve vredespolitiek. Zij is tegen plaatsing van nieuwe atoomraketten en voor verwijdering van alle atoomwapens van ons grondgebied. De defensie-uitgaven moeten worden verlaagd. Nieuwe ontwapeningsinitiatieven moeten gericht worden op internationale ontspan-

- ning tussen de militaire blokken; beperkingen van nationale zelfstandigheid binnen de blokken moeten worden doorbroken. Nederland moet zich vrijmaken van de bewapeningskoers van de NAVO en niet meedoen aan Westeuropese militaire blokvorming.
2. De CPN treedt op voor concrete solidariteit met de bevrijdingsstrijd van onderdrukte volkeren en naties. Zij keert zich tegen schending van mensenrechten waar ook ter wereld. Zij is voor versteviging van banden met Nicaragua. Het apartheidsregiem in Zuid-Afrika moet volledig worden geïsoleerd door een economische boycot en door politieke en financiële steun aan het ANC. De steun aan de beulen van het generaalsregiem in Indonesië moet onmiddellijk worden gestaakt. De CPN treedt op voor solidariteit met de landen van de Derde Wereld. De invloed van multinationals in de ontwikkelingssamenwerking moet worden teruggedrongen. Daadwerkelijke solidariteit met de strijd van volkeren die zich ontworstelen aan neokoloniale overheersing en uitbuiting betekent onder andere dat de Nederlandse regering moet bevorderen dat de gigantische schulden waarmee de landen van de Derde Wereld zitten opgescheept, worden kwijtgescholden.
  3. De CPN treedt op voor volledige en volwaardige werkgelegenheid. De allereerste doelstelling van economisch beleid dient te zijn: het terugdringen van de massawerkloosheid. De CPN wil een democratisch gestuurde economische groei bevorderen. Om te beginnen moet een halt worden toegeroepen aan het afstoten van banen bij de overheid zelf. Om meer betaald werk te scheppen moet de overheid middelen vrijmaken om zelf een uitgebreid investerings- en stimuleringsprogramma op te stellen. Dit programma moet gericht zijn op het bevorderen van sectoren met veel werkgelegenheid en milieuvriendelijke productie, energiebesparing en ontwikkeling van schone energiebronnen, sociale woningbouw, stadsvernieuwing en onderwijs. Om economisch herstel en werkgelegenheidsmaatregelen te financieren moeten geldstromen (bijv. kapitaalexport) onder democratische controle worden gebracht. Naast het aanboren van nieuwe financieringsbronnen moet verspilling van overheidsgelden (onder andere aan defensie en belastingprivileges voor bezitters) worden tegengegaan. Hierdoor wordt het tevens mogelijk het financieringstekort van de overheid echt terug te dringen.
  4. De CPN treedt op voor drastische arbeidstijdverkortings met behoud van loon. Om het perspectief van een 25-urige werkweek na-derbij te brengen stelt zij een raamwerk van wettelijke maatregel voor die ertoe moeten leiden dat de stap naar de 32 uur binnen vier jaar bereikt kan worden. Minder werken kan werk voor iedereen betekenen. Herverdeling van betaald en onbetaald werk moet leiden tot verbetering van de arbeidsmarktkansen van vrouwen.
  5. De CPN treedt op voor democratisering van arbeidsverhoudingen. Zij is voor uitbreiding van democratische controlerechten en zeggenschap in bedrijven en instellingen. De maatschappelijke controle op automatisering, op herbezetting bij arbeidstijdverkortings en op besteding van overheidssteun moet worden versterkt. Daarom stelt de CPN een reeks concrete maatregelen voor om de bevoegdheden van personeelsvertegenwoordigingen en vakbonden uit te breiden.
  6. De CPN treedt op voor verhoging van koopkracht van lage en middeninkomens. Daarvoor moeten in de eerste plaats de minimumlonen en uitkeringen worden verhoogd, de prijscompensatie en het trendbeleid voor ambtenaren hersteld. De CPN wil onrechtvaardige inkomensverschillen terugdringen. Daarom moet het belastingstelsel zodanig worden gewijzigd dat (a) lage en middeninkomens worden ontlast, (b) topinkomens en in het bijzonder inkomens uit winsten en vermogens zwaarder worden belast, en (c) belastingfraude effectief kan worden bestreden. Dus: 'lepelen waar room is'.
  7. De CPN kent hoge prioriteit toe aan herstel en vernieuwing van de sociale zekerheid. Daarom stelt zij voor: herstel van koppeling van minimum-uitkeringen aan minimumloon, van uitkeringspercentages van WW en WAO tot 80% en van WWV tot 75%. De uitkeringsduur van de WWV moet worden verlengd. De individualisering van het uitkeringsstelsel kan op korte termijn naderbij worden gebracht door afschaffing van de vooroordelerswet, terugdringen van kostwinnersbepalingen en door beperking van de vermogensstoets. De CPN streeft naar een situatie waarin uiteindelijk iedereen daadwerkelijk gebruik kan maken van het recht een eigen inkomen te verwerven en alle kostwinnersbepalingen worden afgeschaft. Om (her)intreding in betaald werk te bevorderen moet het sociale zekerheidsstelsel worden vernieuwd, onder andere door het verruimen van de mogelijkheden om met behoud van uitkering te werken of studeren, en door het toekennen van een individuele uitkering aan (her)intreders. De CPN wil een regeling die herintreders recht geeft op een zelfstandige uitkering.
  8. De CPN treedt op voor bescherming van milieu en stimulering van zuinig energiever-

- bruik. Zij is voor handhaving en verscherping van de milieuwetgeving (dus geen 'deregulering'). Zij wil milieuvriendelijke en energiebesparende werkgelegenheid stimuleren. De CPN is tegen de bouw van nieuwe kerncentrales, voor sluiting van kerncentrales in Borssele en Dodewaard. Zij wil onafhankelijk onderzoek naar alternatieve energiebronnen bevorderen.
9. De CPN treedt op voor verlaging van woonlasten. Zij stelt daarom onder andere voor de huren te bevroren en de gasprijen voor kleinverbruikers drastisch te verlagen. Om het recht op wonen waar te maken moeten de woningbouw in de sociale sector en de programma's voor stadsvernieuwing worden uitgebreid. Het woonrecht voor jongeren vanaf 18 jaar moet daadwerkelijk worden ingevoerd. Door een effectieve anti-speculatiewetgeving en een goede leegstandswet moet aan het schandelijke profiteren van de woningnood een einde worden gemaakt.
  10. De CPN treedt op voor het ongedaan maken van afbraakmaatregelen op het terrein van onderwijs en sociaal-culturele voorzieningen. In het onderwijs zijn meer dan ooit nieuwe investeringen nodig. De afbraak van werkgelegenheid moet worden hersteld. De CPN vindt dat het rijk prioriteit moet geven aan versterking van de eerstelijnszorg, volwasseneneducatie, vrouwenemancipatie en voorzieningen voor migranten. De regering moet voldoende financiële middelen ter beschikking stellen om ten behoeve van deze voorzieningen de toegankelijkheid (geen of lage deelnemersbijdragen) en beschikbaarheid (voldoende spreiding) te garanderen. De CPN treedt op voor het tot standbrengen van een volksverzekering voor ziektekosten zonder eigen risico's.
  11. De CPN treedt op voor alle maatregelen die bijdragen aan de vergroting van de economische zelfstandigheid van vrouwen, en aan hun culturele en politieke emancipatie. De CPN is voorstander van quoteringsregelingen bij herbezetting van arbeidsplassen die door arbeidstijdverkorting vrijkomen. Zij treedt onder andere op voor verbetering van voorzieningen voor kinderopvang, uitbreiding van zwangerschapsverlof en invoering van calamiteitenverlof. De CPN wil de mogelijkheden verruimen voor samenlevingscontracten waarin mensen zelf kunnen bepalen in welke mate en op welke onderdelen zij verplichtingen ten opzichte van elkaar aangaan. Zij zet zich in voor wettelijke maatregelen ter bescherming tegen seksueel geweld en misbruik. De CPN is van mening dat ernaar gestreefd moet worden dat binnen 10 jaar de helft van alle gekozen organen en besturen uit vrouwen bestaat. Zij
- daagt alle politieke partijen uit om ervoor te zorgen dat bij de verkiezingen van 1986 de 30 procent (nu 20%) in de Kamer wordt bereikt. De feminisering van maatschappij en politiek houdt niet op bij de poorten van het Binnenhof.
12. De CPN treedt op voor bestrijding van alle vormen van discriminatie. De overheid moet veel daadkrachtiger optreden tegen racisme, anti-semitisme, seksisme, vreemdelingen- en homohaat. Het regeringsbeleid moet uiting geven aan de gelijkwaardigheid van alle in Nederland verblijvende burgers door het afschaffen van de bestaande rechtsongelijkheid en het opheffen van de sociaal-economische achterstelling van migranten. De CPN vindt dat het actief en passief kiesrecht voor Tweede Kamer en Provinciale Staten moet worden toegekend aan buitenlanders wanneer zij drie jaar in Nederland verblijven en niet in vreemde overheidsdienst werkzaam zijn. Organisaties die racisme propageren of bedrijven moeten worden verboden. Discriminatie van mensen op grond van hun seksuele praktijken en voorkeuren moet worden bestreden; ook waar dit gerechtvaardigd wordt met een misplaatst beroep op de vrijheid van onderwijs of godsdienst. De CPN is voor een wet gelijke behandeling die dit onverkort vastlegt.
  13. De CPN treedt op voor de verdediging en uitbreiding van de politieke democratie. Zij wil de rechten van het individu tegenover de staat versterken, onder andere door een goede wet op de privacy. De CPN blijft optreden voor onverkort stakingsrecht, ook voor ambtenaren. Zij wil de positie van de gekozen organen versterken onder andere door het uitbreiden van de zelfstandige controlemogelijkheden van het parlement. Zij is voor democratisering en ontbureaucratisering van overheidsinstellingen en tegen 'privatisering' van bijv. openbare nutsbedrijven. De CPN treedt op voor versterking van de lokale democratie, door onder andere verhoging van de algemene uitkering uit het gemeente- en provinciefonds, stopzetten van grootscheepse gemeentelijke herindelingen en democratisering van benoeming van burgemeesters en Commissarissen van de Koningin. De bevoegdheden van lagere overheden moeten worden uitgebreid ten behoeve van het regionaal sociaal-economisch beleid. Bij de bestrijding van criminaliteit legt de CPN het accent op misdaadpreventie. Een verantwoorde rechtshandhaving vereist onder andere vereenvoudiging van wetgeving, zonder afbraak van rechtsbescherming, maatregelen om overbelasting van politie en justitie tegen te gaan, verbetering van de positie van het slachtoffer van misdrijven én

het tegengaan van uitholling van de rechten van verdachte en verdediging.

• 10 Geef je verzet een stem

Om deze doelen te realiseren moet de positie van de CPN in de Tweede Kamer worden versterkt. Een stem op de CPN is kiezen voor krachtige oppositie tegen het huidige regeringsbeleid en voor een daadwerkelijk progressieve politiek.

De communisten in het parlement noemen op voor iedereen verstaanbare wijze de problemen bij hun naam – zij doen niet mee aan schijnoplossingen en gekonkel in achterkamers. Onze fractie is een scherp wapen tegen ondergravingen van de positie van het parlement. En zij neemt haar initiatieven in nauwe samenwerking met progressieve bewegingen buiten het parlement.

Een sterke CPN-fractie kan invloed uitoefenen op samenstelling en beleid van de toekomstige regering. Versterking van de CPN is een impuls voor progressieve en linkse samenwerking.

Er zijn vele goede redenen om op de CPN te stemmen. Een daarvan is de richtsnoer die onze fractie voor de komende vier jaar meekrijgt. Dat is het program dat we hierbij presenteren. Het is een program dat een nieuw perspectief biedt. Het kan gerealiseerd worden, als er voor wordt opgetreden... MET ALLE MACHT.

I Actieve vredespolitiek en internationaal beleid

• 11 1 Actieve vredespolitiek

De strijd tegen de atoombepapening wordt gedragen door een meerderheid onder de bevolking. Voor de CPN is het een zaak van de eerste orde. Daarnaast dienen de verspillende wapeningsuitgaven die steeds meer oorlogsdreiging met zich meebrengen krachtig te worden aangepakt. Van een Nederlandse regering moet vóór alles een politiek worden verwacht die in het verlenge ligt van de wil tot vrede die naar voren komt in tal van acties, demonstraties en het volks-petitionnement tegen de kruisraketten. Nederland kan juist op grondslag van deze beweging onder de bevolking een eigen bijdrage leveren aan ontspanning en ontwapening door een actieve vredespolitiek. Daartoe behoren op het terrein van de defensie: het niet plaatsen van de kruisraketten en het opzeggen van het plaatsingsverdrag, het afstoten van de atoomtaken, verzet tegen de ruimtebepapening en verlaging van de defensie-uitgaven. Daartoe behoort verder het bevorderen van contacten tussen met name kleine en middelgrote landen in Europa om tot gezamenlijke blokdoorbrekende initiatieven te komen, zoals kernwapenvrije zones.

In de laatste jaren is in Europa en de Verenigde Staten een vredesbeweging gegroeid van ongekende omvang, kracht en diepgang. Deze beweging was vooral een reactie op de plannen voor plaatsing van nieuwe Amerikaanse atoomwapens – eerst de neutronenbom, later kruisraketten en Pershing 2. De actieve bemoeienis van mensen zelf met vrede en veiligheid heeft de vanzelfsprekendheid van de wapenwedloop doorbroken. Dit is de belangrijkste zorg van de NAVO, de Amerikaanse regering en de voorstanders van haar confrontatiekoers. De gang van zaken in de andere plaatsingslanden laat zien hoever NAVO-kringen bereid zijn te gaan. Meerderheden onder de bevolking die bleken uit opiniepeilingen en acties werden genegeerd. In België werden kruisraketten ingevlogen voordat het parlement zich had uitgesproken. Het kabinet-Lubbers/Van Aardenne stelt ook ons land bloot aan de permanente druk van de regering van de Verenigde Staten en de NAVO. Het plaatsingsbesluit van 1 november 1985 is een historisch dieptepunt van deze lijn. De CPN verwierpt het besluit en steunt het voortgezet te verzet.

Tegenover het kabinetsbeleid stelt zij: bescherming en ontplooiing van de democratie, handhaving van de grondwettelijke souvereiniteit (zelfbeschikking) over eigen grondgebied en over eigen veiligheid. Het is een democratische eis van de eerste orde om plaatsing van kruisraketten in Nederland te verhinderen.

De plaatsing van nieuwe kernwapens in West- en Oost-Europa is een bron van spanningen. De wapenwedloop dreigt verder opgevoerd te worden door de ontwikkeling van ruimtewapens en de introductie van nieuwe conventionele wapensystemen. Besprekingen over wapenbeheersing tussen Oost en West – Stockholm, Wenen – en tussen Verenigde Staten en Sovjet-Unie – Genève – leveren vooralsnog geen zichtbare resultaten op. De klimaatsverbetering die van een topontmoeting – zoals tussen Reagan en Gorbatsjov in november 1985 – uitgaat, moet worden benut. Concrete resultaten zijn sterk afhankelijk van de invloed van de vredesbeweging en van de bereidheid tot zelfstandige stappen van Nederland en andere landen.

Een extra belasting voor de verhoudingen in Europa is de aandrang tot nauwere Westeuropese militaire samenwerking – herleving van de Westeuropese Unie – en de ontwikkeling van de eigen kernmachten van Engeland en Frankrijk. Met name de snelle modernisering en uitbreiding van de Franse 'Force de Frappe', waaronder de ontwikkeling van de Franse neutronenbom, houdt een groot gevaar in zich, gecombineerd met de toenemende Frans-Westduitse samenwerking. Verontwaardigd zijn ook de plannen voor een 'Europees Defensie Initiatief', een eigen Westeuropese ruimtebepapening.

Tegen deze achtergrond is het tot stand brengen van een actief Nederlands vredesbeleid van het grootste belang. Daarin passen eenzijdige stappen en diplomatieke initiatieven.

Nederland moet streven naar samenwerking met de kleinere landen in Europa – blokgebonden en niet-blokgebonden – om het proces van ontspanning en ontwapening te stimuleren. Het vroegere 'Overleg van de Tien' biedt hiervoor aanknopingspunten. Tevens dient Nederland aan te sluiten bij bestaande initiatieven en voorstellen en zich constructiever op te stellen in bestaande ontwapeningsfora.

De CPN wijst de vorming van een Westeuropese

militair blok, zoals dat onder meer gestalte krijgt in de Westeuropese Unie, af. Blokvorming is niet de weg om ontspanning en ontwapening te bevorderen. Integendeel, zoals de ervaring met NAVO en Warschaupact laat zien.

Nederland dient op te treden voor verdere uitwerking van de Helsinki-akkoorden. Daartoe moeten multilaterale en bilaterale mogelijkheden worden onderzocht om raamverdragen te sluiten. Deze verdragen moeten de mogelijkheid opnemen voor een intensieve uitwisseling tussen landen van Oost en West en niet-gebonden Europese landen. Een uitwisseling tussen bevolkingsgroepen, vredesgroepen, dorpen en steden; een uitwisseling die culturele en wetenschappelijke samenwerking en contacten tussen werknemersorganisaties bevordert; een uitwisseling ook op technologisch en handelsgebied. Ook dergelijke initiatieven van een Nederlandse regering zijn een bijdrage om de bestaande impasse in Europa te doorbreken.

Wezenlijk onderdeel van vredespolitiek is het verlagen van de defensie-uitgaven. Iedere gulden minder voor bewapening is gewonnen voor de bestrijding van armoede en is vermindering van de macht van het wapenkapitaal.

Het CDA/VVD-kabinet heeft op alles wat voor de bevolking van belang is, bezuinigd en tegelijkertijd de defensie-uitgaven opgevoerd. Druk van NAVO en bewapeningsindustrie hebben tot een programma voor wapenaanschaf geleid dat voor de komende jaren nog tientallen miljarden zal vereisen. Tezamen met de enorme toename in andere landen vormt deze bewapening een hoofdoorzaak van armoede, vooral in de landen van de Derde Wereld, en tevens van grondstoffenplundering en verspilling. Verlaging van defensie-uitgaven schept ruimte in de rijksbegroting waardoor werkelijke economische steun aan Derde-Wereldlanden mogelijk wordt. Nederland dient hier ook in internationaal verband voor te pleiten. Een wezenlijke verandering van het defensiebeleid vereist de actie inzet en betrokkenheid van de bevolking en maatschappelijke organisaties. Daarbij horen een open, democratische besluitvorming, parlementaire controle op aanschaf en export van wapens, en democratisering van de krijgsmacht.

Belangrijke punten zijn voor de CPN:

a Tegen de wedloop in massavernietigingswapens

1. Geen plaatsing van kruisraketten in Nederland.
2. Afstoten van alle atoomtaken.
3. Nederland dient op te treden voor het stoppen en ongedaan maken van plaatsing van kernraketten in andere NAVO-landen en voor de verwijdering van alle middellange afstandswapens in Europa.
4. Optreden voor een kernwapenvrij Europa.

Bij de besprekingen die hierop gericht zijn, dienen de korte en middenlange afstandswapens in een samenhangend kader gezien te worden. Dit betekent ook dat de kernwapens van Frankrijk en Engeland bij de onderhandelingen betrokken moeten worden.

5. Uitvoering en aanscherping van het Non-Proliferatieverdrag (tegen verspreiding van kernwapens) en een onmiddellijk verbod van alle atoomproeven.
6. Instellen van atoomwapenvrije zones, met name in Scandinavische landen, de Balkan en Centraal-Europa; instellen van zones vrij van chemische wapens, te beginnen in Centraal-Europa.
7. Het afgeven door de NAVO van een 'No-first-use' verklaring voor nucleaire wapens.
8. Optreden voor verbod van neutronenwapens, chemische en bacteriologische wapens.
9. Geen Nederlandse deelname aan SDI (Star Wars) en eventuele Westeuropese varianten. Aan bedrijven moet geen toestemming worden verleend aan dergelijke projecten mee te werken.

b Voor verlaging van defensie-uitgaven

10. Drastische verlaging van de Nederlandse defensie-uitgaven. Internationaal optreden voor verlaging van de defensie-uitgaven.
11. Optreden voor omschakeling van wapenindustrie naar civiele produktie (conversie).
12. Terugdringen van wapenexport, parlementaire controle op aanschaf en export van wapens, registratie in VN-verband van wapenexporten.

c Voor ontspanning en dialoog

13. Tegen Westeuropese militaire blokvorming en/of Westeuropese kernmacht. Technologische samenwerking moet worden ontkoppeld van militaire projecten.
14. Concrete uitwerking van Helsinki-akkoorden. Zowel multi- als bilateraal met onderzoek naar mogelijkheid van raamverdragen.
15. Optreden voor vermindering van strijdkrachten en conventionele wapensystemen in Centraal-Europa. In dit kader demilitariseren van het grensgebied tussen DDR, Tsjecho-Slowakije en de BRD.

d Voor democratisering en demilitarisering

16. Tegengaan van militarisering van Nederlandse regio's. Tegen vestiging van NAVO-depots.
17. Bescherming van milieu tegen grootschalige legeroefeningen. Terugdringen van militair ceremonieel.
18. Instelling van een adviserende raad, de 'Raad voor Vrede en Veiligheid', waarin vredesorganisaties zitting hebben. Instelling van een

'Vredesministerie' dat een geïntegreerd vredesbeleid moet bevorderen op alle betreffende terreinen.

19. Versterking van democratische controle op het leger en democratisering van het leger. Garanties voor vrijheid van meningsuiting en organisatie op de kazerne. Afschaffen van tuchtrecht in vredestijd.
20. Handhaving van een dienstplicht-leger. Verkorting van de dienstduur tot 10 maanden. Wedde optrekken naar minimumloon-niveau en instellen van goede compensatieregeling voor overwerk dienstplichtigen.
21. Recht om medewerking aan kernwapenonderdelen van de krijgsmacht te weigeren; vrijstelling van SITE-wacht.
22. Volledige erkenning van gewetensbezwaren; vervangende dienst even lang als militaire dienst. Verbetering van financiële regelingen voor instellingen die dienstweigeraars te werk willen stellen.

• 12 2 Buitenlandse politiek

Wie de armoede en uitbuiting op internationale schaal wil bestrijden is daadwerkelijk solidair met de strijd van volkeren die zich ontworstelen aan neokoloniale overheersing en uitbuiting. De CPN ondersteunt die strijd en helpt mee in eigen land de solidariteit te organiseren en te versterken. Het gaat daarbij om het bevorderen van directe steun aan bevrijdingsbewegingen en aan (jonge) staten die zich tegen buitenlandse interventie verdedigen. Met name de rol van het Amerikaanse imperialisme in Latijns- en Midden-Amerika, in Zuidelijk Afrika en delen van Azië vormt een bedreiging voor de onafhankelijke, politieke en economische ontwikkeling van vele landen in deze regio's. De CPN keert zich tegen de introductie van Oost-West-tegenstellingen in deze gebieden. Zij treedt op voor zelfbeschikking, voor bescherming van nationale onafhankelijkheid en voor het vinden van politieke, vreedzame oplossingen voor conflicten tussen staten.

Het Nederlandse regeringsbeleid dient zich te keren tegen dictatoriale onderdrukking en tegen vertrapping van democratische en mensenrechten, waar ook ter wereld. Het dient zich te richten op hulp aan met name die landen die onder vaak moeilijke omstandigheden de gevolgen trachten te boven te komen van koloniale onderdrukking en bevrijdingsoorlogen. Nu wordt echter steun verleend aan het Indonesische bewind, ongeacht de executies van politieke gevangenen. Steun aan Nicaragua wordt verminderd. De hulprelatie met Vietnam werd gestaakt. De banden met het apartheidsbewind van Zuid-Afrika worden nog steeds belangrijker geacht dan daadwerkelijke ondersteuning van het anti-apartheidsverzet en van de nationale belangen van Namibië en de onafhankelijke staten in de regio.

In het bijzonder spreekt de CPN zich uit voor:

1. Versteving van economische banden met Nicaragua en meer ontwikkelingshulp. Optreden tegen militaire interventie door de Verenigde Staten.
2. Volledige isolering van het apartheidsregiem in Zuid-Afrika; politieke en financiële steun aan de bevrijdingsbewegingen van Zuid-Afrika en Namibië (ANC, UDF en SWAPO). Steun aan de frontlijnstaten. Optreden tegen militaire interventie van Zuid-Afrika, met name in Angola en Mozambique.
3. Stopzetting van de steun aan het generaalsregime in Indonesië; opschorting van de ontwikkelingshulp; opkomen voor herstel van mensenrechten, voor zelfbeschikking voor het volk van Oost-Timor en meer autonomie voor verschillende bevolkingsgroepen.
4. Herstel van de hulprelatie met Vietnam.
5. Politieke en economische isolering van het Pinochet-bewind in Chili.
6. Handhaven van de verplichtingen ten aanzien van Suriname om bij te dragen in de bestrijding van de onderontwikkeling die alles met eeuwenlang Nederlands kolonialisme te maken heeft. Snelle hervatting van de ontwikkelingshulp, indien herstel van democratische rechten tot stand komt. Bevorderen van rechtstreekse steun aan ontwikkelingsprojecten onder de Surinaamse bevolking.
7. Erkenning van het zelfbeschikkingsrecht van de Nederlandse Antillen; van Nederlandse zijde dient het niveau van de economische hulp gehandhaafd te worden, ook bij verandering van de staatkundige positie.
8. Opschorting van de culturele akkoorden met Turkije en Marokko totdat de democratische rechten van de bevolking hersteld zijn.
9. Terugtrekking van de Sovjet-troepen uit Afghanistan en stopzetting van elke buitenlandse inmenging. Een politieke oplossing met internationale garanties voor de zelfbestemming van het land en een niet-gebonden status.
10. Streven naar een regionale politieke oplossing van de problemen in het Midden-Oosten; uitgaande van de erkenning van het bestaansrecht van Israël en van de legitieme aanspraken van het Palestijnse volk op een zelfstandige staat, met erkenning van de PLO als vertegenwoordiger van het Palestijnse volk.
11. Versterking van de rol van de Verenigde Naties en haar instellingen.
12. Meer steun voor organisaties die zich in Nederland inzetten voor solidariteit met bevrijdingsbewegingen.

• 13 3 Vluchtelingenbeleid

Het internationale vluchtelingenprobleem is van

een zodanige omvang dat Nederland zich niet aan zijn verantwoordelijkheid kan onttrekken. De Nederlandse regering moet zich actiever opstellen ten aanzien van het vluchtelingenprobleem. Politiek vervolgd en bedreigde mensen hebben recht op een humane behandeling. Nederland moet de verplichtingen die voortvloeien uit het internationale vluchtelingenverdrag nakomen. Nederland dient VN-standpunten te volgen. Geen bed-broodbad-regeling voor categorieën vluchtelingen en geen beperking van het asielrecht. Vervolgingswegen homoseksualiteit moet erkend worden als grond voor het verkrijgen van de vluchtelingenstatus. Ook slachtoffers van seksueel geweld (zoals bij – internationale – vrouwenhandel en gedwongen prostitutie) moeten de vluchtelingenstatus kunnen verkrijgen.

• 14 4 Ontwikkelingssamenwerking

Het beleid van ontwikkelingssamenwerking dient zich te richten op het helpen overwinnen van de onderontwikkeling in de landen van de Derde Wereld. Deze landen zijn betrokken in de kapitalistische wereldmarkt en zijn daarin afhankelijk van multinationale concerns en banken. De machtigste Westerse staten (de VS voorop) voeren een politiek gericht op behoud en versterking van hun machtsposities, ondermeer via internationale organen als het Internationale Monetair Fonds (IMF) en de Wereldbank. Economische hulpverlening is hoofdzakelijk gericht op het veilig stellen van de beschikkingsmacht over grondstoffen en afzetgebieden en gaat in de regel gepaard met politieke druk en militaire repressie. Bestrijding van armoede en uitbuiting op internationale schaal is wezenlijk voor de doelstellingen van de CPN. Dat vereist actieve solidariteit met de strijd van volkeren die zich ontworstelen aan neokoloniale overheersing en uitbuiting. De CPN pleit voor een werkelijke solidariteitspolitiek.

- Kernpunten van dat beleid zijn:
1. Steun aan het streven van de bewegingen van niet-gebonden landen om grotere onafhankelijkheid van de economisch-militaire blokken te veroveren. Bevorderen van toename van financiële hulp.
  2. Onder minister Schoo is de tendens sterker geworden om Nederlandse concerns meer te betrekken bij de besteding van de ontwikkelingshulp (ca. f 4 miljard per jaar). De CPN vindt dat de Nederlandse regering werkelijke ontwikkelingshulp moet bieden en wijst daarom ook de zogenaamde 'gebonden hulp' af. De CPN bepleit een ontwikkelingsprogramma waarin financiële en economische steun gericht is op de werkelijke behoeften en mogelijkheden van de betreffende landen. Dat moet uitgaan van een beleid tegen grondstoffenroof en voor het behoud en de bescherming van natuur en milieu en tegen vrouwendiscriminatie.

3. Bij de financiering van de gigantische schulden waarmee met name de Latijnsamerikaanse landen zitten opgescheept, stelt het IMF zeer stringente voorwaarden. Deze voorwaarden zijn nadelig voor de bevolking van die landen, in het bijzonder voor de nog wankelende democratische ontwikkelingen in een aantal Latijns-amerikaanse landen. De Nederlandse regering moet zich meer aansluiten bij de eisen uit die landen zelf; lagere rente en (gedeeltelijke) kwijtschelding van schulden.
4. Vanuit de hoogontwikkelde kapitalistische landen weten ondernemingen in het algemeen wel hun industrieproducten in ontwikkelingslanden te slijten. De toegang van producten uit ontwikkelingslanden tot Westerse markten wordt echter zeer bemoeilijkt. De CPN is van mening dat maatregelen getroffen moeten worden tegen de eenzijdigheid van de 'vrije wereldhandel'.

• 15 5 EG

De huidige EG-politiek vormt een barrière voor de ontwikkeling van een fundamentele aanpak van de structurele economische crisis; zij versterkt de uitbuiting van de Derde Wereldlanden en houdt onderontwikkeling van bepaalde Westeuropese landen en regio's in stand. De laatste jaren is de tendens sterk geworden om op West Europees niveau machtsstructuren vast te leggen ten voordele van grote multinationale ondernemingen en met name ten koste van de bevoegdheden van de nationale parlementen. De Nederlandse regering moet in de EG optreden voor een politiek die (a) een gelijkwaardige positie van de lidstaten garandeert; (b) betrekkingen met ontwikkelingslanden tot stand brengt op basis van gelijkwaardigheid; (c) de economische betrekkingen met landen van de Comecon en niet-gebonden Europese landen verbetert; (d) grensoverschrijdende natuur- en milieuproblemen bestrijdt; (e) recht doet aan de bevoegdheden van de nationale parlementen en de democratische invloed van de bevolking.

• 16 1 Noodzaak van ingrijpende veranderingen

De levensomstandigheden van grote groepen van de bevolking worden nog steeds bepaald door de paradoxale ontwikkeling die kenmerkend is voor kapitalistische verhoudingen:

- Technologische vernieuwingen worden niet benut om drastische arbeidstijdverkorting te bewerkstelligen maar om de werkende klasse te splitsen in 'actieven' (d.w.z. betaald werkenden, die geconfronteerd worden met toemenen de arbeidsbelasting) en 'niet-actieven' (d.w.z. uitkeringsgerechtigden die geconfronteerd worden met toenemende verarming);
- Produktiviteitsstijgingen, die het gevolg zijn van technologische vernieuwingen en intensivering van de arbeid worden niet benut om het levenspeil van de werkende klasse te garanderen en arbeidstijdverkorting met behoud van loon te financieren, maar om de winstinkomens op te schroeven en kapitaal te exporteren.

Ingrijpende veranderingen zijn daarom nodig, én ook mogelijk! Die mogelijkheden worden niet benut door de huidige politiek van loonmatiging en voortdurende bezuinigen op collectieve voorzieningen en sociale zekerheid. De door het kapitaal gecreëerde problemen worden niet werkelijk aangepakt, maar afgewenteld op de loon- en uitkeringsafhankelijken.

De werkloosheid blijft onaanvaardbaar hoog. Vrouwen worden op grote schaal naar het aanrecht terug verwezen, waardoor de werkelijke omvang van de werkloosheid onzichtbaar is. De inkomens van grote groepen worden aangetast. Steeds meer mensen, met name uitkeringsgerechtigden, bevinden zich op de armoedegrens. Zelfs de meest directe doelstelling van het regeringsbeleid, het terugdringen van het financieringstekort, wordt niet gerealiseerd. Men is er niet in geslaagd de daarvoor noodzakelijke basis te creëren: vernieuwing van de economie en duurzaam economisch herstel. Het onvermogen om bepaalde bedrijfstakken een nieuwe toekomst te geven wordt afgereageerd in wilde aanvallen op gerichte steun en stimulering. De miljardenstroom ongerichte steun aan het bedrijfsleven, zoals de verlaging van de vennootschapsbelasting en de WIR, neemt alleen maar toe en komt

vooral de grote en sterke bedrijven ten goede. De crisispolitiek van de huidige regering komt in hoofdzaak ten goede aan bepaalde kapitaalsgroepen: banken en exporterende (met name multinationale) bedrijven.

Er is een andere aanpak van de sociaal-economische politiek vereist:

- een aanpak waarin de belangen van betaald en onbetaald werkenden en uitkeringsgerechtigden op de voorgrond staan;
- een aanpak waarin drastische arbeidstijdverkorting en versterking van de koopkracht en sociale zekerheid de hoogste prioriteit krijgen;
- een aanpak die er niet voor terugdeinst de macht van kapitalistische ondernemingen en banken in te perken.

Democratisering van arbeidsverhoudingen is in de opvatting van de CPN geen luxe voor betere tijden, maar voorwaarde om een andere aanpak van de sociaal-economische politiek te kunnen doorzetten.

• 17 2 Economisch herstel en werkgelegenheid

Bestrijding van de werkloosheid vereist dat er voldoende en zinvol werk wordt geschapen. Daarvoor is een gericht en selectief stimuleringsbeleid van de overheid nodig. De CPN is voor versterking van produktieve overheidsuitgaven die selectieve economische groei en werkgelegenheid bevorderen.

Hoofddijnen van het economisch herstelbeleid van de CPN zijn:

a Investerings- en stimuleringsbeleid

Het bezuinigingsbeleid van het zittende kabinet heeft op grote schaal arbeidsplaatsen bij de overheid vernietigd. Bovendien is de werkgelegenheid bij sectoren die sterk afhankelijk zijn van overheidsopdrachten teruggelopen.

De huidige Nederlandse economie is zeer eenzijdig gericht op enkele voor het kapitaal veelbelovende, maar tegelijkertijd weinig arbeidsintensieve sectoren. De investeringspolitiek moet een bijdrage leveren aan een veelzijdige economische ontwikkeling waarin naast hoogwaardige technologie ook ruimte is voor arbeidsintensieve sectoren. Voor het uitvoeren van een gericht investerings- en stimuleringsprogramma kunnen huidige

WIR-gelden worden ingezet.

1. Het investeringsprogramma van de overheid moet gericht worden op sociale woningbouw, energiebesparing, ontwikkeling van schone energiebronnen en produktietechnieken, stadsvernieuwing, openbaar vervoer en onderwijs.
2. De algemene subsidies op kapitaalinvesteringen moeten worden verminderd. Om meer arbeidsintensieve productieprocessen te stimuleren moeten de lasten van sociale premies verschoven worden van arbeidsintensieve naar kapitaalintensieve ondernemingen. De BTW-tarieven voor arbeidsintensieve sectoren zoals de dienstensector kunnen worden verlaagd.
3. Om economische en sociale vernieuwing gestalte te geven en het draagvlak van de Nederlandse economie te verbreden moet de positie van de grote steden en van achterblijvende regio's versterkt worden. Om meer blijvende werkgelegenheid te scheppen moet de economische structuur van het Noorden, Twente, Zuid-Limburg, delen van Brabant en het gebied rondom Nijmegen worden versterkt. Plannen die door de regio's zelf worden ontwikkeld hebben daarbij voorrang.
4. Het sociaal-economisch beleid moet gericht zijn op het versterken van de positie van het midden- en kleinbedrijf. Het industriebeleid van de overheid dient hiervoor de mogelijkheden te scheppen.
5. Er moet een overheidsfonds worden ingesteld om de omvorming van wapenindustrie tot civiele industrie te stimuleren.

b Werkgelegenheidsprogramma

6. Het stimuleringsbeleid moet de spil vormen van een werkgelegenheidsprogramma dat perspectieven biedt voor een snelle en grootscheepse aanpak van de werkloosheid. Daarbij moet in het bijzonder de werkloosheid onder jongeren sterk worden teruggedrongen. Om een einde te maken aan de achtergestelde positie van vrouwen op de arbeidsmarkt moeten speciale maatregelen worden genomen ('positieve actie').
7. Er moeten harde sancties komen tegen discriminatie van buitenlanders. Het beleid dient bovendien gericht te zijn op verbetering van hun positie op de arbeidsmarkt.
8. Ondernemers moeten worden verplicht aangepast werk te scheppen voor gedeeltelijk arbeidsongeschikten (5%-regeling).
9. De CPN is voorstander van het uitbreiden van lokale werkgelegenheidsprojecten. Om de democratisering van de arbeidsverhoudingen te bevorderen moet de overheid zelfbestuur en coöperatieve vormen van arbeid ondersteunen. De huidige regelingen zijn

voornamelijk gericht op het honoreren van door de overheid gestarte werkprojecten. Deze tendens moet worden omgekeerd. De initiatieven van mensen in de werkbeweging moeten zoveel mogelijk worden gehonoreerd. Daarbij zal de positie van de bestaande (kleine) middenstand in het oog moeten worden gehouden.

c Democratische controle

Voor het ontwikkelen en uitvoeren van een dergelijk stimulerings- en werkgelegenheidsprogramma is versterking van de democratische controle nodig. De CPN verzet zich tegen de voortdurende pogingen om democratische controlemogelijkheden uit te hollen onder het mom van privatisering en deregulering.

Daarom wil de CPN:

10. Versterking van democratische controle op de besteding van overheidssteun, onder andere door uitbreiding van bevoegdheden van de Algemene Rekenkamer en door vastlegging van controle-mogelijkheden voor vakbonden en ondernemingsraden.
11. Geen privatisering van overheidsbedrijven, maar democratisering en verhoging van efficiency. Geen omvorming van staatsbedrijven in Naamloze Vennootschappen. Taakuitbreiding van de Postbank.
12. Uitbreiding van de bevoegdheden van personeelsvertegenwoordigingen en versterking van de positie van de vakbeweging. Daardoor kunnen ze ook een rol vervullen bij de controle op internationale kapitaalstromen uit ons land.

• 18 3 Arbeidstijdverkorting en herverdeling van de arbeid

De CPN zal zich binnen en buiten het parlement sterk maken voor een drastische arbeidstijdverkorting om het perspectief van een 25-urige werkweek naderbij te brengen. De arbeidstijdverkorting zoals de CPN die voorstaat, is gericht op: bestrijding van de werkloosheid, herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen, vermindering van arbeidsbelasting en vermeerdering van vrije tijd.

De inzet van de strijd voor drastische ATV vereist dat werkenden in bedrijven en kantoren controle op herbezetting van vrijkomende arbeidsplaatsen verkrijgen. Uitgangspunt voor de CPN is dat een 25-urige werkweek een volwaardig inkomen moet garanderen. De CPN is tegen het inleveren van loon en prijscompensatie aan ondernemers en overheid als financieringsbron voor ATV. De financiering van ATV moet in eerste instantie plaats vinden uit de winsten en de groeiende arbeidsproductiviteit; waar deze mogelijkheden gering zijn (met name in midden- en kleinbedrijf) dient de overheid voorzieningen te treffen.

De CPN is voor ATV in grote stappen om afwenteling van ATV op werkenden door verhoging van de arbeidsintensiteit te voorkomen en controle op vrijkomende arbeidsplaatsen mogelijk te maken. Een algemene verkorting van de werkweek tot 32 uur met behoud van loon zal naar de mening van de CPN in de komende kabinetsperiode gerealiseerd kunnen worden. Daarvoor is brede machtsvorming nodig: nieuwe initiatieven in de vakbondsstrijd, het betrekken van andere maatschappelijke bewegingen in deze strijd en gezamenlijk optreden van progressieve partijen om de politieke voorwaarden voor drastische ATV te scheppen.

De CPN is van mening dat een raamwerk van wettelijke maatregelen voor ATV nodig is, waardoor de positie van de vakbeweging in de strijd voor ATV versterkt wordt zonder haar aan banden te leggen. Deze maatregelen dienen erop gericht te zijn om versnelde invoering van ATV mogelijk te maken en te stimuleren (inclusief voorwaarscheppende voorzieningen zoals kinderopvang). Het gaat daarbij in elk geval om de volgende maatregelen:

1. Het doorvoeren van ATV tot 32 uur per week met behoud van loon en volledige herbezetting bij de overheid zelf.
2. Een quoteringsregeling voor het aantal arbeidsplaatsen dat door vrouwen (her)bezet moet worden, onder andere gebaseerd op het aanbod op de arbeidsmarkt en gekoppeld aan een scholingsprogramma. Registratie van het aanbod op de arbeidsmarkt moet zonder beperkingen plaatsvinden.
3. Verkorting van de arbeidstijd, mate van herbezetting van vrijkomende arbeidsplaatsen en voorrang voor vrouwen bij werving dienen deel uit te maken van de criteria voor gerichte overheidssteun aan bedrijven.
4. Uitbreiding van de wettelijke bevoegdheden van ondernemingsraden, dienstcommissies en medezeggenschapscommissies met betrekking tot personeelsbezetting en regeling van werktijden.
5. Verscherping van de arbeidswetgeving om afbraak van de rechtspositie van werknemers tegen te gaan en voor werknemers nadelige volgen van flexibilisering te voorkomen. Verscherping van de arbeidswetgeving om de vaak marginale positie van vrouwen op de arbeidsmarkt te verbeteren.
6. Verbetering van de rechtspositie van deeltijdwerkers; geen verplichte deelname aan ATV voor deeltijdwerkers.
7. Het scheppen van een fonds dat invoering van ATV ondersteunt bij bedrijven die zonder overbrugging in moeilijkheden raken.
8. Vermindering van loonkosten van arbeidsintensieve bedrijven door verschuiving in de premielast van arbeidsintensieve naar kapitaalintensieve bedrijven.

9. De uitvoering van de zogenaamde 10%-regeling ten behoeve van herintreding van vrouwen door de GAB's moet met nadrukkelijke zeggenschap van betrokkenen worden uitgevoerd.
10. Verplichting aan bedrijven en instellingen om 5% van de werkgelegenheid beschikbaar te stellen voor gedeeltelijk gehandicapten.
11. Verruiming van mogelijkheden om vroegtijdig uit te treden of te pensioneren. Vergroten van de mogelijkheid tot vermindering van de werkduur voor oudere werknemers/sters.

• 19 4 Kwaliteit van de arbeid en zeggenschap

De kwaliteit van de arbeid is evenzeer van belang als het aantal banen. Werk moet gericht zijn op maatschappelijk zinvolle doeleinden. Gevaarlijk en afstompend werk dient zoveel mogelijk te verdwijnen of vervangen te worden door afwisselend werk met ontplooiingskansen. Werkdruk en -tempo zijn nu in veel sectoren veel te hoog. Beslissingen over automatisering worden nu te vaak alleen genomen uit het oogpunt van de verlaging van de kosten. Bij de vraag of en hoe de productie verder geautomatiseerd wordt, moeten echter ook de effecten op de kwaliteit van werkomstandigheden een zwaarwegende rol spelen.

De maatschappelijke controle op de technologische ontwikkeling moet worden versterkt en in het bijzonder de controle van producenten zelf. Werknemers moeten in elk geval tijdig en rechtstreeks betrokken worden bij onderzoek en besluitvorming op het gebied van automatisering en technologische ontwikkeling.

1. De CPN zal optreden voor een zodanig overleg, dat per bedrijfstak raamregelingen voor een automatiseringscontract tot stand kunnen komen. Elementen van een dergelijk contract zijn onder andere: (a) regels ten aanzien van de informatieverstrekking gekoppeld aan de verschillende fasen van een automatiseringsproject aan ondernemingsraden en vakbonden; (b) afspraken over de mogelijkheden tot oordeelsvorming van OR en vakbonden tijdens de verschillende fasen van de projecten.
2. Voor 'sector-overstijgende' automatiseringsprojecten zullen afzonderlijke overeenkomsten tussen de betreffende overheid, de vakbonden en de werkgevers tot stand moeten komen. Ondernemingsraden moeten hierover tijdig worden geïnformeerd en dienen bij concrete invulling in het betreffende bedrijf een instemmingsbevoegdheid te krijgen.
3. De invoering van de Arbeidsomstandighedenwet zal versneld moeten plaatsvinden en voor alle sectoren moeten gelden. De controle op naleving van bedrijfsveiligheidsvoorschriften moet worden verscherpt.

4. Uitbreiding van de arbeidsinspectie (personeelssterkte en werkingsgebied) en van de bedrijfsgezondheidszorg, allereerst voor bedrijven met een verhoogd gezondheidsrisico.
5. De Wet op de Ondernemingsraad (WOR) moet met name op de volgende punten worden verbeterd: (1) de huidige adviesbevoegdheden met betrekking tot reorganisaties moeten worden omgezet in een instemmingsrecht; instemmingsrecht dient ook te gelden bij overname van ondernemingen en investeringen in het buitenland; (2) de zeggenschap van de OR over arbeidsorganisatie en het sociaal beleid moet worden uitgebreid; (3) uitbreiding van ontslagbescherming naar gedetacheerden en OR-commissies; (4) opnemen in WOR van een jaarlijkse personeelsvergadering (in werktijd) waarin de OR verantwoording kan afleggen aan collega's over het gevoerde beleid; (5) uitbreiding van relatie OR-Raad van Commissarissen (RvC) zodat deze partijen direct (dus buiten directie om) contact op kunnen nemen; verantwoordingsplicht van RvC aan OR en verplichting tot overleg tussen OR en RvC bij benoemingen; (6) instemmingsrecht bij additionele arbeidsvoorwaarden die naast CAO tot stand komen; (7) versterking van het beroepsrecht. Deze verbeteringen moeten uiteraard ook van toepassing zijn op medezeggenschapsorganen bij de diverse overheden.
6. De positie van vakbondsgroepen in de onderneming moet wettelijk worden beschermd. Hierbij moet worden aangegeven: (1) een rechtsbescherming voor OR-leden; (2) het gebruik kunnen maken van bedrijfsfaciliteiten door de gekozen bondsgroep-bestuurders; (3) informatie die in het kader van de WOR aan de OR wordt verstrekt moet ook aan bondsgroep-besturen ter beschikking worden gesteld.

• 20 5 Verbetering van koopkracht

De politiek van loonmatiging en van denivellering van inkomens heeft veel bijgedragen aan de forse koopkrachtdaling van grote groepen mensen. Deze ontwikkeling heeft een negatieve invloed op het economisch herstel. Verbetering van koopkracht en het tegengaan van te grote inkomensverschillen zijn dan ook noodzakelijk.

De overheid heeft in de loonvorming uitdrukkelijk de taak om als basisniveau een minimum vast te leggen en te beschermen. Zeker nu de ontwikkeling per bedrijfstak zo uiteenloopt is een minimumgarantie nodig. Van afschaffing of verlaging van het minimumloon kan dan ook geen sprake zijn. Het minimumloon moet aan de algemene loonontwikkeling zijn gekoppeld. Verhoging van het minimumloon is noodzakelijk om het verlies aan koopkracht van de afgelopen jaren te compenseren.

De volledige prijscompensatie moet hersteld wor-

den om de koopkracht te beschermen tegen prijsstijgingen. Het opeisen hiervan is een taak van de vakbeweging, die een onverkort recht op vrije onderhandelingen moet hebben. De CPN wijst elke looningreep af.

Om een nivellering van inkomensverschillen tot stand te brengen moeten de huidige topinkomens worden aangepakt; onder andere door strengere controle op inkomensvorming in de 'vrije beroepen' en verzwaring van de belasting op inkomens uit winsten en vermogens.

De CPN treedt op voor:

1. Verhoging van het minimumloon om te beginnen met 12% bruto. Onverkort toepassen van de koppeling aan de loonontwikkeling.
2. Herstel van de prijscompensatie.
3. Herstel van het trendbeleid voor ambtenaren-salarissen en van de koppeling van uitkeringen aan de algemene loonontwikkeling.
4. Herstel van het niveau van het minimumjeugdloon; toewerken naar verlaging van de leeftijdsgrens van het minimumloon tot 18 jaar. Geen aantasting van de rechtspositie van jongeren. Handhaving en herstel van gekoppelde leer-arbeidsovereenkomsten.
5. Bescherming van inkomenspositie van deeltijdwerkers: onder andere door het opheffen van het 1/3-criterium in de Wet op het minimumloon.

• 21 6 Herstel en vernieuwing van sociale zekerheid

a Herstel

De komende periode moet herstel en vernieuwing van de sociale zekerheid hoge prioriteit hebben. De sociale zekerheid is de afgelopen jaren hét doelwit van de bezuinigingspolitiek van het kabinet geweest. De bijdragen vanuit de overheid aan de werknemersfondsen van vele miljarden per jaar is geheel stopgezet, de premielasten zijn verschoven van werkgevers naar werknemers. Rechten zijn afgebroken, uitkeringen verlaagd met 10 tot 25%, de controle is verscherpt.

Het resultaat: vrijwel iedere uitkeringsgerechtigde komt in de bijstand terecht. Wat eens bedoeld was als regeling voor noodgevallen, geldt nu als de meest algemene en tegelijk slechtste voorziening. Er wordt gesold met het recht op een eigen inkomen: door toetsing aan het inkomen van echte of vermeende partners, huisgenoten, vermogen en nevenverdiensten en de daarbij behorende controle. De regering misbruikt het begrip 'economische eenheid' in de bijstand en dwingt mensen in een afhankelijkheidssituatie waar zij zelf niet voor gekozen hebben.

Het kabinet wil nog voor de verkiezingen van 1986 de 'stelselherziening' door het parlement heenjagen. Wat in tientallen jaren van strijd en sociale bewogenheid is opgebouwd zou hiermee in enke-

le jaren worden afgebroken.

Het verzet tegen deze plannen is buitengewoon groot. Allereerst van uitkeringsgerechtigden en hun organisaties, maar ook van uitvoeringsinstanties en adviesorganen, vanuit kerkelijke kring en van prominenten die bij de sociale zekerheid betrokken zijn.

In het beleid van CDA en VVD staat afbraak van de sociale zekerheid centraal. De CPN is van mening, dat in progressieve politiek herstel en vernieuwing van sociale zekerheid in het middelpunt moeten staan. Toetssteen voor progressief beleid is de mate waarin daadwerkelijke verbetering wordt geboden voor hen die nu het zwaarst door de crisis zijn getroffen.

De CPN treedt op voor:

1. Verhoging van de minimumuitkeringen gekoppeld aan een verhoging van het minimumloon.
2. Herstel van wettelijke uitkeringspercentages bij WW en WAO tot 80%.
3. Verlengen van de uitkeringsduur van de WWV en herstel tot 75%.
4. Handhaven van de verdiscontering in de WAO.
5. Individualisering van bijstand en RWW kan op korte termijn dichtbij worden gebracht door het afschaffen van de voordeurdelerswet, het terugdringen van kostwinnersbepalingen en door beperking van de vermogenstoets. Niet-toepassing van de vermogenstoets waar noodzakelijk gebruik van eigen huis kan worden aangetoond.
6. Verbetering van regelingen voor één-oudergezinnen, onder andere door optrekken van de bijstandsnorm tot 100%.
7. Geen verruiming van het begrip passende arbeid; versoepeling van de sollicitatieplicht.
8. Verbetering van de uitkeringsrechten van buitenlanders, zodat hun feitelijke positie gelijk wordt aan die van Nederlanders. Geen invoering van het woonlandbeginsel bij de kinderbijslag.

b Vernieuwing

Voor de CPN is vernieuwing van het stelsel van sociale zekerheid en verbetering van de positie van uitkeringsgerechtigden onverbreekelijk verbonden met een andere sociaal-economische politiek: uitbreiding van werkgelegenheid, herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid, arbeidstijdverkorting en verbetering van arbeidsomstandigheden. Uitgangspunt voor vernieuwing van de sociale zekerheid is dat iedereen het recht heeft op een inkomen waarvan een zelfstandig bestaan mogelijk is. Om een situatie te bereiken waarin iedereen daadwerkelijk gebruik kan maken van het recht een eigen inkomen te verwerven wil de CPN de kostwinnersbepalingen terugdringen en op termijn geheel afschaffen.

Door arbeid verworven economische zelfstandigheid moet behouden blijven in de vorm van een langdurige uitkering gekoppeld aan het laatst ver-

diende loon (zonder toetsing aan het inkomen van partner en/of huisgenoten). De sociale zekerheid moet gericht zijn op (her)intreden in het arbeidsproces. Gehuwde en gescheiden vrouwen en schoolverlaters wordt nu het recht op betaalde arbeid en een individueel inkomen ontzegd. Daarom pleit de CPN ervoor dat het recht op een zelfstandige uitkering wordt gekoppeld aan de bereidheid tot intreding in het arbeidsproces.

Een vernieuwd stelsel van sociale zekerheid moet tevens ruimte scheppen voor een nieuwe arbeidspolitiek. Het moet mogelijkheden bieden voor een soepele overgang (a) tussen verschillende vormen van betaalde arbeid (educatief verlof), (b) tussen betaalde arbeid en niet erkende en niet-betaalde arbeid (werken met behoud van uitkering), en (c) tussen betaalde beroepsarbeid en activiteiten met een bijzondere persoonlijke of maatschappelijke betekenis (zwangerschapsverlof).

Vernieuwing van het stelsel van sociale zekerheid moet tot stand komen in een democratisch proces, waarbij politieke partijen, vakbeweging, uitkeringsgerechtigden, uitvoeringsinstanties en adviesorganen betrokken zijn. Arbeidsbureaus kunnen daarbij een belangrijke rol spelen. Hun taakopvatting, die nu voornamelijk gericht is op werkgeversbelangen, moet meer gericht worden op de belangen van werkzoekenden.

De CPN treedt op voor:

9. Verruiming van de mogelijkheden om met behoud van uitkering te studeren en te werken, onder andere door het verruimen van de bijverdienstenregeling.
10. Uitbreiding van de taken van arbeidsbureaus op gebied van scholing en bemiddeling. Actieve begeleiding van met name langdurig werklozen, vrouwen en schoolverlaters richting (her)intreding. De zeggenschap van betrokkenen dient hierbij gewaarborgd te zijn.
11. Een regeling die aan (her)intreders het recht geeft op een zelfstandige uitkering.
12. Het bevorderen van mogelijkheden om met behoud van dienstverband studie-, opfris- of vormingsverlof te nemen.
13. Uitbreiding van zwangerschapsverlof van 12 naar 16 weken. Invoeren van een 'calamiteitenverlof' op te nemen door een der verzorgers (bijv. bij ziekte van kinderen).

c Financiering

De regering-Lubbers heeft een grootscheepse overheveling van inkomen van uitkeringsgerechtigden en loonafhankelijken naar de winsten en andere kapitaalinkomens tot stand gebracht. Herstel en vernieuwing van de sociale zekerheid moet daarom worden gefinancierd door een omgekeerde 'terugsluisoperatie' van winsten en overheidsbijdragen naar de sociale zekerheid.

Daarom stelt de CPN voor:

14. Verschuiving van premielasten ten gunste van arbeidsintensieve bedrijven; invoeren

van heffing van werkgeverspremies op basis van toegevoegde waarde per werknemer.

15. Verhoging van premiegrenzen in de volksverzekeringen.

• 22 7 Democratisering van het belastingstelsel

De CPN bepleit een belastinghervorming die een eind maakt aan de grote en kleine onrechtvaardigheden die zijn ingebakken in de lastenverdeling van de belastingen.

(1) Het uitgangspunt is daarbij dat ieder naar individuele draagkracht bijdraagt aan de financiering van gemeenschapsvoorzieningen. Voor het bepalen van de draagkracht moet de hoogte van het inkomen bepalend zijn en niet de levenssituatie. Zolang echter het individuele recht op arbeid of uitkering nog niet voor iedereen is gerealiseerd, moet in het belastingstelsel rekening worden gehouden met factoren die de reële draagkracht verminderen, zoals het dragen van de kosten van levensonderhoud voor partner en/of kinderen.

(2) De belastingwetgeving dient geen drempels te bevatten voor de toetreding van vrouwen tot de arbeidsmarkt. De tweeverdienerswet komt niet aan deze uitgangspunten tegemoet, maar betekent veeleer een versterkte onderlinge inkomensafhankelijkheid van mensen die (al dan niet gehuwd) op één adres wonen.

De CPN treedt op voor (a) ontlasting van de kleine en middeninkomens, (b) een radicale beperking van de hoge inkomens door sterkere progressie in de inkomstenbelasting, en (c) afschaffing van de vele belastingprivileges voor de bezittende klassen.

Zij stelt daarom de volgende maatregelen voor:

1. Het vervangen van de belastingvrije voet door een systeem van kortingsbedragen. Kortingsbedragen hebben als voordeel boven belastingvrije voeten, dat zij de vrijstelling voor de eerste levensbehoeften (waarvoor ook de belastingvrije voet bedoeld is) fixeert op een bedrag, terwijl het voordeel van de belastingvrije voet groter is naarmate het inkomen hoger is.
2. Opheffing van tariefgroep 1. Hierdoor komt het onderscheid tussen het al dan niet alleen wonen (het grote struikelblok in de tweeverdienerswet) te vervallen.
3. Zwaarder belasten van top-inkomens door het verscherpen van de progressie; invoeren van een toptarief van 90%.
4. Beperken van aftrekposten voor hoge inkomens. De bestaande aftrekposten moeten kritisch worden bezien, en (voorzover zij gehandhaafd moeten blijven) aan een plafond worden gebonden. De mogelijkheid van aftrek van kosten kinderopvang moet daarentegen worden verbeterd, en moet ook gelden voor de zogenaamde tweeverdieners.

5. Vermindering van het aandeel van de indirecte belasting door: (a) afschaffen van BTW-tarieven op consumptiegoederen waarvan het gebruik in een democratische maatschappij bevorderd moet worden, zoals onderwijsmiddelen en informatiebronnen (boeken, tijdschriften, kranten); (b) verlagen van BTW-heffingen op noodzakelijke levensmiddelen (voeding, wonen, kleding) en publieke goederen (gas, elektra, water). Het tarief op bepaalde groepen luxe goederen (boten van bepaalde omvang, tweede en derde woningen en dergelijke) kan worden verhoogd.
6. Terugdringen van allerlei 'administratietarieven' (bijv. administratiekosten bij bevolkingsregister), die meer irritatie over overheidsbureaucratie kosten dan een bijdrage leveren aan de terugdringing van het financieringstekort.
7. Invoering van een vermogensbelasting met progressief tarief en voortdurende herwaardering van de vermogensobjecten op basis van een algemene inflatie-index.
8. Alle belastingen op ondernemingen moeten worden geheven als belasting over zuivere winst. Voor winstbelasting geldt een progressief tarief (met ingebouwde vertraging). Combinatie van voorheffing en selectief belastinguitstel (om het inhalen van belastingachterstand voor bedrijven mogelijk te maken; vooral van belang voor 'jonge ondernemers').
9. Het tarief van de vennootschapsbelasting wordt progressief gemaakt naar de winst van de onderneming. Afschaffing van belastingvrijheid voor alle representatiekosten, ongeacht de hoogte hiervan.
10. Invoering van een algemene belasting op kapitaalexport boven een bepaalde grens. De hoogte hiervan is afhankelijk van het verschil tussen het renteniveau van het exportland en dat van Nederland (om rente-speculatie tegen te gaan).
11. Honderd procent successierechten boven een bepaalde grens.

• 23 8 Overheidsfinanciën

De CPN is van mening dat er een grondige reorganisatie van de overheidsfinanciën nodig is. Dat is nodig (a) om middelen vrij te maken voor maatregelen in de sociale sfeer, (b) om een omvattend werkgelegenheidsprogramma te financieren en (c) om het financieringstekort terug te dringen en de steeds stijgende staatsschulden af te remmen. De burgerlijke partijen hebben het terugdringen van het financieringstekort tot een van de hoogste politieke geboden verheven. Voor de CPN is beperking van het begrotingstekort geen magisch doel in zichzelf. Natuurlijk moeten de overheidsfinanciën beheersbaar blijven en daarom wil de

CPN ook een einde maken aan het 'schuldautomatisme'. Anders gaan de rentelasten en aflossingsverplichtingen een steeds grotere blokkade vormen voor het beleid ter bevordering van economisch herstel en arbeidsverdeling.

De CPN blijft zich verzetten tegen een geforceerde en ongerichte beperking van het financieringsstekort, omdat dit steeds weer ten koste gaat van wezenlijke sociale en collectieve voorzieningen. Langs deze weg is het bovendien onmogelijk om het niveau van binnenlandse bestedingen en investeringen in bedrijven ten minste op peil te houden. De CPN treedt juist op voor versterking van de koopkracht en uitbreiding van het niveau van overheidsinvesteringen gericht op drastische vermindering van werkloosheid.

Een progressief beleid moet niet verstrikt raken in de cirkel van toenemende staatsschuld en rentelasten en steeds hogere sociale premies en belastingen. De financiële middelen moeten niet worden binnengehaald door steeds nieuwe staatsleningen waarover rentebetalingen verschuldigd zijn. De staatsschuld wordt nu voor een groot deel gefinancierd uit inkomensdelen van de bezittende klassen die niet in de produktie worden geïnvesteerd. Deze grote bezitters verdienen aan de staatsschuld; en de staatsschuld neemt op haar beurt weer toe omdat de bezittende klasse niet in de produktie investeert (of haar kapitaal naar het buitenland exporteert). Daaraan moet een einde komen.

De CPN treedt op voor de volgende maatregelen:

1. Beleggingsvoorschriften voor verzekeringsmaatschappijen, kredietinstellingen, pensioenfondsen en banken.
2. De geleende middelen moeten zoveel mogelijk worden uitgegeven voor produktieve, economisch gewenste investeringen. Subsidies aan particuliere ondernemingen moeten in principe alleen nog worden gegeven op kredietbasis; bij faillissement van gesubsidieerde ondernemingen wordt de staat eerste schuldeiser.
3. De verspilling van publieke goederen moet worden teruggedrongen. Besparingen moeten worden gezocht in: (a) het verlagen van de defensielasten, (b) het bevriezen van de hoogste salarissen en een rigoreuze beperking van representatie-vergoedingen, (c) een kritische zuivering van EG-subsidies, (d) een krachtige bestrijding van fraude met een ontduiking van belastingen en premies en het elimineren van belasting-privileges.

• 24 9 Midden- en kleinbedrijf

De overgrote meerderheid van de Nederlandse midden- en kleinbedrijven moet het hebben van de binnenlandse koopkracht. De afkalving van deze koopkracht door het huidige overheidsbeleid

heeft omvangrijke delen van de middenstand in problemen gebracht en geleid tot afbraak van werkgelegenheid in het midden- en kleinbedrijf. De CPN acht een goed geoutilleerd en fijnmazig netwerk van goederendistributie en dienstverlening onmisbaar voor de ontwikkeling van een bevredigende en rijk geschakeerde levensstandaard. Bescherming van en steun aan het midden- en kleinbedrijf zijn daarvoor noodzakelijk. Daarom treedt de CPN op voor de volgende maatregelen:

1. Verbeteren van kleinschaligheidstoelagen in investerings- of stimuleringsregelingen; de tienduizenden éénpersoons/gezinsbedrijven moeten ook kunnen meeprofiteren van de fiscale maatregelen, die nu voornamelijk aan grote bedrijven ten goede komen.
2. Verbeteren van financieringsmogelijkheden en vereenvoudiging van kredietprocedures.
3. Het door middel van een vergunningenbeleid tegengaan van vestigingen van grootschalige detailhandel ('weidewinkels') ten gunste van vestiging, concentratie en behoud van kleinschalige buurtwinkels en winkels in kleine plaatsen en stadsvernieuwinggebieden.
4. Verbetering van voorlichting, onderzoek en onderwijs ten behoeve van midden- en kleinbedrijf (mede gericht op innovatie en export).
5. Vergroten van rol van gemeenten en provincies bij vestigings- en stimuleringsbeleid.
6. Een landelijk wettelijk kader voor vergoeding van aantoonbare schade die middenstanders ondervinden ten gevolge van zeer langdurende uitvoering van openbare werken (rioleringen, wegen, bruggen, verkeersmaatregelen etc.).
7. De rechts- en inkomenspositie van de meewerkende vrouw in het midden- en kleinbedrijf moet verbeterd worden, door al haar arbeid ten behoeve van het bedrijf fiscaal en juridisch mee te laten tellen.
8. Eigenaren van één- en tweepersoonsbedrijven die niet (of slechts gedeeltelijk) van hun inkomsten rond kunnen komen, moeten een aanvullende uitkering krijgen zonder verplicht te worden hun bedrijf op te heffen.

• 25 10 Land- en tuinbouw

Landbouwproduktie wordt in onze maatschappij slecht betaald. Daarom nemen grote ondernemingen haar niet zelf ter hand, maar wordt ze overgelaten aan gezinsbedrijven. Die werken goedkoop door onbetaald overwerk en inspringen van vrouwen en kinderen. Sinds 1960 is het aantal mensen dat in de landbouw werkt meer dan gehalveerd. De netto-inkomens van de boeren lopen sterk uiteen, maar zijn gemiddeld achtergebleven bij de algemene ontwikkeling. De gangbare bedrijfsvoering vergt hoge investeringen. Hierdoor heb-

ben de banken via geldleningen en de voeder- en verwerkende industrie via de contracten veel agrariërs in hun greep gekregen. Deze ontwikkelingen hebben weinig overgelaten van het 'vrije ondernemerschap' van de boeren.

Boerenbewegingen zijn opgekomen voor lonende prijzen en maatregelen om een prijsdrukkende overproductie tegen te gaan. Het landbouwprijsbeleid van de EG is mede door die strijd tot stand gekomen. Door de crisis van de kapitalistische economie komt dit beleid momenteel onder druk te staan. Met de superheffing voor de melkveehouderij wordt een overproductie afgebouwd die de EG-ministers zelf jarenlang in de hand hebben gewerkt. Doordat tegelijkertijd de melkprijs is bevroren, gebeurt dit geheel op kosten van de boeren. In beleidskringen wordt nu gepleit voor een herstel van de 'vrije markt', dat wil zeggen opheffing van de superheffing en tegelijk afbouwen van de prijsbescherming. Een verdere aantasting van het inkomen van de boeren zal hiervan het gevolg zijn.

De CPN vindt dat overschotten moeten worden voorkomen. Ze mogen zeker niet gedumpt worden op de wereldmarkt, omdat dit de ontwikkeling van de landbouw in de Derde Wereld belemmert. Productiebeperking moet echter gepaard gaan met verhoging van de landbouwprijzen tot een lonend niveau. In het belang van zwakkere consumentengroepen moet deze verhoging door prijs-toeslagen van de EG worden gerealiseerd.

De CPN streeft naar een technisch moderne land- en tuinbouw die zuiniger is met energie en minder belastend voor het milieu. Zij realiseert zich dat maatregelen om dit laatste te bereiken de produktiekosten kunnen verhogen. Deze kostenverhogingen mogen niet op de boeren en tuinders worden afgewenteld, maar moeten door de gemeenschap worden gedragen.

De CPN wil:

1. Verhoging van de landbouwprijzen (via prijs-toeslagen van de EG) zodat ze lonend worden voor een doorsnee bedrijf.
2. Plafonnering van deze prijs-toeslagen, zodat de inkomensverschillen binnen de land- en tuinbouw worden beperkt.
3. Productiebeperking door niet-verhandelbare contingents, waar dat nodig is om overschotten te voorkomen. Beëindiging van het dumpen van overschotten op de wereldmarkt.
4. Voorrang voor middenbedrijven en beginnende boeren.
5. Verbetering van de rechtspositie van boerinnen. Boerinnen moeten naast hun echtgenoot/partner lid van een coöperatie kunnen worden.
6. Nationale steun aan het AVEBE-bedrijf, waarvan 10.000 arbeidsplaatsen in en rond de productie van fabriksaardappels afhankelijk zijn.

7. Het probleem van de zure regen en vervuiling van grond- en oppervlaktewater moet op korte termijn worden aangepakt. In de eerste plaats zijn maximum-normen nodig voor het mestgebruik per hectare; goede methodes voor de verwerking van mest en een systeem voor de verspreiding van mest naar akkerbouwgebieden.
8. Beheersing van de groei van de intensieve veehouderij en de melkveestapel door invoering van een landbouwvestigingswet.
9. Gezien de dwangpositie waarin de boeren verkeren mag een afremming van de produktie niet ten koste gaan van hun inkomenspositie. De overheid dient daarom een milieuvriendelijke bedrijfsvoering financieel te stimuleren, zodat boeren in staat worden gesteld een redelijk inkomen te verwerven zonder dat zij gedwongen zijn rooibouw te plegen op zichzelf, hun gezin en het milieu.
10. Tegengaan van de ontwikkeling waarbij zuivelprodukten in toenemende mate worden vervangen door produkten gemaakt van geïmporteerde, plantaardige grondstoffen. Dit zowel met het oog op de kwaliteit van het voedsel als op de positie van de Nederlandse veehouders.
11. Verscherping van normen van welzijn van dieren in intensieve veehouderij.
12. Democratisering van de procedures bij ruilverkavelingen (streekverbetering); de zeggenschap van grondgebruikers en streekbewoners moet worden vergroot. Mogelijkheden benutten om via landinrichtingsplannen belangen van landbouw, natuurbehoud en recreatie te integreren.

• 26 11 Milieu

Ruim 4000 gevallen van bodemverontreiniging door chemisch afval, stervende bossen door zure regen, vervuiling van het grondwater door overbemesting. Het zijn slechts enkele voorbeelden van de bedreigingen waaraan onze natuurlijke omgeving blootstaat. Zij maken duidelijk dat de grenzen die het milieu stelt aan economische activiteiten in een aantal gevallen ver is overschreden.

Het gaat hierbij niet alleen om een Nederlands probleem. Wereldwijd is sprake van een omvangrijke rooibouw op natuur en milieu en worden de eindige grondstoffenvoorraden in snel tempo opgebraakt. Een groot deel van de schaarse grondstoffen wordt opgeslokt door de wapenwedloop. Geconfronteerd met de economische schade ten gevolge van de milieuvervuiling en onder druk van de milieubeweging heeft de Nederlandse overheid de afgelopen jaren een aantal wettelijke maatregelen genomen ter bescherming van het milieu. De bescherming van het milieu is onder de huidige produktieverhoudingen nog steeds

ondergeschikt aan winstbelangen. Zo is in het kader van de zogenaamde deregulering de milieu-wetgeving op belangrijke punten weer uitgehold, omdat deze wetten volgens de ondernemers een belemmering zouden vormen voor economisch herstel. Herstel van werkgelegenheid moet echter niet worden gezocht in ongerichte groei.

Voor de CPN is een effectieve bescherming van het milieu op langere termijn alleen mogelijk wanneer een einde wordt gemaakt aan de uitbuiting van het milieu omwille van de winst. De CPN streeft naar een beleid waarin economische doelstellingen en de bescherming van het milieu zijn geïntegreerd. Dit vanuit het besef dat de mens zowel voor zijn fysieke als economische bestaan afhankelijk is van het milieu. Niet het maken van zoveel mogelijk winst staat hierbij voorop, maar de vervulling van maatschappelijke behoeften, rekening houdend met de draagkracht van het milieu. De CPN treedt daarom op voor:

1. Het scheppen van maatschappelijk zinvolle werkgelegenheid, waarbij zuinig wordt omgegaan met het milieu, energie en grondstoffen. Door lastenverschuivingen moet verdere groei van milieu- en energie-intensieve bedrijvigheid worden afgeremd en de groei van milieuvriendelijke en energiebesparende werkgelegenheid worden gestimuleerd. De mogelijkheden die nieuwe technieken bieden om milieubelasting te verminderen moeten maximaal worden benut.
2. Een integraal milieubeleid, gericht op bescherming van het fysieke milieu, natuurbehoud en zuinig omgaan met grondstoffen en energie. Deze doelstellingen dienen op alle terreinen onderdeel te zijn van het overheidsbeleid. Versterking van de positie van de minister van milieubeheer als coördinerend bewindspersoon.
3. Uitgangspunt van het beleid moet zijn het voorkomen van vervuiling. Consumenten en werknemers moeten worden beschermd tegen blootstelling aan gevaarlijke stoffen. Verzwaring van de toelatingsprocedure in het kader van de Wet Milieugevaarlijke Stoffen. Uitbreiding van de toepassing van de Milieu-Effect-Rapportage. Invoering van één integrale milieuvergunning voor bedrijven waarin alle milieu-effecten worden meegenomen.
4. Bij sanering wordt uitgegaan van het beginsel 'de vervuiler betaalt'. Heffingen moeten regulerend zijn en bijdragen aan terugdringen van vervuiling. De CPN keert zich tegen de tendens om ter verlichting van de lasten van het bedrijfsleven heffingen af te wentelen op de samenleving en daarmee op de individuele burger. Afschaffing van zuiveringsheffing voor particuliere huishoudens.
5. De chemische industrie wordt collectief aansprakelijk gesteld voor de bodemverontreiniging. Er wordt een fonds gevormd uit een

heffing op (basis)chemicaliën waaruit het opruimen van gif kan worden betaald. Zure regenschade wordt omgeslagen over de vervuilers via een heffing in het kader van de Wet Luchtverontreiniging. Snelle invoering van een wettelijke regeling waarbij bedrijven aansprakelijk worden gesteld voor eventuele milieuschade en verplicht worden gesteld zich hiertegen te verzekeren.

6. Krachtige handhaving van de milieuwetgeving en verzwaring van sancties bij overtreding. Opnemen van milieucriminaliteit in Wetboek van Strafrecht. Lagere overheden en milieu-inspecties moeten voldoende middelen krijgen om handhavingstaak waar te kunnen maken.
7. Aan bestrijding van zure regen wordt prioriteit gegeven. Doel moet zijn een vermindering van de uitstoot van verzurende stoffen met 50% in vijf jaar en met 75% in 10 jaar. Hiervoor zijn zowel technische als structurele maatregelen nodig.
8. Verplichte rookgasontzwaveling voor raffinaderijen. (Minimaal dienen hierbij in Nederland dezelfde normen te worden gehanteerd als in de BRD.) Volledige rookgasontzwaveling bij alle elektriciteitscentrales die na 1990 nog in gebruik zijn. Daarnaast zijn maatregelen nodig tegen uitstoot van stikstofoxiden.
9. Het gebruik van loodvrije benzine en katalysatoren moet op nationaal niveau financieel worden gestimuleerd. Tegelijkertijd dient openbaar vervoer gestimuleerd te worden.
10. Vermindering van uitstoot van ammoniak door intensieve veehouderij, zowel door technische maatregelen als door geleidelijke vermindering van de veestapel. Dit als onderdeel van een ander landbouwbeleid waarbij de boer voor handhaving van zijn inkomenspositie geen roofbouw hoeft te plegen op natuur en milieu.
11. Afvalbeleid richten op beperking en hergebruik. Aanscherping van de Wet Chemische Afvalstoffen en verplicht stellen van stoffenboekhouding voor bedrijven. Verbod op wegwerpverpakkingen waar retoursystemen beschikbaar zijn. Voor producten die moeilijk of niet-verwerkbaar zijn bevatten wordt gestreefd naar vervanging door minder schadelijke alternatieven.
12. Bij grensoverschrijdende milieuproblemen neemt de Nederlandse regering initiatieven om te komen tot gemeenschappelijke maatregelen door alle betrokkenen. Milieubescherming moet een officiële doelstelling van het EG-beleid worden. EG-richtlijnen dienen voldoende ruimte te laten voor eigen, verdergaande maatregelen. De Nederlandse regering ziet toe op uitvoering van verdragen tegen vervuiling van de Rijn en de Noordzee. Geen dumping van chemisch of radio-actief

afval in Noordzee of oceaan.

13. Verbod op export van produkten die onder Nederlandse wetgeving verboden zijn. Nederland ijvert voor een internationale gedragscode voor de handel in gevaarlijke stoffen.
14. De bescherming van natuur en milieu, als bestaansvoorwaarde voor de bevolking, wordt mede een doelstelling van de ontwikkelingssamenwerking.

• 27 12 Energie

Economische ontwikkeling wordt in belangrijke mate bepaald door de beschikbaarheid van goedkope energie. De controle over de energiebronnen speelt dan ook een belangrijke rol in de internationale machtsstrijd. Op nationaal niveau oefenen olieconcerns als Shell en Esso grote invloed uit op de energievoorziening. Zij beheersen niet alleen een belangrijk deel van de olietoevoer, maar maken ook miljardenwinsten op de winning en distributie van ons aardgas.

Het grootste deel van het energieverbruik bestaat uit fossiele brandstoffen, zoals aardolie, steenkool en aardgas. De voorraden daarvan zijn wel groot, maar niet onuitputtelijk. Bij het huidige verbruik wordt veel energie verspild. In een moderne elektriciteitscentrale gaat nog altijd 60% van de brandstof als afvalwarmte verloren. Bovendien levert de verbranding van olie en steenkool veel luchtverontreiniging op. De zure regen die hiervan het gevolg is wordt door de regering aangegrepen als nieuw argument voor de bouw van kerncentrales. Kernenergie in plaats van kolen of olie betekent alleen maar dat het ene milieuprobleem door het andere wordt vervangen.

De bouw van kerncentrales leidt bovendien tot een verdere centralisatie en schaalvergroting van de energievoorziening. Uitvoering van de regeeringsplannen voor reorganisatie van de elektriciteitsvoorziening zal ertoe leiden dat de provinciale en lokale overheid nog minder zeggenschap krijgt over de energievoorziening. De huidige regering wil meer invloed op de tarieven om de industriële grootverbruikers goedkope stroom te kunnen leveren. Of kerncentrales wel zulke goedkope elektriciteit kunnen leveren is overigens zeer de vraag. Gevreesd moet worden dat het uiteindelijk de particuliere huishoudens zijn die het gelag voor de industrie moeten betalen.

Energievoorziening is een zaak van maatschappelijk belang die niet onderworpen mag zijn aan het winstbejag van particuliere ondernemingen. Het beleid moet gericht zijn op een veilige en milieuvriendelijke energievoorziening onder democratische controle. Diverse scenario's laten zien, dat door toepassing van warmte/krachtkoppeling, zon, wind- en waterkracht in een belangrijk deel van de behoefte aan nieuw produktievermogen kan worden voorzien. Kerncentrales zijn niet al-

leen ongewenst, maar ook onnodig.

De CPN wil daarom:

1. Geen nieuwe kerncentrales en sluiting van kerncentrales in Borssele en Dodewaard. Stopzetting deelname aan kweekreactorprojecten Kalkar en Super Phenix.
2. Geen centrale bovengrondse of ondergrondse opslag van radio-actief afval uit kerncentrales. Afval kan na sluiting worden opgeslagen in de centrales zelf. Aparte opslag radio-actief afval uit ziekenhuizen en laboratoria. Productie daarvan zoveel mogelijk beperken.
3. Stimulering van toepassing warmte/krachtkoppeling en duurzame energie. Aardgas voor WKK-installaties wordt tegen dezelfde prijs geleverd als voor conventionele centrales. Voor stroom die aan het openbare net wordt teruggeleverd, wordt een vergoeding betaald van 85% van het officiële tarief.
4. Deel van aardgaswinsten benutten voor energiebesparingsprogramma. Verscherping isolatienorm voor nieuwbouw en verhoging subsidies voor isolatie van bestaande woningen. Woningisolatie mag via puntensysteem niet tot huurverhoging leiden.
5. Inzet van steenkool alleen als sluitpost van energievoorziening. Milieuvoorzieningen op basis van best beschikbare technieken. Voortzetting van onderzoek naar schone toepassing van steenkool, inclusief mogelijkheden van ondergrondse vergassing van Nederlandse steenkoolvoorraad.
6. Afwijzing van reorganisatieplannen voor elektriciteitsvoorziening volgens plannen van SEP en minister Van Aardenne. Geen privatisering maar democratisering. Uitbreiding takenpakket van lokale en regionale distributiebedrijven met energiebesparing en decentrale elektriciteitsopwekking. Scheiding tussen grootschalige productie en regionale distributie van elektriciteit. Integratie van distributie van gas, elektriciteit en warmte in lokale en regionale energiebedrijven.
7. Mogelijkheden van decentrale opwekking moeten uitgangspunt zijn bij planning van grootschalig vermogen.
8. Exploitatie van de Nederlandse energievoorraad komt in handen van de gemeenschap. Terugdringen van de gas-export. Resterende gasvoorraad zoveel mogelijk reserveren voor hoogwaardige toepassing in eigen land en in situaties waar andere brandstoffen tot luchtverontreiniging leiden en geen andere alternatieven voorhanden zijn.
9. Verlaging gasprijzen voor kleinverbruikers.

• 28 1 Volkshuisvesting en woonlasten

Er is nog steeds woningnood in Nederland. Het aantal woningzoekenden neemt toe, terwijl er minder woningen met betaalbare huren komen omdat er minder woningwetwoningen worden gebouwd en woningen uit de huursfeer worden gehaald. Zo'n 400.000 mensen, waaronder veel jongeren, hebben geen zelfstandige woonruimte. Nieuw- en verbouw voor andere samenlevingsvormen dan het gezin is nog steeds meer uitzondering dan regel, hoewel de meerderheid van de bevolking al niet meer in gezinsverband leeft. Het woonrecht voor 18-jarigen is een wassen neus. Veel mensen die wel over zelfstandige woonruimte beschikken, wonen onder zodanig slechte omstandigheden, dat andere woonruimte dringend gewenst is. Mensen die hard aan (andere) woonruimte toe zijn, registreren zich vaak niet meer als woningzoekende, omdat ze de dure nieuwbouw niet kunnen betalen. Waar nog wel gebouwd wordt, leidt dit niet zelden tot leegstand.

'Wonen is een recht', een recht dat door de regering met voeten wordt getreden. Zij probeerde het werkelijke woningtekort te verdoezelen. Zij beschermde speculanten met anti-kraakwetten en trapt woningzoekenden in de hoek door de uitgaven voor volkshuisvesting te drukken. In de meerjaren-bouwprogramma's stijgt het aantal koopwoningen en daalt het aantal woningwetwoningen.

De regering wil de volkshuisvesting 'decentraliseren' naar de gemeenten die hiervoor de beschikking krijgen over een eigen, maar uiterst klein budget. Een voorbeeld hiervan is de invoering van het Norm Kosten Systeem, dat tot grote huurverhogingen zal leiden in de nieuwbouw. Decentraliseren zonder werkelijke ruimte voor eigen beleid van gemeenten en invloed van bewoners is alleen maar een vorm van wegbezuinigen. Daaraan bestaat geen behoefte.

De regering verhoogt jaar op jaar de huren en energietarieven. De noodzaak tot verhoging is daarbij aantoonbaar niet aanwezig. Met name de aardgastarieven voor kleinverbruikers staan onder grote politieke druk. De oliemaatschappijen vinden in hun eis tot prijsopdrijving, in het belang van hun winsten en afzetmogelijkheden, bij Van Aardenne een gewillig oor. Zo wordt de inbreng van particulier kapitaal en speculanten in de volks-

huisvesting de hand boven het hoofd gehouden. De gasrekening is voor steeds meer mensen bijna even hoog of hoger dan de huur. Terwijl de produktiekosten van ons gas bijzonder laag zijn, verhoogde de regering de aardgasprijs stelselmatig, door een kunstmatige koppeling aan de olieprijs. Om begrotingstekorten te dekken (zo werd beweerd) is de gasprijs steeds meer tot een verkapte belastingheffing geworden, terwijl de gigantische winsten van de oliemaatschappijen op de gaswinning ongemoeid werden gelaten. Daarbij wordt de huursubsidie fors ingekrompen. Mede door de verslechterende inkomenspositie van de lager en laagst betaalden voert dit beleid in toenemende mate naar de heilloze weg van steeds grotere betalingsachterstanden, gasafsluitingen en huisuitzettingen. Bij steeds grotere groepen is het totaal aan woonlasten tussen 30 à 40% van het besteedbaar inkomen.

Het uitgangspunt van volkshuisvestings- en woonlastenbeleid van de CPN is, dat de woningproductie en -distributie het recht van alle inwoners van Nederland op zelfstandig wonen en vrije vestiging dient te waarborgen. De overheersende invloed van particuliere ondernemers en financiers moet daarbij worden doorbroken. De CPN staat op de bres voor een woonlastenbeleid dat zijn uitgangspunt kiest in de inkomenssituatie van hen voor wie wordt gebouwd, en treedt op voor politieke vaststelling van een prijs van het wonen die daarmee in overeenstemming is, zonder kwaliteitsverlies van de woningbouw.

De CPN treedt op voor de volgende actiepunten:

1. Verlaging van de aardgasprijs voor kleinverbruikers met ten minste 15 cent per m³. Dit is mogelijk door het BTW-tarief te verlagen (naar 5% in plaats van het luxe-tarief van 19%) en door ontkoppeling van de aardgasprijs van de prijs voor huisbrandolie. Dit kan betaald worden door de winsten van Shell en Esso aan te pakken, onder andere door nationalisatie van de gaswinning, produktie, en distributie.
2. Verlaging van de aanvangshuren en huurbevestiging. De huurharmonisatie is ontwikkeld om de huren van oudere woningen op te trekken naar het niveau van de veel duurdere nieuwbouw. De 'dynamische kostprijsberekening' is verantwoordelijk voor snelle huurstijgingen. De huurharmonisatie moet daar-

om worden afgeschaft. Meer vrijheid voor corporaties om bij leegstaand de huur te kunnen verlagen onder verhoging van rijksbijdragen.

3. Het wettelijk vastleggen en verbeteren van huursubsidies (waaronder het invoeren van huursubsidie voor onafhankelijke woonruimte en het opheffen van de minimuminkomensgrens). Alle verslechtingen die in de loop der jaren daarop zijn ingevoerd (zoals de verlaging van de maximum inkomensgrens en de maximum huurgrens) moeten daarbij worden teruggedraaid. Het systeem moet worden tot een woonlastensubsidiesysteem.

De huurcommissies staan onder grote kritiek, omdat iedere democratische controle op samenstelling en functioneren ontbreekt. Huurdersvertegenwoordigers moeten ook werkelijk namens die huurders zitting hebben en verantwoording afleggen over hun functioneren. De klachtenprocedures over huurcommissies moeten worden verbeterd. Er mogen geen drempels bestaan voor het inschakelen van huurcommissies. De voorgestelde legesheffing van f 25, het zogenaamde 'geeltje van Gerrit', moet worden ingetrokken.

4. Een planmatige aanpak van de woningbouw. Financiering door het vrijmaken van extra middelen en het vormen van een volkshuisvestingsfonds. Banken, verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen moet het wettelijk worden verplicht een deel van hun vermogen tegen een niet-commercieel tarief te lenen voor sociale woningbouw. Bouwkosten kunnen mede gedrukt worden door (a) afschaffen van het luxe BTW-tarief voor de woningbouw en (b) het bevorderen van samenwerkingsverbanden tussen vakbeweging, woningcorporaties, gemeenten, kleine bouwbedrijven en woonconsumenten.
5. Instandhouding van de bestaande woningvoorraad en verbetering van de kwaliteit daarvan, levert de belangrijkste bijdrage aan het voorzien in de huidige en toekomstige woningbehoefte. Het bestaande woningtekort eist daarnaast een nieuwbouwprogramma in de komende jaren van zeker nog zo'n 120.000 woningen jaarlijks, hoofdzakelijk in de sociale sector. Het aandeel woningwetwoningen dient daarin drastisch verhoogd te worden. Er zal een steeds grotere inzet nodig zijn van overheidsmiddelen voor de verbetering, vernieuwing en verbouw van het omvangrijke bestand aan oude woningen en panden, mede uit oogpunt van continuïteit in de bouwnijverheid.
6. Het bouwprogramma dient gevarieerd te zijn, dat wil zeggen moet ruimte bieden voor alternatieve samenlevingsvormen en voor andere, op de woningmarkt sterk achterge-

stelde groepen, zoals jongeren, alleenstaanden, ouderen en woongroepen. Bij nieuwbouw moet een verplicht percentage woningen geschikt zijn voor bewoning door mindervaliden.

7. Extra aandacht voor garantie van leefbaarheid in groeikernen, waar het aantal woningbouwcontingenten is ingekrompen.
8. Uitbreiding van verbeterings- en stadsvernieuwingsprogramma's, uitvoeren van achterstallig onderhoud en een intensieve aanpak van woning-isolatie. Achterstallig onderhoud dient niet op bewoners verhaald te worden. Gekoppeld aan een vergaande bewonerszeggenschap dient voldoende geld beschikbaar te komen om het jaarlijks onderhoud van woningen van woningcorporaties te kunnen plegen. Verbod op verkoop van distributiehuiswoningen.
9. Planning van woningbouw en woningverbetering dient – op basis van vergaande bewonerszeggenschap – uit te gaan van leefbaarheid en veiligheid in de wijk en dient gepaard te gaan met de planning van culturele, recreatieve en dienstverlenende voorzieningen.
10. Maatregelen die het optreden tegen woekershuren en het effectueren van de huurbescherming voor kamerbewoners mogelijk maken. Effectieve anti-speculatiewetgeving is dringend vereist. Bij voldoende leegstandsbestrijding is anti-kraakwetgeving onnodig, bij onvoldoende leegstandswetgeving is de kraakbeweging noodzakelijk. Een wettelijk kader moet het de gemeentes mogelijk maken snel tot vordering over te gaan.
11. Gemeentebesturen dienen gestimuleerd te worden om een actief aanschrijvingsbeleid te voeren. Daarmee dient verslechtering van de woningkwaliteit te worden tegengegaan.
12. Stimuleren van gecontroleerde kamerverhuur; kamerverhuur door corporaties dient overal ingang te vinden. Meer ruimte voor volkshuisvestingsexperimenten, zowel op landelijk als op plaatselijk niveau. Meer mogelijkheden voor de verbouw van panden.
13. Bewoners, huurders en woningzoekenden moeten daadwerkelijke invloed uit kunnen oefenen op het beleid. Daarom moeten regels en middelen worden gecreëerd die het beleid van woningverenigingen en ook gemeenten in al zijn facetten openstelt voor directe zeggenschap van bewoners en woningzoekenden.
14. Een nieuwe huisvestingswet moet een kader scheppen waarin het woonrecht voor 18-jarigen geëffectueerd kan worden. Belemmeringen die het voor bepaalde groepen (jongeren, alleenstaanden, gescheiden vrouwen, werklozen, buitenlanders en woongroepen) onmogelijk maakt om zich in te schrijven of

voor toewijzing in aanmerking te komen, dienen te verdwijnen. Tegen niet-inschrijving, toewijzing of niet-toewijzing en de urgentiebepaling moet beroep mogelijk zijn. Procedures hiervoor moeten wettelijk worden geregeld. Om inzicht te krijgen in de omvang en de aard van de woningvraag van jongeren moet het mogelijk zijn zich vanaf 16 jaar als woningzoekend in te laten schrijven.

• 29 2 Ruimtelijke ordening

Het ruimtelijk beleid is tot nu toe voornamelijk een volgend beleid geweest. De ruimtelijke ontwikkeling wordt voor een belangrijk deel bepaald door economische ontwikkelingen waarop de overheid weinig of geen greep heeft. Momenteel maakt het ruimtelijk beleid een ommekeer door als reactie op een teruglopend inwoneraantal van met name de grote steden in het westen. Dit ging gepaard met een uitwaaiing van de stad over het platteland, de suburbanisatie. De woningnood leidde ertoe dat veel mensen de stad verlieten en zich in de regio vestigden. Dit werd mede mogelijk gemaakt door het toenemend autobezit, dat de mensen in staat stelt in principe overal te wonen en in de stad te blijven werken.

De overheid probeerde dit proces aanvankelijk te kanaliseren door het aanwijzen van groeikernen die de overloop uit de steden moesten opvangen. Het ontbreekt de overheid echter aan middelen om ook de economische ontwikkeling te sturen; op de vestigingsplaats van bedrijven kan zij slechts indirecte invloed uitoefenen.

Het gevolg hiervan was dat een scheiding ontstond tussen wonen en werken. Zowel het aantal als de lengte van de verplaatsingen nam snel toe. De steden zijn niet in staat deze verkeersstroom op te vangen met alle problemen vandien. De afnemende bereikbaarheid en aantasting van het leefklimaat werd voor nog meer mensen reden de stad te verlaten. Veel bedrijven verhuizen naar de rand van de stad waar zij makkelijker per auto bereikbaar zijn, hetgeen alleen voor mensen die buiten de stad wonen een voordeel is. De daling van het inwoneraantal ondermijnt het draagvlak van de stedelijke voorzieningen. Bovendien leidt suburbanisatie tot een aantasting en versnippering van de open ruimte.

Deze negatieve gevolgen hebben inmiddels geleid tot een aanpassing van ruimtelijk beleid, waarbij de nadruk komt te liggen op het versterken van de positie van de steden en het vermindere van de druk op de open ruimte. De belangrijkste groeisector van de economie, de 'high-tech'-industrie, concentreert zich voornamelijk in de stedelijke gebieden.

De CPN is voorstander van het idee van de 'compacte stad'. Wil de overheid echter niet steeds achter de ontwikkelingen aanlopen, dan is het van belang dat zij een grotere greep krijgt op de

sturing van de economie.

De CPN wil daarom:

1. Spreiding van woningbouw-contingenten over het land volgens de in de regio's en steden bestaande woningtekorten en -behoeften.
2. Een economisch spreidingsbeleid dat een zodanige spreiding van vestigingsmogelijkheden voor nieuwe bedrijvigheid over het land beoogt, dat zoveel mogelijk regio's meeprofitieren van nieuwe economische ontwikkelingen. Geen uitholling van de ruimtelijke orderings- en milieuwetgeving bij de vestiging van bedrijven.
3. Behoud van de veelzijdige functie van de stadscentra; tegengaan van uitwaaiing van stedelijke voorzieningen en detailhandel naar stadsrand en ommeland. Nieuwe regionale bedrijfsterreinen en kantoorconcentraties dienen aan te sluiten op het stedelijke openbaar vervoersnet.
4. Verbetering van het leefklimaat en meer aandacht voor de eigen kwaliteiten en mogelijkheden van de stad. Integratie van wonen, werken en voorzieningen.
5. Optimale benutting van bouwmogelijkheden in de stad zelf, door bebouwing van open gaten, verdichting en bestemmingswijziging. Dit in samenspraak met de bewoners van de bestaande wijken. Stadsuitbreidingen zo goed mogelijk laten aansluiten bij de bestaande bebouwing.
6. Bij keuze woningbouwlocaties rekening houden met natuurwaarden, landschapsstructuur, en bereikbaarheid met openbaar vervoer.
7. In landelijke gebieden moet woningbouw zoveel mogelijk worden geconcentreerd in een of enkele hoofdkernen per gemeente of regio. Terwille van de leefbaarheid van kleine gemeenten moet woningbouw voor eigen bevolking mogelijk blijven.
8. Bescherming landschappelijk en natuurwetenschappelijk waardevolle gebieden. Bescherming van diersoorten (vooral trekvogels) waarvoor Nederland speciale verantwoordelijkheid draagt. Niet alleen bescherming van bestaande natuurterreinen, maar ook uitbreiding van de omvang van natuurgebieden, door benutting van mogelijkheden tot natuurbouw en bosaanleg.
9. Geen oliewinning en pijpleidingen in Waddengebied. Herziening verdrag met West-Duitsland over aanleg Dollardhaven. Geen militaire oefenterreinen in Lauwersmeer. Geen aanleg Markerwaard, maar beheersplan voor open IJsselmeer.

• 30 3 Verkeer en vervoer

De toename van het autobezit en de steeds groter wordende afstanden tussen wonen en werken hebben met name in de stedelijke gebieden voor

grote problemen gezorgd. Wegen hebben natuur en landschap ernstig aangetast. Aanleg van nog meer wegen leidt slechts tot verplaatsing van de files en vergroting van de verkeersdruk op de steden.

De CPN vindt dat het beleid moet worden gericht op selectiever autogebruik en bevordering van het gebruik van openbaar vervoer en fiets. Daarbij gaat het niet alleen om het treffen van voorzieningen, maar ook om financiële stimulering. Het huidige beleid van bezuinigingen, tariefsverhogingen en verslechtering van dienstverlening jaagt mensen juist de auto in en maakt het openbaar vervoer voor veel mensen onbetaalbaar. Bij bezuinigingen op het openbaar vervoer wordt bovendien voorbijgegaan aan de maatschappelijke kosten van het autoverkeer in de vorm van schade aan natuur en milieu, en aan de extra belasting voor gezondheidszorg, politie en justitie.

De CPN wil daarom:

1. Bevordering van het gebruik van openbaar vervoer en fiets. Verlaging tarieven openbaar vervoer. Verbetering kwaliteit door het weg nemen van knelpunten in infrastructuur, en door vergroting van de capaciteit en de snelheid.
2. Grotere zeggenschap gemeenten en provincies over openbaar vervoer. Binnen de grenzen van afgesproken bedrag mag eigen beleid gevoerd worden op gebied van voorzieningen.
3. Zichtbaar maken van kosten autoverkeer en bevordering selectief autogebruik door verschuiving van vaste naar variabele autokosten. Dit mag niet leiden tot een onevenredige lastenverzwaring voor de automobilist.
4. Opheffing rijkswegenfonds. Financiering infrastructuur uit algemene middelen, waarbij afweging plaatsvindt in het kader van het totale verkeers- en vervoersbeleid. Geen verdere uitbreiding snelwegennet. Meer geld voor aanleg van veilige fietspaden.
5. Bescherming van voetgangers door bevorderen van voetgangersgebieden, woonerven en speelstraten.
6. Bij aanschaf van materieel en bouw van stations moet rekening worden gehouden met toegankelijkheid voor gehandicapten en kindervagens. Voor blinden en slechthorenden moeten voetgangers-oversteekplaatsen worden aangepast door middel van geluidssignalen.

IV Sociaal-culturele voorzieningen

• 31 1 Onderwijs

De behoefte aan kwalitatief goed onderwijs dat aansluit bij de ervaringen en behoeften van de bevolking blijkt de laatste jaren steeds duidelijker, vooral ook onder volwassenen. Allerlei vormen van volwassenenonderwijs zijn in hoog tempo opgezet, in veel gevallen op initiatief van de mensen zelf. Deze belangstelling komt zowel voort uit de emancipatie van verschillende groepen (vrouwen, migranten) als uit nieuwe scholingsbehoeften ten gevolge van de snelle technologische ontwikkeling.

De regeringspolitiek hinkt achter deze ontwikkelingen aan. Zij werpt steeds nieuwe financiële drempels op die de deelname aan met name het hoger onderwijs en verschillende vormen van volwasseneneducatie afremt en studeren voor mensen uit lagere inkomensgroepen alleen mogelijk maakt op basis van grote financiële offers en risico's. Verhoogde financiële drempels verlagen vooral de kansen van vrouwen en meisjes in het onderwijs (met name in het volwassenenonderwijs). Veel voor hen aantrekkelijke projecten en programmaonderdelen zijn onder invloed van de bezuinigingen verdwenen of verschaald (vrouwenstudies). In de regel worden vrouwen het eerst ontslagen en het laatst benoemd tot bijvoorbeeld directeur van een basisschool. Om te voorkomen dat vrouwen onevenredig door ontslagen worden gedupeerd, wordt het hoog tijd dat in het onderwijs een quoteringsregeling wordt doorgevoerd.

Diep insnijpende bezuinigingen dreigen de kwaliteit van het basis- en voortgezet onderwijs te verlagen: verhoging van de klassegrootte, terugdringing van het aantal vakleerkrachten en onderwijsmogelijkheden in de eigen taal voor migranten, geen extra faciliteiten voor de nieuwe basisschool, grote bezuinigingen op buitengewoon onderwijs.

Er wordt bezuinigd op leermiddelen en onderwijs-ondersteunende instellingen. Moeizaam ontwikkelde onderwijsvernieuwingen worden teruggedraaid of zijn door de toegenomen werkdruk niet meer te handhaven. Nieuw verworven inzichten kunnen vaak niet meer worden toegepast. Van de werkzame leerkrachten wordt het uiterste gevegd, terwijl het groeiende leger van werkloze leerkrachten moet toezien hoe initiatieven tot

taakverlichting en arbeidstijdverkorting worden gefrustreerd.

Nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen, het emancipatiestreven, veranderingen in technologie en arbeid, en de enorme werkloosheid stellen nieuwe eisen aan het onderwijs. Dat moet echter niet leiden tot een groeiende directe bemoeienis van de zijde van regering of van enkele grote concerns met vorm en inhoud van het onderwijs, zoals dat nu het meest zichtbaar gebeurt in het beroepsonderwijs en op de universiteit. Dit gaat ten koste van de invloed van direct betrokkenen. Het is juist nodig een veelsoortige ontwikkeling van het onderwijs te stimuleren; daarbij moet het oriëntatiepunt niet alleen de arbeidsmarkt zijn, maar vooral ook de eisen die door studerenden en leerkrachten aan het onderwijs gesteld worden. De toegangsdrempels in het onderwijs moeten worden verlaagd. Onderwijs is een recht dat niet mag verworden tot een privilege voor degenen die de enorme studiekosten kunnen betalen. Daarom stelt de CPN:

1. Er zijn nieuwe investeringen in het onderwijs noodzakelijk om onderwijsvernieuwing een reële kans te geven. De classeschaal moet omhoog en de huidige, tijdelijk toegewezen, 'boventallig' aangestelde leerkrachten moeten een vaste arbeidsplaats aan de scholen krijgen. Er moeten faciliteiten komen om de basisschool verder te ontwikkelen; daarbij zijn extra middelen nodig voor het onderwijs aan migranten en meisjes. De subsidies voor onderwijsstimulerende en ondersteunende instellingen en projecten moeten worden uitgebreid. De toegankelijkheid van het buitengewoon onderwijs moet worden vergroot. Leerkrachten moeten meer mogelijkheden krijgen zich in werktijd bij te scholen. Overleg met de onderwijsbonden over hun arbeidsplaatsenplannen kan leiden tot een grootscheepse aanpak van de werkloosheid onder leerkrachten.
2. De vernieuwing van het voortgezet onderwijs moet voortvarend worden aangepakt. Voorkomen moet worden dat het voortgezet onderwijs tussentijds niet op basis van een onderwijskundige visie, maar op basis van simpele bezuinigingsmotieven wordt geherstructureerd. Er dient een einde te komen aan het huidige onderwijsstelsel waarin leerlingen geselecteerd worden naar het niveau.

- a. Aansluitend op de basisschool moet de middenschool gestalte krijgen voor alle leerlingen van 12 tot 16 jaar. Daarna dient minimaal een volwaardige beroepsopleiding te zijn gegarandeerd.
  - b. Bijzonder onderwijs mag niet ten koste van de bestaande openbare onderwijsvoorzieningen worden gestimuleerd, zoals met name in het middelbaar en hoger onderwijs vaak het geval is.
  - c. Tegen schoolbesturen die zich schuldig maken aan discriminatie door schending van het recht op respect voor het persoonlijke leven en de persoonlijke levensstijl van leerkrachten, moet door de overheid krachtig worden opgetreden.
  - d. Het vredeonderwijs dient op scholen een vaste plaats te krijgen. Roldoorbrekend onderwijs moet een belangrijk deel zijn van het leerplan. Anti-racisme moet een eigenschap zijn van het onderwijs.
3. De CPN steunt de ontwikkeling van het onderwijs aan volwassenen, waarbij het uitgangspunt is dat onderwijs, vorming en scholing geïntegreerd worden en inhoud en werkwijze aan de doelgroep zijn aangepast. De CPN wil uitbreiding van om-, bij- en herscholingsprogramma's, met name voor vrouwen en andere groepen die door een specifieke discriminatie op de arbeidsmarkt zijn benadeeld. De toegankelijkheid van het onderwijs (inclusief het tweede-kansonderwijs) dient vergroot te worden door een goed stelsel van studiefinanciering.
4. Om analfabetisme van niet-meer-leerplichtigen uit te bannen moeten de alfabetiseringsprogramma's worden uitgebreid.
5. De democratisering van het hoger onderwijs moet verder worden doorgezet. De hiërarchisering van het onderwijsgevend personeel moet worden tegengegaan.
- a. De STC-operatie (schaalvergroting, taakverdeling en concentratie) in het HBO mag niet leiden tot afbraak van openbaar onderwijs, evenmin tot vermindering van keuzemogelijkheden voor studerende(n), of een onevenredige bevoordeling van de 'harde' sector. Voor HBO-studenten moet een goede rechtspositieregeling komen gelijk aan WO-studenten.
  - b. Idee en opzet van de twee-fasenstructuur zijn mislukt. Zelfs de minimale toezeggingen met betrekking tot invoering van de tweede fase zijn nooit waargemaakt. De beknotting van de wetenschappelijke opleiding tot vier jaar moet ongedaan worden gemaakt door het realiseren van een volwaardige tweede-fase opleiding met ruime toegangsmogelijkheden voor studenten uit de eerste fase (de maximale studieduur moet hieraan worden aangepast).
  - c. De rechtspositie van het jongste wetenschappelijk personeel moet verbeterd worden.
6. Verhogingen van school-, college- en inschrijfgelden moeten worden teruggedraaid. De CPN treedt op voor gratis onderwijs. Er moet een rijksgroepsregeling voor studerende(n) komen waardoor hen een uitkering op bijstandsniveau wordt gegarandeerd, ongeacht inkomen van ouders en partners, leeftijd en opleidingstype. De gelden daarvoor kunnen worden vrijgemaakt uit de kinderbijslagfondsen, bijdragen van de werkgevers als compensatie voor het wegvallen van de kinderbijslagpremie en overheidsbijdragen. Als overgangsregeling dient de mogelijkheid om met behoud van uitkering te studeren verruimd te worden.

• 32 2 Wetenschap

In de afgelopen jaren heeft een sterke centralisatie van de organisatie van wetenschappelijk onderzoek plaatsgevonden. Dit is gepaard gegaan met een bureaucratisering waardoor de mogelijkheden voor democratische controle zijn verminderd. De CPN streeft naar vrijheid van wetenschap en onafhankelijkheid van wetenschappelijke onderzoekers gekoppeld aan de verplichting tot verantwoording van wetenschappelijk onderzoek, maatschappelijke controle over en beschikbaarheid van onderzoeksresultaten. Wetenschappelijk onderzoek dient in de regel uit algemene middelen gefinancierd te worden. De overheid stelt de algemene kaders vast voor de richting en ontwikkeling van het wetenschapsbudget. Staatspolitieke of commerciële bemoeienis met de directe inhoud van het wetenschappelijk onderzoek moet worden teruggedrongen.

Daarom stelt de CPN voor:

1. Versterking van democratische besluitvorming over de aanwending van de algemene middelen en democratische controle op het gebruik door: (a) interne democratisering van wetenschappelijke instellingen en van landelijke wetenschappelijke organen die een rol spelen bij de onderzoeksprogrammering; (b) externe democratische controle dient zich te beperken tot toetsing van de globale verdeling van onderzoeksgelden over de verschillende onderzoeksterreinen, aan algemene maatschappelijke criteria.
2. Stimuleren van onderzoek op nu verwaarloosde maatschappelijke gebieden, zoals: methoden van conversie (ombouwen van militaire naar civiele produktie), ontwikkeling van veilige en milieuvriendelijke energiebronnen, wereldvoedselvoorziening en mogelijkheden van effectieve ontwikkelingssamenwerking.
3. Verruimen van mogelijkheden voor onderzoek in opdracht van vakbonden, ondernemingsraden, milieuorganisaties, buurtgroepen en der-

gelijke, onder andere door stimulering van IMGO's (Instituten voor Maatschappelijk Gericht Onderzoek).

4. Streng toezicht op handhaving van waarborgen rondom risico's bij experimenten met recombinant DNA-onderzoek, ook in de industrie.
5. Drastische beperking van dierproeven voor het testen van cosmetische en chemische producten door bevorderen van de huidige alternatieve methodes.

• 33 3 Welzijn

Vier jaar kabinetsbeleid heeft een ware kaalslag in beleid en voorzieningen op het terrein van welzijn tot gevolg gehad. Bezuïningen op subsidies aan instellingen en rijksbijdragen aan lagere overheden hebben geleid tot sluiting van voorzieningen, inkrimpingen op het personeelsbestand, hogere deelnemersbijdragen (en daardoor minder deelname!) op het terrein van bibliotheekwerk, vormingswerk, sociaal-cultureel werk, kinderopvang en bejaardenverzorging. Gemeentebesturen kwamen klem te zitten tussen lagere bijdragen en uitkeringen van het rijk enerzijds en het belang van voortzetting van activiteiten en voorzieningen ten behoeve van burgers anderzijds. In veel gevallen hebben gemeenten uit eigen middelen bijgepast, met alle gevolgen voor de financiële positie van dien. Pogingen om belangrijke delen van het welzijnswerk (na de bezuinigingen) over te hevelen naar het gemeentefonds, zonder enige notie van blijvende rijksverantwoordelijkheid daarvoor zijn tot dusverre afgestuit op een meerderheid van de Kamer, maar zijn als het aan CDA en VVD ligt zeker niet van de baan. Het intrekken van de Kaderwet Welzijn en het in de plaats daarvan presenteren van een volstrekt lege en magere Welzijnswet en een centralistische Zorgwet, alsmede het in werking treden van een Wet op de Bejaardenoord, inclusief gecoördineerd bejaardenwerk, die algemeen als onhanteerbaar wordt beschouwd, maakt het debat van het welzijnsbeleid van het kabinet Lubbers/van Aardenne compleet.

Tegen de verdrukking in proberen deelnemers, werkers en gemeentebestuurders samenhang en afstemming van beleid en activiteiten op belangrijke terreinen gestalte te geven. Tot die belangrijke terreinen rekenen wij de eerste-lijnszorg, de volwasseneneducatie, de vrouwenemancipatie en het werk ten behoeve van culturele minderheden. Bij tal van voorzieningen zijn op die terreinen activiteiten ontwikkeld en wordt geprobeerd tot een gezamenlijke aanpak te komen die is afgestemd op de behoefte van de deelnemers. Het gecoördineerd bejaardenwerk, belangrijkste schakel in de eerste-lijnsvoorzieningen ten behoeve van bejaarden is samen met de verantwoordelijkheid voor de bejaardenoord bij de provincies

gelegd. In het bibliotheekwerk, van belang voor de volwasseneneducatie, is door de verhoging van het bibliotheekgeld een duidelijke daling van het aantal lezers opgetreden. De kinderopvang, van belang in verband met het emancipatiebeleid, was voor een deel al gedecentraliseerd en is nu via een toeslag in de tweeverdienerswet, voor een ander deel in feite geprivatiseerd. Deze voorbeelden geven overduidelijk aan dat zelfs de bescheiden pretenties van het regeringsbeleid teniet worden gedaan door het feitelijk gevoerde beleid. De CPN is van mening dat de noodzaak van een actief en samenhangend welzijnsbeleid op rijksniveau eerder groter dan kleiner is geworden. Vrije tijd als gevolg van werkloosheid, emancipatie van grote groepen zoals bejaarden, vrouwen en culturele minderheden, de slechte maatschappelijke positie van jongeren en hun grote behoefte om in arbeid, wonen en cultuur een eigen weg te kiezen en de sluimerende en openlijke onverdraagzaamheid en racistische vooroordelen, dwingen de overheid tot een beleid dat daarop inspeelt, mensen kansen biedt en verder brengt.

Van een regeringsbeleid mag verwacht worden dat het richting geeft, voorwaarden schept en prioriteiten geeft aan terreinen en groepen die gelet op maatschappelijke omstandigheden en ontwikkelingen extra aandacht en een intensief beleid nodig hebben.

Daarom treedt de CPN op voor de volgende maatregelen:

1. Een welzijnswetgeving waarin geregeld wordt op welke terreinen de rijksoverheid verantwoordelijkheid draagt en op welke wijze zij daarvoor aanspreekbaar is voor burgers en lagere overheden in termen van beleidsontwikkeling, toezicht en financiële steun. De CPN vindt dat dit tenminste voor de volgende terreinen zou moeten gelden:
  - a. *Vrouwenemancipatie*: gelet op de weerstanden die in delen van de maatschappij hiertegen bestaan waardoor voorzieningen die van belang zijn voor die emancipatie bij decentralisatie in de klem komen. Dat wil concreet zeggen: een blijvende rijksverantwoordelijkheid voor kinderopvang, vrouwenhuizen, blijf-van-mijn-lijf- en opvanghuizen en emancipatieprojecten.
  - b. *Volwasseneneducatie*: de aanwezigheid van grote groepen mensen die niet of nauwelijks kunnen lezen en schrijven (zowel allochtonen als autochtonen) en mensen die geen andere opleiding hebben dan lagere school, de snelle maatschappelijke en technologische ontwikkeling en de grote betekenis van tweede-kansonderwijs voor vrouwen, maken een intensief en gecoördineerd rijksbeleid noodzakelijk, waarbij ten aanzien van de concrete invulling en uitvoering flexibiliteit voor gemeenten en instellingen mogelijk en nodig is. In dit kader is

een blijvende rijksverantwoordelijkheid voor bibliotheekwerk, vormingswerk en activiteiten op het terrein van basiseducatie gewenst.

- c. *Migrantenbeleid*: gelet op de achterstelling waarmee migranten worden geconfronteerd ten aanzien van werk, opleiding en culturele voorzieningen en gelet op het grote belang van categorale voorzieningen voor de emancipatie en zelforganisatie van deze groepen, dient de rijksverantwoordelijkheid hiervoor gehandhaafd te blijven. De organisaties van migranten moeten meer bij het beleid worden betrokken en meer zeggenschap krijgen over hun eigen voorzieningen.

2. Een financieel beleid waarin de rijksverantwoordelijkheid wordt vertaald in toegankelijkheid (geen of lage retributies) en beschikbaarheid (voldoende gespreide voorzieningen). In dat kader is de CPN voor: (a) gratis lidmaatschap bibliotheken t/m 16 jaar; geen verhogingen van het overige bibliotheekgeld; (b) terugdraaien van de verhoogde retributies in kinderopvang en volwasseneneducatie.

3. Het overheidsbeleid van bezuiniging en decentralisatie heeft ook direct en indirect de rechtspositie en de arbeidsvoorwaarden van welzijnswerkers getroffen. De wijze waarop minister Brinkman zijn bezuinigingen doorvoerde en gemeenten confronteerde met kortingen op rijksbijdragen en uitkeringen uit het gemeentefonds, heeft tot gevolg gehad dat welzijnswerkers werden behandeld als een post op de begroting: die kun je naar believen kleiner maken. Het feit dat ook welzijnswerkers werknemers zijn met een arbeidsovereenkomst met een werkgever en alle rechten die daaraan verbonden zijn, wordt in het bezuinigingsbeleid maar al te gemakkelijk vergeten. Instellingen die voor het toepassen van die rechten afhankelijk zijn van overheidssubsidie, komen snel in de problemen als op die subsidie onverhoeds en willekeurig bezuinigd wordt.

Werknemers komen dan in de onaanvaardbare positie dat het afdwingen van hun rechten komt te staan tegenover de nog bestaande werkgelegenheid van anderen. De regering moet haar beleid baseren op het gegeven, dat tienduizenden werknemers en honderden werkgevers verplichtingen ten opzichte van elkaar hebben; daar kan zij niet zomaar (hetzij rechtstreeks, hetzij via gemeenten) een streep door zetten.

Daarnaast worden welzijns- en andere gesubsidieerde sectoren ook nog geconfronteerd met problemen die het gevolg zijn van de manier waarop de minister van sociale zaken (verantwoordelijk voor de trendvolgers) omspringt met de arbeidstijdverkorting. Een veel te lage

herbezetting zet het functioneren en de continuïteit van instellingen onder ernstige druk. Mede daarom stelt de CPN zich op het standpunt dat arbeidstijdverkorting in de gesubsidieerde sector gepaard moet gaan met volledige herbezetting.

• 34 4 Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening

De CPN treedt op voor een goede kwaliteit en bereikbaarheid van medische en sociale hulpverlening, voor voldoende samenhang tussen de verschillende voorzieningen en voor vernieuwing ervan. Zij richt zich daarbij tegen medicalisering: het zoeken van medische oplossingen voor niet-medische problemen.

Het overheidsbeleid kenmerkt zich door voortdurende forse bezuinigingen, zonder voldoende oog voor de schade die wordt aangericht en voor de alternatieven die door betrokkenen zelf worden aangedragen. Met name de versterking van de eerste-lijnsvoorzieningen – op zich een juist uitgangspunt – wordt slechts met de mond beleden. Het is van essentieel belang dat een verschuiving wordt bevorderd van het genezen van ziekten naar het voorkomen ervan, en van de tweede naar de eerste lijn; zoveel mogelijk binnen het huidige budget. Allereerst is dit een vereiste vanuit de volksgezondheid zelf. Bovendien kan zo ook een echte kostenbeheersing bereikt worden. Bepaalde voorzieningen dienen daartoe gestimuleerd te worden, zo nodig met extra financiering. De CPN treedt daarom op voor de volgende maatregelen:

1. Preventie betekent uiteraard allereerst verbetering van de leef-, woon- en werkomstandigheden van de bevolking en met name van het minder draagkrachtige deel daarvan. Meer nadruk moet wetenschappelijk onderzoek hebben naar het ontstaan van ziekten – vooral in samenhang met maatschappelijke omstandigheden, en naar mogelijke milieu- en gezondheidsbedreigende factoren. Strengere controle en sancties zijn nodig, alsmede een uitbreiding van de arbeidsinspectie.
2. De rechten en eigen verantwoordelijkheid van de gebruikers verdienen meer aandacht en materiële ondersteuning, te beginnen met het verschaffen van goede informatie. Zelfhulpgroepen dienen erkend te worden met hun eigen methodieken en niet als verlengstuk of vervanging van professionele hulpverlening.
3. Om adequate hulp te kunnen verlenen is een gerichte en samenhangende versterking nodig van de eerste-lijnsvoorzieningen (onder andere huisarts, wijkverpleging, maatschappelijk werk, fysiotherapie, gezins- en bejaardenzorg). Dat vereist verlaging van het aantal patiënten/cliënten per hulpverlener (en nave-

nante uitbreiding van het aantal hulpverleners); verbetering van onderlinge samenwerking, met name door uitbreiding en (financiële) ondersteuning van gestructureerde samenwerkingsverbanden in de eerste lijn, tussen eerste en tweede lijn en met sociaal-geneeskundigen (bedrijfs-, verzekerings- en jeugdartsen). De bedrijfsgezondheidszorg dient de gehele beroepsbevolking te bestrijken en onafhankelijker te zijn van de bedrijfsdirecties. De bestaande projecten van vrouwenhulpverlening moeten worden voortgezet en waar nodig uitgebreid. Het algemeen maatschappelijk werk dient 24 uur per dag bereikbaar te zijn.

4. Tweede-lijnsvoorzieningen (ziekenhuizen, poliklinieken) zijn aanvullend op de eerste lijn. Eventuele afbouw dient in de regel plaats te vinden aan de hand van afname van het aantal verwijzingen ten gevolge van versterking van de eerste lijn. Kleine ziekenhuizen met een belangrijke plaatselijke of regionale functie dienen behouden te blijven. Alhoewel de verkorting van de opnameduur tot bezuinigingen op ziekenhuizen zou kunnen leiden, moeten vrijkomende middelen allereerst worden aangewend voor een dringend noodzakelijke uitbreiding van het aantal verpleegkundigen (ter compensatie van de toegenomen werkdruk in verband met de intensivering van de zorg in een korter aantal opnamedagen). De ongebreidelde groei van het aantal diagnostische verrichtingen moet worden tegengegaan, met name door een andere financieringsstructuur.
5. Nieuwbouw van psychiatrische voorzieningen moet worden getoetst aan uitgangspunten met betrekking tot kleinschaligheid, decentralisatie en integratie met wijkgerichte voorzieningen. Voorkeur heeft bouw in de woon/werk-omgeving, zoveel mogelijk gericht op tijdelijke opvang (deeltijdbehandeling, dagopvang), met duidelijk onderscheid tussen wonen en behandelen. Beschermen de woonvormen voor langdurig verblijf dienen tot stand te komen in nauw overleg met het plaatselijk huisvestingsbeleid.
6. De toegankelijkheid van de gezondheidszorg dient voor migranten vergroot te worden door het gebruik van tolken en toepassing van niet-Westerse gezondheidszorg.
7. Pogingen vanuit de hulpverlening zelf om tot kwaliteitsverbetering te komen – bijvoorbeeld door praktijkverkleining, betere samenwerking, onderlinge toetsing – verdienen (financiële) steun. De bewaking van de kwaliteit dient gedemocratiseerd te worden. De zeggenschap van patiënten dient op verschillende niveaus te worden vergroot. Het medisch tuchtrecht dient herzien te worden. De overheid heeft naast een voorwaardeschepping

pende ook een toezichthoudende taak. Daartoe dienen de inspecties versterkt te worden.

8. In de komende vier jaar dient gewerkt te worden aan de totstandkoming van een volksverzekering tegen ziektekosten, met premie naar draagkracht en zonder eigen risico's.
9. Eigen bijdragen die het gebruik van noodzakelijke voorzieningen in de weg staan, moeten worden afgeschaft.
10. Geen aantasting maar verbetering van het tandheelkundige voorzieningenpeil.
11. De kosten van abortus en over-tijdbehandeling moeten in het ziekenfondspakket worden opgenomen.
12. De mogelijkheden en middelen om op plaatselijk niveau een drughulpverlenings- c.q. ontmoedigingsbeleid te kunnen uitvoeren moeten worden verruimd. Daarbij moet ook ruimte worden geboden voor diverse experimenten onder strikte voorwaarden (zoals heroïneverstrekking op medische indicatie).
13. Euthanasie dient niet langer strafbaar te zijn, mits door een arts en onder bepaalde voorwaarden uitgevoerd.
14. De positie van verpleegkundigen moet worden verbeterd door onder andere uitbreiding van hun aantal, door invoering van een vier- of vijfploegendienst, en door het creëren van mogelijkheden voor kinderopvang.
15. De arbeidstijden en salarissen van artsen moeten tot maatschappelijk aanvaardbare proporties worden teruggebracht; onder drastische uitbreiding van de mogelijkheden tot werken in dienstverband.
16. De gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening mag niet worden prijsgegeven aan winstbejag. De bestaande invloed van farmaceutische, medische apparaten- en bouwindustrie dient teruggedrongen te worden. Het uit winst oogmerk opzetten van medische instellingen of praktijken dient te worden tegengegaan. Juist vermaatschappelijking en democratisering is nodig, onder andere door meer zeggenschap toe te kennen aan de plaatselijke en provinciale overheid.

• 35 5 Kunst

De CPN gaat uit van een 'recht op kunst'. Het maken en/of genieten van kunst is een zeer wezenlijke menselijke activiteit. De positie van de kunsten is echter kwetsbaar. Ingeperkt door staatsbemoeienis met de inhoud of overgelaten aan 'het vrije spel der maatschappelijke krachten' blijkt dit recht voornamelijk papier.

De overheid moet een beleid voeren dat de voorwaarden schept waaronder de kunsten zich in vrijheid kunnen ontplooien. De overheid heeft niet tot taak om kunsten te sturen, maar om ze te stimuleren door ze materieel en immaterieel de ruimte te geven. Er mankeert iets aan een maat-

schappij waarin de kunst niet bloeit.

De CPN wijst het huidige regeringsbeleid ten aanzien van de kunsten af. In de praktijk heeft het kabinet de spreidingsgedachte laten vallen; het accent is steeds meer verschoven naar de Randstad en binnen de Randstad naar de grote instellingen. Met mooie woorden over 'topkunst' heeft zij de kunstzinnige vorming afgebroken en de regeling voor de beeldende kunst (BKR) gesloopt. Export- of marktwaarde mag nooit een criterium worden voor een subsidiebeleid.

De CPN pleit voor:

1. Spreiding van kunstinstituten en -middelen, een grote overheidsaandacht voor de kunstzinnige vorming en het juist uitbouwen van de BKR tot een volwaardige arbeidsvoorziening en het scheppen van dergelijke voorzieningen ook voor de andere scheppende kunstenaars.
2. Een kunstwet waarin de plicht van de overheid tot een voorwaardescheppend kunstbeleid wordt vastgelegd en waarin goede arbeidsvoorzieningen voor kunstenaars worden gewaarborgd.
3. Een onderzoek door de overheid naar de relatie tussen arbeidstijdverkorting en mogelijke verandering in de plaats van de kunst in het leefpatroon (vrije-tijdsbesteding).
4. Speciale aandacht aan het scheppen van voorwaarden voor de ontwikkeling van de cultuur van minderheden. Dit vergt een gecoördineerde aanpak van verscheidene ministeries.
5. Openstelling van de musea gedurende zeven dagen per week, waarvan om te beginnen één dag gratis; het gratis blijven van het lenen in bibliotheken voor jongeren tot 16 jaar, en de instelling van een fotografiemuseum.
6. Ten slotte, maar niet voor het laatst, de aloude eis: 1% van de rijksbegroting voor de kunsten.

• 36 6 Media

Het mediabeleid van de overheid moet samenhangen met het kunstbeleid. Media moeten kunst verspreiden, een platform bieden aan kunstenaars, gezamenlijke projecten aangaan. De CPN treedt op voor:

1. Gelden van kunst- en cultuurbegrotingen moeten kunstenaars ter beschikking worden gesteld als het gaat om werken met of via de kabel. Maar ook in zichzelf moet het mediabeleid samenhangend zijn. Verschillende soorten media (pers, omroep, kabel enz.) moeten naast elkaar een volwaardig bestaan hebben; onder andere pluriformiteit moet gewaarborgd zijn.
2. De CPN kiest voor een krachtig publiek bestel dat democratisch beheerd wordt en toegankelijk is voor alle maatschappelijke groeperingen. Dat betekent dat de NOS binnen het omroepbestel een centraal aandeel moet houden en dat het facilitair bedrijf niet geprivatiseerd mag worden.

3. Bij de landelijke omroep moet de democratische inbreng van kijkers (medezeggenschap in verenigingen), maar ook van de programmamakers (zeggenschap over hun werk) gewaarborgd zijn.
4. Lokale en regionale omroep moet gefinancierd worden uit algemene middelen. Toegang tot de kabel mag geen privilege worden van slechts kapitaalkrachtige groepen. Door heffing op commercieel gebruik van de kabel kunnen gelden beschikbaar komen om gebruik van de kabel door allerlei groeperingen ook daadwerkelijk mogelijk te maken.
5. De garantie van de vrijheid van meningsuiting is voor een levende democratie van essentieel belang. Pluriformiteit van pers en andere media is daarvoor onmisbaar. De overheid moet daarvoor de voorwaarden scheppen. Daarom pleit de CPN voor een doeltreffender regeling voor steunverlening (door het Bedrijfsfonds voor de Pers) aan zelfstandige dagbladen, zodat een pluriforme pers zonder afhankelijkheid van adverteerders of andere commerciële belangen mogelijk wordt.

• 37 7 Sport en recreatie

De bezuinigingspolitiek van de huidige regering heeft directe uitwerkingen op het bestedingspatroon van werkenden en niet-werkenden. De verdere daling van de koopkracht betekent dat zij minder geld kunnen besteden aan sportbeoefening en recreatie. Ook de gemeenten worden met een reeks bezuinigingen en kortingen van regeringszijde geconfronteerd. Zij moeten zich steeds meer inspanningen getroosten om bestaande sportieve en recreatieve voorzieningen op peil te houden.

Het regeringsbeleid is sterk gericht op de topsport. Aan de amateursport en de beoefening daarvan in verenigingsverband wordt niets gedaan. En dat terwijl de inkomsten van veel amateursportverenigingen teruglopen als gevolg van onder andere de koopkrachtdaling. Tegelijkertijd worden verenigingen en gemeenten voor extra uitgaven geplaatst door de toenemende variatie in sportbeoefening, verplaatsingen van speel- en oefenvelden enz.

Bij het ontwikkelen van een sport- en recreatiebeleid moet rekening worden gehouden met de gevolgen van een verdere verkorting van de arbeidstijd en vervroegde pensionering. Mensen zullen over meer vrije tijd gaan beschikken en in toenemende mate van voorzieningen gebruik willen gaan maken. De overheid moet veel meer rekening gaan houden met veranderingen in het recreatiepatroon en het recreatiegedrag van mensen.

De CPN treedt op voor:

1. Meer middelen voor actieve sportbeoefening in het onderwijs omdat juist daar de basis

- wordt gelegd voor een sportieve instelling. Meer middelen voor lichamelijke oefening in het onderwijs, waar de basis wordt gelegd voor een sportieve instelling. Vakkrachten voor bewegingsonderwijs in alle klassen van de basisschool.
2. Wat er op topsportgebied gebeurt is een stimulans voor de amateursportbeoefening. Bestaande voorzieningen (zoals Papendal) en subsidiëring van landelijke organisaties mogen niet worden afgebroken. Voor amateursport dienen eveneens goede voorwaarden geschapen te worden. Uitbreiding van de arbeidsplaatsen in de amateursportvereniging voor sporttechnisch en administratief kader.
  3. De zelfstandigheid van de vele sportorganisaties en verenigingen is van grote betekenis voor de sport. Zij is niet gebaat met allerlei directieven van de kant van regering, wel met financiële ondersteuning.
  4. Een actieve bestrijding van illegale lotto en toto omdat deze inkomstenderving bij sportverenigingen in de hand werken.
  5. Internationale sportevenementen moeten worden bevorderd. Zij kunnen een rol spelen om internationale contacten te bevorderen die bijdragen aan internationale verstandhouding.
  6. Uitbreiding van financiële rijksbijdragen aan sportorganisaties die actief streven naar een grotere toegankelijkheid voor vrouwen en migranten en aan personen die hiervoor eigen organisaties willen oprichten. In beleids- en adviesorganen zijn vrouwen en migranten niet of nauwelijks vertegenwoordigd. De topstructuren van een aantal landelijke organisaties kunnen worden doorbroken, als van de kant van de rijksoverheid in adviesorganen en dergelijke doelbewust vrouwen en migranten worden benoemd.
  7. Voor de zogenaamde passieve sport (toeschouwers, supporters) moet de rijksoverheid een beleid ontwikkelen dat sportverenigingen stimuleert meer verantwoordelijkheid te nemen voor de begeleiding van de eigen supportersschare. Te vaak wordt immers nog een beroep gedaan op de overheid, die amper meer te bieden heeft dan de inzet van politie. Een meer effectieve bijdrage aan het terugdringen van vandalisme en dergelijke is het vergroten van de service aan toeschouwers, het serieus nemen van en onderdak bieden aan supportersverenigingen en bijvoorbeeld uitbreiding van het aantal zitplaatsen in stadions.
  8. De overheid moet bij haar planologische activiteiten meer rekening te houden met sport- en recreatiemogelijkheden in de directe woonomgeving van mensen.
  9. De regering moet middelen beschikbaar blij-

ven stellen voor recreatiegebieden en openlucht recreatie.

10. Er is een prijsbeschikking nodig om tarieven op campings in de hand te houden en de rechtspositie van de recreant tegenover de campinghouder te versterken.
11. Om een integraal vrijetijdsbeleid te stimuleren moeten de afstemming en coördinatie van de betrokken overheidssectoren worden verbeterd. De departementale verantwoordelijkheid voor onder andere sport en openlucht recreatie moet onder één bewindspersoon vallen.

• 38 8 Ereschuld

In 1985 is veel aandacht gegeven aan het feit dat veertig jaar geleden Nederland werd bevrijd van de fascistische overheersing. In die herdenking kwamen de historische ervaringen en de betekenis daarvan voor heden en toekomst samen.

Waakzaamheid en strijdbaarheid tegen fascisme, racisme en anti-semitisme is niet te verdelen in vroeger en nu. De wijze waarop wij de verworvenheden uit het verleden hoog houden, is tevens een graadmeter voor de waakzaamheid en strijdbaarheid in het heden.

De Nederlandse samenleving heeft zich bij herhaling en principieel verplicht tot een bijzondere solidariteit en ereschuld ten opzichte van hen die het verzet tegen, en de vervolging door het fascisme overleefden. De regelingen die in dat kader tot stand zijn gekomen worden door de CPN beschouwd als een inlossing van die ereschuld. Zij moeten verder verbeterd worden en zeker niet getroffen door enghartigheid en bezuinigingspolitiek.

De CPN treedt daarom op voor:

1. Blijvende erkenning van het bijzondere karakter van de wetten voor oorlogsslachtoffers.
2. Geen aantasting van de positie van verzetsdeelnemers en vervolgingsslachtoffers. Voor iedereen die direct of indirect schade heeft opgelopen ten gevolge van verzet tegen of vervolging door het fascisme tijdens de Tweede Wereldoorlog moet het materiële bestaan worden gegarandeerd.
3. Het verhinderen van pogingen om de wetten voor oorlogsgetroffenen op grond van willekeurige criteria af te sluiten voor toekomstige gerechtigden (tweede generatie en 64-plussers).
4. Erkenning en honorering van homoseksualiteit als vervolgingsgrond.
5. Gelijkberechtiging van vrouwen in de Wet Uitkeringen Vervolgingsslachtoffers en de Wet Uitkeringen Burger-Oorlogsslachtoffer.

V Democratische vernieuwing

• 39 1 Parlementaire democratie onder druk

De parlementaire democratie staat onder druk. Zelden is het contrast tussen woorden en daden als het gaat om parlementaire democratie zo groot geweest als in de afgelopen regeringsperiode. Het kabinet-Lubbers en de fracties van CDA en VVD verlaagden het parlement maar al te vaak tot een orgaan dat dienst doet als legitimatie voor drastische aantasting van rechten en voorzieningen.

Waar deze minachting voor het parlement toe kan leiden is onder andere gebleken uit de RSV-enquête, die op initiatief van de CPN-fractie werd gehouden. Ingrijpende beslissingen met zware financiële gevolgen werden in feite door een klein groepje genomen, niet gecontroleerd door werknemers en parlement. Het parlement werd misleid en de betrokken minister weigert af te treden. Vervolgens werden de uitkomsten van de Brede Maatschappelijke Discussie over kerncentrales genegeerd, commissies gepasseerd en in een klein CDA-onderonsje zowel de bouw van kerncentrales als opslag van afval 'geregeld'.

Aan acties en meningsvorming buiten de Kamer liet het kabinet zich vrijwel niets gelegen liggen. Een massale vredesbeweging, het optreden van de vakbeweging, een meerderheid tegen kern-energie tijdens de Brede Maatschappelijke Discussie; in de ogen van het kabinet-Lubbers legt dat geen gewicht in de schaal. Overleg met maatschappelijke organisaties werd vervangen door 'snelle' besluitvorming op basis van adviezen van technocratische clubs als de commissie-Wagner. Tegelijkertijd is het zonneklaar, dat het parlement nauwelijks greep heeft op maatschappelijke ontwikkelingen. De RSV-enquête was vooral in dat opzicht onthullend. Met name de grote bedrijven vormen ondemocratische machtscentra die hun wil vaak kunnen doorzetten en sterke invloed hebben op delen van het staatsapparaat. De machtspositie van de grote bedrijven is in de afgelopen jaren door Lubbers c.s. versterkt. Onder het mom van 'deregulering' en 'privatisering' werden democratische controlemogelijkheden uitgehold. De CPN vindt dat deze ontwikkeling een halt moet worden toegeroepen. De beperkingen van de huidige parlementaire democratie kunnen alleen worden doorbroken door een verdergaande de-

mocratisering van het staatsbestuur, niet door een uitholling van deze parlementaire democratie.

• 40 2 Uitbreiding en uitwerking van grondrechten

Dat vereist in de eerste plaats een uitbreiding en uitwerking van de grondrechten. Dat is van belang om de bewegingsruimte van de vakbeweging en andere sociale bewegingen te garanderen, rechten van migranten en andere minderheden uit te breiden en de rechten van het individu tegenover de staat te versterken.

Daarom treedt de CPN op voor:

1. Intrekken van wetsvoorstellen die erop gericht zijn het stakingsrecht voor ambtenaren te beknotten. Uitgangspunt van de CPN is een onverkort stakingsrecht, zowel voor de particuliere als de overheidssector.
2. Actief en passief kiesrecht voor alle ingezetenen, ook indien zij de Nederlandse nationaliteit niet bezitten. Als voorwaarde dient een minimale verblijfsduur van drie jaar te gelden; uitgesloten zijn zij die in buitenlandse overheidsdiensten werkzaam zijn.
3. Afschaffen van de mogelijkheid om het kiesrecht te ontnemen aan totaalweigeraars, gedetineerden en mensen met TBR.
4. Geen halfslachtige anti-discriminatiewetgeving maar consequente toepassing en uitvoering van de betreffende grondwettelijke bepalingen: (a) verscherpte toepassing en waar nodig verbetering van de wetgeving op grond waarvan racistische organisaties verboden en ontbonden kunnen worden; (b) bestrijden en strafbaar stellen van discriminatie op grond van seksuele voorkeur en levenswijze (ook binnen instellingen van het bijzonder onderwijs).
5. Het recht op privacy, dat wil zeggen de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer en de onschendbaarheid van het menselijke lichaam dienen gegarandeerd te worden door:
  - a. Stopzetting van de betuttelende controle en bemoeienis met privacy van mensen met een sociale uitkering. Intrekking van regelingen die een dergelijke betutteling met zich meebrengen.
  - b. Op korte termijn invoeren van een wet op de privacy. Geen centrale persoonsregistratie.

tie of invoering van persoonsnummer. Recht van controle van individuen bij gegevensbestanden. Invoering van een vergunningstelsel voor persoonsregisters.

- c. Wettelijke regeling ter bescherming tegen seksueel geweld en misbruik.
- d. Erkenning van het recht van jongeren om te vrijen met minder- en meerderjarigen wanneer zij dat zelf willen, d.w.z. afschaffing van strafbaarstelling op grond van leeftijdsgrenzen.
- e. Gegarandeerde rechtsbescherming tegen gedwongen psychiatrische opname en behandeling.

• 41 3 Versterking van positie van het parlement

De CPN streeft naar versterking van de centrale positie van het parlement als het gaat om beslissingen, die de algemene sociale en economische ontwikkeling betreffen. Daarnaast is ook versterking van de democratische controle op uitvoeren de staatsorganen vereist om te voorkomen dat deze organen de taken van de gekozen organen overnemen of blokkeren.

Daarom wil de CPN:

1. Meer faciliteiten voor ondersteuning van de fracties.
2. Uitbreiding van zelfstandige controlemogelijkheden voor het parlement, met name het toekennen van meer taken en bevoegdheden aan de Algemene Rekenkamer.
3. Instelling van externe adviesraden die direct aan de Kamer adviseren.
4. Toekenning van initiatiefrecht op parlementaire enquête aan een gekwalificeerde minderheid.
5. Invoering van een formatie-statuuut, waarin onder andere wordt geregeld dat de Tweede Kamer de kabinet(s)informateur aanwijst.
6. Bescherming van het kiesstelsel en het systeem van evenredige vertegenwoordiging zonder kiesdrempels; het scheppen van gelijke mogelijkheden voor politieke partijen om hun standpunten te ontwikkelen en in de openbaarheid tot uitdrukking te brengen; het bevorderen van een democratisch politiek klimaat waardoor een gelijkwaardige competitie van partijen ook en met name tijdens de verkiezingsstrijd mogelijk wordt.

• 42 4 Versterking lokale democratie

De gemeenten en provincies zijn door het gevoerde regeringsbeleid danig in de tang genomen. Veel gevolgen van dat beleid kwamen op het bordje van gemeente- en provinciebesturen terecht. Daarnaast verslechterde hun financiële positie door kortingen op de uitkeringen uit gemeentefonds en provinciefonds en op doeluitkeringen en

rijksbijdragen. Daardoor lopen gemeenten en provincies het gevaar hun geloofwaardigheid als volwaardige democratische bestuurslagen te verliezen. De eigen beleidsruimte neemt af, de dwang om mee te werken aan de uitvoering van het regeringsbeleid neemt toe en tegelijkertijd doet de bevolking steeds vaker een beroep op het lokale bestuur om hun belangen te behartigen.

Er is sprake van een sterke stijging in het aantal kwietscheldingen van gemeentelijke belastingen en een toenemend beroep op allerlei gemeentelijke fondsen om financieel bij te springen. De explosieve stijging van het aantal mensen in de bijstandswet (waarvan de kosten voor 10% voor rekening van de gemeenten komen) hebben de gemeenten voor enorme extra kosten geplaatst. Ook zulke uiteenlopende zaken als de voordeurdersmaatregel, de geringe herbezetting bij arbeidstijdverkorting voor ambtenaren, het gemeentelijk aandeel in de kosten van het opruimen van chemisch afval in de bodem en de bezuiniging op bijdragen voor stadsvernieuwing en groot-onderhoud van woningen zijn alle voorbeelden van de manier waarop het regeringsbeleid gemeenten en provincies voor het blok zet. In een aantal gevallen hebben zij daarop gereageerd door tarieven en belastingen te verhogen om op die wijze hun begrotingsproblemen op te lossen. In de praktijk betekent dat echter, dat de bevolking uiteindelijk voor de problemen opdraait. Daarnaast heeft de regering en de zittende meerderheid in de Tweede Kamer gemeend door te moeten gaan met het beleid van grootscheepse gemeentelijke herindeling. In de praktijk betekent dat een enorme ingreep (en niet zelden ontwrichting) in het gemeentelijk apparaat en een verzwaring van de lasten voor de bevolking door verhoging van tarieven en belastingen, terwijl het democratisch gehalte niet aanwijsbaar toeneemt. De CPN treedt op voor:

1. Een duidelijke taakverdeling tussen rijk, provincies en gemeenten, waarbij decentralisatie van bevoegdheden en financiële middelen uitgangspunt is. Daar waar op grond van heldere criteria gekozen wordt voor een centrale verantwoordelijkheid op rijksniveau, dient dat vertaald te worden in voldoende financiële middelen om die verantwoordelijkheid waar te maken (geen rijksbeleid op kosten van gemeenten en provincies).
2. Verhoging van de algemene uitkering uit het gemeente- en provinciefonds, waarin tenminste de feitelijke kostenontwikkeling is opgenomen, en waarbij de verdeling zo goed mogelijk wordt gebaseerd op de problemen per gemeente c.q. provincie.
3. Doeluitkeringen voor met name onderwijs moeten voldoende zijn om de werkelijke kosten te vergoeden.
4. Volledige compensatie van het gemeentelijk aandeel in de bijstandskosten.

5. Verruiming van de mogelijkheden voor gemeenten om een eigen vrijstellings- en kwijtscheldingsbeleid ten aanzien van tarieven en belastingen te voeren.
6. Nutsbedrijven zijn geen melkkoeien om het bezuinigingsbeleid van de regering mee op te vangen; tarieven moeten gebaseerd zijn op de werkelijke exploitatiekosten.
7. Afschaffing van het gemeentelijk aandeel in de kosten van het opruimen van chemisch afval in de bodem (zowel het drempelbedrag als het percentage).
8. Voldoende financiële rijksbijdragen om een actief en krachtig stadsvernieuwing- en woningonderhoudsprogramma uit te voeren.
9. Stopzetting van het grootscheepse gemeentelijk herindelingsbeleid. Alleen herindeling waar deze bijdraagt aan het oplossen van concrete knelpunten.
10. Volledige toerusting van de nieuwe provincie Flevoland wat betreft financiële middelen, bevoegdheden en personeel overeenkomstig de positie van de overige provincies.
11. Grotere invloed voor gemeenteraden en Provinciale Staten op de benoeming van burgemeesters en Commissarissen der Koningin, gericht op het uiteindelijk kiezen van burgemeesters door gemeenteraden en van de voorzitters van Gedeputeerde Staten door Provinciale Staten.

• 43 5 Democratisering van uitvoerende staatsorganen

Vergroting van de politieke democratie vereist interne democratisering van de uitvoerende staatsorganen. Dat is nodig om de zeggenschapsrechten van de werkers bij deze organen te garanderen en om de politieke en maatschappelijk eenzijdige samenstelling van de betreffende instellingen te doorbreken. De overheid is immers in toenemende mate een netwerk van bureaucratieën geworden met ondoorzichtige besluitvorming. Beslissingen worden vaak over de hoofden van betrokken mensen heen genomen. De parlementaire organen (Tweede Kamer, Provinciale Staten, gemeenteraden) staan naar verhouding zwak tegenover regering of bestuur en tegenover het ambtenarenapparaat. De bestaande machtsverhoudingen hebben als gevolg, dat bepaalde bevolkingsgroepen en politieke stromingen sterk ondervertegenwoordigd zijn in verschillende staatsorganen, met name op hoge functies in het bestuursapparaat.

De feitelijke mogelijkheden om deel te nemen aan het politieke gebeuren zijn niet voor allen gelijk. De bestaande arbeids- en rolverdeling, de door mannen beheerste politieke omgangsvormen en structuren perken de mogelijkheden voor vrouwen in. De dominante witte cultuur vormt voor migranten een grote belemmering. Diverse over-

heidsorganen worden nog steeds beheerst door conservatieve elite-culturen en worden hoofdzakelijk bemand in plaats van bemenst.

De CPN treedt daarom op voor:

1. Interne democratisering van uitvoerende staatsorganen, onder andere door een aanzienlijke verruiming van de bevoegdheden en taken van medezeggenschaps- en dienstcommissies.
2. Een zodanige verandering van het personeelsbeleid, dat een pluriforme samenstelling gewaarborgd is. Dat vereist in elk geval:
  - a. Maatregelen gericht op het doorbreken van de huidige discriminatie in aanstellings- en bevorderingsbeleid.
  - b. Maatregelen om gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen in overheidsorganen te bewerkstelligen.
  - c. Afschaffing van beroepsverbodachtige praktijken. Het lidmaatschap van democratische organisaties is geen reden om mensen uit overheidsdienst te weren.
3. Benoeming in sleutelfuncties dient plaats te vinden door democratisch gekozen organen.
4. Versterking van parlementaire controle op de BVD en de politieke inlichtingendiensten van rijks- en gemeentepolitie en inperking van hun autonoom optreden.
5. Versterking van de democratische controle op en de interne democratisering van leger en politie. Onafhankelijke vakbonden mogen niet worden belemmerd in de uitoefening van hun rechten. Ook op de kazerne dient vrijheid van meningsuiting en organisatie gegarandeerd te zijn; het tuchtrecht dient in vredestand te worden afgeschaft.

• 44 6 Justitie en politie

Voor de CPN is de zorg voor de rechtshandhaving een vitaal onderdeel van het maatschappelijk bestel. De rechtspleging moet zodanig zijn ingericht dat de rechten die de wet aan de burgers toekent geen loze kreten blijken, maar daadwerkelijk kunnen worden geëffectueerd. Ook de strafrechtpleging dient in het teken te staan van de bescherming van leven en welzijn van de burgers. Daarom mag de criminaliteitsbestrijding nooit wapens kiezen die zich uiteindelijk tegen die burgers kunnen keren. De rechtspositie van verdachten en gedetineerden mag niet worden aangetast en behoeft op vele punten verbetering. Buitenstrafrechtelijke middelen ter beteugeling van de criminaliteit verdienen principieel de voorkeur. Democratische controle op en democratisering van de verhoudingen in de politieorganisatie dienen met voorrang te worden aangepakt.

De criminaliteit is de laatste jaren schrikbarend gestegen. Dat geldt zowel voor de zichtbare 'kleine' criminaliteit (straatdiefstallen, vandalisme en dergelijke) als voor de meestal onzichtbare 'grote'

criminaliteit (dat wil zeggen diefstal, fraude en machtsmisbruik op grote schaal). Het terugdringen van wetsovertredingen op grote schaal vereist natuurlijk in de eerste plaats een beleid dat belangrijke oorzaken van crimineel gedrag wegneemt of vermindert, zoals het bestaan van ongecontroleerde machtscentra en -posities, gaten in de belastingwetgeving, (jeugd)werkloosheid, te lage uitkeringen. Want ook voor wetsovertredingen geldt, dat voorkomen beter is dan genezen. Crimineel gedrag moet echter ook als zodanig worden bestreden.

De CPN hecht geen waarde aan het simplistisch geloof, dat de huidige criminaliteit alleen of voornamelijk bestreden kan worden door nog een paar blikken agenten en rechters open te trekken, de straffen hoger te maken en meer gevangenen te bouwen.

De CPN stelt voor:

1. Vereenvoudiging van de wetgeving zonder afbraak van de rechtsbescherming.
2. De rechterlijke macht moet in kwalitatief en kwantitatief opzicht op peil worden gehouden. Terugdringen van overbelasting van rechterlijke macht. De efficiency van de rechtspleging kan aanzienlijk worden verhoogd. Procedures dienen waar mogelijk te worden geconcentreerd en vereenvoudigd, zonder dat dit ten koste gaat van de rechtspositie van de burger.
3. Om de grote fraude tegen te gaan moeten preventieve maatregelen worden genomen in de sfeer van het fiscale en vennootschapsrecht. Op de richting die is ingeslagen met de Wet ketenaansprakelijkheid en de overige (misbruik)wetgeving moet worden verder gegaan (onder andere regeling van persoonlijke aansprakelijkheid van bestuurders van BV's).
4. Verbetering van voorlichting over rechtspleging. Geen verdere afbraak van het systeem van gefinancierde rechtshulp. Afschaffing van verplichte eigen bijdrage voor alle rechtshulpzoekenden. Aanspraak op rechtshulp moet worden uitgebreid tot buitenlanders (met of zonder geldige verblijfsvergunning). Voorzieningen om de kwaliteit van de tolken in het strafproces te garanderen.
5. De rol van het strafrecht dient zo beperkt mogelijk te blijven. De aanbevelingen van de commissie-Roethof met betrekking tot de 'kleine criminaliteit' zijn in dit verband van groot belang.
6. Verbetering van de positie van het slachtoffer van misdrijven door betere voorlichting en begeleiding door justitiële organen en verruiming van het schadefonds geweldsmisdrijven. De rechten van de verdachte mogen evenwel niet worden aangetast.
7. Tegengaan van uitholling van de waarborgen in het strafproces en van de rechten van

verdachte en verdediging; daarom grote terughoudendheid met het toelaten van anonieme getuigenverklaringen.

8. Versterking van rechtspositie van degene om wiens uitlevering wordt gevraagd of wiens strafvervolgung c.q. strafexecutie in Nederland wordt voortgezet.
9. Terugdringen van de onvoorwaardelijke vrijheidsstraf door het uitbreiden van de bestaande mogelijkheden voor de toepassing van alternatieve straffen (dienstverlening).
10. Verbetering van rechtspositie van gedetineerden (zowel van hen die voorlopig gehecht zijn als van hen die hun straf ondergaan), evenals die van psychiatrische patiënten en van hen op wie de TBR-maatregel is toegepast; met name op het punt van de privacy en de vrijheid van vereniging en vergadering.
11. Afschaffing van de praktijk om de voorlopige hechtenis te doen ondergaan op politiebureaus in plaats van in Huizen van Bewaring.
12. Geen verdere uitbreiding van het cellenbestand in gevangenen zolang de noodzaak daartoe niet onomstotelijk vast komt te staan. Eventuele tekorten aan gevangenisruimte niet opvangen door bouw van massale gevangendepots, maar bij voorkeur met behulp van kleine inrichtingen.
13. Meer ruimte voor reclamerichting om daadwerkelijk op te komen voor belangen van haar cliënten.
14. Misdaadpreventie is van groot belang. De 'kleine criminaliteit' moet bestreden worden teneinde de feitelijke veiligheid van burgers te versterken. Door zorgvuldige voorlichting dient te worden gewaakt voor overtrokken beeldvorming met betrekking tot omvang en ernst van de criminaliteit.
15. Terugdringen van overbelasting van de politie. Niet in de eerste plaats door het opvoeren van de sterkte; door verbetering van opleiding, interne organisatie en werkwijze van de politie kan meer tijd worden besteed aan preventie en opsporing van strafbare feiten en aan de dienstverlenende taak.
16. Verbetering van opleiding en begeleiding van agenten die met straatsurveillance zijn belast. Het instituut van de 'wijkagent' moet waar mogelijk worden uitgebouwd en beter in de politieorganisatie worden geïntegreerd.
17. Tegengaan van optreden van zogenaamde 'burgerwachten'.
18. Verscherping van opsporings- en vervolgingsbeleid ten aanzien van organisaties die aanzetten tot rassenhaat.
19. Verscherping van het opsporings- en vervolgingsbeleid met betrekking tot (seksueel) geweld tegen vrouwen en meiden.

VI Samenleving zonder discriminatie

• 45 1 Tegen alle vormen van discriminatie

Bestrijding van verschillende vormen van discriminatie is een wezenlijk onderdeel van elke democratische politiek, en in het bijzonder van de communistische politiek. In onze samenleving worden nog steeds groepen mensen gediscrimineerd en achtergesteld op grond van hun werkelijke of denkbare verschillen in huidskleur, nationaliteit, etnisch-culturele gewoonten, geslacht of seksuele voorkeuren en praktijken. Dat is in strijd met de meest elementaire mensenrechten. Onverdraagzaamheid, discriminatie en superioriteitsdenken moet door het overheidsbeleid krachtig worden bestreden. Het regeringsbeleid moet met name uiting geven aan de gelijkwaardigheid van alle in Nederland verblijvende burgers door het afschaffen van de bestaande rechtsongelijkheid en het opheffen van de sociaal-economische achterstelling. Dat vereist in elk geval een snelle invoering van de Wet Gelijke Behandeling. Strijd voor gelijke rechten is van wezenlijk belang voor en moet samengaan met actieve bestrijding van racisme, fascisme, anti-semitisme, seksisme en homo-haat.

• 46 2 Gelijke rechten voor migranten

Er moeten maatregelen genomen worden die gericht zijn op opheffing van de achterstelling van migranten zowel op juridisch, sociaal en economisch terrein als op onderwijs en welzijn. Dit beleid dient in overleg met organisaties van migranten tot stand te komen. Voor niet-Nederlanders discriminerende bepalingen in wet en regelgeving zullen op korte termijn moeten worden geschrapt.

1. Het huidige vreemdelingenbeleid vormt een belangrijke barrière voor het versterken van de rechtspositie van de niet-Nederlanders, omdat daarin de ongelijkheid van Nederlanders en niet-Nederlanders is vastgelegd. Niet-nationaliteit maar ingezetenschap zou doorslaggevend moeten zijn voor het verkrijgen van in de Grondwet vastgelegde rechten. Migrantengedurende in Nederland verblijven (3 jaar), zouden dezelfde rechten moeten worden toebedeeld als Nederlanders.
2. Het actief en passief kiesrecht voor migranten bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1986 zal ook moeten gaan gelden voor verkiezingen

- voor Provinciale Staten en Tweede Kamer.
3. Het verblijf in Nederland dient niet afhankelijk te worden gemaakt van werk, inkomen, en verdienende partner of ouder; jongeren vanaf 16 jaar en gehuwde vrouwen hebben recht op een zelfstandige verblijfsvergunning. Aan de jacht op illegaal in Nederland verblijvende vreemdelingen dient een einde te worden gemaakt; de legitimatieplicht voor buitenlanders op straat moet worden afgeschaft. Buitenlanders zonder verblijfsvergunning hebben recht op een juridisch zorgvuldige behandeling; zolang de aanvraag van een verblijfsvergunning in behandeling is, dient geen uitzetting plaats te vinden totdat alle procedures zijn afgehandeld. De taken van de vreemdelingendienst moeten zover mogelijk worden overgedragen aan de gemeentelijke diensten.
  4. Afschaffing van 1-novemberwet.
  5. In de sociale wetgeving moeten alle bepalingen die discriminerend werken ten opzichte van migranten verwijderd worden. Dit geldt met name voor de toepassing van de Algemene Bijstandswet, maar ook voor de WWV, de volksverzekeringen, en het recht op een eenmalige uitkering (waarbij geen rekening wordt gehouden met kinderen die in het buitenland onderhouden worden). Handhaving kinderbijslag voor de in het buitenland wonende kinderen. Geen invoering van het woonlandbeginsel, dat wil zeggen: uitkeringen moeten bepaald worden op grond van de levensstandaard van het land waarin men werkt, of gewerkt heeft.
  6. Het welzijns- en onderwijsbeleid moet uitgaan van respect voor de eigen cultuur en identiteit van verschillende groepen migranten. Categoriele welzijnsvoorzieningen die door de verschillende groepen migranten zijn opgezet, hebben bestaansrecht naast de algemene voorzieningen (die meer toegankelijk gemaakt moeten worden). In het onderwijs moet ruimte zijn voor het beleven en ontwikkelen van de eigen culturele identiteit en taal van de verschillende groepen migranten. De rechtspositie van buitenlandse leerkrachten dient verbeterd te worden. Onderwijs in eigen taal en cultuur moet niet worden beperkt maar uitgebreid tot alle vormen van basis- en middelbaar onderwijs, en georganiseerd voor alle in Neder-

land aanwezige groepen migranten. De faciliteiten voor scholen met een hoog percentage migrantenkinderen moeten daarom worden uitgebreid. Buitenlandse jongeren dienen een zelfstandig recht op een studiebeurs te hebben. Erkenning van gelijkwaardige buitenlandse diploma's.

7. Door de uitzichtloze positie waarin vele migranten verkeren en het racisme is de behoefte aan remigratie (terugkeer) versterkt. Voorop moet staan dat de positie van migranten hier moet worden verbeterd. Geld uit de pot van het minderhedenbeleid moet dan ook niet gebruikt worden voor remigratie-faciliteiten. Remigratie moet een volstrekt vrijwillige keuze zijn. Het recht op terugkeer voor migranten moet in de sociale wetgeving verankerd worden, zodat ouderen op basis van hun uitkering kunnen terugkeren naar hun land van herkomst, en jongeren in staat worden gesteld aan werkgelegenheidsprojecten in het land van herkomst deel te nemen. Omdat remigratie vaak grote risico's met zich meebrengt, moet het gedurende vijf jaar mogelijk blijven naar Nederland terug te gaan.

• 47 3 Bestrijding van racisme

De CPN is voor een actieve bestrijding van elke vorm van racisme, anti-semitisme en vreemdelingenhaat. Zij pleit voor een verscherpte toepassing en waar nodig verbetering van de wetgeving om een effectief optreden tegen georganiseerde en ongeorganiseerde vormen van racisme mogelijk te maken. De CPN zet zich in voor de vorming van coalities van partijen, organisaties en personen tegen hedendaagse vormen van racisme, anti-semitisme en vreemdelingenhaat. Zij doet dit in nauwe samenwerking met de democratische organisaties van buitenlanders.

De CPN stelt voor:

1. Verbod en ontbinding van organisaties die systematisch racistische propaganda verspreiden en racisme stimuleren (zoals Centruumpartij en Centrum-democraten).
2. Om racisme te bestrijden is een voortdurend en actief opsporings- en vervolgingsbeleid van het justitieel apparaat noodzakelijk. Groepen en organisaties, optredend namens een belanghebbende, moeten aangifte kunnen doen. Onafhankelijke meldpunten kunnen daarbij een belangrijke rol spelen. Politiekorpsen moeten voorwaarden scheppen voor een zorgvuldige behandeling van aangiften.
3. Mensen die zich bij de uitoefening van hun functie duidelijk discriminerend uitlaten of zo optreden, dienen uit de overheidsdienst te worden geweerd.
4. Steun aan initiatieven ter bestrijding van racisme, opgezet door democratische migrantenor-

ganisaties, buurtorganisaties, vakbeweging, politieke partijen en/of anti-racismegroepen.

• 48 4 Bestrijding van seksisme

De CPN zet zich, in samenwerking met de vrouwenbeweging, in voor actieve bestrijding van seksisme en vrouwenhaat. Prioriteiten zijn hierbij de strijd voor economische onafhankelijkheid van vrouwen en het bestrijden van seksueel geweld tegen vrouwen en meiden. Dit betekent met name: (1) Werken aan verwezenlijking van drastische arbeidstijdverkorting en aan een randvoorwaardenbeleid dat mogelijkheden schept voor herverdeling van betaald en onbetaald werk. (2) Steunen van initiatieven ter bestrijding van seksueel geweld tegen vrouwen en meiden, en vrouwenmishandeling.

• 49 5 Bestrijding van homo-discriminatie

De CPN zet zich in voor actieve bestrijding van discriminatie op grond van seksuele voorkeur en praktijk, en van homo-haat. Zij doet dit in samenwerking met organisaties van homomannen en lesbische vrouwen. Dit betekent concreet: een grote inzet voor snelle totstandkoming van een Wet Gelijke Behandeling, bestrijden van stigmatisering van AIDS-patiënten en bescherming van de persoonlijke levenssfeer.

Verkiezingsprogramma 1986-1990

D66

Democraten 66

Bezuidenhoutseweg 195
2594 AJ Den Haag

• 1 Het kan anders

Alles verandert en de toekomst is niet zeker. Blindvaren op een dogmatisch politiek wereldbeeld is gevaarlijker dan ooit. Het kan anders in de politiek; zo goed mogelijk de feiten onder ogen zien; op grond daarvan een duidelijke koers uitzetten; nieuw opdoemende gevaren en kansen snel herkennen en bereid zijn de koers tijdig bij te stellen als het nodig blijkt. Wie de dreigingen van gisteren tot inzet maakt van politieke strijd vandaag, mist de gevaren die ons in de toekomst bedreigen. Onveranderlijk moet daarbij zijn: de zorg voor het lot van de mensen; het streven naar een waardig bestaan voor iedereen; het werken aan een samenleving in vrijheid, rechtvaardigheid en onderling respect; het zorgvuldig omgaan met de aarde en al haar levensvormen.

Permanente hervorming

Juist terwille van die onveranderlijke doeleinden in een wereld die steeds verandert, zullen er telkens opnieuw hervormingen nodig zijn. Gegroeide situaties zijn daarbij niet heilig. Ook de meest vertrouwde gewoontewijsheden moeten waar het nodig is radicaal op de proef worden gesteld. Die aanpak vergt de inzet van alle beschikbare kennis en verbeeldingskracht, maar vergt ook dat elk resultaat wordt onderworpen aan open, democratische discussies en besluiten. Democratie is het meest rechtvaardige stelsel van politieke besluitvorming. Het kan ook het meest doeltreffende zijn, als het tenminste gebruik maakt van zijn aangeboren gevoeligheid voor verandering.

Schijnzekerheden

De historische hoofdstromingen in de Nederlandse politiek: liberalen, socialisten en christen-democraten, hebben elk op hun tijd belangrijke bijdragen geleverd aan de democratische hervormers-traditie. Die traditie is ook nu niet dood binnen de partijen die hun stempel dragen. Maar de oude, vertrouwde schijnzekerheden werken als rem. De antwoorden van gisteren worden te gemakkelijk van toepassing verklaard op de vragen van morgen. Er is vaak meer oog voor het merketiket op de fles dan voor de houdbaarheid van de medicijn. Het politieke stelsel met zijn antieke scheidslijnen en zijn ondoorzichtige top vergroot de verstarring en is voor hervormers nadelig.

Het oude spel

D66 is nu twintig jaar een ontmoetingsplaats voor mensen die zich verzetten tegen de heersende politieke cultuur. Zij zijn van mening dat de zorg voor de mensen en het streven naar een goed ingerichte samenleving allang niet meer gebaat is bij voortzetting van het ideologische spel voor drie partijen, dat nog steeds de Nederlandse politiek beheerst. Een grondregel van dat spel is immers de valse en onvruchtbare antithese tussen liberalisme en sociaal-democratie. Dat zijn in oorsprong verwante denkwerelden, die ten onrechte in partijverband tegen elkaar worden opgezet. Daardoor worden de mensen en de ideeën uit elkaar gedreven, die elkaar juist nodig hebben om de problemen van deze tijd verstandig op te lossen.

Het meest urgent

In de jaren die voor ons liggen zijn er van de vele doelstellingen die wij nastreven twee, die in urgentie en prioriteit boven de andere uitsteken, onder andere omdat zij beslissend zijn voor de mogelijkheden de andere vraagstukken tot een oplossing te brengen. Het terugdringen van de werkloosheid is de ene, het tot stand brengen van meer Europese samenwerking is de andere. De werkloosheid moet terug, omdat deze op het niveau waarop zij voorlopig dreigt te blijven de samenleving economisch, sociaal en cultureel ontwricht. De Europese samenwerking moet vooruit, omdat in het licht van nieuwe wereldverhoudingen alleen in een hecht verband voor de Europese landen en dus ook Nederland de mogelijkheid ligt om het welvaartsniveau te verdedigen en vrede en veiligheid voor Europa beter te dienen. Europa is een nationaal belang.

Werkloosheid

De werkloosheid schommelt nog steeds rond de achthonderdduizend en behoort in procenten tot de hoogste van de Westerse landen. Elk jaar komen er vijftigduizend jonge werkzoekenden bij. Er moet alles aan worden gedaan om meer werk te scheppen en om meer banen te snijden uit het bestaande werk. Lukt dat niet, dan bezwijkt onze maatschappij. Daarom stelt dit programma de werkgelegenheid voorop. Het trekt daaruit ook de consequenties.

De economische crisis maakt dat de verzor-

gingsstaat soberder moet worden ingericht. Maar het uitgangspunt blijft, dat niemand uit de boot mag vallen door oorzaken buiten zijn of haar schuld. De staatsgemeenschap springt in de bres waar aan burgers levenskansen worden ontnomen. Zij garandeert hen geen gelijkheid, maar beschermt hen in hun ongelijkheid. Er mag geen rangenmaatschappij komen, met op de eerste rang burgers die werk hebben, gezond zijn en voor zichzelf kunnen opkomen en op de tweede rang burgers die geen werk hebben of die niet goed mee kunnen komen en daardoor geschokt worden in hun gevoel een zinvol bestaan te leiden. Dat is de binnenkant van de crisis die door de politiek moet worden opgelost.

Andere problemen

Er zijn meer grote problemen. Er moet een beleid worden gevoerd, dat het milieu beschermt tegen verzuring en andere dreigingen, in weerwil van de internationale complicaties. In weerwil ook van het feit dat een schoon milieu, belang van allen, geen belang is van één der grote economische belangengroepen in het bijzonder en daardoor steeds weer het kind van de som van hun rekeningen dreigt te worden.

Er moet een zorgvuldige en afgewogen vredespolitiek worden uitgezet, temidden van grote onzekerheden, onvoorstelbare gevaren en de soms hevige emoties die daarvan het begrijpelijke gevolg zijn. Aan al die zaken en vele andere wordt in dit programma aandacht besteed. Maar aan alles vooraf gaat de roep om vernieuwing van de politieke cultuur.

De macht en de mensen

Men kan zich afvragen of het verantwoord is veel aandacht te geven aan politieke en staatkundige hervormingen in een tijd, waarin zoveel grote problemen dringend moeten worden opgelost. Het antwoord is ja, omdat de problemen mede zo groot zijn geworden door het tekortschieten van het bestuurssysteem. De gebeurtenissen rond de RSV-enquête hebben laten zien hoe slecht dat systeem nog luistert naar het roer. Dat was geen geval apart. Overal is er direct verband tussen het dagelijks lot van de mensen en de manier waarop het machtsircuit zich heeft ingericht en is gaan functioneren. Verbetering van dat lot is nauwelijks meer mogelijk zonder verbetering van het systeem.

Daarom bevat dit verkiezingsprogramma behalve plannen voor werk en vrede, voor kwaliteit en voor eerlijk delen, ook ingrijpende voorstellen voor modernisering van politieke instellingen en procedures. We hebben een overheid nodig die niet alleen regels maakt en opdrachten uitdeelt, maar die ook oren heeft voor de bevindingen van haar eigen uitvoerders en die nauwlettend op de vingers wordt gekeken door de vertegenwoordigers van de burgers zelf.

D66 is een partij *tussen* de andere, zoekend naar verstandige oplossingen voor de problemen van de dag. D66 is ook een partij *tegenover* de andere: een permanent signaal voor de noodzaak van fundamentele veranderingen in de politieke cultuur.

* Dit verkiezingsprogramma is gebaseerd op het D66 Beleidsprogramma 1986.

• 2 1.1 De structuren van de macht

Onze parlementaire democratie is niet oud en ook niet af. In de jaren twintig mocht voor het eerst iedereen naar de stembus. Daarna kwam de crisis, de bezetting, de wederopbouw. En toen in de jaren zestig eindelijk normale omstandigheden leken aan te breken, kwamen er mensen die zeiden dat het tijd werd voor hervormingen. In D66 en ook daarbuiten. Ze vonden dat de dienst werd uitgemaakt door zwijgzame regenten. Besturen moest meer in het openbaar gebeuren en er moest verantwoording over worden afgelegd. Zij verzetten zich tegen de anonimiteit van de macht. Ze vonden ook dat negentiende-eeuwse politieke ideologieën en partijen en een negentiende-eeuws politiek systeem niet berekend waren op de nieuwe problemen die zich aandienen.

Degenen die dat vonden, gaven op politiek gebied stem aan een ingrijpende en duurzame verandering die in die jaren plaatsgreep in de stijl van de samenleving. Die samenleving werd losser, vrijer, kritischer. De zuilen en andere traditionele gezagsstructuren verloren hun dwingende betekenis voor het denken en doen van de burgers. Mensen kwamen meer op zichzelf te staan.

De kloof

Maar wat er ook veranderde – niet de structuren van de macht. Die bogen wat mee en veerden terug zodra de mogelijkheid daartoe zich voordeed. Wie macht heeft, ziet niet graag dat er gemorrelt wordt aan de basis van die macht. En de basis van de macht laat zich niet veranderen door wie zelf geen macht heeft.

Het gevolg was niet dat alles bij het oude bleef – het werd erger. Als de politieke cultuur blijft hangen in oude vormen en gedachten, terwijl de samenleving zelf snel verandert, zal de politiek steeds minder in staat zijn praktische oplossingen voor maatschappelijke problemen te leveren. De anonimiteit van de macht werd de anonimiteit van de onmacht. De kloof tussen wet en werkelijkheid wordt elk jaar breder.

Regels en geld

Zolang het goed ging met de welvaart viel dat niet zo op. Maar de crisis die kwam was niet van voorbijgaande aard. In de goede tijd hebben we een verzorgingsstaat opgebouwd die in veel op-

zichten voorbeeldig was, maar met één beslist nadeel: hij bleek niet bestand tegen slecht weer. Ieder maatschappelijk probleem werd opgelost – of opgeschoven – met behulp van veel geld, veel regels en weer een nieuwe overheidsdienst. De overheid werd de bestuurder van bijna de hele samenleving.

Het geld is intussen aan het verdwijnen, maar de regels zijn gebleven. De bureaucratie neemt nog steeds toe, de centralisatie ook. De regels raakten met elkaar in de knoop, de coördinatieproblemen werden steeds groter. Die topzware, omslachtige beslissingsmachinerie blijkt bovendien in toenemende mate onmachtig om de gevolgen van haar beslissingen te overzien, laat staan er rekening mee te houden. Zie de Oosterscheldewerken en vooral het drama van de RSV.

Doen alsof

We leven in het land van doen alsof. We doen alsof de verzorgingsstaat een stabiel bouwwerk is dat met wat stutten en bijspijkeren overeind kan blijven en verstikken zodoende het creatief nadenken over alternatieven. We doen alsof de overheid nog steeds de bestuurder van de samenleving is, alsof de grote beslissingen nog steeds door de politiek worden genomen, terwijl de politiek al lang de greep op de bureaucratie heeft verloren en de bureaucratie de greep op de werkelijkheid. De feiten kloppen niet meer met de pretenties.

De burgers hebben het zicht op hun bestuur verloren. Het gevolg is, dat ze zich afkeren van de politiek en ook dat ze zich steeds minder van de regels aantrekken.

Een ander patroon

De massale werkloosheid verandert op zichzelf al het wezen van onze samenleving. Er groeit een kloof tussen betaald werkenden en uitkeringstrekkers. Steeds ingewikkelder regelingen zijn nodig om de eersten te belasten en de laatsten te controleren. Het systeem van lastenverdeling wordt in schijn steeds verfijnder, maar heeft steeds minder met de werkelijkheid te maken. Vaak zijn het de zwaksten – en de eerlijksten – die daarvan de dupe worden.

Maar er zijn in de samenleving ook andere dingen gaande. Het patroon van het traditionele gezin, waarvan de man vanzelfsprekend de kost verdiende voor vrouw en kinderen, is zeker niet verdwe-

nen, maar het is wel zodanig afgekalfd dat het geen algemene norm meer is. Er is geen ander, even homogeen patroon voor in de plaats gekomen, maar een vloeiende veelvormigheid van onderlinge relaties, die zich niet laat vangen in uniforme, van het oude patroon afgeleide regels. Tenzij men ontoelaatbare pressie op het particuliere leven van de burgers uitoefent.

Ook de aard van het werk verandert. De industriële maatschappij met zijn overwegend duidelijk afgebakende, hiërarchische arbeidsverhoudingen ruimt het veld voor een door nieuwe technologie bepaald werkklimaat, dat eveneens vloeiend, veelvormig en moeilijk in vaste banen of patronen te vangen is. Wie het verdelingsprobleem in de samenleving zo rechtvaardig en doeltreffend mogelijk wil oplossen, zal met al deze ontwikkelingen rekening moeten houden.

De samenhang

Daarvoor is een samenhangende visie nodig. Het probleem is niet eens zozeer het verwerven van dat inzicht, maar het tot gelding brengen ervan. Dat wordt geblokkeerd door het systeem, door de manier waarop in onze samenleving besluiten tot stand komen.

Elk probleem wordt in handzame stukjes gesneden en onderworpen aan krachten en tegenkrachten, die om het hardst touwtrekken. Hoewel de discussie natuurlijk met argumenten wordt gevoerd, beslissen in wezen niet de argumenten, maar de maatschappelijke krachtsinspanningen. Zijn die ongeveer gelijk, dan kan de oplossing maar op één plek gevonden worden: zo dicht mogelijk bij het midden. Het is louter toeval als in het midden ook de beste oplossing ligt. Het is evenzeer toeval als de deeloplossingen van een in stukjes geknipt probleem samen ook de totaaloplossing voor het complexe probleem vormen. Vaak is dat niet zo. Iedereen ziet dat eigenlijk wel, maar samen blijken we niet in staat om het anders te doen.

De politiek speelt mee

In theorie is het de politiek – de partijen, de regering, de volksvertegenwoordiging – die het starre evenwicht van belangengroepen zou moeten doorbreken. Maar in de praktijk lukt het niet om een beleid uit te zetten dat voortkomt uit een politieke visie op het geheel van de samenleving.

Voor een deel komt dat doordat partijprogramma's ook tot stand komen onder invloed van maatschappelijk touwtrekken. Ook politici worden meer aangezogen door deelbelangen dan door de algemene grote lijn. Maar er is nog een andere oorzaak. De politiek heeft haar eigen rollenspel. Een partij moet zo duidelijk mogelijk zijn, dat trekt kiezers en geeft macht. Duidelijkheid ontstaat door het zo krachtig mogelijk afzetten tegen de tegenpartij.

Als er een probleem aan de orde komt, is de

verleiding groot om daarin dat aspect te belichten dat kan dienen ter onderscheiding van de politieke tegenstander. Die pakt op zijn beurt het andere einde van het touw en trekt zichzelf ook de duidelijkheid in.

Zo helpen partijen elkaar, maar wel ten koste van een afgewogen omschrijving van het vraagstuk en de oplossing daarvoor. Wanneer partijen samen in een regering komen, komt er een regeerakkoord dat niet gaat over de beste oplossing, maar over het haalbare midden.

Dat zijn de hoofdlijnen van de heersende politieke cultuur. Ze zijn herkenbaar en veel mensen binnen en buiten de politiek erkennen ze ook. Ze zijn diepgeworteld en moeilijk te veranderen. Niemand in de politiek kan zich er geheel aan onttrekken, ook D66 niet. Maar veranderen moeten ze. Anders kunnen de ogenschijnlijk dringender problemen niet doeltreffend worden aangepakt.

• 3 1.2 Macht en controle

Ons stelsel van politiek en bestuur voldoet niet meer aan de eisen van een volwaardige democratie. Grote delen van het overheidsoptreden onttrekken zich aan democratische controle, grote delen van het bestuursapparaat leiden een ondoorzichtig bestaan. Veel overheidsmaatregelen zijn meer een gevolg van autonome, bureaucratische krachten dan van behoeften van de burgers. Onder druk van de huidige politieke cultuur zijn volksvertegenwoordigers gedwongen meer aandacht te besteden aan het overeind houden of onderuit halen van de regering, dan aan het vormen van een afgewogen oordeel over de behoeften in de samenleving.

De macht en het beleid van de regering berusten niet op een ondubbelzinnige uitspraak van de kiezer, maar op compromissen tussen parlementaire minderheden die samen een meerderheid vormen. Het moeizame resultaat van de onderhandelingen in de kabinetsformatie, het regeerakkoord, wordt belangrijker dan het vinden van doeltreffende oplossingen voor de maatschappelijke problemen.

Fundamenteel

D66 meent dat de posities van regering en parlement aan fundamentele herziening toe zijn. De controle op de macht moet vrijer komen te staan tegenover de macht zelf. Beide hebben hun eigen democratische mandaat nodig: iedere burger één stem voor de macht, één stem voor de controle op de macht.

Onze voorstellen hiervoor zijn niet te verwezenlijken binnen de periode die door een verkiezingsprogramma wordt bestreken.

Wel kan hun verwezenlijking dichterbij worden gebracht als ze in brede kring steun verwerven. Daarom zijn ze hier in beknopte vorm opgenomen. Ze geven het perspectief aan van ons politie-

ke handelen in dit opzicht. Het gaat om een samenstel van hervormingen en noodzakelijke correcties die logisch voortvloeien uit de oorspronkelijke bedoeling van ons stelsel.

Gekozen premier

In de eerste plaats moet de controlerende functie van het parlement worden versterkt. Dat kan vooral door het parlement te verlossen van de directe verantwoordelijkheid voor het formeren en aan de macht houden van een regering.

Wij stellen daarom voor dat er aparte verkiezingen komen voor de vorming van een regering. Directe verkiezing van de minister-president, die vervolgens zijn ministers aanwijst, elimineert de vertragende, verwarrende en ondemocratische kabinetsformatie en legt de vraag welke regering er moet komen daar waar hij uit democratisch oogpunt gezien thuis hoort: bij de kiezers.

Een gekozen premier moet de absolute meerderheid van de kiezers achter zich hebben. Daarom moet de verkiezingsprocedure voor de premier voorzien in de mogelijkheid van twee rondes. Volgens dit nieuwe stelsel kan Nederland binnen twee weken een nieuwe premier hebben, die bovendien beschikt over een werkelijke democratische machtsbasis voor het vormen van een regering.

Een gekozen premier betekent niet, dat regering en parlement volkomen los van elkaar komen te staan. De volksvertegenwoordiging behoudt de mogelijkheid om een regering naar huis te sturen, mits dit haar uitdrukkelijke bedoeling is. Omgekeerd houdt de regering het recht af te treden. In beide gevallen moeten nieuwe verkiezingen worden uitgeschreven.

Districtenstelsel

In de tweede plaats vindt D66 dat de band tussen kiezer en gekozen in het parlement moet worden versterkt. Dat kan door een meervoudig districtenstelsel in te voeren. Daarin kiezen de burgers per district een aantal afgevaardigden. Deze zullen voor hun verkiezing minder afhankelijk zijn van de overtuigingskracht van hun lijsttrekker en meer zijn aangewezen op hun eigen overtuigingskracht bij de kiezers van hun district. Ze zullen minder sterk de zuigkracht van hun specialisme ondervinden en zich breder moeten oriënteren op de concrete maatschappelijke knelpunten zoals die in hun district tot uiting komen. Hun band met de kiezers zal directer zijn, hun onafhankelijkheid ten opzichte van onpersoonlijke structuren groter. Daardoor zullen ze beter zijn toegerust voor hun taak van toezichthouders op de macht.

Voor beide veranderingen zijn grondwetswijzigingen nodig. Dat is een omvangrijk proces, waarvoor een zeer brede steun (2/3) van het parlement en dus van de kiezers nodig is. In onze visie hangen beide plannen onverbrekelijk met elkaar samen. Het invoeren van een gekozen premier zon-

der een nieuw kiesstelsel of omgekeerd is niet zinvol en bovendien verwarrend ten opzichte van de huidige situatie.

De korte termijn

Ook op de korte termijn moet gewerkt worden aan versterking van de controlefunctie van de volksvertegenwoordiging. Het parlement moet voorkomen dat regels ontstaan of in stand blijven waaraan geen behoefte meer bestaat of die slecht functioneren. Het mist echter feitelijke kennis van zaken en dreigt meegezogen te worden in de gefragmenteerde, sectorgewijze behandeling van voorstellen.

Parlementair instituut

Het parlement moet daarom de bevoegdheid en het budget krijgen om een eigen onderzoeksinstituut in het leven te roepen, dat los van ambtelijke bindingen de maatschappelijke uitwerking en houdbaarheid van allerlei regels naspeurt. De eigen informatieverwerking van het parlement, buiten de regering om, die thans alleen fragmentarisch door de afzonderlijke fracties geschiedt, zou daardoor een belangrijke, gebundelde aanvulling krijgen. Het instituut hoeft niet zwaar te worden opgetuigd. Het kan de uitvoering van bepaald onderzoek uitbesteden aan bestaande instellingen.

Een vergelijkbare mogelijkheid dient te worden geschapen voor gemeenteraden en provinciale staten.

Wetgeving

Bij de totstandkoming van nieuwe regels zal het parlement erop moeten toezien dat deze in de praktijk uitvoerbaar zijn en niet leiden tot onaantoonbare inbreuken op de persoonlijke levenssfeer van burgers of tot andere ongewenste maatschappelijke effecten. Via enquêtes onder betrokkenen kan het parlement daarvan een beeld krijgen.

Uit het oogpunt van democratie moet de volksvertegenwoordiging de overdracht van regelgevende bevoegdheid aan de regering kritisch bezien en waar mogelijk aan banden leggen. Voor de kwaliteit van de wetgeving is het nuttig dat in de Tweede Kamer een Vaste Commissie voor de wetgeving wetsvoorstellen en amendementen toetst op zorgvuldigheid en beginselen van behoorlijke regelgeving.

Referendum

Geheel onafhankelijk van de noodzakelijk geachte fundamentele herziening van de posities en verkiezing van regering en parlement stelt D66 zich in beginsel positief op ten opzichte van het invoeren van de mogelijkheid tot het houden van referenda op landelijk, provinciaal en plaatselijk niveau. Hierdoor kunnen de onvolkomenheden van het vertegenwoordigend stelsel enigermate wor-

den gecorrigeerd en wordt de politieke participatie van burgers gestimuleerd.

Op landelijk niveau wordt gedacht aan een corrigerend wetgevingsreferendum.

Op provinciaal en gemeentelijk niveau zijn verschillende – ook verderstrekkende – vormen van referenda denkbaar, mede omdat de raden en staten niet alleen een taak op het gebied van de wetgeving hebben, maar ook op het gebied van het bestuur. Bovendien zijn de problemen veelal kleinschaliger.

D66 zal deze gedachten op korte termijn nader uitwerken.

• 4 1.3 Decentralisatie

Een tweede hoofdlijn in het streven naar vernieuwing van het politieke bestel is de eis van decentralisatie. D66 maakt daar ernst mee, ook in de komende jaren. De besluitvorming moet naar het niveau dat zo dicht mogelijk ligt bij de mensen om wie het gaat. Tegen de consequente uitvoering van die gedachte bestaat veel weerstand: ook hier ondergraaft de macht niet graag de eigen basis. Er zijn ook goede redenen om weloverwogen te werk te gaan. Maar het belang van het idee is te groot om het in mooie woorden te laten stranden.

Omkeren

De laatste jaren zijn de lokale overheden in hun verhouding tot het rijk flink achteruitgezet: bestuurlijk door de voortschrijdende centralisatie en financieel doordat zij – als wel wordt gedecentraliseerd – een meer dan evenredig deel van de bezuinigingen te dragen hebben gekregen. De macht van de centrale overheid groeit; daarbij lijkt zij steeds minder in staat tot snijden in eigen vlees. Deze ontwikkeling moet worden omgekeerd. Zoveel mogelijk taken moeten worden gedecentraliseerd naar het gemeentelijk niveau, dat uiteraard de middelen moet krijgen om ze uit te voeren.

Vier elementen

Er lijkt een bijna natuurlijk verband te bestaan tussen de hoeveelheid geproduceerde regels, de hoeveelheid ambtenaren, de bestuurlijke centralisatie en de financiële centralisatie. Wie in deze situatie wijzigingen wil aanbrengen zal dit met alle vier de elementen tegelijk moeten doen. D66 stelt daarom de komende regeringsperiode twee maatregelen voor:

- vermindering van de hoeveelheid rijksambtenaren en daarmee capaciteit om centrale regels te maken;
- versterking van de positie van de gemeenten door verruiming van bevoegdheden en budget.

Taakstelling

Als indicatieve taakstelling dient een jaarlijkse vermindering van het aantal arbeidsjaren van de rijksoverheid met 4% in het regeerakkoord te worden opgenomen. Het accent zal dan moeten liggen op vermindering van het aantal rijksambtenaren op centraal beleids- en controleniveau.

Deze reductie hoeft niet te leiden tot ontslagen, omdat de door ons voorgestane arbeidsduurverkortung met herbezetting van bijvoorbeeld 50% leidt tot een vermindering van het aantal arbeidsplaatsen bij de rijksoverheid met per saldo ca. 1½% per jaar en het natuurlijk verloop in de rijksdienst gemiddeld 5 à 6% per jaar bedraagt.

Versterking van de financiële positie van gemeenten zal leiden tot een grotere bestuurlijke vrijheid. Daartoe dient in het regeerakkoord taakstellend te worden opgenomen dat, uitgaande van een stabilisatie van het volume van de totale collectieve uitgaven, het volume-accrees van de algemene uitkeringen uit het gemeentefonds ten minste 1% per jaar zal bedragen. Bovendien dient de stijging van de bijstandskosten voor de gemeenten door het rijk voor 100% te worden vergoed.

De bedoeling van een dergelijke operatie is niet om zonder meer financiële middelen naar de gemeenten te laten vloeien, maar om de nodige financiële middelen ter beschikking te stellen voor de gewenste uitbreiding van taken. Bezuinigingen blijven nodig, maar ze mogen niet meer onevenredig worden afgewenteld op de lagere overheden.

De groei van het gemeentefonds zal budgettair neutraal moeten worden uitgevoerd en gaat dus ten laste van de rijksbegroting.

De sanering van specifieke uitkeringen moet worden voortgezet.

Ten slotte zal de bestuurlijke vrijheid ook anderszins moeten worden bevorderd. De wetgeving moet daarop kritisch worden gezien, het toezicht in al zijn vormen wordt verminderd en het bestuur per circulaire aanzienlijk worden teruggedrongen.

Uitvoering op armlengte

Voorts zou een verkleining van de departementen mogelijk kunnen worden door een betere scheiding tussen de beleidsvormende en uitvoerende departementsonderdelen. De uitvoerende onderdelen dienen zoveel mogelijk op armlengte van de overheid gebracht te worden, bij voorkeur in bestaande diensten of organisaties. Uiteraard moet daarbij de politieke verantwoordelijkheid op hoofdlijnen gewaarborgd blijven.

Gemeentewet

Er dient een eind te komen aan de situatie dat voor alle gemeenten dezelfde wettelijke maatregelen gelden. De praktijk heeft al lang uitgewezen dat gemeenten met enkele duizenden inwoners

niet volgens hetzelfde model kunnen worden bestuurd als een gemeente met honderdduizenden inwoners. In de Gemeentewet moet daarom de mogelijkheid worden geschapen om aan deze verschillen tegemoet te komen. Voor de grootste gemeenten moet gedacht worden aan een apart statuut dat de rechtstreekse relatie (niet via de provincie) regelt tussen deze gemeenten en het rijk.

Gemeentebestuur

Onverminderd het streven naar doeltreffende decentralisatie van taken naar de gemeente, dient ook met kracht te worden gewerkt aan de gewenste hervorming van het gemeentelijk bestuursniveau. Het primaat van de gemeenteraad moet zoveel mogelijk tot zijn recht komen, onder meer door de gemeenteraad waar mogelijk zelf te laten beslissen welke taken hij zelf uitvoert en welke hij overdraagt aan burgemeester en wethouders. D66 ziet de door de gemeenteraad zelf aangewezen burgemeester als het sluitstuk van decentralisatie.

In verband met de tijdsindeling, tijdsbesteding en beloning van bestuursfuncties op gemeentelijk niveau is deelname daaraan voor vele burgers in de praktijk moeilijk te realiseren. Bovendien worden wethouders uit het midden van de gemeenteraad aangewezen. Daardoor vervaagt ook de scheiding tussen uitoefening van de macht en de controle daarop.

D66 stelt daarom voor dat wethouders van buiten de gemeenteraad kunnen worden aangewezen. Hetzelfde stelt D66 voor op provinciaal niveau, zodat gedeputeerden van buiten de Staten kunnen worden aangewezen.

• 5 1.4 Koninkrijkszaken: de Antillen

Ook in het koninkrijksverband zijn ingrijpende politieke en staatkundige veranderingen aan de orde. Bij het beleid ten opzichte van de Nederlandse Antillen en Aruba gaat D66 er van uit, dat er een waardevolle historische en maatschappelijke band tussen Nederland en deze eilanden bestaat.

Ten aanzien van een eventuele onafhankelijkheid moet onderscheid worden gemaakt tussen formeel en feitelijk. Gegeven de omvang en de ligging van de eilanden kan een formele onafhankelijkheid licht tot nieuwe, ongewenste inmenging van buitenaf of tot interne verstoringen leiden. Het streven moet gericht zijn op zo groot mogelijke feitelijke zelfstandigheid, ook indien dat een voortgaande reële band met Nederland zou betekenen. De uitgesproken wil van de bevolking van de Nederlandse Antillen en Aruba zal daarbij zwaar wegen.

Economie

Willen de Nederlandse Antillen en Aruba in de nabije toekomst een sterke verarming ontlopen

dan zullen structureel nieuwe bronnen van inkomsten moeten worden aangeboord. Het toerisme vanuit Europa kan worden gestimuleerd door concurrerende tarieven in de luchtvaart. Bij de besteding van de financiële hulp uit Nederland moet de nadruk liggen op structurele projecten onder deskundige leiding, met grote aandacht voor onderhoud en nazorg.

• 6 In de afgelopen jaren ging het financieringsstekort omlaag en de winst, vooral in de export, omhoog. Maar de werkloosheid groeide onbarmhartig. Mogelijk is nu een stabilisatie ingetreden, maar dan wel op een duizeligwekkend hoog niveau. Uitzicht op aanmerkelijke vermindering geeft de zittende regering niet. In plaats van de stoot te geven tot de oplossing van het werkloosheidsprobleem, probeert ze het steeds meer door te schuiven naar de organisaties van werkgevers en werknemers. Dat kan zo niet.

Het werkgelegenheidsbeleid heeft het afgelegd tegen de bezuinigingen, dat blijkt uit alles. Ambtenaren en trendvolgers hebben terwille van de bezuiniging zoveel ingeleverd, dat nieuwe offers terwille van de arbeidstijdverkorting uiterst zwaar zouden vallen. Uiterkeringsgerechtigden zagen hun inkomen steeds opnieuw gekort, zonder dat daar een grotere kans om aan de slag te komen door hervreiding van werk tegenover stond.

Veranderingen

De zittende regering heeft bovendien veel te weinig oog gehad voor ingrijpende maatschappelijke veranderingen, zoals de sterk toenemende verscheidenheid in de wijze waarop mensen leven, wonen en werken. Het aantal alleenwonenden en ongehuwd samenwonenden is sterk gegroeid. Steeds meer vrouwen, gehuwd en ongehuwd, zijn buitenshuis werkzaam. Er komen steeds meer deeltijdbanen en andere afwijkingen van het geijkte arbeidspatroon.

Dit zijn positieve ontwikkelingen, die de keuzevrijheid van mensen sterk vergroten. De zittende regering heeft ze echter eerder tegengewerkt dan bevorderd, o.a. door de invoering van ingewikkelde regelingen ten aanzien van vooroordelers en tweeverdieners, regelingen die nog lijken uit te gaan van de algemene geldigheid van traditionele patronen. Ook uit dit oogpunt is het betreurenswaardig dat de hervreiding van werk onvoldoende is gestimuleerd.

Ook de te verwachten technologische vernieuwing zal grote maatschappelijke gevolgen hebben. Zowel werk als vrije tijd zullen veelal een andere inhoud krijgen. Op allerlei gebied komt er meer keuze, verschil en afwisseling. De individualisering zal voortgaan, in de sociale zekerheid, bij de arbeidsvoorwaarden en bij pensioenregelingen. Dat vergt grotere soepelheid in het over-

heidsbeleid en ook meer maatwerk, hetgeen onder meer inhoudt dat besluiten dichter bij de burger worden genomen. Naarmate de samenleving sneller verandert, weegt de verantwoordelijkheid zwaarder voor de bescherming van wie achterop raakt.

De veranderlijke samenleving leidt tot een sterk toenemende behoefte aan her- en bijscholing. Ondanks de hoge werkloosheid zijn er nu al tekorten aan geschoolde arbeidskrachten in bepaalde sectoren, zoals informatica. Ook zijn de omstandigheden gunstig voor het stimuleren van nieuwe bedrijvigheid in kleine en middelgrote ondernemingen. Er liggen hier de komende jaren enorme mogelijkheden voor het terugdringen van de werkloosheid.

Voorts zijn de economische activiteiten niet gelijkmatig gespreid over ons land, zij zijn voor een groot deel geconcentreerd in de Randstad. De regio's bevinden zich daardoor in een nadelige positie. Zij ondervinden als eerste de nadelen van een economische teruggang en een economische opleving is in de regio's het laatst merkbaar. Blijvende steun is daarom, vanwege deze nog steeds bestaande ongelijkheid, noodzakelijk. Ten slotte is het realistisch ervan uit te gaan, dat talrijke langdurig werklozen zelfs bij een algemene economische opleving niet vanzelf weer aan de slag komen. D66 zal zich daarbij niet neerleggen.

• 7 II.1 Hoofddoelstelling: werkgelegenheid

De belangrijkste doelstelling voor het sociaal-economisch beleid in de komende regeringsperiode is voor D66 het terugdringen van de werkloosheid. Het financiële en fiscale beleid, het industrie- en technologiebeleid, het inkomensbeleid en het arbeidsmarktbeleid dienen het werkgelegenheidsbeleid te ondersteunen.

Selectiviteit in het nastreven van economische groei is daarbij van belang.

Drie problemen

Bij de oplossing van de werkloosheid gaat het om drie problemen. In de eerste plaats moeten er zoveel mogelijk nieuwe banen komen. Dat kan door verlaging van de arbeidskosten, door stimuleren van het ontstaan van nieuwe bedrijven door

middel van een krachtig industrie- en technologiebeleid, en door het op peil houden van de binnenlandse bestedingen door bescherming van de koopkracht.

Ten tweede moeten die banen ook daadwerkelijk worden bezet. Het wordt steeds duidelijker dat daartoe in samenwerking met het bedrijfsleven en de overheid een grootscheepse inhaalpoging moet plaats vinden op het gebied van om-, her- en bijscholing van werklozen en werkenden. Het belang hiervan is tot nu toe door de betrokken partijen schromelijk onderschat.

Ten derde moet de herverdeling van werk krachtiger worden aangepakt. Juist nu dit proces door belangentegenstellingen en technische problemen tempo dreigt te verliezen, dient de overheid vanuit haar algemene verantwoordelijkheid alles op alles te zetten om meer voortgang te bereiken. Hervreiding van werk is een onmisbaar onderdeel van het werkgelegenheidsbeleid.

Een echt contract

De maatregelen die hieronder voor het werkgelegenheidsbeleid worden opgesomd, vormen dan ook een onlosmakelijk geheel. Als het onmogelijk wordt in onze maatschappij overeenstemming te bereiken over de uitvoering van cruciale onderdelen van het beleid, staan automatisch ook de aard en intensiteit van andere onderdelen ter discussie. Het is tegen deze achtergrond, dat in dit programma groot belang wordt toegekend aan het bereiken van een sociaal contract tussen overheid en werkgevers- en werknemersorganisaties. Dat is geen verschuiven van verantwoordelijkheid. Er is naar onze mening een echt contract nodig, waarin de betrokken partijen in een proces van geven en nemen erin slagen om de noodzakelijke balans in het sociaal-economisch beleid te brengen, zodat onze samenleving sociaal-economische dynamiek kan hervinden.

Keuzevrijheid

Binnen deze hoofddoelstelling wil D66 zoveel mogelijk recht doen aan een ander uitgangspunt voor het beleid, namelijk de vergroting van de keuzevrijheid en de financiële zelfstandigheid van ieder mens, man of vrouw, gehuwd of ongehuwd, samenwonend of alleenstaand. Op grond van die doelstelling is D66 voorstander van een zo groot mogelijke individualisering van belastingheffing, sociale zekerheid en pensioenen. Daarbij hoort een rechtvaardig, betaalbaar en doorzichtig stelsel van sociale zekerheid en in het bijzonder de handhaving van de koopkracht van de minimum-uitkeringen. Het belastingstelsel moet sterk worden vereenvoudigd.

• 8 II.2 Het sociale contract

De centrale overheid en de werkgevers- en werknemersorganisaties horen samen op te komen

voor versterking en verbreding van het economisch herstel en afbraak van de werkloosheid. Daartoe dient tussen overheid en werkgevers- en werknemersorganisaties een meerjarig sociaal contract te worden afgesloten, waarin globale, landelijke afspraken zijn neergelegd over loonmatiging, arbeidsmarktbeleid, herverdeling van arbeid en verlaging van belasting- en premiedruk. De nadere invulling van deze landelijke afspraken geschiedt zoveel mogelijk decentraal, d.w.z. op het niveau van het bedrijfstakken en ondernemingen.

Samenhangende elementen

Het sociaal contract wordt gekenmerkt door vier onderling samenhangende elementen:

- Tussen de drie partners wordt een terugdringing van de werktijd – gedifferentieerd naar bedrijfstak – van gemiddeld 10% in vier jaar afgesproken.
- De overeenkomstige bruto inkomensvermindering, die hierdoor voor de werknemers ontstaat, wordt gecompenseerd door belastingverlaging, zodat de koopkracht op peil blijft.
- De ondernemingen verplichten zich tot het bestemmen van een vast percentage van de loonruimte voor het inrichten van om-, her- en bijscholingscursussen, die bedrijfstakgewijs in samenwerking met vakbonden (en overheid) worden opgezet. (In West-Duitsland is zo'n regeling, 0,6% van de loonsom, bij wet verplicht.)
- De financiële ruimte voor de werkgevers wordt vergroot door verlaging van de premies voor de volksverzekeringen.

Strikte relatie

Door de belastingverlaging strikt te relateren aan de arbeidsduurverkorting, kan de regering maximale druk uitoefenen op de totstandkoming van een sociaal contract in de gewenste zin.

Wanneer een sociaal contract niet tot stand zou komen moet niet worden uitgesloten dat het pakket van maatregelen in een uiterste geval bij wet wordt afgedwongen. Daarbij zal ook dan zoveel mogelijk rekening moeten worden gehouden met de in II.9 genoemde voorwaarden.

Indien desalniettemin arbeidsduurverkorting langs welke weg dan ook toch niet zou kunnen worden gerealiseerd, moet ervan worden uitgegaan, dat door de hoge werkloosheid het beslag op de algemene middelen dusdanig groot blijft, dat een vermindering van de belastingontvangsten niet meer mogelijk is.

• 9 II.3 De overheidsuitgaven

Stabiliseren

Het totaal van de overheidsuitgaven, inclusief de rentelasten op de staatsschuld, dient in de komende kabinetsperiode op het huidige volumenniveau

te worden gestabiliseerd. De ruimte, die als gevolg van economische groei ontstaat, wordt in de eerste plaats gereserveerd voor een jaarlijkse verlaging van belasting- en premiedruk met 2 à 4 miljard gulden, ter stimulering van de arbeidstijdverkortung. Daarnaast wordt deze ruimte ook gebruikt voor een geleidelijke verdere verlaging van financieringstekort van de rijksoverheid met gemiddeld 0,5% van het nationaal inkomen per jaar. Deze verlaging van het tekort vormt geen doel op zichzelf, maar is nodig om de steeds sterkere verdringing van overheidsuitgaven door stijgende rentelasten te beperken. Het tempo van de verlaging van het tekort moet bovendien worden afgestemd op de noodzaak van een internationaal gecoördineerd conjunctuurbeleid.

Structureel begrotingsbeleid

D66 bepleit herinvoering van het structureel begrotingsbeleid als onderdeel van het beleid gericht op economisch herstel. In de afgelopen jaren heeft het feitelijk financieringstekort teveel centraal gestaan, waardoor voortdurend tussentijds werd omgebogen. Dat leidde tot verscherping van conjuncturele schommelingen in plaats van tot de gewenste compensatie ervan langs de weg van het uitgezette meerjarige begrotingsbeleid.

Doelmatigheid

Het proces van heroverweging van bestaande overheidstaken dient te worden voortgezet. Door voor bepaalde, minder urgente taken minder geld uit te trekken, respectievelijk te besluiten tot privatisering, wordt de ruimte gevonden voor de financiering van nieuw beleid, respectievelijk het verhogen van de budgetten voor andere overheids-taken.

In dit kader dient met prioriteit te worden nagegaan hoe de doelmatigheid van het overheidsbeheer op de verschillende departementen kan worden verbeterd. Waar nodig dient daartoe gebruik te worden gemaakt van de inschakeling van particuliere adviesbureaus, waarvan de adviezen openbaar worden gemaakt en met de Tweede Kamer worden besproken.

• 10 II.4 Nieuwe werkgelegenheid

Het tot stand komen van nieuwe werkgelegenheid dient te worden bevorderd door stimulering van bedrijvigheid, door het industrie- en technologiebeleid, door verbetering van de aansluiting van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt en (ook) door verlaging van de arbeidskosten.

Arbeidskosten

De verlaging van arbeidskosten dient langs verschillende wegen te worden nagestreefd. In de eerste plaats via verlaging van de belasting- en premiedruk, waardoor tevens een bijdrage wordt

geleverd aan het terugdringen van het grijze en zwarte circuit. In de tweede plaats door verlaging van de relatieve premiedruk op arbeidsintensieve bedrijven door de werkgeverspremies voor de volksverzekeringen niet langer te heffen op basis van de loonsom, maar van de toegevoegde waarde. In de derde plaats door de BTW op dienstverlening te laten plaatsvinden volgens het lage tarief.

Arbeidsmarkt

Ter vergroting van de flexibiliteit op de arbeidsmarkt dienen de mogelijkheden om werknemers in tijdelijke dienst te nemen, indien de aard van het werk dat vraagt, verruimd te worden. De maatschappelijke positie van mensen die thuiswerken of op afroepcontract, dient beschermd te worden. Ook moet aan uitzendbureaus, die nu vaak fungeren als smeerolie van de arbeidsmarkt en aan behoeften van werkgevers en werknemers tegemoet komen, een belangrijke aanvullende rol bij de arbeidsbemiddeling worden toegekend. Bestaande (wettelijke) belemmeringen ten aanzien van de tijdsduur dienen kritisch te worden gezien op hun functionaliteit.

Arbeidsbureaus

De mobiliteit op de arbeidsmarkt dient te worden bevorderd door aan werkgevers- en werknemersorganisaties en aan de overheid een gezamenlijke verantwoordelijkheid toe te kennen voor het functioneren van de Gewestelijke Arbeidsbureaus. De beslissingsbevoegdheid wordt daarbij gedecentraliseerd naar het (regionale) niveau van de arbeidsbureaus. De zorg van de overheid richt zich in dit kader vooral op de kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt.

Kwetsbare groepen

Voor vrouwen die op de arbeidsmarkt willen (her)intreden is uitbreiding van de mogelijkheden voor kinderopvang en invoering van een wettelijke regeling voor ouderschapsverlof nodig. Uitbreiding van de mogelijkheden voor kinderopvang en de invoering van een wettelijke regeling voor ouderschapsverlof.

Voor jongeren wordt het beleid ten aanzien van specifieke projecten, inclusief het daarvoor beschikbare budget, gedecentraliseerd. (Zie ook III.8.)

Voor ouderen worden de vervroegde uittredingsregelingen vervangen door een systeem van flexibele pensionering. De vakkennis van ouderen dient later te worden benut door inschakeling bij de begeleiding van jongerenprojecten.

Voor langdurig werklozen worden meer terugploegprogramma's opgezet. Hierbij worden projecten, met name bij groot onderhoud van woningen, monumentenzorg en grond-, weg- en waterbouw, gedeeltelijk gefinancierd met uit te sparen uitkeringen en fiscale inkomsten. De uitvoering

vindt plaats op regionaal of lokaal niveau.

De kansen voor gedeeltelijk arbeidsongeschikten worden vergroot door werkgevers, waaronder de overheid, te verplichten om 5% gedeeltelijk-arbeidsongeschikte werknemers in dienst te nemen.

Ten slotte is het voor de mobiliteit van de arbeidsmarkt van belang dat zo spoedig mogelijk de problematiek van de pensioenpremie wordt opgelost (zie par. II.13).

Om-, her- en bijscholing

Om-, her- en bijscholing is van vitaal belang voor een goede aansluiting tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. De volgende maatregelen zijn in dit verband nodig.

- Voor vrouwen die op de arbeidsmarkt willen (her)intreden is intensivering van scholingsprogramma's nodig.
- Het bedrijfsleven dient nauw betrokken te zijn bij beslissingen over opzet en inrichting van het reguliere onderwijs.
- Grootseepse om- en bijscholingsprogramma's dienen te worden gestart onder de gezamenlijke verantwoordelijkheid van overheid en organisaties van het bedrijfsleven. In deze programma's moet uitdrukkelijk aandacht worden besteed aan de kwaliteit van het werk en de organisatie ervan. Extra overheidsinspanning is vereist om langdurig werklozen weer bij het arbeidsproces te betrekken. Tevens moet scholing van vrouwen in wat algemeen als mannenberoepen worden beschouwd actief worden gestimuleerd.
- Werkgevers- en werknemersorganisaties dienen mede in het kader van arbeidsduurverkortings afspraken te maken over periodiek bijscholingsverlof, dat werknemers in staat stelt nieuwe (technologische) ontwikkelingen bij te houden.
- Voor werklozen van alle opleidingsniveaus wordt onder bepaalde omstandigheden scholing met behoud van uitkering mogelijk gemaakt, waardoor de actieve sollicitatieplicht komt te vervallen.
- Aan langdurig werklozen tot 45 jaar kan de verplichting tot om- en bijscholing worden opgelegd als voorwaarde voor het behouden van een volledige uitkering.

• 11 II.5 Industrie- en technologiebeleid

Europees

Een krachtig Europees industrie- en technologiebeleid is een dwingende noodzaak voor de toekomst van ons land. Alleen via een gebundelde inspanning op Europees niveau zal het mogelijk zijn de huidige achterstand op de Verenigde Staten en Japan te verkleinen. Een eerste voorwaarde daarvoor is het zo snel mogelijk tot stand brengen van één Europese thuismarkt via opheffing van bestaande handelsbelemmeringen: afschaf-

ting van grensformaliteiten, harmonisatie van normen en standaarden, de realisering van een Europees overheidsaankoopbeleid en opheffing van nationale steunmaatregelen ten gunste van maatregelen op Europees niveau.

Daarnaast moeten er gebundelde researchprogramma's worden opgezet op het gebied van de nieuwe technologieën, gekoppeld met nationale programma's. De bestaande programma's (Esprit, Brite en Race) dienen te worden aangevuld met krachtige programma's op het terrein van de biotechnologie, telecommunicatie en milieu-technologie. Een dergelijke programmatische aanpak dient ook op nationaal niveau te worden bevorderd in aanvulling op het informatie-stimuleringsplan. Het Franse Eurekaplan verdient ondersteuning. Ook het midden- en kleinbedrijf dient hierbij systematisch te worden betrokken.

Om een Europees industrie- en technologiebeleid van de grond te krijgen, pleit D66 verder voor het opzetten van een Europees Investeringsfonds. Dit fonds dient te worden gebruikt voor het aanleggen van (glasvezel-)communicatienetwerken, databanken voor de verschillende industriële sectoren en researchinstellingen, betere vervoers- en transportstructuren (o.a. snelle treinverbindingen).

Overheidsinvesteringen

Door verhoging van de overheidsinvesteringen kan de overheid een directe bijdrage leveren aan het economisch herstel en daardoor aan vermindering van de werkloosheid, zoals door aanleg van de Zuiderzee-spoorlijn. Aansluiting dient te worden gezocht met het Europese niveau op gebieden als defensie, PTT, energievoorziening en milieu.

Daarnaast hebben overheidsinvesteringen over het algemeen een meer kleinschalig karakter; ze liggen merendeels in de gemeentelijke sfeer. Speciaal komen in aanmerking bodemsanering, onderhoud en vervanging van rioleringen, stads- en dorpsvernieuwing, kabelnetwerken voor telecommunicatie, renovatie-projecten in de woningbouw, vernieuwing van verouderde bedrijfsterrainen, groenvoorzieningen en openbaar vervoer. Waar infrastructurele knelpunten de economische ontwikkeling in de weg staan, moeten ze worden weggewonnen. De financiering kan geschieden door middel van de verkoop van staatsdeelnemingen, die zich daartoe lenen. De mogelijkheden van private medefinanciering moeten worden onderzocht. Daarnaast zal de extra financiële ruimte die in de komende vier jaar aan de gemeenten wordt geboden, kunnen leiden tot verhoging van de gemeentelijke investeringen.

Steun aan bedrijven

Het bestaande nationale industriebeleid met zijn ad-hoc karakter en zijn waaier van regelingen moet worden gesaneerd. Steunverlening aan be-

drijven mag voortaan alleen op grond van ook voor de kleinere bedrijven doorzichtige regelingen, aan de hand van vaste, openbare maatstaven. De steunverlening wordt sterker gericht op technologische vernieuwing en het stimuleren van nieuwe bedrijvigheid ter versterking van de economische structuur.

De Wet Investeringsrekening dient te worden afgeschaft. De middelen die nu via de WIR-toeslagen bestemd zijn voor o.a. kleinschaligheidsbevordering, regioversterking, milieu en energie dienen echter dezelfde bestemming te behouden. Voor de regionale toeslagen dient dit te gebeuren door deze gelden toe te delen aan de bestaande ontwikkelingsmaatschappijen, respectievelijk provinciale of lokale besturen.

Aanschaffingen

De overheidsaanschaffingen vormen een tot dusver onvoldoende gebruikt instrument van industriebeleid. D66 bepleit het opzetten van netwerken van overheid, bedrijfsleven en onderzoeksinstellingen per sector van het overheidsbeleid, waarin toekomstige overheidsaanschaffingen zo vroeg mogelijk worden aangemeld. Bij voorrang dient dit te geschieden op het terrein van de nieuwe technologieën (o.a. informatietechnologie, telecommunicatie, biotechnologie).

Naast de bevordering van nieuwe technologische ontwikkelingen heeft de overheid tot taak om de effecten van nieuwe technologieën op milieu en samenleving te toetsen.

Bij dit alles dient de overheid meer gebruik te maken van de mogelijkheid om belangrijke aanschaffingen te verrichten in de vorm van demonstratieprojecten.

INSTIR

De onderzoeks- en ontwikkelingsinspanningen van het Nederlandse bedrijfsleven liggen, wellicht met uitzondering van de grote multinationale ondernemingen, over het algemeen belangrijk achter op die van concurrerende bedrijven in het buitenland. Daarom wil D66 de huidige Innovatie-Stimuleringsregeling (INSTIR) verdrievoudigen en de huidige achterafbetaling vervangen door vooruitbetaling om de kleine technologische bedrijven tegemoet te komen in hun financieringsproblematiek.

• 12 II.6 Midden- en kleinbedrijf

In het kader van het werkgelegenheidsbeleid is het van vitaal belang dat er een samenhangend beleid komt voor het stimuleren van de totstandkoming van nieuwe middelgrote en kleine bedrijven. Een nationale commissie, bestaande uit vertegenwoordigers van werkgevers, werknemers en de overheid moet worden belast met het formuleren van voorstellen voor zo'n samenhangend beleid, gericht op het scheppen van 100.000

nieuwe banen in de sector van het midden- en kleinbedrijf.

Andere maatregelen ten gunste van het midden- en kleinbedrijf, die ten dele ook elders in dit programma zijn vermeld, zijn de volgende:

- Verlaging van de BTW op dienstverlening.
- Stimulering van de binnenlandse bestedingen via verlaging van belasting- en premiedruk.
- Heffing van sociale premies op basis van toegevoegde waarde in plaats van op de loonsom.
- Verlening van een financiële bijdrage aan werklozen, die een eigen bedrijf willen beginnen, hetzij via een RWW-uitkering gedurende een bepaalde periode, hetzij via een uitkering ineens.
- Verlichting of vergoeding van de administratieve verplichtingen van de ondernemer, zodat deze niet langer in de rol wordt gedwongen van onbezoldigd administrateur van de rijks-overheid.
- Meer realistische en flexibele winsttoerekening aan de meewerkende partner.
- Meer aandacht voor innovatie in het midden- en kleinbedrijf; invoering van de mogelijkheid tot klein octrooi; het MKB dient systematisch betrokken te worden bij onderzoeksprogramma's op nationaal en internationaal niveau.
- Bij grote overheidsaankopen, zoals op het gebied van defensie en gezondheidszorg, maar ook bij aankopen met een innovend karakter, rekening houden met het midden- en kleinbedrijf.
- Bij compensatie-afspraken met het buitenland bedingen dat een evenwichtig deel naar kleine bedrijven gaat.
- Een organisatievorm voor export-activiteiten, aangepast aan de mogelijkheden en belangen van het midden- en kleinbedrijf.

• 13 II.7 Landbouw

De landbouw is voor de Nederlandse economie van vitaal belang: ruim een kwart van de Nederlandse export bestaat uit produkten van deze sector; meer dan 10% van de beroepsbevolking is werkzaam in de landbouw en de voedselindustrie.

De verdere ontwikkeling van de Nederlandse landbouw wordt wezenlijk bepaald door de landbouwpolitiek van de Europese Gemeenschap, waarvan het reeds vergaand geïntegreerd karakter nog moet worden versterkt. De recente uitbreiding van de Europese Gemeenschap met Spanje en Portugal onderstreept slechts de noodzaak van deze doelstelling.

De prominente plaats van de Nederlandse landbouw in het Europese kader zal in de toekomst alleen kunnen worden gewaarborgd, als meer nadruk wordt gelegd op de beheersing van de produktie.

Wijziging van het landbouwbeleid

D66 acht het nodig dat het Europese landbouwbeleid wordt hervormd. Een meer marktgericht beleid zal de omvang van de overschotten doen verminderen en zal daardoor een gunstige invloed hebben op de financiering.

De instandhouding van de werkgelegenheid – en met name die van de familiebedrijven – dient uitgangspunt te blijven van de inkomenspolitiek in de landbouw.

De onrechtvaardigheden in het nu bestaande systeem van superheffing op melk moet zo spoedig mogelijk verdwijnen. De biologisch-dynamische boeren, de ecologische boeren en de kleine boeren worden ontzien.

De quota moeten niet langer grondgebonden zijn en in plaats van in kilogrammen melk in kilogrammen vet worden vastgesteld.

Welzijn dieren

Bevordering van de kwaliteit van de produktie houdt tevens de zorg voor het dier in, hetgeen beperkende maatregelen ten aanzien van de produktiemethoden onvermijdelijk maakt. Compenserende maatregelen in verband daarmee worden overwogen.

Kwaliteitszorg

Bevordering van de kwaliteitsproduktie behelst eveneens de zorg voor het dier, hetgeen beperkende maatregelen ten aanzien van de intensiteit van de produktiemethoden onvermijdelijk maakt. Compenserende maatregelen kunnen daarbij worden overwogen.

De door de beleidshervormingen vrijkomende gelden zullen ten dele moeten worden gebruikt voor stimuleringen van proces- en produktinnovatie in de land- en tuinbouw. Juist de Nederlandse agrarische sector zal zich moeten toeleggen op de produktie van kwalitatief hoogwaardige voedingsmiddelen.

De agrarische bedrijfsvoering moet op korte termijn worden gericht op aanzienlijke vermindering van de belasting van het milieu.

Agrarisch structuurbeleid

Er zal opnieuw vorm moeten worden gegeven aan het agrarisch structuurbeleid. Dit is temeer nodig, omdat de noodzakelijke maatregelen ter bestrijding van vermesting en verzuring grote gevolgen voor de landbouw als bedrijfstak hebben.

Het structuurbeleid moet mede gericht zijn op het handhaven van werkgelegenheid binnen de landbouw. Essentiële elementen zijn:

- de ontwikkeling van het extensief (grondgebonden) nevenbedrijf;
- realisering van regionale differentiatie in de agrarische bedrijfsvoering, waarbij rekening wordt gehouden met natuur- en landschapswaarden.

EG en Derde Wereld

De behoefte aan voedselprodukten in de Derde Wereld dient ook consequenties te hebben voor de landbouwpolitiek van de EG. Meer nadruk zal moeten worden gelegd op verdere afbraak van protectionistische maatregelen van de Gemeenschap, – een doelstelling die alleen kan worden verwezenlijkt in samenhang met een duidelijke landbouwontwikkelingspolitiek voor de Derde Wereld.

• 14 II.8 Consumentenbeleid

Rechten

De rechtsongelijkheid tussen consument en producent is zo groot, dat mag worden gesproken van een duidelijke achterstelling van de consument. Terwijl de producent zijn belang verdedigd ziet in talloze wettelijke bepalingen, heeft de consument nauwelijks rechten.

D66 is dan ook van mening, dat de gebrekkige consumentenwetgeving op een aantal punten dringend uitbreiding of aanvulling behoeft, met name ten aanzien van een aantal rechten:

- informatie over de samenstelling van produkten;
- bescherming van de persoonlijke levenssfeer;
- specificatie van rekeningen;
- dienstbetoon van de zijde van de overheid en andere monopolistische instellingen;
- normgebonden prijs/produktvergelijking;
- bescherming tegen misleidende reclame;
- verplichte prijsopgave bij dienstverlening;
- een dwingende regeling tot bescherming van de consument/koper van roerende goederen (consumentenkoop).

D66 pleit met kracht voor snelle invoering van een vereenvoudigde kantongerechtsprocedure ten behoeve van de consument.

Consumentenorganisaties dienen de wettelijke mogelijkheid te krijgen te procederen in het algemeen consumentenbelang.

Winkelsluiting

De winkelsluitingswet moet worden gewijzigd in die zin, dat ondernemers de vrijheid wordt gelaten binnen het ook thans toegestane aantal van 52 uren wekelijkse openingstijd zelf de openings- en sluitingstijden vast te stellen. Deze wijziging, waartoe D66 inmiddels het initiatief heeft genomen, komt tegemoet aan een veranderd koopgedrag van de consument in verband met de diversiteit in leefvormen en werktijden.

• 15 II.9 Hervreiding van arbeid

Arbeidsduurverkorting

Naast het tot stand brengen van nieuwe werkgelegenheid is hervreiding van arbeid door middel van arbeidsduurverkorting een onmisbaar instrument in het wergelegenheden-beleid.

In het eerdergenoemde meerjarig sociaal contract worden over herverdeling van arbeid globale, richtinggevend afspraken gemaakt. Handhaving of verlenging van de bedrijfstijd, evenals het evenredig inleveren van inkomen voor arbeidsduurverkortingen gelden daarbij als randvoorwaarden. Deze afspraken zullen gericht moeten zijn op het bereiken van tenminste gemiddeld 10% arbeidsduurverkortingen in de periode 1986-1990. De overheid bevordert het tot stand komen van dergelijke afspraken via het aanbieden van een aanzienlijke belasting- en premiedrukverlaging, waardoor de inkomenseffecten van arbeidsduurverkortingen zoveel mogelijk worden gecompenseerd.

Voor bedrijfstakken en bedrijven die bij herverdeling van werk voorop lopen, kunnen lagere sociale premies worden vastgesteld. Ook hierover dienen in het sociaal contract afspraken te worden gemaakt.

De invulling van de arbeidsduurverkortingen naar vorm, mate van herbezetting, bedrijfstijd en loonhoogte vindt in het bedrijfsleven per bedrijfstak respectievelijk onderneming plaats, waarbij rekening wordt gehouden met de concurrentiepositie van de betreffende bedrijfstak of onderneming.

Overheid

De overheid geeft als grootste werkgever voor haar eigen personeel het voorbeeld door het maken van afspraken over het bereiken van 10% extra arbeidsduurverkortingen in 1990. Ook voor de overheid geldt dat herverdeling van werk gepaard dient te gaan met handhaving of verlenging van de bedrijfstijd en dus niet ten koste mag gaan van de dienstverlening aan het publiek.

Er worden geen extra kortingen op de ambtenarsalarissen toegepast. Wel kunnen ze worden aangepast op grond van een vergelijking met de salarissen voor vergelijkbare functies in het bedrijfsleven.

Eén en ander wordt financieel mogelijk gemaakt door de herbezetting in het kader van arbeidsduurverkortingen te beperken, bijvoorbeeld tot 50%. De toedeling van de nieuwe formatieplaatsen vindt plaats op basis van de resultaten van de onderzoeken gericht op vergroting van de doelmatigheid van het overheidsbeheer en de heroverweging van bestaande overheidsstaten.

Verder wordt als vorm van arbeidsduurverkortingen een programma opgesteld voor periodiek bijscholingsverlof voor ambtenaren en naar gelang daaraan behoefte is binnen de quartaire sector, waarbij het onderwijs de voorrang heeft.

Deeltijdarbeid

Ook het scheppen van meer mogelijkheden voor deeltijdarbeid is een steeds belangrijker wordend instrument voor de verdeling van werk. In het kader van de gewenste verdeling van betaald en onbetaald werk over mannen en vrouwen dient

deeltijdarbeid ook aantrekkelijk te worden gemaakt voor mannen die nu voor de volle tijd werken. Het principe moet zijn dat deeltijd altijd en overal kan, tenzij uitdrukkelijk het tegendeel valt aan te tonen. Arbeidsverdelingsconsulenten kunnen behulpzaam zijn bij organisatorische problemen. Bij CAO's dienen ook afspraken te worden gemaakt over deeltijdwerk.

Om deeltijdarbeid aantrekkelijk te maken worden de rechtspositie en de secundaire arbeidsvoorwaarden van deeltijdwerkers verbeterd, onder andere door individualisering van pensioenrechten, opheffing van bestaande achterstanden in de sociale zekerheid en afschaffing van onrechtvaardige kortingen bij deeltijdwerkers in overheidsdienst.

D66 wil dat in het sociaal contract afspraken worden gemaakt over in deeltijd te vervullen vacatures. Deze moeten bij de berekening van de gemiddelde arbeidsduurverkortingen worden betrokken.

Bij het bepalen van ruimte en inrichting van rijksgebouwen wordt rekening gehouden met de aanwezigheid van deeltijdwerkers.

Werknemers die minder dan 32 uur werken hoeven niet meer bij te dragen aan de algemene arbeidstijdverkortingen.

Vrijwilligerswerk

Financiële drempels voor het doen van vrijwilligerswerk moeten zoveel mogelijk worden weggenomen, zodat het doen van vrijwilligerswerk niet voorbehouden blijft aan dezelfde groep die al inkomen heeft uit loonvormende arbeid, of aan diegenen die het zich anderszins financieel kunnen permitteren. Daartoe dienen onkosten voor vrijwilligerswerk vergoed te worden.

Werklozenbeleid

Het valt met steeds grotere zekerheid te voorzien dat, ook bij de meest gunstige effecten van economische groei, scholingsprogramma's en herverdeling van arbeid, een zeer omvangrijke groep mensen permanent onvrijwillig werkloos of althans zonder betaalde arbeid zal blijven. Voor hen moet een werklozenbeleid worden ontwikkeld, dat het deze groep mensen mogelijk maakt een zinvol leven te leiden met volwaardige maatschappelijke participatie.

• 16 II.10 Inkomensbeleid

Handhaving en zo mogelijk verbetering van de koopkracht geldt voor het inkomensbeleid als doelstelling. Bij een gemiddelde economische groei van 2% lijkt deze doelstelling haalbaar.

Het inleveren van inkomen ten behoeve van herverdeling van werk kan dan worden gecompenseerd door verlaging van belastingen en premies. Bovendien dienen de vrije consumptieve bestedingen op peil te worden gehouden door

grote terughoudendheid bij het verhogen van de prijs van de gedwongen bestedingen, zoals huren en de aardgasprijs.

Door de vele inkomensafhankelijke regelingen wordt het inzicht in de werkelijke inkomensverhoudingen ernstig vertroebeld. Deze regelingen leiden bovendien tot een hoge marginale lastendruk en onbeheersbaarheid van de overheidsuitgaven. Aantal en omvang van deze regelingen dienen daarom te worden beperkt.

Mede om die reden wijzen wij het inkomensafhankelijk maken van de kinderbijslag en de AOW af, evenals de invoering van een algemeen systeem van wonen naar draagkracht. Meer in het algemeen geldt, dat de netto-inkomensverschillen tussen minimum en modaal niet verder moeten worden verkleind.

D66 verzet zich tegen nieuwe willekeurige kortingen ten laste van bepaalde bevolkingsgroepen (ambtenaren, trendvolgers, uitkeringsgerechtigden). Het inkomensbeleid dient te worden gebaseerd op het principe van gelijke behandeling. Voor het overheidspersoneelsbeleid betekent dit dat wordt uitgegaan van een globaal gelijke arbeidsbeloning voor ambtenaren en trendvolgers ten opzichte van vergelijkbare functies in het bedrijfsleven. Daarbij wordt gebruik gemaakt van de resultaten van de zo spoedig mogelijk af te ronden pakketvergelijking.

Voor de uitkeringsgerechtigden worden na de stelselwijziging (zie volgende paragraaf) geen verdere kortingen meer toegepast op de uitkeringspercentages. Hun koopkracht wordt ten minste gehandhaafd, waar dit voor de marktsector ook wordt voorzien. Een eventuele vooruitgang in koopkracht wordt aangewend om de vele inkomensafhankelijke regelingen geleidelijk te beperken.

Uitgangspunt moet zijn dat ook ten aanzien van alleenstaanden tegenover gelijke verplichtingen gelijkwaardige rechten behoren te staan. Dat betekent dat noch direct, via het primaire inkomen, noch indirect, via het sociale zekerheidsstelsel en via inkomensprijzen (heffingen en subsidies), alleenstaanden ongelijk mogen worden behandeld.

• 17 II.11 Sociale zekerheid

Door herverdeling van werk worden inkomens steeds meer toegespitst op het individu. De sociale zekerheid dient hierbij aan te sluiten door zowel bij de werknemersverzekeringen als de volksverzekeringen van het individu uit te gaan.

Bij de Algemene Bijstandswet, die als sluitstuk van de sociale zekerheid geldt, kan worden uitgegaan van de behoeftenorm, die varieert naar leefvorm. Duidelijke, ook juridische afbakening van het begrip leefeenheid is dringend noodzakelijk, gezien de ervaringen met bijsland-controles en de recente woningdelersmaatregelen. De laatste dienen te worden afgeschaft en de eerste zoveel

mogelijk beperkt.

Verdergaande individualisering van de sociale wetgeving zal als overgangsmaatregel een toeslag op de individuele uitkering tot de behoeftenorm van een leefeenheid nodig maken in die gevallen, waarin de partner geen eigen inkomsten heeft.

Stelselherziening

Bij de definitieve vormgeving van de plannen voor de stelselherziening doet zich de keuze voor tussen hogere, maar korter durende en lagere, doch langer voortgezette werkloosheidsuitkeringen. D66 spreekt haar voorkeur uit voor de laatste, omdat daarmee het meest recht wordt gedaan aan het verband dat er hoort te zijn tussen de duur en de hoogte van de door het individu betaalde premie (equivalentiebeginsel). De uitkering dient dan ook te zijn afgeleid van het eigen loon waarover premie is betaald en zo lang mogelijk in stand te blijven. Hierin past niet de afbouw tot 70% van het minimumloon.

De periode waarin een aan het loon gerelateerde uitkering wordt gegarandeerd, dient verband te houden met het arbeidsverleden of met het aantal jaren waarin premie is betaald. Voor de komende kabinetsperiode wordt uitgegaan van een maximum periode van vier jaar, waarin 70% van het laatst genoten inkomen waarover premie is betaald wordt genoten. Aanvullend bestaat gedurende één jaar recht op een individuele minimumuitkering van 70% van het wettelijk minimumloon, zonder toets op vermogen of op het inkomen van een partner.

Wanneer de economische groei hoger uitvalt dan de door ons veronderstelde 2% en de werkloosheid vermindert, kan uitbreiding van deze periodes worden overwogen.

Wanneer het arbeidsverleden niet is geregistreerd of niet kan worden aangetoond, kan de leeftijd als vervangend criterium gelden.

Voor werklozen vanaf 45 jaar dient te gelden, dat ook na afloop van deze uitkeringsduur de toetsing op het bezit van een eigen huis vervalt.

Gedeeltelijk arbeidsongeschikten vallen voor het deel dat zij arbeidsongeschikt zijn onder de regeling voor arbeidsongeschikten. Voor het overige deel worden zij behandeld als werklozen, echter eerst dan, wanneer via aanneming van de Wet Arbeid Gehandicapte Werknemers hun positie op de arbeidsmarkt verbeterd is. Deze wet dient ondernemingen en diensten (ook voor de overheid) te verplichten om op het totale personeelsbestand ten minste 5% gedeeltelijk arbeidsongeschikten in dienst te hebben.

Tot dusver is met de opvattingen van werkgevers- en werknemersorganisaties over de stelselherziening nauwelijks rekening gehouden. Alsnog moet op korte termijn worden getracht hierover met hen tot overeenstemming te komen, hetgeen eventueel ook zou kunnen leiden tot een andere

vormgeving van de stelselherziening, dan hierboven geschetst.

Nadat de herziening is voltooid, moeten sociale partners de zeggenschap krijgen over de werknemersverzekeringen, waarbij de overheid slechts een toezichthoudende rol toekomt ten aanzien van de totale omvang van de met deze verzekeringen gepaard gaande kosten.

Werk en uitkering

Werken met behoud van uitkering dient te worden bevorderd voorzover het om eigen initiatieven van uitkeringsgerechtigden gaat. De thans bestaande toetsingscommissies dienen geen beslissende stem te hebben. De gemeente beslist als uitkerende instantie met inachtneming van het advies van de toetsingscommissie.

Voor wie een uitkering krachtens de Algemene Bijstandswet heeft, wordt 20% van de bijverdiensten niet in mindering gebracht op de eigen uitkering of de uitkering van de partner, als financiële prikkel tot behoud of herstel van de binding met het arbeidsproces. Evenzo wordt elke studie, die de kansen op de arbeidsmarkt kan verbeteren, toegestaan. Ook dient aandacht te worden gegeven aan de verbetering van de administratieve procedures van de gemeentelijke sociale diensten, zodat mensen niet meer door storingen in de uitkeringen ontmoedigd worden bij het zoeken van tijdelijk of deeltijdwerk.

De onlangs in de Ziektewet geïntroduceerde minimumdagloonregeling (vanaf 6 weken) heeft tot gevolg dat voor de bedrijven, met name in het midden- en kleinbedrijf, bij ziekte niet-kostwinners en alleenstaanden duurder zijn dan kostwinners. Voor werkgevers dient een dergelijk verschil niet te bestaan. De minimumdagloonregeling in de Ziektewet behoort daarom voor iedereen te gelden.

Kinderbijslag

De kinderbijslag dient niet afhankelijk te worden gemaakt van het inkomen van de ouders. De toename van het bedrag aan kinderbijslag per kind, naarmate het aantal kinderen groter is, dient geleidelijk, d.w.z. in een periode van zes jaar, te worden afgeschaft. Gezien de leeftijdsafhankelijkheid van de kinderbijslag kan dit zonder nadeel voor de betrokkenen geschieden.

Alleenstaanden

Alleenstaanden vormen een aparte groep in de sociale wetgeving. Sommige regelingen werken in hun voordeel, méér echter in hun nadeel. Voor komen moet worden dat van hen een te grote solidariteit wordt gevraagd bij het overdragen van inkomen naar met name gezinnen met één kostwinner.

Uitvoeringsorganisatie

De vereenvoudiging van de uitvoeringsorganisa-

tie van de sociale zekerheid moet met spoed ter hand worden genomen. De toegankelijkheid voor de uitkeringsgerechtigde staat daarbij voorop. Uitkeringsgerechtigden dienen een plaats te krijgen in organen die adviseren of beslissen over uitkeringsrechten (SER, bedrijfsverenigingen, RWW- of toetsingscommissies).

• 18 II.12 Belastingen

D66 is voorstander van een vèrgaande vereenvoudiging van de loon- en inkomstenbelasting. De premieheffing voor de volksverzekeringen wordt ingepast in de loon- en inkomstenbelasting. Voor inkomens tot f 70.000 dient de inkomstenbelasting te worden afgeschaft en is de loonbelasting, inclusief premieheffing volksverzekeringen, eindheffing. Deze loonbelasting nieuwe stijl krijgt de vorm van een globale loonsomheffing.

De inkomstenbelasting blijft bestaan voor inkomens boven f 70.000 en voor zelfstandigen. Tevens zullen degenen die in aanmerking komen voor bijzondere aftrekposten, om een aanslag in de inkomstenbelasting kunnen verzoeken.

De tarieven in de inkomstenbelasting worden, in combinatie met een gelijktijdige beperking van aftrekposten, verlaagd, waarbij het maximumtarief 60% zal bedragen.

De tweeverdienerswet dient te worden afgeschaft.

De door D66 bepleite individuele heffing brengt een in beginsel zelfstandige vaststelling van het belastbaar inkomen en vermogen en een voor elk gelijke belastingvrije voet mee.

Voor niet-verdienende partners bestaat als overgangsregeling de mogelijkheid van overheveling van de belastingvrije voet, waardoor deze in aftrek wordt gebracht op het belastingbedrag van de verdienende partner.

BTW

De indeling van de BTW in twee tarieven blijft gehandhaafd. In het kader van het werkgelegenheidsbeleid worden bepaalde arbeidsintensieve takken van dienstverlening ondergebracht in het lage BTW-tarief. Ter financiering hiervan wordt de vermogens- en voorraadaftrek verlaagd tot het gemiddelde inflatieniveau. Verder worden bepaalde produkten, die nu met het lage BTW-tarief worden belast, onder het hoge BTW-tarief gebracht. Indien nodig wordt het hoge BTW-tarief voorts zodanig verhoogd, dat deze operatie budgettair neutraal kan verlopen.

Fraudebestrijding

Fraude moet worden bestreden. Het feit dat in het zwarte en grijze circuit waarschijnlijk een hoeveelheid geld omgaat die van de orde van grootte van het jaarlijks begrotingstekort is, zegt genoeg over de urgentie van het probleem.

Daarom moet een beleid worden ontwikkeld

langs vier sporen:

- eenvoudige en doorzichtige regelgeving, waarbij wordt gelet op controleerbaarheid;
- geen overmatige, maar doelgerichte controles, met daarnaast een rechterlijke macht die voortvarend kan opereren;
- administratieve straffen voor kleine fraudeurs en strafrechtelijke sancties voor grotere fraude;
- aanpassing van de regels na gebleken misbruik.

Om dit beleid met succes te kunnen voeren is het nodig dat de uitvoeringsorganen een belangrijke rol spelen bij het onderzoek naar zwakke plekken in de regels en het formuleren van werk-bare wijzigingsvoorstellen. Het invoeren van een sociaal-fiscaal nummer is voor de fraudebestrijding gewenst, maar is gebonden aan de uitdrukkelijke voorwaarde, dat de bescherming van de persoonlijke levenssfeer wettelijk is gegarandeerd.

• 19 II.13 Pensioenen

In de komende kabinetsperiode dient een begin te worden gemaakt met de individualisering van de bestaande aanvullende pensioenregelingen in het bedrijfsleven en bij de overheid.

In de nieuwe opzet zijn de pensioenaanspraken afhankelijk van het totaal van de betaalde premies, waardoor de bestaande onzichtbare onderlinge inkomensoverheveling onmogelijk wordt gemaakt.

Deze hervorming is gericht op gelijke behandeling van alle betrokken groepen, waardoor in de pensioenregelingen achterstelling van vrouwen, alleenstaanden, deeltijdwerkers en personen die door verandering of verlies van werk het pensioenfonds hebben verlaten, wordt verboden.

Deze hervorming is van grote betekenis voor de emancipatie. Bovendien geeft dit systeem ook in andere opzichten vergroting van de keuzemogelijkheden, waaronder de mogelijkheid om zelf het tijdstip van pensionering te bepalen (zogenaamde flexibele pensionering).

Pensioenbreuk

Daarnaast dient op korte termijn een wettelijke regeling te worden ingevoerd tot beperking van het pensioennadeel bij verandering of verlies van werk (zogenaamde pensioenbreuk).

Wij verwijzen in dit verband naar het door de Tweede Kamerfractie van D66 in 1980 ingediende initiatief-wetsvoorstel dat spoedige afhandeling verdient.

Flexibele pensionering

De vervroegde uittreddingsregelingen (VUT), die kostbaar zijn en op willekeurige wijze via premiebetaling worden gefinancierd, dienen te worden vervangen door de mogelijkheid van flexibele

pensionering. Dat biedt betere mogelijkheden om in de verdere toekomst in te spelen op de toenemende vergrijzing van de bevolking.

Voorlichting

In het algemeen geldt ten aanzien van het inkomensbeleid, de sociale zekerheid, belastingen en pensioenen, dat burgers betere mogelijkheden moeten hebben om onafhankelijke voorlichting te krijgen en advies te winnen over hun eigen financiële situatie en eventuele veranderingen daarin als gevolg van wijzigingen in woon-, leef- en werksituatie.

Te vaak verkeert men in het onzekere over overheidsreacties op gedragsveranderingen. De mogelijkheden van de informatietechnologie dienen daarbij te worden benut.

• 20 II.14 Democratisering

De democratie moet volgens D66 ook in de particuliere en semi-overheidssector gestalte krijgen. Zo moet in de bedrijven uiteindelijk een effectieve medebeslissingsbevoegdheid worden toegekend ten aanzien van de hoofdlijnen van het ondernemingsbeleid aan de factor arbeid (werknemers) en een effectieve controlebevoegdheid aan de factor kapitaal.

De grotere eigen verantwoordelijkheid van de factor arbeid kan in vele gevallen worden versterkt door decentralisatie van productie en beheer en door bedrijven te stimuleren aan alle werknemers jaarlijks een optie aan te bieden om een deel van het loon of de winstdeling uit te betalen in de vorm van aandelen in het bedrijf. De opkomst van moderne management-technieken en van informatietechnologie bieden hier nieuwe mogelijkheden.

De totstandkoming van bedrijfsvormen met beslissingsrecht voor de werknemersgroep (zoals werknemersproductiecoöperaties of nieuwe daar-toe ontwikkelde bedrijfsvormen) moet worden bevorderd door het wegnemen van bestaande belemmeringen in de juridische, fiscale, financiële en sociale verzekeringssfeer.

Ook in de niet-commerciële sector (welzijnsinstellingen, pensioenfondsen) moet de democratie worden verbeterd. Zo zouden gepensioneerden het recht moeten krijgen deel te nemen in het beheer van hun pensioengelden door een eigen vertegenwoordiging in de pensioenfondsbesturen.

III De kwaliteit van de samenleving

• 21 III.1 De informatierevolutie

De betekenis van de informatietechnologie voor de toekomstige ontwikkeling van onze samenleving kan nauwelijks worden overschat. Computers, robots, netwerken dringen in een hoog tempo ons dagelijks leven binnen en veranderen de aard van ons werk, van onze vrije tijdsbesteding, van het onderwijs, van het overheidsbestuur en zelfs van ons cultuurpatroon. Wij zien de informatietechnologie in de eerste plaats als een nieuwe kans, een uitdaging, een mogelijkheid tot vernieuwing van de samenleving.

Technische vernieuwing

Informatietechnologie biedt ongekende mogelijkheden tot technische innovatie van het bedrijfsleven. De noodzaak tot versnelde innovatie wordt door de huidige regering niet ontkend. Het informatica-stimuleringsplan (INSP) biedt in dit verband voldoende aanknopingspunten voor een gecoördineerde aanpak op technologisch en onderwijskundig gebied. Door de onduidelijke verantwoordelijkheden tussen en binnen ministeries dreigt het INSP echter te verzanden. Er dient een krachtige, wellicht niet-ambtelijke projectleiding te komen die over ruime bevoegdheden beschikt voor de uitvoering van dit plan. De projectleiding dient rechtstreeks te rapporteren aan de coördinerend bewindspersoon voor het informatiebeleid.

Vernieuwing organisatie

De informatietechnologie biedt als geen technologie ooit te voren de mogelijkheid, gelijktijdig met de technologische innovatie ook de organisatiestructuur van bedrijven te vernieuwen en aan te passen aan de eisen die door de snel wisselende marktomstandigheden worden gesteld. Bedrijven kunnen veel minder hiërarchisch, meer flexibel en meer klantgericht worden dan vroeger. Ze lenen zich beter tot herverdeling van werk. Ten opzichte van succesvolle bedrijven in het industriële verleden maken zij een veel vollediger gebruik van de capaciteiten van de mensen die erin werken. Eigenschappen als creativiteit en zelfstandigheid worden beter aangesproken en benut. Dit laatste telt, met name in het licht van de toenemende concurrentie uit Oost Aziatische landen, waartegen Nederland (Europa) zich teweer dient te stellen en door het benutten van de voordelen

van onze individualistische, Westerse cultuur. In stimuleringsprogramma's als het informatica-stimuleringsplan en het Europese Espritprogramma dient aan deze sociale innovatie van het bedrijfsleven veel meer aandacht en geld te worden besteed. Voorlichting en bewustwording en het opzetten van demonstratieprojecten voor verschillende bedrijfstakken zijn in dit verband noodzakelijk.

Vernieuwing bestuur

Ook de overheid zelf moet in de informatiemaatschappij een gedaanteverwisseling ondergaan. Deze bestuurlijke innovatie betreft zowel de aard als de omvang van het overheidsapparaat. Evenals in de marktsector werkt de informatietechnologie in de publieke sector arbeidsbesparend. Daarnaast zal de overheid – parallel aan de marktsector – door innovatie van haar organisatie de flexibiliteit van haar bedrijfsvoering en de klantgerichtheid van haar dienstverlening moeten verbeteren. De toenemende onbestuurbaarheid van de samenleving dwingt daartoe.

Coördinatie

Door de vele verschillende aspecten ervan heeft de informatierevolutie als onderwerp van politieke aandacht en beleid een middelpuntvliedend karakter. D66 is van mening dat de begrotingsposten alsmede de wet- en regelgeving inzake wetenschap, technologie en informatica, die nu over vele departementen versnipperd zijn, moeten worden samengebracht onder de verantwoordelijkheid van één bewindspersoon. Deze dient tevens coördinerende bevoegdheid te krijgen ten aanzien van de overige posten op de rijksbegroting.

Vernieuwing onderwijs

Snelle technologische verandering veroorzaakt spanning op de arbeidsmarkt. Innovatie van het onderwijs kan bijdragen deze spanningen te verlichten. Werknemers in de informatiemaatschappij dienen te beschikken over een veel grotere dosis aan flexibiliteit en creativiteit dan nu in het onderwijs wordt ontwikkeld. Tevens moet het onderwijsstelsel sneller en soepeler inspelen op de veranderende vraag op de arbeidsmarkt. In plaats van de huidige strikte scheiding zal vaak een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid

van overheid en bedrijfsleven noodzakelijk zijn. Wederkerend onderwijs ('education permanente') moet gemeengoed worden en als structureel criterium gelden bij elke onderwijsvernieuwing. De huidige periode draagt het kenmerk van een overgangstijdperk. Juist het onderwijs moet ervoor zorgen dat de informatiemaatschappij geen tweerangen-maatschappij wordt. Twee groepen worden vooral bedreigd, de huidige jeugdige werklozen (300.000 waarvan 60.000 langer dan twee jaar) en de volwassenen, met name de vrouwen, met onvoldoende opleiding. De verbetering van hun kansen door middel van betere opleidingen verdient hoge prioriteit.

Europa

De informatietechnologie heeft niet alleen enorme gevolgen voor nationale samenlevingen maar in het bijzonder ook voor de verhoudingen tussen landen. Hierbij gaat het enerzijds om de economische verhoudingen tussen landen die in sterke mate beïnvloed worden door de steeds bredere toepassingen van de informatietechnologie in het bedrijfsleven en de samenleving. Anderzijds gaat het om de maatschappelijke effecten van het ontstaan van een steeds dichter elektronisch netwerk dat de wereld ompant, waardoor steeds meer informatie in allerlei vormen steeds sneller kan worden overgebracht. Meer nog dan bij andere technologieën is het op dit gebied nodig dat gestreefd wordt naar een beleid op Europees niveau. Het ontbreken van een homogene Europese markt, het ontbreken van Europese standaarden, normen en wetten e.d. is een zodanige handicap aan het worden voor de Europese industrieën dat een definitieve achterstand dreigt. Naast op technologische innovatie gerichte programma's als ESPRIT zijn grote elektronica-projecten nodig, bijvoorbeeld voor de infrastructuur. Deze zijn en een stimulans voor de industrie, en kunnen positief bijdragen tot de eenwording van Europa.

• 22 III.2 Cultuur: media en kunsten

Het cultuurbeleid, en meer in het bijzonder het omroepbeleid, biedt een pijnlijk beeld van politieke machteloosheid. De nieuwe technologie heeft een onstuitbare stroom op gang gebracht van gevarieerde vrijetijdsvulling, over het algemeen gericht op een zo groot mogelijk publiek, en daarom weinig subtiel of diepgravend. Voor de overheid hoort dat geen reden te zijn die stroom in te dammen of een vermanende vinger te heffen, gesteld al dat het iets zou uithalen. Zij moet wel helpen zorgen dat dingen die meer moeite vergen en die moeite ook waard zijn, niet door die stroom worden weggedrukt.

Zinloos bolwerk

Bij de televisie gebeurt haast het omgekeerde. De regering verdedigt daar niet de cultuur, maar het

omroepbestel. Dat is een verouderde structuur bij uitstek. Toen de zuilen nog een maatschappelijke werkelijkheid waren, was dat bestel een aanvaardbare manier om de schaarse ruimte in de ether te verdelen. Nu zowel de zuilen als die schaarse praktijk zijn verdwenen, heeft de oude vorm zich gevuld met een andere inhoud. De omroepverenigingen zijn, in sommige gevallen tegen wil en dank, geen hoeders meer van volksdeel en geestesmerk, maar jagers op dezelfde ontzuilde miljoenen en hun alles beheersende kijkcijfers. Het verdedigen van dit zinloos geworden bolwerk betekent op de bres staan voor gevestigde belangen, niet voor de geestelijke waarden waar het om heet te gaan.

Voor een democratie is een onafhankelijk pluri-form mediabestel, waarin vrijheid van expressie en informatie is gewaarborgd, onontbeerlijk.

Televisie

Nu het omroepbestel nog niet definitief is bezweken onder de druk van de nieuwe technologie moet zo snel mogelijk een ingrijpende hervorming worden ingevoerd. Er moeten drie, zich van elkaar onderscheidende, landelijke televisienetten komen: één commercieel, één geprofileerd naar levens- en maatschappijbeschouwing en één cultureel en educatief. De verschillen in zendtijd tussen A-, B- en C-omroepen moeten eerst worden verkleind en op den duur geheel verdwijnen. Het auteursrecht op programmeergegevens moet worden afgeschaft in combinatie met de ontkopeling van het lidmaatschap van een omroepvereniging en het abonnement op een omroepblad.

Financiering

De opmars van de nieuwe media zal ontegenzeggelijk deels ten koste gaan van de gedrukte. Mede gezien het belang van de adverteerders en mits de dag- en nieuwsbladen in de exploitatie kunnen deelnemen, dient de omroepreclame geleidelijk te worden uitgebreid.

Radio

Het is in het belang van de luisteraar dat iedere radiozender over een herkenbaar profiel beschikt, waarvoor een zenderredactie verantwoordelijkheid draagt.

Lokale omroep

Naast de landelijke omroep dient de lokale (radio-)omroep verder te worden ontwikkeld. Deze kan zonodig meer gemeenten omvatten. Mits de dag- en nieuwsbladen kunnen deelnemen in de exploitatie, zal opbrengst uit lokale omroepreclame een structurele basis aan lokale omroep dienen te verschaffen. Ter waarborging van redactionele onafhankelijkheid dient daarnaast een veelheid aan andere financieringsbronnen ter beschikking te staan. Verruiming van toelatingsnormen voor lokale omroep dient hand in hand te gaan

met bestrijding van zenders waaraan geen frequentie is toegewezen.

Uitgangspunten van cultuurbeleid

Als de schaarste in de ether is verdwenen, zal er alleen nog een actieve rol voor de overheid in de media zijn weggelegd op grond van algemene cultuurpolitieke overwegingen.

De uitgangspunten voor het cultuurbeleid zijn: vrijheid van expressie en een vrije markt voor cultuurgoederen met waarborgen van de intellectuele eigendom.

De overheid beschermt de geestelijke vrijheid en steunt cultuuruitingen met een zwakke marktpositie op grond van overwegingen van continuïteit, pluriformiteit, vernieuwing en kwaliteit.

Deze steun zal zich onthouden van bemoeienis met de inhoud, en bij voorkeur bevorderen dat de publieke belangstelling wordt gestimuleerd.

Dit houdt in dat op het gebied van de cultuur de overheid vaak veel aandacht moet schenken aan wat weinig populair is. Dat klinkt paradoxaal in een democratie. Juist daarom is het van belang, deze uitgangspunten op democratische wijze vast te leggen in een wet, die zowel voor de kunsten als de media kan gelden.

Juist nu

In een tijd van grote werkloosheid en korter werken, waarin tallozen voor de vraag staan hoe zij hun leven zinvol inrichten, is het onverantwoord te snoeien in de bescheiden overheidsbudgetten voor cultuur. Niet alleen de kunsten, ook bijvoorbeeld de bibliotheken moeten bij bezuinigingen worden ontzien. In bepaalde gevallen is uitbreiding van de culturele voorzieningen juist nu noodzakelijk. De kunstbeoefening door amateurs en de kennismaking met de kunst op school nemen nog in betekenis toe.

Vertrouwdheid met en participatie in de traditionele en hedendaagse kunst moet beginnen bij de jeugd. Daarvoor zou een breed en intensief aanbod van kunstzinnige vorming op scholen en sociaal-culturele instellingen moeten worden geboden.

Adviseurs

De overheid oordeelt niet zelf over de kwaliteit van kunstwerken en kunstenaar. Zij verlaat zich daarvoor op het advies van deskundigen. Voor subsidies, opdrachten en prijzen aan individuele kunstenaars en kleine gezelschappen kan dit het beste gebeuren in een fondsenstructuur, waarbij de politiek zich niet in laat met individuele toekenningen. Voor de Raad voor de Kunst blijven dan vooral de algemene beleidsadviezen over. Zijn samenstelling en organisatie moeten daarbij worden aangepast.

Marktpositie

Naast directe steun moet de marktpositie van

kunst worden beschermd. Het auteursrecht moet worden gewapend tegen de uithollende werking van de nieuwe technologie. Leenrecht moet zonder uitstel worden ingevoerd, evenals de vaste boekenprijs. De beroepspositie van beeldende en andere zelfstandig werkende kunstenaars moet worden verbeterd. D66 bepleit dat de kosten van kunstaankopen, of de besteding van gelden in andere kunstvormen, fiscaal aftrekbaar worden. Op termijn dient de BKR te worden vervangen door een kunstenaarsbeleid, waarbij via een basisvoorziening een werkbedrag beschikbaar wordt gesteld voor beroepsmatig werkzame beeldende kunstenaars, voorzover zij niet zelfstandig in hun levensonderhoud kunnen voorzien.

Gemeenten

Niet alleen het rijk, ook de gemeentelijke en provinciale overheden hebben een taak bij het bevorderen van de kunsten. Een duidelijke taakafbakening is daarbij gewenst. De gemeenten moeten de ruimte krijgen om te zorgen voor het inrichten en in stand houden van podia en andere voorzieningen en voor het stimuleren van plaatselijke initiatieven, die voor een bloeiend kunstleven onmisbaar zijn.

Sinds 1970 is van rijkswege erkend dat Friesland een tweetalige provincie is. Nu er door Provinciale Staten van Friesland unanimitieit bereikt is over het beleid in deze, is de tijd rijp voor het vaststellen van een Friese Taalwet, waarin de rechtspositie van het Fries wordt geregeld, zodanig dat iedereen zich zoveel mogelijk op alle terreinen van de samenleving kan bedienen van zijn moedertaal.

• 23 III.3 Onderwijs

Het onderwijs is zeer centralistisch en gedetailleerd geregeld. Het vindt uiterst moeizaam aansluiting bij de eisen van een veranderende samenleving. De realisering van de doelstellingen van het onderwijs – voorbereiden op maatschappelijke functies, individuele ontplooiing, opheffen van sociale achterstanden, bijdragen aan de cultuur – stuit op steeds grotere problemen. Veel leerlingen en leraren verliezen de moed. De omvangrijke bezuinigingen tasten de kwaliteit van het onderwijs aan.

Circulaire-beleid

Dat het systeem is vastgelopen komt voor een belangrijk deel door de manier waarop de centrale overheid haar verantwoordelijkheid draagt en het onderwijs bestuurt. De verregaande bemoeienis van de overheid heeft geleid tot een circulaire-beleid, dat door zijn willekeur, onvoorspelbaarheid en onverhoedsheid ontwrichtend is gaan werken op de dagelijkse gang van het onderwijs. In het samenspel tussen overheid en belangengroepen is bovendien een machtsstructuur ontstaan die

immobiel is. Deze verstarring leidt ertoe dat initiatieven uit de praktijk van het onderwijs nauwelijks aan bod komen.

Daarom is het nodig dat onderwijs en samenleving dichter bij elkaar worden gebracht en dat de rol van de centrale overheid verandert.

Eigen inzicht

De bestuurlijke democratisering in zowel het openbaar als het bijzonder onderwijs dient te worden versterkt. Bovendien zal de autonome beleidsruimte van scholen moeten worden vergroot. De scholen dienen de beschikking te krijgen over budgetten die ruimte laten voor eigen inzicht bij de bestedingen van gelden voor leermiddelen, vernieuwende ontwikkelingen en dergelijke. Voor het totaal van deze budgetten is de gemeentelijke overheid verantwoordelijk.

De gemeente als lokale overheid dient een eigen, plaatselijk onderwijsbeleid te kunnen voeren. Daarvoor ontvangt zij financiële middelen van het rijk op grond van het aantal leerlingen in die gemeente.

Het staat de gemeenten uiteraard vrij budgetten te verwerven en aan te wenden. Controle op de kwaliteit van het onderwijs vindt zoveel mogelijk achteraf plaats door de inspecties, die de daarbij passende bevoegdheden moeten krijgen; deze controle betreft niet de details van de inrichting, maar de resultaten aan de hand van het goedgekeurde schoolwerkplan en jaarlijkse voortgangsverslagen.

Vrijheid van onderwijs

Leerlingen en hun ouders zijn de dragers van de vrijheid van onderwijs als bedoeld in artikel 23 van de Grondwet. Hun feitelijke voorkeuren en gedifferentieerde behoeften moeten het uitgangspunt zijn bij de planning en fusie van scholen. Bij de komende planningwet voor het voortgezet onderwijs moet deze keuzevrijheid worden vastgelegd.

De toegankelijkheid van het onderwijs mag niet worden belemmerd door financiële barrières. Naast de leerplicht moet de gedachte van een daarop aansluitend leerrecht worden uitgewerkt in een stelsel van weerkerend onderwijs (éducation permanente). Samenwerkingsverbanden tussen de openbare en bijzondere scholen moeten worden gestimuleerd.

Het huidige onderwijs dient meisjes en jongens voor te bereiden op het leven en werken in een informatiemaatschappij, waarin mensen zich in toenemende mate losmaken van traditionele rol-opvattingen. Dit kan o.a. door leerlingen in het basis- en voortgezet basisonderwijs een breed en gemeenschappelijk vakkenpakket aan te bieden en door waarde-opvattingen over te dragen die vrij zijn van sekse-vooroordelen.

Voortgezet basisonderwijs

Het onderwijsbeleid voor de eerste fase van het voortgezet onderwijs is gericht op het geleidelijk naar elkaar toegroeien van het voortgezet basisonderwijs en het bestaande categoriale systeem. Alvorens deze ontwikkeling haar logisch eindpunt kan vinden, zijn in de komende regeringsperiode twee dingen nodig. In de eerste plaats moet het aantal experimenten met het voortgezet basisonderwijs worden uitgebreid. Daarnaast is er een staatscommissie nodig, die zich buigt over de nieuwe inrichting van het voortgezet onderwijs en voor 1990 aanbevelingen doet om de impasse van jaren te doorbreken. Met name zal daarbij aandacht moeten worden besteed aan de wijze waarop de onderwijsfasen van basisonderwijs tot en met tertiair onderwijs op elkaar aansluiten.

Beroepsonderwijs

Schoolopleidingen voor beroepsonderwijs dienen te worden verbreed. Daarbij moet het mogelijk worden praktijkervaring en theoretische verdieping beter te verweven, bijvoorbeeld door meer stagemogelijkheden. De explosieve ontwikkeling van de informatie-technologie moet door het onderwijs worden opgevangen. Prioriteit daarbij hebben het beroepsonderwijs en de scholing van docenten.

Regionale centra

Terwille van de doelmatigheid van de structuur van de onderwijsverzorging moeten er regionale onderwijscentra komen. Deze dienstverlenende centra vervullen begeleidings-, ontwikkelings-, nascholings- en onderzoekstaken. In het budget van de scholen dient in beginsel ruimte te zijn om daarmee interne en/of externe ondersteuning te bekostigen.

Volwasseneneducatie

Bij de uitvoering van een stelsel van volwasseneneducatie hebben diegenen voorrang die eerder geen of onvoldoende kansen hebben gehad en de groep volwassenen die in bepaalde beroepsgroepen een steeds grotere achterstand dreigen op te lopen als gevolg van de snelle ontwikkeling op het terrein van de informatie-technologie. Mede om die reden is het dringend noodzakelijk dat een stelsel van periodiek bijscholingsverlof wordt ingevoerd. Dit verlof geldt ook voor de onderwijsgevers zelf. Het studiefinancieringsstelsel behoort rekening te houden met de volwasseneneducatie.

Hoger onderwijs

Bij het hoger onderwijs is een grotere afstand nodig tussen overheid en instellingen en meer ruimte voor eigen verantwoordelijkheid van de instellingen voor onderwijs, onderzoek en maatschappelijke dienstverlening. De instellingen krijgen de ruimte voor een minder ambtelijk en meer

op de markt afgestemd personeelsbeleid. Dit wordt uitgewerkt in het rechtspositiereglement. Bevorderd wordt dat instellingen eigen inkomsten verwerven, bijvoorbeeld door contract-research. Dit geldt ook voor alfarichtingen.

Er moet een grotere variatie komen in het onderwijsaanbod, met de mogelijkheid over te gaan op een modulen-systeem (indeling van de leerstof in segmenten) met een daaraan gekoppeld puntensysteem. Het wettelijk kader van het hoger onderwijs moet worden aangepast bij de noodzakelijke vergroting van de flexibiliteit.

Bij de evaluatie van de grote taakstellingsoperaties (STC en TVC) in het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs is aandacht voor de onderwijskundige aspecten, naast de financiële en bestuurlijke, dringend geboden. Het HBO moet een gelijkwaardige ontwikkeling krijgen. De decentralisatie van de financiering moet worden voortgezet. Zolang er door de krapte aan middelen spanning bestaat tussen twee belangrijke zaken, de financiële onafhankelijkheid van studenten aan de ene en een zo groot mogelijke toegankelijkheid tot het hoger onderwijs aan de andere kant, dan moet het laatste het zwaarste wegen. Om daarnaast de onafhankelijkheid van studenten zo goed mogelijk veilig te stellen, moeten leningen op gunstige voorwaarden ter beschikking komen. Het stelsel van studiefinanciering mag geen beperking naar leeftijd bevatten.

Wetenschap en technologie

De nationale inspanning op het gebied van het onderzoek behoort voor de helft door de overheid te worden betaald. Het wetenschapsbudget moet worden omgevormd tot een echt overheidsonderzoekplan, waarin samenhang en prioriteitsstelling helder naar voren komen.

Eén technologische ontwikkeling heeft grote invloed op de functie van het hoger-onderwijsstelsel zelf: de informatisering. Het SURF-plan beoogt de positie van het hoger onderwijs ook in de toekomst te zekeren, door nu grote investeringen te doen in de toerusting met informatietechnologie. Een zorgvuldige afweging van de kosten (nu) en baten (nu en later) moet uitwijzen in welk tempo, over welke breedte en met welke speerpunten, het hoger onderwijs zo'n impuls zal krijgen.

• 24 III.4 Volksgezondheid

De zorg voor de volksgezondheid is een zaak van de gemeenschap, maar het individu bepaalt uiteindelijk hoe hij leeft en wat gezondheid voor hem inhoudt. Het stimuleren van eigen medisch verantwoordelijkheidsgevoel en zelfzorg moet daarom voorop staan. Preventie, zowel algemeen als individueel, verdient prioriteit. De basisvoorzieningen waarop de burger direct kan terugvalen, de zogenaamde eerste-lijnszorg, moeten met

het oog daarop worden gehandhaafd en waar nodig versterkt. De situaties waarin patiënten naar dure tweede-lijnsvoorzieningen worden gedreven omdat de keus voor goedkopere zelf- of eerste-lijnszorg niet wordt vergoed, zijn absurde uitvloeisels van bureaucratisch denken en dienen te verdwijnen.

Patiëntenrecht

Een logische consequentie van het toekennen van verantwoordelijkheid aan het individu voor zijn eigen gezondheid is het wettelijk regelen van patiëntenrecht. Bij dit patiëntenrecht horen de vrije keuze van de hulpverlener, inspraak bij behandeling, bescherming van persoonlijke gegevens, inzage in medische administratie, zelfbeschikkingsrecht van in inrichtingen opgenomen personen en verbetering van de positie van de patiënt in het medisch tuchtrecht. Tevens moeten op korte termijn waarborgen ten aanzien van medische experimenten op mensen wettelijk worden verankerd.

Decentralisatie

Het particulier initiatief is er de afgelopen decennia niet in geslaagd het systeem van gezondheidsvoorzieningen en -verzekeringen beheersbaar te houden. Om dat te veranderen is een plannings-systeem ontwikkeld, dat met name de lagere overheden de mogelijkheid gaf om daarin in te grijpen. Onder druk van allerlei belangengroepen, vooral de financiers en de organisaties van de hulpverleners, is daarvan nog niets terecht gekomen.

Er dient ook bij de toekomstige vormgeving van de gezondheidszorg een strikte scheiding te zijn tussen de financiers en de hulpverleners. Er moet een systeem komen van regionale budgettering, aansluitend op de behoefte, met beslissingsbevoegdheid bij de provinciale en gemeentelijke overheid. De vrij besteedbare ruimte in de budgetten moet mogelijkheden bieden om aan te sluiten bij het overige welzijnsbeleid. Het restrictieve vestigings- en toelatingsbeleid, zoals dat nu wordt gevoerd door beroepsgroepen kan dan worden beëindigd en vervangen door een beleid dat past bij de behoefte. Er dient te worden gestreefd naar een dienstverband voor medische specialisten.

Financiering

De financiering van de volksgezondheid is een collectieve verantwoordelijkheid. Wie niet ziek wordt betaalt mee voor wie het wel wordt, in overeenstemming met de solidariteitsgedachte. Daarom kiest D66 vooruitlopend op de door ons gewenste volksverzekering met een geïndividualiseerde premie naar draagkracht tot een bepaald maximum, voor een basispakket aan voorzieningen, dat in elk geval de eerstelijnsvoorzieningen en de basisvoorziening in de tweedelijnsgezondheidszorg (ziekenhuizen en dergelijke) omvat. In

het basispakket worden alternatieve geneeswijzen, onder bepaalde voorwaarden, opgenomen. Het eigen risico voor medicijnen vervalt. Daarboven komt de mogelijkheid om zelf bij te verzeke- ren, bijvoorbeeld voor het tandheelkundig ver- strekkingspakket of de mate van comfort in de ziekenhuisverpleging. Er moet een budget be- schikbaar komen voor hoogwaardig medisch on- derzoek op het gebied van chronische ziekten.

Drugs

Het drugsvraagstuk benadert D66 vanuit drie sa- menhangende punten:

Het staat iedere mens vrij te beschikken over ei- gen lichaam en geest; gebruik van drugs kan schadelijk zijn voor de gezondheid; zelfbeschik- kingsrecht dat leidt tot overlast voor anderen moet kunnen worden ingeperkt.

D66 is tegen gratis verstrekken van welke drug dan ook: wij zijn tegen een voorkeursbehandeling van bepaalde misbruikers ten opzichte van ande- ren. Dat D66 voorlopig gematigd positief staat tegenover de idee van medische verstrekking wordt bepaald door de noodzaak om de fysieke verloedering van verslaafden een halt toe te roe- pen.

Tegen overlast moet worden opgetreden. Daarbij moet de nadruk liggen op een krachtige bestrij- ding van de handel in harddrugs. Ten aanzien van drugsgebonden criminaliteit moet worden ge- streefd naar een verhoging van de pakkans en een consequent vervolgingsbeleid.

• 25 III.5 Justitie

Het recht moet ieder in staat stellen zich als indivi- du te ontplooien. Het moet bescherming verlenen tegen degenen die als particulier of overheid machtsposities in de samenleving innemen. Res- pect voor het individu en zijn mening moet voor- op staan.

Euthanasie

Dat geldt bij fundamentele kwesties als de keuze van relatievormen en euthanasie. De overheid moet geen normen opleggen, maar ieder de mo- gelijkheid geven de eigen persoonlijke overtuig- ing te volgen. Euthanasie moet mogelijk zijn voor hen, die daartoe de wens te kennen hebben gegeven, zoals tegelijkertijd niemand tegen zijn wil daaraan behoeft mee te werken. D66 heeft een initiatief-ontwerp ingediend om aan de bestaande onzekerheid een einde te maken; dit zal spoedig wet moeten worden.

Vreemdelingen

Respect voor het individu moet ook het vreemde- lingenbeleid beheersen. Nederland kan maar in beperkte mate vreemdelingen opnemen. Maar bij de behandeling van vreemdelingen moet voorop staan, dat men te maken heeft met mensen, die

in vaak ernstige nood verkeren. Dus geen lange onzekerheid over de verlening van een verblijfs- vergunning en geen grievende vorm van vrij- heidsbeneming.

Het vluchtelingenbeleid moet zo ruimhartig mo- gelijk zijn. Het moet vooral niet in het negatieve blijven steken door zich te concentreren op het weren van hen, die niet volledig als vluchtelingen zijn te beschouwen, maar actief zijn door die vluchtelingen naar Nederland uit te nodigen die in de grootste nood verkeren en Nederland niet op eigen kracht kunnen bereiken. De rechtspositie van toegelaten vreemdelingen dient te worden versterkt. Dit geldt met name ten aanzien van hen die een afhankelijke verblijfstitel hebben en ten aanzien van de 'tweede generatie'.

Discriminatie

Discriminatie moet de wetgever binnen de gren- zen van het mogelijke bestrijden. Er moet snel een Algemene Wet Gelijke Behandeling komen, waarin discriminatie op grond van geslacht, ho- mofilie of huwelijkse staat wordt verboden, nu aan de voorbereiding daarvan al zo lang is ge- werkt. De handhaving ervan moet niet in de sfeer van het strafrecht worden gezocht. Beter is het om naast de direct belanghebbenden ook aan organisaties en belangengroepen de mogelijkheid te geven procedures bij de rechter aan te span- nen. Daarnaast moet op soortgelijke wijze discrimi- natie wegens ras of levensovertuiging worden bestreden. Tevens dient de overheid met kracht te streven naar een voortdurende gedragsbeïn- vloeding door middel van educatie en voorlich- ting.

Eenvoudiger

In de veelheid van rechtsregels vindt de burger nog maar moeizaam zijn weg. Dat geldt ook voor ons rechtsbeschermingssysteem. Hoewel de zaak op papier aardig is geregeld, kan de burger die een proces wil beginnen slechts met grote moeite de goede regels voor de goede rechtsinstantie vinden. Een uitspraak laat bovendien vaak jaren op zich wachten.

D66 wenst daarom vereenvoudiging van de regels en vereenvoudiging in de rechterlijke orga- nisatie. Een snelle uitspraak, ook al is die minder uitvoerig voorbereid, is te verkiezen boven een degelijke beslissing na jaren. In de administratie- ve rechtspraak zou als eerste instantie steeds de- zelfde soort alleensprekende rechter moeten func- tioneren, die een eenvoudige procedure volgt en op korte termijn uitspraak doet. De overbelasting van de Raad van State kan daardoor worden te- ruggebracht.

Criminaliteit

De toenemende criminaliteit is een ernstig maat- schappelijk probleem. De bestrijding ervan dient meer aandacht te krijgen. De organisatie van het

politieapparaat moet worden verbeterd door afslanking van de papierwinkel en versterking op straat. Waar capaciteitsproblemen ontstaan door de politie dichter bij de burger wordt gebracht, bijvoorbeeld door wijkgerichte activiteiten, moet de prijs voor die uitbreiding worden betaald.

Maar criminaliteit staat niet los van de maatschappelijke ontwikkelingen, zoals de toegenomen werkloosheid. Het is daarom een illusie te menen dat alleen door strafrechtelijk optreden een effectieve bestrijding mogelijk is. Verschillende vormen van criminaliteit worden bevorderd door de toegenomen grootschaligheid en anonimiteit in de samenleving. Het besef dat men ten opzichte van anderen onaantvaardbaar handelt verdwijnt, indien men zich slechts gecontroleerd voelt door een tv-circuit of een stempelautoomaat.

D66 wil dat toezicht en controle weer een meer menselijk gezicht krijgen. Dat geldt evenzeer voor het eigenlijke strafrechtelijk optreden. Effectiviteit en voldoende middelen zijn noodzakelijk, maar de handhaving van het strafrecht moet geen doel in zichzelf zijn. Het gaat dus niet alleen om het oplossen van zoveel mogelijk misdrijven of het bouwen van zo groot mogelijke gevangenissen. Het is evenzeer van belang dat de slachtoffers van delicten worden geholpen en dat bij de bestraffing het menselijk aspect gehandhaafd blijft. De vergoeding van toegebrachte schade dient in het strafproces meer aandacht te krijgen, ook omdat daardoor een directer verband tussen delict en straf voelbaar wordt.

Meerderjarigheid

De meerderjarigheidsgrens dient nu eindelijk op 18 jaar gesteld te worden. D66 wenst ook een getrapte regeling, volgens welke de oudere minderjarige geleidelijk zelfstandigheid verkrijgt.

Bureaucratie

De bureaucratie die het beleid op het terrein van kinderbescherming en op dat van het gevangeniswezen kenmerkt, dient vermindert te worden. Instituten en inrichtingen dienen zelfstandiger en slagvaardiger te kunnen opereren en niet zo afhankelijk te zijn van verstarrende regels uit Den Haag.

• 26 III.6 Emancipatie van vrouwen en mannen¹

Het emancipatiebeleid dient zich in deze regeerperiode te richten op het wegnemen van de vele ongelijkheden in wetgeving en beleid, met name in de sfeer van de betaalde arbeid, de sociale zekerheid, pensioenen en de fiscale wetgeving; verder op het geven van bijzondere stimulansen

aan het emancipatieproces, met name op het terrein van discriminatiebestrijding en bestrijding van seksueel geweld. Een belangrijk doel is ook de ondersteuning en bevordering van de eigen organisatie en activiteiten in de emancipatiebeweging. Een apart bewindspersoon is belast met de coördinatie van het emancipatiebeleid. Deze ziet nauwlettend toe op het emancipatiebeleid van alle ministeries, op gelijke rechten voor vrouwen en mannen in bestaande en komende wetgeving en beleid, en op de relatie tussen emancipatie en decentralisatie.

Eerlijk delen

Een eerlijke verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid en van vrije tijd verdient de komende jaren veel aandacht, waarbij oog moet zijn voor de dikwijls dubbele belasting voor vrouwen.

Meer gelijke deelname aan de besluitvorming moet worden bevorderd. Meer gewicht moet worden gehecht aan zaken die met name voor vrouwen van belang zijn (ouderschapsverlof, kinderopvang). Een evenwichtiger afweging van belangen (gezondheidszorg, ruimtelijke ordening) wordt gestimuleerd. Ook kwalitatief dient de positie van de vrouw in het overheidsbeleid en bij het bedrijfsleven te worden versterkt.

Steunfonds

Het instellen van een steunfonds om vrouwen in staat te stellen groepsactie te voeren in het kader van de Wet Gelijke Behandeling verdient serieuze overweging. (Zie ook onder Justitie.) Wijziging van het ambtenarenreglement in die zin dat vrouwen bij ontslagen in de overheidssector worden ontzien, moet met spoed worden gerealiseerd.

Sexueel geweld

Bestrijding van seksueel geweld – in ruime zin – krijgt primaire aandacht. In het kader van een algemene wet gelijke behandeling, maar ook nu reeds bij de reparatie van de reeds bestaande, tot arbeid beperkte wetten gelijke behandeling, kan deze bestrijding een juridische vertaling vinden. Daarnaast zal preventie en hulpverlening zowel apart (blijfhuizen en soortgelijke instellingen) als geïntegreerd (gezondheidszorg, opleidingen, maatschappelijke dienstverlening) moeten blijven plaatsvinden. Behoorlijke financiering is hierbij onontbeerlijk.

• 27 III.7 Minderhedenbeleid

In Nederland wonen grote groepen mensen van niet-Nederlandse afkomst. Zij verrijken door hun aanwezigheid onze samenleving en onze cultuur. Door de komst van vele migranten zijn, met name in de oude stadswijken, echter knelpunten ontstaan op het terrein van arbeidsmarkt, huisvesting en onderwijs. Dat is vooral een Nederlands probleem, geen vreemdelingenprobleem. Elke inge-

¹ Daar emancipatie facetbeleid is, is het emancipatiebeleid ook verwerkt in de diverse hoofdstukken.

zetene van Nederland heeft in gelijke mate recht op de voorzieningen die er zijn. Waar sprake is van een achterstandssituatie, zowel voor autochtone als voor allochtone groepen, moeten extra maatregelen worden getroffen om de problemen geïntegreerd aan te pakken. Daartoe dienen voldoende financiële middelen ter beschikking te komen, zonder dat gedetailleerde wet- en regelgeving initiatieven ter verbetering belemmert.

Evenredig en toegankelijk

Evenredigheid en toegankelijkheid vormen de basisprincipes waarop een op minderheden gericht achterstandsbeleid moet zijn gefundeerd. Een uitwerking van het evenredigheidsbeginsel op verschillende sectoren van de maatschappij moet zo spoedig mogelijk gestalte krijgen. Naast het meer en beter toegankelijk maken van de algemene voorzieningen moet ondersteuning worden verleend aan de opbouw van zelforganisaties. Deze organisaties zijn onontbeerlijk voor het positieve verloop van het emancipatieproces. De rijksoverheid moet jaarlijks inzicht geven in de over- en ondervertegenwoordiging van ingezetenen uit minderheidsgroepen op bepaalde terreinen.

Extra zorg zal moeten worden besteed aan de totstandkoming van voldoende huisvestingsmogelijkheden voor ouderen uit etnische groepen. Voorzieningen in de gezondheidszorg dienen meer en beter toegankelijk te zijn voor uit het buitenland afkomstige mensen. Vrouwen moeten het recht krijgen zelfstandig een verblijfstitel aan te vragen.

Eigen taal

In het stelsel van volwasseneneducatie moeten ruime mogelijkheden komen voor alfabetiseringscursussen, onderwijs in de Nederlandse taal en kennis van de Nederlandse samenleving. In het voortgezet onderwijs moeten de mogelijkheden om bij het samenstellen van de pakketten te kiezen voor de eigen taal en cultuur worden uitgebreid. Leerkrachten voor het onderwijs in eigen taal en cultuur worden zoveel mogelijk gezocht onder de hier aanwezige leden van etnische groepen. Opleidingen om hen het vereiste niveau te doen behalen worden aangepast en uitgebreid. Om het etnisch ondernemerschap te ontwikkelen is het nodig dat de drempels in de vestigingswetgeving worden verlaagd en moet de mogelijkheid worden gecreëerd de tests ter verkrijging van de diploma's en vergunningen in de eigen taal af te leggen.

Remigratie

Om vrijwillige remigratie een goede kans van slagen te geven is nauwkeurige informatie vooraf en begeleiding bij herintegratie in het land van herkomst noodzakelijk. Daartoe dienen faciliteiten te worden geschapen en dient de Nederlandse rege-

ring in overleg te treden met de landen van herkomst.

Aan minderjarige kinderen die nu verplicht zijn om met hun ouders terug te keren, moet een terugkeeroptie worden gegeven tot op het moment dat zij meerderjarig zijn. Het recht gebruik te maken van deze optie vervalt twee jaar na het bereiken van de meerderjarigheidsleeftijd.

Kiesrecht

Het kiesrecht voor in Nederland wonende buitenlanders wordt uitgebreid tot Provinciale Staten.

• 28 III.8 Bijzondere groepen

Ouderen

Door de verplichte uittreding uit het arbeidsproces op 65-jarige leeftijd (of eerder, zoals de trend nu is) wordt de wisseling van de wacht tussen oud en jong even abrupt als algemeen geregeld. Door de koppeling van status en invloed aan betaald werk in onze huidige samenleving houdt dit ook een wisseling van de macht in.

D66 wil de leeftijdsgrens niet in algemene zin hanteren, maar streeft naar de mogelijkheid tot flexibele pensionering.

Bovendien behoren invloed en aanzien niet langer automatisch aan het hebben van een baan te zijn gekoppeld. Ouderen dienen als volwaardig te worden beschouwd en zeker niet te worden gestigmatiseerd en geïsoleerd.

Het beleid van D66 is daarom gericht op het streven naar gelijkwaardigheid van ouderen in de maatschappij op alle terreinen: financieel, qua huisvesting en wat betreft de mogelijkheid maatschappelijk te participeren. Slechts waar eigen behoeften en omstandigheden van ouderen het nodig maken worden specifieke voorzieningen getroffen.

Op deze gebieden, maar ook in algemene zin wat het beleid betreft, dient met kracht te worden bevorderd dat ouderen volop deel kunnen hebben aan beleidsvorming en -uitvoering.

Jongeren

Om volwaardig aan de huidige en de komende maatschappij te kunnen participeren is voldoende scholing en een zelfstandig oordeel noodzakelijk. De overmaat aan informatie, de noodzaak vele keuzes te maken en als mondige burgers te functioneren maken het opgroeien van jonge mensen in deze tijd niet eenvoudig. Daarbij komt, dat de samenleving jongeren gretig als consument accepteert, maar hen aarzeland toestaat een volwaardige plaats in het arbeidsproces in te nemen. Dit vraagt van het primaire leefmilieu en van het onderwijs grote aandacht voor de scholing en vorming.

Het bevorderen van het autonoom kunnen functioneren verdient hierbij een zwaar accent. Om hiertoe bij te dragen en deze verantwoordelijkheid

te onderstrepen is een snelle invoering van de wet tot verlaging van de meerderjarigheidsgrens tot 18 jaar gewenst. Daarnaast dient met spoed een getrapte meerderjarigheidsregeling ten aanzien van deelfacetten als de keuze van vervolgonderwijs, beroep, hulpverlening en (voor oudere minderjarigen) de keuze van verblijfplaats te worden gerealiseerd.

Jeugdwerkloosheid

Daar jeugdwerkloosheid van wat langere duur grote schade voor het functioneren op oudere leeftijd kan betekenen, dient bestrijding hiervan grote prioriteit te krijgen. Verlaging van het minimum jeugdloon is daarbij voor D66 niet bespreekbaar.

Wel dient in overleg met de sociale partners in het kader van het gewenste beleid ten aanzien van herverdeling van arbeid extra aandacht aan jongeren te worden gegeven en binnen die groep aan meisjes die een onevenredig deel van de jeugdwerkloosheid voor hun rekening nemen. Behalve het aanstellen van jongeren in overheidsdienst voor 32 uur moeten er meer mogelijkheden voor groeibanen in het bedrijfsleven komen. Uitbreiding van het leerlingwezen is dringend noodzakelijk. Ook om-, her- en bijscholing kan met name voor langdurig werkloze jongeren perspectief bieden. Projecten waarbij het om initiatieven van jongeren zelf gaat dienen ondersteund te worden. Overigens dienen diverse steun- en subsidiemaatregelen ten behoeve van werkloze jongeren gestroomlijnd en in principe gedecentraliseerd te worden. De lange bureaucratische weg die moet worden bewandeld om een lokaal project van de grond te krijgen, is slecht voor de motivatie van jongeren en ook van de lokale bestuurders.

Gehandicapten

Gehandicapten moeten zoveel mogelijk als gewone burgers kunnen deelnemen aan de samenleving. Er moet voor deze groepen een betere rechtsbescherming komen, met name een klachtenrecht. Het recht op maatschappelijke bewegingsruimte is het uitgangspunt bij het regelen van de rechtspositie van de meerderjarige gehandicapte. Het openbaar vervoer en openbare voorzieningen dienen beter toegankelijk te zijn. Gewaakt moet worden tegen een cumulatie van negatieve inkomenseffecten door bezuinigingen in het inkomensbeleid en op de voorzieningen voor gehandicapten.

• 29 III.9 Recreatie en toerisme

Naast de deelname van zoveel mogelijk mensen aan het maatschappelijk leven via een arbeidsproces dient ook voor de vrije tijd een zo groot mogelijke participatie verzekerd te zijn. De overheid zal er zorg voor dienen te dragen dat de toegankelijkheid van recreatie en recreatiegebieden gewaar-

borgd blijft voor alle burgers of zij nu over een krappe beurs beschikken of gehandicapt zijn.

Gelden van de rijksoverheid, Landbouw en Economische Zaken dienen doorgesluisd te worden naar de lagere overheden, die het best kunnen overzien waar de effectiviteit voor recreatie en toerisme het grootst is.

• 30 III.10 Milieubeleid

Mensen wonen, werken en recreëren in ons land op een klein gebied. Dat vereist een grote zorg voor het milieu. De volgende doelstellingen staan daarbij centraal: een goede leefomgevingskwaliteit als voorwaarde voor de volksgezondheid; de instandhouding van aanwezige natuurgebieden en landschappelijke waarden; de zorg voor een goede leefomgeving voor toekomstige generaties; het handhaven van de waarde en verscheidenheid van het ecologisch systeem als waarde in zichzelf.

De activiteiten om de doelstellingen te verwezenlijken zijn in de eerste plaats gericht op het terugdringen en herstellen van reeds veroorzaakte schade, het ontwikkelen, toepassen en stimuleren van milieuvriendelijke technieken, het zuinig omgaan met energie en grondstoffen en het bevorderen van hergebruik.

Bij de burgers

De betrokkenheid van individuele burgers, bedrijven en particuliere organisaties bij het formuleren en uitvoeren van milieubeleid moet worden gestimuleerd. Beheersing van de bureaucratie, meer integrale vergunningverlening en een oplossingsgerichte aanpak van bestaande milieuschade is geboden.

Uitvoering van milieuwetgeving dient gedecentraliseerd plaats te vinden. Lokale overheden dienen de mogelijkheden te krijgen om zich naar behoren van de opgedragen wettelijke taken te kwijten.

Economie en milieu

Naar de mening van D66 bestaat er geen strijdigheid tussen een goed milieubeheer en een goed economisch beleid. De technologische vernieuwing en milieuvriendelijke productieprocessen kunnen elkaar wederzijds stimuleren.

Bij het formuleren van het economisch beleid, het energiebeleid en het ruimtelijk beleid dient op alle bestuursniveaus rekening te worden gehouden met de kwaliteit van de leefomgeving.

Bestuur en wetgeving

De spreiding van de zorg voor het milieu over verschillende departementen vergt een sterk departement voor milieubeheer, dat verantwoordelijk is voor het algemene milieubeheer, normstelling en coördinatie. Provincies en gemeenten voeren het beleid uit aan de hand van de centrale

normen en richtlijnen.

Voor elke inrichting moet worden volstaan met één integrale vergunning, inclusief het afvalwater, waarin alle milieubelastende elementen zijn gewogen en tot beheersbare en aanvaardbare proporties teruggebracht.

Handhaving

Terecht krijgt de handhaving van het milieubeleid steeds meer aandacht. Het milieubeleid kan alleen resultaat opleveren, indien de in de loop der jaren van kracht geworden wetgeving en de daarop gebaseerde vergunningen ook werkelijk worden nageleefd.

De sancties op overtreding van milieuwetgeving moeten worden aangescherpt. De intensivering van het toezicht en de afstemming tussen de met de handhaving belaste overheidsinstanties en die tussen overheid en het Openbaar Ministerie moeten meer aandacht krijgen.

Internationaal

Milieu-aantasting stoort zich niet aan grenzen, dus moet milieubeheer ook internationaal meetellen. Enkele belangrijke onderdelen van het milieubeleid in internationaal verband zijn: een beheersplan voor de Noordzee met krachtige bestrijding van de zeeverontreiniging; verbod op dumping en terugdringen van verbranding op zee van schadelijk afval; tegengaan van olielozingen, preventie en rampenorganisatie met betrekking tot tankerongelukken; terugdringen van lozingen via rivieren, tijdiger uitwerking in het nationale beleid van verplichtingen uit EG-milieurichtlijnen; prioriteit voor uitvoering van de Rijnverdragen in eigen land; realiseren van een internationaal beheersplan voor de Maas; instelling van internationale autoriteiten voor kwalitatief waterbeheer; aanwijzing van beschermde Europese natuurgebieden; milieubescherming als volwaardige doelstelling in het EG-verdrag.

Financiële aspecten

Het weer herstellen van, of het terugdringen van schade aan het milieu dreigt onbetaalbaar te worden. Daarom zal in toenemende mate een beroep worden gedaan op de eigen verantwoordelijkheid van de individuele burger en bedrijven ter voorkoming van verdere aantasting van het leefmilieu. Het is nodig dat de milieu-industrie daarbij inspeelt op de vraag naar schonere processen, recycling en zuiveringsmethoden. Ter stimulering daarvan moeten experimenten voor nieuwe technieken financieel worden ondersteund. Om door vervuiling gedupeerden tegemoet te komen is een milieuschadefonds nodig.

Ofschoon betalen geen vrijbrief is voor vervuilen, moet het principe dat de vervuiler betaalt, onverkort gelden als grondslag voor heffingen ter medefinanciering van milieumaatregelen, naast een behoorlijke bijdrage uit de algemene midde-

len. Dit principe houdt ook in dat milieukosten niet worden doorberekend in de prijscompensatie.

De kosten van reële milieuvorzieningen moeten worden beschouwd als normale produktiekosten; in bijzondere omstandigheden en daardoor bij onevenredig hoge kosten en bij sanering van milieuhinderlijke bedrijven is er aanleiding voor financiële steun door de overheid.

Preventie

Uitgangspunt is het gegeven dat preventief milieubeheer kostenverlagend werkt voor de gemeenschap, omdat de kosten van herstel zo enorm hoog zijn. Preventief milieubeheer met bestrijding van schade aan de bron heeft voor D66 de hoogste prioriteit. Schadelijke activiteiten, die (nog) niet kunnen worden gestaakt, mogen alleen worden voortgezet, als de aan te richten schade wordt hersteld en er met prioriteit wordt gezocht naar minder schadelijke alternatieven. Er is geen reden om in een periode van recessie noodzakelijke milieueisen te versoepelen. Het industriebeleid moet zo worden gestuurd, dat vaker (milieu-vriendelijke) grondstof- en energiezuinige technieken worden toegepast en dat gebruik van afvalstoffen wordt gestimuleerd.

Educatie

Ter bevordering van de verantwoordelijkheid van burgers en bedrijven moet de milieu-educatie een plaats krijgen in ons onderwijssysteem. De milieukundige opleidingen in het HBO en op academisch niveau moeten worden versterkt.

Particuliere milieu- en natuurbeschermingsorganisaties spelen een belangrijke rol in de milieu-educatie. Hun activiteiten verdienen een betere financiële ondersteuning.

Verzuring

De reeds voorziene maatregelen ter bestrijding van de verzuring zijn onvoldoende en komen ten dele te laat. Aanvullend op deze maatregelen wil D66 het volgende gerealiseerd zien:

- rookgasontzwaveling voor 1990 (op alle elektrische kolengestookte centrales) en ontzwaveling van gasstromen op olieraffinaderijen;
- vastleggen van strenge emissienormen (bijvoorbeeld overeenkomend met tenminste VS-normen) voor auto's, met fiscale stimulans voor aankoop van 'schone' auto's;
- volledige zuivering van ventilatie in stallen van intensieve veehouderij (tenzij op andere wijze aanzienlijke reductie van ammoniak kan worden bereikt, bijvoorbeeld door vermindering van het aantal dieren met tenminste 25%); bij het uitrijden van de mest wordt mestinjectie verplicht.

Een krachtig Europees beleid ter bestrijding van de verzuring in de atmosfeer is noodzakelijk om resultaten te bereiken.

Mest

De mestproblematiek moet zo spoedig mogelijk worden aangepakt.

- Zo snel mogelijk moeten bemestingsnormen per grondsoort worden opgesteld, rekening houdende met de grondwaterstand en het bodemgebruik.
- De mestbanken worden gesteund; in de toekomst moeten ze op commerciële basis gaan opereren.
- Het uitrijden van mest in de winterperiode moet worden verboden.

Chemisch afval

Het ontstaan van niet-verwerkbaar chemisch afval moet worden voorkomen. Er moet een totaalopzet komen voor de toekomstige verwerking van chemisch afval, met zekerstelling van toereikende verwerkings- en opslagcapaciteit, goede controle op afgifte en transport en voldoende mogelijkheden voor de overheid om een verantwoorde gang van zaken te waarborgen.

Radioactief afval

Uit het oogpunt van milieubeheer is beperking van de afvalproductie, zowel qua volume als qua radioactiviteit gewenst. Dit betekent dat in ziekenhuizen, laboratoria en industrie het gebruik van radioactieve stoffen zoveel mogelijk moet worden vervangen door alternatieven.

Stedelijk afval

Eerste doel van het afvalbeleid is het terugdringen van verspilling en voorkomen dat afval ontstaat. Daarvoor is o.a. nodig: tegengaan van wegwerp-artikelen en overvloedige verpakkingen, opnieuw invoeren van statiegeld op blik, gebruik van kringlooppapier, een langere levensduur van duurzame consumptiegoederen, gescheiden inzameling en hergebruik, sterke uitbouw van recyclingmogelijkheden.

Aan berging van baggerspecie en verontreinigd slib uit havens en rivieren moeten hoge eisen worden gesteld. Verantwoorde verwerkingsmogelijkheden voor kolenafval is een randvoorwaarde. Er moet een landelijk plan komen voor beperking van winning van oppervlaktedelfstoffen (zand, grind, mergel) tot de minst kwetsbare gebieden, in samenhang met terugdringen van het gebruik door hergebruik en productie van alternatieve materialen uit afvalstoffen (havenslib, vliegas van centrales).

Gevaarlijke stoffen

De blootstelling van werknemers aan kankerverwekkende stoffen kan sterk omlaag worden gebracht, evenals de aanwezigheid van kankerverwekkende stoffen in voedingsmiddelen en producten als sigaretten. Een beleidsnota en een indicatief meerjarenprogramma waarin normstelling en preventie centraal staan zouden hiervoor moeten worden opgesteld.

Geluidshinder

Het bestrijden van geluidsoverlast, zowel aan de bron als door geluidwerende maatregelen aan de geluidontvangstkant, moet blijvende aandacht krijgen. De kosten die gemoeid zijn met de aanleg van geluidwerende voorzieningen dreigen echter te groot te worden. Het accent van de lawaaibestrijding zal daarom moeten worden verlegd naar de geluidbronnen.

Bodembescherming

Het is noodzakelijk dat de bescherming van de bodem nu werkelijk voortvarend wordt aangepakt middels een concreet actieprogramma bodembescherming.

Ten aanzien van saneringssituaties moet gelden dat – indien de lokatie een woongebied is – bewoners vanaf het begin betrokken zijn bij de saneringsoperatie, waarin naast technische factoren ook rekening wordt gehouden met psycho-sociale processen. De sanering moet worden versneld, in de eerste plaats in woongebieden. Bij sanering dient het reinigen van de grond te worden verkoz en boven de isolatie van de vervuiling.

Drinkwater

De toenemende verontreiniging van het grondwater en de traagheid waarmee de kwaliteit van oppervlaktewater wordt gesaneerd geven reden tot toenemende bezorgdheid over de kwaliteit van het drinkwater in de toekomst. Maatregelen voor terugdringen van het gebruik van meststoffen en andere afvalstoffen zijn ter bescherming van het drinkwater van essentieel belang. Het gebruik van grondwater voor industriële processen moet worden tegengegaan.

Noordzee

De offshore mijnbouw in de Noordzee levert risico's op voor het Noordzee-milieu. De wetgeving moet worden aangepast om bescherming van het Noordzee-milieu te garanderen. De capaciteit voor de bestrijding van rampen moet worden uitgebreid.

Natuurbescherming

Alle Nederlandse natuurgebieden worden in bescherming genomen, onder meer door creatie van een systeem van nationale parken. Met betrekking tot de waardevolle agrarische cultuurlandschappen moet worden uitgegaan van verweving van functies. De uitvoering van voorgenomen dijkverzwarringsplannen mag plaatsvinden tenzij dit onherstelbare schade toebrengt aan het specifieke rivierenlandschap.

Op basis van het structuurschema Natuur- en Landschapsbehoud zal een voortvarend, planmatig beleid worden gevoerd tot behoud en ontwikkeling van het natuurlijk milieu. Dit zal méér kosten dan thans voor de natuurbescherming ter beschikking wordt gesteld. In het bijzonder de 'natte'

gebieden krijgen een stringente bescherming.

In de komende vier jaren wordt een programma ontwikkeld om bedreigde plant- en diersoorten en hun milieu te beschermen en nieuwe ontwikkelingskansen te bieden.

Natte gebieden

Waddenzee

Het bestaande wettelijk kader biedt nog onvoldoende waarborgen om de bedreigingen voor de Waddenzee het hoofd te bieden. Er dient daarom een wet ter bescherming van de Waddenzee te komen. Intussen mogen er geen olie- en gasboringen in en nabij het gebied worden uitgevoerd.

Oosterschelde

De Oosterschelde wordt gesloten met een doorlaatbare stormvloedkering terwille van de instandhouding van het rijke leefmilieu in het achterliggende gebied. Het beheer van de stormvloedkering moet hierop afgestemd zijn. Afwijkend gebruik veroorzaakt aanzienlijke milieurisico's, omdat het getij sterk wordt gereduceerd en stilgezet.

Westerschelde

Het milieu in en rond de Westerschelde is ernstig verwaarloosd. Verbetering van de waterkwaliteit en bescherming van natuurgebieden moeten voorrang krijgen. Bij de herziening van de waterverdragen met België moet de verbetering van de kwaliteit van het Westerscheldewater een belangrijke rol spelen.

Markermeer

Inpoldering van het Markermeer stuit op overwegende bezwaren. De waarden van het Markermeer dreigen te worden aangetast door het ontbreken van een samenhangend beleid voor het behoud en de ontwikkeling van het Markermeer als natuurgebied.

IJsselmeer

Zo spoedig mogelijk dient zoals voor de Waddenzee ook voor het IJsselmeer een inrichtings- en beheersbeleid te worden geformuleerd. Hierbij dienen de verschillende functies en waarden van het gebied in onderlinge samenhang tot hun recht te komen.

Oppervlaktedelfstofwinning

Oppervlaktedelfstoffen (mergel, grind en zand) worden nog steeds gewonnen door middel van drastische, blijvende ingrepen in het landschap. D66 pleit voor een terughoudend beleid voor oppervlaktedelfstofwinning, en acht stimulering van onderzoek naar alternatieve materialen en vervangende grondstoffen noodzakelijk.

Bescherming van dieren

Veel dieren hebben geen leven. Dit geldt in het bijzonder voor veel proefdieren (meer dan 1 miljoen per jaar) en voor dieren in de intensieve veehouderij (meer dan 400 miljoen per jaar). Aan een goede wetgeving, die uitgaat van het principe dat

dieren rechten hebben en die tenminste een redelijk welzijn waarborgt voor alle dieren, is dan ook dringend behoefte.

Het door de regering ingediende ontwerp Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren is onvoldoende, o.a. omdat het niet garandeert dat binnen redelijke tijd een eind wordt gemaakt aan de uitwassen van de bio-industrie.

• 31 III.11 Volkshuisvesting

Bouwprogramma

Op grond van de noodzaak tot verbetering en instandhouding van de woningvoorraad dient een belangrijke verschuiving plaats te vinden in de richting van woningverbeteringsprogramma's. Stadsvernieuwing krijgt daarbij voorrang.

Het nieuw- en verbouwprogramma zal zich richten op het terugdringen van de tekorten in de woningvoorraad. Dat betekent extra inspanningen in de grote bevolkingscentra, meer bejaardenwoningen en woningen voor gehandicapten en personen of groepen met bijzondere woonbehoeften. Bijzondere woonvormen (woonschepen, woonwagens) behoren daarbij aanvaard te worden. De eigen creativiteit van bewoners moet worden bevorderd, evenals experimenten die zijn gericht op een grotere variatie in woonvormen en woonmilieu.

Stadsvernieuwing

Bestrijding van verkrotting en behoud van voldoende betaalbare huizen vraagt tevens sterke nadruk op grote onderhoudsbeurten (inclusief herstel van bouwgebreken) gecombineerd met beperkte geriefverbeteringen. De na-oorlogse wijken moeten daarbij snel worden aangepakt. Gelden hiervoor kunnen komen uit matiging van de nieuwbouw en van dure renovatieprojecten. De mogelijkheden voor gemeenten en woningbouwverenigingen om particuliere huurwoningen in oude wijken aan te kopen moeten worden verruimd. De positie van de gemeentelijke woningbedrijven moeten worden versterkt. Bij het ontwikkelen van stadsvernieuwingen moet rekening worden gehouden met de verbetering van de leefomgeving door middel van het aanbrengen van voldoende openbaar groen, speelvoorzieningen en dergelijke.

Bouwkosten

Er dient een einde te komen aan de tegenstrijdige situatie, waarbij de overheid eerst belastingen heft over woningen (BTW en overdrachtsbelasting) en vervolgens allerlei subsidies uitkeert om wonen betaalbaar te maken. Rationalisering door een feitelijke belastingverlaging met gelijktijdige subsidiebeperking is dringend noodzakelijk. Hierdoor wordt de afhankelijkheid van subsidies beperkt, het contingentloos bouwen in de (sociale) vrije sector wordt bevorderd en de sector van de

gesubsidieerde woningbouw kan worden ingekrompen. Om dit te bereiken wordt in de komende kabinetsperiode de woningbouw tenminste ondergebracht in het lage tarief van de BTW, terwijl het tarief van de overdrachtsbelasting wordt gehalveerd van 6% tot 3%. De financiering wordt gevonden in een verlaging van de woningbouwsubsidies.

Woonlasten

Mede uit een oogpunt van inkomensbeleid moet de woonkwaliteit duidelijker in de huur tot uiting komen.

Voortgang van de huurharmonisatie is onvermijdelijk. Indien het mogelijk zal zijn voldoende loonvasteleningen van pensioenfondsen voor de woningbouw aan te trekken dient overwogen te worden de jaarlijkse trendmatige huurverhogingen te koppelen aan de algemene loonontwikkeling. De woonlastenproblematiek weegt op het moment zwaarder dan het woningtekort. Beheersing van de woonlasten in ruime zin verdient hoge prioriteit.

In het kader van het woonlastenbeleid worden de aardgasprijzen voor kleinverbruikers gematigd.

Zelf bepalen

Een algemeen systeem van wonen naar draagkracht voor huurders en kopers wordt afgewezen wegens een ongewenste aantasting van de vrijheid zelf te bepalen of men veel of weinig voor het wonen wil uitgeven. Zie de gigantisch toeneemende bureaucratie met de daarbij behorende inkomenscontroles en de noodzaak de inkomens van samenlevende partners daartoe bij elkaar op te tellen.

Individuele huursubsidie moet mogelijk blijven. De alleenstaandentabel voor boven-dertigjarigen moet worden afgeschaft.

Bewonersemancipatie

Het woningbeleid moet worden aangepast aan individuele wensen door verschillende vormen van bewonerszelfbestuur, met name door persoonlijk en kleinschalig gemeenschappelijk woningbezit en door tussenvormen van huren en kopen, zoals scheiding van eigendom en beheer en huur van de drager met koop van de inbouw. Hiertoe moeten financiële en juridische belemmeringen worden weggenomen.

Creativiteit moet worden gemobiliseerd bij huur- en koopwoningen door zelfwerkzaamheid met deskundige begeleiding. Hiertoe moeten juridische en subsidietechnische belemmeringen worden weggenomen.

Overdracht van woningen van gemeenten of woningbouwcorporaties aan de bewoners kan verantwoord zijn als het gebeurt in gemeenschappelijk eigendom met waarborgen tegen speculatie (bijvoorbeeld in maatschappelijk gebonden eigendom).

Verscheidenheid

Het zelfstandig blijven wonen van ouderen en gehandicapten in woningen met aangepaste dienstverlening wordt bevorderd.

Het groepswonen moet als volwaardige woonvorm in alle regelingen volledig worden erkend.

Toewijzingsbeleid

De gemeenten dienen een woonruimtebeleid te voeren, dat de beschikbare en nieuw te bouwen woonruimte beter verdeelt en gelijke kansen biedt aan alle woningzoekenden. Met name moet de achterstand worden weggenomen voor jongeren, bejaarden, etnische minderheden, gehandicapten, woongroepen en alternatieve samenlevingsvormen.

Wetgeving

Ter bescherming van het relatief goedkope huurwoningbestand moet de door beide Kamers aangevaarde D66-initiatiefwet op de woningsplitsing spoedig worden ingevoerd. Ter bestrijding van de bureaucratie en terwille van kostenbesparing blijven de nog niet ingevoerde delen van de Leegstandswet buiten werking.

• 32 III.12 Ruimtelijke ordening

In een klein land moet met de ruimte worden gewoerd. Aan keuzen tussen verschillende belangen – milieu, werk, recreatie, verkeer – is niet te ontkomen. Hoofdpunten van het beleid zijn:

- concentratie en integratie van wonen, werken en voorzieningen;
- herstel van de steden, liever door verdichting dan door uitbreiding;
- afremmen van de overloop en tegengaan van suburbanisatie;
- zorgvuldige inrichting van stedelijke randzones;
- versterking van de historische structuur van binnensteden;
- het streven naar een integratie van belangen in het landelijk gebied.

Van rijkswege zal, in goed overleg met de Randstadprovincies, een samenhangend beleid voor de Randstad moeten worden geformuleerd. Het herinvesteren in de steden moet aantrekkelijker worden gemaakt. Afstemming van de ruimtelijke ordening in Europees verband moet meer aandacht krijgen.

Overreservering

De planologische overreservering – meer grond is bouwrijp gemaakt voor woningbouw en bedrijfsterreinen dan nodig blijkt – brengt veel gemeenten in financiële moeilijkheden. Dit probleem moet snel worden aangepakt met steun van de rijksoverheid.

● 33 III.13 Waterstaat, infrastructuur en transport

Verkeersveiligheid

Verkeersveiligheid is van groot belang. In het kader van het Nationaal Plan Verkeersveiligheid moet zowel gewerkt worden aan bewustmaking als aan technische maatregelen. Overtredingen die bedreigend zijn voor medeweggebruikers, zoals rijden onder invloed, moeten met kracht worden bestreden door stringente controle. Er is een wettelijke basis nodig voor ademanalyse. De regionale aanpak van de verkeersveiligheid moet worden uitgebouwd.

Openbaar vervoer

Openbaar vervoer wordt met kracht bevorderd, evenals het fietsverkeer. De centralisatie van bevoegdheden kan ook in het openbaar vervoer de doelmatigheid bevorderen. In dit verband is het wenselijk dat dienstregeling en bedrijfsvoering van het streekvervoer door de provincies en van het stadsvervoer door de gemeenten worden bepaald.

Met de steun van de regio moet de Zuiderzeespoorlijn snel tot stand kunnen komen (doortrekken van de lijn Amsterdam-Lelystad via Emmeloord, Heerenveen en Drachten naar Groningen).

De tarieven mogen hoogstens stijgen volgens de index voor de kosten van levensonderhoud. Met onderzoek en experimenten moet bekeken worden of door de verlaging van de tarieven meer toeloop van reizigers en daardoor een betere kosten/baten-verhouding in de bedrijfsvoering kan ontstaan. Met experimenten in landelijke gebieden als belbus, buurtbus, taxi-inzet moet ook daar vervoer worden gegarandeerd. Tevens moet meer aandacht worden besteed aan het toegankelijk maken van gangbaar vervoer voor gehandicapten.

Luchthavens

De luchthaven Schiphol is een belangrijke motor van de nationale economie. De ontwikkeling van Schiphol moet binnen de vastgestelde geluidscontouren zoveel mogelijk worden bevorderd. Regionale luchthavens zijn van grote betekenis voor de aansluiting van het gebied op nationale en internationale infrastructuur. Daarom moeten er ook daar, binnen de vastgestelde geluidscontouren ontwikkelingen mogelijk blijven.

Zesbaksduwvaart

De zesbaksduwvaart tussen de Rijnmond en het Ruhrgebied veroorzaakt problemen voor de overige scheepvaart en brengt aanzienlijke kosten en milieuschade met zich mee. Het experiment, dat tegen de zin van D66 voor de periode van een jaar is toegestaan, krijgt daarom geen vervolg.

● 34 III.14 Energie

De energiepolitiek in Nederland moet worden omgebogen in de richting van een gedecentraliseerde elektriciteitsopwekking, waarbij besparing van fossiele energie door bevordering van het aanboren van nieuwe, blijvende energiebronnen en een doelmatig gebruik van de beschikbare energiebronnen uitgangspunt is. Dit betekent een sterke bevordering van de warmtekrachtkoppeling via aardgas, waardoor tevens een belangrijke vermindering van de verzuring zal optreden. Er is een vergelijkend onderzoek nodig naar de schadelijke effecten van de verschillende energiedragers, zodat in de besluitvorming over keuzes voor toekomstige vormen van energievoorzieningen alle relevante factoren worden betrokken.

Besparing

Uitgangspunt van beleid blijft voor de komende jaren het bezuinigen op energie. Daarbij streven wij naar het handhaven of verminderen van het huidige niveau van energieconsumptie. Het ontwerpen en toepassen van minder energie-intensieve producten en productieprocessen moet worden gestimuleerd. Het bewuste zuinigheidsbeleid zal tot uiting komen in de tarieven, in verlichting en demonstratieprojecten. Voorts in energie-informatieve etikettering, bevordering van isolatie en toepassing van warmtekrachtkoppeling, en in het bevorderen van een verschuiving van particulier naar openbaar vervoer.

Isolatie

Bestaande en nieuwbouwwoningen worden geïsoleerd volgens de normen van de Modelbouwverordening. Het is economisch rendabel deze norm aanzienlijk te verscherpen, wat tevens gunstige werkgelegenheidseffecten heeft. Het resulterende verminderde brandstofgebruik levert een belangrijke bijdrage aan de verlichting van de woonlastenproblematiek.

Gelijke premies

Commerciële instellingen kunnen voor energiebesparende investeringen aanmoedigingspremies ontvangen. Nutsbedrijven ontvangen deze thans niet. Toch zijn met name de distributiebedrijven zeer geschikt om isolatieprogramma's te ontwikkelen of warmtekracht-installaties, windturbines of zonneboilers te installeren. Zij dienen daarvoor dezelfde financiële prikkels te krijgen als de commerciële bedrijven.

Warmtekrachtkoppeling

Toepassing van warmtekrachtkoppeling, warmte-terugwinning en warmtepompen is van het grootste belang voor het opzetten van een doelmatig energiesysteem. De mogelijkheden van warmtekrachtkoppeling moeten worden gestimuleerd door hogere tarieven voor teruglevering van elek-

trictiteit en vooral door reservevermogen. Nutsbedrijven moeten meer bij deze technologie worden betrokken.

Aardgas

Aardgas dient selectief te worden ingezet voor het bereiken van een doelmatige structuur van de energievoorziening. Naarmate bedrijven meer bereid zijn tot investeringen als warmtekrachtkoppeling, dient gas voor een langere periode beschikbaar te worden gesteld. Aardgastechnologie dient voorrang te krijgen bij energieprojecten.

Kernenergie

D66 is tegen nieuwe kerncentrales, voordat het afvalprobleem is opgelost. D66 is wel vóór het openhouden van de bestaande kerncentrales, vóór theoretisch en laboratorium-onderzoek naar een veilige oplossing van het afvalprobleem en vóór onderzoek naar veilige vormen van produktie van kernenergie. De bouw van nieuwe kerncentrales is gelet op de voorraad aan fossiele brandstoffen ook om economische redenen niet noodzakelijk of gewenst.

Nieuwe energiebronnen

Het onderzoek naar en de demonstratie van nieuwe energiebronnen zoals zon, wind, geothermie e.d. dienen met kracht te worden voortgezet, zowel op nationaal als op Europees niveau.

IV Buitenland

• 35 De positie van de Europese landen t.o.v. de rest van de wereld wijzigt zich. In economisch en politiek opzicht oriënteren zowel de Verenigde Staten als de Sovjetunie zich steeds meer op het Aziatische continent. Een verschuiving van het handelscentrum van de Atlantische naar de Stille Oceaan is zichtbaar. Dit zal op den duur zijn consequenties hebben voor het politieke toneel. De verhouding tussen de twee supermachten zal hierdoor veel directer dan tot nu het geval is worden bepaald door factoren die buiten Europa liggen. De belangen van de Europese landen zullen daardoor op den duur een andere, minder vooraanstaande rol gaan spelen. Eveneens zal ermee rekening moeten worden gehouden dat de verhouding tussen de Sovjetunie en China belangrijker zal worden, en daardoor een zwaarder stempel zal gaan drukken op het machtsverwicht tussen de Verenigde Staten en de Sovjetunie. Ten slotte moet rekening worden gehouden met een grotere oriëntering van de Oosteuropese landen op de Westeuropese landen ten behoeve van hun economische ontwikkeling.

De Westeuropese landen zullen de gevolgen van de wijziging van hun positie ondervinden in politiek, economisch, cultureel en psychologisch opzicht. Zij zullen zich politiek en economisch zo moeten organiseren dat zij de nieuwe situatie aankunnen. Daarnaast blijft de transatlantische samenwerking ook economisch van zeer grote betekenis.

De snelle verandering in het wereldpolitieke beeld van de komende jaren vraagt om een kritische bezinning op de concepties van het buitenlands beleid van Nederland en van de overige Westeuropese landen.

Doelstellingen

Voor D66 betekent dit dat het Nederlandse buitenlands beleid moet zijn gericht op:

- een spoedige totstandkoming van een Europese Unie, die besluitvaardig en doeltreffend de economische en politieke uitdaging kan tegemoet treden;
- een herstructurering van de NAVO door middel van de opbouw van een eigen Westeuropese veiligheidsidentiteit, die meer gewicht in de schaal legt bij de defensie van ons continent en bij het werken aan ontspanning en wapenbeheersing;
- een gezamenlijke Westeuropese inbreng bij de verdere ontwikkelingen inzake strategische defensie;
- een intensieve oriëntering op Oost-Europa, zowel politiek als economisch en cultureel;
- een concentratie van het ontwikkelingshulpbeleid op de armste landen, in het bijzonder het Afrikaanse continent;
- actieve bescherming van de mensenrechten;
- het bieden van hulp aan vluchtelingen.

De invloed van Nederland op de internationale politieke ontwikkelingen is niet te verwaarlozen, maar wel beperkt. Dat vergt een even nuchtere als doortastende aanpak bij het streven naar realisering van deze doelstellingen.

• 36 IV.1 Een verenigd Europa

De grote binnenlandse problemen, zoals de structurele werkloosheid, de milieuvervuiling en de technologische achterstand zijn niet te beheersen, laat staan op te lossen, als ze niet in Europees verband worden aangepakt. De totstandkoming van een verenigd Europa door een politieke unie en van een Europese identiteit binnen het Atlantische Bondgenootschap is een noodzaak en moet een primaire doelstelling van het buitenlandse beleid zijn. Slijtage van het Bondgenootschap kan alleen worden tegengehouden wanneer in het Bondgenootschap ruimte wordt geschapen voor een grotere verantwoordelijkheid en een duidelijker identiteit van West-Europa. Daarmee wordt tevens een goede basis gelegd voor het voeren van een Europees veiligheidsbeleid. De Westeuropese Unie kan hierbij een belangrijke rol vervullen. De aanvaarding van een politieke unie betekent de bereidheid om nieuwe EG-verdragsverplichtingen aan te gaan op onder meer economisch, sociaal en monetair gebied, ten aanzien van industrie- en technologiebeleid en t.a.v. milieubeleid. In het kader van een Europees Unieverdrag moet bovendien vorm worden gegeven aan een gemeenschappelijk vreemdelingenbeleid en aan coördinatie van de misdaadbestrijding. Wanneer het niet anders kan moet de Europese Unie voorlopig worden gevormd door alleen die EG-lidstaten die daaraan concreet invulling willen en kunnen geven.

Instituties

Een versterking van de institutionele structuur van de EG is, zeker bij de verdergaande Europese integratie, een absolute vereiste. Het administratieve apparaat van de EG moet slagvaardig en doelmatig zijn ingericht. De besluitvorming bij meerderheid door de Raad van Ministers moet zo spoedig mogelijk worden gerealiseerd. Een sterke controlerende en wetgevende rol van het Europese Parlement ligt als democratisch verlengstuk van de Europese integratie voor de hand.

Oost-Europa

De verhouding tussen West- en Oost-Europa wordt sinds de Tweede Wereldoorlog getekend door de ideologische tegenstelling van de twee blokken, die geleid worden door de Verenigde Staten en de Sovjetunie. Door de Westeuropese landen en met name Nederland is te weinig gezocht naar praktische middelen om de effecten van deze deling teniet te doen. De groeiende achterstand die Oost-Europa op technologisch terrein oploopt t.a.v. West-Europa doet deze landen steeds afhankelijker worden van de Sovjetunie en verzwakt hun economische positie en hun eigen culturele identiteit.

Zowel in EG-kader als op bilateraal niveau dient West-Europa, c.q. Nederland, te bewerkstelligen dat deze tendens zich keert. Er moet een structureel Oost-Europabeleid worden gevoerd dat gericht is op wederzijdse handelsbevordering en versterking van de culturele banden. Door deze maatregelen kan een basis van vertrouwen worden gelegd, die kan dienen voor een eigen Europese dialoog over vrede- en veiligheidsvraagstukken. Bovendien zal zo een hefboom worden gecreëerd om een groter respect voor de mensenrechten in Oost-Europa te bewerkstelligen.

• 37 IV.2 Vrede en veiligheid

Westeuropese veiligheid

De specifieke veiligheidsbelangen van West-Europa eisen meer verantwoordelijkheid van de Europese NAVO-partners voor hun eigen defensie en nauw onderling overleg en samenwerking over veiligheidskwesties en wapenbeheersing. Door een herstructurering van de NAVO moet de eigen Europese identiteit vorm krijgen. Daarnaast is er versterking nodig van de Europese materieelsamenwerking (wapenontwikkeling, -productie, -aanschaf en -verkoop) om de onevenwichtigheid in de wapenaankopen tussen de V.S. en West-Europa recht te trekken en de wapenuitvoer naar landen buiten het verdragsgebied beter te kunnen beheersen. Een sterkere Europese identiteit op veiligheidsgebied mag, indien dit onvermijdelijk is, leiden tot meer uitgaven voor de conventionele verdediging (bijv. tot 3%). Uiteraard moet daaraan een kritische toetsing aan de wapenbeheersingsdoelstellingen voorafgaan.

SDI

Met de mogelijke komst van SDI zijn voor de Europese veiligheid vitale belangen gemoeid. De Westeuropese landen moeten zich herbezinnen op de operationele en preventieve aspecten van de nucleaire wapens in Europa, daarbij inbegrepen het vraagstuk over de beslissing van de inzet daarvan, alsmede op de consequenties voor de Europese systemen.

SDI is zorgelijk vanwege de destabiliserende werking die het kan hebben, de averechtse werking op het streven naar wapenbeheersing en de mogelijke strijdigheid met het ABM-verdrag. De researchfase lijkt echter onafwendbaar. De Europese landen moeten daarom gezamenlijk een beleid voeren dat voorkomt dat bij de invulling van de researchfase de Westeuropese belangen worden geschaad. Daarbij dient de gezamenlijke Westeuropese inbreng zich in de eerste plaats te richten op de afweerproblematiek in Europa zelf, bijv. in het kader van een aangepast Eureka-plan van de Franse president.

Wapenbeheersing

Het wapenbeheersingsbeleid moet onderworpen zijn aan de voorwaarde dat door de ontwapening de kans op een conflict niet groter wordt. Daarom wijst D66 eenzijdige volledige ontwapening af. Evenwichtige ontwapening moet tot stand komen via internationale onderhandelingen. Eenzijdige gebaren, die een beperkt risico inhouden, maar dat proces op gang kunnen brengen, zijn daarmee niet uitgesloten.

D66 stelt zich afwijzend op tegenover de productie, het bezit en het gebruik van chemische wapens.

Kernwapens

Het huidige kernwapenpotentieel, nog los van de groei daarvan, stemt tot grote bezorgdheid. Een aanzienlijke vermindering is mogelijk, omdat de huidige functie van de kernwapens op een aanzienlijk lager niveau evenzeer effectief is.

De vermindering is gewenst om twee redenen. In de eerste plaats kan zij bijdragen tot het gedeeltelijk wegnemen van wantrouwen, dat een van de belangrijkste oorzaken van oorlog kan zijn. In de tweede plaats zal zo'n vermindering een voorbeeldfunctie kunnen hebben, waardoor verdere verspreiding van kernwapens kan worden tegengegaan. De vermindering van de kernbewapening is onderworpen aan de algemene voorwaarde, dat zij niet leidt tot een situatie waarin de kans op oorlog, laat staan de kans op het gebruik van kernwapens toeneemt.

D66 staat een actief nucleair ontwapeningsprogramma voor. Daarbij dienen de Verenigde Staten en de Sovjetunie een centrale rol te vervullen, maar ook de Westeuropese landen die zelf kernwapens produceren en bezitten hebben hier een verantwoordelijkheid. Als eerste stap is bevrozing

van het kernwapenpotentieel op het huidige niveau noodzakelijk. D66 zal zich ervoor inzetten dat Nederland actief meewerkt aan de totstandkoming van een internationaal verbod op:

- de ontwikkeling van nieuwe kernwapens;
- het nemen van kernproeven;
- het ontwikkelen van nieuwe systemen die het machtsverwicht bedreigen.

Daarnaast moet de politieke en technische drempel om kernwapens te vervaardigen zo hoog mogelijk worden gemaakt en gehouden, bijvoorbeeld door een strikte toepassing van het non-proliferatieverdrag.

Kruisvluchtwapens

Het vraagstuk van de plaatsing van kruisraketten in Nederland is in een nieuwe fase gekomen. Ondanks verzet van D66 is het besluit tot plaatsing genomen en zal vermoedelijk nog voor de verkiezingen een verdrag worden gesloten. D66 wenst, ook tijdens de verdragsperiode belangrijke veranderingen in het internationale krachtenveld aan te grijpen om met de verdragspartner een andere uitwerking van het verdrag te bespreken. Daarbij dient het principe van *wederzijdse* instemming met mogelijke verandering in de uitwerking voorop te staan.

D66 zal zich inspannen en naar wegen blijven zoeken om totstandkoming te bevorderen van een overeenkomst tussen het Oostblok en het Westers bondgenootschap over vermindering van het aantal middellange afstandswapens. Essentieel is nu dat de Europese NAVO-landen, zo mogelijk gezamenlijk, aandringen op een spoedig akkoord in Genève, waarbij het aantal middellange afstandswapens in ieder geval in Europa en zo mogelijk mondiaal aanzienlijk wordt vermindert door middel van ontmanteling.

Kernwapentaken

Van de zes kernwapentaken die Nederland nu nog heeft, zullen er binnenkort twee wegvallen, de nucleaire mijnen en de NIKE-Hercules lucht-doelraketten. Wanneer door takenruil de nucleaire taak van de Orion op een effectieve wijze kan worden geruild met een andere bondgenoot, dan moet dat geschieden. Indien dat niet mogelijk is, moet de taak worden afgestoten zodra een conventioneel wapen tegen de diepte-onderzeeër het nucleaire wapen kan vervangen.

Tactische nucleaire artillerie is gevaarlijk en militair overbodig. Zij is gevaarlijk omdat zij de illusie oproept van een incidenteel tactisch nut en daardoor gemakkelijker als vanzelfsprekend zal worden ingezet bij een effectieve of dreigende vijandelijke doorbraak. Zij is overbodig omdat bij het eerste schot de nucleaire oorlog op een veel breder en dieper front een feit zal zijn, waarbij het belang van de dreigende doorbraak op één plaats in het niet zinkt.

Vliegtuigen (F16) en raketten (Lance) zullen dan

onmiddellijk het geschut overbodig maken. Om die reden zal binnen het bondgenootschap krachtig moeten worden gestreefd naar een strategie waarin het nucleair geschut kan worden afgeschaft.

Aanschaffingsbeleid

Het aanschaffingsbeleid van de krijgsmacht dient primair te worden gericht op de opheffing van kwetsbare elementen bij de krijgsmachtonderdelen. Doeltreffende controle op de uitgaven is vereist. Investerings moeten zijn gericht op het complementeren en het optimaal inzetten van bestaande wapensystemen.

Personeel

De krijgsmacht moet bestaan uit een beroepskader en dienstplichtigen. In principe moeten alle dienstplichtfuncties zijn opengesteld voor vrouwen. De achterstand in het aandeel vrouwelijk personeel moet worden ingehaald door het aanbieden van twee-jaarscontracten aan geïnteresseerde vrouwen.

Op de problemen van gewetensbezwaarden binnen de krijgsmacht moet met een zo flexibel mogelijk plaatsingsbeleid worden gereageerd.

Midden-Oosten

Uitgangspositie van de Nederlandse positie m.b.t. het Israëlisch-Arabisch conflict dient te zijn dat zowel de Israël's als de Palestijnen hun rechten kunnen doen gelden. Bij het zoeken naar een oplossing van het conflict moet door alle betrokken partijen expliciet worden erkend enerzijds de staat Israël en het recht op een veilig bestaan van Israël en anderzijds de erkenning van het elementaire recht van de Palestijnen op de vestiging van een eigen staat. De uiteindelijk vast te stellen grenzen tussen Israël en een Palestijnse staat, inclusief de status van Jerusalem, zullen het resultaat moeten zijn van de onderhandelingen tussen de partijen in het conflict. Iedere vorm van terreur als pressiemiddel tot het oplossen van het conflict, evenals annexatie en expansionisme met militair geweld, is strijdig met het vinden van een permanente vredesregeling en moet worden veroordeeld. Nederland moet langs diplomatieke weg, bij voorkeur in EG-verband, waarbij contacten met de PLO niet moeten worden geschuwd, bemiddelen tot het bewerkstelligen van een allesomvattende en rechtvaardige vredesregeling.

Midden-Amerika

Het Nederlandse beleid ten aanzien van Midden-Amerika dient gericht te zijn op:

- terugdringen van de inmenging van de supermachten;
- steun aan de interne krachten die echte democratische en maatschappelijke hervormingen nastreven.

Dit Nederlandse beleid zal vooral via de Europese

Gemeenschap en de Europese politieke samenwerking worden nagestreefd.

Zuid-Afrika

Na jaren van schijnbare onbeweeglijkheid is de situatie in Zuid-Afrika in een stroomversnelling gekomen. Het buitenlands beleid moet alert op de ontwikkelingen reageren, bij voorkeur in Europees verband. Uitgangspunt blijft de noodzaak van een snelle ontmanteling van het apartheidsregime en de totstandkoming van een vrij, niet-racistisch Zuid-Afrika.

Selectieve economische sanctiemaatregelen zoals een investeringsstop worden ingevoerd. Verdergaande maatregelen zoals een boycot zijn geboden zodra zij onder de zich wijzigende omstandigheden doeltreffend kunnen zijn. Economische boycotmaatregelen zijn geboden als ze daartoe een effectief middel zijn, waarbij het effect van morele steun aan het verzet moet worden meegewogen.

Positieve humanitaire steun aan de democratische oppositie is evenzeer van belang.

De EG-gedragscode dient een verplichtend karakter te krijgen.

• 38 IV.3 Ontwikkelingssamenwerking

Het is voor de toekomst van de aarde van groot belang dat de verhouding tussen de ontwikkelingslanden en de geïndustrialiseerde landen grondig verandert. De huidige situatie is niet stabiel en menonwaardig.

Bij de beoordeling van de economische situatie in de Derde Wereld valt op, dat die geen eenheid is. De situatie in Afrika verschilt hemelsbreed van die in Latijns-Amerika en ook weer van die in grote delen van Azië. Met deze verschillen moet rekening worden gehouden bij het vaststellen van de aard van onze relatie met die continenten.

Uitgangspunten

Met nieuw élan dient het Nederlands beleid zich in te zetten voor een blijvende positieverbetering van de armsten in de samenleving. Voor hen moet er structurele hulp op langere termijn worden gegeven, en niet alleen noodhulp. Deze vorm van hulpverlening zal vooral in Afrika nodig zijn. Verder zullen de economieën van de ontwikkelingslanden moeten worden versterkt. Werkelijke samenwerking kan pas beginnen bij de openstelling van onze markt voor de exportprodukten van ontwikkelingslanden.

D66 deelt de groeiende zorg om de kwaliteit van de uitgevoerde projecten. Onderzocht moet worden of de baten van de projecten de kosten voor de ontwikkelingslanden rechtvaardigen.

Het Nederlandse bedrijfsleven moet worden ingeschakeld bij de uitvoering van het ontwikkelingsbeleid, voor zover dat mogelijk en effectief is.

Niettemin moet worden gestreefd naar internationale afspraken tot ontbinding van de hulp. Uit oogpunt van effectiviteit en kwaliteitsbevordering moet een minister verantwoordelijk blijven voor het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid. Vanwege de relaties met alle departementen verdient het de voorkeur, dat deze gebruik blijft maken van het ambtelijk apparaat van Buitenlandse Zaken.

Wel dient deze bewindspersoon een grotere eigen verantwoordelijkheid te krijgen op personeelsgebied en voor de uitgaven die ten laste worden gebracht van het zogenaamde ontwikkelingsplafond.

Waar D66 onder stringente voorwaarden voorstander is van het inschakelen van het bedrijfsleven bij de ontwikkelingssamenwerking hoort daarbij dat vanuit het ontwikkelingsbeleid tevens nauwlettend wordt toegezien op mogelijke negatieve effecten van het handelen van het bedrijfsleven in ontwikkelingslanden, die in strijd zijn met de geldende internationale gedragscodes.

De Nederlandse ontwikkelingsinspanning mag nooit als restpost binnen de begroting worden beschouwd. Nederland moet structureel 1.5% van het Netto Nationaal Inkomen per jaar aan ontwikkelingssamenwerking besteden ofwel 1% van het Bruto Nationaal Produkt voor werkelijke hulp (ODA). De laatste norm wordt internationaal gehanteerd en verdient daarom de voorkeur. De kapitaalmarktmiddelen moeten met 100 miljoen gulden per jaar verminderen, omdat de rentesubsidies het niveau van de werkelijke hulp bedreigen en omdat de meeste landen meer schenkingen en geen leningen nodig hebben. De regelmatige hulp via multilaterale organisaties dient tenminste op 25% van de totale hulp te worden gehandhaafd.

Bilaterale hulpverlening

Om te kunnen bijdragen aan een fundamentele verbetering van de positie van de allerarmsten en omdat de Nederlandse mogelijkheden niet onbegrensd zijn dient de Nederlandse hulp te worden gericht op een beperkt aantal landen. Vanwege de ernstige situatie in Afrika ligt het voor de hand onze bilaterale hulp meer te concentreren op een aantal Afrikaanse landen en regio's.

Voorts ligt het voor de hand om veel aandacht te geven aan hulp bij de agrarische ontwikkeling en de plattelandsontwikkeling in brede zin. Ook dient meer prioriteit te worden gegeven aan ecologische en energieprojecten. Tevens moet aandacht worden geschonken aan de effecten op de positie van de vrouw in de samenleving en op de ecologische en energetische consequenties van elk project. Deze sterkere concentratie op Afrika houdt in, dat onze beleidsdoelstellingen met betrekking tot Azië en Latijns-Amerika weer via internationale organisaties als GATT, UNCTAD, UNDP, IMF en Wereldbank moeten worden verwezenlijkt.

Suriname

De hulp aan Surinamers kan worden hervat, zodra er reëel perspectief is op een acceptabel rechtssysteem en een democratische staatsvorm.

Multilaterale hulpverlening

Nederland moet een vooraanstaande rol blijven spelen in de multilaterale hulpverlening, mede omdat daarvan een stimulerend effect uitgaat op andere landen. Bovendien kunnen de meeste internationale organisaties op hun eigen terrein een belangrijke adviserende en coördinerende rol spelen, ook met betrekking tot de bilaterale hulp. Tevens geeft Nederlands door hulp via de multilaterale organisaties aan ook ontwikkelingslanden die om effectiviteitsredenen niet voor bilaterale hulp in aanmerking komen, toch in hun ontwikkeling te willen steunen. De Nederlandse multilaterale hulp blijft ongeveer 25% van de totale hulp, zonder grote verschuivingen tussen de verschillende instellingen.

Handelsrelaties

Binnen het door D66 voorgestane open wereld-handelssysteem is er plaats om rekening te houden met de positie van de ontwikkelingslanden en met name met de minst ontwikkelde landen. Deze moeten een voorkeursbehandeling krijgen, zoals preferentiële toegang tot de Westerse markten, ter stimulering van de eigen industriële productie. Nederland dient eraan mee te werken, dat in het kader van de GATT en UNCTAD in voldoende mate rekening wordt gehouden met gerechtvaardigde belangen van de ontwikkelingslanden.

NCO

Het blijft van belang actieve voorlichting te stimuleren op het gebied van ontwikkelingssamenwerking. De NCO is daartoe een adequaat instrument en verdient voortgezette overheidsfinanciering.

● 39 IV.4 Mensenrechten

Bevordering en bescherming van de rechten van de mens dienen een integraal bestanddeel te vormen van het Nederlandse buitenlands beleid. Niet alleen in de buitenlandse politiek in engere zin, maar ook in de buitenlandse economische betrekkingen, het ontwikkelingsbeleid en het defensiebeleid dienen mensenrechtenaspecten – voor zover aanwezig – in de beleidsvorming te worden betrokken. Daartoe is een betere interdepartementale afstemming van het beleid vereist. Ontwikkelingssamenwerking dient niet te worden gehanteerd als een instrument ter bevordering en bescherming van mensenrechten, zulks sluit echter, onder extreme omstandigheden, het gebruik ervan als drukmiddel wegens schending van mensenrechten niet uit.

In de Oost-Westbetrekkingen dient naast gebruikmaking van 'stille diplomatie' ook gestreefd

te worden naar een open dialoog aangaande de mensenrechten. De Sovjetunie en haar bondgenoten moeten herinnerd worden aan de verplichtingen die zij te dien aanzien internationaal op zich hebben genomen. Niet geschuwd moet worden ook de eigen bondgenoten te confronteren met schendingen van mensenrechten.

Een actief mensenrechtenbeleid van de Europese Gemeenschappen zowel intern als in de relatie met derde landen, dient te worden bevorderd. Gestreefd moet worden naar vergroting van de effectiviteit van internationale toezichtsprocedures op het gebied van de rechten van de mens in Europees en mondiaal verband. Dit kan ook consequenties hebben voor het Nederlandse beleid.

Financiële verantwoording concept-programma

- **40** Om een aantal redenen bevat deze paragraaf geen blauwdruk voor het financieel economisch beleid in de komende vier jaar.

In de eerste plaats komen regeerakkoord en kabinetsbeleid tot stand op basis van onderhandelingen tussen de (potentiële) regeringspartijen. Als D66 bij de kabinetsformatie betrokken is, is het verkiezingsprogramma en deze financiële verantwoording uitgangspunt voor de D66-stellingname, niet meer dan dat.

In de tweede plaats is de ontwikkeling van vele financiële variabelen te wispelturig om een blauwdruk te kunnen opstellen. Een financiële vooruitblik is slechts mogelijk op basis van de nu bekende gegevens en verwachtingen voor de nabije toekomst. Om deze reden mag ook een regeerakkoord niet het karakter van een dictaat hebben. Gewijzigde omstandigheden kunnen leiden tot aanpassing van het regeringsbeleid en tot een bijstelling van de D66-wensen. Niet ondenkbaar is, dat de Nederlandse economie een moeilijke tijd tegemoet gaat als de VS in een recessie terecht komt. Maar ook kan de oorzaak dichterbij huis liggen: mee- of tegenvallers bij de aardgasbaten, belastingen of overheidsuitgaven.

Ten slotte is van belang dat D66 alles in het werk stelt om overeenstemming tussen overheid, werkgevers en werknemers te bereiken over de werkgelegenheidsproblematiek. Een frontale aanval op de werkloosheid is slechts mogelijk als een sociaal contract tussen deze drie partijen leidt tot vergaande afspraken over arbeidsduurverkortingen en her- en omscholingsprogramma's. De overheid moet de onderhandelingen over een sociaal contract niet met lege handen ingaan. Offers vragen van werkgevers en werknemers om de werkloosheidsproblematiek te lijf te gaan is slechts reëel als ook voor de overheid werkloosheidsbestrijding prioriteit nummer één is. De samenleving is niet gebaat bij een snelle sanering van de overheidsfinanciën met tegelijkertijd een blijvende uit de hand gelopen werkloosheid. Een vooronderstelling bij deze financiële verantwoording is dat er een sociaal contract voor de periode 1987-1990 afgesloten zal worden.

• 41 Ontwikkeling werkloosheid

In deze financiële verantwoording wordt uitgegaan van een jaarlijkse economische groei van

2%. Bij een dergelijke economische groei zal zonder nadere maatregelen de werkloosheid niet dalen, eerder nog stijgen.

Jaarlijks zullen namelijk 70.000 personen zich aanmelden voor een betaalde baan, vooral jongeren en gehuwde vrouwen. Zonder vergaande maatregelen zal de huidige officiële werkloosheid (3/4 miljoen mensen) én het aantal personen dat wel wil werken, maar door de hoge werkloosheid ontmoedigd is om een baan te zoeken (1/4 miljoen mensen) niet dalen.

De werkloosheid kan wel dalen als in een sociaal contract een arbeidsduurverkortening van gemiddeld 10% in de periode 1986-1990 wordt afgesproken.

De werknemers zullen voor de financiering hiervan jaarlijks 2 1/2% uit de loonruimte moeten inleveren. Tevens zullen ze bereid moeten zijn om in roulatieschema's en meerploegendiensten te werken. Het aantal uren dat machines werken en fabrieken en kantoren open zijn mag niet minder worden.

Van de werkgevers zal gevraagd worden de organisatorische problemen creatief te lijf te gaan.

Ook moeten er gedifferentieerde afspraken over de herbezetting van de vrijvallende uren gemaakt worden. Nu de bestedingen weer groeien en de vermogenspositie van het bedrijfsleven is verbeterd, behoort een vrij omvangrijke herbezetting tot de mogelijkheden.

Ter voorkoming van tekorten aan goed opgeleide werknemers is grootscheepse om- en bijscholing noodzakelijk. De sociale partners zullen deze scholingsactiviteiten samen met de overheid moeten opzetten. Aan de werkgevers zal gevraagd worden een groot deel van de kosten voor hun rekening te nemen. Goed opgeleid personeel is immers hun eigen belang.

Een dergelijk sociaal contract is mogelijk als de overheid het volgende kan aanbieden:

- forse verlaging van de belasting- en premiedruk, teneinde de koopkracht voor zo veel mogelijk mensen – indien enigszins mogelijk – op peil te houden. Ter oriëntatie valt te denken aan een daling van de belasting- en premiedruk voor werknemers met ca. 2 à 3 miljard per jaar;
- stimuleren deeltijdarbeid door opheffen van belemmeringen;
- maatregelen om de vraag naar en het aanbod

van werk beter op elkaar af te stemmen;
 – een verhoging van de overheidsinvesteringen. Op deze wijze kan de overheid de huidige impasse bij de bestrijding van de werkloosheid doorbreken. Met hoeveel de werkloosheid zal dalen is niet precies te voorspellen. Een substantiële daling moet mogelijk zijn, maar wordt ook beïnvloed door factoren die wij niet in de hand hebben, b.v. de wereldhandel. Ter bepaling van de gedachte zou – partieel gezien – kunnen worden uitgegaan van ca. 150.000 extra arbeidsplaatsen bij een arbeidsduurverkortung van 10% en een herbezetting van 50%. Hogere herbezettingspercentages moeten mogelijk zijn. Daarnaast kan een forse groei van het aantal deeltijdbanen worden gestimuleerd. Nu reeds komen er jaarlijks ca. 35.000 deeltijdbanen in het bedrijfsleven bij. Het totale effect van deze maatregelen en de overige in het verkiezingsprogramma voorgestelde werkgelegenheidsbevorderende maatregelen (i.a. andere financiering sociale zekerheid, BTW-aanpassing, stimulering starters) zullen door het Centraal Planbureau doorerekend moeten worden.

• 42 Het financieel overheidsbeleid: ruimte voor belasting- en premieverlichting

Als de sociale partners bereid zijn zich in te zetten voor vergaande arbeidsduurverkortung, dan zal de overheid de financiële ruimte moeten schepenen om de belasting- en premieverlichting mogelijk te maken. Dit is mogelijk als het volume van de collectieve uitgaven in de periode 1987-1990 wordt gestabiliseerd. (Of anders geformuleerd: bij afwezigheid van economische groei blijft het aandeel van de collectieve uitgaven in het nationale inkomen constant.) Bij een economische groei van 2% daalt het aandeel van de collectieve uitgaven in het nationale inkomen dan met ca. 5% in vier jaar. Aan financiële ruimte ontstaat hierdoor 20 miljard in de periode 1987-1990 (5 miljard per jaar). Deze ruimte kan worden benut voor verlaging van de collectieve lastendruk en een geleidelijke verlaging van het financieringstekort van de overheid. Ervan uitgaande dat er voor een verlaging van de belasting- en premiedruk circa 3 miljard per jaar nodig is, resteert er voor het financieringstekort 2 miljard per jaar. Dit laatste bedrag is voldoende om het financieringstekort met 0,5% van het nationale inkomen te laten dalen. In 1990 bereikt het dan een waarde van 5,5 à 6% van het nationale inkomen. In het concept-verkiezingsprogramma is de wens verwoord om het structurele begrotingsbeleid weer in te voeren. Dit betekent dat bij een economische groei kleiner dan 2% het tekort minder behoeft te dalen, maar dat een deel van de ruimte die ontstaat als de groei boven de 2% uitkomt leidt tot een snellere reductie van het tekort.

De ruimte van 3 miljard per jaar om de belasting- en premiedruk te verlagen dient voor een

deel (b.v. 2 miljard in vier jaar) gebruikt te worden om de werkgeverspremies te verlagen, ter compensatie van de afschaffing van de WIR. Het overige zal nodig zijn om de koopkracht te verbeteren via verlaging van de loon- en inkomstenbelasting én de werknemerspremies. Of deze ruimte geheel kan worden gebruikt voor het verlagen van de belasting- en premiedruk is echter onzeker. Volgens de Miljoenennota 1986 zullen de aardgasbaten tot 1990 met 6 miljard dalen. Alhoewel de laatste jaren ons hebben geleerd dat de raming van de aardgasbaten regelmatig fors wordt bijgesteld, is er geen reden om aan te nemen dat deze raming te pessimistisch is.

Allereerst moet worden gezien in hoeverre de daling van de aardgasinkomsten kan worden gecompenseerd door een stijging van de overige overheidsinkomsten. Een intensieve bestrijding van de fraude in de sfeer van de belastingen en sociale zekerheid moet leiden tot extra inkomsten. Daarnaast zijn de huidige fiscale voorraad- en vermogensaftrekeregelingen bij de huidige inflatie te royaal. Deze kunnen wat ons betreft worden gehalveerd, gezien de huidige inflatie (opbrengst 1,1 miljard). Als op deze wijze het gat in vier jaar niet valt te dichten, dat zit er niets anders op dan òf de collectieve uitgaven verder te beperken, of de jaarlijkse belasting- en premieverlichting met b.v. 1/2 à 1 miljard te verminderen. Voor het maken van deze afweging is het nu – zonder inzicht in de economische ontwikkeling op middellange termijn – nog te vroeg.

• 43 Beleidsintensiveringen en ombuigingen

Bij een constante werkloosheid en een ontwikkeling van de rentelasten overeenkomend met een jaarlijkse tekortreductie met 1/2%, nemen (volgens de berekeningen in de Miljoenennota 1986) de collectieve uitgaven in de periode 1987-1990 met 8 à 9 miljard toe. Dit betekent een ombuigings-taakstelling in de komende vier jaar van maximaal 9 miljard om deze stijging bij ongewijzigd beleid te compenseren.

Daarnaast zijn er nog claims voor nieuw beleid, waarvoor D66 3 miljard wil uittrekken. Dit betreft:

- extra geld voor maatregelen ter bestrijding van milieuverontreiniging;
- extra geld voor stimulering van onderzoek en ontwikkeling via verdrievoudiging van de huidige Instir-regeling;
- deelname in gemeenschappelijke Europese onderzoeksprogramma's;
- aanpassing stelselherziening sociale zekerheid;
- een reële verhoging van de algemene uitkering aan de gemeenten met tenminste 1% per jaar.

De totale ombuigings-taakstelling in de periode 1987-1990 komt daarmee op ca. 12 miljard.

Tot slot zij herhaald dat in het concept verkiezingsprogramma een aantal beleidsintensiverin-

gen staan, waarvoor in deze opzet geen ruimte is gecreëerd. In een aantal gevallen is dat ook niet nodig, omdat het verkiezingsprogramma al aangeeft hoe dat nieuwe beleid gefinancierd moet worden.

Enkele voorbeelden daarvan zijn:

1. de BTW-verlaging op de woningbouw, die gefinancierd wordt door vermindering van woningbouwsubsidies;
2. de verlaging van BTW op dienstverlening, die gefinancierd wordt door overbrenging van produkten van het lage naar het hoge BTW-tarief, resp. verhoging van het hoge BTW-tarief;
3. uitbreiding van overheidsinvesteringen, te financieren uit de verkoop van staatsdeelnemingen;
4. uitbreiding van investeringen in het openbaar vervoer (o.a. doortrekken Zuiderzeespoorlijn van Lelystad naar Groningen) te financieren uit het Rijkswegenfonds ten koste van de aanleg van nieuwe autowegen;
5. beperking van de nieuwbouw van woningen en aanwending van de vrijkomende gelden voor een verhoogde inspanning in de sfeer van groot onderhoud.

• 44 Invulling van de ombuigingstaakstelling

Een voorlopige invulling van de ombuigingstaakstelling van 12 miljard luidt als volgt:

- Afschaffing WIR levert in totaal een ombuiging van 4,5 miljard gulden op. Wij gaan er namelijk van uit dat de gelden die nu gemoeid zijn met de gerichte toeslagen in de WIR (kleinschaligheidstoelage, regionale toeslag en milieu- en energietoelage) langs andere weg voor dezelfde doeleinden bestemd blijven.
- De door ons voorgestane afschaffing van de VUT betekent een ombuiging van 600 miljoen gulden. De helft hiervan willen wij bestemmen voor het stimuleren van flexibele pensionering; de andere helft betekent een vermindering van de afdracht van sociale premies door het rijk en kan als zodanig als ombuiging worden ingezet.
- Maatregelen in de kinderbijslag moeten een besparing van ca. 0,1 miljard kunnen opleveren. Te denken valt aan afschaffing progressie (het oplopen van het bedrag aan kinderbijslag per kind naarmate het aantal kinderen groter is) vanaf het vierde kind en afzien van de jaarlijkse indexaanpassing vanaf het derde kind.
- Bij een algemene arbeidsduurverkortung van 10% kunnen de werkgeverspremies aan het ABP en PGGM worden verminderd met 1,2 miljard. Tevens zijn besparingen van 0,4 miljard mogelijk bij invoering van het gemiddeld loonsysteem.
- Een stofkamoperatie bij de overheid, gericht op efficiency-verbetering moet ca. 1 miljard kunnen opleveren. De besparingen zullen met

name leiden tot minder ambtenaren bij de centrale overheid.

- Via budgettering behoort een besparing in de volksgezondheid met 1 miljard tot de mogelijkheden, o.a. via beddenreductie en verschuiving van klinische naar poliklinische zorg.
- Tengevolge van internationale afspraken is er bij defensie een jaarlijkse volumegroei van 3% (ca. 300 miljoen). De intentie van de 3% stijging delen we, maar tegelijk verwachten we dat de kostenstijging van 300 miljoen niet nodig is. Het basisbedrag waarover de 3% wordt gerekend kan namelijk aanzienlijk omlaag via efficiencyverbetering, prioriteitstelling bij aankopen en standaardisatie. Budgettering moet tot een vermindering met 100 miljoen per jaar leiden.
- Overwogen moet worden om i.p.v. verfijnde bezuinigingsvoorstellen het instrument van budgetteren vaker in te zetten (departementen, ziekenhuizen, onderwijsinstellingen, defensie, lagere overheden e.a.). Betrokkenen kunnen zelf beter uitmaken hoe ze met hun verlaagde budget omgaan. Een bezuiniging van minimaal 500 miljoen moet op deze wijze bereikt worden.
- Op basis van de heroverwegingsonderzoeken die zijn afgerond, nu lopen en in de komende vier jaar zullen worden opgestart, moeten besparingsmogelijkheden gevonden kunnen worden om het restant van de ombuigings-taakstelling (twee miljard) in te vullen.

Recapitulerend leidt dit tot de volgende opstelling voor de in de komende kabinetsperiode te treffen ombuigingen:

	miljarden
- afschaffing WIR met instandhouding van effect van de toeslagen	4,5
- vervanging VUT door flexibele pensionering	0,3
- geleidelijke afschaffing progressie kinderbijslag naar kindertal	0,4
- vermindering afdracht werkgeverspremies ABP en PGGM in kader van algemene arbeidsduurverkortung	1,2
- invoering pensioenaanspraken bij gemiddeld-loonsysteem, waardoor werkgeverspremies aan ABP en PGGM verlaagd worden met	0,4
- stofkam-operatie	1,0
- volksgezondheid	1,0
- efficiency-verbetering defensie	0,4
- budgettering	0,5
- heroverweging	2 à 2,5
totaal	12

• 45 Slotopmerkingen

In deze financiële verantwoording is getracht zo goed en eerlijk mogelijk de financiële consequen-

ties van het verkiezingsprogramma in beeld te brengen. Daarbij is gebruik gemaakt van de meest recente gegevens met betrekking tot de overheidsfinanciën, zoals die in de Miljoenennota 1986 zijn gepubliceerd. Op dit moment kunnen wij geen uitsluitel geven over de vraag of bij deze ombuigingstaakstelling precies die ruimte voor het verlichten van de belasting- en premiedruk én voor een geleidelijke terugdringing van het financierstekort aanwezig is die hier wordt gepresenteerd. Wel zijn we met opzet op één punt aan de voorzichtige kant gebleven: mogelijke besparingen op uitkeringen bij een afname van de werkloosheid zijn (nog) niet ingeboekt.

Wij benadrukken dat het hier om een *voorlopige financiële verantwoording* gaat. Pas nadat de nieuwe middellange termijnraming van het Centraal Planbureau voor de komende kabinetsperiode beschikbaar is, is een definitieve verantwoording mogelijk. Wij zullen er alles aan doen om deze definitieve verantwoording, inclusief mogelijke aanpassingen in het huidige conceptverkiezingsprogramma zo snel mogelijk tot stand te brengen. Daartoe is dit programma toegezonden aan het Centraal Planbureau met het verzoek om het op zijn financieel-economische effecten door te rekenen. Naar verwachting zal het Centraal Planbureau deze berekeningen in het voorjaar kunnen opleveren.

Verkiezingsprogramma '86-'90, Omzien naar elkaar

EVV

Evangelische Volkspartij

Noordeinde 18a
2514 GH Den Haag

I Vrede door gerechtigheid

• 1 INLEIDING. Het gaat om mensen

In een samenleving gaat het erom, dat mensen echt samenleven, dat wil zeggen dat mensen in vrede met mensen leven. Zo'n samenleving dient dan zo gestructureerd te worden, dat een ieder een plaats in die samenleving krijgt.

De 'politiek' stelt vast, hoe die structuur zal zijn. Te vaak echter wordt die structuur tot doel en wordt vergeten, dat het om mensen gaat.

• 2 Kennismaking

De EVP wil bij het politiek handelen de mens en diens omgeving centraal stellen. Dat wil zeggen dat de EVP zich wil inzetten voor een wereld, waar mensen welzijn genieten, doordat gerechtigheid geschiedt, waar mensen in vrede leven, omdat ze samenwerken en waar mensen de aarde bewaren uit eerbied voor het leven.

De EVP doet dit uit de overtuiging dat de boodschap van de Bijbel ons oproept tot verzet tegen alle onrecht en onrechtvaardigheid, maar tevens dat die boodschap een teken van hoop is op een werkelijk bevrijde wereld. In zo'n wereld zal ieder schepsel (mens, dier en plant) tot zijn recht komen.

Dat betekent een wereld:

- waar gelijkwaardigheid van mensen geldt, ongeacht sociale positie, sekse en seksuele geaardheid, ras of levensbeschouwing;
- waar men in de maatschappij uitgaat van de gedachte dat ieder naar vermogen in verantwoordelijkheid bijdraagt aan bestuur en sociaal en economisch leven;
- waar machtsstructuren, - militaire, economische, technische of administratieve - die mensen in de knel (dreigen te) brengen, worden doorbroken.

De EVP kiest de naam evangelisch, omdat zij het evangelie als inspiratiebron herkent bij het zoeken naar de weg van vrede door gerechtigheid.

De EVP is een oecumenische volkspartij, omdat zij wil opkomen voor de gehele samenleving en omdat zij een partij is, die nauw verbonden wil blijven met de mensen, die de basis van de samenleving vormen.

• 3 Welzijn door gerechtigheid

Arbeid hoort bij de mens, daarin drukt hij zijn zorg uit voor de naaste. In de samenleving biedt arbeid aan mensen een structuur, om aan dienstbaarheid, barmhartigheid en creativiteit een vorm te geven.

Tegen die achtergrond krijgt menswaardige arbeid een diepere betekenis. De EVP gaat van het standpunt uit, dat in Nederland voldoende arbeid aanwezig is. Het grote probleem van de werkloosheid is de koppeling van arbeid en inkomen. Daardoor ontstaat een maatschappelijk onderscheid tussen betaalde en onbetaalde arbeid. De EVP pleit dan ook voor het inventariseren van taken naar hun maatschappelijk nut en het op middellange termijn invoeren van basisloon.

Op kortere termijn (1990) wil de EVP een combinatie van maatregelen invoeren, te weten:

- invoeren van het Sabbatsjaar;
- arbeidstijdverkorting;
- arbeid als produktiefactor goedkoper maken;
- stimuleren van de selectieve groei.

De EVP pleit voor het stimuleren van de zgn. selectieve groei, waarbij de groei van de economie vooral ten goede komt aan werkgelegenheid, milieuverbetering, menswaardige arbeid en Derde Wereld.

Wat het inkomensbeleid betreft komt de EVP voor de bescherming van de laagstbetaalden op. Het verschil tussen de inkomens mag niet worden vergroot. Door verlaging van de hoogste inkomens moet dit verschil verkleind worden.

Het welzijn van mensen heeft ook veel te maken met het beleven van verantwoordelijkheid binnen de arbeid. Daarom dient de medezeggenschap vergroot te worden.

• 4 Vrede door samenwerking

Een internationale samenleving, die vrede, veiligheid, maar bovenal gerechtigheid kent, is een rechtsorde waarbinnen mensen elkaar als medemens en volken elkaar als broedervolken beschouwen, waar men zich verantwoordelijk voor elkaar weet en waar niet het recht van de sterkste heerst. Een voorwaarde om tot zo'n rechtsorde te komen is dat er vrede en vertrouwen tussen landen en volken heerst; een vrede die alleen door het doen van gerechtigheid bereikt kan worden.

De EVP hecht veel waarde aan het tot stand komen van zo'n rechtsorde, maar spreekt tevens uit, dat dat niet door middel van geweld bereikt kan worden; immers, geweld kan slechts vernietigen.

De ontwikkelingen in deze wereld staan sterk onder invloed van het vijandschapsdenken tussen de volken van Oost en West. De enorme bewapeningswedloop, die daarvan het gevolg is, gaat ten koste van de Derde Wereld. Verspilling van geld en grondstoffen jagen de rente en de grondstofprijzen omhoog. Dit belemmert de economische ontwikkeling van de arme landen. Bovendien leidt de rivaliteit tussen Oost en West tot bloedige conflicten in Azië, Afrika, het Midden-Oosten en Latijns-Amerika.

Waar het om de plaats van Nederland in de internationale samenleving gaat, acht de EVP het de taak van de overheid te streven naar ontspanning in de internationale verhoudingen. Het blokken, zeker als dat het risico van wederzijdse vernietiging inhoudt en aanvaardt, is een onaanvaardbaar struikelblok op weg naar de vrede. Het bezitten, laat staan het gebruik van massa-vernietigingswapens kan de vrede alleen schaden en wordt dan ook door de EVP ten stelligste afgewezen.

Vrede door samenwerking betekent ook een rechtvaardiger verdeling van macht en inkomen tussen de volken. Het rijke deel van de wereld zal daarom moeten afzien van economische groei, die gericht is op grotere eigen welvaart.

Vrede door samenwerking betekent dat ook binnen de EG een beleid gevoerd wordt, dat zich richt op de ontspanning in de wereld. Bovendien moeten in Europees verband maatregelen genomen worden, die effectieve bestrijding van milieubederf garanderen.

Als ergens duidelijk moet uitkomen, dat het om mensen gaat, dan is dat wel bij de handhaving van de mensenrechten. Mensenrechten betekenen niet alleen fundamentele vrijheden om zelf keuzen te maken, maar ook het recht op eerste levensbehoeften.

• 5 Bewaren door eerbied

Als het gaat om mensen, dan gaat het ook om de aarde en alle schepselen, die haar bewonen. Zorg voor mensen betekent een goed rentmeesterschap over deze aarde. Een goede rentmeester zijn betekent eerbied voor de gehele schepping hebben. Bij alle politieke beslissingen dient de eerbied voor de schepping een belangrijk uitgangspunt te zijn.

Dat betekent dat bij allerlei beslissingen, die op een ander gebied liggen, zoals economie, toch het aspect van het milieu een rol dient te spelen. Zo pleit de EVP ervoor, dat aangegeven wordt welke producten meer milieuveilig zijn en welke minder.

Ook bij het landbouwbeleid speelt het rentmees-

terschap een belangrijke rol. Een doelgericht terugdringen van het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen en het oplossen van het mestafvalprobleem hebben bij de EVP een hoge prioriteit. Rentmeesterschap heeft ook alles te maken met het welzijn van dieren. De EVP wil vooral door voorlichting en beïnvloeding van consumentengedrag, maar ook door betere regelgeving het welzijn van dieren verhogen.

De keuze voor vormen van energievoorziening is van grote invloed op het leven op aarde. Naast het terugdringen van energieverpilling kiest de EVP voor uitbreiding van milieuvriendelijke en grondstofbesparende systemen en blijft zij tegen gebruik van kernenergie.

• 6 Tot slot

In deze inleiding wordt slechts een korte samenvatting gegeven van een drietal speerpunten. Verder in dit programma worden deze punten uitgewerkt en wordt ook aangegeven wat de ideeën van de EVP zijn op andere terreinen.

Echter: door dit alles loopt een rode draad, die aangeeft wat de EVP beweegt, nl. het 'door ontferming bewogen' worden, zoals dat uit het evangelie naar ons overkomt.

II Welzijn door gerechtigheid

• 7 Inleiding

Een 'gezonde' economie met een zo hoog mogelijk nationaal inkomen is voor de EVP geen doel op zich. Wel ziet zij een gezonde sociaal-economische ontwikkeling als middel bij uitstek om het doel, een *rechtvaardige* en *leefbare* werelddoelstelling, te verwezenlijken.

Het gehele sociaal-economische beleid moet dan ook zoveel mogelijk in het teken van dit streven staan. De wenselijkheid van economische groei is dan sterk afhankelijk van de mogelijke gevolgen. Indien groei bijvoorbeeld leidt tot een verdere vervuiling van het milieu, verspilling van grondstoffen, uitbuiting van de Derde Wereld of uitbreiding van de wapenwedloop, dan moet zij sterk worden afgewezen. Selectieve groei kan echter leiden tot meer werkgelegenheid, een milieuvriendelijker productie en menswaardiger arbeid. Zij kan tevens worden aangewend, om de enorme kloof tussen arm en rijk in deze wereld enigszins te helpen dichten. Een dergelijke selectieve groei dient sterk gestimuleerd te worden.

De technologische ontwikkeling moet op een soortgelijke manier getoetst worden; het gaat om mensen.

De EVP streeft naar een economische orde, waarin een juist evenwicht wordt gevonden tussen de stimulerende, regulerende en beschermende taak van de overheid enerzijds en de vrijheid en verantwoordelijkheid van de individuele burger anderzijds.

Een centralistische, strak geleide planeconomie moet daarom worden afgewezen. Zij doet onvoldoende recht aan creativiteit, vrijheid en individuele verantwoordelijkheid van de mens, als beelddrager Gods.

Toch is voor de overheid een aanzienlijke taak weggelegd. Zij schept kaders en heeft mogelijkheden om onze economie en (samen-)leven in een positieve richting te sturen. Daarnaast heeft zij de opdracht de zwakkeren in de samenleving te beschermen.

De overheid is bij uitstek geschikt om de algemeen erkende principiële gelijkwaardigheid van mensen om te zetten in gelijkgerechtigdheid in de praktijk. Zij heeft bijvoorbeeld een belangrijke taak bij het realiseren van de gelijkgerechtigdheid op arbeid.

• 8 A Werkgelegenheid

Arbeid is van essentieel belang voor de mens. Het geeft aan mensen een structuur om aan verantwoordelijkheid, creativiteit en dienstbaarheid een vorm te geven.

Als we arbeid op een dergelijke manier bekijken, is het duidelijk dat de huidige werkloosheid onaanvaardbaar hoog is. Vooral het ontbreken van een hoopvoller toekomstperspectief laat zien, dat het werkgelegenheidsbeleid dat de laatste jaren is gevoerd, volstrekt ontoereikend is. De EVP wil ernst maken met het grondwettelijk recht op arbeid.

Tot nu toe wordt alleen die arbeid erkend en betaald, welke bijdraagt tot ons nationaal inkomen en onze welvaart doet groeien. Uit het voorgaande mag blijken, dat de EVP dit een te beperkte definitie vindt. Op lange termijn beschouwt de EVP de loskoppeling van arbeid en inkomen dan ook als wenselijk en onvermijdelijk. Daarom neemt het streven naar het invoeren van een basisinkomen een belangrijke plaats in.

Het invoeren van een basisinkomen op middellange termijn biedt echter onvoldoende perspectief voor de huidige werklozen. Daarom wil de EVP zich sterk maken voor een intensieve werkloosheidsbestrijding.

Met de volgende combinatie van maatregelen kan de werkloosheid in 1990 tot een meer aanvaardbaar niveau zijn teruggebracht:

- Invoeren Sabbatsjaar;
- arbeidstijdverkorting tot 32 uur;
- arbeid als produktiefactor goedkoper maken;
- stimuleren van selectieve groei.

Invoeren Sabbatsjaar

Eens in de zeven jaar moet iedere werkende de kans krijgen een Sabbatsjaar op te nemen. Dat jaar wordt hem een inkomen gegarandeerd en het kan naar ieders eigen bevinden ingevuld worden.

Na dat jaar kan deze Sabbat-genietter zijn arbeidsplaats weer innemen.

De openvallende 1-jaars-vacature wordt vervuld door een Sabbat-vervanger, wiens inkomen afhankelijk is van de functie die hij inneemt. In werkperiodes met behoud van, of toeslag op de uitkering, moeten de overname bedrijfs-organisatorisch mogelijk maken.

Het uitvoeren van dit idee kost relatief weinig (de uitkering verschuift doorgaans van Sabbat-vervanger naar Sabbat-genietter) en biedt aanzienlijke voordelen:

De werkloosheid kan belangrijk worden teruggedrongen en de huidige langdurig werklozen kunnen makkelijker arbeidservaring opdoen. Tevens wordt het traditionele arbeidsethos doorbroken en is een soepeler overgang naar een basisinkomen mogelijk.

Arbeidstijdverkorting

Een herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid is van essentieel belang. De overheid moet als grootste werkgever het voorbeeld geven en naar een werkweek van 32 uur in 1990 streven. Aangezien de belangen van werkgevers en werknemers in de marktsector niet parallel lopen met de belangen van werklozen, zal ATV daar sterk moeten worden gestimuleerd.

Verlaging arbeidskosten

In het huidige stelsel drukken de kosten van de sociale zekerheid eenzijdig op de produktiefactor arbeid. Het scheppen of instandhouden van werkgelegenheid wordt zo min of meer gestraft. Dit is voor de EVP niet acceptabel.

1. Er dient op korte termijn gestart te worden met het op beperkte schaal invoeren van een Sabbatsjaar. De ervaring, die hierbij wordt opgedaan, kan gebruikt worden bij het onderzoek naar de resultaten en effecten van volledige invoering.
2. Een gemiddelde arbeidstijdverkorting tot 32 uur in 1990 moet door de overheid sterk gestimuleerd worden o.a. door fiscale maatregelen.
3. Een flexibele invoering van ATV moet als uitgangspunt gelden. Een verlenging van de bedrijfstijd en een voorlopige uitzonderingspositie voor relatief schaarse beroepen vergroten de ruimte voor ATV.
4. De verlof-faciliteiten, zoals ouderschaps-, zwangerschaps- en educatief verlof moeten worden uitgebreid; deeltijd- en duo-banen moeten worden bevorderd.
5. Een verdere ontmoediging van overwerk is noodzakelijk.
6. Wettelijke en andere belemmeringen met betrekking tot het werken in deeltijd, o.a. op het gebied van de sociale zekerheid en de rechtspositie, moeten worden weggenomen.
7. Het BTW-tarief op diensten van het midden- en kleinbedrijf moet verlaagd worden.
8. Er moet een lastenverschuiving gerealiseerd worden van arbeid naar kapitaal. Sociale premies worden voortaan over het gehele produkt geheven en dus niet alleen over het arbeidsdeel.
9. Het bruto-nettotraject van de inkomens minimum en modaal moet verkleind worden. Met

deze maatregelen wil de EVP het volgende bereiken:

- De produktiefactor arbeid wordt goedkoper, zonder dat de koopkracht van de betrokkenen wordt aangetast. Het overgrote deel (meer dan 75%) van de huidige werklozen is on- of laaggeschoold. Vooral zij zullen van deze maatregel kunnen profiteren.
- De oorzaak van het ontstaan van het zwarte circuit wordt voor een deel weggenomen. Door de bestrijding van dit zwarte circuit worden het beschikbare werk en inkomen eerlijk verdeeld.

● 9 B Stimuleren van selectieve groei

Economische groei is niet het doel waar de EVP naar streeft. Wel kan die groei, mits selectief, een middel zijn om een rechtvaardige en houdbare samenleving dichterbij te brengen. Het overheidsbeleid moet dat einddoel centraal stellen, om zo de wenselijkheid van de verschillende groeimogelijkheden te beoordelen. Bij de afweging zal geprobeerd moeten worden alle kosten (dus ook de sociale en maatschappelijke kosten zoals vervuiling), door te berekenen.

De stimuleringsmaatregelen van de overheid zullen een selectieve groei moeten veroorzaken. De EVP denkt daarbij aan:

- investeringen ter verbetering van het openbaar vervoer;
- investeringen ter bestrijding van milieuvervuiling, vooral op het gebied van bodemsanering;
- investeringen gericht op energiebesparingen en ontwikkeling van natuurlijke energiebronnen;
- investeringen die het hergebruik van grondstoffen bevorderen;
- investeringen ten behoeve van achterstandregio's;
- het instellen van een conversiefonds om omschakeling van wapenindustrie naar civiele industrie mogelijk te maken.

● 10 C Inkomen

Een mens heeft recht op een menswaardig bestaan. Dit impliceert dat een ieder recht heeft op een basisinkomen. Er zijn mensen, die aan het verwerven van inkomen uit arbeid niet toekomen (bejaarden, gehandicapten, werklozen, enz.). De samenleving behoort hen een inkomen te garanderen. Inkomen en inkomensdeling hebben met de Bijbelse grondmotieven van gerechtigheid en naastenliefde te maken.

Grote ongelijkheid in inkomens betekent vaak verschil in macht en aanzien. Het suggereert ook waardeverschillen tussen mensen. Het mechanisme van vraag en aanbod van arbeid dient t.a.v. de inkomensvorming getoetst en beheerst te worden

vanuit het gezichtspunt van rechtvaardigheid en menswaardigheid.

Het beleid van de laatste jaren heeft de afstand tussen de inkomens alleen maar vergroot. Met name de mensen met de laagste inkomens (uitkeringstrekkers) hebben onevenredig moeten inleveren.

1. Behoud van koopkracht voor de minimum lonen.
2. Herstel van de koppeling tussen minimum inkomens en de gemiddelde loonontwikkeling.
3. Naast een wettelijk minimum loon dient er een wettelijk maximum inkomen vastgesteld te worden.
4. Het uitkeringsniveau van werknemersverzekeringen moet op 75% worden vastgelegd, afgezien van een ingebouwd maximum en minimum.
5. In de komende kabinetsperiode dienen de effecten en kosten van het invoeren van een basis inkomen diepgaand bestudeerd te worden.
6. Er kan alvast een begin worden gemaakt met het loskoppelen van arbeid en inkomen, bijv. door het invoeren van een gedeeltelijk basisinkomen (WRR-voorstel 'Waarborgen voor zekerheid'). Een ander mogelijkheid is een geleidelijke uitbreiding van de werkingssfeer van zowel AOW als Kinderbijslagwet. Door steeds nieuwe leeftijdsgroepen recht te geven op een basisinkomen, kan het invoeren zonder schokken verlopen.
7. Het recht op een volledig basisinkomen voor iedereen moet in 2000 gerealiseerd zijn.
8. Naast de eerder genoemde maatregelen wil de EVP het onevenredig inleveren van uitkeringsgerechtigden terugdringen en in de toekomst voorkomen door:
  - Niet door laten gaan van het stelsel herziening sociale wetgeving.
  - Structureel verwerken van de zgn. 'eenmalige uitkering' in de uitkeringshoogte.
  - Het ombouwen van de huursubsidie naar een woonlastensubsidie (zie VIII.B.5).
9. De intimiderende en vernederende controlemaatregelen, zoals veroorzaakt door de voordeurdelersregeling worden veroordeeld. De voordeurdelersregeling dient mede daarom te worden afgeschaft.
10. Bij beslissingen op sociaal-economisch beleid dient de overheid meer dan in de afgelopen jaren overleg te plegen met de vakbeweging.

• 11 D Medezeggenschap

De beleving van verantwoordelijkheid binnen de arbeid is volgens de EVP fundamenteel voor ieder mens. Hij moet tijdens zijn arbeid volwaardig

mens kunnen zijn, d.w.z. zijn kwaliteiten zoveel mogelijk kunnen ontplooiën.

Verantwoordelijkheid krijgt gestalte in de inspraak- en medezeggenschapsmogelijkheden; niet alleen voor wat betreft aard en inhoud van de eigen werksituatie, maar ook voor doelstellingen en beleid van de instelling/onderneming.

De verantwoordelijkheid voor het bedrijf ligt met name bij de direct betrokkenen, te weten werknemers en werkgevers. Beslissingen binnen bedrijven kunnen echter rechtstreeks gevolgen hebben voor de directe omgeving. De EVP pleit dan ook voor een betrokkenheid van de omgeving bij de bedrijven.

Weliswaar is de inspraak van werknemers tengevolge van de Wet op de Ondernemingsraden formeel toegenomen, toch is er van echte medeverantwoordelijkheid nog geen sprake. De invloed van werknemers dient zich ook uit te strekken tot het beleid van de onderneming. Ook de samenstelling van de raad van commissarissen dient uit te gaan van meer betrokkenheid van werknemers en directe omgeving.

1. Er dient medebeslissingsrecht te komen voor werknemers in de volgende zaken:
  - invoeren van nieuwe technologieën;
  - herverdeling van arbeid;
  - produktkeuzen, investeringen en winstbesteding;
  - vervulling van leidinggevende functies.
2. Minimaal de helft van de leden van de raad van commissarissen dient door de werknemers aangewezen te worden, terwijl het lidmaatschap van een maatschappelijke vertegenwoordiger (bijv. van de lagere overheid) bevorderd dient te worden.
3. Een reglement voor het werkoverleg, waarin de rechten van alle werknemers om mee te beslissen over de eigen werksituatie binnen het bedrijfsgeheel zijn vastgelegd, dient verplicht te worden gesteld.
4. Voor elk bedrijf, coöperatie of instelling met minder dan 35 werknemers dient er ook een wettelijke regeling te komen, waarin het recht op inspraak en medezeggenschap in het beleid is vastgelegd.
5. De rechten, die de Wet op de Ondernemingsraden toekent aan ondernemingsraden in bedrijven, dienen zoveel mogelijk eveneens te worden toegekend aan werknemersvertegenwoordigingen bij de overheid (dienstcommissies, medezeggenschapscommissies e.d.).
6. Commissariaten van ondernemingen zijn onverenigbaar met het lidmaatschap van de Tweede Kamer, van Colleges van Gedeputeerde Staten, Colleges van burgemeester en wethouders en een functie binnen het kabinet.
7. Er moet een nieuwe rechtsvorm komen, toegesneden op arbeiderszelfbestuur: de Socia-

le Coöperatie. Behalve een reserve voor individuele en coöperatieve belangen, zal deze ook een sociale reserve moeten aanhouden (voor het algemeen belang).

8. Arbeiderszelfbestuur moet gestimuleerd worden door tegemoetkomingen in de financiële sfeer, in de vorm van aankoopsubsidies en een verlaging van het tarief voor de vennootschapsbelasting voor bedrijven met arbeiderszelfbestuur.
9. In de faillissementswetgeving moet een figuur gecreëerd worden, waardoor voortzetting van het bedrijf door de werknemers vergemakkelijkt wordt.
10. Onderzocht moet worden, of het wenselijk is dat beslissingen, die het algemeen belang raken, in het vervolg getoetst worden. Gedacht kan worden aan het vervangen van de winstbelasting door een aantal aandelen voor de gemeenschap.
11. De Arbeidsomstandighedenwet dient met voortvarendheid te worden ingevoerd en wel uiterlijk 1990 te worden afgerond.
12. Er dient een regeling te komen voor gewetensbezwaarden, die door de aard van hun werk in gewetensnood komen.

• 12 E Consumentenbeleid

1. Onderzocht moet worden, in hoeverre grondstofverspillende bedrijven verplicht kunnen worden gesteld een bepaald percentage van een winst in een fonds te storten, dat gebruikt wordt om onderzoek te plegen naar minder verspillende produktiemethoden.
2. de produktie-informatie moet aanmerkelijk worden uitgebreid. Er moet gestreefd worden naar een toestand, waarin kritisch consumeren mogelijk wordt. Dit zou kunnen door het instellen van een witmerk.

Witte ondernemingen/produkten zijn ondernemingen/produkten die slechts in geringe mate de veroorzaker zijn van lucht-, water- en bodemverontreiniging (a).

In een later stadium moeten andere aspecten in de selectie worden betrokken, zoals:

- b. de mate van gebruik van niet-vervangbare grondstoffen;
- c. de hoeveelheid energieverbruik;
- d. de mate van democratisering/werkomstandigheden;
- e. oorsprong (bijv. uit welk land wordt de grondstof geïmporteerd) en doel (naar welk land wordt het eindprodukt geëxporteerd en waar wordt het voor gebruikt) van het produkt.

III | Vrede door samenwerking

• 13 Inleiding

Een internationale samenleving van mensen, waarbinnen gerechtigheid de norm is en waar dus vrede kan heersen tussen de volken, waar vertrouwen en solidariteit de plaats innemen van wantrouwen, machtsmisbruik en onderdrukking, vraagt om een internationale rechtsorde.

In zulk een rechtsorde dienen de volkeren elkaar te erkennen als gelijkberechte partners, de handhaving van de mensenrechten gewaarborgd te worden en het machtsdenken (politiek, economisch en militair) te worden afgewezen.

In een dergelijke samenleving zal bij de groei van het wederzijds vertrouwen de rechtshandhaving steeds minder een militair karakter dragen en steeds meer politiek van aard worden.

• 14 A Buitenlands beleid

Het buitenlands beleid zal zich krachtig moeten inzetten voor de totstandkoming of versterking van een internationale rechtsorde. Hiervoor zijn diverse methodes beschikbaar, o.a. diplomatiek overleg, culturele contacten en wetenschappelijke en economische samenwerking. Hierdoor kan ruimte ontstaan voor vertrouwen, begrip en verbondenheid tussen de volkeren.

Echte contacten tussen volkeren kunnen alleen goed gelegd worden, als dit gepaard gaat met intermenselijke contacten. Door intensieve uitwisseling van verschillende categorieën personen en groepen (inclusief militairen) kan een vijanddenken verminderd en een blokdenken doorbroken worden.

1. Nederland dient zich in te zetten voor een internationale rechtsorde, zoals hierboven omschreven. Een dergelijke rechtsorde dient gehandhaafd te worden door een wereldomvattend orgaan, zoals de Verenigde Naties er één is.
2. Nederland dient een actieve rol te spelen door zelf met initiatieven te komen binnen bestaande internationale organen, zoals de VN en de EG.
3. Er dient een permanent orgaan te komen van overleg en samenwerking tussen regeringen en parlementen uit de landen van geheel Europa, zowel gebonden als niet gebonden. Binnen dit orgaan dienen afspraken te worden ge-

maakt, teneinde mogelijke geschillen vreedzaam op te lossen.

4. Culturele uitwisseling van verschillende bevolkingsgroepen, met name ook van jongeren, moet sterk worden bevorderd, om op die wijze het wederzijdse beeld van volken, bijv. in Oost- en West-Europa, te verbeteren. Hierbij kan het gebruik van Esperanto een bijdrage leveren.
5. Om de ontspanning te bevorderen zal Nederland tevens met kracht werken aan een strikte naleving van de Slotact van Helsinki t.a.v. alle drie punten, te weten culturele, veiligheids- en economische aspecten.
6. De Nederlandse regering dient een fonds op te richten ter stimulering van contacten met Oost-Europa, gericht op verbetering van de verstandhouding tussen personen, groepen en organisaties, welke recht doet aan de geest van de Helsinki-akkoorden. Dit fonds dient uit de algemene middelen gefinancierd te worden.

• 15 B Europese Gemeenschap

Nederland moet zich inzetten voor een EG-beleid, dat meewerkt aan de hoognodige ontspanning in de wereld door zich te richten op verbetering van de economische groei door eigen ontwikkeling van de ontwikkelingslanden en niet op het veiligstellen van eigen economische groei en welvaart.

Het economisch beleid moet erop gericht zijn, dat overproductie voorkomen wordt. Dit houdt in: een betere beheersing van de landbouw en veeteelt, geen overbevising en géén industriële overproductie.

Milieuvraagstukken zijn veelal grensoverschrijdend, daarom moet in de EG een effectief milieubeleid ontwikkeld worden.

Indien bovenstaand beleid wordt gevoerd, verdient versterking van de EG, zowel in politiek als in bestuurlijk en structureel opzicht, aanbeveling.

1. Nederland dient zich in te zetten voor een democratisering van de EG. De bevoegdheden van het Europese Parlement moeten dan ook aanzienlijk worden uitgebreid.
2. *Multinationals*
Verdergaande wettelijke richtlijnen zullen ontworpen moeten worden, om ongewenste machtsvorming en fusies te voorkomen. Het statuut van een Europese naamloze ven-

nootschap moet spoedig van kracht worden, zodat een uniform rechtskader tot stand komt en de werknemers van de betrokken ondernemingen in staat worden gesteld, hun medezeggenschapsrechten over de nationale grenzen heen uit te oefenen.

3. Nederland moet aandringen op een effectiever Europees milieubeleid, met name op het gebied van 'zure regen' en lozing van afvalstoffen in rivieren en de Noordzee.
4. Nederland dient zich in te zetten voor een Europese aanpak van het terugdringen van het autogebruik, door het gebruik van de auto te belasten in plaatsen van het bezit.

• 16 C Mensenrechten

Om te voorkomen dat mensen binnen machtsstructuren in de knel dreigen te komen, is handhaving van de mensenrechten een eerste vereiste. Ieder mens hoort minimaal voorzien te zijn van zijn eerste levensbehoeften, moet zich in vrijheid kunnen ontplooiën en mee kunnen beslissen in de samenleving.

Daarom zal Nederland naast het zich inzetten voor 'vrede door samenwerking' de handhaving van de mensenrechten, die zowel de fundamentele vrijheden van mensen betreffen als wel het recht op basisvoorzieningen (zgn. liberale en sociale mensenrechten) krachtig moeten bevorderen. Bescherming van de mens behoort een belangrijk en geïntegreerd onderdeel van het buitenlands en ontwikkelingsbeleid te zijn. Actief verzet tegen elke schending van mensenrechten, waar ook ter wereld, is een vereiste. Wijken voor enige vorm van chantage kan daarbij niet worden gedoogd.

1. Naleving en uitbreiding van internationale akkoorden inzake mensenrechten dienen te worden nagestreefd en gepropageerd, om een rechtvaardige maatschappij te realiseren.
2. Ten aanzien van die landen, waarmee wij bijzondere culturele, politieke of economische betrekkingen onderhouden, kunnen deze betrekkingen gebruikt worden voor de handhaving van de mensenrechten. Zo zal Nederland haar betrekkingen moeten gebruiken en zo nodig herzien, zolang de repressieve houding in Indonesië voortduurt.
3. Tegen landen, waar op grond van het daar heersende systeem stelselmatig mensenrechten worden geschonden, kan tot economische sancties worden overgegaan. Zo is t.a.v. de republiek Zuid-Afrika een onverwijd instellen van een verbod op nieuwe investeringen in dat land door Nederlandse bedrijven vereist, evenals het deelnemen aan c.q. eenzijdig instellen van een olieboykot en een wapenembargo. Op naleving van deze maatregelen moet nauwlettend worden toegezien. Waar mogelijk zal steun verleend moeten worden aan bevrijdingsbewegingen in Zuidelijk Afrika,

die zich inzetten voor een samenleving, gebaseerd op vrede door gerechtigheid.

4. In de Universele Verklaring van de rechten van de mens dient een bepaling te worden opgenomen, die het recht waarborgt op leven volgens de eigen seksuele geaardheid.

• 17 D Midden-Oosten

Voorzover Nederland invloed kan uitoefenen op een duurzame vredesregeling in het Midden-Oosten, dient de regering uit te gaan van de primaire voorwaarden dat zo'n regeling altijd gebaseerd zal moeten zijn op erkenning van het bestaansrecht van de staat Israël zowel als op erkenning van het recht op zelfbeschikking van het Palestijnse volk; voorts zal zij er in die contacten op aan kunnen dringen alles na te laten, wat met die primaire voorwaarden in strijd is.

1. Nederland zal, eventueel tezamen met haar Europese partners, in bi- en multilateraal verkeer telkenmale de betrokken landen wijzen op hun verantwoordelijkheid t.a.v. een duurzame politieke oplossing van het vraagstuk rond het recht op zelfbeschikking van het Palestijnse volk.

Hierbij gaat zij uit van de volgende noodzakelijke stappen:

- erkenning van de rechten van het Palestijnse volk, in het bijzonder het recht op een eigen staat;
  - erkenning van de staat Israël door de Arabische landen en de PLO;
  - het ontwerpen van een voor alle partijen aanvaardbare regeling voor de stad Jeruzalem;
  - het beëindigen van het bestaande beleid van Israël, gericht op annexatie van de Westelijke Jordaanoever;
  - het betrekken van alle betrokken partijen, incl. Syrië en de SU, bij een eventuele vredesregeling.
2. De Nederlandse regering erkent de PLO als vertegenwoordiger van het Palestijnse volk.
  3. Nederland zal al het mogelijke in het werk stellen, om tot een internationale vredesconferentie met betrekking tot het Midden-Oosten te komen.

• 18 E Midden-Amerika en Afghanistan

Midden-Amerika en Afghanistan zijn slechts twee van de vele plaatsen op aarde, waar de 'koude oorlog' slachtoffers eist. Het doorbreken van het blokdenken is een eerste vereiste voor het terugdringen van deze oorlogen.

De EVP is ervan overtuigd, dat de problemen in Midden-Amerika in hoofdzaak veroorzaakt worden door de sociale achterstelling van grote groepen in de bevolking van die landen. Deze overtuiging overbrengen naar het 'eigen' blok dient met

kracht te worden nagestreefd.

1. Nederland zal initiatieven, zoals die door de Latijnsamerikaanse landen in het Contadora-overleg genomen worden daadwerkelijk ondersteunen. Dit zal zij doen door o.a.:
  - druk op de VS uit te oefenen het gesprek met Nicaragua te heropenen;
  - regeringen van buiten de regio op te roepen hun militaire betrokkenheid in Midden-Amerika te staken, waaronder het houden van gezamenlijke militaire oefeningen;
  - de Contadora aan te bieden op verzoek waarnemers of een vredesmacht te sturen voor de controle van een eventueel te sluiten akkoord.
2. De economische blokkade van de VS t.o.v. Nicaragua dient te worden opgeheven. Zolang dit nog niet het geval is, zal Nederland, waar mogelijk, door hulp en stimuleringsbeleid de gevolgen van de blokkade verzachten.
3. Nederland zal alle mogelijkheden – met voorkoming van het versterken van het blokdenken – moeten aanwenden om de strijd in Afghanistan te beëindigen.

• 19 F De Verenigde Naties

Nederland zet zich ervoor in, dat de Verenigde Naties kunnen uitgroeien tot een wereldomvattend orgaan dat de internationale rechtsorde kan handhaven, zorg draagt voor gerechtigheid, vrede en veiligheid voor alle volken. Dit belang prevaleert boven de belangen van afzonderlijke landen en blokken, dus ook boven dat van Nederland, EG of NAVO.

De prioriteit voor de totstandkoming van een krachtige volkerenorganisatie komt ook tot uitdrukking in de steun, o.a. financieel, die Nederland geeft aan organisaties als WHO, UNICEF en FAO.

Slechts wanneer in een orgaan of instelling van de VN in ernstige mate en naar redelijkerwijs moet worden aangenomen dat definitief de belangenstrijd tussen landen of blokken de ontwikkeling van de VN tot een krachtige volkerenorganisatie frustreert, stelt Nederland zijn steun ter discussie.

1. Nederland dient in principe de bereidheid te hebben:
  - nationale bevoegdheden af te staan;
  - een bijdrage te leveren aan de politietaken van de VN, zoals die, zij het zeer onvolkomen, gestalte krijgt in de VN-vredesmachten;
  - zich te houden aan besluiten en resoluties, die in de VN zijn genomen, respectievelijk aanvaard.
2. Nederland dient te bevorderen, dat het veto-recht, waarmee enkele landen internationale besluiten kunnen blokkeren, wordt afgebouwd.

• 20 G Defensie

Willen de volkeren in vrede en veiligheid en zonder geweld met elkaar kunnen samenleven, in vertrouwen op de internationale rechtsorde, dan zal de naleving van deze rechtsorde moeten worden gecontroleerd en zo nodig moeten worden afgedwongen.

Hiertoe is een krachtige volkerenorganisatie nodig, die in eerste instantie tot taak heeft de dialoog tussen de staten in stand te houden en bij dreigende conflicten een vreedzame oplossing tot stand te brengen. Deze volkerenorganisatie zal verder als enige over een veiligheidsapparaat kunnen beschikken, waarin alle staten hun aandeel moeten leveren. Dit om de naleving van de internationale rechtsorde te kunnen controleren en in het uiterste geval te kunnen afdwingen.

Omdat de huidige situatie nog ver van die situatie van 'vrede door gerechtigheid' verwijderd is, zal Nederland zowel in zijn buitenlands als in zijn defensiebeleid door het nemen van de nodige initiatieven met kracht moeten streven naar het bereiken van zo'n situatie. Het beleid zal in de komende jaren duidelijk gericht moeten worden op het wegnemen van drijfveren en oorzaken van de bewapeningswedloop (bijv. vijandsdenken, militair-industrieel complex, verschillende maatschappelijke systemen), zodat de opstuwung van de bewapening kan worden omgebogen naar vermindering van de bewapening.

De EVP vindt de productie, het bezit en gebruik van massavernietigingswapens uit moreel en ethisch oogpunt onaanvaardbaar, want ze zijn op geen enkele manier te rijmen met Gods heilsplan voor deze wereld.

Zij verwerpt daarom productie, gebruik en bezit van nucleaire, bacteriologische en chemische wapens, maar ook van conventionele wapens en strijdmethoden, die in hun uitwerking met ABC-wapens te vergelijken zijn. Het bezit van dergelijke wapens is een stimulans voor de bewapeningswedloop, doordat het het wantrouwen versterkt en dient ook daarom te worden afgewezen.

Het streven naar een grotere Westeuropese rol in het Westerse veiligheidsbeleid, zoals dat ondermeer gestalte krijgt in de reactivering van de Westeuropese Unie, dient kritisch te worden bezien.

Een zelfstandiger West Europees veiligheidsbeleid kan voordelen bieden, maar ook ernstige nadelen.

Voordelen kunnen zijn:

- een grotere Europese inbreng bij onderhandelingen, zodat niet de beide supermachten over en zonder Europa beslissen en er tevens een betere sfeer tussen de gesprekspartners kan bestaan;
- minder sterke afhankelijkheid van de VS.

Nadelen kunnen zijn:

- het ontstaan van een nieuwe supermacht, met

nieuwe stimulansen voor de wapenwedloop en andere gevaren;

- destabilisatie in de periode dat West-Europa en de VS de banden losser maken.

Het dogma dat het lidmaatschap van de NAVO de hoeksteen van het veiligheidsbeleid is, moet worden verworpen. De NAVO is namelijk net als het Warschau-Pact, een organisatie waaraan, naast het mogelijke voordeel van oorlogsvoorkoming door handhaving van een zeker machts-evenwicht, belangrijke nadelen kleven. Te denken valt aan het volgende:

- NAVO en Warschau-Pact geven gestalte aan blokdenken en vijanddenken. Hun bestaan draagt bij aan de verstarring, die in de Oost-Westverhouding is opgetreden, en die een belemmering vormt voor de totstandkoming van een situatie van duurzame vrede en echte veiligheid, en de opheffing van de deling van Europa.
- De NAVO bestendigt de economische machtspositie van de Westerse landen. Haar bestaan is een belemmering voor de totstandkoming van een rechtvaardige internationale economische ordening.

1. Naast de algemene afwijzing van massavernietigingswapens moet Nederland, zo lang deze nog bestaan, vooral strijden tegen de meest bedreigende ontwikkelingen. Dit betekent:

- afwijzen van ontwikkeling en opstelling van wapens, die geschikt zijn voor het bij verrassing uitschakelen van de wapensystemen van de tegenstander (first-strike wapens), zoals de Pershing II;
- strijd tegen het autonome karakter van de bewapeningswedloop, belichaamd in de macht van mensen en groepen, die belang hebben bij het in stand houden van de wapenwedloop;
- afwijzen van technologieën, die nieuwe impulsen geven aan de wapenwedloop of een van beide partijen in een ondergeschikte positie dreigen te brengen. Zo dient Nederland zich te keren tegen het 'strategisch defensie initiatief' van president Reagan ('starwars-plannen'). Er moet met kracht geprobeerd worden te voorkomen, dat deze plannen worden doorgezet en dat (andere) landen er aan mee gaan doen;
- verzet tegen nieuwe plannen voor de NAVO-strategie, zoals het FOFA-concept en het Air Land Battle-plan, die de mogelijkheden van een NAVO-aanval bevorderen of tenminste openhouden;
- afkeuren van het streven naar militaire superioriteit.

2. Een Europese kernmacht dient te worden afgewezen.

Het doel van een Westeuropese veiligheids-

politiek dient te zijn een neutraal Europa, zonder massavernietigingswapens, zonder legers of wapens in landen, die niet het eigen land zijn en waar volken in vrijheid hun eigen keuzen maken.

3. Nederland zal de plaatsing van zgn. middel-lange afstandswapens in Nederland dienen af te wijzen en geen verantwoordelijkheid te aanvaarden, noch voor de produktie ervan, noch voor de plaatsing elders in West-Europa. Nederland zal tevens met kracht moeten pogen de andere Westeuropese landen op hun beslissing om tot plaatsing over te gaan, te laten terugkomen.
4. Voorts zullen in de komende vier jaar de in Nederland opgeslagen kernwapens verwijderd moeten worden. Bovendien zal direct een begin gemaakt moeten worden met de afstoting van alle door Nederland op zich genomen kerntaken.
5. Als de NAVO blijft handelen in strijd met de eerder beschreven uitgangspunten, moet een lidmaatschap van Nederland van deze verdragsorganisatie ter discussie gesteld worden.

Nederland dient stappen te ondernemen zich los te maken van de militaire tak binnen de NAVO tenzij:

- tussen NAVO en Warschau-pact een niet-aanvalsverdrag wordt gesloten;
- de NAVO een 'no-first-use' verklaring aflegt;
- de NAVO haar huidige strategie ombuigt tot een strategie die zich kenmerkt door een duidelijk defensief karakter en
- de NAVO zich zal inzetten voor kernwapenvrije zones in Europa.

Vooralsnog blijft Nederland de NAVO gebruiken als een politiek overlegorgaan. Daarbij zal zij haar positie optimaal benutten om de NAVO in te kaderen in haar streven naar een vreedzame wereldorde.

6. Nederland zal buiten de NAVO om initiatieven moeten nemen, die de ontspanning dienen, bijv. bilaterale contacten met Oosteuropese landen.
7. Zolang Nederland nog beschikt over een krijgsmacht, dient de dienstplicht gehandhaafd te worden. Deze militaire dienstplicht behoort onderdeel te worden van een nog in te stellen Algemene Maatschappelijke Dienstplicht (AMD) voor jongens en meisjes uit bepaalde leeftijdsgroepen. De AMD kan vervuld worden (bij organisaties die actief zijn) op een groot aantal terreinen. Hierbij valt te denken aan o.a.:
  - vredes- en milieu-organisaties;
  - ontwikkelingswerk;
  - buurt- en clubhuiswerk;
  - politie en brandweer;
  - politieke partijen.

De AMD mag niet ten koste gaan van arbeidsplaatsen. De vergoedingen en inhoudingen zijn voor iedereen gelijk. De duur van de AMD is 1 jaar. Zolang de AMD nog niet bestaat, vindt de EVP, dat het huidige beleid t.a.v. gewetensbezwaarden zodanig veranderd dient te worden, dat de duur van de vervangende dienstplicht even lang is als de duur van de militaire dienstplicht. Verder moeten de mogelijkheden voor vervulling van de vervangende dienst, die aansluit bij de motieven om dienst te weigeren, worden vergroot.

8. Het dient binnen de krijgsmacht mogelijk te zijn, taken, die verband houden met massavernietigingswapens, te weigeren. Een voorbeeld hiervan is de Site-wacht.
9. Er dient een zodanige regeling te komen dat zij, die op grond van onoverkomelijke gewetensbezwaren niet langer binnen de krijgsmacht hun taak kunnen vervullen, op een sociaal verantwoorde wijze deze krijgsmacht kunnen verlaten.
10. Degenen, die een opleiding volgen/hebben gevolgd tot een geestelijk ambt, behoren ook onder de dienstplicht te vallen.
11. Nederland zal zich inzetten voor een vermindering van een doeltreffende controle op de internationale wapenhandel. Het sociaal-economisch beleid zal er verder op gericht moeten zijn, de rol van de Nederlandse industrie in deze internationale wapenhandel terug te dringen. Tevens zal een actief en creatief conversiebeleid (omschakeling van oorlogs- op vredesindustrie) gevoerd moeten worden, teneinde onze afhankelijkheid van militaire produkten te verminderen en zodoende één van de drijfveren achter de bewapeningswedloop weg te nemen.
12. De nationale defensiebegroting dient de komende vier jaar met minimaal 1% per jaar te worden verlaagd.
13. Het moet mogelijk worden, het deel van de belastingen, dat kan worden aangemerkt als 'defensiebelasting', te weigeren. Daartoe dient een vredesfonds te worden ingesteld, waarin de geweigerde belasting gestort kan worden.
14. In het algemeen zal speciale aandacht en de daarvoor benodigde financiering moeten worden gegeven aan de versterking van de geestelijke weerbaarheid, aan de voorlichting over, de opbouw van en de uitwerking van mogelijke vormen van geweldloze conflictoplossing en sociale verdediging.

• 21 H Ontwikkelingssamenwerking

Vrede door gerechtigheid vindt o.a. plaats door ieder mens te bevrijden van armoede en honger, rechteloosheid en uitbuiting. De fundamentele

oorzaken hiervan in de wereld liggen in de oneerlijke verdeling van kennis, macht en bezit.

Om ieder mens in zijn of haar basisbehoeften te voorzien, zijnde: voldoende voedsel, basisgezondheidszorg, onderwijs en ontplooiingsmogelijkheden voor iedereen, tracht de EVP de noodzakelijke veranderingen met democratische middelen te bereiken: ontwikkelingssamenwerking mag niet los gezien worden van Nederlandse vraagstukken. Dit houdt in, dat bij besluitvorming met betrekking tot het oplossen van Nederlandse interne problemen rekening gehouden moet worden met de gevolgen voor de Derde Wereld.

1. Een echte dialoog met de Derde Wereld dient weer op gang gebracht te worden, o.m. door met nieuwe initiatieven te komen t.a.v. een Nieuwe Internationale Orde. Nederland zal zich inspannen de publieke opinie, vooral in rijke landen, van deze noodzaak te overtuigen. Daarom verdient het NCO onze volledige steun en wordt betutteling door regering en parlement veroordeeld. Nederland zal initiatieven dienen te ontplooiën, om te komen tot een 'proeftuin', waarbinnen enkele Eerste- en Tweede-Wereldlanden onderdelen van de nieuwe economische orde in praktijk brengen.
2. Het recht voor alle landen, zich te ontwikkelen naar eigen aard en cultuur – met uiteraard eerbiediging van de mensenrechten – dient erkend te worden.
3. De scheefgegroeide internationale verhoudingen, in de eerste plaats de economische, moeten worden rechtgetrokken. Dit laatste houdt o.a. in het beëindigen van welvaart, die gebaseerd is op uitbuiting van de ontwikkelingslanden.
4. Bestaande rentedragende leningen aan ontwikkelingslanden dienen – in wederzijds overleg – te worden omgezet in renteloze leningen of giften, zodat deze landen niet door toenemende schulden steeds dieper in het financieel-economische moeras wegzakken. Hantering van tariefmuren dient gericht te zijn op het bevorderen van de wederzijdse handelsbetrekkingen op basis van gelijkwaardigheid van landen.
5. De ontwikkelingssteun mag niet functioneren als een verkapte exportsubsidie voor het Nederlandse bedrijfsleven. Wel moeten er goede afspraken over de besteding van de gelden komen.
6. In tijden van economische teruggang moet het budget voor ontwikkelingssamenwerking niet verlaagd, maar juist verhoogd worden, want juist deze landen krijgen dan de grootste klappen te verwerken. Nederland dient dan ook zijn bijdrage aan ontwikkelingssamenwerking de komende jaren op te voeren tot minimaal 2% van het netto nationaal inkomen.

7. Ontwikkelingssamenwerkingsprojecten dienen alleen op wens en in nauwe samenwerking met de plaatselijke bevolking en in aansluiting met haar cultuur te worden opgezet. Daarbij dient zelf-ontwikkeling uitgangspunt te zijn. Hieruit vloeit voort, dat deze projecten veelal kleinschalig van opzet zullen zijn.
8. Het ontwikkelingsbeleid dient erop gericht te zijn, dat in de ontwikkelingslanden zelf mensen een eigen bestaan opbouwen.
9. De gegeven ontwikkelingssteun mag niet ten goede komen aan onderdrukkende regimes. Bij landen met een dergelijk regime moeten kanalen gezocht worden om de regering en de bovenlaag van de bevolking te omzeilen. Hierbij valt te denken aan particuliere organisaties en kerken.
10. Producten die schadelijk of ondeugdelijk zijn voor mens en/of milieu (bijv. bestrijdingsmiddelen en geneesmiddelen), mogen niet geëxporteerd worden naar derde landen, als ze in ons land verboden zijn.
11. De bewustwording omtrent de problematiek van de ontwikkelingssamenwerking dient te worden gestimuleerd. Subsidies aan instellingen met deze doelstelling dienen dan ook gehandhaafd te worden.
12. Er dienen rechtvaardige prijzen voor grondstoffen betaald te worden. Tevens dienen meer grondstoffen te worden verwerkt op de plaats, waar ze worden gewonnen c.q. geproduceerd.
De EVP is van mening, dat de enorme uitgaven aan bewapening de ontwikkeling van de Derde-Wereldlanden in de weg staan en dat daarom de internationale wapenhandel aan banden gelegd dient te worden.
13. De nationale economie dient zich in te stellen op een situatie zonder vergroting van de eigen materiële welvaart op basis van de 'economie van het genoeg'. Hierdoor krijgen de ontwikkelingslanden een groter marktaandeel in handen, wat hun economische zelfstandigheid vergroot.
14. Bij de ontwikkelingssamenwerking dient er speciale aandacht te zijn voor de positie van de vrouw. Dit kan gebeuren door bij de beoordeling van programma's en projecten gebruik te maken van de checklist 'vrouwen en ontwikkeling: beoordelingslijst'.
15. In het kader van het grote belang van een goed functionerend Noord-Zuiddialoog dient de Nederlandse regering stappen te ondernemen, die de UNCTAD-organisatie nieuw leven in kunnen blazen.

• 22 A Inleiding

De mens bedreigt in toenemende mate het voortbestaan van de gehele schepping door zijn wijze van omgaan met zijn natuurlijke omgeving. Onvoldoende wordt beseft dat de mens zelf een kwetsbaar onderdeel hiervan is en voor zijn basisbehoeften sterk ervan afhankelijk is. De wijze van omgang van de mens met het milieu wordt in hoge mate historisch, sociaal en cultureel bepaald.

In de Westerse materialistische samenleving met zijn wetenschappelijke en industriële revolutie is de gedachte, de natuur te kunnen overheersen, sterk aanwezig. Het begrip goed rentmeesterschap, een verantwoord beheer van de schepping, lijkt op de achtergrond te zijn geraakt: door menselijk handelen wordt het leefmilieu van alle organismen bedreigd, dreigt de grondstoffen-voorraad uitgeput te raken en wordt een onevenredig groot deel van langs natuurlijke weg gevormde gebieden gecultiveerd.

Door verstoring van het natuurlijk evenwicht heeft er een bedreiging kunnen ontstaan voor de gezondheid van de mens en zelfs voor het voortbestaan van de gehele schepping.

De met schaalvergroting gepaard gaande geïndustrialiseerde economie heeft er toe geleid, dat het grondstoffengebruik enorm is toegenomen. Daarmee samenhangend is de energiebehoefte eveneens sterk gestegen. De mechanisatie in de landbouw heeft een uitstoot van arbeid en een enorme schaalvergroting tot gevolg gehad.

Niet alleen in de rijke Westerse landen, ook in de armere landen is, onder druk van de groeiende behoefte aan grondstoffen, met name door en ten behoeve van de rijkere landen, sprake van aantasting van het milieu.

De sociaal-economische organisatie van een land en, in samenhang hiermee, de visie op eigendom, bepalen mede de houding ten aanzien van de natuur en het grondstoffengebruik. Zo dreigen in een vrije-markteconomie, waar industrieën voor een groot deel privé-eigendom zijn, de mate van productie en reclame voor consumptie, als ook antwoorden op vragen betreffende afvallozing of -verwerking in hoge mate door privé-belangen te worden bepaald, in plaats van door het belang van de samenleving in zijn geheel, inclusief volgende generaties.

In een economisch systeem, gebaseerd op sociale beginselen, zijn milieukosten feitelijk kosten die door allen worden gedeeld. In een economie die gebaseerd is op een steeds verdergaande groei, is handhaving of verbetering van de kwaliteit van het milieu een haast onmogelijke opgave en is het de vraag, of daardoor de noodzakelijke grondstoffen en energie opgebracht kunnen worden.

Er zijn belangrijke veranderingen in onze Westerse samenleving nodig, om een langdurig voortbestaan van de mens, in harmonie met de natuur, mogelijk te maken. Als één van de uitgangspunten daarvoor wordt het principe van de 'economie van het genoeg' gehanteerd. Het menselijk handelen is daarbij meer gericht op verhoging van de kwaliteit van het leven, dan op een verhoging van een ongelimiteerde kwantiteit. Tevens zou in deze gedachtengang het te voeren energiebeleid plaats moeten vinden in samenhang met het milieu- en sociaal-economisch beleid.

Een ander uitgangspunt betreft de verbetering van de positie van de armere landen. Een belangrijke bron van inkomsten voor de Derde-Wereldlanden is de export van grondstoffen. Er is een internationale regeling noodzakelijk, waarbij de afname van grondstoffen is gewaarborgd tegen rechtvaardige voorwaarden. Handelsbarrières van de rijkere landen, ter bescherming van de eigen economie, worden veroordeeld.

1. Eerbied voor het milieu begint bij een goede milieu-educatie (onderwijs en voorlichting), waarin ook de consequenties van het consumptiegedrag voor het milieu aan de orde komen.
2. De samenleving wordt zodanig ingericht, dat zorg voor het milieu ook in economische zin als algemeen belang wordt erkend. De kosten van milieubeschermende en -herstellende maatregelen worden op de veroorzaker verhaald.
3. De mazen in de milieuwetgeving worden gedicht met een effectieve controle en strenge sancties op overtreding en door veel meer milieubelastende stoffen aan een normstelling te binden.
4. De tijd-horizon van beleidsbepalers moet worden verlegd. Activiteiten worden expliciet beoordeeld op hun consequenties voor toekomstige generaties.

• 23 B Natuur en landschap

Om de stabiliteit van natuurlijke systemen groot te doen zijn en de landschappelijke waarde van Nederland te optimaliseren, dient het beleid betreffende natuur en landschap gericht te zijn op het behoud c.q. het bereiken van een zo groot mogelijke diversiteit van planten en dieren en een grote variatie van de landschappen waarin zij leven. Gebieden met een grote natuur- of cultuurhistorische waarde moeten worden veiliggesteld.

De mogelijke gevolgen van menselijk handelen voor de planten- en dierenwereld moeten vooraf zorgvuldig worden vastgesteld. Gestreefd moet worden naar een samenleving, die niet ten koste gaat van de natuur, maar daarin opgaat.

Door menselijke activiteiten mag ook op lange termijn geen verval optreden in natuurlijke en landschappelijke waarden.

1. Aangetaste natuurgebieden worden hersteld en door middel van een goed beheer (heidevelden, bosbouw) in stand gehouden. Aan de ontwikkeling van nieuwe natuurgebieden moet worden gewerkt. Veel meer natuurgebieden worden onder de werking van de Natuurbeschermingswet gebracht. Deze wet wordt aangescherpt, zodat niet met de natuur verenigbare activiteiten zijn verboden.
2. Het IJsselmeergebied, de Zeeuwse Delta en de Biesbosch worden aangemeld als 'wetlands'.
3. De herinplant van inheemse bomen en struiken en de introductie van verdwenen inheemse diersoorten worden gestimuleerd.
4. Er komt een vorm van monumentenzorg voor waardevolle cultuurlandschappen. De aanleg van pretparken in landschappelijk waardevolle gebieden wordt tegengegaan. Massa-recreatiegebieden nabij de steden dienen natuurvriendelijk en mede ten behoeve van milieu-educatie te worden ingericht.
5. Van oudsher is de landbouw belangrijk voor de vormgeving van het landschap. De verwevenheid tussen landbouw en natuur dient in het beleid weer voorop te staan. Dit bevordert het ontstaan van waardevolle cultuurlandschappen.
6. Agrarisch natuurbeheer wordt door beheersovereenkomsten en stimuleringsubsidies voor o.a. aangepaste werktuigen bevorderd. In gebieden met grote cultuur-historische waarde vindt geen herverkaveling plaats. Ook in gebieden met landbouw als hoofdfunctie moet een natuurvriendelijk beheer mogelijk zijn.

• 24 C Landbouw en milieu

Het karakter van de landbouw is de laatste decenia veranderd van een kleinschalige schone bedrijfstaking met een positieve uitstraling op het land-

schap tot een producent van afvalstoffen en een vervuiler van het milieu, terwijl ook steeds meer energie, kunstmest en bestrijdingsmiddelen nodig zijn.

1. Een milieuvriendelijke landbouw wordt bevorderd door sanering van de intensieve veehouderij, extensivering van de glastuinbouw en melkveehouderij en verruiming van het bouwplan. In samenhang daarmee wordt wijziging van het consumptiepatroon bevorderd.
2. Door hogere importheffingen op veevoergrondstoffen en lagere exportrestituties voor landbouwprodukten wordt de zelfvoorziening in de landbouw bevorderd. Er komt een energieheffing op produktiemiddelen. De opbrengst van deze lastenverzwaring in de landbouw wordt gebruikt voor een lastenverlichting van de arbeidskosten. In het EG-beleid wordt ter bestrijding van de overproductie voor meer landbouwprodukten een contingering opgelegd.
3. Het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen wordt beperkt en op niet op produktie gerichte gronden (wegbermen, slootkanten) geheel verboden. Langwerkende en moeilijk afbreekbare bestrijdingsmiddelen worden zeer kritisch beoordeeld. In EG-verband moet het tot een gezamenlijk toelatingsbeleid van chemische bestrijdingsmiddelen komen.
4. Vruchtwisseling wordt bevorderd om uitputting van de grond tegen te gaan. De teelt van bodemerrosiebevorderende gewassen op hellingen wordt verboden. Het gebruik van kunstmest wordt teruggedrongen door een hogere inzet van organisch afval.
5. Onderzoek is nodig naar de gevolgen van de huidige landbouwmethoden voor het milieu, de kwaliteit van de grond en het grondwater op de lange termijn.

• 25 D Fysisch milieu

Door menselijke activiteiten is het milieu dermate verslechterd, dat het hanteren van een stringent milieubeleid een levensnoodzaak is. Zolang niet vanzelfsprekend de handhaving en verbetering van de kwaliteit van water, bodem en lucht een algemene norm is, zal door het stellen van regels daar invulling aan moeten worden gegeven.

Veel aandacht zal besteed moeten worden aan de bewustwording van iedere burger. Het consumentengedrag bepaalt uiteindelijk voor een belangrijk deel de economische structuur van onze maatschappij.

De beginselen als bestrijding aan de bron, best uitvoerbare technieken, 'standstill' en de vervuiler betaalt, worden als belangrijke uitgangspunten gehanteerd. Doelmatigheid van produktie dient voorop te staan, met zo weinig mogelijk verspilling van grondstoffen en energie en zonder belasting van het milieu.

1. Nieuwe stoffen mogen pas in productie worden genomen, wanneer uit onderzoek is gebleken, dat ze geen gevaar – direct of indirect – opleveren voor mens en milieu.
2. Schadelijke stoffen die in Nederland niet meer mogen worden gebruikt, mogen ook niet meer in Nederland voor de export (naar ontwikkelingslanden) worden geproduceerd.
3. Nederland heeft een eigen verantwoordelijkheid om zonnig strengere normen voor milieubelastende stoffen op te stellen dan in EG-verband worden vastgesteld. Bedrijven welke hierdoor in een nadelige concurrentiepositie komen te verkeren, krijgen eventueel financiële ondersteuning.
4. De ontwikkeling van schone produktietechnieken wordt door de overheid gestimuleerd. Voor milieuvriendelijk verkregen produkten wordt een lager BTW-tarief aangehouden.
5. Bedrijven zijn verplicht aan te geven hoe en waar hun milieubelastende restproduktie en afvalstoffen zullen worden verwerkt. Waar nodig zullen speciale afvalverzamelende en -verwerkende bedrijven worden opgericht. De kosten van verwerking of recycling van het industriële afval worden in de kostprijs van produkten verdisconteerd.
6. Nederland moet af van zijn wegwerpmat-schappij. De levensduur van veel apparaten kan worden verlengd. Het gebruik van wegwerpartikelen en -verpakkingen wordt belast met een afvalverwerkingsheffing. Voor de verpakkingindustrie en voor milieu-onvriendelijke produkten worden statiegeldsystemen gecreëerd. Wegwerpprodukten, waarin zware metalen zitten, worden uit de handel genomen. De gescheiden inzameling van huishoudelijk afval dient als taak van de gemeentelijke ophaaldienst sterk te worden verbeterd. Deze scheiding aan de bron moet wettelijk worden verplicht, te beginnen met het organische afval. Er dient een landelijk actieprogramma te komen om het chemisch afval te verminderen.
7. Verdere vervuiling van grond en oppervlaktewater (zowel zee als binnenwater) wordt krachtig bestreden. Bodemsanering mag niet beperkt blijven tot het afschermen van de omgeving. Voor het opruimen en de reiniging van vervuilde grond moet minstens een bedrag van f. 2 miljard per jaar worden uitgetrokken. Saneringsprojecten dienen in een hoog tempo en met volledige openheid voor de gedupeerden te worden uitgevoerd. De overheid moet maximale inspanning verrichten om de veroorzakers van bodemvervuiling financieel aansprakelijk te stellen.
8. Om de verzuring daadwerkelijk te bestrijden worden de grootschalige bronnen van vervuiling (olieraffinaderijen, elektriciteitsmaatschappijen en chemische industrie) op korte termijn gedwongen maximale reinigingsmaat-

regelen te nemen. De intensieve veehouderij moet worden ingekrompen. Er dient een verschuiving te komen van belasting op het auto-bezit naar belasting op het auto-gebruik. Het gebruik van schone auto's wordt financieel aantrekkelijk gemaakt.

• 26 E Internationaal milieubeleid

Milieuproblematiek houdt niet op bij de grenzen van een land. Voorbeelden van internationale problemen zijn de verziltiging van de Rijn, vervuiling van de zee en de luchtverontreiniging. Internationale milieuwetgeving dient ook met spoed tot stand te komen, om te voorkomen, dat verschillen in milieueisen tussen landen leiden tot uitbuiting dan wel verstoring van de internationale concurrentiepositie van bedrijven.

De Derde Wereld mag voor het oplossen van de voedselproblematiek niet opgezadeld worden met Westerse technieken, die niet milieuvriendelijk zijn en veel energie vragen.

Het minst door de mens beroerde continent Antarctica wordt bedreigd door overbevissing en de winning van delfstoffen. Dit moet worden tegengegaan.

1. Internationaal dient er een betere coördinatie te komen om o.a. de wereldzeeën en tropische regenwouden afdoende te beschermen en woestijnvorming tegen te gaan. De invoer van tropische houtsoorten wordt beperkt door een grotere zelfvoorziening (bosbouw) en door stimulering van het gebruik van alternatieve materialen.
2. Er wordt een onafhankelijk instituut opgericht om de schadelijke gevolgen van milieuverontreiniging voor een land, indien deze wordt veroorzaakt door een ander land, vast te stellen. Deze schade dient te worden vergoed en de milieuverontreiniging dient in de toekomst te worden voorkomen.
3. De wetgeving op het gebied van natuur- en milieubescherming in de verschillende landen moet op elkaar worden afgestemd. Aan internationale wetgeving en verdragen moeten sancties worden gekoppeld, in geval van overtreding door de ondertekenende landen.
4. De internationale handel in niet-milieuvriendelijke produkten moet aan banden worden gelegd. Activiteiten van Nederlandse bedrijven in andere landen worden tegengegaan, wanneer deze juist daar plaatsvinden vanwege een beperkte milieuwetgeving.
5. De voedselproblematiek in de Derde Wereld dient te worden opgelost door stimulering van kleinschalige, weinig kapitaalvragende arbeidsintensieve produktie in de betreffende landen met gebruikmaking van ter plaatse voorhanden zijnde materialen en grondstoffen. Dit alles primair ten behoeve van de lokale bevolking. De ontwikkelingslanden dienen in

de gelegenheid te worden gesteld bewerkte producten te exporteren en de export van grondstoffen te beperken. Bij de keuze van ontwikkelingssamenwerkingsprojecten dienen de ecologische effecten een element in de afweging te zijn.

6. De handel in bedreigde planten- en diersoorten dient door een strenge controle en zware sancties aan banden te worden gelegd.
7. Atoomproeven dienen onmiddellijk te worden gestopt om vernietiging van het milieu door radio-actieve straling te voorkomen.
8. Er wordt een internationaal fonds opgericht voor het behoud en beheer van natuurgebieden in landen, die hier niet zelf voor kunnen zorgen.
9. Nederland moet zich in de VN actief inzetten voor het behoud van de huidige voorwaarden voor het menselijk handelen in Antarctica.

• 27 F Energie

Voor onze energiebehoefte zijn we nog steeds afhankelijk van fossiele brandstoffen: aardolie, aardgas en steenkool. De voorraden ervan zijn niet onbeperkt en voor een belangrijk deel niet economisch te winnen.

De opvatting dat kernenergie een goedkope vorm van energie zou zijn en het afvalprobleem op korte termijn zou kunnen worden opgelost, is voor een groot deel niet juist gebleken.

De zogenaamde eindeloze energiebronnen vinden nog nauwelijks toepassing en het is de vraag of wind- en zonne-energie binnen afzienbare tijd voor een groot deel in de energiebehoefte kunnen voorzien. De verwachtingen t.a.v. kernfusie mogen niet te hoog gespannen zijn en nieuwe aanpak van de energie-voorziening is een vereiste. Daarbij wordt onder andere het door het Centrum van Energiebesparing ontwikkelde CE-scenario als leidraad gebruikt om te komen tot een meer milieuvriendelijke, op zuiniger gebruik van grondstoffen gerichte en sociaal aanvaardbare energie-politiek.

1. Het stimuleringsbeleid voor het treffen van energiebesparende maatregelen in de huishoudelijke sfeer, de bedrijven en het verkeer, dient met kracht te worden voortgezet.
2. De isolatienormen in de bouwvoorschriften zullen zodanig moeten worden verscherpt, dat zonder een te grote stijging van de stichtingskosten een optimale woningsisolatie wordt bereikt. Bij de situering van nieuwe woningen dient rekening te worden gehouden met de mogelijkheden van passieve zonne-energie. Door deze maatregelen moet het mogelijk zijn woningen te bouwen met een aardgasverbruik van minder dan 1000 m³ per jaar.
3. De organisatie van de energievoorziening dient zodanig van opzet te zijn, dat energiebesparing en introductie van duurzame energie-

bronnen wordt bevorderd. Decentrale elektriciteitsopwekking kan worden bevorderd door plaatselijke en regionale productiebedrijven een grotere rol in de energievoorziening te laten spelen.

4. Het aandeel van het basislastvermogen in de energievoorziening moet worden teruggedrongen. Centrale en decentrale elektriciteitsopwekking dienen gelijkwaardige productieomstandigheden (aardgastarief, subsidieregelingen, teruglevering aan het net) te worden geboden. De mogelijkheden voor energieopslag van wind- en zonne-energie dienen te worden onderzocht. Vanwege de ruimtelijke consequenties wordt het Plan-Lievense echter afgewezen.
5. Verdere ontwikkeling van kernenergie in Nederland en samenwerking met andere landen op dat gebied moet worden stopgezet. Het energiebeleid wordt erop gericht de bestaande kerncentrales zo spoedig mogelijk te kunnen sluiten.
6. Ten aanzien van de inzet van kolen voor de energievoorziening moet terughoudendheid worden betracht. Toepassing is alleen acceptabel bij volledige ontzwaving en indien voor het vlieggebruiksmogelijkheden voorhanden zijn.

• 28 G Welzijn der dieren

In onze zorg voor deze aarde behoort zeker ook de zorg voor dieren. Dieren zijn (net als mensen) afhankelijk van hun directe leefomgeving. Omdat de mens die omgeving steeds meer naar zijn hand zet, wordt het voortbestaan van dieren bedreigd. Daarnaast gebruikt de mens veel dieren voor de eigen welvaart, zonder dat de nodige aandacht aan het welzijn van de dieren wordt besteed.

1. Er komt een wet op het welzijn der dieren, waarin strenge regels worden gesteld omtrent de huisvesting, voeding, verzorging en behandeling van dieren. Alle dieren hebben een eigen waarde en verdienen een gelijke rechtsbescherming.
2. Naast het afdwingen van een diervriendelijk verkregen productie zal door beïnvloeding van het consumentengedrag een diervriendelijk verkregen consumptie worden bevorderd.
3. Het verrichten van dierproeven voor het testen van niet-medische producten wordt verboden. Voor noodzakelijke medische producten worden zoveel mogelijk alternatieve testwijzen toegepast.
4. Gestreefd wordt naar een zo natuurlijk mogelijk faunabeheer. Plezierjacht wordt verboden. Het stropen wordt krachtig bestreden. Sportvisserij wordt aan voorwaarden gebonden, de animo ervoor wordt ontmoedigd.

• 29 Inleiding

Als de EVP spreekt over 'het gaat om mensen' dan zijn er voor het onderwijs twee aspecten aan te wijzen.

In de eerste plaats de doelstelling van het onderwijs; mensen te leren niet alleen met zichzelf, maar ook met de ander – de aarde en die haar bewonen – rekening te houden.

In de tweede plaats zal het onderwijs dienstbaar moeten zijn aan de zich ontwikkelende mens door mensen mondig te maken en hen in staat te stellen zelf actief vorm te geven aan de samenleving.

Daarom pleit de EVP voor een onderwijssysteem, bestaande uit funderend onderwijs, waarop aansluitend een geïntegreerd vervolgonderwijs. Een onderwijssysteem, waarbinnen mensen samenwerken leren en niet concurrerend samenleven. Een onderwijssysteem waarbinnen ieder een kans krijgt in een doorgaande lijn, aangepast aan zijn individuele mogelijkheden, middelen ter beschikking te krijgen om zich in te kunnen zetten voor een leefbare, vreedzame en rechtvaardige wereld.

Funderend onderwijs

Alle leerlingen van 4 tot 16 jaar hebben recht op funderend onderwijs. Het funderend onderwijs omvat 12 jaren, te weten 8 jaar als basisonderwijs en 4 jaar als voortgezet basisonderwijs.

Funderend onderwijs moet een brede vorming geven, aansluitend op de individuele mogelijkheden van elke leerling. De doorgaande lijn in de ontwikkeling van het kind staat voorop.

Funderend onderwijs biedt elke leerling de kans doortestromen naar alle vormen binnen het geïntegreerd vervolgonderwijs of dank zij een goede vakopleiding een plaats in de samenleving te vinden.

Geïntegreerd vervolgonderwijs

Op de langere termijn bepleit de EVP een geïntegreerd vervolgonderwijs, bestemd voor een ieder die het funderend onderwijs gevolgd heeft. Omdat ieder mens in de samenleving zodanig tot zijn recht moet komen, dat hij met zijn talenten vorm en inhoud aan het samenleven geeft, heeft een ieder leerrecht. Het onderwijs dient zo uitdagend te zijn, dat velen van dit leerrecht gebruik maken.

Het beleid op kortere termijn dient erop gericht te zijn in de toekomst naar een dergelijk onderwijsstelsel te komen.

De in artikel 23 van de Grondwet vastgelegde vrijheid van onderwijs zal steeds uitgangspunt van beleid zijn. De rol van de overheid is tweeledig, namelijk de rol van het bevoegd gezag en de rol van randvoorwaarden scheppende instantie. Bij beide rollen dient de overheid uit te gaan van haar beschermende taak, zoals in de paragraaf 'Rol van de overheid' is beschreven. Daarom moet de overheid voor het hele onderwijs discriminatie op grond van sexe, seksuele geaardheid, ras e.d. verbieden.

Als het gaat om mensen binnen het onderwijs, dan geldt dat uiteraard niet alleen voor de leerling, maar ook voor de leerkracht. Daarom zullen belangen van beiden een rol moeten spelen bij beleidsbeslissingen.

1. Bij de beoordeling van de arbeidssituatie van onderwijskrachten spelen zowel werkbelasting als werkdruk een rol.
2. Er dient bestudeerd te worden, hoe een vrijwillig pensioen voor leerkrachten boven 60 jaar ingevoerd kan worden.

• 30 A Basisonderwijs

Het huidige basisonderwijs dient zich te ontwikkelen in de richting van het funderend onderwijs. Daartoe is het nodig dat zoveel mogelijk kinderen in het basisonderwijs worden opgevangen.

Daarbij zal de zorg voor de individuele leerling voorop staan, zodat deze zijn eigen ononderbroken weg door de leerstof kan volgen.

Het basisonderwijs dient in de directe leef- en belevingswereld van het kind te staan. Dit houdt in, dat zo mogelijk elke woongemeenschap zijn eigen school of scholen heeft. De plaats van de schoolgebouwen moet zodanig zijn, dat een ieder binnen redelijke afstand het onderwijs van zijn of haar keuze kan genieten. Daarbij kan samenwerking tussen de scholen m.b.t. het gebruik van leermiddelen en gebouwen geëist worden.

Spreiding van scholen is vooral een aangelegenheid van schoolbesturen, medezeggenschapsraden en lagere overheden.

1. Voor woongemeenschappen waar slechts één school is, dient de opheffingsnorm verlaagd te worden.

2. De bepaling van formatieplaatsen dient afhankelijk te zijn van de zorg, die kinderen nodig hebben en onafhankelijk van opleiding en/of beroep van opvoeders.
3. Voor een zorgvuldige uitvoering van de Wet op het Basisonderwijs zijn meer leerkrachten vereist met name in de onderbouw.
4. Waakzaamheid voor het kleutereigene binnen het basisonderwijs blijft geboden.
5. Er dienen meer taakuren voor directeuren basisschool te komen.
6. Er dient voorkomen te worden, dat door de invoering van het vak 'geestelijke stromingen' godsdienstonderwijs op openbare scholen verdwijnt.

• 31 B Speciaal onderwijs

Alleen als er dusdanige voorzieningen moeten worden getroffen dat realisering daarvan binnen het regulier onderwijs niet mogelijk is, zullen daarop aangepaste vormen van speciaal onderwijs nodig zijn. Symbiose ofwel beweging tussen het regulier en het speciaal onderwijs moet mogelijk blijven. Intensieve contacten tussen beide vormen van onderwijs zijn hierbij noodzakelijk. Er dienen op regionaal niveau werkoverlegorganen opgericht te worden voor betere contacten tussen basis- en speciaal onderwijs.

• 32 C Voortgezet onderwijs

Binnen het voortgezet onderwijs zullen de leerlingen niet alleen kennis moeten maken met verschillende disciplines, maar ook leren waardering te hebben voor elkaars mogelijkheden. De overwaardering van het algemeen vormend onderwijs en de onderwaardering voor het beroepsonderwijs dienen door integratie van deze vormen van onderwijs teruggedrongen te worden. Elke vorm van onderwijs heeft tot doel mensen in staat te stellen vorm te geven aan de samenleving. In die samenleving vormt de beroepsuitoefening (slechts) een onderdeel van de menselijke activiteiten. Dit geldt ook voor het leren omgaan met computers. Daarom is het van belang, dat men op middelbare scholen en in het hoger beroepsonderwijs en op de universiteit leert met de computer te werken. Het gaat hierbij met name om het leren toepassen van de computer in allerlei vakgebieden. Dit betekent dat op grotere schaal dan tot nu toe de hierboven genoemde scholen van computerapparatuur plus de nodige software voorzien moeten worden. Mogelijk zal dit een wijziging van het informaticastimuleringsplan betekenen, in de zin dat het onderwijs in plaats van het bedrijfsleven meer faciliteiten krijgt. Bij het gebruik van de computer in het onderwijs (computer ondersteund onderwijs) is speciaal van belang dat dit in een aantal situaties een

hulpmiddel bij uitstek is, om kinderen met leer-moeilijkheden te helpen. Naast het leren van de beroepsuitoefening dienen leerlingen ook kennis te maken met onze culturele verworvenheden.

1. De experimenten met voortgezet basisonderwijs dienen te worden uitgebreid, hetgeen moet leiden tot één vorm van funderend onderwijs. Daaraan dient wel de voorwaarde verbonden te worden, dat het beroepsgericht onderwijs een gelijkwaardige plaats binnen het voortgezet basisonderwijs krijgt.
2. De aansluiting tussen het onderwijs en de beroepsuitoefening dient te worden verbeterd, o.a. door overleg met het bedrijfsleven. Het bedrijfsleven mag echter geen overwegende rol in het onderwijs spelen. Onderwijskundige argumenten blijven doorslaggevend.

• 33 D Voortgezette beroepsopleiding en universitair onderwijs

Gezien de gedachte die de EVP over geïntegreerd onderwijs heeft, is verdergaande samenwerking tussen de verschillende beroepsopleidingen, zowel MBO en HBO maar ook universitair onderwijs, gewenst. Deze samenwerking dient echter uit onderwijskundig oogpunt te geschieden. Dat betekent dat de EVP fusies binnen het onderwijs van besturen, die niet ondersteund worden door de werkers binnen het onderwijs en die alleen de bezuinigingen dienen, schadelijk voor het onderwijs acht. Alleen als fusies plaatsvinden met als doel de gedifferentieerdheid binnen het onderwijs toe te laten nemen en er daarvoor voldoende geld ter beschikking wordt gesteld, kan de EVP ermee instemmen.

1. Het KMBO dient zodanig te worden gestructureerd, dat uitvallers, die in eerste instantie in het KMBO zijn opgevangen, weer terug kunnen keren naar het reguliere onderwijs.
2. Fusies uit bezuinigingsoverwegingen mogen niet opgelegd worden.
3. Bij fusies dient een door het onderwijspersoneel goedgekeurd plan te zijn voor een andere taakverdeling.
4. De invloed van niet-wetenschappelijk personeel en studenten bij beslissingen op de universiteiten is te klein geworden. Er dient een vorm gevonden te worden, waarbij deze invloed verhoogd wordt.
5. Landbouw-onderwijs dient onder het ministerie van onderwijs te vallen. Overlegorganen met landbouworganisaties dienen gehandhaafd te blijven.

• 34 E Tweede-kansonderwijs

Zolang er nog geen geïntegreerd vervolgonderwijs is, waarbinnen iedereen die dat wenst de

kennis kan halen die hij nodig acht, zijn er speciale voorzieningen nodig voor volwasseneneducatie. Omdat deze vorm van onderwijs vooral afgestemd dient te zijn op de wensen aan de basis, is dit vooral een taak van lagere overheden.

1. Bij tweede-kansonderwijs dient prioriteit gegeven te worden aan cursussen, die nieuwe kansen bieden aan mensen, die (mede door het selectieve onderwijssysteem) uit de boot zijn gevallen.
2. Daarom verdienen cursussen voor vrouwen extra steun.

• 35 F Vredesonderwijs

Onze kinderen groeien op in een wereld, waarbinnen het onrecht en het onbegrip hand over hand toenemen. Omdat de EVP van mening is, dat vrede alleen bereikt kan worden door het doen van gerechtigheid, omvat het vredesonderwijs veel meer dan het praten over be- en ontwapening. Het vredesonderwijs dient de aandacht te vestigen op onrecht en vooroordeel. Het vredesonderwijs impliceert een houding t.o.v. elkaar waarbinnen een ieder tot zijn recht komt. Daarom zal het onderwijs rollenpatronen dienen te doorbreken en zowel in voorlichtende zin als in de praktijk meisjes en vrouwen meer kansen moeten bieden. Daarom zal er een intercultureel onderwijs moeten zijn, dat gelijke kansen geeft aan verschillende etnische groepen en culturen door onderwijs in eigen taal en cultuur. Bovendien dient het onderwijs de consequenties van een multiculturele samenleving voor alle leerlingen uit te werken. Daarom zal er geïntegreerd met andere vakken aandacht geschonken moeten worden aan vraagstukken over oorlog en vrede, Derde-Wereldproblemen en milieuvraagstukken.

1. Er dient een budget gereserveerd te worden voor het ontwerpen van lesmateriaal, voor voorlichting en voor nascholing t.b.v. het vredesonderwijs, zoals hierboven omschreven.
2. Milieu-educatie, emancipatie en Derde-Wereldproblematiek dienen een onderdeel te zijn van het vredesonderwijs.
3. Binnen het intercultureel onderwijs dient het leren van elkaars cultuur een belangrijk element te zijn.

• 36 G Studiefinanciering

Uitgangspunt bij studiefinanciering is, dat iedereen een gelijke kans op het volgen van onderwijs moet hebben.

Tevens dient een ieder vanaf een bepaalde leeftijd (18 jaar) financieel onafhankelijk te zijn. De EVP pleit dan ook voor het invoeren van studietoelagen, onafhankelijk van de te volgen opleiding. De hoogte van het studietoelagen dient gelijk te zijn aan het minimum inkomen van niet-studerenden, eventueel verhoogd met bijzondere studiekosten.

De kosten van invoering van het studietoelagen dienen opgebracht te worden door degenen die (om wat voor redenen dan ook) een hoog inkomen genieten.

1. De nieuwe studiefinanciering, die drempelverhogend werkt voor kinderen van ouders met lagere inkomens, dient te worden afgewezen.
2. De studiefinanciering dient betrokken te worden bij de studie over het basisinkomen.
3. Iedereen dient, ongeacht leeftijd, een dagstude toelagen te kunnen volgen en derhalve dient een studiefinanciering hieraan aangepast te zijn.
4. Uitgaande van gelijke inkomens voor studenten en andere jongeren, kunnen studenten-toelagen afgebouwd worden.

• 37 H Wetenschapsbeleid

De EVP beschouwt, zowel binnen het onderwijs als bij het wetenschapsbeleid, de ontwikkeling van kennis als een middel om de problemen van de samenleving op te lossen en het welzijn van de mens te dienen. Dat betekent dat de wetenschap bedreven dient te worden door en voor allen. Wetenschap door allen houdt in, dat wetenschappelijke instellingen democratisch en controleerbaar moeten zijn. Zowel organisatie als methode en gevolgen van wetenschappelijk onderzoek dienen getoetst te worden op maatschappelijke consequenties.

Wetenschap voor allen betekent in de eerste plaats dat ook niet-kapitaalkrachtige groepen gebruik moeten kunnen maken van wetenschappelijke instellingen, bijv. via wetenschapswinkels.

In de tweede plaats dient wetenschapsbeleid erop gericht te zijn, een antwoord te geven op problemen die vanuit de samenleving aangedragen worden.

1. Onderzoeken, die niet op welzijn en dienst gericht zijn, maar alleen op het creëren van een behoefte, zijn in strijd met de wetenschap, zoals hierboven omschreven.
2. Onderzoeken, die erop gericht zijn een leefbare wereld (ook in de toekomst) op te bouwen, dienen gestimuleerd te worden. Gedacht kan worden aan onderzoeken op het gebied van:
  - hergebruik van grondstoffen;
  - energiebesparingen, alternatieve natuurlijke energiebronnen en kleinschalige organisaties;
  - kwaliteitsverbetering van het milieu;
  - leren omgaan met vrije tijd;
  - behoud van culturele verworvenheden;
  - opheffing van ongelijkheden, zowel op internationaal als nationaal niveau;
  - geweldloze conflictoplossing.
3. Onderzoek waarbij mensen in het geding zijn, mag alleen met uitdrukkelijke toestemming van de betrokkenen zelf plaats vinden.

• 38 Inleiding

Emancipatie betekent in de ogen van de EVP het zichtbaar maken van de bevrijdende boodschap van het evangelie in deze wereld. Dat wil zeggen, dat de EVP opkomt voor al die groeperingen en enkelingen in de samenleving, die onderdrukt of achtergesteld worden, opdat zij als mondige mensen hun plaats in de samenleving kunnen kiezen.

Een belangrijk probleem van de emancipatie is, dat de samenleving zich vaak niet bewust is dat mensen achtergesteld worden. Dit wordt veelal veroorzaakt door een foutieve beeldvorming, die maar al te vaak door de reclame versterkt wordt. Het is dan ook van groot belang, dat een mentaliteitsverandering op gang gebracht wordt door het inzicht te vergroten en negatieve beeldvorming te bestrijden, zodat er meer respect voor elkaar opgebracht kan worden.

• 39 A Vrouwen

Hoewel zij een meerderheid in Nederland vormen, zijn gelijke rechten en kansen voor vrouwen nog steeds niet gerealiseerd. Op veel plaatsen in de maatschappij (bedrijfsleven, onderwijs e.d.), wordt rolbevestigend t.a.v. man en vrouw opgetreden. Daardoor wordt de kans op een gelijkwaardige positie van man en vrouw verkleind. Het beleid dient dan ook gericht te zijn op doorbreking van rolpatronen en gelijke kansen geven aan man en vrouw.

1. Het onderwijs dient er mede op gericht te zijn, dat vrouwen en meisjes zich kunnen ontwikkelen naar eigen inzicht en mogelijkheden.
2. Er dient een werkgelegenheidsbeleid gevoerd te worden, dat de kansen van vrouwen op de arbeidsmarkt zodanig maakt, dat een gelijke verdeling van arbeid tussen mannen en vrouwen ontstaat.
3. Financiële onafhankelijkheid van man en vrouw t.o.v. elkaar dient bevorderd te worden. Het invoeren van een basisinkomen kan een middel daartoe zijn.
4. Het draagkrachtprincipe dient op een andere manier uitgewerkt te worden, dan met de huidige tweeverdienerswet.
5. Vrouwen van buitenlandse werknemers dienen in Nederland het recht op een zelfstandig bestaan te krijgen en derhalve een persoonlijke

verblijfstitel te krijgen.

6. Er dient voldoende mogelijkheid voor kinderopvang te zijn.
7. Er dient een nationaal klachtenbureau te komen, om klachten over ongewenste intimiteiten op de werkvloer te coördineren, zodat passende maatregelen ontwikkeld kunnen worden om deze praktijken terug te dringen.
8. De rolbevestiging in de reclame dient doorbroken te worden.
9. Met het oog op het dragen van eigen verantwoordelijkheid van mannen en vrouwen ten aanzien van het ouderschap, bevruchting en seksuele verhoudingen, is het nodig alle wetgeving en maatregelen ter bevordering van machtsgelijkheid, gelijke rechten en behandeling van mannen en vrouwen krachtig te bevorderen.

• 40 B Kinderen en jongvolwassenen

De mens in zijn groei naar volwassenheid dient een volwaardige plaats in de samenleving te vinden. Maar al te vaak wordt de maatschappij ingericht naar de maatstaven van volwassenen, zonder rekening te houden met de jeugd (0-25 jaar).

De eerste verantwoordelijkheid voor de opvoeding van het kind ligt bij diens opvoeder(s). De overheid heeft hierbij een voorwaardescheppende taak. Zo geeft de overheid gelegenheid tot het volgen van onderwijs. De EVP pleit voor een onderwijssysteem, dat dienstbaar is aan het zich ontplooiende kind op een manier, zoals in het hoofdstuk Onderwijs beschreven.

Ook buiten school verdient het kind aandacht van de overheid. Immers, bij het inrichten van de maatschappij dient zij met kinderen rekening te houden. De EVP vindt, dat de maatschappij veel kindvriendelijker ingericht dient te worden. Waar nodig, dient de overheid het kind te beschermen, eventueel tegen eigen opvoeders. Hierbij dient opgemerkt te worden, dat bij conflicten aandacht voor alle betrokken partijen dient te zijn.

Uitgangspunten bij het beleid t.a.v. jongvolwassenen (18-25 jaar) is het recht op gelijke behandeling, maar daarbij dient extra aandacht besteed te worden aan de groei naar volwassenheid en zelfstandigheid, zodat jongvolwassenen gelegenheid krijgen op verschillende levensterreinen een zelfstandige positie te verwerven.

1. Er dient een krachtig beleid gevoerd te worden om (sexuele) kindermishandeling op te sporen en tegen te gaan.
2. Woongemeenschappen dienen veel kindvriendelijker ingericht te worden met meer veiligheid op straat en speelplaatsen.
3. Kinderbedreigende elementen zoals porno dienen te worden geweerd.
4. De instelling van een kindertelefoon dient uitgebreid te worden.
5. Het club- en buurthuiswerk mag niet worden afgebroken, maar dient hersteld te worden.
6. Vanaf 18 jaar heeft een ieder recht op eigen inkomen.
7. Kinderen van buitenlandse werknemers (die hier hun kinderen in het kader van gezinsvereniging hebben laten komen) moeten na het bereiken van de 16-jarige leeftijd een persoonlijke verblijfstitel krijgen.
8. Er dient een jeugdhulpverleningswet te komen om tot een samenhangend beleid t.a.v. de voorzieningen voor jeugdhulp te komen.
9. Er dient gezocht te worden naar betaalbare huisvesting voor jongeren vanaf 18 jaar.
10. Er dient een vaste Kamercommissie jeugdbeleid in de Tweede Kamer te komen.
11. Het beleid t.a.v. plaatsing bij pleegouders en in tehuizen (zowel toewijzing als controle) dient zeer zorgvuldig te worden uitgevoerd, waarbij het belang van het kind uitgangspunt is. De belangen van na betrokkenen dienen hierbij ook een rol te spelen.

• 41 C Gehandicapten

Ook invaliden en gehandicapten hebben het recht volledig deel te nemen aan de maatschappij. Vele letterlijke en figuurlijke drempels houden hen echter vaak tegen. Het is de taak van de samenleving als geheel, en van de overheid als instantie die regels geeft in het bijzonder, ervoor te waken dat burgers met een handicap niet meer belemmeringen ondervinden in het beleven van hun menszijn dan hun handicap al voor henzelf meebrengt. Gelijkwaardigheid van mensen is ook hier het uitgangspunt.

1. Activiteiten, gericht op emancipatie van invaliden en gehandicapten, verdienen actieve steun, ook financieel.
2. In de sociale werkvoorziening dient de werknemer centraal te staan: de omstandigheden, waaronder gewerkt moet worden, dienen zodanig te zijn aangepast, dat ze mede dienen ter bevordering van het welzijn van de werknemer.
3. Als arbeid gezien wordt als dienst aan de naaste en mogelijkheid voor zelfontplooiing, dan dienen er voor (geestelijk) gehandicapten ook mogelijkheden tot arbeid gemaakt te worden.
4. Er dient een goede samenwerking te worden bevorderd tussen sociale werkvoorziening en

het gezinsvervangend tehuis, dagverblijf of andere betrokken instellingen.

5. Bij het ontwerp van openbare gebouwen en voorzieningen (vervoer en verkeer) maar ook van 'gewone' woningen, dient rekening gehouden te worden met bereikbaarheid, toegankelijkheid en – voor een deel van de woningen – ook met de bruikbaarheid voor gehandicapten.
6. De overheid moet een voortrekkersrol vervullen, waar het gaat om het bieden van gelijkwaardige kansen op de arbeidsmarkt voor mensen met een handicap.
7. Instellingen en woningen voor gehandicapten dienen in een 'normale' woonomgeving te worden geplaatst.

• 42 D Allochtone minderheden

Naast erkenning van de wankelende positie van veel autochtone (in het land zelf geboren) minderheden kan de EVP niet anders dan duidelijk uiting geven aan haar constatering dat vele allochtone (niet in het land geboren) minderheden een dubbele achteruitstelling in de maatschappij ervaren: achteruitstelling die zowel door de overheid als door de ontvangende samenleving wordt bewerkstelligd.

De beleidsuitgangspunten van de EVP zijn derhalve:

- integratie als medeburger met de mogelijkheid tot behoud van het eigene;
  - de mogelijkheid tot immigratie openhouden en een voorwaardenscheppend beleid daartoe opstellen;
  - duidelijk moet worden dat allochtonen en autochtonen dikwijls gelijke problemen kennen (huisvesting, werkloosheid). Van hieruit moet getracht worden tot solidariteit te komen en moet gezocht worden naar elementen die naast of boven het eigene van elke groep het gemeenschappelijke van allochtonen en autochtonen benadrukken.
1. Allochtonen, voorzover Nederlandse staatsburgers, dienen naast dezelfde plichten als autochtonen, ook dezelfde rechten, dus behandeling, te krijgen. De overheid dient hierbij het voorbeeld te geven door bijv. in haar benoemingsbeleid hiermee rekening te houden.
  2. Vergroten van werkgelegenheid voor allochtonen eist een stimuleringsbeleid. Er moeten faciliteiten komen, binnen de integratieplannen, waarbij personen en/of groepen in de gelegenheid worden gesteld, afhankelijk van hun capaciteiten, kleinschalige bedrijven op te zetten. Dit moet leiden tot voorziening in eigen behoeften/onderhoud.
  3. Voorzover allochtonen uitdrukkelijk de wens te kennen geven naar het land van herkomst terug te willen, zal de overheid daarbij intern – naar de potentiële remigrant toe – en extern –

naar het land van herkomst toe – al het nodige doen om de remigratiewens te vervullen. Hier-toe moeten procedures worden ontwikkeld.

4. De nadruk binnen het algemene minderheden-beleid moet liggen op de politieke rechten en de sociaal-economische situatie van de mi-granten in Nederland. Remigratie is slechts één aspect van een algemeen minderhedenbe-leid.
5. Ten aanzien van remigratie geldt het volgen-de:
  - een goed remigratiebeleid heeft twee spo-ren:
    1. mogelijkheden in Nederland scheppen voor remigranten om terug te kunnen gaan;
    2. mogelijkheden in de landen van her-komst scheppen voor de remigranten om daar een bestaan op te bouwen.
  - Remigratie mag niet ten koste gaan van het budget voor het beleid van de in Nederland (ver)blijvende migranten.
Een keuze tussen afkoop of behoud van uitkering bij remigratie moet mogelijk ge-maakt worden.
  - De terugkeer-optie moet onderdeel van het remigratiebeleid zijn.
6. Er moeten programma's opgezet worden, om de oriëntatie op de Nederlandse samenleving te vergroten. Iets in de trant van 'allochtonen oriënteren zich op de samenleving'. Hierbij wordt gedacht aan Teleac-cursussen, educatief programma-aanbod van wijk- en buurtcentra. Accentueren van de vaak overeenkomstige problematiek bij autochtonen. Er naar toe werken, dat de cursus uitmondt in heterogeen samengestelde groepen.
7. De 1445-guldens-grens voor gezinsvorming dient te worden afgeschaft.

• 43 E Ouderen

Onze maatschappij heeft nog steeds de neiging de ouderwordende mens als afgedaan te be-schouwen, als mensen die niet meer mondig ge-noeg zijn, om zelf beslissingen te nemen. Niets is minder waar. De ouderwordende mens kan en mag volledig mee blijven participeren in onze samenleving. Emancipatie van ouderen betekent dat vooroordelen t.a.v. ouderen door een goede voorlichting weggenomen moeten worden, ach-terstanden in de voorzieningen voor ouderen op-geheven moeten worden en ouderen gelegenheid gegeven moet worden volledig mee te spreken bij het nemen van beslissingen.

1. Het beleid dient er op gericht te zijn, dat oude-ren meer in de samenleving participeren. Zo zullen de ouderenbonden in de SER vertegen-woordigd dienen te zijn.
2. Ouderen dienen zo lang mogelijk in hun eigen woning te blijven. Een dergelijk beleid dient

dan wel gepaard te gaan met flankerende maatregelen, zoals uitbreiding van de 24-uurs-hulp.

3. Er dient een actief en passief benoemingsrecht te komen voor inwoners van verzorgingshui-zen met betrekking tot bestuursfuncties.

• 44 F Seksuele geaardheid

Zodra mensen zich 'anders' gedragen dan wat wij 'gewoon' vinden, worden die mensen vaak uitge-stoten en gediscrimineerd. De EVP wil het voor deze mensen opnemen. Ieder mens is gelijkwaar-dig. Dit uitgangspunt stijgt uit boven culturele en/of godsdienstige argumenten, die het tegen-deel beweren. De overheid heeft het recht op alle levensterreinen in te grijpen, als in strijd met de gelijkwaardigheid gehandeld wordt.

- Er dient een Wet Gelijke Behandeling te ko-men, die voor alle kringen in de maatschappij (dus ook het onderwijs) geldt.

• 45 Inleiding

Cultuur is geen statisch begrip, een aanduiding voor een verzameling van verworvenheden, maar de gezamenlijke activiteit van mensen, volgens bepaalde normen en waarden, ook in heel gewone zaken als recreatie, stadsplanning of demonstratie.

De EVP wil evenwel bewust de mens in elk individu tot zijn recht laten komen. In haar cultuurbeleid wil de EVP als uitgangspunten verwoorden:

- de erkenning dat een 'voortrekker' noodzakelijk is, willen culturele omstandigheden via persoonlijke acties met enig succes veranderd worden;
  - dat daartoe mensen met een verhoogde probleemgevoeligheid, creativiteit en inventiviteit onmisbaar zijn;
  - het besef dat onze samenleving hoe langer hoe meer een vrijetijdscultuur wordt en zal zijn, ook als de economie zich weer enigszins herstelt.
- Daarom zullen mensen nieuwe waarden en mogelijkheden in zichzelf moeten ontdekken – kunst en cultuur kunnen daar een rol in spelen;
- drempels voor actieve en passieve kunstbeleving moeten worden weggenomen, of althans verlaagd;
  - persvrijheid en verscheidenheid van aanbod in de informatie via radio en televisie moeten worden gewaarborgd. Hetzelfde geldt voor de vrijheid van kunstenaars om zich te uiten;
  - aandacht en respect voor kunst en cultuur uit het verleden (zonder welke onze beschaving niet denkbaar is).

• 46 A Informatiebeleid

Onder 'informatie' wordt door ons verstaan: alle in woord, beeld en/of geluid vastgelegde uitingen, ongeacht de recreatieve en/of voorlichtende en/of educatieve functie, die deze voor de eventuele gebruiker kan hebben.

De EVP pleit voor een vrij verkeer van informatie, aangezien dit een voorwaarde is voor het goed functioneren van een democratie. Het is ook een logische consequentie van het in de Nederlandse grondwet vastgelegde recht van vrije meningsuiting (vrijheid van vereniging en vergadering, vrijheid van drukpers).

In dit kader kan vercommercialisering van het informatie-aanbod als gevaarlijk worden aangemerkt en het beleid dient er op gericht te zijn, deze ontwikkeling tegen te gaan en zo mogelijk te vermijden.

1. Bibliotheken dienen bij uitstek centra voor informatieverschaffing te zijn. Zij dienen daartoe over allerlei soorten van informatiedragers te kunnen beschikken (Viditel en aansluiting op databanken), die voor iedereen toegankelijk zijn.

• 47 B Mediabeleid

Door de voortschrijdende technische ontwikkeling zijn de media tot een macht geworden, omdat zij essentiële functies in het maatschappelijk leven aan zich hebben getrokken of toebedeeld hebben gekregen.

De taak van de overheid ligt hierin, dat zij een verscheidenheid van informatie, gebaseerd op een pluriformiteit van overtuigingen, dient te waarborgen of zelfs te verruimen. Zonodig dient zij met financiële middelen evenwicht en samenhang in de pluriforme uitingen te garanderen.

Invloed van de commercie, die meer gericht is op middelmaat en uniformiteit, moet dan ook zoveel mogelijk vermeden worden. Bij een conflict tussen de vrijheid van onderneming en de vrijheid van meningsuiting dient de eerste ondergeschikt te zijn aan de laatste.

Beleids punten:

1. Om pluriformiteit te handhaven, dienen zowel alle zendgemachtigden (dus ook de zgn. kleinen, zoals de IKON) als wel verschillende categorieën programma's over alle zenders – inclusief een eventueel derde net – te worden verdeeld.
2. Reclame moet beperkt worden tot blokken op vaste tijden. Bedrijven mogen op geen enkele wijze invloed hebben op de inhoud van programma's.
3. De overheid dient een stimulerend beleid te voeren t.a.v. de Nederlandse kunst in de media. Zowel de omvang, de kwaliteit als de originaliteit dient verbeterd te worden.
4. Nederland treedt in overleg met belanghebbende staten, om te komen tot internationale afspraken met betrekking tot satellietuitzendingen.

5. Er moet naar gestreefd worden, dat zendgemachtigden de status van vereniging krijgen.
6. De sanctiemogelijkheden tegen commerciële activiteiten van de omroepen dienen uitgebreid te worden en niet beperkt tot berisping of intrekken van zendtijd. Gedacht kan worden aan een gedeeltelijke intrekking of terugbrengen in status.

● 48 C Kunstbeleid/recreatie

Het financiële beleid zal in die zin moeten worden omgebogen, dat jonge kunstenaars gelijke kansen krijgen als al gevestigde. Voorwaarde daarbij is een inkomensbeleid, dat alle kunstenaars een reële bestaanszekerheid biedt.

Kunst dient niet alleen ten goede te komen aan een maatschappelijke bovenlaag maar moet bereikbaar zijn voor alle mensen, zowel voor degenen die ervan willen genieten, als wel voor degenen die zelf actief kunst willen beoefenen.

1. De BKR-regeling dient in de oude vorm te worden teruggebracht.
2. Het bezoek aan culturele manifestaties en musea dient gestimuleerd te worden, bijv. door lagere toegangsprijzen.
3. De steun van de overheid aan culturele activiteiten, zoals schouwburgen, symfonie-orkesten, theaterproducties, filmhuizen etc., moet worden voortgezet. Dit om de veelzijdigheid in het kunstaanbod te handhaven en de commercie, die tot zgn. 'vertrossing' kan leiden, buiten de kunst te houden.

● 49 D Sport

Sportaccommodaties dienen voor minder draagkrachtigen ook toegankelijk te zijn. Het ondersteunen van sport voor allen heeft een hogere prioriteit dan subsidies voor topsport.

VIII Ruimtelijke ordening, volkshuisvesting en verkeer en waterstaat

• 50 A Ruimtelijke ordening

Als gevolg van groei van de bevolking en toename van de welvaart is de meest kenmerkende ruimtelijke ontwikkeling in de periode na de Tweede Wereldoorlog die van de verstedelijking. Niet alleen door de uitbreiding van bestaande steden maar ook door de bouw van nieuwe steden en uitgroei van kleine kernen, nam de verstedelijking van het platteland toe. Dit proces van suburbanisatie werd versterkt door toenemend autobezit en -gebruik. Gevolg van deze ontwikkeling is een scheiding tussen wonen en werken, waardoor het aantal verplaatsingen over grotere afstand toeneemt en nieuwe autowegen nodig zijn: kortom extra energie en extra ruimte.

De verschillende maatschappelijke activiteiten wonen, werken, recreëren, winkelen e.d. zullen weer zodanig gesitueerd moeten worden, dat de lengte van de verplaatsingen wordt ingekort.

Steeds zichtbaarder wordt dat er een proces gaande is van achteruitgang van het woon- en leefklimaat in de oudere stadswijken, door gebrek aan onderhoud, het niet meer voldoen aan de huidige wooneisen van de woningen, weinig speelruimte in verband met geparkeerde auto's en drukke straten. Gevolg is het wegtrekken van de financieel draagkrachtigen naar nieuwe woonbuurten en de vestiging van sociaal-economisch zwakkere groepen.

Voor het goed functioneren van de binnensteden vindt men het nodig om de bereikbaarheid ervan voor de auto zo goed mogelijk te doen zijn. Het gevolg evenwel is, dat er verkeers- en parkeerproblemen ontstaan, waardoor tevens de bereikbaarheid voor andere groepen verkeersdeelnemers, langzaam verkeer en openbaar vervoer, afneemt en de binnensteden hun functie als verzorgingsgebied voor de regio verliezen.

De leefbaarheid van binnensteden kan worden verbeterd door de bereikbaarheid ervan met het openbaar vervoer en de fiets te vergroten, het verblijfsklimaat te verbeteren en door versterking van de woonfunctie.

Op het platteland zijn er gebieden te onderscheiden, die onder druk staan van nabijgelegen steden en gebieden, waar het verzorgingsniveau steeds lager wordt.

De ruimtelijke ordening heeft zichzelf in het afgelopen decennium vooral een coördinatiefunctie

toebedacht. Dit betekent dat ernaar gestreefd wordt de ruimtelijke claims van de verschillende sectoren (landbouw, verkeer, woningbouw etc.) zo goed mogelijk op elkaar af te stemmen, veelal ten koste van natuur en landschap.

Ieder stuk grond in Nederland heeft al een bestemming. Waar het niet meer lukt de verschillende functies en ruimtebehoeften op elkaar af te stemmen, wordt al gauw geprobeerd de problemen van het oude land voor zich uit te schuiven, het IJsselmeer in (aanleg van de Markerwaard), de Waddenzee in (inpoldering in Noord-Friesland) of de Noordzee in (kustuitbreiding tussen Hoek van Holland en Scheveningen).

Vergroting van het landoppervlak is hooguit een tijdelijke oplossing, de behoefte eraan is niet hard te maken en het brengt een ontoelaatbare aantasting van de natte gebieden van Nederland met zich mee.

Bij uitbreiding van activiteiten dient dan ook in de eerste plaats de intensivering van het bestaande grondgebruik voorop te staan. Investeringshebben bovendien een groter rendement, wanneer ze gericht worden op herstructurering van verouderde bedrijfsterrains, benutting van braakliggende industrieterreinen en de aanpak van de bodemsanering.

De ruimtelijke ordening moet op zoek gaan naar een nieuwe identiteit. Coördineren betekent tegenwoordig bijna per definitie inleveren van ruimtelijke kwaliteit. De belevingswaarde is op de achtergrond geraakt. Voorts is een fundamentele bezinning nodig op mogelijke toekomstige ruimtelijke veranderingen als gevolg van de technologische ontwikkeling en veranderingen in de vrijetijdsbesteding en het leefpatroon van mensen.

1. De ruimtelijke ordening gaat zich fundamenteel bezig houden met de ruimtelijke veranderingen in de toekomst als gevolg van:
  - technologische ontwikkelingen;
  - wijzigingen in de bevolkingssamenstelling;
  - ontwikkelingen op het gebied van de tijdsbesteding en het leefpatroon van mensen;
  - wijzigingen in de verhouding landbouw – natuur.

De resultaten van deze bezinning worden neergelegd in een vierde nota ruimtelijke ordening.

2. Omdat nog zoveel grond in Nederland niet doelmatig wordt gebruikt, worden plannen voor landaanwinning zoals de aanleg van de Markerwaard en een kustuitbreiding tussen Hoek van Holland en Scheveningen afgewezen.
3. Het groeikernenbeleid wordt afgebouwd en vervangen door bouwen in en om de steden en binnen de stadsgewesten. Binnen het verstedelijkingsbeleid krijgt de stadsvernieuwing de hoogste prioriteit.
4. Nieuwe woon- en werkgebieden worden zoveel mogelijk aangesloten op de bestaande infrastructuur. Prioriteit daarbij krijgt de situering langs de hoofdasen en op de knooppunten van het openbaar vervoer.
5. Mogelijkheden van verdichting in de steden worden benut, maar zullen er niet toe mogen leiden, dat de kwaliteit van het stedelijk milieu achteruit gaat, bijv. door het gebruik van gronden, die momenteel een groenbestemming hebben.
6. Bij de bouw van woonwijken en situering van de werkgelegenheid dient rekening gehouden te worden met veranderingen in het leefpatroon vooral van vrouwen.
7. De overlast van het verkeer in binnensteden wordt verminderd door de binnensteden in te delen in verkeers- en verblijfsgebieden. Het parkeren op straat wordt teruggedrongen door de aanleg van parkeergarages met gunstige tarieven voor omwonenden. Iedere stad wordt verplicht een fietsrouteplan in uitvoering te nemen.
8. Grootchalige voorzieningen voor de openluchtrecreatie worden dicht bij de steden aangelegd. Belangrijk aandachtspunt daarbij is de ontsluiting ervan voor het langzaam verkeer en het openbaar vervoer.
9. De leefbaarheid van het platteland en de kleine kernen wordt op een passend niveau gehandhaafd. In centraal gelegen kernen moet het voorzieningenniveau op peil gehouden worden. Alle kernen worden ontsloten door middel van flexibele vormen van openbaar vervoer. Voor belangrijke schoolroutes zullen fietspaden voor een veilige situatie zorgdragen.
10. Bij ruimtelijke kwaliteit gaat het allereerst om de instandhouding van het natuurlijk milieu en de beleving van natuur en landschap. Dit betekent dat niet met de natuur verenigbare menselijke activiteiten zoals in de Waddenzee worden tegengegaan. Het instrumentarium van de Nota Landelijke Gebieden wordt versterkt om het evenwicht tussen landbouw en natuur daadwerkelijk te herstellen.

• 51 B Volkshuisvesting

Eén van de sociale grondrechten van deze tijd is het recht van de burger op een goede en betaalbare woning. Het is de plicht van de overheid, om te voorzien in voldoende en goed gebouwde woningen. Ongeacht de wijze van samenleven met anderen zal er naar gestreefd moeten worden, dat een ieder de woonruimte krijgt, die hij/zij wenst.

Ondanks de economische recessie is het nodig om de bouw van woningen op een hoog peil te handhaven. Dit is nodig in verband met de nog steeds aanwezige woningnood.

In overleg met provincies en gemeenten zal de rijksoverheid een evenwichtige verdeling van nieuw te bouwen woningen moeten aangeven en mogelijkheden moeten bieden voor stadsvernieuwing.

Stadsvernieuwing betreft meer dan alleen bouwen en verbouwen. Het betreft ook samenlevingsopbouw en het voorzien in gepaste werkgelegenheid.

Leefbaarheid en levendigheid zullen allereerst zijn gediend met het herstel van de woonfunctie van de binnenstad. Het historisch evenwicht tussen wonen, werken en cultuur dient weer tot stand te worden gebracht.

1. Er is nog steeds een kwantitatieve woningnood. Daarom wordt de bouw van nieuwe woningen in de sociale huur- en koopsector op een hoog peil gehouden. Prioriteit in het volkshuisvestingsbeleid krijgen het herstel van de woonfunctie in de binnensteden, alsmede de sanering en verbetering van verouderde stadswijken. De kwaliteit van de bestaande woningvoorraad wordt verbeterd door onderhoud en renovatie met subsidie en belastingmaatregelen te stimuleren.
2. De kwalitatieve woningnood wordt bestreden door voorkoming van leegstand en door een effectieve woningdistributie. Doorstromingsmaatregelen moeten ervoor zorgen, dat iedereen in een (financieel en qua leefomstandigheden) passende woning terecht komt. Voor de schaarse sector valt te denken aan een huisvestingsvergunning met een beperkte duur en periodieke toetsing.
3. Zowel in de nieuwbouw als in de bestaande bouw wordt meer vrijheid gegeven aan nieuwe bouwmethoden en het eigen initiatief van mensen (bijvoorbeeld cascowoningen). De positie van de bewoners wordt versterkt door hen directer te betrekken bij het volkshuisvestingsbeleid via inspraak in nieuwbouwplannen en sanerings- of vernieuwingsplannen. Elke woonvorm moet een behuizing krijgen, die bij die woonvorm past.
4. Bevordering van het eigen woningbezit verdient steun, mits de totale tegemoetkoming van de overheid de subsidie voor de bouw van een woningwetwoning niet te boven gaat.

5. Een huur van 17% van het netto-inkomen is acceptabel. Het huursubsidiebeleid wordt op deze grens afgestemd en voorts omgebouwd tot een woonlastensubsidiebeleid, waarin effecten van de energieprijsoontwikkeling worden meegenomen.
6. Kamerverhuur wordt weer aantrekkelijker gemaakt door wijziging van de huurwetten en fiscale maatregelen. Er komt een registratie van kamerozoekenden voor onzelfstandige woonruimte. Niet-commerciële kamerbemiddelingsbureaus krijgen ondersteuning.

• 52 C Verkeer en waterstaat

Voor een goed functioneren van een samenleving is een goed verkeers- en vervoerssysteem onontbeerlijk. Verkeer en vervoer vormen de schakels tussen de verschillende maatschappelijke activiteiten, zoals wonen, werken, winkelen, recreëren, sociale en culturele contacten, enz.

De wensen en de mogelijkheden tot verplaatsen zijn voor iedereen verschillend. De EVP wil er naar streven om aan een voldoende niveau van mobiliteit tegemoet te komen.

Daarbij gaat onze aandacht in de eerste plaats uit naar de mensen, die geen auto ter beschikking hebben. Met name voor deze mensen wil de EVP ervoor zorg dragen, dat zij zich op een qua tijd, kosten en moeite aanvaardbare wijze kunnen verplaatsen.

Aan het verkeers- en vervoerssysteem zijn echter ook nadelen verbonden. Een toenemend ruimtebeslag, milieuverontreiniging, onveiligheid en filevorming zijn de grootste verkeersproblemen. De EVP wijt deze problemen voor een groot deel aan het onnodige intensieve autoverkeer.

In Nederland, waar al onze activiteiten zich op een vrij klein oppervlak dienen af te spelen, is uitbreiding van het weggennet niet gewenst. Met name uit natuurgebieden en landschappelijk waardevolle gebieden dient het doorgaande verkeer geweerd te worden. De EVP geeft de voorkeur aan het verbeteren van problematische verkeerssituaties door middel van het herstructureren van knelpunten.

Uitbreiding van het openbaar vervoer en de aanleg van fietspaden wordt door de EVP bevorderd. Op deze wijze wordt het gebruik van de auto teruggedrongen.

1. Het gebruik van het openbaar vervoer zal met voortvarendheid worden gestimuleerd.
2. De EVP pleit voor tariefverlagingen bij het openbaar vervoer; want door een toename van het aantal reizigers verbeteren het rendement en de intensiteit.
3. Bij alle infrastructurele en vervoerstechnische voorzieningen in het openbaar vervoer moet steeds met de belangen van gehandicapten, ouderen en kinderen rekening worden gehouden.

4. Met het oog op de sociale veiligheid, de controle op plaatsbewijzen en de behoefte aan informatie, dienen bij het lokale openbaar vervoer meer conducteurs te worden ingezet.
5. Op het platteland dient een goed openbaar vervoer te worden gewaarborgd. Verdere inkrimping van het streekvervoer is onaanvaardbaar. Waar slechts een beperkte behoefte bestaat, dienen alternatieve, meer op de vraag afgestemde bussystemen, zoals de taxi- of buurtbus, te worden overwogen.
6. Spoorwegstations moeten vlotte, veilige en overzichtelijke aan- en afvoerroutes hebben voor voetgangers en alle soorten wegverkeer. Knooppunten van stads- en streekbussen behoren bij stations gesitueerd te zijn. Bij stations moeten steeds voldoende stallings- en parkeermogelijkheden voorhanden zijn.
7. De EVP is voorstander van het doortrekken van de Flevovlijn naar Groningen. In streek- en bestemmingsplannen dienen hiervoor de planologische mogelijkheden te worden opengehouden. Dit geldt ook voor het eventueel reactiveren van gesloten spoorlijnen, zoals het traject Apeldoorn-Zwolle en de lijnen naar Uden en Waalwijk.
8. Het goederenvervoer per trein en per schip zal van overheidswege gestimuleerd worden, met name voor transport van massa-goederen over grote afstanden.
9. Verbeteringen aan deze transportwijzen kunnen echter niet altijd gezocht worden bij schaalvergroting. De EVP wijst een invoering van zesbaksdrukvaart op de grote rivieren af.
10. De veerdiensten op de Waddeneilanden en Zeeuws-Vlaanderen dienen voor de bewoners gesubsidieerd te worden.
11. Bij de verhoging van zee- en rivierdijken dient naast veiligheidsnormen ook rekening te worden gehouden met het behoud van beschermde stads- en dorpsgezichten.
12. Het nationale luchtverkeer zal tot een minimum beperkt moeten blijven; het internationale luchtverkeer dient aan te sluiten op het intercity-verkeer.
13. Schiphol zal als belangrijkste luchthaven blijven functioneren. Vliegveld Beek wordt niet met een oost-westbaan uitgebreid.
14. Om het grensverkeer binnen de EG zo vlot mogelijk te laten verlopen, dienen de administratieve handelingen aan de grensovergang tot een minimum te worden beperkt.
15. Om het zo noodzakelijke selectieve autogebruik te bevorderen, wordt het bezit minder en het gebruik van de auto meer fiscaal belast, door de algemene wegenbelasting te verlagen en de accijns op de motorbrandstof te verhogen. Voor beroepsmatig autogebruik kunnen afzonderlijke maatregelen worden getroffen.

16. De maximale toegestane snelheid van 100 km/uur op auto(snel)wegen wordt niet verhoogd. De naleving hiervan moet strenger worden gecontroleerd. Voorts zou de tracing van de wegen aan de erop toe te laten snelheid moeten worden aangepast.

De EVP is voorstander van een scheiding tussen verkeersgebieden en verblijfsgebieden. In de verblijfsgebieden dient de maximaal toe te laten snelheid tot circa 30 km/uur te worden teruggebracht.

17. De aanleg van autosnelwegen moet tot het uiterste worden beperkt.
18. Knelpunten in het wegennet dienen te worden verbeterd door verbreding van bestaande wegen en reconstructie van bruggen en kruispunten. Bij de reconstructie van verkeersknooppunten dient steeds prioriteit te worden gegeven aan bus- en fietsroutes. Bij de aanleg van fietsroutes moeten omwegen worden vermeden en zij dienen een gunstige positie in verkeerslichtenregelingen te verkrijgen. De subsidiëring van fietspaden en vrije fietsroutes dient ten spoedigste te worden hervat, dit ter beveiliging van zowel het fiets- als het autoverkeer.
19. De aanleg en instandhouding van toeristische fietsroutes dient te worden bevorderd. Waar de recreatieve omgeving gescheiden wordt van de stedelijke woongebieden door kanalen, spoor- en snelwegverbindingen, moeten voor voetgangers en (brom)fietsers vrije overgangen/kruisingen worden aangelegd.
- Ook het opheffen van voetveren betekent een aanzienlijke verarming en moet derhalve worden tegengegaan.

IX Welzijn en gezondheidszorg

• 53 A Welzijn

De welzijnszorg staat onder grote druk. Enerzijds worden van overheidswege voortdurend bezuinigingen doorgevoerd en blijft wetgeving onduidelijk, anderzijds kenmerken de 80-er jaren zich door grote sociale problemen.

Bij welzijnswerk gaat het om de mens die hulp komt vragen. Daarvoor dient er een breed netwerk van hulpverlening te zijn, dat effectief en ter zake doende kan antwoorden. De mens staat hierbij centraal en bureaucratie moet worden voorkomen.

Welzijnswerk functioneert niet alleen als voorzieningen-stelsel, maar heeft ook een emancipatoire en ontwikkelende functie.

Zowel de overheid (gemeente, provincie en rijk) als particulieren, kunnen oplossingen aandragen. De overheid schept kaders waarbinnen mensen in vrijheid tot ontplooiing kunnen komen. Daarvoor dient een goede raamwetgeving en goede samenwerking van de overheid met de welzijnsinstellingen. De overheid stimuleert zoveel mogelijk initiatieven van burgers. Het bevorderen van zelfzorg en mantelzorg is in dit kader een goede zaak, zolang dit niet gebruikt wordt om bezuinigingen door te voeren, waardoor juist de zwakke groeperingen de dupe worden.

1. Welzijnsvoorzieningen dienen laagdrempelig te zijn. De gebruiker dient centraal te staan en niet belemmerd te worden door bureaucratische structuren. Waar mogelijk dienen welzijnsvoorzieningen 24 uur per dag ter beschikking te staan.
2. De samenhang en samenwerking tussen overheid en instellingen dient geïntensiveerd te worden.
3. Beheersing van de kosten mag alleen door verhoging van efficiency verkregen worden.
4. Algemene voorzieningen dienen gestimuleerd te worden boven categorale voorzieningen, tenzij bepaalde categorieën in de knel dreigen te komen.
5. Sportieve recreatie dient gestimuleerd te worden.

• 54 B Gezondheidszorg

Zorg voor eigen gezondheid is in de eerste plaats een taak voor ieder mens persoonlijk. Ieder is

verantwoordelijk voor eigen leefwijze voor wat betreft eten, drinken, roken, lichaamsbeweging, enz. Daarbij dient ieder zowel eigen belang als ook het belang van de gemeenschap, die de gevolgen van onverantwoord leven mee moet dragen, als uitgangspunt te nemen.

De overheid dient daarbij stimulerend en voorwaardenscheppend op te treden, o.a. door voorlichting en informatieverstrekking: in het onderwijs, door middel van radio en TV en andere publiciteitsmedia.

Ieder mens, arm of rijk, heeft het recht om van de ter beschikking staande middelen tot hulpverlening gebruik te maken. Daarbij mogen geen beperkingen bestaan als eigen bijdragen in de kosten; behoefte aan hulp mag niet leiden tot extra lasten.

Bij de behandeling en verzorging van zieken dient uitgegaan te worden van de persoon en niet van het niet goed functionerende orgaan. Bij de keuze van behandeling en de wijze waarop dient het oordeel van de hulpvrager dus zwaar mee te wegen, waarbij zowel de zogenaamde 'klassieke geneeskunde' als de zogenaamde 'alternatieve geneeskunde' in aanmerking kunnen komen.

De opbouw van de zorgverlening dient er op gericht te zijn, dat degene die zorg van anderen nodig heeft, zo lang als het kan, in eigen omgeving blijft, en – indien dat tijdelijk niet kan – daarin zo spoedig mogelijk weer kan terugkeren.

Indien opname in een ziekenhuis nodig is, dient daarvoor bij voorkeur een basis-ziekenhuis beschikbaar te zijn met een beperkt aantal specialisten. Daarin kan in ongeveer driekwart van alle vraag naar ziekenhuiszorg worden voorzien.

Per gezondheidsregio zal een aantal van dit soort kleinere ziekenhuizen aanwezig moeten zijn: goed bereikbaar voor zieken en bezoekers, van een omvang en sfeer waar men zich 'thuis' kan voelen. Afhankelijk van de omvang van de gezondheidsregio zullen één of meer tot een centrumziekenhuis uitgebouwde – en derhalve van meer deelspecialismen voorziene – ziekenhuizen beschikbaar moeten zijn.

Het afstandscriterium speelt daarbij een wat geringere rol dan bij het basis-ziekenhuis. Tussen de regionale ziekenhuizen en de daarin werkzame artsen dient elke vorm van concurrentie – als zijnde tegen het belang van de patiënt – uitgesloten te zijn. Integendeel, een hechte samenwerking is

met het oog op dat belang van grote betekenis.

Voor de zogenaamde 'topzorg', waar sprake is van minder vaak voorkomende gevallen, dient een beperkt aantal over het land verdeelde topziekenhuizen te functioneren. In principe zijn dit de academische ziekenhuizen.

In de opleiding van hulpverleners dient er vooral de nadruk op gelegd te worden, dat hulpverlening erop gericht moet zijn de hulpvragenden op volwaardige en derhalve menswaardige wijze tegemoet te treden en te behandelen. Dit houdt in, dat niet alleen aan geneeskunde en economie, doch ook aan ethiek en gedragswetenschappen meer dan voorheen aandacht moet worden besteed.

De te verwachten toenemende vergrijzing van onze bevolking met de daaruit resulterende behoefte aan geriatrie begeleiding en zorg, dient een onderwerp van brede overweging te zijn, ten einde de daarvoor nodige voorzieningen en maatregelen tijdig te kunnen beramen en te realiseren.

1. De preventieve gezondheidszorg dient verbeterd te worden door gezondheidsvoorlichters, die in wijkgezondheidscentra werkzaam zijn. De financiering hiervan moet goed geregeld worden.
2. De teruggang 'in de lijn' dient te worden bevorderd. De 'eerste lijn' gezondheidszorg dient gecoördineerd te worden versterkt. Met name de gemeenten hebben hierbij een belangrijke taak te vervullen.
3. De structuur van de gezondheidszorg dient verbeterd te worden. Een goede raamwetgeving en betere afspraken tussen verzekeraars, instellingen, financiers en beleidbepalers is daarbij voorwaarde.
4. Het beleid van privatisering van ziektekostenverzekering dient omgebogen te worden naar een algemene volksverzekering met een breed verstrekingspakket (zoals Ziekenfondswet en AWBZ). Intussen dienen medische handelingen genormeerd te worden en budgetfinanciering verder doorgevoerd.
5. De vestiging van gezondheidscentra met medewerkers in loondienst dient bevorderd te worden, terwijl vrije vestiging en commerciële dienstverlening moeten worden afgebouwd. Begonnen dient te worden met afschaffing van de zgn. goodwill betalingen bij overname van praktijken.
6. Er dienen strenge normstellingen te komen t.a.v. hoeveelheid, prijs en soort voorgeschreven medicijnen. Het gebruik van goedkopere alternatieven moet worden gestimuleerd.
7. Invoering van loondienstverband van specialisten in ziekenhuizen en apothekers dient ter hand te worden genomen.
8. Er dient een betere wettelijke rechtsbescherming te komen voor patiënten. Klachten dienen beter behandeld te worden, zonodig

door middel van een Kamer van de Arrondissementsrechtbank. De bescherming van de persoonlijke levenssfeer dient gegarandeerd te worden en een ieder heeft recht op medische gegevens van zichzelf.

9. Inrichtingen dienen kleinschalige woonvormen te hebben. De achterstand bij psychiatrische inrichtingen t.a.v. het bouwen van nieuwe voorzieningen dient te worden opgeheven.
10. Hulpverlening bij verslaving (bijv. alcohol, drugs en tabak) is een zaak van goede voorlichting en voorbeeld. De handel in hard drugs dient effectief bestreden te worden. Softdrugs moeten uit de sfeer van het strafrecht gehaald worden. Roken in openbare gebouwen dient te worden tegengegaan.
11. Om misbruik en commercialisering van nieuwe technologieën op het gebied van gezondheidszorg (DNA) te voorkomen, dienen strenge normen te worden vastgesteld.
12. Het gebruik van gezond voedsel dient gestimuleerd te worden en het gebruik van allerlei toevoegingen steng gereguleerd.

● 55 C Euthanasie en abortus provocatus

De EVP handhaaft het uitgangspunt dat de politieke, sociale, economische en medische voorwaarden bij het inrichten van de maatschappij zodanig dienen te zijn, dat leven geëerbiedigd wordt.

Hoewel leven op zichzelf een waardevol 'gegeven' is, kunnen we niet anders dan ook erkennen, dat leven op aarde soms slechts met veel moeite als waardevol beleefd kan worden.

Op die erkenning berust ook het standpunt van de EVP, dat medische macht haar grenzen moet kennen: gezondheidszorg is geen gevecht tegen de dood, maar een steun voor het leven.

Waar zonder medisch handelen geen leven meer zou kunnen bestaan, moet de zieke het recht gegund worden, dat medisch handelen af te wijzen. Immers, daar ieder mens zelf de verantwoordelijkheid draagt voor zijn leven, mag niet een ander die verantwoordelijkheid overnemen door de wens van de zieke, tot afhankelijkheid veroorzaakt, te negeren.

Middelen die de pijn verzachten, kunnen een steun voor de (nog) levende mens betekenen, ook al brengen ze de dood dichterbij. Dit paradoxale feit mag niet de reden zijn, waarom zulke middelen de zieke worden onthouden.

In bovenstaande situaties wordt elke beslissing genomen binnen de relatie van zieke en behandelende arts.

Waar de patiënt zelf geen stem meer heeft (d.i. niet meer kan hebben) is zeker grote reserve vereist; het gaat in een beslissing nu immers om andermands leven. Slechts zeer na betrokkenen, partner of nauw verwante familie, mag gevraagd

worden met de behandelende arts een besluit te nemen.

Die reserve, omdat het om het leven van een ander gaat, geldt ook t.a.v. het afbreken van een zwangerschap. Gerekend het feit dat een nog niet geboren mens op geen enkele wijze heeft kunnen tonen wat hij van het leven maken kan, past grote voorzichtigheid in beoordeling van de toekomst-kansen. Ook hier mag alleen aan de zeer na betrouwbare(n) – de zwangere vrouw en haar eventuele partner – gevraagd worden, een besluit te nemen.

Het opleggen van verplichte bezinningsdagen alleen bij besluitvorming op dit punt doet geen recht aan het verantwoordelijkheidsgevoel van de mensen, van wie in deze zaak een beslissing wordt gevraagd. Het beleid dient er met name op gericht te zijn abortus provocatus te voorkomen. In de eerste plaats door het voorkomen van ongewenste zwangerschap door o.a. betere voorlichting en onderzoek naar zwangerschap-voorkomende middelen. De EVP vindt verder, dat zorgvuldig moet worden onderzocht of te vondeling leggen op beperkte schaal en onder stringente voorwaarden mogelijk gemaakt moet worden. In ieder geval dient abortus provocatus en te vondeling leggen uit de sfeer van het strafrecht gehaald te worden.

1. Er dient zo spoedig mogelijk wetgeving te komen op het gebied van euthanasie. Hierbij dient de bescherming en keuzevrijheid van de stervende mens zowel als rechtspositie van de begeleidende arts en verpleegkundigen in ogenschouw te worden genomen.
2. Ongewenste zwangerschap moet zoveel mogelijk worden voorkomen door:
  - goede opvoeding tot respect voor elkaar en het leven;
  - goede voorlichting over seksualiteit, zwangerschap en voorbehoedsmiddelen;
  - verbetering van voorbehoedsmiddelen, zodat ze veiliger en minder schadelijk worden;
  - alle voorbehoedsmiddelen in het ziekenfondspakket op te nemen;
  - betere subsidieregeling voor organisaties die zich met die voorlichting bezig houden;
  - organisaties, die vrouwen in noodsituaties opvangen en helpen, dienen voor subsidie in aanmerking te komen;
  - verbetering van voorlichting en opvang van ongewenst zwangere vrouwen t.a.v. abortus en adoptie;
  - verbetering van de adoptieregeling, vooral ten aanzien van baby's, een snelle plaatsing van ongewenste kinderen in een adoptiegezin;
  - in het voortgezet onderwijs dient seksuele vorming als onderdeel van de algemene vorming verplicht in het schoolwerkplan te worden opgenomen.

3. De individuele keuzevrijheid van vrouwen en mannen is een eerste voorwaarde om te beslissen of men wel of geen kinderen wil. Draagmoederschap moet onder notarieel vastgelegde voorwaarden mogelijk zijn, evenwel altijd zonder winstoogmerk.

• 56 D Financiering

Daar de zorg voor gezondheid en welzijn bij uitstek behoort tot de eerste levensbehoeften, dient de financiering door de overheid namens de gemeenschap veilig gesteld te worden. In een heffing naar draagkracht – derhalve via de belasting – komt het karakter van de gezondheidszorg het beste tot zijn recht.

Door de vergrijzing van de bevolking zal in de toekomst de zorgbehoefte toenemen. Willen we het hoge peil van onze welzijns- en gezondheidszorg handhaven, dan zal er aan kostenbeheersing moeten worden gedaan.

Allereerst moet dit bereikt worden door de gezondheid van mensen te verbeteren en in de tweede plaats door een betere organisatie en terugdringen van overbodige kosten. De budgetfinanciering moet verder doorgevoerd worden, niet alleen per instelling, maar ook per regio.

De EVP is zich ervan bewust, dat het leven van een mens niet in geld is uit te drukken. Toch zal niet elke uitgave voor de gezondheidszorg per definitie verantwoord zijn. Daarbij kan het nodig zijn een afweging te maken tussen de zorg voor één mens en vele anderen. Bij iedere beslissing over financiering zal men hierbij een heel zorgvuldige afweging moeten maken.

Kostenbeheersing mag nooit ten koste gaan van één bepaalde groep, zoals de minst draagkrachtigen.

• 57 A Landbouw

De landbouw en de visserij zijn de voornaamste voedselbronnen voor de mens. De laatste decennia is de wereldvoedselproductie zodanig gestegen, dat er voor iedereen voldoende voedsel is. Toch heeft 1 miljard mensen honger en sterven er honderden miljoenen direct of indirect aan voedseltekort.

De Nederlandse landbouw, tuinbouw en vee­teelt zijn zeer afhankelijk van gronden in andere landen en werelddelen. Per Nederlandse ha worden 7 à 8 ha elders in de wereld voor onze produktie ingezet. Ongeveer 70% van onze voedselimport uit de Derde Wereld is bestemd voor veevoer en zo'n 30% omvat (luxe) voedselprodukten. Daarbij produceren wij jaarlijks veel te veel melk, grote mestoverschotten en worden herhaaldelijk landbouwprodukten doorgedraaid.

In Derde-Wereldlanden vindt er een verschuiving plaats van zelfvoorzienende voedselproduktie naar de teelt van handelsgewassen voor de export. Door de tendens dat steeds meer grondstoffen in de voedselindustrie onderling uitwisselbaar zijn, worden boeren die allerlei produkten telen, gedwongen wereldwijd te concurreren.

Door verlaging van de prijzen worden de boeren door de voedselverwerkende multinationals over de hele wereld tegen elkaar uitgespeeld.

Een ander landbouwbeleid is dringend gewenst. Het samen delen van voedsel op deze wereld dient de hoogste prioriteit te krijgen. Een eerlijke voedseldistributie zal centraal staan, zodat ieder op aarde van deze eerste levensbehoefte voorzien wordt.

Een ander consumptiepatroon in onze maatschappij is hiervoor een eerste vereiste. Daarnaast is het betalen van een eerlijke prijs voor de voedselimporten noodzaak om ontwikkelingslanden de kans te geven hun samenleving van de grond te krijgen.

Vanuit deze drie basisprincipes zal het landbouwbeleid van de EVP gestalte krijgen.

1. In de landbouw dient de produktie van voedsel voor *alle* mensen centraal te staan.
2. De EVP pleit voor de oprichting van een wereldvoedselbank, om op wereldwijde schaal te komen tot een eerlijker distributie van voedsel.
3. Het Nederlandse landbouwbeleid zal de ei-

gen voedselproduktie stimuleren; het is gericht op de vergroting van de EG, zelfvoorziening en steun aan de wereldvoedselbank.

4. Door middel van het verhogen van de heffingen wil de EVP de import van veevoedergrondstoffen beperken.
5. De prijs van landbouwprodukten die op de wereldmarkt worden afgezet, mogen niet langer door de EG kunstmatig worden verlaagd.
6. De landbouwproduktie moet plaats vinden met eerbied voor natuur, landschap en milieu. Het hergebruik van organisch afval wordt gestimuleerd.
7. Het gebruik van rioolzuiverings­slib als meststof zal vanwege het voorkomen van zware metalen aan strengere normen worden onderworpen.
8. Een extra stimulans zullen krijgen:
  - onderzoek en toepassing van biologische middelen ter voorkoming van plantenziekten en insectenaantasting;
  - onderzoek en kweekwerk om te komen tot plantenrassen met ingeteelde resistentie tegen bepaalde plantenziekten;
  - onderzoek en voorlichting in alternatieve landbouwmethoden.
  - initiatieven ter bevordering van afzetdistributie en consumentenvoorlichting over alternatief geproduceerd voedsel.
9. Het gebruik van persistente chemische bestrijdingsmiddelen, zoals Simarin en Parquat, worden verboden.
10. In de glastuinbouw zal het onderzoek naar en de toepassing van energiebesparende teeltmethoden van overheidswege worden gestimuleerd.
11. Vanwege het zeer hoge energieverbruik dient de teelt van zomergewassen in kassen tijdens de winterperiode sterk beperkt te worden.
Er dient onderzoek gedaan te worden naar meer koude-resistente planten-, groenten- en bloemenrassen, en het toepassen van hydrocultuur en etagekassenteelt.
12. De EVP wijst grootschalige landschapshervormende ruilverkavelingen, met infrastructuurele veranderingen af. Waar het landbezit sterk verdeeld is, dient een vorm van administratieve ruilverkaveling plaats te vinden,

waarbij kavelruil centraal staat. Er wordt gestreefd naar een flexibele aanpak, gericht op de problemen van individuele bedrijven. Hierdoor verbetert de bedrijfsvoering, terwijl natuurlijke en landschappelijke waarden gehandhaafd blijven.

13. De diversiteit wordt bevorderd met de volgende mogelijkheden:
  - een ruimere toepassing van beheers- en onderhoudsregelingen;
  - stimulering van vrijwillig landschapsonderhoud en landschapsbeheer;
  - stimuleringssubsidies voor aangepaste investeringen (bv. aangepaste werktuigen voor natte en ongeëgaliseerde gronden, aan weidevogels aangepaste maaiparaatuur e.d.).
14. De prijzen van landbouwgronden moeten in een goede verhouding staan tot de prijzen van de produkten die erop verbouwd worden.
15. De prijzen voor landbouwprodukten blijven op een redelijk niveau gegarandeerd. Hierbij wordt rekening gehouden met de vaak zware arbeidsondersteuning, die vrouwen in het boerenbedrijf leveren.
16. Bedrijfsverzorgingsdiensten dienen een belangrijke rol te spelen bij de verbetering van de arbeidsomstandigheden. Zij zullen hierbij door de overheid gesteund worden.
17. Bedrijven met een laag inkomen en van een kleine tot gemiddelde omvang, kunnen tegen een gereduceerd tarief gebruik maken van de bedrijfsverzorgingsdienst.

• 58 B Visserij

De Nederlandse visserij is een traditionele bedrijfstak, waarin nog steeds velen werkzaam zijn. Het behoud van deze sector is gediend met een blijvend evenwicht in de visstand.

Dat kan bereikt worden door overbevissing te voorkomen. Ook voor de visserij is het van groot belang de hoge energiekosten terug te dringen. Verontrustend is de steeds groter wordende schade, die de watervervuiler toebrengt aan de gezondheid van vissen.

Nog steeds zijn er zeedierensoorten, die met uitsterven worden bedreigd. De Nederlandse visserij zou mee kunnen helpen de visvangst in ontwikkelingslanden te verbeteren.

1. In het Nederlandse visserijbeleid krijgt de consumptieve visserij de voorkeur boven visserij ten behoeve van de vismeelindustrie.
2. Door internationale quotering en strenge controle daarop dient overbevissing te worden voorkomen.
3. De overheid dient het onderzoek naar minder energieverslindende technieken en methoden van visserij met kracht te bevorderen.
4. Actief onderzoek is nodig om na te gaan in

hoeverre de scholing, kennis en ervaring van de Nederlandse visserij kan worden overgedragen aan vissers in de ontwikkelingslanden.

5. De jacht op met uitsterven bedreigde zeedieren (walvissen) dient met alle diplomatieke middelen te worden tegengegaan.

• 59 A Strafrecht

Gerechtigheid is het doel voor de overheid in haar optreden. Daartoe maakt de overheid haar wetten. Wetgeving moet daarom bewerken dat het kwetsbare beschermd wordt, kans op ontplooiing geboden wordt, en dat er respect bestaat voor de gelijkwaardigheid van alle burgers.

Het justitiële apparaat is belast met de handhaving van de wetgeving. Deze handhaving is geen doel op zichzelf, maar is wel van wezenlijk belang om gerechtigheid te realiseren. Als 'machtingen' bepalen wat recht is, wordt de gerechtigheid bedreigd, maar ook als er geen effectief beleid gevoerd wordt om de zogenaamde 'kleine' criminaliteit in te dammen. Voor dat laatste is heel belangrijk dat onder hen die verantwoordelijke posities in dit land innemen, het besef groeit, dat hun wetsonthouding doordringt tot in de gehele samenleving!

De kloof tussen gestrafte en maatschappij moet zo klein mogelijk gehouden worden. De op te leggen straffen moeten bovendien uitgaan van de gedachte dat de schade hersteld dient te worden. Uitvoering van deze gedachte moet ertoe dienen, dat de positie van het slachtoffer niet langer verwaarloosd wordt.

1. Het opsporen en vervolgen van gepleegde inbreuk op milieu- en economische wetten heeft prioriteit.
2. Inschakelen van een gestrafte bij het herstellen van door hem/haar aangebrachte schade moet worden overwogen.
3. Een belangrijke overweging in het beleid in de bestrijding van speciaal de kleine criminaliteit moet zijn, dat de kans om ongemerkt crimineel bezig te kunnen zijn sterk vermindert wordt.
4. Het justitiële apparaat dient zodanig te worden ingericht, dat snel berechten van kleine misdrijven en eenvoudige overtredingen regel wordt.
5. De op te leggen straffen moeten zoveel mogelijk dienstbaar aan de samenleving zijn.
6. De interne rechtspositie van gedetineerden en ter beschikking (tbr) van de regering gestelden verdient meer aandacht. Behoud van actief kiesrecht zou als eerste stap overwogen dienen te worden.
7. Gratieverlening moet gehandhaafd blijven.

8. De verstrekking van justitiële informatie moet zoveel mogelijk beperkt blijven.
9. Ook voor sociaal-economisch zwakke groepen moet recht te betalen zijn. Een eigen bijdrage is daarom een stap in de verkeerde richting, die moet worden teruggezet.
10. Klachten over politie en justitieel optreden moeten beoordeeld kunnen worden door een onafhankelijke instelling.
11. Het militaire strafrecht dient te worden afgeschaft.
12. Punten van vrouwenstrijd tegen de porno-industrie vanwege het gewelddadig en discriminerend karakter van porno, tegen sexisme en tegen het beeld van vrouwen als lustobject, tegen seksueel geweld, mishandeling, aanranding en verkrachting – ook binnen het huwelijk – worden in het overheidsbeleid opgenomen.
13. Gemeenten dienen verplicht te worden discriminerende bepalingen uit de Algemene Politieverordening te schrappen, en bestaande gegevens, verworven op grond van deze discriminerende bepalingen, te vernietigen.
14. Samenlevingsvormen, waarin sprake is van een duurzame relatie en een gemeenschappelijke huishouding, moeten voor de wet gelijk behandeld worden.

• 60 B Vluchtelingen- en vreemdelingenbeleid

Vanuit haar principes kan de EVP niet anders dan een ruimhartig vluchtelingenbeleid voorstaan, en aandringen op een vreemdelingenbeleid dat de ander als mens volledig recht doet.

Vanwege het sociale stelsel dat Nederland kent, heeft het opnemen van vluchtelingen nu duidelijker financiële gevolgen dan vroeger. De EVP vindt dat geen reden om, zoals in de afgelopen regeerperiode is gebeurd, het vluchtelingen zo moeilijk mogelijk te maken.

Nederland moet de naam van een gastvrij land te zijn, herwinnen.

Als EVP hebben wij weet van de zorg van God voor alle mensen. Met des te meer nadruk zeggen wij daarom, dat ook mensen moeten zorgen voor andere mensen, die op de vlucht zijn.

1. Het huidige beleid inzake de toekenning van een verschillende status aan asielzoekers moet

herzien worden.

2. De adviezen van de Hoge Commissaris voor de vluchtelingen zullen uitgangspunt bij de beslissingen over de toekenning van een status moeten zijn.
3. Procedures voor asiel vragen dienen versneld te worden; als na verloop van enige tijd nog geen zekerheid bestaat over de status van een aanvrager, zal asiel verleend moeten worden op grond van langdurig verblijf, bijvoorbeeld twee jaar.
4. Het overgrote deel van de vluchtelingen bevindt zich in ontwikkelingslanden. Steun aan deze vluchtelingen dient vergroot te worden.
5. Uitwijzing van vreemdelingen kan alleen geschieden door middel van een gerechtelijke uitspraak. Daarbij is beroep mogelijk op een hogere rechtsinstantie. Pas na uitspraak in dit beroep kan tot uitwijzing worden overgegaan.
6. Nederland dient het initiatief te nemen tot een internationale regeling van de status van de zigeuners, in verband met de toelating tot de verschillende landen.
7. Faciliteiten m.b.t. het aanvragen c.q. verlengen van een verblijfsvergunning met name in grote steden, dienen te worden verruimd.
8. Het asielrecht voor mensen, die om hun godsdienstige overtuiging moeten vluchten, moet versoepeld worden.
9. In het arbeidsrecht moeten meer mogelijkheden geschapen worden voor Islamieten, Joden, Hindoes e.a. om aan hun religieuze verplichtingen te kunnen voldoen.

• 61 C Adoptie en pleegouderschap

Adoptie en pleegouderschap zijn in ons land sterk aan regels gebonden, ter bescherming van het kind. Toch kunnen deze regels zich ook tegen het kind keren: adoptieprocedures kunnen ontmoedigend lang zijn; pleegouderschap is slechts aan bepaalde categorieën voorbehouden. Versoepeling, resp. verruiming van voorwaarden zou mogelijk ertoe kunnen leiden, dat meer kinderen in een sfeer van persoonlijke aandacht en genegenheid kunnen opgroeien.

Kinderen zijn vaak goed in staat zich een mening over mensen te vormen.

Daarom mag hun niet het recht ontzegd worden in een situatie als waarvan sprake is, hun eigen leefomgeving te kiezen.

1. Een herziening van de adoptiewet is noodzakelijk: de regelingen t.a.v. oudere kinderen dienen verbeterd te worden.
2. Adoptie moet ook voor niet-gehuwden mogelijk worden.

• 62 A De rol van de overheid

De EVP kent aan de overheid een dienende taak toe. Zij is het 'schild voor de zwakken'. Daarom hecht de EVP grote waarde aan de verworvenheden van de verzorgingsstaat. De economische crisis heeft het mogelijk gemaakt, dat de belangrijke rol die de overheid heeft in de verzorgingsstaat, betwist kon worden. Discussies over de uitdijende taak van de overheid zijn vaak misbruikt om bezuinigingen te rechtvaardigen. Desalniettemin heeft de EVP oog voor vragen, die de verbreding van de overheidstaken opgeroepen hebben. Versterking, verkokering, een logge bureaucratie verhinderen dat de overheid echt dienstbaar is voor de bevolking, en maakt dat de overheid het vertrouwen van de bevolking verliest.

De EVP streeft naar een samenleving van vrede en gerechtigheid. Zo'n samenleving is niet door de overheid te maken. Daarvoor hecht bovendien de EVP te grote waarde aan de eigen verantwoordelijkheid van mensen, die in vrijheid aan een samenleving, waarin vrede en gerechtigheid heersen, moeten kunnen bouwen.

1. Met deregulering van wet- en regelgeving moet voortgang gemaakt worden. Een belangrijke overweging moet de doorzichtigheid en toegankelijkheid van het overheidsapparaat zijn.
2. Echter, deregulering mag niet leiden tot nalaten van een doeltreffend en afdoend milieubeleid. Dit geldt ook voor de grondpolitiek.
3. Tegenover privatisering van overheidstaken moet terughoudendheid betracht worden.
4. Interdepartementale samenwerking moet bevorderd worden.
5. De adviezen van door de regering ingestelde adviescommissies voor deze vraagstukken, zoals de commissies Vonhoff en Geelhoed, moeten ter harte worden genomen.

• 63 B Overheid en parlement

De staat wordt gevormd door overheid en bevolking. Daarin ligt de grondslag voor de parlementaire democratie. In het parlement ontmoeten overheid en volk (svertegenwoordiging) elkaar. Juist hier wordt de mate van (on)geloof in de politiek bepaald. In deze regeerperiode is dat geloof verder getaand. Het strakke regeerakkoord ont-

krachte bij voorbaat ieder debat. Toch heeft de RSV-enquête geleerd, dat binnen het huidige systeem van parlementaire democratie veel mogelijk is. De EVP pleit ervoor, dat in dit spoor doorgaan wordt en hoopt dat politieke en persoonlijke belangen niet langer een sta in de weg zijn voor een zuiver functionerende parlementaire democratie.

1. Het recht van parlementaire enquête moet ook gegeven worden aan een minderheid van 20% van de Tweede Kamer.
2. Buitenparlementaire acties zijn symptomen van een onvoldoende functioneren van parlementariërs en/of het parlementaire stelsel. Derhalve dient bevorderd te worden, dat het parlementaire spreken en handelen beter aansluit bij wat onder de burgers leeft. Deze acties dienen altijd gewelddoos te zijn.

• 64 C Binnenlands bestuur

Aan provincie en gemeente behoort een zelfstandige positie en een zo groot mogelijke taak te zijn toebedeeld, waarbij zowel de belangen van de hele gemeenschap als de bescherming van personen en samenlevingsverbanden zijn gediend. Immers, wat historisch en geografisch is gegroeid, doet recht aan het eigen karakter van kleine gemeenschappen.

1. In de gemeentelijke bestuurslaag waar de parlementaire democratie het best kan functioneren, omdat die het dichtst bij de burger staat, is een herindeling van met name de kleine gemeenten dringend vereist, teneinde als gemeente een samenhangend beleid te kunnen voeren. De bestaande procedure op het gebied van de gemeentelijke herindeling dient te worden vereenvoudigd en ingekort.
2. De huidige financiële verhoudingsregelingen moeten worden herzien om provincies en gemeenten meer financiële zelfstandigheid te geven.
3. Gemeenten met meer dan 25.000 inwoners dienen te beschikken over een eigen politieapparaat. De overige gemeenten in de provincie dienen via een samenwerkingsregeling tot een goed hanteerbaar regionaal politiec Corps te komen. Salariëring en rechtspositie moeten in centraal overleg worden geregeld.

De overheid heeft ook een taak als werkgever. Zij dient ervoor te waken, dat deze taak vermengd wordt met andere taken. De overheid dient hierbij uit te gaan van een open overlegstructuur met de werknemers. De werknemers bij de overheid kan een algemeen recht op staking niet ontzegd worden. Bij stakingen, die het algemeen belang schaden of de veiligheid in gevaar brengen, dient de rechter zich over de rechtvaardigheid van de staking uit te spreken. Ook dient de overheid het voortouw te nemen bij de democratisering van de medezeggenschap van werknemers.

1. Overheidspersoneel dient eenzelfde overlegstructuur te krijgen als werknemers in de particuliere sector.
2. Er moet meer bekendheid gegeven worden aan de richtlijnen, hoe een bestuursambtenaar en de politie zich dienen te houden bij een overheersing door een vreemde mogendheid.
3. De EVP wijst af dat de overheid steeds meer werknemers tot trendvolgers wil maken. De huidige tijdelijke wet (TWAGGS) moet zo spoedig mogelijk vervangen worden.

• 66 De EVP denkt, dat een voortzetting van het huidige bezuinigingsbeleid ongewenst is. Niet alleen vindt zij het tempo van de bezuinigingen maatschappelijk en economisch discutabel (bezuinigingen worden immers gevolgd door hogere werkloosheid, lagere belastingopbrengsten, waarna weer verdere bezuinigingen nodig blijken); vooral de manier waarop bezuinigd wordt, is voor een radicaal evangelische partij onaanvaardbaar.

De lasten van de crisis zijn de laatste jaren op de schouders van de zwaksten terechtgekomen. Dat het ook anders kan, wil de EVP met de volgende financieel-politieke beleidspunten laten zien:

De financiële politiek is voor de EVP een uitstekend middel om de door haar gewenste samenleving dichterbij te brengen.

Financiën is in ons economisch bestel de spil waar alles om draait. Niet alleen hebben omvang en bestemming van de uitgaven een directe uitwerking op de maatschappij, ook de manier waarop deze uitgaven gefinancierd worden, maakt politieke keuzes noodzakelijk. Hierbij kunnen typische EVP-waarden politiek vertaald worden. Dat betekent o.a. een handelen dat, in overeenstemming met de geest van het evangelie, kiest voor solidariteit met de zwakken.

De EVP wil ernst maken met de inhoud van artikel 25 en 26 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, waarin wordt gesteld, dat eerst alle mensen dienen te beschikken over de essentiële goederen voor het menselijk bestaan, alvorens over wordt gegaan op de bevrediging van minder wezenlijke behoeften.

De financiering van overheidsuitgaven dient ook op een dusdanige wijze te geschieden, dat zij een rechtvaardige en leefbare (wereld)samenleving naderbij brengt. Dit betekent bijvoorbeeld een belastingheffing naar draagkracht of kostprijsverhogende belastingen op ongewenste activiteiten (bijv. in de vorm van milieuheffingen).

De verhouding tussen inkomsten en uitgaven van de overheid dient zodanig te zijn, dat zij 's lands financiële en sociaal-economische belang op lange termijn het meest dienstig is.

1. De WIR moet worden afgeschaft, omdat zij niet voldoet aan de oorspronkelijke verwachtingen. Investeringsbeslissingen blijken niet of nauwelijks beïnvloed te worden door het bestaan van de WIR. De gelden die vrijkomen door het afschaffen van de WIR, kunnen ge-

bruikt worden om een selectieve economische ontwikkeling te stimuleren.

2. De aftrekmogelijkheden op het inkomen moeten worden beperkt. De belasting- en premieheffing moet geïntegreerd worden.
3. Er wordt een maximum inkomen ingesteld.
4. De sociale premies worden in het vervolg over het gehele produkt geheven.
5. De uitgaven voor defensie worden met 1% per jaar verminderd, mede om aan te geven, dat vredespolitiek het tegenovergestelde is van het huidige NAVO-beleid.
6. De vennootschapsbelasting wordt verhoogd tot 48%.
7. De BTW op vervuilende en luxe artikelen moet verhoogd worden.
8. Aftrek van hypotheekrente moet worden beperkt tot hypotheek op eigen eerste woningen tot max. f. 200.000.
9. Belastingambtenaren, die na een kostbare opleiding voortijdig het bedrijfsleven ingaan, dienen de kosten van de opleiding terug te betalen.
10. De fraudebestrijding moet worden opgevoerd tot een niveau, waarop het resultaat voor de overheid maximaal is.
11. Vermindering van werkloosheid betekent kostenbesparing en de bestrijding van oorzaken van fraude betekent inkomstenverhoging.
12. Mocht er de komende jaren ruimte ontstaan voor koopkrachtverbetering, dan wil de EVP die ruimte gebruiken voor zaken, die zij de hoogste prioriteit geeft: ontwikkelingshulp, werkloosheidsbestrijding. In geen geval mag die ruimte ten goede komen aan de hoogst-betaalden; er is genoeg gedenivelleerd.
13. Het financieringstekort moet geleidelijk worden teruggedrongen met maximaal 1/2% per jaar.

Postbus 439
3800 AK Amersfoort

Op koers naar morgen

GPV

• 1 Een ander beleid

Verkiezingen worden gehouden met het oog op morgen, op de toekomst. Maar wat voor toekomst? Een toekomst, gelijk aan het heden, maar dan met meer werk en meer veiligheid?

Wie let op de toekomst die de meeste partijen voor ogen hebben, krijgt zo'n beeld. De VVD maakt het beleid van het kabinet-Lubbers tot inzet van de verkiezingen. Het CDA vindt ook dat dit beleid in hoofdlijnen moet worden voortgezet. De PvdA kan dit natuurlijk niet nazeggen. Zij wil een heel ander beleid, zo heet het.

Maar de verschillen met het kabinetsbeleid zitten toch vooral in de sfeer van hier wat meer en daar wat minder; zoals minder uitgaven voor defensie, meer voor werkgelegenheid.

Het GPV wil ook een ander beleid. Niet omdat er in de afgelopen jaren niet veel goeds is verricht. Tal van vaak moeilijke besluiten kregen de steun van het GPV. Het GPV wil een ander beleid, omdat het een andere toekomst voor ogen heeft. Een toekomst waarin de inrichting van de openbare samenleving weer plaatsvindt volgens regels die in overeenstemming zijn met de Heilige Schrift en met de beste tradities van de Nederlandse natie.

• 2 Ontwikkelingsarbeid

Na een ernstige crisis is de Nederlandse economie nu duidelijk in herstel. Het kabinetsbeleid heeft ertoe bijgedragen dat het internationale herstel ook kon doorwerken in Nederland. Hiervoor past dank aan God, die weer perspectieven bood, waar velen ze niet meer zagen. Maar tegelijk moet geconstateerd worden dat het herhaalde appèl van het GPV op de regering om te komen met een nationaal herstel- en ontwikkelingsplan slechts geringe weerklank kreeg.

In plaats van de erkenning dat de overheid ook zelf moet bijdragen aan de ontwikkeling van de openbare samenleving tot eer van God, volstond de regering veelszins met het bieden van ruimte voor het bedrijfsleven; herverdeling van bestaande werkgelegenheid kreeg voorrang boven het doen uitvoeren van ontwikkelingswerken. Uiteindelijk honoreerde het kabinet een deel van de voorstellen van het GPV door een nota over overheidsinvesteringen aan te bieden. Dit leidde tot enige verruiming van deze investeringen,

maar overigens klonk ook in deze nota weinig door van het besef dat de waarde van overheidsinvesteringen niet alleen afgemeten kan worden aan de financiële baten en lasten, maar vooral ook aan hetgeen zij toevoegen aan de ontwikkeling van ons land.

Hier had erkenning van de actualiteit van de door God gegeven cultuuropdracht de regering kunnen behoeden voor een te passieve en op eenzijdig materiële overwegingen gebaseerde houding. De regering beschouwde elk beroep op de Bijbel feitelijk als buiten de orde.

• 3 Levensbescherming

Dat gebeurde niet alleen bij het economisch herstelbeleid, maar vormde het standpunt van het kabinet over de hele linie. De gevolgen daarvan werden vooral zichtbaar in de voortdurende weigering van het kabinet het door God geschapen mensenleven te beschermen, van vóór de geboorte tot de ouderdom.

De formele legalisering van abortus provocatus was al onder een vorig kabinet tot stand gekomen, de uitvoering ervan vond door dit kabinet plaats. De voorstanders van vrije abortus rustten niet voordat ook de volgende stap was gezet: kosteloze toepassing ervan. Een GPV-motie die zich keerde tegen dit misbruik van sociale verzekeringen, kreeg slechts minimale steun.

Euthanasie, die onder invloed van rechterlijke uitspraken al vergaand straffeloos is geworden, is weliswaar nog niet wettelijk toegestaan, maar het kabinet heeft een beslissende stap hiertoe gezet.

• 4 Geestelijke vrijheid

Ook op de geestelijke vrijheid, zo zeer kenmerkend voor de Nederlandse natie, werd openlijk afgedongen. Hoewel het kabinet tot de conclusie kwam dat het eerder door mw. Kraaijeveld-Wouters aangeboden voorontwerp van Wet gelijke behandeling op bezwaren stuitte, werden de pogingen om tot wetgeving te komen voortgezet. Het voorstel van de VVD-fractie die de vrijheid van godsdienst en van onderwijs feitelijk ondergeschikt verklaarde aan haar interpretatie van het discriminatieverbod in de Grondwet, werd door het kabinet gunstig ontvangen. In het emancipatiebeleid is alleen al het woordge-

bruik illustratief voor het verzet tegen de wijsheid die de Heilige Schrift leert. Terwijl de Bijbel zegt dat de Schepper het niet goed vond dat de mens alleen zou zijn en als hoofdregel het huwelijk gaf als een eenheid van man en vrouw, wordt het emancipatiebeleid gekenmerkt door begrippen als individualisering, zelfbeschikking en economische zelfstandigheid.

• 5 Geen particuliere zaak

Dit beleid wordt veelal gemotiveerd met verwijzing naar maatschappelijke ontwikkelingen en veranderende opvattingen. Het bestaan van deze ontwikkelingen en veranderingen kan niet worden ontkend. Waar het geloof in God, zoals Hij Zich in de Heilige Schrift en in Jezus Christus heeft openbaard, verloren gaat, raken remmen los. Maar juist dan is het van levensbelang dat de overheid haar ambt uitoefent om de menselijke ongebondenheid te bedwingen en om de ontwikkeling van de samenleving goede voortgang te doen vinden. Dan kan de overheid niet zonder de wijsheid die de Heilige Schrift leert. Maar het kabinet-Lubbers heeft – in navolging van zijn voorgangers – het beroep op de Bijbel bestempeld als een zuiver particuliere aangelegenheid. Het gevolg daarvan is dat niet de normen van de Heilige Schrift maatgevend zijn, maar regels die zich tegen de Bijbel keren. Neutraliteit in zaken waarover de Bijbel duidelijk is, is onmogelijk.

De gevolgen blijven ook niet beperkt tot een kleine kring. De zelfbeschikking van de ene mens leidt tot de dood van de andere (ongeboren) mens. De gelijkstelling van velerlei samenlevingsvormen met het huwelijk maakt inbreuk op de eigen verantwoordelijkheid van de school en tast zo het recht van ouders aan om onderwijs aan hun kinderen te doen geven overeenkomstig hun geloofsovertuiging.

Individualisering en economische zelfstandigheid leggen een zware hypotheek op de opvoeding van kinderen. De openbare samenleving raakt in ontbinding, waar individuele menselijke opvattingen de plaats innemen van voor ieder geldende Goddelijke wetten.

Die toekomst wacht als Nederland voorgaat op de ingeslagen weg. Als Nederland de kans laat liggen om te kiezen voor een ander beleid.

• 6 ... maar openbaar belang

Het GPV wil zo'n ander beleid. Het staat een toekomst voor ogen, waarin niet het zelfbeschikingsrecht van de mens het centrale thema vormt, maar het recht en de beloften van God met betrekking tot de mensen. Aan Hem danken we ons leven. Hij zorgt van dag tot dag. Dank zij het Woord en het werk van Jezus Christus is er weer toekomst voor de mensen.

Hoe de mensen in hun particuliere leven aan die toekomst werken, raakt de overheid niet rechtstreeks. Maar zij moet wel door haar beleid de koers naar morgen uitstippelen, een koers die op de publieke eer van God is gericht of een koers die de Bijbel negeert.

De Bijbel is over deze keuze duidelijk. Op tal van plaatsen lezen we de oproep te leven overeenkomstig Gods geboden. Ook voor de overheden gelden Gods geboden, namelijk die welke het openbare burgerlijke leven betreffen. De overheden zijn Gods dienaars. Zij hebben van Hem een taak ontvangen bij de inrichting van de burgerlijke samenleving.

De keuze van overheid en volk is niet vrijblijvend. Voor wie luistert en doet naar het Bijbelwoord, gelden rijke beloften: het zal hem wel gaan. Het Spreukenboek vertelt dat gerechtigheid een volk verhoogt, maar dat zonde een schandvlek van de natie is. En in het Nieuwe Testament lezen we dat toorn van God zich van de hemel openbaart over alle goddeloosheid en ongerechtigheid van mensen.

Het is daarom van grote openbare betekenis dat de overheid voor haar deel rekening houdt met Gods geboden en zich ten doel stelt de Koning der koningen in haar beleid te eren.

• 7 Versterk die stem!

Zo'n beleid is de afgelopen jaren helaas niet gevoerd. En de meeste partijen willen ook voor de toekomst van zo'n beleid niets weten. Het GPV heeft zo'n beleid wel voorgestaan en wil dit ook voor de komende tijd doen.

Vaak werden voorstellen voor zo'n ander beleid afgewezen, meermalen echter leidde een GPV-voorstel tot resultaat. Het op het zelfbeschikingsrecht gebaseerde emancipatiebeleid werd voortgezet, maar een motie tegen invoering van zgn. sekse-neutrale beroepsnamen werd aangenomen.

De Wet Afbreking Zwangerschap werd ingevoerd, maar steun werd verkregen voor een motie ter bescherming van de rechten van gewetensbezwaarden. En een poging van het departement van justitie om de richtlijnen voor het vervolgingsbeleid in abortuszaken niet te publiceren strandde op een GPV-initiatief.

Ook op een groot aantal andere gebieden konden bescheiden bijdragen worden geleverd aan een ander beleid.

Op die weg wil het GPV voortgaan. Door steun te verlenen en te zoeken waar het kan. Door een eigen koers uit te stippelen waar het nodig is. Dit verkiezingsprogramma 'Op koers naar morgen' geeft de hoofdlijnen aan voor zo'n beleid. De urgentie van een ander beleid in de zaken van leven en dood, van huwelijk en gezin, van jongeren en ouderen, is daarnaast tot uitdrukking gebracht in een afzonderlijke publikatie 'Leven doen we sa-

men'. Daarin worden deze onderwerpen uit het program in onderlinge samenhang en meer uitgewerkt aan de orde gesteld. Van beide publikaties geldt dat als norm gehanteerd is welk beleid in de concrete situatie het meest bijdraagt aan de ontwikkeling van de openbare samenleving in dienst van God.

Zo'n koers bepaalt het gehele beleid. Hij wijst de overheid op haar taak tot handhaving van de geestelijke en burgerlijke vrijheden van alle burgers. Hij geeft diepgang aan de bestrijding van de werkloosheid zowel als aan de bescherming van natuur en milieu. Hij brengt met zich mee dat bescherming verleend wordt aan wat zwak is.

• 8 Verkiezingen met het oog op morgen

Het GPV heeft de koers naar morgen bepaald. Een koers, die niet de koers van vandaag of gisteren is. Wel een koers die perspectieven opent, omdat het GPV wil luisteren naar de Heilige Schrift.

Dat geeft ook vrijmoedigheid u op te wekken te kiezen voor de kandidaten die dit program willen helpen uitvoeren; u te vragen te helpen de stem van het GPV te versterken. Met het oog op de toekomst, van ons volk en van u.

En daarom: OP KOERS NAAR MORGEN!

Onder het recht van de overheid

• 9 Nederland is op weg naar morgen. Als een vrij land met geestelijke en burgerlijke vrijheden voor ieder. Nederland is een rechtsstaat. Toch is er reden tot zorg over Nederland en over zijn koers naar morgen.

Voor de wet zijn alle Nederlanders gelijk. Maar velen willen daarom de geestelijke vrijheden van de burgers beperken.

Iedereen weet dat ongeboorte kinderen worden gedood. En ernstig zieken en bejaarden. De overheid trekt haar beschermende hand terug.

Politie en justitie hebben handenvol werk. Toch blijven de meeste misdaden ongestraft.

De overheid heeft het druk en kan al het werk niet meer aan. Ze moet prioriteiten stellen. Maar welke?

De Bijbel wijst de weg naar morgen. God heeft daarin gezegd wat goed is en wat de HERE vraagt: 'niet anders dan recht te doen en getrouwheid lief te hebben en ootmoedig te wandelen met uw God' (Micha 6 : 8).

Die weg is de aangewezen weg, voor ieder. Ook voor de overheid.

Het is haar taak recht te doen, vooral tegenover hen die klein en zwak zijn. Zij staat daarbij 'in dienst van God u ten goede' (Romeinen 13 : 4). Een overheid die zo handelt, vaart een vaste koers naar morgen.

• 10 Koningin en constitutie

1. Het GPV constateert met dankbaarheid, dat God in koningin Beatrix de band tussen het Huis van Oranje en het Nederlandse volk nog wil bestendigen. Voor de eenheid van ons volk is dit van grote betekenis.

De positie van de koningin in ons staatsbestel mag dan ook niet worden uitgehold. Het behoort tot haar hoge roeping als koningin bij de gratie Gods de grote lijnen van het beleid dat de ministers voeren, te toetsen aan de Grondwet.

Voor een goed functioneren van ons parlementaire stelsel in een constitutionele monarchie is het recht om ook tussentijds aan één of meer ministers ontslag te verlenen van wezenlijk belang. Aan dit recht behoort dan ook niet te worden afgedaan door lichtvaardig te dreigen met politieke gevolgen van een dergelijk ontslag.

• 11 Kabinetsformatie

2. Het behoort tot de verantwoordelijkheid van de koningin, nadat zij terzake adviezen heeft ingewonnen, één of meer personen te belasten met de formatie van een kabinet. Deze verantwoordelijkheid moet niet worden uitgehold door een voordracht van een formateur door de Tweede Kamer.

De gewoonte om eerst één of meer informateurs te benoemen, moet worden verlaten. Daardoor komt ook de verantwoording achteraf over de procedure om te komen tot vorming van een kabinet, beter tot haar recht.

De opstelling van een regeerakkoord op hoofdpunten is een zaak van de kabinetsformateur, eventueel in overleg met de kandidaat-ministers. Een eventueel tussentijds ontslag van een kabinet behoeft niet noodzakelijk te leiden tot vervroegde verkiezingen.

• 12 Regering en Staten-Generaal

3. Regering en Staten-Generaal zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor de voortgang en de kwaliteit van de wetgevende arbeid.

Het behoort tot de bestuurlijke taak van de regering de Staten-Generaal tijdig en volledig te informeren, opdat deze hun controlerende taak naar behoren kunnen vervullen.

Dit geldt in het bijzonder als besluiten moeten worden genomen over omvangrijke werken, waarvan de uitvoering zich over lange tijd uitstrekt of anderszins grote onzekerheden bevat. De leden van de Staten-Generaal behoren het regeringsbeleid in onafhankelijkheid te toetsen. De middelen die ons staatsbestel daartoe biedt, behoeven geen wezenlijke uitbreiding.

Het recht van enquête komt de Kamer als geheel toe. Het past echter bij de Nederlandse verhoudingen, dat tot het instellen van een enquête als regel wordt besloten als een belangrijk deel van de Kamer de wens daartoe kenbaar maakt.

Een dergelijke gedragsregel verdient de voorkeur boven een wettelijke regeling van het recht van enquête op verzoek van een bepaalde minderheid.

• 13 Kerk en staat

4. Het GPV staat een overheidsbeleid voor, dat beantwoordt aan de normen van de Heilige Schrift voor de openbare samenleving. De kerk dient haar ambtelijke arbeid in volle vrijheid te kunnen verrichten. Belemmeringen daarvoor dient de overheid te voorkomen of weg te nemen. De eigen bevoegdheden van de kerk en de staat kunnen echter gemakkelijk in gevaar komen als er financiële banden tussen beide bestaan. Subsidiering van kerkelijk werk en daarmee vergelijkbare geestelijke vorming door niet-kerkelijke genootschappen, is daarom niet juist. Het behoort tot de vrijheid van kerken en genootschappen zelf te bepalen op welke wijze zij in voorkomende gevallen in correspondentie met de overheid willen treden. Het ligt dan ook niet op de weg van de overheid organen voor overleg met kerken en genootschappen in het leven te roepen. Evenmin mag een raad van kerken of een door kerken en genootschappen ingestelde commissie worden beschouwd als de officiële vertolker van de stem van de kerk in Nederland.

• 14 Vrijheidsrechten

5. De vrijheid van godsdienstig belijden vormt de kern van de geestelijke vrijheid van alle burgers. Andere burgerlijke vrijheden, zoals de vrijheid van onderwijs en van meningsuiting en het recht van vereniging en van vergadering, hangen daarmee samen.

Ook aan de jongste herziening van de Grondwet kan geen enkel argument ontleend worden om afbreuk te doen aan deze fundamentele vrijheden, die nauw verbonden zijn met het ontstaan van onze natie.

Het recht van organisaties op grondslag van godsdienst of levensovertuiging om een beleid te voeren, zoals dat naar hun mening uit de grondslag voortvloeit, is een rechtstreeks uitvloeisel van deze vrijheden.

• 15 Discriminatie

6. De overheid behoort elk ongerechtvaardigd onderscheid tussen burgers, bijv. in haar benoemingsbeleid, achterwege te laten.

Zij zou echter haar bevoegdheden en haar mogelijkheden te buiten gaan, als zij zou voorschrijven dat ook burgers onderling en in hun organisaties zullen handelen zoals de overheid doet.

Essentieel voor de geestelijke vrijheid van de burgers is immers, dat zij hun leven kunnen inrichten overeenkomstig eigen overtuiging, ook als deze overtuiging die van een minderheid in de samenleving is. De geestelijke vrijheid brengt mee dat niemand mag worden belet overeenkomstig zijn verantwoordelijkheid te onderscheiden tussen goed en kwaad, ook als dit consequenties heeft

voor zijn opstelling tegenover personen. Dit laat onverlet dat de overheid tegen publieke uitingen van onverdraagzaamheid of haat jegens groepen van de bevolking dient op te treden en slachtoffers daarvan moet beschermen.

• 16 Kiesrecht

7. Vrije verkiezingen volgens het stelsel van evenredige vertegenwoordiging vormen het aangewezen instrument voor het uitoefenen van invloed door de burgers op het overheidsbeleid. Bij de voorgenomen technische herziening van de Kieswet behoort het stelsel van evenredige vertegenwoordiging onverkort te worden gehandhaafd en waar mogelijk te worden verbeterd. De mogelijkheid tot het aangaan van lijstencombinaties dient te worden uitgebreid tot gemeenteraadsverkiezingen.

• 17 Rechtsbescherming en klachtrecht

8. Het behoort tot de verantwoordelijkheid van de wetgever te zorgen dat burgers, bedrijven en organisaties in hun relaties met de overheid beschikken over een behoorlijke rechtsbescherming. Daartoe behoort ook dat zij op beroep- en bezwaarschriften binnen redelijke termijn antwoord ontvangen.

De behandeling door de Nationale Ombudsman van klachten over het gedrag van overheidsorganen heeft geleid tot meer inzicht in vormen van niet behoorlijk overheidsgedrag. Van de betrokken overheden mag worden verwacht, dat zij zorgvuldig nagaan welke maatregelen moeten worden getroffen om te voorkomen dat er redenen zijn zich met klachten te wenden tot de Nationale Ombudsman.

De lagere overheden zijn zelf verantwoordelijk voor het gedrag van hun organen. Zij dienen dan ook zelf te voorzien in mogelijkheden tot een zo objectief mogelijke behandeling van klachten over dit gedrag.

• 18 Burgerlijke ongehoorzaamheid

9. Bezwaren tegen overheidsbeleid kunnen op wettige wijze, al dan niet via politieke kanalen, tot uitdrukking worden gebracht. Ongehoorzaamheid aan of verzet tegen de overheid mag niet worden toegestaan, ook al wordt daarmee beoogd vermeend onrecht te bestrijden en wordt er geen geweld gebruikt.

Slechts indien gehoorzaamheid aan de overheid persoonlijke ongehoorzaamheid aan Gods geboden zou betekenen, is ongehoorzaamheid aan de overheid recht en plicht.

Mede met het oog daarop dient de overheid nauwlettend toe te zien, dat zij burgers geen plichten oplegt die hen in conflict met Gods geboden

kunnen brengen. Overigens mag zij er geen onduidelijkheid over laten bestaan, dat burgerlijke ongehoorzaamheid niet wordt getolereerd.

• 19 Gewetensbezwaren

10. Ten aanzien van een toenemend aantal activiteiten wordt door individuele burgers een beroep op hun geweten gedaan. In haar benadering hiervan dient de overheid onderscheid te maken tussen bezwaren tegen het leveren van een persoonlijk aandeel in activiteiten die indruisen tegen de Heilige Schrift of anderszins tegen een diep gewortelde persoonlijke overtuiging enerzijds en anderzijds bezwaren die in de eerste plaats berusten op een politiek oordeel.

Van dergelijke politieke bezwaren, die niet door de overheid kunnen worden erkend, is onder meer sprake als bezwaar wordt gemaakt tegen medewerking aan de uitvoering van bezuinigingsmaatregelen van de overheid of tegen het betalen van belastinggeld vanwege de bestemming die de overheid aan een deel van dat geld geeft. Zogenaamde totaalweigeraars, die geen beroep willen doen op de Wet gewetensbezwaren militaire dienst, keren zich in feite tegen de overheid zelf. Hun bezwaren behoren dan ook niet te worden erkend en daarom ook niet te worden beantwoord met vrijstelling van dienst.

• 20 Persoonlijke levenssfeer

11. Met het oog op de bescherming van de persoonlijke levenssfeer is de spoedige totstandkoming van een wet op de persoonsregistraties nodig. Deze wet zal normen moeten bevatten, waaraan registraties van de overheid en van instellingen die met wettelijke taken zijn belast, moeten voldoen. Ook zal deze wet rechtsbescherming moeten bieden tegen misbruik van daarin voorkomende persoonsgegevens. Waarborgen moeten bestaan, dat derden zich geen toegang tot deze gegevens kunnen verschaffen. Bedrijven en particuliere instellingen moeten zelf voorzieningen treffen ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer van leden en andere relaties ten aanzien van wie zij gegevens registreren. Slechts indien de noodzaak daartoe is gebleken, dienen de wettelijke voorschriften die voor de overheid gelden, ook op deze registraties van toepassing te worden verklaard. Om te voorkomen dat de vrijheid van interne organisatie van de kerken in het gedrang komt, behoren de wettelijke voorschriften niet van toepassing te zijn op persoonsregistraties die door kerken worden gehouden.

• 21 Heroverweging overheidstaken

12. De heroverweging van overheidstaken moet worden voortgezet. Niet alleen om de omvang

van de overheidsactiviteiten te beperken, maar ook om meer aandacht te kunnen besteden aan specifieke overheidstaken ter handhaving van de rechtsorde.

Maatregelen ter beperking van het overheidsapparaat mogen niet ten koste gaan van specifieke overheidstaken, zoals de bescherming van de nationale en internationale rechtsorde.

De verantwoordelijkheid die de overheid met haar activiteiten op zich heeft genomen, noopt ertoe besluiten tot beëindiging ervan zorgvuldig voor te bereiden en goed overleg te plegen over de belangen van het betrokken personeel.

• 22 Privatisering

13. Overheidsvoorzieningen en -activiteiten, die niet noodzakelijk tot de verantwoordelijkheid van de overheid behoren, dienen zoveel mogelijk te worden afgestoten of uitbesteed aan particulieren. Deze privatisering moet in de komende kabinetsperiode haar beslag krijgen, tenzij aan de hand van ingesteld onderzoek moet worden aangenomen, dat dit zou leiden tot kwaliteitsverlies van belangrijke voorzieningen of activiteiten. Het verlies van de ambtelijke status van het personeel is op zichzelf geen argument tegen privatisering. Wel dient vóór de definitieve besluitvorming een rechtspositie voor het aanwezige personeel te zijn verzekerd, die als geheel niet in ongunstige zin afwijkt van de bestaande rechtspositie.

• 23 Wetgeving en deregulering

14. Deregulering mag geen doel in zichzelf zijn, maar een middel om systematisch overbodige regels te laten vervallen en onnodig bezwarende of ingewikkelde regels te veranderen. Ze biedt particuliere organisaties en samenlevingsverbanden meer mogelijkheden voor zelfregulering. Als echter de ontwikkeling en inrichting van de openbare samenleving overeenkomstig Gods geboden in het geding zijn, behoren wettelijke maatregelen te worden getroffen en gehandhaafd. Bij de uitvaardiging van wettelijke voorschriften moet grote aandacht worden besteed aan de mogelijkheden tot uitvoering en handhaving van de voorschriften.

Het verschijnsel van pseudo-wetgeving, waarbij door middel van circulaire en subsidievoorwaarden en langs andere informele wegen feitelijk bindende regels worden gesteld, moet drastisch worden teruggedrongen.

• 24 Zondagsrust

15. Het inachtnemen van de zondagsrust is ook van betekenis voor de openbare samenleving. Daarom behoort de overheid deze in haar beleid en wetgeving te bevorderen.

Dit houdt ook in, dat zij haar invloed aanwendt en

zonodig haar bevoegdheden gebruikt om te voorkomen, dat de zondag in bedrijven waar dat niet absoluut noodzakelijk is, als werkdag wordt aangewezen.

De bevoegdheid van gemeentebesturen plaatselijk beperkingen te stellen aan openbare vermaken op zondag, behoort niet verder te worden ingeperkt.

De winkelsluiting op zondag moet worden gehandhaafd. Ook de openstelling van handelsbeurzen en tentoonstellingen op zondag moet worden tegengegaan.

• 25 Kansspelen

16. Elke betrokkenheid van de overheid bij de organisatie van kansspelen moet worden beëindigd.

De gedachte dat het kwaad van de gokzucht kan worden beteugeld door het bieden van legale gokmogelijkheden, blijkt steeds duidelijker onjuist te zijn. De regering dient dan ook daadwerkelijk op te treden tegen dit wijd verbreide kwaad, dat voor velen tot een vorm van verslaving is geworden, waardoor zij zichzelf en anderen in de problemen brengen.

In ieder geval moet worden afgezien van plannen het aantal casino's geleidelijk uit te breiden. Bij voorrang moeten maatregelen worden getroffen tegen kansspelen, waarbij grote geldsommen worden ingezet of die vooral door jeugdigen worden gebruikt.

• 26 Veiligheid

17. De overheid is in de eerste plaats verantwoordelijk voor de openbare veiligheid. Zij moet alles in het werk stellen om de veiligheid van personen en goederen te verzekeren.

Maatregelen moeten worden getroffen om de organisaties die met de bestrijding van rampen en het opvangen van de gevolgen daarvan zijn belast, volledig voor hun taak toe te rusten. Daartoe behoort ook de wettelijke regeling van de basisgezondheidsdiensten.

Inrichtingen ter verzorging van zieken en ouderen moeten zijn voorzien van de brandpreventieve voorzieningen, die passen bij de beperkte eigen mogelijkheden van de bewoners. Speciale aandacht is nodig voor de brandpreventie in oudere inrichtingen.

• 27 Criminaliteit

18. Het negeren van Gods geboden heeft een ontwrichtende werking in brede lagen van de samenleving. Dit is op ontstellende wijze zichtbaar geworden in de verviervoudiging van de geregistreerde criminaliteit in een tijdsbestek van 14 jaar.

De overheid heeft in haar reactie op de toenemen-

de criminaliteit geen acht geslagen op bijbelse normen, die ook voor de openbare samenleving heilzaam werken. Wat zij zag als maatschappelijke ontwikkelingen werd als maatgevend beschouwd. Hierdoor werd het normbesef steeds verder ondermijnd.

Het voorkomen en bestrijden van criminaliteit vereist nu de inzet van allen. In een meerjarig beleidsplan, dat regelmatig aangepast wordt aan de feitelijke ontwikkelingen, dienen maatregelen te worden uitgewerkt die zich zowel richten op het voorkomen van criminaliteit als op het bestrijden van de belangrijkste vormen van criminaliteit. Extra financiële middelen moeten daartoe beschikbaar worden gesteld. Deze maatregelen moeten aansluiten bij een algemeen beleid waarin de bijbelse normen herkenbaar zijn. Maatregelen gericht op het bestrijden van de werkloosheid en haar gevolgen en op scholing en vorming kunnen een preventieve werking hebben; bedacht moet echter worden dat een goed functionerend gezinsleven de beste preventie is.

• 28 Vervolgingsbeleid

19. Het vertrouwen dat de overheid het recht zal handhaven, is ernstig ondermijnd, doordat slechts een gering percentage misdrijven wordt opgehelderd, in veel gevallen niet tot strafvervolgning wordt overgegaan en opgelegde straffen niet of pas na lange tijd ten uitvoer worden gelegd.

Hierin wrekt zich het feit, dat ook in het overheidsbeleid de noodzaak van rechtshandhaving niet voorop wordt gesteld, maar bij afweging tegen de belangen van de dader en van de samenleving daaraan ondergeschikt wordt gemaakt. Teneinde het vertrouwen te herstellen, dat de overheid haar ambt naar vermogen zal uitoefenen, moet op alle niveaus van rechtshandhaving weer als uitgangspunt gelden, dat de daders van ter kennis van de politie gekomen misdrijven en overtredingen worden opgespoord en vervolgd, tenzij er zwaarwegende redenen zijn hiervan af te zien. Dit zal moeten leiden tot een belangrijke vermindering van het aantal gevallen waarin uit beleidsoverwegingen van vervolging wordt afgezien.

Voorkomen moet worden dat richtlijnen voor het vervolgingsbeleid er in de praktijk toe leiden, dat bepaalde strafbedreigingen tot een dode letter worden. Misdrijven die op grote schaal plaatsvinden, zoals fietsendiefstal en vernielingen, vergen een speciale aanpak.

Als de overheid zo ernst maakt met haar primaire taak, mag verwacht worden dat aan de toename van de criminaliteit een einde zal komen en dat de aangiftebereidheid van de burgers weer zal toenemen.

Om extra belasting voor het justitiële apparaat die hier vooreerst nog uit voortvloeit te kunnen

opvangen, zijn aanvullende maatregelen nodig ter vereenvoudiging van procedures en vergroting van capaciteit.

• 29 Rechterlijke macht

20. Om de zich uitbreidende werklast te kunnen opvangen moeten de capaciteit en de organisatie van de rechterlijke macht worden aangepast. Met name bij lichtere vergrijpen en bij rechtspraak in eerste instantie kan vaker met rechtspraak door één rechter worden volstaan. Ook kan een administratieve boete een procedure voorkomen. Het moet altijd mogelijk blijven door middel van snelrecht direct op te treden, bijvoorbeeld bij rellen of om zich heen grijpend vandalisme.

• 30 Gevangeniswezen

21. Vrijheidsstraffen blijven onmisbaar als vergelding voor ernstige misdrijven en ter beveiliging van de maatschappij. De eerste doelstelling van het gevangeniswezen is dan ook deze straffen op verantwoorde wijze ten uitvoer te leggen. Andere doelstellingen zoals voorbereiding op terugkeer in de samenleving, mogen hiermee niet in strijd komen.

Als gevolg van sluiting van inrichtingen en onvoldoende prioriteit voor het gevangeniswezen in het verleden is een tekort ontstaan van duizenden plaatsen in gevangenissen en huizen van bewaring. Hierdoor lopen personen die verdacht zijn of of veroordeeld zijn wegens gevaarlijke misdrijven, vrij rond. Zowel door tijdelijke noodmaatregelen als door definitieve uitbreiding van de capaciteit moet hieraan op korte termijn een einde komen. In beperkte mate kan in plaats van een vrijheidsstraf een vorm van dienstverlening als sanctie worden toegepast. Een wettelijke regeling hiervan is nodig, nu met experimenten ervaring is opgedaan.

• 31 Politie

22. De politie heeft als instrument van de overheid ter handhaving van de openbare orde en ter opsporing van strafbare feiten, recht op een duidelijke opstelling van de verantwoordelijke overheden en op hun steun bij de uitoefening van deze taken.

Nu naast de korpsen van gemeentepolitie rijkspolitie blijft bestaan, moet de aandacht geconcentreerd worden op verbetering van de onderlinge samenwerking, zowel tussen de korpsen als tussen de verantwoordelijke ministeries. Grote en middelgrote gemeenten moeten over een eigen politiekorps blijven beschikken. De benedengrens voor een korps gemeentepolitie moet zo worden gekozen, dat het korps de normale politietaken kan vervullen.

Ook als de eerste verantwoordelijkheid voor de

onderlinge bijstandsverlening wordt gelegd bij de lagere overheden, blijft de regering verantwoordelijk voor het treffen van alle noodzakelijke maatregelen in gevallen waarin de orde of veiligheid ernstig wordt bedreigd.

• 32 Binnenlands bestuur

23. Na alle mislukte pogingen tot herziening van de bestuurlijke organisatie is het nodig, dat de bestaande bestuursorganen de gelegenheid krijgen de problemen zelf op te lossen. Hiervoor vormt de Wet gemeenschappelijke regelingen een belangrijk instrument.

De problematiek van de grote steden is zo complex, dat daar niet volstaan kan worden met incidentele maatregelen. In nauw overleg met deze gemeenten en de betrokken provincies dienen zij de mogelijkheid te krijgen de stedelijke problematiek met een pakket van maatregelen onder globaal toezicht van rijk en provincie aan te pakken. Daarbij moet voorkomen worden, dat deze gemeenten blijvend in een uitzonderingspositie geraken.

• 33 Lagere overheden

24. De eigen verantwoordelijkheid van de lagere overheden komt nog onvoldoende tot haar recht. In de komende jaren zullen vooral de decentralisatie van rijkstaken naar de gemeenten en beperking van het preventieve toezicht op de lagere overheden extra aandacht nodig hebben. Anderzijds mag van de lagere overheden worden verwacht, dat zij niet treden in zaken die bij uitstek tot de verantwoordelijkheid van de rijksoverheid behoren, zoals het geval is met het buitenlands beleid en de landsverdediging.

• 34 Gemeentegrenzen

25. De grenzen van gemeenten en provincies moeten worden aangepast aan zich wijzigende functies en omstandigheden van het betrokken gebied.

Het beleid dat gericht is op streeksgebonden herindeling van alle gebieden met gemeenten beneden 10.000 inwoners, moet worden vervangen door een beleid dat beoogt duidelijke knelpunten in de huidige gemeentelijke indeling weg te nemen. Een dergelijk beleid kan het best streeksgewijs worden gerealiseerd, zonder daarbij uit te gaan van een minimum aantal inwoners als ijkpunt.

• 35 Financiën lagere overheden

26. De drastische bezuinigingen die door het rijk zijn toegepast op de uitkeringen aan de lagere overheden en de kostenstijgingen voor de gemeenten als gevolg van de grote werkloosheid, hebben het voor de lagere overheden extra moei-

lijk gemaakt een eigen financieel beleid te voeren. Daardoor zijn veel noodzakelijke investeringen achterwege gebleven.

Aan de extra kortingen op de uitkeringen dient een eind te komen, terwijl ernst gemaakt moet worden met de overheveling van een groot aantal specifieke uitkeringen naar de algemene uitkering.

De uitbreiding van het eigen belastinggebied van provincies en gemeenten moet zodanig worden gerealiseerd, dat per saldo de belastingdruk niet wordt verwaard.

• 36 Benoemingen

27. De benoeming van burgemeesters en commissarissen der koningin behoort bij de Kroon te blijven met de mogelijkheid van advisering door een vertrouwenscommissie.

Bij benoemingen in niet politieke functies dient overeenkomstig artikel 3 van de Grondwet de bekwaamheid voor de functie en niet de politieke overtuiging van de kandidaat beslissend te zijn.

• 37 Overheidspersoneel

28. De overheid behoort pas over te gaan tot vaststelling van de arbeidsvoorwaarden voor haar ambtenaren, nadat open en reëel overleg met de organisaties van overheidspersoneel is gevoerd. Zij mag pas tot eenzijdige vaststelling overgaan, nadat gebleken is dat ook na inschakeling van een onafhankelijke commissie dit overleg niet tot overeenstemming kan leiden.

Een overlegstelsel zal moeten voorzien in criteria ter bepaling van de ruimte voor aanpassing van de arbeidsvoorwaarden om te voorkomen dat het totaal van deze voorwaarden te sterk gaat afwijken van de voorwaarden voor vergelijkbare functies in de particuliere sector.

Door de sterke uitbreiding van de overheidstaak is het aantal ambtenaren, wier werk materieel weinig verschilt van dat van werknemers in de particuliere sector, sterk toegenomen. Het verdient aanbeveling na te gaan in hoeverre voor deze categorieën overheidspersoneel het gewone arbeidsrecht van toepassing kan worden.

Door het arbeidsvoorwaardenoverleg meer centraal te doen plaatsvinden kan voorts beter rekening gehouden worden met de grote verschillen in functie-uitoefening binnen het overheidspersoneel.

• 38 Burgerlijk recht

29. Als gevolg van de trage voortgang in de totstandkoming van een nieuw Burgerlijk Wetboek heeft de wetstoepassing zich soms sterk van de huidige wetstekst verwijderd.

De invoering van een zo groot mogelijk gedeelte van het nieuwe wetboek dient dan ook spoedig plaats te vinden.

II Ten goede van de naaste

● 39 In de afgelopen jaren is de mens als individu steeds meer in het middelpunt van de politiek komen te staan. De hulp en de bescherming die de mens in de onderscheidene samenlevingsverbanden dient te vormen voor anderen, werd ondergeschikt gemaakt aan de rechten en belangen van het individu. Daardoor vertoont de Nederlandse samenleving als geheel steeds duidelijker ontbindingsverschijnselen.

Het gezin, dat bij uitstek de plaats is om de komende generatie op haar toekomstige taak voor te bereiden, kreeg een vrijblijvend karakter.

De bescherming die de wetgeving behoort te bieden aan hen die zwak zijn, werd tot een bedreiging door de legalisering van abortus provocatus en door de uitholling van het verbod van euthanasie. Met medewerking van de overheid ontstond zodoende steeds duidelijker een vacuüm in de zorg voor en bescherming van anderen.

Deze probleemsituatie kan overwonnen worden in de erkenning dat het doel van de mensheid is God te dienen en de medemens tot hulp te zijn. Dan wordt het duidelijk dat het streven naar een geïndividualiseerde samenleving een volk niet samenbindt, maar slechts voedsel geeft voor een nieuwe vorm van egoïsme. Dan komt er oog voor de gezamenlijke taak van man en vrouw, van jong en oud, om de gaven die God gegeven heeft tot verdere ontplooiing te brengen.

Zo'n ontwikkeling van de samenleving is ook van openbare betekenis. Die koers naar morgen moet ook de koers van de overheid zijn. Niet door de plaats van de burgers in te nemen, maar door in wetgeving en bestuur, in onderwijs, gezondheidszorg en welzijnswerk de verdere ontplooiing van Gods gaven mogelijk te maken.

● 40 Huwelijk en gezin

30. Het gezin heeft recht op bescherming van de overheid. Het behoort als een eenheid te worden beschouwd, waarbinnen de ouders verantwoordelijk zijn voor de opvoeding van hun kinderen. De huidige echtscheidingswetgeving is niet gericht op herstel van geschonden verhouding, maar op ontbinding. De mogelijkheid van eenzijdige opzegging van de huwelijksband maakt echtgenoten tot losse individuen en miskent hun gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de kinderen. De huidige echtscheidingspraktijk vormt hierdoor

een ernstige bedreiging voor de toekomst van onze samenleving. Het Burgerlijk Wetboek behoort zo te worden herzien, dat de blijvende taak van man en vrouw ten opzichte van elkaar en hun kinderen het uitgangspunt wordt.

Echtscheiding ontheft niet van de verantwoordelijkheid voor de gevolgen van het huwelijk.

● 41 Alleenstaanden

31. De positie van mensen die al dan niet uit vrije keus alleenstaand zijn, vraagt de aandacht van de overheid. Zij hebben, wanneer zij het ouderlijk huis ontgroeid zijn of door werk of studie daar niet langer kunnen blijven, evenals gezinnen aanspraak op zelfstandige woonruimte. Bij belastingen en inkomensafhankelijke tarieven en subsidies moet er rekening mee worden gehouden dat hun draagkracht doorgaans geringer is dan de individuele draagkracht van tweeverdieners.

● 42 Andere samenlevingsvormen

32. Bij de schepping heeft God het huwelijk van man en vrouw ingesteld. De openbare betekenis hiervan voor onze tijd komt tot uitdrukking in de wettelijke regeling van het huwelijk en van de rechtsgevolgen ervan. Als mensen ongehuwd met elkaar samenleven is dit een keuze waarvoor zij verantwoordelijkheid dragen. De overheid mag een keuze, waarbij de goddelijke instelling van het huwelijk wordt genegeerd, echter niet als zodanig erkennen. Wel moet zij naar vermogen voorkomen dat het ongehuwd samenwonen leidt tot financiële bevoordeling boven het wonen in gezinsverband.

● 43 Kinderen

33. Het is van groot belang dat de opvoeding van de kinderen plaatsvindt door de ouders. Als niettemin plaatsing buitenshuis nodig is, dienen de ouders de mogelijkheid te hebben de opvoeding en verzorging overeenkomstig hun godsdienst of levensovertuiging te doen plaatsvinden. De taak van de overheid ten aanzien van voorzieningen voor kinderopvang is beperkt tot die kinderen voor wie deze opvang uit medisch of sociaal oogpunt nodig is en in geval een alleenstaande ouder door het verrichten van werk buitenshuis

zo goed mogelijk in eigen levensonderhoud wil voorzien.

• 44 Man en vrouw

34. Met haar emancipatiebeleid streeft de regering naar wat zij een machtsevenwicht tussen mannen en vrouwen noemt. Sleutelbegrippen vormen daarbij individualisering, economische zelfstandigheid, de vrije beschikking over het eigen lichaam en vrijheid in keuze voor het aangaan van relaties en voor het nemen van verantwoordelijkheid voor kinderen.

Door dit beleid, dat de trekken vertoont van een dwang die tot ver in de particuliere verantwoordelijkheden doordringt, wordt de goede ontwikkeling van de samenleving verstoord. In zo'n goede ontwikkeling hebben mannen en vrouwen elk een gelijkwaardige plaats en verantwoordelijkheid, niet als losse individuen, maar gezamenlijk, elkaar aanvullend.

Door in het emancipatiebeleid economische zelfstandigheid en betaalde arbeid centraal te stellen wordt de maatschappelijke betekenis van de opvoeding van kinderen ernstig ondergewaardeerd. De opvoedingsverantwoordelijkheid van de ouders moet met het oog op de toekomst van de samenleving een centrale plaats hebben in het beleid van de overheid.

Het is echter niet aan de overheid te treden in de manier waarop man en vrouw de zorg voor hun gezin vorm geven. Haar beleid moet er wel op zijn gericht, dat de keuze voor een volledige taak van de gehuwde vrouw in het gezin mogelijk blijft.

• 45 Emancipatie-activiteiten

35. De overheid dient mannen en vrouwen gelijk te behandelen. Bepalingen in wettelijke voorschriften, waarin zonder redelijke grond onderscheid wordt gemaakt tussen mannen en vrouwen, kunnen vervallen. De subsidiëring van emancipatie-activiteiten door het rijk dient te worden beëindigd. Veel van deze subsidies vormen immers geen bijdrage aan de ontwikkeling van de samenleving, maar strekken ertoe bepaalde ideologische opvattingen over de positie van de vrouw breder ingang te doen vinden. Overigens is er geen reden ten aanzien van deze subsidies een centralistisch beleid te voeren dan ten aanzien van andere subsidies, waarover de beslissing is overgelaten aan de lagere overheden.

De Emancipatieraad dient te worden opgevoerd. Nu tal van externe adviesorganen als overbodig worden beschouwd, is het niet aannemelijk dat het emancipatiebeleid afzonderlijk onder de aandacht moet worden gebracht. Bovendien kan de visie van deze raad niet als representatief worden beschouwd voor de in de samenleving bestaande opvattingen over emancipatie, omdat instemming met de aan het emancipatiebeleid van de over-

heid ten grondslag liggende opvattingen als benoemingsvereiste geldt.

• 46 Openbare zeden

36. De seksuele revolutie van de laatste tientallen jaren heeft de goede scheppingsgave van de seksualiteit ontluisterd. Vooral vrouwen en meisjes worden gemakkelijk tot voorwerpen van openlijke exploitatie.

Ook de verspreiding van de nieuwe ziekte AIDS wordt in sterke mate bevorderd door vormen van seksuele losbandigheid.

De overheid, die deze ontwikkelingen veelszins heeft laten geworden, mag zich niet onttrekken aan haar verantwoordelijkheid voor de openbare gezondheid en zedelijkheid. Zij dient metterdaad op te treden tegen openlijke prostitutie en tegen de handel in pornografie.

In samenwerking met particuliere organisaties moet zij een hulpverleningsprogramma opzetten om prostituees die dit wensen, een zinvolle taak in de samenleving te geven.

Uit haar voorlichtingsmateriaal dient elke suggestie dat seksueel verkeer en huwelijk los van elkaar mogen worden gezien, te verdwijnen.

• 47 Abortus provocatus

37. Dat thans in een groot aantal ziekenhuizen en klinieken met vergunning van de overheid ongeboren kinderen worden gedood, is een voortdurende aanklacht tegen overheid en volk.

De overheid mag niet in deze situatie berusten, maar moet alles doen om het kwaad van de abortus provocatus te bestrijden en bescherming te bieden aan het ongeboren leven. Beëindiging van de bekostiging uit de algemene middelen en uit de opbrengst van sociale premies is daartoe een eerste stap.

De hulpverlening aan niet-gewenst zwangere vrouwen en de voorlichting over de mogelijkheden tot hulpverlening dienen te worden uitgebreid. De Vereniging ter Bescherming van het Ongeboren Kind (VBOK) en andere instellingen die zich met deze taken belasten, hebben aanspraak op overheidssteun zonder voorwaarden die deze instellingen belemmeren in hun streven het ongeboren leven te beschermen.

De overheid dient erop toe te zien dat geen experimenten met of handel in embryo's plaatsvinden. Nu het doden van ongeboren kinderen wettelijk is toegestaan, blijkt dat werkers in de gezondheidszorg die aan dit doden op generlei wijze willen meewerken, onvoldoende rechtsbescherming genieten en vanwege deze bezwaren bij benoemingen worden gepasseerd. Het is de verantwoordelijkheid van de overheid hier wettelijke bescherming te bieden, als deze niet spoedig via de gebruikelijke rechtspositieregelingen wordt geboden.

• 48 Euthanasie

38. De wettelijke voorschriften inzake euthanasie en hulp bij zelfdoding zijn door de recente rechtspraak ernstig uitgehold. Daardoor kan ongestraft worden ingegrepen in het leven van mensen en kan in boek en blad openlijk advies worden verstrekt over de toe te passen methoden.

De overheid mag niet ingaan op voorstellen deze ontwikkeling op enigerlei wijze te legaliseren. Ook aan patiënten in noodsituaties moet hulp geboden worden, maar deze verkeert in haar tegendeel als zij de vorm krijgt van levensbeëindiging door menselijk ingrijpen.

Ook als verdere behandeling medisch zinloos gevonden wordt, wordt daarmee nog geen oordeel gegeven over de zin van het leven van de betrokken mens. Dat oordeel komt slechts toe aan God, die het leven gaf en het tijdstip der voltooiing bepaalt.

Ook door euthanasie en hulp bij zelfdoding slechts toe te laten in noodsituaties en als aan bepaalde eisen van zorgvuldigheid is voldaan, wordt een grens overschreden waarvoor overheid en medici halt moeten houden. Alleen door deze grens in acht te nemen bestaat de waarborg, dat overheid en medici naar vermogen hulp en bescherming bieden.

Teneinde de rechtszekerheid te herstellen is het van belang, dat de wettelijke bepalingen op onderdelen worden verduidelijkt en opnieuw vastgesteld.

Met het oog op de handhaving van de wettelijke voorschriften is een goede regeling nodig van de kennisgeving van overlijden in geval van een niet-natuurlijke doodsoorzaak. Hierbij mogen artsen zich tegenover de justitie niet verschuilen achter hun beroepsgeheim.

• 49 Verzorgingsstaat

39. In de verzorgingsstaat heeft de overheid tal van taken op zich genomen, die voordien tot de opdracht van de burgers behoorden. Deze overheidszorg heeft bijgedragen tot de beschikbaarheid van tal van voorzieningen voor velen. De negatieve gevolgen werden echter ook zichtbaar, ondermeer in de verdere uitholling van verantwoordelijkheidsbesef en van onderlinge hulpverlening alsmede in een sterke afhankelijkheid van overheidszorg.

Nu duidelijk is dat de grenzen van de beheersbaarheid en betaalbaarheid van de verzorgingsstaat zijn overschreden, staan overheid en volk voor de taak zich opnieuw over hun verplichtingen te beraden. Van de overheid wordt hierbij zowel doortastendheid als zorgvuldigheid gevergd.

Taken die particulieren even goed of beter kunnen verrichten, dienen te worden afgestoten of beperkt. Regels waardoor lagere overheden, bur-

gers, organisaties of bedrijven worden gebonden aan inzichten van de centrale overheid, moeten worden ingetrokken of vereenvoudigd.

Maar bij dit alles is zorgvuldigheid vereist. Taken die worden afgestoten, kunnen dikwijls niet zonder meer door anderen worden overgenomen, omdat de verbanden van vroeger niet meer functioneren.

Ook een terugtrekkende overheid heeft de taak te voorkomen, dat het de zwakken in de samenleving aan het nodige gaat ontbreken. Zo'n overheid kan terecht verantwoordelijk worden gesteld voor de ontwikkeling van de openbare samenleving tot eer van God. Ze moet bevorderen dat ook de burgers hun bijdrage daaraan leveren.

Het streven naar een evenwichtige samenleving kan dan ook alleen slagen, als het gepaard gaat met een beleid gericht op het aanvaarden van zedelijke aansprakelijkheid voor elkaar, in het gezin en de kerk, maar ook in de organisaties en bedrijven.

• 50 Voorzieningen

40. De overheid heeft, vooral ten tijde van de verzorgingsstaat, tal van voorzieningen ten behoeve van de burgers tot stand gebracht. Aanvankelijk ging het vooral om voorzieningen die van openbare betekenis waren. Later werd het voorzien in wensen en behoeften van burgers het criterium. Dit heeft echter niet geleid tot een samenleving waarin de burgers zich wél bevinden.

Uit de Bijbel weten we, dat het welzijn van de mens geen doel in zichzelf is, maar dat het hem zal wél gaan als hij handelt naar de normen van de Heilige Schrift en de lof van Gods Naam als belangrijkste doelstelling in zijn leven ziet.

Het voorzieningenbeleid van de overheid zal erop gericht moeten zijn te bevorderen dat iedere burger over die voorzieningen kan beschikken die hij nodig heeft om zijn taak te vervullen.

Dat betekent ook dat de omvang van de overheidstaak ten aanzien van de onderscheidene voorzieningen verschillend kan zijn. Zo zal deze ten aanzien van het algemeen vormend onderwijs en ten aanzien van gezondheidsvoorzieningen omvangrijker zijn dan als het gaat om voorzieningen voor sport en recreatie. De mate waarin de overheid in de kosten bijdraagt, hangt hiermee samen.

• 51 Gezondheidszorg

41. Ieder mens moet in de eerste plaats zelf zorgen voor zijn gezondheid en is medeverantwoordelijk voor de gezondheid van zijn naaste. Dit dient als uitgangspunt te worden gehanteerd bij het zoeken naar een nieuwe organisatie van de gezondheidszorg. Zelfzorg en onderlinge hulpverlening behoren een centrale plaats te krijgen, waarvoor de overheid de voorwaarden kan scheppen.

Het uitvoerende werk moet zo mogelijk geschieden door particuliere instellingen met de mogelijkheid hiervoor godsdienst of levensovertuiging als grondslag te kiezen, ook bij regionalisatie van het werk.

In het licht van de toekomst, waarin als gevolg van de vergrijzing een toenemend beroep op gezondheidszorgvoorzieningen moet worden verwacht, moeten de sterk gestegen kosten in de hand worden gehouden. Verdere toepassing van budgetfinanciering en koppeling van bekostiging aan een systeem van planning en erkenning bieden hiertoe mogelijkheden.

De planning moet in de eerste plaats een zaak van de organisaties en instellingen voor gezondheidszorg zelf zijn en gebaseerd zijn op minimum-normen, die door de overheid zijn gesteld.

De bureaucratie in de gezondheidszorg moet zoveel mogelijk worden teruggedrongen.

De accentverschuiving naar de eerste-lijnszorg moet worden voortgezet.

In een definitief stelsel van ziektekostenverzekeringen dient onderscheid te worden gemaakt tussen een verplichte verzekering, die de kostbare risico's dekt en een vrijwillige verzekering, waarvan het pakket in belangrijke mate door de verzekerde zelf kan worden ingevuld.

Tot het pakket van een verplichte verzekering mogen uitsluitend medisch noodzakelijke verrichtingen behoren en derhalve niet de kosten van een abortus provocatus of andere niet-medische verrichtingen waartegen verzekerden principiële bezwaren kunnen hebben.

Zolang een dergelijk stelsel niet is gerealiseerd, behoort de overheid eraan mee te werken dat allen die in aanmerking komen voor een verzekering van een standaardpakket tegen een vast tarief, dit zonder tariefsverhoging kunnen doen voor een pakket zonder principiële verwerpelijke verrichtingen.

• 52 Medische technieken

42. De mogelijkheden van de medische wetenschap zijn zo sterk uitgebreid dat de vraag beantwoord moet worden of alles wat technisch en financieel mogelijk is ook geoorloofd en verantwoord is. Deze vraag behoort in eerste instantie beantwoord te worden door de medicus samen met de naast betrokkenen.

De risico's van misbruik van wetenschappelijke kennis kunnen echter zo groot zijn, dat de overheid geen afwachtende houding mag aannemen. Door de ontwikkelingen nauwlettend te volgen kan zij bevorderen dat nieuw verworven kennis wordt gebruikt om ziekten of gebreken van de mens te bestrijden of te verhelpen. Ook kan zij daardoor voorkomen dat de mens een voorwerp van manipulatie wordt.

Zij behoort medische ingrepen waardoor zwangerschap kan ontstaan buiten de eenheid van man

en vrouw in het huwelijk, tegen te gaan.

De bezwaren tegen en de problemen bij bevruchting in vitro (de zgn. reageerbuisbaby) zijn nog dermate groot, dat de overheid geen medewerking moet verlenen aan deze vorm van hulpverlening.

• 53 Patiëntenrecht

43. Nu de inhoud van de medische ethiek veel minder dan in het verleden vaststaat, is een vrije keuze van artsen en gespecialiseerde werkers in de gezondheidszorg van extra belang. De regering dient erop toe te zien dat ook bij invoering van een vestigingssysteem een reële keuzemogelijkheid verzekerd blijft.

Een regeling van patiëntenrechten, waarin onder meer is voorzien in een recht op informatie en waarin toestemming is vereist voor het verrichten van medische handelingen, dient om dezelfde reden spoedig tot stand te komen.

Verenigingen zoals de Nederlandse Patiëntenvereniging (NPV) moeten de kans krijgen op te komen voor een gezondheidszorg waarin de bescherming van het leven centraal staat.

• 54 Alcohol en tabak

44. Het sterk toegenomen alcoholisme maakt maatregelen tot terugdringing van het alcoholgebruik urgent. Het voorbeeld van de overheid in haar eigen instellingen is daarbij van belang. In een nieuwe alcoholwetgeving dient terugdringing van het alcoholgebruik voorop te staan.

Daarnaast moet het beleid vooral gericht zijn tegen het alcoholgebruik in het verkeer, door jongeren en bij sportwedstrijden. Reclame voor alcoholhoudende dranken moet aan strengere voorschriften gebonden worden. Het rijden onder invloed moet als misdrijf aangemerkt blijven.

Met het oog op de risico's, verbonden aan het roken, dient de regering een beleid te voeren dat gericht is op terugdringing van het roken en op bescherming van de niet-roker. Daarbij zal ook getracht moeten worden te voorkomen dat niet-rokers rokers worden.

• 55 Verdovende middelen

45. Nog steeds gaan in ons land talloze jongeren geestelijk en lichamelijk te gronde als gevolg van het gebruik van verdovende middelen. Gevreesd moet worden dat de eigen strategie die Nederland in de strijd tegen dit kwaad volgt, ertoe heeft bijgedragen dat de toestand in ons land ernstiger is dan in veel ons omringende landen.

Het internationale karakter van de handel in verdovende middelen moet ertoe leiden, dat de Nederlandse overheid, meer dan tot nu toe, haar beleid afstemt op dat in andere landen. Daarbij dient voorkomen te worden, dat gemeentelijke

maatregelen inbreuk maken op dat beleid. Door bijstelling van het vervolgingsbeleid moet opgetreden worden tegen openlijke handel in zgn. soft drugs. Van deze handel gaat niet alleen een stimulans uit om de weg naar het gebruik van deze drugs in te slaan, maar ook wordt door het ongemoeid laten van deze handel de geloofwaardigheid van het overheidsbeleid aangetast. De regering verleent steun aan initiatieven tot hulpverlening aan gebruikers van verdovende middelen. Zo nodig worden wettelijke voorzieningen getroffen om gebruikers – om hun levens wil – ook tegen hun wil te helpen of verder te helpen.

• 56 Vrijheid van onderwijs

46. De grondwettelijk gegarandeerde vrijheid van onderwijs is onmisbaar om de verantwoordelijkheid van de ouders voor de opvoeding en het onderwijs van hun kinderen inhoud te geven. Deze vrijheid dient dan ook in de meest ruime zin te worden gehandhaafd.

Pleidooien voor een meer decentrale regelgeving van het onderwijs moeten worden afgewezen. Aan de bezwaren tegen omvangrijke centrale regelgeving kan worden tegemoet gekomen door een ruimere erkenning van de eigen verantwoordelijkheid van het bijzonder onderwijs voor de inrichting van het onderwijs. Het bevoegd gezag van een bijzondere school heeft het recht van personeelsleden en van (de ouders van) leerlingen of studenten instemming te vragen met de grondslag van de school. Democratiseringseisen zijn geen eisen van deugdelijkheid en behoren dan ook niet door de overheid aan het bijzonder onderwijs te worden gesteld.

Het onderwijs mag evenmin worden gebruikt voor de realisering van andere politieke doelstellingen, zoals de gelijke behandeling van alle burgers in particuliere levensverbanden.

• 57 Deugdelijkheid van het onderwijs

47. De deugdelijkheid van het onderwijs is geen statisch begrip, maar een opdracht voor de scholen om door kwalitatief goed onderwijs leerlingen en studenten de mogelijkheden te bieden hun capaciteiten te ontplooiën ten dienste van de ontwikkeling van de samenleving. De overheid dient door haar wetgeving en door het verlenen van faciliteiten te bevorderen dat de scholen kunnen zorg dragen voor de kwaliteit van het onderwijs. Te verlenen faciliteiten zullen er mede op gericht moeten zijn de scholen beter in staat te stellen aandacht te schenken aan de individuele leerling. Onderzoek door de overheid naar de inhoud van het onderwijs, dat de inrichting van het onderwijs betreft, dient achterwege te blijven.

Meisjes en vrouwen hebben gelijke aanspraken op het volgen van het gewenste onderwijs als jongens en mannen. De overheid bevordert dat bestaande achterstanden op dit gebied worden ingelopen, zonder echter het onderwijs te gebruiken voor het realiseren van een overheids emancipatiebeleid.

De onderwijsverzorgingsstructuur staat ten dienste van de scholen en is niet bedoeld om het onderwijs vernieuwingsbeleid van de overheid te laten doorwerken. De scholen moeten vrij kunnen beslissen met welke schoolbegeleidingsdienst zij een relatie aangaan.

Bijzondere scholen moeten een beroep kunnen doen op een schoolbegeleidingsdienst van eigen signatuur, ook als het gaat om een geografisch sterk gespreide richting, zoals de gereformeerde. Bij maatregelen tot verbetering van het onderwijs hebben verbeteringen binnen de school, zoals verlaging van de leerlingenschaal, prioriteit.

• 58 Onderwijs en maatschappij

48. Ondanks de zeer grote werkloosheid, blijkt in een toenemend aantal vacatures bij het bedrijfsleven onvoldoende te kunnen worden voorzien door het aantrekken van personeel dat op de juiste wijze is geschoold.

Zowel het bedrijfsleven en het onderwijs als de overheid hebben tot taak te werken aan een betere afstemming van het onderwijs op de vragen van de arbeidsmarkt.

Een zelfstandig overlegorgaan van onderwijs, bedrijfsleven en overheid moet worden belast met het doen van voorstellen tot verbetering van deze afstemming. Zo nodig moet de overheid zelf initiatieven nemen om her- en bijscholing van personen, die in beroepen zonder toekomstperspectief werkzaam zijn, te bevorderen.

In het beroepsonderwijs moet meer plaats worden ingeruimd voor het opdoen van praktijkervaring. In verband met de sterke opkomst van nieuwe technologieën moet prioriteit worden verleend aan opleidingen ter voorbereiding op functies in deze sectoren. Daarbij behoort ook de nascholing en omscholing van de benodigde docenten en van personen die bereid zijn werk in deze sectoren te zoeken.

• 59 Schoolstichting en -opheffing

49. De daling van het aantal leerlingen maakt opheffing en fusie van scholen onvermijdelijk. Dit mag niet ten koste gaan van de mogelijkheid een school van de gewenste inrichting binnen redelijke afstand te bezoeken.

Bij een samenwerkingsschool kunnen belangrijke verworvenheden van de vrijheid van onderwijs verloren gaan. De overheid mag geen druk uitoefenen op bijzondere scholen om mee te werken aan de totstandkoming van een samenwerkingsschool.

De laatst overgebleven school in een dorp of gemeente moet – afhankelijk van de voorkeur van de ouders – een bijzondere of een openbare school kunnen zijn.

• 60 Leerplicht

50. Een verdere verlaging van de leerplichtige leeftijd moet als onnodig en onjuist worden afgevoerd. De eigen taak van de ouders en de specifieke omstandigheden van elke kleuter moeten ruimte laten voor de beslissing het regelmatige schoolbezoek later te doen beginnen.

De partiële leerplicht, die toch al meer ontdoken wordt dan de volledige leerplicht, kan beter vervangen worden door een leerrecht in samenhang met maatregelen die uitzicht openen op de uitoefening van een beroep.

• 61 Primair onderwijs

51. De basisschool moet de gelegenheid krijgen in de praktijk te gaan beantwoorden aan de doelstellingen van deze school. De overheid dient ook om die reden terughoudend te zijn in het stimuleren van nog weer nieuwe ontwikkelingen.

Het schoolwerkplan dient als instrument voor de school om het onderwijs volgens de eigen inzichten naar inhoud en vorm te organiseren. De overheid kan hierbij behulpzaam zijn, maar mag niet proberen een bepaalde visie op het onderwijs via het schoolwerkplan gestalte te geven.

Een belangrijke opdracht voor de basisschool is inhoud te geven aan de zorgverbreding. Het is van groot belang, dat deze opdracht per school wordt uitgevoerd, rekening houdend met de situatie op de school en de mogelijkheden van de school. Een vermindering van het aantal verwijzingen naar het speciaal onderwijs kan een gevolg zijn van de zorgverbreding, maar mag geen vooropgezet doel zijn.

Nu de Interimwet op het speciaal onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs in werking is getreden, dient het speciaal onderwijs voldoende ruimte te krijgen om o.a. via experimenten huidige knelpunten op te lossen ten behoeve van definitieve wetgeving.

De vaststelling van programma's van eisen en van de vergoedingen voor de materiële voorzieningen moet zodanig plaatsvinden dat ook kleine scholen redelijk in hun behoeften kunnen voorzien.

• 62 Voortgezet onderwijs

52. Een zekere herschikking van scholen voor voortgezet onderwijs is in verband met de daling van het aantal leerlingen onvermijdelijk. Hiervan mag echter geen gebruik worden gemaakt om de totstandkoming van grotere scholen af te dwingen, zeker niet als dit gepaard zou gaan met het

samengaan van scholen van verschillende richting. Indien de instandhouding van een school nodig is in het belang van een voldoende spreiding naar richting, mag een verhoging van de getalsnorm niet doorslaggevend zijn voor opheffing van de school.

Bij de aanpassing van de planprocedures moet worden voorkomen, dat het plan een instrument wordt ter uitvoering van door de overheid bepaald beleid.

De onduidelijkheid over de gevolgen van invoering van voortgezet basisonderwijs verzet zich tegen deze invoering over de gehele linie. Ervaringen met deze onderwijssoort en met een daarop aansluitende tweede fase, opgedaan door scholen die daarvoor kiezen, zullen moeten worden benut bij de meer definitieve besluitvorming over de toekomst van het voortgezet onderwijs. Ondertussen zal de Wet op het voortgezet onderwijs waar nodig aangepast moeten worden teneinde te zijner tijd te kunnen beoordelen of voor verbetering van het voortgezet onderwijs een nieuwe structuur nodig is dan wel of de verbeteringen binnen de bestaande structuur kunnen worden aangebracht.

• 63 Hoger onderwijs

53. Met de inwerkingtreding van de Wet op het hoger beroepsonderwijs zal deze onderwijssoort definitief behoren tot het hoger onderwijs. Dat opent nieuwe mogelijkheden voor de ontwikkeling van het hoger beroepsonderwijs. Een goede samenwerking tussen wetenschappelijk onderwijs en hoger beroepsonderwijs is noodzakelijk, maar hierbij mag het eigen karakter van beide soorten tertiair onderwijs niet uit het oog worden verloren.

De instellingen voor hoger onderwijs dienen na de ingrijpende maatregelen van schaalvergroting, taakverdeling en concentratie de gelegenheid te krijgen het onderwijs aan te passen aan de nieuwe situatie, zonder opnieuw met ingrijpende operaties van de overheid te worden geconfronteerd.

• 64 Hoger beroepsonderwijs

54. Bij het beleid inzake het hoger beroepsonderwijs dient het feit centraal te staan dat het hierbij grotendeels gaat om bijzonder onderwijs dat aan particuliere initiatieven ontsproten is. Het toezicht op dit onderwijs moet zich dan ook beperken tot de kwaliteit van het onderwijs, zodat maximale vrijheid bestaat bij de invulling van het lesprogramma.

Bij de financiering moet rekening worden gehouden met een volwaardige plaats voor kleinere scholen met een eigen karakter.

De openbare betekenis, die ook aan een tweede fase bij het hoger beroepsonderwijs moet worden toegekend, brengt met zich mee dat het redelijk is

dat de kosten van het instandhouden van een infrastructuur voor dit type onderwijs voor rekening van de overheid komen.

• 65 Wetenschappelijk onderwijs

55. Voor het behoud van het niveau van het wetenschappelijk onderwijs is een volwaardige tweede-fase-opleiding van onschatbare betekenis. De bekostiging van de tweede fase is een eerste verantwoordelijkheid voor de overheid. Samenwerking met en medefinanciering door het bedrijfsleven behoeven echter niet te worden uitgesloten.

Het systeem van voorwaardelijke financiering van het universitaire onderzoek is voor verbetering vatbaar. Daarbij moet met name gewaakt worden tegen bureaucratisering. Naast het gewenste nationale onderzoeksbeleid dienen de instellingen zoveel mogelijk vrijheid te hebben voor het voeren van een eigen onderzoeksbeleid.

Ook bij de besteding van de overige middelen dient de vrijheid van de instellingen te worden vergroot. Een flexibele salariering en het verwerken van contractresearch dienen tot de mogelijkheden te behoren. Bij taakverdeling tussen de instellingen wordt zoveel mogelijk rekening gehouden met het eigen karakter van bijzondere instellingen.

De doelmatigheid van het bestuur van instellingen voor wetenschappelijk onderwijs zal nauwlettend in het oog moeten worden gehouden. Voorzaken moet worden dat het streven alle participanten te betrekken bij het bestuur de bestuurskracht van de instellingen opnieuw ondermijnt. Van de mogelijkheid op grond van arbeidsmarkt-overwegingen een numerus fixus in te stellen moet met terughoudendheid gebruik worden gemaakt. Op langere termijn moet de capaciteit van de verschillende studierichtingen worden afgestemd op de behoefte. Wanneer voor een bepaalde studierichting de belangstelling de capaciteit overtreft, dient de selectie voor de toelating plaats te vinden op inhoudelijke gronden. Het systeem van gewogen loting is hiervoor een gebrekkig instrument.

• 66 Kosten en studiefinanciering

56. Het belang dat studenten hebben bij het volgen van veelal kostbaar hoger onderwijs, rechtvaardigt een substantiële eigen bijdrage in de kosten van dit onderwijs.

Het beginsel van hoger onderwijs voor velen vergt echter een passend studiefinancieringsstelsel voor alle categorieën tertiair onderwijs. Voor een volledige ouderonafhankelijkheid van de student is in verband met de taak van de ouders inzake het levensonderhoud van hun kinderen geen aanleiding.

Een systeem waarbij aan studenten een basis-

beurs wordt verleend met een veronderstelde ouderbijdrage afhankelijk van het gezinsinkomen van de ouders, is aanvaardbaar. Rentedragende leningen verstrekt aan de student kunnen een verdere aanvulling bieden op zijn inkomen. Daarbij dienen wel waarborgen te bestaan dat de schuld redelijkerwijs valt af te lossen.

• 67 Volwasseneneducatie

57. Nu de hoeveelheid vrije tijd toeneemt en bestaande kennis snel veroudert, neemt de volwasseneneducatie snel in betekenis toe. In overleg met het bedrijfsleven moeten vormen van betaald educatief verloop worden ontwikkeld. Programma's voor volwasseneneducatie moeten zoveel mogelijk door particuliere instellingen in overleg met betrokkenen worden verzorgd. De overheid kan in de bekostiging bijdragen, als de programma's van belang kunnen zijn voor de ontwikkeling van de samenleving.

Gelegenheid moet worden geboden voor het verzorgen van cursussen en opleidingen op basis van godsdienst of wereldbeschouwing. De Open Universiteit moet primair tweede-kans-onderwijs verzorgen. Er dienen mogelijkheden te komen voor samenwerking met regionale studiecentra op basis van godsdienst of wereldbeschouwing.

• 68 Welzijn

58. Aangezien de eerste verantwoordelijkheid voor het welzijn van de burgers niet bij de overheid maar bij de burgers zelf ligt, is de taak van de overheid beperkt. Als het gaat om welzijnsvoorzieningen die van openbare betekenis zijn, kan de overheid voorwaardenscheppend en aanvullend bezig zijn. Deze taak moet echter worden uitgeoefend in nauwe samenhang met hetgeen de burgers zelf doen. Voor de centrale overheid liggen hier slechts geringe mogelijkheden. Het beleid dient dan ook te zijn gericht op decentralisatie naar de gemeenten, gepaard gaande met overheveling van rijksmiddelen naar het gemeentefonds. Aan een afzonderlijke Welzijnswet voor dit doel is geen behoefte.

Omdat welzijn geen neutraal begrip is, maar verband houdt met de uitvoering van de goddelijke opdracht, is het van belang dat instellingen die zich met een vorm van welzijnsbehartiging bezighouden, eveneens dienstbaar willen zijn aan het vervullen van deze opdracht.

Vervanging van christelijke instellingen door zgn. algemene instellingen leidt tot een vermindering van de kwaliteit van het welzijnswerk en behoort door de overheid niet te worden nagestreefd.

• 69 Subsidies

59. Veel vormen van welzijnswerk worden ver-

richt dank zij subsidiëring op grote schaal door de overheid. Het voortbestaan en de inrichting van dit werk zijn daardoor sterk afhankelijk geworden van de prioriteiten die de overheid stelt.

Deze situatie kan een directe bedreiging voor het werk vormen. Het is daarom van groot belang, dat gesubsidieerde instellingen minder van overheidssubsidie afhankelijk worden. Particuliere instellingen dienen gedragen te worden door een ruime kring van belangstellenden of sympathisanten, die bereid zijn zich in te zetten voor het werk van de instelling. Als dat gebeurt kan met recht bezwaar aangetekend worden tegen overheidsvoornemens zich in te laten met het functioneren van gesubsidieerde instellingen. Te subsidiëren activiteiten moeten in ieder geval mede van openbare betekenis zijn. Als subsidiegelden worden aangewend voor activiteiten die niet in overeenstemming zijn met het Nederlandse recht of met voor de openbare samenleving geldende, aan de Bijbel ontleende normen, behoort subsidie geweigerd of ingetrokken te worden. Dit is bijv. het geval bij het tolereren van gebruik van of handel in verdovende middelen, het adviseren tot toepassing van abortus provocatus en het onttrekken van kinderen aan de ouderlijke macht.

• 70 Gesubsidieerde instellingen

60. Ook bij gesubsidieerde instellingen ligt de verantwoordelijkheid voor de gang van zaken binnen de instellingen bij de bestuursorganen. De overheid draagt echter een zekere medeverantwoordelijkheid voor de rechtmatige en doelmatige besteding van subsidiegelden.

Als het aandeel van de overheidsbijdrage in de middelen van een instelling relatief groot is, mag de overheid dan ook verlangen dat de instelling ervoor zorgt, dat de gebruikers hun wensen en opvattingen over de gang van zaken binnen de instelling kenbaar kunnen maken en dat ingediende klachten serieus worden behandeld.

De overheid mag geen eisen stellen, waardoor organisaties op geestelijke grondslag worden gehinderd in het handhaven van de eigen identiteit van deze organisaties.

• 71 Ouderen

61. De behoefte aan voorzieningen voor ouderen is niet in de eerste plaats afhankelijk van een bepaalde leeftijd, maar van de persoonlijke omstandigheden van de oudere. De overheid kan hiermee rekening houden bijv. door de mogelijkheid van flexibele pensionering te bevorderen, maar ook door maatregelen waardoor ouderen zolang mogelijk zelfstandig kunnen functioneren. Opnemings in een verzorgings- of verpleegtehuis dient pas plaats te vinden als de mogelijkheden om, zolang mogelijk met inschakelen van ambulante hulpverlening, zelfstandig te blijven wonen uitge-

put zijn. De keuze tussen een verzorgings- of verpleegtehuis moet niet beïnvloed worden door een verschillende manier van bekostiging. Vooruitlopend op een meer op elkaar afgestemde manier van bekostiging kunnen experimenten met een gecombineerd verzorgings- en verpleegtehuis worden gestimuleerd. Zoveel mogelijk moet worden voorkomen, dat opnemings leidt tot een gedwongen duurzaam gescheiden leven van echtgenoten. Het is van groot belang, dat ouderen kunnen kiezen voor opnemings in een tehuis van eigen geestelijke signatuur. Bij de planning door lagere overheden moet erop worden toegezien, dat ook groeperingen op godsdienstige grondslag deze mogelijkheid bezitten, waar nodig met overschrijding van de grenzen van gemeente of provincie.

Door belastingfaciliteiten kan tegemoet gekomen worden aan jongeren die persoonlijke of materiële hulp verlenen aan ouderen, die anders een beroep op hulp of bijstand ten laste van de overheid zouden kunnen doen.

• 72 Gehandicapten

62. Ook mensen met een handicap hebben van God de taak ontvangen hun talenten te gebruiken. In het overheidsbeleid dienen gehandicapte mensen dan ook slechts een aparte plaats in te nemen, indien en voorzover hun handicap daartoe aanleiding geeft.

De overheid houdt in haar beleid rekening met het zelfstandig functioneren van mensen met een handicap, zoals zelfstandige huisvesting en toegankelijkheid van het openbaar vervoer.

Voor veel gehandicapten is de band met het gezin van extra betekenis. Om het gezin in staat te stellen deze extra functie te vervullen, dienen goede mogelijkheden voor hulp te worden geboden, onder meer in de vorm van gezinsbegeleiding, onderwijs en dagvoorzieningen.

Over maatregelen die van belang kunnen zijn voor gehandicapten, dient de overheid goed overleg te voeren met de ouderverenigingen en andere organisaties van en voor gehandicapten.

Het behoort tot de taak van het bedrijfsleven ook gehandicapten de mogelijkheid te bieden, beroepsarbeid te verrichten. Vanwege de waarde die het verrichten van arbeid voor gehandicapten heeft en de extra problemen die zij ondervinden bij het zoeken van een passende functie, heeft de overheid een bijzondere verantwoordelijkheid voor de werkvoorziening voor gehandicapten. Het volumebeleid in de sociale werkvoorziening mag er dan ook niet toe leiden, dat gehandicapten die kunnen werken, daarvan uitgesloten worden. Prenataal onderzoek zal soms uitsluitend kunnen bieden over de aanwezigheid van een handicap bij het ongeboren kind. Medewerking door de overheid aan een dergelijk onderzoek zal uitsluitend mogen worden verleend, indien deze plaats-

vindt met het oog op een eventuele behandeling van de handicap.

Toepassing van abortus provocatus op grond van een aangetoonde handicap dan wel van euthanasie op gehandicapte kinderen na hun geboorte, grijpt in in het leven van door God geschapen mensen en ondermijnt de acceptatie door en de integratie in de samenleving van gehandicapte personen. De overheid moet deze levensbedreigende handelingen tegengaan.

• 73 Jongeren

63. De toekomst van de jeugd wordt in sterke mate bepaald door de opvoeding, het onderwijs en de werkgelegenheid. Een goed jeugdbeleid zal dan ook de eenheid in het gezin bevorderen en de plaats van het gezin in de samenleving versterken. Onderwijs en vorming dienen enerzijds zo goed mogelijk aan te sluiten bij de opvoeding thuis en anderzijds voor te bereiden op de toekomstige taak van de jongeren in de samenleving. Door middel van tijdige en regelmatige beroepskeuze-voorlichting moet ernaar gestreefd worden, dat de onderwijskeuzen zo goed mogelijk afgestemd zijn op de perspectieven die de arbeidsmarkt biedt.

In het meerjarig ontwikkelingsplan dat de overheid in overleg met werkgevers en werknemers opstelt, zal een aparte plaats moeten worden ingeruimd voor een jeugdwerkplan. Behalve maatregelen die de werkgelegenheid stimuleren, dienen daarin ook plannen voor te komen die jongeren een betere toegang tot de arbeidsmarkt verschaffen. Daarbij kan onder meer worden gedacht aan groeibanen voor jongeren, aan gedeeltelijke betrekkingen in combinatie met een gedeeltelijke uitkering en aan betaald educatief verlof voor jong-volwassenen.

Als een dergelijk algemeen jeugdbeleid wordt gevoerd, kan het specifieke jeugdbeleid beperkt blijven tot die jongeren die extra problemen ondervinden, zoals jongeren die geen werk kunnen krijgen en jongeren behorende tot etnische minderheden.

• 74 Bijstand

64. Omdat steeds meer mensen gebruik maken van de Algemene Bijstandswet, is het noodzakelijk het karakter van deze wet als sluitstuk van de sociale voorzieningen te benadrukken.

Uitgangspunt moet blijven de eigen verantwoordelijkheid voor het voorzien in het levensonderhoud van zichzelf en de directe naasten.

De zgn. sollicitatieplicht vloeit hieruit voort, maar bij de hantering ervan moet rekening gehouden worden met de individuele omstandigheden en mogelijkheden. De sollicitatieplicht behoort niet tot de gehuwde vrouw te worden uitgebreid. Met een gestegen draagkracht als gevolg van het

voeren van een geheel of gedeeltelijk gezamenlijke huishouding, moet rekening worden gehouden.

Ook in geval van echtscheiding blijft de verantwoordelijkheid ten opzichte van elkaar bestaan en dient zoveel mogelijk verhaal op de voormalige kostwinner plaats te vinden.

De wet behoort ruimere mogelijkheden te openen voor bijdragen van particulieren in de kosten van financiële hulpverlening.

Om te voorkomen dat bijstandsgelden terechtkomen bij personen voor wie zij niet zijn bestemd, is een goede controle op de aanvragen en de uitkeringen noodzakelijk. In dat kader is het goed, dat de gemeenten ook enig financieel belang hebben bij een goede wetsuitvoering.

• 75 Dienstverlening

65. De maatschappelijke dienstverlening en de gezinsverzorging dienen te worden verzorgd door particuliere instellingen. Daarbij is het van groot belang dat het karakter van deze instellingen aansluit bij de geestelijke overtuiging van de persoon of het gezin, waaraan hulp wordt verleend. Decentralisatie en samenwerking mogen niet ten koste gaan van de identiteit van de instellingen.

Gemeentelijke sociale diensten die te maken krijgen met behoeften aan maatschappelijke dienstverlening, moeten deze niet zelf verstrekken, maar desgewenst bemiddelen bij het verkrijgen van dienstverlening door een particuliere instelling. In de maatschappelijke dienstverlening is behalve voor professionele hulpverlening ook een ruime plaats voor vrijwilligerswerk.

• 76 Minderheden

66. De aanwezigheid van honderdduizenden burgers met andere culturele achtergronden, maakt Nederland nog niet tot een multiculturele samenleving. De Nederlandse taal en cultuur hebben diepe wortels in de geschiedenis van ons volk. Evenals in het verleden het geval was, ondergaan taal en cultuur de invloed van nieuw gevestigden uit andere culturen. Een multiculturele samenleving zou echter voor geen enkele bevolkingsgroep herkenbaar zijn.

Leden van minderheidsgroepen die wettig in ons land verblijven, hebben recht op hulp bij de oplossing van de extra problemen waarvoor zij staan. Daarbij moet rekening worden gehouden met de grote verschillen in herkomst van deze minderheidsgroepen. Voor de behartiging van hun belangen en het overleg met de overheid moeten zij desgewenst van eigen organisaties gebruik kunnen maken.

Voorals de culturele verschillen gepaard gaan met grote godsdienstige verschillen, is het van belang dat door middel van goede voorlichting een keuze bevordert wordt tussen uiteindelijke

opneming in en aanpassing aan de Nederlandse samenleving en een tijdelijk verblijf in Nederland in het perspectief van remigratie. De keuze dient te allen tijde de keuze van de wettig hier verblijvende vreemdeling zelf te zijn; de overheid kan hierbij behulpzaam zijn.

Het is tegenover deze vreemdelingen niet verantwoord hen gescheiden van hun gezin in ons land te laten verblijven. Medewerking aan gezinshereniging in Nederland is dan ook billijk, als de betrokken werknemer beschikt over een vaste werkring en passende woonruimte kan krijgen.

De Zuidmolukkers hebben recht op een specifieke behandeling in het kader van het minderhedenbeleid van de regering. Een eigen orgaan, dat reële mogelijkheden voor inspraak krijgt, is een terechte wens van deze bevolkingsgroep.

Zuidmolukkers die dit wensen, dienen zoveel mogelijk de gelegenheid te krijgen in elkaars nabijheid te blijven wonen. Waar nodig moeten faciliteiten worden verleend voor de verzorging van bejaarden en de opvang van jongeren in eigen kring.

III Door ontwikkelings- arbeid tot eer van God

● 77 In een lange reeks van jaren heeft in ons land het sociaal-economisch beleid in het teken gestaan van het verhogen van het materiële welvaartsniveau. Dit beleid met zijn beperkte blikveld ging hand in hand met een beleid gericht op een verdere neutralisering van de openbare samenleving. Het nationaal-christelijke karakter van de samenleving werd mede daardoor ernstig aangetast. De laatste jaren tonen ons het failliet van dat beleid: een staatsschuld van honderden miljarden guldens en honderdduizenden werklozen. De crisis waarin wij zijn geraakt, is dan ook veel meer dan alleen een financiële crisis. Teveel wordt de indruk gewekt dat een herstelbeleid gelijk is aan sanering van de overheidsfinanciën. Met dankbaarheid mag worden geconstateerd dat met deze sanering een begin is gemaakt. Maar als er niet meer gebeurt dan dat, dreigen we daarna weer op dezelfde toer verder te gaan. Na de maatschappij-kritische generatie van de jaren rond 1970 treedt dan een nieuwe jonge generatie aan, voor wie de eigen carrière en het consumptieve genot de hoogste waarden in het leven zijn. Zonder radicale koerswijziging dreigen de fouten uit het verleden te worden herhaald. Daarom kiest het GPV voor een beleid dat de burgers kan uittillen boven hun eigen belang en hun groepsbelang. Fundamenteel voor een ander beleid is de erkenning dat God de uiteindelijke eigenaar is van al het geschapene, en dat de mens met dat geschapene in Zijn dienst en tot Zijn eer werkzaam moet zijn. In het beleid dient daarom niet het materiële welzijn van de burger centraal te staan, maar de vraag hoe overheid en burgers elk voor een eigen deel werkzaam kunnen zijn aan die grote opdracht: de ontplooiing van de schepping tot Gods eer. Die ontwikkelingsstaak dient voorop te staan en andere doeleinden dienen daaraan ondergeschikt te zijn. Het is beschamend voor ons land en volk dat op dit moment zo velen noodgedwongen aan de kant moeten blijven staan bij het uitvoeren van die taak. Centraal in het GPV-beleid staat daarom een veelomvattend werkgelegenheidsprogramma, waardoor velen weer betrokken kunnen worden bij de uitvoering van de nationale taken. Hieronder is nader uitgewerkt de inhoud van zo'n program en de financiële voorwaarden waaronder zo'n program kan worden uitgevoerd.

● 78 Een meerjarig ontwikkelingsplan

67. Ondanks enig herstel van onze economie is nog geen einde gekomen aan de stagnatie in de ontwikkeling van de samenleving. De werkloosheid is nog onaantvaardbaar hoog, de investeringen hebben een grote achterstand opgelopen en urgente werken van openbare betekenis worden niet of slechts op kleine schaal gerealiseerd. Bovendien is de financiële situatie van de overheid ongunstig, onder meer vanwege de nog voortdurend stijgende rentelasten en de ingetreden daling van de aardgasbaten.

Het hoge consumptieniveau werd in ons land bereikt ten koste van het milieu, de scholing van de beroepsbevolking en het onderhoud van huizen, steden, dorpen en wegen.

Onder deze omstandigheden vindt het GPV het de taak van de regering op korte termijn een meerjarig ontwikkelingsplan aan de Staten-Generaal aan te bieden, dat erop gericht is de stagnatie in de ontwikkeling van de samenleving te doorbreken en God eer te geven voor de resultaten die daarbij worden verkregen.

Voorgesteld wordt daarom in de komende kabinetsperiode jaarlijks een bedrag uit te trekken van 2 miljard ten behoeve van genoemd ontwikkelingsplan.

Daarmee kunnen activiteiten worden gefinancierd in het kader van de stads- en dorpsvernieuwing, de verbetering van de infrastructuur, ten behoeve van het openbaar vervoer, de bodemsanering, het natuur- en landschapsbeheer en de energiebesparing. Een in te stellen commissie zal aan het begin van de kabinetsperiode de prioriteiten aanbevelen voor de keuze van deze projecten.

Een tweede hoofdelement van dit meerjarig ontwikkelingsplan zal moeten worden gevormd door maatregelen ter verbetering van de werking van de arbeidsmarkt.

Daarvoor is in de eerste plaats nodig een goed inzicht in de samenstelling van de arbeidsreserve. Op korte termijn dient daarom een onderzoek te worden uitgevoerd dat duidelijkheid geeft over de capaciteiten van langdurig werklozen. Daarna kan worden gestart met een gericht programma voor om-, her- en bijscholing. Tevens zal dit onderzoek duidelijk dienen te maken in hoeverre het arbeidsaanbod wordt gevormd door de vraag naar meer dan één volledige arbeidsplaats per echtpaar.

GPV: 77-78

Een derde hoofdelement van het meerjarig ontwikkelingsplan dient te worden gevormd door uitbreiding van de persoonlijke dienstverlening.

• 79 Regionale ontwikkeling

68. Hoewel als gevolg van de economische recessie de werkloosheid in vrijwel het gehele land hoog is, moet in het kader van het regionaal beleid aandacht geschonken blijven worden aan de gebieden met een structureel hoge werkloosheid. De overheidstaak hierin is in principe driedelig. Zij kan investeringsfaciliteiten geven voor bedrijven die in dergelijke regio's aanvullende investeringen wensen te doen. De Investerings Premieregeling (IPR) is hiertoe een bevredigend instrument geweest en verdient daarom te worden gehandhaafd. Wel zal ervoor dienen te worden gewaakt dat dit instrument niet onhanteerbaar wordt, doordat men er teveel tegelijk mee wil bereiken. Belangrijk is ook dat de overheid zelf investeert in infrastructurele voorzieningen. In het bijzonder als deze niet alleen van regionale betekenis zijn, maar ook een nationaal belang vertegenwoordigen. Te denken valt hierbij aan het doortrekken van de Zuiderzeespoorlijn naar Drachten en Groningen, aan een vaste oeververbinding over de Westerschelde, aan infrastructuur voor moderne communicatietechnieken en aan vervoersverbindingen die de nationale grenzen overschrijden, zodat grensregio's geen eindpunt meer zijn. Tenslotte dienen nieuwe vestigingen van rijksdiensten zo mogelijk plaats te vinden in gebieden met een economisch zwakke structuur.

• 80 Arbeid en arbeidsduur

69. Het verrichten van arbeid is nodig met het oog op het levensonderhoud en de ontplooiing van de mens alsmede voor de ontwikkeling van de samenleving. Deze arbeid is opdracht, die de mens dankzij Christus' verlossingsarbeid tot eer van God en tot hulp van de naaste mag uitvoeren. Er mag dan ook niet in worden berust, dat gezonde mensen niet zelf voor het levensonderhoud van zichzelf en hun gezin kunnen zorgen. Het is een belangrijke taak voor bedrijfsleven, sociale partners en overheid te bevorderen, dat er werk is voor ieder. Voor iedere burger die daartoe in staat is, houdt dit de roeping in zijn capaciteiten in dienst van God en tot zegen voor de naaste ter beschikking te stellen voor het verrichten van arbeid op de plaatsen waar dit mogelijk is (zowel tegen betaling als onbetaald). Arbeidsduurverkortung kan ertoe bijdragen dat minder mensen gedwongen werkloos zijn, maar ze leidt niet tot de noodzakelijke vergroting van de werkgelegenheid. Ze moet dan ook niet worden opgelegd door de regering, maar zoveel mogelijk op ondernemings-

of bedrijfstakniveau worden overeengekomen en ingevuld.

Voorkomen moet worden dat een vorm van arbeidsherverdeling ertoe leidt, dat gezinnen en alleenstaanden niet meer in eigen levensonderhoud kunnen voorzien door het uitoefenen van één volledige betrekking. Om een eerlijker verdeling van het beschikbare werk over gezinnen en alleenstaanden te bevorderen, verdienen specifieke maatregelen de steun van de overheid, onder meer door in haar eigen personeelsbeleid het voorbeeld te geven. Hierbij kan worden gedacht aan het aanbieden van groeibanen voor jongeren, betaald educatief verlof en koppeling van arbeidsduurverkortung aan scholingsprogramma's alsmede aan het stimuleren van het beschikbaar komen van deeltijdbanen, in het bijzonder voor personen die hiervoor een volledige betrekking willen opgeven. De mogelijkheid dient te worden heropend volledige betrekkingen bij voorrang te doen vervullen door hen die kostwinner zijn voor zichzelf of mede voor anderen.

Ter bevordering van een betere werking van de arbeidsmarkt is het van belang, dat aan de gewestelijke arbeidsbureaus en andere regionale en lokale instellingen voor de arbeidsvoorziening meer bevoegdheden worden toegekend bij de uitoefening van hun taak om vraag naar en aanbod van arbeid op elkaar af te stemmen.

• 81 Werkgelegenheid

70. Een gezond bedrijfsleven met een goed productie-apparaat en een productiepakkett, dat is afgestemd op de nationale en internationale behoeften voor de middellange termijn, is een voorwaarde voor herstel en behoud van de werkgelegenheid.

Van bijzondere betekenis is daarbij, dat voldoende wordt geïnvesteerd in onderzoek, vernieuwing en ontwikkeling van nieuwe technologieën.

De overheid heeft hierbij vooral een voorwaardenschepende taak. Voortgegaan moet worden met het verminderen van overbodige regelgeving en het vereenvoudigen van procedures. Het beperkt houden van het renteniveau zal positieve gevolgen hebben voor het bedrijfsleven. Waar mogelijk verleent de overheid medewerking aan exportbevordering en onderzoek.

Voor directe steun van de overheid aan het bedrijfsleven bestaan slechts beperkte mogelijkheden. Zij dient mede daarom slechts te worden verleend aan die bedrijven en bedrijfstakken, die het meest bijdragen aan de ontwikkeling van de samenleving. Aan structureel verliesgevend bedrijven wordt als regel geen steun verleend.

De Wet Investeringsrekening, die is ingevoerd in een tijd van neergaande conjunctuur, is in deze tijd niet het meest geëigende instrument en kan dan ook geleidelijk worden vervangen door andere investeringsfaciliteiten, waarbij gedacht kan

worden aan een verhoging van de bestaande af-trekregelingen in de vermogensbelasting, een herinvoering van vervroegde afschrijvingsmogelijkheden en aan speciale investeringsfaciliteiten voor het midden- en kleinbedrijf. Tevens kunnen de investeringen worden gestimuleerd door gerichte opdrachten van de overheid voor veelbelovende projecten.

In de sector van de dienstverlening zijn nog vele on vervulde behoeften. Een hoog niveau van dienstverlening komt de kwaliteit van de samenleving ten goede.

Door de zeer hoge loonkosten is dienstverlening vrijwel onbetaalbaar geworden. Door een beheerste ontwikkeling van het loonniveau en door een vermindering van collectieve lasten op de loon-som kan het verrichten van diensten in onze samenleving financieel weer beter mogelijk worden. Daarom wordt voorgesteld de BTW op dienstver-lening te verlagen naar het 5%-tarief. Om dit kos-tenneutraal te kunnen doen, zal dit tarief een be-scheiden verhoging moeten ondergaan.

• 82 Investerings

71. Voor de verdere ontwikkeling van de samenleving is uitbreiding van de investeringen een eerste vereiste. De overheid heeft hierbij – naast het stimuleren van investeringen door het be-drijfsleven – een eigen verantwoordelijkheid, voorzover het de totstandkoming van projecten betreft welke van directe betekenis zijn voor de openbare samenleving.

Als gevolg van bezuinigingsmaatregelen van de overheid en een zekere verzadiging van de be-hoeften aan investeringen in sectoren als sport, recreatie en sociaal-cultureel werk is het niveau van de overheidsinvesteringen tot een minimum gedaald. In de komende jaren dienen extra midde-len beschikbaar te worden gesteld door investe-ringen in sectoren waarin grote achterstanden en behoeften bestaan, zoals de stadsvernieuwing, het woningonderhoud, de bodemsanering, de vernieuwing van rioleringsstelsels en de infra-structuur voor telecommunicatie en informatica. Enkele van deze projecten, die voor de ontwikke-ling van de samenleving van bijzondere betekenis zijn, dient de regering aan te merken als nationale ontwikkelingsprojecten, waarvoor afzonderlijke middelen worden gereserveerd. In het bijzonder bij deze projecten dient zij duidelijk te maken dat de overheid hiermee God publiek wil eren. Zij moeten met overredingskracht worden gepresen-teerd, waarbij alle betrokkenen worden opgeroe-pen zich vanuit hun eigen verantwoordelijkheid mede in te zetten voor de realisering van de pro-jecten.

Nu de Deltawerken tot een afronding komen, is het van groot belang dat de kennis en ervaring die bij deze werken zijn opgedaan niet verloren gaan, maar worden aangewend voor nieuwe ont-wikkelingsprojecten in binnen- en buitenland.

• 83 Midden- en kleinbedrijf

72. Door zijn flexibiliteit en vermogen tot ver-nieuwing kon het midden- en kleinbedrijf belang-rijk bijdragen tot behoud en herstel van werkgele-genheid. De overheid dient dit vermogen onder meer door een terughoudende regelgeving en door haar fiscaal beleid te bevorderen. De zelf-standigenaftrek blijft daarom onverminderd van belang, maar mag geen vergaarbak worden voor allerlei nevendoelstellingen van de belastingwet-gever.

Voor de werkgelegenheid in het midden- en klein-bedrijf is een beheerste loonkostenontwikkeling van bijzonder belang. Deze kan door de overheid bevorderd worden door de werkgeverspremies zo laag mogelijk te houden.

Daarnaast kan de overheid hulp bieden in bijzon-dere omstandigheden, zoals bij het starten of beëindigen van een onderneming, het verkennen van exportmarkten e.d. In samenwerking met de desbetreffende bedrijven zelf wordt de beunhaze-rij naar vermogen bestreden.

Er dient een fiscale lastenverlichting te komen in geval van bedrijfsopvolging.

Omdat veel soorten van kleine ondernemingen ook een sociale functie hebben in verband met de persoonlijke dienstverlening, verdient de scholing van voldoende vakbekwaam personeel de nodige aandacht.

• 84 Landbouw

73. De Nederlandse land- en tuinbouw is zowel nationaal als internationaal van grote betekenis. Daarom is de instandhouding van een kwalitatief goede en in assortiment gevarieerde land- en tuinbouw belangrijk.

Teneinde de Nederlandse positie zowel op de Europese als op de wereldmarkt te kunnen hand-haven en waar mogelijk te verbeteren, dient veel aandacht te worden geschonken aan kwaliteits-verbetering, automatisering, kostenverlaging en omschakeling naar produkten waarvoor een goe-de markt bestaat. Het moet ook in de toekomst mogelijk blijven dat een goed geoutilleerd gezins-bedrijf voldoende middelen van bestaan in de land- en tuinbouw vindt. Overheidssteun aan voorlichting, onderzoek en onderwijs kan daaraan bijdragen.

Voor een goede bedrijfsuitoefening is duidelijkheid over de toekomstige positie van het bedrijf noodzakelijk. Van de overheid mag gevraagd wor-den spoedig duidelijkheid te verschaffen over de positie van de landbouw in relatie tot andere func-ties, in het bijzonder de bescherming van natuur en landschap en de recreatie.

In de landbouw komen nog steeds praktijken en verordeningen voor, die bedrijfsgenoten achter-stellen op grond van het feit dat zij niet aangeslo-ten zijn bij een bepaalde organisatie. In het kader

van de heroverweging van taken en functies van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisaties op agrarisch terrein dient ook aan deze praktijk, die tekort doet aan de geestelijke vrijheid, een eind te worden gemaakt.

• 85 Volumebeleid veeteelt

74. De rundvee-, varkens- en pluimveehouderij zijn door de maatregelen van de afgelopen jaren sterker aan banden gelegd dan vrijwel elke andere bedrijfstak. Zowel de superheffing als de Interim-wet beperking varkens- en pluimveehouderij dragen het karakter van noodmaatregelen, die zo spoedig mogelijk vervangen dienen te worden door meer definitieve voorzieningen.

Daarbij moet in het bijzonder aandacht worden besteed aan de bedrijven in gebieden die zowel met de superheffing als met de maatregelen ter beperking van het mestoverschot te maken hebben.

In de definitieve wettelijke regeling ter beperking van het mestoverschot, die spoedig en gefaseerd zal moeten worden ingevoerd, moet ook rekening worden gehouden met de effecten op het milieu van kunstmest en andere meststoffen.

Aan de bedrijfsvoorlichting komt een belangrijke taak toe bij de uitoefening van een verantwoorde bedrijfsvoering.

• 86 Europese landbouw

75. De grote overproductie van veel land- en tuinbouwprodukten in de Europese Gemeenschappen leidt reeds jaren tot een situatie die op gespannen voet staat met de opdracht Godscheppingsgaven optimaal te gebruiken. Nederland dient daarom te ijveren voor het stabiliseren van de landbouwuitgaven in de begroting van de Europese Gemeenschappen, zonder dat dit leidt tot een onaanvaardbare inkomensachteruitgang in deze bedrijfstak. De Europese Gemeenschappen moeten in overleg met andere industrielanden streven naar stabilisatie van de voedselprijzen op de wereldmarkt.

• 87 Tuinbouw

76. Nu de glastuinbouw sterk afhankelijk blijft van energieprijzen waarop de Nederlandse regering weinig of geen invloed kan uitoefenen, dient het beleid zich te richten op stimulering van maatregelen, die het energieverbruik beperken of het gebruik van alternatieve energiebronnen bevorderen. Hierbij valt te denken aan de toepassing van warmtekrachtkoppeling en het gebruik van rest- en afvalwarmte. Daarnaast verdienen ook de teelt van fruit en van nieuwe tuinbouwprodukten waarvoor een goede markt bestaat, steun van de overheid bij het verwerven van een zelfstandige positie op de markt.

• 88 Bosbouw

77. De oppervlakte bos in Nederland ligt – zowel gelet op de economische functie ervan als op de betekenis voor natuur, landschap en recreatie – ver beneden de behoefte. Een geleidelijke uitbreiding is dan ook noodzakelijk.

Aangezien particuliere exploitatie veelal niet rendabel is, kan een overheidsbijdrage in de investeringskosten dit doel helpen realiseren.

• 89 Visserij

78. Met het oog op de continuïteit in de zeevisserij is het noodzakelijk, dat voor een aantal vissoorten in Europees verband per land quota worden toegekend. Daarbij dient rekening gehouden te worden met de bijzondere betekenis die de visserij heeft voor de desbetreffende gemeenten en regio's in ons land en met de ervaringen met het benutten van de quota in vorige jaren. Pogingen om nieuwe visserijmogelijkheden te verkrijgen buiten de Europese wateren verdienen ondersteuning.

De rentabiliteit van de ondernemingen kan voorts verbeterd worden door modernisering en sanering van de vloot (zonder capaciteitsuitbreiding) en door kwaliteitsverbetering van de vis aan boord. Waar zich mogelijkheden voordoen tot uitbreiding van de schelpdierencultuur, dienen deze te worden benut.

• 90 Overheidsuitgaven

79. Het uitgavenbeleid dat de overheid vooral in de jaren zeventig heeft gevoerd, heeft geleid tot een enorme schuldenlast, die ook bij een gunstige economische ontwikkeling nog geruime tijd zal toenemen. Tegelijkertijd zullen de aardgasbaten voor de overheid dalen.

Om op termijn weer te komen tot normale financiële verhoudingen, noodzakelijk voor verder economisch herstel, moet het financieringstekort van de overheid in de komende kabinetsperiode terug naar ongeveer 4,5% van het nationale inkomen. Dat betekent een tekortreductie met gemiddeld $\frac{3}{4}\%$ per jaar. Dit percentage kan iets hoger zijn, als de economische groei hoger uitvalt dan de verwachte 2% per jaar; het kan lager zijn als de economische groei tegenvalt. Dit tempo is ondanks de reeds hoge staatsschuld verantwoord vanwege het hoge structurele spaaroverschot en het grote overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans. Om dit doel te bereiken is een stringente beheersing van de overheidsuitgaven een eerste vereiste, terwijl het totaal van de overheidsuitgaven verder moet worden beperkt. Daarbij dienen uitgaven die rechtstreeks voortvloeien uit de eerste taak van de overheid te worden ontzien.

Als eerste overheidstaken gelden – overeenkom-

stijg hetgeen daarover in dit program is vermeld – de zorg voor de binnen- en buitenlandse veiligheid, de handhaving van de rechtsorde en de realisering van een meerjarig ontwikkelingsplan. In de voorbije periode zijn de belangrijkste bezuinigingen bereikt door fors te snoeien in de sociale zekerheidsuitgaven, de rechtspositie van het overheidspersoneel en de uitkeringen aan lagere overheden. De departementale begrotingen werden relatief ontzien. Daarom zal in de komende kabinetsperiode het accent van de bezuinigingen dienen te liggen bij de departementale uitgaven.

• 91 Sociale zekerheid

80. Na een reeks van ingrepen in het stelsel van sociale zekerheid in de afgelopen jaren, dient een nieuw stelsel voor langere tijd en onder wisselende omstandigheden hanteerbaar te blijven. De eigen verantwoordelijkheid van werkgevers en werknemers dient hierin meer dan in het bestaande stelsel tot gelding te komen. Dit kan door de verplichte sociale zekerheid bij het ontstaan van werkloosheid of arbeidsongeschiktheid te beperken tot een sociale-zekerheidsuitkering op het minimumniveau. Daarnaast dienen mogelijkheden te worden geschapen voor het vrijwillig aanvullend verzekeren met wettelijke garanties voor de mogelijkheden van toetreding tot deze aanvullende verzekeringsvormen.

Het stelsel moet mede zijn gericht op een snelle herintreding in het arbeidsproces. Werken met behoud of met behulp van uitkering biedt daartoe in principe goede mogelijkheden.

De erkenning van gezinsverantwoordelijkheden dient een integraal onderdeel te zijn van een nieuw stelsel van sociale zekerheid. Een aparte wet op gezinstoeslagen past daarbij niet, omdat daarin de gezinsverhouding met één kostwinner slechts als een uitzondering zou gelden. Afgewezen wordt de gedachte dat vanaf enig jaar ieder individu van 18 jaar en ouder in het eigen levensonderhoud zal dienen te voorzien.

De netto-uitkering op het minimumniveau behoort in een vaste verhouding te staan tot het netto-minimumloon. De hoogte van beide volgt jaarlijks de ontwikkeling van het nationale inkomen per hoofd.

Ten behoeve van arbeidsongeschikten met een restcapaciteit moet aanvullend beleid worden ontwikkeld teneinde voldoende mogelijkheden te scheppen voor het verkrijgen van werk.

De invoering van een nieuw stelsel van sociale zekerheid dient gepaard te gaan met goede overgangsmaatregelen, waardoor rekening gehouden wordt met eerder opgebouwde rechten en voorkomen wordt dat de inkomens van uitkeringsgerechtigden in snel tempo lager worden.

De koopkrachtuitkeringen aan de echte minima, die aanvankelijk voor één jaar waren bedoeld, dienen ter vermijding van schokeffecten geleide-

lijk te worden verminderd. In de fiscale sfeer kunnen alternatieven worden gevonden om kostwinners aanvullend tegemoet te komen.

Na de ingrijpende bezuinigingen op de kinderbijslag liggen verdergaande bezuinigingen hier niet voor de hand. Een inkomens-afhankelijke kinderbijslag wordt afgewezen.

Bij de algehele herziening van de Weduwen- en wezenwet dient speciaal aandacht te worden besteed aan de positie van weduwnaars met jonge kinderen.

Zolang nog geen nieuw stelsel van ziektekostenverzekeringen is ingevoerd, dienen uit het ziekenfondspakket in ieder geval alle verstrekkingen te worden verwijderd, die niet behoren tot de directe ziektekosten, zoals de kosten van voorbehoedsmiddelen, sterilisatie en abortus provocatus.

• 92 Belastingen

81. De totale belastingdruk en in het bijzonder de belasting op het inkomen kan niet verder worden verhoogd. Noodzakelijk is wel een versoepeling van de progressielijn in de inkomstenbelasting onder gelijktijdige vereenvoudiging van het aftrekpostensysteem.

Indien er zich mogelijkheden voordoen voor belastingverlichting dient voorrang te worden verleend aan reductie van de marginale tarieven die ontstaan indien inkomensafhankelijke uitkeringen worden verkregen.

Bij een vereenvoudiging van de tarieflijn moet echter een eventuele integratie van de premieheffing volksverzekeringen en de belastingheffing worden afgewezen, omdat dit het verzekeringskarakter van de volksverzekeringen te zeer zou aantasten.

Bij de bepaling van de draagkracht van de belastingplichtige wordt rekening gehouden met het totale gezinsinkomen. Het belastingstelsel dient niet van invloed te zijn op de keus voor het alleenverdienerschap of een tweeverdienerssituatie. De huidige toeslagen op de belastingvrije som, die speciaal ten goede komen aan tweeverdieners, dienen vooral in deze tijd met een tekort aan gelegenheid tot betaald werk zo snel mogelijk te verdwijnen.

Om progressievoordelen van tweeverdieners ten opzichte van alleenverdieners te compenseren verdient de invoering een extra tariefafrek voor kostwinners aanbeveling. Op langere termijn kan echter worden gewerkt aan de invoering van een splitsingsstelsel, waarbij een gelijke toebedeling van het totale gezinsinkomen aan de beide echtgenoten het uitgangspunt vormt.

Gestreefd dient te worden naar een uniform BTW-tarief voor goederen en naar een verlaagd tarief voor diensten.

Een aanzienlijke reductie van de overdrachtsbelasting betekent voor het bedrijfsleven een gedeeltelijke compensatie voor het verlies aan WIR-

premies op bedrijfsgebouwen, betekent voor de werknemers een vergroting van de mobiliteit en kan stimulansen geven voor de ingestorte woningmarkt.

• 93 Inkomens

82. Een belangrijke voorwaarde voor het welslagen van een meerjarig ontwikkelingsplan is dat ook in de komende jaren de ontwikkeling van de loonkosten gematigd blijft. De eerste verantwoordelijkheid hiervoor berust bij werkgevers en werknemers.

Door een koppeling van het minimum-niveau aan het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking in de komende kabinetsperiode kan een belangrijke bijdrage worden geleverd aan de matiging van de loonkosten. De overheid dient echter in haar eigen personeelsbeleid het voorbeeld te geven en alle groepen in de samenleving op te wekken een vergelijkbare matiging te betrachten.

Daarbij moet duidelijk worden gemaakt, dat de matiging ook bijdraagt aan economisch herstel, bijv. doordat er nieuwe investeringen door mogelijk worden gemaakt. Inkomensmatiging alleen voor arbeidsduurverkorting is daarentegen demotiverend en leidt als regel onvoldoende tot nieuwe werkgelegenheid.

Als belangrijke afwijkingen in bepaalde sectoren het matigingsbeleid in gevaar brengen, kan de overheid niet zonder de wettelijke mogelijkheid om in te grijpen.

Het inkomen van het actieve en het gepensioneerde overheidspersoneel is in de afgelopen periode sterk achtergebleven bij dat van het personeel in de marktsector. De mogelijkheden om op deze uitgavenposten nog verder te bezuinigen zijn daarom zeer gering.

Bijzondere aandacht van de overheid blijft nodig voor de inkomens van hen die met één inkomen een gezin moeten onderhouden. Zo nodig treft zij voor deze groepering aanvullende fiscale voorzieningen.

• 94 Pensioenen

83. Met voorrang moet worden gewerkt aan de reeds lang in het vooruitzicht gestelde wetgeving ter heling van de pensioenbreuk.

Gepensioneerden dienen te kunnen meebeslissen over het beleid van pensioenfondsen.

De mogelijkheid van waardeovast pensioenen, door het beperkt toestaan van het uitgeven door pensioenfondsen van geïndexeerde leningen (bijv. voor grondaankoop), dient te worden nagegaan. Dit is mede in het belang van de huidige generatie werkenden, voor wie gezien de toenemende vergrijzing een goede pensioenvoorziening een terechte zorg is.

• 95 Inflatie

84. Het is van grote nationale betekenis dat de regering de geldontwaarding tegengaat. De verdere terugdringing van het financieringstekort van de overheid en het afzien van monetaire financiering leveren hiertoe belangrijke bijdragen.

• 96 Fraudebestrijding

85. Het slijtend normbesef in onze samenleving komt mede tot uiting in de grote schaal waarop financiële verplichtingen jegens de overheid worden ontdoken of ontweken. De opsporing van dit kwaad dient te worden geïntensiveerd, onder meer door de instelling van fraudebestrijdingsteams. Bij ontdekking dient het behaalde financiële voordeel ruimschoots te worden verhaald. Door middel van voorlichting dient het idee duidelijk te zijn dat het hier gaat om een maatschappelijk kwaad waarop zware sancties staan. Door middel van regelmatige controle wordt nagegaan in hoeverre aan de belasting- en premieplicht wordt voldaan.

De invoering van een sociaal-fiscaal nummer kan een effectief instrument zijn voor fraudebestrijding. De automatisering bij de belastingdienst moet mede daarom met kracht worden voortgezet. Optimale coördinatie tussen de fiscus, justitie en bedrijfsverenigingen is noodzakelijk om de fraude in te dammen.

• 97 Ondernemingsrecht

86. De bestaande Wet op de ondernemingsraden blijkt in de praktijk onvolkomenheden te kennen. De regelingen zijn te gedetailleerd en mede daardoor onduidelijk. Een duidelijker regeling van het instellen van beroep bij één instantie is noodzakelijk.

Een wettelijke regeling dient de minimum-voorwaarden te bevatten voor de betrokkenheid van de werknemers bij de gang van zaken in de onderneming, waaraan bij overeenkomst uitbreiding kan worden gegeven. Voorkomen moet echter worden dat het instemmings- en adviesrecht van de ondernemingsraad wordt uitgehold door onderlinge overeenkomsten tussen de ondernemingsleiding en vakorganisaties.

Er is behoefte aan meer mogelijkheden voor de ondernemingsraden om de toegekende bevoegdheden ook daadwerkelijk uit te oefenen. Scholing en vorming van ondernemingsraadsleden is daarbij van belang. Bij de toekenning van faciliteiten hiervoor dienen ook vormingsinstituten op basis van godsdienst of geestelijke overtuiging betrokken te worden, als cursisten daarvan gebruik willen maken.

● 98 Collectieve acties

87. Werkstaking en andere collectieve acties, al dan niet tijdens de looptijd van een collectieve arbeidsovereenkomst, zijn ondeugdelijke instrumenten in het overleg tussen werkgevers en werknemers. Mede om deze reden is het nodig dat reëel overleg wordt gevoerd over arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden. Er dienen regelingen te komen voor de oplossing van geschillen door middel van bemiddeling of arbitrage. Werkweigering kan slechts geboden zijn in de uitzonderlijke situatie dat doorwerken in strijd zou zijn met Gods gebod.

Politieke stakingen moeten in een rechtsstaat zoals Nederland als onwettige acties tegen de overheid scherp worden veroordeeld en tegengegaan. Wie deelneemt aan collectieve acties behoort hiervoor persoonlijk verantwoordelijk te worden gesteld, ongeacht of hij het doet op advies of met instemming van een organisatie.

Het is mede de taak van de overheid erop toe te zien, dat werkwilligen geen hinder of financieel nadeel ondervinden van dergelijke acties.

Op de overheid rust de bijzondere plicht om te zorgen voor de goede voortgang van de uitoefening van haar taak. Zij mag de rechtmatigheid van collectieve acties van ambtenaren niet laten afhangen van een eventuele rechterlijke uitspraak, maar moet zelf maximale wettelijke garanties bieden dat haar ambtsuitoefening onder alle omstandigheden kan plaatsvinden.

● 99 Natuur

88. Alle schepselen zijn door God, zowel afzonderlijk als in een systematisch geheel, met Zijn wijsheid gemaakt en getuigen van Zijn macht.

Voor de taak die de mens heeft ten opzichte van de wereld en die daarop wonen, is inzicht in dit samenhangend geheel noodzakelijk. De overheid heeft hierbij tot taak een harmonische ontwikkeling te bevorderen en te waken voor de bescherming van de natuur tegen onverantwoorde aantasting, onder meer door wetgeving en door het verlenen van steun aan instellingen die op dit gebied werkzaam zijn.

Plannen voor de uitvoering van werken dienen vergezeld te gaan van een zorgvuldige afweging van voor- en nadelen, met name met het oog op de waarde van natuur en landschap.

Indien de uitvoering van werken leidt tot aantasting van natuurlijke waarden, zal deze aantasting zoveel mogelijk moeten worden gecompenseerd door gelijkwaardige natuurlijke waarden.

Betreft de aantasting waardevolle onvervangbare levensgemeenschappen, dan brengt de verantwoordelijkheid tegenover de Schepper met zich mee, dat ernstig overwogen moet worden de voorgenomen maatregelen niet te realiseren. Bijzondere aandacht is nodig voor de bescher-

ming van de uitzonderlijke waarden van waterrijke gebieden, zoals de Waddenzee, de Biesbosch en de Grevelingen. Een Waddenwet kan voor de Waddenzee het benodigde instrumentarium verschaffen.

● 100 Landschap

89. De landschappelijke waarde van ons land wordt vooral bepaald door de verscheidenheid van landschappen. Deze verscheidenheid dient gehandhaafd en waar mogelijk versterkt te worden, zonder dat dit tot verstarring moet leiden. Als de uitvoering van werken tot aantasting van landschappelijke waarden leidt, moet een zorgvuldig besluit ook maatregelen inhouden tot inpasping van het werk in het landschap of zonodig tot aanpassing van het landschap door middel van landschapsbouw.

Het karakter van veel landschappelijk waardevolle gebieden wordt bedreigd door het achterwege laten van voldoende onderhouds- en beheerswerk. Voorzover de hoge kosten hiervan de oorzaak vormen, verdient een rijksbijdrage in de kosten aanbeveling. Ook de uitvoering van gemeenschapstaken met behoud van uitkering of met behulp van uitkeringsgelden en de inschakeling van vrijwilligers onder deskundige leiding, kunnen die problemen verlichten.

● 101 Milieu

90. In voorgaande jaren is veel aandacht besteed aan de totstandkoming van een uitgebreid scala van milieuwetten. Urgent is thans de totstandkoming van een algemene milieukaderwet.

De aandacht zal in de komende jaren verder moeten worden gericht op de handhaving van de milieuwetgeving. Daarvoor is een betere coördinatie nodig tussen de vergunningverlenende en de controlerende instanties en het openbaar ministerie.

● 102 Water, bodem en lucht

91. Bij de bestrijding van waterverontreiniging is inmiddels belangrijke voortgang geboekt. Toch valt ook op dit terrein nog veel te verbeteren. In de komende jaren zullen grote investeringen dienen te worden gedaan in een nieuwe generatie waterzuiveringsinstallaties en in rioleringswerken ter vervanging van verouderde rioleringen.

Bij de schoonmaak van de zwaar verontreinigde bodem is sprake van een grote achterstand. Ook in de komende jaren zal daarom met prioriteit aandacht moeten worden geschonken aan de sanering van de bodem. Al het mogelijke zal moeten worden gedaan om de kosten te verhalen op de veroorzakers van de verontreiniging.

Een ernstige mate van verontreiniging doet zich in sommige streken voor met betrekking tot het grondwater of de onderwaterbodems van grote

wateren. Het behoort tot de taak van de overheid hierbij preventief en sanerend op te treden. De verontreiniging van de lucht stelt ons voor nieuwe problemen, met name in de vorm van zure neerslag. Om dat verschijnsel zoveel mogelijk terug te dringen dienen aan nieuwe elektriciteitscentrales en andere verontreinigende bronnen (zoals de chemische industrie) zeer strenge emissienormen te worden gesteld; terwijl bestaande centrales en industrieën in de loop van een aantal jaren aan normen moeten gaan voldoen, die de normen van nieuwe centrales en industrieën benaderen. Nederland dient binnen de Europese Gemeenschappen initiatieven te nemen ter bestrijding van zure neerslag. In dat kader verdient met name de verzuring door het autoverkeer de aandacht.

• 103 Afval

92. Het beleid van scheiding aan de bron wordt ter beheersing van de afvalstroom met kracht voortgezet. De mechanische scheidingsmethoden dienen verder te worden verfijnd. Een uitbreiding van het aantal soorten afval dat opnieuw kan worden gebruikt, moet worden gestimuleerd. Het onderzoek naar de mogelijkheid van verwerking van thans als niet-verwerkbaar aangemerkte stoffen dient te worden geïntensiveerd. Om de mogelijkheid van verwerking voor de toekomst open te houden moeten niet-verwerkbare stoffen beheersbaar worden opgeslagen. Het principe 'de vervuiler betaalt' blijft het voornaamste uitgangspunt bij de bestrijding van de kosten die het milieubeleid met zich meebrengt. De vervanging van het huidige verbrokkelde heffingssysteem door een meer doelmatig systeem van heffingen verdient aanbeveling, ook al zou daarmee een geringe inbreuk op het hiervoor vermelde principe noodzakelijk zijn. Toepassing van dit principe dient echter altijd met de nodige zorgvuldigheid te geschieden en mag niet leiden tot onrechtvaardige situaties met onaanvaardbare gevolgen voor een bedrijf of bedrijfstak. Overheidshulp is dan noodzakelijk. Overigens kan een verzekeringsplicht in bepaalde gevallen de risico's beperken.

• 104 Energie

93. Voor een goede voortgang van de ontwikkeling van de samenleving is een ongestoorde energievoorziening tegen zo stabiel mogelijke prijzen van groot belang. Om beide redenen is het gewenst het energie-aanbod zoveel mogelijk naar soort te spreiden. Het verminderde verbruik van fossiele brandstoffen dat optreedt bij een brede spreiding van het energie-aanbod, heeft tevens positieve invloed op het leefmilieu. In de toekomst zal de elektriciteitsbehoefte minder

door olie en meer door kolen en kernenergie moeten worden gedekt. Ook na de beslissing tot de bouw van enkele kerncentrales dient daarom verder te worden gewerkt aan de voorbereiding van de totstandkoming van nieuwe centrales, die alleen al noodzakelijk zijn ter vervanging van bestaande centrales. De keuze tussen kolen en kernenergie zal daarbij afhankelijk worden gesteld van een afweging van de milieubezwaren die aan beide vormen verbonden zijn. De aanvaardbaarheid als noodoplossing van langdurige bovengrondse opslag van kernafval neemt niet weg, dat het onderzoek naar een definitieve oplossing voor verwerking en/of opslag in nationaal en internationaal verband moet worden voortgezet.

Er zijn nog voldoende mogelijkheden om ook in de komende jaren een besparing van betekenis op het energieverbruik te bewerkstelligen. Primair moet daarbij worden gedacht aan projecten van warmtekrachtkoppeling, het benutten van rest- en afvalwarmte en een isolatieprogramma van bestaande woningen en bedrijfspanden. Het opwekken en het gebruik van niet-fossiele energiebronnen dient te worden aangemoedigd. Ruime mogelijkheden dienen voorhanden te zijn om overtollige capaciteit van decentraal opgewekt vermogen (bijv. windenergie) aan het openbare net te leveren. Het onderzoek naar de toepassingsmogelijkheden van kernfusie dient onverminderd te worden voortgezet.

• 105 Reorganisatie nutsvoorzieningen

94. Ter bevordering van een optimale energie-inzet is een reorganisatie van de energiedistributie gewenst. Hierbij dient gestreefd te worden naar regionale bedrijven, waarbinnen de distributie van elektriciteit, gas en warmte is geïntegreerd. Met name in dicht bevolkte gebieden verdient een intergemeentelijke organisatie op basis van de Wet gemeenschappelijke regelingen de voorkeur boven een provinciale organisatie. Nagegaan moet worden in hoeverre ook de productie en distributie van drinkwater geïntegreerd moet worden in dergelijke bedrijven. Als rechtsvorm van deze bedrijven heeft de structuur-NV de voorkeur, waarvan de gemeenten in de regio aandeelhouders zijn. Afgezien van een redelijke vergoeding voor kapitaalverstrekking behoren deze bedrijven geen uitkeringen te doen aan de deelnemende gemeenten. Eventuele winsten komen ten goede van de verbruikers.

• 106 Ruimtelijke ontwikkeling en landinrichting

95. De snelle veranderingen die zich in de samenleving voordoen, stellen ook speciale eisen aan de ruimtelijke ontwikkeling. In plaats van ge-

detailleerde plannen bestaat behoefte aan meer globale plannen, die op eenvoudige wijze kunnen worden aangepast aan zich wijzigende omstandigheden. Zo kunnen schema's en plannen op rijks-, provinciaal- en gemeentelijk niveau goede instrumenten vormen voor een christelijke ontwikkelingspolitiek.

Hierin worden de volgende prioriteiten gesteld:

- de verbetering van het woon- en leefklimaat in de binnensteden en dorpen;
- de bescherming van natuur en landschap, in samenhang met de ontwikkelingsmogelijkheden voor het bedrijfsleven en de landbouw;
- het stimuleren van de werkgelegenheid, in het bijzonder in regio's die sterk achterblijven.

Wonen, werken en recreëren moeten niet noodloos van elkaar worden gescheiden. Werkgelegenheidscentra en recreatiegebieden dienen daarom zo dicht mogelijk bij bevolkingsconcentraties te worden gesitueerd. Hierdoor kunnen forensisme en recreatieverkeer worden beperkt. De Landinrichtingswet biedt een geschakeerd instrumentarium om te komen tot verbetering van de inrichting van het landelijk gebied. Bij de urgentiebepaling, het opnemen op het voorbereidingschema en de planvorming moeten de behoeften van het gebied en de wensen van de ingelanden centraal staan. Bij het samenstellen van landinrichtingscommissies moet in de eerste plaats worden gelet op deskundigheid en betrokkenheid bij het gebied en niet op het lidmaatschap van een bepaalde organisatie. Bij de planvorming moeten zo concreet mogelijke afspraken worden gemaakt over de uitvoering van de werken.

• 107 Stad en platteland

96. Goed onderhoud van bestaande woningen en stads- en dorpsvernieuwing vormen belangrijke voorwaarden voor de zo noodzakelijke verbetering van het woon- en leefklimaat in de binnensteden en dorpen. De nieuwbouw van woningen dient vooral in deze gebieden plaats te vinden. Daarbij dient echter te worden voorkomen, dat de financiële gevolgen van gewijzigd rijksbeleid worden afgewenteld op gemeenten die eerder een taakstelling ontvingen als groeikern of groeistad. Terwille van de leefbaarheid van kleine kernen is het van belang, dat de elementaire voorzieningen op korte afstand beschikbaar zijn. Personen die economisch of sociaal aan een kern gebonden zijn, moeten de mogelijkheid hebben in die kern te wonen.

• 108 Volkshuisvesting

97. Het volkshuisvestingsbeleid moet zich in steeds sterkere mate richten op de kwaliteit van de woningen en woonomgeving en minder op het aantal woningen, meer op nieuwbouw dan op nieuwbouw van woningen.

Bevordering van het eigen woningbezit kan daaraan bijdragen. Dit kan onder meer worden verwezenlijkt door verkoop van huurwoningen aan de bewoners die daarvoor op grond van hun inkomen in aanmerking komen, alsmede door het verlenen van een (bij voorkeur eenmalige) bijdrage in de stichtingskosten van een nieuwe woning. Mede met het oog op de zeer grote werkloosheid in de bouwsector dient de daling in de nieuwbouw van woningen gepaard te gaan met extra inspanningen in de stads- en dorpsvernieuwing, de woningverbetering en de monumentenzorg. De nog voortdurende stijging van de subsidies voor het bestaande woningbestand moet zo spoedig mogelijk tot staan komen. Met aanpassing van de huren aan de werkelijke stichtings- en exploitatiekosten moet worden verder gegaan. Een bijzondere verantwoordelijkheid heeft de overheid voor de huisvesting van burgers die op bepaalde woningen aangewezen zijn en niet in staat zijn deze zonder overheidssteun te verwerven of te bewonen, zoals ouderen, grote gezinnen en mensen met bepaalde handicaps. In het huisvestingsbeleid moet voorts prioriteit worden verleend aan de huisvesting van gezinnen en oudere alleenstaanden alsmede van die jongeren die door hun werk of studie zelfstandig moeten wonen.

• 109 Stads- en dorpsvernieuwing

98. Op het gebied van stads- en dorpsvernieuwing is sprake van een grote achterstand. De verpaupering in veel stadsdelen en woonkernen, die hiervan een gevolg is, staat haaks op een noodzakelijke ontwikkeling van de samenleving. Het inlopen van deze achterstand dient daarom een belangrijk bestanddeel te vormen van het op te stellen meerjarige ontwikkelingsplan. Provincies en gemeenten hebben hierbij een belangrijke taak. De gemeentebesturen dienen terzake initiatieven te ontwikkelen in nauw overleg met in het betrokken gebied gevestigde bedrijven en particulieren. Deze kunnen worden gestimuleerd bepaalde activiteiten zelf binnen het kader van een bestemmings- of stadsvernieuwingplan ter hand te nemen.

Teneinde via stads- en dorpsvernieuwing een zo groot mogelijke bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van de samenleving dient zo'n vernieuwing – waar mogelijk – gepaard te gaan met structuurverbeterende voorzieningen voor het bedrijfsleven, het verkeer en vervoer en de recreatie.

• 110 Verkeersveiligheid

99. De veiligheid van de weggebruikers behoort centraal te staan in het verkeersbeleid. Het Nationaal Plan Verkeersveiligheid, dat in nauw overleg met provincies en gemeenten regelmatig wordt bijgesteld, biedt hiervoor een goede basis.

Bij de aanleg en reconstructie van wegen verdient het uit de weg ruimen van knelpunten die gevaar opleveren voor de verkeersveiligheid prioriteit. Extra aandacht blijft nodig voor de veiligheid van fietsers en voetgangers.

Stimulering van langzaam verkeer voor verplaatsingen over korte afstand is noodzakelijk. Daarbij moet er wel voor worden gezorgd, dat de belangrijkste voorzieningen goed bereikbaar zijn, ook voor ouderen en gehandicapten.

Zowel door voorlichting als door controles moet duidelijk zijn, dat de verkeersregels voor het snelverkeer en voor het langzaam verkeer in het belang van de veiligheid van ieder moeten worden gehandhaafd.

• 111 Openbaar vervoer

100. Met het oog op het grote ruimtebeslag van een ongenormeerd aanbod van gemotoriseerd particulier vervoer en de milieuschadelijke gevolgen daarvan behoort een beleid tot bevordering van het openbaar vervoer de nodige aandacht te krijgen. Een hoog voorzieningenniveau, een goede dienstverlening, bestrijding van vandalisme en van zwartrijden zijn belangrijke onderdelen van zo'n beleid. Bevorderd moet worden dat ook ouderen en mensen met een lichamelijke handicap meer dan tot nu toe gebruik kunnen maken van het openbaar vervoer.

Een nieuwe wettelijke regeling van het personenvervoer zal een einde moeten maken aan de huidige onoverzichtelijke situatie. Omdat de rijksoverheid de tekorten van de openbaar vervoersbedrijven dekt, is het redelijk dat de minister voorwaarden kan stellen ten aanzien van de exploitatie. In de nieuwe wet zullen echter garanties moeten worden opgenomen tegen een te gedetailleerde bemoeienis van de rijksoverheid.

Het beleid zal er voorts op gericht moeten zijn de tekorten op het openbaar vervoer waar mogelijk terug te dringen.

Omdat de gebruikers van het openbaar vervoer in landelijke gebieden over het algemeen niet beschikken over een alternatieve vervoersmogelijkheid, is het noodzakelijk dit relatief onstabiele streekvervoer ook in stand te houden bij een beperkt vervoersaanbod. Wel zal hierbij gezocht moeten worden naar flexibele vervoerssystemen, zoals de buurtbus en de belbus, en naar goedkope exploitatievormen.

In dit verband is versterking van de rol van de provincie bij de organisatie en de planning van het openbaar vervoer van belang.

• 112 Goederenvervoer

101. Nederland vervult vanouds een belangrijke functie in het internationale transport, zowel over de weg als per spoor, te water en door de lucht. De totstandkoming van een gemeenschappelijke

open vervoermarkt binnen de Europese Gemeenschappen is dan ook van grote betekenis.

Bij het beleid inzake de afgifte van vergunningen voor goederenvervoer dient op een reële wijze inhoud te worden gegeven aan de inspraakmogelijkheden voor het betrokken bedrijfsleven. In definitieve wetgeving dient op korte termijn duidelijkheid te worden geschapen over de wijze waarop deze inspraak kan worden gerealiseerd.

Zolang er nog sprake is van een grote overcapaciteit, blijft er behoefte aan een sociaal-economische toetsing bij de afgifte van vergunningen. Tevens zal in deze situatie extra moeten worden toegezien op het sociale beleid binnen de onderneming en op de naleving van wettelijke voorschriften.

• 113 PTT

102. Teneinde slagvaardig te kunnen reageren op nieuwe technologische ontwikkelingen dient de PTT minder sterk aan de overheid gebonden te zijn dan thans het geval is. Forse investeringen zullen in de nabije toekomst nodig zijn. Dit is echter niet mogelijk als reserves en winsten voor een groot deel ten goede van de staatskas komen. Doorbreking van het monopolie op randapparatuur kan leiden tot een meer marktconforme benadering. Bij de vormgeving van de nieuwe PTT-structuur moet echter onderscheid worden gemaakt tussen het postbedrijf en de sector telecommunicatie.

• 114 Sport

103. Sportbeoefening kan de mens in staat stellen zijn taak beter te verrichten en komt daarom in aanmerking voor overheidssteun. Hierbij kan worden gedacht aan bijdragen in de kosten van accommodaties en in de kosten van sportbeoefening door de jeugd en door gehandicapten.

Als sportorganisaties menen vergaande eisen te moeten stellen aan accommodaties teneinde de sportprestaties op te voeren, dienen de meerkosten door de organisaties zelf te worden opgebracht. Subsidiëring van beroepssport is geen taak van de overheid.

Sportorganisaties dienen alle nodige maatregelen te treffen om de orde en de veiligheid tijdens en rond de wedstrijden niet in gevaar te doen komen. Zonodig kan de burgemeester, na overleg met politie en justitie, de voorschriften geven die hij ter handhaving van de orde en veiligheid nodig acht.

• 115 Recreatie en toerisme

104. Vooral in de nabijheid van stedelijke gebieden bestaat nog een groot tekort aan recreatiemogelijkheden. Mede ter ontlasting van bestaande recreatiegebieden en ter beperking van recreatie-

verkeer verdient het inlopen van dit tekort voorrang.

Kleinschalige recreatievoorzieningen kunnen daarnaast een welkome aanvulling betekenen op grote objecten, zonder dat daardoor het natuurlijke milieu onevenredig wordt belast.

Naaktrecreatie behoort niet op openbare terreinen te kunnen plaatsvinden.

De overheid kan bijdragen in de kosten van voorlichting in binnen- en buitenland over de mogelijkheden van Nederland als vakantieland.

• 116 Kunst en cultuur

105. Artistieke kwaliteiten zijn een gave van God, die om ontplooiing tot Zijn eer vraagt. De overheid heeft hierbij een stimulerende taak, onder meer door het geven van opdrachten aan kunstenaars, het aankopen van kunstwerken en het subsidiëren van kunstuitingen en kunstonderwijs.

Daarbij dient bedacht te worden, dat de kunstenaar zelf verantwoordelijk is voor zijn werk, maar dat de overheid een zekere medeverantwoordelijkheid aanvaardt als zij kunst stimuleert of beloont. Tot dit laatste behoort zij niet over te gaan als het uitingen betreft die duidelijk ingaan tegen gedragsregels in de openbare samenleving die zijn afgeleid van de Heilige Schrift.

Het behoort tot de taak van de overheid te bevorderen, dat belangrijke uitingen van kunst en cultuur in beginsel voor ieder bereikbaar zijn. Zoveel mogelijk moet echter voorkomen worden dat culturele instellingen in vergaande mate afhankelijk zijn van overheidssteun. Door middel van budgetfinanciering kan de eigen verantwoordelijkheid voor het financieel beleid van instellingen worden bevorderd.

Het boek neemt in de ontplooiing van de mens en in de overdracht van culturele waarden een onmisbare plaats in. Dit rechtvaardigt dan ook overheidsmaatregelen voor de instandhouding van openbare bibliotheken, de vaststelling van een vaste boekenprijs en een leenrecht.

De toestand waarin veel archieven verkeren, is zodanig dat extra maatregelen tot behoud van die archieven noodzakelijk zijn.

De zorg voor herstel en instandhouding van monumenten berust niet alleen bij de eigenaar, maar is tevens een overheidstaak. De instelling van een nationaal restauratiefonds biedt wellicht extra mogelijkheden voor deelneming van particuliere instellingen, maar mag voor de overheid geen reden zijn haar eigen bijdragen te verminderen.

• 117 Media

106. Voor de vrijheid van meningsuiting is een vrije pers onmisbaar. Met inachtneming van haar verantwoordelijkheid volgens de wet moet zij vrij informatie kunnen vergaren en verstrekken. Subsidiëring van bepaalde persorganen via het Be-

drijfsfonds voor de Pers staat hiermee op gespannen voet.

Eventuele steun kan worden verleend door algemeen werkende maatregelen, zoals de BTW en de vervoerstarieven voor kranten en tijdschriften.

De instandhouding van een pluriform omroepbestel is in de eerste plaats een taak voor de kijkers en luisteraars en niet voor de overheid. Door de zendtijd te verdelen op basis van de ledentallen van de omroeporganisaties kan dit worden gerealiseerd. De minimum-normen voor de ledentallen kunnen belangrijk worden verlaagd. Deze kunnen voor radio en televisie worden ontkoppeld, aangezien belangrijk meer zendtijd voor de radio dan voor de televisie beschikbaar is. De eis van een volledig programma is in de praktijk moeilijk haatbaar en doet ook onvoldoende recht aan de prioriteiten die voortvloeien uit het eigen karakter van sommige omroeporganisaties.

De inkomsten van de omroep moeten in overwegende mate komen uit contributies en uit omroepbijdragen. De beslissing of regionale of lokale omroep zal worden ingevoerd, behoort bij de regionale of lokale overheid te liggen. De zendgemachtigden laten representatieve organisaties en instellingen de zendtijd verzorgen. De representativiteit van de zendgemachtigden en van de zende organisaties en instellingen wordt wettelijk gegarandeerd. Voor aanvullende financiering van lokale of regionale omroep kan zondig gebruik worden gemaakt van reclame-opbrengsten.

Ten aanzien van nieuwe media zoals abonnee-televisie en kies-televisie heeft de overheid slechts een ordenende taak. Rechtstreekse deelneming van omroepverenigingen is niet in overeenstemming met hun beschermde status.

De grondwettelijke verantwoordelijkheid van de media komt onvoldoende tot haar recht in de bepalingen van de Omroepwet en het Wetboek van Strafrecht. Door middel van de media kan echter op grove wijze publiek worden ingegaan tegen Gods geboden en kan de rechtsorde ernstig worden verstoord. Daarom verdient het aanbeveling in een afzonderlijke wet een regeling te treffen voor omroep- en persdelicten.

• 118 Consumptie

107. Ook de consumptie van goederen en diensten staat onder de werking van Gods geboden. De consumptie kan daarom niet zonder meer aan de werking van vraag en aanbod worden overgelaten. De overheid heeft een taak op het gebied van de consumptievoorziening. Zij behoort verkoop van schadelijke producten te bemoeilijken, bijv. door een reclameverbod, door accijns of door verplichte informatie over de risico's bij gebruik dan wel door verbodsbepalingen. Bij het sociaal-economisch overleg worden vertegenwoordigers van consumentenorganisaties zoveel mogelijk betrokken.

De consumptieve kredietverlening moet worden beperkt, onder meer door de betaalde rente slechts in beperkte mate aftrekbaar te doen zijn van het belastbaar inkomen.

122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000

IV In een wereld met dreiging en zorgen

• **119** De gevolgen van de eigenmachtigheid van de mens die met Gods geboden niet wil rekenen, zijn niet alleen zichtbaar in eigen land, maar werken ook door in veel geestelijke en materiële nood in andere landen. De regering draagt in de eerste plaats verantwoordelijkheid voor de bescherming van de vrijheid in eigen land. Het behoort tot het haar door God gegeven ambt zo mogelijk in bondgenootschappelijke samenwerking weerstand te bieden tegen de bedreiging van de geestelijke en staatkundige vrijheid, die uitgaat van de macht en de bedoelingen van het communistische regime in de Sovjet-Unie en haar ideologische bondgenoten.

Daarnaast moet de regering ook naar wegen zoeken om onze vrijheden en rijkdommen ten goede te doen komen aan hen die deze missen, maar toch naar Gods beeld en gelijkenis zijn geschapen en daaraan hun roeping ontleen.

Daarbij ligt er een speciale taak ten opzichte van de allerarmsten, de ontheemden en de volken waarmee Nederland in de historie nauwe banden heeft gelegd.

• **120 Krijgsmacht**

108. De krijgsmacht vervult ook in vreedstijd een belangrijke functie als instrument van de overheid. De regering moet dan ook zorgdragen voor een goede uitrusting en een behoorlijke rechtspositie en discipline. Excessen zoals drankmisbruik, vloeken en ander incorrect gedrag zijn strijdig met het militaire ambt en dienen te worden tegengegaan en bestraft, ongeacht of zij voorkomen bij het beroepspersoneel of bij dienstplichtigen.

Het handhaven van de dienstplicht verdient de voorkeur boven een krijgsmacht bestaande uit vrijwilligers.

Geestelijke verzorgers in de krijgsmacht behoren voor de uitoefening van hun ambt de nodige faciliteiten te ontvangen. Van hen mag een loyale en constructieve houding tegenover de krijgsmacht worden verlangd. De kerken en de levensbeschouwelijke instellingen dienen de verantwoordelijkheid voor hun bezoldiging zelf te gaan dragen.

De inzet van de Nederlandse militairen in VN-verband of in internationaal verband dient in principe te geschieden met gebruikmaking van vrijwilli-

gers; dienstplichtigen dienen alleen vrijwillig ingezet te worden.

• **121 Verdediging**

109. Het is de taak van de overheid ons grondgebied en onze vrijheid met voor onze tijd geschikte machtsmiddelen te beschermen. De grootste bedreiging van onze onafhankelijkheid gaat sinds de Tweede Wereldoorlog uit van het agressieve communisme van de Sovjet-Unie. Deze imperialistische communistische ideologie is principieel atheïstisch en streeft naar de wereldheerschappij. De overheid zal zich tot het uiterste dienen in te spannen deze militaire en ideologisch-propagandistische dreiging te weerstaan, zodat in onze samenleving het appél kan blijven worden gehoord om in de openbare samenleving de Koningsheerschappij van Christus in woord en daad te erkennen. De eerstverantwoordelijke overheidspersonen dienen zich tegenover de burgers verantwoordelijk te weten voor een goed onderbouwde uitleg en rechtvaardiging van de militaire en politieke defensie in ons land tegenover de dreiging van het communisme.

De financiële verplichtingen die voortvloeien uit de verdedigingstaak, dienen royaal te worden nagekomen.

• **122 NAVO**

110. Het NAVO-bondgenootschap is voor Nederland in de gegeven internationale machtsverhoudingen het aangewezen middel om de eigen vrijheid en onafhankelijkheid te verzekeren. Van ons land mag derhalve gevraagd worden een loyale en constructieve opstelling in de bondgenootschappelijke samenwerking, zowel op politiek-militair als op financieel gebied.

Eventuele pogingen van Europese NAVO-partners om op militair en veiligheidspolitiek gebied te zoeken naar vormen van Europese samenwerking zijn alleen aanvaardbaar, als deze bijdragen aan de versterking van het NAVO-bondgenootschap en geen verwijdering van de Amerikaanse en Canadese NAVO-partners tot gevolg hebben.

Binnen het NAVO-bondgenootschap moet ons land zich in het bijzonder samen met de Europese verdragspartners inspannen voor een vergaande harmonisatie en standaardisatie van de productie

en de aanschaf van militair materieel, zonder dat Nederland hierdoor eenzijdig in een situatie van grotere afhankelijkheid wordt gedrongen. De beslissing om in ons land nucleaire middellange afstandswapens te plaatsen dient volgens de gemaakte afspraken en in goed overleg met de Verenigde Staten te worden uitgevoerd.

• 123 Kernwapens

111. Van de verschrikkingen die aan het gebruik van kernwapens zijn verbonden, kan niemand zich een voorstelling maken. De functie van het bezit van kernwapens is dan ook een dergelijk gebruik te voorkomen. Het bezit heeft echter alleen dan een afschrikkend effect, als de tegenstander ervan overtuigd wordt dat de bereidheid bestaat deze wapens ter verdediging in het uiterste geval te gebruiken.

De nog altijd snel groeiende nucleaire en conventionele macht van de Sovjet-Unie verplicht ons land en de NAVO daartegenover een effectief en geloofwaardig niveau van kernbewapening te handhaven. Daarin past het plaatsen van een evenredig deel van de in bondgenootschappelijk verband benodigde kernwapens op eigen grondgebied.

Tegelijk dienen de westerse landen voortdurend alle politieke wegen te gaan om een gewapend conflict met daadwerkelijk gebruik van deze wapens te voorkomen.

De overheid dient haar ogen niet te sluiten voor de weerstand die ten aanzien van kernwapens bij delen van ons volk bestaat. Over de noodzaak van het bezit van deze wapens behoort zij een goede voorlichting te geven.

• 124 Wapenbeheersing

112. Ons land dient zich in internationaal verband zoveel als mogelijk en verantwoord is in te spannen voor het terugdringen van de rol van kernwapens. Het daarop afgestemde politieke streven moet zich richten op de totstandkoming van goede overlegstructuren tussen de beide militaire machtsblokken. Daarbij past niet het nemen van eenzijdige maatregelen tot nucleaire ontwapening los van het NAVO-bondgenootschap. Bij het streven naar vermindering van de kernbewapening zal ons land in het bijzonder de militair-kwetsbare positie van West-Europa, ook voor aanvallen met moderne niet-nucleaire wapens, in rekening moeten brengen. Ontwapeningsafspraken dienen evenwichtig, verifieerbaar en politiek-stabiliserend te zijn. In internationaal verband zal ons land zich geloofwaardig en creatief dienen in te zetten voor het tegengaan van een verdere proliferatie (verspreiding) van kernwapens. Geen steun mag worden gegeven aan een politiek streven en aan vormen van samenwerking gericht op de uiteindelijke totstandkoming van een zelfstan-

dige Europese kernmacht. Een dergelijke kernmacht zal de NAVO ondergraven, de militaire verhoudingen in de wereld verder compliceren en minder stabiel maken en tevens een niet gewenste stimulans zijn voor een op macht en heerschappij rustende politieke integratie van (West-) Europa.

Op het gebied van de wapenbeheersing zal ons land zich eveneens actief dienen in te zetten voor een uitbanning van chemische en bacteriologische wapens.

Nederland zal zich niet bij voorbaat negatief mogen opstellen tegenover de Amerikaanse onderzoekprogramma's met betrekking tot het militaire gebruik van de ruimte, zoals deze worden ontwikkeld in het zogenaamde Strategisch Defensie Initiatief van de regering van de Verenigde Staten. Mogelijkheden tot militair-industriële deelneming dienen te worden onderzocht. In het kader van het NAVO-bondgenootschap zal in het bijzonder aandacht moeten worden gevraagd voor de noodzaak de koppeling van de veiligheid van West-Europa met die van Noord-Amerika ook bij de invoering van nieuwe militaire technologieën in stand te houden.

• 125 Vrijheidsrechten over de grenzen

113. De regering dient in haar buitenlands beleid ook openlijke morele en diplomatieke steun te geven aan vervolgd christenen en andere verdrukten in de wereld. In het bijzonder als Nederland speciale banden heeft met deze landen, moet zij de overheden aldaar voorhouden dat zij van Godswege geroepen zijn de rechten en vrijheden van hun burgers te respecteren, zodat dezen God en hun naasten kunnen dienen en hun talenten kunnen gebruiken tot ontwikkeling van hun land en volk. Daarom moet Nederland zich ook inzetten voor de naleving van de slotakte van Helsinki en andere verdragen waarin de geestelijke en staatkundige vrijheden van de burgers zijn vastgelegd. Economische, technische of culturele betrekkingen met landen waar de geestelijke vrijheid systematisch wordt geschonden, zijn alleen mogelijk als deze betrekkingen mede kunnen dienen om deze vrijheid van de burgers van die landen te vergroten.

Bij voorrang moet worden aangedrongen op de vrijheid van het belijden van en het onderwijs in de godsdienst, omdat deze meer nog dan de vrijheid van politieke meningsuiting het diepste innerlijk van de mens betreffen, waar volgens de Heilige Schrift de overheid geen bevoegdheid heeft. Ook moet zo groot mogelijke steun worden gegeven aan de naleving van de andere persoonlijke vrijheidsrechten. Weerstand moet echter worden geboden, als onder de naam van mensenrechten in feite wordt opgezet tot opstand tegen een wettige overheid.

Elke totalitaire systeem moet worden afgewezen,

of dat nu 'links' of 'rechts' heet, omdat het kenmerk van een totalitair bewind is, dat dit heel het leven onderwerpt aan de tirannie van de almachtige staat en elke geestelijke vrijheid wegneemt.

• 126 Vluchtelingen

114. Nederland heeft menigmaal in ruime mate gastvrijheid geboden aan vreemdelingen, in het bijzonder als zij in hun eigen land wegens hun geloof werden vervolgd.

In grote delen van de wereld worden ook nu mensen vervolgd. De grote vluchtelingenstromen uit Ethiopië en Afghanistan alsmede in Zuidoost-Azië vormen er schrijnende voorbeelden van.

Nederland dient zich hun lot aan te trekken. Waar mogelijk moet de overheid in rechtstreekse contacten met de regeringen van bedoelde landen en voorts via internationale organen verbetering in hun lot helpen bewerkstelligen.

Vreemdelingen die aan vervolging zijn ontvlucht en zich in ons land als eerste land van opvang melden of door Nederlandse schepen worden opgevangen, dienen met loyale uitvoering van de internationale verdragen gastvrij te worden ontvangen. De overheid moet hierbij vanaf de eerste opvang nauw samenwerken met particuliere organisaties, die zich met vluchtelingenhelp bezighouden. Daarbij moet voorkomen worden dat bepaalde organisaties een monopoliepositie krijgen.

In het algemeen is het in het belang van de vluchtelingen, als zij zo lang dit nodig is kunnen blijven in het land waarheen ze zijn gevlucht. Om dit mogelijk te maken behoort Nederland royaal bij te dragen in de kosten van opvang van vluchtelingen in landen die grenzen aan gebieden, waaruit velen vluchten. Vluchtelingen die echter reeds jaren in kampen verblijven en voor wie geen oplossing in zicht is, hebben aanspraak op speciale zorg, onder meer blijvende uit hun toelating met prioriteit in Nederland.

• 127 Europa

115. Nu ook Spanje en Portugal zijn toegetreden tot de Europese Gemeenschappen, ligt het in het bijzonder op de weg van de Nederlandse regering – die zich immers de jaren door sterk heeft gemaakt voor de toetreding van zoveel mogelijk Europese landen – zich in te zetten voor een goede samenwerking tussen de twaalf deelnemende landen.

Elk streven naar een Europese Unie zet niet alleen de samenwerking tussen de twaalf landen onder druk, maar moet ook worden afgewezen, omdat deze landen een onvoldoende historische en culturele eenheid vormen en evenmin gekenmerkt worden door een gezamenlijk streven naar erkenning van Jezus Christus als Koning der koningen.

Er moet dan ook sprake blijven van een bondgenootschappelijke samenwerking in een confederatie van Europese Staten.

Het toegenomen aantal deelnemende landen noopt er wel toe zorgvuldig om te gaan met de bevoegdheden en belangen van elk land. Beslissingen over belangrijke zaken dienen door de Raad van ministers met unanimiteit te worden genomen, waarbij de mogelijkheid van stemonthouding moet openstaan. Als een land meent dat vitale belangen van het land in het geding zijn, moet het de mogelijkheid bezitten een veto uit te spreken. Toetsing van zo'n veto dient desgevraagd te kunnen gebeuren door een Hof van Arbitrage, dat in een beperkt aantal gevallen zodanig een bindende uitspraak kan doen, waarmee een veto buiten werking kan worden gesteld. Als werkerterreinen waarop de Europese Gemeenschappen bevorderen dat het beleid van de lidstaten meer op elkaar wordt afgestemd, gelden met name de energievoorziening, het vervoer, het milieu, de technologie en de bestrijding van grootschalige criminaliteit.

Door beheersing van de kosten van het gemeenschappelijke landbouwbeleid moet alles in het werk worden gesteld om te voorkomen dat nieuwe taken leiden tot een verdere uitbreiding van de eigen middelen dan tot het plafond van 1,4% van de BTW-bijdragen van de lidstaten.

De Europese politieke samenwerking maakt geen deel uit van de samenwerking in het kader van de Europese Gemeenschappen. Onderling diplomatiek overleg tussen de lidstaten in het kader van de Europese politieke samenwerking, teneinde tot een gezamenlijke standpuntbepaling te komen in buitenlands-politieke zaken, is aanvaardbaar, maar mag niet ten koste gaan van de vrijheid van Nederland een eigen standpunt in te nemen.

De voorbereiding en/of uitvoering van een gemeenschappelijk standpunt mag niet aan een orgaan van de Europese Gemeenschappen worden opgedragen.

• 128 Nederlandse Antillen en Aruba

116. De onevenredig grote problemen waarvoor de regeringen van de Nederlandse Antillen en van Aruba zijn komen te staan, onderstrepen de taak van Nederland deze landen krachtig te steunen in het realiseren van een herstructurerings- en ontwikkelingsplan.

Het vaststellen van een tijdstip van een eventueel zelfstandig voortbestaan van de Nederlandse Antillen zal, zonder enige pressie van Nederlandse zijde, door de Antillen zelf moeten geschieden. Als van de zijde van de regering van Aruba de wens geuit wordt de onafhankelijkheid van dit land met ingang van 1996 opnieuw te overwegen, zal Nederland bereid moeten zijn hierover in Koninkrijksverband te spreken.

Als de Nederlandse Antillen en/of Aruba op een

of andere wijze een staatsrechtelijke band met Nederland willen continueren, zal Nederland moeten meewerken aan een verantwoorde vorm hiervoor. Een en ander laat onverlet, dat Nederland er zo nodig op zal moeten wijzen, dat het van weinig realiteitszin zou getuigen, indien de zes eilanden elk hun eigen weg zouden kiezen.

• 129 Indonesië en Suriname

117. Nederland draagt ten opzichte van de volken die lange tijd deel uitmaakten van het Koninkrijk, een speciale verantwoordelijkheid.

Als gevolg van de revolutionaire omwentelingen in Suriname en de schending van de vrijheidsrechten van de burgers aldaar, is het voorhands niet verantwoord de overeengekomen speciale ontwikkelingsbijdrage daadwerkelijk te verlenen. Zodra uitzicht bestaat op beëindiging van deze schending zal in overleg met Suriname moeten worden nagegaan op welke wijze de ontwikkelingsrelatie zodanig kan worden hervat, dat deze de bevolking en ontwikkeling van Suriname optimaal ten goede komt.

Dan kan ook worden besproken hoe een eind kan komen aan de situatie dat een groot deel van de oorspronkelijke bevolking van Suriname in Nederland woont.

De relaties met Indonesië moeten worden benut om de rechten te bepleiten van het Zuidmolukse volk en de Papoea's. De Papoea's mogen niet als gevolg van het beleid van de Indonesische regering in feite achtergesteld worden in eigen land.

• 130 Ontwikkelingssamenwerking

118. In grote delen van de wereld heerst grote geestelijke en materiële nood. Gezien tegen deze achtergrond behoort de wereldwijde opdracht van God om tot Zijn lof de aarde te ontwikkelen en te beheren de uiteindelijke drijfveer te zijn voor ontwikkelingssamenwerking. De samenwerking dient erop gericht te zijn bestaande barrières bij de uitvoering van deze opdracht trachten weg te nemen. De allerarmsten komen het eerst in aanmerking. Aangezien de materiële en culturele nood vaak samengaat met geestelijke nood, is het voorts van belang dat de hulpverlening kan aansluiten bij de verkondiging van het Evangelie. Inschakeling van particuliere organisaties die met de omstandigheden in het land bekend zijn, vormt als regel de beste waarborg dat de allerarmsten ook bereikt worden.

Om een verbodskeling in de hulpverlening te voorkomen is het gewenst, dat Nederland een vaste hulpverleningsrelatie aangaat met een beperkt aantal landen.

Ontwikkelingsgelden mogen niet worden gebruikt voor steun aan zogenaamde bevrijdingsbewegingen, die op revolutionaire en gewelddadige wijze zich keren tegen de overheid in hun land.

Nu bij herhaling gebleken is, dat de voorlichting over ontwikkelingssamenwerking zoals deze door de Nationale Commissie Voorlichting en Bewustwording Ontwikkelingssamenwerking wordt verstrekt, dit noodzakelijke werk in opspraak brengt, dient deze taak te worden overgenomen door particuliere organisaties en de overheid.

• 131 Vormen van ontwikkelingssamenwerking

119. Hoewel de hulp die de overheid verleent aan ontwikkelingslanden, in samenhang moet worden gezien met hetgeen door kerken, particulieren en maatschappelijke organisaties aan hulp wordt verstrekt, is het niet verantwoord de overheidshulp onder druk van de budgettaire problemen van de overheid te verminderen.

In het kader van de ontwikkelingssamenwerking kan tevens gelet worden op de mogelijkheden die het Nederlandse bedrijfsleven kan bieden, mits garanties bestaan dat dit criterium ondergeschikt is aan het belang van een goede hulpverlening. De hulpverlening kan effectief worden aangepakt door aan te sluiten bij de natuurlijke hulpbronnen van een land. Goede afspraken zijn nodig over de prijzen van grondstoffen teneinde de economische basis van de armste landen te versterken. Met datzelfde oogmerk moet Nederland ernaar streven het schuldenvraagstuk op een voor deze landen uitvoerbare wijze tot oplossing te brengen. Er moeten afspraken komen over verplichte leverantie van wereldvoedseloverschotten aan hongergebieden. Overigens moeten de ontwikkelingslanden zelf leren zorgen voor hun eigen voedselvoorziening. Voedselscheningen mogen slechts een tijdelijke noodsituatie helpen overbruggen. Van groot belang is dat de verbanden met en binnen veel ontwikkelingslanden worden verbeterd, zodat de beschikbare hulpbronnen beter kunnen worden bereikt en verdeeld. Het scheppen van werkgelegenheid in een ontwikkelingsland verdient waar mogelijk de voorkeur boven het zenden van hulp vanuit Nederland.

• 132 Zuid-Afrika

120. De spanningen in de Zuidafrikaanse samenleving zijn de laatste jaren tot een dramatische hoogte opgelopen. De Zuidafrikaanse regering heeft thans – zoals zij zelf bij herhaling heeft verklaard – een periode van een tweeslachtige thuislanden-politiek feitelijk afgesloten. Aandrag moet worden uitgeoefend op de regering van Zuid-Afrika nu niet langer te wachten met het – in overleg met vertegenwoordigers van de onderscheiden bevolkingsgroepen – verlenen van zodanige burgerlijke vrijheden en politieke rechten aan alle bevolkingsgroepen, dat voor elk van deze groepen uitzicht wordt geboden op een gelijkwaardige positie. De grote culturele verscheiden-

heid binnen de Zuidafrikaanse republiek en de openbare betekenis van de christelijke religie volgens de Bijbel zijn belangrijke factoren om de vorm te bepalen waarin nieuwe staatkundige verhoudingen worden gezocht.

Om de noodzakelijke veranderingen in Zuid-Afrika op vreedzame wijze te laten verlopen is het nodig dat de internationale statensamenleving geen steun verleent aan pogingen om met revolutionaire en gewelddadige middelen politieke veranderingen in Zuid-Afrika na te streven. Geen steun mag worden verleend aan economische en andere boycotmaatregelen.

Daarentegen moet Nederland zich bereid verklaren de culturele betrekkingen met Zuid-Afrika, die zich bij uitstek lenen voor het uitoefenen van invloed ten goede, te herstellen.

• 133 Israël – Palestijnen

121. Nederland heeft de plicht de staat Israël te steunen in de verwerkelijking van zijn soevereiniteit binnen erkende veilige grenzen.

De Palestijnse organisaties die de steun genieten van de meerderheid van de Palestijnen en bovendien een vreedzame oplossing voor het Midden-Oosten nastreven, behoren in het vredesoverleg te worden betrokken.

Zolang zij, zoals de PLO, de staat Israël niet wensen te erkennen, blokkeren zij zelf de weg tot het overleg. Israël behoort van zijn kant het recht van de Palestijnen op een eigen staat te erkennen.

Nederland dient zich systematisch te keren tegen alle pogingen de staat Israël in internationale fora te isoleren.

• **134** Nederland ziet uit naar morgen. De achter ons liggende jaren waren moeilijk. Maar het economisch herstel is begonnen. Morgen zal het beter zijn dan gisteren. Dat beloven alle partijen. Toch kan niemand ontkennen dat de toekomst vol onzekerheden is. Nationale en internationale ontwikkelingen kunnen hoopvolle verwachtingen doen omslaan in sombere perspectieven. Maar één ding is zeker: God regeert ook morgen, Hij heeft aan Jezus Christus alle macht gegeven in de hemel en op de aarde. Hij werkt heen naar de dag van Zijn wederkomst.

Dat biedt perspectief voor morgen.

In de Heilige Schrift heeft God Zijn wil geopenbaard. Hij heeft beloofd dat het ieder zal wél gaan, die naar Zijn Woord wil handelen. Dat Woord is niet veraf, maar heel dichtbij, voor ieder bereikbaar. Het richt zich ook tot ieder, tot overheid en burgers.

Daarmee is in het regeringsbeleid van de afgelopen jaren helaas geen rekening gehouden. Het beroep op duidelijke normen die de Bijbel aanwijst, werd buiten de orde verklaard. Zelfbeschikking en zelfbestemming kwamen er voor in de plaats.

Dat beleid van gisteren mag de koers naar morgen niet bepalen. Met die koers wil het GPV breken. Het heeft zich bij het formuleren van zijn programma laten leiden door de Bijbel. Daardoor is de koers van het GPV bepaald. Een koers waarbij het gaat om de eer van de Almachtige, die hemel en aarde geschapen heeft. Zonder Zijn wil kan ook morgen niets geschieden.

Maar voor wie wil handelen naar Zijn wil is er perspectief voor morgen.

• 135 Financiële verantwoording

Uitgegaan is van een gemiddelde economische groei van 2% per jaar in de komende kabinetsperiode bij een prijsniveaustijging van 2% per jaar. Als geen bijzondere maatregelen getroffen worden, groeien in die periode de collectieve uitgaven met een kleine 30 miljard. Verwacht wordt dat de inkomsten met 9 miljard zullen teruglopen. Bij een stabiel blijven van het tekort zouden dus 39 miljard aan extra inkomsten nodig zijn. Uit de geraamde groei van het nationaal inkomen komt 37 miljard aan extra inkomsten beschikbaar voor de collectieve sector. Uit hoofde hiervan zou 2 miljard moeten worden omgebogen. Omdat ech-

ter gekozen is voor een reductie van het tekort met gemiddeld ¾% per jaar, moet een bedrag van ± 11 miljard extra omgebogen worden. De totale ombuigingslast in de komende kabinetsperiode wordt dan 13 miljard, bij ongewijzigd beleid. Aan nieuw beleid wordt voorgesteld een werkgelegenheidsprogramma van 2 miljard per jaar. Voor deze $4 \times 2 = 8$ miljard zal ook financiële ruimte moeten worden gezocht.

Verder voorziet het program in een verlaging van de overdrachtsbelasting. Inkomensderving ± 2 miljard. Dat brengt de ombuigingslast totaal op 23 miljard.

Omdat van het werkgelegenheidsprogramma positieve effecten moeten worden verwacht op het werkloosheidspercentage, zullen de uitkeringslasten ook beduidend lager zijn. Voorzichtigheidshalve wordt dit geschat op een voordeel van 3 miljard, gedurende de hele kabinetsperiode.

Dat stelt ons voor een bezuinigingsnoodzaak van 5 miljard per jaar.

Samengevat is deze als volgt berekend:

Ombuiging bij ongewijzigd beleid	13,00 mld.
Werkgelegenheidsprogramma	8,00 mld.
Verlaging overdrachtsbelasting	2,00 mld.
Lagere werkloosheidsuitkeringen	3,00 mld. negatief
	20,00 mld. in 4 jaar of 5,00 mld. per jaar

Aansluitend bij de prioriteiten, zoals deze in het program worden aangegeven, kan de invulling van deze bezuinigingen globaal als volgt plaatsvinden:

Sociale zekerheid (koppeling aan nationaal inkomen)	1,00 mld.
Vervanging WIR door VAIA, beperking vermogensaftrek	0,50 mld.
Rijksbegroting (afstoten taken, profijtbeginnsel, privatisering)	2,00 mld.
Gezondheidszorg	0,50 mld.
Fraudebestrijding e.d.	0,50 mld.
Gerichte maatregelen loonkosten overheid	0,50 mld.

Totaal 5,00 mld. per jaar

Politieke Partij Radikalen

Singel 277
1012 WG Amsterdam

Verzet en Vernieuwing

PPR

Dit programma 1986-1990 valt uiteen in twee delen:

- a. een algemeen, beschrijvend deel dat behalve korte analyserende passages ook een aantal hoofdpunten en prioriteiten aangeeft;
- b. een fraktiewerkplan (bij hoofdstuk III Prioriteiten) met concrete uitwerkingen voor de komende vier jaar. In het werkplan is puntsgewijs en vrij gedetailleerd aangegeven wat de PPR-fractie in de periode 1986-1990 van plan is. Het bevat een opsomming van de punten waar de PPR-fractie zich de komende parlementaire periode in het bijzonder voor zal inzetten. De zaken waarin de PPR bij voorrang (nieuwe) initiatieven wil ontwikkelen zijn kursief gedrukt.

Ten slotte is het bij lezing goed te bedenken, dat het werkplan geen statisch gegeven is. Als de omstandigheden daar aanleiding toe geven, kan de kerngroep van de PPR (partijraad) andere prioriteiten stellen en het werkplan aktualiseren.

De PPR is een radicale partij, die problemen aan de wortel wil aanpakken, open staat voor nieuwe ideeën en ruimte wil maken voor initiatieven en vernieuwing. De PPR wil aan het licht brengen welke motieven vaak achter politieke vanzelfsprekendheden worden verborgen. En de PPR wil laten zien dat de vorming van een rechtvaardiger en betere samenleving vooral een kwestie is van politieke wil en politieke keuzen.

Bewapening, hongersnood, armoede, verspilling, overproduktie en konsumptiedwang vormen een directe bedreiging voor het voortbestaan van de mensheid. De politiek van nu bepaalt de toekomst van komende generaties: wie nu stem heeft, behoort voor hèn te kiezen.

De PPR wil met dit verkiezingsprogramma voor de periode 1986-1990 alternatieven aandragen voor de huidige bezuinigingspolitiek en duidelijk maken dat radicale oplossingen verrassend en bevrijdend zijn en een hoge realiteitswaarde hebben. Aan die maatstaven mag en moet de PPR politiek gemeten worden.

Inhoud en stijl hangen voor de PPR in de politiek nauw met elkaar samen. Een programma zegt op zich echter nog weinig over de politieke stijl van PPR-volksvertegenwoordigers. Die kan als volgt worden getypeerd: omdat het om mensen gaat in de politiek wil de PPR vriendelijk en konstruktief,

maar ook kritisch, vasthoudend en soms onverzettelijk optreden. Om onze doelen te bereiken zijn wij bereid samen te werken met anderen en werk-bare compromissen te sluiten. Dan zal het daarbij duidelijk zijn dat het niet meer is dan een voorlopige stap op weg naar hetgeen wij eigenlijk willen. Zulk realisme doet niets af aan onze idealen: oorlog is te voorkomen, werkloosheid is oplosbaar, zure regen is te vermijden en honger hoeft niet. De volgende hoofdstukken beslaan uiteenlopende beleidsterreinen die onderling evenwel nauw met elkaar verband houden. Dat kan het best worden geïllustreerd aan de hand van een voorbeeld. Invoering van een basisinkomen vormt niet alleen een impuls voor de financiële onafhankelijkheid van vrouwen, maar geeft ook meer zekerheid aan (kleine) zelfstandigen en bevordert tevens de arbeidsintensieve bedrijvigheid. Daarnaast zal de herverdeling van de betaalde arbeid er door worden gestimuleerd en het stelsel van sociale zekerheid er door kunnen vereenvoudigen. En wie nog verder doordenkt zal ontdekken dat invoering van een basisinkomen ook een gunstige uitwerking zal hebben op het milieu, de energiebesparing en de menselijke ontplooiing. Kortom, de PPR praat niet graag over hét onderwijs, dé kultuur, dé vrede, dé kriminaliteit. Het één hangt vaak nauw met het ander samen.

• 1 I.1 De PPR in verzet

Veel mensen zijn verbijsterd over de spookachtige werkelijkheid, waarin massale hongerdood in Afrika doorgaat, terwijl we hier met onze voedselbergen geen raad weten. Ze zijn woedend, omdat ook de westerse landen steun verlenen aan brute onderdrukking overal ter wereld. Ze zien dat de machthebbers weinig of niets doen aan de onverdraaglijke tegenstellingen van deze tijd: miljoenen werkzoekenden, terwijl er zoveel werk blijft liggen; een toenemend technisch vernuft gericht op vernietiging in plaats van op vernieuwing; een voortgaande uitputting van bodemschatten en milieu die het voortbestaan van nieuwe generaties bedreigt. En ze zien ook dat er een steeds grotere kloof ontstaat tussen de beleidsbepalende technokraten en de groeiende groep mensen, die fundamentele verandering wil. Zij begrijpen niet dat veel verworvenheden zomaar kunnen worden afgebroken. Zij nemen het niet dat een economische teruggang zo gemakkelijk wordt vertaald in een oneerlijker verdeling van werk, inkomen en zeggenschap.

Zij komen in verzet tegen de uitwassen van zo'n onrechtvaardige samenleving. Dit verzet neemt allerlei vormen aan. Binnen en buiten het parlement worden met grote regelmaat volledig doorgerekende alternatieven gepresenteerd voor het kabinetsbeleid. De vredesbeweging krijgt een half miljoen mensen de straat op tegen kruisraketten. De vakbeweging voert strijd op vele fronten tegen werkgevers, tegen het kabinet of tegen beide. Steeds vaker zoeken mensen verandering buiten de politiek om. Ze beginnen een bedrijf met nieuwe zeggenschapsverhoudingen, zetten alternatieve energievoorziening op, kiezen voor biologische landbouwmethoden, kraken een huis waar de officiële distributie hen in de steek laat.

Traditioneel en nieuw verzet hebben veel met elkaar gemeen. Beide richten zich tegen achterstelling en onderdrukking en zoeken naar alternatieven die perspectief bieden op vooruitgang en bevrijding.

De PPR maakt deel uit van deze tegenbeweging. Ze wil een bijdrage leveren aan de organisatie van het verzet; ze wil met plannen komen, die concreet zijn en realistisch en die daarom een uitdaging vormen voor de gevestigde orde. In

tijden van economische teruggang laten de machthebbers zich niet gemakkelijk uitdagen. Ze lijken ongevoelig voor alternatieven en kritiek. Arrogant laten zij het protest voorbijtrekken. De overheid is niet langer geloofwaardig in de rol van beschermer van zwakkeren, waarborger van vrijheden, toedeler van verantwoordelijkheden en ijveraar voor vrede. Eerder maakt ze zich schuldig aan machtsmisbruik en legitimeert ze machtsmisbruik door anderen.

Alleen een samenspel van buitenparlementair verzet, goed gefundeerde alternatieven uit de tegenbeweging, een progressieve meerderheid in het parlement en een progressieve regering kan voor de gewenste fundamentele veranderingen zorgen. Aan de totstandkoming daarvan wil de PPR in een of andere vorm een bijdrage leveren.

• 2 I.2 Waar gaat het ons om?

De PPR is voortgekomen uit het vernieuwingsproces van de jaren zestig en zeventig. Christen-radikalen, vrijheidslevende socialisten en anarchistische vernieuwers vonden elkaar in een gemeenschappelijke afkeer van dogmatische opvattingen en in een concreet radikaal programma. Met vasthoudendheid en creativiteit werd gezocht naar vergroting van de menselijke vrijheid. De bestaande machtsverhoudingen bleken weerbarstiger dan gedacht.

De PPR betwist dat het 'nieuwe realisme' van de huidige regeerders realistisch is. Zij houdt de politieke eisen tot radicale verandering ook nu overeind. Verworven wetenschappelijk inzicht, gezond verstand en heldere doelstellingen gaan in radicale politiek samen met verbeeldingskracht en idealisme. Menselijke vrijheid gedijt slechts binnen grenzen van wat maatschappelijk rechtvaardig en ecologisch verantwoord is. Bevrijding uit afhankelijkheid en behoud van de aarde: daar gaat het om. Daarvoor is noodzakelijk dat het vrije spel der maatschappelijke krachten aan duidelijke regels wordt gebonden. De PPR bepleit een planmatige aanpak van de nationale economische ontwikkeling. Binnen dat kader zorgen decentralisatie van besluitvorming, zelfbeheer en medezeggenschap ervoor dat plannen worden gemaakt door de direct betrokkenen. Het behoud van de aarde neemt in alle planning een centrale plaats in. Verspilling, overproductie en consumptiedwang vormen een

direkte bedreiging voor het voortbestaan van de mensheid. De politiek van nu bepaalt de toekomst van komende generaties: wie nu stem heeft, hoort voor hen te kiezen.

• 3 1.3 Ongelijke machten

Behalve door het verzet tegen het bestaande laat de PPR zich ook inspireren door konkrete idealen: een menswaardig bestaan, mondigheid, vrijheid en veiligheid voor iedereen in een mondiale samenleving zonder muren of vijanddenken.

Deze politiek van droom en daad betekent niet het najagen van een utopische toekomst. Dat is verspilling van politieke energie. Altijd weer zal er sprake zijn van tegenstrijdige belangen en dus van strijd. Het najagen van paradijzen, hier of in het hiernamaals, kan makkelijk tot intolerantie en – op z'n slechtst – tot politiek extremisme leiden. Ons realisme doet niets af aan onze politieke idealen. Oorlog is te voorkomen, werkloosheid is oplosbaar en zure regen is te vermijden, honger kan bestreden worden. De PPR voert deze strijd door een onmiskenbare keus te maken tussen tegenstrijdige belangen. Ze helpt mee bij de organisatie van tegenmacht en laat zien dat de 'krisis', anders dan een periodiek weerkerende vulkaanuitbarsting, het resultaat is van bewust gemaakte politieke keuzen.

De ongelijke machtsverhoudingen zorgen ervoor dat deze keuzen gemaakt kunnen worden, ook al gaan ze in tegen essentiële belangen van grote bevolkingsgroepen. De één heeft domweg meer te kiezen dan de ander. Zo bepaalt Noord wat goed is voor Zuid, bepalen werkgevers wat goed is voor werknemers, mannen wat goed is voor vrouwen en baanhebbers wat goed is voor baanlozen.

Partijen als de PPR zijn onmisbaar gebleken in het signaleren van deze tegenstellingen en het duidelijk maken dat een rechtvaardige samenleving een kwestie is van politieke wil. Zolang er in Nederland een politieke meerderheid bestaat, die kiest voor handhaving van de ongelijke machtsverhoudingen en wapenwedloop, doet ook het parlement weinig tegen de daarbijbehorende economische machtskoncentraties. Daarom moet de minderheid, die dat anders wil, die zich verzet tegen de voortgaande bureaucratisering en een vrijwel ongecontroleerde technologische ontwikkeling, groeien naar een meerderheid.

• 4 1.4 Bevrijding uit machteloosheid

De PPR gelooft dat het anders kan. Democratisering is daarbij het sleutelwoord. Een democratisering die zich uitstrekt over het gehele maatschappelijke leven, dus ook over de politiek zelf. Maar eerst en vooral is democratisering nodig op het terrein van de economie.

In de huidige samenleving bepalen de konkurren-

tieverhoudingen wie overleeft en wie ten onder gaat. Het maatschappelijk nut van productie is ondergeschikt aan het streven naar winst. De huidige overheid bevordert het systeem van ongeremde vrije ondernemingsgewijze productie en onthoudt zich bewust van beslissende sturing. Regelgeving blijft beperkt tot correctie van in hoge mate ongewenste ontwikkelingen en is zelfs dan niet altijd effectief. Ook maatschappelijke organisaties van werknemers, consumenten, milieubeschermers etc. ontberen de machtsmiddelen om mee te beslissen over de richting waarin de economie zich ontwikkelt.

Zo leidt het permanente streven naar kostenverlaging en afzetvergroting tot loonsverlaging, afbraak van sociale zekerheid, massa-ontslagen en gelijktijdige milieuvernietiging door rooibouw en overproductie.

De PPR wil komen tot nieuwe afspraken, waardoor de zeggenschap over de economie liggen bij de direkt belanghebbenden.

Dat zijn werkers, maar ook consumenten, omwonenden en mensen met een uitkering. Deze democratisering draagt er in belangrijke mate toe bij economische afhankelijkheid op te heffen. De vakbeweging kan daarbij een grote rol spelen. Verder vindt de PPR dat de bestaanszekerheid van iedere burger hoort gegarandeerd te zijn, zonder dat daar een plicht tot het verrichten van betaalde arbeid tegenover staat.

Vrouwen moeten zich door een eigen inkomen kunnen bevrijden uit de economische afhankelijkheid van hun kostverdienende man. Baanlozen moeten zich kunnen bevrijden uit hun afhankelijkheid van een onzekere en steeds lagere uitkering. Boeren moeten een einde kunnen maken aan hun afhankelijkheid van agro-industrie, banken en grootschalige produktiemethoden. Maar ook zij die werken tegen loon moeten zich kunnen bevrijden uit de knellende banden van de arbeidsplicht. De PPR bepleit daarom bevrijding in de arbeid (zeggenschap, menswaardige werkomstandigheden) en bevrijding van de arbeid (gedeeltelijk loskoppelen van arbeid en inkomen, eerlijke verdeling van al het werk binnens- en buitenshuis).

II Hoofdpunten van beleid

• 5 II.1 Partij kiezen

Er bestaat in de Nederlandse samenleving weliswaar een brede basis voor progressieve veranderingen, maar het lukt nog niet die vorm te geven in een parlementaire meerderheid. Als mensen zich van de politiek afkeren, is dat vaak, omdat men ontevreden is over wat de overheid doet met haar toevertrouwde machts- en geldmiddelen. Toch roept het huidige beleid niet bij iedereen een duidelijke politieke stellingname of verzet op. Angst en onzekerheid veroorzaken ook apathie en afnemende solidariteit. Men vervalt in cynisme, zoekt zondebokken en gaat voor eigen rechter spelen. Politieke partijen zullen deze ontwikkelingen serieus moeten nemen en erkennen, dat velen zich terecht onzeker en bedreigd voelen. De PPR kiest haar politieke prioriteiten, hierna aangeduid als hoofdpunten van beleid, op basis van een politieke visie die uiterst kritisch is over de huidige maatschappijstructuur en de ongelijke verdeling van invloed, zeggenschap, macht, werk en inkomen. De eerste prioriteit van de PPR ligt dan ook in het willen opkomen voor bedreigden, afhankelijken, machtelozen; meehelpen hun mondigheid te vergroten, stem geven aan hun verlangens, vechten voor verbetering van hun situatie. Een partij als de PPR verkeert niet in de positie, dat directe en concrete belangenbehartiging op elk gewenst moment kan worden gegarandeerd. Wel zullen wij zaken als machtsmisbruik en diskriminatie aan de kaak stellen en parlementaire steun geven aan maatschappelijk verzet. Omgekeerd is het nodig dat dit maatschappelijk verzet duidelijk en massaal de stembus gebruikt om de verwante partijen een sterke positie in het parlement te geven. Wanneer mensen uit apathie of protest niet meer stemmen, helpen ze (onbedoeld) mee aan het in stand houden van de huidige situatie.

• 6 II.2 Het maken van keuzen

Volgens de PPR gaat de politieke discussie in de komende tijd vooral om de volgende vragen:

- Welke bijdrage kan Nederland leveren aan het voortbestaan van de mensheid, bedreigd door wapenwedloop, armoede en milieuvernietiging?
- Hoe organiseert onze samenleving betere

Oost-Westverhoudingen, breken we het vijand-denken af, zorgen we voor het verdwijnen van het mensenrechten- en vluchtelingenprobleem?

- Hoe lossen we de problemen rondom de arbeid op?
- Hoe organiseert onze samenleving betere Noord-Zuidverhoudingen en helpen we het armoede- en hongerprobleem opheffen?
- Hoe verzekeren we iedere ingezetene van een menswaardig bestaan en hoe ver reikt de solidariteit?
- Hoe bevorderen we de feminisering van de samenleving?
- Hoe organiseren we het antwoord op de ingrijpende sociaal-kulturele veranderingen, die het gevolg zijn van toenemende vrije tijd, het multi-kulturele karakter van de samenleving, het hoge tempo van technologische ontwikkelingen, de vergrijzing en de steeds groter wordende verschillen tussen de generaties?
- Hoe richten we de schaarser wordende ruimte in?
- Welke plaats kennen we toe aan nieuwe technologische mogelijkheden op het terrein van automatisering, informatika, media, biotechnologie en genetische manipulatie?
- Hoeveel openheid aan de ene kant en hoeveel controle aan de andere kant kan een samenleving verdragen?

Bij de beantwoording van al deze vragen zal steeds het wezen van de vertegenwoordigende democratie ter sprake komen. Wat kunnen mensen en groepen zelf beslissen, wat moet door de overheid geregeld worden? Hoe kunnen we de geloofwaardigheid van de overheid en het parlement doen terugkeren? Dat kan worden hersteld als mensen zelf iets te zeggen krijgen over de inrichting van de maatschappij waarin ze leven. De PPR bepleit daartoe bevordering van individualisering, decentralisatie, kleinschaligheid en zelfbeheer. De overheden zullen hun bevoegdheden in het licht van deze uitgangspunten beoordelen.

De PPR laat zich daarbij niet dwingen tot keuzen tussen zaken, waarvan men uit onwil, eigenbelang of gebrek aan creativiteit oneigenlijke tegenstellingen maakt. In de visie van de PPR kunnen werkgelegenheid en milieubehoud, ontwapening en behoud van vrijheid, veiligheid op straat zon-

der overal politie, parlementaire en buitenparlementaire aktie prima samengaan.

• 7 II.3 De rol van de overheid

Alles mag dan wel met politiek te maken hebben, het is niet verstandig om alles door de overheid te laten regelen. Door teveel regels komt de menselijke creativiteit in het gedrang. Bovendien is lang niet alle regelgeving verantwoord en doeltreffend, dit dwingt tot helderheid over de vraag wat geregeld moet worden en door wie. Om te voorkomen dat de rechtsbescherming van en dienstverlening aan burgers in gevaar komt, wordt afstoting van overheidstaken onderworpen aan duidelijke, controleerbare, maatschappelijke criteria. Terwille van rechtvaardigheid, rechtsgelijkheid en het behoud van de aarde zal op een aantal punten juist ook een versterking van overheidstaken en bevoegdheden nodig zijn.

Politieke regelgeving is een uiterst ingewikkeld proces. Alles hangt met alles samen. Goede regelgeving voor het ene blijkt vaak negatieve gevolgen op een ander terrein te hebben. Onze maatschappij lijkt een ondoordringbaar woud, waarin zij die de wegen kennen, ongestoord hun gang kunnen gaan. De macht van deze kleine elite moet worden afgebroken en hun kennis en rijkdom behoren eerlijker te worden verdeeld. Sociale vaardigheid en mondigheid van mensen is voorwaarde om dit te bereiken.

Het democratisch gehalte van de samenleving wordt niet allereerst in Den Haag bepaald, maar door de mate waarin mannen en vrouwen betrokken worden bij alles waarover ze maar kunnen beslissen. Verschuiving van zoveel mogelijk besluitvorming naar de basis is de weg naar democratisering. Dat kan ook de discussie over de rol van de overheid nieuw leven inblazen.

Want wat voor overheid willen we eigenlijk? Is de staat een noodzakelijk kwaad om nog ergere kwaden te beheersen? Fungeert zij als beheersapparaat van het kapitalisme? Of is het een hogere macht, wiens gezag wij dankbaar aanvaarden? Wij zien de staat als een door onszelf gekozen organisatie, die uitvoerder is van zo weinig mogelijk taken. Een soort kontrakt om vrede, vrijheid, rechtsbescherming, gelijkheid, rechtvaardigheid en een leefbare maatschappij te waarborgen. En dat dan voor iedereen en niet alleen voor de 'happy few'. Niet meer regels dan strikt nodig, niet minder dan veilig en eerlijk is. Welke regels en voor wie, dat wordt vastgesteld in een democratische buitenparlementaire meningsvorming en parlementaire besluitvorming. Daarbij behoort het parlement zich meer dan nu bezig te houden met de wezenlijke vragen van recht en rechtvaardigheid in plaats van – als een slecht werkend belangenbehartigingskollege – verschillende groepen tegen elkaar uit te spelen. Daarom moet thuis, op straat en in parlementaire

organen een taai gevecht worden gevoerd. Voor een politieke partij ligt het begin van deze strijd in een duidelijke keus van politieke prioriteiten.

III Prioriteiten

• 8 III.1 DEMOKRATIE EN HET AANZIEN VAN DE POLITIEK

Het aanzien van de politiek heeft schade geleden door de manier waarop de parlementaire democratie vaak werkt. Daardoor is het vertrouwen in de politiek gedaald. Velen zien het parlement als een forum dat hier en daar wat bijstuurt, zonder dat gevestigde posities er door in gevaar komen. De keuze voor buitenparlementair verzet is vanuit deze zienswijze een logische stap. Met de erkenning van de waarde van buitenparlementaire actie pleit de PPR ondubbelzinnig voor versterking van de parlementaire democratie. Daarvoor is maatschappelijke actie onmisbaar. Politici dienen meer dan nu te beseffen, dat wie gekozen wordt, ook daadwerkelijk moet vertegenwoordigen. Een regeerakkoord mag niet zo worden toegepast, dat serieuze discussie en daarop gebaseerde parlementaire besluitvorming worden aangetast. Parlementsleden behoren zich niet – door vooroverleg met hun partijgenoten in de regering – al min of meer te binden aan regeringskompromissen. Frakievoorzitters hebben in het Catshuis niets te zoeken. De democratie wordt niet ondermijnd door een volkspetitionnement, maar doordat het grondwettelijk vastgelegde dualisme tussen regering en parlement wordt uitgehold. Het politieke ambt heeft ingeboet aan integriteit en moed. Een minister die het parlement voorliegt of verantwoordelijk is voor ernstige fouten, hoort af te treden. En een partij die daarvan een kabinetskrisis maakt, is misplaatst loyaal. Wij hebben in Nederland meer volksvertegenwoordigers nodig, die op belangrijke momenten de rug rechten en onafhankelijk van de fraktiediscipline doen, wat ze vinden, dat ze moeten doen. Het parlement behoort namens de bevolking te spreken. Niet in onbegrijpelijke Binnenhoftaal, maar in de taal en de argumenten van de burgers. Besluitvorming en discussie mogen niet achter de schermen plaatsvinden, maar horen thuis in openbare vergaderingen van het parlement. Er moeten initiatieven genomen worden om de invloed van kiezers te vergroten en de positie van het parlement tegenover regering en ambtenaren te versterken.

• 9 Werkplan

- De PPR schuwt het dragen van bestuurlijke verantwoordelijkheid niet en zal actief meewerken aan de vorming van een progressieve regering.
- Strikte en gedetailleerde regeerakkoorden zijn ongewenst. Regeringsfrakties moeten zich slechts op hoofdpunten via een regeerakkoord binden.
Als de PPR wordt betrokken bij het vormen van een regering kiest zij een dergelijke opstelling.
- De kabinetsformateur wordt gekozen of benoemd door de Tweede Kamer.
- De Eerste Kamer wordt afgeschaft.
- De Tweede Kamer versterkt haar kontrolerende functie, ondermeer door vaker gebruik te maken van het enquête recht. Door uitbreiding van de faciliteiten kunnen parlementariërs gemakkelijker onderzoek laten verrichten en hun ombudsfunctie beter vervullen.
- De volksvertegenwoordiging krijgt een sterkere positie, o.a. door de toegankelijkheid van het ambtelijk apparaat te verbeteren en de fraktieassistentie uit te breiden.
- *Er worden voorstellen gedaan om – in navolging van de Wet Openbaarheid van Bestuur – een inspraakstatuut op te stellen. Dit statuut legt in grote lijnen vast waaraan inspraakprocedures moeten voldoen. Ook wordt aangegeven op welke wijze de politiek dient om te gaan met de resultaten van inspraak. Bij klachten moet de gang van zaken getoetst worden door de Raad van State.*
- *De PPR onderneemt stappen om te komen tot een regeling waarbij 500.000 burgers een aanvraagd wetsvoorstel via een referendum aan de kiezers ter verwerping kunnen voorleggen.*
- *Bij de komende herziening van de Kieswet neemt de PPR initiatieven om het effect van de voorkeurstemmen te vergroten.*
- *Initiatieven worden genomen om politieke ambtsdragers te verplichten al hun nevenfuncties en neveninkomsten openbaar te maken.*
- *Plannen worden ontwikkeld om te komen tot een beleidseffektrapportage bij daarvoor in aanmerking komende wetten en maatregelen. Door beleidseffektrapportages kan nagegaan worden of besluiten de gewenste gevolgen*

hebben en of de voordelen opwegen tegen de mogelijke nadelen en neveneffecten.

- Adviesraden en commissies moeten regelmatig op hun nut worden beoordeeld. Als zij geen nut meer hebben, moeten ze worden afgeschaft.
- Burgemeester en Commissaris der Koningin moeten worden gekozen door gemeenteraad resp. provinciale staten. Zolang dat niet mogelijk is, moet er een wettelijke inspraakregeling komen voor gemeenteraden en provinciale staten bij de benoeming van burgemeesters resp. Commissarissen der Koningin.
- De PPR zal zich blijven verzetten tegen depolitiseren van acties en tegen kriminalisering van aktievoerders door regelmatig de doelstellingen van acties in het parlement aan de orde te stellen.
- De PPR werkt aan een gelijke vertegenwoordiging van vrouwen en mannen op alle niveaus. Dat geldt voor de eigen politieke praktijk en voor alle benoemingen waarbij PPR-vertegenwoordigers een stem uitbrengen.

• 10 III.2 DEMOKRATISERING EN DECENTRALISATIE

Demokratie bestaat voor de PPR niet uitsluitend uit het recht van alle vaste ingezetenen van dit land om één keer in de vier jaar een hokje rood te maken. Een echte democratie is meer dan dat en veronderstelt een bewuste en actieve bevolking, die het bestuur van het land niet alleen overlaat aan gekozenen. Dat bestuur moet dan ook zo zijn ingericht, dat daar ruimte voor is.

De PPR vindt dat mensen zoveel mogelijk betrokken moeten worden bij en invloed moeten kunnen uitoefenen op de beslissingen die hun eigen leven en leefomgeving betreffen. Binnen overeengekomen kaders horen beslissingen op een zo laag mogelijk niveau genomen te worden. Dat vereist een vergaande decentralisatie. De PPR beschouwt decentralisatie dan ook als een middel om de democratie te vergroten en te versterken. Taken, bevoegdheden en bijbehorende middelen moeten – daar waar het logisch, zinvol en passend is – door hogere overheden worden overgedragen aan lagere. Als principe moet gelden, dat elke bestuurslaag zich bezighoudt met die zaken waarmee ze zich ook bezig behoort te houden.

De centrale overheid: randvoorwaarden en kaders (nationaal en internationaal) scheppen met als uitgangspunt de democratisch vastgestelde (basis)rechten en wetten, middelen (gros) verdelen, garanties bieden waar gaten vallen.

De provinciale overheid: provinciale en regionale zaken, die duidelijk bovengemeentelijk zijn (ruimtelijke ordening, regionale economie, milieu, verkeer, gezondheidszorg en andere steunvoorzieningen).

De gemeentelijke overheid: al het overige dat zich

binnen de gemeentegrenzen voordoet.

In de praktijk tekent zich tussen provincie en gemeente een 'regionaal gat' af. Een vierde bestuurslaag vindt de PPR overbodig. Daar waar nodig moeten goed georganiseerde en gecontroleerde gemeenschappelijke samenwerkingsvormen dit gat opvullen.

Dezelfde principes die gelden voor democratisering en decentralisatie van het openbaar bestuur, zijn volgens de PPR van toepassing op alle terreinen waar bestuurd wordt, zoals in de economie, het onderwijs, de energievoorziening, de huisvesting en de gezondheidszorg. Bij een zo groot mogelijke medezeggenschap van betrokkenen hebben genomen besluiten en het gevoerde beleid een zo breed mogelijk draagvlak.

• 11 Werkplan

Het initiatief wordt genomen om een Stuurgroep Decentralisatie in te stellen, die decentralisatieplannen voorbereidt. Deze breed samengestelde Stuurgroep krijgt de opdracht om binnen één jaar een aantal konkrete decentralisatievoorstellen te doen aan regering en parlement. Decentralisatie van taken en bevoegdheden is alleen verantwoord, indien daarbij ook financiën ter beschikking worden gesteld en de rechten van minderheden gewaarborgd worden (b.v. via raamwetgeving).

- Bevoegdheden en middelen op het gebied van het economisch beleid moeten worden overgeheveld naar de provincies en de grote gemeenten ('regionalisering van de economie'). De PPR bereidt hiervoor voorstellen voor.
- De positie van gemeenteraden en provinciale staten moet worden versterkt door vergroting van de faciliteiten voor raads- en statenleden. De PPR neemt het initiatief om de gemeenten provinciewet zo te wijzigen, dat de functies van wethouder en gedeputeerde ook als duobaan kunnen worden vervuld.
- De talrijke doeluitkeringen aan gemeenten en provincies worden zoveel mogelijk omgezet in bijdragen uit het gemeente- en provinciefonds.
- Gemeentelijke herindelingen vinden niet meer plaats om kleine gemeenten op te heffen, maar alleen als het nodig is om bepaalde knelpunten op te heffen. Vanuit democratisch oogpunt is het ongewenst dat gemeenten zo klein zijn, dat combinaties van functies voorkomen.
- Een verdere democratisering van het bedrijfsleven is wettelijk. Dit gebeurt door een versterking van de positie van de werknemers, o.a. door een belangrijker rol voor de vakbeweging en meer bevoegdheden voor de ondernemingsraden.
- De overheid moet voorop lopen bij de democratisering van haar diensten en bedrijven, het geven van gelijke kansen door het scheppen van volwaardige deeltijdbanen, de nivellering

van salarissen en pensioenen, het geven van een volledig stakingsrecht en het bieden van werk en mogelijkheden aan ethnische en culturele groepen.

- De PPR-fractie doet het voorstel voor een wetelijke regeling 'Gewetensbezwaren in werksituaties'. Uitgangspunt hierbij is dat gewetensbezwaren geen verslechtering van de positie van de werknemer/werkneemster met zich mee mogen brengen.
- Iemands politieke overtuiging mag geen reden zijn een aanstelling te weigeren of tot ontslag over te gaan. Daarom zijn beroepsverboden uit den boze.
- De parlementaire controle op de BVD en politieke inlichtingendiensten wordt versterkt. Hun werktekken en hun autonomie moeten worden ingeperkt.

• 12 III.3 EKONOMISCH BELEID

Het huidige economische beleid komt vooral ten goede aan de sterken: multinationals, banken, exporterende bedrijven en de goed betaalde mensen (meestal mannen) die daar werken. De problemen worden nu eenzijdig afgewenteld op de economisch zwakkeren. De werkloosheid (met name onder vrouwen, jongeren en migranten) is onaanvaardbaar hoog.

Door de aantasting van inkomens en uitkeringen zijn steeds meer mensen op de armoedegrens terecht gekomen. Daarbij maakt het zwarte circuit van het huidige economische systeem helemaal een ondoorzichtige jungle, waarin opnieuw de slimste en de sterkste het meest aan hun trekken komen.

De PPR staat voor een 'vermaatschappelijking' van de economie met een eerlijke verdeling van werk, inkomen, invloed en zeggenschap. Ieder mens heeft recht op economische onafhankelijkheid. Ieder mens heeft recht op een zelfstandig inkomen dat voldoende is om zich te kunnen ontplooiën en aan de samenleving deel te nemen. Om dat te bereiken zijn vernieuwing van de economie, duurzaam economisch herstel, mentaliteitsverandering, eerlijke verdeling van betaald en onbetaald werk en zelfstandig inkomen voor iedereen nodig. Hierop zal een nieuw stelsel van sociale zekerheid gebaseerd moeten worden. De PPR zet zich actief in voor het doorbreken van de huidige arbeidsethiek. Recht op arbeid is niet hetzelfde als plicht tot betaald werken. Ook zonder arbeidswang zullen de meeste mensen blijven kiezen voor betaald werk en deelname aan het maatschappelijk leven. Daarbij zal de kwaliteit van het aangeboden werk een steeds belangrijker rol spelen.

Als radicale partij staat de PPR een *selektieve economische ontwikkeling* voor ogen, waarin een ongecontroleerde productie die het milieu vernietigt en bodemschatten uitput, wordt voorkomen.

Deze ontwikkeling wordt bij voorkeur op provinciaal nivo gepland en gestuurd. Sektoren en bedrijfstakken die bijdragen aan groei en vooruitgang die aan de hele samenleving ten goede komen en die zo weinig mogelijk problemen opleveren voor mens, milieu en Derde Wereld, moeten worden gestimuleerd. Daarbij hebben arbeidsintensieve sectoren voorkeur.

De PPR wil dat kleinschalige productie, hergebruik van grondstoffen en reparatie van duurzame goederen financieel aantrekkelijk worden gemaakt. Daarnaast is er dringend behoefte aan nieuwe technologieën, die milieu en energie sparen en de kwaliteit van de arbeid waarborgen en verbeteren. Een dergelijke *kringloopeconomie* wordt mogelijk door lastenverschuiving van arbeid naar kapitaal, grondstoffen en energie. Zeker wanneer dit gebeurt in samenhang met arbeidstijdverkorting, herverdeling van werk en invoering van een basisinkomen. Nu de westerse landen hun eigen markten steeds meer afschermen en de wereldmarkt met hun overproductie overspoelen, is de positie van veel ontwikkelingslanden opnieuw structureel verslechterd. Het economisch beleid in Nederland moet nadrukkelijk ruimte geven aan een zelfstandige ontwikkeling van landen in de Derde Wereld. In een internationale arbeidsdeling, die in het belang is van Zuid en Noord maken landen een zo goed mogelijk gebruik van hun nationale hulpbronnen en heeft de bevrediging van binnenlandse behoeften voorrang boven productie voor de export.

Om meer evenwicht te brengen in de import- en exportverhouding in Nederland moet een verschuiving plaatsvinden van exportbevordering naar bevordering van binnenlandse productieve en consumptieve bestedingen. Dit houdt in dat de koopkracht van lonen en uitkeringen niet verder mag dalen. Het gezond maken en houden van de overheidsfinanciën vindt ook de PPR nastrevenswaardig. Echter het terugdringen van het financieringsstekort mag geen doel op zich zijn.

De PPR is altijd van mening geweest, dat de economische macht in onze samenleving beter gespreid en gecontroleerd moet worden. Daarbij wordt niet in de eerste plaats gedacht aan het scheppen van nieuwe machtscentra via bijvoorbeeld de overheid of genationaliseerde bedrijven. Wel zal de gemeenschap meer greep moeten krijgen op de economie. Medebeslissingsrecht van werknemers en volksvertegenwoordiging in sleutelindustriën en financiële instellingen als banken en verzekeringsmaatschappijen is daarom dringend nodig. Voor verdere democratisering van de economie bieden vormen van arbeiderszelfbestuur de beste garantie. De zeggenschap over bedrijven en instellingen moet in handen komen van de betrokken werknemers, waardoor deze verantwoordelijkheid gaan dragen voor alle belangrijke beslissingen. Kapitaalverschaffers wordt daarbij een vast rendement gegarandeerd,

maar zij kunnen aan de financiering geen zeggenschap over de wijze van produktie, de produktiemiddelen en de aanwending van de winst ontleenen.

Het ombouwen van bedrijven met de gangbare structuur tot ondernemingen met werknemerszelfbestuur moet vergemakkelijkt worden voor wettelijke maatregelen. De invloed van de konsument op produktie en produkten moet versterkt worden. Daardoor krijgen de werknemers en de gemeenschap samen zeggenschap over wat, waar en onder welke omstandigheden geproduceerd zal worden.

Om de grote politieke en economische macht van sleutelindustriën en financiële instellingen als banken en verzekeringsmaatschappijen te verminderen en inzichtelijker te maken moeten meer vertegenwoordigers van samenleving en overheid bij het beleid van dergelijke industriën en instellingen betrokken worden. Grond en bodemschatten en hun opbrengsten behoren in gemeenschapshanden te komen en te blijven.

• 13 Werkplan

- Voor de PPR geldt dat het terugdringen van het financieringstekort geen doel op zich mag zijn. Geen bezuinigingen zonder achterliggende visie, wel structurele maatregelen met visie die het beroep op de overheidskas doen verminderen. Daarbij stelt de PPR de volgende voorwaarden:
  - a. het totaal aantal arbeidsplaatsen bij overheid en gesubsidieerde sektor dient minimaal gelijk te blijven;
  - b. in plaats van verlaging van uitkeringen moet het beleid worden gericht op vermindering van het beroep op uitkeringen en
  - c. de koppeling van uitkeringen aan loonontwikkelingen moet worden hersteld.
- In het economisch beleid moet de nadruk worden gelegd op stimulering en ontwikkeling van arbeidsintensieve en kansrijke sectoren. Hierbij moet worden aangesloten bij de sociaal-economische structuur van de regio's. Bij elke produktiebeslissing moeten de gevolgen voor milieu, energieverbruik en internationale arbeidsverdeling maatschappelijk controlebaar zijn.
- De PPR hecht veel belang aan verbetering van de kwaliteit van de arbeid, van de werkomstandigheden en van de sociale verhoudingen binnen bedrijven en instellingen. Risiko's, werkdruk en werkt tempo zijn nu vaak veel te hoog. De voortgaande automatisering zal de kwaliteit van veel werk sterk beïnvloeden. Of en hoe er geautomatiseerd moet worden mag niet alleen beoordeeld worden uit het oogpunt van kostenverlaging, maar moet ook afhangen van de vraag of goede werkomstandigheden zijn gewaarborgd. De ondernemingsraad behoort op

dit punt instemmingsrecht te krijgen.

- De PPR neemt initiatieven om bij het meten van economische ontwikkeling niet alleen te kijken naar produktie en geld, maar ook andere factoren te betrekken (zoals verbetering van milieu, kwaliteit van arbeid, verdeling van arbeid, deelname van vrouwen aan betaalde arbeid).
- De steun aan bedrijven moet meer worden gericht op het midden- en kleinbedrijf en aan de hand van duidelijke criteria plaatsvinden. Bij eventuele steunverlening aan noodlijdende bedrijven moeten niet alleen economische toekomstmogelijkheden, maar ook imports substitutie, sociaal beleid en functies van het bedrijf in het economisch netwerk in de afwegingen worden betrokken.
- *De PPR ontplooit initiatieven die het starten van kleine en middelgrote bedrijven eenvoudiger maken.*
- Bedrijven die zich richten op kleinschalige produktie, gebruik van mens- en milieuvriendelijke technologieën, hergebruik van grondstoffen en reparatie van duurzame goederen moeten worden gestimuleerd.
- Er moet worden gewerkt aan het in werking stellen en naleven van een VN-gedragskode voor multinationals, in het bijzonder voor hun doen en laten in ontwikkelingslanden. Tegen belastingontwijking door (multinationale) ondernemingen moeten maatregelen worden genomen.
- De PPR wil een meerjarenprogramma voor economische ontwikkeling en overheidsinvesteringen dat de volgende elementen bevat:
  - a. extra inzet van aardgas voor binnenlands gebruik, waardoor nieuwe kerncentrales behalve ongewenst, ook overbodig worden;
  - b. de opbrengst van deze extra aardgasverkoop moet worden benut voor een groot-scheeps programma voor energiebesparende investeringen en ontwikkeling van schone energiebronnen. Dit levert direct zeer veel nieuwe werkgelegenheid op;
  - c. de energiebesparingen die deze investeringen op langere termijn opleveren wegen ruimschoots op tegen de kosten van de extra aardgasinzet. Bovendien leveren investeringen in energiebesparing in gebouwen van overheid, semi-overheid en kollektief woningbestand die thans worden gedaan, ook na verloop van tijd nog aanzienlijke kostenbesparingen in de kollektieve sektor op;
  - d. herziening van het akkoord met de olie-maatschappijen over de gaswinning, waarbij de werkelijke kosten (verhoogd met een redelijke winstopslag) uitgangspunt moeten zijn;
  - e. een betere planning in de bouwsector.

Meerjarenprogramma's die op alle nivo's voorzien in een gestage stroom van bouwopdrachten. Voldoende financiële middelen voor provincies en gemeenten om een continu programma te kunnen financieren;

- f. sterke uitbreiding van mogelijkheden van beroepsscholing, omscholing en bijscholing van volwassenen, waarbij in het bijzonder aandacht wordt geschonken aan schakelopleidingen voor in het arbeidsproces herintredende vrouwen en aan speciale programma's voor migranten en jongeren die met name aan de meest achtergestelden garanties bieden op vast en menswaardig werk;
- g. uitbreiding en verbetering van het leerlingwezen. Daarvoor moet een uitvoeringsplan worden opgesteld, waarin de financiering en de werkgelegenheidstoename (van docenten) worden geregeld;
- h. een programma voor snelle bodemsanering en bestrijding van milieuverontreiniging;
- i. herstelplannen en investeringsprogramma's van provincies en grote gemeenten (opgesteld in samenwerking met vakbonden en andere maatschappelijke organisaties), die gericht moeten zijn op: stadsvernieuwing, sociale woningbouw, energiebesparing, ontwikkeling van schone energieopwekking, openbaar vervoer, onderhoud van wegen, fietspaden, vaarwegen, havens, bestrijding van milieuverontreiniging en bodemsanering;
- j. *aanwending van WIR-gelden ter stimulering van arbeidsintensieve investeringen. De PPR zal een voorstel maken voor een Wet op de Arbeidsrekening (WAR). Bij het afschaffen van de WIR moeten er speciale regelingen komen voor steun aan landbouwbedrijven en het midden- en kleinbedrijf.*
- k. nadere uitwerking van het PPR-plan om een lastenverschuiving van de faktor arbeid naar de factoren kapitaal, grondstoffen en energie te bewerkstelligen;
- l. vorming van een fonds waaruit importvervangende produktie en dienstverlening kunnen worden gestimuleerd;
- m. een steunregeling voor bedrijven die bij arbeidstijdverkorting in ernstige moeilijkheden raken;
- n. maatregelen die bedrijfsovername in de landbouw en het midden- en kleinbedrijf vereenvoudigen. Opvolgers mogen niet geheel zijn uitgeleverd aan bank en/of familie;
- o. *een overheidsfonds ter stimulering van omvorming van wapenindustrie tot civiele produktie (konversiefonds).*

• 14 III.4 BESTAANSZEKERHEID

De PPR is voorstander van een gestuurde en selectieve economische ontwikkeling. De materiële produktie van goederen en diensten moet op een zodanige manier worden georganiseerd dat zij voor iedereen in voldoende mate bestaanszekerheid verschaft. Dit betekent, ondermeer dat de werkomstandigheden kansen bieden op ontplooiing, dat de produktie het milieu spaart, dat het werk een redelijk en stabiel inkomen oplevert, dat er werk beschikbaar is voor ieder die daaraan een inkomen kan of wil ontleen, en dat het werk te combineren is met zelfverzorging en zorg voor kinderen. Om bestaanszekerheid te garanderen, moeten de baten van de produktie op een eerlijke wijze over de bevolking worden verdeeld.

Dit alles vereist een sterk overheidsingrijpen. Ter bestrijding van de werkloosheid schept de overheid banen in die sectoren waar de produktie ontoereikend is om aan de behoeften te voldoen: zoals onderwijs, huizenbouw, kleinschalige gezondheidszorg. Zij bevordert het kleinschalig ondernemen: MeMobedrijven, dienstverlening, milieubehoud e.d. De overheid schept ook werk door arbeid goedkoper te maken. Dit kan door het stelsel van sociale zekerheid gedeeltelijk te financieren uit heffingen op kapitaal, in plaats van op arbeid (lastenverschuiving). Bovendien moet de regering bevorderen, dat de beschikbare hoeveelheid werk eerlijker wordt verdeeld. Dat geldt (naast vrouwen en jongeren) in het bijzonder voor gehandicapten.

De PPR wil arbeidstijdverkorting – met een herbezetting van minimaal 80% – tot ca. 30 uur per week in 1990 en tot 25 uur per week zo snel mogelijk daarna. De overheid schept door wetgeving de voorwaarden om deze doelstelling te realiseren. Zij geeft met haar eigen apparaat het voorbeeld. Sociale partners hebben tot 1989 de tijd om via onderlinge afspraken deze arbeidstijdverkorting te realiseren. Komt daar niets van terecht, dan moet de wetgever via een aantal wettelijke maatregelen werkweken van gemiddeld meer dan 30 uur na 1990 zeer onaantrekkelijk maken.

Om vrouwen en mannen maximaal van deze herverdeling gebruik te laten maken zal de overheid voor goede en betaalbare vormen van kinderopvang moeten zorgen. De positie van vrouwen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt zal door een aantal maatregelen (oplopende kwoteringregeling, loopbaanbeleid, schakelkursussen, kinderopvang) verbeterd moeten worden. Op die manier zal het recht op betaald werk ook voor vrouwen geëffektueerd kunnen worden.

Het verlies aan koopkracht dat bij een kortere werkweek en eerlijker verdeling van werk optreedt, wordt gekompenseerd door de invoering van een gedeelte van het door de PPR bepleitte basisinkomen. Het basisinkomen wordt stap voor stap verhoogd tot een nivo dat voldoende is om

in het levensonderhoud te voorzien. Iedereen vanaf 18 jaar heeft recht op dit basisinkomen, zodat in de eindsituatie de gedeeltelijke loskoppeling van arbeid en inkomen een feit is. Voor kinderen van 1-17 jaar gelden gedifferentieerde bedragen. Na invoering kunnen regelingen voor kinderbijslag en studiefinanciering vervallen.

In het algemeen wordt bestaanszekerheid in materiële zin gegarandeerd, doordat de overheid duidelijke marges aangeeft, waarbinnen inkomens en uitkeringen zich ontwikkelen. Verdere verlaging van inkomens en uitkeringen beneden modaal worden voor een periode van vier jaar uitgesloten. Herstel en verhoging zijn afhankelijk van de economische ontwikkeling en zijn gebonden aan twee randvoorwaarden:

- Inkomensverschillen mogen niet groter worden en de koppeling tussen netto-lonen en uitkeringen mag niet worden losgelaten. De PPR pleit voor herstel van de koopkracht van de minima, inclusief de minimumjeugdlonen, op het nivo van 1982.
- De sociale zekerheid moet geregeld worden in één inkomensdervingswet, waarbij gekozen moet worden voor een systeem van strikt individuele uitkeringen.

De PPR wil de hoogte van alle werkloosheidsuitkeringen stellen, op minimaal 80 procent van het laatst verdiende loon. Er moet geen relatie worden gelegd tussen de duur van de werkloosheidsuitkering en de tijd dat de ontvanger aan het arbeidsproces heeft deelgenomen en sociale premies heeft betaald. De arbeidsongeschiktheidsuitkeringen dienen tot de pensioengerechtigde leeftijd gekoppeld te blijven aan het laatst verdiende loon (minimaal 80 procent bij volledige arbeidsongeschiktheid).

• 15 Werkplan

- Ieder mens heeft recht op werk en op een zelfstandig inkomen. Naast het door ons voorgestelde economische beleid is de invoering van een 25-urige werkweek, gekoppeld aan een gelijktijdige invoering van een gedeeltelijk basisinkomen voor iedereen vanaf 18 jaar, een belangrijke doelstelling van de PPR op sociaal-economisch terrein. Een gedeeltelijk basisinkomen van f 9.000,— is voldoende om voor de laagstbetaalden de koopkrachtdaling bij ATV tot 25 uur te compenseren. Als tussenstap zetten wij ons in voor 30 uur (met gedeeltelijk basisinkomen van f 6.000,—) in 1990. Uiteindelijk moet dit leiden tot invoering van een basisinkomen gelijk aan het bijslandsnivo. Zolang het individuele basisinkomen nog niet gelijk is aan de bijslandsnorm, blijft de bijslandswet nodig voor aanvullende toeslagen. Na invoering van het basisinkomen blijven de uitkeringsrechten boven het nivo van dat basisinkomen gehandhaafd. Door de daling van het bru-

to inkomen uit arbeid per individu moeten de tarieven van loon- en inkomstenbelasting en het stelsel van premieheffingen worden herzien.

- De financiële ruimte die ontstaat door verlaging van de premielasten op arbeid (door lastenverschuiving) moet voor een deel gebruikt worden om de koopkrachtdaling ten gevolge van arbeidstijdverkorting (ATV) voor inkomens tot f 60.000,— te compenseren. Dit voorzover produktiviteitsstijging en inverdieneffecten onvoldoende opleveren. Boven f 60.000,— zal bij ATV — geleidelijk oplopend — wel netto inkomen ingeleverd moeten worden.
- De bruto loonkosten per uur mogen niet stijgen. Overwerk moet zwaar belast worden. In de komende periode moet een systeem uitgewerkt worden waardoor na 1990 werkweken van gemiddeld meer dan 30 uur onaantrekkelijk zullen zijn door hogere belasting- en premiedruk op de 'meer-uren'.
- Er moet één inkomensdervingswet komen die alle bestaande regelingen vervangt. Het uitkeringspercentage bedraagt minimaal 80 procent van het laatst verdiende loon. De sociale uitkeringen met een verzekeringskarakter — AOW, Weduwen- en Wezenwet, Bijstand, AAW — blijven tot aan 1990 gelijk in koopkracht. De hoogte van de uitkeringen wordt bepaald door de geldwaarde van een minimum noodzakelijk geacht pakket aan basisvoorzieningen. Bestaande uitkeringen worden verlaagd met een bedrag ter hoogte van het basisinkomen.
- De PPR bepleit een volledige individualisering van sociale wetgeving en belastingen. Voordelersmaatregel en tweeverdienerswet worden ingetrokken. Het beleid van eenmalige extra uitkeringen wordt omgevormd tot een structurele inkomensverbetering.
- Bij invoering van een geïndividualiseerd recht op uitkering en inkomen wordt controle op het privéleven van mensen met een uitkering overbodig.
- De belastingwetgeving moet eindelijk eens vereenvoudigd worden. Volledige individualisering en afschaffing van veel aftrekposten moeten daarbij uitgangspunt zijn. Grote inkomensverschillen moeten worden tegengegaan. Aftrekmogelijkheden voor hypotheekrente over leningen tot f 200.000,— en voor giften moeten blijven bestaan. In elk geval mag de belastingwetgeving toetreding van vrouwen tot de arbeidsmarkt niet langer onaantrekkelijk maken.
- De PPR neemt initiatieven om de positie van de in het midden- en kleinbedrijf meewerkende vrouw (o.a. in de landbouw) in juridische, fiscale en verzekerings sfeer te verbeteren.
- Er moet een plan worden gemaakt met de mogelijkheid voor flexibele pensioening.
- Er moeten maatregelen worden getroffen om

bij verandering van baan een 'pensioenbreuk' ongedaan te maken.

- De arbeidswetgeving moet worden versoepeld om afbraak van de rechtspositie van werknemers tegen te gaan en nadelige vormen van flexibilisering te voorkomen. Gelijkschakeling van alle rechten van deeltijdwerkers met voltijdwerkers moeten worden nagestreefd. Deeltijdwerkers moeten worden vrijgesteld van verplichte arbeidstijdverkorting.
- De trendkoppeling van ambtenarensalarissen aan de algemene loonontwikkeling moet worden hersteld.
- De sollicitatieplicht moet worden afgeschaft.

• 16 III.5 VREDE EN ONTWIKKELING

Voorstanders van kernbewapening suggereren dat we de keus hebben tussen met kernwapens gegarandeerde vrede of het verlies van vrijheid en democratie. Dat is een dubbele misvatting. In de eerste plaats kan absolute veiligheid nooit verzekerd worden en in de tweede plaats vormen wapens – zeker kernwapens – zelf een bedreiging van de veiligheid en daardoor van de democratie. Ideologische verschillen en economische belangen houden onder dreiging met wapens de wereld in machtsblokken verdeeld. Nederland blijft onder de paraplu van de VS en het Oostblok onder Moskou's invloedssfeer. In de Derde Wereld houden ze het armste deel van de wereldbevolking op zijn plaats. Wapens vormen, ook als het geen oorlog is, het schild waarachter de machtigen zich kunnen verschuilen en worden betaald door het brood van de armen te stelen.

De PPR steunt en neemt zelf initiatieven die op afbraak van dit machtssysteem gericht zijn. Tegenover de militaristische meeloperij van opeenvolgende kabinetten wil de PPR in internationale relaties zoeken naar een meer onafhankelijke en op ontspanning gerichte opstelling. De PPR verzet zich tegen elke medewerking aan de ontwikkeling van ruimtewapens en de daarmee gepaard gaande bewapeningsronden. Samenwerking met (gelijkgesinde) landen – in Oost en West, in Noord en Zuid – moet als alternatief van NAVO en Warschaupakt worden gekombineerd met eenzijdige stappen tot ontwapening. In internationaal verband moet Nederland streven naar de totstandkoming van kernwapenvrije zones over de landsgrenzen heen. Binnen het kader van een actief vredesbeleid wil de PPR, dat Nederland zich losmaakt van de NAVO. Nederland dient niet akkoord te gaan met uitbreiding van de invloedssfeer of het aantal lidstaten.

Demokratisering en vermaatschappelijking van de krijgsmacht zullen het bestaande isolement ten opzichte van de ons omringende samenleving (waar dat nog bestaat) moeten doorbreken. Nederland zet de vele ideeën tot konversie in de wapenindustrie eindelijk om in beleid. Deze maatre-

gelen zijn alleen haalbaar, als men beseft, dat er ook werkelijk een uitvoerbaar alternatief is. Mede daarom moeten op korte termijn ideeën en plannen voor sociale verdediging worden gemaakt als aanvulling op een systeem dat zich stap voor stap van kernwapens ontdoet. Het Ministerie van Defensie moet worden omgevormd tot een Ministerie van Vrede en Ontwapening, dat o.a. verantwoordelijk is voor een konversiestimuleringsbeleid en het ontwikkelen en invoeren van een systeem van sociale verdediging.

In dit geheel neemt vredesopvoeding in het onderwijs een centrale plaats in, ondermeer om toekomstige generaties iets beters bij te brengen dan het bekende vijandsbeeld. Als bijdrage tot het doorbreken van het vijanddenken moeten de wetenschappelijke, economische, kulturele en toeristische contacten tussen Oost en West worden uitgebreid. Het Europees Parlement moet volledige bevoegdheden krijgen op het gebied van wetgeving, begroting en controle over de taken die bij verdrag aan de instellingen van de EG zijn toegewezen. De Europese Commissie is dan samengesteld en benoemd door en verantwoording verschuldigd aan het Europees Parlement. De Raad van Ministers en de Europese Raad zijn dan overbodig. De Europese gemeenschappelijke technologieontwikkeling moet gericht zijn op verbetering van de werkgelegenheid en de kwaliteit van de arbeid, oplossing van milieuproblemen en ontspanning tussen Oost en West.

Als wapens niet langer de internationale uitbuiting kunnen sanktioneren, dan zal er juist in de rijke wereld veel moeten veranderen:

- de Derde Wereld betere prijzen voor hun export betalen;
- onze productie afstemmen op een beperkt gebruik van bodemschatten;
- de baten van onze technologische revolutie eerlijk met de armen delen;
- een einde maken aan de dumping van onze overschotten.

Ontwikkelingssamenwerking is zonder een rechtvaardige economische orde op wereldschaal niet meer dan het afkopen van het eigen slechte geweten en een smeermiddel voor de eigen economie. Ontwikkelingssamenwerking, vooral opgevat als structurele armoedebestrijding, rechtvaardigt de handhaving van een apart departement met een zelfstandige ministersfunctie. Maar voldoende is het niet. Pas als we bereid zijn in onze eigen economie rekening te houden met de belangen van de armsten in de wereld, kunnen vrede en ontwikkeling dichterbij worden gebracht. Nederland kan en moet daartoe initiatieven nemen. Nederland moet weer een ruimhartig vluchtelingenbeleid en een openhartige mensenrechtenpolitiek gaan voeren. Onder mensenrechten verstaat de PPR, behalve individuele vrijheidsrechten, maatschappelijke, sociale en politieke rechten. Ieder mens heeft recht op voedsel, onder-

dak, onderwijs, medische verzorging en leven in vrijheid ongeacht ras, huidskleur, sekse, seksuele voorkeur, godsdienst of levensovertuiging.

• 17 Werkplan

- Er moeten in Nederland geen kruisraketten worden geplaatst. De Nederlandse kerntaken moeten worden afgestoten. Alle kernwapens moeten van Nederlands grondgebied worden verwijderd. De Nederlandse defensiebegroting moet jaarlijks met minimaal 1 procent worden verlaagd.
- Het Nederlandse veiligheidsbeleid moet worden gericht op ontspanning, met als doel een kollektief veiligheidssysteem binnen Europa. Economische samenwerking in Europa, vooral tussen Oost en West, is een belangrijk ontspanningsmiddel. De PPR neemt initiatieven om deze samenwerking te bevorderen.
- Een Europees veiligheidssysteem is een stap op weg naar een wereldomvattend systeem van verdragen en garanties binnen het kader van de Verenigde Naties.
- De Europese Gemeenschap mag zich niet ontwikkelen tot een nieuwe supermacht. De PPR keert zich tegen een Westeuropese Unie en tegen ontwikkelingen in de richting van een Europese krijgsmacht.
- Zolang Nederland nog lid is van de Noordatlantische Verdragsorganisatie (NAVO) dient de vanzelfsprekendheid van de NAVO bestreden te worden en moet Nederland een voortrekkerspositie innemen bij de ontwapeningspolitiek. Omdat de kernwapens de spil van de NAVO-strategie vormen, is verzet tegen kernwapens daarbij een belangrijk en doeltreffend middel. Konkreet komen de volgende maatregelen in aanmerking:
  - a. sterke uitdunning van tactische kernwapens en als eerste stap daartoe afschaffing van nucleaire artillerie en opheffing van het Quick Reaction Alert System;
  - b. overeenkomsten over kernwapenvrije zones in Europa;
  - c. het afgeven van een 'no first use'-verklaring;
  - d. wijziging van de NAVO-strategie, waarbij deze wordt afgestemd op een zo defensief mogelijke bewapening op conventioneel gebied en die bovendien is gericht op terugdringing van die bewapening.
- De Nederlandse krijgsmacht moet worden gereorganiseerd en twee hoofdtaken krijgen, te weten:
  - a. het leveren van een wezenlijke bijdrage aan de VN-troepenmacht ten behoeve van internationale vrede en veiligheid, en
  - b. het verdedigen van Nederlands grondgebied door middel van zogenaamde territoriale verdediging.
- Opslag en transport in en door Nederland van nucleaire, biologische en chemische wapens moeten worden verboden.
- Dienstplichtigen dienen de keuze te hebben tussen militaire dienst, actieve vredesdienst of sociale dienst. De laatste twee vormen van dienstplicht mogen niet langer duren dan de militaire dienst. Zolang die keuze er nog niet is, moeten principiële bezwaren tegen persoonlijke vervulling van militaire dienst worden erkend. Op korte termijn dient in ieder geval te worden geregeld dat:
  - a. alle vormen van dienstplicht tot twaalf maanden worden verkort;
  - b. de sociale positie van dienstplichtigen wordt verbeterd en
  - c. vrijstelling van militaire dienst alleen wordt verleend op grond van bijzondere omstandigheden.
- Er moet een nationale commissie voorlichting en bewustwording veiligheidsvraagstukken worden ingesteld om de kennis op het gebied van veiligheidsvraagstukken te vergroten.
- Het vredesvraagstuk moet structureel in lesprogramma's worden opgenomen.
- Nauwere contacten met officiële en niet-officiële vredesbewegingen in Oostbloklanden zijn nodig.
- De PPR sluit zich aan bij initiatieven van personen en organisaties die vredesverdragen met personen en organisaties in de Warschaupactlanden sluiten. Als politieke partij gaat ze werken aan het tot stand komen van bilaterale verdragen tussen landen van het Warschaupact en het NAVO-blok en bevordert zij bilaterale contacten op alle nivo's.
- *Niet-gewelddadige vormen van verdediging, zoals bijvoorbeeld verschillende vormen van sociale verdediging, moeten nader onderzocht, voorbereid en gestimuleerd worden. Daarbij gaat het zowel om aanpassing van de maatschappelijke structuur als om mentale voorbereiding. Er moeten voorstellen komen op dit gebied. De benodigde gelden moeten daarvoor worden vrijgemaakt binnen de defensiebegroting.*
- De PPR vindt dat Nederland zich moet inzetten voor vermindering van en doeltreffende controle op de internationale wapenhandel. Nederland laat zelf elke wapeneksport achterwege.
- De eksport van goederen die geen wapens zijn, maar wel voor militaire doeleinden gebruikt kunnen worden (bijvoorbeeld verbodsbepalingen) moet aan stringente regels worden gebonden.
- Het parlement dient inzage te krijgen in alle, ook geheime, militaire documentatie. Er moet een overheidsfonds komen ter stimulering van omvorming van wapenindustrie tot civiele productie (konversiefonds).

- Het Verdrag van Rome (EG-verdrag) dient aangepast te worden, met name door wijziging van artikel 2, in die zin dat de Europese Gemeenschap zich gaat richten op een selectieve economische ontwikkeling in plaats van op toenemende en ongestuurde economische groei. Daarbij pleit de PPR voor een samenhangend geheel van internationale milieuwetten, dat gericht is op beperking van schadelijke effecten van productieprocessen. Zowel voor een selectieve ontwikkeling als voor een schoner milieu zijn verschuivingen in de vraag naar en het aanbod van energie onontbeerlijk. In Europees verband is een gezamenlijke bestrijding van zure regen hoogst noodzakelijk.
- Nederland dient zich door versterking van de multilaterale kaders (zoals de Verenigde Naties) en de bilaterale kontakten actief in te zetten voor een daadwerkelijke naleving van de mensenrechten. Voor Nederland betekent dit ook een rechtvaardig en ruimhartig vluchtelingenbeleid.
- *De PPR beschouwt ontwikkelingshulp als een recht. Nederland moet minimaal anderhalf procent van het netto nationaal inkomen aan ontwikkelingslanden overdragen. De landen met de grootste armoede en de landen die een sociaal-economisch beleid voeren dat gericht is op verandering en participatie van de armen moeten met voorrang worden geholpen.*
- De PPR ijvert ervoor dat bevrijdingsbewegingen die zich verzetten tegen onderdrukkende regimes politiek, moreel en materieel gesteund worden en erkenning voor hun zaak krijgen. Aktueel is de strijd op de Filipijnen, in Afghanistan, Midden-Amerika (met name in Guatemala en El Salvador), Zuid-Afrika en de Westelijke Sahara. Al bevrijde landen (zoals Nicaragua en Mozambique) verdienen speciale steun tegen de druk van buiten.
- De PPR is voorstander van een boycot van Zuid-Afrika, zo mogelijk in samenwerking met andere landen. De steun van de zogenoemde frontlijnstaten en de Zuidafrikaanse vrijheidsbeweging moet worden uitgebreid.
- Ontwikkelingshulp behoort in ongebonden vorm te worden verstrekt. Besteding van de hulp moet plaatsvinden volgens de wensen van de ontvanger. De begroting moet worden gezuiverd van posten die niet onder hulp aan ontwikkelingslanden vallen. De hulprelaties tussen regeringen moeten in meerjarige ontwikkelingssamenwerkingsverdragen tussen ontvanger en gelever worden geregeld. In geval van systematische en langdurige schending van de mensenrechten zal Nederland de betrekkingen met het land in kwestie moeten herzien. Hieronder vallen vanzelfsprekend de economische betrekkingen. In dit kader zal ook de ontwikkelingssamenwerking met het betreffende land opnieuw moeten worden bekeken.
- Uitzondering hierop kan directe, projectgerichte hulp via non-gouvernementale organisaties aan de allerarmsten zijn.
- Naast de ongebonden hulp van land tot land moet Nederland steun geven aan specifieke ontwikkelingsprojecten voor en door de armste bevolkingsgroepen in ontwikkelingslanden. Hierbij hebben speciaal projecten voor en door vrouwen voorrang. De organisatie en uitvoering van de projekthulp moet in handen komen van een Rijksdienst voor Ontwikkelingssamenwerking. Deze dienst moet nauw samenwerken met particuliere medefinancieringsorganisaties en moet deskundigheid en menskracht van diverse ministeries betrekken.
- In internationaal verband moet Nederland hulpverlening via internationale instellingen van de Verenigde Naties en coördinatie tussen donors van bilaterale hulp stimuleren.
- Belangrijker dan hulp is structurele positieverbetering voor ontwikkelingslanden in de wereld-economie. Alleen langs deze weg kan ook de oorzaak van de immense schuldenproblematiek worden weggenomen. Ontwikkelingslanden moeten de kans krijgen hun productie op de wereldmarkt af te zetten. Diskriminerende handelsbepalingen moeten ongedaan worden gemaakt.
- De productie in ontwikkelingslanden voor eigen behoeften met gebruikmaking van eigen nationale hulpbronnen moet met voorrang worden gestimuleerd boven productie voor de wereldmarkt. Dumping van westerse productie-overschotten op de markten van de Derde Wereld moet worden tegen gegaan. Export van schadelijke producten (babyvoeding, medicijnen, pesticiden) moet worden verboden.
- Bij ontwikkelingssamenwerking moet speciaal aandacht worden geschonken aan voedsel en behoud van het natuurlijke milieu (zoals tegengaan van woestijnvorming en bescherming van tropisch regenwoud). Ook de positie van vrouwen behoeft speciale aandacht.
- In algemene zin moet Nederland zich inzetten voor politieke en financiële versterking van VN-organen. Met name in de gespecialiseerde organen zoals IMF en Wereldbank behoren ontwikkelingslanden meer zeggenschap te krijgen.
- Positieverbetering van ontwikkelingslanden staat of valt met veranderingen in de westerse samenleving. Daarom is bewustwording en actie in Nederland nodig. Eén procent van de begroting moet daar beschikbaar voor worden gesteld. Subsidies moeten een meerjarig karakter krijgen en ongebonden worden versterkt.
- Het voorlichtings- en bewustwordingswerk in Nederland op het gebied van ontwikkelingssamenwerking via NCO (Nationale Commissie Ontwikkelingssamenwerking) moet worden

voortgezet. De PPR neemt initiatieven om de NCO onafhankelijk te maken in haar beleid, waarbij de regering de bestuursleden benoemd met in achtname van pluriformiteit. Het goedkeuringsrecht van de minister inzake NCO-subsidies moet vervallen.

• 18 III.6 BEHOUD VAN DE AARDE

Milieu- en arbeidersbeweging worden telkens tegen elkaar uitgespeeld doordat gesuggereerd wordt dat er een tegenstelling bestaat tussen milieubehoud en werkgelegenheid. Zo zijn er mensen die menen dat handhaving van strenge milieueisen het economisch herstel en daarmee de welvaart in gevaar zal brengen. Het scenario van het Centrum voor Energiebesparing toont echter het omgekeerde aan: met behoud van het huidige welvaartspeil kan een ekologisch verantwoord economisch beleid juist veel nieuw (hoogwaardig) werk opleveren.

Eenzijdige nadruk op materiële vooruitgang en instandhouding van sociale ongelijkheid bepalen de dynamiek van de groei-economie. Deze ongerichte groei heeft tot onaantoonbare aantasting van het milieu geleid. Door toedoen van vooral de rijke industrielanden komt het voortbestaan van de aarde en daarmee de mensheid in gevaar. Een ommekeer in denken en handelen is nodig, willen we toekomstige generaties een fatsoenlijke erfenis nalaten. De overheid mag, als het gaat om bestrijding en opruiming van reeds aangerichte schade, haar verantwoordelijkheid niet uit de weg gaan. Dat mag echter niet leiden tot symptoombestrijding of ad hoc-beleid.

De PPR heeft niets tegen vereenvoudiging van de wetgeving, als daardoor de doelstellingen dichterbij gebracht worden: rechtsgelijkheid, voorkomen van milieu-aantasting, effectieve vervolging van delikten en doorvoering van het principe dat de vervuiler betaalt. De PPR bepleit een samenhangend milieubeleid dat de vervuilingsoorzaken aangrijpt:

- In de eerste plaats een selectieve industriële ontwikkeling, zowel wat betreft de produktie als de produktiewijze. Arbeiders, consumenten en omwonenden moeten daarin zeggenschap verkrijgen. Voorts is een zuiniger gebruik van grondstoffen en energie nodig. De produktie van duurzame gebruiksgoederen moet weer aantrekkelijk worden zodat de wegwerpeconomie wordt omgebouwd tot een kringloop- en reparatie-economie. De overheid steunt deze ontwikkeling door een lastenverschuiving van arbeid naar kapitaal en energie te realiseren.
- Kernenergie is een gevaar voor milieu en democratie, dus onaantoonbaar en overbodig. Er zijn alternatieven: besparing, zowel bij de opwekking (kleine geavanceerde elektriciteitscentrales) als bij het gebruik, aardgas, ko-

len (mits ontzwarend en bij afdoende oplossing van het afvalprobleem), windkracht, zonne-warmte, waterkracht. Daarom komen er geen nieuwe kerncentrales en moeten de bestaande gesloten worden.

- Verlaging van de tarieven voor het openbaar vervoer moet het partikulier vervoer terugdringen. Samen met snelle en verplichte invoering van schonere automotoren en handhaving van en strengere controle op snelheidsbepalingen kan dit de luchtverontreiniging door uitlaatgassen drastisch beperken.
- Schaalvergroting en intensivering van de landbouw hebben geleid tot grote mestoverschotten, die mede de zure regen veroorzaken. De overheid kan niet volstaan met scherp toezicht op lozingen. Er is een ander landbouwbeleid nodig: natuurlijker en kleinschaliger, internationale afspraken over produktie- en prijsbeheersing, evenwicht tussen vraag en aanbod en een redelijk inkomen, ook voor de kleine boeren (basisinkomen). Daarbij zijn iets hogere konsumenten prijzen onvermijdelijk. Uiteraard moeten die dan voor de lager betaalden verrekend worden in de prijskompensatie.
- Een nationaal milieubeleid alleen is te weinig. De milieuproblemen moeten internationaal aangepakt worden. Nederland moet daartoe initiatieven nemen en voorstellen van anderen krachtig ondersteunen.

• 19 Werkplan

- Economische beleidsplannen richten zich op het dichterbij brengen van een kringloopeconomie.
- De PPR-fractie neemt initiatieven om bij de uitwerkingsmaatregelen van milieuwetten te komen tot een betere integratie, onderlinge afstemming en konkrete toepassing. Hierbij zijn van belang: een verdere uitbreiding van de Wet algemene bepalingen milieuhygiëne, standaardisatie van de vergunningverlening en een coördinerende rol voor de provincie bij de uitvoering van milieuwetten. Bij grote of nieuwe projecten is een milieu-effektrapportage (M.E.R.) verplicht.
- Milieuverontreiniging moet zoveel mogelijk aan de bron voorkomen worden. Naast ge- en verboden kunnen prijsmechanisme en heffingen een belangrijke rol spelen. De produktie van duurzame en repareerbare produkten is daar een voorbeeld van.
- *Er komt een plan om de BTW op reparatie af te schaffen. Daarnaast komt een hoger BTW-tarief op milieuvriendelijke en veel energie- en grondstoffenveraisende produkten.*
- Stimulerende maatregelen zijn belangrijk om de konsument milieubewust te maken. Daarnaast zijn konkrete afspraken met de producenten van groot belang om de kringloopeko-

- nomie naderbij te brengen. Wanneer er geen concrete afspraken te maken zijn of bestaande niet worden nagekomen, dient de overheid haar bevoegdheden te gebruiken om maatregelen voor te schrijven. Hierbij wordt uitgegaan van:
- hergebruik van verpakkingsmateriaal (o.a. door standaardisatie);
  - een uitbreiding van het statiegeldsysteem (niet alleen voor glas);
  - een verbod op het gebruik van niet-herbruikbaar materiaal, als er alternatief materiaal bestaat, dat wel bruikbaar is (b.v. Pet-fles tegenover glazen fles);
  - de verplichting op het (gedeeltelijk) gebruik van gescheiden afvalfrakties;
  - een vermindering van het storten van herbruikbaar materiaal. De methoden van vuilniszameling en -verwerking richten zich op: gescheiden inzameling en verwerking, kompostering en energierugwinning.
  - Bodemschoonmaak wordt sneller en beter aangepakt. Het bedrijfsleven dient een belangrijk financiële bijdrage aan de bodemsanering te leveren door middel van heffingen op bijv. basischemicaliën. Gemeenten krijgen meer ruimte voor het in eigen beheer maar met financiële steun van de rijksoverheid uitvoeren van kleinere bodemsaneringsprojecten waarbij een snelle schoonmaak gewenst is.
  - In het beleid ligt verder de nadruk op de controle op de naleving van vergunningen, het verhalen van de milieuschade op de veroorzaker (de vervuiler betaalt) en strenge straffen voor milieudelicten; de politie heeft hierin een belangrijke taak. Faciliteiten bij de politie moeten daarom verbeterd worden, evenals de deskundigheid bij de politie inzake de Milieuwetgeving. Bij het vaststellen van normen staat het voorkomen van structurele verstoring van het milieu en van overlast voor omwonenden centraal.
  - De PPR wil een heffing op de produktie en invoer van basischemicaliën en schadelijke stoffen ten behoeve van een fonds waaruit het opruimen van gifbelten gesubsidieerd kan worden.
  - De Wet Milieugevaarlijke Stoffen moet worden verscherpt. Bij overtredingen moeten zwaardere sankties gelden en alle gegevens moeten openbaar zijn.
  - Er moet weer een aparte subsidieregeling komen voor de sanering van bedrijven in de woonomgeving.
  - Het vermijden en bestrijden van de vervuiling van het grondwater is van het grootste belang.
  - *Er moet een programma worden opgesteld dat de oorzaken en gevolgen van de zure regen aanpakt (schone auto's, ontzwaveling, vermindering mestoverschotten). De uitstoot van verzurende stoffen moet in de komende 10 jaar met tenminste 75% verminderen.*
  - De PPR wil dat de wasmiddelen in 1987 fosfaatvrij zijn.
  - Het verbranden van afval op zee moet binnen vier jaar worden verboden.
  - Dumping van schadelijke stoffen in zee moet worden verboden.
  - Groepen burgers moeten bij twijfel over de juistheid van bepaalde gegevens de mogelijkheid krijgen zelf onafhankelijk onderzoek te laten verrichten.
  - Er moet een internationaal Noordzeeverdrag en een internationaal statuut voor het Waddenzeegebied komen op initiatief van Nederland.
  - Ontgrondingen op het Plateau van Margraten moeten worden verboden.
  - Inpoldering van het Markermeer en de aanleg van een kustlokatie voor de Zuidhollandse kust worden door de PPR afgewezen.
  - De uitkomsten van de Maatschappelijke Discussie Energiebeleid worden door de PPR in grote lijnen onderschreven. Dit houdt in: stimuleren van kleinschalige en duurzame vormen van energievoorziening en géén nieuwe kerncentrale(s).
  - Een veilige en duurzame energievoorziening moet worden voorafgegaan door besparing op het energieverbruik in het verkeer (bevorderen goedkoop openbaar vervoer en hogere lasten op het gebruik van de auto), in de woonomgeving (verhoging isolatiesubsidies), in de landbouw (minder kunstmest, meer biogasinstallaties en windturbines; en verdere stimulansen voor warmte/krachtkoppeling, total-energy-projecten en (kleinschalige) stadsverwarming).
  - *Er moeten hogere subsidies voor duurzame energievormen komen. Bij het veranderen van de WIR (zie paragraaf 3) moeten de subsidies voor duurzame energievormen gehandhaafd blijven. De prijs voor teruglevering aan het elektriciteitsnet van elektriciteit van duurzame energiebronnen moet omhoog.*
  - *Strenge eisen aan isolatievoorzieningen bij nieuwbouw moeten worden voorgesteld. Een gemiddeld energieverbruik van 1000 m³ aardgas voor nieuwbouwwoningwetwoningen is dan mogelijk. Voor bestaande sociale woningbouw moet binnen 4 jaar het isolatienivo zó opgevoerd worden, dat een gemiddeld energieverbruik van 2000 m³ haalbaar is.*
  - *Progressieve (gestaffelde) tarieven voor elektriciteit en zo mogelijk ook voor aardgas moeten worden ingevoerd.*
  - Voor het bedrijfsleven en de elektriciteitsproduktie moet de aardgasprijs worden gekoppeld aan de wereldmarktenenergieprijzen. Voor de kleinverbruiker mag de aardgasprijs voorlopig niet meer reëel stijgen.
  - *De energievoorziening moet zoveel mogelijk*

worden gedecentraliseerd, waarbij zon- en windvermogen meer kansen krijgt.

- Nederland moet zich inzetten om de snelle kweekreaktor te Kalkar niet in bedrijf te stellen. Indien deze reaktor toch in gebruik wordt genomen, moet Nederland zich uit het Kalkar-project terugtrekken.
- Het openbaar-vervoersnet moet worden uitgebreid en de frekwenties van bus, trein, tram en metro moeten worden verhoogd. De faciliteiten voor gehandicapten en ouderen moeten worden uitgebreid. Voor het beleid op dit gebied is en wordt gedecentraliseerd, moeten gemeenten en provincies hiervoor extra financiële middelen krijgen.
- Vervoersarmoede moet worden bestreden met nieuwe vormen van openbaar vervoer (belbus).
- Om de concurrentiepositie van het openbaar vervoer te verbeteren moet een actieplan worden opgesteld, dat tien jaren bestrijkt. Uitgangspunten moeten zijn een jaarlijkse vergroting van de capaciteit met vijf procent en een gelijktijdige verlaging van de tarieven met eveneens vijf procent.
- Het selectief gebruik van de auto moet worden bevorderd. De PPR stelt voor om de wegen- en motorrijtuigenbelasting af te schaffen en tegelijkertijd de accijns op benzine te verhogen. Indien hierover met de buurlanden geen overeenstemming is te bereiken, moeten er speciale maatregelen komen voor de grensgebieden.
- Er moeten schone auto's komen met loodvrije benzine.
- De maximum snelheid van 100 km per uur moet uit het oogpunt van milieu en veiligheid worden gehandhaafd.
- *Het budget voor het fietsverkeer moet worden verhoogd (ondermeer aansluiting op openbaar vervoer, fietspaden, fietsenstallingen, bewegwijzering).*
- Het landbouwbeleid moet uitgaan van het handhaven van het huidige aantal arbeidsplaatsen in de landbouw. Produktiebeheersing gekoppeld aan iets hogere prijzen is hiervoor een middel. Daarnaast moet het structuur-, onderzoeks- en voorlichtingsbeleid gericht worden op een middenbedrijvenbeleid.
- *Er moet een initiatief komen om een fonds in te stellen voor landbouwers die willen omschakelen op een milieuvriendelijkere landbouw. Onderzoek en voorlichting moeten meer aandacht besteden aan biologische geïntegreerde bestrijding.*
- Bij overproductie moet telen van andere gewassen (b.v. grondstoffen voor industrie, 'groene energie') aantrekkelijke gemaakt worden.
- De intensieve veehouderij ('bio-industrie') mag niet uitbreiden. Deze tak van landbouw wordt diervriendelijker. Het houden van 'scharrelde-

ren' wordt bevorderd.

- Er moet een plan worden gemaakt voor meer verzamelplaatsen voor overtollige mest, gekoppeld aan biogasinstallaties.
- De PPR bepleit dat er een Wet Welzijn van Dieren wordt gemaakt.

● 20 III.7 SAMENLEVING IN VERANDERING

Onze cultuur maakt een proces van diepgaande veranderingen door. Het is te verwachten dat de maatschappelijke en ideologische tegenstellingen tussen groepen in de samenleving, tussen (en misschien ook binnen) politieke partijen, kerken, vakbonden de komende jaren verscherpen. Want, wat voor de een heilzaam en bevrijdend is, wordt door de ander als zeer bedreigend ervaren. De overheid doet er goed aan zich terughoudend op te stellen. Zij dient het zelfbeschikkingsrecht, de rechtsbescherming, de verdelende rechtvaardigheid, kortom de grondslagen van onze democratie te garanderen, soms zal ze partij kiezen. Dan is het niet teveel gevraagd, duidelijk uit te leggen op welke gronden.

Aantasting van bestaanszekerheid leidt tot hernieuwd konservatisme. De overspannen reacties op homobevrijding en feminisering openbaren diep verborgen onzekerheden. De herleving van 'het gezin' als ideaal is van deze onzekerheid een rechtstreeks gevolg. Gelukkig groeit ook de interesse in nieuwe woon- en samenlevingsvormen en een eerlijke werk- en taakverdeling tussen mannen en vrouwen. De komende jaren zal de inzet van de PPR zich richten op het realiseren van individuele zelfstandigheid, het afbreken van scheve machtsverhoudingen tussen (groepen) mensen en het doorbreken van de 'heteronormaliteit'. Mensen willen hun relatie tot de overheid (juridisch, sociaal, fiscaal) zonder tussenkomst van anderen geregeld zien. Dat sluit solidariteit niet uit. Integendeel, vooral binnen de sociale bewegingen ziet men allerlei nieuwe vormen van zorg en solidariteit ontstaan. De overheid mag deze ontwikkeling niet in de weg staan. Zij zal op alle beleidsterreinen gelijkwaardigheid tussen vrouwen en mannen, homo's en hetero's, zwart en wit moeten bevorderen. De diepgaande veranderingen hebben van Nederland een multiculturele samenleving gemaakt. Vanuit een niet-onderdrukte, zelfbewuste identiteit kunnen mensen uit andere culturen een verrijkende bijdrage leveren aan onze cultuur.

Daarvoor is tenminste nodig dat:

- alle diskriminerende wetgeving ongedaan wordt gemaakt;
- actief en passief kiesrecht wordt ingevoerd voor iedereen die in Nederland woont;
- racistische partijen worden verboden;
- actief strijd wordt gevoerd tegen racistische ideologie in al haar uitingvormen en dat justitie- en politiebeleid daarop worden afgestemd;

- recht op onderwijs in eigen taal en cultuur voor etnische minderheden en intercultureel onderwijs voor allen wordt erkend. Zo'n beleid geeft de meeste garanties voor volwaardige deelname aan de Nederlandse samenleving met behoud van eigen cultuur en identiteit.

Soms botsen kulturele opvattingen met onze grondrechten. Ons past dan het begrip en respect. Grondrechten zijn echter geen statische gegevens: herbezinning op deze grondrechten die konfliktueren met kulturele opvattingen van minderheidsgroepen kan soms noodzakelijk zijn. Uiteindelijk moeten de grondrechten van onze maatschappij echter altijd zwaarder wegen. De PPR vindt het belangrijk dat waardevolle autochtone elementen in het cultuurbeleid aandacht krijgen. In Friesland moet het Fries in bestuur en rechtspraak dan ook gelijkberechtigd worden.

De pluriformiteit van onze samenleving ontstaat ook door sterke veranderingen in de sociale structuur. De groep mensen, die in het arbeidsproces is opgenomen, wordt steeds kleiner. Het aantal jaren dat men werkt en de arbeidstijd per dag of week nemen steeds meer af. Langzaam maar zeker doen de gevolgen zich voelen. Vrije tijd en de besteding daarvan doen de druk op de 'vermaak-industrie' toenemen. De kwaliteit van het aanbod daalt, de kosten stijgen en de verveling slaat toe. Jongeren worden steeds later in het arbeidsproces opgenomen. Gold dat vroeger alleen voor jongeren uit de hogere milieus (zij gingen en gaan studeren) nu gebeurt dat ook met jongeren uit de arbeidersklasse. Zij blijven langer afhankelijk. Dat bemoeilijkt het vinden van een eigen identiteit met als gevolg het ontstaan van zeer uiteenlopende jeugdkulturen die weinig of niets meer met elkaar gemeen hebben en bovendien soms botsen met de ook al weer onderling verschillende oudere generaties.

Ook die oudere generaties worden gekonfronteerd met situaties waarop ze niet zijn voorbereid. Op steeds jongere leeftijd stopt men met betaalde arbeid, waarbij men ervaart dat de nieuwe maatschappelijke rol vaak niet in overeenstemming is met de eigen vitaliteit. Dat na een 'productieve' fase in veel gevallen nog een periode van 'ouder leven' volgt is een betrekkelijk nieuw verschijnsel. Met de toenemende vergrijzing leveren deze ontwikkelingen een groot aantal (ook financiële) problemen op.

De sociaal-kulturele veranderingen, de financiële gevolgen van de individualisering, korter werken, een explosieve toename van de vrije tijd, vergrijzing en het snel groter worden van de pluriformiteit worden schromelijk onderschat. De beleidsmakers hollen meer achter de ontwikkelingen aan dan dat zij er op inspelen. Ook de PPR weet zich uitgedaagd om de komende jaren juist op deze problemen bruikbare antwoorden te vinden.

• 21 Werkplan

- Relationale of seksuele voorkeuren mogen geen reden vormen voor diskriminatie. Diskriminerende bepalingen moeten verdwijnen uit wet- en regelgeving.
- Er moet snel een heldere, duidelijke wetgeving komen die gericht is tegen diskriminatie op grond van geslacht, daarbij inbegrepen homo-seksualiteit, en op grond van huwelijkse staat. (Dus een Wet Gelijke Behandeling, zonder uitzonderingsbepalingen.)
- Verder wil de PPR een aantal konkrete maatregelen om diskriminatie tegen te gaan, waaronder:
  - a. steun aan initiatieven ter bestrijding van racisme en vooroordelen, opgezet door migrantenorganisaties, buurtorganisaties, vakbeweging, politieke partijen en/of anti-racismegroepen;
  - b. een uitgebreide voorlichtingscampagne, waarin bestaande stereotypen en vooroordelen weerlegd worden;
  - c. ruime aandacht in onderwijsprogramma's voor de verschijnselen racisme en seksisme in onze samenleving;
  - d. politie en justitie dienen prioriteit te geven aan opsporing en vervolging van overtredingen van de anti-diskriminatiewetten;
  - e. groepen en organisaties die optreden namens belanghebbenden moeten de mogelijkheid krijgen aangifte te doen. Onafhankelijke meldpunten kunnen daarbij een belangrijke rol spelen.
- Speciale aandacht is nodig voor de positie van buitenlandse vrouwen. Daartoe moeten taal- en scholingskursussen worden georganiseerd, vrouwelijke tolken worden aangetrokken en de opvang voor verlaten of mishandelde vrouwen worden verbeterd.
- Meisjes moeten worden gestimuleerd om in hun eigen onderhoud te voorzien en een keuze te maken uit alle beroepen. Dit vereist eveneens dat bijzondere aandacht wordt geschonken aan meisjes met een niet-Nederlandse kulturele achtergrond.
- Naast handhaving van de kategoriale voorzieningen voor migranten moeten de algemene voorzieningen toegankelijker gemaakt worden.
- De Wet Buitenlandse Werknemers moet worden ingetrokken.
- Iedereen die langer dan een jaar in Nederland verblijft moet het recht krijgen zich hier te vestigen. Gezinshereniging mag niet worden belemmerd.
- In het jeugdbeleid moet worden uitgegaan van een veelvoud aan jeugdkulturen.
- Buitenlandse jongeren moeten dezelfde rechten hebben als hun Nederlandse leeftijdgenoten. Alle diskriminerende bepalingen moeten worden opgeheven, zoals de inkomenseis van

f 1445,—. Buitenlandse jongeren moeten volwaardig deel kunnen nemen aan het leer- en arbeidsproces.

- Remigratiefaciliteiten zijn wenselijk, maar alleen als er een terugkeeroptie bestaat. In ons land verblijvende buitenlanders zijn in eerste plaats hier welkom. Er mag geen 'jacht' plaats vinden op illegalen.
- Ten aanzien van het ouderenbeleid wil de PPR meer geld besteden aan buurtvoorzieningen (alarmering, maaltijden, vervoer) en voldoen de zorg en aandacht in bejaarden- en verpleeghuizen. De bestaanszekerheid van ouderen moet worden gegarandeerd. De ervaring van ouderen is op allerlei terrein nuttig en moet meer worden gebruikt.
- Het vrijetijdsbeleid moet zich door voorzieningen in de eigen omgeving vooral ook op ouderen richten. Dat geldt voor sociaal-kultureel werk, volwassenenedukatie, bibliotheekwezen, sport en kunst.
- De PPR maakt voorstellen om bij vrijetijdsvoorzieningen een zodanig prijsbeleid te voeren dat op stille uren en dagen de toegangsprijs drastisch wordt verlaagd.
- De PPR vindt dat overheidsdiensten ook buiten de vaste kantooruren bereikbaar moeten zijn en zal initiatieven daartoe ontplooiën, respectievelijk steunen. Winkels moeten de vrijheid krijgen om met inachtneming van het aantal vastgestelde openingsuren zelf de openingstijden te kiezen. De vakantiespreiding moet verder streekgewijs worden bevorderd. De algehele arbeidstijdverkortung mag samengaan met een verlenging van de bedrijfstijd, zodat ook het spitsverkeer afneemt.
- De post voor het Fries op de rijksbegroting moet in de komende vier jaar worden verdubbeld. De provincie Friesland moet de volledige zeggenschap over de besteding van dit geld krijgen.

• 22 III.8 FEMINISERING

Dat vrouwen de helft van de bevolking uitmaken wil nog niet zeggen dat ze ook evenredig deelnemen aan alle maatschappelijke activiteiten en evenredig macht en invloed hebben op maatschappelijke ontwikkelingen. Een voorhoede van goed opgeleide vrouwen heeft zich al wel een volwaardige positie in het maatschappelijke leven verworven. Het aantal wettelijke belemmeringen voor vrouwen is weliswaar flink teruggedrongen, maar zolang mannen geen evenredige bijdrage leveren aan verzorgende taken is een gelijkwaardige positie van vrouwen en mannen nog niet mogelijk.

De PPR blijft zich dan ook inzetten voor de doelstellingen van het feminisme. Daarbij gaat het niet alleen om de doorbreking van vastgeroeste rolpatronen (cultuur). De organisatie van de sa-

menleving (structuur) moet veranderd worden en macht en invloed moeten op een andere manier worden uitgeoefend. Op die manier krijgen vrouwen, maar ook mannen, jongeren, ouderen, homo's, meer dan nu de gelegenheid zich gelijkwaardig, naar eigen wens en vermogen te ontplooiën en te manifesteren. Dat proces van feminisering ondervindt veel — bewuste of onbewuste — weerstanden. De PPR is zelf bezig met dat proces van feminisering en is zich ervan bewust, dat ook in eigen kring theorie en praktijk nog niet altijd hand in hand gaan. Eén van de eerste voorwaarden om greep op het eigen leven te hebben en te houden is economische zelfstandigheid voor iedereen. Juist binnen een huishouden samen met anderen biedt dit voor elk afzonderlijk een betere uitgangspositie om zich vrij te voelen en te ontplooiën. Om die economische zelfstandigheid voor iedereen te garanderen is individualisering van alle rechten en plichten noodzakelijk. Het mag volgens de PPR geen verschil maken of men alleen of in een huishouden met anderen leeft. Wil dat streven naar economische zelfstandigheid en individualisering kans van slagen hebben, dan vereist dat in elk geval:

- dat ieder die dat wil, betaald werk kan verrichten. Dit vraagt om herverdeling van betaald en onbetaald werk, binnens- en buitenshuis;
- dat ieder recht krijgt op een zelfstandig inkomen;
- dat premie- en belastingheffing individueel plaatsvindt;
- dat de sociale zekerheid wordt geïndividualiseerd.

Gelijke verdeling van macht en invloed is hoogst noodzakelijk. Door middel van de eerder genoemde beleidsvoorstellen zal de scherpe scheiding tussen de (vrouwen)wereld binnenshuis en de (mannen)wereld buitenshuis vervagen en op den duur verdwijnen. Deelnemen aan het openbare leven vergroot de mogelijkheid macht en invloed uit te oefenen. De PPR bepleit een volledige participatie van vrouwen op elk gebied en op alle niveaus en zal zich inzetten om overal een 50%-50% verdeling te realiseren. Daartoe moeten de voor de vrouwen diskriminerende criteria bij selectie en verkiezing worden veranderd en nieuwe criteria worden gezocht. Zo vindt de PPR het zinvol dat voorlopig in wervings-, sollicitatie- en adviescommissies in meerderheid vrouwen worden benoemd. Bij benoeming in openbare functies zal positief gediskrimineerd moeten worden tot die gelijke verdeling is bereikt. Bij sollicitatiegesprekken hoort de vraag naar de burgerlijke staat of gezinsverantwoordelijkheid niet meer te worden gesteld.

De PPR ijvert voor de gelijke behandeling en gelijke kansen in opvoeding, onderwijs en vorming. De PPR zal alle mogelijke maatregelen bepleiten die het rolbevestigende en heteronormbevestigende beeld in opvoeding, onderwijs en vorming

bestrijden. Scholing en vorming van leerkrachten zal vooral ook hierop gericht moeten zijn. Alle onderwijs zal, zowel in organisatie als inhoud, een even lage drempel moeten hebben voor meisjes als jongens, voor vrouwen als mannen. Waar vrouwen en meisjes nog een achterstand in deelname hebben zal een gericht stimuleringsbeleid worden gevoerd. Zij moeten ongeacht hun burgerlijke staat of inkomen volop de kans krijgen deel te nemen aan (tweede-kans) beroepsopleidingen. Sociale diensten en arbeidsburo's horen dat te bevorderen en financieel mogelijk te maken. Dit alles zal bepaald niet vanzelf gebeuren. Het benadrukken en coördineren van alle emancipatie- en feminiseringsactiviteiten door een Minister van Emancipatie is dan ook dringend nodig. Tenslotte vindt de PPR dat in het beleid ter voorkoming van seksueel geweld het aksent niet te eenzijdig gelegd mag worden op verbeteringen van wetgeving en strafvervolg, hoe belangrijk die op zich ook zijn. Seksueel geweld wordt niet in de laatste plaats mede veroorzaakt door de bestaande machtsverschillen tussen mannen en vrouwen. Opheffing van die verschillen en doorbreking van rolbevestigende opvattingen vormen waarschijnlijk de belangrijkste bijdragen aan het tegengaan van seksueel geweld.

• 23 Werkplan

- Voor herverdeling van het betaalde en het onbetaalde werk moeten ondermeer de volgende instrumenten worden gebruikt:
  - a. (tijdelijke) positieve diskriminatie van vrouwen;
  - b. bedrijfstakgewijze streefcijfers voor de deelname van vrouwen ('kwotering': optimaal 50-50%), waarbij aanvullende maatregelen nodig zijn (bijvoorbeeld scholing);
  - c. een goed voorwaardescheppend beleid (goede, betaalbare kinderopvang als basisvoorziening; ouderschapsverlof bij ziekte; recht op het geven van borstvoeding op het werk; wijziging winkeltijden; integratie woon- en werkgebieden; goed en betaalbaar openbaar vervoer; doorbreking van rolbevestigende beeldvorming in de overheidsvoorlichting);
  - d. arbeidstijdverkorting met herbezetting.
- De overheid moet het voortouw nemen bij positieve diskriminatie van vrouwen door een streefcijfer voor de deelname van vrouwen (kwotering) en een streefcijfer voor de deelname van vrouwen bij aanname en ontslag.
- De PPR wil een rechtvaardige alimentatieregeling met een maximumtermijn.
- Alle wetten en regels waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen vrouwen en mannen (en hun relatievormen) of waardoor vrouwen afhankelijk blijven van mannen, moeten zo snel mogelijk worden gewijzigd. Nieuwe ont-

werpen kennen dit onderscheid niet meer.

- *De PPR oppert het plan om vanaf het zwangerschapsverlof van twaalf weken een verzorgingsverlof van zes maanden toe te kennen aan één van beide ouders/verzorgers of in deeltijd aan beide ouder/verzorgers. Dit verzorgingsverlof dient zo geregeld te worden dat het aantrekkelijk is zorg en verantwoordelijkheid voor kinderen gelijk over vrouw(en) en man(nen) te verdelen. Ook bij adoptie moet een verzorgingsverlof worden geregeld.*
- Vrouwen moeten zelf beslissen over abortus, die in het ziekenfondspakket moet.
- Er moeten meer vrouwelijke artsen en specialisten in de reguliere gezondheidszorg komen. Vrouwegezondheidscentra of speciale extra spreekuren voor vrouwen en het aanstellen van vrouwenvertrouwensartsen worden bepleit.
- Het voorkomen en tegengaan van seksueel geweld moet veel nadruk krijgen.
- *De relatie tussen gewelddadige porno en geweld tegen vrouwen (en homo's) dient onderzocht te worden. Meldpunten voor ongewenste intimiteiten en seksueel geweld (o.a. op het werk) worden ingericht. Het onderscheid tussen aanranding en verkrachting in de wetgeving moet worden opgeheven. De PPR neemt hiertoe initiatieven.*
- *De PPR neemt initiatieven om alle door het kabinet-Lubbers genomen maatregelen die diskriminerend zijn voor vrouwen terug te draaien.*

• 24 III.9 INFORMATIEMAATSCHAPPIJ EN NIEUWE TECHNOLOGIEËN

Nieuwe technologische ontwikkelingen volgen elkaar in hoog tempo op en hebben grote gevolgen voor de samenleving: menonwaardig werk vervalt, nieuw werk dient zich aan, produktie en informatie worden steeds meer 'op maat' gesneden, enzovoort. Op het gebied van de mikro-elektronika en biotechnologie lijken de mogelijkheden onbegrensd. Deze in principe positieve verworvenheden dragen echter gevaren in zich. Een ongestuurde en vrije ontwikkeling en toepassing vergroten de kans dat de mens straks slaaf is van zijn eigen vondsten. Voor de PPR geldt: de technologie is er voor de mens en niet andersom. De mens zelf zal keuzen moeten maken in het spanningsveld tussen wat mogelijk en wenselijk is. De PPR vindt het dringend nodig dat er een (telkens bij te stellen) vierjarenplan opgesteld wordt op het terrein van nieuwe technologieën. Overheid, wetenschap, werknemers en werkgevers moeten daar hun bijdrage aan kunnen leveren. In het eerste vierjarenplan moet de toepassing van nieuwe technieken vooral gericht worden op de kwaliteit van de dienstverlening (bejaarden- en gezondheidszorg, middenstand), milieuzuivering

en milieubewaking en kleinschalige productie (midden- en kleinbedrijf).

Meer dan tot nu toe zal de overheid een voorttrekkersrol moeten vervullen bij de invoering van nieuwe technieken. Het her-, bij- en omscholingsaanbod moet sterk vergroot worden en toegankelijk zijn voor ieder die wil. Met name jongeren, vrouwen en uitkeringsgerechtigden moeten hier toe gestimuleerd worden.

Bij al deze ontwikkelingen – de voortgaande computerisering en de automatisering van administraties – moeten zeer zorgvuldig gelet worden op de privacy. Nieuwe wetgeving moet de privacy van elk individu garanderen.

• 25 Werkplan

- Plannen met nieuwe technologieën die leiden tot demassifikatie van de productie, betere producten of diensten en een hogere kwaliteit van de arbeid moeten een positieve beoordeling krijgen.
- *Voor die produkten en diensten in de sfeer van de nieuwe technologie die ten opzichte van ouderwetse werkwijzen energie, milieu en grondstoffen sparen, wordt een laag BTW-tarief voorgesteld.*
- Er moet een Ministerie voor Technologie en Wetenschap komen.
- Er moet een instituut worden opgericht of een betaalde instelling uitgebreid (bijv. het Sociaal Cultureel Planburo) met de taak voortdurend de sociaal-kulturele gevolgen van de ontwikkelingen in de sfeer van nieuwe technologieën te onderzoeken en te toetsen aan de algemene doelstellingen van het vierjarenplan.
- Voor de invoering van nieuwe technologieën in bedrijven en instellingen moeten ondernemingsraden respectievelijk medezeggenschapscommissies advies- en instemmingsrecht krijgen.
- Het octrooirecht moet worden aangepast om misbruik tegen te gaan.
- De bescherming van de rechten op software moet worden verbeterd: wetten en regels moeten strikt worden nageleefd.
- Het gebruik van nieuwe technologieën in het midden- en kleinbedrijf moet krachtige impulsen krijgen. Dit deel van het bedrijfsleven heeft deze meer nodig, kan flexibeler reageren en is van groot belang voor de stabiele werkgelegenheid.
- Er moet extra aandacht voor de uitwisseling van kennis over technologische verworvenheden met ontwikkelingslanden komen.
- *Er moet een wet op de privacy worden ingevoerd. De PPR wijst centrale persoonsregistratie of invoering van een persoonsnummer af. Burgers moeten het recht krijgen op inzage en correctie van persoonlijke gegevens bij alle bestanden. Inzage vragen moet een geaksep-*

teerd verschijnsel worden. Er moet een vergunningstelsel voor persoonsregisters komen.

- De PPR wijst koppeling van persoonsdocumentaties met politie/justitieregisters af.
- De controle op het privéleven van uitkeringsgerechtigden moet worden afgeschaft.
- Vergunningverlening voor onderzoek naar en gebruik van biotechnologieën moet uit veiligheidsoverwegingen aan strikte overheids-(rijks)normen voldoen.
- Bio-technologie voor het voorkomen en het oplossen van milieuproblemen moet ruim baan krijgen.
- De PTT moet het monopolie in de post en telecommunicatie behouden. Om als bedrijf flexibeler te kunnen werken moet de PTT worden veranderd in een NV, waarvan alle aandelen in handen van het rijk zijn. De rechten van de PTT-werknemers moeten hierbij worden gewaarborgd.
- Het monopolie van de PTT voor randapparatuur moet doorbroken worden.
- Experimenten met teleshopping, twee-wegsystemen en alarmeringssystemen (bijv. voor zieken en bejaarden) moeten worden bevorderd, vooral voor kleine kernen waar bepaalde voorzieningen weggevallen zijn.
- Nederland moet samenwerking met andere Europese landen op het gebied van telecommunicatie (satellieten) voortzetten en uitbreiden.

• 26 III.10 VEILIGHEID

In een onveilige samenleving kan men zich moeilijke vrij en onafhankelijk voelen. Steeds meer mensen worden gekonfronteerd met onveiligheid: beroving, vandalisme, geweld tegen vrouwen, homo's en etnische minderheden, uitwassen als gevolg van prostitutie en verslaving, verkeers- en milieudelicten, bedreiging van privacy, schadelijke arbeidsomstandigheden. De roep om strengere straffen neemt toe. We moeten daar echter niet alle heil van verwachten.

Wij leven in een open samenleving en dat willen we graag zo houden. De vraag is waar de grenzen liggen en hoeveel vrijheid met risico's van onveiligheid de samenleving kan verdragen. Bestrijding van kleine en grote criminaliteit is nodig door het wegnemen van oorzaken, door preventie, door wetgeving en vervolging. Maar ook hier raken we aan grenzen: hoeveel regulering en controle kan een samenleving verdragen zonder aantasting van persoonlijke vrijheid en democratische rechten?

Niet de kwantiteit maar de kwaliteit van de politie zal een positieve uitwerking kunnen hebben op het terugdringen van criminaliteit en geweld. Ophef en selectie van politiemensen (mannen en vrouwen, hetero's en homo's, witten en zwarten) moeten meer gericht zijn op goede contacten met

de burgerij. Burgers zullen zich ook zelf meer verantwoordelijk moeten voelen voor bescherming van personen en goederen. Meer preventie, meer sociale controle. Maar sociale controle mag niet ontaarden in eigenrichting en de vorming van buurtwachten. De economische recessie met werkloosheid, materiële achteruitgang en nieuwe ongelijkheid als resultaat ondermijnt het verantwoordelijkheidsgevoel voor samenleving en medeburgers. Veel criminaliteit vindt hierin haar oorzaak. Zolang de structurele oorzaken van criminaliteit niet worden aangepakt, zal een beleid van vrijheidsberoving weinig uithalen en vaak zelfs averechts werken. Vormen van grote criminaliteit, zoals fraude, milieudelicten en handel in harddrugs komen vaak voort uit motieven van materieel gewin. De inzet van meer overheidspersoneel voor de bestrijding hiervan is onvoldoende. Openbaarheid en een overzichtelijke en democratische structuur van bedrijven en instellingen is evenzeer nodig. Voorts bepleit de PPR heldere belasting- en milieuwetgeving, gepaard aan eerlijke en consequente jurisprudentie. Tenslotte behoort ook de overheid haar eigen regelgeving serieus te nemen.

• 27 Werkplan

- De slachtoffers van criminaliteit moeten beter worden opgevangen, waarvoor politie en justitie een adequate toerusting moeten krijgen. Er moet worden samengewerkt met vrouwenhulpverleningsorganisaties (bijvoorbeeld Tegen-haar-wil), COC en anti-diskriminatie organisaties.
- Voorkoming van herhaling van delicten moet vooral worden gezocht in aangepaste straffen. In het geval van kleine criminaliteit behoren de zogenoemde alternatieve straffen de voorkeur te hebben.
- Het voorkomen van criminaliteit moet worden gezocht in:
  - a. een betere organisatie van politie en justitie (door automatisering en rationalisatie);
  - b. snellere afwikkeling van zaken;
  - c. bevoegdheden voor de wijkpolitie om zaken af te wikkelen;
  - d. versterking van de wijkpolitie; meer surveillance en controles op grote schaal;
  - e. een beter integraal beleid (met jeugd-, ruimtelijke ordenings- en woningbouwbeleid);
  - f. meer toezichthoudend personeel in winkels, warenhuizen en openbaar vervoer.
- De tijd tussen overtreding (strafbaar feit) en sanktie (straf) moet worden verkort. Snelrecht dient echter uitzondering te blijven. De verdaging en rechtsbescherming van de verdachte mogen daarbij niet in de knel komen.
- De geleidelijke inkrimping van de centrale recherche moet worden gestopt. Er moet een

centraal rechercheteam blijven bestaan voor coördinatie.

- De PPR vindt under-cover agenten niet aanvaardbaar.
- Bij elk nieuw wetsontwerp moet van tevoren zorgvuldig worden nagegaan of het controle-apparaat moet worden aangepast. Is dat het geval, dan dient duidelijk te zijn aan welke voorwaarden het apparaat moet voldoen en wat de kosten daarvan zijn.
- In plaats van de gedeelde verantwoordelijkheid tussen de ministers van binnenlandse zaken en van justitie moet de politie onder een minister komen en wel die van binnenlandse zaken.
- Er moet geen provinciale politie komen. De gemeenteraad moet meer invloed op de (gemeente)politie krijgen.
- Er moet een rechtspositieregeling worden gemaakt voor ter beschikking van de regering gestelden (TBR), waarin onder andere tegemoet wordt gekomen aan de onzekerheid over de duur van de vrijheidsbeneming door een periodieke (onafhankelijke) evaluatie van verpleging en behandeling verplicht te stellen en door een beklag- en beroepsmogelijkheid te scheppen.

• 28 III.11 WONEN

De tweedeling koopwoning/huurwoning bepaalt nog steeds het volkshuisvestingsbeleid. Regels, subsidies pakken slecht uit voor de lagerbetaalden, maar ook voor de staatskas. De overheid betaalt mee aan de woningen van de hogerbetaalden en kan daardoor moeilijker de woonruimte voor de lagerbetaalden financieren. De huursektor komt in de problemen. Daarom vindt de PPR dat zowel in de huur- als in de koopsektor de woonlasten moeten worden gebaseerd op het principe 'betalen naar draagkracht en woongenot'. Voorts dienen bewoners directe zeggenschap over hun woonomgeving te krijgen. Nieuwe vormen van woningbeheer zijn daarvoor noodzakelijk. Deze zijn er al, zoals bewonerszelfbestuur, woningbank, maatschappelijke gebonden eigendom enz. De vele obstakels voor deze nieuwe vormen dienen opgeruimd te worden. Het woningbeleid moet veel kreatiever inspelen op de woonbehoeften die het gevolg zijn van individualisering, nieuwe samenlevingsvormen, afwijken van de wensen van minderheden. Het beheer van de bestaande woningvoorraad wordt steeds belangrijker dan nieuwbouw. Die zal alleen nog aanvullend kunnen zijn. Onderhoud, vervanging, vernieuwing en restauratie moeten voorrang krijgen. Als dat niet gebeurt zal de verpaupering nog sneller toeslaan, ook in het na-oorlogse woningbestand. Bewoners van oudere woningen (vaak lichtig, niet geïsoleerd en met centraal gestookte blokverwarming) betalen toch al de hoogste bijko-

mende woonlasten. Woningverbetering is uit sociaal en milieu oogpunt dus noodzaak.

Ook uit het oogpunt van grondgebruik moet stadsuitbreiding veel meer vervangen worden door stadsvernieuwing. Wonen, werken en recreëren zijn veel meer dan nodig uit elkaar getrokken. Scheiding van woonwijken, bedrijfsterreinen, kantoorcentra en winkelcomplexen, bepaalt de na-oorlogse stedenbouw tot in de kleinste dorpen. Stadscentra zijn daardoor overvol en 's avonds doodstil. Dat komt de veiligheid op straat niet ten goede.

De scheiding heeft ook geleid tot grote toename van het woon-werkverkeer, lange files in de spitsuren, verspilling van tijd en ruimte en een onverantwoorde belasting van milieu (zure regen). De PPR kiest daarom nadrukkelijk voor een andere opbouw van de steden en dorpen: niet meer alle functies apart, maar waar mogelijk samen. De snelle ontwikkeling op het gebied van computers en telecommunicatie bieden nieuwe mogelijkheden voor kleine werkeenheden, hoogwaardig thuiswerk, verzelfstandiging en integratie van wonen en werken.

• 29 Werkplan

- Tussen 1986 en 1990 moet het woningbouwprogramma gemiddeld 100.000 woningen per jaar omvatten. De verschillende woningcategorieën moeten aansluiten bij de uitkomsten van woningbehoeftenonderzoek. Vermindering van het programma kan slechts plaatsvinden bij een evenredige verschuiving van nieuwbouw naar vernieuwbouw.
- In de woningbouwprogramma's moet worden ingespeeld op de behoefte aan nieuwe woonvormen: projecten van gezamenlijk wonen, wonen voor gehandicapten, experimentele ouderenhuisvesting, een- en tweepersoonshuishoudens, wenssen van minderheden. Daarbij moet in het bijzonder rekening gehouden worden met een toenemend aantal alleenstaanden, dat samenwoont zonder getrouwd te zijn en met mensen die in groepsverband willen wonen.
- Leegstand moet zoveel mogelijk worden bestreden door een goed, integraal woonruimteverdelingsbeleid. Voor leegstaande gebouwen en woningen moeten alternatieve gebruiksmogelijkheden worden gekreëerd.
- Overheveling van huurwoningen uit de goedkope huursector naar de koopsector moet worden verboden.
- Het huurwaardeforfait bij de inkomstensbelasting moet op een reëel (dus hoger) nivo worden gebracht. Het systeem van huurharmonisatie, gebaseerd op de hoge nieuwbouwhuren, moet verlaten worden. Bij het huidige inflatietempo is stijging van de huren onnodig en ongewenst.

De PPR wil een verhoging van objectsubsidies, zodat de individuele huursubsidie eerder uitzondering dan regel kan worden.

- Alle gemeenten moeten ook voor koopwoningen een eigen vestigingsbeleid kunnen voeren. De op stapel staande nieuwe woonruimtetwet moet wat de PPR betreft deze invulling krijgen.
- De gemeenten moeten meer mogelijkheden krijgen tot een actief aanschrijvingsbeleid. Daarbij hoort een voorkeursrecht voor gemeenten bij aankoop van woningen. De prijs wordt bepaald aan de hand van de gebruikswaarde.
- *Experimenten met bezitswoningbeheer (wonen in maatschappelijk gebonden eigendom) kunnen starten, als het aan de PPR ligt.*
- Stads- en dorpsvernieuwing moet de hoogste prioriteit krijgen. Uitgangspunt daarbij moet zijn dat de bestaande woningen in het jaar 2000 aan redelijke kwaliteitseisen voldoen. Het meerjarenplan stadsvernieuwing moet hierop jaarlijks worden afgestemd.
- Een stabiele productieomvang in de bouw en in andere sectoren, die gericht is op de behoefte, biedt volgens de PPR tevens uitzicht op blijvende werkgelegenheid, vooral voor jonge mensen.
- *De PPR wil jaarlijks een miljard gulden extra uittrekken voor zogenaamde 'terugploegprojecten', waarbij de uitkeringsgelden op een goede wijze (normale CAO-lonen en geen verdringing van bestaand betaald werk) benut worden om de werkgelegenheid in de bouw te bevorderen.*
- *De PPR zal voorstellen doen met betrekking tot de vorming van een verenigingsfonds volkshuisvesting, waarmee de scheve woonlastensituatie kunnen worden recht getrokken. Het fonds moet onder meer worden gevoed door bijdragen van degenen die onevenredig weinig voor hun huisvesting betalen. Hierbij moeten de problemen rond de stook- en servicekosten worden betrokken. Nieuwbouwhuren moeten worden verlaagd, onder andere door invoering van het lagere BTW-tarief in de sociale woningbouw (5 procent in plaats van 19 procent).*
- In goed overleg met de woonwagengewoners moeten er snel en op zo klein mogelijke schaal voldoende standplaatsen voor woonwagens komen.
- Voor een effectief ordeningsbeleid moet de overheid kunnen optreden als eigenaar van de grond. Wettelijke bepalingen die de voorkeurspositie van de overheid onderbouwen, dienen tot gelding te worden gebracht.
- *De PPR neemt stappen om de milieu-effectrapportage ook een wezenlijk onderdeel te laten uitmaken van het ruimtelijke ordeningsbeleid.*

- De burger moet het recht krijgen om bij essentiële beslissingen Kroonberoep in te stellen.
- Bouwen in bestaand stedelijk gebied en het realiseren van recreatievoorzieningen binnen of direct aan de rand van steden heeft de voorkeur van de PPR.
- Hiernaast past een actief kernenbeleid. Er moeten meer maatregelen worden getroffen om de basisvoorzieningen in kleine kernen te handhaven. Aan plaatsgebonden woningbehoefte moet tegemoet worden gekomen.
- *De PPR neemt initiatieven om te laten onderzoeken of nieuwe communicatiemiddelen (twee-wegsystemen) mogelijkheden bieden voor het verbeteren en uitbreiden van voorzieningen.*
- Ter ontlastung van de vervoersvoorzieningen moet het vergaderen per telefoon of video goedkoper worden.
- De PPR vindt dat er geen tweede nationale luchthaven moet komen.
- Ten aanzien van het internationale goederenverkeer (over de weg, over het water en door de lucht) bepleit de PPR internationale afspraken die gericht moeten zijn op verbetering van de werkkondities en op vlotte doorvoer van goederen.
- Als het aan de PPR ligt wordt het Markermeer niet ingepolderd.
- De PPR wijst het Plan Waterman af.

• 30 III.12 VERZORGINGSSAMENLEVING

Al jarenlang wijst de PPR op de negatieve kanten van de huidige verzorgingsmaatschappij. De veelheid aan voorzieningen en instanties vormt niet alleen een ondoorzichtige en moeilijk te controleren welzijnsmarkt, maar maakt de gebruikers eerder afhankelijk dan zelfstandig en zelfredzaam. En overprofessionalisering roept nieuwe vormen van on-welzijn op: ver doorgevoerde specialisatie, onbegrijpelijke vaktaal, grootschalige en bureaucratische aanpak.

De PPR pleit voor een zeer zorgvuldig en geleidelijke omvormen van de verzorgingsstaat tot een verzorgingssamenleving. Allereerst is het dan nodig om langs democratische weg (kaderwet) vast te leggen op welke voorzieningen ten aanzien van wonen, gezondheidszorg, onderwijs, rechtsbijstand, openbaar vervoer, kulturele voorzieningen iedereen recht heeft. Zorg en welzijnswerk moeten worden beoordeeld vanuit het oogpunt van zin en kwaliteit.

Uitgangspunt voor de PPR is een zo groot mogelijke zelfstandigheid van het individu, dat in voorkomende gevallen een beroep kan doen op door de overheid gegarandeerde basis-zorgvoorzieningen.

Onderlinge hulp- en dienstverlening zijn en blijven van waarde, zolang ze niet van boven worden opgelegd en eenzijdig door bepaalde groepen

moeten worden gedaan (vrouwen, gezin, familie). Uitkeringsgerechtigden, bejaarden, gehandicapten worden extra zwaar getroffen door de economische teruggang en de bezuinigingspolitiek. De samenleving mag niet volstaan met aalmoezen in de vorm van eenmalige extra-uitkeringen. De basis van het welzijn wordt gevormd door het recht op economische bestaanszekerheid voor iedereen. De extra kosten voor noodzakelijke voorzieningen dienen niet te drukken op het budget van de gehandicapte mens. Financiële zelfstandigheid vergroot het gevoel van onafhankelijkheid en geeft mensen zelfrespect. In het bijzonder voor uitkeringsgerechtigden, vrouwen en jongeren zonder betaald werk is dat uiterst belangrijk. De PPR wil dan ook een zelfstandig inkomen voor iedereen vanaf 18 jaar. Het sociaal verzekeringsstelsel moet zo snel mogelijk geïndividualiseerd worden. Herziening van dit stelsel moet gebeuren op basis van controleerbare criteria en een samenhangende, op de toekomst gerichte visie. Het welzijnsbeleid moet – voorzien van de nodige middelen – zoveel mogelijk worden gedecentraliseerd naar provincie en gemeenten. Deze zijn vrij eigen keuzen te maken binnen het kader van de gegarandeerde basisvoorzieningen.

In de gezondheidszorg wil de PPR het aksent leggen op de eerste lijn: terugdringing van de grootschalige intramurale zorg, verkorting van de verpleegduur, vergroting van zelfredzaamheid door aanvullende voorzieningen, ontburokratisering en versterking van de positie van gebruikers door formalisering van de patiëntenrechten. Alternatieve geneeswijzen behoren niet achtergesteld te worden. De algemene volksverzekering tegen ziektekosten moet nu eindelijk eens gerealiseerd worden.

Het overmatig gebruik van verslavende middelen komt vaak voort uit uitzichtloosheid, waarmee velen zich gekonfronteerd zien. De handel in hard drugs kan worden tegen gegaan door gekontroleerde verstrekking onder strenge voorwaarden en deskundige begeleiding. Strenge afkickregimes zijn alleen toelaatbaar als verslaafden gemotiveerd zijn en uitdrukkelijk toestemmen in behandeling. Daarnaast kan de overheid door goede voorlichting en het tegengaan van reclame een actief beleid voeren om het gebruik van drugs en alcohol terug te dringen.

De handel in en het gebruik van hennepproducten dient op dezelfde wijze beoordeeld te worden als bij alcohol.

• 31 Werkplan

- *De PPR zal de ontwerpen van de Welzijnswet respectievelijk de Wet Gezondheidszorg en Maatschappelijke Dienstverlening beoordelen op de mogelijkheden die provinciale en gemeentelijke overheden krijgen om invloed uit te oefenen op de totstandkoming van een huns*

inziens minimumpakket aan welzijns- en gezondheidsvoorzieningen.

- De PPR is voorstander van een volksverzekering tegen ziektekosten.
- *Alternatieve geneeswijzen moeten volwaardig meetellen en behoren in het ziekenfondspakket te worden opgenomen. Er moet een regeling van alternatief geneeskundige beroepen komen. Alternatief geneeskundige preparaten moeten zo spoedig mogelijk geregistreerd worden. Kwalitatief verantwoorde beroepsopleidingen op het gebied van alternatieve geneeswijzen en voorlichting ter voorkoming van ziekten verdienen overheidssteun.*
- De PPR zal de komende vier jaar op het gebied van de maatschappelijke gezondheidszorg bepleiten:
  - a. dat de eerstelijnsfuncties (dicht bij huis) worden verstrekt en zo veel mogelijk vanuit organisatorische verbanden worden aangeboden;
  - b. dat er een financieringsstructuur komt voor eerstelijnsvoorzieningen;
  - c. dat er op eerstelijnsfuncties en met name de gezinszorg niet wordt bezuinigd en alfa-hulp overbodig word gemaakt.
- De PPR zal verder bepleiten dat een nieuw onderzoek of een nieuwe behandeling alleen als voorziening in het verzekeringspakket wordt opgenomen:
  - a. als het een onderzoek of behandelingswijze betreft waarbij er een redelijk uitzicht bestaat op verbetering of op voorkoming van achteruitgang in de toestand van de patiënt;
  - b. als er sprake zal kunnen zijn van een gelijke bereikbaarheid van de voorziening voor alle patiënten in gelijke omstandigheden;
  - c. als de voorziening van een zodanig belang voor de volksgezondheid moet worden geacht, dat het gerechtvaardigd is dat daartoe andere voorzieningen in het gedrang komen.
- In de eerstelijnszorg zullen de vier werksoorten (wijkverpleging, gezins- en bejaardenzorg, maatschappelijk werk en huisarts) moeten samenwerken op basis van gelijkwaardigheid. De positie van de huisarts dient daarom niet langer centraal te worden gesteld.
- Een vermindering van het aantal ziekenhuisbedden (psychiatrisch en somatisch) moet in evenredige verhoudingen staan tot de uitbreiding van semi-murale en eerstelijnsvoorzieningen.
- Er moet veel meer dan tot nu toe aan beleids-onderzoek en -evaluatie worden gedaan om de betekenis en de effecten van de verschillende zorg- en welzijnsvoorzieningen vast te stellen.
- Op het vlak van het patiënten/konsumentenbeleid zal de PPR de komende vier jaar bepleiten:
  - a. dat de gebruikersinvloed in de wetsontwerpen Democratisch functioneren Instellingen en Wet Gezondheidszorg Maatschappelijke Dienstverlening wordt vastgelegd;
  - b. dat er rechtstreeks inzage recht voor de patiënt (in de Wet Patiëntenrechten) komt;
  - c. dat er een wettelijke regeling voor experimenten met mensen komt;
  - d. dat de openbaarheid van het tuchtrecht wordt gewaarborgd, de tuchtnormen worden vervangen en minder medici in de tuchtkolleges worden opgenomen (in het wetsontwerp Beroepsuitoefening Individuele Gezondheidszorg);
  - e. dat het budget voor patiënten/konsumentenorganisaties wordt vergroot en bewonersraden uit de verpleegprijs worden gefinancierd.
- Aan euthanasie onder duidelijke voorwaarden (onder meer aard van de toestand van patiënt en vrije wilsbeschikking) moet een wettelijke basis worden gegeven.
- Op alle terreinen van het welzijnswerk moet de voorkeur gegeven worden aan voorzieningen en werkwijzen die het mensen mogelijk maakt hun lot in eigen handen te nemen.
- Ouderen zo lang mogelijk in hun omgeving te laten blijven, dat moet volgens de PPR het uitgangspunt van het ouderenbeleid zijn. Het gekoördineerd bejaardenwerk en het aanvullend ouderenbeleid moeten aan gemeenten worden overgedragen en worden ondergebracht in een welzijnswet.
- De advisering en toetsing van de jeugdhulpverlening moet in regionaal verband onder verantwoordelijkheid van de provincie worden uitgevoerd, met als doel dat de hulp gericht kan worden verleend.
- De PPR zal de komende vier jaar blijven benadrukken dat meer lichamelijk en verstandelijk gehandicapten tot sociale werkplaatsen zullen worden toegelaten.
- De extra kosten van lichamelijke en verstandelijke handicaps moeten worden vergoed door volksverzekeringen en uitkeringen.
- De enorme inkomensverschillen tussen diverse categorieën hulpverleners moeten drastisch worden verminderd. Die operatie moet worden gekoppeld aan een betere spreiding van arbeid, maximale arbeidsduur per week en verkleining van praktijkomvang. Zoveel mogelijk hulpverleners moeten in loondienst komen.
- Vrijwilligers moeten recht krijgen op een contract, waarin hun rechtspositie is gegarandeerd.

• 32 III.13 ONDERWIJS

Overheid en bedrijfsleven leggen zware claims op het onderwijs. Niet alleen is het zo dat vrijwel alles vanuit Den Haag wordt geregeld, ook wordt

het onderwijs gekonfronteerd met ingrijpende, grootscheepse hervormingsoperaties die zich over vele jaren uitstrekken: Mammoet, Middel-school, Basisschool, PABO, de laatste gevolgd door een nieuwe gigantische operatie: de vorming van grootschalige HBO-instituten. Daarnaast heeft de school ook nog de taak gekregen om voor allerlei, ingewikkelde maatschappelijke problemen de pedagogische oplossing te verzinnen. De PPR verzet zich tegen vernieuwingen die niet goed zijn voorbereid, tegen vernieuwingen waarvoor niet voldoende geld ter beschikking gesteld wordt en tegen vernieuwingen die voornamelijk voortkomen uit bezuinigingsdrang. Daarom ervaren wij sommige plannen van de laatste jaren meer als voortgang dan als vooruitgang en willen we die ontwikkelingen tegenhouden. Bovendien is er in die onderwijssectoren, waarin positieve vernieuwingen zijn doorgevoerd, een adempauze nodig om de op gang gezette processen tijd te geven tot wasdom te komen. Ook moet de overheid goed beseffen dat een beleid waarin salarisverlaging, verhoging van de leerlingenschaal, terugschroeven van faciliteiten, afdwingen van fusies de boventoon voert, funest is voor de motivatie en het enthousiasme van de mensen in het onderwijsveld.

Het wordt tijd om tot bezinning te komen. De PPR kiest voor een fijnmazig en kleinschalig onderwijsstelsel, waardoor de culturele verschraving van het platteland wordt tegengegaan. Daartoe is herverdeling en decentralisatie van overheidstaken nodig. Basisonderwijs is een gemeentelijke zaak, voortgezet onderwijs een (inter)gemeentelijke verantwoordelijkheid, hoger beroepsonderwijs en universitair onderwijs vallen onder de verantwoordelijkheid van de rijksoverheid. Daarnaast is ook in het onderwijs – uit overwegingen van democratie en efficiency – deregulering nodig. De onderwijsinstellingen zijn zelf kapabel genoeg om binnen algemene criteria vorm, inhoud en werkwijze te bepalen. De overheid moet zich daar minder mee bemoeien en alleen (achteraf) een kwaliteitstoets hanteren.

Voorop staat dat de PPR een onderwijs wil dat gericht is op individuele ontplooiing en cultuuroverdracht; vorming van sociaal vaardige burgers. Geen opleiding is definitief voltooid. Her- en bijscholingsmogelijkheden moeten voor iedereen toegankelijk zijn ongeacht leeftijd, burgerlijke staat of inkomen. Vooral voor vrouwen en jongeren zijn beroepsgerichte tweedekans-opleidingen uiterst belangrijk. Vergroting van de invloed van het bedrijfsleven op het onderwijs wijst de PPR af. Het onderwijsbeleid zal zich – wat de PPR betreft – definitief richten op drempelvrije doorstroming en één school voor kinderen van 12 tot 16 jaar.

• 33 Werkplan

- De overheid moet vernieuwingen niet globaal

en massief afdwingen, maar gericht stimuleren. Instellingen moeten extra faciliteiten kunnen krijgen op basis van interesse, motivatie en kwaliteit, zoals die naar voren komt in ingediende plannen. Hiervan kunnen verschillende voorbeelden worden gegeven:

- Ontwikkeling van bi- en intercultureel onderwijs.
- Onderwijs in eigen taal en cultuur.
- Projektonderwijs.
- Culturele vorming.
- Alternatieve toetsing, examinering, vormen van zelfbeoordeling.
- Democratisering: leerlingenstatuut, verantwoordingsplicht voor docenten, instituutsraden.
- Bevordering van kleinschaligheid binnen noodzakelijke grote instellingen.
- Experimenten met een school voor 12-16 jarigen.
- Een brugklas voor alle schooltypen.
- Verlenging van de brugklas tot 2 of 3 jaar.
- Er moet geen verlenging van de leerplicht komen. Wel moet een levenslang leerrecht worden vastgelegd.
- De PPR zal plannen voor betaald edukatief verlof voorbereiden.
- Voor het onderwijsvoorrangsbeleid moet met voorrang extra geld worden uitgetrokken.
- De Wet op het Basisonderwijs moet integraal worden uitgevoerd. Maatregelen die dit onmogelijk maken of daarmee zelfs in strijd zijn moeten worden ingetrokken.
- De samenwerking en uitwisseling tussen basisonderwijs en speciaal onderwijs moet worden bevorderd. Basisscholen moeten meer aangepaste leermiddelen en gespecialiseerde leerkrachten krijgen. Ten aanzien van speciaal onderwijs voor zeer jonge kinderen moet terughoudendheid worden betracht.
- Opleiding, her- en bijscholing en begeleiding van leerkrachten voor het basisonderwijs moeten worden afgestemd op integrale uitvoering van de Wet op het BAO en moeten een gemeenschappelijke taak voor opleidingsinstellingen en begeleidingsdiensten vormen. Samenwerking tussen deze instellingen ligt meer voor de hand dan fusies van PABO's met andere HBO-instellingen. Daarnaast moet de opleiding, her- en bijscholing en begeleiding vooral worden gericht op roldeurbrekende onderwijs.
- *Ook de mensen die in dunbevolkte gebieden wonen hebben recht op goed onderwijs. Fusies en opheffing van onderwijsinstellingen behoren niet geregeld te worden via algemene en zeer globale doelmatigheidsnormen. De PPR vindt dat ook hier de criteria pluriformiteit, kwaliteit en vrijheid moeten gelden. Er moeten voorstellen worden gedaan voor experimenten in die gebieden waar handhaving van een school niet mogelijk is.*

- Specifieke verworvenheden (onderwijskundige identiteit) mogen bij fusies van HBO-instellingen niet verloren gaan.
- De PPR bepleit geleidelijke invoering van een school voor alle leerlingen van 12 tot 16 jaar.
- Scholen die effectieve maatregelen tegen zitten-blijven treffen, moeten extra faciliteiten krijgen. Hetzelfde moet gelden voor instellingen waar het spijbelen in positieve zin tegemoet wordt getreden door verbetering van het onderwijs en door het scheppen van een herkenbare, prettige werksfeer in kleinschalige eenheden.
- Medezeggenschapsraden behoren op meer punten instemmingsrecht te krijgen. Belemmeringen voor verdergaande vormen van demokrasisering van VO, HBO en WO moeten uit de weg worden geruimd.
- De zorg voor de basisedukatie moet worden overgedragen aan gemeenten met de bijbehorende middelen. Bestrijding van (semi)analfabetisme moet krachtig ter hand worden genomen.
- Het opzetten van een alfabetiseringsprogramma dat het analfabetisme van 'niet-meer-leerplichtigen' uit de Vierde Wereld binnen vier jaar opheft, moet voorkomen dat alleen een bovenlaag wordt bereikt.
- De PPR staat voor dat leerplichtigen geen schoolgeld hoeven te betalen. Het nieuwe studie-financieringssysteem moet deelname aan HBO en VWO voor iedereen mogelijk maken, onafhankelijk van ouders of banken.
- Bepaalde voorzieningen voor studenten uit HBO- en WO-onderwijs, die in specifieke belangen van deze groep(en) voorzien, dienen niet uit bezuinigingsoverwegingen te verdwijnen (bijv. studentenhuysvesting).

• 34 III.14 KULTUUR

De PPR wil het cultuur- en kunstbeleid terug naar het thuishoort: bij een ministerie van Onderwijs en Cultuur. De onderwijstaken van dat ministerie moeten verregaand gedecentraliseerd worden. Onderwijs en cultuur vormen samen de basis van onze cultuur. Een goed cultuurbeleid kenmerkt zich door het scheppen van voorwaarden om een vrije ontwikkeling mogelijk te maken en onthoudt zich van inhoudelijke beoordeling of inmenging. Uitgangspunt voor het kunstbeleid moet niet 'de maatschappelijke relevantie' (CRM-tijdperk) of de geestelijke volksgezondheid (WVC-regime) zijn, maar de erkenning van kunst als onmisbaar bestanddeel van cultuur. Die erkenning blijkt in de toekenning van staatsprijzen (die dus blijven), beurzen, stipendia, opdrachten en de uitvoering van de 1%-regeling.

Een goed cultuurbeleid moet bovendien voorwaarden scheppen in de vorm van opleidingen, musea, podia, bibliotheken en een cultureel TV-

net, waarvan iedereen ongeacht zijn/haar inkomen gebruik moet kunnen maken. In de derde plaats behoort de overheid een fatsoenlijk kunstenaarsbeleid te voeren: salariering van uitvoerende kunstenaars, instandhouding van de Fondsen, het toekennen van leengeld aan schrijvers, de Beeldende Kunstenaarsregeling. De PPR wil toe naar een basisinkomen aangevuld met een werkruimte/materiaalvergoeding voor scheppende kunstenaars. Tot het zover is moet de BKR gehandhaafd blijven. De uitvoering ervan moet worden overgeheveld naar het nieuw te vormen departement voor O & K. Als toelatingskriterium moet gelden: een voltooide kunstopleiding of een beoordeling door een onafhankelijke commissie.

• 35 Werkplan

- Op het gebied van kunst en cultuur moet een overzichtelijke departementale indeling komen met duidelijke afgebakende taakstellingen en decentralisatie van taken en middelen naar lagere overheden. De regering moet zorgen voor een goede interdepartementale samenwerking.
- De PPR bepleit decentralisatie van streekcultuur, kunstzinnige vorming, regionale toneel- en orkestvoorzieningen, steeds met de bijbehorende middelen.
- Het kunstenaarsbudget moet substantieel worden verhoogd.
- De overheid moet voorwaarden scheppen voor en stimulansen geven aan een veelzijdige ontwikkeling van de cultuur. Zij behoort daarbij geen inhoudelijke eisen te stellen, maar alleen de kwaliteit als norm te hanteren.
- De PPR wil dat extra aandacht wordt besteed aan vormen van kunst en kunstuitingen van achtergestelde groepen.
- Indien de overheid subsidieert, is sponsoring door het bedrijfsleven niet uitgesloten, zolang de integriteit van de kunst niet in gevaar komt.
- De vaste boekenprijs ('vertikale prijsbinding') moet gehandhaafd worden.
- Samenwerking tussen kunstinstellingen en omroepverenigingen dient krachtig te worden gestimuleerd.

• 36 III.15 MEDIA

Ook ten aanzien van het mediabeleid zal de overheid zich opnieuw moeten bezinnen op haar positie. Voorheen was haar taak vooral: rechtvaardig verdelen van de beperkte etheruimte. Door nieuwe technieken (kabel, satellieten) kan het aanbod enorm toenemen en dus zal het beleid zich nu moeten richten op het garanderen van recht op informatie en pluriformiteit.

Of die door handhaving van het huidige omroepstelsel bereikt worden, is zeer de vraag. De omroep-

pen bezitten het monopolie en anderzijds leidt de onderlinge concurrentie onder de terreur van de kijkcijfers tot identiteitsverlies en vervlakking. Dat monopolie moet weg: de PPR wil ruimte bieden aan andere gegadigden. En ook het andere euvel moet verdwijnen. Dat kan door loskoppeling van lidmaatschap en abonnement op het omroepblad. De functie van omroepverenigingen zal dan vooral zijn: het organiseren en representeren van kijkers/luisteraarsbelangen. Naast de omroepen moet iedere representatieve stroming met meer dan 250 duizend leden zendtijd op radio en televisie krijgen.

Uit het oogpunt van democratie en versterking van lokale betrokkenheid moet er prioriteit gegeven worden aan lokale en regionale omroep. Daarnaast vormt Kies-TV (het tegen vergoeding via de kabel kunnen afstemmen op speciale programma's) een uitstekende aanvulling op het pakket.

Pluriformiteit en onafhankelijkheid van commerciële belangen van de schrijvende pers dienen gewaarborgd te blijven. Het bedrijfsfonds voor de pers vervult daarbij een onmisbare rol. De PPR vindt dat de financiële middelen van dit fonds moeten worden uitgebreid. Verder wil de PPR dat kranten(uitgevers) nauw worden betrokken bij de opzet van kabelkranten.

• 37 Werkplan

- Behalve ontkoppeling van omroeplidmaatschap en abonnement op een programmablad zijn volgens de PPR de volgende maatregelen nodig om een beter landelijk programma-aanbod te krijgen:
- Wijziging van de zendtijdverdeelsleutel van 5-3-1 in 3-2-1.
- Strikte naleving van de bestaande voorschriften voor een totaalprogramma.
- Zendtijduitbreiding voor programma's van kulturele minderheden.
- De kabel moet een basispakket, bestaande uit de Nederlandstalige zenders bieden. Uit het resterende aanbod moet de kijker tegen extra betaling een nadere keuze kunnen maken.
- Kies-TV moet de voorkeur krijgen boven de huidige vormen van abonnee-televisie.
- Betaalbare tweewegsystemen zijn een verrijking voor de konsument en kunnen diens inbreng vergroten.
- Er moeten initiatieven worden ontplooid om het huidige financieringssysteem (via de omroepbijdrage) af te schaffen. De financiële middelen voor de landelijke en regionale omroep moeten uit algemene middelen en reclame-opbrengsten komen.
- Een beperkte uitbreiding van de STER-reclame mag alleen als dat gebeurt in combinatie met garanties voor de schrijvende pers en gepaard gaat met uitbreiding van konsumentenvoor-

lichting. Reclame op regionale en lokale omroep is voor de PPR aanvaardbaar, indien de schrijvende regionale pers voldoende compensatie krijgt.

• 38 III.16 FINANCIERING

Natuurlijk kosten de maatregelen, die de PPR voorstelt, geld. Tegen de critici die al heel snel roepen, dat de verlangens van een radicale partij als de PPR onhaalbaar en onbetaalbaar zijn houden wij vol dat het gaat om een herschikking van de financiële middelen. Anders gezegd: uitvoering van ons programma is een kwestie van politieke wil. Niets meer en niets minder. Om aan te geven hoe de PPR haar voorstellen en wensen wil betalen, volgt hier een lijst van de gewenste en te gebruiken financieringsbronnen.

- 1% selektieve economische groei;
- Produktiviteitsstijging;
- Inverdieneffekten doordat minder mensen een beroep doen op de sociale uitkeringen;
- Lastenverschuiving van arbeid naar kapitaal;
- Sociale lasten baseren op toegevoegde waarde;
- Vergroting van het overheidsaandeel in de aardgasbaten;
- Progressieve aardgasstarieven voor het verbruik boven de 2000 kubieke meter per jaar;
- Grotere aardgasverkoop met aanwending van de opbrengst in energiebesparingsindustrie;
- Verschuiving van belasting op autobezit naar belasting op autogebruik;
- Verkleining van het zwart-geldcircuit;
- Opvoeren van de fraudebestrijding;
- Invoering maximuminkomen;
- Opheffing van de maximum premiegrenzen;
- Invoering volksverzekering tegen ziektekosten zonder maximum premiegrens;
- Lagere ambtelijke kosten bij sociale zekerheid en gezondheidszorg;
- Vermindering van de burokratisering;
- Afschaffing van de meeste WIR-premies en andere ongerichte steun aan het bedrijfsleven;
- Verhoging van de vennootschapsbelasting tot 48%;
- Lagere defensie-uitgaven;
- Hogere BTW op milieuvriendelijke en energie en grondstoffen slurpende produkten.

IV Politiek in en buiten het parlement

• 39 IV.1 Menswaardige politiek

Niet alleen rechtse partijen zijn verantwoordelijk voor de slechte naam, die de politiek bij veel mensen heeft. Interne verdeeldheid, intolerantie, sektarisme en ondoorzichtig taalgebruik vormen voor velen een belemmering om in linkse politiek een alternatief te zien. Daarom is politieke vernieuwing nodig.

De PPR wil politiek bedrijven op basis van een duidelijk programma, maar zonder krampachtig vast te houden aan eenmaal ingenomen standpunten. Wij zoeken samenwerking met gelijkgezinden in de politiek, maar ook daarbuiten. We willen gelijkwaardige deelname van mannen en vrouwen. We willen een platform zijn, waarop ook niet-witte bevolkingsgroepen hun politieke aspiraties vorm kunnen geven. Het functioneren in een dergelijke open partij stelt eisen aan de kwaliteiten van PPR-politici. Het moeten gewone mensen blijven en geen tot politieke dieren gereduceerde vakidioten, die hun persoonlijkheid ondergeschikt maken aan hun functie of de cultuur van hun partij. Ze kennen de samenleving niet alleen uit rapporten, ze vergaderen niet tot de dood erop volgt, maar nemen tijd om gewoon te leven. Ze blijven, kortom herkenbaar voor 14 miljoen mensen die niet professioneel in de politiek zitten. Om een dergelijke open houding in de politiek mogelijk te maken zal allereerst de werkdruk van gekozen politici moeten worden verminderd door het scheppen van deeltijdfuncties en versterking van de positie van politieke assistenten.

• 40 IV.2 Burgerlijk verzet

Nu de politieke praktijk steeds meer aanleiding geeft tot burgerlijk verzet – een beter woord dan ongehoorzaamheid; dat klinkt net alsof het niet mag – is het nodig dat politieke partijen daar een duidelijk standpunt over innemen. Dit vindt de PPR:

– als alle wettige middelen hebben gefaald, – als door toedoen van een parlementaire meerderheid wezenlijke belangen en diepgewortelde overtuigingen van meerderheden of aanzienlijke minderheden in de bevolking willens en wetens worden gebruskeerd, – als ter wille van een coalitie of het voortbestaan van een kabinet het wezen van

de parlementaire democratie wordt opgeofferd, – als in zaken waarbij het voortbestaan van de mensheid op het spel staat fraktiediscipline en partijbelangen boven de kwaliteit van argumenten en gewetensovertuiging worden gesteld dan is burgerlijk verzet dringend nodig. Bij dit verzet moet er een directe relatie bestaan tussen enerzijds het doel en anderzijds de zwaarte en soort van de gehanteerde middelen. De middelen moeten zo worden gekozen, dat het beoogde doel hiermee dichterbij kan worden gebracht en dat de intentie van geweldloosheid voorop staat.

Er moet een fundamentele heroverweging plaatsvinden van het justitiële optreden tegen onwettige sociale actie, voor zover sprake is van uitingen van burgerlijk verzet tegen overheidsmaatregelen die als onrechtvaardig worden ervaren. Dit zal onder meer moeten resulteren in richtlijnen voor het vervolgingsbeleid inzake burgerlijk verzet. De PPR vindt dat van vervolging kan worden afgezien, wanneer is vastgesteld dat de overtreders

- a. eerst, indien mogelijk, wettelijke middelen hebben geprobeerd;
- b. de intentie hebben een geweldloze actie te voeren, gewetensvol, weloverwogen en openlijk handelen;
- c. aktievormen kiezen, die inhoudelijk samenhangen met het (overheids)handelen en waartegen ze bezwaar hebben;
- d. aktievormen kiezen, waarbij evenredigheid bestaat tussen het beoogde doel en de toegebrachte schade;
- e. het risico van straf bewust hebben aanvaard en zich vrijwillig aan eventuele rechtsvervolging zullen onderwerpen.

In de rechtsvorming zou op den duur een situatie moeten ontstaan, waarin bepaalde vormen van burgerlijk verzet gezien worden als rechtmatig in plaats van onwettig. Zo kan het ontbreken van materiële wederrechtelijkheid een positief criterium opleveren bij het toetsen van zulke akties. De PPR is uiteraard niet de rechterlijke macht. Dat wil zeggen dat de PPR meerdere toetsingskaders heeft. Enerzijds voor akties, waaraan zij als partij deelneemt en waarin vanzelfsprekend het handelen overeenkomstig het program een belangrijk punt is. Anderzijds zal zij – ongeacht of en in hoeverre aan het hiervoor genoemde toetsingskader wordt voldaan – voortdurend beoordelen in hoeverre de reactie van de overheid verantwoord is

ten opzichte van doelstellingen en methoden van de gevoerde actie.

De PPR bepleit een wettelijke regeling voor gewetensbezwaarden in werksituaties. Het moet mogelijk worden bij belastingheffing persoonlijke gewetensbezwaren gehonoreerd te zien, uiteraard zonder dat daar financiële voordelen aan kleven.

Postbus 700
1000 AS Amsterdam

Verkiezingsprogramma 1986-1990

PSP

1987-1988

1987-1988

Inleiding

'Het gaat erom alle omstandigheden te niet te doen waarin een mens een vernederd, een geknecht, een verlaten en veracht wezen is.'

Karl Marx

De PSP werkt aan radikale veranderingen in de maatschappij. De bestaande machtsverhoudingen moeten doorbroken worden. Kulturele en structurele belemmeringen voor mensen om zich te ontplooiën moeten worden opgeruimd.

De PSP gaat daarbij uit van de principiële gelijkwaardigheid van alle mensen. Zij kiest voor een duidelijke, principiële politiek:

- ontwapening, voor het te laat is;
  - socialisme, om een eind te maken aan de uitbuiting van mens en milieu door het kapitalisme;
  - feminisme, voor de bevrijding van de vrouw;
  - democratisering, baas in eigen buurt en bedrijf, huis en school;
  - gelijkwaardigheid van mensen, los van lichamelijke of geestelijke beperkingen en leeftijd, tegen racisme, fascisme, anti-semitisme, seksisme, homohaar en andere vormen van diskriminatie;
  - actieve milieupolitiek om te kunnen overleven.
- Veel mensen hebben zich georganiseerd in actiegroepen, bonden en verenigingen die bovenstaande doelen voor een deel nastreven. Deze sociale bewegingen vormen de belangrijkste krachten voor de maatschappijverandering die de PSP voorstaat. De PSP voelt zich dan ook nauw met die bewegingen verbonden en brengt dat tot uiting in haar buitenparlementaire en parlementaire werk. Dat wil niet zeggen dat de politiek van de PSP een optelsom is van de eisen van die bewegingen. Die eisen vormen namelijk geen onderling samenhangend geheel.

• 1 De huidige maatschappij

Nederland maakt deel uit van het blok westerse rijke landen. Het speelt daardoor een belangrijke rol bij het in stand houden en opvoeren van de bewapening en in de uitbuiting van de landen in de Derde Wereld (als algemeen gangbare term gebruiken we deze aanduiding, hoewel hij van een westerse blik getuigt). De grote ongelijkheid in macht en welvaart tussen landen, volkeren en mensen is mede gebaseerd op het kapitalisme. Daarbij zijn de produktiemiddelen in handen van privé-ondernemingen die produceren voor de winst en niet voor de maatschappelijke behoeften. Vooral de grote multinationale ondernemingen hebben een overheersende invloed op de econo-

mie. Zij bepalen, vanuit hun winststreven, wat er geproduceerd wordt, waar, wanneer, hoe en hoeveel. Het onbegrensde machts- en groeistreven van het kapitalisme, met zijn wereldwijde jacht op grondstoffen, afzetgebieden en winst, is een voortdurende bron van milieuverniëting en oorlogsgevaar. Uitbuiting en onderdrukking kunnen, als het er op aan komt, niet zonder wapens. Bewapening is niet alleen een dankbaar en verzekerd winstobject voor ondernemingen. Het is ook een middel waarmee het kapitalisme zo nodig, evenals bijvoorbeeld het Sovjet-socialisme, de ongelijke verhoudingen tussen volkeren en mensen in stand houdt. De supermachten zijn de belangrijkste aanjagers van de bewapening. Zij trachten hun economische en militaire invloedssferen steeds uit te breiden. Bij de vele grote en kleine oorlogen van de laatste jaren speelt het Oost-Westkonflikt op de achtergrond mee, ook via het daardoor versterkte vijanddenken, vaak gekoppeld aan nationalisme. Daarbij vormen de kernwapenarsenalen van de supermachten een van de belangrijkste bedreigingen voor de mensheid.

Het kapitalisme leidt ook binnen Nederland, één van de rijkste en welvarendste landen ter wereld, tot grote ongelijkheid, onrechtvaardige verhoudingen en maatschappelijke problemen. In de jaren dat de economische groei stagneert, worden de maatschappelijke problemen nog schrijnender. Als de niet-geregistreerde werkloosheid wordt meegeteld, zijn er meer dan een miljoen werklozen. De inkomensverschillen nemen toe. Steeds meer mensen moeten beknijsen op eerste levensbehoeften. De scherpe bezuinigingen van de regering op alles behalve defensie, de afbraak van het stelsel van sociale zekerheid, en de talloze tegemoetkomingen aan het bedrijfsleven hebben deze ontwikkeling in de hand gewerkt. Behalve het kapitalisme leidt ook het al veel langer bestaande patriarchale systeem, de onderdrukking van vrouwen door mannen, tot grote ongelijkheid tussen mensen. Dit patriarchale systeem is diep doorgedrongen in allerlei facetten van het maatschappelijke leven: in individuele relaties, in het gezinsdenken, in hoe mensen wonen en werken, in de opvoeding van kinderen, in de politiek. Mensen worden tot mannen of vrouwen gemaakt, van elkaar afhankelijk, met elk een apart gedrag en een aparte maatschappelijke rol

en positie. Nog altijd worden vrouwen geacht het huishoudelijke en verzorgende werk te doen, de kinderen op te voeden, terwijl mannen het merendeel van het betaalde werk doen. Zij bezetten de hogere posities in het werk en in maatschappelijke organisaties. Het kapitalisme steunt ondermeer op deze arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen. Onder druk van de vrouwenbeweging lijkt langzaam een zekere kentering plaats te vinden. De regering voert echter een beleid dat er op is gericht de oude situatie te handhaven, zodat vrouwen hun ondergeschikte positie houden.

De Nederlandse maatschappij is niet vrij van racisme. Migranten worden in toenemende mate gekonfronteerd met openlijke rassenhaat en discriminatie. Dit racisme is diepgeworteld, en kwam al voor in de tijd dat Holland een koloniale mogendheid was. De ideologie dat gekleurde mensen minderwaardig zijn, wordt zelden openlijk beleden, maar discriminatie komt op vele gebieden toch in één of andere vorm tot uiting, zoals blijkt uit hogere werkloosheid, slechtere huisvesting en slechtere rechtspositie.

Nederland is ook heel wat minder democratisch dan het vaak lijkt. Parlement en regering hebben geen controle over de belangrijkste economische machten, terwijl de zeggenschap van het parlement over de militaire macht volstrekt onvoldoende is. Veel essentiële zaken zijn geheim, worden binnenskamers geregeld. Wel wordt de parlementaire democratie opgevoerd als legitimatie om verzet tegen besluiten, die de bestaande machtsongelijkheid in stand houden of versterken, als 'ondemocratisch' van de hand te doen. Zo probeert men, kort voor de verkiezingen, plaatsing van nog meer kernwapens en uitbreiding van kernenergie door te zetten, tegen een meerderheid van de bevolking in. Er wordt meer óver en vóór dan dóór mensen zelf besloten.

Met de zeggenschap van mensen zelf over hun eigen woon-, leef- en werksituatie is het vaak slecht gesteld. De overheid stelt zich daarbij veelal op als beschermer van de gevestigde orde. Het is geen overheid 'van ons allemaal', maar in toenemende mate een bureaucratische moloch, die zich op steeds infamer wijze kontrolerend opstelt ten opzichte van haar 'onderdanen'.

Al deze problemen zijn geen toeval, maar komen voort uit de op ongelijkheid gebaseerde, kapitalistische, patriarchale, racistische en autoritaire structuur van deze maatschappij. Het beleid van de regering is er, op een voor Nederlandse verhoudingen ongekende harde wijze, in de afgelopen jaren op gericht geweest de werkelijke machthebbers ter wille te zijn. Daardoor is de onderdrukking en maatschappelijke ongelijkheid aanzienlijk versterkt.

• 2 Vrijheidslievend socialisme

De PSP gaat uit van de principiële gelijkwaardig-

heid van alle mensen, en streeft vanuit die gedachte naar een vrijheidslievend socialisme. Naar een samenleving die ontstaat door het opheffen van alle uitbuiting en onderdrukking die voortvloeit uit kapitalisme, patriarchaat, racisme en militarisme. Een samenleving waar het uit is met de macht van een paar grote ondernemingen over de economie. Waar niet wordt geproduceerd om de winst, maar voor de maatschappelijke behoefte. Waar bezit en beheer van de produktiemiddelen in handen van de gemeenschap zijn. De hoofdlijnen van de economische ontwikkeling moeten door het parlement vastgesteld worden. In bedrijven en instellingen beslist het personeel zelf over de gang van zaken (arbeiderszelfbestuur). Socialisme betekent voor de PSP niet een maatschappij als in de Sovjet-Unie of China. De meeste produktiemiddelen zijn daar in handen van de staat, maar de staat is daar in handen van een kleine minderheid. Een werkelijke democratie, zowel op economisch als politiek gebied, ontbreekt. Vrouwen hebben er vaak wel betaald werk, maar het verzorgende en huishoudelijke werk komt vrijwel uitsluitend op hun schouders neer. De onderdrukking van homoseksualiteit neemt er harde vormen aan. Ook wordt, met name in de Sovjet-Unie, het van oudsher aanwezige anti-semitisme in stand gehouden.

Voor de PSP gaat het juist om een radicale democratisering en feminisering van de hele maatschappij. Het gaat er niet alleen om af te rekenen met het privé-bezit van de produktiemiddelen, maar ook met de huidige arbeidsdeling tussen arbeiders en de verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen. Dan zullen mannen net zo goed bij het verzorgen en opvoeden van kinderen betrokken zijn als vrouwen. Alle arbeid – betaalde, vrijwillige en huishoudelijke – zal evenredig verdeeld zijn. Ieder mens moet verzekerd zijn van een zelfstandig bestaan, recht hebben op zelfbeschikking over eigen lijf en leven, seksuele voorkeuren vrij kunnen ontplooiën. De PSP wil een maatschappij waarin minderheden niet verdrukt of geminacht worden; een maatschappij zonder racisme, fascisme, anti-semitisme, homohaat en seksisme; een maatschappij waar mensen uit verschillende culturen naast elkaar en met elkaar leven.

De PSP wil een open en democratische samenleving. Het gaat erom dat mensen zelf zeggenschap krijgen over hun eigen leef-, woon- en werksituatie. Daarvoor moeten nieuwe democratische vormen worden ontwikkeld: organen van basisdemocratie in buurten, bedrijven en instellingen die zoveel mogelijk hun eigen zaken beheren. Daarnaast moeten rechtstreeks gekozen parlementaire organen beslissen over de hoofdlijnen van de maatschappelijke ontwikkeling. Een zekere spanning tussen parlementaire democratie en basisdemocratie is daarbij onvermijdelijk. Die spanning is tegelijk een middel tegen verstarring. De PSP

keert zich tegen een 'sterke', autoritaire staat. Volledige openbaarheid van het optreden van de overheid, democratisering van ambtelijke instellingen en tegengaan van machtsconcentraties binnen de overheid, zijn daarvoor belangrijke voorwaarden. De overheid behoort niet de gevestigde orde te beschermen, maar juist die groepen die in de knel dreigen te komen.

De PSP wil een ontwapende wereld, waarin geweld niet meer als middel ter oplossing van conflicten aanvaard wordt en waarin vreedzame relaties tussen mensen bestaan. Een rechtvaardige internationale economische ordening, solidariteit en gelijkwaardigheid tussen de volkeren is daarbij van groot belang. De schrijnende ongelijkheid op wereldschaal tussen Noord en Zuid moeten worden opgeheven, de militaire blokken ontbonden en alle wapens uitgebannen. Onderdrukking en uitbuiting kunnen, als het er op aan komt, niet zonder geweld. Alleen in een wereld, waar alle vormen van structurele onderdrukking zijn opgeheven, is geen geweld.

Op dit moment dreigen (kern)wapens zelfs de gehele mensheid te vernietigen. De kernwapens de wereld uit helpen, om te beginnen uit Nederland, is dan ook nog steeds een van de belangrijkste taken waar we voor staan. De PSP vindt dat we moeten ophouden oorlogsvoorbereiding als normaal menselijk gedrag te zien. De PSP kiest voor onmiddellijke, eenzijdige ontwapening, als enige reële weg om de verstarring in de wapenwedloop tussen de militaire blokken te doorbreken: bijvoorbeeld door het verwijderen van de kernwapens, uittreden uit de NAVO, afschaffen van het leger. De risico's van zo'n stap zijn aanzienlijk kleiner dan de risico's van de steeds verder op hol geslagen bewapening.

• 3 Naar een socialistische samenleving

Een maatschappij zonder geweld en uitbuiting komt er niet vanzelf. Degenen die de macht hebben of belang hebben bij de huidige verdeling van werk en inkomen, zullen die macht niet vrijwillig afstaan. Daarom moet daarvoor strijd worden gevoerd. Niet om de macht in handen van een nieuwe bevoorrechte groep te brengen, maar juist in handen van alle mensen samen. Die strijd kan alleen met succes gevoerd worden als deze geweldloos is en actief wordt ondersteund door een grote meerderheid van de bevolking. Dat vereist een langdurig proces van bewustwording en machtsvorming van onderop. Gelukkig zij er al veel mensen die in verzet komen tegen de bewapening, tegen onderdrukking van mensen, tegen de vernietiging van het milieu.

In de Derde Wereld wist een aantal volkeren zich te bevrijden van de koloniale onderdrukkers en vechten andere volkeren tegen de neo-koloniale onderdrukking. In West-Europa, en ook daarbui-

ten, is een krachtige vredesbeweging opgebouwd die zich keert tegen de verdergaande wapenwedloop. In Oost-Europa proberen oppositiegroepen te komen tot democratisering van de maatschappij. In Nederland zijn talloze mensen actief in actiegroepen, organisaties en bewegingen. Deze democratische machtsvorming van mensen zelf in progressieve en linkse bewegingen vormt de belangrijkste kracht om maatschappelijke veranderingen af te dwingen. Zij zijn ook essentieel in het verzet tegen het regeringsbeleid. De bestaande machtsverhoudingen zijn niet onveranderlijk. Het is dit besef dat in tal van acties tot uitdrukking komt. Zij leveren tegelijk een bijdrage aan de verdere bewustwording over de werkelijk machtsverhoudingen in deze maatschappij.

Het is uitgesloten dat de noodzakelijke structurele veranderingen alleen via een parlementaire meerderheid kunnen worden afgedwongen. Daarvoor onttrekken de belangrijkste maatschappelijke machten, bijvoorbeeld de economische en militaire, zich te zeer aan de parlementaire besluitvorming. Een werkelijk democratische maatschappelijke ordening, zoals de PSP die wil, kan natuurlijk niet van bovenaf opgelegd worden. Die is gebaseerd op de democratische machtsvorming van mensen zelf, in buurten en bedrijven, in vrouwen- en vredesbeweging, enzovoort. Daarom legt de PSP haar hoogste prioriteit bij het versterken van linkse sociale bewegingen, die gestalte geven aan de tegenmachtsvorming van onderop. De vraag onder welke voorwaarden het zinvol is om regeringsdeelname na te streven, is daarvan afgeleid. Voor de PSP is het essentieel dat gebroken wordt met kapitalisme, patriërchaat, racisme en bewapening. Dat kan alleen als er voldoende maatschappelijke basis is voor het doorvoeren van vergaande structurele veranderingen én een meerderheid van de bevolking zich daarvoor actief wil inzetten.

Een linkse regering, zoals de PSP die voorstaat, moet zich inzetten voor:

- radicale democratisering en openheid van de maatschappij op alle niveaus;
- de economie onder controle van de gemeenschap;
- ontwapening en een daadwerkelijke anti-imperialistische politiek;
- bestrijding van diskriminatie en racisme. Gelijke rechten voor Nederlandse en buitenlandse ingezetenen;
- stopzetting van het verspillen van grondstoffen en energiebronnen en daarmee de aantasting van het milieu;
- drastische herverdeling van alle betaalde en onbetaalde arbeid en economische zelfstandigheid voor iedereen.

Een linkse regering, die de politieke wil heeft om aan deze politiek gestalte te geven, kan een enorme stimulans betekenen voor de strijd van mensen zelf voor ontwapening en zeggenschap

over de eigen situatie, en tegen diskriminatie en onderdrukking. Elkaar ondersteunend kunnen linkse bewegingen en partijen en zo'n regering op deze manier de noodzakelijke veranderingen tot stand brengen en de weerstanden van de huidige machthebbers overwinnen.

Deze situatie lijkt nog ver weg. Voor veel linkse mensen zijn de ontwikkelingen van de afgelopen jaren weinig bemoedigend. Op veel gebieden is links in een verdedigende positie gedrongen en moet er opgekomen worden voor behoud van het bestaande. Soms gaat dat met succes, vaak ook niet. Materieel heeft een groeiende groep mensen, door de economische crisis en de bezuinigingspolitiek, steeds minder ruimte voor essentiële levensbehoeften, laat staan voor 'leuke dingen'. Kruisraketten en kerncentrales dreigen er, ondanks massaal verzet, toch te komen. Op cultureel en ideologisch gebied is links ook in een soort crisis geraakt. Doordat links zich concentreert op verdediging van bestaande verworvenheden, lijken verderreikende idealen naar de achtergrond gedrongen te zijn. Linkse politiek is er echter niet in de eerste plaats om het bestaande te behouden, maar om het bestaande te veranderen. De PvdA, verreweg de grootste progressieve partij, is de laatste jaren in strategisch opzicht naar rechts opgeschoven. Zij kiest vóór een sterk leger, binnen de NAVO, mét 1 of 2 atoombommen. Zij kiest steeds meer voor 'versterking van de markt' in plaats van socialisatie van produktiemiddelen. Aan drastische arbeidstijdverkortings- en afschaffing van het kostwinnersbeginsel wordt slechts lippendienst bewezen. In de praktijk kiest de PvdA voor een zeer geleidelijke arbeidstijdverkortings- en vóór handhaving van het kostwinnersbeginsel, bijvoorbeeld in de tweeverdienerswet en in de sociale zekerheid. De voor buitenlanders uiterst diskriminerende Wet Arbeid Buitenlandse Werknemers wordt door de PvdA gesteund. Niet voor niets kiest de PvdA uitdrukkelijk voor een coalitie met het CDA, of desnoods VVD, bóven een coalitie met partijen ter linkerzijde, zelfs als er een progressieve meerderheid zou bestaan. Door deze opstelling en de voorwaarden die de PSP stelt aan het beleid van een linkse regering, is deelname van de PSP aan een te vormen regering in de huidige situatie uitgesloten. De PSP wil een krachtige oppositie-politiek voeren door enerzijds radicale alternatieven te ontwikkelen en te bundelen en anderzijds actief mee te denken en te doen met breed gesteunde maar minder radicale initiatieven.

De PSP staat open voor radicale standpunten en blijft die meehelpen ontwikkelen en in het parlement naar voren brengen. Daarnaast wil de PSP met initiatieven komen op wezenlijke terreinen waarop breed ondersteunde bewegingen actief zijn, om zo op korte termijn een deel van de verdergaande eisen van de PSP bereikbaar maken.

De bestaande parlementaire verhoudingen zijn,

vooral op korte termijn, niet onbelangrijk. Brede bewegingen, zoals de FNV en het Komitee Kruisraketten Nee, hebben keer op keer hun hoofd gestoten bij de vorige coalities en in het bijzonder bij de huidige CDA/VVD-coalitie. Er komen ongetwijfeld meer politieke mogelijkheden als bij de komende verkiezingen CDA plus VVD plus 'klein rechts' in de minderheid komen. Als D66 niet weer voor rechts kiest en de PvdA zich aan haar beloften op dit terrein houdt, bestaat er dan een parlementaire meerderheid tegen bijvoorbeeld het plaatsen van kruisraketten en het bouwen van nieuwe kerncentrales. De PSP zal zich er van harte voor inzetten deze punten dan ook verwezenlijkt te krijgen.

De PSP ziet het als één van haar taken om de PvdA aan haar beloften op dit soort punten te houden, en om haar op andere punten 'naar links' te trekken. Een onafhankelijke linkse opstelling en waar nodig oppositie, ook bij een progressieve meerderheid in het parlement, is daarvoor noodzakelijk. De PSP is daarbij bereid om de vorming van een eventueel progressief minderheidskabinet mogelijk te maken. Zij zal dan geen steun geven aan pogingen van rechts zo'n kabinet ten val te brengen. Belangrijker is nog het bestaan en versterken van linkse sociale bewegingen. Uiteindelijk is de PvdA ook pas onder de maatschappelijke druk van de vredes- en anti-kernenergie-beweging gekomen tot haar afwijzend standpunt ten aanzien van kruisraketten en kerncentrales. Het mobiliseren en activeren van mensen voor verdergaande doeleinden, en het vertalen daarvan in het parlement, blijft dan ook hoofdpunt van politiek voor de PSP.

De PSP kan, wil en hoeft dat gelukkig niet alleen te doen. Op allerlei strijdterreinen zijn radicale bewegingen actief, en willen ook andere partijen opkomen voor verdergaande doelen. De PSP streeft in dergelijke gevallen naar samenwerking met die bewegingen en partijen om gezamenlijk te werken aan een steeds krachtiger maatschappelijke (tegen)machtsvorming. Op deze wijze kan de PvdA, en ook andere gematigd progressieve (massa-)organisaties, onder druk worden gezet om de discussie op deze verdergaande punten van structurele maatschappijverandering aan te gaan. Zo kan voorkomen worden dat de strijd van progressieve (massa-)bewegingen bij bijvoorbeeld een PvdA/CDA-coalitie ingekapseld en afgeremd wordt.

De PSP staat open voor samenwerking op deelgebieden met elke partij en beweging, binnen en buiten het parlement, die samen met haar wil strijden voor de door haar beoogde veranderingen. Dat wil niet zeggen dat deze bewegingen en/of partijen dan ook letterlijk moeten instemmen met de eisen zoals die in dit programma geformuleerd zijn. Van de thans in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen ligt samenwerking met PPR en CPN het meest voor de hand.

• 4 De PSP in het parlement

Het werk van de PSP in het parlement ligt in het verlengde van deze algemene politieke opstelling van de PSP. Aan de ene kant brengt de PSP in het parlement socialistische alternatieven naar voren, tegen de heersende ideologie in, om zo duidelijk te maken dat een werkelijk links beleid wel degelijk uitvoerbaar is, als de politieke wil ertoe aanwezig is. Zij laat het geluid van de tegenbeweging op principiële wijze in het parlement horen, ook van de radikale delen van die beweging, die door velen verguisd en verdacht gemaakt worden. Aan de andere kant komt de PSP in het parlement ook op voor kleine verbeteringen en tegen verslechteringen voor de mensen die door de maatschappelijke orde in de verdrukking komen, in de overtuiging dat de steun voor verdergaande doeleinden voor een belangrijk deel gevoerd wordt door het behalen van (deel)sukcessen op korte termijn. De PSP probeert dit te doen door zich te verbinden met degenen die hiertegen in actie komen, door de buitenparlementaire druk om te zetten in parlementaire resultaten.

Economie

• 5 De huidige economische orde is een wanorde. Massale werkloosheid, toenemende armoede bij grote groepen mensen, achterstelling van vrouwen, produktie die meer door de winst dan door maatschappelijke behoefte bepaald wordt, verspilling van grondstoffen en energie, vervuiling van het milieu, bewapeningswedloop en uitbuiting van de Derde Wereld. Deze economische problemen worden in belangrijke mate veroorzaakt door de kapitalistische produktiewijze. De ongerijmdheden waartoe het winststreven van particuliere ondernemingen als bepalende economische faktor leidt, zijn talloos: terwijl vele mensen werloos zijn, wordt de werkdruk opgevoerd. Terwijl miljarden aan bewapening worden uitgegeven, ontberen talloze mensen zelfs de meest elementaire levensbehoeften. Nederland importeert op grote schaal veevoer uit landen met een grote hongersnood, en zit zelf met melkplassen en mestoverschotten. Het zijn maar een paar voorbeelden.

Hoewel de overheid een grote bemoeienis heeft met de economie is er geen sprake van democratische besluitvorming. Arbeiders hebben nauwelijks zeggenschap. Het parlement in feite ook niet, zelfs niet als er voor miljoenen aan gemeenschapsgeld in een bedrijf is gestopt. RSV was geen geval apart, maar slechts één van de zovele. Jaarlijks worden vele miljarden steun aan het bedrijfsleven gegeven, ongericht en zonder democratische controle. Deze steun is door de huidige regering nog fors opgevoerd. In samenhang met de grote bezuinigingen en loonmatiging heeft dat er wel voor gezorgd dat de winsten van vooral de

grote exporterende bedrijven sterk zijn gestegen. Tot een evenredige toename van de investeringen heeft dat niet geleid. De multinationale ondernemingen kopen liever bedrijven in het buitenland op, met name in de Verenigde Staten. Door de dalende koopkracht hier kwamen de kleinere bedrijven, die vooral produceren voor de binnenlandse afzet, in de verdrukking, terwijl het merendeel van de werkgelegenheid juist in deze sektor is gekoncentreerd.

Ook op andere manier werkt de overheid aan een 'versterking van de markt', in navolging van de commissie-Wagner: privatisering van overheidsbedrijven zoals de postgiro, eenzijdige toepassing van het profijtbeginsel en deregulering. Dit laatste heeft niet tot minder bureaucratie geleid, wel tot aantasting van werknemersrechten en milieubeschermdende maatregelen. Het invoeren van nieuwe technologieën wordt overgelaten aan de werkgevers, terwijl de overheid volstrekt kritiekloos subsidies verstrekt. De gevolgen voor de werkgelegenheid, de kwaliteit van de arbeid en het maatschappelijk leven in het algemeen moeten kenbaarlijk maar op de koop toe worden genomen. Dit overheidsbeleid lost de economische problemen niet op, maar versterkt eerder de werking van het kapitalisme, en daarmee de ongelijkheid en uitbuiting van mens en milieu.

De PSP wil een economie, waarbij de produktie is gericht op het vervullen van maatschappelijke behoeften, ekologisch verantwoord is en niet is gebaseerd op uitbuiting van de Derde Wereld. Dat kan alleen bij een andere economische ordening, waar niet langer ongelijke eigendomsverhoudingen, het maken van winst, concurrentie en geheimhouding centraal staan, maar juist gemeenschappelijk bezit van de produktiemiddelen, democratische besluitvorming, openbaarheid en samenwerking. De PSP wil een zo gedecentraliseerd mogelijk socialisatie van de produktiemiddelen, dat wil zeggen dat ze, met invoering van arbeiderszelfbestuur, eigendom worden van het rijk, provincie, gemeente of buurt, al naar gelang de omvang en het belang van de betreffende produktie. De produktie moet gericht zijn op het vervullen van maatschappelijke behoeften. Dat kan door te voldoen aan een economisch plan, dat zo gedecentraliseerd mogelijk wordt vastgesteld. Landelijk worden de grote lijnen van het plan vastgesteld, terwijl regionaal en plaatselijk een verdere invulling en aanvulling voor de op de regio afgestemde produktie kan worden gemaakt. Zo'n plan moet niet erg gedetailleerd zijn, maar is voornamelijk bedoeld voor een maatschappelijke toetsing en richtinggeving van de gewenste produktie. Binnen de kaders van zo'n plan bestaat een vergaande autonomie voor de bedrijven en instellingen, waarbinnen volledige democratie bestaat (zelfbeheer) en een volledige openbaarheid van bedrijfsgegevens ook voor de 'buitenwacht' is gegarandeerd. De keuze van leveranciers kan bij

voorbeeld vrij worden gelaten. De wijze van prijsvorming moet wel – met marges om een zekere differentiatie mogelijk te maken – in het plan worden opgenomen. Ook zal er een maatschappelijke toetsing moeten kunnen plaatsvinden of de produktiemiddelen wel naar behoren beheerd worden.

Een democratisch georganiseerde economie is ook een belangrijke voorwaarde om te komen tot een ekologisch verantwoorde economie. Het wordt steeds duidelijker dat het volstrekt onverantwoord is om op de huidige manier door te produceren. Zure regen, bodemverontreiniging, aantasting van de vruchtbaarheid van landbouwgronden en drinkwaterkwaliteit stellen ons voor de noodzaak van zeer ingrijpende maatregelen. De PSP wijst daarom een economisch beleid dat zich enkel en alleen richt op meer economische groei als middel om uit de werkloosheidsproblemen te komen af. Economische groei kan nooit een doel op zich zijn. Meer zinvolle produktie is wenselijk, maar aan de andere kant moet allerlei onnodige en schadelijke produktie worden afgeschaft. De PSP is geen voorstander van een algemene verhoging van de partikuliere konsumptie, maar voor meer kollektieve voorzieningen, bijvoorbeeld stimulering van het openbaar vervoer ten koste van het partikulier autobezit. Op korte termijn is een stimulerend overheidsbeleid goed te verenigen met een verantwoord milieubeleid door gerichte investeringen in energiebesparing, schone energie, milieubescherming en dergelijke. Op langere termijn moet het economisch systeem zo ingericht zijn dat economische groei niet, zoals in het kapitalisme, een essentiële drijfveer vormt. De PSP wijst een internationale arbeidsverdeling met in het Westen hoog-technologische produktie en in de Derde-Wereldlanden vooral eenvoudige produktie af, maar wil juist naar diverse produktie-structuren, zowel hier als daar, afgestemd op de regionale behoeften. Technologische vernieuwingen moeten niet ten dienste staan van ondernemers en bestuurders, maar van iedereen. Een beheerste en gerichte invoering is daarvoor nodig, dit wil zeggen vroegtijdige en volwaardige invloed van werknemers al in de ontwikkelingsfase, en garanties tegen misbruik en aantasting van de privacy bij informatika-toepassingen.

De PSP beseft dat zo'n andere, op solidariteit gebaseerde economische ordening alleen tot stand kan komen als die gedragen wordt door machtsvorming aan de basis. Wettelijke maatregelen en makro-economische beleidsinstrumenten alleen leiden niet tot een democratische, socialistische economie. Versterking van de machtspositie van arbeiders en groepen die buiten de betaalde arbeid worden gehouden tegenover de economische machthebbers, staat daarom voor de PSP voorop. Daarnaast moet ook op korte termijn gewerkt worden aan een verandering van de produktie-structuur.

• 6 *Daarom wil de PSP:*

1. Opstelling van een globaal landelijk economisch plan waarin de gewenste ontwikkeling in de produktie-sfeer wordt aangegeven. Sektorplannen en regelingen voor steunverlening worden hier aan getoetst. Afschaffing van de ongerichte en ongecontroleerde overheidssteun aan het bedrijfsleven, zoals via de WIR. Bij gerichte steunverlening zeggenschap en controle over de gemeenschapsgelden door werknemers(organisaties) en overheid.
2. Een gericht investeringsprogramma van de overheid zelf in met name energiebesparing, ontwikkeling schone energie, milieubeschermende technologie, bodemsanering, openbaar vervoer, onderwijs- en scholingsvoorzieningen, kinderopvang, stadsvernieuwing en sociale woningbouw.
3. Nationalisatie en onder arbeiderscontrole brengen van de banken, verzekeringsmaatschappijen, pensioenfondsen en grote handels- en transportondernemingen. Socialisatie van om te beginnen de belangrijkste ondernemingen in de andere sectoren van de industrie en commerciële dienstverdeling. Geen privatisering van overheidsbedrijven.
4. De exploitatie van de bodemschatten volledig onder gemeenschapscontrole. De winsten hierop komen volledig aan de gemeenschap toe.
5. Omvorming van de wapenindustrie tot civiele industrie, voorzover mogelijk, anders sluiting.
6. Opheffing van de BV en CV als rechtsvorm voor bedrijven. Volledige openbaarheid inzake eigendomsverhoudingen van bedrijven. Aandelen aan toonder worden afgeschaft ten gunste van aandelen op naam, die pas na registratie in openbare registers overgedragen kunnen worden. Openbaarheid van bedrijfsgegevens. Op termijn opheffing van patenten. Akkountants in overheidsdienst, met rapportage aan overheid en werknemers.
7. Vervanging van de Wet op de Ondernemingsraden door een Wet op de Personeelsraden. Personeelsraden krijgen inzage in alle bedrijfsgegevens en het recht op bindend advies inzake alle bedrijfsbeslissingen, met name ook bij benoeming van de direktie, investeringsbeslissingen, ontwikkeling en invoering van nieuwe technologieën. Stimuleren van arbeiders-zelfbestuur. Socialisatie van een bedrijf op verzoek van het personeel.
8. Een prijspolitiek die er op is gericht de prijzen meer in overeenstemming te brengen met de maatschappelijk kosten, bijvoorbeeld door heffingen op basis-chemikaliën en metalen, en afschaffing van BTW op arbeid in de bouw en dienstverlenende bedrijven.

9. Behoud van maatschappelijk waardevolle bedrijfstakken die geheel dreigen te verdwijnen door vaststelling van een minimaal gewenste omvang en beschermende maatregelen. Invoering van een Wet Bedrijven in Moeilijkheden om onnodige bedrijfssluitingen te voorkomen.
10. Ondersteuning van kleinschalige, democratische mens- en milieuvriendelijke bedrijven en initiatieven. Bescherming van kleine detailhandel tegen grootwinkelvestigingen. Meer avondwinkels.
11. Een algeheel verbod op casino's.
12. Democratisering van de regionale ontwikkelingsmaatschappijen en oprichting daarvan in alle provincies. Deze ontwikkelingsmaatschappijen dienen de oprichting van kleinschalige, democratische en milieuvriendelijke bedrijven te bevorderen. Rechtstreekse en uitgebreidere steun aan regio's met een extra hoge werkloosheid. Vestiging van nieuwe (takken van) rijksdiensten in die regio's. Geen verplaatsing van bestaande rijksdiensten.
13. Volledige stakingsvrijheid. Invoering van nieuwe technologieën moeten onderdeel uitmaken van de CAO-onderhandelingen.

Arbeid en inkomen

• 7 Onder druk van de massale werkloosheid is het de regering en de ondernemers gelukt scherpe bezuinigingen door te voeren, lonen te matigen, het arbeidstempo op te voeren en de rechtspositie van het personeel te verslechteren, onder meer door 'fleksibilisering': afroepkontrakten, tijdelijk werk, thuiswerk enzovoort. Vrouwen worden op vele manieren van de arbeidsmarkt verdreven: de tweeverdienersmaatregelen, het gebrek aan kinderopvang en de psychologische oorlogsvoering van gezinsdenkers die vinden dat bij een krappe arbeidsmarkt vrouwen voor mannen moeten wijken. Het recht op uitkering of loon van jongeren wordt hen stelselmatig afgepakt. Zo wordt hen de kans op een zelfstandig bestaan steeds meer ontnomen. Als de niet-geregistreerde werkloosheid meegerekend wordt, zoekt nu ruim een miljoen mensen een baan. Vooral jongeren, vrouwen en migranten zijn hiervan de dupe. Bij de sociale zekerheid, waar EG-richtlijnen formeel verplichten tot gelijkberechtiging van mannen en vrouwen, wordt juist het gezinsdenken verder ingevoerd – nu ook in niet-traditionele samenlevingsvormen. Intussen wordt de disciplinerende werking van werkloosheid versterkt. Door verhalen dat het hun eigen schuld is dat ze werkloos zijn, door het handhaven van de vernederende en onzinnige plicht te solliciteren naar banen die er niet zijn, door de bureaucratische rompslomp en tegenwerking als ze voor zichzelf zinvol werk willen beginnen. Anderzijds is er een toenemende druk op werklozen om verplicht 'vrijwilligerswerk' te doen.

Veel onbetaald werk is van groot belang voor de maatschappij, maar wordt sterk ondergewaardeerd. Maar zonder al dat werk, waarvan het meeste nog steeds door vrouwen wordt gedaan, zou de maatschappij niet kunnen functioneren. Het is hard nodig de heersende arbeidsmoraal, die er vaak op neer komt dat mensen zonder betaald werk nauwelijks als volwaardig worden gezien, te bestrijden. Daarnaast dient waar maar enigszins mogelijk vrijwilligerswerk dat van groot belang is voor de maatschappij, omgezet te worden in betaald werk. Dit dient bij voorrang te gebeuren in die sectoren waar door uitstoot van beroepskrachten ten gevolge van de bezuinigingen het vrijwilligerswerk – noodgedwongen – een grote vlucht heeft genomen.

In deze konsumptiemaatschappij wordt waardering eigenlijk alleen maar in geld uitgedrukt. Waardering voor arbeid wordt uitgedrukt in de hoogte van het inkomen dat ermee verworven kan worden. Daar zijn enorme verschillen in en de laatste tijd worden de verschillen alleen maar groter in plaats van kleiner. De winst-inkomens zijn sterk gestegen. Hogere inkomens zijn er vaak op vooruit gegaan. Daarentegen is op de uitkeringen aanzinnig gekort: een reëel koopkrachtverlies voor de minima van minstens 10 procent, en voor sommige WAO-uitkeringen zelfs 25 procent. Terwijl juist voor de lagere inkomensgroepen de vaste (woon)lasten sterk zijn gestegen. De herziening van het stelsel van sociale zekerheid komt neer op een afbraak ervan. Bovendien is het stelsel nog veel ingewikkelder geworden. Er wordt steeds meer gekeken of, en met wie, iemand samenwoont (gezinsoeslagenwet, voordeurdelersmaatregel). Dat brengt een nog sterkere en volstrekt onaanvaardbare controle op het privé-leven van uitkeringsgerechtigden met zich mee, zoals menige bijstandsvrouw al heeft moeten ervaren.

Deze politiek leidt tot een drieling in de maatschappij: een kleine toplaag van bezitters en beslissers, een laag van mensen met een vaste baan en redelijk inkomen, en een groeiende laag van vooral vrouwen, jongeren, migranten en uitkeringsgerechtigden zonder (volwaardige) baan, en vrijwel of geheel zonder inkomen. De toenemende, ongecontroleerde automatisering werkt deze ontwikkeling verder in de hand door de arbeidsuitstoot en verschraving van functies die daarmee deels gepaard gaat.

De PSP vindt dit een buitengewoon gevaarlijke en onrechtvaardige ontwikkeling. Om die te keren zijn er juist in die 'derde laag' krachtige belangenbehartigings-organisaties nodig. De vakbeweging, die een organisatie van en voor mensen met vast werk dreigt te worden, zal daadwerkelijk moeten opkomen voor de baanlozen. Door baanloze mensen worden alternatieven ontwikkeld en in praktijk gebracht, die niet alleen van belang zijn voor de baanloze mensen zelf, maar voor de hele maatschappij en dus ook voor mensen die (nu

nog) wel een baan hebben.

De PSP wil naar een solidaire, klassenloze, maatschappij. Waarin mensen zelfstandig hun leven kunnen inrichten. Waar mensen vrij met elkaar relaties kunnen aangaan, zonder dat dit tot economische afhankelijkheid leidt. Waar mensen zelf zeggenschap hebben over hun eigen arbeid. Waar ieder mens recht heeft op maatschappelijk zinvol, volwaardig en betaald werk. Waarin al het maatschappelijk noodzakelijke werk – betaald, vrijwillig en huishoudelijk – evenredig is verdeeld tussen mannen en vrouwen. En waarin iedereen een ongeveer even hoog, zelfstandig inkomen heeft. Dat betekent dat de PSP streeft naar een maatschappij waarin in beginsel iedereen naar vermogen bijdraagt aan de maatschappelijk noodzakelijke arbeid, met een vergaande loskoppeling van arbeid en inkomen.

Op kortere termijn wil de PSP dat in ieder geval het recht van een ieder op een eigen, zelfstandig minimum-inkomen wordt gerealiseerd. Dat kan door uitbreiding van de bijstandswet tot een recht op een gegarandeerde minimum-uitkering voor iedereen die niet anderszins al een inkomen uit arbeid of uitkering heeft.

Zo'n recht op een zelfstandig inkomen voor iedereen is een essentiële voorwaarde om het kostwinnersbeginsel volledig af te kunnen schaffen. De PSP vindt het onwenselijk dat tegenover zo'n minimum-uitkering ook een arbeidsplicht staat. Invoering van een zelfstandig inkomen voor iedereen, geeft individuen wel meer vrije keuzemogelijkheden, maar tast de machtsongelijkheid tussen mensen, met name tussen mannen en vrouwen, nog onvoldoende aan. Daarom is het voor de PSP essentieel dat er een drastische herverdeling plaatsvindt van de arbeid, zowel de betaalde als de onbetaalde. Een snelle, drastische arbeidstijdverkortung (ATV) tot 25 uur per week is daartoe een noodzakelijk voorwaarde.

Daarnaast is een 25-urige werkweek ook essentieel om op afzienbare termijn een eind te maken aan de massa-werkloosheid. Want zelfs bij een hogere economische groei, en een ATV tot bijvoorbeeld 32 uur in 1990 zoals PvdA en FNV willen, zal er dan nog steeds een massale werkloosheid van veel meer dan een half miljoen mensen bestaan. De PSP acht de strijd voor zo'n drastische ATV niet alleen een taak voor de vakbeweging. Juist de mensen die nu buiten het betaalde arbeidsproces staan, en dus buiten de CAO-onderhandelingen, hebben er alle belang bij. Daarom wil de PSP een wettelijke regeling voor ATV, waarbij de belangen van juist die groepen worden benadrukt. Zo'n wet kan bovendien de positie van de vakbeweging versterken bij de konkrete invoering van de ATV per bedrijf(stak), net zoals de wet op het minimumloon dat doet bij de loononderhandelingen.

De PSP wil dat de inkomensverschillen drastisch worden verkleind. Met name de minima moeten

sterk worden opgetrokken. Om al deze voorstellen te betalen, is het niet nodig dat de ATV gepaard gaat met 'evenredig inleveren'. Er zijn belangrijke 'inverdieneffekten': de premies voor werkloosheid en dergelijke kunnen aanzienlijk dalen. Daarnaast vormen de stijging van de produktiviteit en de sterk gestegen winsten van ondernemingen belangrijke financieringsbronnen. Omdat iedereen minstens een zelfstandig gegarandeerd minimum-inkomen krijgt, kunnen alle kostwinnerstoeslagen en -regelingen worden afgeschaft. Verder zal er wel een drastische nivellering van de hogere (individuele) inkomens plaats moeten vinden.

● 8 *Daarom wil de PSP:*

1. Drastische ATV tot 25 uur per week in vier jaar met behoud van koopkracht voor de inkomens tot ongeveer modaal (minimum-loon plus 20 procent). Daartoe invoering van een raamwet die vastlegt wanneer een 25-urige werkweek moet zijn gerealiseerd. Ondernemingsraad en vakbeweging en plaatselijk georganiseerde groepen van vrouwen, jongeren en uitkeringsgerechtigden krijgen controle op de herbezetting. Een herbezetting gegarandeerd tot 100 procent. Bij de herbezetting in een bedrijf of instelling krijgen reeds aanwezige deeltijdwerkers voorrang om, zo zij dat willen, hun uren aan te vullen tot de nieuwe norm voor een volledige werkweek. Instelling van een ATV-fonds, waaruit met name kleinere bedrijven loonkostensubsidies kunnen krijgen.
2. Volledig recht op betaalde arbeid.
3. Een regeling bij herbezetting die bevordert dat nieuwe banen bij voorkeur toekomen aan jongeren en, door middel van een kwote-ringsregeling, aan vrouwen en migranten, zolang er nog geen evenredige positie op de arbeidsmarkt bestaat. Er moet een aanmoedigingspremie komen voor het in dienst nemen van jongeren en langdurig werklozen. Afschaffing van de regelingen waarbij de duur van het arbeidsverleden bij ontslag als enig criterium geldt.
4. Uitgebreide mogelijkheden tot om-, her- en bijscholing, met name voor vrouwen die willen herintreden op de arbeidsmarkt.
5. Afschaffing van het kostwinnersbeginsel in de sociale wetgeving. Zelfstandige rechten op een uitkering voor iedereen, ongeacht sekse, burgerlijke staat, leef- of woonvorm. Afschaffing van alle partner-inkomens-toetsen en afschaffing van de voordeurdelerskorting. Afschaffing van de vermogenstoets in de bijstandswet. Uitbreiding van de bijstandswet tot een recht op een gegarandeerde minimum-uitkering voor iedereen vanaf 16 jaar en niet-thuiswonenden onder 16 jaar, die geen zelfstandig inkomen uit betaald werk, uitkering of andere bron hebben. Zolang

- de inkomensverschillen zo groot zijn, invoering van een inkomensafhankelijke kinderbijslag, kostendekkend voor modale inkomens.
6. Verhoging van alle minimum-uitkeringen met 10 procent. Het gegarandeerde minimum-uitkeringsbedrag dient tenminste 80 procent van het minimumloon te bedragen. Minstens handhaving van het koopkrachtnivo van de minima, ook bij een economische teruggang.
  7. Om te beginnen weer optrekken van de WW en WAO tot 80 procent van het laatstverdiende loon. Op den duur verhoging tot 100 procent. Handhaving van de verdiskonteringsregeling in de WAO. Onbeperkte duur van de WW.
  8. Herstel en handhaving van de koppeling van ambtenarensalarissen en uitkeringen aan de algemene loonontwikkeling.
  9. Optrekken van de minimum-jeugdlonen tot het normale nivo voor volwassenen. Zware sankties voor werkgevers die het minimum(jeugd)loon ontduiken. Volledige uitkeringsrechten voor jongeren.
  10. Invoering van één pensioenvoorziening, waarin de AOW en de huidige pensioenregelingen opgaan. Flexibele, vrijwillige pensioenering vanaf 55 jaar, waarbij mensen dus na hun 65ste ook desgewenst door kunnen werken.
  11. Drastische vermindering van de inkomensongelijkheid. Opheffing van de onderwaardering van handarbeid ten opzichte van hoofdarbeid.
  12. Omzetting van vrijwilligerswerk in betaald werk, als er sprake is van kontraktwerk of de vrijwilligersactiviteiten op initiatief van de overheid of werkgevers zijn ontstaan. Geen regionale toetsingscommissies voor vrijwilligerswerk met behoud van uitkering. In beginsel is werken met behoud van uitkering toegestaan, als het initiatief daarvoor uitgaat van de werkloze zelf. Eventuele toetsing vindt plaats door (een commissie benoemd door) de gemeenteraad.
  13. Geen verruiming van het begrip 'passende arbeid'. Geen verplichting tot nachtarbeid. Volledige vergoeding voor veilig vervoer bij nachtarbeid.
  14. Een verbod op commerciële uitzendburo's. Vraag en aanbod van tijdelijk werk wordt bemiddeld door de gewestelijke arbeidsburo's.
  15. Afschaffing van de sollicitatieplicht voor mensen met een minimumuitkering. Bij een WW-uitkering boven het minimumnivo wel een verplichting tot beschikbaarheid voor de arbeidsmarkt.
  16. Democratisering van de sociale diensten en bedrijfsverenigingen. Vastleggen van de rechten van cliënten, zoals klachtenprocedu-

- res. Geen controle op het privé-leven van mensen. Geen gebruik van anonieme tips.
17. Mensen die in deeltijd werken dezelfde rechten als mensen die in een volledige betrekking werken. Geen verplichting tot deeltijdwerk voor nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Geen beperkende bepalingen ten aanzien van deeltijdbanen in de hogere functies.
  18. Werknemers met een handicap zoveel mogelijk integreren in gewone arbeidsverhoudingen. Daartoe scherpe controle op de naleving van de weer in te voeren kwoteringsregeling voor werknemers met een handicap. Normale beloning, rechtspositie, en CAO-onderhandelingen van werknemer in de WSW. Bestuur in de WSW door de mensen zelf. Op termijn opheffing van de WSW.

Financiën

- 9 Al sinds 1975 wordt er een steeds scherper bezuinigingsbeleid gevoerd om de kollektieve uitgaven (overheidsuitgaven en sociale voorzieningen) terug te dringen, onder het motto dat het financieringstekort moet worden verlaagd. De bezuinigingen hebben de werkloosheid eerder vergroot. Door gebrek aan afzetmogelijkheden blijven de investeringen achter. Het bezuinigingsbeleid is ook weinig effectief als het gaat om het terugdringen van het financieringstekort. Er zijn grote 'uitverdieneffekten': een lagere economische groei door de beperking van de koopkracht en lage investeringen, hogere uitgaven wegens de grotere werkloosheid. Feitelijk gaat het bij het bezuinigingsbeleid dan ook om het terugdringen van de overheid als zodanig ten gunste van het 'vrije bedrijfsleven'.
- Volgens de PSP is het huidige tekort geen groot probleem. Veel belangrijker is het om greep te krijgen op wat er met de sterk gegroeide rentebetalingen gebeurt. Daarom wil de PSP de banken en institutionele beleggers nationaliseren. Dat betekent niet dat het tekort onbeperkt hoog mag worden. De overheid besteedt tientallen miljarden aan schadelijke en onnutte zaken, zoals bewapening, ongerichte bedrijfssteun, ME-uitrustingen en extra gevangenis. Daarnaast kan er op veel terreinen doelmatiger met gemeenschapsgelden worden omgesprongen. Bezuinigingen zijn zo geen doelstelling van beleid, maar een gevolg ervan. Anderzijds wil de PSP een drastische uitbreiding van bepaalde kollektieve voorzieningen. Die moeten gefinancierd worden uit de opbrengst van belastingen en premies. De laatste jaren zijn de premies en indirecte belastingen verhoogd, maar de belasting op de winsten van bedrijven verlaagd. Dat heeft bijgedragen tot vergroting van de inkomensverschillen. Het huidige systeem van premieheffingen maakt arbeid duur, terwijl kapitaal juist sterker wordt gesubsidieerd. De werkloosheid wordt daardoor bevorderd. De loon-

en inkomstenbelasting kent wel een progressief tarief, maar de hoge inkomens profiteren juist het meest van een keur aan aftrekposten. Daarnaast zit bij die groep veel 'zwart geld'. Zo werd in 1981 al 6,5 miljard gulden aan rente-inkomsten verzwe- gen!

Het resultaat van de indirecte belastingen is vaak dat bepaalde produkten te duur worden voor iedee- ren, behalve voor een rijke elite. Als de over- heid het koopgedrag wil beïnvloeden kan dat be- ter gebeuren via het bieden van alternatieven, het wegnemen van oorzaken, het beïnvloeden van de mentaliteit, waar nodig reglementering en het selektief toepassen van heffingen en prijsvoor- schriften teneinde de prijs meer in overeenstem- ming te brengen met de maatschappelijke kosten. De 'tweeverdienerswet' maakt de hoogte van de te betalen belasting afhankelijk van het inkomen van een partner, door de kostwinnerstoelag en voetoverheveling. Met name vrouwen met een deeltijdba- an worden daarvan de dupe. Steeds meer worden mensen die samenwonen als een 'gezin' beschouwd en behandeld. De staat gaat ook in de belastingheffing kontroleren of, en met wie, je samenwoont. De PSP vindt dat iedereen een zelfstandig inkomen behoort te hebben, en daar zelfstandig belasting over moet betalen. Dat maakt de belastingheffing ook aanzienlijk eenvou- diger, en maakt gesnuffel in privé-omstandighe- den overbodig.

• 10 *Daarom wil de PSP:*

1. Afschaffing van de tweeverdienerswet. Volle- dig zelfstandige belastingheffing per individu, onafhankelijk van sekse, burgerlijke staat of samenlevingsvorm. Belastingvrije sommen in de loon- en inkomstenbelasting vervangen door vaste kortingsbedragen die voor iedere belastingplichtige gelijk zijn. Voor mensen met een laag inkomen kan dit ertoe leiden dat zij netto belasting terug ontvangen.
2. Sterkere progressie in de loon- en inkomsten- belasting. Een tarief van 100 procent op inkom- sten boven een ton. Sterke vereenvoudiging van de wet op de inkomstenbelasting. Beper- king van het aantal aftrekposten. Aftrekposten worden in het algemeen aan een maksimum gebonden, en bij voorkeur gegeven in de vorm van kortingsbedragen.
3. Sterke verhoging van de vennootschapsbelas- ting. Tegengaan van konstrukties om de belas- ting te ontduiken, via belastingparadijzen, juri- dische vormgeving van ondernemingen, interne verreknprijzen van multinationals en der- gelijke.
4. Verhoging van de vermogensbelasting, en 100 procent suksessierechten boven een belasting- vrije voet.
5. Afschaffing van de BTW-heffingen, om te be- ginnen, op primaire levensbehoeften als voe- ding, wonen, gas, elektriciteit, kleding, onder-

wijsmiddelen en informatiebronnen. Verlaging van de loonkosten in dienstverlening en de woningbouw door afschaffing van de BTW op arbeid in die sectoren. Overigens geen verho- ging van de indirecte belastingen, afgezien van specifieke gevallen waarbij aksijnzen of heffingen worden opgelegd om de prijs van een produkt meer in overeenstemming te brengen met de maatschappelijk kosten.

6. Vervanging van de werkgeverspremies op ar- beid door premies op de toegevoegde waarde. Integratie van de werknemerspremies in de loonbelasting.
7. Scherpere controle op belastingontduiking door het openbaar maken van alle inkomens en door daadwerkelijke controle door de fiskus van bankgegevens. De gegevens die bij het fiscaal nummer worden opgeslagen, dienen te worden beschermd door een privacy-wet of -verordening.
8. Koning en Oranje uit het muntstelsel en van de postzegels. De spreuk 'god zij met ons' van de rand van de munten.

Ontwapening en vrede

• 11 Oorlogen en de militaire voorbereiding daartoe zijn haast niet meer weg te denken uit de hedendaagse realiteit. Per jaar wordt hier maar liefst 3500 miljard gulden aan uitgegeven. Meer wapens brengen echter niet meer veiligheid, maar meer onveiligheid. Wel meer veiligheid ontstaat wanneer gestreefd wordt naar een veel grotere onderlinge verwevenheid en afhankelijkheid van beide grote blokken. Daarbij valt te denken aan kulturele kontakten, wederzijds voordelige ekono- mische betrekkingen en een gezamenlijke aanpak van milieuproblemen. Dit alles parallel aan te voe- ren ontwapeningsbesprekingen. Miljoenen mensen in de hele wereld zijn tot het inzicht gekomen dat de huidige politiek niet tot een oplossing leidt. Nu gaat de aandacht uit naar nieuwe technologische ontwikkelingen, zoals de nieuwste ontwikkeling in de opgaande bewape- ningsspiraal: SDI ('Star Wars'). De vredesbeweging heeft enorm aan kracht en breedte gewonnen. Voor de PSP, als pacifistische en anti-militaristische partij, een hoopvolle ont- wikkeling. Het niet plaatsen van de kruisraketten kan een belangrijke stap zijn op weg naar het af- breken van militaire blokken, legers en militaris- tisch denken. De PSP ondersteunt en neemt het initiatief tot geweldloze akties om de plaatsing van kruisraketten te voorkomen.

De belangrijkste wedloop is die tussen de Ver- enigde Staten en de Sovjet-Unie, die hun bondge- noten daar in meezuigen. Beide bondgenoot- schappen worden gekenmerkt door militarisme, door vertrouwen op vernietigingskracht en wan- trouwen tegenover politiek gedurfde alternatie- ven. Het Warschau-Pakt maakt gebruik van een

opgefokte anti-westerse propaganda. Maar ook de NAVO kan slechts gedijen wanneer het klimaat van angst voor de Sovjet-Unie in stand wordt gehouden. Wanneer de bevolking in het Westen zich daadwerkelijk gaat verzetten tegen de bestaande onrechtvaardige verhoudingen, zal blijken dat de NAVO-legers, net als die van het Warschau-Pakt, binnen het eigen blok een onderdrukkende rol spelen. De beeldvorming bevestigt zo duidelijk de status quo. De NAVO loopt voorop bij het ontwikkelen van nieuwe systemen, die de kans op het uitbreken van een allesvernietigend militair konflikt groter maken. De Nederlandse regering aksepteert dit kritiekloos. Het gebruik van kernwapens is een essentieel onderdeel van de NAVO-strategie voor een oorlog in Europa. Het ontwikkelen van steeds verfijndere nucleaire wapensystemen (onder andere neutronenbom) moet bovendien de gedachte onderbouwen dat een kernoorlog winbaar is. De kruisraketten vervullen hierin ook een functie.

De plaatsing van kernwapens voor de middellange afstand, waarmee de Verenigde Staten vanuit Europa de Sovjet-Unie kan bereiken, moet het grondgebied van de Verenigde Staten vrijwaren voor de gevolgen van een uit te vechten kernoorlog. De Amerikaanse regering suggereert dat de nieuwste wapenontwikkeling 'Star Wars' in de toekomst aanvalswapens verbodig zal maken. Zij vergeet er bij te zeggen dat het 'Star Wars'-systeem hoogstwaarschijnlijk niet honderd procent waterdicht zal blijken te zijn, waardoor er aanvullende wapensystemen nodig zullen blijven. Minstens zo belangrijk is echter dat 'Star Wars' ook aanvallend aangewend kan worden, hetgeen voor de Sovjet-Unie een nieuw groot gevaar betekent. Zij zal haar bewapeningsinspanning dan ook zeker verhogen. (Als door 'Star Wars' nog maar één op de tien Russische raketten de kans heeft het grondgebied van de tegenstander te bereiken, zal de Russische bewapeningsinspanning tien keer groter moeten zijn dan voorheen om op honderd procent sterkte te blijven.)

De besprekingen over wapenbeheersing in Genève hebben niets te maken met de wil de wapenwedloop terug te draaien. Wapenbeheersing is iets geheel anders dan ontwapening: wapenbeheersing is gekontroleerde bewapening. Voor het doorbreken van de bewapeningswedloop is daadwerkelijke vermindering van de bewapening noodzakelijk door daar eenzijdig mee te beginnen.

De in toenemende mate samenwerkende militaire industrieën in West-Europa eisen van hun regeringen een groter aandeel in de bondgenootschappelijke wapenproductie. Tevens willen producenten overheidssteun ontvangen via de West-Europese Unie (WEU). Dit alles leidt tot opvoering van de wapenproductie en wapenexporten. Bovendien kan een hierdoor gestimuleerde opleving van de WEU het begin betekenen van West-Europa als derde militaire supermacht.

Ook in de Derde Wereld worden autonome ontwikkelingen bemoeilijkt door de strategische belangen van beide blokken en de enorme bewapeningsuitgaven. Bovendien staan verschillende landen, die nu nog geen kernwapens bezitten, op het punt die wel te verwerven. De elites in die landen willen hun nationale en internationale positie verdedigen met dezelfde middelen als de grootmachten.

Eenzijdige ontwapeningsstappen en een ongebonden buitenlandse politiek zijn belangrijke middelen tot het doorbreken van de bewapeningswedloop en vormen een eerste aanzet tot ontwapening op wereldschaal. De PSP wil Nederlandse initiatieven om de bewapeningsspiraal en het blokkenken te doorbreken. Nederland dient verdragen af te sluiten met afzonderlijke Oost-Europese landen, zoals niet-aanvalsverdragen. Die verdragen kunnen afspraken bevatten over wederzijdse vermindering van wapensystemen en/of het uitwisselen van belangrijke militaire gegevens, die aan een beter wederzijds vertrouwen kunnen bijdragen. Daarnaast moet Nederland zelf maatregelen nemen die deze voorstellen kracht bijzetten, zoals bijvoorbeeld het openbaar maken van militaire gegevens.

Hoewel de productie van wapens werkgelegenheid geeft, bestaat er geen twijfel over, dat een gelijke inzet aan kapitaal, onderzoek en ontwikkeling voor de productie van nuttige goederen en diensten een veel grotere werkgelegenheid oplevert. Op die wijze kunnen noodzakelijke voorzieningen (in Nederland woningbouw en sociale voorzieningen, in de Derde Wereld eerste levensbehoeften) tot stand komen. Bij de oplossing van de economische spanningen die ontstaan in de overgangssituatie moeten de arbeiders in de wapenindustrie, en met hen de vakbeweging, intensief betrokken worden. Dat geldt te meer bij concrete voorstellen voor omschakeling van oorlogsproductie op zinvolle productie.

De PSP streeft naar een socialistische, geweldloze maatschappij en bedient zich hierbij van geweldloze middelen. Niet de verdediging van het grondgebied moet centraal staan, maar de verdediging van de organisaties en de democratische en sociale rechten van de mensen zelf. In een geweldloze maatschappij is per definitie geen plaats voor een leger. Een leger zal immers alleen al door zijn aanwezigheid het denken in termen van externe vijanden en gewelddadige konfliktoplossingen in stand houden. Een leger is bovendien maar al te gemakkelijk een instrument om werkelijke democratisering de kop in te drukken. De democratische en sociale rechten kunnen alleen verdedigd worden door politiek bewuste mensen en hun democratische organisaties, niet door legers. Sociale verdediging, als alternatief voor geweld, kan slechts succesvol zijn als de medewerking van de bevolking zeer groot is. Dit vraagt om politieke bewustwording en een zo groot mogelijk

ke democratisering. De PSP beschouwt de vredesbeweging als een onmisbare faktor in de strijd voor vrede en democratie. Zij streeft er naar de onderlinge samenwerking in die beweging te bevorderen, mede om het denken over geweldloze verdediging te stimuleren.

Het leger, konkreter de kazerne, is één van de plaatsen waar mannen aangezet worden tot allerlei seksistische ideeën en gedragingen waarvan vooral vrouwen en homo's de dupe worden. Voor mannen die zich daaraan willen onttrekken is de diensttijd een verschrikkelijke periode. Een deel van de dienstplichtigen weigert terecht hieraan mee te doen. Deze mensen, waaronder totaalweigerers, verdienen geen straf maar ondersteuning. De angst dat het onbepakt toestaan van dienstweigering tot een vrijwilligersleger leidt is reëel, maar geen reden om dit recht niet te verlenen. Ook nu is het zo dat voor onderdrukkingstaken de meest 'betrouwbare' eenheden worden ingezet, vaak bestaande uit beroepsmilitairen. Anderen verkiezen wel in het leger te gaan om dan van binnenuit strijd te voeren tegen het blind gehoorzamen en het militarisme. Ook zij verdienen ondersteuning.

• 12 *Daarom wil de PSP:*

1. Alle kernwapens de wereld uit:
Geen plaatsing van nieuwe kernwapens in Nederland;
Verwijdering van de aanwezige kernwapens.
2. Opheffing van de militaire blokken:
Verwijdering van alle NAVO-vestigingen uit Nederland;
Verwijdering van alle buitenlandse militairen uit Nederland;
Terugtrekking van Nederlandse militairen uit het buitenland, alsmede het afstoten van partrouilletaken van de Nederlandse marine in internationale wateren;
Verbod op militair transport van mensen en goederen over Nederlands grondgebied;
Nederland verlaat de Westeuropese Unie;
Nederland zegt het NAVO-lidmaatschap op.
3. Daadwerkelijke ontwapening:
Nederland neemt het initiatief tot een ontwapeningskonferentie van (lieft alle) Europese landen over:
  - kernwapenvrije zones;
  - zelfverplichting tot ontwapening van afzonderlijke landen;
  - demilitarisering in Europa;
  - uitbreiding van het aantal landen met een ongebonden status;
  - invoering van een systeem van verdragen tussen alle Europese landen, waarvan bovengenoemde punten deel uitmaken;
 Daarop vooruitlopend neemt Nederland het initiatief tot het sluiten van bilaterale verdragen met andere Europese landen, gericht op bovengenoemde punten;

Afbraak van de bewapeningsuitgaven door eenzijdige Nederlandse maatregelen.

4. Stopzetting van militaire produktie en onderzoek:

Een actief omschakelingsbeleid onder andere door instelling van een konversie-fonds;
Hierop vooruitlopend openbare controle van alle wapenproduktie, alsmede jaarlijkse registratie en publikatie door de regering van alle voorbereidingen op nieuwe wapenproduktie (ook in het buitenland – met name de Verenigde Staten) die voor ons land van belang kunnen zijn;
Stopzetting van alle wapenexport, import en doorvoer. Verbod op export van materiaal en kennis op het gebied van de kernenergie;
Volledig recht op werkweigering in de wapenindustrie;
Nederland verzet zich in internationaal verband met klem tegen SDI ('Star Wars'). Het wordt Nederlandse bedrijven verboden aan het onderzoek ten behoeve van 'Star Wars' deel te nemen.

5. Geen oorlogsvoorbereidingen, maar voorlichting over ontwapening en bestrijding van vijanden en militarisme:
Oprichting van een vredesfonds met als doelstelling het ondersteunen en bevorderen van activiteiten die tot minimalisering van geweld leiden. Met name bedoeld voor training in sociale verdediging en bewustmakende activiteiten van de vredesbeweging;
Oprichting van een Nationale Kommissie voor Vredesvraagstukken. Meer geld voor instellingen voor vredesonderwijs en vredesonderzoek;
Geen nieuwe atoomschuilkelders en andere vormen van civiele oorlogsvoorbereiding;
Afschaffing van militaire propaganda zoals parades, taptoes, open dagen en wapenbeurzen en verbod van militair vertoon bij civiele evenementen als de Vierdaagse van Nijmegen.
6. Afschaffing van het leger. Vooruitlopend op afschaffing van het leger:
Afschaffing van het kazernesysteem, volledige gelijkstelling van soldaten en dienstweigerers aan burgers, zowel wat inkomen betreft als rechtspositie;
Afschaffing van de militaire rechtspraak en het tuchtrecht;
Volledig recht dienst te weigeren, zonder de verplichting van vervangende dienst;
Volledig recht van soldaten om te weigeren bij specifieke onderdelen te werken of specifieke opdrachten te vervullen;
Afschaffing van de militaire inlichtingendiensten.

Buitenland

- 13 In de wereld overheersen twee tegenstel-

lingen: die tussen Noord en Zuid en die tussen Oost en West. Deze tegenstellingen staan niet los van elkaar. De Noord-Zuid-tegenstelling is zowel economisch, technologisch, cultureel, politiek als militair bepaald, terwijl de Oost-West-tegenstelling daarnaast meer een politiek, ideologisch karakter heeft. De beide grootmachten, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, proberen hun machts-overwicht in de Derde Wereld te vergroten. Veel conflicten in de Derde Wereld worden verhevigd doordat ze in de Oost-West-tegenstelling worden getrokken. Daarnaast haasten de grootmachten zich om de toegang tot vindplaatsen van strategische mineralen voor zich veilig te stellen. Een waanzinnige bewapeningsrace legt een onaanvaardbaar groot beslag op menskracht en grondstoffen, die beter kunnen worden aangewend om de ontwikkeling van de Derde Wereld gestalte te geven. Veel wapenexporten van Oost en West naar Zuid houden bovendien allerlei militaire dictators in het zadel.

Hierdoor worden tegenstelligen binnen staten versterkt: die tussen stad en platteland, tussen armen en rijken, mannen en vrouwen, arbeid en kapitaal, etnische en religieuze verschillen. In veel landen bestaat een kleine, rijke elite. Deze is vaak verbonden met multinationale ondernemingen, die een grote greep hebben op deze landen. Naast het halen van grondstoffen gaat het deze multinationals steeds meer om de goedkope arbeidskrachten in de landen van de Derde Wereld. Veel arbeidsintensieve bedrijven worden naar deze landen verplaatst. Zelfs de toch al slechte plaatselijke wetgeving wordt daarbij nog ontrokken. Vooral vrouwen en kinderen zijn daarvan het slachtoffer. Bestuur, organisatie van handel en technologie blijven hierbij in handen van de multinationals. In feite komt dit neer op een blijvende onderwerping van de Derde Wereld aan het rijke Westen.

Het huidige ontwikkelingsbeleid is vooral gestoeld op economische groeitheorieën: groei van nationale produktie, vooral in de industrie, en integratie in de wereldmarkt. Het grote belang van de onbetaalde arbeid, voedselproduktie voor eigen gebruik en huishouding, wordt over het hoofd gezien. Zo groeit de kloof tussen mensen die betaald werk verrichten – meestal mannen – en mensen die onbetaald werk verrichten – meestal vrouwen. Mannen krijgen dan ook nog een voorkeursbehandeling in de exportgerichte landbouw, industrialisatie en scholing.

• 14 *Ontwikkelingssamenwerking*

Eeuwenlang hebben de Europeanen de gebieden in de Derde Wereld bezet, uitgezogen en geterroriseerd. Alles werd in deze gebieden ten dienste gesteld van het 'moederland' en van enig respect voor de achtergronden en gebruiken van de eigenlijke bevolking was geen sprake. De Westerse 'beschaafde' levensstijl werd tezamen met het

christendom opgedrongen. Veel volkeren werden uiteengescheurd door de willekeur bij het trekken van landsgrenzen.

Sinds enkele decennia is het overgrote deel van de Derde-Wereldlanden van het juk van het kolonialisme bevrijd. Maar de macht is niet in handen gekomen van de bevolking, maar van de rijke grootgrondbezitters en militairen.

Het overgrote deel van de huidige ontwikkelingshulp wordt gebruikt voor Westerse belangen, om de infrastructuur van de Derde Wereld geschikt te maken voor kapitalistische produktie en om meer goederen af te kunnen zetten. De afhankelijke, onderontwikkelde positie van de Derde Wereld blijft daarbij in stand.

De PSP is geen tegenstander van ontwikkelingshulp op zich, integendeel. Maar de PSP wil steun aan landen en organisaties die werken met een beleid dat is afgestemd op de behoeften en mogelijkheden van de eigen bevolking. Dat betekent bevorderen van landbouw en industrie voor binnenlandse behoeften, van energievoorziening via de daar aanwezige bronnen, van technische en economische samenwerking tussen de landen in Zuid. De meeste regeringen in de Derde Wereld streven een dergelijk beleid echter niet na. In die landen moeten goede projecten, die bijdragen aan sociaal-economische bevrijding of anti-imperialistische bewustwording, rechtstreeks worden gesteund. De ontwikkeling van het platteland zal hiervan het belangrijkste onderdeel vormen. Daarbij valt te denken aan ondersteuning van onafhankelijke vakbonden, vrouwen- en boerenorganisaties en dergelijke.

In 1984 betaalde de Derde Wereld meer aan rente over en aflossing van hun schulden dan zij aan hulp ontving. De schulden van de armste landen en landen die zich herstellen na een burgeroorlog of een militair diktatuur moeten in ieder geval worden kwijtgescholden. Meer zeggenschap voor de Derde-Wereldlanden in het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de Wereldbank is nodig. Nederlandse steun voor de op te richten Zuidbank van de Beweging van Ongebonden Landen is eveneens geboden. Nederland moet verder de Verenigde Naties en haar regionale en speciale organisaties meer gaan steunen.

• 15 *Mensenrechten*

Er wordt veel geschermd met het begrip 'mensenrechten'. Allerlei regeringen verwijten andere regeringen het niet zo nauw te nemen met die mensenrechten. De PSP hecht veel waarde aan mensenrechten; niet alleen aan politieke rechten maar ook aan sociale rechten, zoals het recht op werk en wonen. De PSP is tegen verdere isolering van landen in Oost-Europa, waar het met de mensenrechten, zoals het recht op vrije meningsuiting en vakvereniging, veelal droevig is gesteld. Dit isoleren heeft meestal een averechtseffect. De PSP is solidair met de oppositie in Oost-Europa, die ijvert

voor democratisering. De PSP keert zich tegen onderdrukking van andersdenkenden. Een beleid, gericht op meer samenwerking op economisch en cultureel gebied om het blokdenken te doorbreken en gericht op ontwapening, geeft politiek en economisch meer ruimte aan de bevolking om een grotere mate van democratie af te dwingen. Bij diktatoriale regimes, die afhankelijk zijn van een Westerse economie, ligt dat anders. Politieke en economische druk kan dan bijdragen tot een spoedige val van dergelijke regimes. De PSP vindt dat Nederland een dergelijk druk moet uitoefenen en er bij andere landen op moet aandringen hetzelfde te doen. De PSP is solidair met verzetsbewegingen van onderdrukten en probeert hen met alle mogelijke, niet-gewelddadige middelen te ondersteunen.

• 16 *Nederland in internationale organen*

Nederland loopt voorop bij de integratie van de Europese Gemeenschap (EG), zowel op economisch en technologisch terrein als in het buitenlands beleid. De PSP wijst dat af. De EG blijkt vooral een instrument te zijn om het kapitalisme te versterken binnen de EG-lidstaten zelf en om haar economische en politieke positie op wereldschaal te verstevigen. De EG-landen treden in toenemende mate als blok op, bijvoorbeeld in organen van de Verenigde Naties (VN), meestal ten nadele van de Derde Wereld. Omvorming van de EG tot een economische eenheid kan tot verdieping van de kloof tussen Oost en West in Europa leiden, en tot een derde militaire supermacht. De PSP is daarom voor opheffing van de EG en vervanging van de EG door internationale samenwerkingsverbanden op die terreinen waar die nodig zijn. Deze verbanden dienen democratisch georganiseerd te zijn en niet te diskrimineren ten opzichte van de Derde Wereld en de Oosteuropese landen. De Economische Commissie voor Europa van de VN moet haar activiteiten uitbreiden. Van deze commissie zijn alle Europese landen lid, zodat deze in staat is economische samenwerking binnen geheel Europa te stimuleren. Vooruitlopend hierop is de PSP tegen het overdragen van meer bevoegdheden aan de EG. Wanneer de EG een obstakel blijkt voor socialistische veranderingen, moet Nederland uittreden.

• 17 *Daarom wil de PSP:*

1. Ontwikkelingssamenwerking op voet van gelijkwaardigheid en gericht op zelfstandige sociaal-economische en culturele ontwikkeling. Participatie van vrouwen is daarbij een noodzakelijke voorwaarde.
2. Opschorting van directe en indirecte hulp aan regeringen, die systematisch ernstig de mensenrechten schenden, zoals Indonesië, Chili en de Filipijnen. Ondersteuning van oppositionele democratische groepen.
3. Kwijtschelding van de schulden van in ieder

geval de armste landen en van landen die zich herstellen van een burgeroorlog of een militair bewind. Meer kredietfaciliteiten via internationale instellingen, waarin de Derde Wereld meer zeggenschap moet hebben.

4. Hervatting van de steun aan Suriname zodra er zicht is op democratische verhoudingen, onder zodanig herziene voorwaarden dat deze steun ten goede komt aan de Surinaamse bevolking en niet zoals in het verleden vooral aan Nederlandse bedrijven. Rechtstreekse steun aan projecten die bijdragen aan bewustwording en sociaal-economische bevrijding van de bevolking.
5. Hervatting van de steun aan Vietnam en steun aan de wederopbouw van landen als Cambodja, Laos, Mozambique, Angola en Zimbabwe. Bevordering van de handel met Cuba.
6. Erkenning van de Swapo als vertegenwoordiger van het Namibische volk; van het EPLF als vertegenwoordiger van het Eritrese volk; van het Polisario als de vertegenwoordiger van het Westsaharaanse volk en erkenning van de Democratische Arabische Republiek Sahara; van het Fretilin als vertegenwoordiger van het Oosttimorese volk, alsmede OPM als vertegenwoordiger van de bevolking van West-Papoea.
7. Erkenning van de PLO als vertegenwoordiger van het Palestijnse volk. Bevorderen dat de PLO betrokken wordt bij alle vredesonderhandelingen over het Midden-Oosten. Druk op Israël om de Golan, Oost-Jeruzalem, Gaza en de Westoever te ontruimen. Erkenning van het recht van het Palestijnse volk op een eigen staat. Ondersteuning en stimulering van initiatieven om de vorming van die staat te bevorderen. Gelijke rechten voor alle ingezetenen van Israël. Een vredesregeling die leidt tot erkende grenzen voor alle staten in het Midden-Oosten, inclusief een toekomstige Palestijnse staat.
8. Stopzetting van de (Franse) atoomproeven in de Stille Oceaan en steun aan het streven naar onafhankelijkheid op de Franse koloniën.
9. Totale boycot van Zuid-Afrika. Steun aan frontlinjstaten en aan de Zuidafrikaanse bevrijdingsbeweging het ANC en andere tegenkrachten van de apartheid.
10. Bestrijding van de inmenging van de Verenigde Staten in Midden-Amerika en steun aan het verzet tegen onderdrukkende regimes in Midden-Amerika. Nicaragua moet toegevoegd worden aan de lijst van programmalanden. Steun aan het Contadora-initiatief voor vrede in Midden-Amerika. Bevordering van de dialoog in El Salvador.
11. Erkenning van het recht van de Nederlandse Antillen en Aruba zelf over hun toekomst te

- beslissen. Steun voor hun sociale, economische, kulturele en politieke ontwikkeling in het perspectief van hun onafhankelijkheid.
12. Uitbreiding van de bevoegdheden en versterking van de financiële armslag van de Verenigde Naties en haar regionale en speciale organisaties. Daarentegen afschaffing van de Unifil.
  13. Steun aan onderhandelingen in VN-verband over Afghanistan. Vertrek van de Russische troepen uit dit land.
  14. Opheffing van de EG en overheveling van de bevoegdheden van de EG naar nationaal en regionaal nivo. Zonodig uittreding uit de EG.
  15. Stopzetting van de steun aan Europese ruimtevaart-projecten als die leiden tot militarisering.
  16. Nederland keert zich tegen de ontwikkeling van snelle interventiemachten door de Verenigde Staten, Frankrijk en Groot-Brittannië en verzet zich tegen 'out of area'-optreden en voorbereiding daartoe in het kader van de NAVO of de WEU.
  17. Nederlandse ambassades moeten elk jaar rapporteren over schending van mensenrechten en de slachtoffers zoveel mogelijk steun verlenen.
  18. Aktieve steun aan het bestrijden van onderdrukking op grond van seksuele voorkeur in andere landen.
  19. De Nederlandse Commissie Ontwikkelings-samenwerking (NCO) moet meer ruimte en middelen krijgen, waar ze zelfstandig over kan beslissen, ook voor projecten op het gebied van de relatie tussen ontwapening en ontwikkeling.

Vrouwenbevrijding

- 18 Naast pacifisme en socialisme is het feminisme een steeds belangrijker uitgangspunt geworden voor de PSP. Vrouwen vormen een onderdrukte groep, doordat ze op alle terreinen minder kansen krijgen en minder rechten hebben. Dat leidt tot een grote machtsongelijkheid waarbij vrouwen het onderspit delven. Er zijn nog steeds weinig vrouwen te vinden op besluitvormende nivo's. Mannen beslissen over vrouwen!

Het patriarchale karakter van deze maatschappij wordt door de PSP aangeduid met de term 'systeem van heteroseksualiteit'. Heteroseksualiteit betekent in der heersende opvattingen niet alleen dat mannen en vrouwen met elkaar vrijen, maar ook dat ze elkaar moeten aanvullen. In de praktijk komt dit er op neer dat vrouwen vooral moeders en mannen vooral de kost verdienen. Met een dergelijke taakverdeling worden vrouwen financieel afhankelijk gemaakt van mannen. Waar nog bij komt dat de taken, die mannen verrichten, over het algemeen hoger worden aangeslagen. Man-

nelijkheid en vrouwelijkheid zijn gebaseerd op verschillende normen over hoe mannen en vrouwen zich horen te gedragen. Het beeld van de vrouw als lustobject bestaat nog steeds en komt wel het meest schrijnend tot uitdrukking in 'seksueel' geweld tegen vrouwen.

Al jarenlang voeren vrouwen strijd voor een betere maatschappij, waarin onder andere vrouwenonderdrukking niet meer voorkomt; waarin zowel mannen als vrouwen niet alleen gelijke rechten maar ook daadwerkelijk gelijke kansen krijgen om zich te kunnen ontplooiën. Het gaat om structurele veranderingen als sociaal-economische onafhankelijkheid en zelfbeschikkingsrecht over het eigen lijf. Maar daarnaast is ook een verandering van de mentaliteit hoogstnoodzakelijk. Daarbij zijn acties van groot belang.

De huidige krisispolitiek en bezuinigingen vormen een regelrechte aanslag op verworvenheden van de vrouwenbeweging, omdat vooral vrouwen getroffen worden door de nadelige gevolgen daarvan. Nederland is al een van de landen met de laagste deelname aan betaalde arbeid van vrouwen. Desondanks wordt door de overheid opnieuw een ontmoedigingsbeleid gevoerd ten aanzien van het aandeel van vrouwen in arbeid en inkomen, bijvoorbeeld door de invoering van de tweeverdienerswet; op de kinderopvang – waarbij juist uitbreiding noodzakelijk is – wordt sterk bezuinigd; de sterke vermindering van mogelijkheden voor volwassenenedukatie is vooral voor vrouwen nadelig. Een toenemend aantal vrouwen in de bijstand moet zien rond te komen met een uitkering, die niet alleen veel te laag is maar die tevens gepaard gaat met een zeer vergaande aantasting van de privacy. Van samenwonen hoeft niet eens sprake te zijn: soms is het samen boodschappen doen of het samen doorbrengen van een aantal nachten al voldoende om ervan uit te gaan dat de een de onderhoudsplicht heeft voor de ander, die daarop zijn maar meestal haar uitkering kwijt kan raken. Vrouwen worden nog steeds niet beschouwd als personen, die ongeacht hun relatie(s), recht hebben op een eigen inkomen om zelfstandig van te kunnen leven. De positie van buitenlandse vrouwen is daar een duidelijk voorbeeld van. Vaak worden ze alleen in het kader van het gezin, waar ze toe behoren, in Nederland toegelaten. Een land, waar niet alleen seksisme, maar ook racisme bestaat. Initiatieven vanuit organisaties van buitenlandse vrouwen om daarin verandering aan te brengen, moeten gestimuleerd en ondersteund worden.

De PSP wil een maatschappij, waarin ieder mens er één is en niet de helft van een stel. Er moet gebroken worden met het gezinsdenken en met de daaraan gekoppelde onrechtvaardige verdeling van onder andere arbeid en inkomen. Drastische arbeidstijdverkortung moet een eerlijker verdeling van het betaalde werk mogelijk maken. Iedereen moet recht krijgen op een gegarandeerd

minimuminkomen, hoog genoeg om daadwerkelijk zelfstandig van te kunnen leven. Mannen moeten ook van huishoudelijke, verzorgende en opvoedende taken hun deel op zich nemen. Bestrijding van (seksueel) geweld moet een beleidsprioriteit zijn. Meer veiligheidsvoorzieningen, zoals bijvoorbeeld goede straatverlichting en betere opvang door politie en justitie, kunnen daartoe een eerste aanzet geven.

Opheffing van vrouwenonderdrukking kan alleen tot stand komen door de hele maatschappij te feminiseren. Dat heeft niet alleen consequenties voor vrouwen, maar zeker ook voor de positie van mannen.

● **19** *Daarom wil de PSP:*

1. Drastische arbeidstijdverkorting tot een 25-urige werkweek, als noodzakelijke voorwaarde om een eerlijker verdeling van werk, tussen mannen en vrouwen, mogelijk te maken.
2. Afschaffen van het kostwinnersprincipe en individualiseren van inkomens en uitkeringen; ieder mens individueel recht op een gegarandeerde minimumuitkering, waar zelfstandig van te leven valt.
3. Positieve diskriminatie van vrouwen bij aanname. Vrouwen gaan voor bij voldoende geschiktheid. Voorkomen dat vrouwen die het laatst aangenomen zijn, weer als eerste ontslagen worden. De overheid heeft daarin een voorbeeldfunctie. In bedrijven en instellingen moeten positieve actieplannen en kwoteringsregelingen ingesteld worden.
4. Invoeren van een recht op werktijdvermindering of een volledig verzorgingsverlof van in totaal een jaar voor één van de verzorg(st)ers bij de geboorte van een kind. Bij ziekte van kinderen, huisgenoten of andere relatiegenoten, kan een van de verzorg(st)ers betaald verlof opnemen.
5. Goede (gratis) kinderopvang moet een basisvoorziening zijn, ook in de vorm van gelijke schooltijden, goede (gratis) overblijfmogelijkheden op scholen en buitenschoolse opvangmogelijkheden. Uitbreiding van kollektieve voorzieningen in de buurt, zoals bijvoorbeeld hulp voor gezinnen, ouderen en zieken, en goedkope was- en eetgelegenheden.
6. Stimuleren en ondersteunen van zelforganisatie en edukatie van buitenlandse vrouwen.
7. Bij ruimtelijke ordening krijgen veiligheidsaspecten speciale aandacht.
8. Zelfbeschikkingsrecht van vrouwen over hun eigen lijf dient uitgangspunt te zijn in de wetgeving. Dat wil onder andere zeggen: abortus uit het wetboek van een strafrecht en in het ziekenfondspakket, de vrouw beslist, geen verplichte bedenktijd. Goede zwangerschapsregelingen. Voor de opvang van mishandelde en verkrachte vrouwen dient subsidi-

die mogelijk te zijn. Er moeten speciale voorzieningen voor gezondheidszorg voor vrouwen zijn. Aktieve bestrijding van (seksueel) geweld, ook in het gezin, moet een beleidsprioriteit zijn. Daartoe dient de overheid samenwerkingsverbanden tussen hulpverleningsorganisaties te ondersteunen. Bij dit alles is speciale aandacht voor buitenlandse vrouwen vereist.

9. Op korte termijn instellen van vertrouwenspersonen in openbare instellingen en grote bedrijven, die zelfstandige bevoegdheden hebben om tegen ongewenste intimiteiten op te treden. Slachtoffers van aanranding of verkrachting in eigen huis hebben onmiddellijk recht op vervangende woonruimte.
10. Een zelfstandige verblijfsvergunning voor buitenlandse vrouwen. Een huwelijk, van welke nationale samenstelling dan ook, mag de individuele rechtspositie van de betrokkenen niet aantasten.

Relaties en seksualiteit

● **20** De manier waarop mensen hun seksualiteit beleven en relaties aangaan is afhankelijk van de maatschappij waarin zij leven. In deze maatschappij vindt dit plaats binnen het systeem van heteroseksualiteit. Hiermee bedoelen we de manier waarop systematisch vorm en inhoud wordt gegeven aan kontakten en relaties tussen mensen. De machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen binnen relaties, voortvloeiend uit de taakverdeling, werkt door op het terrein van de seksualiteit. Vrouwen worden maar al te vaak gezien en gebruikt als lustobject, wat in zijn uiterste vorm tot seksueel geweld voert.

De onderdrukking van homoseksuele gevoelens bestaat al eeuwen lang en is diepgeworteld in de tegenwoordige maatschappij en cultuur. Het duidelijkst komt het tot uitdrukking in diskriminatie binnen wetgeving, in opvoeding en onderwijs, in de woon-, werk- en recreatiemogelijkheden en seksueel geweld. Dit alles kan ertoe leiden dat mensen hun homoseksuele gevoelens ontkennen, verbergen en onderdrukken. Gelukkig wordt de groep mensen die voor hun homoseksualiteit uitkomen steeds groter en organiseren zij zich in eigen belangenorganisaties en bestaande maatschappelijke instellingen. Zolang homo-onderdrukking nog bestaat, is het van groot belang dat de homo-identiteit nadrukkelijk naar voren wordt gebracht.

Pornografie kan een bepaalde functie vervullen in de seksualiteitsbeleving van mensen. Daar waar pornografie seksistisch en/of gewelddadig is, moet zij bestreden worden.

Prostitutie dient als een normaal beroep erkend te worden met alle daaruit voortvloeiende rechten en plichten voor werknemers en werkgevers in

deze bedrijfstak. Ook wanneer het kleine zelfstandige ondernemers of ondernemers betreft dienen dezelfde regels te gelden als voor zelfstandige ondernemingen in andere werkvormen. Uitbuiting en geweld komen in deze werkvorm voor en dienen dan ook door de overheid fel bestreden te worden. Daarentegen worden prostituees opgejaagd door politie en justitie omdat het wettelijk verboden is om te tippelen. De veiligheid van de prostituee zou een uitgangspunt voor het prostitutiebeleid moeten zijn, zodat er een veel humaner beleid gevoerd kan worden, gericht op verbetering van de arbeidsomstandigheden, gezondheidszorg en op bescherming van de prostituee.

Omdat de man-vrouw relatie maar één van de vele mogelijkheden is, mag die nooit als norm gesteld worden. De PSP pleit dan ook voor afschaffing van het wettelijk huwelijk. Elke diskriminatie op grond van seksuele voorkeur moet bestreden worden.

De PSP wil juist een maatschappij, waarin voor ieder mens de voorwaarden aanwezig zijn om zelf te kiezen hoe en eventueel met wie men door het leven wil gaan: dus niet de woongroep als nieuwe hoeksteen van de samenleving.

● 21 *Daarom wil de PSP:*

1. Afschaffing van het burgerlijk huwelijk. Geen bevoorrecht van wat voor relatievorm dan ook.
2. Kinderen moeten naar keuze de achternaam van de moeder of de vader krijgen. Bij een meningsverschil beslist de meestverzorgende ouder. Op twaalfjarige leeftijd kan het kind kiezen tussen de achternaam van de moeder en die van de vader.
3. Seksistische boeken in het onderwijs moeten vervangen worden door niet-seksistisch lesmateriaal. Het traditionele gezinspatroon en de huidige taakverdeling tussen mannen en vrouwen moeten niet meer als het enige juiste worden voorgesteld. Vanaf de kleuterleeftijd moet over alle vormen van seksualiteit verplichte, gelijkwaardige voorlichting worden gegeven in het onderwijs.
4. Gewelddadige en/of seksistische porno moet bestreden worden. Bestaande wetten en regels voor de handel moeten verscherpt worden toegepast op de porno-industrie, waarbij een strenge controle op de arbeidsomstandigheden en openbaarheid van alle gegevens een eerste vereiste zijn.
5. Prostitutie-beleid moet gericht zijn op verbetering van de (arbeids)omstandigheden en op vergroting van de veiligheid en gezondheid van prostituees. Geen politieregistratie van prostituees. Afschaffing van het bordeelverbod en van vervolging door politie en justitie en in plaats daarvan ondersteuning en stimulering van het opzetten van hygiënische voorzieningen.

6. Geen politieregistratie van homoseksuelen en vernietiging van de bestaande gegevens.
7. Mensen die de homo-onderdrukking in eigen land ontvluchten, moeten in Nederland erkend worden als vluchteling.

Volkshuisvesting

● 22 Ruim veertig jaar na de oorlog is er nog steeds sprake van woningnood. Deze heeft steeds meer een kwalitatief karakter; veel mensen wonen in te kleine, te dure of slecht onderhouden oude woningen. Of wonen tegen hun zin niet zelfstandig. Migranten zijn daarbij het meest slachtoffer van de woningnood. Zij staan gemiddeld tweemaal zo lang op wachtlijsten. Ook jongeren krijgen het steeds moeilijker met het vinden van zelfstandige betaalbare woonruimte. Mensen met een handicap kunnen maar al te vaak geen zelfstandige en/of geschikte woonruimte krijgen. De regering heeft de afgelopen jaren tal van maatregelen genomen die de huren fors omhoog jaagden: harmonisatie van de oudbouwhuren, stijging van de aanvangshuren van woningwetwoningen, vermindering van de huursubsidie en een verschuiving van het bouwprogramma in de richting van duurdere huur- en koopwoningen. Bovendien zijn de overige woonlasten (gas, elektra, onroerend-goedbelasting en zuiveringsheffing) snel gestegen. Te hoge woonlasten is een van de grote problemen van deze tijd geworden. Steeds meer mensen worden uit hun huis gezet. Het recht op wonen is ondergeschikt aan het eigendomsrecht en aan het winststreven van huisjesmelkers. De volkshuisvesting wordt overgelaten aan het vrije spel der maatschappelijke krachten ten koste van de laagste inkomensgroepen. De regering weigert paal en perk te stellen aan de voortdurende speculatie met grond. In de nieuwe 'leegstandswet', die feitelijk een anti-kraakwet is, krijgen huiseigenaren weer de mogelijkheid tot tijdelijke verhuur. En het voorkeursrecht van gemeenten bij aankoop van grond is geregeld tegen marktwaarde in plaats van gebruikswaarde! Uit allerlei onderzoeken blijkt, dat met name de laagstbetaalden vanwege de opgeschroefde woonlasten moeten bezuinigen op primaire levensbehoeften als voedsel en kleding. Met name de versnelde huurharmonisatie, waardoor de oudbouwhuren nog sneller worden verhoogd tot het nivo van de onbetaalbaar gemaakte nieuwbouw, zal veel mensen verder in de problemen brengen. De individuele huursubsidie lost weinig op. De PSP ziet grote nadelen in dit systeem: het leidt tot een loonstop, niet iedereen verdient de ondergrens, jongeren komen er vaak niet voor in aanmerking. Bovendien lijkt het er op dat mensen individueel tekort schieten, terwijl de overheid faalt bij het bouwen van betaalbare nieuwbouw. De PSP vindt dat het woningbezit in handen van

de gemeenschap moet komen om een rechtvaardige woningverdeling mogelijk te maken en speculatie en huuropdrijving tegen te gaan. De PSP steunt de strijd van buurtgroepen en kraakbeweging tegen de speculatie. De PSP is voor decentralisatie van het volkshuisvestingsbeleid, maar dan wel op een manier waarbij de maximale invloed van de woonconsument op het beleid gegarandeerd is. Dit in tegenstelling tot het decentralisatiebeleid van de huidige regering dat tot doel heeft de door haar gewenste bezuinigingen af te wentelen op de gemeentebesturen.

De PSP is voorstander van een woonlastensysteem waarbij de huur en andere woonlasten gekoppeld zijn aan het inkomen en de kwaliteit van de woning. De huur moet worden vastgesteld via een kwaliteitspuntensysteem. Voor slechte isolatie moet daarbij bijvoorbeeld puntenaftrek komen. Iedere individuele bewoner die meer dan 20 procent tot 25 procent van zijn of haar netto inkomen aan woonlasten betaalt, krijgt een vast percentage van het verschil terug. Omgekeerd moet iedereen die minder aan woonlasten kwijt is, eenzelfde percentage van het verschil bijbetalen. Niet het hele verschil wordt verrekend: wie kiest voor een betere woonkwaliteit, moet daar meer voor betalen. Dit woonlastensysteem past in het streven van de PSP om mensen als individu te beschouwen en niet als deel van een samenlevingseenheid.

De PSP heeft de overloop vanuit oude steden altijd fel bestreden. Zij kiest voor zo veel mogelijk bouwen binnen de bestaande stad en anders aan de randen daarvan. Op deze manier wordt de woon-werkafstand zo klein mogelijk gehouden. In de saaie nieuwbouwwijken van de jaren zestig en zeventig moeten meer voorzieningen komen, vooral om te voorkomen dat met name vrouwen, ouderen, kinderen, arbeidsongeschikten en werklozen geïsoleerd raken van voorzieningen en werk. Bij nieuw- en verbouwplannen moet rekening gehouden worden met allerlei andere woon- en belevingsvormen, zoals meer-generatie-woningen. De planning moet voorzien in een hoog nivo van gemeenschappelijke en toegankelijke voorzieningen, zoals kinderopvang, gemeenschappelijke keukens en eetgelegenheden, wasserijen, hobby- en ontmoetingsruimten.

● 23 *Daarom wil de PSP:*

1. Verhoging van het bouwprogramma door de bouw van veel meer betaalbare woningwoningen, met name voor 1- en 2-persoonshuishoudens. Vermindering van de bouw van koopwoningen, onder andere door het afschaffen van de subsidie daarop. Bevordering van de verbetering van het huidige woningbestand.
2. Oprichting van bouwbedrijven in handen van de gemeenschap, die tegen kostprijs kunnen bouwen, onder controle van arbeiders en bewoners.

Onmiddellijke controle op winsten van de particuliere bouwbedrijven.

3. Banken, verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen worden wettelijk verplicht een vast percentage van hun vermogen tegen een niet-kommercieel rentetarief uit te lenen ten behoeve van de sociale woningbouw.
4. Overschakeling op een systeem van individuele woonlastensubsidie dan wel -heffing. Zolang dat nog niet het geval is verbetering van de individuele huursubsidie door het ongedaan maken van de norm-huurverhoging. Optrekking van de huursubsidie voor mensen met een inkomen beneden het minimum-inkomen. Beperking van de servicekosten.
5. Geen huurverhoging en stopzetting van de huurharmonisatie.
6. Een actief aanschrijvings- en aankoopbeleid door gemeenten mogelijk maken. Gemeenten krijgen een voorkeursrecht bij de aankoop van woningen, tegen gebruikswaarde in plaats van marktwaarde. Er wordt meer geld beschikbaar gesteld voor de aankoop van woningen. Er komt een wettelijke regeling die het mogelijk maakt dat de kosten die de gemeente bij aanschrijving maakt, bij verkoop van de woning door de eigenaar met voorrang invorderbaar zijn.
7. Tegengaan van speculatie met grond en panden. Voorkeursrecht voor de overheid voor aankoop tegen gebruikswaarde. Verbod op verkoop door de overheid van grond en panden aan particulieren.
8. Afschaffing van de huidige leegstandwet. Vervanging daarvan door een wet die daadwerkelijk de leegstand bestrijdt.
9. Toepassen van de Woonruimtwet 1947 op alle woningen in Nederland, opdat de lokale overheid alle woningen rechtvaardiger kan verdelen. De model-woonruimteverordening wordt aan alle gemeenten verplicht gesteld. Inschrijving als woningzoekende mogelijk vanaf 16 jaar.
10. Minimumgrenzen bij woningtoewijzing ten behoeve van migranten.
11. Scherpe controle bij de woningtoewijzing door woningbouwverenigingen.
12. Democratisering van het bezit en beheer van woningen. De verenigingsvorm verplicht als beheersvorm. Verenigingen die zelfbeheer willen doorvoeren, moeten toegelaten instellingen kunnen worden. Een regeling voor startsubsidies aan projecten van bewoners en woningzoekenden gericht op het collectief, kleinschalig en democratisch (ver)bouwen en beheren.
13. Subsidieering door het rijk van organisaties van woonconsumenten. Bij decentralisatie van het huisvestingsbeleid landelijke richtlijnen voor (financiële) ondersteuning van woonconsumenten.

14. Afschaffing van de eigen bijdrage bij het voorleggen van huurgeschillen aan de huurkommissie (het zogenaamde 'Geeltje van Brokx').
15. De invoering van het Norm Kosten Systeem in 1986 mag niet leiden tot een verhoging van de huidige stadsvernieuwingshuren, noch tot een verhoging van de stichtingskosten per woning ten laste van de gemeenten.
16. Verbod op 'horizontale verkoop' van woningen uit de huursektor. Eigen woningbezit wordt niet tegengewerkt waar het eigenaarsbewoners betreft. Grote woningbezitters nationaliseren.
17. Afschaffing van de belastingfaciliteiten, die de eigenaar-bewoners bevoordelen boven huurders. Reële vaststelling van de fiskale huurwaarde. Inperken van de belastingaftrek van hypotheekrente tot het deel van de koop-som onder de bovengrens van premie-B-woningen.
18. Volledige huurbescherming, ook voor kamerbewoners. Geen ontruiming ten behoeve van eigenaar-bewoners.
19. Verbod op commerciële kamerburo's. De overheid moet ideële kamerburo's ondersteunen.
20. Verbod voor kamerverhuurders om hogere huurprijzen te eisen dan volgens het punten-systeem voor woonruimten is toegestaan.
21. Bij nieuwbouw een verplicht percentage woningen, die geschikt zijn voor minder-validen en geïntegreerd in de wijken. Wooncentra voor mensen met een handicap niet via de AWBZ (Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten) financieren.
22. Meer experimenten met nieuwe woon- en bouwvormen en met energie-arme woonvormen.
23. Met spoed aanleggen van voldoende standplaatsen voor woonwagens, in goed overleg met de woonwagenbevolking, inclusief ruimte voor het uitoefenen van een bedrijf. Afschaffing van de bovengrens van het aantal standplaatsen per centrum. Kreëren van meer passantenplaatsen bij woonwagencentra.
24. Voldoende ligplaatsen voor woonschepen.

Ruimtelijke ordening

• **24** In Nederland is de zeggenschap over gebruik en beheer van de grond gekoppeld aan het eigendom ervan. Bij de uiteindelijke bestemming van grond blijken specifieke economische belangen steeds doorslaggevend te zijn. Dit gaat dan meestal ten koste van milieu, natuur en landschap. De overheid volgt de door het kapitaal opgelegde ruimtelijke ordening met de aanleg van nieuwe

verkeersvoorzieningen en laat ook de lokatiekeuze en omvang van nieuwe woon- en recreatievoorzieningen daardoor bepalen. Vanuit economisch opzicht ziet men veelal geen enkel belang in het onderling op elkaar afstemmen en integreren van verschillende vormen van grondgebruik, omdat dat de eigen vrije gebruiks- en/of produktiemogelijkheden kan beperken. Gevolg is een scheiding van gebieden waar recreatie kan plaatsvinden van landbouwgebieden, en een scheiding van woongebieden van werkgebieden.

De economische belangenstrijd om de ruimte vindt zijn weerslag in een sterke verkokering van het overheidsapparaat. De overheid gaat soms zover in het terwille zijn van het kapitaal dat bijvoorbeeld milieunormen wordt aangepast aan de gewenste situaties in de ruimtelijke ordening, in plaats van omgekeerd. Ook de wetgeving op het gebied van de ruimtelijke ordening wordt aangepast om eigentijdse problemen als de lokatiekeuze van kerncentrales en kernafvalopslag soepel te kunnen regelen door middel van directe aanwijzing door het rijk.

De PSP vindt de afweging van belangen bij het bestemmen van grond en het bepalen van het gebruik ervan een gemeenschapszaak. Economische overwegingen moeten niet allesbepalend zijn, maar slechts een van de aspecten die meegewogen worden. De ruimtelijke ordening, zoals de PSP die voor ogen staat, gaat uit van een dusdanige integratie van wonen, werken, recreëren, natuur en landschap, dat een minimum aan verkeersruimte en bewegingen nodig is en milieu-, sociale en veiligheidsoverwegingen hoge prioriteit hebben. De zeggenschap van de bevolking over haar eigen leefomgeving staat centraal. Het gaat dan niet om een verder ontwikkelen van vastgelopen inspraakprocedures, maar om werkelijke zeggenschap, waarbij men steeds vanaf het eerste begin bij de planvorming betrokken wordt en zelf met ideeën en alternatieven kan komen.

• 25 *Daarom wil de PSP:*

1. De zeggenschap over het gebruik en beheer van grond in gemeenschapshanden, losgekoppeld van de eigendom ervan. Uiteindelijk moet hiermee het partikuliere grondeigendom verdwijnen. Binnen het kader van democratische vastgestelde landelijke, provinciale en gemeentelijke plannen zoveel mogelijk zeggenschap over gebruik en beheer van gronden door de gebruikers. Als er ook belangen van anderen in het spel zijn, moeten die op gemeentelijk, provinciaal of landelijk nivo worden afgewogen.
2. Uitgifte van grond alleen in huur of tijdelijke erfpacht. Geen verkoop van grond aan partikulieren.
3. Uitgangspunt bij de ruimtelijke ordening moet een streven naar integratie en onderlinge afstemming van wonen, werken, vervoer,

recreëren, natuur en landschap zijn. Het ontstaan van geïsoleerde gebieden met specifieke functies zoals bij cityvorming, slaapstedes, recreatiegebieden, landbouwgebieden, natuurgebieden moet worden tegengegaan, evenals de tendens tot leegloop van kleine plattelandskernen. Veiligheids- en milieuoverwegingen hebben bij de ruimtelijke ontwikkeling hoge prioriteit.

4. Het ontwikkelen en toepassen van een stringent vergunningstelsel voor een goede spreiding van bedrijfsvestigingen over Nederland.
5. Een heffingstelsel voor bedrijven die profiteren van maatregelen in het kader van de ruimtelijke ordening, waarbij zij betalen voor de baten die zij hebben van bijvoorbeeld aangelegde infrastructuur.
6. Milieunormeringen moeten maatgevend zijn voor de ruimtelijke ordening en daar niet achteraf aan aangepast worden. Milieunormen moeten niet alleen gevolgen hebben voor nieuwe bestemmingen. Ook bestaande situaties moeten worden getoetst.
7. Zo min mogelijke beslag op het nu nog bestaande landelijk gebied voor stedelijke nieuwbouw. Een paar uitbreidingen aan de randen van de grote steden zijn echter onvermijdelijk.
8. Meer geld voor stadsvernieuwing. Geen verplicht geld naar partikuliere woningverbetering. Gemeenten moeten zelf de vrijheid hebben dat geld ook te besteden voor de aankoop en verbetering van het eigen bezit.
9. Geen inpoldering van het Markermeer en stukken langs de Waddenzee en de Noordzee.
10. Zodanig aanpassen van artikel 19 van de Wet Ruimtelijke Ordening dat het veelvuldig misbruik van dit artikel – wijzigen van de bestemming buiten de procedure van het bestemmingsplan om – wordt uitgesloten.

Verkeer en vervoer

● 26 De laatste tientallen jaren is de auto het vervoermiddel bij uitstek geworden. Het openbaar vervoer is teruggebracht tot een restvoorziening voor huisvrouwen, scholieren, ouderen en in het algemeen mensen die zich geen auto kunnen of willen veroorloven.

De nadelen van het autobezit – viereeneenhalf miljoen auto's in Nederland – zijn duidelijk: luchtvervuiling, verspilling van energie, onveiligheid, beslag op schaarse ruimte voor wegen en parkeerplaatsen. Maar de overheid voert nog steeds geen beleid dat voldoende gericht is op bevordering van het openbaar vervoer en terugdringen van het autogebruik. De verhogingen van tarieven veroorzaakten een daling in het gebruik van het openbaar vervoer. De dienstverlening is verlaagd,

zoals het laten vervallen van laatste ritten en het opheffen van een aantal lijnen. Het gevolg is dat weer meer mensen een auto gaan gebruiken, waardoor het openbaar vervoer nog meer verlies lijdt. De PSP wil dat deze vicieuze cirkel doorbroken wordt. Het langzaam verkeer en het openbaar vervoer moeten tot een volwaardig vervoerssysteem ontwikkeld worden. Het aantal voorzieningen voor fietsers, voetgangers en voor openbaar vervoer moeten worden uitgebreid ten koste van de bestaande verkeersruimte voor auto's. De auto moet het leven op straat in de woonwijk niet meer beheersen. Kinderen moeten veilig op straat kunnen spelen.

In de ogen van de PSP is vervoer een sociaal recht van ieder. Uiteindelijk moet het openbaar vervoer 'gratis' worden door het geheel uit de algemene middelen te betalen. Een fijnmazig net van rail- en busverbindingen moet ieder in staat stellen zich met het openbaar vervoer te verplaatsen. Meer gebruik van het openbaar vervoer leidt voor de maatschappij als geheel tot lagere kosten. Bij uitgebreid autogebruik zoals nu zijn de kosten van wegaanleg, milieumaatregelen, politiekontrolle en ongevallen aanzienlijk hoger.

● 27 *Daarom wil de PSP:*

1. Als eerste stap naar 'gratis' openbaar vervoer halvering van alle tarieven. Afschaffing van het klassensysteem in treinen. Een drastische uitbreiding van de vervoerscapaciteit.
2. Openbaar vervoer onder rechtstreekse parlementaire controle. Over het lijnennet, frequentie en inzet van materieel wordt voor het stadsvervoer door gemeenteraden, voor het streekvervoer door Provinciale Staten en voor de Nederlandse Spoorwegen door de Tweede Kamer beslist.
3. Snelle uitbreiding van het spoorwegnet, met name: doortrekking van de lijn Randstad–Lelystad naar Groningen; invoering van een intercity-dienst op het traject Roermond–Nijmegen–Zwolle; op dit traject in zijn geheel dubbel spoor en elektrificatie. Aanleg van dubbel spoor tussen Leiden en Woerden. Reaktivering van de lijn Amersfoort–Rhenen–Nijmegen.
4. Snelle uitbreiding van het streekvervoer, zowel wat betreft het lijnennet als de vervoerscapaciteit.
5. Handhaving van alle grensoverschrijdende bus- en treinverbindingen.
6. Het goederenvervoer zoveel mogelijk via spoor- en waterweg. Geen sluiting van goederenstations. Afwijzing van de zesbaksdrukvaart en handhaving van de evenredige vrachtverdeling.
7. Voldoende financiële middelen voor gemeenten om een sterke uitbreiding van het openbaar vervoer mogelijk te maken. Steun aan plannen om in binnensteden het partiku-

lier autogebruik terug te dringen.

8. Vereenvoudiging van de wettelijke procedures om overlast van auto's, zoals stoepparkeeren, tegen te gaan. De opbrengst van parkeerbonnen aan gemeenten ten goede laten komen.
9. Afschaffing van de zonegrenzen binnen de steden.
10. Uitbreiding van het nachtvervoer via treinen, trams en bussen.
11. Geen verdere aanleg van autosnelwegen, behalve ringwegen waardoor het doorgaan van de verkeer uit de bebouwde kom wordt geweerd. Aanwending van het Rijkswegenfonds voor de vermindering van de knelpunten in het spoorwegnet, voor andere voorzieningen in het openbaar vervoer en voor fietsroutes.
12. Bij gelijkwaardige wegen alle verkeer van rechts voorrang.
13. Bevordering van het fietsverkeer door aanleg van veilige fietsroutes, afschaffing van eenrichtingverkeer voor fietsers, mogelijkheid tot rechts-af-slaan bij rood licht, betaalbaar fietsenvervoer door de NS en waar nodig per bus, meer bewaakte stallingen.
14. Meer financiële middelen voor gemeentelijke verkeersveiligheidsbeleid. Als norm wordt binnen de bebouwde kom een maximumsnelheid van 30 km ingesteld.
15. Prioriteit aan verbetering van de toegankelijkheid van het openbaar vervoer en openbare gebouwen voor mindervaliden – ook mensen met een rolstoel – ouderen en mensen met kinderwagens.
16. Bevorderen dat voet- en fietspaden worden vrijgehouden van obstakels voor blinden en invalidenwagens (bijvoorbeeld fietspaaltjes tenminste 1,20 meter uit elkaar; looproutes voor blinden aangeven).
17. Aanleg van lifthaltes bij opritten van snelwegen.
18. Scherpere veiligheidsnormen en meer controle op de naleving daarvan bij het beroepsgoederenvervoer. Geen vervoer van gevaarlijke stoffen door en langs woonwijken.
19. Strengere eisen aan vervoersmiddelen wat betreft energieverbruik, milieuvervuiling en geluidsoverlast.
20. Terugdringen van het vliegverkeer op kortere afstanden. Opheffen van de binnenlandse lijndiensten. Het verbod op nachtvluchten van vliegtuigen niet opheffen.
21. Wederopbouw van een industrie voor rollend materieel voor het openbaar vervoer.
22. Geen inkrimping van veerdiensten en hervatting van – uit bezuinigingsoverwegingen – gestaakte veerdiensten, met name over de grote rivieren. Veerdiensten in handen van de betreffende wegbeheerder (gemeente of provincie).

23. Invoering van een landelijke pleziervaartui-genbelasting voor motorboten.
24. Vervanging van de motorrijtuigenbelasting door een verhoging van de benzine-akcijs, zodat de kosten van het openbaar vervoer meer concurrerend worden met de variabele kosten van autoverkeer.
25. Stimulering van 'carpooling'.

Milieu

• 28 Sinds vijftien jaar bestaat er een breed besef van de nadelige effecten van bepaalde economische activiteiten voor het milieu. De overheid heeft gereageerd met milieuwetgeving zonder echter de problemen bij de wortel aan te pakken. De strijd van de milieubeweging, waaraan de PSP vanaf het begin deelneemt, botst met economische belangen zolang de zeggenschap over de productie in handen blijft van ondernemers en de spelregels van het kapitalisme gelden.

Ondernemers verzetten zich tegen milieumaatregelen, omdat een schoon milieu voor hen geen directe economische waarde heeft. Slechts maatregelen waar de industrie zelf direct baat bij heeft worden ondersteund. Deze tegenwerking betekent slechte arbeidsomstandigheden voor de arbeiders en overlast en gezondheidsrisico's voor de omwonenden. De gemeenschap draagt de lasten.

De overheid stemt haar normen en maatregelen af op wat ondernemers 'haalbaar' vinden. Regering en ondernemers stellen dat bij strengere maatregelen de internationale concurrentiepositie wordt aangetast en daarmee veel arbeidsplaatsen verloren gaan. Onder het mom van de EG-verplichtingen wordt bovendien vaak geweigerd strenge maatregelen te nemen.

Het 'no-nonsense' beleid van de regering-Lubbers heeft de situatie verergerd. De deregulering van het milieubeleid moet de lasten van het bedrijfsleven verlichten. Urgente milieuproblemen als zure regen en bodemvervuiling worden wel aangepakt, maar slechts voor zover dat aanvaardbaar is voor het bedrijfsleven. De schulden (industrie, landbouw, verkeer) worden niet nadrukkelijk genoeg aangewezen, waardoor de kosten op de gehele gemeenschap kunnen worden afgewenteld.

Voor een effectief milieubeleid is zeggenschap van de bevolking over de productie en planning, kortom socialisme, een voorwaarde. Pas dan is een kringloop-economie, beheersing van het gebruik van natuurlijke produktiemiddelen en afvalbehandeling als maatschappelijk doel mogelijk. Belangen van ondernemers zijn dan geen stoorzenders meer. Toch is het niet verstandig daarop te gaan zitten wachten. De strijd voor een schoon milieu moet nu gevoerd worden. Daarbij kunnen resultaten worden geboekt, zoals bescherming

van natuur en landschap, betere veiligheidsmaatregelen en een grotere milieuhygiëne voor arbeiders en omwonenden.

De PSP vindt dat milieunormen en -maatregelen gericht moeten zijn op het beëindigen van lozing van schadelijke en milieuvreemde stoffen. Alles wat nu als afval wordt beschouwd moet zoveel mogelijk opnieuw gebruikt worden. Niet afbreekbare of opnieuw te gebruiken stoffen moeten worden verboden, tenzij er sprake is van duidelijke maatschappelijke noodzakelijkheid en nu geen vervanging bestaat. In dat geval moeten veilige opbergvoorzieningen getroffen worden. Voorts dient er onderzoek plaats te vinden dan wel gestimuleerd te worden naar milieuvriendelijke vervanging van deze stoffen.

Openbaar onderzoek naar de invloed van menselijke activiteiten op het milieu moet gestimuleerd worden. De milieubeweging moet daarin een belangrijke rol spelen. De gevolgen op lange termijn en op wereldschaal moeten hierbij speciale aandacht krijgen.

● 29 *Daarom wil de PSP:*

1. Aanpak van de zure-regenproblematiek op alle fronten tegelijk:
teggengaan van de overbemesting;
redukcie in 1990 van de uitstoot van SO_2 tot 25 procent van het huidige nivo;
in 1995 hetzelfde voor NO_x ;
volledige rookgas-ontzwaveling bij raffinaderijen en elektriciteitscentrales binnen twee jaar;
terugdringen van het autogebruik en bevorderen van het openbaar vervoer;
katalysatoren en loodvrije benzine verplicht voor auto's in 1989;
bevorderen van de ontwikkeling van schone motoren.
2. Verbetering en uitbreiding naar industriële productie van de Wet Milieu Effect Rapportage (MER). De MER moet gedaan worden door een provinciale dienst, met controle van milieu- en vakorganisaties. Recht op tegenonderzoek voor milieugroepen, omwonenden en vakbondsafdelingen.
3. Bij verlening van vergunningen aan bedrijven toepassing van het principe van de 'beste technische mogelijkheden' en per bedrijf streven naar maximale beperking van schadelijke uitstoot of lozing.
4. Openbaarheid van meetgegevens en van uitstoot-rapporten van alle mogelijke verontreinigende bedrijven.
5. Strengere controle op de handhaving van de milieuwetgeving. Openbaarheid van gegevens, ondersteuning aktiegroepen die onderzoek willen doen.
6. Aanpassing van de Arbeidsomstandigheden Wet zodat arbeiders het recht op controle krijgen op de naleving van milieu- en veilig-

heidseisen, en op gratis deskundige bijstand daarbij. Recht op werkweigering bij twijfel over de naleving van veiligheidsvoorschriften tot het bedrijf het tegendeel heeft aange-toond.

7. Aanscherping van de Wet Milieugevaarlijke Stoffen tot een toelatingsstelsel voor nieuwe stoffen, inclusief alle tussenstoffen. Alle niet-afbreekbare schadelijke stoffen op de zwarte lijst van stoffen die niet in het milieu geloosd mogen worden.
8. Registratie door bedrijven van inkomende en uitgaande vervuulende stoffen. Alleen de overheid mag gevaarlijk chemisch afval voeren en verwerken. Strengere controle op materialen die gebruikt worden bij het bouwrijp maken van terreinen. Aanpassing van de Wet Chemische Afvalstoffen zodat het onmogelijk wordt deze wet te ontlopen door de concentraties van afvalstoffen terug te brengen door ze te mengen met andere. Verbod op export van chemisch afval.
9. Versnelde aanpak van de bodemsanering, verhoging van het budget daarvoor door instelling van een heffing op chemische basisproducten. De op- en omwonenden moeten een belangrijke stem in de saneringsprocedure krijgen. Uitgangspunt moet zijn het weghalen van gevaarlijke lagen. Ter plekke isoleren alleen bij uitzondering, en in ieder geval niet in woonwijken.
10. Zoveel mogelijk gescheiden inzameling van afval en recycling of kompostering ervan door gemeentelijke of regionale bedrijven. Overblijvende stoffen worden – indien mogelijk – door verbranding gebruikt voor opwekking van energie.
11. Strikte handhaving in de milieuwetgeving van het principe dat de vervuiler betaalt.
12. Instelling van een heffing op verspillende of vervuulende produkten naar hun aard en de manier waarop ze geproduceerd worden, zolang er geen goede vervangingsmiddelen zijn. Daarna een verbod ervan.
13. Verbod op wegwerpverpakkingen van plastics en aluminium met een ontheffingsmogelijkheid voor noodzakelijke gevallen. Statiegeldverplichting bij glazen verpakkingen. Bevordering van duurzaamheid van gebruiksgoederen door middel van wettelijke voorschriften.
14. Milieubelasting voor partikuliere huishoudens afschaffen; verhoging voor lozende bedrijven en instellingen.
15. Bij aanleg van industrie-eilanden worden dezelfde normen aangelegd als op het vasteland.
16. Geen opheffing van het verbod op nachtvluchten voor vliegtuigen. Geen laagvliegend verkeer boven woon- en natuurgebieden. Verbod op reclamevluchten.

17. Extra steun aan programma's van de Verenigde Naties ter bestrijding van woestijnvorming en ter bescherming van tropische regenwouden.
18. Zorg voor het milieu, ook in de Tweede- en Derde-Wereldlanden. Geen dumping van afval in andere landen en een terughoudend importbeleid van onvervangbare grondstoffen.

Energie

• 30 De energievoorziening neemt in de maatschappij een belangrijke plaats in. De huidige welvaart is grotendeels gebaseerd op een omvangrijk gebruik van goedkope energie. Macht over deze sektor geeft veel macht in andere sectoren van de economie. Het is dan ook niet verwonderlijk dat juist hier de macht bij enkele grote ondernemingen gekoncentreerd is. Het energiebeleid van de overheid staat onder sterke invloed van deze grote energieconcerns. In Nederland zijn dat vooral Shell en Esso.

De energieopwekking vindt in Nederland voor bijna 95 procent plaats door verbranding van aardgas, olie en steenkool. Schadelijk is vooral de daardoor veroorzaakte luchtverontreiniging (zure regen!). Verbranding van steenkool gaat bovendien met afvalproblemen gepaard. Als 'oplossing' voor deze problemen en voor de te verwachten energieschaarste wordt voor kernenergie gepleit, als een 'goedkope en veilige' energiebron. Maar kernenergie brengt al bij toepassingen van geringe omvang gevaren met zich mee voor mens en milieu over een zeer lange periode. De veiligheidsmaatregelen bij kernenergie kunnen leiden tot een autoritaire staat, die de individuele vrijheid en democratische verworvenheden aantast. De mogelijkheid om de kerntechnologie te gebruiken voor militaire doeleinden vormt bovendien een ernstige bedreiging voor de wereldvrede.

Onder druk van een heftig en breed verzet werd enkele jaren geleden de Brede Maatschappelijke Diskussie georganiseerd. De konklusie van deze BMD leek sterk op de eisen van de energiebeweging: geen kernenergie, meer energie besparen, ruim baan voor decentrale opwekkingsmethoden en stromingsbronnen. De regering-Lubbers heeft de resultaten van de BMD echter genegeerd.

Kernenergie staat opnieuw op de agenda, kolen zullen in toenemende mate worden ingezet. De problemen van het radio-actieve afval worden doorgegeven aan volgende generaties. Decentrale en gelijktijdige opwekking van elektriciteit en warmte, en ook wind- en zonne-energie, waterkracht en biogas krijgen geen echte kansen. Ook de verdeling van onderzoeksgelden ten behoeve van opwekking van energie weerspiegelt deze opstelling.

Op het gebied van energiebesparing blijft Nederland achter bij bijvoorbeeld Scandinavië, waar

de isolatienormen in de woningbouw veel scherper zijn. Grootverbruikers van energie betalen nog altijd veel minder per eenheid energie dan kleine verbruikers. Dat werkt verspilling in de hand.

De regering onderneemt niets om het patroon van produktie en konsumptie te veranderen. Energieverslindende produktie van wegwerpverpakkingen en andere eenmalige of aan snelle slijtage onderhevige produkten wordt niet tegengegaan. Automobilisten wordt opgeroepen om loodvrije benzine te gaan tanken, maar een beleid om het autogebruik af te remmen ontbreekt. De afbraak van het openbaar vervoer gaat verder.

In een maatschappelijk zo belangrijke sektor als de energievoorziening moet juist van democratische besluitvorming sprake zijn. Dat is niet het geval. In de Gasunie voeren Esso en Shell samen met het Ministerie van Economische Zaken een beleid dat puur gericht is op het maken van miljardenwinsten. De olie- en kolenmarkt is vrijwel geheel in partikuliere handen. De elektriciteitssector wordt zodanig gereorganiseerd dat provincies en gemeenten nóg minder te vertellen krijgen, het Ministerie van Economische Zaken des te meer. De formele democratische controle van het parlement, Provinciale Staten en gemeenteraden schiet bij een dergelijke machtskoncentratie tekort. Temeer daar adviesraden, onderzoeksinstituten en dergelijk eenzijdig zijn samengesteld.

De PSP vindt dat dit wanbeleid zo snel mogelijk moet worden omgebogen. Kernsplijting voor energiedoeleinden is, waar ook ter wereld, levensgevaarlijk en dus onaanvaardbaar. De miljardenverslindende ontwikkeling van kernfusie moet stopgezet worden. Het levert voor een deel soortgelijke problemen op als kernsplijting.

De inzet van steenkool moet beperkt worden vanwege de milieuproblemen. Een zo groot mogelijk deel van de energievoorziening moet komen uit bronnen die niet opraken zoals zon en wind. Het plan van de Bepenningsgroep Energiebeleid (1984) is daarvoor een goede leidraad. Met dit plan wordt bereikt dat in 2000 reeds de helft van de elektriciteitsproduktie op decentrale, milieuvriendelijke wijze plaatsvindt, samen met een deel van de warmteproduktie. De bouw van grote elektriciteitscentrales is tot die tijd overbodig.

Daarnaast moeten de investeringen in energiebesparing worden opgevoerd en energiebesparende (bouw)voorschriften worden verscherpt. Energiebesparing moet ook bevorderd worden door verschuivingen in de produktie- en konsumptiestructuur.

De energiesector moet ingrijpend worden gedemocratiseerd, en gedecentraliseerd als dit de energiebesparing ten goede komt. Een en ander moet worden vastgelegd in een nationaal energieplan. Daarin worden de bijdragen van verschillende energiebronnen, het energieonderzoek en de structuur van de energievoorziening geregeld.

● 31 *Daarom wil de PSP:*

1. Geen kernenergie, Nederland uit de Kalkar- en Super-Phenix-projecten. Onmiddellijke sluiting van de kerncentrales te Borssele en Dodewaard en het Ultra-Centrifuge-komplex te Almelo. Verwijdering van het Delftse Interuniversitair Reaktor Instituut. Stopzetting onderzoek in Petten met betrekking tot kernenergie voor de opwekking van energie. Geen nieuwe kerncentrales.
2. Geen bovengrondse opslagplaatsen voor nieuw radio-actief afval van kerncentrales. Datgene wat reeds in de kerncentrales geproduceerd is, wordt bij de kerncentrales zelf bovengronds opgeslagen. Radio-actief afval van buiten de energiesector (bijvoorbeeld ziekenhuizen) wordt apart opgeslagen. Productie van dergelijke afval tot het uiterste beperken door strenge eisen bij vergunningen. Geen proefboringen voor permanente opslag van radio-actief afval.
3. Verzet van de Nederlandse regering tegen kernenergie(plannen) in andere landen, met name de buurlanden. Geen uitvoer van nucleair materiaal en kennis op nucleair gebied. Geen invoer van elektriciteit wanneer dat in het buitenland kerncentrales rendabeler maakt.
4. Krachtige bevordering van energiebesparing, zowel in huishoudens, instellingen, vervoerssector als in productiebedrijven. Invoeren van de Scandinavische normen voor isolatie van woningen.
5. Stimulering van toepassing van warmtekrachtkoppeling, wind- en zonne-energie, waterkracht en bio-gas. Nutsbedrijven krijgen hiervoor dezelfde steun bij investeringen als partikuliere ondernemingen. Aardgas voor warmte-krachtinstallaties wordt tegen dezelfde prijs geleverd als aan de grote elektriciteitscentrales.
6. Energiebronnen, energieprodukten en -distributie zoveel mogelijk in gemeenschapshanden, zodat de baten geheel aan de gemeenschap komen. De NAM en de Gasunie worden als eerste genationaliseerd. De elektriciteitssector wordt ingrijpend gedemocratiseerd. KEMA, ECN en SEP komen onder directe controle van het parlement.
7. Lokale en regionale energiediensten gaan een belangrijke rol spelen bij distributie, opwekking in kleinere eenheden en activiteiten met betrekking tot doelmatig energieverbruik. Zij moeten zelf het initiatief nemen tot de bouw van decentraal vermogen. De openbare nutsbedrijven mogen in principe geen winst maken. Voor zover dit toch gebeurt, dienen de winsten in energiebesparing, decentrale opwekking en voorlichting gestoken te worden. Verzet tegen de reorganisatie van de elektriciteitsvoorziening zoals die momen-

teel plaatsvindt, vanwege het ondernemerskarakter daarvan.

8. Geen tegenwerking van milieuvriendelijke eigen opwekking van elektriciteit door individuen en instellingen wanneer het nutsbedrijf niet hetzelfde kan bieden. De teruglevertarieven worden opgetrokken tot 85 procent van de tarieven die de leverancier zelf moet betalen voor ingekochte elektriciteit.
9. Verminderen van het gebruik van steenkool. Bovendien strenge milieunormen, zodat de verontreiniging met stof, NO_x en SO_2 aanzienlijk afneemt. Strenge controle op hergebruik van vliegtuigen.
10. Voor grootverbruikers wordt levering en prijs van aardgas en elektriciteit voor productie-doelinden bepaald aan de hand van de maatschappelijke noodzaak en de wenselijkheid van de betreffende productie. Vooruitlopend hierop opheffing van de tariefverschillen tussen klein- en grootverbruik. Afschaffing van het vastrecht. Verlaging van de aardgas prijzen voor kleinverbruik.
11. Invoer van LPG uit de Noordzee per pijpleiding vanaf een daarvoor aangelegd eiland. Vervoer van LPG zoveel mogelijk per pijpleiding. Weren van LPG-stations uit de bebouwde kom. Beperking van het kleingebruik, concentratie van toepassing in de petrochemie en de opwekking van elektriciteit.

Wetenschap

● 32 De ontwikkeling van de wetenschap is door de eeuwen heen een elite-aangelegenheid geweest. De machtigste groepen, in deze tijd met name het bedrijfsleven, oefenen er grote invloed op uit en daarmee ook op de maatschappelijke ontwikkelingen. Het grote bedrijfsleven en het militair-industrieel complex zitten op de voorste rij om de nieuwste wetenschappelijke resultaten in technologie om te zetten. Hierbij spelen slechts commerciële en militaire overwegingen een rol. De ontwikkeling van de sociale wetenschappen maken – naast positieve gevolgen – ook het vermogen van bedrijfsleven en overheid groter om gewone mensen te manipuleren. Eind van de jaren zestig is deze ontwikkeling door een democratiseringsbeweging aan de kaak gesteld. Er kwam een kritische wetenschap op; er werd geprobeerd de beoefening van de wetenschap meer in dienst te stellen van sociale groepen die doorgaans niet aan bod kwamen. De universiteit werd enigszins gedemocratiseerd en later zijn bijvoorbeeld de wetenschapswinkels en Instituten voor Maatschappelijk Gericht Onderzoek (IMGO's) ontstaan. Dit dreigt momenteel weer teniet gedaan te worden. De overheid probeert wetenschap weer nadrukkelijker te richten op de behoeften van de ondernemers. De positie van de wetenschappers

wordt daaraan aangepast; zij krijgen steeds vaker tijdelijke kontrakten. De democratisering wordt gedeeltelijk weer teruggedraaid.

De PSP vindt dat de wetenschap er voor iedereen moet zijn en niet voor de winst van enkelen. Wetenschap moet in dienst komen te staan van democratiserings- en emancipatie-processen, van rechtvaardiger internationale verhoudingen, van het behoud van de wereld in plaats van de vernietiging.

• **33** *Daarom wil de PSP:*

1. Democratisering van alle (door de overheid gefinancierde) wetenschappelijke instellingen. Openbaarheid van wetenschappelijke resultaten en methodieken.
2. Onder gemeenschapscontrole brengen van technologisch onderzoek bij de grote industriële laboratoria.
3. Geen gemeenschapsgeld voor onderzoek naar de ondernemers, wanneer daar geen duidelijk maatschappelijk belang mee gemoeid is. Onderzoek betaald door de overheid bij voorkeur aan universiteiten, universitaire en andere gedemocratiseerde instituten en overheidsbedrijven. Alle kontrakten worden openbaar. Onderzoek voor militaire doeleinden wordt stopgezet.
4. Ruime mogelijkheden voor onderzoek in opdracht van vakbonden, ondernemingsraden, buurtgroepen, milieu-organisaties en dergelijke. De financiering van wetenschapswinkels en instituten voor Maatschappelijk Gericht Onderzoek (IMGO's) wordt aanzienlijk uitgebreid. Geen pogingen van bovenaf de IMGO's samen te voegen met wetenschapswinkels.
5. Experimenten met bio-technologie, met name rekombinant DNA-onderzoek, alleen onder de scherpst mogelijke veiligheidsnormen voor werkers en omgeving. Openbare discussie over de wijze waarop voorkomen kan worden dat de ontwikkeling van wetenschap en technologie de integriteit van het menselijk bestaan bedreigt.
6. Meer ruimte voor samenwerkingsprojecten met wetenschappelijke instellingen in Derde Wereldlanden.

Onderwijs

• **34** Het huidige onderwijs is te eenzijdig gericht op kennisontwikkeling. Deze is afgestemd op de eisen van de arbeidsmarkt en gaat te weinig uit van de ervaringswereld van leerlingen. Het is dan ook niet vreemd dat velen zich niet thuis voelen in het onderwijsstelsel. Veel leerlingen verlaten de scholen vroegtijdig. Door nog al wat scholieren wordt gebruik gemaakt van het overblijvende protestmiddel: spijbelen.

Onderwijsplannen die hierin verandering willen aanbrengen en die meer inhoud willen geven aan

de gedachte 'gelijke kansen voor iedereen' zijn de laatste jaren weer teruggedraaid. De middenschool is op een zijspoor gezet. In de lyceum-nota worden selectiedrempels voor het voortgezet, en dus ook voor het hogere onderwijs bepleit. Mede door het nieuwe studie-financieringsstelsel wordt het tweede-kansonderwijs voor veel volwassenen een onbetaalbare zaak. Door het arbeidsmarkdenken sluipt het profijtbeginnel het onderwijs binnen als volwassenen hun eigen beroepsonderwijs moeten gaan betalen. Er dreigen vormen van privatisering als instituten zelf de kosten van cursussen niet kunnen dekken.

De prioriteit ligt in het huidige beleid niet bij het stimuleren van een kritische kijk op de samenleving. De aandacht is nu gericht op de wensen van ondernemers: een brede algemene opleiding, gevolgd door een korte, gespecialiseerde beroepsopleiding. Er is dan ook gewerkt aan verkorting van de studieduur in het wetenschappelijk en hoger beroepsonderwijs. Daarbij vindt tevens een verscherpte selectie plaats. Ondanks de grote werkloosheid onder docenten wordt er niets gedaan aan klassenverkleining en weinig aan stimulerende ondersteuning van leerlingen in achterstandssituaties.

De PSP wil vergaande veranderingen in de inhoud en organisatie van het onderwijs. Het onderwijs moet leerlingen de kennis, het inzicht en de vaardigheden doen verwerven, die zij nodig hebben om de wereld te begrijpen en te veranderen. De ervaringswereld van leerlingen moet daarom een belangrijk uitgangspunt worden in het onderwijs. Projektmatig en themagericht onderwijs zijn daarvoor geschikte middelen. Zij doorbreken de scheiding tussen de vakken en vormen een alternatief voor het opsplitsen in niveaugroepen. Het onderwijs moet daarbij gericht zijn op het doorbreken van de traditionele rolverdeling tussen de seksen en de dominante witte cultuur.

De PSP wil een achtjarige basisschool (vanaf de leeftijd van vier jaar), met een soepele overgang naar een vierjarige middenschool. Daarna komt een stelsel van geïntegreerd beroeps- en wetenschappelijk onderwijs. Dit moet nu gericht zijn op het signaleren en oplossen van maatschappelijke problemen, en het aanleren van de daarvoor nodige kennis en vaardigheden.

Een mens is nooit te oud om te leren. De PSP pleit daarom voor een leerrecht voor iedereen. Prioriteit moet daarbij gegeven worden aan voorzieningen voor mensen in achterstandssituaties.

De PSP vindt dat gekozen raden van leerlingen, opvoeders en personeel de onderwijsinstellingen moeten besturen. Binnen door het parlement of gemeenteraad vastgestelde grenzen moeten zij zelf de inhoud en vorm van het onderwijs kunnen bepalen.

• **35** *Daarom wil de PSP:*

1. Onderwijs dat aansluit bij de ervaringswereld

van leerlingen en dat het kritisch denken en zelfstandig handelen bevordert.

2. Volledige invoering van de middenschool als enige onderwijsvorm na de basisschool. Nadruk op projectmatig en themagericht onderwijs. Beperking van de omvang van scholengemeenschappen.
3. Na de middenschool doorstroming naar een schooltype (de bovenschool) waarbinnen een gevarieerd aanbod van algemeen vormende en beroepsgerichte leermogelijkheden. Geen aparte scholen (lycea) voor het voorbereidend hoger onderwijs.
4. Opheffing van de tweefasenstructuur en van de verscherpte selectiekriteria in het wetenschappelijk onderwijs. Een redelijke studieduur met ruimte voor nevenactiviteiten.
5. Opheffing van de studiestops in het hoger en wetenschappelijk onderwijs.
6. Democratisering van alle onderwijsinstellingen. Gekozen raden die scholen besturen, en een zeggenschapsraad waar leerlingen – en op de basisschool en soortgelijk onderwijs opvoeders – meebeslissen over de gang van zaken op school, keuze van thema's en over aanstelling van docenten. Bestuursleden in het hoger onderwijs worden gekozen zonder onderscheid te maken naar de geleding; ieder een gelijke stem.
Democratisering van het bijzonder onderwijs als voorwaarde voor subsidiëren.
7. Vervanging van alle verzuilde overlegorganen door adviesorganen van het openbaar onderwijs, zoals bijvoorbeeld de Onderwijsraad. De Grondwet zo wijzigen dat de overheid zorg dient te dragen voor voldoende openbaar onderwijs op alle niveaus. Oneigenlijke 'financiële gelijkstelling' van openbaar en bijzonder onderwijs opheffen.
8. Blijvende experimenten ten behoeve van vernieuwing in het onderwijs. Voorrang voor experimenteerscholen uit het openbaar onderwijs.
9. Invoeren van vredesopvoeding als geïntegreerd onderdeel van het onderwijs.
10. Vervanging van leermiddelen die de heteroseksuele norm en de traditionele rolverdeling tussen mannen en vrouwen bevestigen.
11. Vervanging van leermiddelen die racistische vooroordelen bevestigen. Ontwikkeling van interculturele leermiddelen waarin niet langer de cultuur van de witte Nederlandse samenleving centraal staat.
12. Versterken van de positie van het onderwijs in eigen taal en cultuur aan kinderen van migranten. Kinderen uit elke migrantengroepering hebben recht op onderwijs in eigen taal en cultuur. Een actief beleid gericht op uitbreiding van opleidingen voor voldoende gekwalificeerde leerkrachten en de ontwikkeling van leermiddelen voor het onderwijs

aan kinderen van migranten.

13. Invoeren van het esperanto als keuzemogelijkheid in het voortgezet onderwijs.
14. Invoeren van onderwijs in informatietechnologie vanaf het basisonderwijs. Dit onderwijs mag niet eenzijdig gericht zijn op het bedienen van komputer-apparatuur, maar moet ook aandacht schenken aan het hanteren van informatie-systemen in het algemeen.
15. Afschaffen van alle school- en collegegelden. Invoeren van een studieloon, op het nivo van een bijstandsuitkering voor elke student.
16. Leerplicht tot 16 jaar. Daarna een algemeen recht op leren, ook op latere leeftijd, door middel van permanente edukatie en edukatief verlof. Vrijheid voor ouderen om aan alle vormen deel te nemen.
17. Partiele leerplicht vervangen door arbeidsservaringsleren, waarin het zelf verantwoordelijk zijn en het kritisch denken bevorderd worden. Ondersteunen van projecten waar arbeidsservarings-leerplaatsen worden gecreëerd. Hierbij voorrang voor initiatieven van vrouwen.
18. Scholen omvormen tot edukatieve centra om de daar aanwezige onderwijsvoorzieningen optimaal te kunnen benutten.
19. De mogelijkheden voor basisedukatie moeten uitgebreid worden en dichter bij de mensen staan. Initiatieven vanuit mensen zelf, gericht op emancipatie, zelforganisatie en ervaringsleren, krijgen extra ondersteuning. Geen invoering van het profijtbeginsel.
20. Meer onderwijsvoorzieningen voor mensen in achterstandssituaties, zoals vrouwen, mensen met een handicap en migranten.
21. Behoud van basisscholen in kleine kernen en geïsoleerde woonwijken.
22. Basis- en vervolgonderwijs in beginsel toegankelijk maken voor kinderen met een handicap door daarvoor de noodzakelijke technische en andere voorzieningen te treffen. Vergroting van het aantal arbeidsplaatsen ten behoeve van de zorgbreedte van dit onderwijs.
23. Verkleining van de klassegrootte. Meer faciliteiten voor regelmatige her- en bijscholing van docenten. Her- en bijscholing binnen de werkuren.
24. Een drastische arbeidstijdverkortung in het onderwijs gekoppeld aan voorkeursbehandeling van vrouwen bij benoeming, met name in leidinggevende functies. Koppeling van arbeidsduurverkortung aan verlaging van de normbetrekking.
25. Gescheiden overheidssubsidies voor salarissen en exploitatie.

Welzijn

- 36 Ons welzijn wordt in belangrijke mate

bepaald door de maatschappelijke omstandigheden waarin we leven. De PSP wil dan ook vooral dat welzijnswerk ondersteunen, dat zich niet beperkt tot individuele hulpverlening maar dat zich richt op ondersteuning van mensen bij de strijd voor verbetering van de omstandigheden. Dit uitgangspunt staat haaks op het overheidsbeleid. Was er in de tijd van economische groei nog ruimte voor 'leuke dingen', nu wordt het welzijnswerk steeds meer beperkt tot de opvang van de ergste nood. Bezuinigingen worden verkocht met de ideologische termen mantel- en zelfzorg. Daarmee worden voorzieningen als wijkverpleging en gezinszorg afgebroken. Ouderen en mensen met een handicap worden zo weer afhankelijk gemaakt van de 'vrijwillige' zorg, die traditiegetrouw vooral van vrouwen wordt verwacht. Decentralisatie, een op zich wenselijke ontwikkeling, wordt gebruikt om de gevolgen van de bezuinigingen af te wentelen op de schouders van provincie en gemeente. Het sociaal-kultureel werk krijgt hierdoor zware financiële klappen te verduren.

De PSP wijst de botte bezuinigingen op het welzijnswerk af. Dat betekent nog niet dat alle verworvenheden op welzijnsgebied in stand moeten blijven. Welzijnszorg, dat de mensen aanpast aan de maatschappelijke (wan)orde en mensen de mogelijkheid tot eigen handelen ontnemt, werkt juist anti-empowerend.

De PSP wil meer steun voor initiatieven uit de hoek van bijvoorbeeld ouderen, vrouwen en migranten zelf, die gericht zijn op emancipatie, zelforganisatie en maatschappelijke veranderingen. Mensen, die nu vaak als 'improductief' worden beschouwd, zoals ouderen en mensen met een handicap, behoren niet 'weggestopt' te worden. Zij hebben recht op zelfstandigheid en op alle mogelijkheden om volwaardig aan de samenleving deel te nemen. Naast eigen voorzieningen per buurt is het ook nodig, dat voor hen in de algemene voorzieningen veel meer rekening gehouden wordt. Welzijnswerk moet, net als onderwijs en gezondheidszorg, een basisvoorziening worden, waar iedereen recht op heeft.

• 37 *Daarom wil de PSP:*

1. Invoering van een welzijnswet, die welzijnsvoorzieningen – volgens de criteria in de inleiding van dit programma en dus in maatschappijkritische zin – garandeert als een basisvoorziening. Deze welzijnswet zal een brede wet moeten zijn en de voorwaarden moeten scheppen voor een geïntegreerd werken op wijk- en buurtniveau van vele soorten welzijnswerk: maatschappelijke dienstverlening, kruiswerk, gezinsverzorging, huisartsen, bibliotheken, sociaal-kultureel werk, opbouwwerk, wijkverpleging, ouderenwerk.
2. Ontzetting en democratisering van alle welzijnsinstellingen. Vastleggen van de rechten

van gebruikers. Een wet op het cliëntenrecht vergelijkbaar met het patiëntenrecht in de volksgezondheid. In op de buurt- of wijkbewoners gerichte welzijnsvoorzieningen krijgen de bewoners zeggenschap over het beleid. Ouderen beslissen zelf over de gang van zaken in bejaardentehuizen. Mensen met een handicap dan wel hun rechtsvertegenwoordigers beslissen over de gang van zaken in daarvoor in aanmerking komende voorzieningen als wooncentra, gezinsvervangende tehuizen, dagverblijven en dergelijke.

3. Meer financiële middelen voor het toegankelijk maken van voorzieningen voor ouderen en mensen met een handicap, zodat zij zelfstandig in hun buurt kunnen blijven wonen.
4. Voorzieningen om initiatieven vanuit een bevolkingsgroep zelf op te kunnen starten. Groepen houden zelf zeggenschap over de eventuele ondersteuning door beroepskrachten.
5. Voorzieningen voor achtergestelde groepen, zoals voor vrouwen, ouderen en migranten, in de buurthuizen. Daarnaast ondersteuning van categorale voorzieningen.
6. Meer kollektieve voorzieningen in de woonomgeving, zoals kinderopvang, wijkverpleging en goedkope was- en eetgelegenheden.
7. Betere rechtspositie en betaling van gezinsverzorgsters, alfahulpverleners en dergelijke.
8. Betere rechtspositie en opvangmogelijkheden voor jongeren die van huis weglopen.
9. Een betere opvang en begeleiding van jongeren door middel van wijkgerichte en stedelijke voorzieningen, waar rekreatieve en vormende activiteiten ontwikkeld worden.
10. Voorzieningen voor jeugdhulpverlening dienen ondergebracht te worden in de brede welzijnswet.
11. Er dient een plan ontwikkeld te worden voor de opvang van ex-verslaafden, waarbij ook voorwaarden gekreëerd dienen te worden voor hun (hernieuwde) participatie in de samenleving.

Volksgezondheid

- 38 De huidige maatschappij kent zijn specifieke gezondheidsproblemen die veroorzaakt worden door grote werkloosheid, geestdodende arbeid, slechte woonomstandigheden, het systeem van heteroseksualiteit met als gevolg het huisvrouwen-syndroom, blootstelling aan gevaarlijke stoffen, vervuiling van water, bodem en lucht. Een gezondheidszorg die geen oog heeft voor maatschappelijke oorzaken van ziekten verhuult de tekortkomingen van de huidige maatschappij. Zij werpt gezondheidsproblemen ten onrechte op het individu terug. De oorzaken dienen juist opgespoord en aangepakt te worden. In deze visie past een actieve preventie. Deze moet meer zijn dan

voorlichting over ongezonde leefwijzen, maar ook de gezondheid-bedreigende factoren in de maatschappij terugdringen. Daartoe moet de basisgezondheidszorg versterkt worden.

De klachten over onheuse bejegening, over seksisme of racisme in de hulpverleningsrelatie, en over gedwongen behandelingen in met name de geestelijke gezondheidszorg zijn legio. Veel patiënten blijven onnodig lang onder medische behandeling, moeten onnodige behandelingen ondergaan, of hebben nauwelijks invloed op beslissingen over deze behandelingen. De rechtspositie van de patiënt dient daarom wettelijk verbeterd en vastgelegd te worden.

De keuzevrijheid van de patiënt ten aanzien van behandelingen moet worden gerespecteerd. Het gaat tenslotte om je eigen lijf. Alternatieve behandelingen die hun nut bewezen hebben, moeten daarom financieel mogelijk gemaakt worden en opgenomen in het aanbod. Ook zelfhulp- en bewustwordings-activiteiten zoals patiëntenverenigingen, medicijnwinkels en vrouwengezondheidscentra verdienen steun. Mensen kunnen desgewenst door iemand van de eigen sekse geholpen worden.

Alle instellingen moeten worden gedemocratiseerd en bestuurd worden door verenigingen waarvan zowel gebruikers als hulpverleners lid kunnen worden. Daarnaast moet de klachtenprocedure sterk verbeterd worden. Patiënten moeten geholpen worden in het uitzoeken en formuleren van hun klacht door onafhankelijke regionale ombudsinstellingen.

Ziek worden is een risico dat iedereen loopt. Zij die vaker ziek worden of door hun ziekte meer hulp nodig hebben dan anderen, moeten niet méér hoeven te betalen dan anderen. Eigen risico's en eigen bijdragen wijst de PSP daarom af. De PSP wil een algemene volksverzekering voor alle ziektekosten met een premie naar draagkracht en op den duur bekostigd uit de algemene middelen. Een basisvoorziening als de gezondheidszorg behoort niet commercieel georganiseerd te zijn. De industrie voor geneesmiddelen en medische apparatuur maakt grote winsten. De inkomens van met name medische specialisten – veelal vrije ondernemers – zijn buiten alle proporties. Genoemde industrieën moeten gesocialiseerd worden. Alle hulpverleners in de gezondheidszorg moeten in loondienst komen. Daarmee kan een einde komen aan de abnormale werktijden en inkomens. Ook kunnen dan de nog sterk hiërarchische verhoudingen worden doorbroken, die nu bestaan tussen hulpverleners onderling – bijvoorbeeld tussen artsen en verpleegkundigen; mannen en vrouwen – en tussen hulpverleners en patiënten.

De overheid dient aids te benaderen als een algemene, ernstige ziekte en dus los te koppelen van homoseksualiteit. Er dienen voldoende financiële middelen beschikbaar te blijven voor me-

disch onderzoek gericht op genezing van aids en voorkoming daarvan via het ontwikkelen van een vaccin. Wanneer dit vaccin ontwikkeld is, dient het in het basispakket van de ziekenfondsen opgenomen te worden of gratis op overheidskosten beschikbaar te komen. Verspreiding van aids dient voorkomen te worden via op wetenschappelijk onderzoek gebaseerde methoden. Ieder individu moet op grond hiervan zelf beslissen welke consequenties hij of zij hieruit trekt voor het seksueel gedrag. Overheidsmaatregelen in de verbodssfeer, zoals sluiting van homotrefplaatsen en bordelen of verplichte testen, wijst de PSP af. Diskriminatie van mensen met aids of van mensen die positief op testen reageren dient wettelijk onmogelijk gemaakt te worden. Zo mag het geen problemen voor die mensen opleveren bij het afsluiten van ziektekostenverzekeringen of bij medische keuringen voor beroepen.

• 39 *Daarom wil de PSP:*

1. Invoering van een algemene volksverzekering voor ziektekosten, met op den duur financiering uit de algemene middelen. Afschaffing van eigen risico's en eigen bijdragen.
2. Het vestigings- en vergunningenbeleid onder politieke controle. Alle werkers in de gezondheidszorg in loondienst van de instellingen met nivellering van inkomensverschillen. De normen ten aanzien van het aantal werkers in een instelling worden zodanig vastgesteld dat elders gebruikelijke werktijden en werkdruk mogelijk worden.
3. Socialisatie van de industrie voor geneesmiddelen en medische apparatuur.
4. Een verbod op de uitvoer naar arme landen van geneesmiddelen die verouderd, niet deugdelijk dan wel gevaarlijk zijn of hier verboden zijn.
5. Meer invloed van de gebruikers op de planning van de gezondheidszorg op alle nivo's van planning.
6. Democratisering van de gezondheidsvoorzieningen door het verplicht stellen van de verenigingsvorm voor instellingen.
7. Versterking van de eerstelijns- en basisgezondheidszorg, onder andere ten behoeve van preventie, ten opzichte van de tweedeelijnszorg. Oprichting van eerstelijnscentra in buurten en dorpen waar ze nog niet bestaan.
8. Onafhankelijke bedrijfsgezondheidszorg met grotere inspectiebevoegdheden ten aanzien van de arbeidsomstandigheden.
9. Alle behandelvormen worden voortdurend geëvalueerd door onafhankelijke instanties. Opstellen van protocollen die dienen als richtlijnen voor behandelingsplannen. Ruimte voor experimenten met alternatieve geneeswijzen. Waar deze effectief zijn gebleken worden ze opgenomen in het verstrekkingenpakket.

10. Vastleggen van de rechten van patiënten in een Wet op het patiëntenrecht, zoals recht op informatie, inzage in eigen gegevens, privacy-bescherming, toestemming in behandeling en een onafhankelijke klachtenprocedure. Afschaffing van het medisch tucht-recht. Instelling van regionale ombudsinstituten.
11. Subsidie voor patiëntenverenigingen, zelfhulpactiviteiten en gezondheidswinkels.
12. Verruiming van de mogelijkheden tot ambulante geestelijke hulpverlening via de RIAGG's, zoals dagbehandeling, crisisinterventie en in de thuiszorg. Psychiatrische ziekenhuizen worden op termijn gesloten, terwijl de mogelijkheden voor begeleide woonvormen sterk worden uitgebreid. Verbod op isolatie en elektroshock. Steun aan zelfhulpinitiatieven.
13. Een wettelijke regeling voor euthanasie, waarin de persoonlijke keuzevrijheid wordt gerespecteerd en hulp – onder voorwaarden – niet strafbaar is.
14. Abortus opnemen in het verstrekingspakket. De vrouw beslist. Geen verplichte bedenkdagen.
15. Beperking van dierproeven tot wat absoluut noodzakelijk is voor onderzoek op het gebied van de volksgezondheid. Invoering van een wet waarin duidelijk geregeld wordt waar, wanneer, door wie en hoe de dierproeven uitgevoerd mogen worden.
16. Verbod op roken in openbare gebouwen.
17. Gezondheidsvoorlichting en -opvoeding op alle scholen. Mogelijkheden voor bijscholing via gezondheidscentra.
18. Het creëren van mogelijkheden van gezondheidsverlof om zieke partner of huisgenoten te verzorgen.
19. Bevorderen van onderzoek naar aids, juiste voorlichting om 'hysterie' te voorkomen en vooroordelen ten aanzien van homoseksualiteit teniet te doen. Afwijzing van een repressief beleid rond deze ziekte, zoals sluiting van homo-ontmoetingsplaatsen, verplichte testen, verplichte gedragsveranderingen.

Multi-kulturele samenleving

• 40 Migranten nemen een ondergeschikte positie in. Zij worden gekonfronteerd met discriminatie, een permanent verschijnsel in deze samenleving. De kansen van migranten op de arbeidsmarkt en bij de woningdistributie zijn aanmerkelijk geringer dan gemiddeld. Het betaalde werk dat door hen wordt verricht is doorgaans eentonig of smerig en laag betaald. Hun cultuur wordt verdrukt. De rechtspositie van migranten is slechter. Aan vrouwelijke migranten wordt in veel gevallen geen zelfstandige verblijfsvergunning verstrekt, maar uitsluitend in het kader van het

gezin waartoe zij behoren. De overheid bevestigt dit structureel racisme door de tweederangs positie van migranten in stand te houden. Vrijwel dagelijks hebben migranten last van handelingen en uitingen van racisme, van vooroordelen en superioriteitsgevoelens. Joden worden nog steeds gekonfronteerd met anti-semitisme.

De sociaal-ekonomische crisis is op zich geen oorzaak van het toenemen van racisme. In tijden van ekonomische groei en bloei zijn ook racistische geluiden waar te nemen. Wel ontstaat er tijdens een sociaal-ekonomische crisis een klimaat van angst, agressie en perspectiefloosheid, waardoor de diskriminatie kan toenemen en scherpere vormen kan aannemen. Het georganiseerd racisme speelt daarop in door aan te zetten tot vreemdelingenhaat met een daadwerkelijke praktijk van bedreigingen, geweld en diskriminatie ten opzichte van migranten en andere groepen.

Nederland is een multi-kulturele samenleving geworden. Dat wil niet zeggen dat er sprake is van gelijkwaardigheid tussen de verschillende kulturen. In de wijze waarop de verschillende kulturen zich tot elkaar verhouden neemt de witte Nederlandse cultuur een dominante positie in. Het gaat in de strijd voor een rechtvaardige multi-kulturele samenleving dan ook om het opheffen van de structurele ongelijkheid tussen migranten en witte Nederlanders.

Dat vereist van ieder een omschakeling in denken en handelen, hetgeen met spanningen en problemen gepaard gaat, maar uiteindelijk een verrijking voor allen betekent. De principiële gelijkwaardigheid van alle mensen moet uitgangspunt van beleid zijn. De PSP wil toe naar een verdraagzame samenleving, waar groepen met verschillende kulturen naast en met elkaar leven, en op basis van gelijkwaardigheid hun identiteit en cultuur kunnen ontwikkelen.

Bestrijding van racisme, fascisme en anti-semitisme is een wezenlijk onderdeel van een democratische politiek en dus ook van de linkse strijd. Er is een actief overheidsbeleid nodig om de tweederangs-positie van migranten op te heffen: gelijke sociale en politieke rechten voor iedereen die in ons land woont. Migrantengroepen moeten gelijkwaardig toegang hebben tot betaald werk op alle nivo's, woningen en kollektieve voorzieningen.

Voor het opheffen van de structurele achterstanden is juist positieve in plaats van negatieve diskriminatie nodig. De actieve opsporing van illegaal in ons land verblijvende buitenlanders dient te worden gestaakt.

De laatste jaren wordt er steeds meer gesproken over remigratie. De wens om terug te keren naar het land van herkomst is vooral bij oudere migranten aanwezig. Ten onrechte gebruiken de overheid en veel politieke partijen remigratie als 'oplossing' voor de achterstelling waarin migranten in Nederland verkeren. Men laat na te ijveren

voor gelijke juridische en economische rechten. Het is daarbij wrang te moeten constateren dat deze regering met een regeling voor remigratie kwam die nauwelijks mogelijkheden biedt om in het thuisland een menswaardig bestaan op te bouwen.

Volgens de PSP moet de Nederlandse overheid niet alleen mogelijkheden creëren voor migranten om terug te gaan naar het land van herkomst. Zij heeft ook de verantwoordelijkheid voorzieningen te treffen om in de herkomstlanden een bestaan op te bouwen.

• 41 *Daarom wil de PSP:*

1. Een gelijke rechtspositie voor iedereen die in Nederland woont.
2. Intrekking van de Wet Arbeid Buitenlandse Werknemers.
3. Migrantten moeten meer kans krijgen op de arbeidsmarkt. Daarom een wettelijke kwoteringregeling om de achtergestelde positie van migrantten op de arbeidsmarkt op te heffen.
4. Aktief en passief kiesrecht bij alle verkiezingen voor alle ingezetenen van 16 jaar en ouder, ook indien men de Nederlandse nationaliteit niet bezit. Geen misbruik van dit kiesrecht om 'illegaal' verblijvende mensen op te sporen. Aktieve opsporing en vervolging van werkgevers die illegalen in dienst hebben of werven.
5. Na een jaar verblijf in Nederland voor elk persoon een verblijfsvergunning op individuele basis zonder inkomenseisen.
6. Geen belemmeringen bij gezinshereniging. Bij vertrek uit Nederland geen belemmeringen om terug te keren naar Nederland. Behoud van de opgebouwde rechten voor sociale zekerheid. Bij remigratie moet het mogelijk gemaakt worden te kiezen tussen afkoop en/of behoud van uitkering.
7. Terugkeerprojecten moeten daarom worden gehandhaafd, respectievelijk verbeterd en uitgebreid. Remigrantten krijgen desgewenst al voorafgaand aan hun terugkeer begeleiding.
8. Speciale aandacht voor de positie van vrouwelijke migrantten. Organisatie van onder andere taalkursussen, aantrekken van vrouwelijke tolken en opvang voor verlaten en mishandelde vrouwen. Zelfstandige verblijfstitel voor buitenlandse vrouwen.
9. Naast kategoriale voorzieningen ook het toegankelijk maken van algemene voorzieningen voor migrantten. Faciliteiten voor democratische organisaties van migrantten en migranten. Waar het gaat om subsidiëring van activiteiten door de overheid komen alle migranttenorganisaties daarvoor in aanmerking, met uitzondering van eng-nationalistische, fascistische organisaties en organisaties die

uitgaan van de fundamentele ongelijkwaardigheid van mannen en vrouwen.

10. Steun aan initiatieven ter bestrijding van racisme en vooroordelen.
11. In het basis- en middelbaar onderwijs moet aandacht geschonken worden aan aspecten van de multi-kulturele samenleving.
12. Voldoende faciliteiten voor bevolkingsgroepen met een eigen cultuur en taal. Betere verspreiding van de faciliteiten zoals opleidingsmogelijkheden en landelijke gerichte organisaties.
13. Verscherpte wetgeving en een actiever vervolgingsbeleid op basis waarvan de rechter racistische organisaties kan verbieden en ontbinden. Politie en openbaar ministerie dienen prioriteit te geven aan de opsporen en vervolgen van overtredingen van de antidiskriminatiewetgeving. Groepen of individuen moeten aangiften kunnen doen bij onafhankelijke meldpunten. Mensen die zich bij de uitoefening van hun functie duidelijk diskriminerend uitlaten of zo optreden, dienen vervolgd en uit hun functie gezet te worden.

Justitie en politie

• 42 In een werkelijk democratische samenleving moeten ingezetenen zich verzekerd weten van gelijke rechten en plichten. Zelfs op papier hebben nu niet alle mensen dezelfde rechten en plichten, denk bijvoorbeeld aan de Wet Arbeid Buitenlandse Werknemers. Het geldende rechtssysteem houdt de bestaande ongelijkheid, die deze maatschappij kenmerkt, in stand. Zo bevoordert het partikulier eigendomsrecht van produktiemiddelen juist de ongelijkheid tussen mensen. Ook in de uitvoering van de bestaande wetgeving komt die ongelijkheid tot uiting. De kans om gepakt of vervolgd te worden is hoger naarmate je lager op de maatschappelijke ladder staat. De PSP vindt de huidige rechtssorde de onze niet.

Het rechtssysteem dient, in eerste instantie, ieders democratische rechten te waarborgen. Dat betekent ook, dat diskriminatie op grond van huidskleur, sekse of seksuele voorkeur niet kan worden getolereerd. De PSP is voorstander van een actief vervolgingsbeleid in deze, ook bij geweldsdelicten tegen vrouwen, homoseksuelen en migranten.

Daarnaast moeten mensen kunnen rekenen op bescherming tegen inbreuken op hun rechten. Het bestaan van inlichtingen- en veiligheidsdiensten acht de PSP principieel in strijd met de democratie, omdat de staat daarmee enkelen de bevoegdheid geeft velen in het geheim en ongelimiteerd in de gaten te houden en te diskwalificeren. Het nationalistisch denken – rechten koppelen aan het Nederlandse staatsburgerschap – dat ten

grondslag ligt aan de Vreemdelingenwet, de Kieswet, de Wet op het Nederlanderschap, de Wet Arbeid Buitenlandse Werknemers, wordt door de PSP verworpen, omdat dat het maken van onderscheid tussen ingezetenen met en zonder Nederlands paspoort vooronderstelt, rechtvaardigt en aktiveert.

De afgelopen jaren zijn vooral de kleine criminaliteit en het vandalisme toegenomen. Veel mensen voelen zich door deze ontwikkeling bedreigd. Repressief optreden en het opentrekken van een blik agenten helpt niet om deze ontwikkeling te keren. Vooral in de preventieve sfeer zullen er maatregelen genomen moeten worden.

Zowel het op grote schaal gebruiken van hard drugs als het illegale karakter daarvan houden de verwerpelijke handel met bijbehorende randverschijnselen als georganiseerde misdaad, vrouwenhandel en gedwongen prostitutie in stand. Verscherping van de opiumwetgeving, harde opsporing en vervolging hebben een negatief effect op elementaire beginselen van het straf(proces)recht en veroorzaken verschijnselen als veelsoortig druggebruik. Drugs zouden een zaak van volksgezondheid moeten zijn en niet van justitie.

In het strafrecht moeten zo snel mogelijk alternatieven komen voor vrijheidsstraffen. Veel meer delikten moeten in de sfeer van overtredingen worden gebracht. Daartegenover zal een aantal handelingen, anders dan nu het geval is, als strafbaar aangemerkt moeten worden, zoals bijvoorbeeld het spekuleren met woonruimte.

De PSP vindt dat de organisatie van de politie meer op hulpverlening gericht moet zijn. Ook de opleidingsinstituten van de politie zullen daartoe moeten worden aangepast, maar ook het democratisch karakter van de politie moet daarop afgestemd zijn. Een politie op gemeentelijke leest biedt daarvoor de beste garanties.

• 43 *Vluchtelingenbeleid*

Op papier (wetten en cirkulaires) is Nederland een van de meest ruimhartige landen wat toelating en opvang van vluchtelingen betreft. In de praktijk worden mensen zonder verder onderscheid van Schiphol naar gevaarlijke situaties teruggestuurd, duren de procedures eindeloos, worden sommige vluchtelingen in deze wachtperiode allerlei beperkingen opgelegd en krijgen slechts weinigen de echte status van vluchteling. Dat moet snel verbeterd worden. In internationaal verband moet Nederland de samenwerking met de Hoge Commissies voor de Vluchtelingen van de Verenigde Naties herstellen. De opvang van asielzoekers in de landen van West-Europa moet gekoördineerd worden onder de strikte voorwaarde dat dit een ruimhartig asiel- en opvangbeleid bevordert.

• 44 *Daarom wil de PSP:*

1. Schrappen van de bijzondere noodwetge-

ving die opschorting van burgerrechten en militaire bijstand aan politie-optreden mogelijk maakt.

2. Wettelijke regeling van de bescherming van de privacy. Daarnaast een Wet op de persoonsregistratie, zodat het registreren van persoonsgegevens alleen kan met een openbare vergunning, waarin aard en gebruik van gegevens is bepaald en het toezicht is geregeld. Geen invoering van identiteitsbewijzen.
3. Opheffen van de BVD en andere politieke en militaire inlichtingendiensten.
4. Afschaffen van alle vormen van tuchtrecht.
5. Versterken van openbare parlementaire controle op de politie. De gemeenteraad moet in plaats van de burgemeester aan het hoofd van de politie staan.
6. Afschaffen van het dragen van vuurwapens bij de surveillancedienst. Strengere en openbare voorschriften voor het gebruik van vuurwapens door de politie.
7. Meer nadruk op hulpverlenende taak van de politie. Geen decentralisatie van de beheers-taak naar wijkagenten. Geen medewerking aan burger- en buurtwachten.
8. Opheffen van de marechaussee en tot die tijd geen bijstand daarvan aan gemeente- en rijkspolitie. Een verbod op partikuliere bewakings- en veiligheidsdiensten.
9. Geen aparte gespecialiseerde of gemilitariseerde politie-eenheden met vergaande bevoegdheden, zoals arrestatieteams en antiterreur-brigades. Opheffen van de Mobiele Eenheid.
10. Een wettelijke regeling van een klachtenprocedure tegen politie-optreden bij een onafhankelijk instantie. Invoeren van het dragen van een plaatje met dienstnummer door politie-ambtenaren, met vermelding van het dienstonderdeel van de betrokkene.
11. Terugdringen van vrijheidsstraffen en het ontwikkelen van alternatieven voor de vrijheidsstraf. Inkrimpen van gevangenis-capaciteit. Uitbreiding van open en halfopen strafinrichtingen ten koste van de gesloten inrichtingen. Geen opsluiting van verslaafden en dienstweigeraars.
12. Verbeteren van de rechten van patiënten in psychiatrische inrichtingen. Rechten van gedetineerden moeten wettelijk worden vastgelegd, zoals het recht op twee verlofdagen per week, bezoek zonder bewaking, vrije briefwisseling, vrij telefoonverkeer, opleiding, arbeid, normaal loon en handhaving kiesrecht. Verbetering van de beklagprocedures. Verdergaande beperkingen aan de mogelijkheden tot het opleggen en verlengen van voorlopige hechtenis. Hierbij kan alleen bij afzonderlijk besluit en in uitzonderlijke gevallen, zoals kans op herhaling van geweldsdelikten, van afgeweken worden.

13. Erkenning van niet-justitiegebonden vrijwilligersorganisaties met optimale toegang en recht op faciliteiten.
14. Naast een advocaat kunnen bij insluiting ook andere hulpverleners toegang tot de cel krijgen. Uitbreiding van dergelijke vormen van vroeghulp. Het recht van een (piket)advocaat om bij een politieverhoor aanwezig te zijn. Met name bij mensen, die voor het eerst worden ingesloten of in aanraking komen met justitie, moet gezocht worden naar oplossingen buiten de justitiële sfeer.
15. Waarborgen voor onafhankelijkheid van advocaten en vrije advocatenkeuze. Geen eigen bijdragen bij zogenaamde pro-deo-advocatuur. Het uitbouwen van een landelijk netwerk van sociale rechtshulp.
16. Hulpverlening aan slachtoffers van geweldsmisdrijven en hun nabestaanden of directe relaties. Hierbij extra aandacht voor de opvang van verkrachte vrouwen en mannen, slachtoffers van incest en poten- of pottenrammerij. De PSP is ervoor dat op het politiebureau onafhankelijke bureaus met hulpverleners voor slachtoffers van geweldsdelicten gevestigd worden.
17. Verkrachte vrouwen dienen aangifte te kunnen doen bij en verhoord te kunnen worden door een vrouwelijke agente. Meer vrouwelijke agenten.
18. Een actief beleid van de Nederlandse regering, waarbij politieke vluchtelingen, die asiel vragen, zoveel mogelijk steun krijgen. Daartoe worden geldende internationale verdragen onverkort uitgevoerd, criteria met betrekking tot het zogenaamde eerste land van ontvangst niet verscherpt. Vluchtelingen krijgen de gelegenheid de uitslag van eventueel aangespannen beroepsprocedures tegen de weigering om hen als vluchteling te erkennen, in ons land af te wachten.
19. Het administratieve deel van de 'vreemdelingen'-dienst, zoals verstrekking van verblijfsvergunningen, weg bij de politie en ondergebracht bij de gemeentesekretarie. Afschaffing van de vreemdelingenwetgeving. De Vreemdelingenwet is een instrument waarmee eerste- en tweederangs burgers worden gekreëerd. Zolang deze wet niet is afgeschaft, op korte termijn legalisering van alle illegaal in ons land verblijvende buitenlanders. Actieve opsporing van werkgevers die illegalen in dienst hebben. Afschaffing van de zogenaamde vreemdelingenbewaring.
20. Snelle realisatie van een Wet gelijke behandeling. Verscherping van wetgeving over en strafbaarstelling van discriminatie op grond van sekse, seksuele voorkeur, burgerlijke staat, ras, huidskleur of etnische afkomst. Een actiever vervolgingsbeleid als gevolg waarvan uitsluitend de rechter organisaties die zich in doelstelling of praktijk schuldig maken aan dergelijke discriminatie kan bestraffen, verbieden en ontbinden.
21. Het wettelijk vastleggen van rechten van minderjarigen zoals het recht om een opleiding, eigen hulpverlener, arts of advocaat te kiezen en vanaf het twaalfde jaar een ouder/voogd te kiezen bij ontbinding van de relatie tussen de ouders. Het wettelijk vastleggen van rechten van minderjarigen in tehuizen. Erkennen van de Belangenvereniging Minderjarigen als vertegenwoordiger van tehuishuwelers met optimale toegang en faciliteiten.
22. Versnelde uitbouw van nieuwe vormen van (zelf)hulpverlening aan jeugdigen. Onderbrengen hiervan bij het Ministerie van WVC.
23. Legalisering van cannabisproducten. De opiumwetgeving vervangen door een warenwet onder controle van de volksgezondheid. Uitbreiding van opvang en (aanbod van) hulpverlening aan verslaafden.
24. Het ongedaan maken van de anti-kraakwet; geen uitbreiding van de bevoegdheden van de politie. Geen huisuitzettingen of afsluitingen van gas en licht, maar een politieke oplossing van de te hoge woonlasten.
25. Volledige stakingsvrijheid. Geen beperkende regulering bij wet.
26. Instellen van een constitutioneel hof dat alle wetten, verdragen en dergelijke toetst aan de Grondwet, met bindende uitspraak. Tegen uitspraken van dit hof moet beroep mogelijk zijn.

Binnenlands bestuur

- 45 Nederland is slechts gedeeltelijk gedemocratiseerd. Met name in de economie is geen sprake van democratie. Vanuit de economie wordt ondemokratische druk uitgeoefend op de besluitvorming van bestuurders. Ondanks dat ze door het volk gekozen zijn ontwikkelen veel vertegenwoordigers zich tot bewuste belangenhartigers van machtige groepen, ten koste van de grote meerderheid van de bevolking. De parlementaire democratie (Tweede Kamer, Provinciale Staten, gemeenteraad) is volstrekt onvoldoende om de bevolking zeggenschap te kunnen geven over zaken die haar aangaan. In plaats van verdergaande democratisering van besluitvorming wordt de bevolking de fopspeen van de inspraak voorgehouden. De afloop van de Brede Maatschappelijke Discussie is een wrang – maar helaas niet het enige – voorbeeld van de manier waarop bestuurders hiermee omgaan: de bevolking denkt invloed te hebben, de bestuurders weten wel beter. Op deze manier wordt de parlementaire democratie misbruikt als legitimering van autoritaire beslissingen die de bestaande machtsverhouding bestendigen.

Bovendien probeert de landelijke overheid – maar al te vaak met sukses – gemeenten en provincies tot en willoos verlengstuk te maken van haar politiek. Dat gebeurt met name door enorme bezuinigingen op de financiële middelen en door sterk gedetailleerde voorschriften op punten, die naar lagere overheden worden gedecentraliseerd, zonder de daarbij noodzakelijke financiële middelen te leveren. Daarnaast gebeurt dat nog altijd door de zo langzamerhand archaisch geworden regeringsbenoemingen van burgemeesters en van kommissarissen van de koningin. Daarmee komt het werkelijke bestuur van de mensen af te staan, wordt ondoorzichtiger en nog minder beïnvloedbaar.

De parlementaire democratie moet volgens de PSP worden uitgebreid met vormen van directe democratie en democratisering van de economie. Decentralisatie waar dat mogelijk is en volledige openbaarheid moet het bestuur doorzichtiger en meer door sociale strijd beïnvloedbaar maken. De autonomie van gemeenten en provincies moet worden uitgebreid. Zij moeten in staat zijn om hun inwoners een hoog peil van kollektieve voorzieningen en een zo groot mogelijke zeggenschap te bieden. In het gemeentelijk beleid moet ruimte zijn voor directe democratie in buurten. Gemeenten en provincies moeten een eigen werkgelegenheidsbeleid kunnen voeren, ook door het oprichten van eigen bedrijven. Ze moeten in maatschappelijke conflicten openlijk partij kunnen kiezen voor de loonafhankelijken en uitkeringsgerechtigden, de huurders, de slachtoffers van milieuverontreiniging. De PSP verzet zich tegen het voortbestaan van de monarchie. Het koningshuis is een in wezen autoritaire bestuursvorm die niet past in een democratische samenleving. Als nationalistisch symbool veronderstelt de monarchie een niet bestaande eenheid van het volk en depolitiseert en bestendigt daarmee de huidige machtsverhoudingen.

• 46 *Daarom wil de PSP:*

1. Maximale actieve en passieve openbaarheid van bestuur, waarbij de privacy van mensen wel beschermd dient te worden. Het parlementaire enkèterecht wordt drastisch uitgebreid (ook in gemeenteraden en Provinciale Staten).
2. Ongedaan maken van de bezuinigingen op het gemeente- en provinciefonds. Honderd procent compensatie van de bijstandskosten door het rijk aan gemeenten.
3. Gemeentelijke belastingen en tarieven moeten naar draagkracht geheven kunnen worden.
4. Geen belemmeringen voor het oprichten en handhaven van gemeentelijke en provinciale bedrijven. Regelmatig terugkerende werkzaamheden in opdracht van bestuurslagen mogen niet om redenen van bezuiniging

worden uitbesteed aan partikuliere bedrijven.

5. Decentralisatie van beslissingsbevoegdheden naar een zo laag mogelijk nivo met garanties voor vrijheden en rechten van minderheden. Binnengemeentelijke decentralisatie door overdracht van bevoegdheden aan organen van betrokkenen, zoals buurtgroepen die hun buurt in zelfbeheer nemen en aan buurtvergaderingen verantwoording afleggen. Bij overheveling van rijkstaken naar lagere overheden volledige financiële compensatie.
6. Geen vierde bestuurslaag. Bij gemeentelijke of provinciale grenswijzigingen en herindeling zijn zowel sociaal-economische als culturele samenhang en decentralisatie uitgangspunt. Een laag inwonertal is op zich geen reden voor herindeling van een gemeente. Een gemeente moet voldoende bestuurskracht hebben om zelfstandig een minimum-takenpakket te kunnen vervullen en reële inhoud kunnen geven aan de gemeentelijke autonomie.
7. Aktief en passief kiesrecht voor alle ingezetenen vanaf 16 jaar, uitgezonderd buitenlanders in dienst van vreemde mogendheid.
8. Afschaffen van het verbod op last en ruggespraak voor afgevaardigden. Zetels horen toe aan de politieke partijen. Die partijen kunnen hun afgevaardigden desgewenst tussentijds vervangen.
9. Belangen- en aktiegroepen worden opgenomen in advieslichamen op hun terrein voor zover zij dat willen.
10. Democratisering van de ambtenarenapparaten, gericht op verbeteren van de doorzichtigheid voor het publiek en het afbreken van de hiërarchie en bureaucratie binnen deze apparaten.
11. Afschaffen van de monarchie. Regering en voorzitter van de Tweede Kamer nemen de representatieve en formele taken (voor zover nodig) over.
12. Afschaffen van de functies van burgemeester en kommissarissen van de koningin. Voorzitters van raden en Staten worden uit hun midden gekozen, maar mogen geen deel uitmaken van het dagelijks bestuur.
13. Afschaffen van de Eerste Kamer. Uitbreiding van de Tweede Kamer tot 225 leden.
14. Tegen iedere vorm van distriktenstelsel. De vertegenwoordigende organen worden gekozen op basis van evenredige vertegenwoordiging zonder kiesdrempel.

Natuur, landschap en recreatie

- 47 De erkenning van de negatieve effecten van bepaalde economische ontwikkelingen op milieu, natuur en landschap heeft niet geleid tot

een structureel ander economisch beleid. Het verdwijnen van planten- en diersoorten, en de afname van de verscheidenheid in de natuur en het verlies van variatie en herkenbaarheid van het landschap is zichtbaar en aantoonbaar.

De kwaliteit van natuur en landschap in de zin van rijkdom aan soorten, variatie, gebruiksmogelijkheden, samenhang, cultuurhistorische ontwikkeling en dergelijke is niet eenduidig in waarden uit te drukken. Volgens de PSP is het een politieke keuze welke waarde men aan natuur en landschap toekent.

In een economisch systeem waarbij zeggenschap over de grond gekoppeld is aan eigendom, gaat de hoofdactiviteit van de natuurbescherming zitten in het in eigendom verwerven van gronden waaraan men bepaalde natuurlijke en/of landschappelijke waarden toekende. Die opstelling is uitermate defensief, richt zich niet op de oorzaken van de gekonstateerde achteruitgang en past daarom prima in het heersende economische denken waarbij het scheiden van wonen, werken en recreëren als het meest rendabel wordt gezien. Deze strategie tot natuurbehoud loopt echter stuk, doordat buiten de beschermde gebieden de ontwikkelingen onbelemmerd doorgaan, natuur en landschap daar min of meer vogelvrij verklaard zijn en de milieuvervuiling niet bij de grenzen van natuurgebieden stopt.

Vanaf het begin van deze eeuw hebben natuurbeschermingsorganisaties en later de overheid zich met natuur- en landschapsbescherming bezig gehouden. Zij richten zich echter niet op de oorzaken, maar verdedigen voornamelijk een aantal daarvoor aangewezen en aangekochte beschermingsgebieden. Schuchtere pogingen om tot een (beperkte) integratie van maatschappelijke en economische activiteiten met natuur en landschap te komen, zoals beheersovereenkomsten met boeren en nationale landschappen, worden in het huidige bezuinigingsbeleid als eerste weer teniet gedaan.

De PSP vindt dat natuur en landschap geen zaken zijn die zich gescheiden van menselijke activiteiten moeten ontwikkelen en waar mensen alleen in de vrije tijd naar toe kunnen. Natuur en landschap moeten een integraal onderdeel uitmaken van het dagelijks bestaan van mensen, zowel waar zij wonen en werken als waar zij recreëren. De natuurbescherming moet zich niet alleen richten op de natuur die zij waardevol vindt, maar op alle natuur en landschap, en bovendien onderzoeken hoe een nieuwe in deze tijd passend functionele natuur kan worden ontwikkeld.

Juist omdat recreëren iets is dat een mens op elk moment van de vrije tijd moet kunnen doen, is er grote behoefte aan zowel kleinere recreatievoorzieningen dicht bij de grote steden als aan grotere voorzieningen wat verder weg. Het gaat dan om sport- en spelmogelijkheden (overdekt en in de open lucht) en om mogelijkheden om buiten

in de natuur te zijn. Met het opzetten van goede voorzieningen kan de druk op de meest kwetsbare natuurgebieden verminderd worden. Voorkomen moet worden dat commerciële exploitatie van recreatiemogelijkheden leidt tot schade aan natuur, landschap en milieu. Het opzetten en exploiteren van toeristische voorzieningen moet niet, zoals nu dreigt te gebeuren, overgelaten worden aan het partikulier initiatief, maar aan provinciale toeristische bedrijven.

● 48 *Daarom wil de PSP:*

1. Doorbreking van de sektorale en defensieve benadering van natuur en landschap. Een geïntegreerde aanpak van de bescherming van natuur en landschap met andere maatschappelijke en economische activiteiten, die zich in elke plaats en situatie in andere verhoudingen kunnen voordoen.
2. Minder prioriteit voor de aankoop van nieuwe natuurgebieden, maar het richten van de aandacht en financiën op beheer en gebruik van alle natuur en landschap binnen en buiten reservaten.
3. Stopzetten van de verkoop van domeingronden om het natuur- en landschapsbeleid te financieren, maar daarvoor weer een aparte begrotingspost opnemen.
4. Het weer instellen van de gelden voor nationaal landschapsbeleid en vervolgens omzetting daarvan in een provinciaal beleid, waarbij deze gelden in het hele provinciale grondgebied kunnen worden ingezet.
5. Alleen toestaan van bestrijding van planten en verjagen of – indien strikt noodzakelijk – afschieten van dieren bij aantoonbare overlast en/of ziekteverschijnselen. Het instellen van een algeheel jachtverbod.
6. Zorgdragen voor een grote variëteit in milieutypen, in bouwingsvormen en gebruik van materiaal.
7. Stimuleren van veelvormige gebruiksmogelijkheden van de natuur in stad en landelijk gebied. Extra aandacht voor de toegankelijkheid van natuurgebieden voor mensen met een handicap.
8. Het geven van een wettelijke basis aan de afstemming van maatschappelijke en economische activiteiten met de natuurlijke en landschappelijke ontwikkelingen. Prioriteit daarbij heeft de totstandkoming van een Waddenwet.
9. Het stimuleren van nieuwe natuur- en landschapsontwikkelingen, mits niet gebruikt als alibi voor grootscheepse ingrepen zoals nieuwe wegen en inpolderingen.
10. Het bevorderen en subsidiëren van het afsluiten door particulieren en instanties van beheers- en onderhoudsovereenkomsten voor landschapselementen.
11. Het opzetten van provinciale toeristische be-

drijven die plannen moeten maken voor recreatievoorzieningen om die vervolgens te exploiteren. Het stimuleren van gemeenten om voor voldoende, veilige en goed bereikbare groenvoorzieningen te zorgen in bestaande en nieuwe wijken.

Landbouw

• 49 Na twintig jaar is het Europese landbouwbeleid op verschillende punten helemaal vastgelopen. In de melkveehouderij is de superheffing ingevoerd om de poeder- en boterbergen niet volledig tot de hemel te laten groeien. In de akkerbouw worden de graanprijzen tot onakseptabel niveau afgebroken omdat er ook al te veel graan is. De bodem, grond- en oppervlaktewateren blijken in een aantal gebieden al grotendeels vergiftigd door overbemesting. Dat was reden om de uitbreiding van de intensieve veehouderij via een interimwet aan banden te leggen. Maar met het trekken aan de noodrem is er nog geen ander landbouwbeleid.

De Nederlandse landbouw wordt gekenmerkt door verdergaande mechanisatie, schaalvergroting en intensivering. Dit gaat samen met het weg-senaren van bedrijven, een drastische afname van het aantal werkenden in de landbouw, een uiterst dieronvriendelijke intensieve veehouderij en een overmatige belasting en vervuiling van het milieu door hoog energieverbruik, overbemesting en gebruik van bestrijdingsmiddelen. Het tot nu toe gevoerde beleid heeft dit proces versterkt en de boeren gedwongen om steeds meer kun kosten per eenheid produkt te verlagen en hun opbrengsten te verhogen. Om de kosten te verlagen worden lange werkweken gemaakt en worden op de meeste bedrijven de meewerkende echtgenote en kinderen ingezet als onbetaalde arbeidskrachten. De netto-inkomens op de landbouwbedrijven lopen sterk uiteen. Voor het gemiddelde bedrijf zijn de landbouwprijzen te laag om een redelijk uurloon te verkrijgen.

Bedrijfsvergroting en specialisatie hebben geleid tot een steeds grotere afhankelijkheid van banken en industrie. Zij maken de boeren in feite steeds minder een zelfstandige ondernemer(ster). De risico's van een groot gespecialiseerd bedrijf leiden ertoe dat de boeren bovendien in hun bedrijfsvoering steeds meer voorschriften en richtlijnen krijgen vanuit die industrie.

Het landbouwbeleid heeft niet alleen gevolgen voor de boeren in Nederland en de EG. Dumping van de structurele overschotten op de wereldmarkt leidt tot scherpe daling van de prijzen. Landen in de Derde Wereld, van wie de export voor een groot deel uit zo'n overschot-produktie bestaat, zijn hiervan rechtstreeks de dupe. Ook het gebruik van krachtvoer uit de Derde Wereld heeft ertoe geleid dat in een aantal landen de verbouw van deze gewassen voor de export de produktie

van voedsel voor de eigen bevolking verdrongen heeft.

De PSP wil een beleid dat structureel anders is en dat geen noodsprongen behoeft om de opge-roepen overproduktie en milieuvervuiling in zijn excessen enigszins aan banden te leggen. Het beleid moet gericht zijn op een milieuverantwoorde planmatige produktie, op goede arbeidsomstandigheden en arbeidstijden en een verruiming van de werkgelegenheid in de landbouw. Voor de afgesproken produktie moeten prijzen vastgesteld worden, waarmee een redelijk inkomen verdiend kan worden. Dat moet gekoppeld worden aan een gegarandeerd minimuminkomen. De huidige gezinsbedrijven-structuur waarbij gebruik wordt gemaakt van onbetaalde arbeidskrachten mag geen uitgangspunt van beleid zijn.

Het gaat erom voor boeren en boerinnen een gelijkwaardige positie op het bedrijf mogelijk te maken en om tot samenwerkingsverbanden te komen waarbij elke deelnemer een eigen inkomen kan verwerven. De produktie moet meer gericht worden op zelfvoorziening per regio. De grootte van die regio's hangt samen met het soort produkt. Internationale afspraken moeten voor een evenwicht in de wereldmarkt zorgen, waarbij de Derde Wereld een eigen onafhankelijke positie heeft. Een van de basisvoorwaarden voor het beleid is dat (de zeggenschap over het gebruik en beheer van) de grond in gemeenschapshanden komt, met zeggenschap van de grbuiker. Het is voor de boeren bovendien goedkoper om grond van de gemeenschap in gebruik te hebben. Belangrijk hierbij is dat er een vestigingsbeleid komt, waarbij met name de boeren zelf een grote stem hebben. Verder is het voor boeren van belang dat de overheid hen steunt bij het overnemen van bedrijven.

Het wordt langzamerhand wijd en zijd duidelijk hoe schadelijk de huidige landbouw is voor het milieu. Een voorbeeld is de bijdrage die de intensieve veehouderij met zijn mestoverschotten levert aan de vervuiling van het grondwater en de zure neerslag. De vruchtbaarheid van de bodem loopt terug en de kans op ziekten in de veehouderij loopt op.

De PSP vindt deze landbouwmethoden de verkeerde kant op gaan. Er moet gezocht worden naar mogelijkheden van de ontwikkeling van een milieuvriendelijke landbouw die zowel voor de boer als voor het milieu toekomst biedt en de belangen van de Derde Wereld mede prioriteit geeft. Daarvoor zijn al aanzetten aanwezig, zowel in ideevorming over een geïntegreerde landbouw als in de praktijk. Op verschillende plaatsen zijn boeren en natuurbeschermers in een soort bondgenootschap bezig samen te zoeken naar een goed samengaan van landbouw en natuur. De PSP wil dat er krachtig werk wordt gemaakt van het ontwikkelen van een geïntegreerde landbouw.

● **50** *Daarom wil de PSP:*

1. Een planmatige produktiebeheersing, met niet alleen afspraken over de omvang van produktie, maar ook over prijzen die de mogelijkheid moeten bieden voor een redelijk inkomen voor een gemiddeld bedrijf.
2. Een gegarandeerd individueel minimuminkomen voor de land- en tuinbouw.
3. Grond in gemeenschapshanden. Over gebruik en beheer van de grond zoveel mogelijk zeggenschap door gebruikers. Een vestigingsbeleid waarin de boeren een grote stem hebben.
4. Doorbreking van de sektorale belangenstrijd tussen landbouworganisaties en natuurbeschermingsorganisaties door een gerichte stimulering en ontwikkeling van de geïntegreerde landbouw. Ondersteuning en bevordering van plaatselijke samenwerkingsverbanden van boeren en natuurbeschermers.
5. Bevordering van een coöperatieve bedrijfsvoering, waarbinnen alle deelnemers, met name de meewerkende echtgenoten, een eigen inkomen kunnen verwerven.
6. Het bevorderen van een gemeenschappelijk gebruik van landbouwwerktuigen.
7. De landbouwproduktie in principe richten op zelfvoorziening.
8. Terugdringing van de vleeskonsumptie.
9. Beperken invoer van krachtvoer uit de Derde Wereld.
10. Geen afzet van hier verboden bestrijdingsmiddelen en produkten in de Derde Wereld.
11. Totaal verbod op invoer van produkten behandeld met hier verboden (bestrijdings-) middelen.
12. Bevordering en uitbreiding van biologische teelt- en bestrijdingsmethoden en een drastische beperking van chemische bestrijdingsmiddelen, overbemesting en gebruik van krachtvoer.
13. In de landbouwvoorlichting aandacht voor alternatieve oplossingen voor landbouwproblemen van boeren.
14. Het terugdringen van de greep van de agribusiness (landbouw-industrieel komplot – LIK) op de boeren.
15. Het stellen van wettelijke minimumeisen voor het houden van vee gericht op het welzijn van dieren. Toetsing van nieuwe veehouderij-systemen aan het welzijn van dieren. Een verbod op het houden van kippen in legbatterijen, kalveren in individuele, smalle boxen, het vastleggen van zeugen, het houden van mestvarkens op volledige rooster-vloeren, enzovoort.
16. Verbod op pelsdierfokkerijen.
17. Zo spoedig mogelijk verbod op de sportvisserij.
18. Prioriteit voor administratieve ruilverkavelingen boven verkaveling die gepaard gaan met

verregaande ingrepen in een gebied.

19. Het verplicht stellen van een milieu-effectrapportage bij landinrichtingsprojecten.
20. Meer geld beschikbaar stellen voor beheers- en onderhoudsovereenkomsten met in principe voor elke boer het recht om zo'n overeenkomst af te sluiten.

Kunst en cultuur

● **51** Grote delen van de kunst kunnen in de huidige maatschappij slechts plaatsvinden onder voorwaarden van de vrije ondernemingsgewijze produktie: de film, video en platenindustrie. De rol van de overheid is aanvullend door het verstrekken van subsidies aan die delen van de kunst, die voor de kommerce (nog) niet interessant zijn. Scheppende en vernieuwende kunst wordt echter maar mondjesmaat gesteund. De bezuinigingen op kunst werken vernieuwingen tegen en versterken de kommercialisering. De PSP vindt dat het maken en beleven van kunst mogelijk moet zijn voor iedereen. Groepen die nu weinig toegang tot de kunst hebben, moeten kunnen optreden als opdrachtgever of zelf aan kunst kunnen deelnemen. Gelukkig ontwikkelt zich in de marge een alternatief cirkwie, waarin creatieve vernieuwing en maatschappijkritiek vorm krijgt. De PSP wil juist kansen geven aan dergelijke ontwikkeling en nieuwe kunstvormen zo veel mogelijk toegankelijk maken. Een belangrijke voorwaarde hiervoor is dat kunstenaars zich volledig kunnen uiten, los van commerciële invloed. Daartoe is het nodig dat kunstenaars bestaanszekerheid wordt verschaft. Het beleid in de sektor kunst en cultuur dient daarom te worden gebaseerd op wetgeving. Zo ontstaan ook eerder voorwaarden voor een creatieve kunstbeleving. Kunst kan dan ook meer gaan dienen als middel om inzicht te krijgen in de maatschappij.

● 52 Regionale cultuur

Zoals in alle landen waar een minderheid het voor het zeggen heeft, overheerst ook in Nederland de cultuur van de heersende klasse. Dat komt onder andere tot uiting in de taal. Datgene dat als 'Algemeen Beschaafd Nederlands' geldt, is oorspronkelijk de streektaal van de Kennemer regenten in Holland, het rijkste gewest van de Nederlanden. Elke streektaal in Nederland die afwijkt van het 'Algemeen Beschaafd Nederlands' wordt dan ook gediskrimineerd. Zij krijgt een zeer lage status toebedeeld. Het onderwijs wordt bij voortduring misbruikt om deze schrijnende situatie te laten voortduren. De PSP wijst deze onderdrukking op cultureel gebied radikaal af.

De bevrijding van de cultuur van het volk is niet te verwezenlijken zonder de bevrijding van de

onderdrukte groepen. Maar ook nu al moeten we werken aan de kulturele bevrijding. In Friesland heeft de Friese beweging na honderd jaar strijd het voor elkaar gekregen dat een klein aantal rechten, zoals wij die voorstaan, werkelijkheid zijn geworden. Dit moet ook gebeuren in andere regio's en het moet verder worden uitgebouwd. De PSP vindt dat regionale taalbewegingen volledige steun van de rijksoverheid verdienen. Hierbij moet er echter voor worden gewaakt dat er bijvoorbeeld geen 'Algemeen Beschaafd Fries' gaat ontstaan, dat de onderdrukkende rol kan overnemen.

● **53** *Daarom wil de PSP:*

1. Bevorderen van en vergroten van de toegankelijkheid van kulturele manifestaties (festivals, workshops, enzovoort) met behulp van financiële steun en aandacht in media, vooral op scholen en dergelijke.
2. Uitbannen van kommersie in de kunst. Om voor subsidie in aanmerking te komen moet voldaan zijn aan een democratisch statuut, waarin zeggenschap van de kunstenaars is geregeld.
3. Meer steun aan kleine, vernieuwende gezelschappen en kunstenaars-kollektieven. Meer steun aan niet-kostendekkende uitvoeringen. Geen censuur op kunstuitingen bij het toekennen van subsidies.
4. Een inkomensregeling die scheppende kunstenaars een reële bestaanszekerheid biedt. In ieder geval verlaging van de eigen inkomensstoets in de BKR, zonder belemmeringen voor vrouwelijke kunstenaars (zoals materiaalvergoeding gekoppeld aan kostwinner-schap). Kunst die door deze regeling tot stand komt moet voor iedereen toegankelijk gemaakt worden, bijvoorbeeld via artotheken.
5. Een regeling waarbij in de begroting van alle door de overheid gefinancierde voorzieningen en bouwprojecten van enige omvang minstens één procent aan kunst of het betrekken van kunstenaars uitgegeven wordt. Daardoor kunnen kunstenaars werkzaam zijn in opdracht van bijvoorbeeld welzijnsinstellingen.
6. Steun aan projecten waarin professionele kunstenaars begeleiding geven aan en samenwerken met amateurgroepen.
7. Stimuleren van kunstuitingen van migranten.
8. Democratisering en openbaarheid van alle overheidslichamen op het gebied van kunst en cultuur, met recht op vertegenwoordiging van kunstenaarsbonden.
9. Afschaffen van de staatsprijzen en zolang ze blijven bestaan, onderbrengen bij onafhankelijke commissies of instellingen.
10. De toegang tot musea gratis. Elk groot museum een edukatieve dienst.

11. Gratis abonnement op de openbare bibliotheek. Terugdraaien van de bezuinigingen. Uitbreiding van brochure-afdelingen. Benutten van de mogelijkheden van nieuwe media (zoals Viditel en video). Voor het uitleen van boeken, platen en banden krijgen de auteurs leenvergoeding.
12. Snelle invoering van een wet tot regeling van de verticale prijsbinding van boeken. Uitbreiding van het net van openbare artotheken.
13. Kunst op straat vrij. Bevordering van muurschilderprojecten. Uitbreiding van oefenruimten en presentatiepodia.
14. Theaters, musea, bibliotheken en dergelijke ook letterlijk toegankelijk maken voor iedereen, dus ook voor mensen met een handicap.
15. Opneming in de Grondwet van het recht de eigen taal te gebruiken. Nadere uitwerking van dit grondrecht in de regio's wat betreft onderwijs, wetgeving, rechtspraak, openbaar bestuur en dergelijke.
16. Financiële en andere steun aan eigentalige kranten en tijdschriften. Oprichten dan wel stimuleren van volwaardige regionale omroepen, betaald door het rijk.
17. Volledige integratie van de regionale taal als voertaal op het punt van bestuur, rechtspraak en dergelijke. Invoering van de regionale taal in het onderwijs.
18. Erkenning en gebruik door PTT, ANWB en NS en dergelijke van de regionale vormen als officiële namen voor geografische benamingen (straten, plaatsen, wateren en dergelijke).

Media

- **54** Er bestaat in Nederland vrijheid van meningsuiting. Toch hebben niet alle maatschappelijke groepen dezelfde toegang tot informatiedragers, zoals kranten, radio en TV. De invloed van journalisten op het redactionele beleid is vaak gering. Bij de meeste media is het uitgangspunt het maken van ledenwinst en niet een optimale informatievoorziening. Het gevolg is kleurloze middelmaat en bevestiging van bestaande vooroordelen. Door de toename van de technische mogelijkheden en via de satelliet komt er straks een aanzienlijk vergroot aanbod op het beeldscherm. Voor de informatievoorziening zou zo'n ontwikkeling gunstig kunnen zijn. Maar nu heeft de kommersie de overhand. De PSP vindt het een democratisch recht dat iedereen goede informatie kan geven en krijgen over wat maatschappelijk van belang is. Een pluri-form en breed mediastelsel is daarvoor noodzakelijk. Alle mediavormen moeten kunnen bestaan zonder afhankelijk te zijn van kommerciële belangen. Er zullen voorwaarden geschapen moeten

worden voor meer diepgang en verscheidenheid van aanbod op schrift, beeld en geluid.

dertiteling bij Nederlands gesproken programma's.

● 55 *Daarom wil de PSP:*

1. Afschaffing van kijk- en luistergelden. De kosten van het lidmaatschap van een omroepvereniging moeten symbolisch worden. Gratis aansluiting op de kabel met in ieder geval de zenders die met een normale antenne op te vangen zijn. Zolang kabeltelevisie niet gratis is, opheffing van de bestaande antenneverboden. Een gratis basispakket oproepbare tekstinformatie en gratis abonnement op de bibliotheek. Bekostiging naar draagkracht door financiering uit algemene middelen.
2. Geen privatisering van het facilitair bedrijf van de NOS en oprichting van lokale/regionale facilitaire bedrijven. Omvorming van het bedrijfsfonds voor de pers tot een subsidiefonds voor de media.
3. Voor zendtijd en subsidie komen alleen omroepen en bladen in aanmerking die een democratisch statuut hebben dat zeggenschap toekent aan redactie, personeel en leden/abonnees.
4. Ontkoppeling van lidmaatschap van de omroep en het abonnement op de programma's. Algemene omroepen krijgen evenveel zendtijd als ze meer dan 100.000 leden hebben en een specifieke identiteit vertegenwoordigen.
5. Uitbreiding van radio- en TV-zendtijd ten bate van verdieping en verbreding van het informatieve en kulturele aanbod. Toewijzing van zendmachtigheden aan een vrouwenomroep en migrantenorganisaties, zolang deze niet evenredig vertegenwoordigd zijn via de bestaande of nieuw op te richten algemene omroepen. Bevordering en uitbreiding van lokale en regionale omroepen die door de rijksoverheid gefinancierd worden.
6. Kabelnetten in gemeenschapshanden. Tegengaan van commerciële exploitatie van kabels. Gebruik van mogelijkheden van kabel voor plaatselijke programma's met ruime toegang voor belangengroepen.
7. Afbreken van de monopoliepositie van westerse persburo's en daadwerkelijke steun aan een persburo voor de Derde Wereld.
8. Koncentratie van mediadragers moet worden tegengegaan door middel van anti-trustbepalingen in de wetgeving.
9. Het uitbannen van commerciële reclame. Vooruitlopend hierop het bevorderen van onafhankelijke konsumentenvoorlichting en ideële reclame. Instellen van een algemeen niet-partikulier klachtenkollege voor alle reclame.
10. Ten behoeve van mensen met een gehoorstoornis forse uitbreiding van teletekst on-

Gehandicaptenbeleid

● 56 Mensen met een handicap nemen in deze maatschappij een ondergeschikte positie in. Zij vormen een onderdrukte groep, krijgen op alle terreinen minder kansen en worden dus gediskrimineerd. Velen gaan naar speciale scholen, wonen in aparte woonvormen of instellingen en moeten verplicht naar activiteiten centra of werken in WSW-verband. Openbare gebouwen, woningen, onderwijsinstellingen enzovoort zijn meestal niet toegankelijk voor mensen met een handicap. In de afgelopen kabinetsperiode is gebleken dat de politieke wil ontbreekt om het openbaar vervoer toegankelijk te maken; men weigert de knielbus in te voeren.

Dit alles leidt ertoe dat mensen met een handicap geen vrije woonkeuze hebben, geen vrijheid van onderwijs en zich niet vrij kunnen verplaatsen. De bezuinigingen hebben mensen met een handicap het hardst getroffen. Uitkeringen zijn gekort, de eigen bijdrage voor het wonen in een AWBZ-instelling is verhoogd en de eisen om in aanmerking te komen voor voorzieningen uit de AAW (bijvoorbeeld een aangepaste auto) zijn verscherpt. De werkloosheid onder mensen met een handicap is aanzienlijk hoger dan gemiddeld en die werkloosheid treft vrouwen met een handicap nog eens dubbel.

In deze maatschappij worden mensen met een handicap gezien als afhankelijk, zielig en a-seksueel. Seksualiteit gaat in deze maatschappij samen met jong, recht van lijf en leden, aantrekkelijk. Aangezien mensen met een handicap zichtbaar en hoorbaar afwijken van het vanzelfsprekende beeld vallen zij op en dat wordt meestal niet positief beoordeeld. Het bestaande beeld van mensen met een handicap wordt in stand gehouden en verscherpt door de media. Dit komt het slechtst naar voren in liefdadigheids-acties. Bepaald geen goed uitgangspunt voor de emancipatie van mensen met een handicap.

De PSP wil een maatschappij waarin mensen met een handicap een volwaardige plaats innemen. De overheid moet op het terrein van emancipatie voorop lopen. Door een beleid te voeren waarin als vanzelfsprekend rekening wordt gehouden met mensen met een handicap, wordt diskriminatie voorkomen. Bij voorbaat moet rekening gehouden worden met aspecten als toegankelijkheid, bruikbaarheid en bereikbaarheid, zowel voor gebouwen en woonwijken als voor wetgeving en bestuurlijke maatregelen. Specifieke voorzieningen en regelingen moeten een vanzelfsprekend recht zijn als er op algemeen nivo geen oplossing gevonden kan worden. Die voorzieningen moeten niet afhankelijk zijn van bezuinigingen en kollektes. Ook ten aanzien van de beeldvorming dient de overheid een voorbeeldfunctie te vervullen.

● **57** *Daarom wil de PSP:*

1. De verworven sociale rechten in de sfeer van uitkeringen, voorzieningen en verstrekkingen voor mensen met een handicap handhaven en verder uitbreiden.
2. De eerstelijns-gezondheidszorg uitbreiden tot 24-uur-service, zodat mensen met een handicap zelfstandig kunnen wonen.
3. Het onderwijs op zich en de onderwijsgebouwen toegankelijk maken voor mensen met een handicap.
4. Positieve diskriminatie op de arbeidsmarkt van mensen met een handicap, met name vrouwen; mensen met een handicap gaan vóór bij voldoende geschiktheid.
5. Alle woningen moeten bereikbaar zijn, toegankelijk en op essentiële punten bruikbaar zijn voor mensen met een handicap. Aangepaste woningen op voorraad bouwen.
6. Het openbaar vervoer volledig toegankelijk maken voor mensen met een handicap.
7. De eigen bijdrage aan geneesmiddelen afschaffen en de verhoging van de AWBZ-bijdrage ongedaan maken.
8. Meer financiële mogelijkheden creëren om organisaties van mensen met een handicap en individuen in staat te stellen om optimaal gebruik te maken van voorlichting en vorming.
9. Voor jongeren met een handicap meer ruimte scheppen om te experimenteren. Bijvoorbeeld in 'begeleid-wonen-situaties' waar ze ook leren relaties aan te gaan.
10. Stimulering van onderzoek dat een bijdrage levert aan de emancipatie van mensen met een handicap.

Jongerenbeleid

- **58** Minderjarig zijn betekent nog steeds rechteloos zijn op allerlei terreinen. De ouderlijke macht strekt zich uit tot de meerderjarigheids-grens en ontnemt daarmee aan jongeren de mogelijkheid om over wat dan ook in hun leven zelf te beslissen. Er wordt óver hen beslist.

De afgelopen jaren is onder achtereenvolgende kabinetten de financiële positie van jongeren verder aangetast. Zestien- en zeventienjarigen hebben geen recht meer op een RWW-uitkering en de WWV-uitkering is voor jongeren tot 23 jaar afgeschaft. De hoogten van jeugdlonen en uitkeringen zijn zover gedaald dat daarvan niet meer zelfstandig te leven valt.

Jongeren hebben nog steeds geen vastgelegde rechtspositie. Dat betekent bijvoorbeeld dat jongeren niet zelf kunnen kiezen wat voor opleiding ze willen volgen, waar ze willen wonen en welke relatie ze willen hebben. Eigen seksualiteit voor jongeren is nog steeds taboe, terwijl steeds meer bekend wordt over kindermishandeling. Daaruit blijkt maar weer eens dat het gezin voor vele jon-

geren helemaal niet zo veilig is als vaak wordt beweerd. Jongeren moeten beschermd worden tegen seksueel misbruik zonder dat het hun eigen recht op seksualiteit ondermijnt.

Een specifieke positie nemen jongeren in de kindbescherming in. Zij komen buiten hun schuld vaak terecht in een spiraal van steeds strengere, onpersoonlijke tehuizen en hebben helemaal geen rechten meer. Het bestaan van isoleercellen is daar de schokkende uitwas van.

Alhoewel de rechtspositie van buitenlandse jongeren de laatste jaren wel verbeterd is, hebben buitenlandse jongeren nog steeds niet dezelfde rechten als jongeren met een Nederlandse nationaliteit. De 1445-gulden-maatregel staat buitenlandse jongeren alleen dan toe te trouwen met iemand uit het buitenland, als ze minstens 1445 gulden netto in de maand verdienen. Voor Nederlandse jongeren geldt dit niet.

● **59** *Daarom wil de PSP:*

1. Een beter omschreven rechtspositie van minderjarigen, onder andere een eigen rechtsingang. Erkenning van het recht van seksualiteit van jongeren.
2. Uitbreiden van de hulpinstanties zoals de kinderrechtswinkel, kindertelefoons, vertrouwensartsen, JAC, enzovoort om kindermisbruik aan te kunnen pakken.
3. Recht om je in te schrijven voor een zelfstandige woonruimte vanaf 16 jaar. Uitbreiding van betaalbare woonmogelijkheden voor jongeren.
4. Het recht voor minderjarigen vanaf 12 jaar om hun eigen verblijfplaats te kiezen.
5. Jeugdstrafrecht en de jeugdhulpverlening scheiden. De jeugdhulpverlening moet weg bij het Ministerie van Justitie. Geen gedwongen hulpverlening, maar uitsluitend op basis van vrijwilligheid en met het recht om de hulpverlener zelf te kiezen.
6. Sluiting van de grote kindbeschermingstehuizen. In plaats hiervan wijkgerichte voorzieningen, zoals krisiscentra, begeleid-wonen-projecten en enkele kleinschalige tehuizen. Afschaffen van isoleercellen of een andere vorm daarvan. Afschaffen van de tuchtschoolstraf.
7. Rapportage in kindertehuizen moet het eigendom zijn van degene over wie het gaat.
8. Afschaffen van wetten die minderjarigen diskrimineren op grond van hun minderjarigheid, bijvoorbeeld het minimumjeugdloon.
9. Buitenlandse jongeren krijgen dezelfde rechten als Nederlandse jongeren. Onder andere afschaffing van de 1445-gulden-maatregel.
10. Steun aan zelforganisaties van buitenlandse jongeren.
11. Verblijfsvergunningen van minderjarige buitenlandse jongeren moeten los komen te staan van die van hun ouders.

12. Buitenlandse jongeren moeten vanaf 16 jaar hun eigen nationaliteit kunnen kiezen.
13. Roldoorbrekend onderwijs met aandacht voor gelijkwaardige beroepsperspektieven voor jongens en meiden.
14. Leerplicht tot 16 jaar, daarna leerrecht. Algehele regeling voor studiefinanciering.

Partij van de Arbeid

Nicolaas Witsenkade 30
1017 ZT Amsterdam

De toekomst is van iedereen

PvdA

Above

On computer in the present

I Binnenlands bestuur en justitie

• 1 Inleiding

In de verzorgingsstaat aanvaardt de overheid niet alleen verantwoordelijkheid voor handhaving van de rechtsorde, maar ook voor werkgelegenheid en sociale zekerheid en een veilig leefmilieu. In een eeuw rechtsontwikkeling in Nederland is het respect voor vrijheidsrechten en de waarborg van sociale grondrechten neergelegd in een stelsel van wetten en regels, waarin rechten en plichten van burgers jegens elkaar en van de overheid tot uitdrukking zijn gebracht. Dat stelsel, dat wel kan worden aangeduid als de sociale rechtsstaat, moet behouden blijven.

De sociale rechtsstaat moet verdedigd worden tegen pogingen vastgelegde rechten ter bescherming van afhankelijke groepen te laten vervallen en het recht van de sterkste vrij baan te geven. De sociale rechtsstaat wordt echter ook bedreigd door een overmaat van regelgeving en onduidelijke uitvoering, die onzekerheid schept voor burgers en ontduiking van wetgeving in de hand werkt. Door een veelheid en onoverzichtelijkheid van overheidsvoorschriften vervreemdt de burger van de wet en de overheid.

Behoud en ontwikkeling van een samenleving die in de overtuiging van haar burgers in de ware zin een democratische rechtsstaat is, vergen wetgeving waarin doeleinden, reikwijdte en normen helder en overzichtelijk zijn omschreven. Waar dat niet goed mogelijk is en eerst in de uitvoering rechtsregels inhoud kunnen krijgen, behoort zij onder behoorlijke democratische controle te staan. Dit veronderstelt decentralisatie van de uitvoering, hetzij naar de gemeente, hetzij naar democratisch geordende maatschappelijke instellingen en zal moeten leiden tot reorganisatie van de rijksdienst en beperking van taken op het centrale niveau. Voorts dient wetgeving zo geformuleerd, dat zij gelijke behandeling van individuen en groepen garandeert, ongeacht hun geslacht, levensbeschouwing, sociale klasse, politieke gezindheid, etnische of culturele herkomst of seksuele voorkeur; zij dient de particuliere levenssfeer van individuele burgers en hun wijze van samenleven te respecteren en zo nodig te beschermen; zij dient zo doelmatig mogelijk te worden uitgevoerd en gehandhaafd.

Tegenover de verontrustende toeneming van criminaliteit, waaronder fraude en de ontduiking

van wetgeving, zijn preventieve en strafmaatregelen geboden. Tegen de toeneming van zogenaamde kleine criminaliteit, die veelal het zwaarst drukt op de kwetsbare groepen in de samenleving, is door herstel van toezicht door personen in plaats van mechanische apparatuur en door het opleggen van herstel van aangebrachte schade een breed en volgehouden offensief noodzakelijk. Daarom is bezuiniging in de sfeer van rechtspleging en justitie ongewenst.

Onoverzichtelijke regelgeving en ingewikkelde bureaucratische controle zijn slechts dan te vermijden en tegen te gaan, indien het primaat van de politieke besluitvorming wordt vergroot; door versterking van het parlement bij zijn mede wetgevende en controlerende taken; door grotere aandacht voor de effecten van overheidsmaatregelen in de samenleving; door stelselmatige decentralisatie naar het gemeentelijk bestuur; door waar mogelijk ruimte tot conflictvermijding en -beslechting te laten aan maatschappelijke partijen.

De Nederlandse rechtsorde geldt voor iedere ingezetene ongeacht etnische of culturele herkomst. Aan de leden van etnische minderheden dienen dan ook dezelfde burgerlijke en sociale rechten en plichten te worden toegekend als aan alle andere inwoners. Voorts moeten zij zich kunnen emanciperen en op voet van gelijkheid aan de samenleving deelnemen en uitdrukking kunnen geven aan eigen culturele identiteit.

• 2 Parlement en kiezer

De kiezers behoren in hogere mate een beslissende stem te hebben inzake de vorm en samenstelling van het kabinet. Daartoe geldt dat geen kabinetswisseling plaatsvindt zonder nieuwe verkiezingen. Wijziging van de Grondwet moet worden nagestreefd, ten einde:

- aan een gekwalificeerde minderheid in het parlement het recht toe te kennen parlementair onderzoek te initiëren;
- belemmeringen voor de verkiezingen van de burgemeester door de gemeenteraad en de Commissaris van de Koningin door de Provinciale Staten weg te nemen;
- Eerste Kamer af te schaffen;
- vreemdelingen die langer dan vijf jaar legaal in Nederland verblijven, het recht te geven om

hun stem uit te brengen bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer en Provinciale Staten. Om de samenhang in het regeringsbeleid te vergroten moet het kabinet bij zijn aantreden een beleids- en wetgevingsprogramma bij het parlement indienen. Het moet aan de jaarlijkse miljoenennota een beleidsnota toevoegen, waarin over de voortgang van het regeringsprogramma verslag wordt gedaan.

De invloed van het parlement op wetgeving en regeringsbeleid moet worden versterkt door:

- inschakeling van eigen deskundigen bij de voorbereiding van wetgeving en bij de financiële en beleidscontrole;
- het aantal adviescolleges te beperken en deze gelijkelijk dienstbaar te maken aan regering en parlement beide;
- zich, indien nodig, in het openbaar te doen inlichten door ambtenaren;
- voorzieningen te treffen die stelselmatig onderzoek naar effecten van overheidsbeleid mogelijk maken.

• 3 Wetgeving en justitie

Nieuwe en bestaande wetgeving moet worden getoetst op de mogelijkheid haar daadwerkelijk en tegen zo gering mogelijke ambtelijke en financiële kosten uit te voeren en te doen naleven. Daartoe moeten aan de minister van Justitie naast de bevoegdheid ook de middelen worden verschaft tot effectief toezicht op eenvoud en overzichtelijkheid van regelgeving door de centrale overheid. Tevens dient voorzien te worden in een goede voorlichting aan de burger ter zake van nieuwe wetgeving.

Waar in wetten delegatie plaatsvindt aan lagere overheden of maatschappelijke instellingen, moet deze zo weinig mogelijk worden beperkt door nadere voorschriften ('pseudo-wetgeving'). Nieuwe wetten moeten in beginsel worden voorzien van een bepaling die beoordeling van effecten van die wetten na een bepaalde termijn voorschrijft, waarna afhankelijk van die beoordeling de werkingsduur van de betrokken wet kan worden beperkt.

De overbelasting van het openbaar ministerie en van de rechterlijke macht moet worden tegengegaan door:

- beperking van strafbepalingen in de wetgeving;
- voorrang te geven aan doelmatig preventief toezicht;
- doelgericht sepotbeleid;
- verbeterde bedrijfsorganisatie en -management en zo nodig personele uitbreiding bij de rechterlijke macht en het openbaar ministerie;
- vereenvoudiging van het burgerlijk procesrecht, waarbij wordt onderzocht of de verplichte procesvertegenwoordiging in het bijzonder bij echtscheidingsprocedures kan worden teruggedrongen.

De mogelijkheden om delinquenten bij wijze van sanctie de toegebrachte schade te doen herstellen dan wel maatschappelijk nuttige diensten te doen verrichten moeten worden verruimd. De materiële en psychische zorg voor slachtoffers van delicten zal worden verbeterd; speciale aandacht gaat daarbij uit naar de slachtoffers van seksueel geweld. Het ondanks preventie en alternatieve sancties resterende tekort aan gevangenscapaciteit dient bij voorkeur te worden opgeheven met behulp van kleine inrichtingen. Er moet een open gevangenis voor vrouwelijke gedetineerden komen. Een goedwerkende reclassering vormt een bijdrage aan de noodzakelijke heropnemng van ex-delinquenten in de maatschappij en wordt derhalve bevorderd.

Discriminatie in al haar vormen moet worden bestreden. De huidige wetgeving op dit gebied zal op doelmatigheid en uitvoerbaarheid worden getoetst. De overheid zal het initiatief nemen tot onderzoek naar en sancties tegen organisaties en personen, die aanzetten tot rassenhaat. Werk van organisaties die initiatieven ontplooiën tegen racisme en discriminatie, zoals de Anne Frank Stichting, wordt actief bevorderd. De overheid laat geen twijfel bestaan over haar anti-racistische gezindheid en instelling.

Naar de juridische en financiële gevolgen van een stelsel van wetgeving waarin de burger consequent als individu wordt behandeld, moet een onderzoek worden ingesteld.

De meerderjarigheidsleeftijd wordt zo spoedig mogelijk bepaald op 18 jaar. Verbetering van de rechtspositie van minderjarigen krijgt speciale aandacht.

Euthanasie door artsen op nadrukkelijk verzoek van ongeneeslijke patiënten dient niet langer strafbaar te zijn. De voorwaarden waaronder een dergelijk verzoek kenbaar wordt gemaakt en ingewilligd kan worden, worden nader bij wet geregeld, waarbij onder andere te denken valt aan collegiale toetsing, controleerbaarheid en zorgvuldigheid. Naar de voorwaarden waaronder het staken van de medische behandeling bij comateuze patiënten geoorloofd is, wordt een onderzoek ingesteld.

Er komt met spoed een wettelijke regeling met betrekking tot het gebruik en de beveiliging van gegevensbestanden, met name ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer van de burger. Daarin worden garanties opgenomen ten aanzien van het recht van inzage en de wijziging van onjuiste of ten onrechte opgenomen gegevens. Het zogenaamde bordeelverbod wordt uit het Wetboek van Strafrecht geschrapt. Het voordeel trekken uit prostitutie wordt strafbaar gesteld. De bestaande financiële drempels voor de toegang tot de rechter worden onderzocht, hetgeen zo nodig tot bijstelling van de eigen bijdrage leidt. De rechtshulp en de toegang tot de rechter dienen voor de burgers met de laagste inkomens,

dat wil zeggen ongeveer ter hoogte van het minimumloon, gratis te zijn.

• 4 Gemeenten en provincies

Provincies en vooral gemeenten moeten grotere beslissingsvrijheid krijgen voor een samenhangend beleid, toegesneden op eigen plaatselijke omstandigheden. Binnen één jaar na het aantreden van het kabinet wordt een taakstellend decentralisatieplan vastgesteld.

Voor de grootstedelijke agglomeraties, waar de behoefte bestaat aan een verdergaande regionale samenwerking dan op basis van de Wet gemeenschappelijke regelingen mogelijk of wenselijk is, wordt onderzocht of via speciale wetten een op deze agglomeratie toegesneden agglomeratiebestuur kan worden gevormd.

Door de grotere beslissingsvrijheid moeten provincies en gemeenten een aanzienlijk zwaardere rol krijgen in het overheidsbestuur overeenkomstig het adviesprogramma 'Om een houdbare verzorgingsstaat'. Daartoe moet(en):

- a. rijksoverheid zich bij wetgeving, planvorming en toezicht beperken tot hoofdlijnen van beleid, terwijl planprocedures drastisch worden gesaneerd;
- b. in het kader van decentralisatieplannen, de personele en de financiële middelen worden overgeheveld van rijksoverheid naar gemeenten en – waar nodig – naar provincies tegelijkertijd met taken en bevoegdheden. Uitgangspunt daarbij is dat initiatief en beleidsbevoegdheid bij gemeentebesturen berusten en dat de provincies zich beperken tot noodzakelijk toezicht, planning en coördinatie;
- c. bijzondere aandacht gaat naar de specifieke economische en culturele taken en de opeenstapeling van problemen in de vier grootste gemeenten waaraan, op basis van omschreven plannen, extra financiële middelen en zo nodig bestuursbevoegdheden worden toegevoegd. Daarnaast dient een statuut tot stand te komen waarin over brede terreinen convenanten tussen het rijk en grote gemeenten worden gesloten, die een voortrekkersfunctie kunnen vervullen in de noodzakelijke decentralisatie van rijksniveau naar alle gemeenten;
- d. in het overheidsinvesteringsbeleid aanzienlijke ruimte worden geschapen voor investeringsprojecten van gemeentebesturen, bij voorbeeld in stads- en dorpsvernieuwing, energiebesparing, beheer en herstel van het milieu en technologie-ontwikkeling. Hierbij staan eerder goed beheer, verbetering en vernieuwing voorop dan het zoeken naar grootschalige projecten;
- e. geldmiddelen aan gemeenten beschikbaar worden gesteld zonder bureaucratische rompslomp, met rapportage achteraf;
- f. versterking van de provincie niet ten koste

gaan van het lokaal bestuur; o.a. binnenprovinciale decentralisatie moet leiden tot versterking van het lokaal bestuur;

- g. een onderzoek naar de werking van de onroerendgoedbelasting komen.

In de financiële verhouding tussen rijk en lagere overheden is de evenredige behandeling uitgangspunt, waarbij de effecten van decentralisatie buiten beschouwing worden gelaten. De extra korting ten gevolge van de gedwongen toepassing van het profijtbeginnsel mag niet worden voortgezet. In de komende regeerperiode zal de gemeentelijke bijdrage in de bijstandslasten gedeeltelijk door het rijk worden overgenomen door achtereenvolgens:

- de verdere stijging volledig te compenseren;
- de gemeenten met meer dan gemiddelde lasten extra te compenseren.

Bestaande specifieke uitkeringen moeten verder gesaneerd of, op basis van budgetfinanciering, in brede doeluitkeringen worden omgezet. Nieuwe specifieke uitkeringen mogen slechts tijdelijk van kracht zijn. Gemeentelijke herindeling vindt plaats wanneer:

- a. gemeenten dit op basis van vrijwilligheid wensen of
- b. de landelijke en provinciale overheid op basis van een zorgvuldig onderzoek kunnen aantonen, dat voor een doelmatiger functioneren van (een) gemeente(n) herindeling noodzakelijk is.

Bij niet vrijwillige herindeling kunnen de betrokken gemeenten hiertegen in beroep gaan bij de afdeling Rechtspraak van de Raad van State. Alle lopende procedures m.b.t. gemeentelijke herindeling zullen aan bovengenoemde uitgangspunten worden getoetst. Een te vormen 'Raad voor het overheidspersoneel', waarin rijk, provincies, waterschappen en gemeenten op voet van gelijkwaardigheid zijn vertegenwoordigd, moet met de centrales van overheidspersoneel over de arbeidsvoorwaarden onderhandelen. De onderhandelingen moeten leiden tot een collectieve arbeidsovereenkomst op hoofdlijnen voor de overheidssector, waarna op onderdelen invulling kan plaatsvinden op de 'werkplaats' (rijk, provincie, gemeente, waterschap).

Gegeven het feit, dat het Fries door de rijksoverheid als tweede rijkstaal is erkend, zal via een wettelijke regeling de gelijkwaardigheid en gelijkberechtiging van beide rijkstalen (Nederlands en Fries) in Friesland gerealiseerd moeten worden. Het instituut Nationale Ombudsman wordt uitgebreid tot op gemeentelijk niveau.

• 5 Politie

De toenemende druk op de politie kan niet alleen worden opgelost door opvoering van de sterkte. Door veranderingen in de organisatie, opleiding en werkwijze van de politie moet meer tijd worden

vrijgemaakt voor preventie en opsporing van strafbare feiten.

Meer aandacht dient te worden besteed aan de bestrijding van de zogenaamde kleine criminaliteit en aan de dienstverlenende taak, zodanig, dat het gevoel van veiligheid van de burgers wordt versterkt. Daarnaast dient op zorgvuldige wijze aandacht te worden besteed door de politie aan slachtoffers van delicten, in het bijzonder zedendelicten. Het contact met de burgers moet worden bevorderd door meer wijksgewijs te opereren. Naast gemeentelijke politiekorpsen zijn ter vervanging van de rijkspolitie, provinciale korpsen noodzakelijk waarbinnen het zwaartepunt in beleid en beheer ligt bij de betrokken gemeentebesturen. Centrale beheersbevoegdheden moeten zoveel mogelijk worden toegekend aan de minister van Binnenlandse Zaken. Gespecialiseerde diensten moeten zoveel mogelijk worden ondergebracht bij gemeentelijke en provinciale korpsen.

Het aanstellingsbeleid ten aanzien van het aannemen van oudere mannen en vrouwen, vooral waar het gaat om 'herintreden' van vrouwen, dient te worden gestimuleerd. Het driehoeksoverleg tussen burgemeester, officier van justitie en de politieleiding dient een wettelijke grondslag te krijgen.

• 6 Vreemdelingen- en vluchtelingenbeleid

Nederland moet een duidelijk en een ruimhartig beleid voeren bij de toelating van vluchtelingen. Spontane asielzoekers aan de grens krijgen de gelegenheid om een asielverzoek in te dienen en hebben recht op bijstand van een advocaat. Indien tot uitzetting van een vreemdeling wordt besloten dient, behalve indien het verzoek kennelijk ongegrond is, in beginsel schorsende werking te worden verleend tot in laatste instantie over de uitzetting is beslist.

De toelatingsprocedure moet worden verbeterd door verkorting van de beslissingstermijnen, zonder dat daarbij wordt voorbijgegaan aan eisen van humaniteit en zorgvuldigheid. Gestreefd wordt naar het nemen van beslissingen ter zake binnen de periode van een jaar.

Voorwaarde voor hereniging met het gezin – of vergelijkbare vaste relaties – is, dat de vreemdeling hier legaal verblijft. Elke rechtsongelijkheid van hier legaal verblijvende buitenlanders t.a.v. huwelijk en andere samenlevingsvormen, wordt opgeheven. Aan ten minste gedurende drie jaar in Nederland verblijvende buitenlandse jongeren die hun partner willen laten overkomen, mogen geen inkomenseisen gesteld worden.

Kosten voor bijstand, taallessen en maatschappelijke begeleiding, die gemeenten maken voor vluchtelingen over wier verblijf nog niet definitief besloten is, worden door het rijk geheel vergoed. Vrijheidsbeneming op grond van de Vreemdelin-

genwet moet onder controle van de rechter worden gebracht. De betrokkene moet bijstand krijgen van een advocaat en zo nodig een beëdigde tolk. De wet AROB (Administratieve Rechtspraak Overheidsbeschikkingen) moet onverkort van toepassing zijn op vreemdelingenzaken.

De legitimatieplicht voor vreemdelingen moet zodanig worden versoepeld, dat melding aan het bureau binnen 24 uur mogelijk is, bij een redelijk vermoeden dat de vreemdeling een verblijfstitel heeft.

Illegaal verblijvende buitenlanders die niet bij een ziekenfonds of andere ziektekostenverzekering zijn aangesloten, hebben recht op intra- en extramurale hulp bij ziekte.

(Ex-)partners van vreemdelingen krijgen na twee jaar huwelijk of twee jaar verblijf in Nederland recht op een zelfstandige verblijfsvergunning. De groep Surinamers die in 1980 slachtoffer is geworden van de overgangsregeling en nu nog in Nederland verblijft, moet worden gelegaliseerd.

• 7 Minderheden

Bij het beleid jegens etnische en culturele minderheden moet geconcentreerde aandacht uitgaan naar die gebieden waarin zij samenleven met autochtone achterstandsgroepen. De zich daar opstapelende problemen van huisvesting, onderwijs en welzijn moeten geïntegreerd worden aangepakt met daartoe voldoende financiële middelen. Het gehele onderwijs- en vormingsaanbod wordt intercultureel gegeven. Daarnaast komen er voldoende mogelijkheden voor onderricht in de eigen taal en cultuur buiten de officiële schooltijd. Leerkrachten voor het onderwijs in eigen taal en cultuur worden bij voorrang geselecteerd uit reeds in Nederland aanwezige leden van etnische minderheden en zondig opgeleid tot het voor bedoelde functies geldende niveau.

In het stelsel van volwasseneneducatie worden ruime faciliteiten geschapen voor alfabetisering, Nederlandse taal en kennis van de Nederlandse samenleving. Aan in Nederland geboren of opgroeiende kinderen van migranten moeten op voet van gelijkheid ontplooiingskansen geboden worden, waarbij specifieke aandacht uitgaat naar vrouwen en meisjes.

Regels en gebruiken met betrekking tot werving en selectie voor overheidspersoneel worden ontstaan van de belemmeringen, die tot gevolg hebben dat geschikte personen uit etnische minderheden niet in aanmerking komen voor overheidsfuncties. Het personeelsbestand van de overheid dient een afspiegeling te zijn van de multi-etnische samenleving.

Gericht beleid inzake opleiding en voorlichting dient de mogelijkheden van migranten tot zelfstandig ondernemerschap te bevorderen. De test naar vakbekwaamheid kan desgewenst in de eigen taal geschieden.

Organisaties van etnische minderheden moeten, voor zover dienstig aan hun maatschappelijke emancipatie, worden ondersteund. Wederzijdse voorlichting van, over en door etnische minderheden moet worden bevorderd en de tv-zendtijd dient daarom te worden uitgebreid.

Ten behoeve van vrijwillige remigratie moeten faciliteiten geboden worden en maatschappelijke begeleiding in het land van herkomst, waaraan duidelijke voorlichting in het gastland vooraf dient te gaan – zulks in overleg met het herkomstland – bij huisvesting en arbeidsbemiddeling of zelfstandig ondernemerschap. Aanspraak op een faciliteitenregeling mag in beginsel niet afhankelijk zijn van leeftijd of arbeidssituatie. Deze factoren zijn wel van belang voor de omvang en duur van de materiële ondersteuning. In de ondersteuning van vrijwillige remigratie wordt voorrang verleend aan oudere langdurige werklozen en arbeidsongeschikten.

Remigranten moeten eenmalig een terugkeeropstap binnen een termijn van twee jaar krijgen. Bij minderjarigen gaat die termijn in bij het bereiken van de 18-jarige leeftijd. In de Europese Gemeenschap wordt krachtige steun verleend aan de geïntegreerde Middellandse-Zeeprogramma's, die tevens de terugkeer van werknemers beter mogelijk moeten maken.

Er wordt met spoed gewerkt aan een oplossing voor de inkomensproblematiek van 'alleenstaande' buitenlandse arbeiders in de RWW (Rijks-groepsregeling werkloze werknemers), die gezinsverantwoordelijkheden in hun herkomstland hebben.

De positie van de coördinerende bewindspersoon voor minderhedenzaken moet worden versterkt. Er komt een Wet gelijke behandeling immigranten, waarin bepaald wordt dat zij, na 5 jaar legaal verblijf in Nederland, gelijk behandeld worden als Nederlanders en niet langer onder de werking van de Vreemdelingenwet vallen.

In verband met de veranderende status van woonwagenbewoners worden specifieke maatregelen mogelijk gemaakt op het gebied van voorlichting en advies, onderwijs en welzijn en maatregelen ter versterking van de positie van woonwagenbewoners op de arbeidsmarkt.

II Sociaal-economisch beleid

Inleiding

• 8 *Bevordering van economische groei*

De Nederlandse economie wordt gekenmerkt door een geringe economische groei, een onaanvaardbaar hoge werkloosheid en een toeneming van verschillen in inkomen.

De Partij van de Arbeid heeft in de afgelopen jaren gepleit voor een groeistimulerend beleid, een forse aanpak van de herverdeling van arbeid en een rechtvaardige verdeling van de lasten. Ze wenst niet te berusten in een blijvend hoog niveau van werkloosheid zoals zich dat nu aftekent en waarbij de verborgen werkloosheid nog dient te worden opgeteld.

Om de werkgelegenheid te bevorderen, is het noodzakelijk dat de economische groei wordt gestimuleerd. Immers, zonder een versnelling van de selectieve groei van de economie is de kans groot, dat de selectieve groei van de produktiviteit de selectieve groei van de afzet zal overtreffen en het probleem van de werkloosheid daarmee onoplosbaar wordt. Het program richt zich daarom op maatregelen die internationaal en nationaal de selectieve groei kunnen bevorderen. Daarmee wordt ook de noodzakelijke herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid beter uitvoerbaar.

• 9 *Aan economische groei te stellen randvoorwaarden*

Nederland dient zowel in nationaal als internationaal verband initiatieven te ontplooiën en te ondersteunen, die bijdragen aan de vermindering van de ongelijke verdeling van kennis, inkomen, arbeid en macht en de totstandkoming van nieuwe internationale economische verhoudingen. Herstel van de wereldeconomie moet onder meer worden nagestreefd door kapitaaloverdracht naar en wegnemen van handelsbelemmeringen voor ontwikkelingslanden.

Nationaal en internationaal moet er naar worden gestreefd een beleid van selectieve economische groei tot stand te brengen. Een nieuwe internationale arbeidsverdeling ten gunste van de Derde Wereld neemt daarbij een centrale plaats in. Erkend en geaccepteerd moet worden dat dit gepaard zal gaan met een overheveling van productiecapaciteit van Noord naar Zuid.

Actieve bevordering van nationale selectieve economische groei en herstructurering zullen een

steviger financiële basis verschaffen om daadwerkelijk bij te dragen aan economische ontwikkeling van juist ook de armere landen. Tevens is een actieve bevordering van economisch herstel nodig om de hoge prioriteit te kunnen waarmaken, die de Partij van de Arbeid geeft aan werkgelegenheid, herverdeling van arbeid, bescherming van de sociale zekerheid, een behoorlijk niveau van collectieve voorzieningen en een evenwichtige en rechtvaardige inkomensontwikkeling.

• 10 *Selectieve groei gericht op de kwaliteit van het bestaan*

Herstel van werkgelegenheid moet mede tot stand komen door selectieve economische groei. Ongerichte groei is ongewenst wegens de druk op het verbruik van grondstoffen, energie, ruimtegebruik en natuur en milieu. Ongerichte groei is strijdig met het streven naar een evenwichtiger en rechtvaardiger arbeidsdeling tussen Noord en Zuid.

Via een planmatig, voorwaardenscheppend en stuwend beleid moet de richting van produktie en consumptie zodanig worden beïnvloed, dat een evenwichtige kwalitatieve groei mogelijk wordt. Een zorgvuldig gebruik van de natuurlijke hulpbronnen is daarbij een eerste vereiste. Het gaat daarbij om meer dan alleen bevrediging van materiële behoeften; ook een eerlijke verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid, met name tussen mannen en vrouwen, behoren hiertoe. Daarom moeten arbeidstijdverkorting, selectief economisch herstel en milieubeleid met elkaar worden verbonden, waarbij het behoud van het milieu de grenzen stelt aan de beide andere doelstellingen, zodat een duurzame ontwikkeling gewaarborgd wordt.

Selectieve economische groei houdt ook in, aandacht voor de kwaliteit van de arbeid en voor de maatschappelijke effecten van de produktie (milieu, Derde Wereld, bewapening).

Gekozen wordt voor een op selectieve groei gebaseerd economisch herstel ter bescherming van de kwaliteit van het bestaan. De daaruit voortvloeiende gevolgen voor consumptie en koopkracht worden geaccepteerd. Deze gevolgen zullen naar draagkracht moeten worden verdeeld. Het bereiken van volledige werkgelegenheid door middel van selectieve groei en herverdeling van arbeid heeft de hoogste prioriteit. Verruiming van de

overheidsinvesteringen is nodig om meer economische groei te bereiken.

• 11 *De veranderende economie*

Omdat selectieve economische groei van grote betekenis is, moeten sterke punten in de Nederlandse economie worden benut en zal een poging moeten worden gedaan om de economische structuur selectief te versterken. Daarbij zal de aandacht moeten worden gericht op enerzijds het benutten van de mogelijkheden die technologische ontwikkelingen bieden. Anderzijds richt de Partij van de Arbeid zich op het arbeidsintensiever maken van de productie. Voor dat laatste moeten vooral het midden- en kleinbedrijf, de reparatie en de hergebruiksector en de dienstensector speciale aandacht krijgen.

Nationaal en internationaal voltrekken zich grote veranderingen in de wijze van productie en in de samenstelling van het pakket van goederen en diensten, dat wordt afgezet. Daarin speelt een versnelling van de technologische ontwikkeling een grote rol. De verandering van produktiemethoden, en met name de vervanging van menselijke arbeid daarin door elektronische apparatuur, heeft gevolgen op een breed gebied. Het vergroot de behoefte aan een werkelijk gemeenschappelijke markt in Europa. Het beïnvloedt de vestigingsplaats van bedrijven. Het heeft zijn weerslag op vervoer en communicatie en het beïnvloedt de arbeidsomstandigheden ten goede en ten kwade. Aan de negatieve aspecten van deze ontwikkelingen moet gericht aandacht worden geschonken. Zowel de veranderingen in de produktiemethoden als de opkomst van een groot aantal nieuwe producten vergen een beleid van overheid en maatschappelijke organisaties, dat gericht is op een rechtvaardige verdeling van de lusten en lasten van de gewenste, maar ook onvermijdelijke veranderingen. Vandaar dat in het program veel nadruk wordt gelegd op het technologiebeleid en de bevordering van bedrijfsdemocratie en kwaliteit van de arbeid.

Ook de uitbreiding van het zogenaamde informele circuit is een opvallende verandering in de economie. Het kenmerk van dit circuit is, dat goederen worden gemaakt of gerepareerd en diensten worden verleend buiten het stelsel van economische en sociale regelingen om. Het program onderneemt een poging om, uitgaande van het belang van het instandhouden van een doorzichtige structuur en het belang van duidelijke rechten en verplichtingen, het onduiken van belasting- en premieheffing, misbruik van de sociale zekerheid en concurrentievervalsing te voorkomen en tevens in het informele circuit tot aanvaardbaarder verhoudingen te komen.

Een derde verandering die zich aftekent, is de toenemende behoefte aan economische zelfstandigheid, samenhangend met het proces van individualisering. Bij mannen en zeker ook bij vrou-

wen is er een duidelijk herkenbare behoefte om te komen tot economische en financiële zelfstandigheid. Ook daartoe wil het program bijdragen. Dit kan worden gerealiseerd door het aantal betaalde arbeidsplaatsen aanzienlijk te vergroten, in de publieke en in de marktsector, zowel in de vorm van dienstverbanden als ook van zelfstandig ondernemerschap. Bovendien zullen stappen worden ondernomen om ook in de sociale zekerheid tot verdere individualisering te komen.

• 12 *Een actieve overheid*

De werking van het overheidsapparaat staat sinds jaren aan kritiek bloot. Bureaucratisering en overbodige regelingen moeten worden bestreden. Ook over de noodzaak van decentralisatie van het bestuur en bevordering van de eigen verantwoordelijkheid van de burgers bestaat geen verschil van mening.

Er is echter wel een actiever overheidsbeleid nodig, dat economisch herstel en eerlijk delen bevordert, wil een ieder die gegroeide eigen verantwoordelijkheid ook kunnen dragen. Daarom streeft de Partij van de Arbeid ernaar het overheidsbeleid zoveel mogelijk voor meer jaren te ontwikkelen, in overleg met maatschappelijke organisaties en groeperingen. Op basis van dat overleg wordt aan het parlement een indicatief 'Meerjarenprogram' voorgelegd dat richtinggevend is voor de marktsector en normstellend voor de collectieve sector. Daarbij moet de overheid niet meer willen regelen dan nodig en uitvoerbaar is, omdat initiatieven van maatschappelijke krachten een onmisbare motor zijn voor de ontwikkeling van de samenleving.

Het Meerjarenprogram geeft aan wat de hoofdlijnen zijn voor het te volgen sociaal-economisch beleid, op basis van de in het regeerakkoord geformuleerde doelstellingen en een verkenning van mogelijkheden en omstandigheden in Nederland, de EG en de buitenlandse markt. Het bevat een structuurschets voor de industriepolitiek en richtlijnen voor de ontwikkeling van de collectieve sector. Op basis van dat in het parlement geformuleerde toetsingskader voor het beleid streeft de overheid naar het totstandkomen van een 'sociaal akkoord' met de centrale organisaties van werkgevers en werknemers. In dat akkoord worden afspraken gemaakt ter coördinatie van het economisch herstelbeleid, investeringen, arbeidsvoorwaardenbeleid en tempo van arbeidstijdverkortung. Ook bij het ontbreken van zo'n akkoord blijft het Meerjarenprogram uitgangspunt voor wat de overheid zelf kan doen. In zo'n situatie zullen ook meer overheidsinstrumenten gezocht moeten worden om wenselijke maatschappelijke ontwikkelingen zo goed mogelijk te bevorderen. Het Meerjarenprogram wordt, vooral met het oog op de werkgelegenheid, mede gericht op het op peil houden van de consumptieve bestedingen en het verhogen van de investeringen, alsmede op

terugdringing van het overheidstekort tot een structureel aanvaardbaar niveau, vooral omdat anders rentelasten en aflossingsverplichtingen het door ons gewenste beleid ter bevordering van economisch herstel en arbeidsverdeling steeds meer zullen belemmeren. Een indicatief Meerjarenprogramma zal daarom met de noodzaak van tekortvermindering rekening moeten houden.

• 13 *Het voorkomen van een gespleten samenleving*

De ontwikkeling van de afgelopen jaren heeft in veel opzichten de tegenstellingen in de samenleving vergroot en toegespijst. Die tegenstellingen worden niet alleen, maar wel in de eerste plaats bepaald door de omvang van de werkloosheid en door het ontstaan van een groep van enkele honderdduizenden mensen die langdurig werkloos is, of zoals met name onder ouderen, meisjes en vrouwen, verborgen werkloos. Als gevolg van een vergroting van de afstand tussen de inkomens van hen die werk hebben en van velen die op een uitkering zijn aangewezen, worden de tegenstellingen verder bevestigd. Dat geldt des te sterker aangezien driekwart van de werklozen slechts beschikt over basis- dan wel lager beroepsonderwijs.

De omvangrijke werkloosheid onder jongeren en het toenemen van de werkloosheidsduur, ook bij deze groep, kunnen er toe leiden, dat grote groepen jongeren de aansluiting bij de rest van de samenleving missen. Het is van belang, zowel voor jongeren zelf als voor de samenleving als geheel, om er voor te zorgen dat de integratie van jongeren kan doorgaan en dat er voor jongeren een reëel uitzicht is op de mogelijkheid om via het verrichten van arbeid economische zelfstandigheid te verwerven en daarmee een volwaardige plaats in de samenleving. Immers, waar het perspectief op zo'n plaats voor jongeren ontbreekt, daar verdwijnt ook de bereidheid van jongeren om zich voor die samenleving in te zetten. De bestrijding van de jeugdwerkloosheid eist een systematische beleidsinspanning, waarvoor samen met de sociale partners en jongerenorganisaties een beleid wordt uitgestippeld, waarin centraal staan:

- a. uitbreiding leerlingenwezen en KMBO (Kort Middelbaar Beroepsonderwijs);
- b. herverdeling arbeid;
- c. om-, her- en bijscholing;
- d. projecten;
- e. specifieke nadruk op langdurig werklozen en meisjes.

Door de economische crisis van de laatste jaren en door de versnelde vernieuwing van het productieproces dreigt de groep van werkenden kleiner te worden en de groep van niet-werkenden groter. Binnen beide groepen kan er sprake zijn van belangrijke verschillen en velen behoren niet definitief tot de ene of de andere groep. Boven-

dien veranderen vele functies van karakter door automatisering e.d. Voor de vele ouderen en lager geschoolden, die elk perspectief op een baan dreigen te verliezen, dient de overheid werkgelegenheid te bevorderen, in het bijzonder in de maatschappelijke dienstverlening. Ook voor een groot aantal werkenden is het inkomensperspectief niet rooskleurig, nemen de vaste lasten toe en wordt de arbeidsplaats bedreigd. Maar een ontwikkeling, die bevordert dat alleen de goedbetaalde en goedgeschoolde werkenden het voor het zeggen hebben en dat de anderen zich afwenden en niet langer bereid of in staat zijn verantwoordelijkheid te nemen voor wat er in de samenleving tot stand wordt gebracht, mag niet doorzetten.

De Westerse democratieën worden alle bedreigd door het uiteenvallen van de basis voor maatschappelijke solidariteit en zijn voor de taak gesteld om met elkaar een samenleving vorm te geven, waarin een ieder uitzicht heeft op een zinvolle toekomst. Voor een beleid dat daarop antwoord geeft, zijn vooral twee taken belangrijk:

- a. het streven naar een selectief economisch herstel, dat mede gericht is op het scheppen van meer werkgelegenheid;
- b. het streven naar een forse herverdeling van arbeid, zonder dat deze herverdeling afbreuk doet aan het economisch herstel.

Ook honderdduizenden vrouwen blijven door het gebrek aan arbeidsplaatsen en daardoor uitkeringsrechten van economische zelfstandigheid en betrokkenheid bij het arbeidsproces verstoken. Door de herverdeling van arbeid kan de ongelijkheid, die zich nu voordoet tussen mannen en vrouwen in het verrichten van betaalde en onbetaalde arbeid, worden verkleind. In die zin is herverdeling van arbeid ook van emancipatorische betekenis. In dit programma wordt een doelstelling geformuleerd van een volletijdse werkweek van gemiddeld 32 uur in 1990. Op langere termijn zal de werktijd per persoon moeten worden teruggebracht tot gemiddeld 25 uur per week. Daartoe wordt in de komende kabinetsperiode een scenario ontwikkeld.

Het tegengaan van de voortdurende vergroting van tegenstellingen vergt echter meer. De verdieping van de kloof tussen kennis en scholing, die kan ontstaan door de technologische ontwikkeling, moet zoveel mogelijk teniet worden gedaan. Ook moet stelselmatig gewaakt worden tegen het vergroten van inkomensverschillen en het afwentelen van lasten op diegenen, die uit het productieproces zijn gestoten of niet tot de arbeidsmarkt kunnen toetreden (nieuwkomers en herintreders). Dit alles vraagt een solide stelsel van sociale zekerheid, waaraan bovendien de eis gesteld kan worden dat het doorzichtig is. Alternatieven die hieraan tegemoetkomen en wellicht met het oog op de lange termijn de voorkeur verdienen, dienen zorgvuldig uitgewerkt te worden en op hun mogelijke consequenties onderzocht. In de uitein-

delijke politieke besluitvorming zal de Partij van de Arbeid dergelijke alternatieven beoordelen op hun bijdrage aan een rechtvaardige verdeling van arbeid, macht en inkomen.

● 14 Internationaal economisch beleid

Nederland heeft een open economie. Herstel van economische groei is in belangrijke mate afhankelijk van aanhoudende groei van de wereldhandel. Groei van de wereldhandel vereist een internationaal herstelbeleid. Nederland moet, als een van de landen met een overschot op de betalingsbalans en een geringe inflatie, hiertoe zowel op EG- als mondiaal niveau initiatieven nemen.

Met kracht moet gestreefd worden naar een rechtvaardiger internationale orde, een eerlijker internationale economische verdeling van arbeid en inkomen en een betere positie van de ontwikkelingslanden. Dit kan bevorderd worden door:

- kapitaaloverdracht;
- het opheffen van handelsbelemmeringen;
- een regeling van het probleem, veroorzaakt door ondraagbare schulden van ontwikkelingslanden;
- hervorming van het internationale geldstelsel. Hiertoe dient een internationale monetaire conferentie plaats te vinden, ten einde onder meer een grotere stabiliteit van de wisselkoersen en rentestanden, een beter toezicht op de internationale kredietverlening en vergroting van de financieringsmogelijkheden van ontwikkelingslanden te bewerkstelligen.

Protectionistische maatregelen, zelfbeperkingsovereenkomsten, anti-verwerkingstarieven en handelsakkoorden als het multivezelakkoord, waardoor met name ontwikkelingslanden worden getroffen, dienen te worden opgeheven in het kader van internationale onderhandelingen, die de export van ontwikkelingslanden bevorderen. De Partij van de Arbeid streeft er naar, dat binnen de Europese Gemeenschap de landen met een overschot op de betalingsbalans een economisch herstelplan in de grootte van 1% van het bruto nationaal produkt ontwikkelen.

Voltooiing van de gemeenschappelijke markt is noodzakelijk om het stimuleringsbeleid te optimaliseren en de concurrentiepositie ten opzichte van de Verenigde Staten en Japan en vergelijkbare landen te versterken. Het Europese Monetaire Stelsel zal verder dienen te worden uitgebreid en versterkt.

Een gezamenlijke aanpak op EG-niveau van het technologisch beleid, alsmede investeringen en onderzoek in energiebesparingsprogramma's, de ontwikkeling van hernieuwbare energiebronnen, de aanpak van een beter milieubeheer en de ontwikkeling van de biotechnologie worden door de Partij van de Arbeid sterk voorgestaan. Daarvoor is ook de coördinatie van de herstructurering van

de bestaande industrie en de daaraan verbonden sociale programma's onmisbaar. Voor de bescherming van werknemersbelangen bij met name internationaal opererende concerns is het van belang dat op EG-niveau ten minste de oorspronkelijke voorstellen voor de zogenaamde Vredeling-richtlijn gerealiseerd worden.

Voorwaarden voor dit EG-beleid zijn een grotere slagkracht van de EG-Commissie, afschaffing van het vetorecht in de Raad, versterking van het democratisch gehalte van de EG door uitbreiding van de bevoegdheden van het Europese Parlement en het verlenen van meer invloed aan de organisaties van werkgevers en werknemers.

● 15 Industriepolitiek

De concurrentiepositie van de Nederlandse industrie moet verbeterd worden en door innovatie en gerichte marketing moeten nieuwe markten worden aangeboord. Het industriebeleid moet daarom geplaatst worden binnen het kader van het indicatief Meerjarenprogramma. Binnen dat kader wordt het industriebeleid met name gericht op:

- produktie van goederen en diensten, die aansluiten op nieuwe maatschappelijke behoeften, zoals een beter milieubeheer en zuiniger gebruik en hergebruik van energie en schaarse grondstoffen;
- vernieuwing van productie en produktiemethoden ten einde de concurrentiepositie en de groeimogelijkheden van de Nederlandse economie te versterken;
- vernieuwing van de arbeidsorganisatie;
- versterking van arbeidsintensieve productieprocessen;
- verbetering van de kwaliteit van de arbeid.

De ontplooiing van de economische bedrijvigheid moet worden bevorderd door een belasting- en premiesysteem ten aanzien van bedrijven, dat:

- rekening houdt met de concurrentiepositie ten opzichte van het buitenland;

- zich kenmerkt door eenvoud en zekerheid.

Met het oog daarop moeten de volgende maatregelen worden genomen:

- de mogelijkheden om investeringen te stimuleren, die gericht zijn op het verminderen van de milieubelasting of het zuiniger gebruik en hergebruik van energie en grondstoffen, worden uitgebreid;
- het tarief van de vennootschapsbelasting wordt niet verder verlaagd.

Ter bevordering van investeringen wordt in samenhang met beperking van de WIR (Wet op de Investeringsrekening) de mogelijkheid van vervroegde afschrijving ingevoerd. Toepassing van dit instrument is afhankelijk van de economische ontwikkeling.

De overheid dient door middel van haar aankoop- en investeringsbeleid actief de ontwikkeling en

productie van bepaalde goederen en diensten te stimuleren. Deze ontwikkeling dient, mede gericht op het totstandbrengen van een echte gemeenschappelijke markt voor overheidsaankopen, zoveel mogelijk in EG-kader plaats te vinden. Dit geldt met name op de terreinen van het milieubeheer en een zuiniger gebruik van energie en schaarse grondstoffen. De ontplooiingsmogelijkheden van de lagere overheden, met name de gemeenten, zijn hierbij van cruciale betekenis.

• 16 Het bevorderen van arbeidsintensieve productie

Het overheidsbeleid moet de komende jaren gericht zijn op vergroting van de werkgelegenheid in de arbeidsintensieve sectoren en op vermindering van de mechanismen die arbeidsuitstoot bevorderen. Dat wil niet zeggen, dat bestaande of toekomstige ontwikkelingen die door automatisering de rentabiliteit verhogen, moeten worden teruggedraaid of tegengehouden. De subsidiëring van kapitaalinvesteringen wordt geleidelijk verminderd en de stijging van de kosten van arbeid zoveel mogelijk beperkt. Door een gematigde loonkostenontwikkeling worden de arbeidsintensieve productieprocessen ondersteund. Het beleid van de Partij van de Arbeid zal er op gericht zijn een gematigde loonkostenontwikkeling te realiseren.

Arbeidsintensieve productie en dienstverlening krijgen op deze wijze steun. Concrete maatregelen die hiertoe getroffen worden, zijn:

- beperking van de WIR, waarbij het midden- en kleinbedrijf wordt ontzien;
- de voorraad- en vermogensaftrek in de inkomsten- en vennootschapsbelasting wordt afgestemd op de jaarlijkse inflatie met een maximum van 4%;
- het BTW-tarief wordt voor arbeidsintensieve sectoren (zoals bij voorbeeld de dienstensector) verlaagd; een en ander mag echter niet leiden tot BTW-verhoging van producten, die tot de elementaire levensbehoeften moeten worden gerekend;
- een wijziging in de financiering van de sociale zekerheid zodanig, dat deze minder eenzijdig op de factor arbeid drukt.

Er dient een gefaseerde verschuiving van lasten naar de factor kapitaal plaats te vinden.

• 17 Technologiebeleid

De overheid dient in nauwe samenwerking met werknemers en werkgevers programma's tot stand te brengen om knelpunten weg te nemen, die een vernieuwing van producten en productieprocessen in de weg kunnen staan. Daarbij dient bijzondere aandacht gegeven te worden aan de

informatietechnologie, waarvan de snelle ontwikkeling zich op ingrijpende wijze zal doen gelden in alle sectoren en op alle niveaus van de samenleving. Daarom moet(en):

- het wetenschaps- en industriebeleid de beschikbaarheid en overdracht van technologieën bevorderen;
- het industriebeleid de eigen research en ontwikkeling bij ondernemingen financieel stimuleren, waarbij gerichte aandacht wordt gegeven aan de participatie van vrouwen en etnische minderheden;
- het industriebeleid, waar nodig, bijdragen aan de beschikbaarstelling van risicodragend kapitaal om de met de technologische ontwikkeling samenhangende commerciële investeringen te bevorderen;
- het onderwijs en sociaal beleid zorgdragen voor de noodzakelijke opleidingen in en buiten de ondernemingen, alsmede voor een goede advisering met betrekking tot de arbeidsorganisatie. In het bijzonder dient daarbij aandacht besteed te worden aan investeringen in milieuvriendelijke, energie-, grondstoffen- en kapitaalbesparende produktiemiddelen.

Voor een geïntegreerd beleid in deze voor de economie essentiële sector verdient de instelling van een departement van wetenschap en technologie overweging.

Het EG-technologiebeleid dient gericht te zijn op intensivering van de samenwerking binnen het bedrijfsleven bij onderzoek en versterking van de interne markt, standaardisering van de produktietechnieken en stimulering van het gebruik van nieuwe technologieën in met name het midden- en kleinbedrijf. Research naar aangepaste technologie voor de Derde Wereld wordt extra gestimuleerd, vooral als deze research in de Derde Wereld zelf wordt verricht.

Op grond van daartoe ingediende voorstellen en daarop verkregen deskundig advies moeten research- en ontwikkelingsactiviteiten van ondernemingen gesubsidieerd kunnen worden. De bestaande en toekomstige subsidie- en kredietregelingen moeten op hun doelmatigheid en maatschappelijke wenselijkheid onderzocht en zo nodig aangepast worden. Er komt een stimuleringsbeleid voor ontwikkelings- en demonstratieprojecten van milieuvriendelijke technologie.

De overheid bevordert het opstellen van technologieovereenkomsten, waarin de rol van de vakbeweging en de ondernemingsraden met betrekking tot de sociale en werkgelegenheidsaspecten van technologische veranderingen wordt vastgelegd.

De Partij van de Arbeid kiest er tevens voor om via daartoe te ontwikkelen beleid (en beleidsmiddelen) de omschakeling van de Nederlandse defensie-industrie naar een industrie voor civiele doeleinden te bespoedigen. De Partij van de Arbeid ondersteunt het streven van de vakbeweging

om een technologisch adviespunt te ontwikkelen, met als doel een democratisch gebruik van nieuwe technologieën te bevorderen. Ontwikkeling van militaire technologie wordt niet gestimuleerd. Tevens zullen bedrijven en instellingen, die willen deelnemen aan het SDI-project (Strategisch Defensie Initiatief) daarvoor geen steun van de overheid ontvangen.

• 18 Energie- en grondstoffenbeleid

Er dient een omvangrijk programma van energiebesparende maatregelen te worden gerealiseerd. Onderzoek, ontwikkeling en gebruik van duurzame energiebronnen (o.a. wind, zon) moeten krachtig worden gestimuleerd door:

- a. hogere aanloopsubsidies ten behoeve van de marktontwikkeling toe te kennen;
- b. voor aan het openbare net teruggeleverde elektriciteit reëlere, hogere vergoedingen te geven;
- c. het opnemen van toepassingen in de taakstelling van de (lokale) nutsbedrijven.

Een eventueel tekort aan openbaar elektriciteitsvermogen moet zoveel mogelijk worden opgevuld met decentraal energiebesparend vermogen. Door een verhoging van aardgasinzet kunnen de middelen worden verkregen om het toenemen van het energieverbruik te beperken. Investeren in energiebesparingen en duurzame energiebronnen dienen, waar nodig door financiële prikkels van overheidswege, aantrekkelijker te zijn dan die in traditionele energiedragers.

Met het oog op de concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven kan het nodig zijn de regeling voor grote industriële afnemers van elektriciteit (gigantenregeling) te verlengen, onder voorwaarde dat de degenen die van deze regeling profiteren, voldoende investeren in warmtekrachtkoppeling en andere energiebesparende maatregelen. Aan energie-intensieve bedrijven, die doeltreffende besparingsmaatregelen hebben getroffen, moeten met het buitenland vergelijkbare energieprijzen in rekening worden gebracht. Zo nodig kan vermindering van de nationale inkomsten, die hierdoor ontstaat, gecompenseerd worden door extra aardgasinzet.

Nieuw kolenvermogen is slechts aanvaardbaar bij toepassing van de beste technische milieu-maatregelen, maar ook dan dienen de resterende milieu-effecten eerst te worden afgewogen tegen de effecten van andere wijzen van energie-opwekking. In het bijzonder vanwege de onopgeloste afvalproblematiek en de gevaren voor veiligheid en milieu worden geen nieuwe kerncentrales gebouwd. Sluiting van de bestaande kerncentrales zo spoedig als technisch mogelijk is, is om dezelfde reden gewenst. In EG-verband wordt ten minste verlangd, dat onze buurlanden overleg voeren over geplande kerncentrales langs onze grenzen

en over veiligheidsvoorzieningen van bestaande kerncentrales langs onze grenzen. Datzelfde geldt voor vergelijkbare installaties als bij de opwerkingsfabrieken. De Nederlandse bijdragen aan Kalkar en Super Phenix worden gestaakt. Ook geeft Nederland geen medewerking aan nieuwe verrijgingscontracten van URENCO. De Ultra Centrifuge Nederland wordt, zo spoedig als juridisch en technisch mogelijk is, gesloten.

Gestreefd wordt naar het zoveel mogelijk opbranden van langlevende radioactieve stoffen uit het kernsplijtingsafval; tijdelijke opslag van radio-actief afval afkomstig van de bestaande kerncentrales moet geschieden in de opslagplaatsen bij die centrales. Opslag van radio-actief afval in zoutkoppels of andere instabiele geologische formaties, alsmede dumping in zee of oceaan moet worden afgewezen. Proefboringen worden dan ook niet uitgevoerd. Onderzoek naar een veilige opslag van kernafval en ontmanteling van kerncentrales dient plaats te vinden. Opslag van kernafval is op lange termijn niet aanvaardbaar; daarom dient tevens onderzoek te worden verricht naar een definitieve oplossing voor kernafval.

Nutsvoorzieningen, waaronder productie en distributie van elektriciteit, gas en water, dienen te worden gecontroleerd door democratisch gekozen organen, die een beslissende invloed uitoefenen.

De ontwikkeling van energie- en milieutechnologie wordt door de overheid in samenwerking met het bedrijfsleven ter hand genomen, zowel als speerpunt voor het economisch herstelbeleid als vanuit de overheidszorg voor het milieu.

Het ontstaan van krachtige regionale bedrijven voor energiedistributie en decentrale opwekking van elektriciteit onder politiek beheer moeten met kracht worden gestimuleerd. Er dient gestreefd te worden naar landelijk gelijke elektriciteitsstarieven. De koppeling van de aardgasprijs aan die van huisbrandolie wordt losgelaten. De aardgasprijs wordt gefaseerd verlaagd tot aan de prijs van stookolie. Voor centrale en decentrale elektriciteitsopwekking geldt hetzelfde aardgastarief. Het staatsaandeel in de aardgasopbrengsten wordt verhoogd.

• 19 Regionaal-economisch beleid

Als onderdeel van het indicatief Meerjarenprogramma voor de werkgelegenheid moeten, ten behoeve van de regio's waar de economische ontwikkeling structureel achterblijft, extra maatregelen worden genomen. Deze maatregelen hebben ten doel de economische structuur van deze regio's te versterken, ten einde meer blijvende werkgelegenheid te scheppen. Het gerichte stimulerings- en ontwikkelingsbeleid ten behoeve van het Noorden, Twente, Midden-Gelderland, Zuid-Limburg en delen van Brabant zal effectiever wor-

den voortgezet, ten einde de bestaande achterstanden terug te dringen.

De maatregelen die noodzakelijk zijn, bestaan uit:

- a. het wegnemen van infrastructurele knelpunten op het gebied van vervoer, communicatie, onderwijs, huisvesting e.d., waardoor de specifieke sterke punten van de regio beter kunnen worden ontwikkeld; daartoe zal het voorwaardenscheppend beleid worden gehandhaafd;
- b. het stimuleren van bedrijfsinvesteringen in overeenstemming met de desbetreffende EG-richtlijnen en met gebruikmaking van de beschikbare EG-fondsen;
- c. het verstrekken van voldoende middelen aan de regionale ontwikkelingsmaatschappijen om vermogen ter beschikking te stellen aan bestaande en startende ondernemingen, die levensvatbare initiatieven ontwikkelen en die waardevol zijn voor de economische structuur;
- d. het handhaven van de Investerings Premie Regeling (IPR) met toevoeging van een arbeidsplaatsentoeslag;
- e. het volledig uitvoeren van het Integraal Structuurplan Noorden des Lands en de Perspectieven Nota Limburg overeenkomstig de oorspronkelijke doelstellingen;
- f. het streven naar een evenwichtige regionale spreiding van de werkgelegenheid in de particuliere en de collectieve sfeer, onder andere door het volume aan middelen en instrumenten voor het regionaal beleid te handhaven op het huidige niveau;
- g. het bestrijden van economische achterstanden op basis van plannen uit de regio zelf, door bevordering van het zoveel mogelijk decentraliseren van instrumenten en middelen.

In ieder geval krijgen de universiteiten Groningen en Maastricht, alsmede de TH Twente extra middelen om 'science parcs' op te richten, van waaruit startende ondernemers in de eigen regio technische en wetenschappelijke ondersteuning kan worden verleend.

Initiatieven van gemeenten, bevolking en vakbeweging, gericht op de bevordering van de bedrijvigheid en werkgelegenheid worden gestimuleerd en financieel ondersteund.

• 20 Grotere steden

Een aantal grotere steden kent specifieke economische problemen door een samenstel van factoren. Een hoog werkloosheidsniveau, verpauperde wijken, verzwakking van de economische structuur, eenzijdige samenstelling van de bevolking qua leeftijd en inkomen en een gebrek aan beleidsruimte staan een verbetering van de welvaartssituatie in de weg. Juist tendensen in de richting van een maatschappelijke tweedeling zijn hier het meest zichtbaar en worden verscherpt door cumulatie van de problemen in dezelfde stad(swijk). Naast maatregelen ten aanzien van

stadsvernieuwing, teruggloeiprojecten en de (financiële) verhouding met het rijk die elders aan de orde komen, zijn door het rijk te financieren investeringen in infrastructuur en nieuwe industrieën en dienstverlening, alsmede een op de zwakste groepen op de arbeidsmarkt gericht stimuleringsbeleid, noodzakelijk.

Door middel van decentralisatie enerzijds en integratie van activiteiten van rijk en gemeenten anderzijds, moet het op de grote steden toegesneden antwoord op hun specifieke problemen worden gegeven.

• 21 Dienstverlenende sector

In de meeste Westerse landen is de werkgelegenheidsgroei vooral gelokaliseerd in de dienstensector. Het toenemen van deze werkgelegenheid moet vooral worden toegeschreven aan de sterke produktiegroei van diensten, in combinatie met een geringere groei van de arbeidsproductiviteit in deze sector. De ontwikkeling van de relatieve reële loonkosten is daarbij van groot belang. Ten einde de werkgelegenheidsgroei te bevorderen, dient het beleid erop gericht te zijn een gematigde loonkostenontwikkeling te realiseren. Naast algemene instrumenten om de factor arbeid goedkoper te maken in verhouding tot de factor kapitaal, kan in de dienstensector gedacht worden aan een verlaging van het BTW-tarief voor bepaalde diensten, met name bij reparatiewerkzaamheden. Deze verlaging past ook in een actief fraudebestrijdingsbeleid. Daarnaast dienen verguningsprocedures te worden vereenvoudigd, versneld en beter op elkaar afgestemd. Door een verandering van premie- en belastingstructuur en een vereenvoudiging van regels, moet de overgang van (zwart of grijs betaalde) primaire economische dienstverlening uit het zogenaamde informele circuit naar het formele economische circuit bevorderd worden. Daarmee kan de werkgelegenheid in de dienstensector worden gestimuleerd.

• 22 Midden- en kleinbedrijf

Het midden- en kleinbedrijf is van grote betekenis, met name vanuit werkgelegenheidsperspectief. Veel innoverend vermogen, met een grote uitstraling in termen van werkgelegenheid, is geconcentreerd in deze sector. Meer specifiek beleid is voor deze sector dan ook geboden. Gericht beleid inzake opleiding alsmede, waar nodig, liberalisering van vestigingsvoorwaarden dienen mogelijkheden tot zelfstandig ondernemerschap te bevorderen. De volgende maatregelen zijn noodzakelijk:

- a. het verbeteren van de mogelijkheden tot verstrekking van risicodragend kapitaal ten behoeve van het MKB, onder andere door aanpassing van de kredietbeschikking, door participatiemaatschappijen en door de Europese Investerings Bank;

- b. het verbeteren van de fiscale en juridische positie van de meewerkende partner(s), gericht op gelijkwaardigheid van partners in het bedrijf;
- c. het uitbouwen van de mogelijkheden voor het volgen van tweede-kans-onderwijs;
- d. een regeling ten behoeve van een ongestoorde voortzetting van het bedrijf tijdens ziekte en zwangerschap;
- e. steun van de overheid voor gezamenlijke activiteiten van ondernemingen, gericht op het sociaal beleid in de onderneming, ten einde het management en het personeelsbeleid te verbeteren;
- f. vereenvoudiging van de administratieve verplichtingen met betrekking tot de sociale zekerheid en de belastingheffing;
- g. de vergunningverlening van de verschillende overheden moet beter op elkaar worden afgestemd;
- h. verbeteren van de mogelijkheden tot het opbouwen van een oudedagsvoorziening voor ondernemers en meewerkende partners;
- i. bij gedwongen beëindiging van het ondernemerschap moet, indien sprake is van een situatie van niet-verwijtbare werkloosheid, voor zelfstandigen van 50 jaar of ouder een regeling ter tegemoetkoming in de inkomensderving worden getroffen, vergelijkbaar met die welke geldt voor oudere werknemers voor wie de loongerelateerde uitkeringsduur is afgelopen;
- j. verbetering van de kansen van startende ondernemers door de overheidsfaciliteiten uit te breiden, waarbij het startersplan, zoals de Partij van de Arbeid dat heeft voorgesteld, uitgangspunt is; er dient extra aandacht te worden gegeven aan startende vrouwenbedrijven;
- k. het prioriteit geven door zowel de overheid als het midden- en kleinbedrijf zelf aan de kwantitatieve en kwalitatieve ontwikkeling van opleidingen in het kader van het leerlingwezen en in de verschillende branches;
- l. binnen het wettelijk voorgeschreven maximum aantal openingsuren wordt de ondernemer meer vrijheid gegeven om zelf, gezien het gewijzigde consumentengedrag en een optimale bedrijfsvoering, de tijdstippen waarop de zaak geopend is, te bepalen.

Bovendien zal de overheid in samenwerking met de organisaties in het MKB ertoe moeten bijdragen, dat de kwaliteit van het ondernemerschap van reeds gevestigde ondernemers wordt bevorderd via een verbetering van de bestaande voorlichting, advisering en begeleiding.

De vestiging van 'warenhuizen in de wei' wordt tegengegaan en, waar nodig, zoveel mogelijk aan strengere regels gebonden.

De aanwezigheid van voorzieningen, winkels en ambachtsbedrijven in kleine dorpen en stadsbuurten wordt bevorderd.

De afzetmogelijkheden van het MKB binnen de

gemeenschappelijke markt van de Europese Gemeenschap dienen te worden verbeterd door het wegnemen van handelsbelemmeringen.

• 23 Landbouw en visserij

De sector landbouw en visserij neemt economisch gezien een zeer belangrijke plaats in. Het is echter tevens een sector, waarin met steeds minder werkenden steeds meer geproduceerd wordt en waarin steeds meer gebruik wordt gemaakt van fossiele energie, meststoffen, geïmporteerd veevoer en bestrijdingsmiddelen. Dit heeft soms negatieve gevolgen voor het produktievermogen van de grond, voor de kwaliteit van water, bodem en lucht en voor de natuurlijke omgeving. Met behoud van de bedrijfseconomische uitgangspunten moeten de negatieve gevolgen zoveel mogelijk worden teruggedrongen.

Daartoe wordt het volgende voorgesteld:

- a. landbouwoverschotten moeten niet alleen op Nederlands, maar ook op Europees niveau door uiteenlopende produktiebeheersende maatregelen worden teruggebracht;
- b. de inkomensondersteunende, alsmede de sociale functie van het landbouwbeleid moeten worden voortgezet, waarbij meer rekening wordt gehouden met de belangen van kleinere bedrijven;
- c. onder meer door invoering van de Vestigingswet en aanpassing van het onderzoeksprogramma en een daarop gericht structuurbeleid moeten schadelijke neveneffecten van de landbouwproductie worden beperkt;
- d. arbeidstijdverkortings dient te worden gestimuleerd, waarbij de herbezetting door bij voorbeeld versterking van bedrijfsverzorgingsdiensten moet worden ondersteund.

Spoedige totstandkoming van wetgeving, gericht op de verbetering van het welzijn en de gezondheid van dieren – ook in de bio-industrie – is noodzakelijk.

In het Europese landbouwbeleid moet rekening worden gehouden met de belangen van Derde-Wereldlanden, onder andere bij de bepaling van het prijsniveau op de wereldmarkt. Dumping is daarom onaanvaardbaar. Door marktovereenkomsten moet regulering van de wereldmarkt worden nagestreefd. De exportrestituties dienen verminderd te worden.

Beginnende boeren en boerinnen zullen ter verlichting van hun financieringsproblematiek een beroep moeten kunnen doen op de Grondbank, die aan hen gronden in pacht geeft.

De verkoop van agrarische domeingronden moet worden stopgezet. De hieruit resulterende vermindering van het budget voor de aankoop van natuurgebieden wordt gecompenseerd.

Een effectieve beheersing van de prijzen van landbouwgronden is noodzakelijk.

Ter waarborging en verbetering van het behoud

van de visstand moet worden gestreefd naar een verdere ontwikkeling van het Europese visserijbeleid en de controle op de uitvoering ervan. Daarbij dient de vangstcapaciteit beter te worden afgestemd op de vangstmogelijkheden door de invoering van een licentiesysteem, waardoor tevens de betrekkelijk kleinschalige structuur in deze sector behouden kan blijven. Ook dienen de sociale omstandigheden verbeterd te worden.

• 24 Collectieve sector (overheid en quartaire sector)

In de komende decennia zullen grote verschuivingen nodig zijn in de collectieve sector, in verband met de zich wijzigende leeftijdsopbouw van de bevolking en de beoogde wijzigingen in de maatschappelijke arbeidsverdeling. Het gaat daarbij voornamelijk om verschuivingen in de uitgaven voor ouderenbeleid, sociale zekerheid, volksgezondheid en onderwijs.

Deze verschuivingen zullen geleidelijk van aard zijn. Daarom is het mogelijk deze verschuivingen beleidsmatig te begeleiden door een ontwikkelingsplan, gericht op de lange termijn. De komende regeerperiode zal aan de totstandkoming van dat ontwikkelingsplan moeten worden gewerkt. Verbetering van de dienstverlening door de collectieve sector en een efficiënter functioneren van de overheidsbureaucratie maken een bedrijfsmatige werkwijze onder democratische controle noodzakelijk.

Binnen de collectieve sector bestaat de mogelijkheid om het aantal arbeidsplaatsen, uitgedrukt in werkzame personen, uit te breiden. Dit zal voornamelijk moeten geschieden door arbeidstijdverkorting en het op grote schaal aanbieden van deeltijdbanen, met name in de middelbare en hogere functies. Daarbij is het noodzakelijk, dat alle functies in principe in aanmerking komen voor deeltijd. Daarnaast zal binnen de randvoorwaarden van het macro-economische beleid, volgens de planvorming quartaire sector, voor bepaalde belangrijke onvervulbare behoeften naar mogelijkheden moeten worden gezocht hieraan tegemoet te komen. Er zal een samenstel van maatregelen worden voorbereid – ook in overleg met de sociale partners – waarbij door overheidsinvesteringen, scholing en uitbreiding van publieke dienstverlening, gerichte werkgelegenheid voor de groeiende groep van langdurig werklozen wordt gecreëerd, waarbij gebruik kan worden gemaakt van de middelen die thans voor de uitkeringen worden gebruikt.

Voor herintreders op de arbeidsmarkt (veelal gehuwde vrouwen) die niet voor een uitkering in aanmerking komen, zullen dezelfde financiële mogelijkheden geboden moeten worden als voor de overige werkzoekenden. Dit geldt ook voor ondersteuning, opleiding en toetsing.

Voor werkzoekenden moet de mogelijkheid wor-

den geschapen om in door henzelf op te zetten werkprojecten arbeid te verrichten. Bij de financiering van deze projecten kunnen uitkeringsgelden worden gebruikt. De projecten dienen door toetsingscommissies te worden getoetst. De individuele verblijftijd in een project moet maximaal vier jaren zijn. De diverse subsidieregelingen, die nu bestaan voor (nog) niet geheel loonvormende of kostendekkende werkprojecten, worden samengevoegd in één regeling. Daarnaast moet een voorwaardenscheppend beleid gevoerd worden ten aanzien van de ondersteuning van dergelijke projecten op het gebied van het management en ten aanzien van de huisvesting door het ter beschikking stellen van bedrijfsverzamelgebouwen. Een dergelijk voorwaardenscheppend beleid geeft initiatieven van werklozen (waaronder veel jongeren en vrouwen) meer kans op succes. Het werken met behoud van uitkering dient in beginsel te worden afgewezen ten gunste van terugploegprojecten (terugploegen van uitkeringen), onder de voorwaarden van volwaardige rechtspositie en volwaardige beloning voor de werknemer. Ook voor het terugploegen van uitkeringen geldt echter, dat door het toepassen ervan geen nieuwe werkloosheid mag ontstaan, noch door concurrentievervalsing, noch doordat gewone arbeidsplaatsen worden omgewisseld in door terugploegen gefinancierde arbeidsplaatsen. Daarom moeten terugploegprojecten worden getoetst. Het is wenselijk, dat gemeenten in het kader van terugploegprojecten een grotere beleidsvrijheid hebben in het besteden van de daarmee gemoeide middelen, met rapportage achteraf. Het werken met behoud van uitkering kan slechts worden toegestaan in de collectieve sector. In die gevallen, waarin gekozen wordt voor werken met behoud van uitkering, dient een dergelijke toetsing plaats te hebben.

• 25 Zeggenschapsverhoudingen

Bij wet worden de grondslagen van de democratisering van de stichtingsbesturen in de gesubsidieerde en gepremieerde sector (gezondheidszorg, welzijnswerk, bejaardenzorg, woningbouwcorporaties) vastgelegd. Deze besturen worden gevormd uit vertegenwoordigers van drie groepen nl.:

- cliënten, patiënten, bewoners;
- werknemers;
- maatschappelijke organisaties, groepen en evt. (lokale) overheidsorganen.

Ter vergroting van de zeggenschap van werknemers binnen de arbeidsorganisaties moeten de posities en bevoegdheden van ondernemingsraden en dienstcommissies versterkt worden. Hun zeggenschapsmogelijkheden dienen bij overheid en bedrijfsleven gelijkwaardig te zijn en bij wet te worden geregeld. In het bijzonder hun mogelijkheden tot bescherming van werknemersbelangen

bij technische vernieuwingen en reorganisaties moeten worden vergroot. Daarnaast dient hun invloed op de invulling van de herbezetting bij arbeidstijdverkorting te worden versterkt.

De ondernemingsraad moet onder andere meer bevoegdheden krijgen ten aanzien van het verschaffen van zekerheden aan financiers, het aantrekken van vreemd vermogen en de winstdeling. Bij overheidsbeslissingen over financiële steunverlening aan bedrijven in het kader van technologie-, industrie- en werkgelegenheidsbeleid, wordt naast overleg met de vakbeweging ook overlegging van het OR-advies over de steunaanvraag verlangd. Het opzetten en realiseren van eigen werknemersplannen moeten worden vergemakkelijkt.

Ondernemingsraden in kleine bedrijven krijgen dezelfde bevoegdheden als die in grote. Ook werknemers die zonder vast arbeidscontract permanent voor of in het bedrijf werken (inleenschrijvers, free-lancers, leerlingen, thuiswerkers) krijgen actief en passief kiesrecht.

De mogelijkheid voor vakbondswerk binnen de bedrijven moet door wettelijke faciliteiten worden gewaarborgd. Scholing en begeleiding van vakbondswerk en personeelsvertegenwoordiging worden bevorderd en financieel mogelijk gemaakt. De ontslagbescherming van ondernemingsraadsleden moet worden verbeterd. De ontslagbescherming van vakbondskaderleden dient vergelijkbaar te zijn met die van ondernemingsraadsleden.

Vakbondslidmaatschap van werknemers moet worden bevorderd. De Arbeidsomstandighedenwet moet binnen de nieuwe regeringsperiode in zijn geheel worden ingevoerd. Artikel 3 van de ARBO-wet moet bij voorrang worden ingevoerd. De werknemers moeten het recht krijgen ten minste evenveel commissarissen te benoemen als de aandeelhouders.

Vormen van bedrijfsorganisatie met een coöperatief karakter en zelfbestuur worden bevorderd. De juridische en fiscale structuur van dergelijke bedrijven wordt verbeterd. Zij worden ondersteund bij de oprichting en bij de voortzetting, mits zij goed functioneren.

De faillissementswetgeving wordt meer in overeenstemming gebracht met de belangen van de werknemers en met de belangen van andere crediteuren dan kapitaalverschaffers en financiers. Bij steun aan bedrijven in moeilijkheden zorgt de overheid ten minste voor voldoende controle op de besteding van de hulp en eist zonodig directe zeggenschap, bij voorbeeld door het verkrijgen van aandelen.

Behalve naar verbetering van de zeggenschapsverhoudingen wordt gestreefd naar de deelneming door werknemers in het vermogen van bedrijven op verschillende niveaus, tot stand te brengen in nauw overleg met de vakbeweging.

• 26 Hervreiding van arbeid

De Partij van de Arbeid streeft naar een drastische arbeidstijdverkorting, bij voorkeur per week of per dag, om daarmee de betaalde en onbetaalde arbeid beter te verdelen, om de werkloosheid te bestrijden en omdat korter werken ook een verbetering van de werk- en leefomstandigheden mogelijk maakt.

Voor de beoogde uitbreiding van de werkgelegenheid zijn de op pagina 312 genoemde maatregelen om arbeid relatief goedkoper te maken alleen onvoldoende, terwijl ook het streven naar selectieve economische groei nog onvoldoende banen schept. Zeker gezien de door de technische ontwikkeling snelle stijging van de arbeidsproductiviteit. Zelfs afgezien van de genoemde emancipatie-doelstelling is arbeidstijdverkorting onmisbaar. Het doel moet zijn volledige herbezetting en het bij voorrang inschakelen van meer vrouwen en jongeren in het arbeidsproces.

Het beleid moet als doelstelling hebben een volledige werkweek van gemiddeld 32 uur in 1990 als tussentijdse op weg naar een 25-urige werkweek. Het verdient aanbeveling, dat in de onderhandelingen in de collectieve sector wordt overeengekomen, dat vervulling van vacatures en nieuwe banen in beginsel plaatsvindt op basis van de werktijd die per week voor 1990 als doelstelling geldt, mits het mogelijk is om verlies aan koopkracht voor de lagere inkomens tegen te gaan. Specifieke groepen, zoals nieuwkomers op de arbeidsmarkt en jongeren, zullen bij de invoering van arbeidstijdverkorting niet vooruit lopen. Werknemers die geen volledige week- of dagtaak hebben behoeven geen arbeidstijd in te leveren tot de voor hen geldende voltijd is bereikt.

Voortgang in het ATV-proces moet bevorderd worden door op centraal niveau in een sociaal contract tot meerjarige afspraken tussen overheid en de centrale organisaties van werkgevers en werknemers te komen over aard, tempo en financiering van arbeidstijdverkorting en herbezetting. Tevens worden door de overheid de randvoorwaarden, die invoering van ATV kunnen vergemakkelijken, in een wettelijk kader vastgelegd. Binnen die afspraken moet ruimte zijn voor verschillende invulling van vorm, tempo en omvang van de arbeidstijdverkorting, rekening houdend met de economische omstandigheden en arbeidsmarktsituatie van bedrijven en sectoren.

Combinatie van bedrijfstijdverlenging met verkorting van de arbeidstijd per persoon is wenselijk, omdat een langere benutting van gebouwen en outillage behoud van koopkracht bij arbeidstijdverkorting vergemakkelijkt en de mogelijkheden op herbezetting vergroot. Bij het creëren van ploegdiensten moet worden gelet op het eventueel schadelijke effect op gezondheid en de mogelijkheid tot deelnemen aan het maatschappelijke leven. Het kan ook noodzakelijk zijn binnen een be-

drijf tijdelijke verschillen in vorm en fasering van arbeidstijdverkorting aan te brengen, mits het gaat om een aanvulling op, en niet om vervanging van arbeidstijdverkorting voor iedereen. Er mag geen afbreuk worden gedaan aan de beginselen van gelijke rechtspositie, noch ten aanzien van de arbeidsvoorwaarden, noch ten aanzien van het recht op medezeggenschap. Evenmin mag flexibiliteit van arbeidstijd gebruikt worden als ontsnapingsweg voor herbezetting. Beperking van de arbeidsduur moet leiden tot uitbreiding of behoud van vaste arbeidsplaatsen. De overheid zal de vordering van het proces van arbeidstijdverkorting en herbezetting jaarlijks toetsen aan haar eigen doelstellingen. Afwijkingen zal zij via een actief beleid proberen bij te stellen.

Met het oog op een zo groot mogelijke herbezetting van door arbeidstijdverkorting vrijgekomen arbeidstijd moeten de volgende maatregelen worden bevorderd:

- Om het proces van arbeidstijdverkorting en herbezetting aantrekkelijk te maken, moet het belasting-, subsidie- en premie-instrument gebruikt worden.
- Door een gericht arbeidsbemiddelings- en scholingsbeleid dient er voor gezorgd te worden, dat de vrijkomende arbeidstijd door goed opgeleide arbeidskrachten zal worden herbezet. Om-, her- en bijscholingsactiviteiten moeten met het oog daarop aanzienlijk worden uitgebreid. Een vergoeding voor inkomensderving bij scholingsactiviteiten is noodzakelijk. De voorlichting over scholingsmogelijkheden in samenhang met de positieverbetering op de arbeidsmarkt moet worden versterkt.
- De overheid moet werkgevers deskundig advies en zo nodig financiële ondersteuning bieden bij de voorbereiding van organisatorische maatregelen, die nodig zijn om korter werken mogelijk te maken bij handhaving of verlenging van de bedrijfstijd.
- De Arbeidswet 1919 moet worden herzien. De herziening beoogt onder meer structureel overwerk te verbieden en de maximaal toelaatbare arbeidstijden te verkleinen.
- Bij de afweging om overheidssteun te verlenen aan technische vernieuwing in ondernemingen moet de inzet om te komen tot arbeidstijdverkorting en herbezetting mede in beschouwing worden genomen.
- Er komen wettelijke regelingen voor betaald educatief verlof, ouderschapsverlof, kinderopvang e.d. Wanneer het arbeidsvoorwaardenoverleg onvoldoende resultaten t.a.v. herverdeling van arbeid oplevert, dient te worden overwogen wettelijke regelingen in te voeren, die het mogelijk maken minimumvoorwaarden te stellen t.a.v. arbeidstijdverkorting en herbezetting.
- In het kader van de werkloosheidsbestrijding moet de overheid het goede voorbeeld geven

door bij arbeidstijdverkorting over te gaan tot volledige herbezetting.

Arbeidsduurverkorting mag niet leiden tot verslechtering van de rechtspositie van werknemers. De beperking van de werkingssfeer van de Wet minimumloon tot werknemers met ten minste 1/3 van de gebruikelijke arbeidstijd moet worden opgeheven.

De rechtspositie van deeltijdwerkers moet gelijkwaardig zijn aan die van voltijdwerkers. Bestaan de ongelijkheden, zoals deze onder andere in de pensioensfeer, moeten worden gecorrigeerd. Arbeidscontracten met een flexibele arbeidstijd, zoals de zogenaamde afroep- en minimum/maximum-contracten, moeten aan wettelijke minimum-eisen voldoen. Nuluurcontracten moeten worden verboden. De Partij van de Arbeid streeft naar een regeling, waarbij alleen van uitzendkrachten gebruik wordt gemaakt als het gaat om tijdelijke arbeidsplaatsen.

Ter voorkoming van sociaal onaanvaardbare situaties dienen ook vormen van marginale arbeid, zoals thuiswerk, aan wettelijke voorwaarden met betrekking tot onder andere arbeidsvoorwaarden en sociale zekerheid te worden gebonden. Ook op Europees gebied moet beleid worden ontwikkeld om verslechtering van het arbeidsrecht te voorkomen en sociaal onaanvaardbare loondienstverhoudingen te bestrijden. In de Europese Gemeenschap wordt gestreefd naar richtlijnen, die het proces van herverdeling van beschikbare arbeid stelselmatig en gecoördineerd in de lidstaten bevorderen en het ontstaan van oneerlijke concurrentie tegengaan.

• 27 Inkomensbeleid

De overheid moet zich in het sociaal overleg er voor inzetten, dat:

- a. de loonruimte in de eerste plaats wordt ingezet voor arbeidstijdverkorting en herbezetting;
- b. tussen bedrijven en bedrijfstakken een zo gelijkmatig mogelijke loonontwikkeling wordt gerealiseerd.

Bevorderd moet worden, dat waar extra ruimte bestaat, deze primair wordt besteed aan:

- a. versnelde ATV;
- b. educatief verlof en vakopleiding;
- c. investeringen via werknemersdeelneming in vermogen van bedrijven.

In samenhang met het voorwaardenscheppend en stimulerend beleid ten aanzien van arbeidsherverdeling, moet het belasting- en premiebeleid mede zijn gericht op het beschermen van de koopkracht tegen de gevolgen van arbeidstijdverkorting.

Indien het niet mogelijk blijkt om de arbeidstijdverkorting te realiseren met behoud van koopkracht, wordt door een verlaging van de belasting en/of premiedruk, die meer is toegespitst op de

lagere inkomens, de koopkracht op het minimum-niveau gehandhaafd. De koppeling van het bruto-minimumloon (en jeugdlonen) aan de algemene loonontwikkeling wordt opnieuw aangebracht. Het wettelijk minimumloon zal gaan gelden vanaf 21 jaar. Onderzocht wordt, op welke wijze in de koppelingssystematiek rekening kan worden gehouden met verschillen in besteding van de loonruimte in de markt- en in de collectieve sectoren en welke problemen voor de koppeling kunnen ontstaan bij een gedifferentieerde invoering van arbeidstijdverkortingen per bedrijfstak. De overheid dient degenen die voorop lopen met ATV te steunen. Vooral de laagstbetaalden onder hen behoeven in hun inkomen looncompensatie voor de gevolgen van het vooroplopen met ATV. De Partij van de Arbeid zal nader onderzoeken op welke wijze het premie-, belasting- en/of subsidie-instrument van de overheid hieraan dienstbaar kan worden gemaakt.

De sociale minimumuitkeringen blijven netto-netto gekoppeld aan het minimumloon. Naarmate de herverdeling van arbeid vordert en individuele economische zelfstandigheid meer gerealiseerd wordt, zal een individueel sociaal minimum als uitgangspunt worden genomen. Het sociaal minimum moet toereikend zijn voor een, gezien de algemene welvaartsontwikkeling, aanvaardbaar leefniveau, waarbij onder andere het deelnemen aan het maatschappelijk verkeer mogelijk is. Mensen dienen vrij te zijn in de besteding van het sociaal minimum.

Wanneer de economische ontwikkeling voldoende groei vertoont zal, naast het inkomensbeslag ten behoeve van arbeidstijdverkortingen, voorrang worden gegeven aan verbetering van de koopkracht van de laagste inkomensgroepen. Bij een eventuele neerwaartse welvaartsontwikkeling blijven de bestedingsmogelijkheden voor mensen met niet meer dan het sociaal minimum ten minste gelijk. De kosten daarvan zullen niet ten laste worden gebracht van de uitgaven voor werkgelegenheid en herverdeling van arbeid. Zodra koopkrachtverhoging van het minimumloon, en daarmee van minimumuitkeringen, dit mogelijk maakt, wordt overgegaan tot afschaffing van de 'eenmalige uitkeringen'.

Het inkomensbeleid moet worden gericht op het beïnvloeden van alle inkomens. Een eerlijke verdeling van de inkomens is voor de Partij van de Arbeid het uitgangspunt. Daartoe is de openbaarheid van inkomens vereist. Het toezicht van ondernemingsraden op de naleving van de CAO moet worden verbeterd. Daarbij dienen ook de inkomens en tantièmes van directieleden en commissarissen betrokken te worden.

Via de Wet op de niet-CAO-inkomens moet een parallelle inkomensontwikkeling tussen CAO- en niet-CAO-inkomens worden bevorderd. De overheid stimuleert, dat de reikwijdte van de CAO's wordt uitgebreid. Bij vrije beroepen moet mono-

polievorming worden bestreden. Loondienstverhouding moet bij deze groepen worden bevorderd.

Het beleid moet er op gericht zijn over de regeerperiode als geheel de inkomensverschillen tussen minimum en anderhalf keer modaal niet verder te verkleinen. Het beleid dient er op gericht te zijn een netto-inkomensverhouding van 1:3 dichterbij te brengen, waarbij de zeer hoge inkomens het eerst moeten worden verlaagd. Daarboven zullen, naarmate het inkomen hoger is, grotere bijdragen voor economisch herstel, arbeidshervordeling en collectieve voorzieningen gevraagd worden. Getracht moet worden de inkomensafhankelijke regelingen, wat betreft met name het inkomensbegrip, beter op elkaar af te stemmen en onbedoelde cumulatieve effecten te verwijderen. Uitbreiding van het aantal regelingen wordt kritisch bezien, waarbij de overheid bij het gebruik van een bepaald goed of dienst subsidie verstrekt dan wel een heffing oplegt, welke afhankelijk is van het inkomen. Dit mede in verband met de voor lagere inkomensgroepen al zeer hoge marginale belasting- en premiedruk.

De Partij van de Arbeid gaat uit van de onderhandelingsvrijheid van werkgevers en vakbonden inzake arbeidsvoorwaarden in ruime zin. Dat geldt, met inachtneming van het parlementaire budgetrecht, ook voor de overheidssector en de door de overheid gesubsidieerde en gepremieerde sectoren. Het overlegstelsel bij de overheid wordt herzien, op basis van het gestelde in artikel 6 van het Europees Sociaal Handvest:

- a. overleg op basis van gelijkwaardigheid;
- b. een geschillenregeling;
- c. het recht op het voeren van collectieve actie, inclusief het stakingsrecht.

De loonruimte bij de overheid en de door de overheid gepremieerde en gesubsidieerde sector dient in overeenstemming te zijn met de gemiddelde ontwikkeling in de marktsector (loonindex). De invulling van de loonruimte en de verdeling over inkomen, arbeidsduurverkortingen en overheidsinvesteringen is een zaak van overleg en onderhandeling tussen overheid en ambtenarenbonden. De overheid streeft er naar deze in overeenstemming met haar eigen doelstellingen te doen coördineren in een sociaal akkoord met de centrale organisaties van werkgevers en werknemers. De Partij van de Arbeid gaat er van uit, dat het sociaal akkoord voldoende waarborgen schept om de koppelingen te handhaven. Ook de werkgelegenheidsdoelstelling zal in een centraal akkoord een belangrijke plaats moeten innemen. De overheid heeft voor de koppelingen en de werkloosheidsbestrijding echter een eigen verantwoordelijkheid, in het bijzonder bij het ontbreken van een akkoord tussen werkgevers en werknemers. Daarbij wijst de Partij van de Arbeid een geleide inkomenspolitiek niet onder alle omstandigheden af.

• 28 Consumentenbeleid

In het consumentenbeleid zal voorrang worden gegeven aan de totstandkoming van specifieke wetgeving om de gezondheid en de veiligheid van de consument te beschermen en diens juridische en economische positie te verstevigen.

De overheid houdt de verantwoordelijkheid voor kwaliteitscontrole en mededinging. Consumentenorganisaties krijgen meer financiële steun en juridische bevoegdheden. De Wet op de misleidende reclame moet worden versterkt. Er komt een ombudsman voor consumentenzaken. Optreden tegen misbruik in monopoliesituaties wordt mogelijk gemaakt door herziening in de Prijzenwet en een verscherping van het mededingingsbeleid, waarbij concurrentiebeperkende afspraken worden verboden (verbodstelsel in plaats van het huidige misbruikstelsel).

Ten behoeve van de consument geldt een verplichte en begrijpelijke aanduiding van de gebruikte stoffen en van de houdbaarheid op alle verpakkingen. Er dient een wet op de produkt aansprakelijkheid te komen, inhoudende dat de producent en/of leverancier verantwoordelijk is voor de kwaliteit van het produkt. Op korte termijn wordt onderzocht of in enige opzet een milieukeur voor milieuvriendelijke producten een nuttige aanvulling is op andere instrumenten.

• 29 Belasting- en premieheffing

Voor de Partij van de Arbeid is uitgangspunt, dat in de loon- en inkomstenbelasting rekening wordt gehouden met de individuele draagkracht van de belastingplichtige. Deze draagkracht wordt zowel bepaald door de hoogte van het inkomen als door het aantal mensen, dat van dat inkomen afhankelijk is. Ook andere relevante factoren, die de woon- en leefsituatie van de belastingplichtige betreffen, bepalen mede zijn individuele draagkracht. Dat is onder meer het geval bij alleenstaanden en alleenstaande ouders.

Ten behoeve van een vereenvoudiging van de belasting- en premieheffing, alsmede een rechtvaardige verdeling van de belasting- en premiedruk worden in de komende vier jaar de loon- en inkomstenbelasting en de premieheffing AOW/AWW samengevoegd tot één tariefstructuur met één inkomensbegrip. Bezien zal moeten worden, in hoeverre het mogelijk is het inkomensbegrip zodanig te verbreden, dat thans bestaande fiscale onevenwichtigheden en lekken zoveel mogelijk worden weggewonnen. In dat kader wordt een beperking van fiscale aftrekposten tot stand gebracht. De aftrek voor hypotheeklasten wordt beperkt tot f 250.000,—. Bij de belastingvereenvoudiging wordt eveneens betrokken de wenselijkheid van een vervanging van aftrekposten en belastingvrije sommen door zogenaamde kortingsbedragen ('tax credits'). Lekken in de inkomsten-

en vennootschapsbelasting worden gedicht door zogenaamde reparatiewetgeving.

De aantoonbare daadwerkelijk betaalde kosten voor de opvang van kinderen tot een nader te bepalen maximum moeten fiscaal aftrekbaar worden. Verdere stappen op weg naar individualisering zijn nodig ter zake van een gelijke behandeling van verschillende samenlevingsvormen. De arbeidstoeslag en de aanvullende arbeidstoeslag moeten worden afgeschaft. Wel wordt een zgn. toetredingstoeslag ingevoerd om de toetreding tot de arbeidsmarkt van partners met een laag inkomen te bevorderen.

De belasting- en premieheffing moet mede worden gebruikt voor het bevorderen van het proces van arbeidstijdverkorting. Met dat oogmerk moet worden gestreefd naar een verlaging van de belasting- en/of premiedruk voor met name de inkomensgroep tot anderhalf keer modaal.

Er zal worden gezocht naar een structurele oplossing van de belastingproblematiek bij AOW-ers met een klein aanvullend pensioen.

De rechtspositie van de belastingplichtige tegenover de fiscus moet worden verbeterd.

Willekeurige tariefindeling van producten en diensten in de BTW moet worden weggenomen door een herindeling tot stand te brengen, die de totale opbrengst onverlet laat.

Misbruik en oneigenlijk gebruik van belasting- en premieheffingswetten en van subsidieregelingen moeten met kracht worden bestreden. Daartoe zullen op basis van het ISMO-rapport (Interdepartementale Stuurgroep Misbruik en Oneigenlijk Gebruik) onder meer de volgende maatregelen moeten worden getroffen:

- a. verzwaring van een aantal financiële sancties in de administratiefrechtelijke sfeer;
- b. verruiming van de juridische mogelijkheden oneigenlijk gebruik door tussenkomst van de rechter te bestrijden;
- c. de totstandkoming van een nieuwe invorderingswet;
- d. een wettelijke regeling van informatie- en geheimhoudingsverplichtingen van overheidsorganen;
- e. opheffing van de fiscale aftrekbaarheid van boetes;
- f. verbetering van de feitelijke controle mogelijkheden, onder andere door nieuwe wetgeving ten aanzien van de zogenaamde administratieve verplichtingen en door gebruikmaking van wettelijke bevoegdheden bij banken;
- g. aanpassing van internationale belastingverdragen.

Tevens moet opnieuw worden onderzocht, of voor de privésfeer een werkbaar systeem van inflatieneutrale belastingheffing kan worden gerealiseerd, waardoor onder meer besparingen kunnen worden bevorderd en het verzwijgen van vermogensinkomsten minder aantrekkelijk wordt gemaakt.

De Postbank moet een bank met een volwaardig takenpakket worden. De band met de overheid dient wat betreft de hoofdlijnen van het beleid versterkt. Verkoop van aandelen aan derden wordt tegengegaan.

Het toezicht door de Nederlandsche Bank en de Verzekeringskamer op het bank- en verzekeringswezen behoeft verbetering. De controlemogelijkheden van de Rekenkamer op instanties en bedrijven die geld van de overheid ontvangen, moeten worden verbeterd.

• 30 Emancipatiebeleid

Emancipatiebeleid dient te worden geïntegreerd en gestimuleerd in alle facetten van het overheidsbeleid. Kernpunt voor het emancipatiebeleid zal zijn het bevorderen van die pluriforme samenleving, die ieder mens, ongeacht sekse, seksuele voorkeur of burgerlijke staat, in staat stelt een zelfstandig en economisch onafhankelijk bestaan te verwerven en zelf mede vorm te geven aan die samenleving. Om dit te bereiken zal de bestaande machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen moeten worden doorbroken.

Naast een beleid gericht op herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid, thuis en buitenshuis, worden de mogelijkheden voor vrouwen, het beleid te beïnvloeden, vergroot. Bevorderd moet worden, dat meer vrouwen in overheidsfuncties worden aangenomen, vooral in de hogere rangen. Het specifieke emancipatiebeleid zal daarom onder andere gericht moeten zijn op:

- a. het realiseren van een gelijkwaardige arbeidsdeelname van vrouwen door onder meer het uitbreiden en creëren van voorzieningen, positieve actie en een onderwijsvoorrankingsbeleid;
- b. het bij voldoende geschiktheid geven van voorkeur aan vrouwen bij benoemingen, aanstellingen, sollicitaties en dergelijke;
- c. de invoering van een Wet gelijke behandeling, waarbij ook de bestrijding van discriminatie op grond van seksuele voorkeur een kernpunt is, waardoor uitgesloten wordt dat instellingen op levensbeschouwelijke grondslag de persoonlijke levenssfeer van werknemer of sollicitant in hun oordeel over diens functioneren of sollicitatie betrekken;
- d. het bestrijden van seksueel geweld, waaronder ongewenste intimiteiten op de werkvloer, in samenlevingsvormen en in de samenleving in brede zin. Voorts dient er een betere controle te komen op de uitvoering van de Wet gelijke behandeling en de Wet gelijk loon.

Het beleid wordt erop gericht de maatschappelijke positie van meisjes, in het bijzonder van degenen met een lagere opleiding, te versterken.

Bij adviesraden, delegaties, adviescommissies en dergelijke zal het uiterste moeten worden gedaan om een naar sekse evenwichtige samenstelling te

bereiken. Binnen de komende regeerperiode dient een uitgewerkt homobeleid vorm te krijgen. Wanneer maatschappelijke organisaties een voorrecht doen voor personen, zal hun verzocht worden zoveel kandidaten van beide seksen voor te dragen, dat een naar sekse evenwichtige samenstelling mogelijk wordt.

Zowel in het kader van scholing door de overheid zelf als in het kader van subsidiëring van scholingsactiviteiten, zal aandacht moeten worden besteed aan vrouwen, gericht op het vergroten van deelneming aan (politieke) besluitvorming. Binnen het kader van dit emancipatiebeleid wordt extra aandacht besteed aan de positieverbetering van vrouwen uit etnische groepen, waarbij deelneming aan functies op beleidsniveau wordt gestimuleerd.

Op provinciaal niveau zal steun worden verleend aan de uitbreiding en voldoende toerusting van provinciale vrouwenbureaus en steunpunten ter ondersteuning van plaatselijk en regionaal emancipatiebeleid.

Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid blijft uitvalsbasis voor het emancipatiebeleid. Dit ministerie wordt uitgebreid tot het ministerie van Sociale Zaken, Werkgelegenheid en Emancipatie. Het budget voor specifieke emancipatieprojecten, als experiment voor te ontwikkelen beleid, mag niet worden aangetast, maar wordt zo mogelijk uitgebreid. De positie van de coördinerend bewindspersoon voor emancipatiezaken moet worden versterkt.

Nederland moet bevorderen, dat besluitvorming in de Europese Ministerraad plaatsvindt over de nog aanhangige EG-richtlijnen op het terrein van vrijwillige deeltijdarbeid, ouderschaps- en gezinsverlof en andere die voor de gelijke berechtiging van vrouwen en belang zijn.

• 31 Sociale zekerheid

De sociale zekerheid is meer dan een inkomensdervingsvoorziening. Centraal staat volgens de Partij van de Arbeid de (her)intrede van allen die daartoe in staat zijn in het arbeidsproces.

De Partij van de Arbeid legt dan ook een directe relatie tussen inkomensdervingsuitkeringen krachtens het stelsel van sociale zekerheid en deelneming aan betaalde arbeid. Mocht men aangewezen raken op een uitkering, dan behoort de hoogte daarvan voldoende te zijn om een redelijk bestaan te garanderen.

De ontwikkeling van het inkomen van betaaldwerkenden en van uitkeringsgerechtigden dient gelijk op te gaan en de laagste uitkeringen moeten gekoppeld blijven aan het netto minimumloon. De kostencompenserende uitkeringen en voorzieningen krachtens het stelsel van sociale zekerheid, zoals de kinderbijslag, de voorzieningen en verstrekkingen krachtens de Ziekenfondswet, de Algemene Arbeidsongeschiktheidswet en de Alge-

mene Wet Bijzondere Ziektekosten dienen ertoe bij te dragen dat mensen, ondanks de uit persoonlijke omstandigheden voortvloeiende extra uitgaven, zoveel mogelijk in een vergelijkbare welvaartspositie verkeren als vergelijkbare inkomensgroepen die dergelijke extra kosten niet hebben. De Algemene Weduwen- en Wezenwet wordt op termijn omgevormd tot een inkomensregeling voor diegenen, die zelfstandig in de opvoeding en het onderhoud van kinderen voorzien en daardoor niet voldoende de mogelijkheid hebben tot het verwerven van een inkomen uit betaalde arbeid. Het stelsel van sociale zekerheid dient in sterkere mate benut te worden om mensen in staat te stellen opnieuw aan betaalde arbeid deel te nemen (ruimere scholingsfaciliteiten in uitkeringsfase; teruggploegen uitkeringsgelden naar betaalde arbeid; maatregelen tot reïntegratie van gedeeltelijk arbeidsongeschikten met een aanmerkelijke restcapaciteit in arbeidsproces). Het stelsel van sociale zekerheid dient mensen eveneens aan te moedigen om weer deel te nemen aan arbeid; bescheiden bijverdiensten naast een uitkering moeten daarom worden vrijgelaten.

De mogelijkheden om deel te nemen aan onderwijs en scholing in een uitkeringssituatie worden verruimd. Voor personen die qua leeftijd niet meer in aanmerking komen voor het bestaande studiefinancieringsstelsel, wordt – onder nader omschreven voorwaarden – de mogelijkheid geopend om, met behoud van uitkering, te studeren op alle niveaus (met inbegrip van hoger en wetenschappelijk onderwijs).

Het stelsel past in een geheel van voorzieningen, die ertoe bijdragen dat mensen kunnen deelnemen aan de samenleving in brede zin.

Het stelsel dient verder, zowel door scholing en voorzieningen als door aanpassingen op de arbeidsplaats, mensen met een handicap in staat te stellen arbeid te verrichten, die gezien hun individuele mogelijkheden en belemmeringen passend kan worden geacht. Aan mensen die als gevolg van bij hen gelegen factoren voor het verrichten van arbeid op de sociale werkvoorziening zijn aangewezen, wordt een dienstbetrekking aangeboden voorzover gepaste arbeid beschikbaar is. Het stelsel mag een variabel arbeidspatroon, zoals wisselingen tussen deeltijd- en voltijdarbeid, niet belemmeren en moet ruimte bieden voor tijdelijke gehele of gedeeltelijke onderbreking van de betaalde arbeid, zoals bij voorbeeld voor ouderschapsverlof en oprisverlof. In de werknemersverzekeringen moet de relatie tussen de uitkering en het laatstverdiende loon worden gehandhaafd, zoals hieronder wordt aangegeven. Naarmate herverdeling van arbeid vordert, wordt gefaseerd overgegaan tot individualisering van het RWW-uitkeringsrecht.

Verworven economische zelfstandigheid door deelneming aan de betaalde arbeid wordt in de sociale zekerheidssfeer gerespecteerd. Op korte

termijn wordt voor de verdere voortgang met individualisering een fasenplan opgesteld. In een beleid, gericht op economisch herstel, volledige werkgelegenheid en herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid, moet stapsgewijs gewerkt worden aan wederopbouw van het sociale zekerheidsstelsel, ten dele langs nieuwe lijnen. Dit wordt als volgt uitgewerkt:

- a. de loongerelateerde uitkeringen bedragen 75% van het laatstverdiende loon;
- b. de loongerelateerde uitkeringsduur bij werkloosheid wordt langer naarmate het arbeidsverleden langer heeft geduurd;
- c. de loongerelateerde uitkeringsduur wordt gelijk aan de helft van het arbeidsverleden (met een bodem van een half jaar);
- d. personen met een arbeidsverleden van ten minste 5 aaneengesloten jaren behouden na afloop van de loongerelateerde werkloosheidsuitkering een individueel uitkeringsrecht op minimumniveau, zolang de onvrijwillige werkloosheid voortduurt;
- e. voor categorieën, waarbij een verbrokkeld arbeidsverleden gangbaar is, wordt een andere periode van arbeidsdeelneming vastgesteld; met de invoering wordt begonnen bij oudere langdurig werklozen, aldus wordt een begin gemaakt met individualisering van de RWW;
- f. bij arbeidsongeschiktheid loopt de loongerelateerde uitkeringsduur door tot het 65e jaar;
- g. bij arbeidsbemiddeling wordt voor de toepassing van het begrip passende arbeid rekening gehouden met in de persoon gelegen belemmeringen, voor werknemers die de verzorging van kinderen beneden de schoolgaande leeftijd hebben wordt een aparte regeling vastgelegd;
- h. onder voorwaarden van verbetering van de werkloosheidsuitkeringen en maatregelen tot (re)integratie van gedeeltelijk arbeidsongeschikten in het arbeidsproces kan geleidelijk worden overgegaan tot terugdringing van de werkloosheidscomponent in de arbeidsongeschiktheidswetten;
- i. voor mensen die gedeeltelijk medisch en arbeidskundig arbeidsongeschikt zijn en die ook na intensieve bemiddeling werkloos zijn gebleven, geldt dat bij de vaststelling van de hoogte van de uitkering rekening wordt gehouden met als gevolg van de handicap verminderde mogelijkheid tot het verkrijgen van arbeid. Zij kunnen één of meer arbeidsongeschiktheidsklasse(n) hoger worden ingeschaald;
- j. voor het eventueel dan nog resterende gedeelte geldt de verbeterde werkloosheidsuitkering;
- k. waar door toepassing van deze regelingen de uitkering voor een betrokkene zakt beneden het voor hem of haar geldende relevante sociale minimum (in percentages van het minimumloon: 70% voor een alleenstaande, 90% voor een eenoudergezin en 100% voor een alleen-

verdiener, dan wel voor 2 samenwonende deeltijdwerkers), bestaat recht op een toeslag tot aan het relevante sociale minimum, zodat een aanvullend beroep op de bijstand wordt voorkomen; deze percentages van het minimumloon dienen periodiek getoetst te worden aan opgetreden veranderingen;

- l. werkgevers krijgen bepaalde verplichtingen, die ertoe bijdragen dat arbeidsongeschikten aan het arbeidsproces kunnen (blijven) deelnemen door invoering van de Wet arbeid gehandicapte werknemers;
- m. belemmeringen die ertoe leiden dat mensen met een handicap niet in dienst worden genomen, worden weggenomen;
- n. het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds zal worden omgevormd tot een pensioenfonds overeenkomstig de Pensioen- en Spaarfondsenwet;
- o. na overleg met de CAO-partijen moet een oplossing gezocht worden voor de pensioenbreuk die thans kan optreden bij verandering van werkgever, bij de overgang van voltijdswaard naar een deeltijdswaard en bij onvrijwillige werkloosheid en arbeidsongeschiktheid;
- p. er wordt gestreefd naar een wettelijk pensioenstelsel, waarbij mannen en vrouwen gelijk behandeld worden wat betreft uitkeringen ten behoeve van nagelaten betrekkingen;
- q. in dit kader wordt een begin gemaakt met uniformering van begrippen en criteria, waarbij het zogenaamde geïndexeerd dienstjarenbeginsel uitgangspunt is;
- r. bestudeerd wordt op welke wijze de aanvullende pensioenverzekering elementen van vrijwilligheid kan bevatten en rekening kan worden gehouden met een flexibilisering van de pensioenleeftijd.

Bij de stelselherziening sociale zekerheid dienen eenvoud en doorzichtigheid van het stelsel en de uitvoeringsorganisatie mede uitgangspunt te zijn.

Zwangerschap en ouderschap

- a. Het zwangerschaps- en bevallingsverlof wordt uitgebreid van 12 naar 14 weken.
- b. Vrouwen die zelfstandig in de opvoeding en het onderhoud van hun (a.s.) kind voorzien, krijgen recht op 28 weken zwangerschapsverlof.
- c. In de periode waarin het jongste kind nog geen 2 jaar is, kan door een of beide ouders betaald ouderschapsverlof worden opgenomen, samen gedurende maximaal 6 maanden.
- d. In het ouderschapsrecht wordt geregeld, dat ouders of verzorgers van kinderen tot en met de leerplichtige leeftijd het recht krijgen hun eventueel volledige baan om te zetten in een deeltijdswaard. Zij hebben het recht na afloop daarvan terug te keren tot de dan geldende volledige arbeidswaard; wanneer dat om gegronde redenen niet mogelijk blijkt, heeft betrokkene

recht op een gedeeltelijke werkloosheidsuitkering.

- e. De kinderbijslag wordt ten minste opnieuw gekoppeld aan het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie. Afhankelijk van de financiële ruimte wordt gestreefd naar een gefaseerde verhoging van de kinderbijslag.

Algemene Bijstandswet (ABW)

- a. Via herverdeling van arbeid en verbeterde werkloosheidsuitkeringen wordt de werkingsfeer van de ABW teruggedrongen tot die van sluitstuk van de sociale zekerheid. De criteria, op grond waarvan iemand recht heeft op een bijstandsuitkering, worden beter omschreven. Eveneens worden de criteria waaraan het begrip economische eenheid moet voldoen, duidelijk omschreven. In dat kader wordt de voordelersregeling afgeschaft.
- b. Personen, aangewezen op een bijstandsuitkering, vallen onder de kring verplicht verzekerden in de Ziekenfondswet, alsmede onder de kring AAW-verzekerden.
- c. In de ABW wordt een bescheiden bedrag aan neveninkomsten geheel vrijgelaten. De zogenaamde extra vrijlating eigen huis wordt versoepeld. De bepalingen in de RWW, waarbij uitkeringsgerechtigden eerst een wachttijd moeten doormaken alvorens een uitkering te krijgen, wordt afgeschaft.

De wijze van financiering van de Wet sociale werkvoorzieningen dient meer plaatselijke invloed op de besteding ten gunste van behoud van arbeidsplaatsen in deze sector toe te staan.

• 32 Arbeidsmarkt, arbeidsverhoudingen, arbeidsvoorwaarden en arbeidsrecht

Eventuele nieuwe schaarste op de arbeidsmarkt moet worden tegengegaan door uitgebreide programma's van opleiding, om-, her- en bijscholing. De preventieve ontslaanvraagtoetsing door de directeur van het GAB (Gewestelijk Arbeidsbureau) blijft gehandhaafd.

De Wet op het verbindend en onverbindend verklaren van CAO-bepalingen wordt ontdaan van de beperkingen, die nu nog gelden. In het arbeidsvoorzieningen- en arbeidsbemiddelingsbeleid wordt op evenwichtige wijze aandacht besteed aan het aanbod van werkzoekenden en de vraag naar arbeid.

In het arbeidsvoorzieningen- en arbeidsbemiddelingsbeleid wordt speciale aandacht besteed aan de positie van kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt. Voorrang wordt hierbij verleend aan langdurig werklozen. De sollicitatieplicht van werklozen dient parallel te lopen aan de bemiddelingsactiviteiten van de gewestelijke arbeidsbureaus. Vrijstelling van sollicitatieplicht wordt verleend

als geen reële kans op werk bestaat, dan wel een cursus moet worden afgemaakt die de kans daarop vergroot.

De overheid bevordert de oprichting van combinatiescholen, die zowel leerlingstelsels, vormingswerk partieel leerplichtigen als kort-MBO omvatten. Deelnemen door vrouwen wordt extra gestimuleerd.

De overheid bevordert de totstandkoming – of gaat zelf over tot oprichting – van regionale onafhankelijke instituties voor bij-, her- en omscholing, die zowel voor baanhebbenden als baanlozen openstaan en betreft bij opzet en programma's de resultaten van onderzoek naar toekomstige behoeften van de arbeidsmarkt en geeft een ruime inspraak aan werknemers- en werkgeversorganisaties.

Scholingsprogramma's voor aspirant herintreedsters op de arbeidsmarkt worden sterk uitgebreid tot ten minste een vestiging in elke provincie of arbeidsmarktregio.

Scholingsprogramma's worden ook in deeltijd gegeven. Er wordt gestreefd naar decentralisatie van het arbeidsvoorzieningenbeleid, zowel regionaal als sectoraal. Lokale overheden, werkgevers en werknemers worden sterker betrokken bij de vaststelling van het beleid van de arbeidsbureaus. Er komt een wettelijke regeling voor gewetensbezwaarden tegen bepaalde soorten omstrede arbeid.

Bedrijven worden gestimuleerd kinderdagverblijven mee te financieren.

De arbeidsbureaus dienen te bevorderen, dat werkgevers hun selectie-eisen baseren op de functie en niet op de arbeidsmarktsituatie.

De planning en financiering van alle vormen van scholing en opleiding voor het beroep, die nu gescheiden vanuit verschillende ministeries Onderwijs en Wetenschappen, Landbouw, Sociale Zaken en Economische Zaken plaatsvindt, zal op landelijk en regionaal niveau gezamenlijk uitgevoerd gaan worden.

• 33 Inleiding

De vooralsnog hoge werkloosheid, de toenemende vrije tijd die als gevolg van de noodzakelijke verkorting van de arbeidstijd ontstaat, het proces van emancipatie en individualisering, het samenleven van verschillende culturen, demografische ontwikkelingen en technologische veranderingen stellen nieuwe eisen aan de sociaal-culturele sector. Het sociaal-cultureel beleid zal meer dan tot nu toe mensen in staat moeten stellen op creatieve wijze deel te hebben aan de zich ontwikkelende maatschappij. De verschillende onderdelen van het beleid: onderwijs, sociaal-cultureel werk en maatschappelijke dienstverlening, gezondheidszorg, cultuur, media en sport, dienen hieraan een bijdrage te leveren. Het ministerie van WVC (Welvaart, Volksgezondheid en Cultuur) moet in nauwe samenwerking met het ministerie van O&W (Onderwijs en Wetenschappen) op geïntegreerde wijze vorm geven aan dit beleid.

Door een herverdeling van arbeid kunnen zelfstandigheid en emancipatie worden bevorderd. De sociaal-culturele sector moet zo worden georganiseerd, dat op doelmatige wijze tegemoet kan worden gekomen aan de behoefte om hierop toegerust te zijn. Dit vereist een flexibele organisatievorm, waarbij decentralisatie, zelfbestuur en -organisatie uitgangspunt zijn. Hierbij passen nieuwe vormen van maatschappelijk initiatief, mits open en democratisch, in het bijzonder d.m.v. vrijwilligerswerk, waardoor mensen hun eigen situatie kunnen vormgeven, zonodig met behulp van professionele ondersteuning. Vrijwilligerswerk dient geen betaalde arbeid te vervangen. Ook het onderwijs kan hieraan bijdragen door in de behoefte aan om-, her- en bijscholing te voorzien. Een geschakeerd aanbod van kinderopvang is eveneens onontbeerlijk.

In de sociaal-culturele sector zijn technologische ontwikkelingen van grote betekenis. Van de nieuwe mogelijkheden dient in het beleid weloverwogen gebruik te worden gemaakt.

Daarom dient in het onderwijs en de volwasseneneducatie voor een spreiding van kennis en vaardigheden met betrekking tot nieuwe middelen te worden gezorgd. Voor jeugdigen en volwassenen zijn toegankelijke scholingsmogelijkheden noodzakelijk. Een toenemend cultuur- en mediaaanbod, waarbij gebruik gemaakt wordt van de

nieuwe technologische mogelijkheden, biedt een tegenwicht aan een vertechniseerde samenleving. Juist voor etnische minderheden en minder toegankelijke cultuuruitingen zal ruimte moeten worden geschapen.

In de gezondheidszorg zal het gebruik van geavanceerde technische middelen moeten worden afgewogen tegen de kosten en de beantwoording van vragen omtrent de medische ethiek en menselijke waardigheid.

De veranderende leeftijdsopbouw van de bevolking is van invloed op het sociaal-cultureel beleid. De educatieve activiteiten voor volwassenen zullen toenemen, mede vanwege nieuw beleid gericht op de behoefte aan aanvullende scholing. Het aantal ouderen neemt geleidelijk maar belangrijk toe en de hoogbejaarden (mensen boven de 80 jaar) maken daarvan een groeiend deel uit.

De positie en rol van ouderen in de samenleving moeten anders worden: meer zelfstandigheid, zeggenschap over de eigen leefsituatie en emancipatie dienen voorop te staan. Een beleidsmatige verschuiving van middelen binnen de collectieve sector zal hierdoor noodzakelijk zijn.

In het sociaal-economisch beleid dient met de inkomenspositie van ouderen rekening te worden gehouden door invoering van een pensioenwet en verruiming van de mogelijkheid tot arbeid door flexibele pensionering en een ordening van VUT-regelingen. Het beleid ten aanzien van huisvesting, woonomgeving en openbaar vervoer dient meer dan voorheen op ouderen te zijn afgestemd. In overleg met en mede afhankelijk van de wensen van de ouderenbonden moet de doelmatigheid van een eventueel in te stellen Raad voor het ouderenbeleid worden bezien.

De groep jongeren wordt weliswaar kleiner, voor deelneming aan het maatschappelijk verkeer en de bestrijding van sociale ongelijkheid zijn onderwijs, vorming en scholing van zeer groot belang. Voor hun sociaal-economische toekomst en voor de vergroting van de kansen van meisjes zijn verbeteringen in het onderwijsbestel noodzakelijk. Dit geldt eveneens voor jongeren uit etnische minderheden.

Veranderingen in de gezinssamenstelling en rolpatronen zullen gevolgen hebben voor het jeugd- en jongerenbeleid, dat meer samenhangend moet worden gemaakt door een betere afstemming tussen de verschillende betrokken de-

partementen. Decentralisatie van het sociaal-culturele beleid naar lagere overheden moet het uitgangspunt zijn. De verantwoordelijkheid van het decentrale niveau dient in de wijze van financiering tot uitdrukking te komen. Globale kwaliteits-eisen en regels ten aanzien van de arbeidsvoorwaarden moeten door de centrale overheid gesteld worden.

Om de noodzakelijk doelmatige organisatie en cliëntgerichte werkwijze te bevorderen moeten verkokering en bureaucratie worden tegengegaan. In het bijzonder voor de opvang van de gevolgen van arbeidsduurverkortingen dient een urgentieprogramma te worden opgezet dat het de lagere overheden financieel mogelijk maakt beleid te ontwikkelen.

• 34 Onderwijs- en wetenschapsbeleid

De algemene doelstelling van onderwijs is een ieder die opleidings- en ontplooiingsmogelijkheden te geven, die bij zijn/haar capaciteiten passen en zo bij te dragen aan het scheppen van gelijke kansen en mensen toe te rusten tot maatschappelijke weerbaarheid en voor te bereiden op het leven in een multi-culturele samenleving. In een vrij onderwijsbestel moeten de betrokkenen zelf de richting van hun onderwijs kunnen bepalen op grond van levensovertuiging en maatschappijvisie. De openbare school – als ontmoetingsschool voor allen – verdient alle steun. Zij biedt zonder enig voorbehoud aan ieder de garantie voor goed volksonderwijs. Scholen, die een monopoliepositie innemen in kern of regio, dus ook de laatste school in een kern, dienen de openbare bestuursvorm te hebben. Ondoelmatigheden, verbonden aan het onderwijsbestel moeten worden bestreden. Er komt een onderzoek naar de kosten van de verzuilde structuur van ons onderwijsstelsel. De wet op de medezeggenschap wordt herzien, waarbij aan de bestuurlijke eindverantwoordelijkheid van de gemeente als openbaar schoolbestuur meer recht moet worden gedaan. De invloed van ouders en leerlingen dient te worden vergroot. De sterk gegroeide centralisatie in het onderwijs moet worden teruggedrongen door de gemeenten c.q. provincies taken van het rijk te laten overnemen in het onderwijsvoorrrangsbeleid, de onderwijsverzorging en de planning van scholen en gebouwen. In dit kader dienen de rijkscholen onder gedecentraliseerd bestuur te komen.

De groeiende rol van de technologie in de samenleving behoort in het onderwijs en de volwasseneneducatie consequenties te hebben. Er dient hiertoe een programma te worden opgesteld voor een stelselmatige her- en bijscholing van onderwijsgeevenden. Alle leerlingen hebben het recht met die ontwikkeling vertrouwd te worden gemaakt, waarbij speciale maatregelen voor meisjes worden getroffen. Bij de hervorming van de eer-

ste fase van het voortgezet onderwijs moet een stelsel ontstaan dat allen technische basisvaardigheden en -kennis geeft, terwijl in het hoger onderwijs en in het wetenschapsbeleid de bijdrage aan de technologische vernieuwing moet worden versterkt.

Om te voorkomen dat grote groepen volwassenen blijvend van de arbeidsmarkt worden uitgesloten als gevolg van technologische veranderingen, is extra aandacht voor om- en bijscholing noodzakelijk. Per regio dient de behoefte aan om-, her- en bijscholing in kaart te worden gebracht. Daarbij zal worden aangegeven welke concrete bijdrage kan worden geleverd aan het dichten van de kloof tussen onderwijs en arbeidsmarkt. Binnen de Kaderwet Volwasseneneducatie moet een flexibele regeling het mogelijk maken dat alle betrokken instellingen per regio daaraan bijdragen.

De bekostiging van de nieuwe basisschool moet kostendekkend worden gemaakt door de rijks-overheid. De nieuwe basisschool moet kwalitatief worden verbeterd door een verlaging van de klassegrootte en door extra binnenschoolse faciliteiten. Buitenschoolse opvang als zelfstandige voorziening moet financieel mogelijk worden gemaakt. Ten behoeve van een onderwijsvoorrrangsbeleid voor groepen in achterstandssituaties moeten gemeenten de bevoegdheid krijgen onderwijsvoorrrangsgebieden aan te wijzen en gebieds-plannen vast te stellen.

De zorgverbreding in het basisonderwijs dient de ontplooiingsmogelijkheden van de individuele leerling te bevorderen. Verwijzingen naar het speciaal onderwijs worden daardoor minder vaak noodzakelijk en terugplaatsing naar het regulier onderwijs wordt bevorderd. Samenwerking tussen basisscholen en scholen van speciaal onderwijs wordt bevorderd. De kwaliteit van het speciaal onderwijs moet worden gewaarborgd. De huidige gescheiden onderbouw van het voortgezet onderwijs moet worden vervangen door één schooltype voor alle leerlingen van 12 tot 16 jaar.

In aansluiting aan dit voortgezet basisonderwijs dient er een samenhangend stelsel te komen van vormen van middelbaar beroepsonderwijs en voorbereidend hoger onderwijs.

Dit stelsel van vervolgonderwijs zal niet later dan in 1994 integraal zijn ingevoerd. Tot die tijd moeten alle scholen die dat wensen en die aan nader te stellen voorwaarden voldoen reeds deel kunnen uitmaken van dit nieuwe stelsel. Daartoe zal een nieuwe wet op het vervolgonderwijs binnen een jaar bij de Staten-Generaal worden ingediend. Er komt een wettelijke regeling voor het leerlingstatuut. De drastische terugloop van het leerlingenaantal maakt een reorganisatie van het scholenbestand onvermijdelijk; bij reorganisatie dient niet alleen gelet te worden op aantallen doch ook op de bereikbaarheid. Om de noodzakelijke voorzieningen te kunnen afwegen, moeten

de reorganisaties, op basis van voorstellen van betrokken gemeentebesturen, een provinciale aangelegenheid worden (behalve in de grote steden) en moet samenhang worden gezocht met het totstandbrengen van het voortgezet basisonderwijs, met inachtneming van de plicht om te zorgen voor voldoende openbaar onderwijs in een genoegzaam aantal scholen. Waar door dalende leerlingentallen slechts één school kan blijven bestaan, is de openbare school een basisvoorziening. Aan reorganisatie van de voorzieningen behoort een sociaal plan ten grondslag te liggen.

Ter wille van de zorgvuldigheid van bestuur en de eigen verantwoordelijkheid van gemeentebesturen moet de circularestroom worden ingedamd.

In het onderwijs moet de emancipatie van de vrouw bijzondere aandacht krijgen. Daartoe zijn onder meer nodig uitbreiding van het tweede-kans-onderwijs, aandacht voor emancipatie in de opleiding van onderwijsgeevenden en een voorkeursbehandeling van vrouwelijke kandidaten bij gelijke kwaliteit voor die functies, waarin overwegend mannen werkzaam zijn en verruiming van de toegang van vrouwen tot leidinggevende functies. De rechtspositie van onderwijsgeevenden wordt in haar specifieke consequenties voor vrouwelijke onderwijsgeevenden nader onderzocht. Bij de prioriteitsstelling in de volwasseneneducatie moet voorrang worden gegeven aan voorzieningen voor diegenen die slechts weinig onderwijs hebben gevolgd. De door de Staten-Generaal reeds in 1984 aanvaarde Kaderwet Volwasseneneducatie wordt onvervuld van kracht. Binnen het eigen-bijdragebeleid moeten die vormen van volwasseneneducatie, die een duidelijk tweede-kans-karakter dragen, worden ontzien.

Een nieuw stelsel van studiefinanciering is noodzakelijk, waarbij studerende zelf over hun studietoelagen kunnen beschikken. De beschikbare middelen moeten zodanig worden ingezet, dat de toegang van studenten uit minder draagkrachtige leefverbanden wordt bevorderd. In het stelsel moet rekening worden gehouden met de individuele draagkracht na het afstuderen. Studenten worden opgenomen in het verplichte ziekenfonds.

De maatschappelijke behoefte aan hoger opgeleiden neemt als gevolg van de technologische ontwikkeling toe. Naast een verbetering van de doelmatigheid (bij voorbeeld door het terugdringen van de bureaucratie en door versnippering van voorzieningen te voorkomen) is het gewenst het deelnemerspercentage in het hoger onderwijs te doen stijgen. Daartoe moet mede binnen het voortgezet onderwijs het inhoudelijke beleid zodanig worden aangepast, dat meer meisjes dank zij een andere pakketkeuze daarna exacte vakken gaan studeren.

De samenhang tussen het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs moet wor-

den bevorderd. Een systematische beoordeling van de kwaliteit van onderwijs en onderzoek door middel van onafhankelijke adviezen is noodzakelijk.

Ook de zogenaamde tweede fase van het wetenschappelijk- en beroepsonderwijs behoort tot de verantwoordelijkheid van de overheid en dient mede uit de publieke middelen gefinancierd te worden. In de eerste fase staat de keuzevrijheid voorop. Arbeidsmarktcriteria worden bij zeer dure en specialistische opleidingen aangelegd. Arbeidsmarktcriteria kunnen wel een sterkere invloed uitoefenen op omvang en programma-aanbod in de tweede fase.

Nu technologische ontwikkelingen de samenleving ingrijpend veranderen, dient het wetenschapsbeleid een centrale plaats in te nemen in het regeringsbeleid. Het dient zich bezig te houden met het geheel van nationale onderzoeksactiviteiten. Het richt zich op een globale afstemming van wetenschappelijk onderzoek op maatschappelijke prioriteiten. Om de ontwikkeling van de wetenschap te verzekeren zijn voldoende middelen voor wetenschapsbeoefening in de fundamentele sfeer nodig. Het wetenschapsbudget dient als grondslag voor het beleid van de regering als geheel.

Binnen het raam van het wetenschapsbeleid wordt de positie van de Raad van Advies voor het Wetenschapsbeleid zodanig versterkt, dat een permanent oriëntatiekader voor de politieke besluitvorming beschikbaar is. Binnen het hoger onderwijs wordt prioriteit toegekend aan de open universiteit.

• 35 Welzijn en volksgezondheid

Om het welzijnsbeleid te richten op de nieuwe maatschappelijke situatie moet een landelijk meerjarig programma worden opgezet, waarin ontwikkelingsactiviteiten en experimenten worden ondergebracht. Deze taak van de centrale overheid is aanvullend op het sociaal-cultureel beleid dat decentraal wordt gevoerd. Daarbij moet de nadruk worden gelegd op initiatieven in de sfeer van buurt economie, arbeidsprojecten en kleinschalige economische activiteiten, met name door middel van voorlichtings-, informatie- en adviesprojecten. Vrijwilligerswerk, dat op deze ontwikkelingen inspeelt of daaruit voortkomt en niet wordt gebonden aan opleidingseisen, moet worden ondersteund. Bij educatieve activiteiten zal naast kennisoverdracht het accent worden gelegd op de sociale vaardigheden en de emancipatieversterkende functie.

De financiële ondersteuning dient deels te worden verlegd van structurele subsidiëring naar tijd- en objectgebonden projectsubsidie, waarbij reguliere arbeidsvoorwaarden in acht worden genomen. Specifieke financieringsregelingen moeten worden ondergebracht in brede sectorwetten, waarin acti-

viteiten worden toegewezen aan gemeenten, provincies en rijk.

In een welzijnswet moeten de activiteiten, die zijn toebedeeld aan gemeenten en provincies, volledig worden gedecentraliseerd. Ook voor de noodzakelijk inhoudelijke vernieuwing gericht op een integraal eerste-lijnsbeleid moet de gemeente de verantwoordelijkheid voor planning en financiering krijgen. Hiervoor is één financieringskader noodzakelijk, waarbij de voorkeur uitgaat naar financiering uit de algemene middelen.

Het gecoördineerde bejaardenwerk en het aanvullende ouderenbeleid moeten eveneens aan de gemeenten worden overgedragen en ondergebracht in een welzijnswet. De huidige wet op de bejaardenoorden moet worden ingetrokken.

De samenhang in de zorg en de verruiming van de bevoegdheden van de lagere overheden moet bij wet worden geregeld. In gebieden waar bejaarden aangewezen zijn op één verzorgingstehuis, dient deze voorziening in doelstelling, bestuursaanstelling en grondslag, representatief te zijn voor de samenstelling van de bevolking. De samenhang en doelmatigheid van de eerste-lijnszorg worden versterkt door de verantwoordelijkheid door de planning over te dragen aan gemeenten. Nagegaan wordt, of deze doelstelling wordt gediend met een aparte zorgwet dan wel met onderbrenging in een welzijnswet. Hierin behoren de intramurale bejaardenvoorzieningen te worden ondergebracht om onder verantwoordelijkheid van de provincie de samenhang met de verpleeghuizen te realiseren.

Zo kunnen onder andere de voorwaarden worden geschapen voor de nodige aandacht voor de groeiende groep hoogbejaarden. Uitgangspunt van beleid is, zorgen dat de oudere zo lang mogelijk zelfstandig in zijn of haar eigen omgeving kan blijven.

De bestaande voorzieningen, de aanspraken op kinderopvang en het daarbij behorende retributiesysteem worden wettelijk geregeld. De uitvoering van de kinderopvang moet bij de gemeenten worden gelegd. De rijksbijdrage zal worden vergroot. Door middel van één wettelijk kader moet in de jeugdhulpverlening in het bijzonder de samenhang zodanig worden vergroot, dat gericht hulp kan worden geboden. Daarom worden advisering en toetsing in regionaal verband uitgevoerd, waartoe provincies worden belast met de planning en financiering.

De invoering van een volksverzekering tegen ziektekosten is noodzakelijk met een premieheffing naar draagkracht, waarvan de overheid de inning en besteding van middelen regelt.

Na invoering zullen de betere planningsmogelijkheden die een volksverzekering biedt, moeten worden gebruikt om de kosten van de gezondheidszorg te beheersen en te beperken.

In de gezondheidszorg moet het accent op preventie en eerste-lijnszorg liggen, gepaard aan be-

perking van de tweede-lijnsvoorziening. Verder dienen in de gezondheidszorg de kosten en het aanbod van voorzieningen te worden beheerst door het gebruik van polikliniek en dagbehandeling te bevorderen. Gestreefd wordt naar een betere coördinatie van diagnostisch onderzoek, ten einde de belasting voor de patiënt te beperken en de kosten te beheersen. Voor zover dat tot kostenbesparing leidt, moeten geneesmiddelen, medische instrumenten en apparatuur gecoördineerd worden ingekocht. De kosten van abortus en overtijdbehandeling moeten worden opgenomen in het ziekenfondspakket. Eigen bijdragen, die het gebruik van noodzakelijke voorzieningen in de weg staan, worden afgewezen. De eigen bijdrage voor geneesmiddelen komt te vervallen.

De soms bestaande (bijna) monopoliepositie van medische beroepsgroepen inzake toelating tot vervolgoopleidingen en vestiging wordt ontmanfeld. De overheid bevordert een dienstverband voor alle werkers in de gezondheidszorg. Arbeidsvoorwaarden en rechtspositie van stagiaires en medische co-assistenten wordt sterk verbeterd.

Het ministerie van WVC moet de planning van nieuwe, kostbare voorzieningen ter hand nemen. Academische ziekenhuizen worden onder een bestuurlijk regime gebracht, waar het Ministerie van WVC verantwoordelijk voor is.

Om de kwaliteit van de gezondheidszorg te bewaken en te verbeteren wordt het staatstoezicht op de volksgezondheid vergroot door intensivering van zijn inspecterende taak en door vergroting van wettelijk omschreven bevoegdheden. Wettelijke maatregelen t.a.v. patiëntenrechten, medische experimenten en beroepen in de gezondheidszorg worden zo snel mogelijk ingevoerd. Het gezondheidsonderzoek dient mede gericht te zijn op chronisch-invalidiserende ziekten. Patiëntenrechten zullen worden versterkt, onder andere door een ingrijpende herziening van het tuchtrecht en het recht op inzage van dossiers. In de wetgeving met betrekking tot patiëntenrechten moeten regels worden opgenomen, die een zorgvuldige handelwijze met embryo's door buitenlichamelijke bevruchting ontstaat, waarborgen. Gebruik voor commerciële doeleinden moet worden uitgesloten. In de regelvorming moet het belang van het kind voorop staan.

Er wordt bevordert dat gemeenten de alcohol- en drughulpverlening coördineren als onderdeel van een samenhangend welzijnsbeleid. Ter bestrijding van tabaksgebruik en alcohol- en drugsmisbruik moet een krachtig ontmoedigingsbeleid gevoerd worden. Voor preventie, opvang en nazorg dient een samenhangend pakket van voorzieningen te worden ontwikkeld. Onderdelen daarvan zijn: het beperken van verkooppunten, een verbod van etherreclame en het weren van sterke drank op overheidsrecepties. Het roken in openbare gebouwen moet verboden worden.

De zorg- en dienstverlening aan gehandicapten

moet zijn gericht op het waar mogelijk continueren van de thuissituatie. Daarom zal hulp bij algemene dagelijkse levensverrichtingen op 7 x 24 uursbasis georganiseerd worden. De opeenstapeling van maatregelen ten nadele van gehandicapten moet worden tegengegaan. Er moeten maatregelen worden genomen, die bevorderen dat gehandicapten zo volledig mogelijk aan het maatschappelijk leven kunnen deelnemen. Daartoe dient een geïntegreerd gehandicaptenbeleid te worden uitgewerkt.

Opvang en hulpverlening van slachtoffers van seksueel geweld moet worden uitgebreid. Het voortbestaan c.q. de uitbreiding van blijf-van-m'n-lijf-huizen wordt gewaarborgd; subsidie blijft in handen van de rijksoverheid en zal worden vergroot.

• 36 Kunst en cultuur

De in de inleiding genoemde maatschappelijke veranderingen op het terrein van arbeid en vrije tijd, zelfstandigheid en emancipatie, multiculturele samenleving en de technologische ontwikkeling zullen van invloed moeten zijn op het beleid ten aanzien van de kunsten. De overheid voert ten aanzien van de kunsten een voorwaardenscheppend beleid en zal zich niet wagen aan een inhoudelijke beoordeling van kunstwerken. Aanbod en voorzieningen moeten worden uitgebreid. Het kunstbeleid moet zich richten op actieve en passieve deelneming van de bevolking aan alle kunstvormen. Om de vraag naar 'gevestigde' kunst en nieuwe kunst en kunstvormen te bevorderen, zijn nieuwe impulsen noodzakelijk.

De hedendaagse kunst, de kunst die nu wordt gemaakt, moet worden gestimuleerd door:

- a. verhoging van de bijdragen aan nieuwe fondsen voor scheppende toonkunst, letteren en beeldende kunst;
- b. versterking van overheidsopdrachten aan scheppende kunstenaars, waaronder architecten, vormgevers, filmers en fotografen;
- c. uitbreiding van overheidspremies op aankopen van scheppende kunst;
- d. vergroting van de financiële ruimte voor nieuwe initiatieven, met name in de herscheppende kunst;
- e. bevordering van gebruik van nieuwe technologieën;
- f. het scheppen van ruimte voor minder toegankelijke cultuuroptredens, m.n. van de verschillende etnische minderheden.

Daarnaast is een stimuleringsprogramma nodig voor innovatie van vrijetijdsbeoefening, waarin is opgenomen ruimte voor activiteiten en methodieken die het uitleenen van boeken, video, film en beeldende kunsten bevorderen, versterking van kunstzinnige vorming binnen en buiten het onderwijs en aanmoediging van amateuristische kunstbeoefening.

Om de toegankelijkheid te vergroten moeten rijksmusea 7 dagen per week, waarvan één dag per week gratis, worden opengesteld. De bibliotheken worden gratis voor jongeren tot achttien jaar.

Om de maatschappelijke positie van de kunstenaars te versterken, dient de inkomenspositie in de vele gevallen waar die te wensen overlaat, te worden verbeterd, waardoor zij in staat zijn hun beroep uit te oefenen.

Het rijk moet zich verantwoordelijk weten voor de kwaliteitsbewaking van de bebouwde omgeving met name door meer zorg voor monumenten van nationale betekenis en door de bescherming van de 'jongere' monumenten en industriële monumenten.

• 37 Media

Uitgangspunt voor het omroepbeleid is het inhoudgeven aan een open en pluriform publiek omroepsbestel, dat voorziet in de behoefte aan informatie, bijdraagt aan de deelneming van burgers in de maatschappelijke ontwikkeling en hen in staat stelt te kiezen uit veelsoortig aanbod van educatieve, informatieve en amusementsprogramma's.

Op de bestaande tv-netten worden programma's verzorgd door omroeporganisaties volgens een bij de wet geregeld programmavoorschrift in een totaalprogrammering en door een sterkere rol voor de NOS.

Het beleid is vooral gericht op vergroting van het Nederlandse programma-aanbod en op uitbreiding van de zendtijd overdag. Om een oneigenlijke concurrentiestrijd tussen omroeporganisaties tegen te gaan, wordt het lidmaatschap van een omroep losgekoppeld van een abonnement op het programmablad. Zendtijdtoewijzing aan omroeporganisaties zal op basis van een concessiesysteem geschieden voor een periode van vijf jaar.

De financiering van de publieke omroep geschiedt uit publieke middelen en door uitbreiding van de STER. Pers en tijdschriften ontvangen een redelijke compensatie uit de STER-opbrengsten. Verhoging van de luister- en kijkelden wordt uit een oogpunt van lasten en het bereikbaar houden van deze communicatiemiddelen zoveel mogelijk beperkt.

Er komt een derde televisienet, waarmee de publieke omroep haar positie ten opzichte van de huidige en vooral de toekomstige commerciële concurrentie kan versterken. Aangezien ook ons omroepbestel met zijn geprofileerde omroepen voor een deel wordt gefinancierd uit STER-gelden en die gelden niet gemist kunnen worden, moet het bestel zich door middel van versterking van kwaliteit en Nederlandstalige programma's zodanig ontwikkelen, dat het kan concurreren met de grensoverschrijdende commerciële omroepen. Daardoor blijft het mogelijk de reclamegelden

binnenlands te houden ter medefinanciering van het bestel.

Buitenlandse commerciële satellietprogramma's worden niet geweerd. Nederland voert een actief beleid om te komen tot samenwerking met openbare omroepen in Europees verband, mede gericht op de bescherming van het eigen taalgebied.

Regionale en lokale omroep moeten worden gestimuleerd. Vanwege de onafhankelijkheid in het redactionele beleid van deze omroepen, zijn zij bestuurlijk onafhankelijk van de overheid. De financiering gebeurt ten dele uit openbare middelen en ten dele uit reclamegelden volgens het STER-model. Daarbij wordt rekening gehouden met de positie van de regionale en lokale pers. Ter wille van het behoud van een pluriforme pers dient het Bedrijfsfonds voor de pers over voldoende middelen te beschikken. Zijn onafhankelijkheid wordt gewaarborgd. Ter bescherming van de belangen van de consument/kabelabonnee dient de verantwoordelijkheid voor de informatievoorziening via de kabel en de verantwoordelijkheid voor het beheer gescheiden te worden.

• 38 Vrije tijd

In de sfeer van de vrijetijdsbesteding moet de eigen zeggenschap, het eigen initiatief en de eigen organisatie van mensen zo veel mogelijk worden bevorderd. Daartoe moet het beleid gedecentraliseerd worden en de regelgeving minimaal zijn. Het rijksbeleid moet aanvullend zijn. In de sfeer van de vrijetijdsbesteding moet het benutten van kansen voor recreatief ondernemen worden gestimuleerd. Daarbij ligt de nadruk op kleinschaligheid en hoge arbeidsintensiviteit. Met name de sectoren recreatie en toerisme bieden hiervoor mogelijkheden.

• 39 Sportbeleid

De waarde en de betekenis van zowel de georganiseerde als de ongeorganiseerde sportbeoefening in onze samenleving dienen tot uitdrukking te komen in het welzijnsbeleid. Prioriteit moet gegeven worden aan de kwaliteit, de betaalbaarheid van de sport en de positie van de vrijwilliger in de sport. Voor het bevorderen van de kwaliteit van het deelnemen aan sport is de inzet van het sporttechnisch kader onontbeerlijk. De besteding van overheidsgelden moet met name worden gericht op activiteiten, die uitnodigend zijn voor groepen, die thans belemmeringen ondervinden om deel te nemen. De mogelijkheden voor sportieve recreatie overdag moeten worden verruimd. Een effectief bestrijdingsbeleid tegen het gebruik van doping en stimulerende middelen in de sport is noodzakelijk. Misbruik van alcohol rond het sportgebeuren moet worden tegengegaan. In overleg met de sportwereld moet een actieplan

worden ontwikkeld om het vandalisme te bestrijden.

Nodig is een erkenningenbeleid voor sportscholen en -instituten en één stelsel van sportopleidingen. Voor werkers in de sport moet een arbeidsvoorwaardenbeleid worden ontwikkeld.

De dialoog tussen overheid en sportwereld over politieke aspecten van de sport zal worden bevorderd. Beroepsvoetbal moet selfsupporting zijn.

• 40 Inleiding

Het ruimtelijk beleid maakt een kentering door. Een lange periode van groei en uitbreiding gaat over in een zekere consolidatie met aandacht voor verbetering van de kwaliteit. Het accent komt meer te liggen op het beheer van de natuurlijke en gebouwde omgeving; nieuwe investeringen – met name ten behoeve van stadsvernieuwing en milieu – blijven noodzakelijk.

Deze accentverschuiving is niet alleen het gevolg van financieel-economische omstandigheden. Ze vloeit ook voort uit de afnemende groei van de bevolking en het toegenomen besef dat zorgvuldig met het milieu moet worden omgegaan. De Partij van de Arbeid is ervan overtuigd, dat een actief milieubeleid bittere noodzaak is.

Zij kiest voor een selectieve economische groei, die grondstoffen, energie, natuur en milieu spaart. Economische groei mag en hoeft niet ten koste te gaan van de kwaliteit van bodem, water en lucht. Economische groei betekent een toename van de beschikbare hoeveelheid schaarse goederen die van belang zijn voor de welvaart. Het welvaartsniveau wordt echter niet uitsluitend bepaald door de beschikbaarheid van geproduceerde goederen. Ook de kwaliteit van de omgeving, de hoeveelheid vrije tijd, de arbeidsomstandigheden en de beschikbaarheid van betaalbare voorzieningen zijn belangrijk voor het welvaartsniveau.

Het milieubeleid kan in veel opzichten een belangrijke bijdrage leveren aan economisch herstel en werkgelegenheid. Milieutechnologie is een kansrijk exportartikel, mits we erin slagen een voorhoede positie in te nemen. Dat geldt voor de zuivering van afvalwater, maar ook voor technieken om vervuilde grond goedkoper en beter te reinigen en voor luchtreinigingstechnieken. De zorg om het milieu vraagt een keuze voor nieuwe bedrijvigheid die gericht is op reparatie en herstel van goederen en het hergebruik van afval- en reststoffen, maar ook op produktie die gericht is op voorkomen van afval. Ook met de opslag en verwerking van verontreinigde bagger en specie is extra werkgelegenheid gemoeid.

In het milieubeleid geldt bij uitstek, dat de kosten die nu worden gemaakt ter voorkoming van milieuverontreiniging tot gevolg hebben, dat er een schoner milieu ontstaat en dat tevens in de toekomst geen grote uitgaven voor sanering en

bescherming van het milieu behoeven te worden gedaan. Dat besef is toegenomen na het zichtbaar worden van de gevolgen van zure regen, bodemverontreiniging en mestoverschotten.

Aan het ruimtelijk beleid zullen de komende jaren hoge eisen worden gesteld. Het gebruik en de verspreiding van nieuwe technologische middelen bieden daartoe mogelijkheden. De noodzakelijke concentratie van wonen, werken en voorzieningen roept in haar uitwerking moeilijke keuzen op. Leegstand van bestaande gebouwen dient zoveel mogelijk beperkt te worden. Technologie en automatisering kunnen grote gevolgen hebben voor bijvoorbeeld de vestigingsplaatsen van bedrijven en voor het daarbij behorende ruimtebeslag. Nieuwe vervoers- en communicatiesystemen zullen noodzakelijk blijven.

Afstanden en geografische gegevenheden kunnen in het ruimtelijk beleid een minder doorslaggevende rol gaan spelen. Vergrijzing, arbeidsduurverkorting, maatschappelijke veranderingen en toenemende deelneming van vrouwen aan het arbeidsproces leiden tot andere woonwensen, zowel wat de woninggrootte als de rond de woning aanwezige voorzieningen betreft. De voorkeur voor vestiging in de centra van stedelijke gebieden neemt toe. Daar zijn de kansen op arbeid het grootst. Daar zijn de mogelijkheden om met een bescheiden inkomen de tijd zinvol te besteden het meest gevarieerd aanwezig. Juist de gemeenten zullen in staat moeten worden gesteld zo slagvaardig mogelijk op deze ontwikkelingen in te spelen. De decentralisatie van de stadsvernieuwing en volkshuisvesting is mede daarom noodzakelijk. Er dient te worden voorkomen dat decentralisatie neerkomt op het afwentelen van risico's en bezuinigingen op bewoners, gemeenten of corporaties.

De gemeenten moeten met een gegeven budget zelf vaststellen, welke voorzieningen in verband met het wonen tot stand komen. Een versterking van de functie van de stedelijke gebieden staat centraal binnen de volkshuisvesting. Ook omdat daarmee een bijdrage wordt geleverd aan de bescherming van natuur en landschap. Tegenover een geleidelijke daling van de nieuwbouw staat nog onverkort de opgave om door opvoering van de stads- en dorpsvernieuwing de steden en dorpen leefbaar te houden. De problemen in de na-oorlogse voorraad (met name

in de hoogbouw van de jaren zestig) tekenen zich steeds scherper af. Het tekort aan kwaliteit blijkt groter dan de afgelopen jaren is verondersteld. Binnen verkeer en vervoer krijgen het openbaar vervoer en het langzaam verkeer, alsmede de verkeersveiligheid prioriteit. De materiële en menselijke schade die het verkeer jaarlijks aanricht heeft nog steeds het karakter van een nationale ramp. Ook uit een oogpunt van milieu en een zuinig energiebeleid verdient het openbaar vervoer te worden bevorderd.

• 41 Natuur en milieu

De overheid is verantwoordelijk voor het stellen van de juiste normen aangaande natuur en milieu. Om die normen ook te kunnen bereiken, bevordert ze dat overleg over de uitvoering tot stand komt tussen bedrijven, milieu- en belangengroepen en de betrokken overheden. Bij het opstellen van de normen moet worden gelet op de mate waarin het beleid effect kan hebben. Het milieubeleid moet integrale oplossingen nastreven. Daartoe dienen milieukwaliteiten geformuleerd te worden, die betrekking hebben op verschillende componenten (bv. bodem, water, lucht, landschap, binnenmilieu). Gelijktijdig dienen op bronnen van verontreiniging gerichte maatregelen te worden voorbereid en uitgevoerd. Het uitvoeringsprogramma wordt gepland op zowel rijks- als provinciaal en gemeentelijk niveau. Voor het beleid op het terrein van natuur en milieu gelden de volgende uitgangspunten waaraan wet- en regelgeving moeten worden getoetst. Nieuwe vormen van verontreiniging worden voorkomen, terwijl bestaande vormen van verontreiniging aan de bron worden bestreden. In beginsel moet de vervuiler de kosten van het aantasten van natuur- en milieuwaarden betalen. De aansprakelijkheid bij de overdracht van bedrijven wordt wettelijke sluitend geregeld. Milieugevaarlijke stoffen, die op de zogenaamde 'zwarte lijst' staan, mogen niet in het milieu gebracht worden. Onderzoek naar de noodzaak tot uitbreiding van de 'zwarte lijst' moet plaatsvinden. De lozing van zogenaamde 'grijze-liststoffen' wordt sterk teruggedrongen. Essentiële ecologische processen en systemen, dieren- en plantensoorten moeten worden behouden, dan wel hersteld. Gelet op de in Nederland nog steeds schaars aanwezige natuurwaarden, is verdere aantasting niet toegestaan. Zo mogelijk worden verdwenen soorten geïntroduceerd. Het verantwoord gebruik van soorten en ecosystemen houdt in, dat door dat gebruik het behoud niet in gevaar wordt gebracht. Bijzonder waardevolle gebieden als de Noordzee, de Waddenzee, het IJsselmeer, de Deltawateren, de grote rivieren, duinen en natuurgebieden moeten in ecologische zin worden behouden en waar mogelijk verbeterd. Daartoe is onder andere een Waddenwet noodza-

zakelijk. Nieuwe vergunningen voor de aanleg van olie- of gaspijpleidingen door de Waddenzee worden niet afgegeven. Een indicatief meerjaren-programma natuurbeheer dient een geïntegreerd onderdeel uit te maken van het indicatief meerjarenprogramma milieu.

Het instrumentarium voor de natuurbescherming (financieel, regelgevend en programmerend) zal worden verbeterd. Bij iedere vorm van ruimtegebruik moeten zoveel mogelijk de omstandigheden worden geschapen, die instandhouding en ontwikkelingen van de natuurlijke kwaliteit waarborgen. Het totale oppervlak van militaire oefenterreinen wordt verminderd. Militaire oefenterreinen in of nabij de zgn. wetlands worden opgeheven. De aanleg van militaire oefenterreinen in waardevolle natuurgebieden wordt afgewezen.

De middelen voor aankoop en beheer van natuurgebieden en waardevolle landschappen dienen te worden uitgebreid, waarbij ook natuurontwikkeling aandacht moet krijgen. De natuurontwikkeling krijgt een in alle opzichten gelijkwaardige plaats naast natuurbehoud en -beheer. Er zal worden gewerkt aan de ontwikkeling van een aantal nieuwe natuurgebieden. De wettelijke mogelijkheden voor het afsluiten van wegen of het beperken van gemotoriseerd verkeer ter bescherming van natuur, milieu en landschap worden verder uitgebreid.

Ten aanzien van de handhaving van de milieuwetgeving moet een actief beleid worden gevoerd, waarbij geldt dat milieucriminaliteit niet lonend mag zijn. Daarom zal de milieucriminaliteit intensiever en effectiever bestreden worden. Naast het vergunningenbeleid met zijn verboden en normen zal zoveel mogelijk met regulerende heffingen worden gewerkt. Bevorderd moet worden dat bedrijven zich verzekeren tegen milieuschade. Tegelijkertijd wordt de juridische aansprakelijkheid van bedrijven voor milieuschade uitgebreid.

De registratie van bij bedrijven binnenkomende en uitgaande stoffen (stoffenbalans) wordt voor bedrijven verplicht gesteld om de naleving van milieuvergunningen te kunnen controleren. Reparatie en herstel, hergebruik en recycling worden gestimuleerd. Invoering van statiegeld op zowel plastic als glazen flessen wordt wettelijk geregeld. Bepaalde ernstige vormen van verontreiniging vereisen extra investeringen. De bodem- en slibsanering moet worden versneld. Er wordt een voortvarend actieprogramma ter vermindering van (chemisch) afval opgesteld. Het opsporingsapparaat hiervoor moet zowel in technisch als in administratief opzicht worden uitgebreid. Nieuwe gifbelten moeten worden voorkomen. Daartoe is het noodzakelijk dat de Wet bodembescherming volledig in werking treedt.

Waterverontreiniging wordt een halt toegeroepen. In waterzuiveringsinstallaties zal fosfaatverwijdering worden toegepast. Binnen twee jaar zullen wasmiddelen fosfaatvrij worden gemaakt.

Het storten en verbranden van afval op de Noordzee wordt verboden. Zure regen en andere vormen van luchtverontreiniging moeten versneld worden bestreden, liefst in Europees verband. Met de buurlanden kunnen verdergaande normen worden afgesproken.

Elektriciteitscentrales dienen rookgassen volledig te ontzwavelen, terwijl raffinaderijen met de best beschikbare technische middelen de zwaveluitstoot drastisch moeten inperken. De uitwerp van schadelijke stikstofverbindingen door grote vuurhaarden wordt bestreden met de best beschikbare technische middelen. In Europees verband dient te worden gestreefd naar een vermindering de komende vier jaar met 40% van het huidige uitwerpniveau. Ook op andere terreinen zijn internationale milieu-afspraken essentieel en dient de totstandkoming door Nederland te worden bevorderd. Bij de uitvoering van het milieubeleid dienen voorlichting en milieu-educatie een belangrijke rol te spelen en aan te sluiten bij bestaande milieu-organisaties. Nederland zal afspraken moeten maken met de buurlanden om gelijkwaardige inspraakmogelijkheden van burgers ten aanzien van grensoverschrijdende milieubeslissingen te bereiken. Er komt een exportverbod voor schadelijke produkten die in Nederland niet verhandeld of verkocht mogen worden. Van een verantwoord milieubeleid is het energiebeleid, dat elders in dit program is opgenomen, een essentieel onderdeel.

• 42 Ruimtelijke ordening

Aan het ruimtelijk beleid moeten in Nederland hoge eisen worden gesteld vanwege de bevolkingsdichtheid, de kwetsbaarheid van het milieu en de noodzaak verschillende vormen van gebruik zorgvuldig af te wegen.

In het ruimtelijk orderingsbeleid krijgt het voorkomen en bestrijden van onveiligheid en vandalisme grote nadruk. Het maken van concrete plannen geschiedt door andere overheden dan de landelijke.

Mede gezien de geringere bevolkingstoename zal de nadruk in het ruimtelijk beleid op behoud, beheer en herstel moeten liggen. De trek uit de steden moet worden tegengegaan door middel van stadsvernieuwing en op woonwensen afgestemde nieuwbouw binnen stedelijke gebieden. De taakstellingen voor de groeikernen moeten geleidelijk worden beëindigd zodat zij een regionale opvangtaak krijgen. Open ruimten, in het bijzonder in de Randstad, moeten zoveel mogelijk worden gespaard. In kleine kernen zal de leefbaarheid worden bevorderd door een actief beheer en herstel van het bebouwde gebied.

In de beoordeling van grote projecten moeten het ruimtebeslag en de gevolgen voor natuur en milieu zeer zwaar wegen. Daarom zal niet tot inpoldering van de Markerwaard worden overge-

gaan en dient ook geen tweede nationale luchthaven te worden aangelegd.

Iedere regio moet in staat worden gesteld de eigen economische, sociale en culturele ontwikkelingsmogelijkheden zoveel mogelijk te benutten. Regio's met bijzondere problemen verdienen bijzondere aandacht, bij voorbeeld bij de vestiging van nieuwe rijksdiensten en gesubsidieerde instellingen. De toegezegde regionale spreiding moet worden uitgevoerd. Spreiden van bestaande arbeidsplaatsen is niet langer uitgangspunt van beleid.

De economische en sociaal-culturele functies van de steden moeten worden versterkt en gestimuleerd. De infrastructuur, die nodig is om te profiteren van de economische mogelijkheden van technologische vernieuwing, moet in de grote steden aanwezig zijn.

De mogelijkheden om te investeren en daarmee economische activiteiten en werkgelegenheid te creëren moeten worden verruimd, door gemeentebesturen van grote steden meer bevoegdheden en middelen te bieden.

Het toenemen van vrije tijd en beperkte bestedingsmogelijkheden vragen om goed bereikbare recreatieve voorzieningen dicht bij huis. Het recreatief medegebruik van landbouwgebieden, in regionale initiatieven uitgewerkt, moet door het rijk worden gesteund.

In de Randstad dient de aanleg van recreatiegebieden dicht bij de stad krachtig ter hand te worden genomen.

De ervaringen uit de proeven met nationale landschapsparken worden gebruikt voor het beheer van grote, landschappelijk belangrijke gebieden.

• 43 Volkshuisvesting, stads- en dorpsvernieuwing

Het volkshuisvestingsbeleid moet gericht zijn op het voorzien in de woonbehoefte van iedere inwoner, die zelfstandig of in zelf gekozen groepsverband wil wonen, waarbij achterstandsgroepen en zich ontwikkelende nieuwe woonvormen speciale aandacht krijgen.

Het zo lang mogelijk zelfstandig wonen van ouderen dient te worden bevorderd door middel van voorzieningen en het subsidiebeleid.

Het subsidiestelsel en andere regelingen mogen een flexibel gebruik van woningen niet in de weg staan en moeten bijdragen aan de totstandkoming van nieuwe woonvormen. Het beleid moet zijn toegespitst op een rechtvaardige verdeling van woonruimte, een rechtvaardige verdeling van de woonlasten en op meer zeggenschap van bewoners over de woning en woonomgeving. Organisaties van woonconsumenten krijgen steun.

De mogelijkheid van gemeenten en corporaties voor het verwerven en vervolgens verbeteren en exploiteren van particuliere huurwoningen door gemeenten en corporaties met steun van het rijk

moet worden hersteld. Voor woningverbetering, stadsvernieuwing en verbetering van de woonomgeving dient meer geld beschikbaar te worden gesteld.

Speculatie in het algemeen en in het bijzonder met verbeterde particuliere huurwoningen moet worden tegengegaan. Woningwetwoningen worden als regel niet verkocht. Grond moet tegen gebruikswaarde onteigend worden. De uiterlijke vormgeving van woningen zal extra aandacht krijgen, onder andere door een regeling om beeldende kunst toe te passen bij woningbouwprojecten.

De voorkeurspositie van woningbouwcorporaties mag de gezonde en levensvatbare positie van de gemeentelijke woningbedrijven niet in de weg staan. Het toezicht op de instellingen die de sociale woningvoorraad beheren wordt versterkt. De democratisering van woningbouwcorporaties wordt met kracht bevorderd.

Gemeentelijke woningbedrijven moeten bij nieuwbouw hetzelfde worden behandeld als woningbouwcorporaties. Gemeentelijke woningbedrijven met een verouderd bezit krijgen extra financiële steun.

De decentralisatie in de uitvoering van het beleid zal met kracht worden bevorderd.

Het budgetstelsel voor nieuwbouw en verbetering van woningen wordt hersteld en mogelijk uitgebouwd. Als gevolg hiervan wordt het normkostenbudgetstelsel ingetrokken en het normkostenstelsel niet uitgevoerd.

Het nieuwbouwprogramma zal in de jaren negentig geleidelijk moeten dalen. Thans is een productie van tachtig- à honderdduizend woningen in de nieuw- en vervangende nieuwbouw per jaar noodzakelijk, waarvan de helft woningwetwoningen of woningen met daarmee vergelijkbare huren. De vervangingsnieuwbouw zal een steeds groter aandeel vormen. Investerings- ten behoeve van de zorg voor de bestaande voorraad moeten toenemen, onder meer door ophoging van de verbeteringsprogramma's van woningwetwoningen.

Ook moeten budgettaire uitwisselingsmogelijkheden van nieuwbouw en vernieuwbouw worden gecreëerd.

De huidige subsidieregelingen voor verbetering van het na-oorlogse woningwetbezit dienen aanzienlijk te worden verbeterd.

Het isolatieprogramma moet met voortvarendheid worden uitgevoerd, waarbij de slechtste complexen het eerst worden aangepakt.

Om wille van de leefbaarheid is de stads- en dorpsvernieuwing van groot belang, in het bijzonder voor de grote stedelijke kernen. Een van de doelstellingen van het stads- en dorpsvernieuwingbeleid is het wegwerken van maatschappelijke achterstand. Het 'bouwen voor de buurt' is daarom uitgangspunt en het huur- en subsidiebeleid is mede daarop gericht. Daarvoor is het no-

dig, dat het systeem van vergelijkingshuren gehandhaafd blijft.

Het beleid ten aanzien van de woningvoorraad moet behoud en herstel bevorderen.

Het monumentenbeleid moet worden ingepast in het stadsvernieuwingbeleid, waarbij het experiment met woonhuismonumenten dient te worden uitgebreid. Stadsvernieuwing is niet alleen gericht op het verbeteren van woningvoorraad, maar ook op het verbeteren en vernieuwen van woonomgeving, het midden- en kleinbedrijf en de voorzieningen.

Ter verwezenlijking van het stadsvernieuwingbeleid moeten de middelen en regelingen zoveel mogelijk worden gedecentraliseerd. De gemeenten mogen binnen het bepaalde budget zelf uitmaken hoe de middelen worden gebruikt. Ter verscherping van het aanschrijvingsbeleid moeten overheden bij faillissementen preferente crediteuren worden.

Tussen huurders onderling en huurders en eigenaar-bewoners moet een rechtvaardiger verdeling van woonlasten worden nagestreefd, waarbij inkomen en kwaliteit een rol spelen. Ten aanzien van de tarieven en heffingen, die invloed hebben op de woonlasten moet een terughoudend beleid gevoerd worden.

De jaarlijkse huurverhogingen zullen met de grootst mogelijke terughoudendheid worden toegepast. De huurharmonisatie moet zich richten op het minimaal redelijke niveau en zal daardoor geleidelijker plaatsvinden en in stadsvernieuwinggebieden over een langere periode gespreid worden. De huurharmonisatie-ineens dient afgeschaft.

Huurders die onder de huidige regeling voor individuele huursubsidie vallen moeten een meerjarige zekerheid over hun subsidie-aanspraken krijgen.

Het zal niet mogelijk zijn alle verslechteringen van de individuele huursubsidie te herstellen. Gezien het sterk gestegen aandeel van de woonlasten in het totale uitgavenpatroon is het nodig de individuele huursubsidie tot aan modaal op enkele punten te verbeteren.

De laagste inkomens krijgen subsidie over een standaard hoeveelheid gasverbruik ten behoeve van verwarming. In eerste instantie zal evenwel een actief isolatieprogramma uitkomst moeten bieden, waarbij de financiële en andere prikkels zijn ingebouwd om de verhuurder tot effectieve isolatie te bewegen, terwijl zo wordt gesubsidieerd dat de huurder al in het eerste jaar per saldo voordeel heeft van de getroffen voorzieningen.

Voor een sobere, kwalitatief goede nieuwe woning moet de volkshuisvestingsprijs worden hersteld. Daardoor kan iemand met een modaal inkomen deze woning huren zonder een beroep te doen op de individuele huursubsidie.

Mensen met een bescheiden inkomen, die een

eigen koopwoning wensen moeten daartoe in staat worden gesteld. Bij de samenstelling van het contingent koopwoningen in het woningbouwprogramma moet prioriteit worden gegeven aan de kopers met een bescheiden inkomen. Maatschappelijk gebonden eigendom wordt bevorderd.

Om een meer rechtvaardige verhouding te verkrijgen tussen huurders en eigenaar-bewoners worden maatregelen onderzocht, die er toe kunnen leiden dat eigen-woningbezitters met een inkomen boven twee keer modaal een meer evenredig aandeel in de woonlasten opbrengen. Deze maatregelen zullen niet gelden voor eigenaar-bewoner met een inkomen beneden twee keer modaal. Naar de mogelijkheid van een financieringsfonds voor de sociale woningbouw, waarin institutionele beleggers tegen een maatschappelijke rente de middelen ter beschikking stellen, wordt een onderzoek ingesteld.

Hypotheekverstrekking tegen een maatschappelijke rente wordt in dit onderzoek meegenomen. Er wordt onderzocht of en hoe het risico voor rijk en gemeenten bij gemeentegarantie kan worden verminderd.

Een beperking van de bijkomende kosten bij de koop en verkoop van woningen (bij voorbeeld de overdrachtbelasting) wordt bevorderd.

• 44 Agrarisch grondgebruik

Landbouwmethoden waarbij per eenheid zo weinig mogelijk energie en grondstoffen worden gebruikt en waarbij zo weinig mogelijk schadelijke stoffen in het milieu terechtkomen, moeten verder worden ontwikkeld en toegepast. Daarbij horen geïntegreerde vormen van plaagbestrijding, hergebruik van afvalstoffen en biotechnische ontwikkelingen te worden gestimuleerd, terwijl daarbij een actief beleid gevoerd dient te worden om het huidige niveau van gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen terug te dringen.

Voor mestoverschotten wordt een zodanige oplossing gezocht dat de nadelen voor het milieu worden beperkt. Het gebruik van mest wordt teruggebracht tot de hoeveelheden die voor de groei van gewassen noodzakelijk zijn. Een wettelijke regeling op korte termijn is noodzakelijk. De hoogproductieve landbouw moet worden geconcentreerd in ecologisch minder kwetsbare gebieden waar de produktie-omstandigheden nu al gunstig zijn. Daarbij moeten zodanige milieu-eisen gelden, dat het produktievermogen van de grond duurzaam in stand blijft, dat uitstralingseffecten worden voorkomen en dat ecologisch en landschappelijk belangrijke structuren en elementen in deze gebieden zoveel mogelijk worden behouden. Zij mogen geen barrières vormen voor natuurfuncties in groter verband.

Om buiten deze gebieden een verweving van landbouw en natuur te realiseren, moeten moge-

lijkheden om natuur- en milieuvriendelijk beheer in de bedrijfsvoering samen te brengen worden verruimd, onder andere door:

- a. stimuleringsubsidies voor aangepaste investeringen;
- b. vergroten van de ruimte waarbinnen beheers- en onderhoudsovereenkomsten kunnen worden afgesloten;
- c. flexibele toepassing van het instrumentarium;
- d. beheersvergoedingen worden slechts gegeven voor actieve beheersprestaties, waarbij een hogere dan de basiskwaliteit het doel is.

Waar de nu in gebruik zijnde landbouwgrond niet meer produktief kan worden gehouden, bij voorbeeld door marktverzadiging, moet uitbreiding van het areaal bossen en natuurgebieden gestimuleerd worden.

Landinrichting is een instrument om tot een ruimtelijke herverdeling te komen, die ten dienste staat van de verschillende functies van landelijke gebieden. Provinciale Staten moeten een grotere stem in de Landinrichtingswet krijgen. Gestreefd moet worden naar een laag inrichtingsniveau met een zoveel mogelijk gedifferentieerde oplossing per bedrijf.

De inbreng van niet-agrarische sectoren (in het bijzonder de natuurbescherming) in de planvorming moet dan ook worden vergroot. Toetsing van landinrichtingsprojecten volgens de procedure inzake milieu-effectenrapportage is noodzakelijk.

• 45 Verkeer en vervoer

Naast het bevorderen van het openbaar vervoer dient de bestrijding van de verkeersonveiligheid voorop te staan. Het landelijk verkeers- en vervoersbeleid moet bijdragen aan het realiseren van de noodzakelijke verschuiving van autogebruik naar gebruik van fiets en openbaar vervoer in stedelijke gebieden. Het nieuwe Nationale Plan Verkeersveiligheid dient taakstellend te zijn waarbij de bescherming van de meest kwetsbare groepen verkeersdeelnemers (kinderen, ouderen, gehandicapten, voetgangers, fietsers) centraal staat. Voor de aanleg van fietspaden dient een rijksbijdrageregeling tot stand te komen.

De organisatie van het verkeersveiligheidsbeleid moet – dwars door de bestuurslagen – sterk worden verbeterd.

Uit een verkeersveiligheidsfonds moeten met name initiatieven van lagere overheden, zoals de inrichting van 30-kilometerzones in woon- en verblijfgebieden, (mede) worden gefinancierd. Meer aandacht moet worden geschonken aan onderhoud van het wegnnet, inclusief voet- en fietspaden.

Alcohol- en medicijngebruik vormen in het verkeer een extra veiligheidsrisico. Rijden onder invloed wordt krachtig bestreden door handhaving van de strafbaarstelling en door maatregelen in

het kader van het alcoholontmoedigingsbeleid, dat zich een selectiever gebruik van alcoholhoudende drank ten doel stelt. Bij benzinestations wordt verkoop van alcoholhoudende drank verboden; bij gebruik van sufmakende medicijnen dient wellicht een rijverbod te worden opgelegd.

Er dient een erkenningsregeling voor autorij-scholen te komen.

Mede uit een oogpunt van verkeersveiligheid dient het gebruik van openbaar vervoer en langzaam verkeer te worden bevorderd, waarbij de betaalbaarheid voor de gebruiker van het openbaar vervoer belangrijker is dan de uitbreiding van de bestaande voorzieningen.

Verdere verschraving van het openbaar vervoer in de regio wordt tegengegaan.

De concurrentiepositie van het openbaar vervoer ten opzichte van de auto moet worden verbeterd door:

- de autokosten meer afhankelijk te maken van het aantal gereden kilometers door de wegenbelasting op te nemen in de brandstofprijzen, ook die van dieselolie en gas;
- reiskostenvergoedingen te beperken tot de variabele kosten en boven het zgn. reiskostenforfait aan te merken als inkomsten;
- het invoeren van een zogenaamd daltarief in het stads- en streekvervoer.

Daarom zullen de tarieven voor het openbaar vervoer in 1987 niet verhoogd worden, waarna zij kunnen worden aangepast aan de gemiddelde jaarlijkse prijsontwikkeling.

Gemeenten met een eigen openbaar vervoerb企业 krijgen een vast geïndiceerd bedrag voor de financiering van het openbaar vervoer in hun stad. Ze krijgen de grootst mogelijke beleidsvrijheid tot besteding en stellen hun eigen tarieven vast.

In de vervoersbehoefte van gehandicapten en ouderen moet beter worden voorzien, o.a. door het openbaar vervoer voor deze groepen beter toegankelijk te maken.

De conducteur moet (om te beginnen) weer terug op de tram en de metro.

Parkeerboetes dienen aan de gemeenten ten goede te komen, waardoor gemeenten naleving van hun parkeervoorschriften kunnen afdwingen. De toepassingsmogelijkheden van de zgn. 'wegsleeperregeling' dienen aanzienlijk te worden uitgebreid.

In een nota Goederenvervoer moet inzicht worden gegeven in de manier waarop belangrijke knelpunten in deze sector op samenhangende wijze worden aangepakt. Gedacht dient te worden aan onder meer de structurele overcapaciteit, de concurrentieverhoudingen, de verdere ontwikkeling van het gecombineerd vervoer, het vervoer van gevaarlijke stoffen, de sociale positie van werknemers in het wegvervoer en de sociaal-economische positie van de particuliere binnenschipper.

De rijksoverheid dient investeringen te stimule-

ren die de concurrentiepositie van de zeehavens kunnen versterken.

Het al dan niet invoeren van zesbaksdwarsvaart moet mede afhankelijk worden gemaakt van de uitkomsten van nader onderzoek, met name naar veiligheid op de rivier en schade aan het milieu. Met de aanleg van auto(snel)wegen moet terughoudendheid worden betracht. Voorrang wordt gegeven aan de opheffing van onmiskenbare knelpunten en goed onderhoud.

De controle op de naleving van maximum-snelheden en andere verkeersvoorschriften dient uitgebreid te worden.

Het spoorwegnet moet sneller worden verbeterd met voorrang voor de knelpunten. Indien aan verantwoorde randvoorwaarden wordt voldaan met betrekking tot ruimtelijke ordening en exploitatie, moet worden begonnen met de aanleg van de Zuiderzeespoorlijn van Amsterdam naar Groningen.

Nederland zet zich in voor de verbetering van het Europees spoorwegnet en streeft naar aansluiting aan het te ontwikkelen hoge-snelheidsnet. Nederland blijft initiatieven ontwikkelen om de bepalingen in het EG-verdrag met betrekking tot het gemeenschappelijk vervoerbeleid en de opheffing van bilaterale belemmeringen in het vervoer te doen nakomen.

De vierde baan van Schiphol wordt gedraaid.

• 46 Waterstaat en PTT

De verbetering van zeeweringen en rivierdijken zal volgens het geldende programma worden uitgevoerd, waarbij meer dan tot nu toe rekening gehouden moet worden met landschaps- en milieubelangen. De Oosterscheldewerken moeten zodanig worden afgerond dat geen verdere onomkeerbare schadelijke effecten optreden voor het milieu. Het Plan-Lievense en de OPAC (ondergrondse pomp accumulatie centrale) moeten nader worden onderzocht op voorwaarde, dat het Plan-Lievense niet in het Markermeer wordt gerealiseerd.

De PTT (post en telecommunicatie) moet een staatsbedrijf blijven onder direct parlementair toezicht en moet meer ruimte krijgen op de markt te opereren en de dienstverlening te verbeteren. Er moet een terughoudend tarievenbeleid gevoerd worden. De kennis van overheids- en semi-overheidsinstellingen ten aanzien van grote infrastructuurle werken dient zo mogelijk te worden gebruikt voor nieuwe projecten, in het bijzonder in het buitenland en in het kader van de ontwikkelingssamenwerking.

In de toekomstige waterschapswet zal de mogelijkheid van algemene verkiezingen van waterschapsbesturen worden opgenomen.

• 47 Inleiding

De situatie in de wereld anno 1986 laat zich als volgt kenmerken. Het functioneren van de internationale rechtsorde laat veel te wensen over. De wereld wordt overheerst door tegenstellingen tussen soevereine staten en volkeren.

De Verenigde Naties en haar organen functioneren slecht. Van verschillende kanten worden zij uitgehold.

De mensenrechtensituatie is in veel landen bedrevend. Hoewel zich met name in Latijns-Amerika een aantal veranderingen ten goede heeft voorgedaan, is er in veel landen nog steeds sprake van grove schendingen.

Vanuit West-Europa gezien overschaduwde de Oost-West-verhouding helaas andere structurele problemen, zoals de arm-rijk-tegenstelling in de wereld. In de Oost-West-verhouding staat de tegenstelling tussen de twee grootste kernwapenmogendheden, de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten, centraal. Op een doorbraak is, gelet op de opstelling van beide grote mogendheden, weinig uitzicht. De bewapening blijft onverminderd stijgen naar een steeds hoger peil. Verontrustende ontwikkelingen als de militarisering van de ruimte worden ingezet.

West-Europa blijft in de huidige situatie aangewezen op de Verenigde Staten, maar heeft tegelijk duidelijk andere belangen waar het gaat om de verhouding tot Oost-Europa, de wapenbeheersing en het optreden in andere delen van de wereld. In West-Europa is sprake van een toenemend bewustzijn van de noodzaak van een gezamenlijk Europees aanpak.

De Oost-West-tegenstelling en de daaruit voortvloeiende wapenwedloop verslinden te veel energie, geld en inspanning van de rijkere landen. Een schrijnend contrast met de armoede die in grote delen van de wereld voortduurt. De ontwikkelingshulp blijft achter bij wat nodig is en wat in het verband van de Verenigde Naties is afgesproken.

Structurele verbeteringen in de economische verhoudingen treden niet op. In de Derde-Wereld landen zijn de militaire uitgaven sterk gestegen, deze omvatten nu 23% van de militaire uitgaven in de wereld; ongeveer 65% van de internationale wapenhandel is gericht op de Derde Wereld. De internationale economische situatie toont welis-

waar een opleving, er is tegelijk sprake van grote onevenwichtigheden. De monetaire verhoudingen zijn ongezond. De grillige koers van de dollar, de hoge reële rente en de grote schuldenlast van vele onderontwikkelde landen vormen een bedreiging voor de stabiliteit van het internationale economische systeem en de ontwikkeling van landen in de Derde Wereld. Ook binnen de Derde Wereld treden grote verschillen op. Sommige landen gaat het stukken beter. Andere verkeren nog steeds in een uitzichtloze positie. Een aantal Afrikaanse landen dreigt zelfs failliet te gaan. Miljoenen mensen gaan jaarlijks dood van de honger. Ontbossing en verwoestijning hebben een enorme omvang aangenomen.

Voor West-Europa tekenen zich op economisch gebied twee probleemvelden af. De technologische vernieuwing dreigt achter te blijven bij en afhankelijk te worden van de Verenigde Staten en Japan. Daarmee moet een enigszins samenhangend gecoördineerd antwoord worden gevonden op mogelijk drastische verschuivingen in het internationale economische verkeer. De economische en handelsbelangen van de Europese Gemeenschap worden onvoldoende vertaald in termen van politiek optreden en onvoldoende afgestemd op de verhouding Noord-Zuid.

• 48 Doelstellingen

In de hiervoor weergegeven situatie moet in het buitenlandse beleid het volgende worden nagestreefd.

- Het bevorderen van het respect voor de internationale rechtsorde en het waarborgen van de mensenrechten zoals deze zijn verwoord in het Handvest van de Verenigde Naties en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.
- Het vinden van oplossingen voor specifieke conflictsituaties, het tegengaan van mensenrechtenschendingen en het eerbiedigen van de mensenrechten hebben hierbij hoge prioriteit.
- Het bevorderen van vrede en veiligheid door een politiek van ontspanning, oorlogsvoorkoming, wapenbeheersing, wapenbeperking en ontwapening, uitgaande van het principe van gedeelde veiligheid, met als uiteindelijk doel opheffing van machtsblokken.

- d. Het totstandbrengen van een rechtvaardiger verdeling van inkomen, kennis en macht tussen Noord en Zuid.
- e. Het versterken van de eigen rol van West-Europa door grotere politieke en economische samenwerking, mede ter bevordering van vrede en veiligheid en een betere verhouding tussen Noord en Zuid.

De hier geschetste doelstellingen hangen samen. Verwezenlijking ervan dient bij voorkeur in internationaal verband te geschieden. Het Nederlandse beleid dient daarop gericht te zijn. Eenzijdige stappen en/of samenwerking met gelijkgezinde landen kunnen in dit kader zinvol en noodzakelijk zijn.

● 49 Internationale rechtsorde en mensenrechten

Versterking van de internationale rechtsorde is noodzakelijk. Dat betekent onder andere:

- a. versterking van de Verenigde Naties door o.a. betere uitvoering van aanbevelingen van de Algemene Vergadering van de VN en hervorming van hun organen gericht op vergroting van de effectiviteit;
- b. bevordering van het gezamenlijk optreden van de landen van de Europese Gemeenschap in de Veiligheidsraad en andere internationale fora;
- c. Nederlands deelnemen aan internationale vredesmachten op basis van een goed geformuleerd mandaat;
- d. de instelling van een Hoge Commissaris voor de Mensenrechten;
- e. uitbreiding van bevoegdheden van het Internationale Gerechtshof;
- f. Nederland ratificeert het VN-verdrag inzake het recht van de zee.

Bevordering van het respect voor de mensenrechten moet een centrale plaats innemen in het buitenlands beleid. De bestrijding van mensenrechtenschendingen dient in het beleid zichtbaar tot uitdrukking te komen. Dat beleid mag niet selectief zijn. Zowel de politieke en vrijheidsrechten, als de sociale rechten moeten worden bevorderd. De effectiviteit van het beleid dient hierbij voorop te staan. Het recht van homoseksuele vrouwen en mannen om hun eigen seksuele voorkeur te beleven, dient in internationale verdragen te worden vastgelegd als fundamenteel mensenrecht. Nederland neemt hiertoe het initiatief.

Een actief mensenrechtenbeleid verplicht tot bijzondere ontvankelijkheid voor buitenlandse kritiek op de mensenrechtensituatie in Nederland. Tegen deze achtergrond:

- a. kunnen sancties getroffen worden, bij voorkeur internationaal, maar desnoods eenzijdig;
- b. kunnen exportkredietgaranties en exportvergunningen geweigerd worden;
- c. wordt jaarlijks door de regering een overzicht

gepubliceerd van de ontwikkeling van het respect voor de rechten van de mens in de wereld en in individuele landen, zowel in gunstige als in ongunstige zin; rapporten van Amnesty International worden hierbij betrokken;

- d. blijft in het kader van het Helsinki-proces aangedrongen worden op een eerbiediging van de mensenrechten door alle betrokken landen;
- e. wordt economische en politieke steun verleend aan landen, waar na een periode van dictatuur een proces van democratisering plaatsvindt;
- f. dient Nederland met spoed het VN-verdrag tegen foltering uit 1984 te ratificeren en bij andere landen op hetzelfde aan te dringen;
- g. dienen de EG-landen in specifieke gevallen van schending van mensenrechten tot gezamenlijk beleid te komen;
- h. dienen de leden van de Raad van Europa actief toe te zien op de naleving van het Europees verdrag van de Rechten van de Mens door de lidstaten.

Het buitenlands beleid moet mede gericht zijn op beëindiging van neokolonialisme, dictatuur, racisme, discriminatie, uitbuiting, het overheersen van soevereine staten door andere en het zoeken van vreedzame oplossing voor specifieke conflictsituaties.

● 50 Midden-Oosten

Het beleid inzake het Midden-Oosten is gericht op veilige en erkende grenzen voor Israël en zijn buurstaten en de totstandkoming van een zelfstandige Palestijnse staat, mogelijk in confederatie met Jordanië. Daarvoor is nodig, dat:

- a. Israël zich terugtrekt uit de bezette gebieden, waarbij grenscorrecties in onderling overleg mogelijk zijn;
- b. de PLO en Israël elkaar wederzijds erkennen en de Arabische buurlanden en de PLO aan onderhandelingen deelnemen; een internationale conferentie met deelnemen van Israël, de PLO, de Arabische buurstaten, de VS en de Sovjet-Unie kan dit onderhandelingsproces besluiten;
- c. de status van Jeruzalem binnen het kader van een vredesregeling tussen partijen wordt overeengekomen.

Verbetering van de situatie in het Midden-Oosten vereist ook, dat:

- a. UNIFIL een bijdrage blijft leveren aan handhaving van de stabiliteit in en aan de grens van Libanon;
- b. initiatieven om het conflict tussen Iran en Irak te beëindigen worden ondersteund en wapenleveranties aan beide partijen worden tegengegaan;
- c. de rechten van Koerden en Armeniërs zullen moeten worden beschermd.

• 51 Afghanistan

De bezetting door de Sovjet-Unie van Afghanistan dient te worden beëindigd. Daarbij moet gestreefd worden naar een internationale regeling, waarbij de soevereiniteit van Afghanistan wordt gewaarborgd.

Nederland verleent humanitaire steun aan de Afghaanse bevrijdingsbeweging en aan de slachtoffers van de strijd in Afghanistan, zoals vluchtelingen, binnen en buiten dat land.

• 52 Zuidelijk Afrika

Met betrekking tot Zuidelijk Afrika moet het beleid gericht zijn op afschaffing van het apartheidssysteem, totstandkoming van het algemeen kiesrecht, bevordering van de sociale rechtvaardigheid in Zuid-Afrika en onafhankelijkheid voor Namibië. Daarom dient Nederland zich, desnoods eenzijdig, in te zetten voor het naderbijbrengen van een volledige economische boycot van Zuid-Afrika, op de meest korte termijn. Nederland neemt binnen EG-verband het initiatief om de gedragscode voor multinationale ondernemingen te vervangen door een gezamenlijke boycot. Hiertoe moet Nederland zowel in Europees als in nationaal verband concrete initiatieven nemen ter vergroting van de economische en politieke druk op Zuid-Afrika. In ieder geval moet worden overgegaan tot het instellen van een investeringsstop naar Zweeds model en een olie-embargo door Nederland.

Zowel aan ANC (African National Congress) als UDF (United Democratic Front) zal de politieke en humanitaire hulp worden vergroot. Tevens zal meer steun worden gegeven aan de zwarte vakbeweging in Zuid-Afrika, met inschakeling van de Nederlandse vakbeweging. Bovendien zal de werkingssfeer van het verplichte wapenembargo tegen Zuid-Afrika uitgebreid worden naar alle strategische goederen en technologieën. Nederland moet bijdragen aan de versterking van de economische en politieke positie van de fontijnstaten, mede door intensivering van het beleid van de Europese Gemeenschap ter zake, opdat de afhankelijkheid van deze landen ten opzichte van Zuid-Afrika verminderd wordt. In dit kader wordt de steun aan de SADCC (Southern African Development Coördination Committee) aanzienlijk verhoogd. De onafhankelijkheid van Namibië moet worden nagestreefd op basis van resolutie 435 van de Verenigde Naties. De politieke en humanitaire hulp aan de SWAPO (South-West African People's Organisation) wordt vergroot.

• 53 Midden- en Latijns-Amerika

Ten aanzien van Midden- en Latijns-Amerika is het noodzakelijk dat het democratiseringsproces in deze regio's ondersteund wordt en de militaire

betrokkenheid van de Verenigde Staten bij de ontwikkelingen in Midden-Amerika wordt tegengegaan, waarbij op dit land druk wordt uitgeoefend zich te houden aan de internationale rechtsregels. Een actiever optreden van Europa t.a.v. Latijns-Amerika is dringend gewenst.

In EPS-verband (Europese Politieke Samenwerking) dient actief te worden meegewerkt aan het totstandbrengen van de door de Contadora-groep voorgestelde vredesregeling voor Midden-Amerika. Nederland versterkt de economische samenwerking met Nicaragua (en nodigt de EG-partners uit hetzelfde te doen), ten einde de gevolgen van de Noordamerikaanse boycot op te vangen en Nicaragua in staat te stellen een ontwikkeling op eigen kracht door te maken. In het kader van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid wordt Nicaragua een zogenaamd programmaland. Gestreefd moet worden naar een politieke oplossing voor het conflict in El Salvador. Dit houdt ten minste in, dat er vrije onafhankelijke verkiezingen moeten plaatsvinden. Nederland verleent humanitaire steun aan de bevrijdingsbeweging. Een politieke oplossing dient tevens bevorderd te worden door het economische samenwerkingsprogramma voor Midden-Amerika van de EG.

De internationale druk op het regime in Chili moet worden vergroot. Voor de schuldenproblemen van Latijns-Amerika is naast een gezondmaking van de eigen economie een structurele tegemoetkoming ter zake van rente en aflossing noodzakelijk.

• 54 Suriname

Nederland moet zijn beleid, met inbegrip van herstel van de ontwikkelingsrelatie, richten op democratisering, inclusief respect voor de mensenrechten. Dit hoeft de mogelijkheid van kleinschalige hulpverlening – buiten de verdragshulp om indien nodig – ter leniging van de noden van de bevolking van Suriname, niet uit te sluiten.

• 55 Nederlandse Antillen en Aruba

Nederland dient vanwege zijn speciale relatie de werkgelegenheid te stimuleren en dient daarvoor een deel van zijn ontwikkelingsgelden te besteden.

• 56 Westerlijke Sahara

Nederland dient het recht op zelfbeschikking van het volk van de Westelijke Sahara te erkennen.

• 57 Turkije

Nederland dient, in Europees en in NAVO-verband, stappen te ondernemen tot volledig herstel van de rechtsstaat in Turkije.

Meer vrede en veiligheid worden bereikt door positieve veranderingen in politieke, economische en militaire verhoudingen tussen Oost en West, Noord en Zuid. Een der wegen tot positieve veranderingen is vredesopvoeding. Vredesonderwijs dient daarom in het onderwijspakket te worden opgenomen. Louter veranderingen in de militaire sfeer zonder een samenhangend politiek en economisch veiligheidsbeleid bieden geen oplossing. Daarom mogen de beschikbare militaire middelen niet bepalend zijn voor de politieke keuzes.

De militaire krachtsverhouding tussen Oost en West wordt bepaald door wapenarsenalen, waarmee de beide blokken elkaar met totale vernietiging bedreigen. De wapenwedloop wordt door wederzijds wantrouwen aangewakkerd. Zozeer de Partij van de Arbeid op grond van haar beginselen totalitaire maatschappijvormen afwijst en democratische waarden verdedigt, zozeer dwingt het atoomtijdperk tot het afzien van elk geweld in de verhouding tussen de supermachten. De doelstelling van de Partij van de Arbeid is het in samenwerking met anderen verwezenlijken van gedeelde veiligheid door ontspanning, oorlogsvoorkoming, vreedzame conflictoplossing, wapenbeheersing en ontwapening. Eenzijdige veiligheid bestaat in het nucleaire tijdperk niet. Alleen in samenwerking met de tegenpartijen kan meer veiligheid worden gerealiseerd.

Elk streven naar het verwerven van meer veiligheid ten koste van de veiligheid van anderen is hiermee strijdig. Onderhandelingen zijn daarom essentieel voor het proces van gedeelde veiligheid. Daarnaast zijn ook eenzijdige stappen noodzakelijk. Dit proces biedt de best mogelijke weg aan Oost en West om de rol van de nucleaire afschrikking te verminderen en op termijn te beëindigen.

Dit alles houdt in dat de Westeuropese landen niet langer mogen accepteren, dat over hun hoofden heen over hun veiligheid wordt onderhandeld. Met het oog daarop zal de Nederlandse inspanning er op gericht moeten zijn eigen en waar mogelijk Europese inzichten tot gelding te brengen om te komen tot een meer geïntegreerde en meer op ontwapening gerichte Westelijke positie in der onderhandelingen tussen Oost en West. Om uiteindelijk de tegenstelling tussen de blokken te kunnen overbruggen en het doorbreken van de blokvorming mogelijk te maken, moeten NAVO en Warschau-Pact samen zoeken naar vormen van gedeelde veiligheid en een militaire strategie, die ondubbelzinnig en defensief is. Tussen Oost en West moet een brede ontspanningspolitiek worden gevoerd, voortbouwend op basis van het Helsinki-slotakkoord. Zij houdt in verbetering van humanitaire, culturele en economische betrekkingen op alle niveaus, vermindering van de militaire

confrontatie en verbetering van de mogelijkheden om een conflict te voorkomen. Ook de bilaterale betrekkingen tussen Oost- en Westeuropese landen moeten meer in deze zin ontwikkeld worden. Het NAVO-verdragsgebied wordt niet uitgebreid en er worden geen landen als nieuw lid toegelaten.

De Europese Gemeenschap dient een actief beleid te voeren ter verbetering van de betrekkingen met Oost-Europa. Ook in dit breder verband dienen schendingen van mensenrechten in Oost-Europa en de Sovjet-Unie aan de orde te worden gesteld. Nederland zal uitvoering geven aan zijn betuigde instemming met VN-aanbevelingen inzake ontwapening en ontwikkeling (Thorsson-rapport).

In militair opzicht geldt dat het drastisch verminderen van de rol van kernwapens door terugdringing van aantal en aandeel, gericht op de geleidelijke afschaffing, de hoogste prioriteit behoudt en dat de non-proliferatie van kernwapens, zowel verticaal als horizontaal, krachtig moet worden nagestreefd. Het non-proliferatie-regime moet versterkt worden. Daartoe zullen de volgende maatregelen genomen moeten worden: een volledig kernproef-verbod, de instelling van kernwapenvrije zones, het afgeven van negatieve veiligheidsgaranties en een internationale splijtstofregeling. Alle staten dienen tot dit verdrag toe te treden.

Een Westeuropese kernmacht wordt afgewezen. Frankrijk en Engeland moeten ertoe worden gebracht hun kernmachten in een onderhandelingsproces in te brengen met de bereidheid te komen tot een drastische vermindering van kernwapens in Oost en West. De huidige invulling van de NAVO-strategie moet zodanig veranderd worden, dat in ieder geval vroegtijdig en eerste gebruik van kernwapens wordt uitgesloten.

Vermindering van kernwapens dient gepaard te gaan met beperkingen ten aanzien van de conventionele bewapening. Veranderingen in de conventionele bewapening dienen te passen in een defensieve strategie. Noch door wapensystemen, noch door doctrines mag twijfel ontstaan aan de uitsluitend defensieve rol van de strijdkrachten. Ten einde deze doelstellingen te concretiseren moeten de volgende stappen genomen worden:

- wederzijdse no-first-use-verklaringen;
- drastische vermindering van strategische kernwapens en verwijdering van middellange afstandwapens;
- het totstandbrengen van een alomvattend verbod op kernproeven;
- het bestendigen van het ABM-verdrag (Anti-Ballistic Missiles);
- het totstandbrengen van een verdrag, inhoudende een verbod op de ontwikkeling, het testen en het plaatsen van ruimtewapens;
- een verbod op anti-satellietwapens;
- het afwijzen van het Strategisch Defensie Ini-

tiatief (Star Wars) als nieuw impuls voor de wapenwedloop;

- h. het door middel van vertrouwenwekkende maatregelen scheppen van een grotere doorzichtigheid van de militaire capaciteiten en de militair-strategische bedoelingen van de NAVO en het Warschau-Pact;
- i. uitbanning van chemische en biologische wapens;
- j. verwijdering van gevechtsweldkernwapens;
- k. de totstandkoming van kernwapenvrije zones door het verwijderen van kernwapens uit niet-kernwapenstaten;
- l. het door nieuwe voorstellen intensiveren van de onderhandelingen over het omlaagbrengen van de troepensterkte in Centraal-Europa en uitbreiding ervan tot de conventionele wapensystemen;
- m. nadere uitwerking van de defensieve strategie. Direct te nemen stappen om tot een duurzaam en betekenisvol onderhandelingsresultaat te komen, zijn:
  - a. de bestaande kernwapenarsenalen moeten worden bevroren;
  - b. de plaatsing van middellange-afstandswapens moet, desnoods eenzijdig, worden stopgezet;
  - c. de onderhandelingen over strategische en middellange-afstandskernwapens dienen geïntegreerd gevoerd te worden;
  - d. over de rol van tactische kernwapens en de vorming van een kernwapenvrije zone in Europa moeten besprekingen geopend worden;
  - e. het aantal tactische kernwapens van de NAVO moet eenzijdig drastisch worden teruggebracht;
  - f. aan conventionele wapensystemen moet geen nucleaire taak meer worden verleend.

Om een dergelijk beleid te bevorderen, is Nederland kritisch NAVO-lid en zal:

- a. geen kruisraketten plaatsen;
- b. geen andere nieuwe kerntaken accepteren;
- c. zijn kerntaken beëindigen, waarbij het tempo bepaald wordt door:
  - het naderbijbrengen van een kernwapenvrij Europa;
  - het positieve effect op onderhandelingen;
- d. eerste prioriteit geven aan de opheffing van de nucleaire taak van de kanonsystemen.

De Nederlandse defensie-inspanning moet zo doelmatig mogelijk worden ingericht, bij voorkeur in het kader van taakverdeling op Europees niveau. Het aantal (deel)taken van de Nederlandse krijgsmacht moet worden verminderd, waarbij prioriteit wordt gegeven aan de handhaving van de taak van de te herstructureren landmacht, terwijl de taken van de marine worden geconcentreerd op oppervlakteschepen en die van de luchtmacht op vliegtuigen.

De defensie-uitgaven worden ten minste met 5% omlaag gebracht. Die besparing komt ten goede aan ontwikkelingshulp en conversie.

Afhankelijkheid van het bedrijfsleven van militaire opdrachten moet worden verminderd. Compensatie voor in het buitenland geplaatste militaire opdrachten moet bij voorkeur plaatsvinden in de civiele sector. De parlementaire controle op militaire aan- en verkopen wordt versterkt. Conversie vindt plaats in het kader van het op selectieve groei gerichte beleid en wordt tevens gekoppeld aan het technologiebeleid. Bovendien wordt het onderzoek naar conversie uitgebreid en gesubsidieerd waar nodig.

Samenwerking op materieel gebied in het kader van de IEPG (Independent European Program Group) dient te worden gebonden aan stringente regels met betrekking tot de export; een geïntegreerde Westeuropese wapenindustrie wordt tegengegaan. Export vindt niet plaats naar internationale spanningsgebieden en naar staten, die de mensenrechten schenden. Ieder jaar wordt hiervan een uitputtende lijst vastgesteld.

In de personele sfeer moet gelijke behandeling van burgers en militairen wat betreft hun rechtspositie uitgangspunt zijn. De rol van een apart straf- en tuchtrecht voor militairen moet daarom worden ingeperkt in vredetijd. Het militair strafrecht wordt ondergebracht bij de civiele rechter. De wedde van dienstplichtigen wordt opgetrokken tot het minimum(jeugd)loon. Bezwaren van politieke aard tegen nucleaire bewapening, alsmede tegen het militaire apparaat worden erkend als onoverkomelijke gewetensbezwaren tegen persoonlijke vervulling van de militaire dienstplicht. Deze gewetensbezwaren dienen als zodanig te worden erkend. Gewetensbezwaarden kunnen zonder meer vervangende dienstplicht vervullen. De duur van de dienstplicht zal niet verlengd worden. Het beleid betreffende vrijstelling van dienstplichtigen moet worden veranderd. Er komt slechts één vrijstellingsgrond, die als criterium bijzondere persoonlijke omstandigheden heeft. Vervangende dienstplicht zal niet langer duren dan de wettelijke militaire dienst. De krijgsmacht wordt gedemocratiseerd, met inbegrip van recht op vrije meningsuiting en vakbondsvorming. De IHV (Inhouding huisvesting en voeding) zal worden afgeschaft. De reiskostenregeling voor ongehuwden dient gelijk te worden aan die van gehuwden. Overbodig militair ceremonieel wordt afgeschaft. Het onderzoek naar alternatieve vormen van (sociale) verdediging wordt voortgezet.

• 59 Noord-Zuid

Het totstandbrengen van een betere en meer rechtvaardige spreiding van welvaart en welzijn in de wereld is van vitaal belang. Ontwikkelingsbeleid dient gericht te blijven op structurele veranderingen in de relatie Noord-Zuid en in de verhoudingen binnen de Derde Wereld. Een internationaal ontwikkelingsbeleid, gericht op het totstandbrengen van een nieuwe internationale economi-

sche orde, is noodzakelijk voor het scheppen van meer rechtvaardige en stabiele verhoudingen in de wereld. Versterking van de economische positie van de ontwikkelingslanden dient in te houden: verbetering van de situatie van de armste bevolkingsgroepen, waarvan de emancipatie van de vrouwen een belangrijk onderdeel is. Verdere bewustwording en educatie van de Nederlandse bevolking is nodig om een vooruitstrevend ontwikkelingsbeleid te voeren. Daartoe subsidieert de overheid organisaties en instellingen die op dit gebied actief zijn. Dit beleid moet worden gevoerd uitgaande van de onderlinge afhankelijkheid (interdependentie) van de economieën van de arme en de rijke landen. Het moet rekening houden met de verschillen in ontwikkeling tussen de landen van de Derde Wereld, bij voorbeeld tussen nieuwe industrielanden (NIC's) en de armste landen. Onderdeel van dit beleid moet zijn het besteden door de geïndustrialiseerde landen van ten minste 0.7% BNP (bruto nationaal produkt) aan ontwikkelingssamenwerking.

Ten einde hongre in de wereld te bestrijden moet worden gekomen tot inrichting van internationale voedselbuffervoorraden en het bevorderen van voedselzelfvoorziening in ontwikkelingslanden. Voedselhulp dient slechts gegeven te worden als noodhulp en zoveel mogelijk ingepast te worden in structurele ontwikkelingsprojecten. Van belang is bij voorbeeld hulp ten behoeve van de plattelandsbevolking, waarbij rekening gehouden wordt met ecologische en sociaal-culturele gevolgen (voor bijv. vrouwen) en de financiële mogelijkheden ter plaatse. Voor in het bijzonder de armste Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara is een omvangrijk en volgehouden hulpprogramma noodzakelijk. In VN- en EG-verband moeten afspraken worden gemaakt over de omvang van de gezamenlijke hulp van de donorlanden, de structurele voortzetting van de hulp, het vervoer en de verdeling en de wijze waarop de eigen voedselproductie van de desbetreffende landen kan worden opgevoerd. Nederland moet hieraan in zijn hulpbeleid prioriteit geven, zolang Afrika niet in staat is een eigen ontwikkeling op gang te brengen. Verder dient de Europese Gemeenschap deel te nemen aan prijsstabilisatie-overeenkomsten van landbouwprodukten (met name suiker, granen en zuivel) en moet worden gestreefd naar een drastische vermindering van de EG-landbouwoverschotten. Dumping van deze overschotten op de wereldmarkt dient te worden tegengegaan.

Ten einde ontwikkelingslanden via handel eigen inkomen te laten verwerven en hun exportpositie te verbeteren moet(en):

- a. handelsbelemmeringen worden afgebroken die de export van landbouw- en industrieprodukten uit de Derde Wereld verhinderen, o.a. om lokale verwerking van grondstoffen te stimuleren;

- b. algemene preferentiële stelsels worden uitgebreid en een contractueel karakter krijgen;
- c. een Europees economisch structuurbeleid ontwikkeld worden dat ook ruimte schept voor industrialisatie in de Derde Wereld.

Ten einde de koopkracht van de grondstoffenexporterende ontwikkelingslanden op de internationale markt te verhogen, zet Nederland zich in voor volledige invoering van het Gemeenschappelijk Grondstoffen Fonds en het geïntegreerd Grondstoffen Programma en voldoende financiering daarvan met het oog op lokale verwerking van grondstoffen, verbetering van afzetkansen en diversificatie. Verder moet een nieuwe internationale financieringsfaciliteit tot stand komen die plotselinge schommelingen in exportopbrengsten compenseert.

Ten einde de afhankelijkheid van de ontwikkelingslanden in het internationale geldstelsel te verminderen is institutionele en politieke hervorming van IMF (Internationaal Monetair Fonds) en Wereldbank noodzakelijk. Schepping van speciale trekkingsrechten vindt plaats ten behoeve van de Derde Wereld. Nederland stelt het eigen deel ter beschikking van ontwikkelingsfinanciering. Zonodig kunnen de EG-landen eigen kapitaalmiddelen ter beschikking stellen. Herstructurering en sanering van schulden zijn nodig, zodanig dat de schuldenlanden ruimte krijgen voor economisch herstel en bescherming van de armste bevolkingsgroepen. Van belang is een nieuwe internationale financieringsfaciliteit, die verhoging van de schuldenlast ten gevolge van een hoog rentepercentage compenseert.

IMF-voorwaarden dienen ontwikkeling te bevorderen in plaats van te frustreren.

Om invloed uit te oefenen op het beleid van multinationale ondernemingen dienen internationale gedragscodes (Verenigde Naties, Europese Gemeenschap) bindend of zo bindend mogelijk te zijn. Daarbij is regulering van de handel in farmaceutica en pesticiden noodzakelijk. Export van produkten, die om milieu-overwegingen of gezondheidsoverwegingen in Nederland niet mogen worden gebruikt, wordt verboden.

Bedrijven waaraan de overheid steun geeft, of waarmee de overheid contracten afsluit, dienen internationale gedragsregels na te leven. Bescherming van het leefmilieu dient bevorderd te worden in het bijzonder door het opzetten van internationale programma's om ontbossing en erosie tegen te gaan. Ook dient Antarctica onder beheer gesteld te worden van de internationale gemeenschap.

Programma's van ontwikkelingslanden gericht op geboortenregeling verdienen steun. Daarbij dient te worden uitgegaan van het individuele recht op beslissing omtrent het al of niet krijgen van kinderen.

Nederland dient in het kader van het hulpbeleid: a. ten minste 1,5% NNI (netto nationaal inkomen)

- aan ontwikkelingssamenwerking te besteden;
- b. de hulp m.n. te richten op landen die ernst maken met armoedebestrijding, maatschappelijk hervormingen doorvoeren, democratische structuren nastreven en de mensenrechten respecteren. De 'mate van armoede' en 'behoefte aan hulp' vormen aanvullende criteria; op basis van deze criteria wordt de lijst van programalanden herzien;
- c. de hulp primair te richten op de armste bevolkingsgroepen, met name vrouwen, waarbij deze groepen zelf betrokken worden bij de opzet en uitvoering van de hulpprojecten;
- d. voldoende additionele middelen (boven de 1,5% NNI) vrij te maken om verplichtingen uit het verleden na te komen, opdat ook de in vorige jaren beschikbaar gesteld 1,5% NNI daadwerkelijk aan ontwikkelingssamenwerking wordt uitgegeven;
- e. de hulp op te schonen van uitgaven, die niet rechtstreeks de Derde Wereld ten goede komen;
- f. het bestanddeel aan kapitaalmarktmiddelen in de begroting van ontwikkelingssamenwerking te verminderen;
- g. te bevorderen, dat de hulp in de Derde Wereld zelf wordt besteed, ten einde de werkgelegenheid en de onderlinge handel in de Derde Wereld te ondersteunen;
- h. de verplichting om hulp in Nederland te besteden af te schaffen;
- i. in internationaal verband algehele opheffing van de binding na te streven;
- j. ontwikkelingssamenwerking niet te gebruiken voor exportbevordering en deze daarom niet te financieren uit de begroting Ontwikkelingssamenwerking;
- k. het relatieve aandeel van ecologie en energieprojecten in het totale hulppakket te vergroten.

De omvang van de hulp aan Indonesië wordt heroverwogen in relatie tot de mensenrechten en de overige criteria, die gelden voor de programmalanden. Nederland zal zich in zijn positie van IGGI-voorzitter (Inter Gouvernemental Group for Indonesië) inzetten voor verbetering van de positie van de armste bevolkingsgroepen in Indonesië. Grote waarde wordt gehecht aan de rol van de medefinancieringsorganisaties in de ontwikkelingshulp. Armoedebestrijding van de armste doelgroepen in de ontwikkelingslanden blijft echter ook een eigen en zelfstandige taak van de overheid, die niet op deze organisaties mag worden afgewenteld.

• 60 Rol van Europa

Het bevorderen van de economische en politieke samenwerking in Europa is essentieel voor Nederland. Daardoor ontstaan grotere mogelijkheden voor het verwezenlijken van sociaal-economische en buitenlands-politieke doelstellingen. Het tot-

standbrengen van een Europese Unie kan hieraan belangrijk bijdragen.

De EG moet worden gebruikt als kader voor een politiek van selectieve economische stimulering, zowel door het versterken van de interne markt, het door middel van structuurprogramma's bijdragen aan de ontwikkeling van de armere regio's als door het opzetten van een gecoördineerd stimuleringsbeleid onder meer door civiele projecten op technologiegebied, zoals Eureka.

Het Europese Monetair Stelsel en de rol van de ECU (Europese rekeneenheid) moeten worden versterkt, zowel om de interne monetaire stabiliteit te vergroten als om bij te dragen tot een stabilisering van de internationale monetaire situatie. Daarom wordt gestreefd naar:

- a. toetreding van alle lidstaten;
- b. oprichting van een Europees Monetair Fonds;
- c. uitbreiding van het gebruik van de ECU.

Het protectionisme dient, mede omdat het strijdig is met de belangen van de Derde Wereld, te worden tegengegaan. Intensivering van de economische samenwerking tussen Europese Gemeenschap en COMECON-landen (Raad voor wederzijdse bijstand tussen Oosteuropese staten) moet worden nagestreefd.

In de politieke sfeer moet prioriteit worden gelegd bij het verbeteren van de besluitvorming in de EG. Besluitvorming in de Raad van Ministers moet plaatsvinden bij gekwalificeerde meerderheid. De bevoegdheden van het Europese Parlement en de rol van de Europese Commissie als het uitvoerend orgaan van de EG worden versterkt. De doelmatigheid van de EG dient te worden verhoogd en de kosten verlaagd, door het kiezen van één locatie voor bestuurlijke en politieke activiteiten. De coördinatie van het buitenlands beleid in de EPS (Europese Politieke Samenwerking) dient te worden vergroot. De verklaringen van de EPS zullen waar nodig en mogelijk met EG-maatregelen worden ondersteund (hulpprogramma's voor Centraal-Amerika en de frontlinjstaten, boycot-acties met betrekking tot Zuid-Afrika).

Versterking van de Westeuropese rol op het gebied van vrede en veiligheid is vereist. Een zelfstandige Europese defensiemacht wordt afgewezen. De ontwikkeling van een stabiel en onafhankelijker West-Europa is hierbij noodzakelijk. Meer eenheid is ook nodig om de internationale ontwikkelingen te beïnvloeden. Het veiligheidsbeleid dient de nadruk te leggen op politieke en economische middelen, waarbij een afzonderlijk militair evenwicht met het Warschau-Pact niet nagestreefd wordt. Binnen het kader van de EPS moet aan de eigen Europese rol op veiligheidsgebied gestalte worden gegeven. De WEU (Westeuropese Unie) moet voorlopig worden gebruikt als het kader voor overleg over de politiek-militaire aspecten van Europese veiligheid. West-Europa moet een directe inbreng ontwikkelen op basis

van de eigen positie in het onderhandelingsproces. De samenwerking gericht op standaardisatie en rationalisatie van defensiematerieel moet worden uitgebreid en passen in een beleid gericht op conversie.

Westeuropese landen nemen gezamenlijk initiatieven om te komen tot een verlaging van de defensie-uitgaven met 5% ten bate van de Derde Wereld. Nederland zet zich in voor concrete vertaling van deze doelstelling. De eigen verantwoordelijkheid met betrekking tot wapenbeheersing moet tot uitdrukking komen door het in de ruimte brengen van een Europese waarnemingssatelliet. Opheffing van de 'Berufsverbote'-praktijk in de BRD (Bondsrepubliek Duitsland) vraagt speciale aandacht waar het gaat om een lidstaat van de EG.

VI | Voorlopig financieel kader van het verkiezingsprogramma

• 61 Het verkiezingsprogramma is gericht op het vergroten van de (selectieve) economische groei, het arbeidsintensiever maken van die groei en het herverdelen van de arbeid; het belangrijkste doel is de omvangrijke werkloosheid terug te dringen. De effecten van het programma van de Partij van de Arbeid zijn pas zichtbaar te maken, als de daarin gekozen beleidsinzet wordt afgezet tegen een voorspelling voor de periode 1986-1990 bij 'ongewijzigd beleid'. Een dergelijke voorspelling door het Centraal Planbureau is pas in het najaar beschikbaar. In het huidige stadium moet worden volstaan met een boekhoudkundige benadering, waarbij als technische basis voor de berekening gelden: 2% economische groei en 1,75% arbeidsproductiviteitsstijging per jaar.

Tegelijkertijd moet een veronderstelling gemaakt worden met betrekking tot de jaarlijkse trendmatige groei van het arbeidsaanbod. Het Centraal Planbureau stelt deze op 70.000. Daarvan uitgaande zijn de komende kabinetsperiode 280.000 mensen op de arbeidsmarkt te verwachten. Ten slotte zijn er onvermijdelijke tegenvallers voor de publieke financiën in de sfeer van onder andere aardgasbaten en rentelasten.

Gegeven deze uitgangspunten zullen zowel de werkloosheid, als het financieringstekort bij ongewijzigd beleid in de komende regeerperiode stijgen.

Om deze ontwikkeling te keren zijn op basis van het verkiezingsprogramma de effecten van een aantal beleidsmaatregelen doorgerekend. Een leidende gedachte daarbij was, dat ombuigingen zoveel mogelijk beperkt dienen te blijven tot datgene wat op grond van verhoging van efficiency en doelmatigheid van de overheid te verdedigen is. Voor de periode 1986-1990 is in dit pakket een bedrag aan ombuigingen opgenomen van in totaal 7,5 mld. gulden. Daarnaast worden beleidswijzigingen voorgesteld die extra inkomsten opleveren ten opzichte van de meerjarencijfers bij ongewijzigd beleid. Zo zal de WIR (Wet Investeringsrekening) geleidelijk worden beperkt en slechts gehandhaafd blijven tot een bedrag van ca. 2 mld. gulden per jaar. Dit bedrag zal gericht worden aangewend voor het stimuleren van de investeringen van startende kleine en middelgrote bedrijven. Voor veel van deze bedrijven betekent dat, in vergelijking met de huidige WIR, een extra investeringsimpuls. De fiscale voorraad- en ver-

mogensaftrek zal gekoppeld worden aan de inflatie tot een percentage van maximaal 4. Bij de huidige inflatieprognose betekent dat een besparing van ruim 1 mld. gulden per jaar.

Onze voorstellen, gericht op een intensieve aanpak van de fraude in de sfeer van belastingen en sociale zekerheid moeten leiden tot een extra opbrengst van 2 à 4 mld. Daarnaast zal de in de fiscale paragraaf aangekondigde reparatiewetgeving (het dichten van 'lekken' in de inkomstenbelasting en vennootschapsbelasting) aanvullende middelen opleveren. Additionele middelen worden ook verkregen door continuering van de gigantienregeling bij de aardgasvoorziening conform het desbetreffende programmapunt, gekoppeld aan milieu-investeringen. Dit betekent een extra aardgasopbrengst in 1990 van 1 mld. gulden.

Met inzet van deze middelen lijkt het mogelijk om in een periode van vier jaar:

- het koppelingsmechanisme voor de uitkeringsgerechtigden en de trend voor ambtenaren en trendvolgers te herstellen;
- de voorgenomen stelselherziening sociale zekerheid ongedaan te maken, alsmede verbeteringen voor langdurige werklozen aan te brengen;
- de koopkracht te handhaven;
- een investeringsprogramma van cumulatief 8 miljard uit te voeren;
- het financieringstekort met 0,5% per jaar terug te brengen;
- aan een aantal prioriteiten in de collectieve sfeer tegemoet te komen.

Om dit programma te kunnen uitvoeren, zullen bezuinigingen op de rijksbegroting worden doorgevoerd, met name door stabilisering van de defensie-uitgaven, efficiency-verbetering en besparingen voortvloeiend uit de zogenaamde heroverwegingsrapporten, oplopend tot 3,5 mld. in 1990. Begrotingsgeldten ten behoeve van algemene steunregelingen aan bedrijven worden beperkt met 1 miljard. De groei van de uitgaven ten behoeve van de volksgezondheid wordt afgeremd met 1 mld. gulden. Ten slotte lijkt het mogelijk door afroaming van overrente tot een beperking van de afdracht van pensioenpremies in de collectieve sector te komen, waardoor uiteindelijk een besparing in de collectieve sector kan worden bereikt in de orde van grootte van 2 miljard in

1990. In totaal wordt derhalve voor 7,5 miljard omgebogen ten opzichte van de huidige meerjarenramingen.

De in hoofdstuk 2.29 beschreven integratie van de premieheffing AOW/AWW met de loon- en inkomstenbelasting (o.a. verbreding inkomensbegrip en beperking aftrekposten) leidt tezamen met een koopkrachtrepatriatie voor de minima en de andere beleidsvoornemens en veronderstellingen tot de volgende uitkomsten:

- de koopkracht blijft over de gehele linie constant (excl. incidenteel) t.o.v. 1986;
- voor koopkrachthandhaving i.v.m. de netto-nettokoppeling is (her)invoering van de bejaardenaftrek nodig van ongeveer in totaal 8000,— gulden voor gehuwde AOW'ers;
- de keuze voor koopkrachtrepatriatie voor de minima, geen nivellering tussen het minimum en het inkomen gelijk aan de premiegrens volksverzekeringen en geen verder denivelleren daarboven leidt tot een verlaging van de belastingvrije sommen met 40% en een verlaging (globaal) van de geïntegreerde marginale tarieven met 6%-punten voor de eerste schijf aflopende tot ca. 1%-punt voor de hoogste schijf.

Uit het programma en deze financiële verantwoording valt op te maken, dat ons streven niet zozeer gericht is op het verlagen van de collectieve lastendruk als zodanig, maar zich speciaal richt op vermindering van de lastendruk voor de burgers. Door omzetting van overdrachten aan bedrijven in rechtstreekse overheidsinvesteringen (stadsvernieuwing, bodemsanering, decentrale energie-opwekking en energiebesparing) trachten we een meer rechtstreeks bestedingseffect te bewerkstelligen, waarbij ook gemeenten zeer sterk betrokken zijn (ook in de vorm van vereenvoudigde terugploegprojecten). Dit investeringsprogramma van in totaal 8 mld. zal nagenoeg volledig (door opdrachten en bestellingen) ten goede komen aan het bedrijfsleven. Ook de afzetstijging die resulteert doordat de koopkracht van met name de uitkeringsgerechtigden in tegenstelling tot het verleden niet meer daalt, heeft een gunstig effect op de afzet van het bedrijfsleven en daarmee de rendementen.

De rendementspositie van veel bedrijven is gelukkig hersteld.

Voorzover in de marktsector geen volledige herbezetting plaatsvindt in het kader van de ATV, nemen de winsten nog verder toe. (Bij een hogere herbezetting ontstaat er in beginsel meer ruimte in de collectieve sector als gevolg van de sterkere daling van de werkloosheid.) Ook dat maakt het verantwoord de komende jaren de WIR en de fiscale voorraad- en vermogensaftrek geleidelijk te beperken met een totaalbedrag van 5 à 5,5 miljard in 1990. Afhankelijk van de conjuncturele ontwikkeling kan het evenwel noodzakelijk zijn middelen vrij te maken voor de toepassing van de in het

programma genoemde maatregel van vervroegde afschrijving. In het programma is één miljard opgenomen voor enkele andere claims uit het verkiezingsprogramma waarbij gedacht kan worden aan:

- a. herstel van ontwikkelingshulp op 1,5% NNI (netto nationaal inkomen);
- b. specifieke regelingen in het kader van het indicatief Meerjarenprogramma (zoals t.b.v. het technologiebeleid);
- c. meer financiële ruimte voor gemeenten;
- d. een terughoudend tarieven- en woonlastenbeleid.

Bovenstaand programma is op hoofdpunten getoetst door het Centraal Planbureau op basis van de technische veronderstelling dat de werkloosheid zich stabiliseert en derhalve het extra arbeidsaanbod van 280.000 mensen opgevangen wordt. Arbeidsduurverkortende maatregelen en hun uitwerking op de economie zijn door het nog ontbreken van de meerjarenramingen van het Planbureau moeilijk op hun effecten door te rekenen. Bovendien zouden inderdieneffecten (door het teruglopen van de werkloosheid) te gemakkelijk kunnen worden ingecalculeerd. Voor het terugdringen van de werkloosheid zijn deze maatregelen echter van cruciaal belang. In afwachting van de reeds eerder genoemde meerjarenraming kan thans een voorlopige rekenkundige indicatie worden gegeven van de volgende maatregelen en ontwikkelingen:

- Een algemene arbeidsduurverkorting van jaarlijks 2,5%. In totaal wordt derhalve 10% algemene arbeidsduurverkorting doorgevoerd; daarbij veronderstellen wij, dat in 1986 een gemiddelde arbeidsduur van 36 uur is bereikt (1990: 32-urige werkweek). De in de berekening veronderstelde herbezetting bedraagt in de marktsector minimaal 50%; in de collectieve sector 100%.

Deze herbezetting zal wel met onderlinge verschuivingen worden gerealiseerd; de vergrijzing bij voorbeeld noodzaakt tot een herbezetting van meer dan 100% in de sector van het ouderenbeleid. Per saldo vindt hierdoor derhalve een toename van het totale arbeidsvolume plaats, terwijl in andere sectoren met minder dan 100% herbezetting kan worden volstaan. (De vervanging van duurdere arbeidsuren door nieuwkomers kan overigens tot een besparing van circa 0,5 miljard leiden in de collectieve sector.) Na aftrek van de werkgelegenheidseffecten van de bezuinigingen (-20.000) en de door het CPB aangenomen negatieve trend bij de zelfstandigen (-10.000) resulteert uit de combinatie van de veronderstelde economische groei en arbeidsduurverkorting rekenkundig een toename van de werkgelegenheid met 264.000

- Deeltijdarbeid wordt op grote schaal bevorderd; er treedt een voortgaande autonome

groei van het aantal personen dat in deeltijd werkt op van circa 60.000 per jaar, waardoor een effect op de werkloosheid (en werkzame personen) optreedt van circa 30.000 per jaar. Over de gehele periode is het autonome effect van de groei van het aantal deeltijdwerkers een vermindering van de werkloosheid met 120.000. Door de maatregelen die worden voorgesteld in dit programma wordt dit met 50% verhoogd, waardoor per saldo een effect van 180.000 optreedt, d.w.z. een verbetering van 60.000 t.o.v. de huidige trend.

- Daarnaast leidt de autonome toename van de VUT (0,6% per jaar) onder de veronderstelde herbezettingpercentages tot een beperking van de werkloosheid met 65.000.
- Het beroepskwalificerend onderwijs wordt uitgebreid, teneinde de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt te verbeteren. Dit leidt tot 45.000 arbeidscontractanten in 1990, waarbij de gecontracteerde arbeid geheel uit stageplaatsen bestaat.
- De nu lopende werkgelegenheidsplannen van overheid en bedrijfsleven ten behoeve van langdurig werklozen en jongeren worden uitgebreid. Een groter deel van de groep langdurig werklozen (nu circa 260.000 personen) kan hierdoor worden bereikt. Verondersteld wordt dat in 1990 65.000 personen meer deelnemen.

De mate waarin elk van de veronderstelde ontwikkelingen en maatregelen feitelijk het hierboven berekende effect hebben is uiteraard in sterke mate afhankelijk van enerzijds de wijze waarop zij de werking van de economie beïnvloeden en anderzijds van de medewerking van werkgevers en werknemers.

Bij iedere daling van de werkloosheid met 50.000 personen kan de premiedruk telkens dalen met 0,3% van het NNI en verbetert het overheidsbudget met 350 miljoen gulden in vergelijking tot de eerdere berekeningen in deze paragraaf. Deze ruimte, die overigens beperkt wordt door de kosten van o.a. de scholingsprogramma's, zou als volgt kunnen worden aangewend:

1. ruimte voor het arbeidsintensiever maken van de productie;
2. koopkrachtverbetering, met name voor de laagste inkomens;
3. verbetering uitkeringen tot 75%;
4. verdere reductie van het financieringstekort.

Dezelfde volgorde geldt ook, als we er feitelijk in slagen de economische groei, met inschakeling van meer mensen, te verhogen boven de 2%. Inzet van middelen moet dan ook vooral beoordeeld worden in het licht van hun effect op groei en werkgelegenheid.

Deze financiële toelichting – die niet is behandeld door het congres en dus geen onderdeel uitmaakt van het verkiezingsprogramma – is opgesteld in augustus 1985 en vormde een eerste verkenning van het kader waarbinnen het (ontwerp-)

verkiezingsprogramma moest worden gezien. Door het ontbreken van harde financiële gegevens kon en kan de raming niet anders dan voorlopig zijn, daardoor moet niet uitgesloten worden dat nieuwe gegevens t.z.t. bijstelling van de raming noodzakelijk maken.

De nu bekende gegevens maken echter duidelijk dat voor het bereiken van de belangrijkste doelstellingen, werkgelegenheid en koopkrachtverbetering, een grotere economische groei en een grootscheepse herverdeling van arbeid, broodnodig zijn.

Bij deze becijfering van het CPB is uitgegaan van de veronderstelling dat de contractionen (excl. incidenteel) stijgen met gemiddeld 1,5% per jaar hetgeen mede voortvloeit uit de veronderstelde financiering van ATV met 2,5% uit de loonruimte.

the first of these is the fact that the
the second is the fact that the
the third is the fact that the
the fourth is the fact that the
the fifth is the fact that the
the sixth is the fact that the
the seventh is the fact that the
the eighth is the fact that the
the ninth is the fact that the
the tenth is the fact that the

the eleventh is the fact that the
the twelfth is the fact that the
the thirteenth is the fact that the
the fourteenth is the fact that the
the fifteenth is the fact that the
the sixteenth is the fact that the
the seventeenth is the fact that the
the eighteenth is the fact that the
the nineteenth is the fact that the
the twentieth is the fact that the

the twenty-first is the fact that the
the twenty-second is the fact that the
the twenty-third is the fact that the
the twenty-fourth is the fact that the
the twenty-fifth is the fact that the
the twenty-sixth is the fact that the
the twenty-seventh is the fact that the
the twenty-eighth is the fact that the
the twenty-ninth is the fact that the
the thirtieth is the fact that the

the thirty-first is the fact that the
the thirty-second is the fact that the
the thirty-third is the fact that the
the thirty-fourth is the fact that the
the thirty-fifth is the fact that the
the thirty-sixth is the fact that the
the thirty-seventh is the fact that the
the thirty-eighth is the fact that the
the thirty-ninth is the fact that the
the fortieth is the fact that the

the forty-first is the fact that the
the forty-second is the fact that the
the forty-third is the fact that the
the forty-fourth is the fact that the
the forty-fifth is the fact that the
the forty-sixth is the fact that the
the forty-seventh is the fact that the
the forty-eighth is the fact that the
the forty-ninth is the fact that the
the fiftieth is the fact that the

the fifty-first is the fact that the
the fifty-second is the fact that the
the fifty-third is the fact that the
the fifty-fourth is the fact that the
the fifty-fifth is the fact that the
the fifty-sixth is the fact that the
the fifty-seventh is the fact that the
the fifty-eighth is the fact that the
the fifty-ninth is the fact that the
the sixtieth is the fact that the

the sixty-first is the fact that the
the sixty-second is the fact that the
the sixty-third is the fact that the
the sixty-fourth is the fact that the
the sixty-fifth is the fact that the
the sixty-sixth is the fact that the
the sixty-seventh is the fact that the
the sixty-eighth is the fact that the
the sixty-ninth is the fact that the
the seventieth is the fact that the

the seventy-first is the fact that the
the seventy-second is the fact that the
the seventy-third is the fact that the
the seventy-fourth is the fact that the
the seventy-fifth is the fact that the
the seventy-sixth is the fact that the
the seventy-seventh is the fact that the
the seventy-eighth is the fact that the
the seventy-ninth is the fact that the
the eightieth is the fact that the

Waar het op aan komt. Bijbels verantwoord beleid

RPF

Reformatische Politieke Federatie

Postbus 302
8070 AH Nunspeet

United States Department of Health and Human Services

U.S. DEPARTMENT OF HEALTH AND HUMAN SERVICES

In de politiek moeten dagelijks beslissingen worden genomen. Zij die daartoe zijn geroepen, moeten dan wel weten waar het op aankomt. Wat is nu goed en wat is nu fout? Waar zijn we voor en waar zijn we tegen?

We hebben een wegwijzer nodig. Een kompas. De Bijbel, het gezaghebbende en betrouwbare

Woord van God leert ons zowel voor het persoonlijke als voor het maatschappelijke leven te onderscheiden tussen goed en kwaad, wat juist is en onjuist. De Bijbel geeft niet voor elk vraagstuk een pasklare oplossing. De Bijbel leert ons wel in liefde en fijngevoeligheid te onderscheiden waar het echt op aan komt. Gehoorzaamheid aan God is het begin van de wijsheid, die we allemaal nodig hebben. Daarmee start het permanente leerproces om waarheden en leugens uit elkaar te houden. Dat is waar het op aan komt!

De RPF acht het van fundamentele betekenis voor het politieke werk, dat het beleid van de overheid wordt onderworpen aan de Bijbelse normen. In onze tijd komt daarvan praktisch niets terecht. Meer en meer laten we ons leiden door eigen inzichten en menselijke opvattingen. Dat is een fatale ontwikkeling. Vanzelfsprekend is de mening van elk mens belangrijk en is het goed daaraan ruime aandacht te schenken. Het is echter onjuist te menen, dat volgens democratische maatstaven een meerderheid van de helft-plus-één bepaalt wat goed is voor mens en samenleving. Dat leidt tot willekeur en chaos.

Er zijn gelukkig andere maatstaven. Met elkaar, zowel overheid als volk moeten we naar de bron, waaruit ons waarachtig welzijn valt te putten. Vertrouw op de Heere met uw ganse hart en steun op uw eigen inzichten niet, zo waarschuwt de Spreukendichter.

Wie de wil van God doet, is wijs. Hij bouwt op degelijke grondslag. Dat is de les, die we allemaal telkens moeten leren. Ook in de RPF. Al te vaak ervaren we onze eigen tekortkomingen. We voelen ons allerm minst boven anderen verheven. Het is zeker niet onze pretentie het allemaal haarfijn te weten. Het is echter wel onze hartelijke intentie om in gehoorzaamheid aan de Bijbel onze standpunten te bepalen en onze beslissingen te nemen. In een tijd van verwarring als de onze, die wordt getekend door massale afkeer van God en Zijn gebod, wijst de Heilige Schrift de weg naar een betere samenleving. Christenen mogen door ge-

nade Bijbels licht verspreiden en de goede weg wijzen. In de eerste plaats om God de lof en eer te brengen en daarnaast om de mensheid nationaal en internationaal te dienen.

• 1 Andere boodschap

In de praktijk van onze tijd betekent dit, dat de RPF een andere boodschap heeft dan velen doorgaans aanbieden op de politieke markt. We zeggen het Groen van Prinsterer na: 'Tegen de Revolutie (weg met het gebod van God), het Evangelie!' Of anders gezegd: tegen de wetteloosheid en de normloosheid, gehoorzaamheid aan het gebod van God. Niet de wil van de mens is bepalend, maar wat God van ons eist. Het kan niet genoeg worden gezegd: politiek naar Bijbelse normen is het beste voor de mensheid vanwege de belofte die er is: doe dat, en leef! Het kiezen van die weg biedt werkelijk perspectief!

De massale werkloosheid en de doorgaande wapenwedloop vormen in de politieke discussie van onze dagen de meest centrale thema's. Aan de grootste nood van onze samenleving wordt echter volledig voorbijgegaan, namelijk het negeren van wat God van elk mens vraagt. Het recht struikelt op straat. Het ongeboren en zelfs het geboren leven krijgt niet de rechtsbescherming die mag worden verwacht. De naam van God wordt in het publieke leven gelasterd, zonder dat de overheid aanleiding ziet in te grijpen. In moreel opzicht wordt de mens anno 1986 van overheidswege alle ruimte gelaten. Vrijheid, blijheid. Ieder mag zijn eigen regels stellen.

Wie een opmerkzaam oor en oog heeft, kan de gevolgen van die verachting van God om zich heen constateren. Normvervaling neemt zekerheden weg en brengt de mens niet zelden in grote angst of moedeloosheid. De dreiging van een kernoorlog, de milieuvervuiling op wereldschaal, een torenhoge staatsschuld, maar ook de massale werkloosheid, ontwrichte gezinnen, eenzaamheid, groei van het aantal psychisch beschadigde mensen, verslaving aan alcohol en drugs, abortus provocatus, verlies aan levensmoed, euthanasie en stijging van het aantal zelfmoorden zijn uitwassen die het gevolg zijn van het loslaten van de Bijbelse normen.

● 2 Geestelijke vrijheid

En daarbij lijkt het niet te blijven. Het verlaten van God en Zijn geboden groeit door tot haat tegen allen die God niet alleen in het persoonlijke, maar ook in het publieke leven waarachtig willen dienen. Met een op handen zijnde wet Gelijke Behandeling lijkt er gewerkt te worden aan het onmogelijk maken van Bijbelse gehoorzaamheid in het politieke en maatschappelijke leven. De geestelijke vrijheid staat heel concreet op het spel. Dat is hoogst verontrustend en de RPF zal geen kans voorbij mogen laten gaan die ontwikkeling met kracht te bestrijden. Het gaat daarbij niet om de krampachtige verdediging van eigen belangen, maar om die van de gehele samenleving. Met Soltzjenytsin kan worden gezegd, dat het negeren van de levende God de grootste dreiging is voor de mensheid in de 20ste eeuw. Het kan anders! Het moet anders! Er is perspectief als we de geboden van God wel serieus nemen. De RPF wil in haar politieke arbeid in de komende jaren daaraan uiting proberen te geven.

● 3 Geen koerswijziging

In de afgelopen kabinetsperiode is er zonder twiifel zeer verdienstelijk werk gedaan om in financieel en economisch opzicht orde op zaken te stellen. De RPF heeft vele, op zich niet zo plezierige, maar wel noodzakelijke herstelmaatregelen gesteund. Toch heeft het kabinet van CDA en VVD ondanks aandringen van de RPF geen fundamentele koerswijziging ingezet. Sterker, het proces van ontkerstening in de wetgeving is met kracht voortgezet. Veel wat nog aan Bijbelse normering doet denken, wordt weggepoetst. De overheid staat niet pal voor de bescherming van het menselijk leven. Het gezin wordt niet gezien als de hoeksteen van de samenleving. Er wordt geen serieuze poging gedaan tot herstel van gezonde gezagsrelaties en de overheid treedt veel te tolerant op tegen crimineel gedrag en vandalisme.

Het kabinet-Lubbers is evenmin toegekomen aan een zo noodzakelijke herijking van de taken die de overheid uitvoert. Er is namelijk een veel te grote overheidbemoeienis. De taak van de overheid is per definitie beperkt. Het beleid van de overheid moet er voor alles op gericht zijn het individu persoonlijk en in de verbanden waarin hij leeft zoals gezin, kerk, school en bedrijf tot optimale ontplooiing te laten komen. De overheid moet zich niet mengen in die verbanden, omdat ze op die manier tussen de mens en God in zou staan, en aldus tekort doet aan de persoonlijke verantwoordelijkheid tegenover God de Here. Een veel sterker accent op die eigen verantwoordelijkheid van elke burger voor zichzelf en voor anderen die aan zijn hoede zijn toevertrouwd, is van essentiële betekenis voor een verantwoorde samenleving. Dat is waar het op aankomt.

● 4 Radicale verandering

De RPF is ervan overtuigd, dat er een radicale verandering in onze maatschappij moet worden doorgevoerd. Christenen mogen daaraan werken; zij kennen het geheim hoe een dergelijke grondige verandering in gang gezet kan worden: doen wat God van ons vraagt, brengt zegen. Die belofte geldt alle mensen.

Die boodschap moeten christenen in de politiek in alle helderheid uitdragen. Het politieke optreden van christenen kan en mag niet worden getekend door vrijblijvendheid, maar moet profetisch getuigend van karakter zijn: De wetten van God, die goed zijn voor alle mensen, moeten uitgangspunt van beleid zijn en blijven!

Die erkenning is de grondtoon van het verkiezingsprogramma van de RPF voor de periode 1986/1990; het wil duidelijk maken waar het op aankomt in het overheidsbeleid. De RPF wil zich daarbij laten leiden door de Bijbel, een betrouwbaar kompas. Zij wil niemand een mening opdringen, maar werkt wel met het hartelijk verlangen dat we gaan zien waar het echt op aankomt: Bijbels verantwoord beleid. Voor alles zal het overheidsbeleid genormeerd moeten worden aan de wet van God. Het zal ons tot zegen zijn in lengte van jaren!

Vanuit deze visie mogen de volgende tien punten als kenmerkend worden gezien voor de RPF-politiek in de komende kabinetsperiode:

- voor behoud van de vrijheid God te dienen;
- voor bescherming van het leven;
- voor het gezin als hoeksteen van de samenleving;
- voor effectieve hulp aan de verre naasten;
- voor behoud van vrede en veiligheid;
- voor meer werkgelegenheid;
- voor een leefbaar milieu;
- voor gezond financieel overheidsbeleid;
- voor rechtsbescherming van zwakkeren;
- voor harde bestrijding van drugshandel.

I | Waar het op aan komt in wet- en regelgeving

• 5 UITGANGSPUNT

De voornaamste taak van de overheid als dienares van God is het handhaven van het recht en het beschermen van de burger. Waar vrede en gerechtigheid in elkaar opgaan, zal trouw uit de aarde opbloeien en zal recht van de hemel neerdalen. De Here God zal dan naar Zijn belofte zegen geven. De psalmist leert het ons. Gelet op de zondige aard van de mens zijn er wetten nodig, om de bandeloosheid te beteugelen en het gezag te handhaven.

SITUATIE

Onze tijd wordt getekent door afnemend respect voor gezag, dat God in diverse verbanden boven ons heeft gesteld. De overheid bevordert dat proces zelfs. Te denken valt aan de uitholling van het ouderlijke gezag. Menige wet wordt massaal overtreden en de overheid faalt op fundamentele wijze bij de bescherming van de burger, nu het menselijk leven niet langer vanaf het prille begin tot de laatste ademtocht absolute rechtsbescherming heeft. Abortus provocatus is wettelijk toegestaan en de euthanasiewetgeving wordt op steeds groter schaal ontkracht. Het wegvagen van normen en waarden, ontleend aan het gezaghebbend Woord van God, leidt tot vele, niet zelden beangstigende ontsporingen. Criminaliteit en vandalisme nemen sterk toe. De natie tot schande en last. Openlijk blijkt dat de mens van nature niet van goeden wille is, maar juist geneigd tot allerlei kwaad. Van de overheid mag worden gevraagd, dat ze rechtvaardig en zo nodig met harde hand optreedt, zodat het rechtsgevoel van de inwoners niet wordt geschaad. De overheid is hoedster van het recht en daarom wreekster van het kwaad. Intensiever optreden van justitie en politie moet de roep om burgerwachten, waarbij de burger zelf de bescherming van lijf en goed ter hand neemt, doen verstommen.

Dat alles brengt de RPF tot de volgende actiepunten:

• 6 Grondwet

1.1 De grondwet dient een preambule (aanhef) te krijgen, waarin tot uitdrukking komt, dat de

overheid in dienst staat van God, omdat zij aan Hem haar gezag ontleent. Dat het erom gaat Hem te dienen en lof te brengen. Uitwerking van het discriminatieverbod (artikel 1) mag niet leiden tot inbreuk op de grondwettelijke vrijheden, die in de klassieke grondrechten tot uitdrukking zijn gebracht en dient alle ruimte te bieden om te leven en te handelen overeenkomstig het Woord van God.

Sociale grondrechten zijn inhoudelijk ondergeschikt aan de klassieke grondrechten, waaraan de burger vrijheden tegenover de overheid ontleent. Ook bij de uitwerking van de sociale grondrechten dient grensoverschrijding van de overheidstaak te worden voorkomen en de verantwoordelijkheid van de burger en van de onderscheiden samenlevingsverbanden te worden gewaarborgd en gestimuleerd.

De herziening van de artikelen over defensie en onderwijs vereist uiterste zorgvuldigheid. Het defensie-artikel dient uit te gaan van de zwaarmacht van de overheid. Het onderwijsartikel moet de huidige vrijheid van richting, stichting en inrichting onverkort garanderen evenals de financiële gelijkstelling.

Het verdient overweging de zittingsduur van beide Kamers der Staten-Generaal te verlengen tot vijf jaar.

In artikel 114 dient tot uitdrukking te komen, dat de overheid naar Bijbels gebod als Gods dienares bevoegd is de doodstraf op te leggen voor overtuigend en onomstotelijk bewezen zware levensdelicten.

• 7 Gelijke behandeling

1.2 Kenmerk van de rechtsstaat is bescherming van de vrijheden en rechten van de burger. Daaronder neemt de vrijheid van godsdienst een wezenlijke plaats in. De gedachte dat de verkondiging van het Woord van God en een handel en wandel in overeenstemming met dat Woord in de diverse samenlevingsverbanden discriminatie zou inhouden, is volstrekt misplaatst. Een voorstel tot een wet Gelijke Behandeling in de geest van het voorontwerp van 1981 is onaanvaardbaar, omdat een dergelijke wet inbreuk maakt op grondwettelijke vrijheden en bovenal de rechten en vrijheden van christenen om te leven overeenkomstig Gods Woord wezenlijk worden aangetast.

Het initiatiefvoorstel van de VVD moet om dezelfde redenen worden afgewezen.

Een anti-discriminatie-wet is voorts ongewenst en overbodig daar de huidige wettelijke mogelijkheden toereikend zijn om echte discriminatie tegen te gaan. Mocht de anti-discriminatie-wet er niettemin komen, dan dient zij de grondwettelijke vrijheden van godsdienst, van onderwijs, van meningsuiting en van vereniging en vergadering onverlet te laten. De identiteit van alle christelijke scholen, instellingen en organisaties verdient onvoorwaardelijke bescherming. Christelijke organisaties en instellingen zou anders een atheïstische of een anti-christelijke moraal worden opgelegd, waardoor christenen in naam van de gelijkheid zouden worden gediscrimineerd.

• 8 Discriminatie, gewetensbezwaren

1.3 Werkelijke discriminatie, in de zin van ongeachtvaardigde achterstelling, dient te worden bestreden. Daarbij is te denken aan vernedering van medeburgers wegens ras, etnische of nationale afkomst, geaardheid of persoonlijke overtuiging. Op de Bijbel gegronde gewetensbezwaren, bijvoorbeeld bij de uitoefening van het beroep van medicus en verpleegkundige, moeten in alle vrijheid tot gelding kunnen worden gebracht. Verlies van posities of het uitsluiten van een beroep of opleiding mogen nooit het gevolg zijn, als iemand om des gewetens wil weigert medewerking te verlenen aan praktijken die in strijd zijn met het gebod van God.

• 9 Troonrede

1.4 In de troonrede moet de verantwoordelijkheid van de overheid jegens God worden erkend. Zij dient met een bede, waarin de afhankelijkheid van Hem wordt beleden, te worden beëindigd.

• 10 Vreemdelingen, vluchtelingen

1.5 De Bijbel verplicht ons zorg te dragen voor de ingezetenen van buitenlandse afkomst. Gezien de bevolkingsdichtheid van ons land is er alle reden tot het huidige restrictieve toelatingsbeleid. Vluchtelingen die terroristisch geweld hebben bedreven tegen het wettig gezag in hun land, mogen niet worden toegelaten. Terugkeer van vreemdelingen zoals gastarbeiders naar hun vaderland op basis van vrijwilligheid verdient sterke stimulering, met name in het kader van ontwikkelingssamenwerking.

• 11 Minderhedenbeleid

1.6 Personen uit etnische en culturele minderheidsgroepen die zich permanent in Nederland willen vestigen, dienen in de Nederlandse samenleving te integreren, onze wetgeving te respecte-

ren en zich dienovereenkomstig te gedragen. Voorzieningen ten behoeve van minderheden dienen mede om dit te bevorderen primair gericht te zijn op beheersing van de Nederlandse taal en inzicht in de maatschappelijke structuren. Stimulering van culturele en maatschappelijke voorzieningen mag geen verkapte subsidiëring van gebedshuizen e.d. inhouden.

• 12 Huwelijk en gezin

1.7 Huwelijk en gezin vormen de pijlers van onze samenleving. Het zijn instellingen van God met een eigen karakter en gezagsstructuur en gericht op de instandhouding van de bevolking. Het gezin is de plaats waar kinderen zich harmonieus kunnen ontwikkelen. De overheid zal in wetgeving en beleid moeten blijven uitgaan van het monogame huwelijk als een (rechts)verbintenis tussen man en vrouw voor de duur van het leven. Het streven naar een wettelijke/feitelijke gelijkstelling van het ongehuwd samenwonen (concubinaat) en andere samenlevingsvormen met de huwelijkse staat moet volstrekt worden afgewezen. Dat geldt evenzeer voor een beleid, waarbij – in naam van de emancipatie van de vrouw – de fundamentele betekenis van huwelijk en gezin voor de samenleving en de positie van de vrouw in het gezin worden ondergraven.

1.8 De unieke betekenis van huwelijk en gezin dient tot uitdrukking te komen op onderscheidene beleidsterreinen, waar thans systematische financiële bevoordeling van buitenrechtelijke samenlevingsvormen bestaat. Kunstmatige inseminatie met donor-sperma (KID) dient te worden beschouwd als een inbreuk op het huwelijk; de overheid moet er op toezien dat instellingen hieraan hun bemiddeling onthouden. Bewust ongehuwd ouderschap en zgn. draagmoederschap ondermijnen het wettig huwelijk. Het eerste dient dan ook zoveel mogelijk te worden ontmoedigd, het tweede wettelijk te worden verboden. Experimenten met embryo's dienen wettelijk te worden verboden, omdat de mens geschapen is naar het beeld van God.

• 13 Echtscheiding

1.9 Het wettelijk huwelijk wordt ten overstaan van de overheid gesloten voor het leven. Overheid en rechterlijke macht hebben de taak huwelijkspartners ook bij een conflict te wijzen op hun blijvende wederzijdse plichten. De mogelijkheden tot het ontbinden van het huwelijk moeten worden beperkt en in ieder geval dienen strengere toetsingscriteria in de huidige echtscheidingswetgeving te worden opgenomen. Het huidige beleid veroorzaakt grote immateriële en materiële schade.

• 14 Alimentatie

1.10 Wettelijke beperking van de alimentatieduur moet worden voorkomen. Beperking zou bovendien kunnen leiden tot hogere kosten voor de samenleving.

• 15 Ouderlijke macht

1.11 Ouders (gezagdragers) hebben een van God gegeven eigen verantwoordelijkheid voor de verzorging en opvoeding van de kinderen. Deze taak kan in principe niet door de overheid of derden worden overgenomen.

Indien er zich tussen ouders en kinderen conflict-situaties voordoen, zal steeds herstel van de gezinsrelatie voorop moeten staan. Elke vorm van hulpverlening zal naar dit uiteindelijke doel moeten toewerken.

Instanties die jongeren hulp verlenen, maar dit uitgangspunt niet onderschrijven (te denken valt aan JAC, Release en Sosjale Joenit) moet subsidie worden onthouden.

In geval van plaatsing buiten het gezin dient dit te geschieden zo dicht mogelijk bij huis in de eigen regio, mits de regio die hulpverlening kan verschaffen die aansluit bij de levensovertuiging van de ouders en het kind.

Het is on(te)recht als ouders gedwongen worden een bijdrage te betalen ten behoeve van kinderen voor hulp waar ze op principiële gronden niet achter kunnen staan. In dergelijke gevallen mag het ministerie evenmin tot betaling overgaan. Gebruikmaking van de maatregel 'onder-toezichtstelling' is in zo'n situatie onwettig.

Minderjarigen moet een zelfstandig recht tot procederen worden onthouden.

• 16 Kinderbescherming

1.12 Als op vrijwillige basis problemen met jongeren niet kunnen worden opgelost, kan het nemen van verdergaande maatregelen noodzakelijk zijn. De Raden voor de kinderbescherming kunnen in zo'n situatie gedwongen zijn op te treden, maar dienen hun taak zeer strikt op te vatten (conform artikel 246 Burgerlijk Wetboek over de ouderlijke macht).

Voorkomen moet worden, dat ouders het idee krijgen rechteloos te zijn. De Raden moeten het opgroeien van jeugdigen in eigen gezinsverband als wezenlijk bestanddeel zien van het welzijn van de minderjarige, dat zij dienen te bevorderen. Herstel van gezinsrelaties dient naar Bijbels gebod en in navolging van het Europees Verdrag boven het privé-leven te worden gesteld.

De samenstelling van de Raden moet een redelijke afspiegeling zijn van de maatschappelijke verhoudingen.

• 17 Adoptie

1.13 De mogelijkheid tot adopteren van kinderen worden voorbehouden aan echtparen. Er dient een wetgeving te komen, die het juridisch mogelijk maakt dat ongehuwde vrouwen al in het begin van de zwangerschap ten behoeve van adoptief ouders volledig afstand doen van het gezag over het leven dat is verwekt, als daarmee een abortus provocatus wordt voorkomen.

Bij het doen van afstand mag degene die afstand doet een profielschets tekenen van de gewenste ouders, waarmee bij plaatsing rekening moet worden gehouden.

Tot kort na de bevalling moet afstand doen herroepen kunnen worden.

Een spoedige totstandkoming van wetgeving inzake de adoptie van buitenlandse kinderen is gewenst. Deze adoptie dient met goede waarborgen te worden omgeven, waarbij het belang van het kind centraal moet blijven staan. Illegale adoptie is een vorm van mensenhandel, die met kracht moet worden bestreden.

• 18 Pleegzorg

1.14 Een statuut voor de Pleegzorg is wenselijk. Het statuut moet rechten en plichten van alle betrokkenen vastleggen en moet dienen als basis voor een overeenkomst tussen de ouders, pleegouders, begeleiders en zo mogelijk het kind. Naleving van het statuut moet als subsidievoorwaarde gelden. Herstel van de ouder-kind-relatie dient ook in dezen voorop te staan.

• 19 Voorlichting

1.15 Voorzover de overheid betrokken is bij voorlichting aan kinderen over seksualiteit dient deze te voldoen aan richtlijnen van deugdelijkheid. Deze richtlijnen moeten voorzien in een terugwijzing naar de primaire voorlichtingstaak van de ouders en voldoen aan de minimum-eis, dat de gegeven voorlichting zowel de geestelijke als de biologische aspecten van de geslachtelijkheid belicht. Verder dient de voorlichting geheel uit te gaan van seksuele beleving binnen het wettig huwelijk, overeenkomstig de door God gestelde normen.

De overheid dient aan hulpverlenings- en voorlichtingsorganen op het terrein van huwelijk, gezinsvorming en kinderbescherming richtlijnen te verstrekken, die met het vorenstaande in overeenstemming zijn.

• 20 Bescherming leven

1.16 Alle menselijk leven (geboren, dan wel ongeboren) verdient absolute bescherming van de overheid. Ongeacht de wetgeving blijft het uitvoeren van abortus provocatus alleen gerechtvaardigd.

digd, als op streng medische indicatie is vastgesteld dat de vrouw in levensgevaar verkeert tengevolge van de zwangerschap of als de vrucht dood blijkt te zijn. Het stellen van het recht op leniging van nood van de vrouw tegenover het recht op bescherming van het ongeboren leven moet worden afgewezen.

De wettelijke bescherming van het ongeboren leven moet worden hersteld. Financiering van abortus provocatus uit gemeenschapsgelden is onaanvaardbaar.

1.17 Vrouwen die ongewenst zwanger zijn, dient verantwoorde hulp te worden geboden. Instanties en verenigingen die zich beijveren het leven te beschermen en zich het lot van de ongeborenen en de aanstaande ouders aantrekken, hebben recht op ruime aandacht in de overheidsvoorziening en financiële steun.

• 21 Euthanasie

1.18 Euthanasie is in een rechtsstaat ontoelaatbaar. Het zogenaamde zelfbeschikkingsrecht van de mens is in strijd met de Bijbel en het is in geen enkel volkenrechtelijk document geproclameerd. De strafwet merkt euthanasie en hulp bij zelfmoord dan ook terecht aan als misdrijven.

Het meerderheidsvoorstel van de staatscommissie euthanasie en het initiatief-wetsvoorstel van D'66 om euthanasie onder strikte voorwaarden toe te staan, zijn mensbedreigend en verwerpelijk. In principe geldt hetzelfde voor het proefvoorstel dat het kabinet heeft ingediend.

De overheid is schuldig als zij toelaat dat de publieke opinie wordt rijpgemaakt voor aanvaarding van euthanasie. Dat geldt te meer als het Openbaar Ministerie in haar beleid aanvaarding van euthanasie stimuleert. Organisaties die daadwerkelijke euthanasie en hulp bij zelfmoord propagieren en deze misdrijven stimuleren, moeten door de rechter worden ontbonden en in elk geval worden uitgesloten van elke vorm van overheidssteun.

De grens tussen verantwoord medisch handelen en het begaan van een misdrijf tegen het leven dient duidelijk te worden gemarkeerd. Onder de erkenning van de grote nood waarin zwaar lijdenden verkeren, dient echte hulp te worden geboden. Het is de verantwoordelijkheid van medici en pastores het leed te verzachten en de waarde van het leven duidelijk te maken. Het terugtreden van medici wanneer een stervensproces is ingezet, mag niet als euthanasie worden aangemerkt, omdat het niet tot de bevoegdheid van de medicus behoort het stervensproces te verlengen.

• 22 Openbare eerbaarheid

1.19 Het is de plicht van de wetgever de openbare eerbaarheid te bevorderen en het zedelijk normbesef van de burgers krachtig te stimuleren.

Ten onrechte zijn de laatste jaren vele sporen van christelijk normbesef uit onze wetgeving verwijderd met een beroep op gewijzigde opvattingen in de samenleving. De Bijbel geeft aan wat betaamelijk is, niet de meerderheid van het volk stelt de normen vast. Het overheidsbeleid moet in die zin worden omgebogen.

1.20 De geliberaliseerde wetgeving inzake pornografie en naaktrecreatie vereist spoedige herziening. De rechter weet blijkbaar nauwelijks raad met het begrip 'aanstoot voor de eerbaarheid'. Dit vraagt van de wetgever duidelijke normen met betrekking tot uitingen, die afbreuk doen aan de mens als beelddrager van God en seksuele uitpattingen bevorderen.

De overheid is gehouden een slagvaardig en doeltreffend beleid te voeren tegen de prostitutie, pornobioscopen, sexshops, sexvideotheken en de daaraan verbonden criminele subcultuur. Op het vervaardigen en verkopen van pornolectuur en met name kinderporno, moeten zware straffen staan.

• 23 Pedofilie

1.21 Sexuele omgang van volwassenen met minderjarige kinderen dient strafbaar te blijven.

• 24 Openbare orde en gezag

1.22 Gezagshandhaving is een primaire en exclusieve overheidstaak. De wetten behoren tot gelding te worden gebracht. Daarom is de groei van het aantal beleidssepots door het Openbaar Ministerie uitermate verontrustend en niet zelden demotiverend voor de politie. Niet de waan-van-de-dag of de capaciteit van het justitieapparaat, maar alleen het algemeen belang mag de 'opportuniteit' van de strafvervolgving bepalen.

1.23 De schrikbarende toenemende criminaliteit vereist een doeltreffend overheidsoptreden. De schade aan personen en bezittingen (o.a. winkels) heeft onaanvaardbare vormen aangenomen. Bestrijding van grote en kleine criminaliteit dient hoge prioriteit te krijgen bij het politie-optreden. Door middel van geweld (bezettingen, kraakacties, blokkades etc.) wordt het recht in eigen hand genomen en het wettige gezag ondermijnd. Burgerlijke ongehoorzaamheid, zoals die zich in onze dagen voordoet, is onaanvaardbaar. Ze kan leiden tot een ernstige bedreiging van de rechten en vrijheden van anderen en zelfs tot ontbinding van de staat als rechtsgemeenschap.

• 25 Straffen

1.24 Bestrafing van wetsovertreders heeft een driedelige doelstelling: vergelding voor begaan onrecht, heropvoeding van de overtreder en bescherming van de samenleving. Op grond van de Bijbel is het ontoelaatbaar één element (de vergel-

ding) naar de achtergrond te verdringen. Gevangenisstraf is niet de enige en in veel gevallen evenmin de aangewezen sanctie. Naast geldboetes verdienen ook 'alternatieve' straffen zoals dienstverlening aandacht, zeker als die zichtbaar verband hebben met de aard van het delict b.v. vandalisme.

De dienstverlening zal echter als sanctie opgenomen dienen te worden in het wetboek van strafrecht. De mogelijkheid tot het opleggen van deze straf dient voorbehouden te worden aan de rechter evenals dit b.v. bij gevangenisstraf het geval is.

1.25 Slachtofferhulp dient meer aandacht te krijgen van justitie en politie. Zij die buiten hun schuld slachtoffer worden van een verkeersongeval of van criminele handelingen moeten worden voorgelicht over de mogelijkheden en rechtsgang, die hun ten dienste staan om hun recht, schadevergoeding of wat dies meer zij te kunnen verkrijgen.

1.26 Lacunes in de strafwet leiden tot ongewenste improvisatie door de rechter (rechtsvinding). De wetgever heeft de taak een actief beleid te ontwikkelen om die tekorten zo spoedig mogelijk weg te nemen.

● 26 Personeel justitie

1.27 De toenemende wetteloosheid die ook blijkt uit de schrikbare groei van de criminaliteit, betekent een ontoelaatbare werkdruk voor de mensen van de rechterlijke macht, het Openbaar Ministerie en de politie. Capaciteitstekorten ondermijnen de rechtsstaat. Reeds veel te lang is gearzeld met aanzienlijke uitbreiding van deze personeelskorpsen. Binnen het beperkte overheidsbudget moeten daarvoor extra middelen worden vrijgemaakt. Tevens dient het tijdsbeslag van administratieve werkzaamheden drastisch te worden teruggedrongen door beperking van de bureaucratie en de invoering van de automatisering.

1.28 De capaciteit van gevangenen en Huizen van Bewaring schiet schromelijk tekort om alle berechten en verdachten te huisvesten. Alles moet worden gedaan om op de korst mogelijke termijn die capaciteit aanzienlijk te vergroten, ook via provisorische aanpassing. Intussen is onderbrengen van twee gedetineerden in een cel aanvaardbaar als tijdelijke oplossing. Bij nieuwbouw is een redelijke geografische spreiding gewenst.

● 27 Drugs

1.29 Import, doorvoer en handel in 'hard' en 'soft' drugs vereist krachtige bestrijding, ondermeer door verzwaring van de strafmaat. Internationale samenwerking is daarbij geboden. Het bezit van zowel 'hard' als 'soft' drugs behoort in de strafrechtelijke sfeer te blijven. Een onderscheid tussen drugs 'met een onaanvaardbaar risico' en andere gaat uit van een onderschatting

van de gevaren van 'soft' drugs en ontkent de verbanden tussen het gebruik van de verschillende middelen. Het maken van onderscheid moet dan ook worden afgewezen.

1.30 De onaanvaardbare schade van drug- en overmatig drankgebruik voor zowel de verslaafde als de samenleving noopt tot een wettelijke regeling voor verplichte ontwenning. Deze regeling beschermt tevens de rechtspositie van de verslaafde, die verplicht wordt opgenomen in een ontwenning-instituut.

● 28 Rechtsbescherming

1.31 Het moeizame proces van deregulering neemt de noodzaak tot een goede rechtsbescherming van alle ingezetenen niet weg. De wetgeving zal dan ook moeten voorzien in een effectief en overzichtelijk stelsel van rechtsmiddelen tegen onrechtmatig optreden van de overheid. In dat kader moet vooral worden gewerkt aan het sluitend maken van ons systeem van administratieve rechtspraak.

1.32 De automatisering in hoog tempo binnen vele sectoren van de samenleving vereist slagvaardige wetgeving ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Regering en parlement dienen dan ook spoed te maken met totstandkoming van wetten inzake persoonsregistratie en personeeladministratie. Daarin dient een verantwoorde afweging tussen de bescherming van de persoonlijke levenssfeer en effectieve gegevensverwerking tot stand te komen, waarbij burgerlijke rechten als bijvoorbeeld het eigendomsrecht blijven gewaarborgd. Een landelijke koppeling van de persoonsregistratiesystemen moet worden verboden.

1.33 Het instellen van een persoonlijke legitimatieplicht verdient mede gelet op de open grenzen nader te worden onderzocht als daarmee criminaliteit kan worden bestreden.

II | Waar het op aan komt bij bestuur en orde

• 29 UITGANGSPUNT

Een goed bestuur van het land is noodzakelijk om de burger de kans te geven zich te ontplooiën naar de opdracht van Godswege. De overheid moet daartoe wetten en verordeningen uitvaardigen. Regelgeving mag echter niet ontaarden in regelzucht. De taak van de overheid is ten principale beperkt van aard en voorwaardenscheppend in de uitwerking. Soms is overheidsingrijpen omwille van het recht geboden, maar voor het overige moeten de burger en de maatschappelijke organisaties in eigen verantwoordelijkheid leven en handelen. Om noodzakelijke wetten en regels te kunnen handhaven beschikt de overheid over een politieapparaat, dat wetsovertreding opspoort en de openbare orde handhaaft. Gebruik van geweldsmiddelen is in noodgevallen gelegitimeerd. De politie – optredend in de naam van de overheid – heeft in tegenstelling tot de individuele burger naar Bijbels gebod beschikking over de zwaarmacht.

SITUATIE

In ons huidige bestuurlijk bestel voldoet het stelsel van de drie bestuurslagen goed. Delegatie van rijkstaken naar lagere overheden, alsook privatisering kunnen op bepaalde terreinen wenselijk zijn om het takenpakket van de centrale overheid te verlichten. De rijksoverheid heeft echter wel te waken tegen rechtsongelijkheid. Waar het gaat om het handhaven van de rechtsorde staat de politie in onze tijd voor een bijzonder zware taak. In zowel financieel als personeel opzicht is ze daartoe op dit moment onvoldoende toegerust. Het welzijn van de burger is in niet onbelangrijke mate afhankelijk van een goed functionerend, bekwaam en gemotiveerd politiekorps. Het overheidsbeleid moet daarin voorzien.

Dat leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

• 30 Bestuur

2.1 Het bestuur van ons land kent drie bestuurslagen: rijk, provincie en gemeente. Aan een vierde bestuurslaag in de vorm van gewest- of agglomeratieraden is geen behoefte. Nog bestaande raden dienen te worden opgeheven.

• 31 Decentralisatie

2.2 Om de afstand tussen bestuur en burger zo klein mogelijk te maken komt allereerst de gemeente, pas daarna de provincie en tenslotte de rijksoverheid in aanmerking voor vervulling van bestuurstaken. In beginsel dient geen onderscheid naar grootte tussen gemeenten te worden gemaakt. Overdracht van taken aan gemeenten of provincies moet gepaard gaan met toereikende financiële bijdragen en vermindering van het aantal rijksambtenaren.

2.3 Het aantal al dan niet bij wet ingestelde adviesorganen van de regering moet verder worden verminderd, zodat de slagvaardigheid van de regering wordt bevorderd en kosten worden bespaard. Betaalde adviesfuncties mogen in principe niet worden vervuld door personen die 65 jaar en ouder zijn.

2.4 Gelet op de vertechnering van de samenleving dient het parlement over technische bijstand van specifieke externe deskundigen te kunnen beschikken.

• 32 Financiën binnenlands bestuur

2.5 Verdeling van de middelen uit het Gemeentefonds en het Provinciefonds dient volgens zuivere maatstaven te geschieden. Onder erkenning van de problematiek van de grote steden dient te worden gewaakt voor bevoordeling van bijvoorbeeld de grote vier ten koste van de overige gemeenten, die toch ook hun eigen problemen kennen.

• 33 Herindeling

2.6 Ervaringen met grootschalige gemeentelijke herindelingen zijn bepaald niet overwegend positief, zodat er alle reden is het toekomstige herindelingsgebied beperkt van opzet te doen zijn. Gemeenten met ten minste 6.000 inwoners dienen in beginsel niet bij herindeling te worden betrokken. Toepassing van de Wet Gemeenschappelijke Regelingen verdient prioriteit boven herindeling. Handhaving van het aantal provincies op twaalf is aanvaardbaar, al blijven er goede redenen voor splitsing van Zuid-Holland.

2.7 De grondwettelijke voorgeschreven benoeming van burgemeester en Commissarissen der Koningin bij Koninklijk Besluit verdraagt geen

verkapte vorm van verkiezing via vertrouwenscommissies.

Het advies van zulke commissies laat de uiteindelijke beslissing door de Kroon onverlet. De onpartijdigheid van burgemeester en Commissarissen der Koningin is een waardevol element, dat bescherming verdient.

• 34 Zondagsrust

2.8 Waar dat binnen het vermogen van de overheid ligt, moet de rust op zondag, de dag des Heren worden bevorderd. Nationale evenementen moeten niet op zondag worden gevierd. Bij militaire oefeningen en andere direct door de overheid te verrichten taken moet de zondag zoveel mogelijk worden ontzien.

• 35 Kiesrecht

2.9 Grondwet en Kieswet hebben ten onrechte het kiesrecht voor de gemeenteraad losgekoppeld van het Nederlandse staatsburgerschap. Naturalisatie is de aangewezen weg om volledige rechten en plichten in ons land te verwerven.

• 36 Ambtenaren

2.10 Er dient een zelfstandig arbeidsvoorwaardenbeleid voor overheidspersoneel te komen. Een gezond financieel overheidsbeleid is daartoe voorwaarde. De ambtenarensalarissen mogen geen sluitpost op de begroting vormen. Bij het aanstellingsbeleid dienen kostwinners en vervolgens jongeren voorrang te krijgen.

• 37 Civiele verdediging

2.11 Optimale bescherming van de burgers tegen een aanval met atomaire, biologische of chemische wapens behoort tot de elementaire taken van de overheid. Het budget voor de Civiele Verdediging is zodanig verkleind, dat betwijfeld moet worden of deze taak verantwoord kan worden uitgevoerd. Wanneer in de praktijk knelpunten blijken, moeten aanvullende middelen worden vrijgemaakt, onder andere voor meer oefengelegenheden.

• 38 Politie

2.12 De toenemende criminaliteit vraagt meer kwaliteit dan ooit van de opleiding, toerusting en begeleiding van politiemensen. In de honorering dienen de zwaarte van de functie en de omstandigheden waaronder moet worden gewerkt, volledig tot gelding te komen. Politieambtenaren hebben evenals iedere andere burger aanspraak op de vrijheid van godsdienst en politieke overtuiging en mogen daarvan op gepaste wijze blijk geven. Gegeven opdrachten dienen

evenwel loyaal te worden uitgevoerd, ongeacht persoonlijke opvattingen over de politieke of maatschappelijke achtergrond van de situatie waarbij politie-ingrijpen noodzakelijk is.

2.13 Het is wenselijk om te komen tot de benoeming van een staatssecretaris voor politie op het Ministerie van Binnenlandse Zaken, waarbij de minister van Binnenlandse Zaken coördinerend bewindsman van politie wordt.

Door intensivering van de samenwerking tussen Rijks- en gemeentepolitie moet worden gestreefd naar optimalisering van het politieapparaat. Daardoor wordt een meer efficiënte inzet van de beperkte mankracht mogelijk, hetgeen de 'pakkans' vergroot.

Verhoging van de norm waarbij een gemeente een eigen politiekorps krijgt tot 40.000 inwoners is aanvaardbaar mits opheffing van een gemeentelijk korps niet eerder plaatsvindt dan wanneer het inwoneraantal onder de 20.000 is gedaald.

2.14 Hantering van het aantal woningen naast het aantal inwoners als norm voor de sterkte van een gemeentelijk politiekorps is aanvaardbaar. Door evenwel recreatiewoningen e.d. niet mee te tellen werkt deze maatregel vooral in het voordeel van grote steden en sterk in het nadeel van recreatie-gemeenten. Voor het extra politiewerk als gevolg van het toerisme dient ruimere compensatie te worden verleend.

2.15 Spoedige totstandkoming van een landelijk Alarmnummer voor omvangrijke rampen en grote misdrijven is thans dringend gewenst als onderdeel van de nieuwe rampbestrijdingsorganisatie.

• 39 ARBO-wet

2.16 De invoering van de Arbeidsomstandighedenwet (ARBO-wet) mag bij overheidsinstellingen niet onevenredig achterblijven bij de invoering in het bedrijfsleven.

III | Waar het op aan komt bij het beheer van geld en goed

• 40 UITGANGSPUNT

De mens is van Godswege geroepen op verantwoorde wijze met geld en goed, alsmede met eigen gaven en talenten om te gaan. Om die reden dienen overheid en bedrijfsleven een beleid te voeren dat die verantwoordelijkheid van de mens tegenover God recht doet. De taak van de overheid daarbij is om recht en gerechtigheid te bevorderen. Op positieve wijze moet ze de eigen verantwoordelijkheid van burgers (werkgevers en werknemers) jegens de Here God stimuleren. De zorg voor milieu en energie, en niet in het minst voor de medemens, zijn daarbij inbegrepen.

SITUATIE

In de huidige situatie kan de overheid het dragen van de eigen verantwoordelijkheid bevorderen door een verdere beperking van regelgeving (de-regulering) en door decentralisatie. Aldus schept ze ruimte voor creatief handelen en voor een nieuwe en flexibeler aanpak. Om die reden kan ook de overheveling van overheidsdiensten naar particuliere instanties (privatisering) positief beoordeeld worden. Tegelijkertijd echter moet erop gewezen worden, dat de overheid – vanuit haar taak om recht en gerechtigheid te bevorderen – wel eens geroepen kan zijn om in te grijpen in economische processen of verbanden (bijvoorbeeld ter bescherming van economische zwakkeren). Ter verbetering van de werkgelegenheid dient het financieringstekort verder te worden teruggedrongen tot ongeveer 4% van het nationaal inkomen in 1990. Daardoor kan de rentevoet verder dalen en verkrijgt het bedrijfsleven meer ruimte tot nieuwe initiatieven.

Vanuit de Bijbelse opdracht om de schepping te ontplooiën, valt innovatie toe te juichen, mits die niet ten koste gaat van mens en milieu. De overheid dient haar beleid te richten op dergelijke innovatie.

Dat leidt de RPF tot de volgende actiepunten:

• 41 Economische orde

3.1 De overheid dient zorg te dragen voor een economische orde, waarin recht en gerechtigheid heersen, zodat de mens zich optimaal kan ont-

plooien naar Bijbels gebod.

3.2 Teneinde recht te doen aan de persoonlijke verantwoordelijkheid van de burger, dient de overheid voort te gaan met verdere beperking van de regelgeving (deregulering) en met decentralisatie. De burger dient door het overheidsbeleid gestimuleerd te worden tot het op verantwoorde wijze omgaan met geld en goed.

3.3 Het financieringstekort en de druk van de collectieve lasten dienen verder te worden verminderd.

Te denken valt aan het versterkt afstoten van overheidstaken door privatisering. Andere mogelijkheden zijn het sterk beperken van subsidies en het terugdringen van het aantal personen dat een bijstandsuitkering ontvangt.

3.4 Nu het met de economie beter gaat en de rentevoet is gedaald, is het verantwoord om in beginsel af te zien van investeringssteun aan het bedrijfsleven. Overbruggingskredieten dienen slechts bij uitzondering te worden verleend. Aanloopsubsidies voor met name kleinschalige ondernemingen zijn wenselijk.

Nadere regelgeving voor subsidies aan bedrijven is noodzakelijk, waarbij vooral gelet dient te worden op effectieve controle op de besteding van subsidies of leningen.

Regionale ontwikkelingsmaatschappijen zullen zo min mogelijk participeren met risicodragend kapitaal. De rol van de Europese Investerings Bank met betrekking tot regionale projecten dient te worden geïntensiveerd.

• 42 Innovatie

3.5 Ter bevordering van voortgaande innovatie dient de overheid gerichte subsidies te verlenen aan onderwijsinstellingen. Aan bedrijven kunnen innovatie-leningen worden verstrekt ter financiering van onderzoek of investeringen. Adviescentra kunnen een belangrijke brugfunctie vervullen tussen onderzoekers en ondernemers.

3.6 Gelet op de werkgelegenheidseffecten dienen overheidsinvesteringen ten behoeve van infrastructurele voorzieningen op peil te blijven. Te denken valt aan stadsvernieuwing, wegenonderhoud/-bouw, waterstaatkundige projecten, zoals de Markerwaard of het plan-Lievense ('Razende Bol' bij Den Helder), vaste oeververbinding Westerschelde.

3.7 Onderzocht dient te worden of aardgasbaten kunnen worden ingezet voor extra aflossingen van de staatsschuld.

3.8 Handhaving van de koopkracht, ook voor mensen met de laagste inkomens, dient gepaard te gaan met verdere terugdringing van het loonkostenniveau. De overheid dient er in het overleg met de sociale partners op toe te zien, dat beide doelstellingen gerealiseerd worden.

● 43 Midden- en kleinbedrijf

3.9 De overheid moet het onderzoek naar nieuwe financieringsvormen voor het midden- en kleinbedrijf stimuleren. Vooral zal gezocht moeten worden naar financieringsvormen, waarbij rente en aflossing afhankelijk zijn van het bedrijfsresultaat.

3.10 In het fiscaal beleid met betrekking tot de zelfstandige ondernemer dient rekening te worden gehouden met het feit, dat het inkomen van deze ondernemer wordt aangewend voor zowel consumptie als investering en reservering. Daarbij dient rekening te worden gehouden met de inkomenspositie van de meewerkende echtgenoot c.q. echtgenote.

3.11 Er moet voor de detailhandel een samenhangend geheel van dag- en avondonderwijs komen, dat is gericht op het verbeteren van het vakmanschap in de ambtelijke en dienstverlenende sectoren.

3.12 Om de voorlichting te verbeteren dienen de vele advies- en voorlichtingsinstellingen ten behoeve van het midden- en kleinbedrijf te worden gebundeld. De uitbouw van regionale diensten centra moet worden bevorderd.

3.13 De overheid zal de start van nieuwe bedrijven en daarmee verbonden arbeidsplaatsen moeten bevorderen door het verlenen van aanloopsubsidies dan wel fiscale tegemoetkomingen, het voeren van een actief innovatiebeleid, inbegrepen het ontwikkelen van transferpunten en het stimuleren van bijscholings- en voorlichtingsprogramma's met betrekking tot nieuwe technische mogelijkheden. Een verantwoorde beperking van administratieve verplichtingen kan ook een positieve uitwerking hebben.

● 44 Exportbeleid

3.14 Export is voor Nederland van levensbelang. Onze exportpositie wordt met name bepaald door kwaliteit, prijs en service. Het Nederlandse bedrijfsleven zal in ons aller belang meer armslag moeten krijgen. Daarbij valt te denken aan het versterken van exportpremies en het bieden van financiële mogelijkheden aan kleinere bedrijven om gebruik te maken van handelsreizigers. Voor buitenlandse bedrijven moet het aantrekkelijker worden zich in Nederland te vestigen. Een betere infrastructuur is daartoe noodzakelijk.

3.15 Ter bevordering van de export dient niet alleen een adequaat promotiebeleid te worden gevoerd, maar verdient vooral een goede afwikkeling van nieuw ontstane handelscontacten nadere aandacht.

IV | Waar het op aan komt bij het beheer van de schepping

• 45 UITGANGSPUNT

De mens heeft vanaf het begin de opdracht de schepping tot ontwikkeling te brengen en diezelfde schepping op verantwoorde wijze te beheren. De mens is rentmeester en dat dwingt hem tot verantwoord handelen bij het ontplooiën van de schepping, zodat de nadelen van zijn handelen de voordelen niet overwoekeren. Elk individu moet als rentmeester milieubewust handelen in zowel het persoonlijk als maatschappelijk leven (bv. bedrijf en politiek).

Het is nodig, dat wij op verantwoorde wijze omgaan met de natuur en de natuurlijke hulpbronnen, die niet onuitputtelijk zijn en ook ter beschikking moeten blijven van volgende generaties.

SITUATIE

Sinds een vijftiental jaren maken we ons terecht ongerust over het overmatig gebruik van grondstoffen en energiebronnen, alsmede over de milieuvervuiling. Vooral in onze eeuw merken we hoezeer de mens roofoverval pleegt op de schepping. Hij bouwt teveel in eigen belang en vergeet te bewaren.

Als gevolg van industrialisatie en mechanisering wordt een zware aanslag gepleegd op het milieu in al haar facetten. Verontreiniging van water, lucht en bodem heeft rampzalige vormen aangenomen.

Naast de verantwoordelijkheid die ieder mens draagt, is het de taak van de overheid nationaal en internationaal maatregelen te nemen, waardoor een leefbaar milieu in stand wordt gehouden en natuurlijke hulpbronnen op verantwoorde wijze worden benut.

In onze energievoorziening moet daartoe de besparing van energie met kracht worden gestimuleerd en bevorderd. Inzet van kernenergie is een vraagstuk apart, omdat de gevolgen van het opslaan van hoog radioactief afval niet of onvolledig zijn te overzien. Uiterste voorzichtigheid is dan ook geboden.

Het een en ander brengt de RPF tot de volgende actiepunten:

• 46 Wetgeving

4.1 Een sluitende en samenhangende milieuwetgeving is zeer dringend gewenst. Milieueffecten op langere termijn moeten onderzocht zijn alvorens vestigingsvergunningen worden afgegeven. De Milieu-Effect-Rapportage (MER) moet zo spoedig mogelijk ook van kracht zijn voor het bedrijfsleven, waar dat relevant is.

4.2 De milieu-eisen in de internationale, c.q. Europese milieuwetgeving moeten zo veel mogelijk op elkaar worden afgestemd vanwege de grensoverschrijdende aspecten van de milieuvervuiling en om concurrentie-voordelen, c.q. -vervalsing te vermijden. Internationale druk moet worden uitgeoefend op Tsjecho-Slowakije om het zwavelgehalte van fossiele brandstoffen te verlagen.

4.3 Het is gewenst, dat het Europese Hof van Justitie bindende uitspraken doet ten aanzien van de naleving van de internationale afspraken op het gebied van grensoverschrijdende milieuverontreiniging. Met name moet daarbij worden gedacht aan de 'zure regen' en aan vervuilde rivieren.

• 47 Schoon milieu

4.4 Zo snel mogelijk zullen auto's op loodvrije benzine moeten gaan rijden; dit kan worden gestimuleerd door een lagere accijns.

Mestoverschotten zullen zodanig verwerkt moeten worden, dat zij het milieu niet in ernstige mate vervuilen. Daartoe moeten de volgende maatregelen worden bevorderd:

- verwerking in de agrarische sector;
- verwerking in bos- en natuurgebieden;
- export naar ontwikkelingslanden.

4.5 Het is gewenst in de tariefstelling t.b.v. de mestbanken de grote producenten van de mestoverschotten zwaarder te belasten dan de kleine. Het adagio 'de grootste vervuiler betaalt het meest' kan hiermee duidelijk gestalte krijgen. Het uitrijden van mest op kleigronden in het najaar moeten mogelijk blijven, om het organische stofgehalte van deze gronden op peil te houden. Op deze gronden kan geen mest in het voorjaar worden uitgebracht met uitzondering van grasland. Regels dienen gesteld te worden inzake de maximale hoeveelheid uit te rijden mest per hectare per jaar.

4.6 De overheid moet zowel nationaal als inter-

nationaal maatregelen treffen om uitstervende plant- en diersoorten te beschermen. Gebieden van natuurwetenschappelijke waarde verdienen extra bescherming, zoals bijvoorbeeld de Waddenzee.

• 48 Bodemsanering

4.7 Bodemsanering verdient hoge prioriteit en een ruimhartig financieel beleid. De wet bodembescherming dient strikt te worden toegepast. De consequentie kan zijn, dat bepaalde bedrijvigheden moeten worden gestopt, totdat er een oplossing is voor het afvalprobleem.

Bij de beoordeling van wat chemisch afval is, is het gewenst dat niet alleen de concentratie van bepaalde giftige stoffen in het afval als maat wordt genomen, maar ook de absolute hoeveelheid stoffen in het afval en haar milieugevaarlijkheid. Indien chemische afvalstoffen op eigen terrein blijven, dient hierop controle uitgeoefend te worden.

4.8 De overheid dient gemeenten in staat te stellen tot vervanging over te gaan van verouderde en in verval geraakte rioleringsstelsels.

4.9 Milieukosten moeten zoveel mogelijk in de kostprijs van het produkt worden doorberekend. Niet alleen de producent, maar ook de consument die een bepaald produkt wenst, draagt verantwoordelijkheid. Vervuilers dienen met hogere geldboetes te worden bestraft.

4.10 Onderzoek naar hergebruik van grond- en afvalstoffen (recycling) dient van overheidswege zoveel mogelijk te worden gestimuleerd.

4.11 Milieubeheer, landbouwbeleid en technologiebeleid dienen te worden geïntegreerd.

• 49 Nitraat in drinkwater

4.12 De waterleidingmaatschappijen dienen verplicht te worden het nitraat uit het drinkwater te verwijderen, bijvoorbeeld met het door het ICW in Wageningen ontwikkelde procedé. Dit zal de kosten van het drinkwater slechts met ca. 6 cent per m³ verhogen.

• 50 Natuurbeheer

4.13 Staatsbosbeheer en andere beseigenaren dienen verplicht te worden onderzoek uit te voeren naar corrigerende maatregelen op de effecten van de zgn. 'zure regen'. Corrigerende maatregelen in de natuurgebieden dienen te zijn:

- overschakeling op produktiebossen met recreatieve functie, door adequate bemesting en bekalking;
- betere toepassing van reeds bekende onderhoudsmethoden;
- overgaan op loofhout dat een dieper wortelstelsel heeft dan naalddhout.

4.14 Rioolzuiveringsinstallaties dienen verplicht te worden hun fosfaatuitstoot te verlagen tot hetzelfde niveau als de agrarische sector.

• 51 Energie

4.15 Bij het vaststellen van energieprijzen dient terdege rekening gehouden te worden met de financiële positie van de minst draagkrachtigen.

4.16 Onderzoek naar nieuwe energiebronnen en experimenten met alternatieve vormen van energievoorziening verdienen krachtige steun. Zonne-, wind- en getijde-energie, aardwarmte en energie verkregen uit biomassa alsmede kernfusie verdienen alle aandacht. Onderzoek van het plan-Lievense en varianten daarop is noodzakelijk.

De energiegebruiker moet daarnaast – waar mogelijk door de overheid gestimuleerd – alles doen om energie te sparen. Minder royaal met gas, water en licht behoeft niet of nauwelijks aantasting van het comfort te betekenen.

4.17 Het energiebesparend beleid zal onder meer de volgende beleidsmaatregel moeten omvatten:

- a. uitbreiding en stimulering van verantwoorde isolatie van verwarmde ruimten;
- b. het onderzoek naar en de toepassing van rendementverbeteringen (bijvoorbeeld door warmtekrachtkoppeling) en duurzame energiebronnen dienen een hoge prioriteit te krijgen en door gerichte overheidsbijdragen gestimuleerd te worden;
- c. vergroting van de financiële bijdrage aan energiebesparingsprojecten (zoals stadsverwarming met geïndividualiseerde verbruiksmeting, toepassen warmtepomp);
- d. invoering van etikettering van energieverbruik;
- e. vergroting van het budget voor energiebesparingsonderzoek.

4.18 De kerncentrales in Borssele en Dodewaard moeten in werking blijven om energie te produceren en kennis van, alsmede ervaring met kernenergie te vergroten. Deze centrales kunnen te zijner tijd door andere kerncentrales worden vervangen.

In verband met verantwoorde ramingen van het particuliere en industriële energieverbruik in de komende decennia moeten afwegingen worden gemaakt, waarin o.a. meespelen:

- a. voortgaande bezuinigingen van het energieverbruik en voorkomen van verspilling;
- b. zorg voor de volksgezondheid door een schoon milieu en door het tegengaan van zure regen;
- c. noodzakelijke vervanging van een aantal afgeschreven elektriciteitscentrales;
- d. hoogte van de energieprijzen, die internationaal concurrerend is in verband met exportpositie en werkgelegenheid;
- e. een balans van de voor- en nadelen van ge-

bruik van olie, gas, steenkool, uranium of duurzame energiebronnen;

- f. duur aardgas aan toekomstig gebruik onttrekken, gebruik van steenkool met extra vervuiling voor het milieu en de financiële en politieke kwetsbaarheid van olie-import aan de ene kant moet worden afgewogen tegen het gevaar van radio-actief afval en de problemen van verwerking en opslag aan de andere kant.

In het internationale wetenschappelijk onderzoek naar definitieve oplossingen, zowel voor het laag-, middel- en hoog-radioactief afval dient de deelname van ons land in grote betrokkenheid te worden voortgezet.

V | Waar het op aan komt bij werk en inkomen

• 52 UITGANGSPUNT

De Here God gaf de mens de opdracht de aarde te bebouwen en te bewaren. Voor het vervullen van die opdracht wordt arbeid verricht. Betaald en onbetaald. De mens heeft de taak en verantwoordelijkheid voor zichzelf en anderen die aan zijn hoede zijn toevertrouwd een inkomen te verdienen om zich van de nodige levensbehoeften te kunnen voorzien. Het is een zaak van publieke gerechtigheid dat de overheid een ieder de kans biedt zich te ontplooiën als schepsel van God dat de taak tot bouwen en bewaren kan uitvoeren. Het is een taak van de overheid collectieve voorzieningen te treffen die een mens vrijwaren van armoede in geval van ziekte, handicap, ouderdom of onvrijwillige werkloosheid. Een sociaal zekerheidsstelsel is dan ook onmisbaar.

SITUATIE

In onze dagen voelen vele duizenden de striemen-de gesel van de werkloosheid. Bevorderen van werkgelegenheid en waar nodig een zo rechtvaardig mogelijke verdeling van het beschikbare betaalde werk zijn momenteel overheidstaken. Op nationaal en internationaal niveau mogen daarvoor krachtsinspanningen worden gevraagd, al blijft het de primaire verantwoordelijkheid van elk individu al het mogelijke te doen om in eigen onderhoud te voorzien. Het huidige stelsel van sociale zekerheid is echter te uitgebreid en doet tekort aan de eigen verantwoordelijkheid. Bovendien zijn er te veel mazen in het net waardoor oneigenlijk gebruik en zelfs misbruik mogelijk zijn. Sanering en betere regelgeving zijn nodig.

De RPF komt op grond hiervan tot de volgende actiepunten:

• 53 Werk en loon

5.1 De ingezette ontwikkeling van centraal naar decentraal arbeidsvoorwaardenoverleg moet worden voortgezet en zoveel mogelijk verlegd naar het niveau van de onderneming. Zo wordt recht gedaan aan de persoonlijke verantwoordelijkheid van werkgevers en werknemers en aan de mogelijkheden die de bedrijfsresultaten toelaten. Voor eenzijdige gedetailleerde vaststelling door

de overheid van de arbeidsvoorwaarden van de zogenoemde trendvolgers is geen plaats. Er moet ruimte blijven voor zelfstandige invulling per bedrijf en in elk geval bedrijfstak.

5.2 Verlaging van het loonkostenniveau door voortgezette vrijwillige loonmatiging blijft noodzakelijk om de concurrentiepositie van de Nederlandse bedrijven te verbeteren en de collectieve lasten te verlagen. Als het landsbelang het eist, moet de overheid als uiterste middel een loonmaatregel kunnen nemen. Een geleide loonpolitiek wordt afgewezen.

5.3 Het minimumloon dient voldoende te zijn om als kostwinner een gezin te kunnen onderhouden.

5.4 Inzet, ijver, het dragen van verantwoordelijkheid, persoonlijke betrokkenheid, de arbeidsomstandigheden, bekwaamheid en de schaarste van het specialisme moeten algemene criteria zijn voor de loonbepaling.

Nivellering van lonen en inkomens op basis van de gelijkheidsideologie neemt de prikkel weg tot inspanning en het dragen van verantwoordelijkheid.

Misbruik van machtsposities door vakbonden of werkgever dient via arbitrage te worden bestreden. Staking wordt als oneigenlijk machtsmiddel afgewezen.

5.5 De gelijkstelling van de minimum-uitkering aan het netto-minimumloon doet geen recht aan geleverde prestatie. Een koppeling op afstand is derhalve rechtvaardiger. Het welvaarts-afhankelijk bestaansminimum mag niet worden aangetaast.

5.6 Bevordert moet worden dat de zorg voor de echte minima (huishoudens met één minimum-inkomen) een taak wordt voor de gehele samenleving. Fiscale maatregelen om uitvoering van de zorgtaak te stimuleren, zijn daartoe gewenst.

• 54 Werkgelegenheid

5.7 Bestrijding van de zeer omvangrijke werkloosheid en een rechtvaardige verdeling van de betaalde arbeid over de huishoudens behoort hoge prioriteit te behouden in het overheidsbeleid.

Meer werkgelegenheid moet worden bereikt door grotere armslag voor het bedrijfsleven. Gedacht moet worden aan verschuiving van belasting van

arbeid naar belasting van kapitaal, ondermeer door verdere verlaging van het loonkostenniveau. Voorts zijn flexibeler beloningsstructuren, soepeler ontslagmogelijkheden, grotere mogelijkheden voor tijdelijke arbeidskrachten en beperking van het aantal uren betaald werk voor jongeren beneden de 23 jaar en ouderen boven de 60 jaar mogelijkheden om de werkloosheid terug te dringen. Ouderen boven de 65 jaar zouden in principe geen vaste dienstbetrekking meer moeten vervullen. De overheid moet de werkgelegenheid bevorderen door aanbesteding van publieke (onderhouds)werken en door het plaatsen van orders op de binnenlandse markt. Daarmee wordt bereikt dat er minder geld behoeft te worden uitgegeven aan uitkeringen (terugploegeffect).

5.8 Gelet op de eigen verantwoordelijkheid mag van de werkloze beneden de 50 jaar na één jaar werkloosheid worden geëist dat tot om- of herscholing wordt overgegaan. Het begrip 'passende arbeid' moet zodanig worden verruimd, dat verhuizing kan worden verplicht en de bestaande koppeling aan het eerder verdiende loon wordt losgelaten.

5.9 Het is onrechtvaardig, dat in het ene huishouden niemand betaald werk heeft, terwijl in het andere meerdere leden een fulltimebaan hebben. In een tijd van schaarste van betaald werk, zal bij het aanstellen van personeel de kostwinner voorrang moeten worden gegeven. Er dient gestreefd te worden naar een beperking van het aantal uren betaalde arbeid per huishouding/gezinseenheid, door vaststelling van maxima.

De overheid dient bij het aanstellen van personeel een voorbeeldfunctie te vervullen.

De gehandicapten moeten waar mogelijk de kans krijgen op een dienstbetrekking en mogen in elk geval geen sluitpost in het personeelsbeleid zijn.

5.10 De bestrijding van de jeugdwerkloosheid verdient een specifieke aanpak. In het aanstellingsbeleid dienen jongeren voorrang te hebben boven gehuwde vrouwen die geen kostwinner zijn. Van jongeren mag worden gevraagd, dat zij zich bereid tonen elke mogelijkheid op werk aan te grijpen en geen kans laten liggen om tot her- en bijscholing te komen. Op de uitkeringen van hen, die daartoe niet bereid zijn, moet worden gekort. Bijzondere aandacht verdienen jongeren die langer dan een jaar werkloos zijn. Sociale dienstplicht voor jongens moet worden ingevoerd, waardoor er kansen komen om werkervaring op te doen. Werken met behoud van uitkering en andere reële initiatieven om jongeren aan de slag te krijgen, verdienen alle steun.

5.11 In het kader van het werken met behoud van uitkering moet ook speciale aandacht worden gegeven aan de oudere werklozen (50 tot 60 jaar). Hun kennis en vakbekwaamheid moet worden benut om jongeren te scholen. De overheid dient in dit opzicht een stimulerend en vindingrijk beleid te voeren (o.a. bij monumentenzorg). Daarbij

moeten worden onderzocht hoe het zwart/grijs circuit naar het officiële circuit kan worden teruggevoerd.

5.12 Arbeidstijdverkorting (ATV) is geen alomvattende oplossing voor de werkloosheid. Waar ATV wordt doorgevoerd zal dat in het algemeen gepaard moeten gaan met inlevering van loon en waar nodig met bedrijfsverlenging. ATV mag echter de inkomenspositie niet in gevaar brengen. De overheid moet er op toezien, dat in de gezinssituatie de keuzevrijheid blijft dat één persoon als kostwinner functioneert en als zodanig een voldoende inkomen kan verwerven. ATV kan alleen door CAO-onderhandelingen worden doorgevoerd.

5.13 Zondagsarbeid dient zoveel als mogelijk is te worden voorkomen en de overheid dient er voor te zorgen dat de zondag niet wordt gelijkgeschakeld met een normale werkdag.

• 55 Sociale voorzieningen

5.14 Herziening van het sociaal zekerheidsstelsel is dringend gewenst. Doordat het systeem in de loop der jaren is opgebouwd, zijn overlappings ontstaan, heeft de bureaucratie toegenomen en is het systeem fraudegevoelig geworden. Een nieuw stelsel dient daarom eenvoudig, doorzichtig, minder fraudegevoelig en minder kostbaar te worden. Daarnaast is het noodzakelijk, dat het stelsel meer recht doet aan de eigen individuele en collectieve verantwoordelijkheid van de burgers. Bezuinigen in de sfeer van de sociale zekerheid moeten ook worden gezocht in beperking van het aantal uitkeringen door het aanscherpen van de uitkeringsvoorwaarden.

5.15 Onderzocht moet worden in hoeverre zowel premieheffing als uitkering meer kunnen worden afgestemd op de samenstelling en levenssituatie van de betreffende huishouding. Individualisering van het sociaal zekerheidsstelsel dient met kracht te worden bestreden. Het doet afbreuk aan de onderlinge zorgplicht en vergroot de collectieve lasten van de overheid. Financiële bevoordeling in de sociale zekerheid van ongehuwd samenwonenden (man en vrouw) ten opzichte van wettig gehuwden dient zo snel mogelijk te worden beëindigd. Fraudebestrijding dient met kracht voortgezet te worden.

5.16 Er moet worden gestreefd naar een geleidelijke ombuiging van het stelsel van volksverzekeringen naar een regeling die meer kans biedt aan de vervulling van de opdracht tot persoonlijke verantwoordelijkheid en ontplooiing van de samenlevingsverbanden.

5.17 Integratie van de loondervingsregelingen WW en WVV dient op korte termijn haar beslag te krijgen. Uitgangspunt dient te zijn een vorm waarbij in eerste instantie de sociale partners zorgdragen voor een uitkering op minimumniveau; de duur van de uitkering is mede afhankelijk van het arbeidsverleden en kent een minimum

van een half jaar en een maximum van vijf jaar. Hierdoor kan het premieniveau dalen.

De uitkering van werknemers ouders dan 50 jaar wordt na afloop van deze eerste periode afgestemd op eventueel andere inkomsten van de huishouding en loopt door tot maximaal het 65e jaar. De uitkering van werknemers jonger dan 50 jaar wordt na afloop van de eerste periode onderworpen aan een inkomenstoets gedurende twee jaar en vervolgens aan een inkomens- en vermogenstoets. Overigens wordt het aan de eigen verantwoordelijkheid van de werknemers overgelaten een verzekering af te sluiten of te sparen voor een inkomen boven dit minimum.

5.18 Een minimum-uitkering op grond van de sociale verzekeringswetten dient voldoende te zijn om als alleenstaande of als gezin een redelijk bestaan te leiden, zonder aanvullend beroep op de Algemene Bijstandswet. De minimumdagloonbepalingen moeten worden gehandhaafd. Een algemene gezinstoeslagenwet is dan overbodig.

5.19 Als er in het kader van de integratie van de werkloosheidswetten een algemene gezinstoeslagenwet komt, behoort deze te worden gefinancierd uit de premie-opbrengsten en niet uit de algemene middelen.

5.20 Integratie van ziekwet, WAO en AAW dient te worden onderzocht. Het herinvoeren van een aparte ongevallenwet moet worden overwogen, waarbij buiten de arbeidssituatie ontstane ongevallen afzonderlijk moeten worden gedekt. Met betrekking tot de WAO-uitkering moet onderscheid worden gemaakt tussen het arbeidsongeschiktheidsdeel (ten gevolge van een handicap) en het werkloosheidsdeel (ten gevolge van de conjunctuur). De zogenoemde verdiscontering van de werkloosheidscomponent in de WAO-uitkering dient te worden beëindigd en overgebracht naar het regime van de werkloosheidswet.

5.21 Vereenvoudiging van de uitvoeringsorganisatie van de sociale zekerheid zal hoge prioriteit moeten worden gegeven. Dit kan de overzichtelijkheid bevorderen, kosten besparen en de controle vereenvoudigen. Het uitkeringsniveau zou daarmee op peil kunnen worden gehouden.

5.22 Het sociaal minimum ingevolge de Algemene Bijstandswet moet voldoende zijn om in de eerste levensbehoeften te kunnen voorzien. Extra koopkrachttoeslagen kunnen dan worden afgeschaft. Van kerken (diaconaat) en maatschappelijke organisaties mag daarnaast worden verwacht, dat zij hun verantwoordelijkheid kennen.

5.23 Het verlenen van een uitkering krachtens de Algemene Bijstandswet aan gescheiden, dan wel gescheiden levende vrouwen, zal aan strenge voorwaarden moeten worden onderworpen. Invordering van opgelegde alimentatieverplichtingen moet worden geïntensiveerd en aangehouden moet kunnen worden dat het verwerven van een eigen inkomen redelijkerwijs niet mogelijk is. De financiële gevolgen van echtscheiding

mogen niet zonder meer op de samenleving worden afgewenteld.

5.24 De controle op het gebruik van sociale uitkeringen zal sterk moeten worden geïntensiveerd. Gemeenten moeten kunnen worden verplicht een sociaal rechercheur aan te stellen. Privacy-aspecten mogen geen dekmantel vormen voor frauduleus handelen met gemeenschapsgeld. Uitkeringsfraude moet als misdrijf worden beschouwd en als zodanig veel zwaarder worden bestraft.

5.25 Invoering van een sociaal-fiscaal nummer (So-Fi-nummer) is onder stringente voorwaarden aanvaardbaar ter bestrijding van belasting- en sociale fraude. Koppeling met andere bestanden van persoonsgegevens moet worden voorkomen.

5.26 Verbetering van de arbeidsomstandigheden is waar mogelijk gewenst om het ziekteverzuim verder terug te dringen. Daarnaast is scherpere controle op de ziektemeldingen en het invoeren van een beperkt eigen risico noodzakelijk. Te denken valt aan het niet of gedeeltelijk uitkeren van loon van maximaal twee dagen in geval van verzuim door ziekte. De werknemer kan zich vrijwillig tegen dit risico verzekeren.

5.27 De mate, waarin een onderneming blijkt bij te dragen tot goede arbeidsomstandigheden moet tot gelding worden gebracht in de hoogte van de premies ingevolge de Arbeidsongeschiktheidswet (WAO).

5.28 Bij bezuinigingen op de sociale werkvoorziening dient het huidige aantal arbeidsplaatsen zoveel mogelijk te worden gehandhaafd.

5.29 Het invoeren van een weduwnaarspensioen verdient nadere studie.

5.30 Voor de problematiek van de pensioenbreuk zal op korte termijn een rechtvaardige oplossing tot stand moeten worden gebracht, ondermeer om de arbeidsmobiliteit te vergroten.

5.31 Het betaalde zwangerschapsverlof voor niet-kostwinners moet worden vervangen door onbetaald verlof. Daartoe dient de Ziekwet te worden gewijzigd. Voor uitbreiding naar ouderschapsverlof is in geen enkel opzicht aanleiding.

5.32 Doorbetaling van uitkeringen uit werknemersverzekeringen – eventueel door afkoop ineens – na vertrek naar het land van herkomst moet voor de buitenlandse werknemers in grotere mate mogelijk worden ter ondersteuning van het migratiebeleid.

• 56 Stakingen

5.33 Bij het uitbreken van een arbeidsconflict heeft overleg tot het uiterste verre de voorkeur boven werkstaking of werkonderbreking. Een wetelijke regeling voor het oplossen van arbeidsconflicten door middel van arbitrage of bindend advies is dringend gewenst. De positie van de werkwilligen dient op een zo kort mogelijke termijn te worden versterkt door middel van overheidsbescherming. Werkwilligen hebben principieel recht

op arbeid en doorbetalen van loon.

Gelet op de eigensoortige taak van de overheid ten aanzien van het functioneren van het maatschappelijk leven behoren stakingsacties door ambtenaren bij vitale overheidsdiensten zoals politie, brandweer en reinigingsdienst, disciplinair strafbaar te worden gesteld.

• 57 Medezeggenschap

5.34 Een goede overlegstructuur met behoud van de onderscheiden verantwoordelijkheden van werkgever en werknemer binnen een onderneming is noodzakelijk. Medezeggenschap mag niet ontaarden in verstarring of vertraging van de besluitvorming. Wel dienen werkgevers hun grote verantwoordelijkheid ten opzichte van de persoonlijke belangen van werknemers te beseffen. Er zijn op dat terrein tekortkomingen te constateren. De omvang van de vakorganisatie dient niet het enige criterium te zijn voor het bepalen van de mate van representativiteit van deze organisatie.

5.35 In de komende kabinetsperiode dient de Algemene Kinderbijslagregeling onaangetast te blijven.

VI | Waar het op aan komt bij het beheer van nationale middelen

• 58 UITGANGSPUNT

Als dienaars van God is de overheid Zijn rentmeester over ons land. Verantwoord beheer van nationaal bezit, nationaal inkomen en dergelijke is dan ook haar plicht.

Belastingheffing is een legitiem middel van de overheid om gemeenschapsgelden te verkrijgen. De overheid moet evenwel op verantwoorde wijze van dat recht gebruik maken.

SITUATIE

Een nationale schuld van meer dan 280 miljard gulden, zoals we die nu kennen is onaanvaardbaar. De gigantische staatsschuld beperkt de marges in het regeringsbeleid, verhindert belastingverlaging, belemmert het bedrijfsleven en verkleint de koopkracht. Rente en aflossing op de nationale schuld vormen de onbetaalde rekening van de zeventiger jaren. Het is verheugend te constateren dat in de afgelopen kabinetsperiode met succes pogingen zijn gedaan het verschil tussen jaarlijkse inkomsten en uitgaven van de rijksoverheid te verkleinen. Het belastingstelsel in ons land leidt slechts in schijn tot redelijke en rechtvaardige belastingheffing. De ver doorgevoerde detaillering en de daardoor ontstane complexiteit van de wetgeving schiet haar doel voorbij. Het is een goede zaak, dat de commissie vereenvoudiging loon- en inkomstenbelasting reeds voor de verkiezingen tussentijds verslag zal uitbrengen.

Het huidige stelsel leidt tot frustraties van de uitvoerende ambtenaren, demotivatief van plichtsgetrouwe belastingbetalers en hun adviseurs alsmede sterke groei van misbruik en oneigenlijk gebruik.

Het falen van het fiscale stelsel wordt nog verergerd door de individualiserings-ideologie die de samenleving ontwricht en bovendien in de belastingheffing tot grote onbillijkheden leidt. Ook hier wreekt zich dat het wettig huwelijk niet langer als hoeksteen van de samenleving wordt erkend.

Dit alles brengt de RPF tot de volgende actiepunten:

- 59 6.1 De groei van de staatsschuld dient op de kortst mogelijke termijn te worden gekeerd. Daartoe verdient verlaging van het jaarlijkse fi-

nancieringstekort met als doelstelling dat het tekort in 1990 niet hoger mag uitkomen dan 4% hoge prioriteit. Deze daling dient uitsluitend te worden bereikt door verlaging van de totale overheidsuitgaven, aangezien de collectieve lasten in geen geval verder mogen worden verhoogd.

• 60 Rijksbegroting

6.2 Het niveau van inflatie en rente is tot aanvaardbare hoogte teruggebracht; zowel voor de economie als bijvoorbeeld voor gepensioneerden is het van het grootste belang dat zij stabiel blijven op een zo laag mogelijk peil.

Het is een goede zaak dat de Rijksbegroting niet langer wordt geflatteerd door financiering buiten de begroting om (debudgettering) en geldscheping (monetaire financiering).

Het regeringsbeleid moet erop gericht zijn een groter deel van de Rijksbegroting jaarlijks reëel beïnvloedbaar te maken. Door een meer principiële afweging of een bepaalde activiteit wel noodzakelijkerwijs door de overheid moet worden verricht of gefinancierd, kan dit worden bereikt.

• 61 Belastingen

6.3 De onuitvoerbaarheid van de fiscale wetgeving noopt tot vergaande vereenvoudiging daarvan op korte termijn.

Het plan-Hofstra, de Contourennota en de Heroverwegingsrapporten vormen daarbij nuttige handleidingen. Langs de daarin aangegeven wegen kan tevens de noodzakelijke afzwakking van de progressie in de inkomstenbelasting worden bereikt.

Verlaging van de directe belastingen kan leiden tot enige verhoging van de kostprijsverhogende belastingen.

Door de belastingheffing meer te richten op de consumptieve bestedingen worden de aantrekkelijkheid van het sparen vergroot.

Verlaging van het tarief van loon- en inkomstenbelasting draagt bij tot de noodzakelijke verkleining van het verschil tussen bruto en netto inkomen voor werknemers en uitkeringsgerechtigden.

• 62 Gezinsdraagkracht

6.4 Alleen het gezamenlijke inkomen van de le-

den van één huishouding biedt een aanvaardbare maatstaf voor de heffing van loon- en inkomstenbelasting.

De tweeverdieners-regeling is een ongelukkig compromis tussen individualisering en draagkracht. Spoedige vervanging door heffing over het gezinsinkomen via evenredige verdeling over de echtgenoten (splittingsstelsel) is dringend gewenst.

Het wettig huwelijk mag in geen enkel opzicht worden achtergesteld bij het concubinaat; bevoordeling van het huwelijk kan bijdragen tot herwaardering van deze unieke, Bijbelse samenlevingsvorm. Voordelen zoals fiscale tegemoetkomingen, bijvoorbeeld voor kinderopvang voor tweeverdieners die niet gelden voor gezinnen met één kostwinner, zijn onterecht.

• 63 Koopkrachteffecten

6.5 Het hanteren van de belastingheffing voor nevendoeleinden zoals inkomensherverdeling en indirecte subsidiëring moet worden teruggedrongen.

Wetswijzigingen ten behoeve van een rechtvaardiger belastingheffing mogen niet worden geblokkeerd door te verwachten koopkrachteffecten (koopkrachtplaatje). Deze effecten dienen zonodig via een overgangsregime te worden verzacht.

• 64 Omzetbelasting

6.6 Hantering van twee tarieven in de BTW-heffing veroorzaakt vele onbillijkheden en veel extra werk voor ondernemers en fiscus. Invoering van een uniform tarief dient gepaard te gaan met uitbreiding van het aantal vrijgestelde goederen en diensten ('nultarief').

• 65 Belastingfraude

6.7 Ontgaan en ontduiken van fiscale verplichtingen vormen een groot maatschappelijk onrecht, dat met wetgevende en uitvoerende maatregelen intensief bestreden moet worden. Forse verhoging van de strafmaat kan daartoe bijdragen.

Op korte termijn moet een einde komen aan de fiscale aftrekbaarheid van geldboetes en uitgaven aan anonieme ontvangers (bijvoorbeeld smeergelden). De adviezen, die regering en parlement kregen in het rapport van de Interdepartementale stuursgroep misbruik en oneigenlijk gebruik (handelend over belastingfraude en fraude met sociale voorzieningen) moeten serieus worden genomen. Bij de bestrijding van deze fraude kan het sociaal-fiscaal nummer een hulpmiddel zijn.

• 66 Dividenden

6.8 De 'dubbele heffing' (van vennootschapsbe-

lasting en inkomstenbelasting c.q. dividendbelasting) over door lichamen uitgekeerde winsten vormt een zware rem op de economische bedrijvigheid. Op korte termijn moet worden bestudeerd hoe deze dubbele heffing op aanvaardbare wijze kan vervallen, zodat particulier aandelenbezit wordt bevorderd.

• 67 Overdrachtsbelasting

6.9 Aftrek van kosten i.v.m. een verhuizing vanwege een nieuwe dienstbetrekking past niet in het inkomensbegrip van de inkomstenbelasting. Bevordering van de arbeidsmobiliteit van werknemers met een eigen woning dient te worden bereikt door afschaffing van de overdrachtsbelasting op woonhuizen.

VII | Waar het op aan komt over de grenzen

• 68 UITGANGSPUNT

Gerechtigheid verhoogt een volk. Dat is geen achterhaalde belofte uit de tijd van het Oude Testament, maar een actuele realiteit, waarmee rekening moet worden gehouden in het buitenlands beleid.

Tevens dient in het buitenlands beleid aandacht te bestaan voor Gods leiding in de geschiedenis. De Here God leidt het hart van een mens, dus ook van ministers en kamerleden, overal heen, waar het Hem behaagt (vgl. Spreuken 21 : 1). Alles wat met de wereld gebeurt, verwijst naar en is een voorbode van Zijn komend Koninkrijk.

SITUATIE

Voor de actuele buitenlandse politiek houdt dit in, dat Nederland zich moet inzetten voor de handhaving van burgerlijke vrijheden, inbegrepen de vrijheid om te leven en handelen overeenkomstig iemands levensovertuiging. Het een en ander uiteraard binnen humanitaire grenzen, zoals die zichtbaar zijn bij het licht van de Heilige Schrift. Dat leidt ook tot een kritische beoordeling van een instituut als de Verenigde Naties, vanwege het daar heersende verlangen naar een wereldregering. Op vergelijkbare wijze moet Nederland ook de Europese samenwerking beoordelen: instemmend wat betreft samenwerking, maar afwijzend tegenover het streven naar een politiek verenigd Europa.

Nederland zal Israël als volk en als natie, vanwege Gods bijzondere bemoeienis, speciale steun moeten geven. Waar en wanneer nodig, dient Israël terecht te worden gewezen.

De relaties met Zuid-Afrika zijn mede gestempeld door vele historische banden en familierechten. Bovendien is de Republiek van Zuid-Afrika van groot belang: geografisch strategisch gelegen, bedreigd door het communisme, rijk aan delfstoffen. Van daaruit past een sympathiek-kritische houding tegenover Zuid-Afrika, zowel met begrip voor de geheel eigensoortige problematiek van verschillende bevolkingsgroepen, als met een Bijbels appèl om niet weg te lopen voor de plicht zijn broeders hoeder te zijn.

Dat brengt de RPF tot de volgende actiepunten:

• 69 Mensenrechtenbeleid

7.1 De Nederlandse overheid dient zich met betrekking tot het mensenrechtenbeleid in de wereld in te zetten voor de handhaving van alle aspecten van de Slotakte van Helsinki, met inbegrip van de garantie van godsdienstvrijheid in de meest brede betekenis van het woord. Nederland moet voorts pleiten voor de spoedige omzetting in een verdrag van de declaratie met betrekking tot discriminatie, welke in 1981 door de Algemene Vergadering van de VN is aangenomen. Deze declaratie is gericht op uitbanning van discriminatie, o.m. op grond van godsdienst en levensovertuiging.

7.2 De Nederlandse overheid dient in haar buitenlands beleid ernaar te streven, dat het vrij leven naar respectievelijk uitdragen van godsdienst of levensovertuiging niet wordt belemmerd. Om die reden dient ze er bij de Griekse EG-partner op aan te dringen, dat die zich houdt aan de Conventie voor de Rechten van de Mens.

7.3 In samenwerking met EG-partners moet druk worden uitgeoefend op die landen in de wereld, waar men niet vrij kan leven naar godsdienst of levensovertuiging en/of waar men belemmerd wordt in het uitdragen van godsdienst of levensovertuiging. De landen waarin dit geschiedt, dienen te worden gewezen op het naleven van de Conventie voor de Rechten van de Mens.

Na de toetreding van Spanje en Portugal kunnen in EG-verband de relaties met Latijns Amerika worden versterkt ten einde de mensenrechtensituatie in dat werelddeel te verbeteren.

7.4 Mede dankzij de inzet van Nederland is eind 1984 een verdrag inzake martelen van mensen opgesteld, dat ook voorziet in mogelijkheden tot toezicht ter plekke. Het is dan ook vanzelfsprekend, dat Nederland nu snel overgaat tot ratificatie en bevordert, dat ook andere staten dat zullen doen.

7.5 De strijd tegen het internationale terrorisme dient door Nederland in samenwerking met EG-, respectievelijk VN-partners met kracht te worden voortgezet en versterkt.

• 70 Verenigde Naties

7.6 Het lidmaatschap van de Verenigde Naties moet zeer kritisch worden bekleed. Uitgangspunt van deze organisatie vormt immers de gedachte

dat de mens-van-goeden-wille de heilstaat in het hier en nu zal kunnen bereiken. Nederland dient de VN te verlaten, indien deze organisatie haar karakter als platform voor interstatelijk overleg en besluitvorming verandert en een instrument wordt voor het concreet realiseren van een wereldregering.

7.7 Nederland zal een uiterst kritisch gebruik moeten maken van zijn lidmaatschap van de VN. Internationale rechtsbeginselen zijn afgeleid van de nationale rechtsbeginselen. Deze kunnen onderling nogal verschillen. Daarom zal onze regering zich voortdurend bewust moeten zijn van het gevaar van de doorwerking van verwerpelijke staatskundige beginselen (bijvoorbeeld centralistische staatsopvattingen). Ze dient zich te verzetten tegen politieke machtsmisbruik binnen de VN, van welke grootmacht dan ook.

7.8 Nederland moet, ondanks het gebrekkig functioneren, vasthouden aan het principe dat de Verenigde Naties een instituut moeten zijn waarin alle soevereine staten in de wereld zijn vertegenwoordigd. Volkenrechtelijke beginselen inzake het oplossen van geschillen, de bescherming van grondrechten en het zelfbeschikkingsrecht van de volken kunnen er worden besproken en tot gelding worden gebracht. Steun kan gegeven worden aan het nuttige werk van de VN-organen op het terrein van de wereldgezondheidszorg, wereldvoedselvoorziening, hulp aan vluchtelingen etc. Nauwkeurig dient gelet te worden op de effectiviteit en doelmatigheid van dit werk.

7.9 Nederland zal zich moeten verzetten tegen het idee van een permanent VN-leger, dat onder volledige controle wordt gebracht van de Veiligheidsraad. Verzoeken aan Nederland tot deelname aan een VN-vredesmacht zullen van geval tot geval bekeken moeten worden, waarbij het aanvaarden van VN-vredesstaten niet mag gaan ten koste van onze NAVO-taken. Studies om te komen tot opbouw en uitrusting van een speciale VN-vredesmacht voor zgn. 'peacekeeping' taken verdienen ondersteuning. Het uitzenden van militairen voor VN-taken dient bij voorkeur op vrijwillige basis plaats te vinden.

7.10 Nederland zal in de commissie voor de rechten van de mens met voorstellen moeten komen om ontsparing van het VN-beleid op onder meer het beleid van het zelfbeschikkingsrecht der volken en van de emancipatie van de vrouw te bestrijden. Gedacht moet worden aan de vergroting en erkenning van de rol van het internationaal Gerechtshof in dezen. Zodoende kan de discussie over grondrechten van burgers uit de sfeer van de vertroebelde politieke besluitvorming binnen de VN worden gehaald.

7.11 Nederland moet met voorstellen komen die verspilling in allerlei opzicht bij het ontwikkelen van VN-projecten in het kader van een mondiale ontwikkelingsstrategie tegengaan. Studies, aanbevelingen en hulp die een bijdrage kunnen leve-

ren tot een ruimer besef en grotere inzet van eigen mogelijkheden en verantwoordelijkheden van de kant van de ontwikkelingslanden zelf, moeten bevorderd worden.

7.12 Het Nederlandse beleid bij de besprekingen tussen Oost en West moet erop gericht zijn, dat de zaak van de burgerlijke vrijheden niet terwille van de ontspanning naar de achtergrond wordt geschoven. Bij de Russische regering moet er bovendien met kracht op worden aangedrongen, dat ze haar troepen terugtrekt uit onder meer Afghanistan en Polen, alsmede meer recht doet aan de zelfstandigheid van de Baltische staten.

• 71 Antillen en Aruba

7.13 Voortbouwend op de bestaande politieke en economische banden met Nederland, verdient het streven naar een 'gemenebestverhouding' Nederlandse Antillen-Aruba-Nederland nadrukkelijke aandacht. Mede daardoor wordt een grotere politieke en sociaal-economische zelfstandigheid bevorderd.

• 72 Molukkers en Papoea's

7.14 Nederland heeft een ereschuld tegenover de Molukse en Papoea-volken. Terecht wordt naar Nederland opgezien voor wat betreft de erkenning van hun gewettigde verlangens naar zelfbeschikking.

Zonder de eigen verantwoordelijkheid van de republiek Indonesië aan te tasten zal Nederland deze verlangens naar autonomie moeten ondersteunen en bespreekbaar stellen binnen de internationale gemeenschap.

• 73 Israël

7.15 De staat Israël neemt in de volkenwereld een bijzondere plaats in, aangezien het Joodse volk – afstammelingen van het oude Verbonds-volk en naar het Bijbelse getuigenis nog steeds 'beminden om der Vaders wil' – daar na een eeuwenlange verstrooiing door de bijzondere leiding van God een nationaal tehuis mocht vinden. Niet ten onrechte een Godswonder genoemd. Solidariteit met en steun aan Israël zal dan ook uitgangspunt moeten zijn van het Nederlandse beleid. Tegelijk zal met de Israëlische leiders moeten worden erkend, dat de Joodse staat aan dezelfde volkenrechtelijke regels is onderworpen als elke andere staat en daarop ook mag worden aangesproken.

7.16a. Het Nederlandse buitenlandse beleid moet erop zijn gericht dat het bestaansrecht van de staat Israël internationaal wordt erkend, in het bijzonder door de Arabische landen en dat Israël kan leven binnen veilige en erkende grenzen. De Nederlandse regering dient er naar te streven, dat alle landen van de EG vol-

ledige diplomatieke betrekkingen onderhouden met Israël.

- b. Aangezien de oplossing van de problemen in het Midden Oosten in de eerste plaats een zaak is voor de betrokken partijen kan een vredesregeling voor het Midden Oosten slechts tot stand komen via rechtstreekse onderhandelingen tussen de betrokken partijen en dus niet alleen via een internationale vredesconferentie. In dat verband kan de Palestijnse bevrijdingsbeweging PLO niet worden beschouwd als de enige vertegenwoordiger van het Palestijnse volk.

- c. Jeruzalem moet worden aangemerkt als de ondeelbare hoofdstad van de staat Israël. De Nederlandse ambassade moet weer in Jeruzalem worden gevestigd.

- d. De Nederlandse regering dient er zich voor in te zetten, dat er een rechtvaardige oplossing tot stand komt voor het Palestijnse vraagstuk, recht doende aan de nationale aspiraties van het Palestijnse volk.

In dat verband dient Nederland te bevorderen, dat de EG zoveel mogelijk aansluiting zoekt bij het huidige Amerikaanse beleid, dat erop is gericht Jordanië en de vertegenwoordigers van de Palestijnse bevolking op de Westbank en in de Gaza-strook tot directe onderhandelingen met Israël te brengen.

Een oplossing van het Palestijnse vraagstuk kan dichterbij worden gebracht, wanneer de PLO de vernietiging van Israël formeel uit zijn handvest schrapt, terreur als strijdmiddel nadrukkelijk afwijst en zich bereid verklaart tot het aanvaarden van een politieke oplossing. Het Israëliëse standpunt, dat de PLO niet als gesprekspartner kan dienen, zo lang aan deze voorwaarden niet is voldaan, verdient Nederlandse steun.

- e. De Nederlandse regering dient zich waar mogelijk te verzetten tegen en waar nodig te distantiëren van internationale acties gericht op het isoleren van Israël en het in een kwaad daglicht stellen van het zionisme. Nederland moet bereid zijn eventuele gevolgen van een dergelijk standpunt te accepteren.

7.17 De Nederlandse regering dient zorg te dragen voor een zo onbelemmerd mogelijk handelsverkeer tussen Nederland en Israël. De werkingsduur van de wet Meldingsplicht buitenlandse boycotmaatregelen dient na afloop van de vastgestelde termijn van drie jaar te worden verlengd. Afhankelijk van de effecten van deze wet moeten aanvullende maatregelen worden getroffen tegen de Arabische boycot van bedrijven op de zogenaamde zwarte lijst en tegen de uitgifte van negatieve goederenverklaringen.

De Nederlandse regering moet bevorderen, dat in Europees verband dezelfde maatregelen worden getroffen tegen de afgifte van niet-Jood-verklaringen als in Nederland zijn gerealiseerd.

• 74 Zuid-Afrika

7.18 De polarisatie van de verhoudingen tussen de diverse bevolkingsgroepen in Zuid-Afrika geeft reden tot grote zorg. In Zuid-Afrika dreigt in plaats van geweldloze staatkundige evolutie een gewelddadige revolutie.

Geen steun dient te worden verleend aan organisaties als ANC en SWAPO, die terreur als een legitiem strijdmiddel hebben aanvaard. Het Nederlandse beleid dient daarentegen te zijn gericht op het ondersteunen van die personen en groepen in Zuid-Afrika die zich inzetten voor het bouwen van bruggen tussen de diverse bevolkingsgroepen en het bewandelen van wegen van verzoening en gerechtigheid.

7.19 Met het oog op de beïnvloeding van de ontwikkelingen in Zuid-Afrika verdient het instrument van de kritische dialoog sterke voorkeur boven dat van de boycot. In dat verband dient het herstel van het cultureel verdrag tussen Nederland en Zuid-Afrika te worden bevorderd. Economische sancties moeten worden afgewezen, omdat:

- a. deze juist de niet-blanke bevolking van Zuid-Afrika het hardst zullen treffen;
- b. het effect in de richting van versoepeling van het Afrikaanse standpunt twijfelachtig is;
- c. deze het risico van gewelddadige revolutie aanmerkelijk kunnen vergroten.

Het aanwenden van bestaande en nieuwe investeringen in Zuid-Afrika ter verbetering van de positie van de gehele bevolking dient te worden bevorderd.

7.20 De Nederlandse regering dient te bevorderen, dat de gelijkwaardigheid van alle inwoners van Zuid-Afrika en de gelijkberechtiging van alle Zuidafrikaanse bevolkingsgroepen zo spoedig mogelijk de grondslag gaat vormen van het beleid van de Zuidafrikaanse regering.

De door de Zuidafrikaanse regering in gang gezette afbraak van discriminerende onderdelen van de Zuidafrikaanse wetgeving dient met grote kracht te worden voortgezet. Het Nederlandse beleid dient erop gericht te zijn een eind te maken aan de schending van universele normen van recht en gerechtigheid in Zuid-Afrika.

Tot de onderdelen van het Zuidafrikaanse systeem, die zullen moeten verdwijnen, behoren o.m.:

- de ontwijchting van huwelijk en gezin door trekarbeid;
- het onvrijwillig wegzenden (deporteren) van overtollige arbeidskrachten naar de thuislanden;
- gevangenhouding zonder vorm van proces.

7.21 Uitgangspunt van de Nederlandse regering bij de benadering van de Zuidafrikaanse autoriteiten dient te zijn, dat deze zowel verantwoordelijk zijn voor het handhaven van orde en rust in het land, als het scheppen van nieuwe rechtvaardige

staatkundige structuren. Het vormen van onafhankelijke naties voor de diverse bevolkingsgroepen van Zuid-Afrika is slechts aanvaardbaar als wordt voldaan aan de volgende voorwaarden:

- op basis van vrijwilligheid;
- voldoende waarborgen voor de noodzakelijke bescherming van vitale belangen en culturele identiteit van elke bevolkingsgroep;
- blijvende participatie in besluitvorming binnen de nationale politiek van Zuid-Afrika.

Te denken valt aan een federaal staatsbestel binnen de huidige republiek Zuid-Afrika.

7.22 Een werkelijke oplossing van de problemen in Zuid-Afrika kan slechts tot stand komen in overleg met de door de desbetreffende bevolkingsgroepen als zodanig erkend leiders, bijvoorbeeld via een nationale conventie. Internationaal zal daarop moeten worden aangedrongen. Van zo'n overleg behoeven de leiders van de reeds onafhankelijke thuislanden (Transkei, Ciskei, Venda en Bophutwa-Tswana) niet te worden uitgesloten. Erkenning van deze onafhankelijke naties door de Nederlandse regering verdient nadrukkelijk aanbeveling. Investerings in die landen moeten worden bevorderd.

• 75 Europees beleid

Binnen het buitenlandse beleid neemt Europa een aparte plaats in. Ook Nederlandse vertegenwoordigers hebben deel aan het werk van de Europese Commissie respectievelijk van het Europees Parlement. Hoeveel temeer dient ook de Nederlandse regering actief te participeren in het Europese samenwerkingsbeleid.

7.23a. Ter realisatie van een zo breed mogelijke Europese economische samenwerking, dient het verdrag van Rome zo volledig mogelijk te worden verwezenlijkt.

b. Dit behelst onder meer de plicht van de Raad van Ministers om op korte termijn te komen met een uitgewerkt plan voor de opzet en uitbouw van een gemeenschappelijk vervoersbeleid (conform de uitspraak van het Europees Hof van 22 mei 1985).

c. Samenwerking op het gebied van nieuwe technologieën verdient onze steun (bijv. Eureka en het ESPRIT-project), evenals de opbouw van een Europees ruimtevaartprogramma bedoeld voor een vreedzaam gebruik van de ruimte (Ariane-projecten; Hermes-project).

d. Een gemeenschappelijke handelspolitiek, met name t.o.v. de VS, Japan en de Comecon-landen is gewenst. Protectionisme moet daarbij zoveel als mogelijk worden vermeden, behoudens uitzonderingen vanwege vitale belangen. Daarbij moet dan uiterste zorgvuldigheid worden betracht, met name om handelsconflicten met westerse landen te voorkomen.

7.24a. Sterke vereenvoudiging van grens- en douaneformaliteiten is gewenst. Steekproefge-

wijze controles aan de nationale grenzen dienen te voorkomen, dat de Europese binnengrenzen geheel vervallen. Verschillen in nationaal beleid (b.v. t.a.v. drugs) zijn te groot om die binnengrenzen geheel te doen vervallen. Ook met het oog op signalering van personen met criminele bedoelingen (denk aan wapenhandel, smokkel, terrorisme) dienen deze grenzen niet geheel te verdwijnen.

b. Europese aanpak ter bestrijding van de internationale misdaad en een gemeenschappelijk veiligheidsbeleid voor luchthavens is gewenst.

7.25a. Verdergaande politieke integratie, die de nationale zelfstandigheid van de lidstaten dreigt aan te tasten, wordt met grote zorg gadegeslagen. Verschillen in de mate van integratie tussen twee groepen EG-landen, die in die omstandigheden gemakkelijk kunnen ontstaan, zijn ongewenst.

b. Lidstaten moeten zich in uiterste gevallen kunnen blijven beroepen op een vitaal belang.

Nadere precisering van de mogelijkheden tot beroep op vitaal belang, is nodig.

Vanwege een procedurele verbetering van de besluitvorming in de Raad van Ministers binnen het kader van het huidige verdrag, is een verandering van het Verdrag niet nodig. Het Spinelli-rapport, gericht op een Europese Unie met supranationale organen, is aldus ongewenst.

7.26a. Het dient regel te worden, dat de leden van de Europese Commissie voor hun werkzaamheden verantwoording afleggen in het Europees Parlement.

b. De Ministers uit de Raad blijven te allen tijde verantwoording aan de nationale parlementen schuldig. Het Nederlandse parlement dient zich, door meer overleg met de betreffende ministers, intensiever bezig te houden met de opstelling van de Nederlandse ministers in de Raad. Op die manier kan het zogenaamde lek in de democratische controle op het besluitvormende orgaan in Europa daadwerkelijk gestopt worden.

c. Intensivering van de contacten tussen nationale en Euro-parlementariërs is dringend gewenst. De oprichting van een interparlementaire commissie kan daartoe bijdragen.

VIII | Waar het op aan komt bij hulp aan de verre naaste

• 76 UITGANGSPUNT

Naast de verantwoordelijkheid, die elk individu heeft tegenover zijn medemens in eigen land en daarbuiten, kan de overheid op eigen wijze een bijdrage leveren aan het lenigen van de nood, waarin miljoenen mensen elders in de wereld verkeren. Dit is een eis van gerechtigheid in internationaal verband. Het Bijbels gebod de naaste lief te hebben als onszelf strekt zich dus ook uit tot de besteding van publieke middelen. Het afzonderen van een klein deel van de belastinggelden voor hulp en bijstand aan minder bedeelden in de wereld is niet minder dan een plicht. Ontwikkelingshulp zal tot stand moeten komen in overleg en samenwerking met mensen, organisaties en overheden in landen die hulp ontvangen. Donorlanden hebben niet het recht om ontvangende landen te bevoogden, al mogen ze wel een verantwoorde besteding van gelden eisen.

SITUATIE

In onze tijd wordt hulp in velerlei vorm verleend. Noodhulp moet worden geboden in geval van natuurrampen, zoals overstromingen en droogte. Ontwikkelingssamenwerking zal echter als oogmerk moeten hebben de positie van vele kanslozen te verbeteren, zodat ook zij in staat worden gesteld zelf hun gaven en talenten te ontplooiën tot eer van God. Sterke concentratie van hulpverlening is noodzakelijk om een zo groot mogelijk effect te verkrijgen. Als klein land kan Nederland onmogelijk de nood van de gehele wereld op de schouders nemen. De armste mensen verdienen voorrang bij de hulpverlening, die niet bij voorkeur langs regeringskanalen moet worden verstrekt. Inschakeling van particuliere organisaties in zowel Nederland als het ontvangende land moet meer dan nu gebeurt, worden nagestreefd.

De RPF staat voor de volgende actiepunten:

• 77 Hulpverlening

8.1 Materiële nood kan niet worden losgezien van geestelijke nood, die weer verband houdt met de culturele en religieuze situatie in de ontwikkelingslanden. Hulpverlening dient waar maar enigszins mogelijk gepaard te gaan met de ver-

kondiging van het Evangelie van Jezus Christus. Het is van groot belang dat nationale kerken en nationale para-kerkelijke instellingen alsmede zendingsorganisaties worden ingeschakeld bij ontwikkelingshulp.

8.2 Een laag ontwikkelingsniveau is een gevolg van het gebrek aan doordringen van het onderwijs. Daarom zal prioriteit moeten worden gegeven aan:

- basisonderwijs en opleiding van onderwijskrachten;
- opleiding van voorlichters, met name ten behoeve van de landbouw, coöperaties en plattelandsontwikkeling (handwerk, kleine industrie, ambacht);
- kennisoverdracht van westerse kennis en technologie naar de lokale situatie.

8.3 Ontwikkelingsgelden moeten zo effectief mogelijk worden besteed. De volgende voorstellen dienen daartoe:

- terugdringen van de bureaunkosten van het departement van Ontwikkelingssamenwerking door overheveling van taken naar particuliere organisaties;
- meer steun aan projecten die concreet de bevolking leren zich in de toekomst zelf te redden;
- opvoeren van hulpverlening via particuliere instanties (medefinancieringsorganisaties en andere);
- verminderen van het aantal landen waaraan Nederland speciale steun geeft (de programmalanden). Naast Indonesië en Suriname zouden er dat nog vijf kunnen zijn, zodat minder versnippering optreedt;
- hulpverlening meer toeleggen op activiteiten waarvoor in ons land grote deskundigheid aanwezig is (landbouw, weg- en waterbouwkunde). Vanwege de praktijkgerichtheid verdienen HBO-ingenieurs de voorkeur in het veldwerk;
- meer coördinatie in EG-verband om tot een gezamenlijke regionale hulpverlening te komen;
- meer inspelen op de vraag uit de ontwikkelingslanden zelf;
- meer aandacht voor kleinschalige projecten – waar mogelijk opgenomen in een groter geheel – om risico van mislukken te verkleinen, de kans op kapitaalvernietiging op grote schaal

uit te sluiten en de voorbeeldfunctie voor de bevolking te vergroten;

- meer aandacht voor een goede verantwoording van de hulpverlening; per project dienen goede afspraken te worden gemaakt over de wijze van verantwoording;
- beperking van het besteden van gelden door middel van VN-organisaties (multilaterale hulp) omdat deze vorm van hulpverlening minder effectief is.

8.4 De overheid zal de burger informatie moeten verstrekken over speciaal met Nederlandse hulp opgezette projecten om daarmee de burger meer te betrekken bij ontwikkelingssamenwerking. Denk ook aan het onderwijs.

8.5 Voorwaarden voor het verlenen van ontwikkelingshulp via overheidsinstanties zijn vrijheid van godsdienst en vrijheid van meningsuiting. Het geven van ontwikkelingshulp mag in dezen als pressiemiddel worden gebruikt. Schending van deze fundamentele vrijheden kan leiden tot het staken van hulp waar dit de bevolking niet direct treft (kapitaalhelp of werkzaamheden op het gebied van de infrastructuur). Verlenen van noodhulp in geval van natuurrampen valt daar buiten.

Hulp aan verwaarloosde bevolkingsgroepen dient hoge prioriteit te hebben bij de overheid en de particuliere organisaties.

8.6 Overheden van landen in de Derde Wereld dragen eigen verantwoordelijkheid voor beheer van geldmiddelen en de verhoging van de levensstandaard in eigen land. Regeringen die blijken van verantwoordelijkheidsgevoel op financieel-economisch gebied en er zorg voor dragen dat de hulp het gehele volk ten goede komt, verdienen extra steun. Gedacht kan worden aan:

- gehele of gedeeltelijke kwijtschelding van schulden;
- steun bij opleiding van bestuurskader en leerkrachten;
- extra steun bij grote projecten.

8.7 Het ontwikkelingsbeleid dient primair gericht te zijn op landen en groepen met de laagste inkomens. Vanuit de bestrijding van de armoede moeten blijvende effecten worden bereikt die leiden tot verzelfstandiging van land en inwoner.

8.8 Armoedebestrijding en verzelfstandiging beginnen bij een structurele verbetering voor de nationale voedselproductie door de kleine boeren (80% of meer van de boeren).

Kunstmesthulp (programma FAO) verhoogt de produktie van elk gewas ongeacht het produktieoppervlak en past daarmee goed in dit beleid (minder import van voedselgewassen, betere export van handelsgewassen).

8.9 Ontwikkelingssamenwerking behoeft niet te worden losgezien van de inschakeling van het bedrijfsleven. Hulpverlening mag echter nooit alleen op grond van werkgelegenheidseffecten in Nederland worden toegestaan.

8.10 De toegang van produkten uit de Derde Wereld op de Europese markt moeten worden vergroot. Nederland moet in EG-verband initiatieven ontplooiën om bestaande barrières geheel of gedeeltelijk weg te nemen.

8.11 Op internationaal niveau moet met spoed een voedselstrategie worden uitgewerkt, die kan voorkomen dat mensen massaal omkomen van honger, zoals nu reeds vaak jaren achtereenvolgend het geval is in de Sahellanden. Inzet van Nederlandse mestoverschotten in de Sahel dient te worden bestudeerd en ter plaatse te worden onderzocht.

8.12 Het mandaat van de Nationale Commissie Voorlichting en Bewustwording Ontwikkelingssamenwerking (NCO) moet zo snel mogelijk worden beëindigd.

8.13 In het kader van ontwikkelingshulp mag directe, noch indirecte steun worden gegeven aan zogeheten bevrijdingsbewegingen als ANC en SWAPO. Wel moet vanuit de begroting ontwikkelingssamenwerking geld beschikbaar komen voor projecten voor vluchtelingenhelp in Zuid-oost-Azië, Afghanistan en de Hoorn van Afrika.

8.14 Financiering om export van extreme emancipatieopvattingen naar Derde-Wereldlanden mogelijk te maken moet worden gestaakt.

Themacoördinatoren die bij ambassades belast zijn met emancipatiezaken moeten andere functies krijgen.

8.15 Speciale aandacht verdient hulpverlening in het kader van herbebossing in combinatie met voedselproductie in ontboste gebieden, door het inschakelen van landloze boeren, die op contractbasis met de papierindustrie hout voor papierpulp produceren.

IX | Waar het op aan komt bij de bescherming van de vrede

• 78 UITGANGSPUNT

Zoals vrijheid een genormeerde zaak is, zo is ook de bescherming van die vrijheid (defensie) genormerd door Gods geboden. Ons land geniet alweer enkele tientallen jaren van de vrijheid, die ze uit Gods hand – door Zijn leiding van de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog – heeft terugontvangen om Hem te dienen en te eren. Nu is dit niet de plaats om erbij stil te staan in hoeverre ons volk de vrijheid heeft aangegrepen om met terdaad God te dienen in volle, vrije verantwoordelijkheid. Wel moet erop worden gewezen, dat de verantwoordelijkheid van de overheid tegenover God en daarom ook tegenover mensen, ertoe verplicht te zoeken naar middelen en wegen ter bescherming van de vrijheid tegen kwade machten. Vrijheid is een kostbaar goed, dat mag en moet worden beschermd. Maar niet elk middel om de vrijheid te verdedigen is verantwoord tegenover God, de Koning van heel de Schepping. Zowel pacifisme als militarisme moeten daarom worden afgewezen.

SITUATIE

Voor de verdediging van ons land is Nederland lid van de NAVO. Het lidmaatschap van de NAVO moet allereerst loyaal, maar tegelijk ook kritisch worden vervuld, erop toeziende, dat op verantwoorde wijze de gezamenlijke defensie-inspanningen worden gerealiseerd.

Ons land dient alles in het werk te stellen de ernstige bedreigingen van de vrijheid (bij voorbeeld het Sovjet-communisme) te weren. Langs de weg van het NAVO-lidmaatschap zou ook voortgang geboekt kunnen worden in de beperking en waar mogelijk vermindering van massavernietigingswapens. Het gaat daarbij om zowel nucleaire, als ook biologische/bacteriologische en chemische wapens. De harde werkelijkheid gebiedt te zeggen, dat dan tegelijkertijd versterking geboden is van de conventionele bewapening.

Het een en ander brengt de RPF tot de volgende actiepunten:

• 79 Verdediging

9.1 De verdediging van ons land kan momenteel

alleen op geloofwaardige en effectieve wijze gebeuren in samenwerking met andere landen van West-Europa, de Verenigde Staten en Canada. Het lidmaatschap van de NAVO als defensief bondgenootschap is dan ook vanzelfsprekend. Nederland zal loyale steun aan de NAVO moeten geven, opdat het stabiliserende effect en de oorlogsvoorkomende werking, die van dit bondgenootschap uitgaan, in stand kunnen worden gehouden.

9.2 Nederland moet de met de NAVO-partners gemaakte afspraken om de Westerse verdediging op peil te houden, nakomen waarbij reële verhoging van de defensie-uitgaven met jaarlijks 3% uitgangspunt blijft.

9.3 Verdere versterking van de defensie in Europa door middel van de Westeuropese Unie ten behoeve van snellere coördinatie tussen de Europese regeringen en verdere standaardisering van wapensystemen, wordt niet zonder meer afgewezen. Eén en ander dient evenwel de samenwerking binnen de NAVO onverlet te laten.

• 80 Bewapening

9.4 In overleg met de NAVO-partners zal alles gedaan moeten worden om de rol van het kernwapen terug te dringen, zonder dat daardoor het machtsevenwicht wordt verstoord. Modernisering van de conventionele bewapening verdient hoge prioriteit, ook als dit verhoging van de defensielasten met zich zal brengen.

9.5 Nederland moet pogingen om een verdergaande verspreiding van kernwapens in de wereld te voorkomen, krachtig steunen.

9.6 Nederland moet de besprekingen over de wederzijdse troepenverminderingen in Europa (MBFR) ondersteunen om tot concrete, evenwichtige, controleerbare en vertrouwenwekkende resultaten te komen.

9.7 Bij het streven naar ontspanning tussen Oost en West dient te worden uitgegaan van een geïntegreerd veiligheidsbeleid, waarbij gebruik wordt gemaakt van de (nog bestaande) Westerse voorgrond op economisch en technologisch gebied. Zo kan getracht worden de Sovjet-Unie tot concessies te brengen t.a.v. de mensenrechten en haar te dwingen de prioriteiten te verleggen van de produktie van wapens naar consumptiegoederen.

ren, waardoor wapenbeheersing ook voor haar noodzakelijk wordt.

9.8 De steeds verdergaande ontwikkeling van het kernwapen stelt de Sovjet-Unie in staat grote nadruk te leggen op een verrassingsoorlog. Eenzijdige afschaffing van alle kernwapens draagt niet bij tot de wereldvrede. Wel moet Nederland binnen de NAVO invloed uitoefenen om de bondgenoten te doen inzien, dat gebruik van strategische kernwapens onaanvaardbare risico's voor de bevolking met zich brengt.

9.9 Alleen indien Nederland een meer dan evenredig deel van de versterking van de conventionele bewapening voor zijn rekening neemt, kan in overleg met de NAVO overwogen worden kerntaken af te stoten. Een eenmaal gesloten verdrag met de Verenigde Staten inzake plaatsing van kruisvluchtwapens zal moeten worden uitgevoerd.

9.10 In het licht van de samenwerking binnen de NAVO moet de vorming van een afzonderlijke en geïntegreerde Europese kernmacht worden afgewezen.

De bestaande Britse en Franse kernmacht moet van beperkte omvang blijven. Wel dient een al te grote afhankelijkheid van de Verenigde Staten te worden voorkomen met het oog op de beheersing van een onverhoopte oorlogscrisis – inbegrepen de dreiging van een kernconflict – op het Europees continent.

• 81 Nieuwe wapens

9.11 Nederland stelt zich terughoudend op t.a.v. de ontwikkeling van zogenaamde ruimtewapens met name ook vanwege het kostenaspect. Bij de bestudering daarvan dient allereerst te worden nagegaan of dergelijke wapens voeren tot een ongewenste nieuwe bewapeningsspiraal, dan wel of ze als een 'defensief ruimteschild' bijdragen tot stabilisering van de internationale verhoudingen. Voorkomen moet worden dat het 'Strategic Defense Initiative' (Star Wars) leidt tot onderlinge verwijdering tussen de NAVO-partners.

Nederland blijft zich eveneens sterk maken voor het uitbannen van biologische, bacteriologische en chemische wapens.

Besprekingen of initiatieven die kunnen leiden tot het achterwege blijven van genoemde wapens in Oost en West dienen met kracht te worden gesteund.

• 82 Eigen land

9.12 Vanwege de strategische ligging zal speciale aandacht moeten worden gegeven aan de luchtverdediging van de Nederlandse zeehavens en vliegvelden. Deze zijn zeer kwetsbaar door de sterk toegenomen slagkracht van de luchtmachten van de Warschaupactlanden.

9.13 De oefengelegenheid voor de gemechaniseerde eenheden van de Koninklijke Landmacht in Nederland moet royaal op peil blijven, ook al liggen de mogelijkheden in ons overbevolkte land met zijn beperkte natuurschoon niet voor het opscheppen.

• 83 Dienstplicht

9.14 De militaire dienstplicht in de huidige vorm werkt onrechtvaardig, omdat vele goedgekeurde dienstplichtigen worden vrijgesteld. Er dient op korte termijn te worden gestreefd naar invoering van een algemene sociale dienstplicht voor jonge mannen. Een deel van de dienstplichtigen zal bij de krijgsmacht worden ingedeeld, anderen bij de civiele verdediging, in de overheidsdienstensector of in het kader van ontwikkelings samenwerking.

Bij het vaststellen van zowel de duur van de dienstdienst als de bezoldiging zal worden gestreefd naar een rechtvaardige lastenverdeling over de diverse categorieën dienstplichtigen.

• 84 Aard krijgsmacht

9.15 Als verdediger van de democratie heeft de krijgsmacht een eigen structuur die niet democratisch kan zijn. Een strakke bevelsstructuur is nodig om in wisselende situaties onder oorlogsomstandigheden doelmatig en snel te kunnen reageren. Om echter te voorkomen dat de krijgsmacht geïsoleerd raakt van de maatschappij moet er wel bereidheid zijn zich aan te sluiten bij veranderingen die zich in de maatschappij voltrekken. De eigen structuur van de krijgsmacht mag er niet door worden aangetast.

Een adjuut militair straf- en tuchtrecht kan niet worden gemist. Om voldoende gemotiveerd te zijn en te blijven, zal de militair naast de lichamelijke training en vaktechnische opleiding ook een goede voorlichting moeten krijgen over het doel van de krijgsmacht en de taak die hij daarin vervult.

Overheidsvoorlichting inzake vrede en veiligheid verdient nadrukkelijke aandacht.

• 85 Gewetensbezwaren

9.16 Beroepsmilitairen die gewetens- of andere bezwaren hebben tegen bepaalde bij de krijgsmacht in gebruik zijnde wapens en daar publiekelijk uiting aan geven, kunnen niet worden gehandhaafd en dienen de dienst te verlaten.

Dienstplichtigen die gewetensbezwaren hebben, kunnen zich beroepen op de Wet gewetensbezwaren en om vervangende dienstplicht vragen.

• 86 Geestelijke verzorging

9.17 Het instituut Geestelijke Verzorging is terecht ingesteld. Van geestelijke verzorgers mag

worden verwacht, dat zij zich kunnen verenigen met de doelstelling van de krijgsmacht en zich binnen dat kader loyaal zullen opstellen. Wanneer zij hun positie gaan misbruiken om eenzijdige (atoom)ontwapening te prediken, wordt de krijgsmacht gelijk aan een 'koninkrijk dat tegen zichzelf verdeeld is'.

Bij uitzending van Nederlandse militairen naar het buitenland mag de Geestelijke Verzorging niet ontbreken.

X Waar het op aan komt bij verkeer en waterstaat

• 87 UITGANGSPUNT

Goede verbindingen over land, door de lucht en over het water zijn onmisbaar om de mens in de tweede helft van de twintigste eeuw in staat te stellen de cultuuropdracht uit te voeren. Het is daarbij een onbetwiste overheidstaak om met publieke middelen de daartoe noodzakelijke maatregelen te treffen. Onlosmakelijk daaraan verbonden is de verantwoordelijkheid om al het mogelijke te doen de verkeersveiligheid te bevorderen. De overheid heeft ook de taak er zorg voor te dragen dat er een goede waterhuishouding is en verantwoorde bescherming tegen het water dat ons land-aan-de-zee voortdurend bedreigt.

SITUATIE

Het beleid op het terrein van Verkeer en Waterstaat heeft vele aspecten. In een dichtbevolkt land als Nederland is reeds een zware aanslag gepleegd op de natuur om de nodige verkeerswegen en alles wat daarmee te maken heeft aan te leggen. Bij het uitbreiden van het wegennet mogen economische belangen niet zonder meer zwaarder wegen dan aspecten van natuurbehoud en milieu. De overheid heeft als taak voortdurende zorg te besteden aan de verkeersveiligheid en een scherpe controle op zware verkeersovertredingen. Gezocht moet worden naar mogelijkheden de verkeersintensiteit te beperken door stimulering van het openbaar vervoer. Aangezien publieke werken van groot belang zijn voor de werkgelegenheid zal de overheid het ontwerpen en aanbesteden van grote projecten hoge prioriteit moeten blijven geven.

De RPF komt in dezen tot de volgende actiepunten:

- 88 10.1 Het Nederlandse wegennet dient, om meer dan één reden, in optimale staat van onderhoud te worden gebracht en gehouden.
- 10.2 Voor regelmatig terugkerende filevorming op bepaalde knelpunten moet worden gezocht naar reële oplossingen. De structurele schade, die bij filevorming ontstaat door extra milieubelasting en tijdverspilling maakt intensieve studie naar oplossingen verantwoord. Ook ombuiging van een gedeelte in de piekbelasting van het wegen-

verkeer naar het openbaar vervoer zou moeten worden bevorderd.

10.3 Bij de voorgenomen decentralisatie van het landelijk wegenbeheer (WUW-problematiek) moeten de bijbehorende financiële middelen tezamen met de verantwoordelijkheden onverkort overkomen naar de provincies, gemeenten en water- en wegschappen.

10.4 De maximum snelheid kan waar dit verantwoord is, op 120 km per uur worden gebracht. Terwille van de algemene verkeersveiligheid is Europese harmonisatie van snelheidslimieten noodzakelijk. Daar waar de weg en/of de verkeersveiligheid dit niet toelaat moeten aan de situatie aangepaste snelheden worden opgelegd. Al naar de aard van de beperking kan dit opleggen van een maximum snelheid incidenteel doorlopend zijn. De opgelegde snelheden moeten wel scherp worden gecontroleerd. Er dient een bruikbare regeling te komen, die het onverantwoord snel rijden bij mist afdoende beteugelt.

10.5 Meer en beter verkeersonderwijs op scholen als ook streng optreden tegen egoïstisch rijgedrag kan bijdragen tot grotere verkeersveiligheid. Acties tegen alcoholmisbruik in het verkeer verdienen doeltreffende steun.

10.6 Bewoners van de Waddeneilanden en de inwoners van Zeeuws-Vlaanderen moeten persoonlijke vrijdom hebben op de veerdiensten met overig Nederland. De tarieven voor voertuigen moeten niet uitstijgen boven de kosten van de natte-wegkilometers die worden bespaard.

10.7 Het project 'Westerschelde Oeververbinding' (WOV) moet doorgang vinden. De economische infrastructuur van Zeeuws-Vlaanderen, alsmede het werkgelegenheidsaspect rechtvaardigen overheidsgarantie. De jaarlijkse Rijksbijdragen aan de bestaande veerdiensten moeten worden omgebogen in overzienbare investeringsbijdragen aan een economisch haalbaar en op den duur zichzelf bedruipend project. Het tracé Terneuzen-Borssele verdient de voorkeur.

10.8 Het openbaar vervoer, waarvan tekorten uit de schatkist worden bijgepast, moet afgestemd zijn op een reële vraag naar vervoer. Met inschakeling van het particulier initiatief moet het mogelijk zijn voor zeer onrendabele lijnen alternatieve oplossingen te vinden en uit te voeren.

10.9 De concurrentie tussen enerzijds het vervoer over de weg en het water en anderzijds het

railvervoer mag niet worden vervalst door bijpassing van het Rijk in de eventuele tekorten van het railvervoer. Daarbij dient wel een afweging plaats te vinden van planologische en milieutechnische bezwaren als gevolg van een verdere uitbreiding van het wegvervoer.

10.10 Uit oogpunt van milieuvriendelijkheid en energiebesparing verdient het vervoer van massagoederen per binnenschip opnieuw alle aandacht.

10.11 Het toenemend vervoer van gevaarlijke stoffen per schip vraagt naast het toezicht op de veiligheid om registratie en mobiele voorzieningen ter bestrijding van calamiteiten. In rampenbestrijdingsplannen moeten verantwoordelijkheden en activiteiten ook t.o.v. gemeenten (brandweer en openbare orde) duidelijk zijn geregeld.

10.12 Bij alle vervoer moet om principiële redenen als ook op economische gronden worden gekeken naar een uiterste beperking op de zondag.

10.13 Daar waar Waterschappen goed en economisch verantwoord functioneren, moeten nieuwe concentraties niet worden opgedrongen.

10.14 Water is een eerste levensbehoefte. Grondwaterbelasting moet daarom worden afgevoerd. De kosten van een grondwatermeetnet dienen uit de algemene middelen te worden vrijgemaakt.

10.15 De Zuiderzeespoorlijn moet nader op haalbaarheid worden onderzocht in verband met een verdere ontsluiting van het Noorden.

• 89 Etherpiraten

10.16 Het illegaal gebruikmaken van radio- en televisiezenders – ongeacht het doel – moet met kracht worden tegengegaan.

Xi | Waar het op aan komt bij landbouw en visserij

• 90 UITGANGSPUNT

Landbouw, veeteelt en visserij zijn tot op de dag van vandaag onmisbaar in het leven van de mens. De omstandigheden in ons land lenen zich van oudsher uitstekend voor activiteiten op agrarisch gebied. Er is bijzonder veel bereikt op productietechnisch gebied, afhankelijk van de zegen van God, Die de wasdom geeft. De Nederlandse land- en tuinbouw, alsmede de daarmee nauw verbonden ondernemingen dragen niet alleen zorg voor de voedselvoorziening in eigen land, maar produceren dankzij de gunstige omstandigheden ook voor de export. Voor de Nederlandse economie is dat weer van groot gewicht. Zowel de land- en tuinbouw als de visserij leveren door de export van goederen een bijzonder belangrijke bijdrage aan de welvaart in ons land.

SITUATIE

De krachtige positie van de Nederlandse agrarische sector is ondermeer bereikt dankzij voortdurend intensief onderzoek, ontwikkeling van nieuwe producten en handhaving van zo hoog mogelijke kwaliteitsnormen, alsmede het tot stand komen van de Europese Gemeenschap met zijn vrije markten. Er doen zich nu echter niet geringe problemen voor door toenemende buitenlandse concurrentie. De toetreding van Spanje en Portugal tot de EG heeft minder gunstige gevolgen voor de glastuinbouw. De steeds oplopende energiekosten drukken al geruime tijd zwaar op zowel de glastuinbouw als de visserij. De grote overschotten van ondermeer melk, vlees, boter en graan tonen aan dat er binnen de EG ernstige verstoringen zijn in de verhouding tussen vraag en aanbod. Dat heeft al tot diverse maatregelen geleid zoals de superheffing en de interimwet varkens- en pluimveehouderijen. Om al die problemen te lijf te gaan en het maatschappelijk welzijn van de agrarische ondernemer te behartigen is nationaal als internationaal een krachtig overheidsbeleid noodzakelijk, evenals inspanningen van de diverse bedrijfstakken om te komen tot een betere afstemming van vraag en aanbod.

De RPF komt daarom met de volgende actiepunten:

• 91 Land- en tuinbouw

11.1 De krachtige exportpositie in de land- en tuinbouw is mede verkregen door het feit, dat veel gezinsbedrijven bereid zijn 2200 tot 3000 uur per jaar te maken tegen een uurloon dat minimaal is. Bezien moet worden in hoeverre beginnende ondernemers in land- en tuinbouw voor meer fiscale tegemoetkoming in aanmerking kunnen komen. Daarbij kan tevens het schenkings- en successierecht bij overname van familiebedrijven worden betrokken.

11.2 In de fiscale sfeer is nog te weinig gedaan om een redelijke vermogensopbouw in kleinschalige bedrijven mogelijk te maken. Deze vermogensopbouw is noodzakelijk om het zeer lage rendement te verbeteren en negatieve resultaten in de klimaatsafhankelijke land- en tuinbouw mede te kunnen opvangen.

11.3 Meer dan ooit kan alleen een goede bedrijfsvoering nog een redelijk inkomen op een bedrijf mogelijk maken. Zodra het evenwicht tussen vraag en aanbod in de agrarische sector is hersteld, dient de superheffing te worden beëindigd. Een goede verkaveling is noodzakelijk voor een goede bedrijfsvoering en dient van overheidswege metterdaad te worden bevorderd van het doorwerken hiervan in de bedrijfsontwikkeling.

11.4 Het is noodzakelijk dat voor het oplossen van knelpunten in ruilverkavelingsgebieden elders grond beschikbaar is, zoals nu in de provincie Flevoland. Inpoldering van de Markerwaard is voor de landbouw van belang om ook in de toekomst bedrijven te kunnen behouden en te kunnen opzetten.

11.5 Bij de vaststelling van bestemmingsplannen, de projectering van wegen enz. moet elke verspilling van grond worden voorkomen. Bij ont-eigening moet aan de eigenaar en aan de gebruiker vergoeding van de verkeerswaarde en vergoeding van de bedrijfsschade worden uitgekeerd.

11.6 In de ontwikkeling van de land- en tuinbouw heeft het drieluik 'voorlichting, onderzoek en onderwijs' een belangrijke rol gespeeld. Mede hierdoor is een exportcapaciteit bereikt die voor het nationale inkomen van grote betekenis is. Bezuinigingen in deze sector mogen er niet toe leiden dat de voorsprong die Nederland heeft ten opzichte van landen die hiervoor niet hebben geïnvesteerd, te niet wordt gedaan.

11.7 Binnen het in EG-verband te voeren landbouwbeleid zal aandacht moeten worden besteed aan de volgende facetten:

- herstructurering van het landbouwbeleid, waarbij de produktie-omstandigheden in de verschillende lidstaten beter worden benut;
- nadruk op het specialisatiebeginsel, waardoor een verbetering van de arbeidsverdeling binnen de gemeenschap is gewaarborgd;
- geen doorbreking van het 1%-plafond (BTW-afdracht) zonder noodzakelijke aanpassingen van het landbouwbeleid.

11.8 Meer dan ooit geldt dat de agrariër het land-schap verzorgt en onderhoudt; hij moet bovendien zonder overheidssteun als ondernemer een optimale bedrijfsvoering kunnen realiseren. Beheersovereenkomsten in beschermde gebieden genieten derhalve de voorkeur boven kostbare gesubsidieerde aankopen door milieu-organisaties.

11.9 De intensieve veehouderij ontkomt niet aan beperkende maatregelen ingevolge de interimwet en de meststoffenwet, omdat we gezamenlijk ook verantwoordelijkheid hebben te dragen voor het milieu. Bij voorkeur middels internationale afspraken, maar desnoods alleen. Intensief overleg met het bedrijfsleven o.m. over transportkosten is hierbij onmisbaar.

11.10 Eén van de instrumenten die concurrentie met het buitenland mogelijk maakt, is het hebben van beslist niet hogere, maar zo mogelijk lagere energietarieven dan de ons omringende landen.

• 92 Visserij

11.11 De internationale positie van de Nederlandse visserij is door allerlei oorzaken ernstig verzwakt. Nog steeds heeft de visserij te maken met hoge kosten vanwege de brandstofprijzen en met problemen rond de quotering en de controle daarop. Toch heeft de Nederlandse visserij goede exportperspectieven. De overheid zal export naar alle landen van de wereld moeten bevorderen.

11.12 In nauw overleg met het bedrijfsleven zal de overheid tot een doelmatiger beleid moeten komen dat meer op de praktijk in de visserij is gericht. De administratieve verplichtingen dienen te worden vereenvoudigd.

11.13 Nu er een EG-visserijbeleid tot stand gekomen is, is het de taak van de overheid er voor te zorgen dat door dit beleid de visserij niet economisch aangetast wordt. Visquota die door een lidstaat niet gevangen worden, dienen ten goede te komen aan EG-landen die van deze vissoorten te kort hebben.

11.14 De overheid zal via overleg in EG-verband dienen te voorkomen dat andere landen hun visserijgrenzen naar willekeur vaststellen. Zeerechten en vangstgebieden van Nederlandse vissers worden daardoor aangetast. De eigen twaalf-

mijlszone dient in dit verband te worden beschermd.

11.15 In samenwerking met de visserijorganisaties en producentenorganisaties dient de regering te streven naar een betere verdediging van de belangen van de Nederlandse visserij in EG-verband dan tot nu toe het geval is geweest. In nationaal verband dienen groepsquota of individuele quota beschermd te worden, zodat ieder jaar een goed visserijplan is op te stellen door de producentenorganisaties.

11.16 In EG-verband dient de regering de volgende punten van beleid na te streven:

1. Europese viswateren moeten in principe open staan voor alle vissers uit deze lidstaten. Het claimen van exclusieve visserijzones moet afgeschaft worden.
2. Het vissen in Europese wateren door niet-lidstaten dient drastisch beperkt te worden.
3. In het kader van de visstandbescherming zal aan de belangen van de consumptievisserij prioriteit gegeven moeten worden boven de industrievisserij.
4. Een voor alle lidstaten geldende geharmoniseerde regeling voor de controle op de naleving van aan de visserij opgelegde maatregelen zal moeten worden ontworpen, maar deze controle zal zo moeten geschieden dat dit een economische uitvoering van de visserij niet hindert.
5. Invoer van visserijprodukten tegen abnormale voorwaarden uit derde landen dient te worden tegengegaan.
6. Er zal voor ieder van de lidstaten een rechtvaardig werkend vangstverdelingsbeleid tot stand moeten komen, waarbij de volgende zaken dienen te worden geregeld:
  - a. vaststelling van een maximum aantal vangstschepen gekoppeld aan een capaciteits- of PK-stop en een lengtemaximum van de boomkor;
  - b. vervanging van de registratieplicht door vaststelling van een maximum aantal visdagen en uitbreiding van de stille periode. Overwogen zal moeten worden of eventueel de visserij op zaterdag en zondag verboden dient te worden. Een goede zaak is dat door het visserijbedrijfsleven een vijftal stilligeweken is ingevoerd.

• 93 Schelpdiercultuur

11.17 Na de voltooiing van de pijlerdam in de Oosterschelde dienen de belangen van oester- en mosselkwekers en de overige visserijbelangen in dit gebied evenwichtig te worden bevorderd. De ongedachte mogelijkheden van het Grevelingenmeer, tezamen met ecologische factoren rechtvaardigen de keuze voor een zoute Grevelingen. Aan de bij de landbouw gewekte verwachtingen ten aanzien van zoet water op Schouwen-Duive-

land en Goeree-Overflakkee dient te worden voldaan middels een pijpleiding vanuit de Krammer. De kosten hiervan dienen te worden gedekt door het voor de Deltawerken beschikbare budget.

RPF: 93

XII | Waar het op aan komt bij onderwijs en vorming

• 94 UITGANGSPUNT

Een cultuur, een samenleving van mensen, gaat te gronde wanneer er geen opvoeding, onderwijs en vorming zou zijn. Een toekomstige generatie moet onze cultuurgeschiedenis overgedragen krijgen, opdat zij straks de verantwoordelijkheid van de oudere generatie kan overnemen. In ons land kennen wij het verworven recht van de vrijheid van onderwijs. In artikel 23 van de Grondwet is deze vrijheid van onderwijs gewaarborgd. Ouders en opvoeders hebben daardoor een geweldige kans de Here God te dienen door de aan hen toevertrouwde kinderen in staat te stellen zich dienstbaar te maken aan het koninkrijk van God. Het is de eerste verantwoordelijkheid van het bijzonder onderwijs om van dat voorrecht gebruik te maken. Christelijke scholen zullen zich in hun schoolwerkplan inhoudelijk moeten profileren en aantonen dat het bijzonder onderwijs zich onderscheidt van het openbaar onderwijs.

SITUATIE

Er is ook in onze tijd een toenemende bedreiging van de vrijheid van richting en inrichting van het onderwijs. De overheid heeft tot taak die vrijheid te blijven waarborgen. Ook indirecte beïnvloeding via schoolbegeleidingsdiensten en schoolplanning, alsmede via de advies- en verzorgingsstructuur voor het onderwijs moet worden tegengegaan.

Onderwijs – van basisschool tot universiteit – is voortdurend in beweging. Het grote aantal experimenten in het onderwijs heeft de laatste tijd tot desoriëntatie geleid. Vanwege het belang van onderwijs is het nodig het proces van reorganisatie te stuiten en nu meer aandacht te geven aan de kwaliteit van het onderwijs. Ook de massaliteit van grote scholengemeenschappen heeft een nadelige invloed op het karakter van het onderwijs. Er moet naar een evenwicht worden gezocht tussen het aanbod van onderwijs en variatie daarin en de onderwijsgemeenschap.

Onderwijs moet gericht zijn op adequate kennisoverdracht, zodat leerlingen en studenten hun toekomstige taak aankunnen. Bij het beroepsonderwijs moet praktische vakbekwaamheid worden aangeleerd, waardoor plaatsing in de maatschappij gemakkelijker mogelijk is. Arbeidstijlverkor-

ting en als gevolg daarvan wisselende leraren voor één en hetzelfde vak is zeer nadelig voor de leerling en tast de kwaliteit van het onderwijs aan.

De RPF komt op grond daarvan tot de volgende actiepunten:

• 95 Vrijheid van onderwijs

12.1 De vrijheid van onderwijs (richting, inrichting en stichting) en de financiële gelijkstelling mogen niet worden aangetast. In het schoolwerkplan moet het bijzonder onderwijs kunnen aangeven, op welke wijze zij zich onderscheidt van het openbaar onderwijs. De overheid mag niet toestaan dat binnen het openbaar onderwijs bevoordeling plaatsvindt van welke levensbeschouwelijke richting dan ook.

12.2a. Overheidseisen met betrekking tot de deugdelijkheid van het onderwijs dienen beperkt te blijven tot het eindniveau en de kwaliteit ervan.

b. Denkbeelden, die voortkomen uit een humanistische mens- en maatschappijvisie mogen niet tot een onderwijsdoel worden verheven. Wanneer deze visie duidelijk is aangegeven in het schoolwerkplan wordt de status van openbaar onderwijs verlaten.

12.3 De wet op de medezeggenschap in het onderwijs zal alleen moeten gaan gelden voor het openbaar onderwijs. Het bijzonder onderwijs, dat reeds met deze wet in haar vrijheid wordt beperkt, dient hiervoor gevrijwaard te worden. Het bijzonder onderwijs is voor ouders, opvoeders en leerkrachten een zaak van recht. Als lid van een desbetreffende vereniging/stichting, die dit onderwijs in stand houdt, beschikken zij over toereikende (mede)zeggenschap. De wet op de medezeggenschap moet met het oog daarop worden aangepast. Dit verdient de hoogste prioriteit.

12.4 Het recht op vrijheid van onderwijs op levensbeschouwelijke basis dient in alle fasen en sectoren van het onderwijs gestalte te kunnen krijgen, dus ook in de sectoren van het beroepsonderwijs en de volwasseneneducatie. De huidige ontwikkeling van het systeem 'prognoses voortgezet onderwijs' (voorheen planprocedure WVO) dient gezien te worden als een inbreuk op de vrijheid van onderwijs. Het toewijzingsbeleid zal moeten uitgaan van objectieve criteria.

12.5 Het christelijk onderwijs heeft recht op schoolbegeleiding op basis van de eigen identiteit. Waar de mogelijkheid voor een christelijke schoolbegeleidingsdienst bestaat, moet deze dienst uit de algemene middelen worden bekostigd.

• 96 Primair onderwijs

12.6 Het nieuwe basisonderwijs dient de verworvenheden van het kleuteronderwijs volledig te respecteren. Aansluiting op het vervolgonderwijs mag niet uit het oog worden verloren. Voor de directie van met name de kleinere scholen dient er ruimte te worden gecreëerd om meer tijd te krijgen voor de uitvoering van haar taak naast het lesgeven.

12.7 De bovengrens aan de grootte van de scholen is bereikt op het moment, dat het contact tussen onderwijzer en leerling niet meer goed functioneert. Bij het onderwijs zal meer aandacht moeten worden besteed aan de individuele leerling en zijn talenten.

12.8 Aangezien opvoeden een taak van de ouders is, kan deze niet aan derden worden overgedragen anders dan op verzoek van de ouders. Wettelijke kaders van peuterspeelzalen en kinderdagverblijven anders dan voor gehandicapte kinderen dienen achterwege te blijven.

12.9 De overheid dient speciale aandacht te geven aan het onderwijs in achterstandsituaties en hiervoor ruimte te scheppen ook ten behoeve van het levensbeschouwelijk onderwijs. Zorgverbreiding in het nieuwe basisonderwijs dient achterwege te blijven. De gehanteerde normen dienen eerder verhoogd dan verlaagd te worden, daar door de grotere klassen er eerder kans bestaat dat de minder getalenteerde kinderen de aansluiting missen.

12.10 De overheid dient uitsluitend speciale aandacht te geven aan het taalonderwijs van de culturele minderheden. Binnen het kader van artikel 23 van de Grondwet bestaat voldoende ruimte om voor deze culturele minderheden levensbeschouwelijk onderwijs te geven voorzover dit gewenst wordt.

• 97 Voortgezet onderwijs

12.11 Vernieuwd vervolgonderwijs na het basisonderwijs kan slechts worden ontwikkeld naast het bestaande categoriale onderwijsstelsel. Het doorbreken van de bestaande vakkenstructuur dient onderzocht en gestimuleerd te worden met het oog op een betere aansluiting van het onderwijs op de ontwikkelingen in de hedendaagse samenleving. Het is niet uitgesloten dat anders het gevaar dreigt dat de scholieren een te eenzijdige opleiding afronden of een richting kiezen die geen perspectief biedt voor de toekomst.

12.12 De uniforme basispakketten dienen breder

van opzet te zijn, teneinde de keuzemogelijkheden na de eerste fase van het voortgezet onderwijs te vergroten. Het onderwijs in de huishoudkunde en de informatica dient als verplicht vak te worden opgenomen. Bij het algemeen voortgezet onderwijs dient het aanbod van keuzevakken beperkt te worden; wel is het noodzakelijk om ruimte te scheppen voor het vak algemene technieken.

12.13 Het verdient de voorkeur, dat het AVO- en het VWO-onderwijs zich duidelijk blijven onderscheiden in de eindtermen. Dat wil zeggen: AVO geeft toelating tot maximaal het Hoger Beroeps Onderwijs en het VWO tot de universiteit. Er dient gestreefd te worden naar een betere aansluiting van het AVO-onderwijs op het hoger onderwijs. Het vergroten van het aantal examenvakken is wenselijk. Experimenten hebben schade toegebracht aan het onderwijs. Verdere experimenten met geïntegreerd voortgezet onderwijs moeten worden afgewezen. Categorieel onderwijs heeft verre de voorkeur.

12.14 Er dienen maatregelen te worden genomen die leiden tot het versterken van het (lager) beroepsonderwijs en tot een betere aansluiting op het praktijkniveau, waardoor de maatschappelijke waardering sterk verbeterd zal worden.

12.15 Het Kort Middelbaar Beroeps Onderwijs (KMBO) dat een praktijkgericht alternatief biedt voor hen die niet in aanmerking (willen) komen voor het MBO dient zo snel mogelijk te worden ingevoegd in de voltijd- en deeltijd-variant. Niet uit het oog mag worden verloren dat de spreiding moet geschieden op basis van levensbeschouwelijke denominatie. Ter voorbereiding op deze ontwikkeling dienen thans cursussen in het kader van het leerlingwezen te worden toegewezen aan scholen voor het (lager) beroepsonderwijs op levensbeschouwelijke grondslag, opdat zij in samenwerking met vormingsinstituten met dezelfde grondslag kunnen opteren voor het KMBO. Bij deze ontwikkeling moet het concentratiebeleid van streekscholen voor beroepsbegeleidend onderwijs worden opgeheven. Daarnaast is het noodzakelijk om te onderzoeken op welke wijze het vormingswerk, al dan niet in samenwerking met het beroepsonderwijs, bestaansrecht heeft.

12.16 Gelet op het probleem dat deerschikking van de werkgelegenheid nog onvoldoende mogelijkheden voor de schoolverlaters biedt om aan het arbeidsproces te gaan deelnemen, dienen er wettelijke kaders te komen voor de samenwerking tussen scholen, regionale organen van het leerlingwezen, arbeidsbureaus, schoolkeuze-adviesbureaus en werkgevers in de regio. In het huidige beleid dienen de opgerichte contactcentra-onderwijs-arbeid uitgebreid en verdiept te worden. Het onderwijs dient zo te worden ingericht, dat aanvullend beleid ten behoeve van extra faciliteiten voor speciale groepen jongeren achterwege kan blijven.

● 98 Leerplicht

12.17 De leerplicht tot 16 jaar moet worden gehandhaafd. Zolang er behoefte aan partiële leerplicht blijkt te bestaan, dient op de naleving ervan te worden toegezien. Een kritische bezinning op de aard en uitvoering van de partiële leerplicht is zeker gewenst. Het vormingswerk dient meer gericht te zijn op de ontplooiingskansen van de jongeren. Het moet duidelijk aansluiten bij de eisen van de praktijk, en dus eventueel mogelijkheden bieden tot herscholing van werkloze jongeren.

● 99 Scholing leraren

12.18 Meesterschap en vakmanschap zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden in het onderwijs. De bij- en nascholing voor de leerkrachten dient ruimer opgezet te worden. In principe worden deze cursussen toegewezen aan de initiële opleidende instanties. Integratie van lerarenopleidingen binnen en buiten de universiteit moet worden nagestreefd.

12.19 Het is in het belang van de leerlingen dat er verruiming komt in de wettelijke regeling voor vervanging van docenten die afwezig zijn wegens ziekte of het verplicht volgen van een bijscholingscursus; tevens kan dit een bijdrage leveren aan de bestrijding van de structurele werkloosheid in het onderwijs.

● 100 Hoger onderwijs

12.20 Toelating tot het hoger onderwijs dient te geschieden op basis van de resultaten van de afgelegde centraal schriftelijke eindexamens in plaats van loting. De kosten van het hoger onderwijs rechtvaardigen een adequate selectie van kandidaten.

12.21 Het hoger beroepsonderwijs, de open universiteit en het wetenschappelijk onderwijs zijn in de wetgeving geregeld. Het beleid dient erop gericht te zijn, dat de onderscheiden taken duidelijk worden gehandhaafd en de onderlinge doorstroming is gegarandeerd.

12.22 De wetenschap kan niet waardevrij worden beoefend. Met de ethische aspecten van wetenschapsbeoefening zal terdege rekening moeten worden gehouden. Wijsbegeerte en wetenschapsethiek behoren een plaats in de wetenschappelijke opleiding te behouden en uit te bouwen. Het proces van taakverdeling en concentratie moet worden geëvalueerd en voortgezet.

12.23 Inbreng van onderwijs op levensbeschouwelijke basis binnen de open universiteit dient te worden bevorderd.

● 101 Werkgelegenheid

12.24 Onder meer ter bevordering van een optimale werksfeer en een terugdringing van het ver-

zuim van leerkrachten wegens ziekte e.d. is het wenselijk dat de minimale klassegrootte wordt verlaagd. De arbeidstijdverkorting in het onderwijs mag er niet toe leiden dat één vak voor één klas (groep) door wisselende leraren wordt gegeven en kwaliteitsverlies optreedt.

12.25 Het benoemings- en het afvloeiingsbeleid dient ruimte te krijgen om het mogelijk te maken dat kostwinners en vervolgens jongeren een voorkeursbehandeling hebben.

● 102 Europa

12.26 Binnen de Europese Gemeenschap moet worden gestreefd naar een wederzijdse erkenning van getuigschriften en diploma's binnen het onderwijs. Het hoger onderwijs moet deelnemen aan onderzoek binnen het Eureka-project.

XIII | Waar het op aan komt bij huis en erf

• 103 UITGANGSPUNT

Het is in principe een van de eerste verantwoordelijkheden van de burgers voor eigen woonruimte te zorgen. Men kan dit doen door te kopen, dan wel te huren. Gelet op de hoogte van de inkomens kan elke burger met betaald werk die verantwoordelijkheid dragen. Jongeren moeten daarvan zo vroeg mogelijk worden doordrongen. Zij moeten gestimuleerd worden tot gerichte spaarzin voor het bekostigen van eigen woonruimte. Het is in elk geval geen primaire overheidstaak in woonruimte te voorzien, al moet de overheid in deze wel een verantwoord voorwaardenschepend beleid voeren.

Ruimtelijke ordening daarentegen behoort wel tot de overheidstaak. Het algemene rechtsbelang is daarmee gediend. Vooral vanwege de schaarste van de te verdelen ruimte in ons land is ordening van overheidswege onmisbaar.

SITUATIE

In ons land is de bemoeienis van de overheid met de huisvesting te groot geworden. Dat is op zich verklaarbaar op grond van de ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog. Onvoldoende bijstelling van het toen ingezette woningbouwbeleid en de later gevolgde subsidieregelingen voor kopers en huurders zijn er oorzaak van geweest, dat de staat te veel geld moet uitgeven voor de woningbouw en de huisvesting van de burgers. Sanering van dat beleid is nodig.

Het zwaartepunt van het planologisch beleid ligt bij de lagere overheden. De Rijksoverheid behoudt wel de verantwoordelijkheid voor het nemen van Planologische Kernbeslissingen (PKB), maar decentralisatie verdient waar mogelijk voorkeur boven centralisatie van beleid. Inspraak voor direct betrokkenen bij wijzigingen van de woon- en leefomstandigheden dient serieus te worden genomen. Het beleid inzake ruimtelijke ordening moet worden afgestemd op het milieubeleid.

De RPF stelt de volgende actiepunten voor:

• 104 Eigen huis

13.1 Het eigen woonbezit zal krachtig moeten worden bevorderd, mede door een aantrekkelijk spaarbeleid. De mogelijkheden moeten worden

onderzocht om te komen tot een woningspaarplan (bijvoorbeeld een woonzilervloot met extra overheidspremie ter stimulering) en het bevorderen van de bouw van optiewoningen (huur met recht op koop) en afschaffing van overdrachtskosten. Kopen moet aantrekkelijker worden dan huren.

13.2 Het aandeel van de woningwetbouw in de jaarlijkse netto uitbreiding van de woningvoorraad zal geleidelijk moeten worden teruggedrongen ten gunste van particuliere woningbouw. Een taakstellend bouwprogramma, gefundeerd op een solide meerjarenbeleid, is daartoe noodzakelijk.

13.3 Naast lastenverlichting voor de bedrijven in de bouw, moeten ook de stichtingskosten voor de goedkopere huur- en koopwoningen worden verlaagd. Dat kan door het verlagen van het BTW-tarief, door de variatie in verkaveling en verschijningsvorm meer in overeenstemming te brengen met de huur- en koopprijs, door het bevorderen van bepaalde woningbouwtechnieken en door de bewoners zelf voor binnenafwerking te laten zorgen. Bovendien kan een eenvoudiger regelgeving bijdragen aan verlaging van kosten.

13.4 Gelet op de ongelijke spreiding van het woningtekort zal in de toekomst meer gewicht moeten worden toegekend aan beslissingen van plaatselijke overheden voor wat betreft het woningbouwbeleid. Decentralisatie van het volkshuisvestingbeleid kan een middel zijn om tot een optimale huisvesting te komen.

Voor een goede bevolkingsopbouw is het noodzakelijk dat vooral kleine gemeenten de mogelijkheid hebben jonge mensen die een gezin willen stichten, aan huisvesting te helpen.

13.5 De overheid dient zich met kracht te verzetten tegen het 'kraken' van leegstaande panden, omdat dit in feite een zich vergripen is aan andermans bezit. Leegstand vanwege speculatie moet worden tegengegaan.

Gelet op het slecht functioneren van de woningmarkt worden de volgende maatregelen voorgesteld:

- vermindering van beperkende maatregelen bij de verkoop van woningen;
- afschaffing van de 6% overdrachtskosten;
- verlaging van het tarief van de belasting op het rechtsverkeer bij de overdracht van andere woonhuizen.

13.6 Eigen woonbezit moet ook door herinvoering van de fiscale aftrek voor onderhoudskosten worden bevorderd. De subsidie op nieuw te bouwen premie-A en -B-koopwoningen dient te worden afgeschaft.

13.7 Bij toewijzing van woonruimte en het verstrekken van vestigingsvergunningen verdienen zij die wettig getrouwd zijn en alleenstaanden een voorkeursbehandeling.

• 105 Huren

13.8 Het huur(subsidie)beleid zal drastisch moeten worden gesaneerd. Het ingewikkelde subsidiestelsel heeft de werkelijke kosten van het wonen versluierd.

De volgende maatregelen worden voorgesteld:

- a. Een ombuiging ad 200 miljoen in 1990 op het totaalbedrag aan object- en woonsubsidies (lettende op de inkomens van subsidieaanvragers);
- b. een strakker beleid van gemeentebesturen bij het toekennen van individuele huursubsidies;
- c. jongeren beneden de 18 jaar moet, tenzij een bijzondere noodzaak aanwezig is, geen gesubsidieerde woonruimte ter beschikking worden gesteld;
- d. de woningwetwoningen dienen te worden bestemd voor de mensen met de laagste inkomens. Daarnaast kan door premietoekenning hulp worden verleend aan burgers, die zonder overheidssteun geen passende woonruimte kunnen vinden;
- e. een gerichte woonruimteverdeling bevordert de doorstroming;
- f. de jaarlijkse huurverhoging dient geen automatisme te worden. De steeds hoger wordende huurprijzen werken leegstand van duurdere huurwoningen op grote schaal in de hand. Daarnaast wordt het voor velen, gelet op de cumulatieve van allerlei maatregelen op sociaal-economisch gebied onmogelijk de voortgaande verhogingen te blijven betalen.

13.9 Het verhuren van kamers, c.q. woonruimte moet veel aantrekkelijker worden door:

- a. vrijstelling van inkomensbelasting van inkomsten uit onderverhuur van de zelf bewoonde eigen woning;
- b. het scheppen van reële mogelijkheden voor de verhuurder om huurders die zich ernstig misdragen weer uit zijn woning te krijgen;
- c. het afschaffen van de huurbescherming voor kamerhuurders in woningen die door de verhuurders zelf worden bewoond.

• 106 Ruimtelijke ordening

13.10 De eenzijdige technische benadering van de ruimtelijke problemen volgens een eenmaal vastgesteld plan moet worden afgewezen. Het omgaan met de ruimte moet door overleg tussen

burger en overheid meer dienstbaar worden gemaakt aan de eer van de Schepper. Dat vergt een beleid, waarbij de overheid en de burgers hun beperkingen kennen.

13.11 De rechtsgrond voor het ruimtelijke ordenen van publieke eigendommen (de binnenwateren, rivieren, natuurgebieden etc.) verschilt wezenlijk van de rechtsgrond voor ruimtelijke ordening van particuliere eigendommen (grond en huizen).

Wanneer er behoefte is aan ruimte voor huizen, fabrieken en wegen zal er rekening moeten worden gehouden met de redelijke belangen van de grondeigenaren.

13.12 De overheid dient een zorgvuldig beheer te voeren over de beschikbare natuurgebieden in rijksbezit en deze te beschermen tegen het aanleggen van wegen en woongebieden.

Gestreefd moet worden naar het behoud van het natuurlijke landschap (bijvoorbeeld op de Veluwe) en niet naar het instellen van landschapsparken in landbouwgebieden waarvoor offers worden gevraagd van bepaalde groepen (denk aan agrariërs) en bewoners van eigen huizen.

13.13 De plaatselijke overheden moeten de gelegenheid krijgen de voor de eigen bevolking benodigde woningen te doen bouwen. Het groeikerenbeleid kan worden gewijzigd. Dat beleid is vanwege uniformering en nivellering geen succes, terwijl gemeenten die het aangaat vaak te kampen hebben met problemen van grondbedrijven en allerlei sociale problemen vanwege een eenzijdig samengestelde bevolking. Ook hun financiële positie is in versterkte mate verslechterd door het verminderen van allerlei subsidies. Vernieuwing van oude steden is aantrekkelijker. Dat voorkomt bovendien vergroting van ruimtebeslag en stimuleert de werkgelegenheid in de bouw.

13.14 Wonen, werken en recreëren moeten niet nodeloos van elkaar worden gescheiden. Werkgelegenheidscentra en recreatiegebieden dienen daarom zo dicht mogelijk bij bevolkingscentra te worden gesitueerd. Hierdoor kan forensenverkeer worden afgeremd. Ook kan de verdere ontwikkeling van slaapsteden worden beperkt en worden tegengegaan dat de nog aanwezige open ruimte wordt versnipperd.

• 107 Markerwaard

13.15 Inpoldering van de Markerwaard zou overwogen kunnen worden als die geen grote financiële offers vergt van de overheid. Wanneer men ertoe overgaat, zal al het mogelijke moeten worden gedaan om de rechten van de binnenvisserij zo goed mogelijk te garanderen. Tevens dient gewaakt te worden voor eventuele nadelige effecten voor het milieu en de bebouwing op het vaste land.

XIV Waar het op aan komt bij welzijn en cultuur

• 108 UITGANGSPUNT

Welzijn is niet te koop. Is niet te organiseren. Waarachtig geluk is alleen te vinden in het dienen van God. Dat laat onverlet dat onderling dienstbetoon van het grootste belang is. Als er zich in het leven van een mens problemen voordoen, is het ieders naastenplicht de helpende hand te bieden. De overheid kan ook een bijdrage leveren aan de bevordering van het welzijn. De eerste verantwoordelijkheid voor verzorging en hulpverlening ligt toch bij de burger en de (maatschappelijke) verbanden waarin hij leeft.

SITUATIE

In de loop der jaren is de bemoeienis van de overheid met alles wat zich als welzijnswerk aandient veel te groot geworden. Tegelijkertijd is de eigen verantwoordelijkheid van elk mens en van het particulier initiatief uitgehold. Miljoenen en miljoenen gulden aan subsidie zijn op de markt van welzijn en geluk uitgegeven. De taak van de overheid in heroverweging nemend, is duidelijk, dat de subsidiekraan in wat wordt genoemd de zachte sector drastisch moet worden dichtgedraaid. Dat geldt niet in de laatste plaats de cultuursector, waar niet zelden activiteiten worden gehonoreerd en gesubsidieerd die godslasterlijk en zedenkwetsend zijn. Een danige sanering van uitgaven op dit terrein is nodig, waarbij het overhevelen van rijkstaken naar lagere overheden een goede zaak is. Het recht van levensbeschouwelijke instellingen op subsidie mag daarbij niet in de knel komen en afhankelijk worden van opvattingen bij de onderscheiden lagere overheden. Dat zou tot rechtsongelijkheid leiden. Zo'n ontwikkeling dreigt wel en vraagt om afdoende maatregelen van de zijde van de centrale overheid.

De RPF voert de volgende actiepunten op:

• 109 Maatschappelijk werk

14.1 Zorg voor de hulpbehoevende medemens en maatschappelijke dienstverlening behoren primair tot de verantwoordelijkheid van particuliere instellingen. Naast de noodzakelijke professionele hulp zal het vrijwilligerswerk moeten worden gestimuleerd en aantrekkelijker worden gemaakt. Werken aan een samenleving, waarin mensen

zich voor elkaar verantwoordelijk weten, vraagt van de overheid een voorwaardenschepend beleid waardoor de burger in staat wordt gesteld zijn verantwoordelijkheid beter te dragen.

14.2 Hulpverlening is niet waardenvrij. Instellingen op levensbeschouwelijke basis moeten de volle vrijheid krijgen de dienstverlening op eigen leest te schoeien. Democratiseringsbepalingen mogen de identiteit van de instellingen direct noch indirect ondergraven. Decentralisatie van overheidsbeleid mag niet leiden tot rechtsongelijkheid als gevolg van verschillende provinciale of gemeentelijke voorschriften tot het beheer van bejaardenoorden.

14.3 De Wet Gezondheidszorg en Maatschappelijke Dienstverlening (WGM) zal de kaders moeten aangeven, waarbinnen het particulier initiatief op het terrein van maatschappelijke dienstverlening kan functioneren. Decentralisatie van rijkstaken mag er niet toe leiden, dat organisaties voor maatschappelijk werk die vanwege de levensbeschouwelijke grondslag regionaal of landelijk opereren, gedwongen worden op te gaan in een organisatie van algemeen maatschappelijk werk.

14.4 De toename van het aantal bejaarden en hoogbejaarden vraagt om duidelijk overheidsbeleid voor de langere termijn. Bejaarden moeten zo lang mogelijk in eigen huis en omgeving kunnen blijven. Plaatsing in bejaardenoorden en verpleeghuizen moet zo lang mogelijk worden uitgesteld. In geval van ziekte of handicap moet bij opname in een verpleeghuis rekening worden gehouden met de huwelijkspartner.

14.5 De zorgtaak in familieverband moet van overheidswege worden gestimuleerd. Vereenzaming en isolering kunnen daarmee worden teruggedrongen. Kinderen moeten worden aangesproken als hun ouders niet in staat zijn de directe kosten van levensonderhoud te dragen.

14.6 Om de zieke, gehandicapte en oudere burger zo lang mogelijk in eigen huis en omgeving te kunnen laten blijven, is gezinsverzorging onmisbaar. Overheidssteun kan niet worden gemist, maar de organisatie van de gezinsverzorging dient uit te gaan van particulier initiatief. Een sterke stimulans van het vrijwilligerswerk is noodzakelijk. Een reële reis- en onkostenvergoeding is daarbij op zijn plaats. De secundaire arbeidsvoorwaarden van betaalde parttime-werkers verdienen heroverweging.

14.7 Gehandicapten moeten een volwaardige en zo zelfstandig mogelijke plaats in onze samenleving hebben, liefst in gezinsverband. Voorzieningen ten behoeve van de gehandicapten moeten worden uitgebreid evenals de beroepsopleiding, waardoor de kansen op deelname aan het arbeidsproces worden vergroot. De eigen-bijdrageregeling AWBZ voor gehandicapten met een eigen inkomen uit werk dient te worden bijgesteld, zodat meer recht wordt gedaan aan de geleverde arbeidsprestatie.

14.8 Bij een samenhangend jeugdwelzijnsbeleid dient de verantwoordelijkheid van de ouders voor opvoeding en onderhoud van hun kinderen voorop te staan. Een passende ouderbijdrage is gerechtvaardigd. Christelijke tehuizen, die regionaal of landelijk opereren vanwege het levensbeschouwelijke karakter moeten in het kader van decentralisatie niet worden gedwongen te sluiten. Bij plaatsing van pupillen moet opname buiten de eigen regio of provincie mogelijk blijven.

14.9 Het subsidiebeleid in de sector van het sociaal-cultureel werk moet drastisch worden veranderd. Alleen instanties die een breed maatschappelijk belang dienen, komen voor financiële steun van de overheid in aanmerking. De subsidie moet aanvullend zijn op eigen middelen en dient een tijdelijk karakter te hebben. Anderzijds mag de subsidieverlening de zelfstandigheid van de gesubsidieerde organisaties niet aantasten, waarbij met name gedacht moet worden aan voorschriften inzake democratisering.

14.10 In eventuele materiële nood van de Nederlanders, die na de soevereiniteitsoverdracht in Indonesië bleven, dient voorzien te worden.

• 110 Cultuur

14.11 De overheidsbemoeienis met de kunstsector dient zich te beperken tot het scheppen van voorwaarden. Het ontwikkelen van de kunst is voor alles een particulier aangelegenheid. Kunstuitingen vallen onder de normen van het Woord van God, dat voor alle mensen geldingskracht heeft. 'Alles wat adem heeft love de HERE!' Kunstuitingen, die strijdig zijn met de Bijbelse normen, moeten niet worden gesubsidieerd, maar veeleer worden tegengegaan.

14.12 Geldelijke steun aan toneel, muziek en andere kunstvormen zal sterk moeten worden gereduceerd en grotendeels beperkt blijven tot de amateuristische beoefening en de educatieve sector.

14.13 Het instandhouden van kunstschaten en monumentale panden vereist een lange termijnplanning en verantwoorde financiering. Restauratie van kerkgebouwen verdient speciale aandacht.

14.14 De BKR-regeling dient te verdwijnen. Kunstenaars die niet of onvoldoende in eigen onderhoud kunnen voorzien, hebben geen recht op een andere behandeling dan de overige leden van de

samenleving die door welke oorzaak dan ook niet in eigen onderhoud kunnen voorzien.

• 111 Mediabeleid

14.15 Het unieke omroepbestel dat ons land kent, is een waardevol bezit. De overheid moet in wetgeving en beleid het open omroepsbestel en de vrije pers waarborgen. De vrijheid van meningsuiting is een groot goed, maar er zijn algemeen geldende normen en grenzen. In de omroepwet moeten strafsancities worden opgenomen voor zendgemachtigden, die in hun uitzendingen godslasterlijke taal bezigen, die een geest van wetteloosheid en zedeloosheid verspreiden of de veiligheid van de staat en de openbare orde in gevaar brengen.

14.16 Bij het verstrekken van een zendmachtiging zal zeer kritisch moeten worden gelet op de representativiteit van een bepaalde levensbeschouwelijke stroming. Permanente toetsing is nodig bij het naleven van de voorschriften inzake de verplichting van het gedifferentieerde programma-aanbod. Aan een derde televisienet is geen behoefte.

14.17 In de omroepwet moet de mogelijkheid worden gecreëerd dat zendgemachtigden alleen radioprogramma's verzorgen.

14.18 De vanuit het buitenland via de kabelnetten door te geven programma's vallen onder dezelfde toetsingscriteria als die van de binnenlandse programma's.

14.19 Commercialisering van de omroep moet worden afgewezen. Directe of indirecte deelname van Hilversumse omroepen aan abonnee-TV moet mogelijk zijn. De STER-zendtijd dient niet te worden uitgebreid, eerder te worden beperkt. Verhoging van de omroepbijdragen is desnoods acceptabel; een andere mogelijkheid is verkorting van de radio- en televisiezendtijd. STER-reclame voor sterk alcoholhoudende dranken moet worden verboden. Strengere maatregelen zijn nodig tegen het in de handel brengen van programma's op plaat en cassettes, zonder dat daarvoor rechten zijn betaald.

14.20 De zendtijd van de NOS moet worden beperkt tot programma's die in de gezamenlijkheid en onder verantwoordelijkheid van de gezamenlijke zendgemachtigden worden gemaakt. Langs die weg moet ook worden bereikt, dat het NOS-journaal een evenwichtiger en meer objectief beeld geeft van het Nederlandse en wereldnieuws.

14.21 Bij de regionale en de lokale omroep dient het systeem van het pluriforme bestel uitgangspunt van beleid te zijn. Reclameboodschappen moeten niet op voorhand worden afgewezen.

14.22 Financiële steun aan noodlijdende dag- en weekbladen is ongewenst.

• 112 Sport en recreatie

14.23 Sportbeoefening is een nuttige besteding van de groeiende vrije tijd en bevordert de gezondheid. Speciale aandacht verdient het project 'Sport overdag' vanwege de grote (jeugd)werkloosheid, alsmede de bevordering van sportbeoefening door gehandicapten. Alleen amateursport kan financieel worden gesteund. Subsidie aan het betaalde voetbal dient onverwijld te worden gestopt. De overheid dient bijzonder terughoudend te zijn bij het in financiële zin participeren in grote sporttoernooien, die in ons land worden gehouden, zoals wereldkampioenschappen en Olympische Spelen. Initiatieven moeten worden ontplooid om publiektrekkende wedstrijden op zondag tegen te gaan.

14.24 Organisatoren van sportwedstrijden zijn verantwoordelijk voor het handhaven van orde en veiligheid rond de sportvelden en in de stadions. Gelet op het toenemende vandalisme zullen voor het organiseren van veel publiek trekken de wedstrijden zeer strenge veiligheidseisen moeten worden gesteld. Kosten, die gepaard gaan met de inzet van extra politiepersoneel, moeten worden vergoed.

14.25 De overheid zal – ook in internationaal verband – actie moeten ondernemen om het kwaad van het gebruik van stimulerende middelen door topsporters te bestrijden en zo mogelijk uit te bannen. Het organiseren van snelheidswedstrijden is alleen aanvaardbaar als de veiligheid van deelnemers en toeschouwers in redelijkheid is gewaarborgd; overigens dient dit te worden tegengegaan.

• 113 Emancipatie

Man en vrouw zijn gelijkwaardige schepselen van God. Ze zijn niet geschapen als elkaars tegenstanders. Ze vullen elkaar juist aan. Niet alleen in het huwelijk, maar in de gehele samenleving. Er is geen plaats voor achterstelling van de een door de ander. Het is dan ook onjuist te denken in termen van macht, zoals tegenwoordig vaak wordt gedaan. De Bijbel leert, dat man en vrouw in een prachtige wisselwerking gezamenlijk een eenheid vormen ter uitvoering van de opdrachten die God aan de mens gaf.

In de loop der tijden zijn er in de verhouding tussen mannen en vrouwen zaken scheef gegroeid, waardoor de vrouw niet zelden minder kans heeft gekregen zich te ontplooiën zoals ze zelf graag wilde. Correctie op die ontwikkeling is waar nodig gewenst, zodat de vrouw gelijke mogelijkheden krijgt tot het verrichten van al dan niet betaalde arbeid. Het moet echter tegelijkertijd als een onvervreemdbaar recht van de vrouw worden gezien zich geheel te kunnen wijden aan de zorg voor haar gezin, zodat ze niet direct noch indirect

wordt gedwongen betaald werk buitenshuis te doen.

De doelstelling en de werkwijze van de emancipatiebeweging moeten op grond van de ideologische motieven en het dwingende karakter van de veranderingen die worden nagestreefd, met kracht worden afgewezen. Het emancipatiedrijven komt voort uit de opvatting dat elk mens autonoom is en volstrekt onafhankelijk van een ander moet kunnen leven en handelen. In dat denken wordt op geen enkele wijze rekening gehouden met de ordeningen van God. Zo'n opvatting doet onrecht aan de vrouw in relatie tot God en de medemens.

Zo de overheid al een taak heeft de emancipatie van de vrouw te stimuleren, dient zij zich in elk geval te onthouden van het propageren van een mentaliteitsverandering naar humanistisch model, dat strijdig is met wat de Bijbel leert over de relatie tussen man en vrouw.

De RPF komt tot de volgende actiepunten:

14.26 Vrouwenemancipatie mag niet langer een hoofddoelstelling zijn van het regeringsbeleid. De overheid moet zich beperken tot een voorwaardenscheppende regelgeving, waardoor vrouwen in gelijke mate de kans krijgen kennis en vaardigheden te verwerven.

14.27 Het staatssecretariaat voor emancipatiezaken moet worden opgeheven, gelet op de beperkte overheidstaak inzake emancipatie.

14.28 Aan de Emancipatieraad is geen behoefte. Zolang de Raad bestaat, zal in de samenstelling meer recht moeten worden gedaan aan de verschillende opvattingen over de plaats en taak van de vrouw in de samenleving.

14.29 Alle subsidies voor emancipatie-activiteiten moeten worden gestaakt.

14.30 De overheid moet er op toezien, dat op openbare scholen geen ruimte wordt gegeven voor wat wordt genoemd roldoorbrekend onderwijs.

14.31 De vrouw dient rechtens en metterdaad te worden beschermd tegen ongeoorloofde achterstelling en verkeerde bejegening. De overheid moet echter geen voorrangsbeleid voeren bij het benoemen van vrouwen in overheidsdienst of in het ambt van burgemeester.

14.32 De overheid moet er voor waken, dat als gevolg van arbeidstijdverkorting de gehuwde vrouw gedwongen zou worden tegen haar zin betaald werk buitenshuis te verrichten. De in het Beleidsplan van de regering ontvouwde voornemens moeten worden afgekeurd.

XI | Waar het op aan komt in de gezondheidszorg

• 114 UITGANGSPUNT

Het bevorderen van de volksgezondheid is een zaak, die hoge prioriteit moet hebben in het overheidsbeleid. In de Grondwet is terecht vastgesteld, dat de overheid daartoe maatregelen treft. De sterke bemoeienis van de overheid met de gezondheidszorg mag daarentegen geenszins afbreuk doen aan de eigen verantwoordelijkheid van de mens tegenover zijn Schepper. Iedereen heeft te waken over eigen gezondheid. In het verleden daarvan dienen gezondheidszorg en hulpverlening waar mogelijk te zijn gestoeld op particulier initiatief, waarbij alle ruimte moet zijn voor zorg en bijstand vanuit de eigen levensbeschouwelijke identiteit.

SITUATIE

De gezondheidszorg heeft in de afgelopen jaren een voortdurend groter beslag gelegd op de publieke middelen. Wetenschap en techniek bieden niet in de laatste plaats in de medische wereld steeds meer mogelijkheden op hulp en genezing. Dat mag als een genadegave van God worden gezien, mits de nieuwe technieken genormeerd zijn aan wat de Bijbel ons leert over het leven van de mens. De enorme kosten, die gemoeid zijn met de toepassing van nieuwe mogelijkheden zoals bijvoorbeeld het transplanteren van hart en nieren, doen de vraag echter rijzen of dergelijke ingrepen gefinancierd moeten en kunnen worden uit de algemene middelen. Zonder de kwaliteit van de zorg aan te tasten, zijn eerder beperkingen in het totaal van de overheidsuitgaven in de gezondheidszorg gebiedende eis. Dat leidt er toe, dat wellicht ingrijpende keuzes in de nabije toekomst niet te ontlopen zijn. Er zal moeten worden bezien wat wel en wat niet kan worden gefinancierd uit gemeenschapsgelden.

Onaangetast blijft boven alles de taak van de overheid als dienaar van God erop toe te zien, dat in de gezondheidszorg het geboren en ongeboorteleven van de mens absolute rechtsbescherming geniet. Experimenteren met menselijk leven moet waar het om embryo's gaat worden verboden en in andere gevallen aan strikte voorwaarden worden gebonden.

Dat uitgangspunt brengt de RPF tot de volgende actiepunten:

• 115 15.1 Elk mens draagt primair eigen verantwoordelijkheid voor de persoonlijke gezondheid. Door een verantwoorde levenswijze, zelf- en mantelzorg, zelfhulp(groepen) eventueel ondersteund door kerkelijk en vrijwilligerswerk kan men de eigen lichamelijke en geestelijke gezondheid bevorderen. Onderzocht moet worden, hoe dit element in een gewijzigd stelsel van ziektekosten door middel van premie-reductie gestimuleerd kan worden.

15.2 De gezondheidszorg moet doelmatig, betaalbaar en bereikbaar zijn voor alle bevolkingsgroepen. De overheid dient het particulier initiatief bij de verwezenlijking van verzorging en hulpverlening alle ruimte te geven. De expansieve kostengroei dient te worden omgebogen zonder dat de kwaliteit van de zorg bedreigd wordt.

15.3 Bezuinigingen met betrekking tot verstrekkingen ingevolge de Ziekenfondswet dienen weloverwogen opgelegd te worden. Tot nu toe werd aan deze mogelijkheid tot bezuiniging te weinig aandacht geschonken. Verstrekkingen die niet in verband staan met ziekte, dienen te worden beëindigd. Te denken valt hierbij aan onder meer de anti-conceptiemiddelen. Met betrekking tot uitbreiding van het verstrekkingenpakket past uiterste terughoudendheid. Vergoeding van b.v. orgaantransplantaties zou niet tot verhoging van de collectieve lasten mogen leiden.

15.4 Een verantwoorde bevolkingssamenstelling vraagt heroriëntatie inzake opzet en financiering van de gezondheidszorg in de toekomst.

15.5 Preventieve zorg behoeft blijvend aandacht ter stimulering van een gezonde levenswijze. Duidelijke en objectieve voorlichting o.a. over gezonde eetgewoonten is daarbij onmisbaar.

15.6 De eerstelijnszorg dient blijvend prioriteit te krijgen. Regionalisatie en decentralisatie mogen de vestiging van pro-life-artsen en de vrije artskeuze niet belemmeren. 24-uurs bereikbaarheid van de geneeskundige diensten moet worden verbeterd.

15.7 Abortus provocatus mag niet ten laste komen van de algemene middelen. Het besluit abortus provocatus te vergoeden uit het AWBZ-gelden dient ongedaan te worden gemaakt. Instellingen als de VBOK die hulp geven aan moeder en kind dienen onder dezelfde subsidievoorwaarden te vallen als andere hulpverlenende instanties.

• 116 Gewetensbezwaren

15.8 Het op principiële gronden afwijzen van abortus provocatus en euthanasie mag geen enkel beletsel vormen om toegelaten te worden tot medische en/of verpleegkundige opleidingen. Evenmin mag een afwijzing ten nadele van iemand werken in het personeelsbeleid. Het verdient aanbeveling de positie van de gewetensbezwaarden wettelijk te regelen, daar een beroep op CAO-bepalingen – zo die overigens aanwezig zijn – in de praktijk veelal geen verbetering in bedoelde positie brengt.

15.9 Het behoort niet tot de wettelijke vastgelegde taak van een apotheker middelen te bereiden of te verstrekken die een abortus kunnen opwekken of euthanasie ten gevolge hebben. Apothekers en apothekersassistenten kunnen daartoe dan ook niet worden verplicht. De apotheker heeft het recht en de plicht om in een onafhankelijke positie ten opzichte van arts, patiënt, familie en ziektekostenverzekeraars te beslissen of hij bepaalde middelen wel of niet verstrekt.

15.10 De toenemende mogelijkheden tot orgaantransplantatie vragen om een herziene wettelijke bepaling van het begrip 'dood'. Bij dergelijke transplantaties dient de schriftelijke toestemming van de donor het uitgangspunt te zijn. Evenals de IVF-methoden moet de manipulatie met celeigenschappen (DNA-recombinantietechniek en -onderzoek) aan wettelijke regelgeving onderworpen worden.

15.11 Draagmoederschap is onaanvaardbaar en dient bij wet te worden verboden, evenals de handel in embryo's. Donorbanken moeten worden afgewezen. Het behoort tot het recht van elk kind om te weten wie zijn natuurlijke ouders zijn.

• 117 IVF

15.12 De In Vitro Fertilisatie – bekend onder het begrip reageerbuisbaby – biedt door een technische ingreep kinderloze echtparen kansen toch het ouderschap te ontvangen. De mogelijkheid te manipuleren met menselijk leven is hierbij echter bijzonder groot.

De IVF-methode is daarom niet acceptabel tenzij:

- a. de behandelende geneesheren als uitgangspunt van hun handelen aanvaarden, dat het leven begint bij de bevruchting;
- b. de behandeling alleen gericht is op het tot stand brengen van een zwangerschap in het kader van een monogaam huwelijk;
- c. de behandeling in het ziekenhuis wordt uitgevoerd;
- d. er niet meer eicellen in het laboratorium worden bevrucht dan bij de moeder worden ingeplant, zodat geen bevruchte eicellen worden vernietigd of voor experimenten met menselijk leven worden gebruikt en misbruikt;
- e. de bevruchte eicellen zullen afsterven als in de

periode dat de eicellen in het laboratorium worden bevrucht de moeder komt te overlijden;

- f. er duidelijke afspraken worden gemaakt tussen patiënt en behandelende geneesheer waarin de bovengenoemde voorwaarden voor zover terzake zijn vermeld.

Een stringente IVF-wetgeving is dringend noodzakelijk om ontsporingen en wildgroei te voorkomen.

15.13 Het onderzoek naar AIDS dient grote prioriteit te krijgen en internationaal gecoördineerd te worden. Strenge eisen dienen gesteld te worden aan bloeddonoren, zodat verspreiding van AIDS via deze weg zoveel mogelijk wordt voorkomen. De overheid moet intensieve voorlichting geven over het grote gevaar dat verbonden is aan het hebben van seksuele contacten met wisselende partners. Dit geldt speciaal bij homoseksuele relaties.

15.14 De rechtspositie van mensen, betrokken bij medische experimenten en behandelingen moet spoedig geregeld worden. Het klachtrecht dient een peiler van zo'n regeling te worden. Tevens moeten voorafgaand aan elk experiment de rechten van de betrokkene zijn vastgelegd.

15.15 Budgetfinanciering van ziekenhuizen en andere instellingen in de gezondheidszorg is een goede zaak, mits de kwaliteit van de zorg gehandhaafd kan worden. Aankoop van dure apparatuur dient zoveel mogelijk regionaal te gebeuren. Extreem hoge honoraria van specialisten dan wel te hoge directiekosten dienen genormaliseerd te worden.

15.16 De in-service-opleidingen voor verpleegkundigen dienen te worden gehandhaafd. De verpleegkundigen in opleiding doen aldus de nodige praktijkervaring op, gecombineerd met een voor de instelling gunstige financiële regeling. De salariering van de verpleegkundigen in opleiding mag niet verder worden beknot.

Verantwoorde verdeling van gediplomeerden over alle diensten mag niet om financiële redenen worden aangetast. Overwerk van artsen en specialisten moet worden teruggedrongen.

15.17 De beddenreductie in ziekenhuizen, zoals die tussen 1984 en 1990 z'n beslag moet krijgen, mag niet leiden tot onverantwoorde kapitaalvernietiging als gevolg van sluiting van totale complexen. Gewaakt moet worden voor een onevenredige vermindering van levensbeschouwelijke instellingen.

• 118 Rechtspositie

15.18 De rechtspositie van de patiënten in psychiatrische inrichtingen is onvoldoende geregeld. Door verbetering van de regelgeving van deze groep patiënten moet zoveel mogelijk openheid worden bewerkstelligd in de informatievoorziening aan patiënt en familieleden.

15.19 Bij een verzoek om abortus provocatus moet de arts verplicht zijn te wijzen op levensreddende hulp voor moeder en kind van bijvoorbeeld de VBOK.

15.20 Onderzocht moet worden, hoe de medicijnprijs in ons land gereduceerd kan worden, zodat wellicht tevens de tijdelijke maatregel van de eigen bijdrage in de medicijnkosten kan worden opgeheven.

15.21 Ondanks eerdere mislukte pogingen moet een begin worden gemaakt met een verantwoord onderzoek naar de effectiviteit van met name de Moerman-therapie en eventuele andere – niet occulte – alternatieve geneesmethoden. Blijken dergelijke geneesmethoden en/of middelen effectief, dan dienen ze te worden opgenomen in het ziekenfondspakket, mits zij worden toegepast door bevoegde artsen. Mochten effectsonderzoeken negatief uitvallen, dan dienen de resultaten ook publiek te worden gemaakt.

15.22 Deelname aan bepaalde bewustzijnstrainingen (bijvoorbeeld yoga en sensitivitytraining) in het kader van beroep of opleiding mag niet worden verplicht gesteld.

• 119 Verslaving

15.23 Verslaving aan drugs en alcohol vereist intensieve bestrijding. Het schenken van alcoholhoudende dranken bij officiële gelegenheden, uitgaande van overheidsinstanties, dient te worden tegengegaan. In opvangcentra dient aandacht te worden geschonken aan de geestelijke achtergronden van de verslaving. Decentralisatie bij deze hulpverleningsvormen mag het werk van christelijke instellingen niet in gevaar brengen.

Instellingen die het werken onder verslaafden vanuit christelijke overtuiging doen zullen op dezelfde basis gesubsidieerd moeten worden als algemene instellingen. In het onderwijs moet voorlichting over verslaving worden bevorderd; deze moet gestalte krijgen in samenwerking met de ouders.

• 120 Niet roken

15.24 Het ontmoedigingsbeleid met betrekking tot het gebruik van tabak moet worden voortgezet. Het roken voor publiek toegankelijke ruimtes in openbare gebouwen moet worden verboden. De verkoop van tabaksprodukten, vooral aan jongeren onder de 16 jaar dient sterk te worden teruggedrongen. Het aanplakken van tabaksreclame op aanplakzuilen dient te worden verboden.

• 121 15.25 Om te voorkomen dat in de toekomst de ziektekostenpremies enorm zullen stijgen vanwege de vergrijzing van de bevolking, dient in de stelselherziening een antwoord op dit groeiende probleem te worden gevonden. Voor bejaarden met een AOW en klein pensioen moe-

ten lagere ziekenfondspremies worden vastgesteld. Voor opname in het algemeen ziekenfonds moet worden uitgegaan van een minimumpremie voor werkers met een gedeeltelijke dag- of weektaak. Ongeval door sportletsel moet apart worden verzekerd met premiebetaling uitsluitend door verzekerde.

15.26 Meer accent op de eerstelijnszorg vraagt om optimale kansen voor de kraamverpleging, kruisverenigingen, wijkverpleging en gezinsverzorging. In het bezuinigingsbeleid moeten deze sectoren van de hulpverlening worden ontzien.

Laan van Meerdervoort 165
2517 AZ Den Haag

In trouw recht doen

SGP

256

in 1990, 1995, 2000, 2005, and 2010

TER KENNISMAKING

Het is in onze tijd niet ongewoon, dat u iets ter kennismaking aangeboden krijgt. Kranten, tijdschriften en zelfs boeken komen zó onder uw ogen. In de meeste gevallen houdt het een beroep op uw portemonnee in. Soms bedient men zich daarbij van methoden, die als grensoverschrijdend kunnen worden aangemerkt. Als u niet opast, zit u vast aan de zaak die u aangeboden wordt.

Dit verkiezingsprogram wordt u ook ter kennismaking aangeboden. Het doet echter geen beroep op uw beurs, veeleer op uw geweten. Het bedoelt u financieel niet armer te maken, maar u met bepaald inzicht te verrijken.

Met klem brengt dit verkiezingsprogram de werkelijkheid onder uw aandacht, zoals deze steeds meer in ons vaderland openbaar komt. In feite is dat de werkelijkheid van het verlaten van de geboden Gods. Tegelijk wil het laten zien de werkelijkheid van de vele moeiten, die er in de samenleving zijn. Het zijn moeiten, die maar niet zo overwonnen kunnen worden. We denken aan de werkloosheid, die wel enige daling vertoont, maar toch nog blijvend groot is. Hoe groot zijn ook de zorgen voor menig kleinbedrijf. Op een ander gebied zijn er grote moeiten bij het instandhouden van de gezondheidszorg.

De Staatkundig Gereformeerde Partij heeft oog voor de genoemde moeiten en vele anderen. Zij roept de overheid op om met gepaste middelen die moeiten te bestrijden. Wij geloven echter niet dat dit kan zonder prioriteit te geven aan de geestelijke waarden in ons volksleven. Toegeven aan en legaliseren van de zonden tegen Gods Woord zijn een zekere weg tot verdere teruggang. De enige weg is het luisteren naar Gods heilzaam Woord en een beleid dat daarop gericht is. Alleen trouw-zijn aan Gods geboden biedt uitzicht in deze moeilijke tijd.

'In trouw recht doen' is de titel van ons verkiezingsprogram. Recht doen in moeilijke situaties is de taak van de overheid. Maar dan in trouw aan Gods geboden!

Ontvangt u zo dit geschrift. Dan kan de kennismaking dienstbaar zijn tot een goede regering van ons land. Tot de regering naar die geboden, die zegen meebrengen in Gods gunst.

*Het hoofdbestuur
van de Staatkundig Gereformeerde Partij*

Spreuken 29:14: 'Een koning, die de armen in trouw recht doet, diens troon zal in eeuwigheid bevestigd worden.'

I Rechtmatige rechten en getrouwe wetten

• 1 REALITEIT

Hoe verzorgd de Nederlandse staat er anno 1985 ook uit moge zien, een stil en gerust leven in alle godzaligheid en eerbaarheid is er welhaast niet bij. Geestelijk noch materieel blijkt de overheid opgewassen tegen haar taak. De politieke wil en middelen ontbreken om ontrouw te voorkomen en onrecht te herstellen.

Dat is geen wonder. De overheid is zich niet meer bewust van haar hoge roeping Gods Dienaresse te zijn. Een vast fundament ontbreekt; er is geen richtsnoer om zich naar te richten zodat niemand weet waar hij aan toe is. Wisselende meerderheden zijn het zand waarop de Nederlandse rechtsstaat zich poogt staande te houden.

De rechte verhouding is zoekgeraakt. Hoe kan het ook anders. Rechten hebben plichten verdrongen; het gezag is verbleekt en het normbesef vervaagt zienderogen. Zo kan het gebeuren dat de ongebondenheid der mensen zich openbaart in ontrouw en onrecht waarvan duizenden het slachtoffer zijn of worden. Waar de overheid het zwaard uit handen geeft nemen de onderdanen het heft in handen. Daardoor struikelt het recht op straat, met als gevolg dat een ieder zijns weegs gaat, volgend het goeddunken van het eigen hart, eindigend in chaos en wanorde.

Een overheid die niet in getrouwheid aan Gods Wet haar hoge roeping verstaat loopt onherroepelijk vast. Ze raakt in de knoop met zichzelf en met hen die zij behoort te dienen. Ontevredenheid en onverschilligheid resulteren in ontrouw aan de wet, verkeren in onrecht aan de naaste. Vernielde treinen en bussen, vervuilde muren en verpauperde straten, gewelddadige overvallen en berovingen, overvolle gevangenissen en te weinig politie, God- en mensonterende uitingen zijn even zovele tekenen aan de wand als voorbeelden die aantonen waar dit proces op uitloopt.

• 2 PERSPEKTIEF

Een geweldige en tegelijkertijd verheven opdracht rust op de schouders van hen die tot regeren zijn geroepen. Ons ten goede. Een roeping te dienen; recht te doen in trouw aan Gods Woord. Tot eer van God en tot heil van land en volk. Een roeping die uitgaat boven het hier en nu. Gods Dienaresse te zijn verplicht de overheid. De

verplichting te regeren overeenkomstig Gods geboden. Geboden ten leven; richtlijnen voor samen-leven. Rechtvaardigheid is nooit het resultaat van de optelsom de helft plus één. Rechtvaardigheid kan slechts de uitkomst zijn van het luisteren naar Gods heilige Wet waarvan de hoofdsom luidt: God lief te hebben boven alles en de naaste als onszelf (zie Matth. 22:37-40).

Alle wetten en besluiten moeten in het teken staan van de belijdenis dat God de Regeerder en Formeerder is van alle leven. Alleen zo krijgt het staatsgebouw een vast fundament. Alleen zo wordt recht gedaan aan Gods bedoelingen met de mens. Goede wetten die niet worden nageleefd baten niet. Daarom is het noodzakelijk dat op de naleving wordt toegezien. Politie en justitie zijn onontbeerlijk voor de handhaving van de openbare orde en de rechtsorde.

De ongebondenheid der mensen moet immers bedwongen worden. Tot straf der bozen en bescherming der vromen, zoals de opstellers van de Nederlandse Geloofsbelijdenis zo treffend formuleerden. Opdat alles met goede ordinantie onder de mensen toega. Dit vordert actief optreden en geen passief afwachten, laat staan berusten. Wat de regering kan behoort zij te doen. Wat haar geboden is moet zij doen. Al was het alleen maar terwille van al die Nederlanders die zich nog wel wensen te houden aan wet en regel, die het goede nastreven.

Een overheid die buigt voor de eisen van Gods Woord verdient gehoorzaamheid. Een overheid die haar onderdanen verplicht te handelen in strijd met Gods Woord loopt het gevaar vroeg of laat dat recht te verspelen. Gods rechten reiken nu eenmaal verder en gaan dieper dan de rechten van de mens. Des te meer is nodig een gedurig gebed voor hen die in hoogheid zijn gezeten, opdat de Heere hen wil leiden in al hun wegen. Wat zou het zegenrijk zijn als de overheid zelf het goede voorbeeld zou geven door bid- en dankdagen uit te schrijven om de nationale en internationale nood op te dragen aan de Allerhoogste.

FUNDAMENTEN

• 3 Huwelijk en gezin

Huwelijk en gezin zijn de pijlers van de samenleving en als zodanig van onschatbare en blijvende

waarde. Gods Woord laat daarover niet de minste twijfel bestaan. Die waardering moet doorklinken in de gehele Nederlandse wetgeving. Logisch voortvloeisel hiervan is dat iedere ontmanteling van het huwelijk als uit den boze moet worden beschouwd.

Waar God het huwelijk heeft willen zegenen met kinderen zijn het de ouders aan wie de zeggenschap en verantwoordelijkheid is opgedragen. De overheid die zich Gods Dienaresse weet zal dat ouderlijk gezag ondersteunen en niet uithollen.

Daarom:

- moet het huwelijk in de Nederlandse wetgeving erkend en gewaardeerd worden als het door God gewilde samenlevingsverband tussen man en vrouw;
- mag noch op directe noch op indirecte wijze (bijvoorbeeld echtscheidingsprocesrecht, alimentatie, namen- en afstammingsrecht, enz.) aan de wettelijke regeling van het huwelijk tekort worden gedaan;
- moeten ouders die hun verantwoordelijkheid verwaarlozen of misbruiken uit de ouderlijke macht worden ontzet;
- mogen godsdienstige opvattingen en gedragingen alleen geen redenen zijn voor plaatsing buitenshuis.

• 4 Wet Gelijke Behandeling

Op onbijbelse gronden mag nooit onderscheid worden gemaakt tussen mensen en groepen van mensen. Wat niet wegneemt dat er tussen gelijkheid en gelijkwaardigheid een wereld van verschil ligt. Wie dit miskent doet onrecht aan Gods Woord en de veelvormigheid van de schepping. De overheid mag Bijbelse en onbijbelse verhoudingen – bijvoorbeeld homoseksuele relaties – dan ook niet op één lijn stellen, noch in haar wetgeving, noch in haar feitelijk handelen. In alle samenlevingsverbanden moeten mensen zich richten naar de eisen die God ons in Zijn Woord als goed voorhoudt. In doen en in laten.

Daarom:

- bestaat er geen behoefte aan een Wet Gelijke Behandeling;
- behoort de overheid alternatieve samenlevingsvormen die berusten op zedelijk onoorbare verhoudingen niet gelijk te schakelen met het huwelijk;
- moet er voor al diegenen die willen leven en werken naar de normen van de Heilige Schrift ruimte blijven zich dienovereenkomstig te gedragen;
- zal het streven naar opgedrongen emancipatie krachtig tegenspel moeten worden geboden opdat metterdaad recht gedaan wordt aan de variatie in aard, aanleg, wezen, karakter, hoe-

danigheid en gaven van hoofd en hart van man en vrouw.

• 5 Gods Naam

De overheid kan niet tolereren dat mensen elkaar aantasten in naam en goede eer. Nog minder mag de overheid misbruik van de Naam van de Allerhoogste straffeloos laten passeren. Gods eer is ermee gemoeid.

Daarom:

- moet het verbod van godslastering (artikel 147 Wetboek van Strafrecht) behouden blijven, en vooral ook worden nagekomen;
- moeten lagere overheden die werkelijk ernst maken met de bescherming van Gods Naam volop de ruimte krijgen om aanvullende bepalingen op de bestaande wettelijke regeling vast te stellen.

• 6 Gods Dag

De zondag is de Dag des Heeren. Een geschenk om dankbaar voor te zijn in een jachtige en onrustige tijd als de onze. Een overheid die de zondagsrust bevordert om aldus zondagsheiliging mogelijk te maken doet recht aan Gods eer. En aan het wel-zijn van haar onderdanen.

Daarom:

- dienen overheidspersonen (als ministers, staatssecretarissen en burgemeesters) zelf het goede voorbeeld te geven door af te zien van ambtelijke bezigheden op zondag;
- moet de overheid alles doen om waar ook de zondagsrust te bevorderen en zondagsonthelving tegen te gaan;
- zullen lagere overheden die werkelijk ernst maken met de heiliging van Gods Dag hiervoor volop de ruimte moeten krijgen.

• 7 Openbare Zeden

Onder het mom geen zedenmeester te zijn mag de overheid zich geen meester betonen in het laten voortwoekeren en zelfs bevorderen van onzedelijkheid. Onzedelijkheid is een schandvlek die een natie en haar bewoners verlaagt. Ja, wat meer is, onrecht doet aan de gerechtigheid Gods. Onzedelijkheid schaadt mensen naar lichaam en naar ziel.

Daarom:

- behoort de regering tegen openlijke uitingen van pornografie, prostitutie, sexhandel en andere vormen van onzedelijkheid maatregelen te nemen;
- zal zeer streng moeten worden opgetreden tegen kinderpornografie;
- mag onder geen beding worden overgegaan

tot het uit de sfeer van het strafrecht halen van seksuele kontakten van meerderjarigen met 12-16-jarigen.

RECHTSSTAAT

• 8 Rechtsorde en openbare orde

De kleine criminaliteit heeft enorme afmetingen aangenomen. Diefstallen en inbraken zijn aan de orde van de dag. Andere misdrijven, in het ernstigste geval tegen het leven van de medemens gericht, schokken iedere keer weer opnieuw. Geweld en misdadigheid grijpen nationaal en internationaal verder om zich heen. In al deze gevallen is sprake van een schending van de rechtsorde. Daar waar schuld is bewezen mag straf niet achterwege blijven. De massaliteit of de achtergrond van de overtreding doet daarbij niet terzake. Op zichzelf gerechtvaardigde zorg en aandacht voor het slachtoffer mag niet leiden tot het kleineren of ongestraft laten van het door de dader aangerichte kwaad.

Daarom:

- moet alles in het werk worden gesteld om te voorkomen dat strafbare feiten op grote schaal (moeten) worden geseponeerd;
- moeten overtredingen en misdrijven rechtvaardig vergolden worden door een passende bestraffing;
- mag schuld, als grondslag van strafbaarheid en aansprakelijkheid, niet uit het recht verdwijnen;
- behoort de (Grond)wet het mogelijk te maken dat bij levensdelikten de doodstraf wordt toegestaan;
- mag de kleine criminaliteit door justitie niet categorisch van vervolging worden uitgesloten;
- is een duidelijk en beslist optreden van de regering tegen wetsovertreding en grote schaal met politieke doeleinden (burgerlijke ongehoorzaamheid) vereist;
- vraagt de bestrijding van terrorisme en handel in verdovende middelen om een verdergaande internationale aanpak;
- past tegenover rellen en ongeregelde heden een krachtadig optreden.

• 9 Politie

De eerste zorg van de politie moet zijn de handhaving van de openbare orde en de rechtsorde. Het is geen dankbare taak niet zelden met te weinig middelen en mogelijkheden als stootkussen te moeten fungeren tussen de overheid en de bevolking. Als dan ook nog eens blijkt dat de verantwoordelijke (hogere) instanties de politiemannen in de kou laten staan kan het niet verbazen dat het moreel van de agent in de straat te wensen over

gaat laten. Eensgezind optreden van alle verantwoordelijke instanties vergroot de overtuigingskracht van het overheidsoptreden. Het toenemend gevoel van onveiligheid bewijst dat er nog veel te doen is. Te voorkomen en te genezen. Trouwens, ook de burgerij moet haar verantwoordelijkheid beseffen. Die pet past iedereen.

Daarom:

- is een goed bemand en modern toegerust politie-apparaat een eerste vereiste;
- is in het belang van de doeltreffendheid van het optreden verdergaande samenwerking tussen Rijkspolitie en gemeentepolitie hoog nodig, waarmee overigens niet gezegd wil zijn dat het hele huidige bestel moet worden omgegooid;
- moeten bestuur en justitie zich achter de politie opstellen als deze zich houdt aan de instructies;
- dient er bij voorkeur een landelijke, uniforme regeling van klachten over onbehoorlijk politie-optreden te komen;
- zal de politie – daar waar nodig – moeten worden aangespoord zichzelf te houden aan de eigen gedragsregels;
- is regelmatige surveillance noodzakelijk zodat de burgers kunnen zien dat de politie paraat is;
- moet de burgerij worden opgeroepen zelf voorzorgsmaatregelen te nemen en haar verantwoordelijkheid tegenover de medeburgers te beseffen;
- moet het optreden van partikuliere bewakingsdiensten aan strenge regels worden gebonden opdat de rechtsstaat niet ondermijnd wordt door eigenrichting.

• 10 Rechtspraak

Mensen die menen dat hun onrecht is aangedaan moeten hun recht kunnen blijven halen. Een onafhankelijke rechter is daartoe even onmisbaar als een vlotte rechtsgang.

Daarom:

- moet versnelling in de afhandeling van bezwaar- en beroepschriften bevorderd worden;
- zullen de procedurevoorschriften vereenvoudigd moeten worden;
- zal, om onnodig procederen te voorkomen van de rechtzoekers een redelijke bijdrage in de kosten van een geding moeten worden verlangd.

• 11 Gevangeniswezen

Alle optimistische verwachtingen ten spijt kunnen de gevangenis nog altijd niet gesloopt worden. Integendeel! Uitbreiding is – helaas – bittere noodzaak. Tot op heden is er, qua uitwerking op de veroordeelde, geen betere oplossing voorhan-

den. Om veroordeelden weer op het rechte pad te brengen is een juiste begeleiding en Bijbels verantwoorde geestelijke verzorging onmisbaar. Tegen de achtergrond van een stijgend aantal veroordelingen zit er daarom weinig anders op dan de beschikbare capaciteit te verruimen. Want als steeds meer mensen steeds langer moeten wachten om de hen opgelegde straf te ondergaan is er iets fundamenteel mis.

Daarom:

- moet de tenuitvoerlegging van rechtsgeldig tot stand gekomen beslissingen van de rechter gegarandeerd zijn;
- moet de overheid met alternatieven voor gevangenisstraf terughoudendheid betrachten;
- kunnen korte gevangenisstraffen niet gemist worden;
- zal in gevangenen en huizen van bewaring voor voldoende ruimte en bewaking moeten worden zorg gedragen;
- moeten achterstanden bij de tenuitvoerlegging van vonnissen worden vermeden;
- verdient beveiliging tegen ontsnapping van gevangenen hoge prioriteit;
- dienen de kosten van geestelijke verzorging naar Schrift en belijdenis ten laste te komen van de overheid, zonder dat daarbij inbreuk wordt gemaakt op de exclusieve verantwoordelijkheid van kerken voor de inhoud van de eredienst en het pastoraat.

BINNENLAND

• 12 Parlementaire democratie

In Nederland is de democratie in de vorm gegoten van een constitutionele monarchie met parlementair stelsel. Zonder deze staatsvorm te verheerlijken mag vastgesteld worden dat zij onder de huidige omstandigheden het best werkbaar middel is om recht en gerechtigheid te kunnen doen wedervaren. Zij zou veel aan waarde winnen indien in de (Grond)wet de afhankelijkheid beleden zou worden van God de Almachtige. Een dergelijke belijdenis past uitstekend in de door de Reformatie gestempelde wording en groei van het Nederlandse staatsbestel.

Daarom:

- dient in het openbaar bestuur het ambtsgebed gehandhaafd, en waar het ontbreekt weer ingevoerd te worden;
- hebben leden van het Koninklijk Huis recht op eerbied en mag majesteitsschennis niet worden getolereerd;
- dient de regering krachtig stelling te nemen tegen alle gezagsondermijnende activiteiten;
- moeten staatsrechtelijke vernieuwingen die tenderen in de richting van een absolute heerschappij van de meerderheid (b.v. gekozen minister-president, Kommissaris der Koningin

en burgemeester, referendum) worden afgewezen;

- moet geen afbreuk worden gedaan aan het in de Nederlandse staatkundige en maatschappelijke verhoudingen gewortelde principe van de evenredige vertegenwoordiging.

• 13 Binnenlands Bestuur

De bestuurlijke indeling van ons land is grotendeels historisch bepaald.

Gemeenten, provincies en andere bestuurslichamen vervullen ieder op hun eigen terrein en plaats wezenlijke taken. De praktijk heeft geleerd dat bij het oplossen van eventuele knelpunten het best aangesloten kan worden op het historisch gegroeide. Diezelfde praktijk leert dat in een maatschappij waarin alles steeds massaler wordt kleine(re) eenheden de voorkeur hebben boven grootschalige oplossingen. Hoe dan ook is een gezonde financiële basis die mogelijk minder afhankelijk is van de goedgeefsheid van het Rijk, voorwaarde voor een goed en doelmatig bestuur. Zonder de beschikbaarstelling van instrumenten en middelen kunnen ook de lagere overheden niets beginnen.

Daarom:

- dienen grootschalige herindelingen in het algemeen te worden afgewezen, wat onverlet laat dat in sommige gevallen grenswijzigingen noodzakelijk kunnen zijn;
- zal onderzocht moeten worden of het aantal gemeenschappelijke regelingen verminderd kan worden;
- moet de Rijksoverheid ernst maken met het afstoten van taken en bevoegdheden naar provincies, gemeenten en waterschappen (decentralisatie);
- dient ervoor gezorgd te worden dat de provincies die immers te maken zullen krijgen met taakuitbreiding, een voldoende draagvlak hebben om opgewassen te zijn tegen deze taakuitbreiding;
- dient bij het oplossen van de regio-problematiek het aksent gelegd te worden op de gemeenten;
- zal zoveel als mogelijk is de leefbaarheid van de kleine kernen in stand moeten worden gehouden;
- moet het terugdringen van het aantal noodlijdende gemeenten (artikel 12-gemeenten) voorrang hebben;
- is het wenselijk te bezien of het afstoten van overheidstaken naar de particuliere sektor (privatisering) verantwoord is.

• 14 Openbaarheid en deregulering

Overdaad schaadt. Hoe meer regels en bepalingen, des te ondoorzichtiger het beleid. Als zelfs

de bestuurders het zicht zijn kwijtgeraakt, hoe zouden de burgers dan het bos door alle bomen kunnen zien? Openheid kan verhelderend werken in een complexe maatschappij waarin voortdurend beslissingen worden genomen die het doen en laten van de burgers direkt of indirekt beïnvloeden.

Daarom:

- moet soberheid en terughoudendheid worden betracht bij het tot standbrengen van nieuwe wetgeving;
- zal daar waar maar enigszins mogelijk afschaffing en vereenvoudiging van bestaande wetgeving moeten plaatshebben (koördinatie van vergunningenprocedures, vereenvoudiging kantongerechtigdheidsprocedures ten behoeve van de konsument);
- kan het van belang zijn al in een vroegtijdig stadium openbaarheid van bestuur te bevorderen, waarmee zowel de bestuurder als de bestuursde gediend kunnen zijn.

• 15 Privacy

Technologie en elektronika rukken op, tot in de huiskamers toe. In de hele samenleving zijn de sporen van het voortgaande automatiseringsproces merk- en zichtbaar. Massa's gegevens komen binnen handbereik. Niemand kan de gevolgen van verkeerd en onbevoegd gebruik overzien.

Daarom:

- moet een wettelijke uitwerking van het grondwettelijk recht op bescherming van de persoonlijke levenssfeer snel tot stand gebracht worden;
- moet de wetgeving zodanig worden aangepast dat onbevoegden die 'inbreken' in computerbestanden van anderen daarvoor kunnen worden gestraft.

• 16 Kansspelen

Het leven is geen spel van het lot, maar ligt in Gods hand. Kansspelen spotten met deze gedachte en roepen ongezonde begeerten op. Ze zijn God-onterend en mens-onwaardig.

Daarom:

- dient gokken te worden tegengegaan, zeker waar sprake is van geldinzet (golden ten, super-trio, kienspelen, enz.);
- moet een eind worden gemaakt aan de Staatsloterij;
- zullen bestaande casino's gesloten dienen te worden en moet uitbreiding van het huidige aantal dus zeker worden afgewezen.

MINDERHEDEN

• 17 Aanpassing en integratie

Door nood gedreven, maar ook als gevolg van een welbewuste politiek, kwamen vreemdelingen van ver af en dicht bij binnen de Nederlandse poorten. Van de Nederlanders vroeg dit hulpvaardigheid, van de nieuwkomers bereidheid tot aanpassing aan een vreemde omgeving. Helaas bleken noch het een noch het ander altijd en overal in voldoende mate aanwezig waardoor spanningen ontstonden die het samen-leven tot op heden onder druk zetten. Uitgaande van de Bijbelse opdracht en trouw aan de historie van ons land heeft de Nederlandse overheid volledig recht te doen aan allen die zich rechtmatig in ons land vestigen. Waar mogelijk kan dat met behoud van alle verscheidenheid, waar nodig moet dat met aanpassing aan de Nederlandse situatie. Dat is in ieders belang.

Daarom:

- zal alle racisme bestreden moeten worden;
- dient de regering te onderscheiden tussen achterstand en achterstelling, waarbij achterstelling moet worden bestreden en achterstand moet worden weggewerkt als de betrokkenen dat willen;
- moet door onderzoek objectivering van het beleid bevorderd worden;
- moet prioriteit worden gegeven aan voorlichting en scholing (taal!) om onwetendheid op te heffen;
- hoeft het christelijk onderwijs niet uit te gaan van de gelijkwaardigheid van kulturen (vrijheid van onderwijs), hetgeen de gelijkwaardigheid van mensen onverlet laat;
- gaat het minderhedenbeleid uit van integratie, wat impliceert dat verzelfstandiging op basis van de eigen kultuur wordt afgewezen;
- dient de Nederlandse regering onder de minderheden geen bevolkingspolitiek en geen individualiseringspolitiek te voeren;
- wordt, met het oog op het welzijn van de minderheden, beleid gesteund dat gericht is op kennisvermeerdering omtrent hun opvattingen en gewoonten.

• 18 Toelating en terugkeer

Het toelaten van vreemdelingen is, hoe pijnlijk ook, gebonden aan grenzen. Veel ellende kan worden voorkomen door een konsekvent toegepast beleid waardoor valse hoop wordt vermeden. Deze lijn mag evenwel niet ten koste gaan van de menselijke maat in schrijnende gevallen. Dat geldt zowel voor toelating als terugkeer.

Daarom:

- moet het toelatingsbeleid een restriktief karakter

- ter dragen;
- zal het asielbeleid ten aanzien van vluchtelingen die om hun geloof vervolgd worden dan wel gevaar lopen voor lijf en leden royaal moeten zijn;
- moeten de procedures inzake toelating versneld worden;
- mag remigratie bevorderd worden, mits de voorwaarden van vrijwilligheid en betrouwbare voorlichting in acht worden genomen.

• 19 Zuid-Molukkers en Papoea's

De achtergrond van het verblijf van tienduizenden Molukkers en Papoea's in ons land is diep tragisch. Tegenover hen en hun nageslacht heeft Nederland een ereschuld in te lossen. Al te lang is daarmee gewacht.

Daarom:

- kunnen de Zuid-Molukkers en Papoea's niet op één lijn gesteld worden met andere minderheidsgroepen;
- hebben de Molukkers recht op een eigen inspraakorgaan.

II Recht doen aan bewezen trouw

• 20 REALITEIT

Veel, zo niet alles, is in beweging. Niet in het minst op die terreinen van het leven waar mensen trachten andere mensen vooruit te helpen. De na de oorlog opgebouwde welvaartsstaat is veranderd in een verzorgingsstaat met overheidsbemoeienis van de wieg tot aan het graf. Verantwoordelijkheden verschuiven of worden uitgehold. Naastenliefde is verward in wetten waarin rechten en bevoegdheden nauwkeurig zijn vastgelegd.

Zo wordt hulp aan de naaste van haar hart beroofd. In de kille samenleving die verrees voelen mensen zich niet meer thuis.

Het nieuwe nam de plaats in van het oude. Klein moest wel opgaan in groot om niet nog meer in de verdrukking te komen. Met als gevolg dat vertrouwde verbanden verdwenen. Mensen raakten hun houvast kwijt en zochten hun heil in schijnoplossingen, in het eigen ik.

Verhoudingen groeien scheef waar iedereen bij is. Aan de horizon tekent zich steeds duidelijker ontgroening en vergrijzing af. Regeren heet vooruit zien. Welke regering overziet de gevolgen van dit proces?

De filosofen van het meer en beter leken het bij het rechte eind te hebben. Meer mensen vroegen om meer aandacht. Hoe meer hoe beter gaat echter al lang niet meer op. Kijk maar naar het onderwijs. Op scholen waar de leerlingen elkaar verdringen vallen velen tussen wal en schip. Kijk maar naar de bejaardenzorg. Hulp voor ouden van dagen moet van steeds verder komen. Kijk maar naar de recreatie. Gezonde ontspanning onttaardt in een ware vermaakindustrie.

Dit alles is nog niet het ergst. Veel funester is de ontrouw aan Gods rechtmatige rechten en de onwil te doen overeenkomstig Zijn goede geboden. Juist daar waar de Bijbel zoveel te zeggen heeft is die Bijbel dichtgeslagen, of, nog erger, weggehaald. En als de Bijbel nog openligt dreigen gevaren het handelen naar dit Woord praktisch onmogelijk te maken.

Dat is meer dan zonde. Want jongeren en ouderen wordt zo het uitzicht onthouden op Gods bewezen trouw. Jong en oud lijden hieronder.

• 21 PERSPEKTIEF

Ieder mens heeft z'n eigen verantwoordelijkheid. Verantwoordelijkheid tegenover God, verant-

woordelijkheid tegenover de naaste en verantwoordelijkheid tegenover zichzelf. Om de verantwoordelijkheden in hun juiste verhouding te leren verstaan moeten mensen luisteren naar wat God ons in Zijn Woord zegt. Want goede inzettingen kunnen slechts gegrond zijn op trouw aan normen die de eeuwen door hun waarde hebben bewezen. Van jong tot oud kunnen mensen er hun voordeel mee doen.

Dat begint al op school. Een school met een open Bijbel geeft meer mee dan kennis alleen. Zulk onderwijs doet beseffen dat de verworven kennis strekt tot eer van God en dienst aan de naaste. Zulk onderwijs biedt de jeugd perspectief en geeft zin aan de toekomst. Een blijde boodschap in een sombere wereld.

Welke overheid zal dit in de wind willen slaan? Wil de Nederlandse overheid recht doen aan haar verantwoordelijkheid, dan zal ze de jeugd op laten groeien bij het licht van Gods Woord, want Zijn Woord is een lamp voor ieders voet en een licht op ieders pad (Ps. 119—105).

De overheid is niet de eerst aangewezen om met veel kunst en vliegwerk cultuur te bevorderen. Veel meer ligt het op haar weg ontspringen te voorkomen dan wel tegen te gaan. Rentmeester zijn wil in dit verband oproepen tot verantwoord gedrag. Loslaten van het waarde-volle leidt onherroepelijk tot waarde-loosheid. Het is geen kunst allerlei zondigheid onder velerlei voorwendsel vrij spel te geven. Wat cultuur heet moet de toets der kritiek, gebaseerd op Gods Woord, kunnen doorstaan. Zo alleen kunnen kunstbeoefenaars creatief, dat wil zeggen: opbouwend, bezig zijn. Nergens mogen mensen hun verantwoordelijkheid ontfopen. Die opdracht krijgt extra gewicht en dimensie als we beseffen hoe velen op anderen zijn aangewezen. Gods Woord neemt allen serieus die door anderen niet voor vol worden aanzien. Barmhartigheid biedt daarom de helpende hand aan mede-mensen. Om zorg en hulp weer hart te geven. Jong en oud kunnen hiermee uit de voeten.

ONDERWIJS

• 22 School met de Bijbel

Goed en deugdelijk onderwijs is een zaak van de overheid. Nog meer dan dat moet het de overheid

na aan het hart liggen dat alle onderwijs wordt gebaseerd op de Bijbel en de reformatorische belijdenisgeschriften. Nu dit – helaas – wordt nagelaten moet er in ieder geval alle vrijheid zijn voor bijzonder onderwijs. Bij gebrek aan een overheid met de Bijbel moet pal gestaan worden voor een school met de Bijbel.

Dit principe ligt vast verankerd in de Nederlandse Grondwet. Geen enkele wettelijke eis mag die vrijheid van stichting, richting en inrichting inperken. Gebeurt dit wel, dan betekent dat een ernstige aantasting van de keuzevrijheid van de ouders, en daarmee van de verantwoordelijkheid van de ouders voor de opvoeding van hun kinderen. In het bijzonder onderwijs is er naast onder andere het protestants-christelijke onderwijs ook de richting van het reformatorisch onderwijs, welke ons na aan het hart ligt.

Daarom:

- dient de regering er alles aan gelegen te zijn dat het protestants-christelijk en het reformatorisch onderwijs hun eigen inhoud en identiteit kunnen bewaren;
- moeten scholen op levensbeschouwelijke grondslag niet alleen respektering, maar ook onderscheiding van deze grondslag kunnen vergen;
- dient het bijzonder onderwijs, als het aan de wettelijk vereiste voorschriften en getalskriteria voldoet, zonder aarzelen in de gelegenheid te worden gesteld om scholen op te richten en in stand te houden;
- moeten de stichtingsnormen zo laag mogelijk gehouden worden zodat er voldoende spreiding over het land kan zijn;
- mogen uiteraard geen eisen worden gesteld die wezensvreemd zijn aan het karakter van onderwijs (bijvoorbeeld via intercultureel onderwijs en onderwijs emancipatie);
- moet de keus van ouders voor een school met terdaad mogelijk zijn en zo nodig financieel via een vervoerskostenregeling worden ondersteund;
- mag het eventueel functioneren van een ouderkommissie of medezeggenschapsraad het schoolbestuur niet van z'n plaats dringen;
- kan de slechts matig functionerende Wet op de medezeggenschap in het onderwijs worden heroverwogen en beter worden ingetrokken;
- mag godsdienstonderwijs nooit opgaan in het vak geestelijke stromingen of maatschappijleer;
- mag de overheid in het stellen van deugdelijkheidseisen nooit zover gaan dat ze zich inhoudelijk gaat bemoeien met het onderwijs.

• 23 Basisonderwijs

Jong en zeer jong zitten nu onder één dak. Eindelijk heeft het basisonderwijs zijn beslag gekregen.

De praktijk zal leren of de verwachting niet te hooggestemd waren. Het evenwicht tussen spel en leren vraagt grote behoedzaamheid, mede omdat het peil van de basisschool gewaarborgd moet blijven. Waarbij zich dan ook nog eens de noodzaak presenteert zuiniger aan te doen. Een persoonlijk gerichte benadering doet het meest recht aan leerlingen die nu eenmaal verscheidene talenten, mogelijkheden en moeilijkheden hebben. In het grote geheel mogen groepen kinderen die extra's behoeven niet over het hoofd worden gezien. Ondersteunende diensten kunnen waardevol zijn om het onderwijs in al zijn geledingen in goede banen te leiden.

Daarom:

- dient het onderwijs aan geestelijk en lichamelijk gehandicapte kinderen een bijzondere zorg te zijn voor de regering die dit speciaal onderwijs waar mogelijk met basisonderwijs moet zien te vervlechten;
- moet geprobeerd worden kinderen met een achterstandssituatie er zo snel mogelijk weer bovenop te krijgen;
- zullen schipperskinderen zonder noemenswaardige lasten in staat moeten worden gesteld naar school (goede internaten) te gaan;
- moeten levensbeschouwelijke schoolbegeleidingsdiensten volwaardig kunnen werken;
- mogen de 'randdiensten' in het onderwijs (leerplanontwikkeling en toetsontwikkeling) niet te zeer worden verzelfstandigd;
- verdienen kwaliteitsbewaking resp. kwaliteitsbevordering extra aandacht door middel van evaluatie en onderzoek;
- moeten kleinere scholen in dunbevolkte gebieden, met name op het platteland, extra faciliteiten krijgen zodat ze hun onmisbare functie kunnen blijven vervullen (c.q. aangepaste opheffingsnormen);
- moet worden gewaakt tegen de vergaande versnippering van de betrekkingen in het onderwijs.

• 24 Voortgezet onderwijs

Een goede opleiding is een waardevol bezit voor iedereen. Op ouders en kinderen rust een eigen verantwoordelijkheid die ze niet mogen veronachtzamen noch verzuimen. Leerkrachten staan voor de opgave ervoor te zorgen dat de geschonken talenten tot ontwikkeling kunnen komen. Zij kunnen dit alleen als de opzet van het onderwijs de verscheidenheid in aard en aanleg van de leerlingen weerspiegelt. Eenvormigheid is een sta-in-de-weg. Het 'vroeg' kind moet niet worden afgeremd, het 'late' kind niet worden opgejaagd. Om vakmanschap meesterschap te doen zijn moeten theorie en praktijk hand in hand gaan. Want als beide de aansluiting op elkaar missen, werkt dat nadelig naar twee kanten. Het onderwijs

moet bij de tijd blijven. Verbeteringen van binnen-uit verdienen dan ook verre de voorkeur boven organisatorische vernieuwingen alleen. Vrijheid van onderwijs enerzijds en toezicht op de deugdelijkheid door de overheid anderzijds, verdragen zich prima met een gewaarmerkte vergroting van de eigen beleidsruimte voor het te versterken management van de scholen.

Daarom:

- behoort de discussie over het voortgezet basis-onderwijs (middenschool) uit te komen bij de keuzemogelijkheid voor kategoriale of geïntegreerde scholen, zo aan die laatste na zorgvuldige afweging al blijvende behoefte zou bestaan;
- zullen die experimenten gesteund moeten worden die de keuze van vakkenpakketten minder belemmerend voor toekomstige keuzemogelijkheden doen zijn;
- gaat de voorkeur niet uit naar al te grote scholengemeenschappen waar sfeer en werkklimaat lijden onder de massaliteit;
- is in het beroepsonderwijs, naast voldoende algemene ontwikkeling, een goede vakopleiding een eerste vereiste om aansluiting te bewerkstelligen bij een toekomstige werkring;
- moet de mogelijkheid om stages te lopen worden uitgebreid;
- zijn proeven met nieuwe onderwijsgebieden (informatica) en schooltypen (kmbo) waardevol, opdat het onderwijs bij blijft;
- zullen bij alle experimenten levensbeschouwelijke aspecten, kwalitatief en kwantitatief, ten volle moeten worden meegenomen;
- is speciale inzet voor 'randgroepjongeren' gewenst;
- moet de leerplicht niet worden verlengd, maar dient veeleer op de naleving ervan (schoolverzuim) te worden toegezien;
- dient het leerrecht meer nadruk te krijgen;
- moeten de vormingscentra voor (werkende) jongeren van 16 tot 19 jaar hun zelfstandige plaats behouden en het karakter hebben van instituten met ruime mogelijkheden voor praktische vorming;
- dienen ouderen meer mogelijkheden voor herkansing ('tweede kansonderwijs') te krijgen;
- moet bij teruglopende leerlingaantallen een daarbij onontkoombare herschikking in het voortgezet onderwijs niet zo ver gaan dat hele regio's van nu nog goed functionerende kleine scholen beroofd worden (hefvo-norm laag);
- moet bij herschikkingen en fusies worden uitgegaan van deugdelijke sociale plannen.

• 25 Hoger en Wetenschappelijk Onderwijs

Studeren kost geld. Uit de schatkist vloeien, afgezien van het departement van Financiën, de meeste guldens naar Onderwijs en Wetenschappen.

Wanneer van iedereen gevraagd wordt op de kleintjes te letten is het redelijk ook een bijdrage, uiteraard naar draagkracht, te verlangen van diegenen die gebruik maken van de veelal dure onderwijsvoorzieningen. Indirekt kan, met een duidelijke afbakening van de studieduur (fasering) al het nodige bereikt worden. Het pijnlijkst zijn de studentenstops. Zolang de situatie op de arbeidsmarkt niet verbetert, en zolang sprake is van meer vraag dan beschikbare ruimte en capaciteit toelaten, zit er weinig anders op dan deze noodoplossing te blijven hanteren. Wat voor beslissingen er ook genomen worden, de in Nederland gegeven wetenschappelijke opleidingen mogen in geen geval kwalitatief achterop komen bij het buitenland.

Daarom:

- mag de fasenstructuur geen beletsel vormen voor een volwaardige wetenschappelijke opleiding;
- is een evaluatie van de fasenstructuur op korte termijn gewenst;
- zal aan de hand van een zo rechtvaardig mogelijk systeem ('gewogen selectie', waarbij eerdere prestaties een rol spelen) tot plaatsing van studenten moeten worden overgegaan;
- moeten beheer en bestuur van universiteiten en hogescholen slagvaardig en waardig zijn;
- kan om de degelijkheid van de opleiding te waarborgen, bij- en herscholing noodzakelijk zijn;
- moet in een stelsel van studiefinanciering rekening worden gehouden met de draagkracht van de ouders en de al dan niet aanwezige noodzaak buitenshuis te gaan wonen;
- moet extra aandacht worden besteed aan onderzoek en afstemming tussen de onderzoeksinstituten;
- moet onderzocht worden of een verzelfstandigde informatica-opleiding gewenst is;
- moet in de taakverdeling en concentratie in het wetenschappelijk onderwijs zowel als in de schaalvergroting, de taakverdeling en concentratie in het hoger beroepsonderwijs zorgvuldig rekening worden gehouden met levensbeschouwelijke achtergronden van instituten en instellingen en de belangen van studenten en docenten.

KULTUUR

• 26 Zorg voor het cultureel erfgoed

Verwaarlozing van cultuur-historische schatten leidt letterlijk en figuurlijk tot onherstelbare schade. Het verleden komt niet meer terug. Daarom moeten kerken, gebouwen en andere monumenten die gestalte geven aan dat verleden met veel zorgen worden omgeven. Het gebouwde bewaren voor het te laat is.

Daarom:

- moet snel gewerkt worden aan de instandhouding van het restauratie-ambacht;
- verdient de restauratie van kerken speciale aandacht;
- moet op planmatige wijze in toenemende mate ook zorg worden besteed aan de jongere bouwkunst;
- mogen streekgebonden en karakteristieke elementen in een bepaald gebied (klederdrachten bijvoorbeeld) niet worden verwaarloosd;
- mag de regering in Den Haag de Friese taal en cultuur niet achteloos behandelen;
- dienen voldoende gespreid over het land musea in stand te worden gehouden met openingstijden die vallen op maandag tot en met zaterdag.

• 27 Gesproken en geschreven woord

Als de massa de media gaat beheersen zinkt het peil van het gebodene tot een onaanvaardbaar laag niveau. Alleen daar waar men zich richt op de Heilige Schrift stijgt het gesproken of geschreven woord uit boven het gemiddelde. Daarom is Gods Woord de enig betrouwbare leidraad voor de overheid in haar beoordeling van wat toelaatbaar is en wat niet.

Daarom:

- moet de regering maatregelen nemen tegen publikaties en uitzendingen die godslasterlijk, zedenkwetsend of gezagsondermijnd zijn;
- heeft de regering erop toe te zien dat er geen boeken of andere informatiedragers met godslasterlijke, zedenkwetsende of gezagsondermijnende inhoud worden uitgeleend via de openbare bibliotheken;
- is het een belangrijke taak van de overheid misleidende en agressieve reclame tegen te gaan en in ieder geval de tot weinig soberheid oproepende STER-reclame af te schaffen;
- zal het beleid ten aanzien van nieuwe media alle vormen van kommercialisering weerstand moeten bieden;
- is, naast een verscherpte filmkeuring, eenzelfde keuring nodig van videobanden die nu nog ongecontroleerd de huiskamers worden binnengehaald;
- moeten de bestaansmogelijkheden van de 'schrijvende pers' niet worden beknot door de uitbouw van belangen van de 'spreekende pers';
- mag de overheid geen (kulturele) prijzen uitreiken aan mensen die in hun werken uiting geven aan het onteren van God en het kwetsen van de naaste.

• 28 Ontspanning en recreatie

Nu meer tijd vrijkomt voor vrijetijdsbesteding geldt meer dan ooit de waarschuwing dat ledig-

heid des duivels oorkussen is. Die waarschuwing roept op tot zinvolle en verantwoorde ontspanning, genormerd aan Gods Woord. Normloos gedrag, zinloos en onverantwoord, is zondig. Tegen deze achtergrond zijn sommige takken van sport en vormen van recreatie meer dan ongezonder. Beoefening daarvan is in de meest letterlijke zin zonde van de tijd.

Daarom:

- behoort de overheid, ook bij sport en recreatie, zondagsontheiliging tegen te gaan en zondagsrust te bevorderen;
- moet aan de subsidiëring van het profvoetbal op staande voet een eind worden gemaakt;
- dient de overheid op te treden tegen alle vormen van ongeklede recreatie dan wel aanstootgevend rekreatief gedrag;
- moet tegen massale vermaaksindustrie en sportverdwaazing gewaakt worden en verleent de regering dan ook op geen enkele wijze haar medewerking aan het organiseren van de Olympische Spelen.

MAATSCHAPPELIJKE DIENSTVERLENING

• 29 Zorg en hulp

Zorg voor de ander is allereerst een zaak van het hart. Hoe dichter mensen bij elkaar staan, des te zorgvuldiger kan de hulpverlening zijn. 'Zorg op maat' begint met zelfhulp. In de zorg-sector gaat de voorkeur dan ook uit naar het particulier initiatief: kerkelijke en andere instellingen. Niet alleen financieel is deze opzet aantrekkelijker, deze aanpak biedt ook een goed tegenwicht tegen voortschrijdende verambtelijking en professionalisering. Waar het particulier initiatief desondanks tekort schiet moet de overheid bijspringen zodat toch voor iedereen een behoorlijk bestaan is weggelegd.

Daarom:

- dient het vrijwilligerswerk voorrang te krijgen;
- moet de kerk van de overheid alle ruimte krijgen haar opdracht op het terrein van het maatschappelijk werk te kunnen vervullen;
- dient voorkomen te worden dat landelijk welzijnswerk op levensbeschouwelijke grondslag (o.a. jeugd- en bejaardenwerk) als gevolg van de afstoting van rijkstaken naar de provincies en gemeenten tussen wal en schip valt;
- zal in het jeugd- en jongerenwerk voorrang moeten worden gegeven aan de levensbeschouwing die zich wil richten naar de Bijbel;
- moet de gezinszorg op een zo goed mogelijk peil worden gebracht en gehouden, waarbij voortdurend een beroep gedaan moet kunnen worden op hulpverleners;
- zal pas overgegaan mogen worden tot inkrimping van intramurale (bijv. ziekenhuizen of

verpleeginrichtingen) en residentiële (bijv. gedwongen verblijf in jeugdinternaten) voorzieningen, als de extramurale (bijv. kruiswerk en gezinszorg) en ambulante (bijv. dagverblijven) hulpverlening zijn uitgebreid;

- zal moeten worden getracht alternatieve crisis-opvang- en hulpverleningsvormen aan te doen sluiten bij al bestaande structuren, zonder hun bijzondere functie (lage drempels) geweld aan te doen;
- dienen opvang- en hulporganisaties die wettige verhoudingen niet wensen te respecteren te worden afgewezen.

● 30 Gehandicapten

Het zou een schande zijn wanneer mensen die te kampen hebben met een handicap buiten de samenleving gesloten zouden worden. Zij hebben recht op een volledig gelijkwaardige plaats temidden van anderen.

Daarom:

- zal de bereikbaarheid van voorzieningen zoveel als mogelijk moeten worden bevorderd;
- moet bij de aanschaf van nieuw materieel voor het openbaar vervoer rekening worden gehouden met de toegankelijkheid voor gehandicapten;
- verdienen gehandicapten een maximale kans op een zo weinig mogelijk zich onderscheidende plaats op de arbeidsmarkt;
- zullen de verzorging en begeleiding zich zo dicht mogelijk bij de gewone thuissituatie hebben te voltrekken.

● 31 Ouderen

Mensen die al op leeftijd gekomen zijn hebben een zinvolle plaats in een wereld die steeds sneller lijkt te gaan. Zij verdienen dan ook een volwaardige plaats daar waar ze dat zelf verkiezen.

Daarom:

- moeten ouderen, zo zij dat wensen, zo lang mogelijk op zichzelf kunnen blijven wonen;
- moeten mensen terug kunnen vallen op klaarstaande voorzieningen in hun directe woonomgeving (alarmeringssystemen, wijkfunctie van het bejaardencentrum, e.d.);
- zullen de rechten van besturen van de bejaardencentra en andere tehuizen ten volle gehandhaafd moeten blijven.

III | Kiezen voor leven en werken in trouw

• 32 REALITEIT

Waar 14 miljoen mensen even zoveel wensen hebben heeft 'elk wat wils' afgedaan. De keuzen zijn beperkt. Naarmate meer mensen minder wensen ingewilligd zien neemt de ontevredenheid, en als gevolg daarvan de onvrede toe.

Huurders en verhuurders, bouwers en beschermers, bestuurders en bestuurden, allemaal liggen ze bij tijd en wijle met elkaar overhoop. En zij die geroepen zijn te bemiddelen en te verzoenen moeten het laten afweten omdat er geen geld is en goede raad duur.

Ondanks dat is er veel dat tot dankbaarheid moet stemmen. Vergeleken met andere landen mocht er in het na-oorlogse Nederland veel tot stand worden gebracht waardoor wonen en werken hier tot op zekere hoogte aangenaam zijn. Bij alle moeilijkheden hebben de burgers van dit land talrijke mogelijkheden.

Helaas zijn die mogelijkheden niet benut in overeenstemming met Bijbelse normen en waarden. Niet zelden zijn de door God gegeven talenten misbruikt om daarmee dwars in te gaan tegen Zijn bedoeling met de mens als kroon der schepping. Onschrijftuurlijke verhoudingen worden in stand gehouden dan wel in het leven geroepen. Door de overheid getolereerd en gestimuleerd. Enkele voorbeelden. Zogenaamde alternatieve samenlevingsvormen braken zich ruim baan, en in plaats van gehoor te geven aan de opdracht het kwade te weerstaan schiep de overheid er zelf de ruimte voor. Flora en fauna werden slachtoffer van de menselijke zucht naar meer en beter. Grond, lucht en water moesten het eveneens ontgelden.

De waan-wijsheid van de mens kent geen grenzen meer, juist nu de hoogmoedige mens denkt de maakbaarheid van het leven binnen handbereik te hebben. Met name in de gezondheidszorg is de zegen verkeerd in een vloek omdat het leven is losgerukt uit de handen van de Formeerder van dat leven. Het niet meer willen luisteren naar de woorden van de levende God maakt de ontluistering compleet. Ook de meest moderne zieken-, verzorgings- en bejaardenhuizen kunnen dit niet verbloemen.

• 33 PERSPEKTIEF

Dag in dag uit moet de regering keuzen doen, want vaderschap staat kan nu eenmaal geen allemansvriend zijn. Het is kiezen of delen. Soms is de keuze vrij eenvoudig, bijvoorbeeld als het gaat over vragen van leven of dood. Daar geldt: wie niet voor is, is tegen. Dan weer is de keuze minder gemakkelijk: moet deze weg zus worden aangelegd of zo. Dat vergt wikken en wegen. Hoe dan ook, de keuze moet zorgvuldig geschieden om verantwoord te zijn. Recht doen wil zeggen trouw handelen overeenkomstig de maatstaf van Gods Woord. Opdat later niet gezegd zal worden: gewogen en te licht bevonden.

Een overheid die recht wil doen zal kiezen voor het leven in al haar vormen en stadia, trouw aan het gebod: Gij zult niet doodslaan. Abortus en euthanasie zijn mitsdien uit den boze, haaks staand op de heilige oorsprong van het leven. Kiezen voor het leven wil in wijder verband ook oproepen tot stellingname tegen achteloos omspringen met Gods schepping en Zijn schepselen. Maar ook wanneer de keuze niet zo eenvoudig ligt wil Gods Woord een licht zijn op het pad van de overheid, voerend naar gerechtigheid voor een ieder opdat niemand tekort gedaan wordt. Daarbij zal het overheidszwaard omgesmeed moeten worden tot een schild om de rechtmatige rechten te beschermen van wat zwak en weerloos is: kleine kinderen in het verkeer, ouden van dagen in bus en tram, binnenschippers die tussen wal en schip dreigen te vallen; maar ook stervende bossen en mishandelde dieren die slachtoffer zijn geworden van menselijke heerszucht en egoïsme. Daar houdt het niet mee op. Er blijft nog veel te wensen over. Om alle verlangens in goede banen te leiden is meer nodig dan bescherming alleen. Gerechvaardigde wensen en noodzakelijke werken moeten worden vervuld en verricht. Als partikulieren in gebreken (moeten) blijven zit er weinig anders op dan dat de overheid zelf, met de haar ter beschikking staande instrumenten en middelen bijspringt. Want huizen moeten worden gebouwd, en gifgrond verwijderd, en ziekten bestreden, en wegen aangelegd.

GEZONDHEIDSZORG

• 34 Leven en dood

De mens is schepsel van God en komt uit dien hoofde geen zelfbeschikkingsrecht toe. Het is God die leven geeft, leven spaart en leven neemt.

Daarom:

- wordt abortus provocatus en de financiering daarvan anders dan wanneer het leven van de moeder in gevaar is (vitale indicatie) verworpen;
- wordt euthanasie afgewezen, met dien verstande dat staken van zinloos medisch handelen (na gebleken hersendood) geen euthanasie genoemd mag worden;
- wordt de in-vitro-fertilisatie (reageerbuisbaby-methode) zoals die thans algemeen wordt toegepast, met alle begrip voor de nood van kinderloosheid, om ethische redenen afgewezen;
- wordt versterking bepleit van de positie van pro-life organisaties, met name die voor hulp aan ongehuwde moeders, ook in beleids- en adviesorganen;
- moeten alle vormen van bevruchting buiten het huwelijk waaronder draagmoederschap, donorschap enz. worden afgewezen.

• 35 Eigen verantwoordelijkheid

Schepsel-zijn betekent verantwoordelijk-zijn. Ook in de zin van verantwoord, dat is gezond gedrag ten aanzien van eigen lichaam en psyche. Dat mes snijdt trouwens aan twee kanten. Het voorkomt ongelukken en werkt kostenbesparend als het beginsel van de eigen verantwoordelijkheid mede-bepalend wordt voor de financiering van voorzieningen.

Daarom:

- moet geen steun worden verleend aan een stelselwijziging ziektekostenverzekering die de kring van verplicht verzekerden uitbreidt;
- zal het ziekenfonds meer keuzemogelijkheden dienen te bevatten mede om tegemoet te komen aan gewetensbezwaren tegen bepaalde verstrekkingen;
- moeten extra kosten voortkomend uit sportletsel niet op de gemeenschap worden afgewenteld;
- worden eigen bijdragen in het algemeen positief gewaardeerd, mits ongerechtvaardigde opeenhoping wordt voorkomen, onverlet latend de noodzaak tot verlaging van de kollektieve uitgaven op dit terrein;
- dient geen vergoeding te worden gegeven voor de kosten van anti-konceptiva;
- dient geen andere bevolkingspolitiek gevoerd te worden dan dat de verantwoordelijkheid voor de gezinsgrootte wordt gelaten waar deze behoort: bij de ouders;

- mag inenting niet verplicht worden gesteld;
- moet de verkoop van vuurwerk, waardoor jaarlijks slachtoffers vallen, aan banden worden gelegd;
- moet promiscuïteit als veroorzaker van de verspreiding van geslachtsziekten en van de levensgevaarlijke ziekte AIDS worden bestreden.

• 36 Mensen in de gezondheidszorg

In de gezondheidszorg staan mensen in het middelpunt, als het goed is tenminste. Mensen die hulp nodig hebben en mensen die hulp verlenen. De opgave waarvoor werkers in de gezondheidszorg staan is zwaarder en moeilijker geworden. Niet alleen nam de werklast toe, ook raken mensen in gewetensnood door mee te moeten werken aan verrichtingen die ze niet voor God kunnen verantwoorden. Het belang van een vertrouwensrelatie tussen de patiënt enerzijds en de arts of verzorger anderzijds kan niet snel overschat worden. In dit verband past uitstekend zorgverlening 'dicht bij huis'. Daartoe behoort dat mensen zich ook in geestelijke zin 'thuis' kunnen voelen.

Daarom:

- verdient het recht van de patiënt op informatie, inspraak en bescherming van de persoonlijke levenssfeer regeling, met respect voor de verantwoordelijkheid van medici;
- mag niet bezuinigd worden zonder oog te hebben voor de toenemende werklast;
- moeten lonen en werklast in een billijke verhouding kunnen blijven staan;
- moeten gewetensbezwaarden op alle niveaus (sollicitatie, scholing, promotie) volstrekt beschermd worden, óók ten behoeve van patiënten die om een luisterend oor vragen;
- mogen alternatieve geneeswijzen én in de zorgverlening én in de wetenschappelijke opleiding erkend en bevorderd worden, mits deze de toets van Gods Woord kunnen doorstaan;
- dient, ook bij regionalisatie, ruimte te blijven voor instellingen op levensbeschouwelijke basis;
- mogen artsen geen toetredingsbelemmeringen ondervinden omdat zij abortus en euthanasie afwijzen;
- moet het belang worden onderkend van hulpverlening waarbij psychiater en pastor samenwerken.

• 37 Bezuinigingen

Niet alleen het beginsel van de eigen verantwoordelijkheid, ook de toestand van 's Rijks financiën noopt tot vermindering van de kollektieve lasten. De overheid moet echter niet dweilen met de kraan open. Kosten voor gezondheidszorg houden in grote mate verband met normen en waarden. Preventie is de beste bezuiniging.

Daarom:

- moet gestreefd worden naar vermindering van psycho-sociale problematiek door het handhaven van Gods heilzame geboden op het terrein van arbeid, huwelijk en gezin;
- worden mantelzorg en zelfhulp bepleit (versterking van de eerste lijn) en wordt 'atomisering' van de maatschappij tegengegaan;
- moet de overgang naar kleinschaligheid niet gedwarsboemd worden door een volumestop in de sociale werkvoorziening, aangezien plaatsingsmogelijkheden in tehuizen samenhangen met mogelijkheden voor dagbesteding;
- moeten schaarse middelen meer aangewend worden voor de financiering van een groter aantal verpleegkundigen omdat het ongewenst is dat een deel van het budget wordt besteed aan de gevolgen van het emancipatiedrijven.

• 38 Verslaving

Meer mensen dan we misschien beseffen zijn ten prooi gevallen aan velerlei vormen van verslaving. De verwoestende werking die dit heeft op lichaam en geest van de verslaafden berokkent ook schade aan de mensen om hen heen en de samenleving als geheel. Wie zichzelf overgeeft aan wie weet welke verslaving ontloopt ten diepste zijn verantwoordelijkheid. Uitzicht uit deze menselijke en maatschappelijke nood kan dan ook slechts worden geboden als mensen weer gaan beseffen dat ze schepsel Gods zijn.

Daarom:

- kan het probleem van de drugs niet worden bestreden door legalisering van handel en gebruik, maar is het beter perspectieven te bieden voor de toekomst;
- moet gedwongen afkicken mogelijk kunnen zijn;
- wordt de toename van rookvrije ruimten bevorderd;
- moet alcoholisme bestreden worden, liefst via gedragsbeïnvloedende voorlichting, desnoods via prijsmechanismen en beperking van de verkoopruimten;
- moeten christelijke opvangcentra gesteund worden.

ZORG VOOR FLORA EN FAUNA

• 39 Milieubescherming

Door onverantwoordelijk gedrag heeft de mens Gods schepping verontreinigd. Onder het motto 'opgeruimd staat netjes' zijn water, lucht en bodem maar al te vaak misbruikt als vuilstortplaats. Dat is ons duur te staan gekomen. Door schade en schande wijs geworden moet nu naarstig naar

wegen en middelen gezocht worden om het milieu voor verdere smetten te bewaren. Op overheid, bedrijfsleven en bevolking rust de verantwoordelijkheid zowel te voorkomen als te genezen. Want schoon-maken en schoon-houden zijn twee dingen. Een en ander houdt in dat het kwaad bij de bron moet worden aangepakt. Dat is weliswaar makkelijker gezegd dan gedaan, maar als de hand wordt gehouden aan de reeds tot stand gekomen milieuwetten is een keer ten goede mogelijk. Een keer die van de wegwerp-ekonomie geleidelijk aan een reparatie-ekonomie maakt.

Daarom:

- moet bodemsanering op voortvarende wijze ter hand worden genomen, uitgaande van het belang van de volksgezondheid en op de technisch en financieel meest haalbare wijze;
- zal daar waar afval onvermijdelijk bijproduct is naar wegen dienen te worden gezocht om het weer een zinvolle en bruikbare bestemming te geven, het zogenaamde hergebruik;
- dient het afval op een effectieve wijze, dat wil zeggen gescheiden te worden ingezameld ten behoeve van een betere verwerking;
- mag geen afval in zee worden gedumpt;
- verdient het aanbeveling door te gaan met onderzoek naar mogelijkheden voor opslag van radio-actief afval in zoutmijnen of -koepeles, of bovengronds;
- zullen opslag en verwerking van afval deugdelijk gecontroleerd dienen te worden;
- moet de regering zich er bij de tenuitvoerlegging van de milieuwetten van vergewissen hoe de doelstelling van deze wetten zich verhoudt tot het bedrijfsbelang van de betrokken vervuilers;
- zal bij de vergunningverlening gestreefd moeten worden naar een integrale benadering, terwijl de legeskosten billijk moeten blijven;
- moet voorlichting over de noodzaak van milieubehoud duidelijker gestalte krijgen;
- zullen op nationaal en internationaal niveau stappen moeten worden gezet om de verzuring van het milieu ('zure regen') aan te pakken, bijvoorbeeld door verplichte rookgasontzwaveling (elektriciteitscentrales en de grote industrie), auto's uit te rusten met een katalysator en het aantrekkelijker maken van het rijden op loodvrije benzine;
- is reorganisatie van de verschillende handhavingsapparaten op alle overheidsniveaus nodig om de coördinatie tussen instanties zo soepel mogelijk te doen verlopen.

• 40 Dierenbescherming

De rechtvaardige kent het leven van zijn dieren (Spreuken 12:10). Reeds Gods Woord leert dat de mens in zijn omgang met dieren gebonden is aan normen. Met andere woorden: mensen moeten

recht doen aan de dieren aan hun hoede toevertrouwd. De afschuwelijke misstanden die zo nu en dan aan het licht treden doen eens te meer beseffen dat een wettelijke bescherming van het dier geen overbodige luxe is.

Daarom:

- zal aan wetenschappelijke instellingen en andere instituten waar met dieren wordt gewerkt gestreefd moeten worden naar vervanging van proeven met dieren;
- zullen dierproeven die niet persé noodzakelijk zijn in het kader van de volksgezondheid verboden moeten worden;
- dient er meer controle te komen op de naleving van voorschriften met betrekking tot de huisvesting van (pluim)vee en diertransporten;
- moeten de wettelijke mogelijkheden om op te treden tegen dierenmishandeling, waaronder het uit de auto zetten van bijvoorbeeld honden en katten, illegale handel in en het ongeoorloofd fokken van dieren, verscherpt worden;
- dienen regels over het slachten van dieren voor alles erop gericht te zijn het lijden van dieren tot een minimum te beperken;
- moet Nederland in internationaal verband ijveren voor de stopzetting van de jacht op bedreigde diersoorten (o.a. walvissen), maar ook jonge zeehonden;
- dient binnenslands harder te worden opgetreden tegen stroperij.

VOLKSHUISVESTING

• 41 Bouwen en wonen

Een eigen woning is meer dan alleen maar een dak boven het hoofd. Het is een stukje eigen verantwoordelijkheid en is, als het goed is, een thuis. Medebepalend voor de woonkwaliteit zijn woonklimaat en woonomgeving. Verpaupering, massaliteit en eenvormigheid werken net zo negatief als variatie, voorzieningen en groen positief werken. Door wet- en regelgeving kunnen overheden hun invloed ten goede aanwenden.

Daarom:

- moet de regering bevorderen dat er voldoende goede en betaalbare woningen zullen worden gebouwd;
- zal de regering bij moeten springen om het tekort aan woningen van goede kwaliteit weg te werken;
- dienen voldoende middelen beschikbaar te komen voor verbetering van woningen uit de voorraad;
- moet het eigen-woningbezit bevorderd worden;
- moet door middel van een goede woonruimteverdeling en bouwen naar behoefte zoveel

- mogelijk voorkomen worden dat mensen uit de dorpen naar elders moeten verhuizen;
- moet de uitbouw van de steden, als dat kan, beperkt blijven tot de aan de steden grenzende verstedelijkte gebieden;
- dient bij het bouwen op het platteland voorzichtigheid in acht genomen te worden omdat overmatige groei van kleine kernen de rust – inclusief de zondagsrust – schaadt, en daarmee de aantrekkelijkheid;
- mogen binnensteden niet verwaarloosd worden, en moet bij stadsvernieuwing gelet worden op de wensen van de bewoners en de middenstand en de doelmatige besteding van de beschikbare financiële middelen;
- wordt een gevarieerde combinatie van kleinere en grotere winkels in iedere stadswijk nagestreefd, wat tevens inhoudt dat vestiging van supermarkten buiten de wooncentra (weide-winkels) wordt geweerd;
- moet leegstand van woningen zoveel mogelijk worden voorkomen, mede gelet op de kwaliteit van de woonomgeving;
- zal eenzijdige bouw en exploitatie door projectontwikkelaars binnen de perken gehouden moeten worden;
- dient woningspekulatie scherp veroordeeld te worden.

• 42 Huren

Huurders en eigenaars van woningen hebben belangen die deels parallel lopen, deels met elkaar strijden. Voor de overheid komt het erop aan te bemiddelen, opdat die belangen rechtvaardig en rechtmatig met elkaar in evenwicht worden gebracht. Met behulp van geld- en woningverdelersleutels kan veel worden bijgestuurd.

Daarom:

- moet bij woningtoewijzing het uitgangspunt worden gehanteerd dat de huurder in staat moet zijn zelf de huur op te brengen;
- mag de Rijksoverheid in het geval dat de huurder nog een te groot deel van zijn inkomen aan huur moet besteden, huursubsidie toekennen;
- dient er nauwlettend op te worden toegezien dat woningen met een lage huur in de sector sociale woningbouw beschikbaar komen voor woningzoekenden met lage inkomens;
- dienen de gemeentebesturen door middel van hun toewijzingsbeleid en de centrale overheid met behulp van selectieve extra premiëring de doorstroming te bevorderen vanuit woningen met lagere huren naar die met hogere huren;
- dient door een evenwichtig huurbeleid te worden voorkomen dat een gezinshoofd met een normaal inkomen een te groot deel van zijn inkomen aan huur moet besteden;
- dienen de huurschulden en huurachterstanden te worden weggewerkt.

• 43 Woningtoewijzing

Het gezin is hoeksteen, het huwelijk fundament van de samenleving. Een overheid die Gods Dienaresse is zal zich er dan ook nimmer toe lenen Bijbelse en onbijbelse samenlevingsvormen op één lijn met elkaar te stellen. Ook niet bij de woningtoewijzing. Rijk en gemeenten hebben ieder hun eigen verantwoordelijkheid.

Daarom:

- moet geen medewerking worden verleend aan het bouwen en toewijzen van woningen voor en aan naar christelijke norm ongeoorloofde samenlevingsvormen;
- moet er ruimte zijn voor een toewijzingsbeleid dat uitgaat van het kostwinnerschap;
- moet het toewijzen van grote woningen aan groepssamenwonenden worden tegengegaan;
- dient de Rijksoverheid bij het geven van richtlijnen door middel van de woonruimtebeschikking de taak en de eigen verantwoordelijkheid van de gemeentebesturen te respecteren.

VERKEER EN VERVOER

• 44 Wegverkeer

De tijd dat iedereen voor zichzelf en zijn gezin produceerde ligt achter ons. Nu produktie en consumptie vaak ver van elkaar liggen en soms snel tot elkaar gebracht moeten worden is een goed transportsysteem van essentieel belang. Over land, over water en door de lucht. Het wegen- en spoorwegnet moet aan hoge eisen van snelheid, betrouwbaarheid en vooral veiligheid voldoen. Gelet op de nog altijd jaarlijks terugkerende grote aantallen doden en gewonden in het verkeer kan niet gauw te veel gedaan worden om binnen en buiten de bebouwde kom de verkeersveiligheid te verhogen.

Daarom:

- moet in de hele onderwijssector veel meer aandacht besteed worden aan verkeersregels en verkeersgedrag;
- zullen verkeersovertredingen strenger bestraft moeten worden, met name het rijden onder invloed van alcohol, drugs of bepaalde medicijnen, alsook het overtreden van de maximum snelheid;
- moeten diegenen die onder invloed van alcohol een dodelijk ongeval veroorzaken zeer streng worden aangepakt, waarbij te denken valt aan het vele jaren ontzeggen van de rijbevoegdheid;
- dient strenger toezicht op de kwaliteit van het gemotoriseerd verkeer gerealiseerd te worden;
- zal bevorderd moeten worden dat er meer on-

gelijkvloerse kruisingen worden aangelegd en is bij minder drukke spoorwegovergangen in ieder geval steeds een doeltreffende beveiliging nodig;

- moet bij de aanleg en het beheer van wegen altijd rekening worden gehouden met bejaarden, gehandicapten en kleine kinderen;
- dient het terugdringen van achterstallig onderhoud aan wegen en het opheffen van knelpunten in het wegennet hoge prioriteit te krijgen;
- moeten winkels en andere handelsoBJECTEN goed bereikbaar zijn voor het publiek en voor de aan- en afvoer van goederen;
- mogen de parkeerkosten nergens zo hoog worden dat deze de concurrentiepositie van de middenstand nadelig beïnvloeden.

• 45 Openbaar vervoer

Naast het partikulier vervoer vervult het openbaar vervoer een onmisbare functie. Binnen steden of over grote afstanden kunnen trein, tram en bus voordelen hebben boven de auto. Het instandhouden en onderhouden van een zo volledig en comfortabel mogelijk netwerk van voorzieningen brengt veel kosten met zich die niet alleen door de reizigers zelf kunnen worden opgebracht. Hoe moeilijk het ook is, de overheid zal ook hier met de haar ter beschikking staande middelen een uitweg moeten trachten te bieden. Aan de bedrijfsvoering stelt dit hoge eisen.

Daarom:

- moeten bij stations parkeerplaatsen en (beveiligde) fietsenstallingen worden gebouwd;
- zullen geen lijnen in stand moeten worden gehouden die een bepaald percentage van kostendekking niet kunnen bereiken;
- dient in het openbaar vervoer de zondag als de Dag des Heeren geëerbiedigd te worden;
- mag financiële ondersteuning van het goederenvervoer per rail niet nadelig zijn voor het goederenvervoer op de weg of over het water.

• 46 Binnenvaart en zeevaart

Het binnenschip is het meest milieuvriendelijke vervoermiddel voor het transport van massagoderen. Op de rivieren van Europa, maar ook op de wereldzeeën woedt een ware concurrentieslag. In het groot en in het klein leveren staten en schippers slag om de vracht. Sommige schippers hebben daarbij extra grote moeite het hoofd boven water te houden, omdat ze niet op zondag willen varen of omdat ze principiële bezwaren hebben tegen verzekering. Hulp is hier geboden.

Daarom:

- moeten partikuliere schippers tegen onredelijke tarieven van andere vervoerswijzen beschermd worden en moet hun veiligheid tegen

de massale duwbaktransporten gewaarborgd worden;

- moet verladers zoveel mogelijk vervoerszekerheid geboden worden, maar dient overcapaciteit door onder andere sloopregelingen (zo mogelijk internationaal) en vergunningsverlening beteugeld te worden;
- vraagt het kwaad van het onder goedkope vlag varen (Liberia, Panama) op z'n minst om passende wedervergoeding;
- moet in gezamenlijk overleg met andere scheepvaartnaties krachtig stelling worden genomen tegen concurrentie van Oostblokstaten, zowel voor de binnenscheepvaart (Rhein-Main-Donau-kanaal) als voor de zeevaart (ladingreservering staatshandellanden).

ningen gewaakt moeten worden voor eventuele kwalijke effecten die kunnen optreden in het landschap en ten aanzien van de – latere – inrichting van het gebied.

• 47 WATERSTAAT

Een land dat bij hoog water voor meer dan de helft onder water verdwijnt moet door voldoende waterkeringen beschermd worden. De eeuwenlange strijd tegen het water heeft vele offers gekost, maar leverde aan de andere kant kennis en ervaring op die in de hele wereld respekt afdwingt. Van heinde en verre trekken de imposante ku(n)stwerken mensen aan. In een uniek stelsel van beheer en zorg staan de waterschappen centraal. Samen met en onder toezicht van de provincies en het Rijk zijn velen dagelijks in de weer om de soms botsende belangen met elkaar op één lijn te krijgen.

Daarom:

- zal de aanleg van waterkeringen om het achterland te beschermen tegen overstromingen zodanig dienen te zijn dat in 1990 de zeedijken op hoogte zullen zijn gebracht en in 1998 de rivierdijken;
- zal het beleid ten aanzien van de waterhuishouding zodanig dienen te zijn dat de waterschappen steeds hun overtollig water op rivieren en kanalen kunnen lozen en dat voorzieningen getroffen worden om waar nodig door waterinlaat de watervoorziening voor land- en tuinbouw aanvullend te regelen;
- zal met de know-how opgedaan tijdens het ontwerpen en de aanleg van waterstaatkundige werken actief naar buiten moeten worden getreden teneinde de Nederlandse export hiervan te laten profiteren;
- moet geprobeerd worden ook met de verworvenheden op het gebied van de waterhuishouding (blijvend) op de buitenlandse markt te opereren;
- moet het ontgrondingenbeleid zodanig zijn dat de bouwnijverheid over voldoende grondstoffen kan blijven beschikken en dienen alternatieven als het gebruik van Noordzeezand ernstig overwogen te worden;
- zal bij het verlenen van ontgrondingsvergun-

IV Recht doen aan alle volkeren

• 48 REALITEIT

Vrijheid en veiligheid zijn ver te zoeken, ook in onze eeuw. Twee wereldbranden en vele tientallen oorlogen op kleinere of grotere schaal trokken in alle werelddelen sporen in de levens van mensen.

Na 1945 kreeg de moeizaam verworven vrede geen gestalte in gerechtigheid. Diep wederzijds wantrouwen en schrijnend onrecht verscherpten de tegenstellingen in de wereld. Het Oost-West-konflikt en de Noord-Zuid-tegenstelling gaven impulsen aan een angstwekkende wapenwedloop en bemoeilijkten het normale diplomatieke verkeer tussen staten. De vrede van de tachtiger jaren is meer dan ooit tevoren tot de tanden toe bewapend. Verdragen en akkoorden hebben niet kunnen verhinderen dat de doeltreffendheid en vernietigingskracht van reeds bestaande wapens werden vergroot en nieuwe wapensystemen werden ontwikkeld.

De voortgaande opbouw van de Sowjet-macht aan de andere zijde van het IJzeren Gordijn noopte de Westerse bondgenoten tot defensieve tegenmaatregelen die in die landen zelf op grote weerstanden stuitten.

Konflikten tussen en binnen volkeren uiten zich in aanslagen door niets en niemand ontziende terroristen en wrede onderdrukking door brute machthebbers.

Brandhaarden zijn er te veel om op te noemen: het Midden-Oosten (Libanon), Iran-Irak, Afghanistan, Zuidelijk Afrika, Centraal Amerika, Noord-Ierland, enz. enz. Eén vonk kan de hele wereld in vuur en vlam zetten. Is het verwonderlijk dat het hart van veel mensen bezwijkt van vrees en verwachting der dingen die het aardrijk zullen overkomen? (Lukas 21)

De mens pleegt vaak roofoverval op de aarde. In een kortzichtig en ongerechtvaardigd streven de eigen hoge levensstandaard te handhaven leeft het rijke Westen ten koste van de hongerende naaste elders in de wereld. Ook lijkt het Westen in te teren op de bestaansbronnen van toekomstige generaties. De armoede in de Derde Wereld is een even brandend probleem als de wapenwedloop tussen Oost en West.

• 49 PERSPEKTIEF

Het internationale politieke leven gaat niet buiten de Raad van God om, maar onttrekt zich evenmin aan de verantwoordelijkheid van de mens. De overheid is geroepen om in getrouwheid aan Gods Woord, ook in internationaal verband, vrede te bevorderen en onrecht te bestrijden. Hiermee zijn de twee hoofddoelstellingen van het Nederlands buitenlands beleid vastgelegd. Want alleen als deze twee voorwaarden vervuld zijn kan de mens de aarde bewaren en bebouwen.

Voor een juist inzicht in de problematiek van oorlog en bewapening is het noodzakelijk oog te hebben voor de zwaarmacht van de overheid (Romeinen 13). De wettige overheid heeft het recht en de plicht de onderdanen te beschermen tegen de machten van agressie en geweld.

Het einde van de Tweede Wereldoorlog bracht niet de vrijheid waarop velen hadden gehoopt. De veiligheid werd mede afhankelijk van het afschrikkingsevenwicht tussen de twee supermachten. Kernwapens vormden hoe langer hoe meer een integrerend bestanddeel van het instandhouden van dit machtsevenwicht.

Nimmer mag een regering erin berusten dat de veiligheid van het Westen in toenemende mate afhankelijk wordt gemaakt van het bezit en onverhoopt gebruik van deze massavernietigingswapens die Gods schepping in één klap kunnen vernietigen. Kernwapens dienen niet in de eerste plaats om een oorlog te voeren, maar om een oorlog te voorkomen. Alle verantwoorde middelen en wegen moeten worden benut om tot konstruktief overleg te komen teneinde wederzijds wapenbezit te beperken en zo mogelijk terug te dringen.

Een neutraliteitspolitiek, hetzij van landen binnen Europa, hetzij van Europa als geheel, is gevaarlijk omdat dit het machtsevenwicht verstoort. Nederland voelt zich op diverse gronden nauw verbonden met de Verenigde Staten van Noord-Amerika. Onder Gods zegen kan het Atlantisch Bondgenootschap dienstbaar zijn aan de verdediging van de vrijheid. Die vrijheid is een groot goed, met name de vrijheid om God te kunnen dienen naar de eisen van Zijn Woord. De waarschuwend stemmen van hen die aan den lijve ondervonden of ondervinden wat het betekent onder een diktatuur te moeten leven spreken boekdelen.

Oplossingen voor de wereldproblemen zijn niet eenvoudig. Nederland is een klein land en dient zich dat bewust te zijn. Dit mag echter geen dekmantel zijn om zich aan haar verantwoordelijkheid te onttrekken. In geen geval mag de Nederlandse regering in haar buitenlandse politiek meten met twee maten. Aantasting van de mens als beeld-drager Gods, bijvoorbeeld op grond van geloof, ras of huidskleur, moet veroordeeld worden, waar dit zich ook moge voordoen. Waar Nederland hongerigen en dorstigen, behoeftigen en ont-heemden op haar weg ontmoet vordert recht-doen, barmhartigheid en ontferming. Eigen moei-lijkheden vallen in het niet bij de ellende in de Derde Wereld. 'Voor degene die gerechtigheid zaait, is trouw loon' (Spreuken 11:18).

BUITENLANDSE ZAKEN

• 50 Israël

De staat Israël bekleedt een unieke plaats in deze wereld. Een alomvattende vredesregeling in het Midden-Oosten is slechts mogelijk als aan Israël veilige en erkende grenzen worden gegarandeerd.

Daarom:

- geen toelating van de Palestijnse bevrijdingsorganisatie (PLO) tot het vredesoverleg zolang de PLO het bestaansrecht van Israël niet heeft erkend en zij niet afziet van verdere terreurdaden;
- dient de Nederlandse regering Jeruzalem te erkennen als enige en ondeelbare hoofdstad van Israël;
- moet druk worden uitgeoefend op die staten die de emigratie van nakomelingen van het oude Bondsvolk naar het Beloofde Land verhinderen;
- moeten niet-Joodverklaringen, in welke vorm dan ook, alsmede andere anti-Israëlverklaringen, worden afgewezen.

• 51 Totalitaire regimes

Totalitaire regimes, van linkse dan wel rechtse signatuur, zijn afkeurenswaardig. In onze betrekkingen met dit soort regeringen, waaronder die van de Sowjet-Unie en andere communistisch geregeerde staten, dient Nederland oog te hebben voor de gevaren verbonden aan de anti-christelijke communistische doctrines. Waar de USSR verdeeldheid kan zaaien zal ze dat niet nalaten. Voorzichtigheid is dan ook geboden.

Daarom:

- dient ons land alles in het werk te stellen dat het Westen tegenover de Sowjet-Unie één consequente lijn trekt gericht op verwerkelijking van politieke en andere vrijheden;
- moet de systematische schending van de ak-

koorden van Helsinki in de landen van het Oostblok daar waar mogelijk aan de kaak worden gesteld;

- zal Nederland onophoudelijk moeten ijveren voor een volledige terugtrekking van de Russische troepen uit Afghanistan zodat in dit land vrije verkiezingen kunnen worden gehouden;
- dient de Nederlandse regering het op te nemen voor onderdrukte christenen achter het IJzeren Gordijn of waar dan ook.

• 52 Zuid-Afrika

Met Zuid-Afrika voelen wij ons op historische, godsdienstige en taalkundige gronden verbonden. De Zuidafrikaanse regering staat voor een immense opgave de verschillende rassen en bevolkingsgroepen in harmonie met elkaar in hetzelfde staatkundige verband te laten leven. Niet ontkend kan worden dat onder de huidige regering een veranderingsproces is ingezet waarvan te hopen valt dat daardoor geleidelijk een eind komt aan de tegenstellingen die dit land verdeeld houden.

Daarom:

- moet Nederland via diplomatieke en andere kanalen trachten te bewerkstelligen dat dit veranderingsproces kan worden voortgezet en gestimuleerd;
- is het aanwenden van economische drukmiddelen die in de praktijk de zwaksten en meest weerlozen treffen afkeurenswaardig;
- beëindigt Nederland alle steunverlening aan organisaties die pogen de situatie in Zuid-Afrika op gewelddadige wijze te veranderen.

• 53 Verenigde Naties

De Verenigde Naties, een orgaan waar op zichzelf al het nodige tegen in te brengen is, is de laatste jaren steeds meer in politiek vaarwater beland. De toch al niet zo hoge geloofwaardigheid van de volkerenorganisatie liep daardoor een extra deuk op.

Daarom:

- stelt Nederland deelname aan projecten van de VN afhankelijk van de mate van onpartijdigheid waarmee beslissingen worden genomen.

• 54 Europese Economische Gemeenschap

Grensoverschrijdende problemen en nauwe belangenverstrengeling van de landen van West-Europa op sociaal-economisch, agrarisch en monetair gebied rechtvaardigen een konstruktieve deelname aan de economische samenwerking in EEG-verband. Deze economische samenwerking mag evenwel niet uitlopen op een politiek Verenigd Europa waardoor onze nationale en kulturele

identiteit in het gedrang zullen komen. Nederland moet onvoorwaardelijk vasthouden aan de eigen nationale zelfstandigheid, verkregen na jarenlange strijd tegen Rome en Spanje.

Daarom:

- dient de Europese samenwerking een intergouvernementeel karakter te hebben zodat de soevereiniteit van de lidstaten niet wordt aangetast;
- dient het Europese Parlement over de benodigde instrumenten te beschikken om de adviserende en controleerende functie uit te oefenen, maar is versterking van de politieke bevoegdheden van het Europese Parlement en de Europese Commissie ongewenst;
- dient de uiteindelijke beslissingsbevoegdheid bij de Raad van Ministers te liggen, gekontrolleerd door de nationale parlementen;
- moet Nederland geen steun verlenen aan pogingen om te komen tot de oprichting van een Europese Unie.

VREDE EN VEILIGHEID

• 55 Noord-Atlantische Verdragsorganisatie

Nederland verkoos in 1949 de verdediging van haar grondgebied in het bondgenootschappelijk verband van de NAVO te plaatsen. Sindsdien is het lidmaatschap van de NAVO hoeksteen van ons veiligheidsbeleid om aldus tegenwicht te kunnen bieden aan de onrustbarende opbouw van de bewapening in de landen van het Pakt van Warschau.

Daarom:

- moet Nederland de NAVO-verplichtingen onverkort nakomen, inclusief de afspraak het defensiebudget jaarlijks met 3% reëel te laten stijgen;
- kon Nederland er op 1 november niet aan ontkomen het zogenaamde 1 juni-besluit van 1984 uit te voeren en moest de regering dus beslissen kruisvluchtwapens op Nederlands grondgebied te stationeren, tenzij wapenoverleg tussen Oost en West alsnog resultaat zal afwerpen;
- moet de konventionele bewapening de nodige aandacht krijgen zodat de afhankelijkheid van kernwapens minder kan worden;
- stelt Nederland alles in het werk een verder uiteendrijven van de landen van de Alliantie te voorkomen.

• 56 Wapenbeheersing en ontwapening

Niemand kan en mag lichtvaardig denken over de toenemende afhankelijkheid van kernwapens. Ieder verantwoord voorstel om via onderhandelingen of het aan banden leggen van onderzoek te

komen tot wapenbeheersing en ontwapening moet met beide handen worden aangegrepen. Eenzijdige stappen werken evenwel averechts en kunnen de kans op oorlog vergroten. We mogen bij dit alles niet over het hoofd zien dat de landen van het Warschau-Pakt zeker wat de konventionele bewapening betreft, een enorme voorsprong hebben op het Westen.

Daarom:

- moet Nederland blijven ijveren voor onderhandelingen tussen de grootmachten, gericht op wederzijdse, controleerbare beperking of reductie van (kern)wapens en troepenvermindering;
- zal Nederland zich actief in moeten zetten voor handhaving en uitbreiding van de werkings sfeer van het verdrag tegen de verspreiding van kernwapens (Non Proliferatie-Verdrag);
- kan de NAVO geen belofte afgeven om niet als eerste kernwapens te gebruiken ('no-first-use-verklaring') omdat dit het evenwicht sterk zou verstoren ten nadele van de Westerse bondgenoten.

• 57 Nieuwe wapensystemen

Wetenschap en techniek staan niet stil. Vorderingen op beide terreinen missen hun weerslag niet op de productie en ontwikkeling van nieuwe wapensystemen. Niemand weet precies wat hiervan de gevolgen zullen zijn voor de militaire krachtsverhoudingen in de wereld. Alleen al daarom past grote behoedzaamheid.

Daarom:

- stelt Nederland alles in het werk om biologische en chemische wapens volledig uit te bannen, wat niet wegneemt dat een goede voorbereiding op een aanval met deze wapens noodzakelijk is;
- wacht Nederland de resultaten af van het onderzoek naar een ruimteverdediging tegen kernraketten (SDI), waarbij eerst nagegaan moet worden wat de preciese mogelijkheden en effecten zullen zijn van de introductie van een dergelijk systeem.

• 58 Defensie

De geloofwaardigheid van een goede verdediging hangt mede af van de motivatie van de militairen en de beschikbaarheid van in goede staat verkerende uitrusting. Onderschatting en verwaarlozing van beide factoren tast de slagvaardigheid van de Nederlandse krijgsmacht aan, met alle gevolgen van dien. Defensie is geen vrijblijvende zaak voor enkelen, maar bittere noodzaak voor iedereen.

Daarom:

- mag niet gearzeld worden het defensiematerieel daar waar nodig, in snel tempo te vernieuwen, rekening houdend met de belangen van het Nederlandse bedrijfsleven en de noodzaak van standaardisatie en onderlinge uitwisselbaarheid binnen NAVO-verband;
- moet de discipline in de krijgsmacht rechtvaardig worden gehandhaafd en paal en perk worden gesteld aan overdreven democratisering en vermaatschappelijking;
- heeft de dienstplicht principieel de voorkeur, waarbij grote gezinnen dienen te worden ontzien door handhaving van de broederdienst;
- mogen politieke bezwaren tegen militaire dienst niet worden erkend, hetgeen onverlet laat de rechtmatigheid van bezwaren op godsdienstig-levensbeschouwelijke grondslag;
- dient de geestelijke verzorging, gebaseerd op de Heilige Schrift en de reformatorische belijdenisgeschriften meer aandacht te krijgen, bijvoorbeeld door de invoering van een vast uur voor geestelijke verzorging;
- mag niet getolereerd worden dat Gods Naam wordt gelasterd en onteerd, noch dat de zondagsrust in gevaar komt door activiteiten of regelingen die niet strikt noodzakelijk zijn.

• 59 Binnenlandse veiligheid

Als alle oorlogsvoorkomende maatregelen hebben gefaald en ons land onverhoopt in een oorlog wordt gestort mag men niet onvoorbereid zijn. Het aantal slachtoffers zou beperkt kunnen worden door maatregelen vooraf.

Daarom:

- verdient het aanbeveling een buffervoorraad van essentiële goederen aan te leggen die toereikend is om de samenleving op een minimum-niveau te laten functioneren gedurende langere tijd;
- vraagt territoriale verdediging meer aandacht dan tot nog toe door het personeel beter uit te rusten en op te leiden voor het bestrijden van grootschalige ongeregelde heden en gekoördineerde sabotage-acties;
- moet meer systematisch dan tot op heden het geval was aandacht worden besteed aan de mogelijkheid bepaalde civiele inrichtingen (openbare gebouwen en parkeergarages) geschikt te maken als schuilgelegenheid in tijd van oorlog.

ONTWIKKELINGSSAMENWERKING

• 60 Strijd tegen de honger

Dagelijks lijden meer dan 400 miljoen mensen honger en is eenzelfde aantal mensen ernstig ondervoed. Honger zou niet nodig hoeven te zijn,

want er wordt voldoende geproduceerd op aarde. Ontwikkelingshulp kan dan ook alleen maar zinvol zijn als ze gepaard gaat met doelmatig bestuur en een goed opgezet transport-apparaat. Naast leniging van de directe nood moet evenzeer aandacht uitgaan naar duurzame verbeteringen in de landen van de Derde Wereld.

Daarom:

- mag Nederland niet bezuinigen op de uitgaven voor ontwikkelingssamenwerking;
- dient ernst te worden gemaakt met de ontmanteling van die handelsbelemmeringen die de export van ontwikkelingslanden bemoeilijken opdat zij hun produktiemogelijkheden beter kunnen benutten;
- moet hulp vooral aan degenen worden geboden die de motor zijn van de vooruitgang, omdat zo de allerarmsten op de langere termijn het best worden geholpen;
- dient in internationaal verband een rechtvaardige regeling te worden getroffen voor de kolossale rente- en schuldaflossingsproblematiek.

• 61 Hulpverlening

Ervaringen in het verleden opgedaan met hulp via de organen van de Verenigde Staten (multilaterale hulp) waren niet altijd even positief. Het meest doeltreffend bleek de hulpverlening van land tot land (dus bilateraal). Ontwikkelingshulp over te veel landen verspreid leidt tot versnippering en komt het resultaat niet ten goede. De beste boodschap is die van het Evangelie.

Daarom:

- moet Nederland concentratielanden selecteren op basis van respektering van godsdienstige en politieke vrijheden en gebleken goede wil de armoede daadwerkelijk te bestrijden;
- is meer nadruk op de zeer effectieve, vooral lokale problemen oplossende mede-financieringsprojecten ten volle gerechtvaardigd;
- moeten projecten die uitgaan van kerken en christelijke organisaties veel meer dan tot nu toe het geval was gesteund worden;
- moet het Nederlandse ambtelijk apparaat meer toegepast zijn op doeltreffendheid en begeleiding dan op regelgeving en administratie;
- zal de NCO haar voorlichting dienen te beperken tot de directe problemen van de ontwikkelingssamenwerking, op straffe van opheffing;
- moeten oude banden worden gehonoreerd, zij het dat de uitvoering van de ontwikkelingsovereenkomst met Suriname dient te worden opgeschort totdat de politieke situatie van voor 1980 weer hersteld is;
- moet de hulp aan Indonesië gepaard gaan met voldoende aandacht aan het zelfstandig voort-

bestaan van de oorspronkelijke bevolkingsgroepen (Papoea's en Molukkers) en de beperking van de deportatie van de Javanen.

● 62 Nederlandse Antillen en Aruba

De band van Nederland met de Antillen wordt steeds zwakker. Langzaam maar zeker gaan de eilanden op eigen benen staan. Nederland is daarbij geroepen de helpende hand te bieden. De kansen op levensvatbaarheid zijn het grootst als de eilandjes in een of andere vorm met elkaar verbonden blijven. De stabiliteit in de regio is gebaat bij evenwichtige verhoudingen in sociaal-economisch en militair opzicht. Plaatselijke omstandigheden en behoeften behoren maatgevend te zijn voor de Nederlandse hulp.

Daarom:

- zal Nederland onafhankelijkheid nimmer mogen opdringen;
- mag de wanverhouding tussen rijk en arm op de Antillen niet blijven voortbestaan;
- moeten op de Antillen goede woningen worden gebouwd en voor goede onderwijsvoorzieningen worden gezorgd;
- zal Nederland tot op het moment van volledige onafhankelijkheid de militaire verplichtingen, zoals vastgelegd in het Koninkrijksstatuut moeten nakomen;
- mag Nederlandse hulp direkt noch indirekt ten goede komen aan casino's of exploitatie van onzedelijkheid.

V Trouw werken aan rechtvaardigheid

• 63 REALITEIT

Het meest in het oog springende element van de economische situatie anno 1986 is het hoge niveau van de werkloosheid, circa 750.000. Naast een economisch probleem vormt de werkloosheid een – ongetwijfeld nog groter – sociaal probleem. Sinds het aantreden van het kabinet-Lubbers in november 1982 is het niveau van de werkloosheid gestegen, doch vanaf 1984 doet zich een lichte daling voor. Deze afname van de werkloosheid valt samen met een zekere mate van economische opleving: de investeringen stijgen weer wat, de rendementen van het bedrijfsleven nemen weer toe (mede dankzij een niet onbelangrijke lastenverlichting) en de economische groei trekt weer wat aan. Bovendien heeft deze opleving ook bijgedragen aan de daling van het financieringstekort van de overheid. Loon- en prijsstijging zijn de afgelopen jaren beperkt gebleven en dit heeft er weer toe geleid dat de internationale concurrentiepositie van de Nederlandse bedrijven is versterkt.

Toch is er nog reden tot zorg, want de knelpunten in de economische structuur zijn vele. Bijvoorbeeld het feit dat er vooralsnog geen werkkring voorhanden is voor iedere werkzoekende. Dat komt onder meer door:

- de grote hoeveelheid schoolverlaters die zich jaarlijks op de arbeidsmarkt meldt;
- de afname van de economische groei ten opzichte van de voorgaande decennia;
- de sterk toegenomen automatisering en mechanisering;
- de hoge arbeidskosten, met name veroorzaakt door de omvang van de sociale lasten;
- de mede uit het voorgaande punt voortvloeiende scheefgegroeide prijsverhouding tussen arbeid en kapitaalgoederen, want arbeid is relatief duur door de vele erop drukken- de lasten, terwijl kapitaalgoederen relatief goedkoop zijn door de beschikbaarheid van allerlei investeringspremies en subsidies;
- de weinig flexibele werking van de arbeidsmarkt, in de hand gewerkt door met name het starre ontslagrecht;
- de concurrentie uit lage-lonenlanden.

Andere belangrijke knelpunten zijn:

- de uiteenlopende ontwikkeling tussen enerzijds de exportsector, die heeft kunnen profite-

ren van een niet onaanzienlijke opleving van de wereldhandel en anderzijds grote delen van de op de binnenlandse markt georiënteerde sector die zich jaren achtereen gekonfronteerd zag met afnemende konsumptieve bestedingen;

- het feit dat in sommige sectoren van het bedrijfsleven nog sprake is van een zwakke vermogenspositie, hetgeen tot uitstel of afstel leidt van noodzakelijke investeringen, waardoor de concurrentiepositie verder wordt aangetast;
- de omstandigheid dat het financieringstekort nog steeds op een (aanzienlijk) te hoog niveau ligt, terwijl de staatsschuld een ongekend grote omvang heeft bereikt. De grote staatsschuld zal door de eraan verbonden rente- en aflossingsverplichtingen in de toekomst leiden tot financieringsproblemen rond het overheidsbudget en bovendien de inkomensverdeling niet onbelangrijk beïnvloeden. Daarnaast is van belang dat nog steeds geen tekenen zijn te bespeuren dat de overheidsuitgaven voldoende beheersbaar zijn geworden;
- de nog steeds veel te sterke regelzucht van de rijksoverheid en lagere overheden waardoor jaarlijks bij de overheid en elders in de economie grote efficiency-verliezen optreden (nog afgezien van het onbehagen dat erdoor wordt opgeroepen);
- de veel te hoge belasting- en premiedruk op met name particulieren die enerzijds een bemerking vormt voor meer en harder werken, en anderzijds leidt tot een vlucht in het officieuze circuit;
- het bestaan van een omvangrijk zwart en grijs circuit dat niet beheersbaar is, maar aan de andere kant wel belangrijke economische- en niet te vergeten (sociaal-)psychologische effecten heeft.

• 64 PERSPEKTIEF

Het financieel-economisch en sociaal beleid in de komende kabinetsperiode zal een belangrijke bijdrage moeten leveren aan het opheffen van deesignaleerde knelpunten. Er zullen vele moeilijke afwegingen moeten worden gemaakt omdat niet alle gevolgen van de te nemen beslissingen in de wenselijke richting werken. Bovendien kan de

invloed van onbeheersbare grootheden verstorin-
gen veroorzaken.

Niettemin is de formulering van een consistent
financieel-ekonomisch en sociaal beleid en de
konsekvente uitvoering daarvan van groot belang
voor de ekonomische ontwikkeling van onze
volkshuishouding.

Daarbij behoort ekonomische groei geen doel op
zichzelf te zijn. Een zekere mate van groei is echter
onmisbaar voor de oplossing van het werkloos-
heidsprobleem en van de problemen in de over-
heidsfinanciën. Die groei mag echter niet ten kos-
te van alles gaan, want een goed leef-, woon- en
werkklimaat is minstens zo belangrijk als materiële
welvaart. De mens is immers niet alleen produ-
cent en/of konsument, maar in eerste instantie
rentmeester van het geschapene.

Bouwen en bewaren, daar gaat het om. Steeds
duidelijker blijkt dat een vergaande bemoeienis
van de overheid met het sociaal-ekonomisch han-
delen eerder remmend dan stimulerend werkt. De
maakbaarheid van de ekonomie is betrekkelijk.
Terughoudendheid behoort daarom het devies te
zijn.

Wel dient te gelden dat de overheid naar Bijbels
getuigenis een belangrijke taak heeft bij de uitvoe-
ring van de scheppingsopdracht: het bouwen en
bewaren van de aarde. Bovendien behoort zij haar
zwaarmacht te gebruiken als schild voor de
zwakken en om de 'ungebondenheid der mensen
in te tomen' (art. 36 N.G.B.), ook op deze terreinen.
Meer konkreet betekent dit dat onder ons volk
levende gaven en krachten moeten worden aan-
gemoedigd opdat het partikulier initiatief meer
tot haar recht komt en ieders persoonlijke verant-
woordelijkheid als rentmeester meer inhoud
krijgt. De overheid zal niet mogen aarzelen om
korrigerend op te treden daar waar de 'ungebon-
denheid' de rechtsorde dreigt aan te tasten. Dus
maatregelen tegen oneerlijke konkurrentie, tegen
woeker, tegen milieuvervuiling, tegen roofofbouw.

WERKGELEGENHEID

• 65 Waarde van de arbeid

Arbeid is primair de vervulling van een Goddelijke
roeping. Reeds in de schepping is de opdracht tot
arbeid begrepen, zij het dat ze na de zondeval
gepaard gaat met veel moeite ('in het zweet uws
aanschijs zult gij brood eten'). De 'arbeider' voor-
ziet zo in het levensonderhoud van zichzelf en zijn
gezin, waarbij het de overheidstaak is eerst en
vooral de randvoorwaarden die vanuit de Bijbel
worden gesteld te handhaven.

Daarom:

- zal zondagsarbeid, voorzover niet betrokken
op noodzakelijkheid (onder meer politie) of op
barmhartigheid (bijvoorbeeld gezondheids-
zorg), moeten worden tegengegaan;

- zullen in de arbeidskontrakten (kollektief en
individueel) de gewetensbezwaren tegen het
verrichten van handelingen in strijd met Gods
Wet, moeten worden erkend;
- dient wettelijk te worden vastgelegd dat sollici-
tanten, noch direkt noch indirekt, mogen wor-
den geweerd omdat ze gewetensbezwaren
hebben ten aanzien van bepaalde aspekten
van hun taak;
- zal niet mogen worden gestimuleerd dat ge-
huwde vrouwen (met kinderen) gaan werken
omdat dit (1) een miskennis is van de grote
waarde van de (kreatieve) arbeid binnen het
gezin, daardoor (2) schoolgaande en jongere
kinderen niet meer binnen het gezin kunnen
worden opgevangen, aldus (3) bevorderd
wordt dat kostwinners werkloos worden en (4)
dit indruist tegen de scheppingsordinantie;
- zullen werkgevers niet mogen worden beknut
in hun bevoegdheid mensen op grond van
levensbeschouwelijke motieven, hetzij niet
aan te nemen, hetzij te ontslaan, in die geval-
len waarin, indien alle relevante gegevens bij
indiensttreding bekend waren geweest, be-
trokkenen niet zouden zijn aangesteld;
- dient niet-noodzakelijke kontinu-arbeid te wor-
den tegengegaan.

• 66 Werkloosheid

Werkloos-zijn is dubbel schrijnend, omdat het
mensen onmogelijk maakt aan hun Goddelijke
roeping te voldoen, en omdat mensen niet meer
in hun eigen levensonderhoud, en dat van ande-
ren kunnen voorzien. Des te meer dringt de nood-
zaak de werkloosheid met alle verantwoorde mid-
delen te lijf te gaan. Daarbij behoort het kostwin-
nersbeginsel en het gezin opnieuw uitgangspunt
te zijn.

Daarom:

- zal een optimale ekonomische groei moeten
worden nagestreefd opdat de werkgelegen-
heid zal groeien;
- moet de definitie van de werkloosheid worden
geschoond (niet-kostwinners onder de gehuw-
de vrouwen uitzonderen);
- dient de flexibiliteit en de mobiliteit te worden
bevorderd, onder andere door een wat soepe-
ler regeling van het ontslagrecht;
- zal her-, bij- en omscholing voor de verkrijging
van een betere aansluiting van vraag en aan-
bod nodig zijn omdat er teveel on- dan wel
verkeerd geschoolden zijn;
- zal voortzetting van terugploegregelingen en
kan het werken met behoud van uitkering ge-
boden zijn, mits de belangen van het reguliere
bedrijfsleven niet worden geschaad.

• 67 Arbeidstijd en arbeidsduur

Arbeidstijdverkortings is niet het wondermiddel waarvoor het wordt aangeprezen. Integendeel, de voordelen wegen vaak bij lange na niet op tegen de nadelen. Niet alleen wordt het grote goed van de arbeid geweld aangedaan, ook de noodzaak om de kosten daarvan te dekken via looninlevering roept talrijke bezwaren op. Kostwinners kunnen in financiële problemen komen en (met name kleinere) bedrijven krijgen te kampen met organisatorische moeilijkheden, terwijl niet is uitgesloten dat de bedrijfstijden omlaag gaan.

Daarom:

- zal arbeidstijdverkortings geen standaardoplossing mogen zijn voor de werkloosheidsbestrijding;
- zal arbeidstijdverkortings slechts mogen worden toegepast als de werkgever en werknemer op individuele basis er mee instemmen;
- dient nagegaan te worden wat de voor- resp. nadelen zijn van de invoering van één algemene leeftijdsgrens (bijvoorbeeld 60 jaar) voor vervroegde uittreding, met die kanttekening dat ook hier de vrijwilligheid gehandhaafd dient te blijven;
- mag arbeidstijdverkortings er nooit toe leiden dat een kostwinner niet meer in staat is de van hem afhankelijke gezinsleden (goed) te onderhouden.

EKONOMISCHE ASPEKTEN

• 68 Economische groei

Bij de bevordering en/of het behoud van economische groei dient het beleid enerzijds gericht te zijn op het verbeteren van onze internationale concurrentiepositie en anderzijds op het creëren van meer ruimte voor de binnenlandse markt.

Daarom:

- blijft beheersing van de arbeidskosten beslist noodzakelijk;
- is een verdergaande inkomensmatiging van (alle) ambtenaren en werknemers in het bedrijfsleven niet wenselijk omdat dit de binnenlandse afzetmogelijkheden ongunstig beïnvloedt en juist die afzetmogelijkheden van essentieel belang zijn voor de investeringsbereidheid van ondernemers en dus voor de werkgelegenheid;
- verdient een verkleining van het verschil tussen het bruto- en nettolooninkomen aanbeveling, omdat dan de koopkracht van ambtenaren en werknemers in het bedrijfsleven kan toenemen bij gelijkblijvende arbeidskosten.

• 69 Financiering

De financiering van de verkleining van het verschil tussen bruto- en nettoloon-inkomens kan mede worden gevonden in de geleidelijke afbouw van een gedeelte der bestaande investeringsfaciliteiten. Dit heeft bovendien tot positief gevolg dat de scheefgegroeide verhouding tussen de kosten van arbeid en de kosten van kapitaalgoederen wat verbetert, hetgeen voordelig uit kan werken op de werkgelegenheid. Een verdere verbetering van deze verhouding kan worden bereikt door een vermindering van de sociale lasten die op de werkgevers drukken.

Daarom:

- is het wenselijk om de bestaande mogelijkheden voor investeringsbijdragen in het kader van de WIR de komende vier jaar geleidelijk te verminderen;
- dienen de hieruit vrijkomende gelden (1) voor 50% te worden besteed aan de verkleining van het verschil tussen bruto- en nettolooninkomens en (2) voor 50% te worden besteed aan de vermindering van de op de werkgevers drukkende sociale lasten;
- verdient het aanbeveling om te onderzoeken of de resterende investeringsfaciliteiten in de huidige vorm dan wel via een versnelde of vrije afschrijving en/of een investeringsaftrek moeten worden verleend.

• 70 Overheidsinvesteringen

De overheidsinvesteringen zullen de komende jaren teruglopen als niet snel nieuwe projecten ter hand zullen worden genomen. Zo'n ontwikkeling is ongewenst omdat via overheidsinvesteringen waardevolle verbeteringen in de infrastructuur en dergelijke tot stand gebracht kunnen worden en bovendien werkgelegenheid wordt geschapen en/of behouden kan worden.

Daarom:

- dient de komende jaren een extra investeringsprogramma van in totaal f 5 miljard (f 1,25 miljard per jaar) te worden uitgevoerd, gedacht wordt aan investeringen in infrastructuur, de Markerwaard, milieu, energie, stadsvernieuwing;
- dient zorgvuldig te worden nagegaan welke investeringen de meeste (productieve) baten afwerpen;
- dient een zo groot mogelijke deelname vanuit de marktsector te worden gestimuleerd.

• 71 Productie en vernieuwingen

Teneinde te voorkomen dat de Nederlandse industrie technologisch verouderd, moet een slagvaardig innovatiebeleid gevoerd worden. Hoe

meer bedrijfsleven en wetenschappelijke onderzoekers in laboratoria en aan universiteiten daarbij de handen ineen slaan, des te vruchtbaarder zullen de werkzaamheden zijn. Het is bekend dat vernieuwingen en groei van de economie veelal starten in het midden- en kleinbedrijf. Dan is het ook logisch dat steun en stimulering met name op die sectoren wordt gericht.

Daarom:

- moet de samenwerking tussen (al of niet universitaire) onderzoeksinstituten en bedrijfsleven worden geïntensiveerd;
- verdienen nieuwe kansrijke sectoren in de aanvangsfase stimulering (bijvoorbeeld via verstrekking van bijzondere kredieten);
- behoeft de vraag of het produktenpakket van onze landbouw, industrie en dienstensektor voldoende aansluit bij de ontwikkeling van de internationale vraag voortdurende aandacht;
- moet meer geld ter beschikking worden gesteld voor fundamenteel wetenschappelijk onderzoek dat de toets van Gods Wet kan doorstaan;
- zal de financiering van nieuwe produkten via ontwikkelingskredieten moeten worden veiliggesteld, terwijl ook vermogensversterkingskredieten kunnen bijdragen om de grotere risico's op te kunnen vangen;
- zullen participatiemaatschappijen ook open moeten staan voor eenmanszaken en firma's;
- zullen de mogelijkheden voor bedrijven of groepen van bedrijven voor export moeten worden vergroot.

MIDDEN- EN KLEINBEDRIJF

• 72 Stimuleren

Wie het kleine niet eert, is het grote niet weert. Dat gaat in menig opzicht op voor die burgers die hun brood als zelfstandigen verdienen in het rijk geschakeerde midden- en kleinbedrijf. Ongeveer 60% van de werkgelegenheid in de marktsektor wordt hier gevonden. Vanwege de kleinschaligheid, de menselijke maat, is het daar goed werken. Een gezonde en krachtige 'middenstand' is onmisbaar voor onze economie. De beleving van de persoonlijke verantwoordelijkheid en het partikulier initiatief komen er goed aan hun trekken.

Daarom:

- is er veel aan gelegen dat beginners de gelegenheid krijgen om te kunnen slagen waarbij ook de vergunningenprocedures moeten worden vereenvoudigd en verkort, zonder overigens de gezonde concurrentieverhoudingen te verstoren;
- blijft loonkostenbeheersing en gedifferentieerde loonvorming ook voor deze sektor, nodig;

- zullen kleine ondernemingen zo mogelijk meer ruimte moeten krijgen om te reserveren voor uitbreiding en risikodekking, terwijl de belastingheffing moet aansluiten bij het karakter van winst: reserveren, conserveren en pas daarna consumeren;
- mag arbeidsduurverkortings geen onoverkomelijke organisatorische problemen opleveren;
- dient voorlichting en advisering voor iedereen toegankelijk te zijn en moet onnodige rompslomp daarbij worden vermeden;
- wordt beunhazerij, die welig tiert, tegengegaan door betere controle en door verkleining van het verschil bruto-netto traject;
- moet afschaffing worden nagestreefd van kostbare administratieve verplichtingen, waarbij het rapport van commissie-Grapperhaus goede diensten kan bewijzen;
- moeten grotere opdrachten van de overheid in onderdelen kunnen worden gesplitst, waardoor ook kleinere bedrijven kunnen meedingen.

• 73 Detailhandel

De concurrentiepositie van de zelfstandige detailisten verdient bijzondere aandacht tegen de achtergrond van de opkomst van het filiaal- en grootwinkelbedrijf.

Daarom:

- zal een structuurbeleid voor de detailhandel uitkomst kunnen bieden;
- zal in dunbevolkte gebieden voor winkelvoorzieningen moeten worden gezorgd;
- moet oneerlijke concurrentie met kracht worden tegengegaan.

• 74 Zondagsrust en -heiliging

Het grote goed van de zondag is ook voor het midden- en kleinbedrijf van enorm belang. Het is een dag van bezinning op hogere waarden dan de materiële beslommingen van de werkweek die volgt. En tevens waarborgt de zondag rust ter bevordering van een harmonieus (gezins)leven.

Daarom:

- zal winkelsluiting op zondagen zonder uitzondering geboden zijn;
- behoren handelsbeurzen niet op zondag georganiseerd te worden, ook al omdat dit concurrentievervalsend werkt ten aanzien van diegenen die deze manifestaties om principiële redenen niet kunnen bijwonen.

FINANCIËN

• 75 Inflatie

De inflatie bevindt zich momenteel op een betrekkelijk laag niveau. Regering en werkgevers en

werknemers doen er, in hun eigen belang, verstandig aan hieruit de konsekwenties te trekken.

Daarom:

- dient enerzijds een dringend beroep te worden gedaan op de sociale partners om de looninkomens zoveel mogelijk te stabiliseren terwijl anderzijds de ondernemers moeten worden doordrongen van de noodzaak tot uiterste terughoudendheid bij prijsverhogingen;
- is overheidsingrijpen pas gerechtvaardigd als de sociale partners in dezen hun verantwoordelijkheid niet onderkennen en de loon- en/of prijsontwikkeling grote schade aan de nationale ekonomie dreigt (dreigen) aan te brengen;
- dient de overheid de geldhoeveelheid binnen aanvaardbare perken te houden;
- verdient het aanbeveling om de weerstand tegen inflatie niet weg te nemen door stelsels van automatische loon- en prijsaanpassingen die vanzelf de gevolgen van inflatie verzachten of te niet doen;
- is een automatische inflatiecorrectie op fiscaal terrein daarentegen wel wenselijk om te voorkomen dat (1) de inflatie een sluipende belastingverhoging veroorzaakt en (2) de overheid belang krijgt bij het bestaan van inflatie.

• 76 Financieringstekort

Het financieringstekort is weliswaar in de afgelopen kabinetsperiode belangrijk gedaald maar ligt nog steeds op een te hoog niveau. Bij het bepalen van de maximaal toelaatbare omvang van het financieringstekort dient rekening te worden gehouden met het effect van het financieringstekort op de staatsschuld (een toename van de laatste) en met het effect van de staatsschuld op het financieringstekort (een toename van het laatste via de stijging van de renteverplichtingen). Gezien de hoge belasting- en premiedruk en de wenselijke verkleining van het verschil tussen het bruto- en netto-looninkomen is een toename van de belasting- en premiedruk in de toekomst onwenselijk.

Daarom:

- zal de vermindering van het financieringstekort moeten worden bereikt door een beperking van de uitgaven, bijvoorbeeld door:
  - a. terugdringing van de omvang van het overheidsapparaat (in mankracht gemeten) door:
    1. afstoten en beperken van taken die niet door de overheid als zodanig behoeven te worden verricht;
    2. uitbannen van overbodige regelgeving bijv. op het terrein van welzijnsbeleid en ruimtelijke ordening;
    3. het tegengaan van professionalisering van normale onderlinge hulp;
  - b. via een 'stofkamoperatie' de lopende uitgaven

venprogramma's te beoordelen op hun wenselijkheid;

- c. efficiencyverbetering via beter management en een geïntensiveerde doelmatigheidscontrole;
- d. verdere ombuigingen in de gezondheidszorg en sociale zekerheid (o.a. via een toepassing van het kostwinnersbeginsel);
- is een basisinkomen voor iedereen niet financieel haalbaar, nog afgezien van het feit dat dit principieel verwerpelijk is omdat het (1) het kostwinnersbeginsel aantast en (2) in strijd is met de voorgestane bevordering van de persoonlijke verantwoordelijkheid;
- verdient het overweging om op grotere schaal profijtheffingen toe te passen.

• 77 Belastingen

De belastingdruk is, tezamen met de premiedruk tot een onaanvaardbaar niveau opgelopen. Dit geldt met name voor de marginale druk op middeninkomens. Bovendien zijn de belastingwetten en -regels zo gecompliceerd en ondoorzichtig dat het belastingformulier door de doorsnee-burger niet meer is in te vullen.

Daarom:

- moet een aanmerkelijke vereenvoudiging van met name loon- en inkomstenbelasting hoge prioriteit hebben (bijvoorbeeld door vermindering van het aantal aftrekposten, gepaard gaand met een gelijktijdige verlaging van het tarief);
- verdient het aanbeveling om te onderzoeken of een verdergaande vereenvoudiging door integratie van loon- en inkomstenbelasting enerzijds, en premies volksverzekeringen anderzijds wenselijk is (met daarbij de invoering van een proportioneel tarief voor bijvoorbeeld de eerste f 75.000,— van de belastbare som); hierbij dient rekening te worden gehouden met de bezwaren van gemoedsbezwaarden;
- is het juist om na te gaan hoe bij loon- en inkomstenbelasting beter gestalte gegeven kan worden aan het karakter van draagkrachtheffing, bijvoorbeeld door invoering van een vermogensaftrek voor niet-ondernemers, door aanpak van de problematiek van de zogenaamde sfeerovergangen. Bij dit onderzoek behoeft de behandeling van vermogenswinsten en -verliezen bij niet-ondernemers niet zondermeer buiten beschouwing te blijven;
- is een beperkte verschuiving van directe belastingen naar indirecte belastingen raadzaam omdat dit kan leiden tot enige vermindering van de marginale druk van de loon- en inkomstenbelasting (vgl. de ons omringende landen, waar over het algemeen ook meer aksent ligt op de indirecte belastingen); indirecte belastingen werken bovendien — mits algemeen

van aard – veelal minder verstorend in de economische sfeer dan directe belastingen.

• 78 Individualisering

De blijvende waarde van het gezin kan niet hoog genoeg worden ingeschat. Kern en pijler tegelijkertijd. Zo behoort het ook in de fiscale wetgeving te zijn.

Daarom:

- dient een verdergaande individualisering in de fiscale wetgeving te worden afgewezen;
- is voor gehuwden, bij handhaving van het huidige progressieve tarief, de invoering van het splitting-stelsel (als variant op het samenvoegingsstelsel) wenselijk omdat de inkomens van man en vrouw hierbij worden samengevoegd en gelijkelijk over beiden verdeeld.

• 79 Belastingontduiking

Het ontduiken van belastingen is ethisch onaanvaardbaar. Het benadeelt de schatkist en de medeburgers en tast bovendien de moraal in sterke mate aan.

Daarom:

- dient belastingontduiking – ook in internationaal verband – met kracht tegengegaan te worden;
- moet anderzijds worden gewaakt voor een strikte bescherming van de privacy en een coulante behandeling van de goedwillende ondernemer en burger;
- verdient het aftrekbaar maken van onderhoudskosten voor de eigen woning, teneinde een deel van het zwarte circuit grotendeels de bestaansgrond te ontnemen, serieuze overweging.

SOCIALE ZAKEN

• 80 Arbeidsverhoudingen

Voor het goed draaien van bedrijven, instellingen en diensten zijn goede verhoudingen tussen werkgever en werknemer van grote waarde. Dat vergt goede inzet van twee kanten.

Daarom:

- moet de samenwerking tussen werkgever en werknemer worden gefundeerd in harmonie, waarbij de verantwoordelijkheid voor elkaar voorop staat;
- moeten inspraakregelingen die van bovenaf zijn opgelegd worden afgeschaft, opdat er open en reëel overleg mogelijk wordt over de aard en uitvoering van het werk, de gang van zaken in de onderneming en direkt daarbuiten;
- worden de arbeidsvoorwaarden in beginsel in

onderling overleg geregeld;

- worden stakingen en bedrijfsbezettingen als pressiemiddel afgewezen omdat zij de goede gezagsverhoudingen doorbreken en schade aanrichten aan anderen;
- zal bij overblijvende arbeidsgeschillen een door beide partijen aangewezen arbitragecommissie goede diensten kunnen bewijzen.

• 81 Sociale zekerheid

In het stelsel van sociale zekerheid dient aan de ene kant rekening te worden gehouden met de behoefte aan (inkomens)ondersteunende maatregelen, maar moet aan de andere kant de persoonlijke verantwoordelijkheid van de burger worden gestimuleerd. Ruimte bieden aan die persoonlijke verantwoordelijkheid doet tevens recht aan diegenen die op principiële gronden verzekering afwijzen.

Daarom:

- mag de koopkracht van de 'echte' minima niet verder worden aangetast;
- moeten voor ouders met financieel van hen afhankelijke kinderen meer faciliteiten ter beschikking komen (hetzij in de vorm van kinderbijslag, hetzij in de vorm van kinderaftrek);
- dient het kostwinnersbeginsel opnieuw uitgangspunt te zijn voor de sociale zekerheid;
- moet misbruik van sociale wetgeving krachtig worden tegengegaan;
- moet het minder gemakkelijk worden gemaakt een aangeboden baan te weigeren, waarvoor aanpassing van het begrip passende arbeid niet geschuwd mag worden;
- verdient het aanbeveling om te onderzoeken of meer eigen bijdragen wenselijk zijn;
- verdienen gemoedsbezwaren tegen elke vorm van verzekering ruime erkenning, en moet ook ten aanzien van de premieplicht een vrijstelling effect hebben;
- mag sociale zekerheid niet worden benut voor financiering van ethisch verwerpelijke zaken (bijvoorbeeld abortus);
- is een onderzoek naar alternatieve financieringswijzen van de sociale zekerheid wenselijk (bijvoorbeeld kan gedacht worden aan een (gedeeltelijke) financiering uit een verhoogde omzetbelasting waardoor niet langer alleen de produktiefaktor arbeid alle lasten van de sociale zekerheid draagt).

• 82 Inkomens

De afgelopen jaren is de ontwikkeling van de inkomens in de kollektieve sektor duidelijk achtergebleven bij de inkomensontwikkeling in de partikuliere sektor. Het gevolg daarvan is geweest dat een aantal hoog gekwalificeerde ambtenaren de overheidsdienst heeft verlaten en dat een toene-

mend aantal moeilijk te vervullen vakatures is ontstaan.

Een andere versturende faktor is de te ver doorgevoerde nivelleringspolitiek geweest. Niet alleen werd daardoor de persoonlijke verantwoordelijkheid uitgehold, ook loonde het zich niet meer de moeite de handen extra uit de mouwen te steken. Ten slotte groeiden de inkomensverhoudingen scheef omdat het gezin zo nodig geofferd moest worden op het altaar van de individualisering.

Daarom:

- is een verder uiteenlopen van arbeidsvoorwaarden voor bepaalde functies in de collectieve sektor ten opzichte van soortgelijke functies in de partikuliere sektor ongewenst;
- dient de overheid zich bij haar arbeidsvoorwaardenbeleid meer marktconform op te stellen;
- dienen de mogelijkheden te worden onderzocht om bij de overheid een meer gedifferentieerd arbeidsvoorwaardenbeleid te voeren;
- is een zekere mate van denivellering gewenst, met name ten aanzien van inkomens tussen minimum en tweemaal modaal (ter verbetering van onder andere de ongunstige netto-inkomenspositie van middeninkomens);
- verdient een verkleining van het verschil tussen het bruto- en nettolooninkomen aanbeveling;
- moet bij het inkomensbeleid het kostwinnersbeginsel opnieuw uitgangspunt zijn, opdat één kostwinner ruimschoots in staat zal zijn om de van hem afhankelijke gezinsleden te onderhouden.

LANDBOUW EN VISSERIJ

• 83 Produktie(overschotten)

Nergens hebben mensen zo te kampen met wisselvalligheden als in de land- en tuinbouw. Door wisselvalligheden in het weer, maar nog veel meer door wisselvalligheden in het beleid zijn heel wat boeren en tuinders in de knel gekomen. Nog maar kort geleden werden kosten noch moeite gespaard alles groter en mooier te doen zijn, nu is matigheid het parool. Rechte verhoudingen groeiden scheef zodat er van veel te veel kwam, met schadelijke gevolgen als lage prijzen en verstoring van het (natuurlijk) evenwicht. Het is onrechtvaardig degenen die van dit beleid de dupe zijn geworden nu op te laten draaien voor de kosten, maar anderzijds kunnen ook zij er niet omheen dat matiging noodzakelijk is.

Daarom:

- moet de Nederlandse regering in overleg met buurlanden passende maatregelen nemen om wat scheef groeide weer recht te trekken;
- mogen maatregelen geen terugwerkend effect

hebben en in individuele bedrijven geen onbillijke gevolgen veroorzaken;

- moet onderzocht worden of mest op meerdere dan tot op heden bekende methoden verwerkt kan worden;
- moet er nauwlettend op worden toegezien dat de kosten waarvoor de Nederlandse tuinders staan in vergelijking met ons omringende landen, niet onevenredig hoog zijn;
- zal, om overbevissing een halt toe te roepen, in de Nederlandse situatie niet zozeer gewerkt moeten worden met het instrument van de quoterings, maar dient veel meer gedacht te worden aan andere mogelijkheden (bijvoorbeeld limitering van het motorvermogen of de lengte van de boom).

• 84 Grondgebruik

De portemonnee van de boer ligt nog altijd buiten, op z'n grond. Daar verdient hij het geld waarvoor hij van 's morgens vroeg tot 's avonds laat in de weer is. Het is duidelijk dat waar de grond zo rendabel mogelijk wordt geëxploiteerd de bedrijfsresultaten het hoogst zullen zijn. Waar steeds meer andere belangen een aanslag doen op de toch al schaars beschikbare landbouwgrond moet grote voorzichtigheid betracht worden in het stellen van regels. Wel is het zo dat ook ruimte ingebouwd moet kunnen worden voor gerechtvaardigde belangen.

Daarom:

- dient de overheid instrumenten en middelen beschikbaar te stellen om blijvende wijzigingen aan te brengen in gebieden waar de omstandigheden zodanig zijn dat economisch verantwoord gebruik van de grond vrijwel onmogelijk is, uiteraard onder de voorwaarde dat daaraan behoefte bestaat bij betrokkenen;
- mag onteigening van gronden uitsluitend plaatshebben voor de aanleg van publieke werken (wegen, dijken, kanalen, stads- en dorpsvernieuwing, enz.);
- hebben onteigenden recht op een schadevergoeding die overeenkomt met de gangbare verkeerswaarde van de grond, verhoogd met een passende vergoeding voor bedrijfsschade;
- mag de pacht, als belangrijke financieringsbron voor de land- en tuinbouw, niet opdrogen;
- moet de invoering van pachtersstemrecht positief beoordeeld worden;
- moeten landschappelijke, cultuurhistorische en natuurwaarden een belangrijke rol spelen bij de vormgeving in het overheidsbeleid in de landelijke gebieden;
- zal het drieluik onderwijs, voorlichting en onderzoek binnen het ministerie blijvende aandacht moeten krijgen;
- zal de regering oog moeten hebben voor de

problemen waar jonge agrariërs voor staan als ze een bedrijf willen overnemen.

ENERGIE

• 85 Olie, gas en kolen

Jarenlang zijn energiebronnen als 'vrije' goederen beschouwd. De oliecrisis, veroorzaakt door politieke strubbelingen, hebben ons met de neus op de feiten gedrukt. Er zijn grenzen. Bovendien is er de noodzaak als rentmeester, ook met deze schepingsgaven, verantwoord en matig om te gaan. Dat is kenmerkend voor een christelijke levensstijl.

Daarom:

- is blijvende aandacht voor besparingen bittere noodzaak: isolatieplannen, aanmoedigingspremies voor energiebesparende investeringen (o.a. warmtekrachtkoppeling, energie-arme produktieprocessen);
- dient de afhankelijkheid van het buitenland, met name voor olie vanuit het Midden-Oosten, verkleind te worden;
- moet import van aardgas vanuit het Oostblok achterwege blijven;
- moet onverminderd worden doorgegaan met de opsporing en winning van nieuwe olie- en gasvoorraden;
- moet, om de afhankelijkheid van één bepaalde energiebron zo weinig mogelijk te doen zijn, de inzet van kolen worden vergroot, mits voldoende voorzorgsmaatregelen zijn genomen om het milieu te beschermen.

• 86 Kernenergie

De gevaren die aan kernenergie zijn verbonden zijn te riskant om lichtvaardig over te doen. De krachten die bij atoomsplijting ontketend worden, kunnen door onvoorzichtigheid, maar ook door doelbewuste sabotage-acties, de mens boven het hoofd groeien. Dit moet tot grote behoedzaamheid manen. Nog urgenter is het probleem waar het (hoog)radio-actief afval naar toe moet. Een afdoende oplossing, ook voor de langere termijn, laat nog op zich wachten. Sommige proeven zijn hoopvol, al is definitieve zekerheid nog steeds niet te geven. Wel staat vast dat kernenergie niet alleen de goedkoopste, maar ook één van de schoonste energiebronnen is die ons op dit moment ter beschikking staan.

Daarom:

- zal kernenergie voorlopig zeker een rol moeten blijven spelen in de voorziening van onze energiebehoefte;
- moeten strenge veiligheidseisen gesteld worden aan de bouw en het functioneren van kerncentrales;

- dient onverminderd doorgegaan te worden met onderzoek naar mogelijkheden radio-actief afval te verwerken en op te slaan.

• 87 Alternatieve energiebronnen

Wind, water en zon zouden de meest natuur-zuivere energie kunnen leveren, ware het niet dat tot op heden helaas sterk aan de economische haalbaarheid van deze alternatieven getwijfeld moet worden. Juist dit bij uitstek milieuvriendelijke karakter moet aansporen nog meer dan voorheen te studeren op verbeteringen en nieuwe wegen.

Daarom:

- stimuleert de regering onderzoek naar alternatieve energiebronnen, bijvoorbeeld via subsidies, premies of anderszins ondersteuning van veelbelovende projecten.

Als de toekomst je lief is

VVD

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie

Postbus 30836
2500 GV 's-Gravenhage

MAD

Via de l'osCommerce le plus

Het verkiezingsprogramma 1986-1990 werd opgesteld door dr. L. Ginjaar (voorzitter van de commissie), mr. A. Geurtsen, drs. C. de Hart, mr. R. Hazewinkel, H.A.M. Hoefnagels, dr. R.W. de Korte, mevr. A.M.Th. Wind en mr. H.N.A.J. Zijlmans. Als ambtelijk secretaris trad op mevr. M.Th.M. Tangel. Het programma werd definitief vastgesteld door de 72e algemene vergadering van 17 en 18 januari 1986.

I De toekomst ziet er beter uit

• 1 Het Urgentieprogramma 1982 van de VVD begon zo: 'Het gezond maken van onze economie heeft de hoogste prioriteit in de komende kabinetsperiode. Dit zal ingrijpende maatregelen noodzakelijk maken en van iedereen offers vragen, waarbij een ieder moet beseffen dat deelbelangen ondergeschikt dienen te zijn aan dit algemene doel. Zonder dat is het niet mogelijk de werkgelegenheid en het stelsel van sociale zekerheid veilig te stellen.'

De VVD heeft zich daaraan gehouden. Zij heeft gedaan, wat zij toen beloofde. Samen met het CDA heeft zij een kabinet gesteund, dat de malaise te lijf ging. Wij zijn niet tevreden met het bereikte, maar menen wel de kiezers te mogen voorhouden, dat het de goede kant op gaat. De toekomst ziet er al beter uit.

De toekomst? Wat weten wij ervan? Liberalen hebben zich wat dat betreft altijd terughoudend opgesteld. Wij geloven in de toekomst, maar koesteren niet een bepaald beeld ervan. Wij weten maar al te goed dat wie een ideaalbeeld, voortvloeiend uit een eens en voor altijd vastgelegde ideologie, tracht te verwerkelijken, geneigd is dwang uit te oefenen. De utopie is de moeder van de totalitaire staat.

Wij trachten de werkelijkheid te beïnvloeden in overeenstemming met onze beginselen. Deze werden laatstelijk geformuleerd in 1981. Over de betekenis ervan in de werkelijkheid van dit decennium handelt het Liberaal Manifest uit datzelfde jaar.

De beginselverklaring is kort en helder. De uitwerking zal in onze ingewikkelde samenleving wel altijd problematisch blijven.

Ook bij het nastreven van beperkte doelen, hoe mooi ook, schept men (vaak) nieuwe problemen, ongewild en nauwelijks te voorzien. Recente ervaringen met de gezondheidszorg en met 'onderwijs voor velen' illustreren zulks. Om de prachtige voorzieningen nog enigszins betaalbaar te houden, moeten zij grootschalig zijn. Waardoor het individuele in de knel komt, dat dan weer bescherming behoeft.

Al sinds jaren dragen wij uit dat liberalen geen heilstaat beloven. Wij zijn ons daarvoor te zeer bewust van het menselijk tekort. Het werkelijke idealisme zien wij in het stapje per stapje verbeteren van de wereld, ondanks teleurstellingen, ondanks beperkte middelen. Wij menen, dat dit in

overeenstemming is met de ethiek die aan onze maatschappij ten grondslag ligt.

Toch moet eenieder die zich met politiek bemoeit teneinde de werkelijkheid te beïnvloeden, zich wel een beeld van de toekomst vormen. Hij zal zich voor ogen moeten houden, hoe de maatschappij er over enige tijd in grote trekken uit zal zien, als er geen radicale breuk optreedt. Zo'n toekomstprojectie bij ongewijzigd beleid is onmisbaar, omdat maatregelen die vandaag worden voorgesteld geen uitwerking hebben op de werkelijkheid van vandaag, maar op die van morgen. In de huidige tijd, waarin zowel de technologische als de algemeen maatschappelijke verandering een duizelingwekkende snelheid heeft bereikt is politiek handelen meer dan ooit kleiduiven schieten: Men mikke niet op het object, doch ruim ervoor.

Zo zijn de vooruitzichten over de ontwikkeling van de bevolkingssamenstelling van dien aard (vergrijzing, minder jongeren) dat wij vast kunnen rekenen op nieuwe problemen bij de financiering van ons sociaal stelsel, op verschuivingen in de behoefte aan onderwijs van de jeugd naar volwassenen, op een andere samenstelling van de beroepsbevolking (de helft zal straks boven de 45 jaar zijn). Wij leven ook niet meer in een industriële maatschappij met massaproductie als voornaamste kenmerk. De informatiemaatschappij barst los. Of het een onweer zal blijken dan wel een explosie van mogelijkheden voor individuele ontplooiing hangt af van onze bereidheid innoverend te denken en te handelen. Op dit moment heeft Europa een achterstand, mede door verstarde structuren, elkaar blokkerende belangengroepen en achterhaalde hiërarchieën. Met zijn traditie van vindingrijkheid, veelvormigheid en aandacht voor het immateriële moet ons werelddeel, moet ons land die achterstand in een voorsprong kunnen doen verkeren.

Daar komt nog iets bij. Veel mensen met een eigen, min of meer bewuste toekomstprojectie laten hun maatschappelijk, hun economisch, ja hun stemgedrag erdoor beïnvloeden. Hun toekomstbeeld komt tot stand door wetenschappelijke publicaties, maar ook door persoonlijke verwachtingen en frustraties. In de jaren '60 was de overheersende idee er een van: Alles kan. De politieke discussie ging over de vraag of de leuke dingen voor de mensen wat sneller of wat langza-

mer moesten worden ingevoerd.

Op dit moment leven de meesten (en wat vooral van belang is: de jongeren) met een zeer somber verwachtingspatroon. Zij maken zich zorgen over de kernbewapening, de tegenstelling arm-rijk in de wereld, de voortgaande verslechtering van het milieu, de toenemende onveiligheid, de kwaliteit en de maatschappelijke (on-)gerichtheid van het onderwijs, de (jeugd-)werkloosheid, de economische stagnatie, de verstarring en regelzucht allereerst. En sommigen maken zich zorgen over het financieringstekort van de overheid, al lijkt dat vooral een probleem waarvan de ernst slechts door min of meer deskundigen wordt beseft. Die zorgen zijn terecht. Bezorgheid hoeft echter niet om te slaan in een gevoel van onmacht, van uitzichtloosheid. En dat zit er wel in. Ten onrechte.

Het huidige kabinet heeft niet stilgezeten. Het heeft op alle genoemde punten gewerkt aan omvormingen. Om deze te rechtvaardigen heeft het de gevaren moeten benadrukken en zo de zorgelijkheid onder de burgers waarschijnlijk versterkt. Maar het is irrationeel gedrag de boodschapper een kopje kleiner te maken, als zijn boodschap onaangenaam doch juist is. Vooral niet als hij niet heeft volstaan met woorden. De boodschappers in het kabinet hebben er metterdaad voor gezorgd, dat een toekomstprojectie vandaag minder somber kan zijn dan vele kiezers nog vrezen.

Op internationaal terrein is hun bijdrage noodzakelijkerwijs bescheiden geweest. Beheersing van de kernbewapening vereist in elk geval eensgezindheid in de NAVO en deze lijkt haar interne crisis nu te overwinnen. Nederland was daarbij (te) voorzichtig behulpzaam en bracht stabiliteit in zijn buitenlandse politiek. De dreiging van een internationale schuldencrisis heeft iets van haar scherpte verloren; de dollarkoers, de rente en de olieprijs worden normaler; de ontwikkelingssamenwerking sorteert soms effect – Nederland deed zijn bescheiden best.

Het milieu is nog niet goed, maar het bewustzijn dat er iets moet worden ondernomen verbreidt zich. De piketpaaltjes zijn geslagen voor een effectievere bestrijding van de criminaliteit. Er wordt werk gemaakt van de betere afstemming van het onderwijs op de behoeften van de maatschappij, hetgeen op termijn bijdraagt tot vermindering van de jeugdwerkloosheid. De werkloosheid loopt al terug en de economie trekt iets aan. De bestrijding van de regelzucht is in gang gezet. En zelfs het forse financieringstekort is – ondanks veel onbegrip en verzet – gereduceerd.

De toekomstprojectie bij ongewijzigd beleid is dus heel wat minder somber dan vier jaar geleden. Als het beleid nog iets sterker zou kunnen worden uitgevoerd, ziet het er tot 1990 beslist gunstig uit.

Daarom schenken wij in het nu voorliggende verkiezingsprogramma vooral aandacht aan die terreinen, waarover men zich de meeste zorgen

maakt, waarop het kabinet een begin van succes heeft geboekt en het beleid moet worden voortgezet wil het echt succes oogsten, waarop volgens de VVD nog consequenter optreden het succes sterker en stabiel zal doen zijn.

Het hoogtepunt van de welvaartverdelende verzorgingsstaat ligt achter ons. Wij zijn op weg naar een nieuw evenwicht tussen eigen verantwoordelijkheid en gemeenschapszorg. Eigen verantwoordelijkheid betekent voor liberalen zowel het aanvaarden van risico's als het helpen van anderen die risico's te dragen.

Wij staan voor vrijheid in verantwoordelijkheid. Tegen onverantwoordelijk gedrag in de wereld, in ons land stellen wij ons te weer. Voor het overige wensen wij meer vrijheid, omdat wij geloven dat het herstel niet van bovenaf kan worden bevolen. Dat het vooral uit de maatschappij zelf kan voortkomen.

Een gevoel van onmacht, van uitzichtloosheid leidt tot verval. Het kabinetsbeleid heeft bereikt, dat een dergelijk gevoel geen rechtvaardiging vindt in de maatschappelijke trends. Het mag inzet zijn van de verkiezingsstrijd. Wij willen het nog versterken. Naar onze overtuiging is een flinke scheut liberalisme een eis van deze tijd. Tegen deze achtergrond werden de volgende hoofdstukken geschreven.

II Overheid en democratie

• 2 De rol van de overheid

Liberalen willen de rol van de overheid beperkt houden. Een minimaal niveau van overheidsbemoeienis is het scheppen van een kader, waarbinnen de individuele vrijheid en veiligheid van de burgers gewaarborgd is. Daarnaast zal de overheid stimulerend optreden wanneer belangrijke maatschappelijke taken niet door de burgers vervuld (kunnen) worden.

De complexiteit en de snelle veranderingen van onze huidige samenleving hebben tot gevolg dat ook de rol en de taak van de overheid een voortdurend wisselende zal zijn. Dit houdt in dat taken, die niet meer zinvol zijn, gestopt moeten worden; maar ook, dat nieuwe of bestaande taken (bijvoorbeeld milieubescherming) aangevat of uitgebreid worden.

In het algemeen zal de overheid een beleid voeren, gericht op een verhoging van de kwaliteit van het bestaan.

De hedendaagse verzorgingsstaat beantwoordt niet aan hetgeen liberalen voor ogen hebben. Dat komt doordat de overheid – veel meer dan nodig is – taken tot zich heeft getrokken en vervolgens een fijnmazig netwerk heeft ontworpen van wetten en regels die samen een verstikkende invloed hebben op de samenleving.

Als gevolg hiervan raken typisch liberale waarden als eigen verantwoordelijkheid, zelfredzaamheid en creativiteit bij velen in diskrediet. Voor de zwakkeren in de maatschappij behoort minimaal een menswaardig bestaan gegarandeerd te zijn. Dat betekent echter niet, dat de staat als alles-verzekeraar alle risico's maar moet opvangen.

• 3 De efficiënte overheid

Steeds meer wordt getwijfeld aan de effectiviteit van het overheidsapparaat als instituut. Het huidige overheidsapparaat is uit zijn krachten gegroeid en werkt daardoor belemmerend en zelfs verstikkend. Het vastleggen van problemen op een formulier lost ze niet op. Wetten en regels zijn alleen zinvol als de nakoming in redelijke mate kan worden verwezenlijkt. Het niet handhaven ondermijnt het vertrouwen in de overheid.

Door gebrek aan coördinatie wordt er vaak langs elkaar heen gewerkt of veel dubbel werk gedaan, hetgeen voor ambtenaar en burger frus-

trerend is en uiteraard kostenverhogend werkt. Belangrijke bezuinigingen kunnen nog worden bereikt door het overheidsapparaat – mede op basis van advisering door externe deskundigen – efficiënter in te richten. Budgettering en automatisering zijn daarbij kernbegrippen.

Er zal worden onderzocht of samenbundeling van departementen kan leiden tot betere coördinatie op de verschillende beleidsterreinen en daarmee tot grotere doelmatigheid.

Voortgegaan moet worden met het huidige regeringsbeleid, dat de nadruk legt op een kritische herbezinning op de taken van de overheid. Daarbij wordt vastgesteld, welke de taken van de overheid zijn en welke prioriteiten daaraan worden toegekend.

Bij deze herbezinning zal ook gekozen moeten worden voor het afstoten en privatiseren van taken. Daarbij kan zowel de regelgevende (bestuurlijke) als de uitvoerende overheidstaak apart beoordeeld worden.

Besluitvorming over concrete projecten geschiedt mede aan de hand van door externe bureaus opgestelde kosten/batenanalyses.

Wij streven naar een kleiner, efficiënt, goed opgeleid en goed betaald ambtenarenapparaat, dat in staat is door het uitzetten van een duidelijk en vooral minder gedetailleerd beleid een voor de burgers meer bevredigend resultaat te bereiken. Een goede interdepartementale loopbaanplanning werkt stimulerend en verhoogt de efficiency.

Wil de overheid weer betaalbaar worden dan zal zij een meer bedrijfsmatig beheer moeten toepassen. Automatisering en privatisering van de uitvoering van overheidsbeleid wordt daarom nagestreefd. Voor de taken die door met name de rijksoverheid zelf uitgevoerd worden, wordt voor de besparing van arbeidsuren gemiddeld 2% per jaar als norm aangehouden. Deze operatie is alleen acceptabel wanneer het totaalresultaat wordt bedoeld. Per onderdeel kan het percentage kleiner maar ook groter zijn, mits gebaseerd op taakstellende analyse. De vermindering moet op sociaal verantwoorde wijze worden doorgevoerd.

Het stellen van prioriteiten en beslissen over mogelijke afstoting van overheidstaken, alsmede het numeriek terugbrengen van het ambtelijk apparaat, wordt tijdens de kabinetsformatie in hoofdlijnen vastgelegd; daarna is het voortdurend onderdeel van algemeen kabinetsbeleid.

• 4 Overheid en parlement

Om de wetgevende taken van het parlement te versterken is het noodzakelijk, dat wetsvoorstellen op duidelijke en beknopte wijze aangeven:

- waarom regelgeving gewenst is;
- welke doeleinden op welke termijn worden nagestreefd;
- op welk bestuursniveau de regelgeving tot stand moet komen;
- welke de gevolgen zullen zijn voor burgers en bedrijfsleven;
- voor welke periode zij zullen gelden;
- op welke punten een beslissing wordt gevraagd;
- welke de bestuurlijk-organisatorische en financiële consequenties zijn;
- welke de mogelijk negatieve gevolgen zijn voor niet direct betrokkenen;
- op welke wijze de regels gehandhaafd kunnen worden en het beoogde effect kan worden bereikt.

Ter versterking van de controlerende taak van het parlement zullen, naast een voortdurend kritische instelling van het parlement zelf, de bevoegdheden van de Algemene Rekenkamer worden uitgebreid met name op het gebied van doelmatigheidsonderzoek.

Een grondwetswijziging ter invoering van het zogenaamde minderheidsenquêterecht wordt afgewezen.

• 5 Binnenlands bestuur

De overheid is er voor de bevolking. Dienstverlening aan die bevolking dient dan ook een uitgangspunt te zijn van elke bestuurlijke organisatie. Vriendelijkheid naar de burger toe is vanzelfsprekend.

De dienstbaarheid en de doelmatigheid van het overheidshandelen zal doorlopend een terrein van onderzoek en rapportage moeten zijn, ook door onafhankelijke organen. Deze kunnen hun bevindingen ook rechtstreeks ter kennis brengen van de vertegenwoordigende lichamen.

Decentralisatie van beleid leidt tot een grotere betrokkenheid van de bevolking, tot meer openbaarheid van bestuur, tot een betere aanspreekbaarheid van de overheid voor haar handelen en tot betere beheersbaarheid van de overheidsuitgaven.

Ons stelsel van drie bestuurslagen blijft gehandhaafd. Het aantal provincies blijft ongewijzigd.

De hoofdkenmerken van het waterschapsbestel dienen in een kaderwet te worden verankerd.

Decentralisatie wordt met kracht bevorderd, waarbij het Ministerie van Binnenlandse Zaken een coördinerende en stimulerende taak heeft. Systematisch en bij voortdurend moet worden nagegaan welke taken, met de daarbij behorende

verantwoordelijkheden en bevoegdheden (provinciale autonomie) kunnen worden overgedragen aan de lagere overheden. Gedeconcentreerde rijksdiensten behoren over het algemeen te worden gedecentraliseerd tot provinciale diensten.

Voorgestaan wordt een systematisch samenhangend herindelingsbeleid, met name ter versterking van de autonomie der gemeenten, mede in het kader van de decentralisatie. Andere factoren dan het inwonertal behoren daarbij ook een belangrijke rol te spelen, zoals de functie van de gemeente, de geografische en sociale gesteldheid, de verwevenheid van voorzieningen met buurgemeenten en de financiële gevolgen.

Op daarvoor in aanmerking komende werkreinen kan vergaande decentralisatie, waarbij ook de provincie geen regelgevende taak houdt of krijgt, eerst bij wijze van proef worden toegepast voor een aantal gemeenten; indien de proef slaagt, wordt die decentralisatie uitgebreid tot andere, uiteindelijk tot alle gemeenten.

Geen taken worden overgedragen zonder dat garanties bestaan voor de daarbij behorende overdracht van geldmiddelen ter financiering van de personele en materiële taakinvoering.

Het aantal specifieke uitkeringen wordt zoveel mogelijk beperkt door overheveling naar de algemene uitkering van het Provincie- en Gemeentefonds. Dat mag op zich niet leiden tot verhoging van de onroerendgoedsbelasting.

Op welk niveau (Europa, rijk, provincie, gemeente) elke afzonderlijke taak het beste kan worden uitgeoefend zal worden bezien. Daarbij wordt zoveel mogelijk gekozen voor het dichtst bij de burgers liggend (gemeentelijk) niveau.

Bestuurlijke differentiatie moet mogelijk zijn. Het is geen bezwaar maar juist een voordeel, dat gedecentraliseerde voorzieningen niet overal gelijk zijn.

Gemeentelijke taken die in overheersende mate aan rijksregelen zijn gebonden, worden door het rijk overgenomen, ofwel de kosten van deze voorzieningen en van de uitvoering (apparaatskosten) worden geheel respectievelijk evenwichtiger in verhouding tot de centrale regelgeving door het rijk vergoed. Dit geldt in het bijzonder voor de uitvoering van de Bijstandwet.

Veranderingen in het overheidsbeleid dienen tijdig bekend te zijn. Naast de passieve openbaarheid dient meer aandacht te worden gegeven aan actieve voorlichting over het overheidsbeleid.

De manier waarop de overheid beleid voert dient rekening te houden met de rechtsbescherming van de burger. Pseudo-wetgeving wordt afgewezen.

Het administratief beroep wordt eenvormig gemaakt. Bij beslissingen geeft de overheid de beroepsmogelijkheden en beroepstermijnen aan.

De administratieve rechtspraak wordt gedecentraliseerd.

De tijd die beroepsprocedures in beslag nemen

leidt tot grote vertragingen in de uitvoering van het overheidsbeleid. Voorkomen moet worden dat door het instellen van beroepsprocedures het overheidshandelen feitelijk onmogelijk wordt gemaakt. Versnelling van de beroepsprocedures is noodzakelijk. Indien op een verzoek of beroep niet binnen een bij wet te bepalen termijn is beslist, wordt het geacht te zijn ingewilligd.

Een goede voorbereiding op en uitrusting voor rampenbestrijding is een voortdurende noodzaak, zowel op landelijk, provinciaal als gemeentelijk niveau.

De burgemeester blijft belast met de zeggenschap ten aanzien van de openbare orde en veiligheid in zijn gemeente, daarbij verantwoording aflegend aan de gemeenteraad. Het opsporings- en vervolgingsbeleid blijft de verantwoordelijkheid van de minister van Justitie en van het Openbaar Ministerie.

Het zgn. driehoeksoverleg tussen burgemeester, Openbaar Ministerie en politie dient wettelijk te worden geregeld.

Aan de herbenoemingsprocedure van burgemeesters moet een wezenlijke betekenis worden toegekend.

Het arbeidsvoorwaardenbeleid van de overheid moet zodanig zijn dat de bestuurders en ambtenaren in vergelijking met het bedrijfsleven gelijkwaardige arbeidsvoorwaarden kan worden geboden.

III | Rechtsstaat en rechtsontwikkeling

• 6 Rechtsontwikkeling

Wetgeving wil de samenleving helpen ordenen. Zij kan daarin alleen slagen als en zolang haar doeleinden door de samenleving worden onderschreven. Burgerlijke ongehoorzaamheid – het bewust en op ethische gronden overtreden van een voorschrift dat in geweten niet kan worden aanvaard en met de bereidheid de straf op de overtreding te ondergaan – kan een signaal zijn dat zulks niet (langer) het geval is. Massale wets-overtreding als zodanig behoeft niet te duiden op het niet meer aanvaardbaar zijn van de geschonden regel. Als deze welbewust wordt gehandhaafd, dient veeleer de nakoming daarvan zoveel mogelijk te worden verzekerd. De overheid dient niet de beleidsvrijheid te hebben de handhaving van geldend recht achterwege te laten, tenzij dat in redelijkheid niet van haar kan worden gevergd. Een overheid, die op dit punt in gebreke blijft, ondergraaft haar eigen gezag en de kracht van de wetgeving, dus de democratische rechtsstaat.

Wetgeving is niet goed, om de enkele reden dat zij bestaat. Een regelmatige beoordeling van effectiviteit en aanvaardbaarheid blijft geboden. Het verdient aanbeveling een onafhankelijk adviesorgaan met de beoordeling van de effectiviteit te belasten; bepaling van de aanvaardbaarheid blijft taak van de volksvertegenwoordiging.

Opvattingen over wat wenselijk en nodig is zijn aan veranderingen onderhevig. Een voorbeeld daarvan vormt de zedelijkheidswetgeving. Onderdelen daarvan, bijv. die met betrekking tot de homosexualiteit en de pornografie, zijn al gewijzigd. Vanuit het besef dat de overheid geen zedenmeester is. Een verdere aanpassing, in het bijzonder van de prostitutiebepalingen, blijft nodig.

Het adoptierecht aan gehuwden dient versoepeld te worden. De huidige, vaak te lange, juridische en administratieve procedures moeten sterk vereenvoudigd worden. Het adoptierecht wordt ook toegekend aan niet-huwelijkse samenlevingsvormen en aan alleenwonenden. Het belang van het te adopteren kind dient in alle gevallen voorop te staan.

Openheid en openbaarheid van bestuur mogen niet beperkt blijven tot wat de overheid doet. Voor commanditaire vennootschappen, coöperatieve verenigingen en stichtingen dienen, met inachtneming van de specifieke aard van deze lichamen,

vergelijkbare regels met betrekking tot openheid en openbaarheid te worden gesteld als reeds in de wetgeving voor naamloze en besloten vennootschappen en voor verenigingen gelden.

In het economisch verkeer blijkt nog steeds misbruik gemaakt te worden van het handelen in de vorm van een rechtspersoon. De al lang bestaande plannen om beter te toetsen of een verklaring van geen bezwaar kan worden afgegeven en om bestuurders persoonlijk aansprakelijk te houden voor frauduleus en malafide handelen dienen snel te worden gerealiseerd.

Wanneer de omstandigheden veranderen kan een in het verleden noodzakelijke rechtsbescherming in zijn tegendeel verkeren. Het lijkt zeer waarschijnlijk dat het arbeidsrecht – en in het bijzonder wat de ontslagbepalingen betreft – tot een belemmering is geworden bij het vinden van een werkring. De bestaande wetgeving zal op dit onbedoelde en ongewenste neveneffect moeten worden onderzocht en dienovereenkomstig gewijzigd.

Doordat de wetgever beslissingen voor zich uitschuift wordt in sommige zaken de rechter met een soort pseudo-wetgeving belast. Dat geldt bijvoorbeeld voor het stakingsrecht. Met een wettelijke regeling daarvan (en van het complement: het uitsluitingsrecht) dient eindelijk ernst gemaakt te worden. De rechtsbescherming van de werkwilge moet daarbij mede worden geregeld. Ook het stakingsrecht van ambtenaren dient in een wet te worden vastgelegd waarbij verzekerd dient te worden, dat voor de samenleving vitale diensten ononderbroken verleend blijven worden.

Een ander gebied waarop de rechter de taak van de wetgever voor zijn rekening neemt is dat van de euthanasie. In de komende periode dient de wetgever zich uit te spreken over de verantwoordelijke omstandigheden, waaronder op basis van zorgvuldig geformuleerde uitgangspunten hulp bij levensbeëindiging is toegelaten.

Een voorbeeld van wetgeving waarvan de aanvaardbaarheid steeds meer wordt betwijfeld en betwist is het alimentatierecht. Alimentatieverplichtingen dienen voor een vaste periode van maximaal 12 jaar – in bijzondere gevallen door de rechter eventueel te verlengen tot 18 jaar – te worden opgelegd, waarbij de duur van die periode mede wordt bepaald in relatie tot de duur van het huwelijk, de zorgplicht voor minderjarige kin-

deren en de individuele omstandigheden van de betrokken partners.

Hoewel de juiste samenhang niet is vastgesteld lijkt er enig verband te bestaan tussen jeugdcriminaliteit en factoren als gezinsomstandigheden en woonomgeving, gebrekkige opleiding en onderwijs en werkloosheid. Niet al deze factoren zijn vanuit de politiek te beïnvloeden. Waar dat wel mogelijk is dienen maatregelen genomen te worden. Daarbij valt te denken aan versterking van de preventieve ambulante jeugdhulpverlening en meer internaatplaatsen voor praktijkonderwijs en arbeidstraining, naast de middelen die in het hoofdstuk over het sociaal beleid worden genoemd. Deze maatregelen komen niet in de plaats van een versterking van het functioneel toezicht en andere preventieve maatregelen, doch als aanvulling daarop en begeleiding daarvan.

Preventieve maatregelen zullen niet voorkomen dat een toenemend aantal jeugdigen met de strafrechter in aanraking komt. Het verdient aanbeveling aan deze jeugdigen een eerste vangnet te bieden bestaande uit een gevarieerd pakket van alternatieve straffen. Zorgvuldige evaluatie van de bruikbaarheid hiervan dient zo snel mogelijk te geschieden. Aan tijdelijke vrijheidsberoving zal niet altijd ontkomen kunnen worden. Een beperkte vergroting van de capaciteiten van de rijsinrichtingen voor opvoeding en van de tuchtscholen zal daarom voorzien moeten worden.

In de kinderbescherming en de jeugdstrafrechtzaken zijn de kinderen van buitenlanders oververtegenwoordigd. Extra middelen zullen beschikbaar moeten komen om aangepaste hulpverleningsmethoden voor jongeren van de zgn. culturele minderheden verder te ontwikkelen en om hulpverleners van ambulante en residentiële instellingen daarin te trainen.

De werkdruk bij de rechterlijke macht dient te worden verlicht en de knelpunten bij het Openbaar Ministerie moeten worden opgeheven. Daar toe kunnen dienen automatisering van de justitiële documentatiediensten, modernisering van de administratieve organisatie en toereikende inhoudelijke ondersteuning.

Het invoeren van administratieve boetes ook voor andere dan verkeersdelicten wordt overwogen. Bezien wordt de mogelijkheid tot het heffen van een – bij slagen van het beroep te restitueren – griffierecht voor hoger beroep en cassatie.

Herstel of vergoeding van schade, aan particulieren of de gemeenschap toegebracht, zal meer dan tot nu toe ook binnen het kader van het strafrecht moeten worden nagestreefd.

Alternatieve straffen dienen in een redelijke en zinvolle verhouding te staan tot het berechte delict; het strafkarakter mag daaraan dan ook niet ontbreken. Waar zij kunnen strekken tot herstel van de met het plegen van het delict toegebrachte schade verdient hun toepassing de voorkeur.

Voorwaardelijke invrijheidstelling en proefver-

lofregelingen dienen niet automatisch te worden toegepast. Zij moeten nadrukkelijk aan het gedrag en de resocialiseringsmogelijkheden worden getoetst.

Het Europa van de burger vraagt om gemeenschappelijk optreden ter bescherming van de veiligheid van die burger en van zijn bezittingen. Het vraagt ook om bescherming binnen de EG van de overige rechten van die burger, waaronder zijn vrijheidsrechten jegens de organen van de Gemeenschap. Daarom moet de EG toetreden tot de Europese Conventie inzake de Rechten van de Mens.

De liberalen waren de eersten in Europa, die vroegen om het in het EG-Verdrag vastleggen van een Gemeenschaps mensenrechten charter. Zij gaan daarmee door, tot dat charter er is. Zij blijven ook streven naar harmonisatie van het familierecht, in het bijzonder voor wat betreft het kinderrecht, met inbegrip van de bepalingen over ouderlijke macht en voogdij, en het adoptierecht.

De werking van wettelijk vastgelegde rechten en verplichtingen hangt mede af van de mate waarin de burger zich van een en ander bewust is, resp. bereid is zijn plichten na te komen. Die bewustwording kan worden bevorderd door in begrijpelijk Nederlands gestelde rechtsregels en een voortdurende voorlichting over doel en inhoud daarvan.

Naast het onderwijs en de media heeft ook de overheid hier een taak. Die taak heeft de overheid in het bijzonder, als het gaat om het handhaven van bestaande wetgeving.

Niet begrepen, niet nageleefde en niet gehandhaafde rechtsregels doen afbreuk aan de rechtsstaat, voor de handhaving waarvan wij ons met alle kracht willen inzetten.

• 7 Rechtsbescherming

Het is niet voldoende dat wetten aan de burger rechten toekennen. Hij moet ook daadwerkelijk de kans krijgen daarvan gebruik te maken. Dat vereist kortere procedures en minder formaliteiten. Dat vraagt ook om het wegnemen van financiële belemmeringen, daarbij rekening houdend met de individuele draagkracht, zonder dat dit mag leiden tot lichtvaardig procederen.

Diezelfde doeleinden worden gediend met vereenvoudiging van met name administratieve procedures. Een kritische doorlichting daarvan op aspecten als voldoende maar niet overmatige inspraak en rechtsbescherming dient dan ook plaats te vinden.

De handhaving van beroeps- en gedragsnormen voor specifieke doelgroepen wordt in ons rechtsbestel veelal overgelaten aan het tuchtrecht. Deze vorm van geprivatiseerde rechtspraak is aanvaardbaar mits de gestelde normen publiekelijk kenbaar zijn gemaakt en zij in openbaarheid gehandhaafd worden.

Relatieve welvaartsverschillen, regionale oorlogen en oorlogsdreiging, natuurrampen en vervolgen houden een voortdurende migratiestroom in de wereld in stand. Gezien de druk die de huidige samenstelling van onze bevolking reeds legt op delen van de samenleving is een ruim toelatingsbeleid niet langer mogelijk. Binnen dat door de rijksoverheid te voeren beleid dient allereerst ruimte te zijn voor gezinshereniging en voor een rechtvaardig aandeel in de opvang van slachtoffers van vervolging.

Vreemdelingen genieten op ons grondgebied in beginsel dezelfde rechtsbescherming als aan Nederlanders toekomt. Een uitzondering hierop vormen de bepalingen op het gebied van toelating en uitzetting.

Vreemdelingen die op illegale wijze ons land zijn binnengekomen en die geen aanspraak kunnen doen gelden op asiel, worden terstond na hun aanhouding naar het land van herkomst teruggezonden.

Vreemdelingen, die zich binnen vijf jaar na hun toelating schuldig maken aan een ernstig misdrijf, kunnen als onderdeel van de door de rechter aan hen op te leggen straf, terstond na ommekomst van deze straf uit ons land worden uitgewezen.

De in ons land reeds getroffen maatregelen ter voorkoming van discriminatie van personen op grond van hun geestelijke of maatschappelijke overtuiging, huidskleur, ras, nationaliteit, taal, sexe, seksuele geaardheid, burgerlijke staat of welke andere grond van ook, dienen verbeterd te worden.

Rechten hebben alleen dan zin als de burger ze kent. In het bijzonder als de overheid een voor de burger ongunstige beslissing heeft genomen moet hem tijdig en duidelijk worden meegedeeld hoe, waar en binnen welke termijn hij daartegen in beroep kan gaan. Dat is een van de dingen, die in een Wet houdende algemene bepalingen van administratieve rechtsbescherming geregeld moeten worden.

De privacy van het individu is een groot goed, dat optimale bescherming verdient. Deze kan en mag echter nooit zover gaan, dat dat leidt tot het zich kunnen onttrekken aan controle op het naleven van wettelijke verplichtingen.

Wetgeving ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer bij persoonsregistraties dient zo snel mogelijk tot stand te komen. Deze wetgeving dient de volgende elementen te omvatten:

- versterking van de rechten van het individu: kennisgeving van eerste opname, inzage, correctierecht en schoningsrecht; uitzonderingen hierop in het belang van de veiligheid van de staat, de bestrijding van de criminaliteit of andere dwingende redenen van algemeen belang dienen bij wet te worden vastgesteld;
- een reglementeringsplicht voor de houder van een registratiesysteem in alle gevallen van enige importantie; in het reglement wordt in

ieder geval opgenomen welke gegevens worden geregistreerd en aan wie gegevens worden verstrekt; koppeling van persoonsregistraties dient te worden beperkt;

- verbods- en strafbepalingen bij anders handelen dan in het reglement aangegeven;
- een klachtrecht voor de geregistreerde, alsmede een recht op schadevergoeding.

Zelfregulering wordt bevorderd.

Ondernemingsraden krijgen het adviesrecht bij personeelsregistraties.

Er worden regels gesteld voor de beveiliging van in computergeheugens of anderszins opgeslagen gegevens bij de overheid. Daarbij dient tevens aandacht geschonken te worden aan de bescherming van gegevens bij datatransmissie. Het inbreken in computerbestanden en andere vormen van ongeoorloofd gebruik van een computer of databank wordt strafbaar gesteld, voor zover de betrokken handeling niet reeds uit andere hoofde strafbaar is.

De positie van slachtoffers van misdrijven is nog altijd slecht. Hun opvang door deskundigen – bij voorkeur met behulp van particuliere organisaties die daartoe van de overheid ondersteuning krijgen – moet financieel verzekerd worden. Daarnaast hebben zij op zijn minst recht op een regelmatige en, indien dat ter verduidelijking nodig is, gemotiveerde berichtgeving van de kant van het Openbaar Ministerie ten aanzien van de zaak waarbij zij betrokken zijn.

Bij de bestrijding van (sexueel) geweld wordt gedacht aan de bescherming van alle categorieën van slachtoffers.

De Wet op het schadefonds voor slachtoffers van geweldsmisdrijven moet worden verbeterd. De huidige drempels zijn te hoog en de uitkeringen te laag.

• 8 Criminaliteitsbestrijding en veiligheid

Veel irritatie in de samenleving wordt veroorzaakt door het gevoel machteloos te staan tegenover en onvoldoende te worden beschermd tegen criminele aantasting van persoon of eigendom. Versterking van het politie-apparaat in manschappen, maar vooral ook door betere samenwerking in grotere verbanden en verbetering van de werorganisatie onder meer door automatisering van en het meer inschakelen van burgerambtenaren voor het bureauwerk, dienen te leiden tot versterking van de veiligheid en het veiligheidsgevoel door het meer zichtbaar aanwezig zijn van de politie in wijk en straat, vooral op bedreigde punten.

Bij de bepalingen van de sterkte van de politie dient naast inwonertal en bevolkingssamenstelling ook de omvang en aard van de criminaliteit te worden meegewogen. Daar waar het inwonertal ten gevolge van recreatieve activiteiten gedurende een langere periode veel hoger is dan het geregistreerde inwonertal, dient ter bescherming

van persoon en goed en ter voorkoming van calamiteiten de sterkte van het politiekorps adequaat te worden aangepast.

Het beloningstelsel van de politie moet worden herzien. In het bijzonder dienen de executieve politiefuncties positief te worden gehierarchiseerd. Rechtspositionele beperkingen en gebrekkige financiële middelen mogen geen reden zijn om met noodzakelijk te achten onderzoek ontijdig te stoppen.

Opleiding, vorming en training van de politie moeten in het bijzonder worden gericht op het voorkomen van misdrijven en op hulpverlening aan de burgers. Tijdens de politie-opleiding dient extra aandacht geschonken te worden aan de opvang van slachtoffers van (sexueel) geweld en van discriminatie. Daarvoor moet binnen de organisatie rekening worden gehouden met de aanwezigheid van vrouwelijke ambtenaren.

Oneigenlijke politietaken, zoals het verlenen van vergunningen en ontheffingen, dienen aan anderen te worden opgedragen. Om opgelegde boetes daadwerkelijk te kunnen incasseren dient een nauwere samenwerking met de belastingdienst tot stand te komen, met behoud overigens van de wettelijke taak van het Openbaar Ministerie tot executie van strafvonnissen.

De efficiency van het politie-apparaat en de effectiviteit van het politie-optreden moeten worden verbeterd. Daartoe dienen alle beschikbare mogelijkheden op het gebied van opleiding, permanente scholing, inzetbaarheid, coördinatie en promotie te worden benut, die beide soorten van politie in staat stellen om ondanks de gescheiden organisatie als een eenheid te functioneren. Dat kan het beste gebeuren door de rijkspolitie ook bij het departement van Binnenlandse Zaken onder te brengen, onder samenvoeging van beide directies Politie. Aan het gezag van de minister van Justitie over de politie in het raam van de criminaliteitsbestrijding wordt daarbij op geen enkele wijze afbreuk gedaan.

De politieke taken en bevoegdheden van de Koninklijke Marechaussee dienen in de politiewet te worden vastgelegd.

De reservepolitie wordt gehandhaafd. Voor het functioneren worden de noodzakelijke middelen beschikbaar gesteld.

Opsporing, vervolging, berechting en executie van straf behoren op elkaar aan te sluiten en wel zo, dat in geen van de vier genoemde stadia capaciteitsproblemen hetzij tot (grote) vertraging hetzij tot kwaliteitsvermindering van het functioneren van het strafrechtelijk systeem leiden. Het is in het bijzonder niet aanvaardbaar dat een tekort aan cellen ertoe leidt, dat niet tot vervolging wordt overgegaan, verdachten van ernstige delicten in afwachting van hun berechting worden vrijgelaten of dat veel tijd verloopt tussen de veroordeling en de tenuitvoerlegging van de straf. De cellencapaciteit moet binnen de komende periode op het

peil van de gebleken behoefte worden gebracht.

Waar ontsnapping van gevangenen moeilijker gemaakt kan worden door het treffen van bouwkundige voorzieningen, het toepassen van moderne technologie en/of het versterken van de bewaking, mogen doeltreffende maatregelen niet achterwege gelaten worden.

De rechtspositie en de arbeidsomstandigheden van het personeel in gevangenissen en huizen van bewaring moeten worden verbeterd. Daarbij kan differentiatie naar aard van inrichting een van de uitgangspunten zijn.

Ook op de burger zelf rust een taak bij het vergroten van zijn veiligheid. De verantwoordelijkheid voor het treffen van maatregelen ter verzekering van orde en rust bij grote manifestaties en evenementen, sportwedstrijden daaronder begrepen, berust primair bij de organisatoren daarvan. Indien het inroepen van politiehulp daarbij leidt tot extra kosten dienen deze mede gedragen te worden door het betrokken evenement.

De bestaande mogelijkheden om vandalisme en criminaliteit bij sportwedstrijden via een snelrechtprocedure te bestraffen moeten vaker worden toegepast.

Vandalisme en kleine criminaliteit in woon- en winkelwijken kunnen worden tegengegaan door meer oplettendheid van de buurtgenoten die zich medeverantwoordelijk voelen voor het wel en wee van de buurt en daartoe nauw met de politie samenwerken. De toegenomen onverschilligheid voor het welzijn van de eigen woonomgeving dient plaats te maken voor deze vorm van eigen verantwoordelijkheid. Deze gezamenlijk ervaren verantwoordelijkheid zal de weggevalen sociale controle moeten vervangen. Daarnaast is functioneel toezicht vereist.

De wettelijke regeling ten aanzien van particuliere bewakings- en beveiligingsdiensten moet worden verbeterd nu deze diensten een steeds belangrijkere plaats zijn gaan innemen.

Een deel van de kleine criminaliteit (en helaas ook van grote delicten) hangt nauw samen met de problematiek van het druggebruik. De bestrijding van de handel in drugs (in het bijzonder die in hard-drugs) verdient de hoogste prioriteit. Het gaat hierbij immers om een van de ernstigste misdrijven van deze tijd, waarvan vooral jeugdigen het slachtoffer zijn.

Maar daar kan het niet bij blijven. Naast betere en intensievere voorlichting over de schadelijke gevolgen van het druggebruik moeten voor druggebruikers, de mogelijkheden voor medische behandeling en begeleiding en in het bijzonder die voor het ondergaan van een ontwenningsskuur worden versterkt.

Wanneer bestraffing van de gebruiker die ten koste van (het bezit van) anderen in zijn dagelijkse behoefte voorziet niet leidt tot gedragsaanpassing, dient de rechter in geval van herhaling de mogelijkheid te hebben het opnemen in een af-

kickcentrum dwingend op te leggen. Daarbij is een gedegen begeleiding en eventuele (her)scholing gericht op een verantwoorde terugkeer in de samenleving noodzakelijk.

Behalve door de kleine criminaliteit wordt de burger regelmatig opgeschrikt door berichten over terreurdaden waarvan onschuldigen het slachtoffer zijn. Deze delicten dienen met alle beschikbare middelen te worden tegengegaan.

De zware criminaliteit blijkt hoe langer hoe meer een internationaal karakter te tonen. Internationale samenwerking, in het bijzonder binnen de EG, is dan ook nodig om dat kwaad te bestrijden. Er dient een vereenvoudiging te komen van de procedures ten behoeve van internationale gegevensverschaffing.

Indien het niet mogelijk blijkt de doelstelling van Interpol uit te breiden tot delicten met een politieke achtergrond, dient in Europees verband een samenwerkingsovereenkomst tot stand te komen, gericht op de bestrijding van deze criminele activiteiten.

Ook overigens dient de samenwerking binnen Europa op het gebied van de criminaliteitsbestrijding te worden versterkt. Er moeten afspraken worden gemaakt met betrekking tot de onderlinge politiehulp. Overeenkomsten, die regelen wanneer en onder welke voorwaarden opsporings- en aanhoudingsbevoegdheden buiten de nationale landsgrenzen kunnen worden uitgeoefend, moeten tot stand gebracht worden.

De strafwetgeving in Europa moet worden geharmoniseerd. In dat kader moet de professionele criminaliteit harder worden aangepakt. Dit kan o.a. geschieden door verhoging van de effectiviteit van de bestraffing door afoming van het met het misdrijf behaalde voordeel naast de strafoplegging, verruiming van de bevoegdheden van de politie en meer mogelijkheden tot verbeurdverklaring van bezittingen van beroepsmisdadigers.

Aan bestrijding van milieucriminaliteit zal verhoogde prioriteit gegeven moeten worden. Opleidingsprogramma's zullen de kennis van de reguliere politie dienaangaande moeten verbeteren. De instelling van het milieubijstandsteam verdient adhesie.

IV Economie en werkgelegenheid

• 9 Algemeen financieel en sociaal-economisch beleid

Mede dankzij het kabinetsbeleid is de sterke groei van de werkloosheid een halt toegeroepen en is het aantal werklozen – ondanks het hoge arbeidsaanbod – gedaald. Niettemin zijn nog zeer velen werkloos. Vooral de langdurig werklozen en de schoolverlaters zonder werk zijn een bron van grote zorg. Meer werkgelegenheid is dan ook een centrale opgave voor het beleid in de komende kabinetsperiode.

De bevordering van de werkgelegenheid kan niet los gezien worden van de groei van de wereld-economie en het Nederlandse aandeel in die groei. Vanaf het begin van de jaren zeventig is onze nationale groei stelselmatig achtergebleven bij de internationale groei. Mede dankzij het kabinetsbeleid van gezondmaking van de structuur van onze economie is daarin een keer ten goede gebracht. Voltooiing van deze gezondmaking en vergroting van ons economische groeivermogen is een eerste doelstelling van het financiële en sociaal-economische beleid in de komende periode.

De economische groei dient te worden vergroot door stimulering van de aanbodzijde van de economie in het algemeen en door stimulering van de technologische vernieuwing en de investeringen in het bijzonder. Door het hoge arbeidsaanbod en het veel te lage niveau van de investeringen in het verleden is de onaanvaardbaar hoge werkloosheid overwegend structureel van aard. Voor duurzame bestrijding van de structurele werkloosheid moet derhalve voorrang gegeven worden aan de uitbreidings- en vernieuwingsinvesteringen boven de consumptieve bestedingen zonder de laatste categorie te verwaarlozen. Afhankelijk van de economische ontwikkeling steunt Nederland initiatieven tot een Europees conjunctuurbeleid.

Om de aanbodzijde van de economie te stimuleren wordt gestreefd naar een bestendig ondernemingsklimaat, voortgaande algemene loonmatiging in combinatie met verdere verlaging van belastingen en premies, doelmatiger inkomensverhoudingen, vermindering van regelgeving en bureaucratie, versterking van het vakgerichte onderwijs en uitbreiding van de mogelijkheden tot om-, bij- en herscholing.

De VVD wil de collectieve lastendruk jaarlijks met 1% van het nationaal inkomen verlagen. Bij 2% economische groei kunnen daardoor de lonen en de uitkeringen op het huidige koopkrachtpeil gehandhaafd blijven. Bovendien kan daardoor het veel te grote verschil tussen bruto- en netto-lonen verminderd worden. Hierdoor kan de werkgelegenheid in de marktsector worden gestimuleerd en de belasting- en premiefraude en het wijd verbreide verschijnsel van zwartwerken worden teruggedrongen.

Indien de economische groei groter zou blijken te zijn, dan de 2% waarvan wordt uitgegaan, dient de extra ruimte die hieruit zou voortvloeien ten goede te komen aan collectieve lastenverlichting in de vorm van verdere belasting- en premieverlaging voor de burger. Bij deze belastingverlaging zal het accent liggen op vermindering van de marginale druk.

Ter gezondmaking van de structuur van onze economie wordt – naast algemene loonmatiging in combinatie met verlaging van belastingen en premies – gestreefd naar een vermindering van het financieringstekort van de gehele overheid. Deze verlaging is geboden om de groeiende rentelasten vanwege de staatsschuld op termijn te stabiliseren, de binnenlandse rentevoet te verlagen en meer ruimte te maken op de binnenlandse kapitaalmarkt voor uitbreidings- en vernieuwingsinvesteringen.

De gewenste vermindering van de collectieve lasten met 1% van het nationaal inkomen per jaar en de gewenste daling van het financieringstekort maken een verdere verlaging van de collectieve uitgaven noodzakelijk. De benodigde ombuigings-taakstelling in de gehele periode 1987-1990 wordt – bij 2% economische groei – op 18 à 20 miljard gulden geraamd.

De uitbreidings- en vernieuwingsinvesteringen van het bedrijfsleven worden het beste bevorderd door voortzetting van het winstherstel en door een bestendig ondernemingsklimaat. Dankzij de algemene loonmatiging en de lastenverlichting voor de bedrijven zijn de winsten reeds zichtbaar verbeterd. De eigen vermogensverhoudingen zijn echter nog niet gezond. Daarom moet er naar gestreefd worden dat van het in de bedrijven (exclusief de aardgasexploitatie) gevormde inkomen tenminste 20% toevloeit naar de factor kapitaal en 80% naar de factor arbeid (d.w.z. de arbeidsinko-

mensquote moet 80 of lager worden).

De overheidsinvesteringen in de infrastructuur – met uitstralingseffecten op de technologische vernieuwing van de industrie, op de uitbreidings- en vernieuwingsinvesteringen van de bedrijven en op de particuliere productie – moeten worden vergroot. Deze extra inspanning dient gefinancierd te worden door gelijktijdige verlaging van minder noodzakelijke overheidsuitgaven in de consumptieve sfeer respectievelijk uit de opbrengst van af te stoten staatsdeelnemingen.

Om de geldontwaarding zo laag mogelijk te houden en de positie van de gulden te beschermen dient het monetaire beleid gericht te zijn op een geldcreatie, die gelijke tred houdt met de structurele groei van onze economie.

De overheid schept de randvoorwaarden om de doelstellingen van meer economische groei en meer werkgelegenheid waar te maken. Binnen die randvoorwaarden dragen de sociale partners hun eigen verantwoordelijkheid bij de ontwikkeling en uitvoering van het sociaal-economisch beleid. Daarbij zet de overheid zich in voor een goede communicatie over en weer met de sociale partners. In dat kader zal het vergroten van de eigen beleidsruimte van de sociale partners bij de inrichting en uitvoering van de sociale zekerheid en bij het arbeidsmarkt-, arbeidsvoorzieningen- en arbeidsomstandighedenbeleid worden nagestreefd. Met uitzondering van extreme economische situaties zal de overheid niet ingrijpen in de loonvorming in de marktsector.

Binnen de Europese Gemeenschap is grote behoefte aan een werkelijk gemeenschappelijke markt. Daartoe moet – mede onder voortdurende aanrang van Nederland – krachtig gewerkt worden aan convergentie van de economieën van de lidstaten in het algemeen en aan harmonisatie van de belastingen en de sociale wetgeving, uitbouw van het Europese Monetaire Stelsel (EMS), bundeling van de inspanningen op het gebied van de technologische innovatie (Eureka) en snelle standaardisatie van Europese normen in het bijzonder.

• 10 Ombuigingen (meer markt, minder overheid)

De privatisering en afstoting van collectieve taken bij de overheid, in de sociale zekerheid, in de volksgezondheid en in het gesubsidieerde welzijnswerk krijgen een centrale plaats in het beleid. Daarbij zal mede gebruik worden gemaakt van advisering door externe deskundigen. Privatisering en afstoting van taken worden een vast onderdeel van de begrotingscyclus. Waar vanuit het oogpunt van algemeen belang staatsdeelneming niet strikt vereist is stoot de overheid haar aandelen in zelfstandige bedrijven stapsgewijs af.

De Postbank dient volledig te worden geprivatiseerd. Zolang dat nog niet het geval is dient de

Postbank zich te beperken tot de functie van retailbank en zich niet bezig te houden met commerciële nevenactiviteiten. De reorganisatie van de PTT moet ertoe leiden dat onderdelen van dit bedrijf zullen worden geprivatiseerd (conform de aanbevelingen van de commissie-Steenbergen).

Daar waar privatisering niet mogelijk of wenselijk is wordt in principe het profijtbeginnsel systematisch doorgevoerd. Overheidstarieven en retributies, die kostendekkend zijn gemaakt, mogen niet sneller stijgen dan de jaarlijkse geldontwaarding. Bij het kostendekkend maken dient primair te worden gestreefd naar het verlagen van de kosten. Het dekkend maken door vergroting van de inkomsten via tariefsverhogingen dient aan stringentera beleids- en controlemaatregelen te worden gebonden.

In samenhang met de vermindering van collectieve taken wordt het arbeidsvolume bij de overheid en in de gesubsidieerde en gepremieerde sector, gerekend naar het totaal aantal gewerkte arbeidsuren, met gemiddeld 2% per jaar teruggebracht. Daarbinnen moet differentiatie mogelijk zijn. Zo dienen de personeelsformaties van bijv. politie, rechterlijke macht en gevangeniswezen hiervan te worden uitgezonderd.

De overheidsbestedingen worden strikt in de hand gehouden. Deze beheersing zal zich voltrekken door:

- stringente toepassing van de budgettaire spelregels en procedures;
- consequente voortzetting van de heroverwegingsoperaties;
- het op ruime schaal invoeren van horizonwetgeving;
- de zogeheten open-einde-regelingen van een effectieve budgettering te voorzien en geen nieuwe open-einde-regelingen in het leven te roepen;
- verscherping van de procedures met betrekking tot de kostenbewaking van grote overheidsprojecten;
- uitgavenoverschrijdingen binnen het desbetreffende begrotingshoofdstuk te compenseren;
- beleidsinvesteringen zoveel mogelijk door herbeschikking van lopende uitgaven te financieren;
- prikkels gericht op een meer efficiënte bedrijfsvoering zoals het werken met budgetten en budgethouders in te bouwen;
- een meer terughoudende opstelling van de overheid bij garantieverleningen;
- verbetering van de informatiesystemen;
- de controlebevoegdheden van de Algemene Rekenkamer uit te breiden, met name ter versterking van het doelmatigheidsonderzoek.

De uitgaven in de sociale zekerheid en de volksgezondheid worden door een krachtig volumebeleid verder teruggedrongen. In de sociale zekerheid zal dit vooral gebeuren via vermindering van vermijdbaar verzuim als gevolg van ziekte en ar-

heidsongeschiktheid, respectievelijk via intensivering van de bestrijding van oneigenlijk gebruik en misbruik. In de volksgezondheid zal dit vooral gebeuren via budgettering in samenhang met vermindering van de bestaande overcapaciteit aan bedden en verschuiving van de kostbare tweede-lijnszorg naar de minder kostbare eerste-lijnszorg.

• 11 Vernieuwing en versterking van de marktsector

Het industriebeleid van de overheid dient gericht te zijn op de gezonde ondernemingen met toekomstperspectief. Het zal zoveel mogelijk generiek van aard zijn. Centrale doelstellingen van dit beleid zijn de technologische vernieuwing, exportbevordering, verdere arbeidskostenmatiging, gezondmaking van de eigen vermogensverhoudingen en vermindering van bureaucratie en regelgeving voor het bedrijfsleven (o.a. door verdere versoepeling van de ontslagbepalingen).

Het industriebeleid zal offensief en op vernieuwing gericht zijn. Het zal zoveel mogelijk generiek van aard zijn. Het aantal specifieke regelingen wordt verder teruggebracht. Voorzover steunverlening beoordeling van individuele bedrijven vereist, wordt zij beperkt tot de zogeheten herstellfinanciering, ontwikkelingskredieten en subsidies voor technologisch hoogwaardige projecten. Mede ter voorkoming van een arbitraire beoordeling worden de beleidsvaststelling en beleidsuitvoering zoveel mogelijk gescheiden. Daartoe geëquipeerde en op afstand van de overheid geplaatste instanties worden met de zakelijke uitvoering van het steuninstrumentarium belast. De controlefunctie van het parlement zal daarbij worden verzaaid en meer structureel gericht.

Voor Nederland kansrijke activiteiten worden via het zogeheten aandachtsgebiedenbeleid van de overheid in nauwe samenspraak met het bedrijfsleven en de (grote) onderzoekinstellingen ondersteund. Het overheidsaankoopbeleid dient nadrukkelijk op technologische vernieuwing te worden gericht en meer kansen te bieden aan het innoverende midden- en kleinbedrijf. De financiële middelen ter stimulering van onderzoek en ontwikkeling in de marktsector worden meer in overeenstemming gebracht met de niveaus in de omringende industrielanden. Dit kan gebeuren door herschikking van de gelden voor bestaande, minder noodzakelijke regelingen. Nederland zet zich voorts in voor meer Europese projecten op het gebied van onderzoek en ontwikkeling.

De kleine startende ondernemingen zijn kernen van nieuwe economische activiteit en zorgen in het bijzonder voor nieuwe werkgelegenheid. De positie van de startende ondernemer dient daarom versterkt te worden.

Vanwege het overstelpende belang van de informatietechnologie, waaronder begrepen de mi-

cro-elektronica, voor de vernieuwing en ontwikkeling van de economie wordt het beleid terzake gecoördineerd door het ministerie van Economische Zaken. Er wordt een beleidsplan opgesteld dat zich onder meer richt op:

- stimulering van verder onderzoek op dit terrein, van experimentele projecten, van kennisverspreiding en van goede voorlichting;
- stimulering van voldoende opleidingsmogelijkheden voor deskundigen op diverse niveaus, zowel in het reguliere onderwijs (in overleg met het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen) als via bij- en herscholing (nationaal inhaalprogramma informatica);
- bevordering van een goede telecommunicatie-infrastructuur, een op innovatie gericht beleid van de PTT en van marktconforme tarieven; een en ander in overleg met de minister belast met de zorg voor de PTT.

De WIR-gelden worden in de komende kabinetsperiode stapsgewijs omgezet in:

- een vervroegde afschrijvingsfaciliteit en investeringsaftrek;
  - verlaging van werkgeverspremies;
  - verlaging van loon- en inkomstenbelasting.
- De WIR-kleinschaligheidsvoorziening blijft met het oog op de achtergebleven winstpositie van het midden- en kleinbedrijf vooralsnog gehandhaafd. Aan het netto-profiel van de WIR-gelden voor het bedrijfsleven wordt niet getornd.

Het exportbeleid zal zoveel mogelijk gericht zijn op concurrerende financieringsvoorwaarden voor de Nederlandse exporteurs. De gebundelde exportbevordering van de kleine en middelgrote bedrijven krijgt extra aandacht. Meer voorlichting wordt gegeven over het belang van het kwaliteitsniveau van de Nederlandse producten en diensten op de exportmarkten. Protectionisme, binnen de EG en daarbuiten, moet bestreden worden.

De coördinatie tussen ontwikkelingssamenwerking en handelsbevordering wordt versterkt opdat het Nederlandse bedrijfsleven optimaal kan inspelen op de mogelijkheden, die de ontwikkelingssamenwerking biedt.

• 12 Bestrijding (jeugd)werkloosheid

De onaanvaardbaar hoge (jeugd)werkloosheid en het verwachte arbeidsaanbod in de komende jaren vragen de hoogste inzet van sociale partners en overheid. Daarbij is de vergroting van de structurele economische groei het meest effectieve middel om de werkloosheid duurzaam te bestrijden en op de langere termijn te kunnen overwinnen.

Arbeidsduurverkorting – die op flexibele en decentrale wijze gestalte krijgt – is een welkom, aanvullend middel om op korte termijn tot vermindering van de werkloosheid te komen indien de bedrijfstijd tenminste wordt gehandhaafd en zo mogelijk wordt verlengd. Daarbij dient verhoging

van arbeidskosten te worden vermeden. De overheid kan dit bevorderen door vermindering van de belasting- en premiedruk, waardoor het koopkrachtverlies voor de werknemers zoveel mogelijk achterwege blijft. Verkorting van de arbeidsduur is en blijft primair een aangelegenheid van de sociale partners. Het bij wet opleggen van een algemene werkweekverkorting is in strijd met het beginsel van vrije onderhandelingen en wordt derhalve afgewezen.

Deeltijdarbeid, waarbij banen gesplitst worden, is een verantwoord middel tot spreiding van werk, omdat op die manier het beste rekening gehouden kan worden met de individuele voorkeur van zowel werknemers als werkgevers ten aanzien van het aantal te werken uren. Deeltijdarbeid moet daarom bevorderd worden door bestaande belemmeringen, met name in de sfeer van de sociale zekerheid, op voortvarende wijze op te lossen.

De aanpak van de werkloosheid dient voorts met inzet van alle aanwezige middelen gericht te worden op een zodanige verbetering van de arbeidsmarktpositie van de (jeugdige) langdurig werklozen, dat blijvende arbeidsparticipatie weer mogelijk wordt. Een dergelijke aanpak van de maatschappij-ontwrichtende langdurige werkloosheid kan alleen tot succes leiden indien overheid en sociale partners daar gezamenlijk de schouders onder zetten.

Daarbij wordt allereerst gedacht aan een verdere uitbreiding van het leerlingwezen, praktijk-ervaringsplaatsen en groeibanen voor jongeren. Plannen zoals het zogeheten 'JOB-plan' voor jongeren, die langer dan een jaar werkloos zijn, moeten gecontinueerd worden. De prikkel tot deelnemen aan het arbeidsproces vanuit een RWW-uitkering wordt zonnodig versterkt. Voor volwassen langdurig werklozen wordt gedacht aan intensivering van de scholingsfaciliteiten. Met de groei van de werkgelegenheid en het aantal scholingsplaatsen kan het begrip 'passende arbeid' worden verruimd en de verplichting tot om-, bij- en herscholing strikter worden toegepast.

Voor gedeeltelijk-gehandicapte werklozen moeten betere kansen worden geschapen op werk bij overheid en bedrijfsleven. De Wet Arbeid Gehandicapte Werknemers (WAGW) is daarbij een onmisbare schakel. De Wet Sociale Werkvoorziening (WSW) moet voortaan dienen voor opname van gedeeltelijk-gehandicapten die niet door middel van de WAGW geplaatst kunnen worden.

Het zogeheten 'terugploegen van uitkeringen' en het werken met behoud van uitkering (met name in de publieke sector) worden – zolang de langdurige werkloosheid hoog is – als noodmaatregelen aanvaard en aan een tijdshorizon gebonden.

Om concurrentievervalsing, budgetvervuiling en verdringing van reguliere werknemers tegen te gaan is een goede normstelling en controle op de

uitvoering geboden.

Onder bepaalde voorwaarden kunnen werkgever in de private sector een substantiële loonkostensubsidie krijgen bij indienstneming van werknemers, die meer dan een jaar werkloos zijn. Deze regeling mag niet leiden tot concurrentievervalsing.

Om de arbeidsintensieve bedrijvigheid en dienstverlening meer kansen te geven, en de werkgelegenheid aldaar te stimuleren moet de 'wig' tussen de loonkosten van de werkgever en de netto-verdiensten van de werknemer door belasting- en premieverlaging substantieel vermindert worden.

• 13 Sociale zekerheid

Het sociale-zekerheidsbeleid dient ook in perioden van matiging gericht te zijn op vrijwaring van materiële nood van een ieder die door omstandigheden niet in staat is in zijn of haar onderhoud te voorzien. Het sociaal-minimumniveau wordt daarom langs de weg van algemene lastenverlichting zo goed mogelijk gewaarborgd. Indien dit door tegenvallende economische groei onmogelijk is dient aan de uitkeringsgerechtigden, die alleen of met anderen van één minimum-uitkering moeten rondkomen (de echte minima), een aanvullende koopkracht-toeslag te worden verleend.

Het oog op de noodzaak van verzelfstandiging van uitkeringsrechten, heractivering van uitkeringsgerechtigden en weer betaalbaar maken van de sociale zekerheid dient de stelselwijziging zo snel mogelijk te worden afgerond. Daarbij gaat het om de nieuwe werkloosheidswet, de toeslagwet ter vervanging van de minimumdagloonregeling, de eliminering van de werkloosheidscomponent uit de arbeidsongeschiktheidsverzekeringen, de inkomensvoorziening voor oudere werklozen en gedeeltelijk arbeidsongeschikten om afvloeiing naar de Algemene Bijstandswet te voorkomen, de gelijkstelling van mannen en vrouwen respectievelijk gehuwde en niet gehuwde partners in de Algemene Bijstandswet en de overgangswetgeving.

Bij de verdere vormgeving van de sociale zekerheid wordt ten principale gekozen voor verzelfstandiging van uitkeringsrechten en – wanneer de arbeidsmarkt volledig is geëmancipeerd – voor geheel zelfstandige rechten als einddoel. Daartoe wordt gestreefd naar invoering van een Algemene Inkomensdervings Wet (AIW) voor nieuwverzekerden boven de 18 jaar met verzelfstandigde uitkeringsrechten zonder vermogenstoets en uiteindelijk zonder partner-inkomenstoets. Daardoor wordt het nieuwverzekerden mogelijk gemaakt om zelf te beslissen of zij zich individueel dan wel groepsgewijs – bijvoorbeeld via hun vakbond – willen bijverzekeren (sociale zekerheid op maat).

Om het verzekeringskarakter van de sociale zekerheid boven het sociaal-minimumniveau zo

goed mogelijk te waarborgen moet het beginsel van equivalentie tussen uitkeringshoogte en premiehoogte uitgangspunt blijven. De zogeheten glijdende schaal voor uitkeringen boven het sociaal minimum wordt dan ook afgewezen.

Na afronding van de stelselwijziging wordt voor de lange termijn een actief volumebeleid gevoerd, d.w.z. vermindering van het aantal uitkeringsgerechtigden, het belangrijkste instrument om de te hoog opgelopen kosten van de sociale zekerheid verder terug te dringen. Zolang het proces van gezondmaking van de economie nog niet is voltooid en een gebrek aan arbeidsplaatsen de herintreding van veel uitkeringsgerechtigden bemoeilijkt zal het aanpassingsmechanisme, dat de uitkeringsniveaus regelt, noodgedwongen bevroren moeten blijven.

In samenhang met het nieuw in te voeren stelsel van studiefinanciering blijft de inkomensafhankelijkheid van de kinderbijslag onaangetast. De kinderbijslag dient een wezenlijke bijdrage te vormen in de kosten van levensonderhoud van het kind. Vanwege hun verantwoordelijkheid dient een deel van die kosten voor rekening te komen van de ouders. Overwogen wordt de kinderbijslag onafhankelijk te maken van de rangorde in het gezin. Voor naar het buitenland te exporteren kinderbijslag dient het woonlandbeginsel ingevoerd te worden.

Met grote voorrang worden maatregelen getroffen ter beperking van de gevolgen van pensioenbreuk bij wisseling van werkgever. Voorts wordt – in samenspraak met de sociale partners – gestreefd naar invoering van een systeem van flexibele pensionering, evenals naar de invoering van partnerpensioen voor langdurig samenwonenden.

Bij een herziening van de AWW dient uitgangspunt te zijn, dat er – onder handhaving van budgettaire neutraliteit – gelijkwaardige rechten ontstaan voor weduwen en weduwnaars.

M Het het oog op het emancipatiebeleid, ter vermindering van fraude en om uitvoeringstechnische redenen wordt de tijdelijke inkomensafhankelijkheid van de toeslagen op de geïndividualiseerde AOW-basisuitkering alsnog blijvend gemaakt. Er worden tijdig voorzieningen getroffen om de AOW-rechten van het jongere deel van de actieve bevolking voor de langere toekomst, wanneer de bevolking sterk vergrijsd, te kunnen waarborgen.

Het beleid van remigratie van (oudere) buitenlandse werknemers, die werkloos zijn, met behoud van een aan de levensstandaard van het land van herkomst aangepaste vorm van sociale zekerheid wordt geïntensiveerd.

De uitvoeringsstructuur van de sociale zekerheid wordt op voortvarende wijze gereorganiseerd en vereenvoudigd. De uitvoering van de sociale zekerheid, het arbeidsvoorzieningsbeleid en het arbeidsmarktbeleid dienen beter op elkaar te worden afgestemd.

Het misbruik en oneigenlijk gebruik van de sociale zekerheid wordt met kracht bestreden. De aanbevelingen van de Interdepartementale Stuurgroep Misbruik en Oneigenlijk gebruik (het ISMO-rapport) worden op hoofdlijnen gesteund en dienen zo snel mogelijk te worden doorgevoerd. Mede ten behoeve van een effectieve fraudebestrijding wordt – met inachtneming van de privacy van de burger – het sociaal-fiscaal (Sofi-)nummer ingevoerd.

● 14 Inkomensontwikkeling

Het inkomensbeleid is gedurende een lange periode in overwegende mate gericht geweest op nivellering van inkomens. In de toekomst dient het beleid een grotere betekenis toe te kennen aan het nut van inkomensverschillen ter bevordering van de economische groei. Daarbij wordt met name gedacht aan de positieve waarde van beloningsverschillen die samenhangen met verschillen in inspanning, verantwoordelijkheid en moeilijke arbeidsomstandigheden.

Het inkomensbeleid dient zodanig te zijn dat een ieder de mogelijkheid geboden wordt zich een inkomen te verwerven. Daartoe wordt een actief bronnenbeleid – onder meer langs de weg van emancipatie, vakonderwijs, om-, bij- en her-scholing, en bezitsvorming – gevoerd.

Door het in het verleden gevoerde loon- en inkomensbeleid zijn de verhoudingen op de arbeidsmarkt – ook bij de huidige hoge werkloosheid – nog altijd aan verstarring onderhevig. Daarom moet gestreefd worden naar meer marktconforme en meer flexibele belonings- en inkomensverhoudingen. Een vrije, gedecentraliseerde en gedifferentieerde loonvorming vormt daartoe de beste waarborg. Behoudens extreme economische omstandigheden zijn looningrepen van de kant van de overheid uit den boze.

Een gematigde loonkostenontwikkeling blijft ook in de periode 1986-1990 een hoogst noodzakelijke voorwaarde voor duurzaam herstel van het bedrijfsleven. Daartoe zullen de collectieve lasten met jaarlijks 1% van het nationaal inkomen verlaagd worden om de koopkracht bij algemene loonmatiging zo goed mogelijk te kunnen handhaven.

De arbeidsvoorwaarden van het overheidspersoneel komen door onderhandelingen tussen de overheid als werkgever en de ambtenarenorganisaties tot stand. De geschillenadviescommissie wordt ingeschakeld bij verschil van mening. De onderhandelingen vinden hun grens in door kabinet en parlement vastgestelde budgetten. Bij de vaststelling van die budgetten wordt sterk rekening gehouden met de inkomensontwikkeling in de private sector en met de uitkomsten van pakketvergelijkend onderzoek. Zolang de resultaten van dat pakketvergelijkend onderzoek nog niet bekend zijn zal de ontwikkeling bij de over-

heid gelijkwaardig zijn aan die in het bedrijfsleven. De arbeidsduurverkorting – inclusief loonlevering en herbezettingsafspraken – bij de overheid dient zich op analoge wijze te voltrekken als in de private sector. Voor de overheid als werkgever zijn dit belangrijke voorwaarden om een goede positie op de arbeidsmarkt te behouden.

De inkomensontwikkeling van de werknemers in de gesubsidieerde en gepremieerde sector dient in grotere vrijheid en met minder regulering tot stand te komen. Met inachtneming van de omvang en de kwaliteit van de voorzieningen worden de arbeidskosten en de overige kosten per deelsector gebudgetteerd. Binnen die door kabinet en parlement vastgestelde budgetten kan vrij onderhandeld worden door de werknemersorganisaties en de gesubsidieerde en gepremieerde instellingen.

Beïnvloeding door de overheid van de inkomens van vrije-beroepsgroepen is alleen gerechtvaardigd indien deze inkomens in slechts beperkte mate onder invloed van het marktmechanisme tot stand komen ofwel in belangrijke mate uit collectieve middelen worden betaald.

In samenhang met de arbeidsduurverkorting, die op flexibele en decentrale wijze gestalte krijgt, wordt een minimum (jeugd)uurloon ingevoerd. Daarnaast worden meer mogelijkheden geschaapt voor het verlenen van ontheffing van de toepassing van het minimumuurloon voor jeugdigen, die deels leren en deels produktieve arbeid verrichten.

Door verlichting van de zeer sterke marginale druk van belastingen, premies en inkomenssubsidies dienen de sterk ineengedrukte netto-inkomensverhoudingen tussen het minimum en 2x modale niveau vergroot te worden. De verschillen tussen hoogste en laagste inkomens worden niet verder verkleind.

De uitgaven voor inkomenssubsidies worden door middel van een zo effectief mogelijke budgettering naar meer financieel verantwoorde niveaus teruggebracht. Het stelsel van inkomenssubsidies wordt tegelijkertijd stapsgewijs in omvang verminderd en uiteindelijk onderdeel gemaakt van de systematiek van de Algemene Bijstandswet. Dit mede in het licht van de scherpe marginale druk die deze subsidies bij de lagere inkomensniveaus – tussen minimum en modaal – veroorzaken.

Waar de overheid een taak heeft met betrekking tot het inkomensbeleid wordt die door de centrale overheid verricht. De ontwikkeling naar een aanvullend inkomensbeleid op gemeentelijk niveau – door het hanteren van de draagkracht als basis voor de tariefstelling van subsidies en retributies, en door toepassing van inkomensafhankelijke regelingen – vergroot de kans op rechtsongelijkheid in ons land en dient derhalve te worden afgevoerd.

• 15 Fiscaal beleid

In samenhang met de uitvoering van de zogenoemde Contourennota worden de tarieven van de loon- en inkomstenbelasting verlaagd. Daarbij wordt ernaar gestreefd het hoogste tarief terug te brengen naar 60% met aanpassing van de daaronder liggende tarieven en onder vermindering van aftrekfaciliteiten. Verlaging van de hoogste tarieven is vooral van belang voor zelfstandige ondernemers die inkomstenbelastingplichtig zijn.

De inflatiecorrectie blijft gehandhaafd op 100% ter vermindering van sluipende aanscherping van de progressie en om reden van billijkheid. Bestaande tijdelijke belastingmaatregelen worden ongedaan gemaakt. Nieuwe tijdelijke belastingmaatregelen dienen te worden vermeden.

De bestrijding van de belastingfraude wordt met alle kracht voortgezet. Vereenvoudiging van het belastingstelsel en vermindering van de belastingdruk worden daarbij als onmisbare schakels gezien. Mede ten behoeve van een effectieve fraudebestrijding wordt – met inachtneming van de privacy van de burger – het sociaal-fiscaal (Sofi-) nummer ingevoerd.

De tweeverdienersmaatregelen worden herzien in het kader van de vereenvoudiging van het belastingstelsel. Tevens worden deze maatregelen geëvalueerd op hun nadelige effecten voor de gelijkberechtiging van man en vrouw, met name waar het gaat om de toetreding van de partner op de arbeidsmarkt.

De rechtsbescherming van de belastingplichtige wordt verbeterd. Onder andere wordt wettelijk geregeld dat op bezwaarschriften binnen drie maanden moet worden beslist bij gebreke waarvan in het bezwaar is tegemoet gekomen. Voorts wordt met kracht gestreefd naar een betere relatie tussen belastingplichtige en fiscus. Onnodige inmenging van de belastingdienst in de persoonlijke levenssfeer van de belastingplichtige wordt vermeden.

De aftrekbaarheid van rente op schulden – inclusief hypotheekrente – en het huidige systeem van de forfaitaire waardebeoordeling van de woning voor de inkomstenbelasting, vermogensbelasting en voor de Successiewet blijven onverkort gehandhaafd.

Bij achterstand in belastingbetaling is rente verschuldigd. Omgekeerd dient op belastingvoordelen rente vergoed te worden.

De aankoop van aandelen wordt fiscaal gestimuleerd. De dubbele druk van de vennootschapsbelasting en de inkomstenbelasting op uitgedeelde winsten wordt zoveel mogelijk verminderd.

Het BTW-tarief zal niet worden geüniformeerd zolang de nadelige gevolgen voor delen van het bedrijfsleven onvoldoende gecompenseerd worden. Wel worden onevenwichtigheden in indeling in BTW-tarieven, waardoor concurrentievervalsingen worden verstoord en extra administratie

en controle bij bedrijfsleven en overheid worden veroorzaakt, opgeheven. Het budgettair neutraal zijn van het onderbrengen van goederen en diensten in het verlaagde BTW-tarief wordt – zonedig – opgevangen door verhoging van het tarief.

Het fiscale winstbegrip wordt aangepast aan de bijzondere functie van het ondernemersinkomen in midden- en kleinbedrijf.

Naast het wegnemen van knelpunten bij de heffing van vermogensbelasting – met name in het geval van het produktief vermogen van de eigenaar-directeur – wordt het algemeen geldende tarief van deze belasting heroverwogen.

De herziening van de gemeentelijke onroerend-goed-belasting wordt gericht op een duidelijke, objectieve en algemeen geldige waardebeoordeling van het onroerend goed, waarbij niet wordt getornd aan de huidige, wettelijke limieten, en willekeur en onaanvaardbare tariefsverhogingen zijn uitgesloten. Het oppervlaktestelsel dient, als zijn de strijdig met deze doelstelling, te worden afgeschaft. Een eventuele stelselwijziging dient opbrengstneutraal te worden uitgevoerd. Waar van rijkswege belastbare objecten buiten de heffing worden gehouden, zoals de 'diplomatieke – vrijstelling' neemt de staat de betaling over.

V | Werk en bedrijf in regio en sector

• 16 Regionaal beleid

Vanwege de hardnekkig hoge regionale werkloosheid blijft een actief regionaal sociaal-economisch beleid geboden. Dit beleid dient de regionale economische structuur te versterken en de regionale werkgelegenheid te vergroten.

Bij de besteding van de middelen dient de nadruk gelegd te worden op het uitbouwen en gebruikmaken van de sterke punten van de onder het regionaal sociaal-economisch beleid vallende regio's en grote steden. Daarbij gaat het primair om het versterken van de marktsector.

Ter stimulering van investeringen ter verbetering van het vestigingsklimaat voor bedrijven moet het voorwaardenscheppend beleid worden gehandhaafd.

Ter stimulering van uitbreidings- en vernieuwingsinvesteringen in de marktsector dient de investeringspremieregeling (IPR) uitdrukkelijk gecontinueerd te worden.

De regionale ontwikkelingsmaatschappijen (ROM's) vervullen een nuttige functie bij het aantrekken en stimuleren van vooral kleine en middelgrote bedrijven. Een grotere zelfstandigheid voor de regionale ontwikkelingsmaatschappijen als financieringsinstellingen, waarbij het systeem van garantiestelling zou kunnen worden vervangen door een systeem van budgettering, verdient overweging.

Het indirecte regionale beleid ten aanzien van de noordelijke provincies (ISP, herinrichting veenkoloniën en studie naar doortrekking van de Flevolijn), Limburg (PNL), Noord-Brabant, Twente, de regio Nijmegen en de grote steden dient op basis van de regionale respectievelijk lokale werkloosheidscomponent te worden voortgezet.

Eerder gedane toezeggingen met betrekking tot de spreiding van bestaande rijksdiensten worden gestandgedaan. Voor toekomstige spreiding komen alleen in aanmerking: nieuwe diensten, diensten waarvoor een belangrijke nieuwbouw nodig is, en diensten die ingrijpend worden gereorganiseerd. Rekening zal worden gehouden met de belangen van een goede en efficiënte bedrijfsvoering.

De voor het terugploegprogramma beschikbare middelen dienen zoveel mogelijk ingezet te worden in het kader van het regionale en grote-stedenbeleid. Zij moeten vooral worden aangewend voor structuurversterkende projecten.

• 17 Midden- en kleinbedrijf

Het midden- en kleinbedrijf heeft een belangrijke functie voor de welvaart en werkgelegenheid van ons land. Het vertegenwoordigt 60% van de werkgelegenheid in de marktsector en 90% van de particuliere bedrijven. Het overheidsbeleid terzake dient gericht te zijn op de levensvatbare kleine en middelgrote ondernemingen met toekomstperspectief. Centrale doelstellingen van dit beleid zijn de technologische vernieuwing, verdere arbeidskostenmatiging en verkleining van het bruto-netto-traject, gezondmaking van de eigen vermogensverhoudingen en vermindering van bureaucratie en regelgeving.

Het vernieuwingsbeleid voor de marktsector zal ten behoeve van het midden- en kleinbedrijf speciaal worden afgestemd op de daar bestaande behoeften en mogelijkheden door:

- binnen het overheidsaankoopbeleid meer kansen te bieden aan het innoverende midden- en kleinbedrijf;
- de infrastructuur voor kennis- en technologie-overdracht naar het midden- en kleinbedrijf te versterken;
- de informatie en voorlichting over de technologische vernieuwingen en hun toepassingsmogelijkheden voor het midden- en kleinbedrijf – in samenspel met de branche-organisaties – te verbeteren en uit te breiden;
- de voorzieningen voor de startende ondernemer te intensiveren;
- de WIR-kleinschaligheidsvoorziening te handhaven;
- de INSTIR-regeling beter toepasbaar te maken voor het midden- en kleinbedrijf.

De huidige identiteit van het (detail)handelsonderwijs dient behouden te worden. Het cursusrisch ondernemersonderwijs wordt kwalitatief verbeterd en doelmatiger opgezet, de kosten dienen te worden gedekt op basis van het profijtbeginnel. Met het oog op de snelle technologische ontwikkelingen worden de om-, bij- en herscholingsvoorzieningen voor zowel ondernemers en meewerkende partners als werknemers in het midden- en kleinbedrijf versterkt. De uitbreiding van het leerlingwezen wordt voortgezet.

De financiële instrumenten, die het bedrijfsleven ter beschikking staan, worden beter toegankelijk gemaakt voor de ondernemers in het midden- en kleinbedrijf. Dit betreft zowel de zogeheten

herstelfinanciering, ontwikkelingskredieten en subsidies voor technologisch hoogwaardige projecten als de voorzieningen voor risicodragend kapitaal.

Het fiscale winstbegrip wordt waar nodig aan de bijzondere functie van het ondernemersinkomen in het midden- en kleinbedrijf aangepast. De ondernemingsvrijstelling in de vermogensbelasting wordt aanmerkelijk verbeterd en zo mogelijk volledig gemaakt. Er wordt een onderzoek verricht naar de mogelijke invoering van een – op vrijwillige basis functionerend – 'zelfstandigenstatuut', waardoor bestaande fiscale faciliteiten kunnen worden ingewisseld tegen regelingen ten behoeve van vermogensvorming. In dit kader zal de positie van de medewerkende echtgeno(o)t(e) moeten worden verbeterd.

Het overnemen of starten van een bedrijf wordt eenvoudiger en fiscaal aantrekkelijker gemaakt. De middelingsregeling, die beoogt de progressie in de inkomstenbelasting te matigen bij sterk wisselende inkomens, wordt voor startende ondernemers verruimd. De mogelijkheden voor het midden- en kleinbedrijf om zich te voorzien van risicodragend kapitaal worden vergroot. De belastingheffing – waaronder de successieheffing – bij bedrijfsopvolging wordt verlicht om de bedrijfscontinuïteit en de aanwezige werkgelegenheid te waarborgen.

Er wordt een soepel vestigingsbeleid gevoerd en de administratieve verplichtingen voor het midden- en kleinbedrijf worden sterk vereenvoudigd. Beunhazerij, illegale bedrijfsuitoefening en vormen van zwart werken worden tegelijkertijd met kracht bestreden. Met name de Drank- en Horecawet wordt in dit kader aangepast. De oneigenlijke concurrentie van organisaties zonder winst oogmerk, waaronder begrepen overheidsinstellingen, wordt tegengegaan. Het verschijnsel van deprivatisering wordt ontmoedigd door te bepalen dat bij de prijsstelling van overheidsdiensten, die in concurrentie staan met het particuliere bedrijfsleven, gerekend moet worden met een opslag ter grootte van de voor de particuliere diensten geldende BTW.

Er wordt een vrij prijsbeleid gevoerd, waarbij minimumprijzen en verticale prijsbinding bij hoge uitzondering worden toegestaan.

De overheid neemt maatregelen ter bevordering van de veiligheid van persoon en goed in het midden- en kleinbedrijf. Deze worden met name gericht op het tegengaan van winkeldiefstal.

De specifieke exportmogelijkheden van het midden- en kleinbedrijf dienen – vooral via generieke fiscale instrumenten – beter te worden benut, met name gaat daarvoor de aandacht uit naar uitbreiding van belastingvrije reservering in een voorziening ten behoeve van assurantie eigen risico. De gebundelde exportbevordering van kleine en middelgrote bedrijven krijgt meer aandacht. Gezien de ervaring met kleinschalige projecten

wordt aan het Nederlandse midden- en kleinbedrijf in het kader van de ontwikkelingssamenwerking een actievere rol toebedeeld.

Nederland maakt zich sterk voor de aanwijzing van een EG-commissaris, die specifiek belast wordt met het integratiebeleid ten behoeve van het midden- en kleinbedrijf in de EG.

De overheid schept de randvoorwaarden om de doelstellingen van meer groei en werkgelegenheid in het midden- en kleinbedrijf waar te maken. Binnen die randvoorwaarden wordt ernaar gestreefd de eigen beleidsruimte voor de privaatrechtelijke organisaties in het midden- en kleinbedrijf bij het arbeidsmarkt-, arbeidsvoorzieningen- en arbeidsomstandighedenbeleid te vergroten. Daartoe zet de overheid zich in voor een goede communicatie over en weer met de betrokken organisaties.

• 18 Land- en tuinbouw, visserij

De land- en tuinbouw staat in de komende jaren zowel wat de technologische ontwikkeling als de ontwikkeling der markten betreft voor belangrijke veranderingen. De belangrijkste elementen binnen deze veranderingen zijn:

- nieuwe technieken leiden tot verdere produktiviteitsstijging en toename van het totale opbrengstvolume;
- voor de belangrijke produkten zal de groei van de koopkrachtige vraag beperkt zijn;
- grote afhankelijkheid van export bij toenemende buitenlandse concurrentie;
- milieu-aspecten stellen grenzen aan de bedrijfsvoering;
- er is sprake van een toenemende druk om werkzaam te zijn in de agrarische sector;
- het belang van de aan de landbouwproductie gekoppelde werkgelegenheid in de toenemende, verwerkende en dienstverlenende sectoren neemt relatief toe.

Bij de beoordeling van bovengenoemde uitgangssituatie dient de overheid een voorwaardenscheppend beleid te ontwikkelen, waarbinnen de zelfstandige, goedlopende bedrijven zich naar eigen keuze en in aansluiting op de technologische en economische ontwikkeling kunnen ontplooiën. Introductie van een vestigingsregeling voor land- en tuinbouwbedrijven wordt in principe afgewezen.

Op Europees niveau dient Nederland zich, mede ten dienste van het eigen nationale belang, krachtig in te zetten voor aanpassing van het gemeenschappelijk landbouwbeleid aan economische realiteiten. Het bestaan van een gemeenschappelijke markt zonder grensbelemmeringen is voor de Nederlandse land- en tuinbouw van het grootste belang.

In verband met de toenemende discrepantie tussen produktie en afzetmogelijkheden voor produkten zoals granen, melk en suiker, is het voor

de agrarische sector van belang dat het onderzoek naar de teelt van commercieel aantrekkelijke nieuwe gewassen wordt geïntensiveerd. De ontwikkeling van de produktie van plantaardig eiwit komt daarbij het eerst in aanmerking. Ook de stimulering van de aanwending van meer cultuurgrond voor de commerciële houtproduktie verdient aanbeveling. Bij het functie die het bos heeft voor natuur, recreatie en het landschap moet de houtafzet de bosbouw minder afhankelijk maken van overheidssteun.

Een systeem waarbij de produktie over de bestaande bedrijven wordt verdeeld via een quotastelsel wordt afgewezen. Bij structurele onevenwichtigheid tussen de vraag- en aanbodverhoudingen kan niet aan diep ingrijpende maatregelen ontkomen worden. Een quotastelsel is onder voorwaarde van praktische uitvoerbaarheid als tijdelijke maatregel te accepteren indien in de uitwisselbaarheid van de quota wordt voorzien. Produktiestructuur bevestigende effecten kunnen op deze wijze nog enigszins worden beperkt. De huidige quotaregeling in de zuivelsector dient dan ook zo snel mogelijk in deze richting te worden gewijzigd.

Verschuivingen naar andere produkties dienen vooral te worden bevorderd door een meer samenhangend EG-markt- en prijsbeleid; een en ander in relatie tot de prijsvorming op de wereldmarkt. Aan de medeverantwoordelijkheid van de betrokken sector zal niet te ontkomen zijn. Het systeem van exportrestituties blijft voorshands van groot belang voor onze nationale concurrentiepositie en voor de werkgelegenheid op het platteland. Bij de besluitvorming dient mede in beschouwing te worden genomen dat de Europese consument een zeer gevarieerd voedselpakket wordt aangeboden tegen redelijke prijzen.

In zijn algemeenheid dient bevorderd te worden dat de Europese landbouw door een samenhangend structuurbeleid in staat wordt gesteld onder zo gunstig mogelijke produktieomstandigheden te produceren (specialisatiebeginsel). In het kader van de problematiek van de niet-levensvatbare bedrijven dient een nieuw aanvullend gemeenschappelijk sociaal beleid gevoerd te worden. In het algemeen dient een duidelijker scheiding te worden aangebracht tussen het EG-landbouwbeleid en sociale beleidsmaatregelen.

Grote prioriteit binnen het nationaal landbouwbeleid dient in de komende periode gegeven te worden aan een verdere verbetering van de produktiestructuren. Met name met het oog op de concurrentiepositie dient de produktie plaats te vinden op bedrijfseconomisch goed geleide bedrijven.

De factor ondernemerschap dient, onder de eerste verantwoordelijkheid van het Ministerie van Landbouw en Visserij, via het instrumentarium van onderwijs, voorlichting en onderzoek, voortdurend gestimuleerd te worden. Extra aan-

dacht dient besteed te worden aan de financieringsaspecten van de land- en tuinbouwbedrijven, met name in het kader van de bedrijfsopvolging. Een betere aansluiting van de fiscale wetgeving bij de functies van inkomen en vermogen van zelfstandigen is daarbij noodzakelijk.

Bij de ontwikkeling van oplossingen rondom de problemen van de relatie tot natuur, landschap en milieu, evenals het welzijn der dieren, dient in de noodzakelijke regelgeving voldoende ruimte ingebouwd te worden voor het ontplooiën van particulier initiatief. Continuïteit van de produktiemogelijkheden en het beperken en zo mogelijk voorkomen van onherstelbare schade aan de bodem dienen als leidraad te gelden voor een evenwichtige afweging tussen de belangen van de verschillende betrokkenen. De regelgeving dient, in het bijzonder ten aanzien van het welzijn der dieren, in de pas te lopen met die van onze EG-partners.

Het vraagstuk van de mestoverschotten wordt krachtig aangepakt. Uiteindelijk doel is het voorkomen van milieuproblemen, zoals de verontreiniging van bodem en drinkwater. Daartoe wordt het onderzoek bevorderd naar andere – in overeenstemming met de eisen van natuur en milieu zijnde – methoden van mestverwerking. In overleg tussen overheid en bedrijfsleven wordt gekomen tot normen die zowel voor land- en tuinbouw als voor natuur en milieu hanteerbaar zijn. Mestbanken zullen van voldoende faciliteiten worden voorzien om dierlijke mest optimaal over Nederland te spreiden.

De in gang gezette deregulering dient met name in de land- en tuinbouw in sterke mate voortgezet te worden. Invoering van de Wet Agrarisch Grondverkeer of van een vestigingswetgeving wordt daarom afgewezen. Een centraal geleid bedrijfsontwikkelingsbeleid dient vermeden te worden. Bovendien vereist de versterking van de concurrentiepositie van de agrarische handel en industrie, naast deregulering, beperking van de keuringskosten ten laste van het bedrijfsleven.

Bij het nemen van maatregelen gericht op vangstbeperking spelen naast de biologische overwegingen ook de belangen van producenten en consumenten een rol.

Bij beschermende maatregelen zal aan de visserij voor menselijke consumptie voorrang worden gegeven boven die voor de vismeelindustrie. De zogenaamde bijvangstregeling dient strikter te worden geformuleerd en gecontroleerd.

Vangstbeperkende maatregelen en een verplicht zijn alleen aanvaardbaar in EG-verband met de garantie dat in alle lidstaten dezelfde toepassing, controle en sancties zullen gelden. Op grond van ervaringscijfers dient een jaarlijkse correctie op de quotering plaats te vinden.

Het visserijbeleid mag specifieke nationale visserijproblemen, zoals de garnaalenvisserij, niet veronachtzamen. Tevens dient de bereikbaarheid van de visserijhavens de volle aandacht te krijgen.

van de visserijhavens de volle aandacht te krijgen.

De rechtszekerheid van de visser in de kust- en binnenwateren dient te worden vergroot. De belangen van de beroepsbinnenvisserij enerzijds en de sportvissers anderzijds verdienen voortdurende en zorgvuldige zorg.

De groeiende bewustwording van de mens voor de rechten van ander leven vergt rechtsvoorzieningen ter bescherming en bevordering van het welzijn van dieren. De toename van de aantallen van vee en huisdieren vereist ook dat houders of bezitters hun verantwoordelijkheid nakomen. Evenzo dienen onze fauna en flora te worden beschermd, niet alleen door een krachtiger bestrijding van het stropen, doch evenzeer door het tegengaan van vernieling. Het beleid zal mede gericht zijn op het bevorderen van internationale acties in dezelfde zin. Een totaal verbod op de commerciële walvis- en zeehondenvangst maakt daar deel van uit.

• 19 Verkeer en vervoer

De keuzevrijheid bij wonen, werken en recreëren brengt met zich mee, dat burgers vrij dienen te zijn in de keuze van vervoermiddel. Het openbaar vervoer moet tegen een redelijke eigen bijdrage een aantrekkelijk alternatief zijn voor de auto. Taxivervoer kan daarbij een goede aanvulling zijn.

Het openbaar vervoer, het particulier vervoer en het parkeren in de steden zijn onderdeel van één samenhangend beleid. Het gebruik van het openbaar vervoer moet worden bevorderd door verbetering van de kwaliteit van de diensten. Een vlotte afwikkeling van het wegverkeer dient te worden nagestreefd: het toepassen van groene golven en nieuwe regelsystemen kan hieraan bijdragen. Ook het beheer van het streekvervoer dient zoveel mogelijk te worden gedecentraliseerd. Exploitatie van de NS-nevenlijnen en het streekvervoer wordt bedrijfsmatig geïntegreerd.

Onderhoud en bouw van goede en veilige wegen blijft van belang voor de verkeersveiligheid, versterking van economische structuur en de verbetering van de woonomgeving, alsmede voor de ontsluiting van achter achtergebleven streken. De aandacht moet vooral gericht zijn op opheffing van knelpunten en op de verbetering van bestaande verbindingen. De aanleg van nieuwe wegvakken blijft beperkt. Gezien het belang voor de individuele bewegingsvrijheid en de afwikkeling van het goederenvervoer moet de overheid de financiering van de infrastructuur waarborgen.

Het aanbrengen van verkeersbeheersingssystemen kan het aanleggen van nieuwe wegen overbodig maken en komt de verkeersveiligheid op de wegen ten goede. Dit moet krachtig bevorderd worden.

Binnen het personenvervoer dient een reële keuze mogelijk te zijn tussen auto, taxi, openbaar vervoer en fiets. Met name in de stedelijke gebie-

den moet gezorgd worden voor kwalitatief goed openbaar vervoer en goede fietsvoorzieningen, maar ook voor goede parkeervoorzieningen voor bezoekers en beroepsmatig vervoer voor het bereiken van winkels en kantoren. In de landelijke gebieden is voor de auto een belangrijke rol weggelegd. In verblijfsgebieden dient de doorstroming ondergeschikt te zijn aan de leefbaarheid.

Vergunningen dienen afgegeven te worden aan ieder die aan vakbekwaamheidseisen voldoet. Ook voor materiaal moet veiligheid het uitgangspunt zijn. Voor het overige moet vrijheid van toelating tot de markt alsmede vrijheid van dienstverlening nationaal en internationaal het uitgangspunt zijn.

De verdere ontwikkeling van een goed uitgerust transportsysteem ten behoeve van het beroepsgoederenvervoer moet hoge voorrang hebben. De vrije keuze van vervoers- en verladingsmogelijkheid dient onverkort te worden gehandhaafd.

Voor concurrerende dienstverlening is een eigen zee- en binnenvaartvloot zonder overcapaciteit nodig.

Saneringsprogramma's dienen met kracht en voortvarendheid uitgevoerd te worden. In internationaal verband dient protectionisme te worden bestreden.

Liberalisatie van nationaal en internationaal luchtvaartbeleid wordt met kracht nagestreefd. De mogelijkheden van de regionale vliegvelden die een belangrijke functie in de vervoersinfrastructuur hebben, zullen verder worden verbeterd.

Conform de uitspraak van het Europees Gerechtshof dient nu spoedig een Europees vervoersbeleid van de grond te komen; de opheffing van de contingentering bij het goederenvervoer over de weg moet worden nagestreefd.

Er dient een samenhangend verkeersveiligheidsbeleid te worden ontwikkeld. Goede voorzieningen voor voetgangers en fietsers zijn daarbij van groot belang. De rijksoverheid zal een regionalisatie van het verkeersveiligheidsbeleid bevorderen. Aanpassing van o.a. de maximum snelheden in Nederland aan de geldende verkeersregels in de ons omringende landen wordt nagestreefd. Waar mogelijk dienen de snelheidsbeperkingen op de autowegen te worden gewijzigd in een systeem van adviessnelheden.

Het streven naar de realisering van een vaste oeververbinding over de Westerschelde zal worden voortgezet. De rijksoverheid draagt verantwoordelijkheid voor het doen onderhouden van goede verbindingen tussen de (Wadden)eilanden en het vasteland.

De aandacht voor het spoorwegnet mag niet verslappen. Noodzakelijke verbeteringen aan het spoorwegnet moeten voortvarend worden uitgevoerd. Prioriteit dient te worden gegeven aan het opheffen van knelpunten.

• 20 Energie

Het energiebeleid moet zodanig zijn, dat alle mogelijkheden om in de energiebehoefte van individu en samenleving te voorzien, op hun merites worden bekeken, zonder dat bij voorbaat bepaalde vormen worden uitgesloten. Alleen economische, veiligheids- en milieu-aspecten mogen een rol spelen.

De inspanning op het gebied van de energiebesparing dient met de nodige voortvarendheid te worden gecontinueerd. Woningisolatie, en andere energiebesparende maatregelen in de woning-sfeer, ten behoeve van zowel huurders als eigenaar-bewoners, moeten met kracht worden bevorderd. Consequenties van het energiebesparingsbeleid zijn o.a. aanpassing van juridische en subsidievoorschriften die activiteiten op dit gebied belemmeren.

Het beleid op middellange en lange termijn dient gericht te zijn op het inzetten van verschillende typen primaire energiedragers. De Nederlandse samenleving kan zich niet veroorloven afhankelijk te zijn van de invoer van slechts een of twee energiedragers. Naast kolen en olie dient kernenergie – ervan uitgaande dat een oplossing voor het gecontroleerd bewaren van het kernsplijtingsafval wordt gevonden – een onderdeel te vormen van het diversificatiebeleid. In de komende kabinetsperiode zal met de bouw van in elk geval twee nieuwe kerncentrales een aanvang worden gemaakt, onder voorwaarde dat zekerheid bestaat over milieuhygiënisch verantwoorde opslag en verwerking van het vrijkomende kernsplijtingsafval.

De ontwikkeling van zuiniger verbrandingsinstallaties, het benutten van afvalwarmte, alsmede zuinig energiegebruik moeten worden bevorderd. In de eerste plaats ligt hier een taak voor het particulier initiatief. Daar waar impulsen nodig zijn, moet de overheid tijdelijk een stimulerende voortrekkersrol vervullen.

Toepassing van wind- en zonne-energie zal in de komende jaren nog geen grootschalige toepassing vinden met name door de hoge kosten en de lage beschikbaarheid; kleinschalige toepassing dient echter bevorderd te worden.

Hoge prioriteit moet worden gegeven aan nationale en internationale onderzoekprogramma's, teneinde de negatieve effecten van energieproductie voor het milieu nauwkeurig vast te stellen en de meest rendabele maatregelen te ontwikkelen om deze risico's het hoofd te bieden. De uitstoot van stikstof- en zwaveloxyden is een ernstige zaak en dient zoveel mogelijk voorkomen te worden. Bij de te treffen maatregelen moet de prijs van de bestrijdingsmaatregelen afgewogen worden tegen het effect van de maatregelen. Het formuleren van beleidsmaatregelen in internationaal verband is noodzakelijk. Het zal lagere overheden worden verboden – me-

de met het oog op een verbetering van de concurrentiepositie van het bedrijfsleven – winstneming te plegen uit het eigen energiebedrijf.

Er dienen op het algemene publiek gerichte voorlichtingsprogramma's te zijn, opdat meer inzicht ontstaat in de gevolgen van de energieproductie voor de gezondheid van mens en milieu. Dit zelfde geldt ten aanzien van de gevolgen van de opslag van laag-, middel- en hoogradioactief afval.

De prijsstelling van energie en met name geldt dit voor de kosten- en tariefstructuur in de elektriciteitssector, dient zodanig te zijn dat het Nederlandse bedrijfsleven concurrerend met het buitenland kan blijven produceren.

• 21 Consumentenbeleid

Het consumentenbeleid wordt vooral gericht op betere informatieverschaffing, voorlichting en bewustmaking van de gevolgen van de consumptie. Gezien de noodzaak tot terughoudendheid met regelgeving wordt in principe steeds de voorkeur gegeven aan zelfregulering door overleg tussen de organisaties van consumenten en producenten onderling boven nieuwe wettelijke reguleringen en voorschriften van de overheid. Voorts dient aan het initiëren van al dan niet wettelijke reguleringen een afweging van vermoedelijke kosten en baten vooraf te gaan. Ook dat is in het belang van de consument als belastingplichtige. In het licht van het bovenstaande dient de Warenwet te worden aangepast, waarbij tevens een splitsing moet worden tot stand gebracht in een levensmiddelen- en een overige-warengedeelte.

- Het is in het belang van de consument dat:
- zijn koopkracht door belasting- en premievermindering wordt gewaarborgd en zo mogelijk wordt verbeterd;
  - de geldontwaarding zo laag mogelijk wordt gehouden en de overheidstarieven en retributies niet sneller stijgen dan de geldontwaarding;
  - de (prijs)concurrentie tussen de producenten optimaal is en monopolieposities worden vermeden;
  - de moderne communicatiemiddelen worden ingeschakeld voor algemene en specifieke consumentenvoorlichting;
  - de Winkelsluitingswet wordt versoepeld en ruimere mogelijkheden tot openstelling biedt.

De keuzevrijheid van de consument dient te allen tijde zo goed mogelijk te worden gewaarborgd. Aan die keuzevrijheid kunnen alleen grenzen worden gesteld in het belang van de openbare orde, de volksgezondheid en de kosten van de volksgezondheid.

Teneinde een bewust consumentengedrag te stimuleren wordt de voorlichting over het opzetten van en het omgaan met het huishoudbudget bevorderd.

Het gebruik van voor de gezondheid schadelijke stoffen dient te worden voorkomen. Kleur- en smaakstoffen, conserveringsmiddelen en verpakingsmiddelen worden pas toegelaten, nadat is aangetoond dat ze geen directe of indirecte schadelijke effecten voor de gezondheid kunnen hebben. Reeds in omloop zijnde produkten, die schade berokkenen aan de gezondheid van de consument, dienen te worden verbeterd of anders te worden verboden.

Sommige produkten, waaronder in het bijzonder schoonmaakmiddelen en medicijnen, leveren gevaren op als zij niet overeenkomstig hun bestemming worden gebruikt. Voorschriften met betrekking tot veiligheidssluitingen, bijzondere verpakkingen en duidelijke aanduidingen moeten die risico's zoveel mogelijk uitsluiten.

Voorschriften met betrekking tot de technische inrichting van huishoudelijke apparaten en op het gebied van het gebruik van materialen en kleurstoffen, alsmede van de vormgeving van speelgoed zullen een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan het voorkomen van ongelukken binnenshuis.

Initiatieven die ertoe leiden dat in de EG maatregelen worden getroffen tot versterking van de positie van de consument – zoals het door de Europese Commissie voorgestelde informatiesysteem voor gevaarlijke produkten en de regeling van de produktaansprakelijkheid – worden ondersteund.

Op de overheid rust de taak de veiligheid en de gezondheid van de consument zoveel mogelijk te beschermen. Zij dient evenzeer zijn rechtspositie te versterken. Hij mag niet het slachtoffer worden van misleiding.

Voldoende informatie moet hem in staat stellen in vrijheid zijn beslissingen te nemen.

Een wettelijke regeling van de standaardcontracten dient de consument te beschermen tegen voor hem bezwarende voorwaarden, die voortvloeien uit een door hem aangegane verbintenis en die hij bij het aangaan daarvan niet kende, omdat zij niet uitdrukkelijk onder zijn aandacht zijn gebracht.

Om teveel regulering te vermijden wordt gestreefd naar intensivering van het overleg tussen de vertegenwoordigende consumenten- en producentenorganisaties, uitmondend in gedragscodes en in afspraken tussen partijen.

In overleg met de betrokken organisaties van het bedrijfsleven en met de consumentenorganisaties wordt gestreefd naar de oprichting van een bureau voor eerlijke handelspraktijken, dat tot taak krijgt het uitwerken van gedragscodes voor de verschillende branches op het gebied van de levering van produkten of de verlening van diensten, waar deze nog niet tussen leveranciers van produkten of diensten en hun consumenten zijn tot stand gekomen.

De benadeelde consument dient op eenvoudige

en weinig kostbare wijze zijn recht te kunnen vinden. Daarom moet er zo spoedig mogelijk een vereenvoudigde kantongerechtsprocedure voor consumenten aangelegenheden komen. Voorts wordt de instelling van branche-geschillencommissies bevorderd.

• 22 Ruimtelijke ordening

Nederland is een dichtbevolkt land in een dichtbevolkt deel van Europa. Het heeft op dezelfde plaats waar waterwegen en havengebonden industrieën elkaar vinden zeer vruchtbare grond. Onmisbaar is dus een beleid dat deze belangen niet alleen met elkaar verenigt, maar daarbij ook een integratie tot stand brengt met de behoefte aan recreatie, met de eisen van leefbaarheid, van milieu en natuur, in plaats van het strikt scheiden daarvan; een beleid dat niet alles wenst te regelen, maar ook zijn beperkingen kent.

Een liberaal ruimtelijk beleid is een terughoudend beleid, dat ook voor de toekomst nog zoveel mogelijk keuzemogelijkheden laat bestaan, en binnen gekozen bestemmingen ook op korte termijn keuzemogelijkheden voor de burger openhoudt. Deze terughoudendheid geldt evenzeer voor de overheid bij het verwerven van cultuurgroonden ten behoeve van het inrichten van natuurgebieden.

De ontwikkeling van het ruimtelijk beleid dient met kracht te worden voortgezet als het gaat om het voorkomen van de suburbanisatie van open ruimten, het bevorderen van en inhoud geven aan bufferzones, het versterken van behoud en herstel van waardevolle gebieden, zoals Waddenzee, het Groene Hart, de Veluwe, etc. Publieksvoorlichting dient hierbij een stimulerende rol te vervullen.

De maatschappelijke kwaliteit van het stedelijk gebied dient bevorderd te worden door:

- het versterken van het accent op de stadsvernieuwing, onder meer met het oog op het herstel van een evenwichtige samenstelling van de stedelijke bevolking;
- optimaal benutten van de beschikbare ruimte, o.a. door verdichting en door herstructurering van verouderde bedrijfsterreinen met behoud of verbetering van de bestaande stedenbouwkundige structuur en de kwaliteit van leefmilieu en in samenspraak met de bevolking ten einde wonen, werken en recreëren in een gebied daadwerkelijk mogelijk te maken;
- het behouden van de oorspronkelijke structuur van de binnenstad naast herstel van panden met monumentale en beeldbepalende waarde alsmede de bouw van nieuwe panden in goede harmonie met de omgeving.

De kwalitatieve invulling van het landelijk beleid en de maatschappelijke aanvaardbaarheid dient bevorderd te worden door het stimuleren van de totstandkoming van bestemmingsplannen voor het buitengebied en het saneren en qua uitvoering versterken van het beschikbare instrumentarium.

Meer aandacht zal moeten worden besteed aan de relatie tussen milieu, ruimtelijke ordening, natuurbescherming, landbouw en landschapsbouw.

De dereguleringsmogelijkheden, die ontstaan zijn door de wijziging van de Wet op de Ruimtelijke Ordening, dienen geëffectueerd te worden door het aanpassen van gemeentelijke bestemmingsplannen, en door het waarborgen van een maatschappelijk aanvaardbare lengte van besluitvormingsprocedures over plannen. Provinciale plannen moeten gemeenten ruimte laten voor het voeren van een eigen woningbouwbeleid.

De woningbouw wordt zoveel mogelijk daar gerealiseerd waar de behoefte zich doet gevoelen. Dit kan inhouden het stedenbouwkundig verdichten van steden, maar ook het bieden van meer bouw mogelijkheden aan kleine gemeenten. Suburbanisatie wordt als minder gewenst verschijnsel zoveel mogelijk vermeden door het aantrekkelijk maken van stedelijke gebieden. Groeikernen en -steden, die een belangrijke bijdrage leveren c.q. leverden aan het tegengaan van het verschijnsel suburbanisatie, worden in staat gesteld de hen opgedragen taak op verantwoorde wijze af te ronden. Rijk en provincie hebben hierin gezamenlijke verantwoordelijkheid.

De leefbaarheid van kleine kernen dient gehandhaafd en verbeterd te worden. Van belang is hierbij het scheppen van mogelijkheden tot nieuwbouw maar ook voor renovatie van oude woningen, onder gelijktijdige waarborging van de belangen van natuurbehoud en land- en tuinbouw. Het verstedelijkingsbeleid mag niet ontaarden in het eenzijdig aan banden leggen van de uitbreiding van kleine kernen.

Bezwaar- en beroepsprocedures moeten onder stringente voorwaarden aan kortere, strikte termijnen worden gebonden om tot spoedige eindbeslissingen te komen. De Raad van State wordt zodanig geëquipeerd, dat verkorte beroepstermijnen kunnen worden gerealiseerd. Verdergaande mogelijkheden tot vereenvoudiging en beperking van procedures dienen te worden onderzocht.

De regeling van planschade moet worden verbeterd. Door planologische maatregelen veroorzaakte, duidelijk aantoonbare schade, dient op financiële basis te worden vergoed.

Rechtstreeks overleg aan weerszijden van de landsgrenzen en overleg in de organen van de EG moeten worden bevorderd om een goed grensoverschrijdend en Europees ruimtelijk beleid tot stand te brengen. Nederland dient daarbij de nodige initiatieven te ontwikkelen.

Het programma van dijkverhogingen wordt uitgevoerd in het belang van de veiligheid en met inachtneming van landschappelijke belangen. Landaanwinningsprojecten verdienen een positieve benadering vanuit een lange-termijnvisie.

De plannen voor een kustlokatie tussen Den Haag en Hoek van Holland, het project-Waterman, worden onder meer getoetst op ruimtelijke, milieuhygiënische, natuurwetenschappelijke en verkeerskundige wenselijkheid en haalbaarheid en bij een positieve conclusie uitgevoerd. De financiering wordt geregeld in samenwerking met het bedrijfsleven onder door de overheid te stellen voorwaarden.

Inpoldering van de Markerwaard wordt niet zonder meer afgewezen, indien de multifunctionele wenselijkheid daartoe bestaat en private financiering mogelijk is.

De Wet op de Waterhuishouding dient het kader te bieden voor een planmatige aanpak; de toeneemende behoefte aan zoet water maakt een snelle totstandkoming noodzakelijk.

De Wet op de Ruimtelijke Ordening dient na de wijziging van 1985 te worden geëvalueerd op haar praktische uitvoerbaarheid en zonedig te worden aangepast.

Ruimtelijke ordening – als instrument tot inrichting van de ruimte – dient een sterker accent te leggen op het scheppen van voorwaarden voor het economisch en maatschappelijk functioneren, met name ten aanzien van aanstaande ontwikkelingen op het gebied van de telecommunicatie.

• 23 Milieubeleid

Een gezond leefmilieu is voorwaarde voor het welzijn en de ontplooiing van de mens. Aantasting van dit milieu, het optreden van milieuverontreiniging en het bederf van natuur en landschap betekenen minder mogelijkheden om aan die voorwaarde te voldoen. Bestrijding van de verschijnselen van verontreiniging en bederf laat zich niet door de vrije markt reguleren. De overheid dient derhalve de voorwaarden te scheppen waaronder milieubederf en -aantasting kan worden voorkomen. Dit beleid moet gericht zijn op het zoveel mogelijk inpassen van het menselijk handelen in het stelsel van natuurlijke kringlopen.

Het milieu is niet alleen dienstbaar aan de mens van nu, maar dient ook in stand te worden gehou-

den voor toekomstige generaties. Het vraagt een streven naar een nieuw evenwicht, dat tot stand moet worden gebracht tussen datgene wat ecologisch noodzakelijk en datgene wat economisch mogelijk is. In totaliteit mag het milieu niet verder worden aangetast, integendeel, bij voortdurend moet gestreefd worden naar verbeterde milieumomstandigheden. Nagestreefd moet worden dat in de komende twintig jaar, gerekend vanaf 1985, de omvang van de milieuvervuiling wordt teruggebracht tot een niet-schadelijk niveau.

Omdat de zorg voor het milieu een gezamenlijke verantwoordelijkheid is, dient milieubeleid zich te richten op de actieve medewerking van individuele burgers, bedrijven en instellingen. In samenwerking met alle betrokkenen dient de voorlichting over de milieuproblematiek te worden verbreed en geïntensiveerd. Mentaliteitsomgeving ten aanzien van onze gedragingen met betrekking tot natuur en milieu dient daarbij het doel te zijn.

Milieubeleid is grenzenstellend, voorwaardend en opleggend en mogelijkheden-scheppend. Dit houdt in een selectief beleid bij vestiging van nieuwe bedrijven, het saneren van vervuilende bedrijven en het bevorderen van de technieken die de vervuiling tegengaan. Dit vereist ook het financieel stimuleren van de ontwikkeling van schone technieken en van de toepassing van milieuvriendelijke procedés.

Bij de ontwikkeling van een economisch beleid moet rekening gehouden worden met de eisen die het milieubeleid stelt. De uitbouw en aanpassing van de milieuvorschriften dient de industrie gelegenheid te geven op intensieve en creatieve wijze nieuwe, minder vervuilende processen te ontwikkelen. Om eventuele negatieve gevolgen in financieel opzicht voor individuele bedrijven – vooral in de aanloopfase – tijdelijk op te vangen, en daarmee de bestaanszekerheid te vergroten, moeten tijdelijke financiële steunmaatregelen mogelijk zijn.

Bij de stimulering van economische bedrijvigheid dient in milieuhygiënisch opzicht een preventief beleid gevoerd te worden, opdat kostbare saneringen van vervuilde situaties later voorkomen kunnen worden. Een werkelijk preventief milieubeleid dient gebaseerd te zijn op welbegrepen eigen verantwoordelijkheid van de burger, het bedrijf of de instelling. Zij dient tot stand te komen door het bevorderen van op preventieve afweging gerichte regelgeving en daarmee samenhangende voorlichting.

Milieurisico's – hoewel te aanvaarden als een gegevenheid van een geïndustrialiseerde maatschappij – dienen gelimiteerd en beheerst te worden door:

- vaststellen en hanteren van – waar mogelijk internationale – normen voor uitwerpniveaus, milieukwaliteit en externe veiligheidsvoorwaarden;

- uitvoeren van gerichte risico-evaluaties en milieu-effectrapportages;
- opstellen en het toepassen van criteria voor isolatiebeheersing en controle bij de opslag van gevaarlijke afvalstoffen;
- registratie van de uitstoot van milieugevaarlijke stoffen.

Naast het bevorderen van schone technologieën dient aan de produktie van milieubeschermdende apparatuur geconcentreerde aandacht te worden gegeven, en de mogelijkheden van onze industrieel-technische kennis en ervaring dienen te worden benut. Voor het overige dient de bestrijding van ontstane vervuiling (al of niet noodzakelijk) zo dicht mogelijk bij de bron te geschieden.

De verdere uitbouw van de Wet algemene bepalingen milieuhygiëne tot een milieukaderwet wordt versneld tot uitvoering gebracht. Die wetgeving paart praktijkgerichtheid, uitvoerbaarheid en controleerbaarheid aan betaalbaarheid.

Er komt een wettelijke koppeling van milieuwetgeving aan het verlenen van bouwvergunningen. Bezwaar- en beroepsprocedures moeten aan kortere, strikte termijnen worden gebonden.

Speciale aandacht dient te worden geschonken aan een effectieve en efficiënte aanpak van grote en dreigende milieuvraagstukken als:

- verzuring van lucht, water en bodem;
  - de vermessing van bodem en van grond- en oppervlaktewater;
  - verspreiding van milieugevaarlijke stoffen;
  - bodemverontreiniging;
  - aan de toenemende onderwaterbodemvervuiling dient een halt te worden toegeroepen.
- Met kracht moet worden gestreefd naar oplossingen voor deze vervuiling en naar een saneringsprogramma.

Strikte voorwaarden moeten worden gesteld bij het verlenen van vergunningen voor het lozen en storten van milieuschadelijk afval. Handhaving van bestaande regelgeving vooral op het gebied van (chemische) afvalverwijdering geldt als een eerste prioriteit; op overtreding dienen zware straffen te worden gesteld. Zonodig dient extra mankracht ingezet te worden voor het realiseren van deze doelstellingen. Het beginsel van schuld-aansprakelijkheid ten aanzien van handelingen die het milieu kunnen verontreinigen of aantasten, daarbij onverlet latende de beginselen van causaliteit en relativiteit, wordt in de wet vastgelegd.

Recycling van afval en het zuiniger gebruik van grondstoffen moeten worden gestimuleerd. Verbetering van inzameling, scheiding van de bron en verwijdering van milieubelastende afvalstoffen dienen snel te worden gerealiseerd.

Het milieubeleid is verweven met praktisch alle terreinen van overheidsbeleid op alle bestuurlijke niveaus. Een doeltreffend milieubeleid vergt de medeverantwoordelijkheid van alle bestuurslagen. Daarom wordt onverkort vastgehouden aan

de gedecentraliseerde uitvoering van het milieubeleid, tenzij lokale of regionale belangen overschreden worden. Hierdoor wordt ook bereikt dat het milieubeleid zo dicht als maar enigszins mogelijk is bij de burger wordt gemaakt.

De aanspraak van de burger op een gezond leefmilieu en de noodzaak ecologische evenwichten in stand te houden krijgen gestalte in kwantitatieve en kwalitatieve normen. Deze normen dienen op landelijk niveau – zo mogelijk internationaal gecoördineerd – te worden vastgelegd. Slechts bij beperkt regionale aspecten kunnen provincies nadere normen stellen. De financiële gevolgen van normstelling zullen zichtbaar gemaakt dienen te worden.

Op zo kort mogelijke termijn wordt overgegaan tot het afschaffen van heffingen die dienen ter financiering van het overheidsbeleid (uitgezonderd reinigingsrechten, zuiveringsheffingen, e.d.).

Milieuvervuiling en milieubederf zijn in veel opzichten grensoverschrijdend. De bestrijding vereist dan ook veel internationaal overleg, en waar enigszins mogelijk internationaal gecoördineerde normstelling en aanpak. Dit kan geschieden door het uitwisselen van relevante informatie, gezamenlijke voorzieningen voor afvalstoffen, gelijke rechten van inspraak en gelijke rechtsbescherming, en het vaststellen en doorvoeren van internationale normen.

De Europese Gemeenschap dient aan de uitvoering van haar milieu-actieprogramma's grote prioriteit te geven.

Nederland blijft zich inzetten voor een spoedige en effectieve gemeenschappelijke aanpak van de verzuringsproblematiek. De aandacht voor schone rivieren, met name die welke van belang zijn voor de drinkwatervoorziening en/of andere gebruiksdoeleinden, dient geïntensiveerd te worden. Het storten van afval in rivieren, zeeën en oceanen moet worden beëindigd, internationaal gecoördineerde alarmregelingen opgesteld. Het gebruik van niet milieubelastende verpakkingsmaterialen dient in internationaal verband te worden bevorderd.

• 24 Natuur- en landschapsbeleid

Natuurgebieden zijn in ons dichtbevolkte land zeer waardevol en het behouden waard. Vanouds is daarbij het particulier initiatief actief geweest. Allengs heeft echter ook de overheid steeds meer maatregelen moeten nemen om de effecten van natuurbedervende activiteiten tegen te gaan. De overheid heeft daarbij naast het beheer van staatsbossen en natuurreservaten, en het nemen van planologische en milieubeschermdende maatregelen tevens tot taak het particulier initiatief op het gebied van natuur- en landschapsbescherming te stimuleren.

Nodig is een slagvaardig, planmatig beleid tot

behoud en ontwikkeling van het natuurlijk milieu. Hieraan dient ten grondslag te liggen de erkenning dat behoud en versterking van ecologische en landschappelijke functies essentiële voorwaarden zijn voor het doelmatig functioneren van de samenleving in economisch en sociaal-cultureel opzicht. Deze erkenning brengt met zich mee dat er zorg voor dient te worden gedragen dat wettelijke en organisatorische kaders voor dit beleid aanwezig zijn, en dat voldoende financiële middelen ter beschikking worden gesteld.

Het is gewenst tot een vereenvoudiging te komen van de veelheid aan regelgeving op het gebied van natuur- en landschapsbeleid. Waar mogelijk moeten met hulp van concrete indicatoren meetbare doelstellingen opgesteld worden en gerealiseerd.

In de relatie tussen het beleid met betrekking tot natuur en landschap en dat met betrekking tot andere maatschappelijke sectoren verdient het behoud van buffer- en randzones bijzondere aandacht. Voorkomen moet worden dat ontwikkelingen in verschillende maatschappelijke sectoren en die met betrekking tot natuur en landschap al te zeer uit elkaar groeien. Bij een dergelijke realistische benadering is een zo groot mogelijke bereidheid tot medewerking van de bevolking en bevolkingsgroepen essentieel.

Het beleid dient gericht te zijn op het veilig stellen van waardevolle natuur- en landschapsgebieden, hetgeen zonodig door aankoop wordt verzekerd. Naast eigen aankoop (veelal ten behoeve van specifieke beheersinstellingen) beschikt de overheid daarbij over instrumenten als planologische maatregelen, milieuverordeningen en beheersovereenkomsten, welke naar gelang van de situatie kunnen worden toegepast.

De organisatie van het natuurbehoud dient gericht te zijn op goed en doelmatig beheer. Bij verwervingsplannen dienen financieel haalbare beheersplannen te zijn toegevoegd.

Wanneer maatregelen tot natuur- en landschapsbehoud leiden tot schade voor derden zal daarbij een rechtvaardige schadeloosstelling gepast zijn. De diverse schadevergoedingsregelingen dienen daartoe te worden gecoördineerd. De provincie dient het integratiekader te zijn. Bij behoud van landgoederen en historische buitenplaatsen kunnen fiscale maatregelen in inkomens- en successiesfeer stimulerend werken.

Er dient met kracht gestreefd te worden naar uitbreiding van het bosareaal, waarbij vooral aandacht dient te bestaan voor de meervoudige functies van bossen.

Natuurgebieden moeten zoveel mogelijk opengesteld worden voor verantwoord recreatief medegebruik. Het gebruik van natuurgebieden voor drinkwaterwinning dient met duidelijke garanties omgeven te zijn.

Een voortvarend beleid ter veiligstelling en ontwikkeling van de nog aanwezige natuurwaarden

in waterrijke gebieden ('wetlands') is noodzakelijk. Op basis van een nationale lijst van 'wetlands' die voldoen aan de in de 'wetlands'-conventie geformuleerde criteria, wordt een actief aanmeldingsbeleid gevoerd. Het streven naar verstandig gebruik van 'wetlands' geldt overigens voor alle typen.

In samenwerking met Denemarken en de Bondsrepubliek worden ten spoedigste de nodige, effectieve maatregelen genomen om een verdere verslechtering van de ecologische en culturele waarden van de Waddenzee tegen te gaan. Er dient geen Waddenwet te komen; het bestaande instrumentarium biedt daarvoor voldoende mogelijkheden.

• 25 Stad en dorp

Stads- en dorpsvernieuwing dient hoge prioriteit te worden gegeven, ook in financieel opzicht, waarbij in belangrijke mate steun moet worden verleend aan particulier initiatief. Een wezenlijke bijdrage aan de stads- en dorpsvernieuwing dient te worden geleverd door het bevorderen van het eigen woningbezit, ook in de vernieuwingsgebieden.

In verband met de belangrijke positie van het midden- en kleinbedrijf in stadsvernieuwinggebieden moet de bijdrage van het ministerie van Economische Zaken aan de stadsvernieuwingfondsen verhoogd worden.

De Wet op de stads- en dorpsvernieuwing moet worden geëvalueerd op zijn praktische uitvoerbaarheid.

Verdergaande decentralisatie is nodig. De regels voor de stads- en dorpsvernieuwing moeten overzichtelijker gemaakt worden.

Bij verkoop van een met subsidie gerestaureerd monumentenpand moet het subsidiebedrag, verrekend met de waardevermindering of -daling van het pand, weer gedeeltelijk aan de overheid terug worden betaald. Het terugbetalingspercentage is mede afhankelijk van de duur van de bewoning na restauratie, maar niet van het type pand.

De overheid erkent de bijzondere functie van de grote stad in de samenleving en de maatschappelijke problemen waarmee deze steden geconfronteerd worden. Door de onderlinge samenhang en verwevenheid en door hun cumulatieve werking wordt deze problematiek nog sterk vergroot. Er zal daarom voortdurend in samenwerking tussen deze steden en de andere overheden gezocht moeten worden naar specifieke oplossingen voor deze problemen. Deze oplossingen mogen echter geen verdere bevoorrechtiging van de grote steden ten opzichte van de overige steden en dorpen betekenen.

• 26 Volkshuisvesting

Zo snel mogelijk moet op het gebied van de huren de marktwerking worden hersteld. De huurlibera-

lisatie dient op korte termijn weer in werking te worden gebracht. Vervolgens dient periodiek te worden onderzocht tot welke gebieden en tot welke huurklassen deze huurliberalisatie kan worden uitgebreid.

De huurharmonisatie dient in versneld tempo, en wel voor een belangrijk deel nog in de komende kabinetsperiode, geheel te worden voltooid. Daarbij dient tevens te worden onderzocht of de zgn. minimaal redelijke huren niet iets meer aan de gemiddelde huren van soortgelijke woningen dienen te worden aangepast.

De woningproductie moet, zowel kwantitatief als kwalitatief, worden afgestemd op de reële behoefte. Instrumenten om die reële behoefte te meten dienen ontwikkeld te worden om leegstand te voorkomen. Voor wat betreft de vrije sector met eenmalige bijdrage dient voorrang te worden gegeven aan kwalitatief goede plannen met zo laag mogelijke stichtingskosten.

Meer vrijheid wordt gegeven voor nieuwe bouwmethoden en eigen initiatief van de mensen, zowel in de nieuwbouw als in de bestaande bouw. De welstandscommissie wordt uit de Woningwet geschrapt. Deregulering wordt krachtig voortgezet en uitgebreid tot subsidieregelingen en de woonruimteregelgeving.

In beginsel bestaat vrije woonplaatskeuze voor de woningzoekenden. Alleen gemeenten waar het woningtekort niet op lange termijn kan worden opgeheven, hebben recht voorrangsregels vast te stellen. Deze regels dienen alleen te gelden voor gesubsidieerde woningen.

Elke discriminatie tussen alleenstaanden, gehuwden en mensen in andere samenlevingsvormen wordt afgewezen. Het woningaanbod dient gevarieerd te zijn, rekening houdend met inkomen en gewenste woonvormen; te denken valt aan een- of tweepersoonshuishoudens, ouderen en gehandicapten.

Knelpunten in de huidige huurwetgeving worden opgeheven. Kamerverhuur dient weer aantrekkelijk te worden gemaakt door wijziging van de huurwetten.

Invoering van de reële kostprijsmethode als alternatief voor de dynamische kostprijsmethode dient te worden overwogen.

De jaarlijkse trendmatige huurverhoging moet in verband staan met de ontwikkeling van de exploitatiekosten.

Geleidelijke vermindering van de objectsubsidie. Ook de subjectsubsidie (individuele huursubsidie) zal geleidelijk dienen te worden verminderd. Waar zich bij dat laatste sociaal moeilijke of onaanvaardbare gevolgen zouden voordoen, dient deze subsidie tot onderdeel gemaakt te worden van de systematiek van de Algemene Bijstandswet.

Een woonbelasting en een verplichte doorstromingsregeling wordt afgewezen.

Er dient ook in de praktijk een keuzevrijheid te

zijn tussen het huren en het kopen van een woning.

Daartoe zijn onder meer de volgende maatregelen noodzakelijk:

- de fiscale aftrekbaarheid van hypotheekrenten onverkort handhaven;
- het instellen van landelijke uniforme gemeentelijke garantiëvoorwaarden;
- het verbieden van gemeentelijke verkoopregistrerende bepalingen;
- het verbieden van gemeentelijke vestigingsvoorschriften;
- gestreefd wordt naar beperking van de bijkomende kosten bij koop en verkoop van woningen (overdrachtsbelasting).

Huurders van woningwetwoningen wordt een wettelijk recht gegeven hun woning te kopen, tenzij de plaatselijke woningsituatie hierdoor aantoonbaar wordt verstoord. Aan de omzetting van huur- in koopwoningen of andersom worden geen belemmeringen in de weg gelegd. Aan huurders van particuliere woningen wordt een wettelijk voorkeursrecht tot koop gegeven, met bescherming van de financiële en andere belangen van de eigenaar.

De overheid mag bij verkoop of uitgifte in erfpacht van grond geen voorwaarden stellen die de vrije beschikking op onbillijke wijze aantasten. Privaatrechtelijke bedingen die hiermede in strijd zijn worden bij wet verboden.

Erfpacht mag niet worden afgedwongen behoudens in bijzondere gevallen. Grondeigendom geniet de voorkeur. Waar erfpacht wordt toegepast dient afkoop van de canon mogelijk te zijn.

Onteigening kan slechts geschieden tegen volledige schadeloosstelling op basis van de verkeerswaarde.

In de wetgeving over de grondpolitiek moeten de belangen van land- en tuinbouw op passende wijze tot uitdrukking worden gebracht.

De prijs van de grond moet in beginsel worden bepaald door vraag en aanbod. Overheidsbijsturing om te komen tot lagere grondprijzen is alleen onder uitzonderlijke omstandigheden aanvaardbaar.

Woonwagengewoners hebben recht op een eigen plaats in de samenleving. Dit houdt echter niet in dat uitzonderingsposities gecreëerd mogen worden.

De inrichting van een woonwagencentrum behoort te zijn gebaseerd op de behoeften van de woonwagengevolking. Getalsnormen behoren daarbij meer indicatief dan imperatief te worden gehanteerd.

Duidelijkheid dient aanwezig te zijn over toegestane, aanvaardbare en niet aanvaardbare locaties voor woonschepen.

VII | Onderwijs en wetenschap

• 27 Ontplooiing en welzijn

Liberalen zien in onderwijs het middel bij uitstek om de mens als individu, sociaal en cultureel wezen in staat te stellen zich overeenkomstig zijn mogelijkheden en interesses te ontplooiën. Door goed onderwijs kan het best worden bereikt dat iedereen zelf zijn of haar richting kiest en die plaats in de samenleving, die het best bij hem of haar past. Een liberaal onderwijsbeleid streeft naar gelijke kansen voor iedereen, maar gaat uit van de eigen aard en aanleg van iedere leerling.

Onderwijs dient dienstbaar te zijn aan de ontplooiing van de mens als individu, als sociaal en cultureel wezen en aan de maatschappelijke behoeften van de gehele samenleving. Zo beschouwd is onderwijs een welzijns- én een welvaartsvoorziening, waarvoor voor leerplichtigen geen schoolgeld betaald moet worden.

Onderwijs is een middel om te bereiken dat de samenleving te gelegener tijd kan beschikken over een adequaat geschoolde beroepsbevolking, die nodig is om maatschappelijke vraagstukken te kunnen oplossen, de marktsector te versterken en de internationale concurrentie het hoofd te bieden.

Voor liberalen is de 'investering' in kennis en vaardigheden een hoge prioriteit. In een samenleving waarin aan het onderwijzen en leren onvoldoende aandacht wordt besteed kan geen welzijn en geen welvaart bestaan.

De vrijheid van richting, inrichting en oprichting dient te worden gegarandeerd evenals de vrijheid van de ouders voor hun kinderen ook buiten de eigen wijk een openbare school te kiezen.

Teneinde de studie- en ontplooiingskansen te optimaliseren dienen op korte termijn de bepalingen van het verdrag van Rome over de erkenning van diploma's binnen de Europese Gemeenschap, volledig uitgevoerd te worden. De mogelijkheden van zowel studie van Nederlanders in het buitenland als van buitenlanders in Nederland, dienen verruimd te worden.

• 28 De kwaliteit van het onderwijs

De kwaliteit van het onderwijs is mede afhankelijk van de inrichting van het gehele onderwijssysteem.

Snelle opvolging en uitvoering van verande-

ringen bij het onderwijs kunnen negatieve effecten hebben op de kwaliteit van het onderwijs. Daarom moet terughoudendheid worden betracht met verdergaande vernieuwingen en veranderingen.

Gezien het belang van het kennen en kunnen hanteren van de Nederlandse taal dienen kwalitatief goede onderwijsmogelijkheden voor alle groeperingen in de samenleving beschikbaar te zijn.

Van belang is dat het basisonderwijs, het voortgezet onderwijs en het hoger onderwijs goed op elkaar aansluiten. Dat vereist duidelijk te formuleren eindtermen zowel voor het basisonderwijs als ook voor het voortgezet onderwijs. Deze eindtermen dienen afgestemd te zijn op eveneens duidelijk te formuleren ingangsniveaus bij het vervolgonderwijs. Het verwerven van een diploma, gebaseerd op het landelijk gecontroleerd eindexamen, geeft recht op toelating tot de vervolgopleiding, waarvoor de leerling/student is voorbereid.

Een, onafhankelijk van de beleidsvoorbereiding en -uitvoering functionerende, inspectie wordt belast met de kwaliteits- en normbewaking. Deze inspectie zal periodiek moeten rapporteren over de toestand van het Nederlandse onderwijs en in het algemeen een signalerende, evaluerende en rapporterende functie moeten vervullen. De adviezen en rapportages van deze inspectie dienen openbaar te zijn.

De sociale partners moeten worden betrokken bij het formuleren van het onderwijsbeleid. Om die reden pleiten wij voor de instelling van een Nationale Educatieve Raad, waarin algemene onderwijsorganisaties alsmede belanghebbende maatschappelijke sectoren zijn vertegenwoordigd, onder gelijktijdige herijking en herwaardering van nut en functie van bestaande adviescommissies en dergelijke.

Voor al in de opleiding aan de Pedagogische Akademies voor het Basisonderwijs zullen zwaardere eisen gesteld moeten worden aan de beheersing van de Nederlandse taal, wiskunde, kennis van de geschiedenis, aardrijkskunde en maatschappijleer. Roldoorbreking en emancipatie dienen integraal onderdeel uit te maken van het lesprogramma. In het algemeen moeten de opleidingen voor onderwijsgevenenden voldoen aan duidelijk geformuleerde kwaliteitseisen.

Bij- en nascholingscursussen dienen een geïn-

tegreerd deel te zijn van de opleiding van onderwijsgeveenden. Het volgen van deze cursussen, met duidelijke eindtermen, door onderwijsgeveenden moet verplicht worden gesteld.

De lerarenopleidingen voor docenten in de bovenbouw van HAVO/VWO moeten door de universiteiten worden verzorgd.

Ter handhaving van een evenwichtige spreiding van onderwijsvoorzieningen op plaatselijk en regionaal niveau hebben kleine scholen – mits onderwijskundig verantwoord – bestaansrecht.

• 29 Basisonderwijs

De grootst mogelijke terughoudendheid zal moeten worden betracht met het invoeren van verdere vernieuwingen in het basisonderwijs. De basisschool moet nu de benodigde rust krijgen om tot ontwikkeling te kunnen komen.

De overheid draagt zorg voor goede lichamelijke opvoeding en creatieve vorming op scholen bij voorkeur door vakleerkrachten.

Voor kinderen met een ernstige geestelijke en/of lichamelijke handicap en kinderen die zijn aangewezen op orthopedagogische (dag)opvang moeten verschillende vormen van speciaal onderwijs blijven bestaan. De verbreding van de zorgbreedte van de basisschool zal pas plaatsvinden als de basisschool voldoet aan de voorwaarden, die gesteld moeten worden aan een adequate opvang van de betreffende kinderen.

Educatieve achterstanden moeten vroegtijdig worden herkend en aangepakt. De mate van achterstand moet objectief worden vastgesteld om aan de individuele mogelijkheden van ieder kind optimaal recht te kunnen doen.

In het onderwijs aan anderstalige leerlingen wordt extra aandacht gegeven aan het onderwijs in de Nederlandse taal en cultuur. Onderwijs in eigen taal en cultuur wordt beperkt tot de eerste jaren van de basisschool.

• 30 Algemeen voortgezet onderwijs

De leerlingen dienen onderricht te krijgen in een zo breed mogelijk samengesteld vakkenpakket. Uitbreiding van het aantal examenvakken ter bevordering van de doorstromingsmogelijkheden moet worden bevorderd. Deze uitbreiding mag niet ten koste gaan van de diepgang van de examenvakken. Vaste basispakketten zijn gewenst.

De gedifferentieerdheid van ons stelsel van onderwijs moet behouden blijven. Eén schoolsoort na de basisschool met één programma, zoals de middenschool is bedoeld, wordt afgewezen.

Nieuwe typen naast bestaande onderwijssoorten moeten een eerlijke kans krijgen. Wij staan daarom open voor experimenten met nieuwe vormgeving van voortgezet onderwijs als daaraan behoefte blijkt te bestaan, als de voorgestelde vormgeving niet binnen het bestaande kader is te

organiseren en de kosten ervan te overzien zijn. Experimenten zullen moeten voldoen aan vastgestelde eisen van tijdsduur, uitvoerbaarheid binnen de normale beschikbare lestijd, mogelijkheid voor de leerlingen tot doorstroming en behalen van diploma. Doelstellingen van de experimenten moeten duidelijk worden aangegeven.

Experimenten zullen geëvalueerd moeten worden aan de hand van objectieve toetsingscriteria.

Het rendement van de HAVO dient te worden verhoogd.

Verlenging van de leerweg met een jaar en integratie met het VWO tot voorbereidend hoger onderwijs (nieuw lyceum) is daartoe een mogelijkheid. Voordat tot integrale invoering kan worden overgegaan dienen projectscholen ervaringen op te doen met betrekking tot de effecten van het VHO. Daarnaast moet de inhoud van met name het MAVO- en HAVO-onderwijs zodanig worden gewijzigd dat het – met handhaving van de doorstromingsmogelijkheden MAVO-HAVO en HAVO-VWO – betere aansluiting geeft op het beroepsonderwijs.

Zowel de zwak begaafde als de hoog begaafde leerlingen moeten bijzondere aandacht (kunnen) krijgen. De gedifferentieerdheid van ons stelsel van voortgezet onderwijs moet daarom behouden blijven, zodat iedere leerling naar interesse en belangstelling een plaats kan vinden. Er is dan ook geen reden om het bestaansrecht van het zelfstandig gymnasium of van het individueel beroepsonderwijs ter discussie te stellen.

• 31 Beroepsonderwijs

Oriëntatie op beroepskeuze en beroepsvoorbereidende programma's zullen tot het onderwijsaanbod aan leerplichtige leerlingen dienen blijven te behoren. Voor deze leeftijdsgroep zal in de eerste jaren nog sprake zijn van algemene vorming, waarbij de leerling uiterlijk na twee jaar kan kiezen uit verschillende schoolsoorten of richtingen, passend bij zijn aanleg en belangstelling.

In het beroepsonderwijs moet het accent worden gelegd op de beroepsvoorbereidende en beroepsoriënterende vakken en praktische vaardigheden; dit onderwijs moet meer en beter dan nu het geval is aansluiting geven aan de eisen van het bedrijfsleven. Tegen die achtergrond moet de beroepspraktijk meer worden betrokken bij het opstellen en realiseren van de leerplannen alsmede bij het formuleren van exameneisen.

Voor oudere leerlingen moeten er meer mogelijkheden komen om leren en werken te combineren. Een samenhangende ontwikkeling van leerlingwezen en het volle en deeltijdse Kort Middelbaar Beroepsonderwijs (KMBO), alsmede het uitbreiden van mogelijkheden voor deeltijd middelbaar beroepsonderwijs (MBO), zijn daarbij middelen.

De partiële leerplicht moet worden afgeschaft

omdat deze niet in een reële behoefte voorziet. Er moet een wettelijk te regelen leerrecht voor in de plaats komen. Voor niet-leerplichtige leerlingen moeten er meer mogelijkheden komen om leren met werken te combineren. Daartoe moet een samenhangende ontwikkeling van leerlingwezen en KMBO worden bevorderd.

Het beroepsonderwijs kan alleen een bijdrage leveren aan het economisch herstel, wanneer het kwalitatief goed is. In het bijzonder zal er in de komende jaren geïnvesteerd moeten worden in: leerplanontwikkeling, ontwikkeling van goede leermiddelen, inventaris, lerarenopleiding voor beroepsgerichte en beroepsondersteunende vakken.

De leerplanontwikkeling dient niet alleen door de Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO) te worden uitgevoerd, maar instituten of organisaties die deskundigheid hebben op het betreffende gebied (zowel wat de onderwijskant als wat de beroepskant betreft) moeten erbij betrokken worden. Ook scholen dienen in een vroeg stadium bij het ontwikkelingsproces te worden betrokken om overdrachtmoelijkheden of zelfs onhaalbare producten te voorkomen.

De lerarenopleiding voor praktijkgerichte vakken zal de nodige eisen moeten stellen aan praktijkervaring in het betreffende arbeidsveld.

Voor de leerlingen in het beroepsonderwijs dienen goede stagemogelijkheden gegarandeerd te worden. De overheid zal hierbij een ondersteunende rol vervullen.

Bij dit alles dient het bedrijfsleven mede betrokken te zijn. Ook moet daarbij naar een grotere samenhang worden gestreefd tussen programma's en voorzieningen voor Lager Beroepsonderwijs (LBO), KMBO, MBO en leerlingstelsel in dezelfde richting.

• 32 Hoger onderwijs

Hoofddoelstellingen van het wetenschappelijk onderwijs blijven wetenschappelijk onderwijs en wetenschappelijk onderzoek. Het accent moet daarbij liggen op zowel zuiver als op toegepast wetenschappelijk onderzoek.

Aan de rijksinstellingen van hoger onderwijs moet, voor zover dat nog niet het geval is, rechtspersoonlijkheid worden verleend.

De zelfstandigheid/autonomie van de universiteiten moet worden geregeld naar analogie van die van de bijzondere universiteiten.

De verschillende vormen van hoger onderwijs dienen gelet op hun specifieke karakters duidelijk onderscheiden te blijven. Samenhang in het hoger onderwijs wordt zoveel mogelijk in de afzonderlijke wetten bevorderd (Wet Wetenschappelijk Onderwijs, Wet Hoger Beroepsonderwijs, Wet Open Universiteit) zodat een kaderwet op het hoger onderwijs voorslagnog niet opportuun is.

Een adequaat stelsel van post-hoger onderwijs

is van belang voor de bij- en nascholing van afgestudeerden bij het hoger onderwijs. De kosten hiervan dienen mede op basis van het profijtbeginnsel te worden gedekt.

Voor specifieke beroepsopleidingen dienen, afhankelijk van de maatschappelijke behoefte, bij de instellingen van wetenschappelijk onderwijs opleidingen van de tweede fase te worden gecreëerd. De kosten van ook deze opleidingen dienen mede op basis van het profijtbeginnsel te worden gedekt.

Het verwerven van eigen inkomsten door de instellingen door onder andere contractonderwijs, contractonderzoek en dienstverlening dient in het hoger onderwijs gestimuleerd te worden.

Die inkomsten komen ten goede aan de eigen instellingen; deze mogen overigens niet concurrentie-vervalsend opereren.

Teneinde de wisselwerking tussen het hoger onderwijs en de samenleving te versterken, dienen de mogelijkheden voor docenten om (bezoedigde) nevenfuncties uit te oefenen, te worden verruimd. Daarnaast moet vooral getracht worden meer deskundigen uit overheid en bedrijfsleven op part-time basis als docent bij het onderwijs te betrekken.

De instellingen van hoger onderwijs dienen onderling permanent een redelijke taakverdeling en concentratie van onderwijs en onderzoek in acht te nemen. In dat verband dienen met name 'centres of excellence' voor universitair onderzoek tot stand te komen, waarbij ook de niet-universitaire onderzoeksinstituten moeten worden betrokken.

De rechtsposities van de studenten bij het hoger beroepsonderwijs en bij het wetenschappelijk onderwijs moeten gelijkwaardig zijn.

• 33 Volwasseneneducatie

De huidige ontwikkelingen vergen een ontvlechting van onderwijs en scholing enerzijds en anderzijds vorming. De rijksoverheid heeft een belangrijke taak op het terrein van het onderwijs en scholing. Vorming is vooral een taak van de lagere overheden die het beste de plaatselijke en regionale behoeften kennen.

De technologische ontwikkelingen leiden tot de noodzaak van verdergaande mogelijkheden tot her- en bijscholing van volwassenen. Overheid en bedrijfsleven hebben daarin gezamenlijk een taak.

Volwasseneneducatie dient ook op te leiden tot erkende diploma's.

Bij de volwasseneneducatie moet grote aandacht worden gegeven aan de emancipatorische aspecten.

In het kader van de volwasseneneducatie moeten ook mogelijkheden worden geboden voor het volgen van beroepsopleidingen, vooral op het terrein van de nieuwe technologieën, zoals bijvoorbeeld de informatica e.d.

De kosten voor volwasseneneducatie kunnen meer dan thans het geval is worden gedekt op basis van het profijtbeginnel. Invoering van betaald educatief verlof van volwassenen moet worden bevorderd.

• 34 Decentralisatie/deregulering

De bureaucratie moet worden teruggedrongen. Een grotere vrijheid voor besturen en directies van scholen op het gebied van inrichting en beheer, gekoppeld aan versterking van het management moet worden gerealiseerd. Het circulairebeleid moet worden teruggedrongen.

Het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen moet in omvang worden teruggebracht. Daarover moeten concrete afspraken worden gemaakt.

In de komende kabinetsperiode dient een samenhangend beleid te worden ontwikkeld ten aanzien van decentralisatie, regionalisering en deregulering voor de onderwijssector. In het algemeen zal de regelgeving voor het hoger onderwijs moeten worden getoetst op vergroting van de autonomie van de instellingen en aan het beleid ten aanzien van deregulering.

Bij decentralisatie/deregulering dient de overheid er op toe te zien dat aan centraal vastgestelde deugdelijkheidseisen wordt voldaan.

Versterking van de bevoegdheden en de autonome beleidsruimte van de gemeentelijke en de provinciale overheid, zonder dat dit gepaard gaat met een verschuiving van de gemeente naar de provincie, is gewenst.

In het openbaar onderwijs dient de medezeggenschapsraad van de afzonderlijke scholen meer bevoegdheden te krijgen ten aanzien van personeelsbeleid en de besteding van het door de overheid op leerlingbasis vastgestelde budget.

• 35 Wetenschaps- en technologiebeleid

Het beleid van de overheid moet zich richten op het scheppen van voorwaarden voor het bevorderen van de kwaliteit, de doelmatigheid en de samenhang van wetenschappelijk onderzoek in relatie tot de maatschappelijke behoeften.

De overheid dient er voor te zorgen dat de uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek aan door de overheid gefinancierde c.q. gesubsidieerde instituten, beter toegankelijk worden voor de verschillende maatschappelijke sectoren.

Een verdergaande afstemming van door de overheid gefinancierde onderzoek- en ontwikkelingsactiviteiten op de behoeften van de marktsector moet met kracht worden bevorderd. In dat kader is het vergroten van het markt bewustzijn van universiteiten, hogescholen en de grote technologische instituten noodzakelijk. Het marktgericht functioneren van deze instellingen moet worden verbeterd.

In het beleid moet bijzondere aandacht worden gegeven aan de introductie van de toepassingsmogelijkheden van de micro-elektronica in het bedrijfsleven.

De verwevenheid van het wetenschaps- en technologiebeleid met het beleid binnen de departementen, vereist nauwe interdepartementale beleidsafstemming en coördinatie. De primaire verantwoordelijkheid ligt bij de vakdepartementen. Coördinatie van vraagstukken op het terrein van het technologiebeleid die departementoverschrijdend zijn geschiedt door het ministerie van Economische Zaken, dat daartoe over het geschikte apparaat dient te beschikken.

Er moet voldoende ruimte blijven voor de universiteiten om naast het strategisch en marktgericht onderzoek, lange-termijn- en fundamenteel onderzoek te blijven verrichten vanuit het beginsel van de academische vrijheid.

Het instellen van bedrijvenparken – in samenwerking tussen universiteiten en de sociale partners – is een mogelijkheid om de kennisontwikkeling en kennisoverdracht te bevorderen.

Het beleid met betrekking tot de innovatieve ontwikkelingsprogramma's moet worden voortgezet.

Bij de ontwikkeling en toepassing van nieuwe technologieën, zoals de biotechnologie, moet worden voorkomen dat volksgezondheid en milieu gevaar lopen, maar ook dat industriële vernieuwingen door te strenge eisen onmogelijk worden gemaakt.

Prioriteit moet worden toegekend aan onderzoek naar en toepassing van biologische naast chemische bestrijdingsmiddelen voor gewassen.

Het onderzoek naar vervangende methoden voor het gebruik van proefdieren moet gestimuleerd worden; (inter)nationale richtlijnen, die vaak dierproeven als kwaliteitscontrole middel voorschrijven, dienen aan nieuwe wetenschappelijke, dierproefbeperkende inzichten te worden aangepast.

• 36 Informatietechnologie

Om leerlingen en studenten beter voor te bereiden op de informatie-maatschappij moet op alle niveaus aandacht worden geschonken aan de methoden, technieken en toepassingsmogelijkheden van de informatica. Dit houdt onder meer in:

- het leren omgaan met informatie en de daarbij toegepaste methoden en apparatuur;
- het leren omgaan met computers en computerprogramma's en het bijbrengen van de beginselen van het programmeren;
- het creatief toepassen van de computer in andere vakgebieden.

In toenemende mate zal de computer moeten worden gebruikt voor de ondersteuning van vormen van onderwijs met specifieke aandacht voor de individuele leerling, vooral door het registreren

van leervorderingen aan de hand van regelmatige toetsing. Deze aanpak levert een wezenlijke bijdrage aan de realisering van de doelstellingen van het basis- en speciaal onderwijs en kan eveneens betekenis hebben voor toepassing in het voortgezet onderwijs.

De programma's hiervoor zullen met zorg moeten worden samengesteld, waarbij in het bijzonder aandacht moet worden geschonken aan leerlingen in een achterstandsituatie.

In het voortgezet onderwijs dient de informatica als apart vak te worden onderwezen.

Bij de ontwikkeling van nieuwe en bij de aanpassing van oude onderwijsprogramma's moet rekening worden gehouden met de ontwikkelingen van de informatica. Bijzondere aandacht moet worden besteed aan de invloed van de automatisering en informatisering op de samenleving.

Het voorgaande vereist dat bij de opleiding en nascholing van onderwijsgeveenden gericht aandacht moet worden besteed aan de toepassingsmogelijkheden in het onderwijs van automatisering en informatica.

● 37 Financiering/prioriteiten

Teneinde de kosten van het onderwijs binnen verantwoorde en financierbare grenzen te houden is het noodzakelijk dat, met behoud van de kwaliteit, het rendement bij het voortgezet en het hoger onderwijs wordt vergroot.

Tussentijdse toetsen alsook beperking van de studieduur, kunnen daarbij instrumenten zijn.

Er wordt gestreefd naar een stelsel van studiefinanciering dat onafhankelijk is van het inkomen van de ouders van de student. Een dergelijk stelsel dient aan de leerling/student ruime mogelijkheden te laten om zelf bij te verdienen tot het bijstandsniveau.

Subsidiëring van scholen per leerling zal verder worden doorgevoerd, opdat tussen scholen onderling meer concurrentie optreedt en particuliere initiatieven meer kans krijgen. Veranderingen van bovenaf zijn minder toegesneden op de mogelijkheden van een specifieke situatie dan de initiatieven van ouders en leerkrachten.

Met name bij het hoger onderwijs moet het aanbod van afgestudeerden meer dan thans het geval is in overeenstemming worden gebracht met de vraag op de arbeidsmarkt. Dat vereist intensievere beroepenvoorlichting enerzijds en anderzijds een zekere beperking van de thans vrijwel ongelimiteerde mogelijkheden om bepaalde studierichtingen te volgen.

Het voorgaande sluit niet uit dat het hoger onderwijs ook de mogelijkheid moet bieden om via studie algemeen maatschappelijk te worden gevormd, zodanig dat aansluiting op de arbeidsmarkt respectievelijk op het vervullen van algemeen maatschappelijke functies tevens behouden blijft.

Binnen het Nederlandse onderwijs dient voor wat betreft de financiering prioriteit te worden gegeven aan het beroepsgerichte onderwijs en aan het maatschappelijk gericht wetenschappelijk c.q. technologisch onderzoek.

Indien het in het belang van het behoud en de bevordering van de kwaliteit van onderwijs en/of onderzoek op bepaalde vakgebieden noodzakelijk is op grond van schaarste-overwegingen docenten/onderzoekers extra te bezoldigen, dan wordt dat aanvaard.

• 38 Welzijn

Het zich welbevinden is een persoonlijke beleving. In de liberale visie op mens en samenleving kan welzijn alleen bevorderd worden door de vrijheid om het eigen leven zo veel mogelijk naar eigen overtuiging in te richten. Een liberaal welzijnsbeleid is gericht op het scheppen van voorwaarden daarvoor.

Dit voorwaardenscheppend beleid dient zo dicht mogelijk bij de burgers gestalte te krijgen. Het welzijnswerk wordt daartoe zo veel mogelijk gedecentraliseerd naar provincies en gemeenten, met zo weinig mogelijk centrale regelgeving. De rijksmiddelen worden overgeheveld naar het Provincie- en Gemeentefonds.

Volwaardige deelname aan de maatschappij kan het best bevorderd worden door een vergroting van de zelfredzaamheid van de burger. De bevordering daarvan dient, waar mogelijk, dan ook voorop te staan.

Educatie, gerichte hulp en materiële ondersteuning kunnen dat proces ondersteunen.

Het bevorderen van zelfredzaamheid heeft niet altijd tot resultaat dat mensen zelfstandig binnen deze samenleving kunnen functioneren. In die gevallen ontstaat er een – vaak langdurige – afhankelijkheid van de hulpverlening.

De overheid heeft de plicht langdurig hulpbehoevend extra te beschermen.

Sommige mensen hebben meer zorg nodig dan anderen. Ondersteuning van hen is primair een zaak van het particulier initiatief. Het vrijwilligerswerk kan hierbij niet gemist worden. De overheid moet dat door een voorwaardenscheppend beleid mogelijk maken.

Deze vraag naar categoriale zorg (voor ouderen, gehandicapten, etnische en culturele minderheden etc.) moet bij voorkeur worden opgevangen door algemene voorzieningen. Deze voorzieningen dienen toegankelijk gemaakt te worden voor de opvang van specifieke groeperingen. De structuur van de beleidsadvisering aan de rijksoverheid gaat uit van gelijkwaardigheid van categoriale aandachtsgroepen.

• 39 Volksgezondheid

De gezondheidszorg is in Nederland tot een hoog niveau ontwikkeld. De uitgaven daarvoor beslaan

een omvangrijk deel van ons nationaal inkomen. Deze uitgaven worden grotendeels uit de collectieve middelen gefinancierd. Wil de gezondheidszorg in de komende jaren, waarin de bevolking veroudert en de medisch-technische mogelijkheden toenemen, betaalbaar zijn, dan zal kostenbeheersing een doorlopende noodzaak blijven. Maatregelen met een preventief karakter kunnen dit beleid ondersteunen.

Het handhaven van het particuliere karakter van het bestuur en de organisatie van de volksgezondheidsvoorzieningen is gewenst. Een krachtige bestrijding van ontwikkelingen die de nationalisatie van de gezondheidszorg dichterbij brengen, is daarom noodzakelijk.

Verdere invoering van budgetfinanciering dient gepaard te gaan met meer bestedingsvrijheid voor de instellingen van gezondheidszorg, deregulering en minder bureaucratie. Het verplicht stellen van een loondienstverband voor medische beroepen is daarbij niet noodzakelijk.

De huidige wettelijke verankerde contractsdwang en toelatingsdwang voor de ziekenfondsen dienen te worden afgeschaft. De tijdelijke bevoegdheid van de ziekenfondsen te bepalen of, en zo ja met welke nieuw gevestigde beroepsbeoefenaren zij overeenkomsten willen sluiten, dient te worden vervangen door een Algemene Maatregel van Bestuur, gebaseerd op de Wet Voorzieningen Gezondheidszorg. De desbetreffende artikelen van deze wet worden vereenvoudigd.

Overeenkomstig de Wet Voorzieningen Gezondheidszorg beslissen de provincies en gemeenten over de planning van de voorzieningen binnen de door het rijk te stellen financiële grenzen en planningscriteria. Deze wet wordt vereenvoudigd. De exploitatiekosten worden beheerst door de tarieven- en verzekeringswetgeving. Streeksgewijze verschillen in de ziekenfondspremie worden mogelijk gemaakt indien lagere kosten het gevolg zijn van kostenbeperkende maatregelen in de regio.

Met kracht moet de toetsing van de gezondheidszorg op doelmatigheid worden bevorderd, naast de inmiddels op gang gekomen toetsing op de kwaliteit.

Het systeem van particuliere en wettelijke ziekte-kostenverzekeringen (Ziekenfondswet en AWBZ) wordt gereconstrueerd. Het verstrekkingenpakket

van het ziekenfonds wordt daartoe opgeschoond. Grote financiële risico's worden voor een ieder op dezelfde wijze verzekerd. De keuzevrijheid en verantwoordelijkheid van de verzekerde worden vergroot in al die zaken die vanuit een maatschappelijk oogpunt geen onaanvaardbare financiële risico's met zich dragen.

Aangezien de gezondheidszorg voor het leeuwedeel wordt gefinancierd uit (sociale) verzekeringsgelden, dient men daaruit de consequentie te trekken, dat sociale partners medeverantwoordelijkheid dienen te dragen voor het beleid. De samenstelling van de besturen van de ziekenfondsen dient in die zin te worden aangepast.

Indien mensen volgens een verzekering aanspraak kunnen maken, op een voorziening, maar bij hen de voorkeur bestaat elders geholpen te worden, dan dient deze andere hulp door hetzelfde verzekeringsorgaan te worden gefinancierd. Deze hulp dient op een aanvaardbaar peil te staan en niet kostenverhogend te werken. Met name wordt hier gedacht aan verpleging thuis.

Het verdient aanbeveling de wenselijkheid te onderzoeken van het verzorgend verlot in bijzondere gevallen.

De patiënt krijgt inzage in de kosten welke te zijner behoefte worden gemaakt. Vervanging van het stelsel van vergoeding in natura door een stelsel van restitutie, zoals gebruikelijk is bij de particuliere ziektekostenverzekering, moet worden voorbereid door experimenten.

Tal van prijzen en tarieven binnen de gezondheidszorg zijn door de tijd achterhaald. De noodzakelijke kosten dienen de basis van de vergoedingen te zijn. Gewerkt moet worden met een zodanig kwaliteitsbevorderend honoreringssysteem dat degene die de feitelijke beslissing neemt over het maken van kosten er belang bij heeft deze te beperken. Alle tarieven worden op grond hiervan periodiek heroverwogen.

Solopraktijken, groepspraktijken en praktijkvoering in gezondheidscentra worden op gelijkwaardige wijze behandeld. De instroom van beroepsbeoefenaren binnen de gezondheidszorg dient te worden afgestemd op de behoefte.

Het toelatingsbeleid van geneesmiddelen dient binnen EG-verband te worden geharmoniseerd.

Er bestaat behoefte aan een samenhangend beleid in voorlichting over het gebruik van alcohol en drugs en de opvang, behandeling en latere begeleiding van verslaafden. Gelet op de omvang van het probleem van de alcoholverslaving komt er op regionaal niveau een samenwerking tussen de consultatiebureaus voor alcohol en drugs, de regionale instellingen van ambulante geestelijke gezondheidszorg en de intramurale hulpverlening om het beleid op elkaar af te stemmen. Het toedienen van hard-drugs kan uitsluitend op medische indicatie worden getolereerd.

Alternatieve geneeswijzen dienen onbevooroordeeld onderzocht te worden op hun effectivi-

teit. Kennis van deze geneeswijzen dient een onderdeel te zijn van de opleiding tot arts.

De laatste face van ons bestaan dient zo waar mogelijk te zijn. Het verruimen van de mogelijkheden tot verantwoorde euthanasie dient op basis van zorgvuldig geformuleerde uitgangspunten te worden gerealiseerd. Daarbij wordt onder meer rekening gehouden met het zelfbeschikingsrecht van het individu en de vrijwillige medewerking van alle betrokkenen.

Er komt een wettelijke regeling van het patiëntenrecht. Deze omvat de vrije keuze van de hulpverlener, inzage van het eigen medisch dossier, via een tussenpersoon indien de patiënt dat wenst, bescherming van persoonlijke gegevens, inspraak bij de behandeling, verbetering van het klachtrecht en modernisering van het medisch tuchtrecht.

• 40 Ouderen

Leeftijd is geen eenduidig criterium voor sociaal, fysisch en psychisch functioneren van mensen. De overheid voert een beleid waardoor zo veel mogelijk een ieder, ongeacht zijn of haar leeftijd, kan deelnemen aan het maatschappelijk leven. Wettelijke bepalingen, die personen alleen op grond van een bepaalde leeftijd uitsluiten van het vervullen van een functie waartoe zij wel in staat zouden zijn, dienen in een aantal gevallen te worden versoepeld. Het maken van onderscheid naar leeftijd voor het gebruik van voorzieningen wordt, zo enigszins mogelijk, tegengegaan.

De overheid bevordert de actieve deelname van ouderen aan onze samenleving en in het bijzonder aan de besturen van bejaardenvoorzieningen en, onder handhaving van de paritaire structuur aan de besturen van (bedrijfs)pensioenfondsen.

Gestreefd zal worden naar verzorgingstehuizen, waarbij de ouderen in hun laatste levensfase zo weinig mogelijk overgeplaatst worden naar verpleegtehuizen.

Extra benodigde verpleegkundige hulp wordt individueel geïndiceerd en naar analogie van de verpleeghuishulp als individueel pluspakket geleverd.

Het overheidsbeleid moet ruimte bieden voor nieuwe soorten van woonvoorzieningen voor ouderen. Daarbij dient voorop te staan, dat men zo lang mogelijk actief deel kan blijven maken van de samenleving. Het streven is erop gericht oudere partners zo lang mogelijk bij elkaar te laten wonen. Ook indien opname in een bejaardentehuis noodzakelijk is geworden, moet ernaar gestreefd worden partners niet te scheiden. Dat geldt evenzeer voor diegenen die een andere samenlevingsvorm hebben dan het huwelijk.

• 41 Gehandicaptenbeleid

Bijna iedere mens krijgt in het leven te maken met beperkingen in het geestelijk en/of lichamelijk functioneren. Soms is de handicap aangeboren, soms ontstaat die geleidelijk, soms heel plotse. Een goed beleid moet gebaseerd zijn op de idee, dat het ieder van ons betreft. Om stigmatisering te voorkomen dient de overheid dit idee als uitgangspunt van haar beleid te nemen en dient in haar voorlichting te benadrukken dat mensen met een handicap gelijkwaardige burgers van onze samenleving zijn.

Gelet op het persoonlijke leed en de maatschappelijke schade door ongevallen dient het voorkomen van ongevallen een hoge prioriteit te krijgen. De overheid voert een samenhangend veiligheidsbeleid gericht op het zo effectief mogelijk beperken van maatschappelijke schade en risico's.

Vroegtijdige onderkenning van lichamelijke en geestelijke gebreken is een onderdeel van de volksgezondheid. Daarvoor is een permanente scholing van professionele opvoeders en gezondheidszorgfunctionarissen essentieel en een goede voorlichting van het publiek noodzakelijk.

De begeleiding en training van mensen met een handicap zal zo gedecentraliseerd mogelijk moeten plaatsvinden. Het reguliere onderwijs moet meer mogelijkheden kunnen gaan bieden om gehandicapten een opleiding te geven.

De toegankelijkheid, bereikbaarheid en bruikbaarheid van voorzieningen waaronder voor publiek toegankelijke gebouwen, waarvan de mensen met een lichamelijk gebrek ook werkelijk gebruik wensen te maken wordt verbeterd.

Bij aanschaffing van nieuw materieel moet het openbaar vervoer worden aangepast aan het gebruik door mensen met een handicap.

Voor gehandicapte werknemers moeten betere kansen worden geschapen op werk bij overheid en bedrijfsleven. De Wet Arbeid Gehandicapte Werknemers (WAGW) is daarbij een onmisbare schakel.

Mensen met een handicap moeten zo lang mogelijk zelfstandig kunnen (blijven) wonen. De huidige woningbouw zal daar meer op afgestemd dienen te worden. Aanpassingen voor gehandicapten die bij de bouw voor weinig of geen extra kosten gerealiseerd kunnen worden, worden bij de bouw reeds aangelegd. De bouwvoorschriften worden daartoe aangepast.

De verzorging van thuiswonende mensen met een handicap moet lokaal, eventueel sub-regionaal, georganiseerd worden door een goede afstemming van thuishulp, gezinsverzorging, bejaardenzorg en kruiswerk, waarbij de bejaardenoorden in de toekomst de centra worden van waaruit een deel van de thuishulp wordt georganiseerd.

Waar mensen voor verzorging zijn aangewezen

op intramurale of semi-murale voorzieningen dienen deze voorzieningen zo kleinschalig mogelijk te zijn als vanuit het oogpunt van kwaliteit en volledigheid en kosten van het minimale functiepakket toelaatbaar is.

Gebruikers als ouderen en gehandicapten die op een voorziening zijn aangewezen zullen medezeggenschap moeten hebben over die speciaal voor hen bestemde voorzieningen.

Ook binnen de intramurale voorzieningen dient de vrijheid van de individuele bewoner gerespecteerd te worden om het leven zoveel mogelijk naar eigen inzicht in te richten.

De normen voor woonvormen voor zintuiglijk gehandicapten dienen op die groep afgestemd te zijn.

Geestelijk gehandicapten zijn – vaak langdurig – niet in staat hun eigen belangen te verdedigen. De overheid heeft dan ook tot taak het functioneren van voorzieningen voor geestelijk gehandicapten bij voortdurende nauwgezet te controleren.

Het systeem van verstrekkingen in natura dient zoveel mogelijk omgebouwd te worden in verstrekking van geldelijke doeluitkeringen voor de gehandicapten, die als gewone consument beschouwd dienen te worden. Er dient één coördinatiepunt per gemeente te zijn, waar desgewenst deskundig advies kan worden ingewonnen.

• 42 Kunst- en cultuurbeleid

Kunst komt voort uit de mensen en heeft een essentiële en diepgewortelde functie in het maatschappelijk leven.

Uitingen van de individuele kunstenaar en manifestaties van kunstinstellingen zijn in hoge mate bepalend voor de kwaliteit van onze samenleving en voor de zingeving van het bestaan. Kunst is noodzaak, geen luxe waarop in tijden van economische teruggang zonder bezwaar bezuinigd kan worden.

De overheid schept voorwaarden voor het in vrijheid ontwikkelen en in stand houden van gedifferentieerde cultuurvormen. Het overheersende criterium daarbij is de kwaliteit van de cultuuruitingen. De overheid laat zich over de kwaliteit adviseren door onafhankelijke deskundigen. In de liberale visie geeft de overheid geen waardeoordelen, maar geeft zij ruimte aan de kunstenaar en de kunstminnaar, aan de actieve en de passieve kunstbeoefening. De overheid baant de weg naar de kunst voor diegene die die weg wil gaan op basis van een vrije keuze. Maar om een vrije keuze te hebben, moet men wel kennis gemaakt hebben met kunst.

De overheid schept eveneens voorwaarden dat ieder kennis kan nemen van de culturele waarden in de samenleving, door onder meer een gerichte kennismaking daarmee in het basis- en voortgezet onderwijs te bevorderen. De kennis van kunst en cultuur wordt daartoe een onderdeel van de oplei-

ding van onderwijsgeevenden.

Aan de Nederlandse cultuur en taal wordt in het buitenland ruime aandacht gegeven door de verspreiding via de Nederlandse ambassades; voor wat betreft taal en letteren in het bijzonder ook door het bevorderen van de activiteiten van de Nederlandse Taalunie. Aangezien de cultuur van de overige landen van Europa mede tot ons erfgoed behoort, dienen de mogelijkheden verruimd te worden daarvan kennis te nemen, met name in het kader van de Raad van Europa en Europese Gemeenschap.

De amateuristische kunstbeoefening vormt mede de basis van het culturele leven in de samenleving. Stimulering daarvan vergroot rechtstreeks de actieve en passieve kunstbeleving en is van wezenlijke betekenis voor de ontplooiing van de individuele mens. Indirect wordt daarmee de belangstelling en het maatschappelijk draagvlak voor de professionele kunst versterkt.

Waar de bevordering van de amateuristische kunstbeoefening en de kunstzinnige vorming primair een taak is van de gemeentelijke overheid dient deze daar financieel toe in staat te blijven gesteld.

De waardering voor cultuuruitingen is allereerst een zaak van de burger zelf, die dan ook in principe bereid moet zijn een financiële bijdrage te leveren. Door samenwerking met de media en via sponsoring zal de verspreiding van cultuur worden bevorderd en het financiële draagvlak van de kunstbeoefening worden vergroot.

De overheid dient de auteursrechten goed te beschermen, opdat de kunstenaar verzekerd is van een redelijke vergoeding voor de geleverde prestatie.

Binnen de door de overheid vastgestelde grenzen (erkenningenbeleid) dient de burger zelf aan te kunnen geven welke kunst- en cultuurvormen het meest gewaardeerd worden. Giften en schenkingen aan thans gesubsidieerde instellingen op het terrein van de kunst blijven fiscaal aftrekbaar.

De zogenaamde Beeldende Kunstenaars Regeling (BKR) dient geleidelijk te worden omgebogen, tot een ondersteuningsregeling voor beroepskunstenaars wier vakbekwaamheid in voldoende mate is aangetoond (zoals de regeling oorspronkelijk ook heeft gefunctioneerd). Voor de in de loop der jaren verworven kunstwerken dient in overleg met de betrokken kunstenaars zo nodig en mogelijk een andere bestemming gevonden te worden.

De instandhouding en aanvulling van ons nationaal cultuurbezit is een plicht tegenover toekomstige generaties en een opgave die rijk, provincie en gemeente aangaat, in overleg met het particulier initiatief.

Het restaureren van cultuurhistorisch belangrijke goederen (o.a. gebouwen, tuinen en parken, schilderijen, foto's, boeken en muziekpartituren) dient voortvarend te worden opgepakt, waarbij speciale aandacht wordt geschonken aan het be-

houd en de verbreding van de ambachtelijke deskundigheid.

De overheid gaat er niet toe over om de eigenaren van deze goederen verplichtingen op te leggen zonder dat er een financiële tegemoetkoming tegenover staat voor het noodzakelijke onderhoud.

• 43 Sport

Sportbeoefening is een bij uitstek particuliere activiteit, mogelijk gemaakt door de inzet van vele vrijwilligers. Zij dient door de overheid ondersteund te worden vanwege de belangrijke bijdrage aan het welzijn van mensen.

De gemeenten zijn verantwoordelijk voor het beleid terzake van sportaccommodaties. De oprichting en het beheer van sportaccommodaties door particulieren en particuliere organisaties heeft daarbij de voorkeur. Deze accommodaties moeten toegankelijk zijn voor gehandicapten.

In overleg met de betrokken sportorganisaties ontwikkelt de overheid een beleid, dat de negatieve effecten van sportbeoefening als spelverruwing, doping en vandalisme tegengaat.

Zij treft maatregelen om de kosten van ziekte en ziekteverzuim ten gevolge van sportbeoefening zo veel mogelijk te beperken. Door onderzoek wordt nagegaan welke takken van sport speciale risico's voor ziekte en blessures meebrengen en op welke wijze die kunnen worden ingedamd.

Het in Nederland houden van grote sportevenementen wordt door de overheid bevorderd.

• 44 Recreatie

Door de voortschrijdende technologische en maatschappelijke ontwikkeling zal de hoeveelheid vrije tijd toenemen. De besteding van die vrije tijd is ieders eigen verantwoordelijkheid. De overheid schept voorwaarden voor het tot stand komen van voorzieningen.

Recreatie vereist een structuur die mogelijkheden tot ontspanning biedt in de nabijheid van de bevolkingscentra en die ook bij slecht weer gebruikt kunnen worden.

Oprichting en beheer van recreatieve projecten op particuliere basis verdient de voorkeur. Voor zover voorzieningen door de overheid worden gefinancierd, wordt – waar mogelijk – een bijdrage van de gebruiker gevraagd.

Het recreatief medegebruik van het landelijk gebied wordt verbeterd, waarbij kleinschalige recreatieve vakantiemogelijkheden worden gestimuleerd.

De gemeenten worden in de gelegenheid gesteld een eigen beleid op het gebied van de verblijfsrecreatie te ontwikkelen. Via gemeentelijke bestemmingsplannen wordt vorm gegeven aan dit beleid.

Bevordering van het toerisme naar ons land dient een vast onderdeel te zijn van onze export-

politiek. Daarnaast dient ook het houden van vakantie in Nederland te worden gestimuleerd.

• 45 Emancipatie

Emancipatie richt zich niet alleen op vrouwen maar op alle groepen, die een achterstand hebben. Emancipatiebeleid kan alleen succes hebben als mannen en vrouwen hierbij even sterk worden betrokken; ieder heeft gelijke rechten, kansen en plichten.

Ook in de komende regeringsperiode dient de emancipatie een integraal onderdeel te blijven van het regeringsbeleid. Het beleid op de meest uiteenlopende gebieden blijkt direct dan wel indirect invloed uit te oefenen op de emancipatie van de vrouw. Emancipatiebeleid moet derhalve facetbeleid worden. Bewustwording van dit feit en het hiermee rekening houden zal tot een belangrijke taak gerekend moeten worden van alle bewindslieden en volksvertegenwoordigers.

De nog resterende ongelijkheden tussen man en vrouw in de wet en/of andere regelgeving moeten worden opgeheven.

Naleving van deze aangepaste wetten en regels vereist een betere controle en moet begeleid worden door goede voorlichting.

In het kader van de gelijkberechtiging van man en vrouw, met name waar het gaat om de toetreding van de partner op de arbeidsmarkt, dienen de belastingmaatregelen voor tweeverdieners opnieuw te worden gezien.

In datzelfde kader dient bij de verdere vormgeving van de sociale zekerheid ten principale gekozen te worden voor verzelfstandiging van uitkeringsrechten en voor geheel zelfstandige rechten als einddoel. Gelijkberechtiging is dat niet alleen de formele maar ook de daadwerkelijke positie van man en vrouw gelijk zullen zijn.

In het onderwijs mag geen onderscheid worden gemaakt tussen meisjes en jongens in leerprogramma en leermiddelen. Voorlichting over vakkenpakket-, studie- en beroepskeuze dient sexeneutraal te geschieden.

Roldoorbreking en emancipatie dienen een integraal onderdeel uit te maken van het lesprogramma van opleidingsinstituten voor onderwijskrachten.

Het volgen van opleidingen door meisjes om te kunnen voorzien in eigen onderhoud dient te worden gestimuleerd evenals het volgen van tweede-kans-onderwijs. Mogelijkheden voor her-, om- en bijscholing dienen te worden vergroot.

Kinderopvangmogelijkheden, particulier, individueel en gesubsidieerd, moeten toegankelijk zijn voor alle ouders die daar behoefte aan hebben. In de eerste plaats wordt dit mogelijk gemaakt door algemene financiële maatregelen (belasting), in de tweede plaats door, waar nodig, oprichting en instandhouding van gesubsidieerde kinderdagverblijven. De ouderlijke bijdrage daarvoor dient

gebaseerd te zijn op de werkelijke kosten.

Het instellen van continuïteitsroosters op scholen moet zowel vanuit emancipatorisch als onderwijskundig opzicht worden gestimuleerd.

Op het terrein van het arbeidsmarktbeleid moeten maatregelen worden genomen die gericht zijn op een zo groot mogelijke keuzevrijheid van mannen en vrouwen tot deelneming aan het arbeidsproces: waar mannen nachtarbeid kunnen verrichten is dat ook aan vrouwen toegestaan.

Vrouwen dienen in evenredige mate als mannen deel te kunnen nemen aan werkgelegenheidsprojecten terwijl de arbeidsbemiddeling voor vrouwen moet worden verbeterd.

De overheid geeft het voorbeeld om de eenzijdige arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen te doorbreken. Een aan een termijn gebonden voorkeursbehandeling van de vrouw wordt gerechtvaardigd bij een keuze tussen vrouwen en mannen bij gelijke kwaliteit.

Maatregelen moeten worden genomen om een betere loopbaanbegeleiding voor vrouwen bij de overheid mogelijk te maken. Wat betreft het bedrijfsleven dient een begeleidingsbeleid, zoals thans wordt gevoerd bij enkele grote bedrijven, te worden bevorderd.

Het beleid op het terrein van de ontwikkelings-samenwerking dient mede gericht te zijn op verbetering van de positie van de vrouw in de Derde Wereld, rekening houdend met de daar gevestigde culturen.

De overheid zal een voorwaardescheppend beleid moeten ontwikkelen ten behoeve van de emancipatie van de vrouwen uit etnische minderheidsgroepen. Activiteiten met betrekking tot deze emancipatie zullen zoveel mogelijk in eigen kring en onder begeleiding van uit de eigen etnische groep afkomstige vrouwen ontplooid dienen te worden.

Voorkomen moet worden dat wetten en regelingen ten aanzien van etnische minderheden de vrouw extra afhankelijk maken van de man in deze groepen. Bestaande wetten en regelingen zullen daarop worden bekeken.

• 46 Media

Een wezenskenmerk van een vrije maatschappij is de vrijheid van expressie en informatie-overdracht.

Aan de verspreiding van buitenlandse televisieprogramma's met behulp van kabels, straalzenders en satellieten mogen geen belemmeringen (een verbod op ondertiteling en van op Nederland gerichte reclame) in de weg worden gelegd. Er wordt principieel geen onderscheid gemaakt tussen commerciële en niet-commerciële omroep. De omroepwet en de Telegraaf- en telefoonwet dienen aan de nieuwe technische mogelijkheden te worden aangepast.

De verdeling van zendtijd tussen de landelijke

omroeporganisaties dient meer in overeenstemming te worden gebracht met de ledenaantallen. Er dient tenminste één net te komen op commerciële basis, zo nodig in eerste instantie via ruime mogelijkheden van STER-reclame. Ook dienen gesponsorde programma's te worden toegestaan.

Het wordt mogelijk gemaakt regionale en lokale omroepen te financieren uit reclame-inkomsten.

Toepassingen van nieuwe technische mogelijkheden op het terrein van de informatie-overbrenging worden door de overheid bevorderd waarbij de keuzevrijheid van de consument voorop dient te staan. Monopolieposities moeten worden vermeden.

Er dient een kabelraamwet te komen, waarbij de vrijheid van gebruik van de kabel gewaarborgd dient te worden. Daarbij wordt, voor zover er ruimte aanwezig is, gelegenheid geboden voor uitzendingen door amateurs en voor financiering door reclame.

De monopoliepositie van de PTT op het terrein van de telecommunicatie zal ter discussie moeten worden gesteld.

Het gebruik van lokale kabelnetten wordt niet aan bepalingen gebonden; bijvoorbeeld zal datatransmissie daarop worden toegestaan

Telefoonabonnees zullen de vrijheid krijgen om typegekeurde randapparatuur vrijelijk op de markt aan te schaffen.

Aan de pers zal de mogelijkheid moeten worden geboden zelfstandig programma's en reclame te verzorgen via ether en kabel.

Meer dan tot nu toe worden de media gebruikt voor educatieve doeleinden.

Om de pluriformiteiten van de pers in stand te houden en te bevorderen kan financiële steun worden verleend. Deze steun wordt dan verleend op basis van algemene bedrijfseconomische criteria en kan slechts van tijdelijke aard zijn.

Van de gebruikers van openbare bibliotheken mag worden verwacht dat zij een redelijke eigen bijdrage leveren in de kosten van deze, zo ruim mogelijk aanwezige, voorzieningen.

• 47 Culturele en etnische verschillen

De Grondwet bepaalt, dat allen die zich in Nederland bevinden, in gelijke gevallen gelijk behandeld moeten worden en verbiedt discriminatie uitdrukkelijk. De overheid moet een beleid voeren waardoor een ieder gelijke kansen krijgt om zich te ontwikkelen.

Intercultureel onderwijs voor alle ingezetenen is een goede zaak. De opleidingen voor leerkrachten zullen daarop afgestemd moeten worden, evenals de leermiddelen.

Leerplanontwikkeling voor intercultureel onderwijs dient gestimuleerd en in de praktijk getoetst te worden.

Het onderwijs in eigen taal en cultuur op de basisschool dient de toegankelijkheid van het Ne-

derlands onderwijssysteem en het begrip van de Nederlandse samenleving te vergroten. Dit mag niet ten koste gaan van het reguliere onderwijs, met name het onderwijs in de Nederlandse taal.

Bij het voortgezet onderwijs moet – in het verlengde van het multi-etnische karakter van onze samenleving – de mogelijkheid om ook talen van culturele en etnische minderheden in het pakket op te nemen worden uitgebreid.

Vrouwen dienen het recht te krijgen om te opteren voor een zelfstandige verblijfstitel. Onderzocht moet worden of in Nederland verblijvende minderjarige kinderen desgewenst in aanmerking kunnen komen voor een zelfstandige verblijfstitel vanaf een bepaalde leeftijd.

Het verdient aanbeveling het zich ontwikkelen-de etnische ondernemingschap te bevorderen. Hiertoe dient het grote aantal regels en procedures voor etnische ondernemers beter inzichtelijk gemaakt te worden.

De zelfredzaamheid van minderheidsgroepen wordt bevorderd door de deelname aan het verenigingsleven te stimuleren.

Daar waar sprake is van een territoriale concentratie wordt een via de gemeenten geïntegreerde aanpak van het overheidsbeleid ten behoeve van minderheden voorgestaan.

Het verdient aanbeveling binnen het gegeven aantal formatieplaatsen van de overheid – met name op plaatselijk en regionaal niveau – ook ambtenaren te recrutereren uit etnische groepen. Dit kan de communicatie tussen overheid en allochtone groepen verbeteren.

Binnen het gegeven pakket voor de woningbouw dient meer rekening gehouden te worden met de eigenheid en behoeften van allochtone Nederlanders, zoals het groot-familieverband.

Bij de overheidsvoorlichting over regelingen ten behoeve van alle burgers wordt mede gelet op het bereiken van de allochtonen in onze samenleving.

IX Nederland en de wereld

• 48 Buitenlands beleid

Buitenlandse politiek moet uitdrukking geven aan dezelfde fundamentele liberale beginselen van vrijheid en verantwoordelijkheid, verdraagzaamheid, sociale rechtvaardigheid en gelijkwaardigheid van alle mensen, die voor iedere burger in eigen land worden nagestreefd.

Daarom is de VVD voor verwerkelijking van een internationale rechtsorde, waartoe de VN de aanzet vormen, voor handhaving van de rechten van de mens, voor nauwe samenwerking tussen de democratische landen van Europa. Ontwikkelings-samenwerking is een essentieel deel van het buitenlands beleid.

Buitenlands beleid wordt echter gevoerd in een geheel andere omgeving dan nationale politiek. Er is daar nog geen rechtsorde met afdwingbare vormen van conflictoplossing. De vrijheid is in de minderheid. Wapens worden gemaakt en elke dag gebruikt. De Nederlandse buitenlandse politiek moet daarom zorgen voor de verdediging van de vrijheid en voor de veiligheid van de bevolking. Dit uiteraard tezamen met andere landen, die de vrijheid hoog houden. Daarom beschouwt de VVD de NAVO als de hoeksteen van ons buitenlands beleid en steunt zij met kracht het streven van deze organisatie naar machtsverwicht op een zo laag mogelijk niveau van bewapening.

Het is helaas maar weinigen gegeven in vrijheid te leven. Daarom heeft verdediging van het gebied, waar vrijheid heerst en de mensenrechten worden gehandhaafd voorrang boven uitbreiding ervan. Indien een dergelijke uitbreiding mogelijk is, dan wordt zij uitsluitend met vreedzame middelen nagestreefd.

Niet vergeten mag worden dat het buitenlandse beleid naast de grote belangen die wij delen met de gehele mensheid, althans met de bondgenoten, ook de directe Nederlandse belangen moet behartigen. Het buitenlands beleid moet voldoen aan hoge maatstaven van betrouwbaarheid, samenhang, doeltreffendheid en geloofwaardigheid. Nu er bij de bevolking minder dan vroeger consensus heerst over de buitenlandse politiek, is er meer aandacht nodig voor de aanvaarding van het beleid door de burger.

• 49 Internationale rechtsorde en rechten van de mens

Grondregels van de internationale rechtsorde dienen door gezamenlijk optreden met andere landen te worden gehandhaafd. Uitspraken van het Internationale Hof van Justitie en van het Europese Hof behoren door alle in het geding zijnde landen te worden opgevolgd.

Nederland bevordert de onpartijdigheid, het gezag en de doelmatigheid van de VN en steunt waar mogelijk de vredesoperaties van deze organisatie. Ons land coördineert zijn optreden in de Verenigde Naties zoveel mogelijk met andere Westelijke landen.

Nederland zet zich in voor een krachtige en daadwerkelijke bestrijding van het internationale terrorisme.

Met voortvarendheid moet worden gewerkt aan de juridische vormgeving van het internationale noodhulprecht.

Nederland bevordert eerbiediging van de klassieke en sociale rechten van de mens. Wij laten ons daarbij niet verleiden tot selectieve verontwaardiging. Wij keuren elke schending van deze rechten gelijkelijk af. Hierbij verdient gezamenlijk optreden met andere landen, in het bijzonder die in de Europese Gemeenschap en de Raad van Europa de voorkeur. Uitspraken van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens worden nagekomen.

Nederland bepleit de aanstelling van een Hoge Commissaris voor de Rechten van de Mens. Nederland dient ruimhartig deel te nemen aan de programma's van de Verenigde Naties ter leniging van de noden van vluchtelingen. Derde-Wereldlanden, bereid tot het opvangen en hervestigen van vluchtelingen, dienen krachtig te worden ondersteund, financieel zowel als anderszins. Procedures betreffende toelating van vluchtelingen en asielaanvragen moeten worden bekort, zowel in het belang van de vluchteling als van de rechtsorde.

Alle pogingen het internationale verkeer van pers, omroep, cultuur en onderwijs aan banden te leggen worden vastbesloten van de hand gewezen. In dit kader wordt het Nederlandse lidmaatschap van de Unesco aan een kritische evaluatie onderworpen en indien nodig beëindigd.

De toekomstige ontwikkeling van ons land wordt voor een groot deel bepaald door en in samenwerking met anderen.

Het zwaartepunt ligt bij onze naaste omgeving, waarmee wij in de Europese Gemeenschap zijn verbonden. Vanzelfsprekend is daarbij naast de in dit programma op vele plaatsen vermelde programmapunten, het Programma van Europa ELD/LDE 1984-1989 uitgangspunt van handelen voor onze nationale en Europese parlementariërs.

In het Nederlands EG-beleid staan twee doelstellingen centraal. In de eerste plaats wordt gestreefd naar verbetering van de werkgelegenheidssituatie en van Europa's concurrentiepositie in de wereld. De voltooiing van de interne markt en van het Europees Monetair Stelsel, het tot stand komen van een Europees Vervoersbeleid en het scheppen van voorwaarden voor de technologische en industriële ontwikkeling dienen dan ook prioriteit te hebben. Concurrentieverslappende steunmaatregelen en discriminerend aankoopbeleid door nationale overheden dienen te worden bestreden.

In de tweede plaats moet de besluitvorming in de EG sneller en democratischer verlopen en moet Europa dichter bij de burger gebracht worden. Daarom moet het veto in de Raad van Ministers aan banden worden gelegd en moeten de burgers via het Europees Parlement meer invloed op de besluitvorming krijgen.

De achterstand in de ontwikkeling van de EG heeft de concurrentiepositie van de EG-landen op de wereldmarkt ernstig nadeel toegebracht. Om daarin verandering te brengen moet ernst gemaakt worden met standaardisatie en het scheppen van voorwaarden voor technologische en industriële ontwikkeling. Eureka kan daarvan een voorbeeld zijn. Het midden- en kleinbedrijf zal bij dit en andere communautaire programma's op technologische vernieuwend gebied zowel bij de opzet alsook bij de uitvoering nauw betrokken dienen te zijn. Tevens dienen de resultaten van deze programma's binnen het bereik van kleinere bedrijven te komen.

Harmonisatie van de wetgeving op het gebied van het arbeidsrecht in de ruimste zin, van opleiding, vorming en scholing, van de inspraak en medezeggenschap van werknemers en verruiming en stimulering van de arbeidsmobiliteit zijn ook noodzakelijke elementen voor de ontwikkeling van de EG.

Regelgeving vanuit Europa dient niet te komen bovenop de nationale bepalingen, maar in plaats daarvan. Ook de Europese wetgever dient open oog te hebben voor het vermijden van niet noodzakelijke voorschriften.

De Europese begroting dient afspiegeling te zijn van het beleid, dat nodig is om aan de EG een nieuw toekomstperspectief te geven. Door een

beter evenwicht te bevorderen tussen vraag en aanbod van de produkten van de landbouw, zal het onevenredig aandeel van de kosten van het landbouwbeleid kunnen worden verminderd en kan ruimte worden geschapen voor andere beleidsonderdelen. De stijging van de landbouwwuitgaven zal moeten achterblijven bij die van het totaal van de begroting.

De ruimte die ontstaat door het, door de Raad te realiseren, achterblijven van de landbouwwuitgaven kan worden besteed voor nieuw beleid. Dit kan ook worden gefinancierd uit de ruimte die ontstaat door bestaand Europees beleid te schrappen of doordat het in de plaats komt van bestaand nationaal beleid, waarvan de financiering dan naar de EG wordt overgeheveld. Dit houdt echter tevens in dat op het Europees Parlement een evenredig zwaardere verantwoordelijkheid rust om die kosten tegenover de belastingbetaler te verantwoorden. Daarbij kan het Europees Parlement zich niet onttrekken aan de financieel-economische realiteit zoals die door de ministers van Financiën van de lidstaten aan het begin van de begrotingsprocedure passend dient te worden gepresenteerd.

Belangrijke bezuinigingen kunnen voorts worden bereikt door de uitvoerende organisatie van de EG efficiënter te maken. Daarbij dient o.a. aandacht te worden besteed aan het aantal ambtenaren van de EG, de wijze en de plaats van vergaderen etc. Bij de aldus nagestreefde sterkere doelmatigheid van het uitgavenbeleid van de Gemeenschap past een strakke begrotingsdiscipline. Realisering daarvan biedt de voorwaarde, waaraan voldaan moet worden, om tot een verhoging van de BTW-afracht aan Brussel te kunnen komen. Een verhoging overigens, die nodig is wegens de toetreding van Spanje en Portugal tot de EG. Het onderscheid tussen verplichte en niet verplichte uitgaven op de EG-begroting dient te worden opgeheven.

De begroting zal mede tot uitdrukking moeten brengen dat de EG niet alleen verantwoordelijkheid wil dragen voor de vooruitgang in de lidstaten maar ook voor de perspectieven van die landen in de wereld, die in welzijn en welvaart zijn achtergebleven. Er moet met kracht naar worden gestreefd, dat de EG als geheel voldoet aan de internationaal gestelde doeleinden op het gebied van de ontwikkelingshulp en de bestrijding van de honger in de wereld.

De vertraging in de ontwikkeling van de EG is voor een belangrijk deel te wijten aan de van het Verdrag van Rome afwijkende praktijk van besluitvorming en het dreigen met het gebruik van het vetorecht. Besluiten moeten als algemene regel met meerderheid van stemmen worden genomen en unanimité dient te worden beperkt tot een zo klein mogelijk aantal in het Verdrag voorziene onderwerpen, waaronder die met betrekking tot nieuwe leden of geheel nieuwe beleidsterreinen.

Voor dit laatste is differentiatie in het tempo van uitvoering aanvaardbaar.

De Europese integratie dient voorts met kracht te worden bevorderd door een versterking van de Europese instellingen en verbreding van hun werkterrein. In het bijzonder moeten (onder het platform) de budgettaire en voorts de wetgevende bevoegdheden van het Europese Parlement worden vergroot en moet de Europese Commissie krachtiger en met volledig gebruik van het toekomstige initiatiefrecht optreden.

De werkdruk van het Hof van Justitie dient te worden verlicht door de instelling op korte termijn van een 'rechtbank van eerste instantie' welke belast zal worden met de behandeling van ambtenarenzaken en zaken welke een uitvoerig onderzoek van de feiten vergen waaronder met name mededingingszaken.

Het ontwerp van een Verdrag tot oprichting van de Europese Unie, zoals dat is opgesteld door het Europese Parlement, geeft een goede aanzet voor die noodzakelijke versterking, die zonder aanvulling van de bestaande verdragen niet mogelijk is.

Langs die weg, of zo nodig via afzonderlijke besluitvorming, dient te worden bevorderd dat bij de volgende verkiezingen het Europese Parlement in alle lidstaten wordt verkozen volgens het stelsel van evenredige vertegenwoordiging.

Het gewicht van de EG in de internationale politiek kan dat van de som daarvan der afzonderlijke lidstaten overtreffen. Voorwaarde daarvoor is een substantiële versterking van de Europese Politieke Samenwerking.

Nederland dient zich daarvoor in te zetten en in die samenwerking een actieve rol te spelen.

Het gemeenschappelijk paspoort zal alleen dan een rol kunnen spelen in de versterking van het Europese bewustzijn van de burgers, indien dat gepaard gaat met een – ook en vooral voor het gemeenschappelijk vervoersbeleid essentiële – openstelling van de interne grenzen en het wegennet van BTW- en andere barrières.

Een sterke stimulans bij de realisering van het Europa van de burger dient uit te gaan van een beleid, dat noodt tot kennismaking met de verscheidenheid aan culturen binnen de Gemeenschap en uitgaat van de noodzaak tot handhaving en versterking van de pluriformiteit.

Daarbij moet worden benadrukt dat het patroon van deze culturele pluriformiteit een totaal andere is c.q. kan zijn dan het patroon van de grenzen van de lidstaten.

De totstandkoming van Europese televisie moet krachtig worden bevorderd, omdat deze het Europees besef kan bevorderen en kan bijdragen tot versterking van de elektronische en filmindustrie in Europa.

• 51 De Antillen

Nu de Status Aparte van Aruba met ingang van

1 januari 1986 een feit is geworden zal Nederland al het mogelijke moeten doen om de Antillen van de vijf en Aruba bij te staan bij hun verdere staatkundige ontwikkeling.

Gezien de economische problemen hier en op de Antillen zal het voor ontwikkelingssamenwerking beschikbare bedrag meer dan in het verleden aangewend moeten worden voor de versterking van de economische structuur. Begrotingshulp wordt alleen in uiterste noodzaak gegeven en dan onder strenge voorwaarden.

• 52 Ontwikkelingssamenwerking

Doel van ontwikkelingssamenwerking is verzelfstandiging van mensen en landen. Ontwikkelingssamenwerking is een zaak zowel van solidariteit als van wederzijdse politiek en economisch belang en gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. Het ontwikkelingsbeleid moet steeds gericht zijn op de werkelijke behoefte van de ontwikkelingslanden en op de ontplooiing van het individu.

De omvang van de ontwikkelingsbegroting moet ten minste 1,5% van het netto nationaal inkomen blijven bedragen. De financiering van een deel van de hulpinspanning met kapitaal-marktmiddelen wordt in de komende kabinetsperiode teruggebracht.

Voortgaande verbetering van de kwaliteit en doelmatigheid van de ontwikkelingshulp – ook multilateraal – is van even groot belang als handhaving van de kwantiteit. Op grondige en deskundige voorbereiding, begeleiding, evaluatie en inspectie van projecten en programma's dient de nadruk te worden gelegd, evenals op goede financiële planning en controle. De financiële beheerssystemen moeten worden verbeterd. In gevallen waarin bilaterale hulp effectief is verdient deze voorrang.

Het ontwikkelingsbeleid dient te zijn gericht op directe armoedebestrijding en op duurzame verzelfstandiging van de economieën van de afzonderlijke ontwikkelingslanden.

Aandacht voor ondernemerschap op lokaal niveau en hulp bij de opbouw van een brede onderwijsstructuur en van specifieke bedrijfsopleidingen zijn in dit verband van groot belang. Daarnaast dient ook het beleid op het terrein van de macro-economische betrekkingen met ontwikkelingslanden bij te dragen tot het bereiken van een betere en gelijkwaardiger positie van die landen in de wereldeconomie.

Nederland dient te blijven bijdragen aan versterking van internationale organisaties op het gebied van de ontwikkelingssamenwerking, onder meer ter verbetering van de coördinatie van de hulp met andere donoren. Versterking van een Europees ontwikkelingsbeleid blijft gewenst. Het Nederlands aandeel in de bestedingen van internationale organisaties dient te worden vergroot.

Aan verbetering van de wereldvoedselvoorzie-

ning moet hoge voorrang worden gegeven, vooral door verhoging van de voedselproductie in de ontwikkelingslanden zelf en door verbetering van distributie en opslag. Zolang noodzakelijk dient – bij voorkeur tezamen met andere donoren – voedselhulp te worden verstrekt. Het oprichten van een voedselbank op Europees niveau is een waardevol instrument voor distributie van voedsel op wereldschaal.

Het geven of verlengen van ontwikkelingshulp zal extra kritisch moeten worden bekeken als blijkt dat ondanks de wetenschap daarover door ernstige ecologische verstoring van het natuurlijk leefmilieu het voedselarsenaal in relatie tot de bevolkingstoename door eigen optreden in gevaar komt.

Het beleid gericht op de beperking van de bevolkingsgroei in ontwikkelingslanden dient hoge prioriteit te krijgen. Daarbij dient te worden uitgegaan van het individueel recht op beslissing omtrent het al of niet krijgen van kinderen.

De Nederlandse ontwikkelingssamenwerking moet optimaal gebruik maken van de mogelijkheden van de Nederlandse economie en samenleving. Hiertoe is een intensieve wisselwerking nodig van de overheid met zowel het Nederlands bedrijfsleven als met andere particuliere organisaties, zowel bij de voorbereiding als bij de uitvoering van besluiten.

De maatschappelijke effecten van de ontwikkelingssamenwerking dienen zwaar te wegen. Van wezenlijk belang hierbij zijn de aanpak van het verstedelijkingsvraagstuk, goede gezondheidszorg en drinkwatervoorziening alsmede positieve verbetering van vrouwen.

Voor structurele armoedebestrijding en verzelfstandiging van de ontwikkelingslanden is de opbouw van een goede infrastructuur op het terrein van het onderwijs van buitengewoon belang. De Nederlandse inspanning daarbij dient te worden vergroot. Samenwerking met Nederlandse onderwijsinstellingen is daarbij essentieel. Het op peil houden van de voor ontwikkelingslanden relevante Nederlandse expertise is van groot belang.

Ontwikkelingssamenwerking dient niet plaats te vinden met landen waar ernstige en voortdurende schendingen van mensenrechten voorkomen, met uitzondering van hulp die rechtstreeks en controleerbaar de bevolking ten goede komt. Ontwikkelingssamenwerking moet actief ingezet worden ter verbetering van de mensenrechtensituatie in de landen waarmee wordt samengewerkt.

De ontwikkelingshulp aan Suriname kan pas worden hervat nadat in dat land concrete stappen zijn gezet tot herstel van de democratie en eerbiediging van de fundamentele mensenrechten.

Objectieve voorlichting inzake ontwikkelingssamenwerking blijft van belang. Deze dient te zijn gericht op de pluriforme Nederlandse samenle-

ving en uitsluitend te gaan over de directe problematiek van ontwikkelingssamenwerking. Voorlichtingsactiviteiten mogen het Nederlandse buitenlands beleid niet verstoren.

Wanneer de Nationale Commissie voorlichting en bewustwording Ontwikkelingssamenwerking (NCO) niet kan voldoen aan voorgaande vereisten wordt zij opgeheven en zal een andere vorm worden gezocht om tot objectieve voorlichting te komen.

• 53 Probleemgebieden

De eerbiediging van de rechten van de mens laat in tal van landen te wensen over. Een gunstige ontwikkeling is het toenemend herstel van burgerrechten in enige landen in Zuid-Amerika. Helaas is dit nog niet aan de orde in het aangrenzende Midden-Amerika, dat voortdurend zorg oproept. Voor de problemen in Midden-Amerika dient te worden gestreefd naar een diplomatieke oplossing, waartoe met name het Contadora-proces dient te worden ondersteund.

Nederland dient zijn inspanningen hierbij vooral te kanaliseren via de Europese Politieke Samenwerking. Veel aandacht moet gegeven worden aan de sociaal-economische aspecten van de Middenamerikaanse problematiek.

De onafhankelijkheid van Afghanistan dient te worden hersteld. Alle troepen van de USSR behoren Afghanistan te verlaten. De vluchtelingen moeten naar hun land kunnen terugkeren. Het Afgaanse volk zal dan in vrijheid een nieuwe regering moeten kunnen kiezen. Een politieke regeling van de oorlog zal de instemming moeten hebben van de Afgaanse vrijheidsstrijders. Nederland dient de hulp aan vluchtelingen en andere oorlogsslachtoffers te vergroten. Ons land moet in het Oost-Westoverleg voortdurend op beëindiging van de interventie aandringen. Zolang deze wrede oorlog voortduurt is geen vergaande ontspanning van de betrekkingen met de USSR mogelijk.

Ons land dient zich in samenwerking met onze partners in de diverse daartoe aangewezen fora actief op te stellen t.a.v. een eerbiediging van de rechten van de mens in alle landen van de regio Indo-China. De militaire confrontatie door Vietnam en de onderdrukking van de bevolking in diverse landen in de regio zijn een voortdurende bron van vluchtelingen en dienen te worden tegengegaan.

Nederland zet zich in voor een herstel van de soevereiniteit van alle staten in de regio en in het bijzonder van Cambodja.

Liberalen veroordelen elke vorm van rassendiscriminatie en onderdrukking. Samen met de Westelijke partners streeft Nederland daarom naar beëindiging van het apartheidsbeleid in Zuid-Afrika langs vreedzame weg. De huidige ontwikkeling baart grote zorg. In samenwerking met

de partners wordt daarom getracht invloed op Pretoria uit te oefenen met als doel: het vreedzaam tot stand komen van gelijkberechtiging van en toekenning van het staatsburgerschap aan de niet blanke bevolkingsgroepen.

Contacten met personen, groepen en organisaties in Zuid-Afrika die dit doel nastreven worden geïntensiveerd.

Economische drukmaatregelen vormen op zichzelf geen doeltreffend middel om het Zuidafrikaanse bewind tot beëindiging van het huidige stelsel te brengen. Dit geldt in het bijzonder voor eenzijdige economische maatregelen van een enkel land. Nederland draagt naar vermogen bij tot een spoedige regeling van het vraagstuk-Namibië, waardoor de Zuidafrikaanse aanwezigheid in dit gebied kan worden beëindigd.

Alle staten in het Midden-Oosten hebben recht op een bestaan binnen veilige en internationaal erkende grenzen.

Dus ook de Arabische staten dienen het bestaansrecht en het voortbestaan van Israël te aanvaarden en dit door uitdrukkelijke verklaringen te erkennen. Voor het bereiken van een vredesregeling en de bepaling van de wederzijdse grenzen (in de geest van VN-resolutie 242) dienen de nabuurstaten met Israël onderhandelingen te voeren. Een uiteindelijke vredesregeling moet rekening houden met Palestijnse verlangens, waarbij de veiligheid van Israël niet mag worden aangetast. Aanvaarding van de PLO als mede-onderhandelaar kan pas plaatsvinden, als zij werkelijk afziet van terreurdaden en haar doel – Israël te vernietigen – heeft opgegeven.

Gestreefd wordt naar vreedzame en stabiele verhoudingen in het gebied van de Golfstaten mede wegens hun belangrijke plaats in de olievoorziening.

Ons land bevordert met betrekking tot het Midden-Oosten een op alle hierboven omschreven doelen gericht beleid in Europees verband, dat tot stand komt na diepgaand overleg met de VS.

Het grootste aaneengesloten gebied waar sprake is van een voortdurende en een ernstige schending van de mensenrechten wordt gevormd door het Oostblok. De Oostbloklanden dienen gehouden te worden aan de VN-verdragen over mensenrechten en aan de Slotakte van Helsinki. Ons land stelt zich daartoe actief op in alle daarvoor geschikte fora.

• 54 Vrede en veiligheid

Het proces dat in gang is gezet door de akkoorden van Helsinki vormt een graadmeter voor de verhoudingen tussen Oost en West. Voor behoud van vrede en veiligheid dienen deze akkoorden te worden nageleefd. De positie en rol van de burgers, de veiligheid en met name de vrije communicatie tussen landen en volkeren zijn van belang voor duurzame vrede en veiligheid.

In het beleid voor vrede en veiligheid zal de hoogste voorrang moeten worden gegeven aan het bevorderen van wederzijdse wapenbeheersing en wapenbeperking en aan het verminderen van de afhankelijkheid van kernbewapening.

De nadruk van onze defensie-inspanning zal moeten liggen op een modern conventionele bijdrage, mede van belang om de afhankelijkheid van kernwapens te verminderen. Moderne technologieën dienen positief tegemoet getreden te worden.

Zij vormen een belangrijke bijdrage in de verbetering van het defensievermogen van het Westerse bondgenootschap met conventionele middelen, waardoor een wezenlijke bijdrage wordt geleverd aan het streven naar vermindering van afhankelijkheid van in het bijzonder korte-dracht-kernwapens.

De VVD gaat akkoord met het onderzoek naar de verdediging tegen kernraketten zoals beoogd door het Strategisch Defensie Initiatief (SDI) van de VS. De onderzoekresultaten zullen te zijner tijd beoordeeld moeten worden aan de hand van de volgende criteria:

- kan het de stabiliteit in de krachtsverhoudingen bevorderen;
- is het effectief;
- is het betaalbaar;
- kan het tweezijdige vermindering van kernwapens vergemakkelijken;
- kan het de veiligheid van West-Europa verhoogen?

Het zal nog tot begin van de jaren negentig duren voordat duidelijk is of aan deze criteria kan worden voldaan.

Het lidmaatschap van de NAVO is de hoeksteen van ons veiligheidsbeleid. Dit lidmaatschap eist van ons land de bereidheid loyaal zijn aandeel in de verdediging van het Westen te nemen. Daartoe behoort uitvoering van het besluit van 1 juni 1984 inzake kruisvluchtwapens.

Eenzijdige vermindering van de Nederlandse defensie-inspanning of eenzijdige ontwapening wordt met kracht van de hand gewezen. De VVD streeft naar verantwoorde wapenbeheersingsafspraken tussen Oost en West op alle terreinen.

Binnen de NAVO en andere internationale organisaties zoals bijv. de WEU moet Nederland streven naar een stelsel van betekenisvolle politieke consultaties op een ogenblik, dat het beleid nog niet is vastgelegd.

Biologische en chemische wapens dienen wereldwijd te worden uitgebannen. Zolang dit niet het geval is dienen de Nederlandse strijdkrachten adequaat tegen deze wapens beschermd te worden.

Teneinde het hoofd te bieden aan het toenemend internationaal terrorisme, de drugshandel en de wapensmokkel, dient het werk van de nationale inlichtingen- en veiligheidsdiensten niet alleen nationaal te worden geïntensiveerd maar ook

over de grenzen heen, terwijl daarnaast zeer grote aandacht moet worden besteed aan opleiding en uitrusting van parate terreurbestrijdingseenheden.

• 55 Defensie

Voor een wezenlijke bijdrage van ons land aan het Westerse bondgenootschap dienen de Nederlandse strijdkrachten over de nodige middelen te beschikken om hun taak in NAVO-verband te kunnen vervullen. Daartoe is ook de met de bondgenoten overeengekomen reële groei van de defensie-inspanning met 3% per jaar nodig. Voorts dienen de Nederlandse strijdkrachten te zijn voorzien van de noodzakelijke uitrusting om aan andere defensietaken (zoals VN-taken) tegemoet te kunnen komen.

De NAVO-bondgenoten moeten hoge prioriteit geven aan standaardisatie van materieel en uitwisselbaarheid van onderdelen. Naast de bestaande NAVO-procedures dienen nationale procedures op elkaar afgestemd te worden, zodat operationele samenwerking van militaire eenheden zowel organisatorisch, administratief als logistiek zonder problemen kan geschieden.

In de zogenaamde two-way-street dienen de VS te worden gestimuleerd tot aanschaf van door de Europese landen gezamenlijk geproduceerd materieel. Daartoe is het nodig dat de Europese bondgenoten samenwerken.

De Europese samenwerking in de 'Independence European Programme Group' (IEPG), Eurogroep en Westeuropese Unie dient op elkaar te worden afgestemd en verder te worden uitgebouwd. Aanschaf van Europees defensiematerieel dient echter niet voort te komen uit eenzijdige opstelling, waardoor de militaire noodzaak en de eisen van kwaliteit en betaalbaarheid worden vernachtaamd.

Bij investeringsbeslissingen moet rekening worden gehouden met standaardisatie en Europese samenwerking, naast militaire noodzaak, financiële haalbaarheid en nationale industriële betrokkenheid. Tevens moeten bij de besluitvorming de consequenties voor het personeel en de exploitatie worden betrokken.

De civiele verdediging dient verder te worden ontwikkeld en te worden geïntegreerd in het huidige veiligheidsbeleid. De afstemming in het kader van het staatsnoodrecht, van de diverse bevoegdheden, dient reeds in normale omstandigheden te zijn geregeld.

De dienstplicht moet behouden blijven als maatschappelijke basis voor de krijgsmacht. Andere dienstplichtstelsels dan het huidige verdienen nadere studie, waarbij eveneens de dienstplicht voor vrouwen kan worden betrokken. In principe moeten alle militaire functies voor vrouwen openstaan. Daartoe zal de integratie van de

vrouw in de krijgsmacht met voortvarendheid worden gerealiseerd.

Beroepsmilitairen die zich niet loyaal ten opzichte van aan hen gestelde taken willen of kunnen opstellen dienen de consequenties hieruit te trekken.

Door de operationele taak van de krijgsmacht worden aan de militaire eisen gesteld, die een specifieke positie rechtvaardigen. Deze operationele taak kan alleen dan worden uitgevoerd indien aandacht wordt besteed aan opleiding en motivatie van het personeel. De rechtspositie van het militaire personeel dient te worden verbeterd en een rechtvaardiger beloning te worden verwezenlijkt. Dit geldt eveneens voor gewezen militairen. Er dient te worden gezocht naar mogelijkheden om door dienstplichtigen tijdens de dienstplicht opgelopen maatschappelijke achterstand op evenwichtige wijze te compenseren.

Voortdurende toetsing van de defensie-organisatie aan de criteria: decentralisatie, deregulering en het tegengaan van bureaucratisering, is van groot belang. Dit moet leiden tot een grotere doelmatigheid en doeltreffendheid.

Het inschakelen van onafhankelijke deskundigen kan daartoe een middel zijn. De centrale organisatie van het departement wordt versterkt als bestuurs hulp voor de politieke leiding.

Zie voor de samenstelling van het register en voor het hanteren ervan de Verantwoording hierboven, blz. 9-13. In het register is de voorkeurspelling aangehouden.

Gebruikte afkortingen:

CDA	Christen Democratisch Appèl
CPN	Communistische Partij van Nederland
D'66	Democraten '66
EVP	Evangelische Volkspartij
GPV	Gereformeerd Politiek Verbond
PPR	Politieke Partij Radikalen
PSP	Pacifistisch Socialistische Partij
PvdA	Partij van de Arbeid
RPF	Reformatorische Politieke Federatie
SGP	Staatkundig Gereformeerde Partij
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie

Register

aanranding:

zie: politiebeleid
wetshandhaving

aardgas:

zie: grondstoffenbeleid

aardgasbaten:

zie: collectieve uitgaven

aardolie:

zie: grondstoffenbeleid

aardwarmte:

zie: energiebeleid

ABM-verdrag (Anti-Ballistic Missiles):

zie: veiligheidsbeleid

abortus:

CDA 20, 21, 52
CPN 34
EVP 55
GPV 3, 5, 7, 9, 39, 47, 51, 69, 72, 91
PSP 19, 39
PvdA 35
RPF 1, 4, 5, 17, 20, 115, 116, 118
SGP 33, 34, 36, 81

achterstallig onderhoud:

zie: woningbouw

actie- en pressiegroepen (zie ook kraakacties en vredesbeweging):

CPN 5, 10
EVP 63
GPV 18
PPR 1, 5-9, 40
PSP 3, 4, 11, 29, 46
RPF 24
SGP 8
VVD 6

adoptie van kinderen:

CDA 21
EVP 55, 61
PPR 23
RPF 17, 18, 20
VVD 6

advertenties:

zie: reclame

advocaten:

zie: wetshandhaving

Afghanistan:

CDA 9
CPN 12
EVP 18
GPV 126
PPR 17
PSP 17
PvdA 51
RPF 70, 77
SGP 48, 51
VVD 53

afkickregimes:

zie: verdovende middelen

afkicktherapie:

zie: verdovende middelen

afroepcontracten:

zie: werkomstandigheden

afstoting staatsdeelnemingen:

zie: privatisering overheidsbedrijven en overheidstaken

aftrekposten:

zie: loon- en inkomstenbelasting

afvalstoffen:

zie: milieubeleid

afvalverwerking:

zie: milieubeleid

afvalwarmte:

zie: energiebeleid

agglomeratie van gemeenten:

zie: gemeentelijk bestuur en beleid

agrarische cultuurlandschappen:

zie: landbouwbeleid
landschap

agrarisch grondgebruik:

zie: landbouwbeleid

agrarisch structuurbeleid:

zie: landbouwbeleid

Aids:

CPN 49

GPV 46

PSP 38, 39

RPF 117

SGP 35

akkerbouw:

zie: landbouwbeleid

alcoholverslaving:

zie: verdovende middelen

alfabetiseringscursussen:

zie: onderwijs aan volwassenen

Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds:

zie: ambtenaren

pensioenfondsen

Algemene Bijstandswet (ABW):

zie: sociale voorzieningen

Algemene Ouderdomswet (AOW):

zie: sociale voorzieningen

Algemene Rekenkamer:

CPN 17, 41

PvdA 29

VVD 4, 10

Algemene Weduwen- en Wezenwet (AWW):

zie: sociale voorzieningen

Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ):

zie: gezondheidszorg

alimentatie:

zie: huwelijk

alleenstaanden:

CDA 38, 46, 77

CPN 2, 28

D'66 6, 7, 16, 17, 19

GPV 41, 43, 80, 92, 108

PPR 29

PvdA 7, 29, 31

RPF 104

VVD 6, 26, 31

alleenwonenden:

zie: alleenstaanden

alternatieve geneeswijzen:

CDA 53

CPN 34

D'66 24

EVP 54

PPR 30, 31

PSP 38, 39

RPF 118

SGP 36

VVD 39

alternatieve straffen:

zie: wetshandhaving

alternatieve vormen van energie:

zie: energiebeleid

amateuristische kunstbeoefening:

zie: cultuurbeleid

amateursport:

zie: sportbeleid

ambtenaren:

CDA 2, 37, 39, 40, 42, 43, 45

CPN 1, 9, 17-20, 40, 42, 43

D'66 4, 6, 15, 16, 21, 26, 28, 40

EVP 8, 11, 41, 65, 66

GPV 21, 22, 37, 90, 93, 98, 135

PPR 9, 13, 15, 38

PSP 8, 46

PvdA 2, 4, 7, 25-27, 30, 31, 61

RPF 31, 36, 39, 54, 56, 113

SGP 68, 82

VVD 3, 5, 6, 10, 14, 45, 47

ambulante hulp:

zie: ziekenverzorging

ammoniak-emissie:

zie: bio-industrie

milieubeleid

Amnesty International:

zie: rechten van de mens

ANC:

zie: Zuidelijk Afrika

Angola:

zie: Zuidelijk Afrika

Antarctica:

EVP 26

PvdA 59

anticonceptie:

EVP 55

GPV 91

PvdA 59

RPF 115

SGP 35

anti-discriminatie wetgeving:

zie: discriminatie

anti-kraakwet:

zie: kraakacties

Antillen:

zie: Nederlandse Antillen

anti-racisme:

zie: discriminatie

antisemitisme:

zie: discriminatie

AOW:

zie: sociale voorzieningen

apartheid:

zie: Zuidelijk Afrika

apothekers:

CPN 34

EVP 54

PSP 38

RPF 116

aquacultuur:

zie: visserij

Arabische staten:

zie: Midden-Oosten

arbeiderszelfbestuur:

zie: democratisering in de bedrijven

arbeidsbemiddeling:

zie: werkgelegenheid

arbeidsbureau:

zie: werkgelegenheid

arbeidsconflicten:

zie: staking(srecht)

arbeidsduurverkorting:

zie: arbeidstijdverkorting

arbeidsinspectie:

zie: werkomstandigheden

arbeidskosten(matiging):

zie: loon- en inkomensbeleid

arbeidsmarkt:

zie: werkgelegenheid

arbeidsomstandigheden:

zie: werkomstandigheden

arbeidsongeschiktheid:

zie: sociale voorzieningen

arbeidsplaatsenplan:

zie: werkgelegenheid

arbeidstijden:

zie: werkomstandigheden

arbeidstijdverkorting:

CDA 2, 39, 40, 42, 47, 59, 68, 74

CPN 1, 5, 7, 9, 16, 18, 21, 31, 33, 35, 37, 42, 48

D'66 4, 6, 8-10, 15, 22, 40

EVP 3, 8

GPV 80, 93

PPR 12-15, 21, 23

PSP 3, 7, 8, 18, 19, 35

PvdA 10, 12, 13, 23-27, 29, 33, 40, 61

RPF 54, 94, 101, 113

SGP 67, 72

VVD 12, 14

arbeidsvoorwaarden:

zie: loon- en inkomensbeleid

arbeidsvoorzieningen:

zie: werkomstandigheden

ARBO-wet:

zie: werkomstandigheden

archiefbeleid:

zie: cultuurbeleid

artotheken:

zie: cultuurbeleid

artsen:

CDA 52, 53

CPN 34

D'66 24

EVP 54, 55

GPV 48, 52, 53

PPR 31

PSP 37-39, 44, 59

PvdA 3, 35

RPF 8, 21, 115-118

SGP 36

VVD 39

Aruba:

CDA 10

D'66 5

GPV 128

PSP 17

PvdA 55

RPF 71

SGP 62

VVD 51

asielrecht:

zie: vluchtelingen(beleid)

asielzoekers:

zie: vluchtelingen(beleid)

Atlantisch Bondgenootschap:

zie: NAVO

atoompacifisme:

zie: nucleaire bewapening/ontwapening

atoomproeven:

zie: nucleaire bewapening/ontwapening

atoomtaken:

zie: nucleaire bewapening/ontwapening

atoomwapens:

zie: nucleaire bewapening/ontwapening

ATV:

zie: arbeidstijdverkorting

auteursrechten:

zie: cultuurbeleid

autobezit:

zie: autoverkeer

autobus:

zie: openbaar vervoer

automatisering:

CDA 11, 39, 47, 50, 59, 61, 62, 64

CPN 1, 9, 19

D'66 6, 11, 21, 23, 40

EVP 32

GPV 82, 84

PPR 6, 13, 24, 25, 28

PSP 5, 7, 35

PvdA 13, 16, 17, 40

RPF 26, 28, 97

SGP 15, 24, 25, 63

VVD 1, 3, 6-8, 11, 22, 33, 35, 36, 46

autorijscholen:

zie: autoverkeer

autoverkeer:

CDA 11, 14, 68, 80, 83, 84

CPN 29, 30

D'66 10, 33, 34

EVP 15, 25, 50, 52

GPV 78, 79, 96, 102, 110, 111

PPR 13, 18, 19, 26, 28, 29, 38

PSP 5, 24, 26, 27, 29, 30

PvdA 40, 45

RPF 42, 47, 75, 87, 88, 106

SGP 33, 39, 44, 45

VVD 19, 41

autovrije zones:

zie: autoverkeer

AWBZ:

zie: gezondheidszorg

bacteriologische wapens:

CPN 11

EVP 20

GPV 124

RPF 78, 81

banenplan:

zie: werkgelegenheid

banken:

CDA 41

CPN 14, 23, 25, 28

PPR 4, 12, 16

PSP 6, 9, 10, 23, 49

PvdA 29

basisinkomen:

zie: loon- en inkomensbeleid

basisloon:

zie: loon- en inkomensbeleid

basisonderwijs:

CDA 54, 55, 60-62, 80

CPN 31, 37, 46

D'66 23

EVP 29, 30

GPV 60, 61

PPR 32, 33

PSP 34, 35, 41

PvdA 13, 34

RPF 96

SGP 23

VVD 28, 29, 36, 42, 47

beddenreductie:

zie: ziekenverzorging

bedrijfsbezetting:

zie: staking(srecht)

bedrijfsdemocratie:

zie: democratisering in de bedrijven

Bedrijfsfonds voor de Pers:

zie: mediabeleid

bedrijfsgeneeskundige diensten:

CPN 19, 34

PSP 39

bedrijfsscholen:

zie: leerlingenstelsel

bedrijfssluiting:

zie: economisch beleid

bedrijfsveiligheid:

zie: werkomstandigheden

beeldende kunst:

zie: cultuurbeleid

Beeldende Kunstenaarsregeling:
zie: cultuurbeleid

bejaarden:

CDA 38, 52, 53, 68, 77, 78, 82, 84
CPN 2, 28, 33, 34, 46
D'66 10, 27, 28, 31
EVP 10, 43, 52, 54, 56
GPV 51, 71, 76, 94, 108, 110, 111
PPR 6, 19-21, 24, 25, 29-31
PSP 19, 22, 26, 27, 36, 37
PvdA 13, 24, 25, 33, 35, 40, 45, 61
RPF 52, 54, 109, 120
SGP 20, 29, 31-33, 44
VVD 1, 13, 26, 38, 40

bejaardenoorden:

zie: bejaarden

bejaardentehuizen:

zie: bejaarden

belastingdienst:

zie: belastingen algemeen

belastingdruk:

zie: belastingen algemeen

belastingen algemeen:

CDA 35, 39, 40, 42, 45, 46, 77
CPN 2, 4, 9, 22-24, 42, 44
D'66 7-10, 12, 15, 16, 18, 19, 26, 30, 40
EVP 20, 56, 66
GPV 19, 35, 41, 71, 81, 83, 92, 96
PPR 15, 22, 26, 38, 40
PSP 9, 10, 46
PvdA 21, 22, 26, 27, 29, 61
RPF 43, 53, 58, 61, 63, 91
SGP 63, 72, 76-78
VVD 8, 9, 12, 14, 15, 17, 21, 42

belasting en eigen woning:

CDA 46, 77, 78
D'66 31
EVP 51, 66
PPR 15, 29
PSP 23
PvdA 4, 29, 43
RPF 67, 104, 105
SGP 79
VVD 5, 15, 26

belasting en gehuwde vrouw:

zie: tweeverdienerswet

belastingfraude:

zie: zwart geld

belastingverhoging/-verlaging

zie: belastingen algemeen

belastingontduiking

zie: zwart geld

belastingstelsel:

zie: belastingen algemeen

belbus:

zie: openbaar vervoer

Benelux:

zie: buitenlands beleid

beroepsgoederenvervoer:

zie: goederenvervoer

beroepsleger:

zie: militaire dienstplicht

beroepsonderwijs (zie ook Hoger Beroepsonderwijs):

CDA 2, 42, 47, 50, 54, 56, 58, 59, 61, 63, 64
CPN 24, 31
D'66 23
EVP 32, 33
GPV 58, 78, 84
PSP 34
PvdA 13, 27, 32, 34, 61
RPF 43, 91, 94, 95, 97
SGP 24, 85
VVD 6, 9, 11, 14, 17, 18, 30, 31, 33, 50

beroepssport:

zie: sportbeleid

beroepsvisserij:

zie: visserij

besloten vennootschap:

CPN 44
PSP 6
VVD 6

bestemmingsplannen:

zie: ruimtelijke ordening

bestrijdingsmiddelen:

zie: milieubeleid

betalingsbalans:

zie: financieel beleid

bevolkingsoverloop:

zie: ruimtelijke ordening

bevrijdingsbewegingen:

CPN 9, 12
D'66 37
EVP 16
GPV 130
PPR 17
PvdA 51-53

RPF 74, 77
SGP 52

bewakings- en veiligheidsdiensten, particuliere:
zie: politiebeleid

bewapening:
zie: veiligheidsbeleid

bewapeningsspiraal:
zie: veiligheidsbeleid

bezuiniging overheidsuitgaven:
zie: collectieve uitgaven

bibliotheekbeleid:

CDA 53, 70
CPN 33, 35
D'66 22
EVP 46
GPV 116
PPR 21, 34
PSP 37, 53, 55
PvdA 36
SGP 27
VVD 46

Biesbosch:
zie: landschap

binnenscheepvaart:

CDA 11, 83, 84
D'66 33
EVP 52
PPR 29
PSP 27
PvdA 45
RPF 87, 88
SGP 33, 44-46
VVD 19

bio-gas:
zie: energiebeleid

bio-industrie:

CPN 25, 26
D'66 13, 30
EVP 5, 24, 25, 57
GPV 85
PPR 18, 19
PSP 29, 49, 50
PvdA 23
RPF 91
SGP 40

biologische wapens:

CDA 12
PPR 17
PvdA 58
RPF 37, 78, 81

SGP 57
VVD 54

bio-technologie:
zie: volksgezondheid

BKR:
zie: cultuurbeleid

blinden:
zie: gehandicapten

blokken:
zie: Oost-West verhouding

Blijf-van-m'n-lijf-huizen:
zie: vrouwenemancipatie

bodembescherming:
zie: milieubeleid

bodemsanering
zie: milieubeleid

bodemschatten:
zie: grondstoffenbeleid

bodemschoonmaak:
zie: milieubeleid

bodemverontreiniging:
zie: milieubeleid

boeren:
zie: landbouwbeleid

boetes:
zie: wetshandhaving

bordeelverbod:
zie: zedelijkheidswetgeving

bosbouw:
zie: landbouwbeleid

BTW:

CDA 41, 46
CPN 17, 22, 28
D'66 10, 12, 18, 31, 40
EVP 8, 25, 66
GPV 81, 92, 117, 127
PPR 19, 25, 29, 38
PSP 6, 10
PvdA 16, 21, 29
RPF 64, 91, 104
VVD 16, 17, 50

bouwkosten:
zie: woningbouw

Brede Maatschappelijke Discussie:

zie: kernenergie

broederdienst:

zie: militaire dienstplicht

bromfietzers:

zie: fietsers en voetgangers

buitengewoon onderwijs:

zie: speciaal onderwijs

buitenlands beleid:

CDA 2-12, 32, 39, 41, 44, 48-50, 59, 63, 65-67, 69, 72, 80-82, 84

CPN 2, 3, 7-9, 11-14, 23, 25, 26, 45

D'66 1, 5, 11, 13, 21, 30, 32, 34-40

EVP 4, 13-22, 24-26, 52, 57, 60, 66

GPV 33, 76, 86, 89, 102, 119-130, 132, 133

PPR 6, 16, 17

PSP 1-3, 5, 11-17, 28, 29, 43-49

PvdA 7-9, 11, 12, 14, 15, 17-19, 22, 23, 26, 30, 37, 41, 45, 47-60

RPF 10, 46, 68-75, 77-82, 88, 90-92

SGP 8, 19, 48-56, 58, 61, 62, 68, 85

VVD 1, 5, 6, 8, 9, 11, 17-19, 21-23, 27, 39, 42, 48-55

buitenlandse werknemers:

zie: minderheden, etnische en culturele

buitenlichamelijke bevruchting

zie: kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van

buitenparlementaire oppositie:

zie: actie- en pressiegroepen (zie ook kraakacties en vredesbeweging)

burgemeester:

zie: gemeentelijk bestuur en beleid

Burgemeester en Wethouders:

zie: gemeentelijk bestuur en beleid

burgerlijke ongehoorzaamheid:

zie: actie- en pressiegroepen (zie ook kraakacties en vredesbeweging)

burgerlijk verzet:

zie: actie- en pressiegroepen (zie ook kraakacties en vredesbeweging)

burgerwachten:

zie: buurtwachten

bus:

zie: openbaar vervoer

buurtbus:

zie: openbaar vervoer

buurt- en clubhuiswerk:

zie: buurt- en dorpshuizen

buurt- en dorpshuizen:

CDA 53, 79

CPN 8, 32, 47

EVP 20, 40, 42

PSP 19, 33, 36, 37, 45, 46

buurtgroepen:

zie: buurt- en dorpshuizen

buurtwachten:

CDA 23

CPN 44

PPR 26

PSP 44

RPF 5

BVD:

zie: politiebeleid

bijscholing arbeid:

zie: omscholing arbeid

bijsluiter geneesmiddelen:

zie: geneesmiddelen

Bijstandswet (ABW):

zie: sociale voorzieningen

bijstandstrekkers:

zie: sociale voorzieningen

bijzonder onderwijs:

zie: openbaar en bijzonder onderwijs

campings:

zie: recreatie

canabisprodukten:

zie: verdovende middelen

carpooling:

zie: autoverkeer

casino's:

zie: kansspelen

cellentekort:

zie: wetshandhaving

Centraal-Amerika:

zie: Latijns Amerika

chemisch afval:

zie: milieubeleid

chemische bestrijdingsmiddelen

zie: milieubeleid

chemische wapens:

CDA 12
CPN 11
D'66 37
EVP 20
GPV 124
PPR 17
PvdA 58
RPF 37, 78, 81
SGP 57
VVD 54

Chili:

zie: Latijns Amerika

civiele verdediging:

zie: sociale verdediging

co-assistenten:

zie: artsen

collectieve uitgaven:

CDA 1, 2, 38, 39, 41, 43, 45
CPN 1, 9, 16, 17, 21-23, 28, 33
D'66 4, 6, 8, 9, 16, 40
EVP 62, 66
GPV 35, 77, 78, 81, 82, 90, 93, 95, 135
PPR 12, 13, 30
PSP 3, 5, 7, 9, 18, 45
PvdA 9, 12, 18, 24, 27, 61
RPF 1, 4, 40-42, 53, 55, 58, 59, 115
SGP 35, 37, 63, 64, 76
VVD 1, 5, 9, 10, 14, 39

collegegeld:

zie: studiefinanciering

Commissaris van de Koningin:

zie: provinciaal bestuur en beleid

computerisering:

zie: automatisering

concentratie landen:

zie: ontwikkelingssamenwerking

concubinaat:

zie: huwelijk

conducteurs:

zie: openbaar vervoer

Consultatiebureau voor Alcohol en Drugs (CAD):

zie: verdovende middelen

consumentenbeleid:

CDA 48
D'66 14
EVP 12, 25, 27
GPV 118
PPR 12, 31

PSP 55

PvdA 28

VVD 21

consumentenbonden:

zie: consumentenbeleid

consumentenorganisaties:

zie: consumentenbeleid

consumentenvoorlichting:

zie: consumentenbeleid

Contadora-groep:

zie: Latijns Amerika

conventionele bewapening:

zie: veiligheidsbeleid

conversie (omzetting defensie-industrie in civiele industrie):

zie: defensiebeleid

criminaliteit(sbestrijding):

zie: wetshandhaving

Cuba:

zie: Latijns Amerika

cultuurbeleid:

CDA 11, 53, 54, 67, 69-72
CPN 1, 2, 28, 33, 35, 36
D'66 10, 21, 22, 36
EVP 45-48, 51
GPV 116
PPR 6, 20, 21, 30, 32-35
PSP 37, 41, 51-53, 55
PvdA 4, 33, 36, 43
RPF 53-55, 74, 94, 108, 110
SGP 21, 26, 27
VVD 22, 25, 42, 46, 49, 50

dagbladen:

zie: mediabeleid

databank:

zie: automatisering

decentralisatie van bestuur en beleid:

CDA 2, 13, 15, 33-36, 38, 41, 42, 54, 57, 59, 77, 78
CPN 9, 17, 26, 28, 33, 39, 42
D'66 4, 23, 24, 26, 28, 30, 33
EVP 62
GPV 21, 23, 32, 33, 49, 68
PPR 2, 6, 7, 10, 11, 32
PSP 5, 22, 23, 28, 36, 45, 46
PvdA 1, 4, 12, 19, 20, 33-35, 38, 40, 43
RPF 3, 28, 29, 31, 40, 41, 88, 103, 104, 109
SGP 13, 14, 63, 64, 76
VVD 1-3, 5, 9, 18, 22, 23, 26, 32, 34, 38, 39, 55

deel(tijd)arbeid:

zie: werkgelegenheid

deeltijdbanen:

zie: werkgelegenheid

defensiebegroting:

zie: defensiebeleid

defensiebeleid:

CDA 12
CPN 7, 9, 11, 23, 32, 40, 43
D'66 11, 12, 37, 40
EVP 20, 66
GPV 21, 120, 121
PPR 16, 17, 38
PSP 1-3, 11, 12
PvdA 17, 41, 58, 60, 61
RPF 6, 78-80, 82-84, 86
SGP 55, 58, 59, 62
VVD 48, 54, 55

democratisering in de bedrijven:

CDA 2, 40
CPN 8, 9, 16-19
D'66 20
EVP 3, 11, 12, 15, 65
GPV 97
PPR 4, 10-12
PSP 1-3, 5, 6
PvdA 11, 25
RPF 57
SGP 80
VVD 50

democratisering in het gevangeniswezen:

CPN 40, 44
EVP 59
PSP 44

democratisering in de gezondheidszorg:

CDA 2, 52, 53
CPN 34
D'66 24
EVP 54, 55
GPV 53
PPR 10, 30, 31
PSP 38, 39
PvdA 25, 35
SGP 36
VVD 39

democratisering in de krijgsmacht:

CPN 11, 43
PPR 16
PvdA 58
RPF 84
SGP 58

democratisering in het onderwijs:

CDA 2, 59, 60
CPN 31, 32
D'66 23
EVP 30, 33, 37
GPV 56, 65
PPR 10, 33
PSP 32, 34, 35
PvdA 34
RPF 95
SGP 22, 25
VVD 34

democratisering in de staat:

CDA 2, 34
CPN 4, 7-9, 11, 39, 43
D'66 1-3
EVP 63, 64
PPR 6-11, 40
PSP 1-3, 5, 45, 46
PvdA 1, 3
SGP 12, 14
VVD 5-7

democratisering in volkshuisvesting en ruimtelijke ordening:

CDA 2, 77, 80
CPN 28
EVP 51
PPR 10, 28
PSP 1, 2, 22-25
PvdA 25, 43
RPF 103

democratisering in het welzijnsbeleid:

CDA 2, 52, 53
CPN 34
D'66 20
EVP 43
PSP 8, 37
PvdA 25
RPF 109
SGP 31
VVD 40, 41

denivellering van inkomen:

zie: loon- en inkomensbeleid

departementale indeling:

CDA 8, 24, 34, 82
CPN 11, 26, 35, 37
D'66 21, 26, 30, 38, 39
EVP 33, 62
GPV 31
PPR 16, 22, 25, 27, 34, 35
PSP 44
PvdA 5, 7, 17, 30, 32, 33
RPF 38, 77, 113
VVD 3, 5, 8, 11, 18, 25, 35

derde televisienet:
zie: mediabeleid

Derde Wereld:
zie: ontwikkelingssamenwerking

deregulering:
zie: decentralisatie van bestuur en beleid

detailhandel:
zie: zelfstandigen

detailhandelsonderwijs:
zie: beroepsonderwijs

dienstcommissies:
zie: ambtenaren

dienstplicht:
zie: militaire dienstplicht

dienstweigeraars:
zie: militaire dienstplicht

dierenbescherming
CDA 50, 82
CPN 25, 32
D'66 13, 30
EVP 5, 26, 28, 58
PPR 19
PSP 39, 49, 50
PvdA 23
SGP 33, 40
VVD 18, 35

dierenwelzijn:
zie: dierenbescherming

dierproeven:
zie: dierenbescherming

discriminatie:
CDA 2, 9, 18, 23, 29, 42, 53
CPN 5, 7-9, 17, 31, 33, 38, 40, 43-49
D'66 25, 26
EVP 2, 16, 29, 35, 38, 39, 42, 44, 59, 60
GPV 4, 15, 56
PPR 20-23, 27, 39
PSP 1-3, 11, 13, 17-21, 34, 35, 38, 40-42, 44, 52, 56, 57, 59
PvdA 1, 3, 30, 49
RPF 2, 6-8, 69, 73, 74, 113
SGP 4, 17, 49, 50, 65
VVD 7, 8, 26, 41, 47, 48, 53

DNA-onderzoek, recombinant:
zie: volksgezondheid

docenten:
zie: leerkrachten

donorbanken:
zie: kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van

doodstraf:
zie: wetshandhaving

doorstromingsbeleid:
zie: volkshuisvesting

doping:
zie: sportbeleid
verdovende middelen

dorpsvernieuwing:
zie: stadsvernieuwing

draagmoeder(contract):
zie: kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van

drinkwater(kwaliteit):
zie: milieubeleid

drugs:
zie: verdovende middelen

duo-banen:
zie: werkgelegenheid

echte minima:
zie: eenmalige uitkeringen
minimum-inkomen

echtscheiding:
zie: huwelijk

economie van het genoeg:
zie: produktiebeperking

economisch beleid:
CDA 1, 2, 4, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 36, 39-41, 43, 45, 47-50, 53, 59, 61, 62, 64-67, 72, 75, 77, 79-82
CPN 1, 3, 7-9, 14-20, 22-29, 31, 33, 36, 39, 44
D'66 1, 6-18, 21, 22, 29, 30, 32, 36, 38-40
EVP 3, 7-9, 11, 12, 14-16, 20-22, 24, 25, 32, 37-39, 42, 47, 50, 54, 57, 62, 66
GPV 2, 21, 22, 24, 49, 54, 58, 77-79, 81-84, 90, 92, 93, 106, 113, 115, 117, 118, 127, 134, 135
PPR 2-4, 6, 10-19, 21, 24, 25, 28, 30-33, 37, 38
PSP 1-3, 5-11, 13, 14, 16, 23, 28, 32, 33, 35, 45-47, 49, 50, 53, 55
PvdA 4, 7-20, 22-28, 33-38, 40, 42-45, 47, 52, 59-61
RPF 3, 26, 28, 29, 40-44, 51, 75, 77, 90-92, 97, 102, 111, 120
SGP 13, 15, 24, 25, 27, 37, 41, 44, 54, 63, 64, 66, 68-70
VVD 1-3, 6-23, 25, 26, 33, 35-37, 41, 44, 46, 50, 52

economische groei:
zie: economisch beleid

economische macht:
zie: herstructurering Nederlandse economie

economisch structuurplan:
zie: herstructurering Nederlandse economie

ecosystemen:
zie: milieubeleid

educatief verlot:
zie: onderwijs aan volwassenen

eenmalige uitkeringen

CPN 46
EVP 10
GPV 91
PPR 30
PvdA 27
RPF 55
VVD 13

één-persoonshuishoudens:
zie: alleenstaanden

eenzijdige ontwapening:
zie: veiligheidsbeleid

Eerste Kamer:
zie: Staten-Generaal

eerste-lijnszorg:
zie: ziekenverzorging

electriciteit, teruglevering van:
zie: energiebeleid

electriciteitscentrales:
zie: energiebeleid

electriciteitstarieven:
zie: energiebeleid
woningbezit

El Salvador:
zie: Latijns Amerika

Emancipatieraad:
zie: vrouwenemancipatie

embryo-transfer:
zie: kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van

emissienormen:
zie: milieubeleid

energiebeleid:
CDA 12, 34, 41, 49, 50, 78, 80, 82, 83
CPN 7-9, 17, 25-28, 32, 39
D'66 11, 30, 31, 34, 40
EVP 5, 9, 12, 22, 24, 25, 27, 37, 57, 58

GPV 78, 87, 102, 104, 105, 127
PPR 12, 13, 17-19, 25, 38
PSP 1, 3, 5, 6, 23, 24, 26, 27, 30, 31, 45
PvdA 4, 10, 14, 15, 17, 18, 40, 41, 43, 44, 59, 61
RPF 40, 45, 51, 88, 90-92
SGP 70, 85-87
VVD 20

energiebesparing(s)beleid
zie: energiebeleid

energiedragers:
zie: energiebeleid

energieverbruik
zie: energiebeleid

enquête-recht:
zie: Staten-Generaal

EPS:
zie: Europese samenwerking

erfpacht:
zie: pacht

ESPRIT-project:
zie: Europese samenwerking
technologische vernieuwingen

etherpiraten:
zie: mediabeleid

etherreclame:
zie: reclame

etnische groepen:
zie: minderheden, etnische en culturele

Eurocontrol:
zie: luchthavens en luchtvaart

Eureka:
zie: Europese samenwerking
technologische vernieuwingen

Europees Hof van Justitie:
zie: Europese samenwerking

Europees Monetair Stelsel (EMS):
zie: Europese samenwerking

Europees Parlement:
zie: Europese samenwerking

Europees veiligheidssysteem:
zie: Europese samenwerking

Europese Commissie
zie: Europese samenwerking

Europese defensiemacht:

zie: Europese samenwerking

Europese Gemeenschap:

zie: Europese samenwerking

Europese Ministerraad:

zie: Europese samenwerking

Europese Politieke Samenwerking (EPS):

zie: Europese samenwerking

Europese samenwerking:

CDA 2, 3, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 32, 39, 41, 44, 48-50,

59, 63, 65-67, 69, 72, 80-82, 84

CPN 15, 23, 25, 26

D'66 1, 11, 13, 21, 30, 32, 34-37, 39, 40

EVP 4, 14, 15, 17, 19, 20, 24, 25, 52, 57

GPV 86, 89, 102, 112, 122, 127

PPR 16, 17

PSP 16, 17, 28, 49

PvdA 7, 11, 12, 14, 15, 17-19, 22, 23, 26, 30, 37,

41, 45, 47-49, 52, 53, 57-60

RPF 46, 68, 69, 73, 75, 77, 88, 90-92, 102

SGP 54

VVD 5, 6, 8, 9, 11, 17-19, 21-23, 27, 39, 42, 48-50,

52, 53, 55

Europese Unie:

zie: Europese samenwerking

euthanasie:

CDA 20, 22, 52, 53

CPN 34

D'66 25

EVP 55

GPV 3, 9, 39, 48, 72

PPR 31

PSP 39

PvdA 3

RPF 1, 5, 21, 116

SGP 33, 34, 36

VVD 6, 39

evenredige vertegenwoordiging:

zie: Staten-Generaal

export:

zie: economisch beleid

farmaceutische industrie:

zie: apothekers

feminisering:

zie: vrouwenemancipatie

feminisme:

zie: vrouwenemancipatie

fietsenstallingen, bewaakte:

zie: fietsers en voetgangers

fietsers en voetgangers:

CDA 80, 84

CPN 30

D'66 33

EVP 50, 52

GPV 110

PPR 13, 19

PSP 26, 27

PvdA 40, 45

SGP 45

VVD 19

fietspaden:

zie: fietsers en voetgangers

fietsroutes:

zie: fietsers en voetgangers

filevorming:

zie: autoverkeer

film:

zie: cultuurbeleid

filmkeuring:

zie: zedelijkheidswetgeving

financieel beleid:

CDA 1-3, 8, 11, 14, 15, 35, 38-46, 50, 77, 78, 80

CPN 1, 2, 4, 9, 14, 16, 17, 20-25, 28, 33, 42, 44

D'66 4, 6-10, 12, 15, 16, 18, 19, 22, 26, 30, 31, 36, 38, 40

EVP 8, 11, 20, 21, 25, 51, 56, 62

GPV 4, 5, 19, 35, 41, 71, 74, 76-78, 80-83, 90-93, 95, 96, 104, 105, 117, 118, 127, 135

PPR 4, 12, 13, 15-17, 19, 22, 26, 29, 30, 38, 40

PSP 3, 5-10, 14, 18, 19, 23, 45, 46, 49

PvdA 1, 4, 9, 12, 14-18, 21, 22, 24, 26, 27, 29, 43, 47, 59-61

RPF 1, 4, 40-43, 53-55, 58-67, 91, 101, 104, 105, 115

SGP 35, 37, 54, 63, 64, 66, 72, 75-77, 79

VVD 1, 5, 8-15, 17, 18, 21, 26, 32, 33, 39, 42, 45, 50

financiële verantwoording van het verkiezingsprogramma:

D'66 40

EVP 66

GPV 135

PPR 38

PvdA 61

financieringstekort:

zie: collectieve uitgaven

fiscaal beleid:

zie: belastingen algemeen

fiscale aftrekposten:

zie: loon- en inkomstenbelasting

forensenverkeer:

zie: autoverkeer
ruimtelijke ordening

forfaitaire huurwaarde:

zie: belasting en eigen woning

fosfaatverwijdering:

zie: milieubeleid

fossiele brandstoffen:

zie: grondstoffenbeleid

fraude belastingen:

zie: zwart geld

fraude sociale verzekeringen:

zie: sociale voorzieningen

Friese taal en cultuur:

CDA 69
D'66 22
PPR 20, 21
PSP 52
PvdA 4
SGP 26

frontlijnstaten:

zie: Zuidelijk Afrika

fysiotherapie:

zie: ziekenverzorging

garnalenvisserij:

zie: visserij

gastarbeiders:

zie: minderheden, etnische en culturele

gastarieven

zie: energiebeleid
woningbezit

geboortenregeling:

zie: anticonceptie

Gedeputeerde Staten:

zie: provinciaal bestuur en beleid

gedetineerden:

zie: democratisering in het gevangeniswezen
wetshandhaving

geestelijke verzorging in het leger:

zie: militaire dienstplicht

gehandicapten:

CDA 38, 44, 53, 75, 76, 78, 80, 84
CPN 18, 28, 30
D'66 17, 18, 29, 31, 33
EVP 10, 41, 542

GPV 72, 108, 110, 111, 114

PPR 14, 19, 29-31

PSP 8, 22, 23, 27, 35-37, 48, 53, 55-57

PvdA 31, 35, 45

RPF 52, 54, 96, 109, 112

SGP 30, 44

VVD 12, 26, 29, 38, 41, 43

geldontwaardiging:

zie: inflatie

geleide loonpolitiek:

zie: loon- en inkomensbeleid

geluidshinder:

zie: milieubeleid

Gelijke Behandeling, Wet:

zie: discriminatie

gelijke kansen:

zie: discriminatie

gemeenschapsvoorzieningen:

zie: collectieve uitgaven

Gemeentefonds:

zie: gemeentelijk bestuur en beleid

gemeentelijk bestuur en beleid:

CDA 15, 27, 34-36, 42, 53, 59, 71, 77, 78, 80, 82, 84
CPN: 9, 17, 24, 26-28, 30, 33, 34, 37, 42, 43, 46
D'66 3, 4, 11, 17, 22-24, 28-33, 40
EVP 11, 30, 51, 53, 54, 59, 64
GPV 17, 24, 31-36, 49, 55, 68, 71, 74, 75, 80, 90,
105-107, 109, 110, 114, 117
PPR 9-11, 19, 27, 29, 30-33
PSP 5, 22, 23, 27, 30, 34, 36, 44-46
PvdA 1-5, 15, 19, 20, 24, 32-35, 40-43, 45, 61
RPF 30-33, 35, 48, 55, 88, 103-106, 108, 109, 113
SGP 5, 6, 12, 13, 29, 42, 43, 63
VVD 5, 14, 15, 20, 22, 23, 25, 26, 34, 38, 39, 41-44,
47

gemeentelijke herindeling:

zie: gemeentelijk bestuur en beleid

gemeentepolitie:

zie: politiebeleid

gemeenteraden:

zie: gemeentelijk bestuur en beleid

gemotoriseerd verkeer:

zie: autoverkeer

geneesmiddelen:

CDA 8, 53
D'66 24
EVP 21, 54, 55
PSP 38, 39, 57

PvdA 35, 45
RPF 118
SGP 44
VVD 21, 39

genetische manipulatie:
zie: volksgezondheid

geriatische zorg:
zie: bejaarden

getijde-energie:
zie: energiebeleid

gesubsidieerde sector:
CPN 33
D'66 16
GPV 69, 70
PPR 13
PvdA 27
VVD 10, 14

gevaarlijke stoffen, vervoer:
zie: goederenvervoer
milieubeleid

gevangenen:
zie: democratisering in het gevangeniswezen
wetshandhaving

gevangenis:
zie: democratisering in het gevangeniswezen
wetshandhaving

Gewestelijk Arbeidsbureau:
zie: werkgelegenheid

gewesten:
zie: inrichting van de staat

gewetensbezwaren:
zie: militaire dienstplicht

gezagshandhaving:
zie: wetshandhaving

gezin:
zie: huwelijk

gezinsproblemen:
zie: huwelijk

gezinsvervangende tehuizen:
zie: welzijnsbeleid

gezinsverzorging:
zie: welzijnsbeleid

gezinsverzorgsters:
zie: welzijnsbeleid

gezinszorg:
zie: welzijnsbeleid

gezondheidsopvoeding:
zie: preventie van ziekten

gezondheidsvoorlichting:
zie: preventie van ziekten

gezondheidsvoorzieningen:
zie: gezondheidszorg

gezondheidszorg:
CDA 2, 15, 17, 52, 53, 73, 76
CPN 9, 21, 30, 34
D'66 12, 24, 26, 27
EVP 8, 21, 22, 54-56
GPV 26, 39, 46, 50, 51, 91, 135
PPR 14, 24, 30, 31, 38
PSP 19, 23, 28, 36, 38, 39, 56, 57
PvdA 6, 25, 28, 31, 33-35
RPF 55, 109, 114, 115, 117, 120
SGP 32, 34-37, 65, 76
VVD 1, 39, 52

gifbelten:
zie: milieubeleid

glastuinbouw:
zie: landbouwbeleid

goederenvervoer:
CDA 11, 83, 84
D'66 11
EVP 52
GPV 79, 112
PPR 29
PSP 27
PvdA 11, 19, 45
RPF 75, 88
SGP 44-46
VVD 19, 50

goedkope vlag, varen onder:
zie: zeehavens en zeescheepvaart

Golfstaten:
zie: Midden-Oosten

gratis onderwijs:
zie: studiefinanciering

grensverkeer:
zie: autoverkeer
goederenvervoer

Grevelingen:
zie: landschap

groeibanen:
zie: werkgelegenheid

groenstructuur:

zie: landschap

groenvoorzieningen:

zie: landschap

grondpolitiek:

CDA 50, 80

EVP 57, 62

PPR 12, 29

PSP 22-25, 47, 49, 50

PvdA 23, 43

RPF 91, 106

SGP 84

VVD 26

grondprijzen:

zie: grondpolitiek

grondrechten (klassieke en sociale):

zie: Grondwet

grondspectatie:

zie: grondpolitiek

grondstoffenbeleid:

CDA 4, 8, 39, 49, 82

CPN 8, 14, 26, 27

D'66 30, 34

EVP 4, 7, 9, 12, 22, 25-27, 37

GPV 104, 131

PPR 12, 13, 16, 18, 19, 25, 38

PSP 3, 5, 6, 13, 30, 31

PvdA 10, 15, 17, 18, 40, 45, 59, 61

RPF 45, 51

SGP 85

VVD 20, 23

grondwater:

zie: milieubeleid

Grondwet:

CDA 13

CPN 46

D'66 3, 23

EVP 8, 29

GPV 4, 10, 14, 36

PSP 35, 44, 53

PvdA 1

RPF 6, 7, 35, 96, 114

SGP 8, 12, 22

VVD 4, 47

grote steden:

zie: gemeentelijk bestuur en beleid

grijs circuit:

zie: zwart geld

gymnasium:

zie: Voortgezet en Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs

handelsbarrières:

zie: internationale economische samenwerking

handelsonderwijs:

zie: beroepsonderwijs

hard drugs:

zie: verdovende middelen

HAVO:

zie: Voortgezet en Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs

HBO:

zie: Hoger Beroepsonderwijs

Helsinki-akkoorden:

zie: Oost-West verhouding
rechten van de mens

hennepprodukten:

zie: verdovende middelen

herbezetting (van arbeidsplaatsen)

zie: werkgelegenheid

herintreders op de arbeidsmarkt:

zie: werkgelegenheid

heroïne:

zie: verdovende middelen

herscholing:

zie: omscholing arbeid

herstructurering Nederlandse economie:

CDA 2, 40

CPN 8

D'66 11

EVP 7, 22

PPR 2-4, 12, 13, 19

PSP 1-3, 5-7, 28, 45

PvdA 9, 11

VVD 9

herstructurering onderwijs:

CDA 56, 59, 61

CPN 31

D'66 21, 23

EVP 29, 32

GPV 57, 61-63

PPR 32, 33

PSP 34, 35

PvdA 34

RPF 94, 95, 97

SGP 24

VVD 28-30

herverdeling van arbeid:

zie: werkgelegenheid

Hoger Beroepsonderwijs:

CDA 11, 57, 61, 63
CPN 31
D'66 23, 30
EVP 32, 33
GPV 63-66
PPR 32, 33
PSP 34, 35
PvdA 31, 34
RPF 97, 100, 102
SGP 25
VVD 28, 32, 34, 37

Hoger Onderwijs:

zie: Hoger Beroepsonderwijs
Wetenschappelijk Onderwijs

Hogescholen:

zie: Wetenschappelijk Onderwijs

homeopathie:

zie: alternatieve geneeswijzen

homobevrijding:

zie: homofilie

homofilie:

CDA 18
CPN 2, 5, 7, 9, 13, 38, 40, 45, 49
D'66 25
EVP 2, 16, 29, 44
GPV 46
PPR 20-23, 25-27
PSP 2, 11, 17, 20, 21, 35, 38, 39, 42, 44
PvdA 1, 30, 49
RPF 117
SGP 4, 35
VVD 6, 7

homohaar:

zie: discriminatie
homofilie

homo-onderdrukking:

zie: discriminatie
homofilie

huisartsen:

zie: artsen

Huis van Bewaring:

zie: wetshandhaving

huisvesting:

zie: woningbezit

huizenbouw:

zie: woningbouw

huurachterstand:

zie: woningbezit

huurbeleid:

zie: woningbezit

huurbescherming:

zie: woningbezit

huurcommissies:

zie: woningbezit

huurders:

zie: woningbezit

huurharmonisatie

CDA 77, 78
CPN 28
D'66 31
PPR 29
PSP 22, 23
PvdA 43
VVD 26

huurliberalisatie:

zie: woningbezit

huurschulden:

zie: woningbezit

huursubsidie:

zie: woningbezit

huurverhoging:

zie: woningbezit

huurwaarde:

zie: belasting en eigen woning

huurwoningen:

zie: woningbezit

huwelijk:

CDA 2, 8, 16, 46, 53, 77
CPN 2, 9, 22, 28
D'66 2, 6, 7, 25, 31
EVP 51, 59
GPV 4, 5, 27, 39, 40, 42, 44, 46, 49, 52, 72-74, 80
PPR 20-23, 28-30
PSP 2, 7-10, 18-21, 44, 58
PvdA 1, 3, 6, 29, 30
RPF 1, 3, 4, 12-16, 19, 55, 58, 62, 74, 104, 113, 117
SGP 3, 4, 32, 37, 43, 65, 66, 74, 78
VVD 6, 7, 13, 26, 40

hypotheekrente, aftrek van:

zie: belasting en eigen woning

identiteitsbewijzen, invoering van:

zie: persoonsgegevens, registratie van

importheffingen:

zie: internationale economische samenwerking

incest:

zie: wetshandhaving

individuele belastingheffing:

zie: tweeverdieners(wet)

individuele huursubsidie:

zie: woningbezit

Indonesië:

CPN 3, 7, 9, 12

EVP 16

GPV 129

PSP 17

PvdA 59

RPF 72, 77, 109

SGP 61

inflatie:

CDA 80

GPV 95

PvdA 14, 16, 61

RPF 60

SGP 75

VVD 9, 10, 21

inflatie-correctie:

PvdA 29

SGP 75

VVD 15

informatica:

zie: automatisering

informatica-stimuleringsplan:

zie: automatisering

informatiemaatschappij:

zie: automatisering

informatie-technologie:

zie: automatisering

inkomensbeleid:

zie: loon- en inkomensbeleid

inkomensnivellering:

zie: loon- en inkomensbeleid

inkomensverschillen:

zie: loon- en inkomensbeleid

inkomstenbelasting:

zie: loon- en inkomstenbelasting

inlichtingen- en veiligheidsdiensten:

zie: politiebeleid

innovatie:

zie: technologische vernieuwingen

inrichting van de staat:

CDA 2, 8, 13-15, 24, 27, 33-43, 45, 53, 54, 57, 59, 71, 75, 77, 78, 80, 82, 84

CPN 1, 4, 5, 7-11, 15, 17-20, 24, 26-28, 30, 33-35, 37, 39-43, 46

D'66 1-4, 9, 11, 15, 17, 21-33, 38-40

EVP 8, 11, 20, 29, 30, 33, 41, 51, 53, 54, 59, 62-66

GPV 4, 10-14, 16-18, 21-23, 31-37, 49, 55, 68, 71, 74, 75, 80, 90, 93, 96, 98, 105-107, 109-111, 114, 117, 135

PPR 1, 2, 5-13, 15-17, 19, 20, 22, 25, 27, 29-35, 38, 40

PSP 1-6, 8, 10-12, 18, 22, 23, 27-30, 34-36, 41, 44-48, 50, 53

PvdA 1-5, 7, 12, 15, 17, 19, 20, 24-35, 38, 40-46, 58, 61

RPF 3, 6, 24, 28-33, 35, 38-41, 48, 54-56, 68, 75, 77, 78, 88, 103-106, 108, 109, 113

SGP 5, 6, 8, 11-14, 22, 29, 42, 43, 47, 63, 64, 68, 76, 82

VVD 1-11, 14-18, 20-26, 32, 34, 35, 38, 39, 41-45, 47, 55

inspraak:

zie: democratisering

Integraal Structuur Plan Noorden des Lands:

zie: regionale ontwikkeling

intensieve veehouderij:

zie: bio-industrie

intercultureel onderwijs:

zie: onderwijs aan buitenlanders

intergemeentelijke samenwerking:

zie: gemeentelijk bestuur en beleid

Internationaal Hof van Justitie:

zie: Verenigde Naties

Internationaal Monetair Fonds (IMF):

zie: internationale monetaire samenwerking

internationaal terrorisme:

zie: terrorisme, bestrijding van

internationale economische samenwerking:

CDA 2, 4, 8, 9, 11, 12

CPN 14

D'66 11, 13, 21, 38, 39

EVP 14, 20-22, 24, 25, 27

PPR 16, 17

PSP 2, 5, 11, 14, 16

PvdA 8, 9, 14, 22, 47, 59, 60

RPF 75, 77

SGP 54, 68

VVD 19, 50, 52

internationale monetaire samenwerking:

CDA 3, 8, 11
CPN 14
D'66 38
EVP 21
PPR 17
PSP 14
PvdA 14, 47, 59, 60
SGP 54

Interpol:

zie: politiebeleid

invaliden:

zie: gehandicapten

investeringsaftrek:

zie: investeringsbeleid

investeringsbeleid:

CDA 41
CPN 1, 9, 16, 17, 19, 23, 24
D'66 11, 40
EVP 11, 16, 66
GPV 2, 78, 79, 81, 82, 92, 93, 135
PPR 13, 19, 38
PSP 5, 6, 9
PvdA 4, 10, 12, 15-20, 22, 24, 27, 42, 45, 61
RPF 41-43
SGP 63, 68-70
VVD 9-11, 16, 17

investeringsfaciliteiten:

zie: investeringsbeleid

Investeringspremieregeling (IPR):

zie: investeringsbeleid

In Vitro Fertilisatie (IVF):

zie: kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van

Irak:

zie: Midden-Oosten

Iran:

zie: Midden-Oosten

isolatie(subsidies):

zie: energiebeleid

Israël:

zie: Midden-Oosten

IVF:

zie: kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van

JAC:

zie: jongeren

jacht(verbod):

zie: dierenbescherming
landschap

jeugdbeleid:

zie: jongeren

jeugdhulpverlening:

zie: jongeren

jeugdloon:

zie: jongeren

jeugdorganisaties:

zie: jongeren

jeugdwerkloosheid

zie: werkgelegenheid

jongeren:

CDA 2, 16, 38, 39, 42, 47, 52-54, 78, 82, 84
CPN 2, 9, 17, 20, 28, 33, 35, 40, 46
D'66 10, 25, 27, 28, 31, 40
EVP 36, 40, 52
GPV 40, 43, 54, 55, 69, 73, 76, 108, 114
PPR 6, 14, 20-22, 24, 27, 31, 32
PSP 7, 8, 22, 37, 44, 57-59
PvdA 3, 6, 7, 13, 24, 26, 27, 33, 35, 36, 61
RPF 15, 16, 19, 36, 54, 97, 98, 101, 103, 105, 109, 120
SGP 3, 20, 21, 24, 29
VVD 1, 6, 8, 14

Jordanië:

zie: Midden-Oosten

journalisten:

zie: mediabeleid

Justitie:

zie: politiebeleid
wetshandhaving

kabeltelevisie:

zie: mediabeleid

kabinet:

zie: regering

kabinetsformateur:

zie: regering

kabinetsformatie 1986:

CPN 6, 10
D'66 40
PPR 9
PSP 3
VVD 3

Kaderwet Specifiek Welzijn:

zie: welzijnsbeleid

Kaderwet volwasseneneducatie:
zie: onderwijs aan volwassenen

Kalkar:
zie: kernenergie

kamerbewoners:
zie: woningbezit

Kamerleden:
zie: Staten-Generaal

kamerverhuur:
zie: woningbezit

kampeerterreinen:
zie: recreatie

kamperen:
zie: recreatie

kanalen:
zie: binnenscheepvaart

kansspelen:
CPN 37
GPV 25
PSP 6
SGP 16, 62

kantonrechter:
zie: wetshandhaving

kapitaalvlucht:
zie: economisch beleid

KDI:
zie: kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van

kernafval(opslag):
zie: milieubeleid

kerncentrales:
zie: kernenergie

kernenergie:
CDA 12, 49, 80
CPN 4, 5, 7, 9, 27, 39
D'66 34
EVP 5, 27
GPV 104
PPR 13, 18, 19
PSP 1, 3, 24, 30, 31, 45
PvdA 18
RPF 45, 51
SGP 86
VVD 20

kernfusie:
zie: kernenergie

kerntaken:
zie: nucleaire bewapening/ontwapening

kernwapens:
zie: nucleaire bewapening/ontwapening

kernwapenvrije zones:
zie: nucleaire bewapening/ontwapening

kiesstelsel:
zie: Staten-Generaal

kinderbescherming:
zie: jongeren

kinderbijslag:
zie: sociale voorzieningen

kinderdagverblijven:
zie: vrouwenemancipatie

kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van:
CDA 17
EVP 55
GPV 52
PvdA 35
RPF 12, 114, 116, 117
SGP 34

kindermishandeling:
zie: wetshandhaving

kinderopvang:
zie: vrouwenemancipatie

kinderpornografie:
zie: pornografie

kindertelefoons:
zie: jongeren

KKN:
zie: nucleaire bewapening/ontwapening

klassegrootte:
zie: school

kleine criminaliteit:
zie: wetshandhaving

klein- en middenbedrijf:
zie: zelfstandigen

kleine zelfstandigen:
zie: zelfstandigen

kleinschaligheid:
CDA 8, 41, 47, 79, 80
CPN 24
D'66 11, 40

EVP 21, 24, 25, 37, 42, 54
GPV 115
PPR 6, 12-14, 18, 19, 24, 32, 33
PSP 6, 23
PvdA 35, 38
RPF 41, 77, 91
SGP 37, 72
VVD 11, 17, 20, 41, 44

kleurstoffen:
zie: preventie van ziekten

kleuteronderwijs:
zie: basisonderwijs

KMBO:
zie: beroepsonderwijs

knielbus:
zie: gehandicapten

kolengebruik:
zie: grondstoffenbeleid

Komitee Kruisraketten Nee:
zie: nucleaire bewapening/ontwapening

Koninklijk Huis:
zie: regering

koopkracht:
zie: loon- en inkomensbeleid

koopwoningen
zie: woningbezit

Kort Middelbaar Beroepsonderwijs:
zie: beroepsonderwijs

kostenbesparing in de gezondheidszorg:
zie: gezondheidszorg

kostwinnersbeginsel:
zie: tweeverdienerswet

Koude Oorlog:
zie: Oost-West verhouding

kraakacties:
CPN 28
PSP 22, 44
RPF 24, 104

krachtvoer:
zie: landbouwbeleid

krakers:
zie: kraakacties

kranten:
zie: mediabeleid

kringlooeconomie:
zie: herstructurering Nederlandse economie

kruisraketten:
zie: nucleaire bewapening/ontwapening

kruisverenigingen:
zie: ziekenverzorging

kruisvluchtwapens:
zie: nucleaire bewapening/ontwapening

kruiswerk:
zie: ziekenverzorging

krijgsmacht:
zie: defensiebeleid
militaire dienstplicht

kunstbeleid:
zie: cultuurbeleid

kunstbeleving:
zie: cultuurbeleid

kunstbeoefening:
zie: cultuurbeleid

kunstenaars:
zie: cultuurbeleid

kunstmatige donor inseminatie (KDI):
zie: kinderloosheid, medische technieken tot op-
heffing van

kunstmest:
zie: landbouwbeleid

kunstonderwijs:
zie: cultuurbeleid

kweekreactor:
zie: kernenergie

kijkcijfers:
zie: mediabeleid

kijk- en luistergelden:
zie: mediabeleid

Lager Beroepsonderwijs:
zie: beroepsonderwijs

lagere overheden:
zie: gemeentelijk bestuur en beleid
provinciaal bestuur en beleid

lager onderwijs:
zie: basisonderwijs

landaanwinning:

zie: landschap
ruimtelijke ordening

landbouwbeleid:

CDA 2, 8, 11, 41, 48, 50, 51, 57, 78-83
CPN 8, 14, 15, 25, 26, 29, 30, 32
D'66 11, 13, 29-32
EVP 5, 15, 21-26, 28, 50, 52, 57, 58
GPV 78, 84-88, 99, 100, 106, 115, 127, 131
PPR 13, 18, 19, 29
PSP 5, 13, 24, 25, 28, 29, 39, 47-50
PvdA 10, 23, 40-42, 44, 46, 59
RPF 42, 45, 47-50, 77, 87, 90-93, 106, 107
SGP 33, 40, 47, 54, 60, 70, 71, 83, 84
VVD 18, 22-24, 26, 35, 44, 50, 52

landbouwonderwijs:

zie: beroepsonderwijs
landbouwbeleid

landbouwvoorlichting:

zie: landbouwbeleid

Landelijke Pedagogische Centra:

zie: school

landinrichtingsprojecten:

zie: landschap

landschap:

CDA 2, 48, 50, 51, 75, 78-83
CPN 8, 14, 15, 25, 26, 29, 30
D'66 11, 13, 30-32
EVP 22, 23, 26, 50, 52, 57
GPV 78, 84, 88, 99, 100, 106, 115
PPR 19, 29
PSP 24, 25, 28, 47-50
PvdA 10, 40-42, 44, 46
RPF 42, 45, 47, 50, 87, 91, 93, 106, 107
SGP 47, 70, 84
VVD 18, 22-24, 44

langzaam verkeer:

zie: fietsers en voetgangers

Latijns Amerika:

CDA 6, 8, 9
CPN 7, 9, 12, 14
D'66 37
EVP 4, 18
PPR 17
PSP 17
PvdA 47, 53, 60
RPF 69
SGP 48
VVD 53

Lauwersmeer:

zie: landschap

lawaaibestrijding:

zie: milieubeleid

leegstand:

CDA 77, 78
CPN 9, 28
D'66 31
EVP 51
PPR 29
PSP 22, 23
PvdA 40
RPF 104, 105
SGP 41

leengeld:

zie: bibliotheekbeleid

leenvergoeding:

zie: bibliotheekbeleid

leerkrachten:

CDA 54, 56, 59, 60, 63
CPN 31, 46
D'66 23, 27
EVP 29, 30, 33
PPR 32, 33
PSP 34, 35
PvdA 7, 34
RPF 94, 99, 101
SGP 24, 25
VVD 28, 31, 32, 36, 42, 45, 47

leerlingen:

zie: school

leerlingenschaalverlaging/verhoging

zie: school

leerlingensetel:

CDA 42, 47, 54, 59
CPN 20
D'66 23, 28
GPV 60, 80
PPR 13
PSP 35
PvdA 13, 22, 25, 32, 35, 61
RPF 97, 98
SGP 24
VVD 12, 14, 17, 31

leerplan:

zie: school

leerplicht:

CDA 54
D'66 23
EVP 29
GPV 60
PPR 33
PSP 34, 35, 59
RPF 98

SGP 24
VVD 27, 31

leerrecht:
zie: leerplicht

legitimatieplicht:
zie: persoonsgegevens, registratie van

leraren:
zie: leerkrachten

lerarenopleiding:
zie: Hoger Beroepsonderwijs
leerkrachten
Wetenschappelijk Onderwijs

Libanon:
zie: Midden-Oosten

lokale omroep:
zie: mediabeleid

Lomé, verdrag van:
zie: ontwikkelingssamenwerking

loodvrije benzine:
zie: milieubeleid

looncompensatie:
zie: loon- en inkomensbeleid

loon- en inkomensbeleid:
CDA 2, 38-43, 46-48, 50, 53, 77
CPN 1, 2, 5, 7, 9, 16, 18, 20, 21, 23-25, 28, 34, 37
D'66 6-8, 10, 13, 15-17, 19, 30, 31, 40
EVP 3, 8, 10, 11, 24, 36, 40, 48, 66
GPV 37, 81, 83, 91, 93, 98, 135
PPR 4, 11-15, 18, 22, 30-32, 34, 38
PSP 1, 5, 7-10, 18, 22, 38, 39, 49, 50, 53
PvdA 4, 8-10, 12, 13, 16, 21, 23, 26, 27, 30, 33, 35,
36, 43, 61
RPF 36, 38, 42, 43, 52-54, 58, 61, 63, 91, 117
SGP 36, 63, 67-69, 72, 75, 76, 80-82
VVD 9, 11, 12, 14, 17, 18, 21, 24

loon- en inkomstenbelasting:
CDA 46
CPN 24
D'66 18, 22, 40
EVP 66
GPV 92, 118
PPR 15, 29
PSP 9, 10
PvdA 16, 27, 29, 61
RPF 58, 61, 62, 65, 66, 105
SGP 77
VVD 11, 15, 17

looningreep:
zie: loon- en inkomensbeleid

loonkosten:
zie: loon- en inkomensbeleid

loonmatiging:
zie: loon- en inkomensbeleid

loonoverleg:
zie: loon- en inkomensbeleid

loonsverhogingen:
zie: loon- en inkomensbeleid

lotto:
zie: kansspelen

LPG:
zie: grondstoffenbeleid

luchthavens en luchtvaart:
CDA 11, 83, 84
D'66 33
EVP 52
GPV 112
PPR 29
PSP 27, 29
PvdA 42, 45
RPF 75, 82, 87
SGP 44
VVD 19

luchtverontreiniging:
zie: milieubeleid

luchtvervuiling:
zie: milieubeleid

luchtvaart:
zie: luchthavens en luchtvaart

luchtverkeersleiding:
zie: luchthavens en luchtvaart

luister- en kijkelden:
zie: mediabeleid

maatschappelijke dienstverlening:
zie: welzijnsbeleid

maatschappelijke zorg:
zie: welzijnsbeleid

maatschappelijk werk:
zie: welzijnsbeleid

machtsblokken:
zie: Oost-West verhouding

machtsevenwicht:
zie: veiligheidsbeleid

mantelzorg:
zie: welzijnsbeleid

man-vrouw, gelijkstelling van:
zie: vrouwenemancipatie

Marechaussee, Koninklijke:
zie: politiebeleid

Markermeer:
zie: landschap

Markerwaard:
zie: landschap

MAVO:
zie: Voortgezet en Voorbereidend Wetenschap-
pelijk Onderwijs

maximum-inkomen:
zie: loon- en inkomensbeleid

maximum-snelheid:
zie: autoverkeer

MBO:
zie: beroepsonderwijs

ME:
zie: politiebeleid

medezeggenschap(sraad):
zie: democratisering in het onderwijs

mediabeleid:
CDA 2, 11, 67, 72
CPN 22, 36
D'66 14, 22
EVP 22, 38, 39, 45-47, 55
GPV 54, 117, 118
PPR 6, 30, 34-37
PSP 51, 53-56
PvdA 7, 28, 33, 37
RPF 89, 111, 120
SGP 127
VVD 46, 49, 50

medici:
zie: artsen

medicijnen:
zie: geneesmiddelen

medische specialisten:
zie: artsen

medisch klachtenrecht:
zie: artsen

medisch tuchtrecht:
zie: artsen

meerderjarigheidsleeftijd:
zie: jongeren

meewerkende echtgenoot/echtgenote:
zie: zelfstandigen

melkveehouderij:
zie: landbouwbeleid

mensenrechten:
zie: rechten van de mens

mestoverschotten:
zie: bio-industrie
milieubeleid

methadon-verstrekking:
zie: verdovende middelen

metro:
zie: openbaar vervoer

micro-electronica:
zie: automatisering

Middelbaar Beroepsonderwijs (MBO):
zie: beroepsonderwijs

Midden-Amerika:
zie: Latijns Amerika

midden- en kleinbedrijf:
zie: zelfstandigen

Midden-Oosten:
CDA 6, 9
CPN 12
D'66 37
EVP 4, 17
GPV 133
PSP 17
PvdA 50
RPF 68, 73
SGP 48, 50, 85
VVD 53

middenschool:
zie: herstructurering onderwijs

middenstand:
zie: zelfstandigen

migranten:
zie: minderheden, etnische en culturele

milieubehoud:
zie: milieubeleid

milieubeleid:
CDA 1, 2, 6, 8, 11, 40-42, 48-51, 66, 75, 78-84
CPN 5, 8, 9, 14, 15, 25-27, 29, 30, 32, 34, 42
D'66 1, 11, 13, 30-34, 36, 40
EVP 3-5, 7, 9, 12, 15, 20-27, 35, 37, 50, 52, 57-59,
62, 66

GPV 7, 8, 82, 84, 85, 88, 99-104, 106, 111, 115, 127
 PPR 2, 6, 12-14, 16-19, 25, 26, 29, 38
 PSP 1, 3, 5, 6, 11, 24-31, 33, 38, 45, 47-50
 PvdA 4, 10, 14, 15, 17, 18, 23, 28, 40-42, 44, 46, 59, 61
 RPF 1, 4, 40, 42, 45-51, 87, 88, 91, 93, 103, 106, 107
 SGP 32, 33, 39, 47, 64, 70, 84-86
 VVD 1, 2, 8, 18, 20, 22-24, 35, 44, 52

milieubescherming:

zie: milieubeleid

milieucriminaliteit:

zie: milieubeleid

milieu-effectrapportage:

zie: milieubeleid

milieuhygiëne:

zie: milieubeleid

milieunormen:

zie: milieubeleid

milieuverontreiniging/vervuiling:

zie: milieubeleid

militaire dienstplicht:

CDA 12
 CPN 11, 40
 D'66 37
 EVP 20
 GPV 120
 PPR 17
 PSP 2, 11, 12
 PvdA 58
 RPF 83, 86
 SGP 58
 VVD 55

militaire oefenterreinen:

zie: defensiebeleid
 landschap

militaire technologie:

zie: veiligheidsbeleid

minderheden, etnische en culturele:

CDA 2, 11, 18, 44, 47, 53, 59, 67, 71, 72, 78
 CPN 9, 17, 28, 31, 33-35, 37, 40, 43, 45, 46
 D'66 27, 31
 EVP 35, 39, 40, 42
 GPV 73, 76
 PPR 11, 13, 20, 21, 26, 28, 29, 37
 PSP 1-3, 7, 8, 18, 19, 22, 23, 35-37, 40-42, 44, 46, 53, 55, 58, 59
 PvdA 1, 6, 7, 17, 30, 34, 36
 RPF 8, 11, 96
 SGP 17, 19
 VVD 6, 7, 38, 45, 47

minderjarigen/minderjarigheid:

zie: jongeren

mindervaliden:

zie: gehandicapten

minima:

zie: eenmalige uitkeringen
 minimum-inkomen

minimum-inkomen (zie ook eenmalige uitkeringen)

CDA 2, 38-44
 CPN 2, 9, 11, 20, 21
 D'66 7, 16, 17
 EVP 3, 8, 10, 36
 GPV 91
 PPR 14
 PSP 7, 8, 23, 49, 50
 PvdA 3, 26, 27, 31, 61
 RPF 42, 53, 55
 SGP 81, 82
 VVD 13, 14

minimum jeugdloon:

CDA 43
 CPN 20
 D'66 28
 PPR 14
 PSP 8, 58, 59

minimumloners:

zie: eenmalige uitkeringen
 minimum-inkomen

minimumloon:

zie: eenmalige uitkeringen
 minimum-inkomen

minimumprijzen:

zie: prijsbeleid

minister-president:

zie: regering

ministerraad, ministers:

zie: departementale indeling
 regering

misdaadbestrijding:

zie: politiebeleid
 wetshandhaving

misdaadpreventie:

zie: politiebeleid

Mobiele Eenheid:

zie: politiebeleid

modaalinkomens:

zie: loon- en inkomensbeleid

Moerman-therapie:

zie: alternatieve geneeswijzen

Molukkers:

zie: Zuid-Molukkers

monarchie:

zie: regering

monumenten(zorg):

zie: cultuurbeleid

mosselkwekers:

zie: visserij

motorrijtuigenbelasting:

zie: autoverkeer

Mozambique:

zie: Zuidelijk Afrika

multi-culturele samenleving:

zie: minderheden, etnische en culturele

multinationals:

CPN 3, 7, 9, 14-16

D'66 11

EVP 15, 57

PPR 12, 13

PSP 1, 5, 10, 13

PvdA 14, 52, 59

museumbeleid:

CPN 35

EVP 48

PPR 34

PSP 53

PvdA 36

SGP 26

naaktrecreatie:

zie: recreatie

nachtarbeid:

zie: werkomstandigheden

Namibië:

zie: Zuidelijk Afrika

nationaal inkomen:

zie: economisch beleid

Nationale Commissie Voorlichting en Bewustwording Ontwikkelingssamenwerking:

zie: ontwikkelingssamenwerking

Nationale ombudsman:

zie: ombudsman

nationale parken:

zie: landschap

nationalisatie:

CPN 28

PSP 6, 9

natuurbehoud/bescherming/beheer:

zie: landschap

natuurgebieden:

zie: landschap

natuurgeneeswijze:

zie: alternatieve geneeswijzen

natuurlijke omgeving:

zie: landschap

natuurlijk milieu:

zie: landschap

natuurrecreatie:

zie: recreatie

NAVO:

CDA 2, 7, 12

CPN 9, 11

D'66 35-37

EVP 19, 20, 66

GPV 122, 123

PPR 16, 17

PSP 2, 3, 11, 12, 17

PvdA 57, 58

RPF 70, 78-81

SGP 49, 55, 56, 58

VVD 1, 48, 54, 55

NCO:

zie: ontwikkelingssamenwerking

Nederlandse Antillen:

CDA 10

CPN 12

D'66 5

GPV 128

PSP 17

PvdA 55

RPF 71

SGP 62

VVD 51

Nederlandse Spoorwegen:

zie: openbaar vervoer

Nederlandse Taalunie:

zie: cultuurbeleid

netto-netto koppeling:

zie: loon- en inkomensbeleid

neutronenbom:

zie: nucleaire bewapening/ontwapening

Nicaragua:

zie: Latijns Amerika

niet-joodverklaring:

zie: discriminatie

niet-verspreiding van kernwapens:

zie: nucleaire bewapening/ontwapening

nieuwbouwprogramma:

zie: woningbouw

nieuwbouw(woning):

zie: woningbouw

nivellering van inkomen:

zie: loon- en inkomensbeleid

no-first-use-verklaring:

zie: veiligheidsbeleid

non-proliferatie:

zie: nucleaire bewapening/ontwapening

noodlijdende bedrijven, steun aan:

CPN 1, 16, 23

D'66 11

GPV 81

PPR 13

PSP 5, 6, 9

PvdA 25, 61

RPF 41, 111

VVD 11

Noord-Atlantische Verdragsorganisatie:

zie: NAVO

Noord-Zuid relatie:

zie: ontwikkelings samenwerking

nucleaire bewapening/ontwapening:

CDA 7, 12

CPN 3-5, 7-9, 11

D'66 37

EVP 4, 20, 26

GPV 122-124

PPR 16, 17

PSP 1-3, 11, 12, 17

PvdA 58

RPF 37, 78, 80

SGP 49, 55, 56

VVD 1, 54

nul-uurcontracten:

zie: werkomstandigheden

numerus fixus:

zie: Hoger Beroepsonderwijs
Wetenschappelijk Onderwijs

oesterkwekers:

zie: visserij

olie:

zie: grondstoffenbeleid

olieboycot:

zie: Zuidelijk Afrika

Olympische Spelen:

zie: sportbeleid

ombudsman:

GPV 17

PvdA 4, 28

omgangsrecht:

zie: huwelijk

omroep:

zie: mediabeleid

omroepbijdrage:

zie: mediabeleid

omscholing arbeid:

CDA 58, 59, 64

CPN 31

D'66 6-8, 10, 15, 28, 40

GPV 58, 78

PPR 13, 24

PSP 7, 8

PvdA 13, 26, 32-34

RPF 54

SGP 66

VVD 9, 12, 14, 17, 45

onbetaalde arbeid:

zie: vrouwenemancipatie
vrijwilligers(werk)

onderhoudskosten woningen:

zie: belasting en eigen woning

ondernemingsraad (zie ook democratisering in de bedrijven):

CDA 40

CPN 17-19, 32

EVP 11

GPV 97

PPR 11, 13, 25

PSP 6, 8, 33

PvdA 17, 25, 27

VVD 7

onderwijs aan buitenlanders:

CDA 59

CPN 31, 46

D'66 27

EVP 35

PPR 20, 21, 33

PSP 35

PvdA 7

RPF 96

SGP 17, 22
VVD 29, 47

onderwijs aan volwassenen:

CDA 42, 54, 58, 59, 63, 64
CPN 9, 21, 31, 33
D'66 21, 23, 27
EVP 8, 34
GPV 67, 73, 80
PPR 21, 22, 32
PSP 18, 34, 35
PvdA 7, 22, 26, 27, 33, 34
RPF 95
SGP 24
VVD 1, 33, 45

onderwijs en wetenschap:

CDA 2, 11, 15, 39, 41, 42, 44, 47, 50, 53-66, 76, 80
CPN 1, 2, 9, 17, 20, 21, 24, 31-34, 37, 30, 42, 46
D'66 10, 15, 21-23, 27, 28, 30
EVP 8, 21, 29-37, 39, 40
GPV 5, 14, 39, 50, 56-67, 73, 77, 78, 80, 84
PPR 10, 13, 14, 16, 17, 20-22, 24, 30, 32, 33
PSP 6, 12, 18, 19, 31-35, 41, 46, 52, 53, 56, 57, 59
PvdA 7, 13, 17, 19, 22, 24-27, 31-36, 58, 61
RPF 6, 7, 43, 88, 91, 94-102, 113, 119
SGP 17, 20-25, 36, 40, 44, 71, 85
VVD 1, 6, 9, 11-14, 17, 18, 27-37, 41, 42, 45, 47, 49, 50, 52

onderwijsgeevenden:

zie: leerkrachten

onderwijsinspectie:

zie: onderwijs en wetenschap

onderwijsvernieuwing:

zie: herstructurering onderwijs

onderwijsvrijheid:

zie: openbaar en bijzonder onderwijs

onderwijzend personeel:

zie: leerkrachten

ongehuwden:

zie: alleenstaanden

ongewenste intimiteiten:

zie: discriminatie

ongewenste zwangerschap:

zie: abortus
adoptie van kinderen

onroerend goed-belasting:

zie: belasting en eigen woning

onteigening van grond:

zie: grondpolitiek

ontslagbepalingen:

zie: werkgelegenheid

ontspanning:

zie: Oost-West verhouding

ontwapening:

zie: veiligheidsbeleid

ontwenningsskuur:

zie: verdovende middelen

ontwikkelingshulp:

zie: ontwikkelingssamenwerking

ontwikkelingslanden:

zie: ontwikkelingssamenwerking

ontwikkelingssamenwerking:

CDA 1-4, 8, 39-41, 49, 66
CPN 3, 5, 7, 9, 11, 12, 14, 15, 25, 26, 32
D'66 13, 35, 38, 39
EVP 3, 4, 7, 15, 16, 20, 21, 25, 26, 35, 57, 58, 60, 66
GPV 119, 129-131
PPR 6, 12, 13, 16, 17, 25
PSP 1, 2, 5, 11, 13, 14, 16, 17, 33, 49, 50
PvdA 9, 10, 14, 17, 23, 46-48, 53-55, 58-61
RPF 4, 10, 47, 70, 76, 77, 83
SGP 48, 49, 60, 61
VVD 1, 11, 17, 45, 48-52

ontzwaveling:

zie: milieubeleid

onvolledige gezinnen:

zie: huwelijk

Oosterschelde:

zie: landschap

Oost-West verhouding:

CDA 2, 3, 7, 9, 12
CPN 8, 9, 11, 12
D'66 35-37, 39
EVP 4, 14, 18-20
GPV 119, 121, 124
PPR 6, 16, 17
PSP 1, 2, 11-13, 15, 16
PvdA 47-49, 58
RPF 70, 80-82
SGP 48, 49, 51, 55
VVD 53, 54

opbouwwerk:

zie: welzijnsbeleid

openbaar en bijzonder onderwijs:

CDA 54, 59, 60, 63, 64
CPN 9, 31, 40
D'66 23
EVP 29, 30

GPV 5, 14, 56, 59, 62, 64, 65, 67
PSP 35
PvdA 34
RPF 6, 7, 94, 95, 97, 113
SGP 17, 21, 22, 24, 25
VVD 27, 34

Openbaar Ministerie:
zie: wetshandhaving

openbaarheid van bestuur:
zie: democratisering in de staat

openbaar vervoer:
CDA 11, 14, 43, 68, 80, 83, 84
CPN 17, 26, 29, 30
D'66 11, 28, 33, 34, 40
EVP 9, 50, 52
GPV 72, 78, 79, 111
PPR 13, 18, 19, 23, 27, 30
PSP 5, 6, 26, 27, 29, 30, 56, 57
PvdA 33, 40, 45
RPF 87, 88
SGP 30, 33, 44, 45
VVD 19, 41

openbare bibliotheek:
zie: bibliotheekbeleid

openbare eerbaarheid:
zie: zedelijkheidswetgeving

openluchtrecreatie:
zie: recreatie

Open Universiteit:
CDA 63
GPV 67
RPF 100
VVD 32

opiumwetgeving:
zie: verdovende middelen

opvanghuizen:
zie: vrouwenemancipatie

orgaantransplantatie:
zie: ziekenverzorging

organisch afval:
zie: milieubeleid

oudedagsvoorziening:
zie: pensioenen

ouderen:
zie: bejaarden

ouderlijke macht:
zie: jongeren

ouderschapsverlof:
zie: vrouwenemancipatie

overbemesting:
zie: bio-industrie
milieubeleid

overbevissing:
zie: visserij

overdrachtsbelasting:
zie: belasting en eigen woning

overheidsapparaat:
zie: ambtenaren

overheidsfinanciën:
zie: collectieve uitgaven

overheidspersoneel:
zie: ambtenaren

overheidstekorten:
zie: collectieve uitgaven

overheidsuitgaven:
zie: collectieve uitgaven

overloop:
zie: bevolkingsoverloop

overproductie:
zie: productiebeperking

overtredingen:
zie: wetshandhaving

overtijdbehandeling:
zie: abortus

overwerk:
zie: werkgelegenheid

PABO:
zie: leerkrachten

pacht:
CDA 50, 80
PSP 25
SGP 84
VVD 26

pacifisme:
zie: vredesbeweging

Palestijnen:
zie: Midden-Oosten

Papoea's:
GPV 129
RPF 72
SGP 19, 61

para-medische krachten:

zie: ziekenverzorging

parkeergarages:

zie: autoverkeer

parkeervoorzieningen:

zie: autoverkeer

parlement:

zie: Staten-Generaal

particuliere bewakings- en veiligheidsdiensten:

zie: politiebeleid

particulier vervoer:

zie: autoverkeer

partiële leerplicht:

zie: leerlingensysteem

partnerpensioen:

zie: pensioenen

part-time werk:

zie: werkgelegenheid

passende arbeid:

zie: sociale voorzieningen

patiënten:

zie: ziekenverzorging

patiëntenrecht:

zie: democratisering in de gezondheidszorg

patiëntenverenigingen:

zie: democratisering in de gezondheidszorg
ziekenverzorging

patriarchaal systeem:

zie: vrouwenemancipatie

pedofilie:

zie: zedelijkheidswetgeving

pensioenbreuk:

zie: pensioenen

pensioenen:

CDA 44

CPN 18

D'66 6, 7, 10, 15, 19, 26, 28, 40

EVP 29

GPV 71, 94

PPR 11, 15

PSP 8

PvdA 22, 29, 31, 33, 61

RPF 55, 60

VVD 13

pensioenfondsen:

CPN 23, 28

D'66 20, 31, 40

GPV 94

PSP 6, 9, 23

PvdA 31

VVD 40

pensionering, vervroegde:

zie: werkgelegenheid

permanente educatie:

zie: onderwijs aan volwassenen

pers:

zie: mediabeleid

Pershing 2:

zie: nucleaire bewapening/ontwapening

personenadministratie:

zie: persoonsgegevens, registratie van

personenvervoer:

zie: autoverkeer

openbaar vervoer

persoonlijke dienstverlening:

zie: vrijwilligers(werk)

persoonlijke levenssfeer:

zie: persoonsgegevens, registratie van

persoonsgegevens, registratie van:

CDA 19, 46

CPN 9, 40, 49

D'66 3, 14, 18, 24

GPV 20

PPR 24-26

PSP 5, 7, 8, 10, 18, 39, 44, 46

PvdA 3

RPF 28, 55, 65

SGP 15

VVD 7, 13, 15

persoonsnummer:

zie: persoonsgegevens, registratie van

persoonsregistratie:

zie: persoonsgegevens, registratie van

Perspectieven Nota Limburg:

zie: regionale ontwikkeling

persvrijheid:

zie: mediabeleid

picknickplaatsen:

zie: recreatie

pleegouderschap:

zie: adoptie van kinderen

pleziervaartuigen:
zie: binnenscheepvaart

PLO:
zie: Midden-Oosten

pluimveehouderij:
zie: landbouwbeleid

pluriforme samenleving:
zie: discriminatie
minderheden, etnische en culturele

politie-apparaat:
zie: politiebeleid

politiebeleid:
CDA 14, 19, 23, 24, 27, 29, 31, 32, 46, 73
CPN 1-3, 7, 9, 28, 30, 37, 40, 43, 44, 46, 48, 49
D'66 3, 14, 18, 24-26, 33, 35, 36
EVP 20, 40, 59, 60, 64, 65
GPV 9, 20, 25, 55, 111, 114, 120
PPR 6, 16, 17, 19-21, 23-26, 40, 41
PSP 5-10, 18-23, 42-44, 46
PvdA 3, 5, 6, 30, 35, 39, 42
RPF 3, 5, 10, 24-26, 28, 29, 38, 39, 55, 56, 65, 75,
104, 112
SGP 1, 2, 9, 15, 16, 18, 26, 28, 31, 62, 65
VVD 5, 7, 8, 10, 13, 15, 43, 49, 54

porno-bioscopen:
zie: zedelijkheidswetgeving

pornografie:
EVP 40, 59
GPV 46
PPR 23
PSP 20, 21
RPF 22
SGP 7
VVD 6

post-academisch onderwijs:
zie: Wetenschappelijk Onderwijs

postbank:
zie: postertijen

posterijen:
CPN 17
D'66 11
GPV 113
PPR 25, 29
PSP 5, 53
PvdA 29, 46
VVD 10, 11, 46

postgiro:
zie: postertijen

potenrammerij:
zie: homofilie

pottenrammerij:
zie: homofilie

premiedrukverlaging:
zie: sociale voorzieningen

premies:
zie: sociale voorzieningen

pressiegroepen:
zie: actie- en pressiegroepen

preventie van ziekten:
CDA 53, 82
CPN 34
D'66 24
EVP 54
PSP 38, 39
PvdA 35
RPF 115
SGP 37
VVD 21

privacy, bescherming van:
zie: persoonsgegevens, registratie van

*privatisering overheidsbedrijven en overheidsta-
ken:*
CDA 2, 15, 36, 41, 45, 75, 77
CPN 9, 17, 27, 39
D'66 9, 11, 15, 40
EVP 62
GPV 21, 22, 49, 135
PSP 5, 6, 46
RPF 3, 29, 40, 41
SGP 13, 64, 76
VVD 2, 3, 9, 10, 17

privatisering overheidstaken:
zie: privatisering overheidsbedrijven en over-
heidstaken

pro deo-advocatuur:
zie: wetshandhaving

productiebeperking:
CDA 50
CPN 25
D'66 13
EVP 9, 15, 21, 22, 24
PPR 12, 17-19
PSP 5, 49, 50
PvdA 23, 44, 59

prof-voetbal:
zie: sportbeleid

profijtbeginself:

CPN 33
PvdA 4, 27
SGP 76
VVD 10, 17, 32, 33

progressie in belastingstelsel:

zie: belastingen algemeen

pro-life artsen:

zie: artsen
euthanasie

prostitutie:

zie: zedelijkheidswetgeving

protectionisme:

zie: internationale economische samenwerking

provinciaal bestuur en beleid:

CDA 15, 34, 35, 53, 71, 80, 82, 84
CPN 9, 24, 26, 27, 30, 33, 34, 42, 43, 46
D'66 3, 4, 11, 22, 24, 27, 29, 30, 33, 40
EVP 11, 51, 53, 64
GPV 17, 32-36, 49, 71, 90, 106, 109-111, 117
PPR 9-12, 19, 30, 31
PSP 5, 27, 29, 30, 36, 45-48, 50
PvdA 2-5, 15, 30, 32-35, 41, 44
RPF 30-33, 88, 103, 104, 108, 109
SGP 5, 6, 12, 13, 29, 47, 63
VVD 5, 20, 22-24, 34, 38, 39, 42, 47

Provinciale Staten:

zie: provinciaal bestuur en beleid

Provinciefonds:

zie: provinciaal bestuur en beleid

prijsbeleid:

CDA 2, 48-50
CPN 20, 25
D'66 16
EVP 57
GPV 135
PPR 18
PSP 5, 6, 9, 47, 53
PvdA 28
RPF 51
SGP 63, 75
VVD 17, 18, 20, 21, 26

prijscompensatie:

zie: loon- en inkomensbeleid

prijstijging:

zie: prijsbeleid

psychiatrische instellingen:

CDA 53
CPN 34, 40, 44
EVP 54

PPR 31
PSP 38, 39, 44
RPF 118

psychiatrische patiënten:

zie: psychiatrische instellingen
ziekenverzorging

PTT:

zie: posteries

Raad van Commissarissen:

CDA 40
CPN 19
EVP 11
PvdA 25, 27

Raad van Europa:

zie: Europese samenwerking

Raad van State:

CPN 4
D'66 25
PPR 9
PvdA 4
VVD 22

Raad voor de Kinderbescherming:

zie: jongeren

Raad voor de Kunst:

zie: cultuurbeleid

racisme:

zie: discriminatie

radio:

zie: mediabeleid

radio-actief materiaal, opslag van:

zie: kernenergie

randgroepjongeren:

zie: jongeren

Randstad:

zie: regionale ontwikkeling

reageerbuisbaby:

zie: kinderloosheid, medische technieken tot opheffing van

rechten van de mens:

CDA 2, 3, 5, 8, 9, 12
CPN 2, 9, 12, 45
D'66 35, 36, 39
EVP 4, 13, 16, 21, 66
GPV 125, 129
PPR 6, 16, 17
PSP 14, 17
PvdA 47-49, 54, 58, 59

RPF 69, 70, 74, 80
SGP 49, 51, 61
VVD 6, 48, 49, 52, 53

rechterlijke macht:
zie: wetshandhaving

rechtshandhaving:
zie: politiebeleid
wetshandhaving

rechtshulp:
zie: wetshandhaving

rechtsorde:
zie: wetshandhaving

rechtspleging:
zie: wetshandhaving

rechtspraak:
zie: wetshandhaving

reclame:
CDA 72
CPN 36
D'66 14, 22
EVP 22, 38, 39, 47
GPV 54, 117, 118
PPR 30, 37
PSP 55
PvdA 28, 37
RPF 111, 120
SGP 27
VVD 46

reclassering:
CPN 44
PvdA 3

recreatie:
CDA 47, 50, 51, 68, 73-75, 79, 80
CPN 18, 25, 28, 33, 35, 37
D'66 6, 21, 22, 26, 29, 32
EVP 23, 37, 45, 50, 52, 53
GPV 50, 82, 84, 88, 106, 109, 115
PPR 6, 20, 21, 28, 29
PSP 24, 25, 37, 47, 48
PvdA 33, 36, 38, 40, 42
RPF 22, 38, 50, 106
SGP 20, 28
VVD 18, 22, 24, 44

recycling:
zie: milieubeleid

redactie-statuuat:
zie: mediabeleid

referendum:
D'66 3
PPR 9
SGP 12

regeerakkoord:
zie: regering

regering (zie ook departementale indeling):
CDA 14, 39, 43
CPN 4, 8, 41
D'66 2, 3, 40
EVP 11
GPV 10-12
PPR 8, 9
PSP 1, 10, 45, 46
PvdA 1, 2
RPF 28, 31, 68, 75
SGP 6, 12
VVD 14, 45

regionale omroep:
zie: mediabeleid

regionale ontwikkeling:
CDA 41, 80
CPN 9, 17, 29
D'66 6, 11, 32
EVP 9
GPV 79, 106
PPR 10, 11, 13
PSP 5, 6
PvdA 19, 42, 60
RPF 41
VVD 16, 19

regionale ontwikkelingsmaatschappij:
zie: regionale ontwikkeling

Release:
zie: jongeren

remigratie:
CPN 9, 46
D'66 27
EVP 42
GPV 76
PPR 21
PSP 40, 41
PvdA 7
RPF 10, 55
SGP 18
VVD 13

renovatie:
zie: stadsvernieuwing

reparatie-economie:
zie: milieubeleid

research:

zie: technologische vernieuwingen
wetenschapsbeleid

reservaatgebieden:

zie: landschap

reservepolitie:

zie: politiebeleid

retourmigratie:

zie: remigratie

RIAGG:

zie: psychiatrische instellingen

rioleringswerken:

zie: milieubeleid

rivierdijken:

zie: verkeer en waterstaat

robots:

zie: automatisering

roken:

zie: verdovende middelen

roldoorbreking:

zie: vrouwenemancipatie

rolpatronen:

zie: vrouwenemancipatie

Rome, Verdrag van:

zie: Europese samenwerking

rookgasontzwaveling:

zie: milieubeleid

rookvrije ruimten:

zie: verdovende middelen

ruilverkaveling:

zie: landschap

ruimtelijk beleid:

zie: ruimtelijke ordening

ruimtelijke ordening:

CDA 2, 48, 50, 51, 68, 75, 77-83
CPN 8, 9, 14, 15, 17, 24-26, 28-30, 37, 42
D'66 26, 30-32
EVP 22, 23, 26, 50-52, 57
GPV 78, 82, 84, 88, 99, 100, 106-109, 115
PPR 6, 10, 13, 19, 27-29
PSP 1, 2, 6, 22-25, 28, 47-50
PvdA 4, 10, 11, 20, 25, 40-46, 61
RPF 42, 45, 47, 50, 87, 91, 93, 103, 106, 107
SGP 41, 47, 70, 76, 84
VVD 11, 13, 18, 19, 22-25, 31, 44

ruimtewapens:

CDA 12
CPN 11
D'66 37
EVP 20
GPV 124
PPR 16
PSP 11, 12
PvdA 17, 47, 58
RPF 81
SGP 57
VVD 54

rijkspolitie:

zie: politiebeleid

Rijkswegenfonds:

zie: autoverkeer

Sabbatsjaar:

zie: werkgelegenheid

samenlevingsvormen anders dan huwelijk:

zie: huwelijk

samenwerkingsscholen:

zie: openbaar en bijzonder onderwijs

satelliet-uitzendingen:

zie: mediabeleid

schelpdierencultuur:

zie: visserij

Schiphol:

zie: luchthavens en luchtvaart

scholieren:

zie: school

scholingsprogramma's:

zie: leerlinginstelstel

schone auto's:

zie: milieubeleid

school:

CDA 54, 59, 60, 62, 64, 76
CPN 31
D'66 22, 23
EVP 29, 30, 32
GPV 57, 59, 61, 62
PPR 32
PSP 19, 34, 35, 53
PvdA 34
RPF 88, 94-96, 101, 119
SGP 23
VVD 29, 31, 34, 47

schoolbegeleidingsdienst:

zie: school

schoolfusies:

zie: school

schoolgeld:

zie: studiefinanciering

schoolverlaters:

CDA 42, 54

CPN 21

RPF 97

SGP 63

VVD 9

schoolverzuim:

zie: spijbelen

schoolwerkplan:

zie: school

schoonwburg:

zie: cultuurbeleid

science parks:

zie: wetenschapsbeleid

SDI:

zie: ruimtewapens

sectorraden:

zie: wetenschapsbeleid

secundaire arbeidsvoorwaarden:

zie: werkomstandigheden

seksisme:

zie: discriminatie

selectief investeringsbeleid:

zie: investeringsbeleid

sepotbeleid:

zie: wetshandhaving

sexhandel:

zie: zedelijkheidswetgeving

sexueel geweld:

zie: politiebeleid
wetshandhaving

sexuele voorkeur:

zie: homofilie

slachtofferhulp:

zie: politiebeleid
wetshandhaving

slechthorenden:

zie: gehandicapten

smaakstoffen:

zie: preventie van ziekten

snelrecht:

zie: wetshandhaving

sociaal beleid:

CDA 1, 2, 6, 8, 9, 11, 16, 17, 30, 35-48, 50, 53, 54,
58, 59, 64, 67-69, 74, 77-80

CPN 1, 2, 5, 7-9, 11, 16-26, 28, 31-35, 37, 39, 40,
42-44, 46-48

D'66 1, 2, 4, 6-13, 15-23, 25-28, 30, 31, 34, 36, 40

EVP 2, 3, 7, 8, 10-12, 15, 20, 24, 29, 36, 39, 41, 42,
51, 65, 66

GPV 1-3, 27, 35, 37, 44, 55, 58, 60, 69, 71-73, 75,
77-81, 83, 90-94, 97, 98, 100, 106, 108, 135

PPR 4, 6, 10-16, 18, 19, 21-26, 29-32, 34, 38

PSP 1-3, 5-11, 13-15, 18, 19, 22, 23, 28, 29, 33, 35,
38-41, 44-46, 49, 50, 53, 56-59

PvdA 1, 3, 4, 6-14, 16, 17, 19-27, 29-36, 39, 40, 42,
43, 59, 61

RPF 1, 4, 36, 38, 39, 41-43, 51-58, 60, 61, 63, 77,
88, 91, 94, 97-99, 101, 106, 109, 112, 113, 115, 117

SGP 24, 29, 30, 36, 37, 63, 64, 66-70, 72, 74, 75-77,
80-82

VVD 1, 5-14, 16-18, 21, 24, 26, 28, 31, 35, 38-41,
43, 45, 50

sociaal-cultureel werk:

zie: welzijnsbeleid

sociaal-fiscaal nummer (Sofi-nummer):

zie: persoonsgegevens, registratie van

sociale partners:

zie: vakbeweging, vakbonden
werkgeversorganisaties

sociale premies:

zie: sociale voorzieningen

sociale verdediging:

EVP 20

PPR 16, 17

PSP 11, 12

PvdA 58

VVD 55

sociale verzekeringen:

zie: sociale voorzieningen

sociale voorzieningen:

CDA 2, 16, 35, 38-42, 44-46, 77

CPN 1, 2, 5, 7, 9, 16, 21, 23, 31, 40, 42, 44, 46

D'66 2, 4, 6, 7, 9, 10, 12, 15-19, 26, 40

EVP 8, 10, 66

GPV 3, 74, 90-92, 135

PPR 4, 6, 12-15, 22, 30, 38

PSP 1, 3, 7-9, 11, 18, 19, 41, 45, 46, 56-58

PvdA 1, 4, 6, 7, 9, 11, 13, 16, 17, 21, 22, 24, 27,
29, 31, 32, 61

RPF 41, 52, 54, 55, 61

SGP 63, 69, 76, 77, 81

VVD 1, 5, 9, 10, 12-14, 26, 45

sociale werkplaatsen:

CDA 44
EVP 41
GPV 72
PPR 31
PSP 8, 56
PvdA 31
RPF 55
SGP 37
VVD 12

sociale wetgeving:

zie: sociale voorzieningen

sociale woningbouw:

zie: woningbouw

sociale zekerheid:

zie: sociale voorzieningen

socialisering gezondheidszorg:

zie: gezondheidszorg

soft-drugs:

zie: verdovende middelen

soft-ware:

zie: automatisering

sollicitatieplicht:

zie: sociale voorzieningen

Sosjale Joenit:

zie: jongeren

speciaal onderwijs:

CDA 55, 60, 62
CPN 31
EVP 31
GPV 61
PvdA 34
SGP 23
VVD 29, 36

spoorwegen:

zie: openbaar vervoer

spoorwegstations:

zie: openbaar vervoer

sportbeleid:

CDA 23, 51, 68, 73, 76
CPN 37
EVP 28, 49, 53
GPV 50, 54, 82, 114
PPR 21
PSP 47, 50
PvdA 33, 39
RPF 112, 120
SGP 27, 35
VVD 8, 18, 43

sportgezondheidszorg:

zie: sportbeleid

sportinstituten en -scholen:

zie: sportbeleid

sportopleiding:

zie: sportbeleid

sportstimuleringsbeleid:

zie: sportbeleid

sportvisserij:

zie: sportbeleid
visserij

spreiding rijksdiensten:

zie: regionale ontwikkeling

spijbelen:

PPR 33
PSP 34
SGP 24

Staatsloterij:

zie: kansspelen

staatsprijzen:

zie: cultuurbeleid

staatsschuld:

zie: collectieve uitgaven

staatssecretaris:

zie: departementale indeling
regering

stadsuitbreiding:

zie: stadsvernieuwing

stadsvernieuwing:

CDA 77-80
CPN 9, 17, 24, 28, 29, 42
D'66 11, 31
EVP 50, 51
GPV 78, 82, 106-109
PPR 13, 28, 29
PSP 6, 22-25
PvdA 4, 20, 40, 42, 43, 61
RPF 42, 106
SGP 41, 70, 84
VVD 22, 25

stadsverwarming:

zie: energiebeleid

stages:

zie: leerlingenstelsel

stagiaires:

zie: leerlingenstelsel

staking(srecht):

CDA 37
CPN 9, 40
EVP 65
GPV 98
PPR 11
PSP 6, 44
PvdA 27
RPF 53, 56
SGP 80
VVD 6

stakingsvrijheid:

zie: staking(srecht)

startende ondernemers:

zie: zelfstandigen

Star Wars:

zie: ruimtewapens

Staten-Generaal:

CDA 2, 14, 33, 39, 43
CPN 4, 7-10, 15, 39-41, 43, 46
D'66 2, 3, 9
EVP 8, 11, 40, 59, 63
GPV 11, 12, 16
PPR 6-9, 20
PSP 1, 4, 41, 45, 46
PvdA 1, 2, 12, 58
RPF 6, 28, 31, 35, 68, 75
SGP 12
VVD 4, 6, 11, 14, 45

statiegeld:

zie: milieubeleid

steenkoolgebruik:

zie: grondstoffenbeleid

stelselherziening:

zie: sociale voorzieningen

sterilisatie:

zie: anticonceptie

STER-reclame:

zie: reclame

stervensbegeleiding:

zie: euthanasie

steun aan bedrijven:

zie: noodlijdende bedrijven, steun aan

Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO):

zie: school

stimulerende middelen:

zie: sportbeleid
verdovende middelen

strafrecht:

zie: wetshandhaving

Strategisch Defensie Initiatief (SDI):

zie: ruimtewapens

streekplannen:

zie: ruimtelijke ordening

streekvervoer:

zie: openbaar vervoer

strokerij:

zie: dierenbescherming

studentenstops:

zie: Hoger Beroepsonderwijs
Wetenschappelijk Onderwijs

studiefinanciering:

CDA 44, 63
CPN 2, 31
D'66 23
EVP 36
GPV 66
PPR 14, 33
PSP 34, 35, 59
PvdA 31, 34
SGP 25
VVD 13, 27, 37

studiekosten:

zie: studiefinanciering

studieloon:

zie: studiefinanciering

suburbanisatie:

zie: ruimtelijke ordening

successierechten:

CDA 46
CPN 22
PSP 10
RPF 91
VVD 15, 17, 24

superheffing:

zie: landbouwbeleid

Super-Phenixprojecten:

zie: kernenergie

Suriname:

CDA 8
CPN 12
D'66 38
GPV 129
PSP 17
PvdA 54
RPF 77

SGP 61
VVD 52

SWAPO:

zie: Zuidelijk Afrika

tabaksverslaving:

zie: verdovende middelen

tandheelkundige verzorging:

CDA 53
CPN 34
D'66 24

tariefmuren:

zie: internationale economische samenwerking

tarieven openbaar vervoer:

zie: openbaar vervoer

taxibus:

zie: openbaar vervoer

taxi's:

zie: openbaar vervoer

technologische innovatie:

zie: technologische vernieuwingen

technologische vernieuwingen:

CDA 11, 39, 41, 47, 49, 50, 65-67, 81, 82
CPN 16, 19, 26, 31, 33
D'66 6, 7, 10-12, 21, 30, 36, 40
EVP 7, 11, 50
GPV 58, 81, 113, 127
PPR 6, 12, 16, 24, 25
PSP 5, 6, 11, 32, 33
PvdA 4, 11, 13-15, 17, 25, 26, 33, 34, 36, 42, 47, 60, 61
RPF 40, 42, 43, 75, 102
SGP 71
VVD 1, 9, 11, 17, 18, 33, 35, 37, 44, 50

telecommunicatie:

zie: postertijen

telefoon:

zie: postertijen

teletekst:

zie: mediabeleid

televisie:

zie: mediabeleid

terrorisme, bestrijding van:

CDA 9
RPF 10, 69, 73, 75
SGP 8, 48, 50
VVD 8, 49, 54

tertiair onderwijs:

zie: Hoger Beroepsonderwijs
Wetenschappelijk Onderwijs

terugkeerprojecten:

zie: remigratie

terugploegprojecten:

zie: werkgelegenheid

theaters:

zie: cultuurbeleid

thuiswerk(ers):

zie: werkomstandigheden

toelatingsbeleid:

zie: vluchtelingen(beleid)

toerisme:

zie: recreatie

topinkomens:

zie: loon- en inkomensbeleid

topsport:

zie: sportbeleid

totaalweigeraars:

zie: militaire dienstplicht

toto:

zie: kansspelen

tramwegen:

zie: openbaar vervoer

transitoverkeer:

zie: goederenvervoer

treinverkeer:

zie: openbaar vervoer

trendbeleid:

zie: loon- en inkomensbeleid

tuchtscholen:

zie: wetshandhaving

tuinbouw:

zie: landbouwbeleid

tweede fase-opleiding:

zie: Wetenschappelijk Onderwijs
wetenschapsbeleid

tweede generatie minderheden:

zie: minderheden, etnische en culturele

Tweede Kamer:

zie: Staten-Generaal

tweede kans-onderwijs:

zie: onderwijs aan volwassenen
Open Universiteit

tweede-lijnszorg:

zie: ziekenverzorging

tweede-weg onderwijs:

zie: onderwijs aan volwassenen

twee-fasenstructuur:

zie: Wetenschappelijk Onderwijs
wetenschapsbeleid

tweelingbanen:

zie: werkgelegenheid

tweeverdieners(wet):

CDA 46
CPN 2, 9, 21, 22, 24, 33
D'66 6, 7, 18, 26
EVP 39
GPV 4, 5, 41, 74, 78, 80, 91-93
PPR 15
PSP 3, 7-10, 18, 19
PvdA 11, 29
RPF 54, 55, 58, 62, 101
SGP 66, 76, 78, 81, 82
VVD 13, 15, 45

tijdschriften:

zie: mediabeleid

UCN:

zie: kernenergie

UDF:

zie: Zuidelijk Afrika

uitkeringen:

zie: sociale voorzieningen

uitkeringsgerechtigden:

zie: sociale voorzieningen

uitkeringstrekkers:

zie: sociale voorzieningen

uitsluitingsrecht:

zie: staking(srecht)

uitstoot gevaarlijke stoffen:

zie: milieubeleid

uitwijzing:

zie: vluchtelingen(beleid)

uitzendbureau:

zie: werkgelegenheid

uitzetting:

zie: vluchtelingen(beleid)

Ultra Centrifuge Nederland (UCN):

zie: kernenergie

UNESCO:

zie: Verenigde Naties

UNIFIL:

zie: Midden-Oosten

Universele Verklaring van de Rechten van de Mens:

zie: rechten van de mens

Universiteiten en Hogescholen:

zie: Wetenschappelijk Onderwijs

URENCO:

zie: kernenergie

vaarwegen:

zie: binnenscheepvaart

vakantiespreiding:

zie: recreatie

vakbeweging, vakbonden:

CDA 2, 8, 9, 30, 39-41, 53
CPN 9, 17-21, 28, 32, 39, 40, 43, 47
D'66 6-8, 10, 12, 17, 28
EVP 10
GPV 80, 97
PPR 4, 12, 13
PSP 7, 8, 11, 14, 15, 29, 33
PvdA 12-14, 17, 19, 24-27, 32
RPF 42, 53, 55, 57
SGP 75, 80
VVD 9, 12-14, 28, 35, 39, 40

vakgericht onderwijs:

zie: beroepsonderwijs

vakopleiding:

zie: beroepsonderwijs

vandalisme:

zie: politiebeleid

vangstquota:

zie: visserij

veehouderij:

zie: landbouwbeleid

veehouderij, intensieve:

zie: bio-industrie

veerdiensten:

zie: openbaar vervoer

veeteelt:

zie: landbouwbeleid

veiligheidsbeleid:

CDA 2, 3, 7-9, 12
CPN 1, 3-5, 7-9, 11, 12, 17, 26
D'66 1, 35-37, 39
EVP 4, 7, 9, 13, 14, 16, 18-21, 26, 35, 37, 66
GPV 1, 21, 119, 121-124
PPR 6, 13, 16, 17
PSP 1-3, 5, 6, 9, 11-13, 15-17, 30, 32, 33
PvdA 10, 17, 47-49, 54, 57, 58, 60
RPF 1, 4, 37, 70, 75, 78-82
SGP 48, 49, 51, 55-58
VVD 1, 48, 53-55

vennootschapsbelasting:

CPN 16, 22
EVP 11, 66
PPR 38
PSP 10
PvdA 15, 16, 29, 61
RPF 66
VVD 15

verblijfsvergunningen:

zie: vluchtelingen(beleid)

verdovende middelen:

CDA 14, 28, 53
CPN 34
D'66 24
EVP 54
GPV 54, 55, 69
PPR 26, 30
PSP 37, 39, 42, 44
PvdA 35, 39, 45
RPF 1, 4, 27, 75, 88, 112, 119, 120
SGP 8, 38, 44
VVD 8, 39, 43, 54

Verenigde Naties:

CDA 5, 7-9, 12, 32, 59, 66
CPN 11-13
EVP 14, 19-21, 26, 60
GPV 120
PPR 17
PSP 14, 16, 17, 29, 43
PvdA 47-49, 52, 58, 59
RPF 68-70, 77
SGP 53
VVD 48, 49, 53, 55

vergrijzing:

zie: bejaarden

verkeer en waterstaat (inclusief posterijen):

CDA 2, 11, 14, 23, 68, 80, 83, 84
CPN 17, 29, 30, 56, 57
D'66 10, 11, 28, 33, 34, 40
EVP 9, 15, 25, 27, 41, 50, 52
GPV 54, 72, 78, 79, 96, 102, 109-113, 127
PPR 13, 18, 19, 23, 25-30, 38
PSP 5, 6, 24, 26, 27, 29, 30

PvdA 11, 19, 29, 33, 40, 42, 45, 46
RPF 42, 47, 75, 82, 87, 88, 106
SGP 30, 33, 39, 44-47
VVD 10, 11, 18, 19, 22, 41, 46, 50

verkeerscirculatieplannen:

zie: autoverkeer

verkeersveiligheid:

zie: autoverkeer

verkeersvoorzieningen:

zie: autoverkeer

verkrachting:

zie: politiebeleid
wetshandhaving

vermaakindustrie:

zie: recreatie

vermogensbelasting:

CDA 46
CPN 9, 20, 22
GPV 81
PSP 10
PvdA 29
VVD 15, 17

verpleegkundigen:

zie: ziekenverzorging

verpleegtehuizen:

zie: bejaarden
ziekenverzorging

verplegend personeel:

zie: ziekenverzorging

verslaafden:

zie: verdovende middelen

verslavende middelen:

zie: verdovende middelen

verslaving:

zie: verdovende middelen

verstedelijking:

zie: ruimtelijke ordening

verticale prijsbinding:

zie: prijsbeleid

vervangende dienstplicht:

zie: militaire dienstplicht

vervolgingsbeleid:

zie: wetshandhaving

vervolgonderwijs:

zie: Voortgezet en Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs

vervroegde uittreding:

zie: werkgelegenheid

verzekeringsfraude:

zie: verzekeringsmaatschappijen

verzekeringsmaatschappijen:

CDA 14

CPN 23, 28

PPR 12

PSP 6, 9, 23

verzorgingsmaatschappij:

zie: welzijnsbeleid

verzorgingsstaat:

zie: welzijnsbeleid

verzorgingstehuizen:

zie: bejaarden

ziekenverzorging

verzuring:

zie: zure regen

video:

zie: mediabeleid

Viditel:

zie: mediabeleid

visserij:

CDA 50, 51

EVP 15, 26, 57, 58

GPV 89

PSP 50

PvdA 23

RPF 90, 92, 93, 107

SGP 83

VVD 18

vivisectie:

zie: dierenbescherming

vliegass:

zie: energiebeleid

vliegverkeer:

zie: luchthavens en luchtvaart

vluchtelingen(beleid):

CDA 31, 32

CPN 2, 7, 13, 46

D'66 25, 35, 36

EVP 60

GPV 126

PPR 6, 16, 17

PSP 21, 43, 44

PvdA 6

RPF 10

SGP 18

VVD 7, 49

voedselproductie:

CDA 8, 11, 50

CPN 25, 32

D'66 13

EVP 21, 26, 57

GPV 86, 131

PPR 18, 19

PSP 13, 49, 50

PvdA 23, 44, 59

RPF 77, 90

SGP 60, 83

VVD 18, 52

voedselvoorziening:

zie: voedselproductie

voetgangers:

zie: fietsers en voetgangers

volksgezondheid:

CDA 2, 8, 11, 14-17, 20-22, 28, 39, 46, 49, 50, 52, 53, 73, 76, 77, 80, 82

CPN 2, 9, 19, 21-23, 30-34, 40, 44, 49

D'66 2, 6, 7, 11, 12, 24-27, 30, 31, 40

EVP 8, 21, 22, 40, 51, 54-56, 59

GPV 3-5, 7, 9, 26, 27, 39, 40, 42, 44, 46-55, 69, 71-74, 80, 91, 135

PPR 6, 10, 14, 20-26, 28-31, 34, 38

PSP 2, 7-10, 18-21, 28, 33, 36-39, 42, 44, 56-59

PvdA 1, 3, 6, 14, 24, 25, 28-31, 33-36, 39, 44, 45, 59, 61

RPF 1, 3-5, 8, 12-17, 19-22, 27, 51, 55, 58, 62, 74, 75, 88, 104, 109, 112-120

SGP 3, 4, 7, 8, 29, 32-40, 43, 44, 47, 65, 66, 74, 76, 78, 81

VVD 1, 6-8, 10, 13, 21, 26, 35, 39-41, 43, 52, 54

volkshuisvesting:

CDA 2, 46, 77, 78, 80

CPN 1, 2, 5, 9, 17, 28, 29, 42

D'66 10, 11, 16, 27, 28, 31, 32, 34, 40

EVP 10, 27, 40, 50, 51, 66

GPV 41, 72, 78, 82, 92, 107, 108

PPR 10, 13-15, 19, 27-29

PSP 1, 2, 6, 7, 10, 11, 22-25, 30, 31, 44, 45

PvdA 4, 7, 19, 25, 29, 33, 40, 42, 43, 61

RPF 24, 67, 103-105

SGP 32, 33, 41, 42, 47, 79

VVD 5, 15, 20, 22, 25, 26, 41, 47

volkshuisvestingssubsidie:

zie: woningbezit

volkspetitionnement:

zie: democratisering in de staat
referendum

volkstuinten:

zie: recreatie

volksvertegenwoordiging:

zie: Staten-Generaal

volwasseneneducatie:

zie: onderwijs aan volwassenen

voogdij:

zie: jongeren

voorbehoedsmiddelen:

zie: anticonceptie

Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs:

zie: Voortgezet en Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs

voordeurdelers(maatregelen):

CPN 2, 9, 21, 22, 42

D'66 6, 7, 17

EVP 10

GPV 44

PPR 15

PSP 7, 8

PvdA 11, 31

RPF 55, 58

voorlopige hechtenis:

zie: wetshandhaving

voortgezet basisonderwijs:

zie: herstructurering onderwijs

Voortgezet en Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs:

CDA 54, 56, 59, 61

CPN 31, 46

D'66 23, 27, 28

EVP 32

GPV 61, 62

PPR 32, 33

PSP 34, 35, 41

PvdA 34

RPF 95, 97

SGP 24

VVD 28, 30, 36, 37, 42, 47

voorwaardelijke financiering universitair onderzoek:

zie: wetenschapsbeleid

voorwaardelijke invrijheidsstelling:

zie: wetshandhaving

vormingscentra:

zie: welzijnsbeleid

vormingswerk:

zie: welzijnsbeleid

vrachtprijzen:

zie: goederenverkeer

vrachtverdeling, evenredige:

zie: binnenscheepvaart

vrachtvervoer:

zie: goederenvervoer

vrede:

zie: veiligheidsbeleid

vredesbeweging(en):

CPN 5, 11, 39

EVP 20

PPR 16, 17

PSP 3, 11, 12, 18

RPF 78

vredesonderwijs:

CPN 31

EVP 35

PPR 16, 17

PSP 12, 35

PvdA 58

vreedzaam gebruik van kernenergie:

zie: kernenergie

vreemdelingen:

zie: vluchtelingen(beleid)

vreemdelingendienst:

zie: vluchtelingen(beleid)

vreemdelingenhaat:

zie: discriminatie

vrouwenemancipatie:

CDA 8, 12, 16, 18, 40, 42, 44, 46, 53, 59, 61, 64, 78-80

CPN 1, 2, 8, 9, 14, 16-18, 21, 22, 25, 31, 33, 34, 37, 38, 43, 45, 48

D'66 6, 7, 10, 15, 19, 23, 25-28, 37, 38

EVP 8, 21, 34, 35, 39, 50, 59

GPV 7, 43-45, 57, 74

PPR 4, 6, 9, 13-15, 17, 20-24, 30, 32, 33, 39

PSP 1-3, 5-9, 11, 13, 14, 17-22, 34-37, 40, 41, 49, 50, 53, 55-57, 59

PvdA 1, 7, 10, 11, 13, 17, 22, 24, 26, 29-36, 40, 59

RPF 12, 55, 62, 70, 77, 96, 113

SGP 4, 22, 65

VVD 13-15, 28, 33, 45, 47, 52, 55

vrouwenhaat:

zie: discriminatie

vrouwenhuizen:

zie: vrouwenemancipatie

vrije beroepen:

zie: zelfstandigen (zie ook: artsen)

vrijtijdsbesteding:

zie: recreatie

vrijheidsstraffen:

zie: wetshandhaving

vrijheid van onderwijs:

zie: openbaar en bijzonder onderwijs

vrijwilligersleger:

zie: militaire dienstplicht

vrijwilligerswerk:

CDA 2, 38, 42, 46, 53, 64, 67

D'66 15

GPV 69, 75, 78, 80, 100

PPR 31

PSP 7, 8, 44

PvdA 33, 35, 39

RPF 109, 115

SGP 29, 37

VVD 12, 38

VUT:

zie: werkgelegenheid

Waddengebied:

zie: landschap

walvisvangst:

zie: dierenbescherming

WAO:

zie: sociale voorzieningen

wapenbeheersing

zie: veiligheidsbeleid

wapenembargo:

zie: veiligheidsbeleid

wapenexport:

zie: veiligheidsbeleid

wapenhandel:

zie: veiligheidsbeleid

wapenindustrie:

zie: veiligheidsbeleid

wapenproductie:

zie: veiligheidsbeleid

wapenwedloop:

zie: veiligheidsbeleid

Warenwet:

zie: preventie van ziekten

Warschau-Pact:

zie: Oost-West verhouding

waterkering:

zie: verkeer en waterstaat

Waterschappen:

PvdA 4, 46

RPF 88

SGP 13, 47

VVD 5

waterstaat:

zie: verkeer en waterstaat

waterverontreiniging:

zie: milieubeleid

waterwinning:

zie: milieubeleid

wederkerend onderwijs:

zie: onderwijs aan volwassenen

weduwnaarspensioen:

zie: pensioenen

weekbladen:

zie: mediabeleid

wegenbelasting:

zie: autoverkeer

wegenbouw:

zie: autoverkeer

wegennet:

zie: autoverkeer

weggelopen kinderen:

zie: jongeren

wegvervoer:

zie: goederenvervoer
openbaar vervoer

wegwerpeconomie:

zie: milieubeleid

welvaartsstaat:

zie: welzijnsbeleid

welzijnsbeleid:

CDA 1, 2, 16, 34, 36, 38, 39, 42, 46, 47, 52-54, 78,
79, 82, 84

CPN 1, 2, 8, 9, 17, 20, 28, 32-37, 40, 45-47

D'66 1, 2, 10, 16, 20, 22, 24-28, 31, 40

EVP 20, 36, 40-43, 52, 53, 56, 62

GPV 39, 40, 43, 49, 50, 54, 55, 68-70, 72, 73, 75, 82

PPR 6, 13, 14, 20-22, 24, 27, 30-32

PSP 7, 8, 19, 22, 36, 37, 44, 57, 59

PvdA 1, 3, 6, 7, 13, 24-27, 32, 33, 35, 36, 39, 61

RPF 15, 16, 19, 36, 54, 55, 97, 98, 101, 103, 105,

108, 109, 114, 115, 120

SGP 3, 20, 21, 24, 29, 31, 37
VVD 1, 2, 6, 8, 10, 14, 27, 33, 38, 40, 41

welzijnsinstellingen:

zie: welzijnsbeleid

welzijnsvoorzieningen:

zie: welzijnsbeleid

Wereldbank:

zie: internationale monetaire samenwerking

Wereldomroep:

zie: mediabeleid

werkende jongeren, onderwijs aan:

zie: leerlingensetel

werkgelegenheid:

CDA 1, 2, 6, 11, 37-42, 44-47, 50, 53, 54, 59, 68, 78-80
CPN 1, 2, 5, 7, 9, 16-18, 20, 21, 23, 24, 26, 28, 31, 33, 37, 44
D'66 1, 2, 6-8, 10-13, 15-19, 21, 22, 25-28, 34, 36, 40
EVP 3, 7, 8, 10, 11, 20, 39, 42, 51, 66
GPV 1, 2, 27, 35, 58, 71-73, 77-81, 83, 93, 106, 108, 135
PPR 6, 11-16, 18, 19, 22, 29
PSP 1, 3, 5, 7-9, 11, 13, 38, 40, 41, 45, 56
PvdA 1, 7-10, 12, 13, 16, 17, 19-22, 24-27, 29-34, 40, 42, 59, 61
RPF 1, 4, 40, 42, 43, 51, 52, 54, 77, 88, 97-99, 101, 106, 112
SGP 30, 63, 64, 66-70, 72
VVD 1, 6, 8, 9, 11-14, 16-18, 41, 45, 50

werkgeversorganisaties:

CDA 2, 40, 41, 53
CPN 19
D'66 6-8, 10, 12, 17, 28, 40
GPV 80
PvdA 12-14, 24, 26, 27, 32
RPF 42, 53, 55
SGP 75, 80
VVD 9, 12, 13, 28, 35, 39

werklozen:

zie: werkgelegenheid

werkloosheid:

zie: werkgelegenheid

werkloosheidsbestrijding:

zie: werkgelegenheid

Werkloosheidswet (WW)

zie: sociale voorzieningen

werkomstandigheden:

CDA 40, 43, 69
CPN 18, 19, 21, 34
D'66 10, 15, 21, 30
EVP 3, 7, 11, 12, 29
GPV 98
PPR 13, 14, 16, 26
PSP 5, 7, 8, 28, 29, 38, 39, 49
PvdA 11, 25, 26, 32, 40
RPF 39, 55
SGP 37
VVD 6, 8, 17, 43

werkonderbreking:

zie: staking(srecht)

werkoverleg:

zie: werkomstandigheden

werktijdverkorting:

zie: arbeidstijdverkorting

werkzoekenden:

zie: werkgelegenheid

Westerschelde:

zie: landschap

Westeuropese Unie (WEU):

CDA 12
CPN 9, 11
D'66 36
EVP 20
PPR 17
PSP 11, 12, 17
PvdA 60
RPF 79
VVD 54, 55

Wet Arbeidsongeschiktheid (WAO):

zie: sociale voorzieningen

Wetenschappelijk Onderwijs:

CDA 11, 47, 54, 56, 57, 61, 63, 66
CPN 31, 32
D'66 23, 30
EVP 32, 33, 37
GPV 63, 65, 66
PPR 32, 33
PSP 32-35
PvdA 31, 34
RPF 97, 99, 100, 102
SGP 25, 36, 40, 71
VVD 28, 32, 34, 35, 37

wetenschappelijk onderzoek:

zie: wetenschapsbeleid

wetenschapsbeleid:

CDA 39, 41, 63, 65, 66
CPN 32, 34

D'66 23
EVP 37
GPV 65
PPR 24
PSP 32, 33
PvdA 17, 19, 34
RPF 100
SGP 25, 40, 71
VVD 32, 35

wetenschapswinkels:
zie: Wetenschappelijk Onderwijs

wethouder:
zie: gemeentelijk bestuur en beleid

Wet Investeringsrekening (WIR):
zie: investeringsbeleid

wetshandhaving:
CDA 2, 9, 13, 14, 16, 18, 20-23, 26-30, 33, 38, 39,
42, 47, 52-54, 78, 82, 84
CPN 2, 9, 13, 17, 20, 28, 30, 33-35, 37, 40, 44, 46,
48
D'66 10, 14, 18, 24-28, 30, 31, 36, 40
EVP 36, 40, 52, 54, 55, 59, 61
GPV 3, 9, 21, 25-30, 38-40, 43, 46-48, 51, 54, 55,
69, 72, 73, 75, 76, 91, 96-98, 108, 114, 115, 127
PPR 6, 7, 14, 20-24, 26, 27, 31, 32, 40
PSP 6-9, 18-22, 37-39, 41, 42, 44, 53, 57-59
PvdA 1, 3, 5-7, 13, 24, 26, 27, 29, 30, 33, 35, 36,
39, 45, 61
RPF 1, 3-6, 10, 15-22, 24-28, 36, 54, 69, 73, 75, 88,
101, 103-105, 109, 111, 112, 115, 116, 118-120
SGP 1-3, 5, 7-11, 16, 20, 21, 24, 29, 33, 34, 36, 38,
44, 48, 50, 62, 81
VVD 1, 5-8, 10, 14, 21, 39, 43, 49, 54

wetsovertreding:
zie: wetshandhaving

Wet Werkloosheidvoorzieningen (WWW):
zie: sociale voorzieningen

WEU:
zie: Westeuropese Unie

windenergie:
zie: energiebeleid

windturbines
zie: energiebeleid

winkelsluiting:
zie: zelfstandigen

winsten:
zie: loon- en inkomensbeleid

winstparticipatie:
CDA 43
D'66 20
EVP 11, 12
PvdA 25

WIR:
zie: investeringsbeleid

woningbehoefte:
zie: woningbouw

woningbezit:
CDA 2, 77, 78
CPN 1, 2, 5, 9, 28
D'66 16, 27, 28, 31, 34
EVP 10, 51
GPV 41, 72, 78, 108
PPR 28, 29
PSP 7, 22, 23, 30, 31, 45
PvdA 33, 40, 43, 61
SGP 32, 41, 42
VVD 20, 25, 26

woningbouw:
CDA 77, 78, 80
CPN 9, 17, 28, 29, 42
D'66 10, 11, 31, 32, 34, 40
EVP 27, 50, 51
GPV 82, 92, 107, 108
PPR 13, 14, 19, 27-29
PSP 6, 10, 11, 22, 23, 30
PvdA 40, 42, 43
RPF 103, 104
SGP 32, 33, 41, 47
VVD 22, 26, 41, 47

woningbouwcorporaties:
zie: woningbouwverenigingen

woningbouwverenigingen:
CDA 77, 78
CPN 28
D'66 31
PSP 23
PvdA 25, 40, 43

woningdelers(maatregelen)
zie: voordeurdelers(maatregelen)

woningdistributie:
zie: woningbezit

woningnood:
zie: woningbouw

woningonderhoud:
zie: woningbouw

woningproductie:
zie: woningbouw

woningtoewijzing:

zie: woningbezit

woningverbetering:

zie: woningbouw

woningvoorraad:

zie: woningbezit

woningwetwoningen:

zie: woningbezit

woonbelasting:

zie: woningbezit

woonlasten:

zie: woningbezit

woonruimte

zie: woningbezit

woonruimteverdeling:

zie: volkshuisvesting

woonwagenbeleid:

CDA 31

D'66 31

EVP 60

PPR 29

PSP 23

PvdA 7

VVD 26

woon-werk verkeer:

zie: autoverkeer
ruimtelijke ordening

WWV:

zie: sociale voorzieningen

wijkagent:

zie: politiebeleid

wijkverpleging:

zie: ziekenverzorging

IJsselmeer:

zie: landschap

ijzeren gordijn:

zie: Oost-West verhouding

zedelijkheidswetgeving:

CPN 13, 40

GPV 46, 115

PSP 20, 21, 38, 42

PvdA 3

RPF 22, 111

SGP 7, 27, 62

VVD 6

zedendelicten:

zie: politiebeleid
wetshandhaving

zeedijken:

zie: verkeer en waterstaat

zeehavens en zeescheepvaart:

CDA 83, 84

GPV 112

PPR 13

PvdA 45

RPF 82, 87

SGP 46

VVD 18, 19

zeehondenvangst:

zie: dierenbescherming

zeescheepvaart:

zie: zeehavens en zeescheepvaart

zeeverontreiniging:

zie: milieubeleid

zeeweringen:

zie: verkeer en waterstaat

zelfdoding:

CDA 22

GPV 48

RPF 1, 21

zelfhulp:

zie: vrijwilligerswerk
welzijnsbeleid

zelfmoord:

zie: zelfdoding

zelfstandigen:

CDA 41, 47, 53

CPN 1, 9, 17, 18, 20, 22, 24, 25

D'66 6, 11, 12, 14, 17, 18, 40

EVP 8, 57

GPV 24, 81, 83

PPR 13, 15, 21, 24, 25

PSP 6, 49, 50

PvdA 7, 11, 16, 17, 22, 27, 43, 61

RPF 43, 91

SGP 41, 44, 71-74

VVD 11, 14-17, 25, 50

zelfstandigenaftrek:

zie: zelfstandigen

zendgemachtigden:

zie: mediabeleid

zendtijd:

zie: mediabeleid

zesbaksduwvaart:
zie: binnenscheepvaart

ziekenfondsen:
zie: gezondheidszorg

ziekenfondspakket
zie: gezondheidszorg

Ziekenfondsraad:
zie: gezondheidszorg

Ziekenfondswet:
zie: gezondheidszorg

ziekenhuizen:
zie: ziekenverzorging

ziekenverzorging:
CDA 17, 52, 53, 76, 80
CPN 9, 33, 34
D'66 24
EVP 54, 55
GPV 26, 47, 51, 53, 71
PPR 25, 30, 31
PSP 19, 36-39, 57
PvdA 6, 35
RPF 8, 109, 114-118, 120
SGP 29, 32, 35-37
VVD 10, 39, 40, 41, 43

ziektekostenverzekering:
zie: gezondheidszorg

ziekteverzuim:
zie: werkomstandigheden

Ziektewet:
zie: sociale voorzieningen

zigeuners:
zie: woonwagenbeleid

Zimbabwe:
zie: Zuidelijk Afrika

zionisme:
zie: Midden-Oosten

zondagsarbeid:
zie: zondagsrust

zondagsontheiliging:
zie: zondagsrust

zondagsrust:
GPV 24
RPF 34, 54, 88, 92, 112
SGP 6, 26, 27, 41, 45, 46, 58, 65, 74

zonneboilers:
zie: energiebeleid

zonne-energie:
zie: energiebeleid

Zuid-Afrika:
zie: Zuidelijk Afrika

Zuid-Amerika
zie: Latijns Amerika

Zuidelijk Afrika:
CDA 6, 9
CPN 3, 7, 9, 12
D'66 37
EVP 4, 16
GPV 132
PPR 17
PSP 17
PvdA 52, 60
RPF 68, 74, 77
SGP 48, 52
VVD 53

Zuid-Molukkers:
GPV 76, 129
RPF 72
SGP 19, 61

zuivelsector:
zie: landbouwbeleid
voedselproductie

zure regen:
CDA 51, 81, 82
CPN 25-27
D'66 30, 34
EVP 15, 25
GPV 102
PPR 17-19, 28
PSP 5, 28-30, 49
PvdA 40, 41
RPF 46, 50, 51
SGP 39
VVD 23

zwangerschapsafbreking:
zie: abortus

zwangerschapsverlof:
zie: gezondheidszorg

zwangerschapsvoorkoming:
zie: anticonceptie

zwarte circuit:
zie: sociale voorzieningen

zwart geld:

CDA 14, 39, 44, 46

CPN 9, 23, 44

D'66 10, 18, 40

GPV 96, 135

PPR 12, 13, 38

PSP 9, 10

PvdA 1, 21, 29, 61

RPF 58, 65

SGP 63, 79

VVD 9, 15

zwart rijden:

zie: openbaar vervoer

zwavel-uitwerping:

zie: milieubeleid